

Memòria pública i debat polític a Barcelona (1931-1936): L'Esquerra Republicana i la Lliga Catalana davant el passat i el futur de Catalunya.

Sánchez Costa, Fernando

Dipòsit Legal: B.37538-2011

<http://hdl.handle.net/10803/50993>

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

TESI DOCTORAL

**MEMÒRIA PÚBLICA I DEBAT
POLÍTIC A BARCELONA (1931-1936)**

**L'ESQUERRA REPUBLICANA I LA LLIGA
CATALANA DAVANT EL PASSAT I EL
FUTUR DE CATALUNYA**

FERNANDO SÁNCHEZ COSTA

DIRECTOR: ALFONS PUIGARNAU TORELLÓ

CODIRECTOR: JOSEP OLIVES PUIG

UNIVERSITAT INTERNACIONAL DE CATALUNYA

BARCELONA, 2011

*A mis padres, Pilar y Fernando,
de quienes tanto he aprendido,
con quienes tanto he disfrutado.*

ÍNDIX BREU

AGRAÏMENTS, p. iii

INTRODUCCIÓ, p. 1.

I. TEORIA, OBJECTIUS, METODOLOGIA I CONTEXTUALITZACIÓ HISTÒRICA

I.A) MARC TEÒRIC: L'ESTRUCTURA DEL RECORD

1. Antropologia de la memòria, p. 27
2. Cultures de la memòria, p. 47
3. Polítiques de la memòria, p. 63

I.B) DEFINICIÓ DE L'OBJECTE, LES CATEGORIES I EL MARC ESPAI-TEMPORAL DE L'ESTUDI

1. Definició i perspectiva metodològica de l'estudi, p. 83
2. L'esfera pública, p. 98
3. L'espai públic, la ciutat i les escenografies de la memòria, p. 112

I.C) MARC HISTÒRIC

1. La Segona República, p. 123
2. L'Esquerra Republicana, la Lliga Catalana i el sistema polític català, p. 138
3. La Barcelona republicana, p. 166

II. DISCURS HISTÒRIC I RECREACIÓ NACIONAL: LA REPÚBLICA I EL RESSORGIMENT DE CATALUNYA

II.A) CATALUNYA, "POBLE DE LA LLIBERTAT"

1. "Catalunya rediviva", p. 189
2. Rellegint la història de Catalunya, p. 236
3. Figures i moments de les llibertats catalanes, p. 262

II.B) L'ÀNIMA DE CATALUNYA

1. Sobre l'ésser català, p. 289
2. El Centenari de la Renaixença, p. 319
3. Decadència i Renaixença, p. 346

II.C) L'AUTOINTERPRETACIÓ DEL CATALANISME I LA DIVERGÈNCIA DE LA MEMÒRIA ESPANYOLISTA

1. La genuïna representació del catalanisme, p. 365
2. Els escriptors del poble, p. 388
3. La memòria no catalanista, p. 398

III. LA MEMÒRIA REPUBLICANA I ELS SEUS CONTRAPUNTS

III.A) LA REMODELACIÓ SIMBÒLICA DEL PAISATGE URBÀ

1. Els mapes de la memòria urbana, p. 421
2. La reestructuració simbòlica del paisatge urbà, p. 432
3. Les dinàmiques i els engranatges de la memòria pública, p. 453

III.B) MEMÒRIES DEL CATALANISME REPUBLICÀ I OBRERISTA

1. Les festes de la República, p. 485
2. Memòries republicanes, p. 517
3. L'aposta pel catalanisme obrerista, p. 542

III.C) DISCURSOS ALTERNATIUS DE MEMÒRIA: CATOLICISME I ANARQUISME

1. *Cristians anticlericals*, p. 571
2. La reivindicació catòlica de l'espai públic, p. 599
3. La memòria de l'obrerisme extrem, p. 622

SÍNTESI I CONSIDERACIONS CONCLUSIVES, p. 641

FONTS HISTÒRIQUES I BIBLIOGRAFIA, p. 663

ÍNDIX D'ABREVIATURES, p. 689

ÍNDIX D'IL·LUSTRACIONS, GRÀFICS I FIGURES, p. 691

ÍNDIX GENERAL DESENVOLUPAT, p. 695

AGRAÏMENTS

El breu capítol dels agraïments és un dels més plaents en l'escriptura de la tesi. Un treball de recerca no es basteix únicament amb els elements de la creativitat i la iniciativa de l'autor. El producte final és fruit també de les aportacions variades de persones molt diverses. Aquest apartat d'agraïments no és una simple convenció de cortesia. És un deure de justícia.

En primer lloc, haig de consignar la meva gratitud envers el Ministeri d'Educació del Govern d'Espanya per la concessió de la beca de Formació del Professorat Universitari. Gràcies a ella he pogut realitzar aquesta recerca i he començat a bregar-me en el món de la docència. A nivell institucional, voldria manifestar també les gràcies a la Universitat Internacional de Catalunya per la confiança i el suport que m'ha donat aquests darrers anys.

Agraeixo també el mestratge i les orientacions del director i el codirector d'aquesta tesi. El doctor Alfons Puigarnau m'ha ajudat a albirar horitzons historiogràfics i a endinsar-m'hi amb valentia. El director ha comprès les meves inquietuds intel·lectuals, les ha fiblat i m'ha donat llibertat per concretar-les amb el meu tremp personal. El doctor Josep Olives ha deixat, per la seva banda, una petjada pregonada en la meva formació intel·lectual. La seva irrepetible aproximació a la filosofia i a les ciències humanes ha incidit profundament en els meus estudis de grau i en el meu itinerari de postgrau fins al dia d'avui. Estic convençut que la seva visió oberta i existencial de les Humanitats m'acompanyarà durant la trajectòria futura.

Diverses persones m'han ajudat a perfilar aquest treball amb la lectura d'alguns textos i amb el seu comentari orientador. Agraeixo a la professora Maria Grever l'acollida que em va donar a Rotterdam i els camins teòrics que em va descobrir en alguna estona de conversa. Recordo també l'atenció amb què m'han rebut, han seguit la investigació i m'han encaminat els doctors Xavier Escribano, Iván Lacasa, Jaume Aurell, Jean-Louis Guereña, José María Caparrós i Antonio López Vega. Voldria fer una menció especial a l'interès que ha mostrat Stéphane Michonneau pel meu treball i a la generositat que ha

tingut facilitant-me un seguit de materials molt valuosos que havia recopilat sobre el tema en moltes hores d'arxiu.

Vull expressar també la meva gratitud més sincera a l'acompanyament que he rebut de la meva família. M'ha esperonat en els moments oportuns i ha escoltat amb paciència les notícies que portava del passat i que anunciava incansable en estones de trobada i expansió familiar. Agraïxo al meu pare Fernando tantes hores de conversa intel·lectual, així com la lectura atenta i el comentari constructiu d'alguns fragments de la tesi. Dono les gràcies a la meva mare Pilar pel seu impuls i pel seu encoratjament amatent. Li agraïxo també les hores que ha esmerçat en la revisió estilística de l'estudi. Regracio el meu germà Enrike per tants moments d'amical col·loqui, que m'han servit de refugi davant l'amenaça d'embadocament historicista. M'ha estat també molt útil la seva ajuda en la maquetació.

Finalment, haig de publicar la meva alegria per la proximitat que he sentit de persones estimades. En primer lloc, agraïxo la paciència, els ànims i l'afecte amb què m'ha fet costat la Maria. Valoro també tants amics que han respost a la incivilitat social que la tesi exigeix amb un afermament de la seva amistat. Saludo, per acabar, tots els coneguts i desconeguts que tindran la gosadia de llegir aquest llarg treball. Desitjo que aquestes pàgines escrites amb el rigor del qui vol ser historiador i amb l'enardiment de qui és jove els permetin establir un diàleg creatiu amb uns personatges i una època apassionant i apassionada.

INTRODUCCIÓ

Pocs afers han suscitat un interès tan extens i han aixecat una polseguera tan visible en la història recent d'Espanya com la qüestió de la *memòria històrica*. La discussió sobre la interpretació pública, la gestió simbòlica i la rectificació jurídica del passat ha provocat un debat polític vehement i ha tingut una innegable repercussió mediàtica. Són conegudes les controvèrsies que va despertar l'anomenada Llei de Memòria Històrica (2007). La discussió sobre el record de la dictadura franquista i la reparació de les víctimes, però, no ha interessat exclusivament la classe política, sinó que ha afectat el conjunt de la societat civil. De fet, la nova legislació venia impulsada des de temps enrere per diverses associacions ciutadanes. Al seu torn, els paràmetres de la llei i la reobertura d'un debat que semblava tancat per la Transició va provocar crítiques rotundes en amplis sectors de la dreta i recels explícits en alguns intel·lectuals que van advertir dels riscos d'una nova monopolització simplista del passat des del poder polític¹. En qualsevol cas, el record del segle XX segueix desvetllant una fascinació pregonia i una vibració emocional indubtable en el conjunt social espanyol.

El món acadèmic no ha estat aliè a aquest procés d'eclosió memorística. En bona mesura, l'ha precedit i fomentat. Des del tombant de segle, els historiadors han parat una atenció molt particular a la memòria social. Han proliferat els estudis sobre polítiques de memòria. La relació entre història i memòria ha estat abordada des de múltiples perspectives i s'ha començat a perfilar una teoria de la memòria social amb eines categorials precises². Fins i tot, alguns acadèmics s'han posat al capdavant de la recuperació de la memòria de les víctimes de la Guerra Civil i de la repressió posterior. A les bases de dades, els llibres i els

---

¹ En aquest sentit, fou paradigmàtic el posicionament de Santos Juliá en el seu article "Bajo el imperio de la memoria", que va publicar a l'estiu del 2006 en el número que la *Revista de Occidente* (n. 302-303) va dedicar a la "Guerra Civil (1936-1939): el vaivén de la memoria". També l'historic polític socialista Joaquín Leguina s'ha oposat explícitament a la política de memòria desenvolupada pel govern socialista de Zapatero. (Cfr. J. Leguina: *El duelo y la revancha. Los itinerarios del antifranquismo sobrevenido*. La Esfera de los Libros, Madrid, 2010).

² Les obres són molt abundants. Entre els llibres d'autors espanyols publicats exclusivament en els darrers tres anys i que presenten una teorització sobre la memòria col·lectiva, distingeixen les seves diverses accepcions, desfan vaguetats i proposen un utilatge conceptual per estudiar-la amb rigor, podríem citar: Francisco Erice: *Guerras de la memoria y fantasmas del pasado. Usos y abusos de la memoria colectiva*. Ed. Eikasía, Oviedo, 2010; Josefina Cuesta: *La odisea de la memoria. Historia de la memoria en España. Siglo XX*. Alianza Editorial, Madrid, 2008; Paloma Aguilar Fernández: *Políticas de memoria y memorias de la política*. Alianza, Madrid, 2008. Ens referirem i valorarem posteriorment aquests llibres. Pel que fa a l'estudi de les polítiques estatals de memòria i als moviments socials de reivindicació de la „memòria democràtica“, cfr. Ricard Vinyes: *El Estado y la Memoria. Gobiernos y ciudadanos frente a los traumas de la historia*. RBA, Barcelona, 2009. També hi ha llibres anteriors que comentarem oportunament i estan consignats a la bibliografia, així com desenes d'articles. Han estat també traduïdes obres d'autors estrangers que reflexionen sobre la relació de la societat amb el seu passat i les polítiques de memòria. Per exemple: Enzo Traverso: *El pasado, Instrucciones de uso. Historia, memoria, política*. Marcial Pons, Madrid, 2007; Andreas Huyssen: *En busca del futuro perdido. Cultura y memoria en tiempos de globalización*. FCE, 2002. Al llarg d'aquest treball apareixeran altres publicacions en anglès o alemany que no han estat traduïdes al castellà o al català. Com a síntesi de la reflexió acadèmica internacional sobre la memòria col·lectiva, són d'utilitat el manual panoràmic d'Astrid Erll: *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen*. J.B. Metzler. Stuttgart, 2005 i el diccionari coordinat per Nicolas Pethes i Jens Ruchatz: *Gedächtnis und Erinnerung*. Hamburg, 2001.

articles relacionats amb la memòria històrica, la memòria col·lectiva i les polítiques de memòria es compten per milers. Inventariar-los i analitzar-los és del tot impossible en un treball com aquest. Requeriria una investigació doctoral *per se*.

Tanmateix, per tastar l'abundància de publicacions recents és suficient amb donar una ullada a les revistes acadèmiques d'història. Moltes han dedicat algun monogràfic a la matèria els darrers anys, combinant habitualment la reflexió teòrica amb els estudis de casos concrets³. Evidentment, aquesta preocupació temàtica s'explica pel compromís cívic i pel posicionament polític d'alguns historiadors. El fenomen, però, té arrels més pregones i ressonàncies més universals. S'inscriu en una onada d'atracció mnemònica que ha captivat els acadèmics europeus des de principis dels anys 80. Data d'aquells temps l'aparició de dues obres senyeres i paradigmàtiques de l'estol de publicacions que anirien brogant a l'entorn de la memòria social. L'any 1984 va aparèixer el primer volum de l'obra *Les lieux de mémoire*⁴, coordinada per Pierre Nora i esdevinguda aviat un clàssic. Un any més tard va veure la llum el llibre *The past is a foreign country*⁵, on David Lowenthal presentava una investigació teòrica i empírica sobre la gestió que les societats anglosaxones feien del passat.

A cada país, l'eclosió dels estudis de la memòria presenta una idiosincràsia particular. En molts casos, està marcada per un passat traumàtic i pautada per un canvi generacional. La qüestió generacional no és indiferent en aquest devessall memorístic. Per una banda, els supervivents del tràgic passat europeu han començat a desaparèixer. Aquest fet biològic ha propiciat la reflexió sobre la necessitat de preservar les seves experiències com a patrimoni

---

³ Citarem algunes a tall d'exemple. La historiadora Josefina Cuesta Bustillo va coordinar el 1998 un monogràfic sobre "Historia y Memoria" a la revista *Ayer* (n. 32). El número incloïa un article de Pierre Nora sobre "L'aventura de *Les lieux de mémoire*" i un altre signat per ella mateixa al voltant de "Historia y memoria. Estado de la cuestión". També *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea* (n. 3) va dedicar el número de l'any 2003 a "La memoria del pasado: Retos de la memoria y trabajos de la historia", encapçalat per un article de Julio Aróstegui sobre "Memoria, memoria histórica e historiografía. Precisión conceptual y uso por el historiador". Al seu torn, la revista *Historia y política* va reservar tres números a estudiar la relació entre nacionalisme i memòria. El número 12 es devotà al "Nacionalismo español: las políticas de la memoria", el número 14 tractà el "El nacionalismo catalán: mitos y lugares de memoria" i el número 15 va consagrar-se a "El nacionalismo vasco; mitos, conmemoraciones y lugares de memoria". Fou important també el monogràfic salmantí *Studia Historica* (n. 25), dedicat novament al tema "Historia y Memoria". A l'estiu del 2006, la *Revista de Occidente* (n. 302-303), va abordar la "Guerra Civil (1936-1939): el vaivén de la memoria. Altres números monogràfics han estat: *Historia del Presente*, n. 2, 2003: "La memoria de la Segunda República"; *History and Memory*, vol. 14, 2002: "Spanish Memories: Images of a Contested Past"; *Pasajes*, n. 11, 2003: "Memoria y olvido del franquismo"; *Entelequia. Revista Interdisciplinar*, n. 7, 2008: "La memoria como conflicto. Memoria e historia de la Guerra Civil y el Franquismo"; *Revista de Historiografía*, n. 8., 2008: "Usos públicos del pretérito".

⁴ P. Nora: *Les lieux de mémoire*. III Vol. Gallimard, Paris, 1984-1992. L'obra ha trobat rèpliques en altres països. Per exemple, l'any 2001 va aparèixer a Alemanya el primer volum de l'obra *Erinnerungsorte*, dirigida pels professors Hagen Schulze i Etienne François. A Catalunya, el prestigiós historiador Albert Balcells va publicar l'any 2008 el llibre *Llocs de memòria dels catalans*. Jacobo García Álvarez ha escrit recentment un bon article sobre "els llocs de memòria". (J. García Álvarez: "Lugares, paisajes y políticas de memoria: una lectura geográfica". *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, n. 51, 2009, pp. 175-202).

⁵ D. Lowenthal: *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press, 1985. El llibre ha estat traduït a Espanya: *El pasado es un país extraño*. Akal, Madrid 1998.

de la democràcia i com a orientació per a les generacions futures⁶. En realitat, han estat les noves generacions -precisament aquelles que no havien patit de primera mà les fuetades de la violència- les que han impulsat amb més braó el debat públic sobre el passat a l'Europa occidental. Alienades a l'ombra de neguit, de remordiment i de por que endogalava la remembrança pública en les anteriors generacions, les noves generacions han trencat els pactes de silenci que havien marcat els anys posteriors a les vivències traumàtiques⁷. Uns acords d'oblit explícits o implícits que, per altra banda, havien possibilitat la superació immediata d'experiències de violència irracional i la reconciliació social després de conflictes fratricides enquistats. Pensem, però, que el floriment d'estudis sobre la memòria col·lectiva té també unes raons intel·lectuals, més enllà de les polítiques o generacionals.

La nostra hipòtesi és que cal inscriure aquest interès global per la memòria en el gir que ha sofert el discurs acadèmic occidental els darrers decennis. És a dir, la ufana d'estudis sobre l'articulació social de la consciència històrica s'explica en el marc de l'esquerdament del paradigma historiogràfic economicista-estructuralista. Aquest ha estat substituït per una aproximació cultural i antropològica a la història, que pren com a clau interpretativa i focus d'interès els universos culturals i les constel·lacions imaginals. La identitat esdevé així una categoria nuclear de la recerca acadèmica. Hi està molt lligada, com veurem, la memòria personal i col·lectiva. L'aproximació cultural i discursiva al passat, però, no ha significat una simple tornada a models historiogràfics antics, sinó que, en bona mesura, es tracta d'una alternativa novella. Està influïda per corrents de pensament contemporanis com l'antropologia simbòlica, l'hermenèutica narrativa o el postestructuralisme crític de Foucault.

---

⁶ Per a l'historiador barceloní Ricard Vinyes, un dels impulsors del controvertit Memorial Democràtic, la memòria pública d'aquells que van lluitar per la democràcia i en contra de la tirania no és un "deure moral", sinó un "dret civil". L'Estat tindria el deure de transmetre aquest patrimoni de dignitat democràtica, que ha de ser una de les bases de la consciència cívica democràtica. (Cfr. R. Vinyes, Ricard: *El Estado y la Memoria*, op. cit., pp. 54-61). Pel que fa a les polítiques de memòria recents a Catalunya i al conjunt d'Espanya, pensem que caldria evitar confondre simplistament la bandera de la República amb la bandera de la Democràcia. Alguns dels que lluitaren durant la Guerra en els rengles republicans advocaven obertament per un règim totalitari de tall socialista. Caldria deixar més clar aquest punt per evitar interpretacions maniquees de la història.

⁷ Ha estat bastant estudiat el capteniment de la societat alemanya davant el seu passat nacionalsocialista. Els anys de la immediata postguerra van comportar un cert oblit d'un pretèrit incomprensible en el qual havien conviut tants alemanys. Va ser la generació nascuda després de la Guerra la que va acarar de front el nazisme i els seus crims i va demanar comptes als seus pares. En el cas espanyol, Paloma Aguilar ha analitzat mestrívolament la influència del record de la Guerra Civil en els anys de la Transició. Segons la seva tesi, la por a la repetició d'una guerra fratricida va portar la societat espanyola a apostar per l'oblit i la reconciliació i a sepulturar el passat amb les lleis d'amnistia. El relat imperant sobre la República (com un temps de màxima confrontació política i conflictivitat social) i la Guerra Civil (com un episodi tràgic on tots els grups van cometre desgavells) va portar les elits polítiques espanyoles a allunyar-se de tot allò que pogués assemblar-se a l'experiència republicana i a inclinar-se per un clima de moderació. (Cfr. Paloma Aguilar Fernández: *Políticas de memoria y memorias de la política*, op.cit., p. 233-381). Han estat alguns sectors de la generació que no van viure la Guerra els que han reactivat posteriorment el debat sobre la rectificació simbòlica de la història, la proclamació enaltidora de la República i la condemna pública del Franquisme. A l'Europa de l'est, en canvi, l'ajustament de comptes amb el passat fou gairebé immediata a la caiguda dels règims dictatorials comunistes.

La nova lectura cultural del passat busca destriar els universos simbòlics a fi d'esbrinar els esquemes axiològics, els referents comunals i les relacions de poder que contenen.

Seria erroni, per això, reduir l'aproximació acadèmica a la memòria social a un seguit de consideracions ètiques i polítiques sobre la transmissió del passat. Ens equivocariem si, al nostre país, empetitíssim la memòria pública identificant-la exclusivament amb el debat sobre la reparació de les víctimes de la Guerra Civil i el desmantellament simbòlic del Franquisme. La memòria social presenta un camp més ampli d'interès. Cal eixamplar els límits temporals i socials de l'estudi de la memòria col·lectiva. La memòria no ha de ser només una *problemàtica política*. A nivell acadèmic, també pot ser una fructífera *disciplina historiogràfica*⁸. El temps és madur per acabar de definir un nou camp de recerca que tingui com a objecte la relació de la societat amb el seu passat. S'han fet suficients estudis de casos i s'han escrit propostes teòriques de nivell per començar a bastir seriosament una disciplina dedicada a analitzar les maneres en què les societats elaboren la seva experiència temporal, és a dir, la forma distintiva que les comunitats presents o passades tenen de conèixer, objectivar, transmetre i utilitzar la història. Lògicament, la recerca de la memòria social no pot limitar-se únicament a l'anàlisi de casos, sinó que ha d'endegar també una especulació teòrica sobre les dimensions antropològiques, socioculturals i polítiques de la memòria així com una reflexió sobre els criteris normatius que haurien de guiar les polítiques de memòria.

La manera pròpia que mostra un grup humà d'interpretar el passat i de practicar la memòria l'hem anomenat en aquest treball "cultura històrica"⁹. Aquesta engloba el conjunt de pràctiques i discursos memorístics que trobem en una comunitat. La història de la cultura històrica –o, dit amb altres paraules, la història de la memòria social– pot esdevenir un

---

⁸ Cal destacar algunes bones monografies que han abordat el paper dels imaginaris històrics i dels universos simbòlics en la configuració de les consciències nacionals espanyoles al segle XIX. És ben conegut el treball de José Álvarez Junco: *Mater Dolorosa*. Taurus Ediciones, Madrid, 2003. En la mateixa editorial, Carlos Serrano havia publicat uns anys abans: *El nacimiento de Carmen. Símbolos, mitos y nación*. Madrid, 1999. L'imaginari històric i polític basc compta amb el monumental estudi de Juan María Sánchez Prieto: *El imaginario vasco. Representaciones de una conciencia histórica, nacional y política en el escenario europeo, 1833-1876*. Eiusa, Barcelona, 1993. L'obra va precedida per una proposta teòrica i metodològica d'anàlisi qualitatiu i quantitatiu dels imaginaris històrics. El llibre *Los nacionalismos en la España contemporánea: ideologías, movimientos y símbolos* (2006), coordinat per l'hispanista Jean-Louis Guereña aplega les col·laboracions, entre d'altres, de José Álvarez Junco i Pere Anguera, reputats especialistes sobre les connexions entre historiografia, consciència històrica i nacionalisme.

⁹ Podem entroncar la perspectiva teòrica del nostre treball en el corrent historiogràfic d'epicentre germànic que ha desenvolupat una proposta teòrica sòlida al voltant dels conceptes de "consciència històrica" i "cultura històrica". Entre els autors que han teoritzat sobre la noció de „cultura històrica“, destaquen Jörn Rüsen, Bernd Schönemann i Wolfgang Hardtwig a Alemanya, Maria Grever a Holanda i Fernando Sánchez Marcos a Espanya. Entre les seves obres podríem destacar: J. Rüsen, K. Füssman i H. Grütter: *Historische Faszination. Geschichtskultur heute*. Böhlau Verlag, 1994; Bernd Schönemann: „Geschichtsdidaktik, Geschichtskultur, Geschichtswissenschaft“, a H. Günther-Arndt: *Geschichtsdidaktik. Praxisbandbuch für die Sekundarstufe I und II*. Cornelsen Verlag, Berlin, 2003, pp. 11-22; Maria Grever: "The Gender of Patrimonial Pride", a S. Wienzga (ed.): *Travelling Heritages. New Perspectives on Collecting, Preserving and Sharing Women's History*. Amsterdam, 2008, pp. 285-302; Fernando Sánchez Marcos: "La cultura històrica", al portal web www.culturalhistorica.es.

terreny fèrtil per a la recerca historiogràfica els propers anys¹⁰. L'anàlisi d'una cultura històrica aporta perspectives inèdites per comprendre millor la realitat de qualsevol societat, actual o pretèrita. Com procurarem demostrar al llarg de la tesi, la radiografia dels imaginaris històrics i de les pràctiques socials de reproducció del passat atorguen una informació molt interessant sobre l'autocomprensió d'una comunitat, les coordenades simbòliques en què es mou, els referents axiològics que habita, el context polític que viu, les discrepàncies ideològiques que la fracturen i, fins i tot, la vertebració i l'organització social que l'estructura.

Tenim com a primer objectiu d'aquest treball proposar un marc teòric i metodològic per estudiar la cultura històrica. El primer apartat de la tesi no pretén ésser senzillament una presentació introductòria guarnida amb un recompte de cites. L'elaboració teòrica i metodològica és, en si mateixa, una de les finalitats de l'estudi. L'apartat malda per oferir una proposta sistemàtica i en part original que pugui servir per acarar en el futur altres investigacions sobre la cultura històrica. En aquest sentit, una tasca imprescindible ha estat la clarificació d'alguns conceptes habituals en els estudis de la memòria. Hem procurat restringir la seva ambigüitat perquè no siguin calaixos de sastre imprecisos i esdevinguin, en canvi, eines categorials adequades per a la investigació rigorosa. Lògicament, no som els primers que reflexionem sobre la memòria col·lectiva. Seguirem i adoptarem en moltes ocasions les aportacions madures de diversos historiadors i filòsofs. De tota manera, si bé no és difícil trobar perspectives teòriques sobre la memòria social, no abunden en igual mesura les propostes metodològiques per al seu estudi. En aquest sentit, desitgem que les consideracions incipients que oferim puguin contribuir a enriquir el debat historiogràfic.

El recorregut teòric que seguim parteix de la facultat humana de recordar, passa per la mediació sociocultural de la memòria individual i acaba desembocant en la relació entre els discursos públics de memòria i el poder polític. La nostra intenció ha estat enfilarnos des del nivell personal fins a la dimensió social. Hem intentat esbrinar els vincles entre el record individual i l'enreixat social de discursos i pràctiques mnemòniques en què es conforma. Cal dir que el gruix de la nostra recerca teòrica s'ha realitzat a l'estranger. Tot i que hem procurat conèixer el treball dels autors espanyols sobre la matèria, la reflexió teòrica proposada haurà negligit, malauradament, alguns autors i algunes aportacions valuoses publicades en solar català i al conjunt de l'Estat. La vessant més positiva de la circumstància internacional, en canvi, és que les pàgines que segueixen poden donar a conèixer alguns autors poc coneguts a casa nostra. En particular, penso que una contribució important rau

---

¹⁰ Cfr. S. Michonneau: "La memoria, ¿objeto de historia?", a J. Beramendi (Ed.): *Identidades y memoria imaginada*. PUV, pp. 43-60. Albert Balcells assegura que "la història de la memòria històrica s'ha d'incorporar, i comença a incorporar-se, a la temàtica dels estudis històrics" (A. Balcells: *Llocs de memòria dels catalans*, op.cit., p. 23). Josefina Cuesta explica que la "història de la memòria" s'està constituint com un objecte prometedor de la tasca historiogràfica. (Cfr. J. Cuesta: *La odisea de la memoria. Historia de la memoria en España*, op.cit., pp. 60ss).

en la presentació d'algunes línies argumentals desenvolupades en el si de la historiografia germànica, normalment poc accessible a les universitats catalanes i espanyoles.

La nostra perspectiva teòrica, que després apliquem a la lectura d'un període concret, procura integrar elements valuosos i suggestius de diversos paradigmes intel·lectuals. En efecte, la nostra aproximació a la qüestió de la identitat beu de la tradició clàssico-occidental, de l'hermenèutica filosòfica de Ricoeur, de la filosofia de les formes simbòliques de Cassirer i de la investigació teòrica sobre la consciència històrica desenvolupada per Jörn Rüsen i altres historiòlegs germànics¹¹. En el nostre plantejament sobre el relat històric com una fusió d'horitzons, com un diàleg creatiu entre els àmbits d'experiència i els horitzons d'espera, caminem sota el mestratge de Reinhart Koselleck¹². Ell ha estat també el principal abanderat de la història de la semàntica (*Begriffsgeschichte*), que practiquem en diversos moments del treball¹³. A l'hora d'abordar la relació entre discurs històric i identitat nacional, ens inspirem en el narrativisme col·lectiu que batega en autors com Wertsch, Jan Assmann o Zerubavel, en la concepció dialogal habermassiana de la nació i en la perspectiva imaginal i simbòlica del fet nacional que explicita Benedict Anderson i que està implícita en Nora¹⁴.

Per analitzar i teoritzar l'objectivació dels discursos històrics en l'espai públic seguim diverses tradicions historiogràfiques que podrien aixopugar-se sota la categoria de "fenomenologia neohistoricista". Hi podríem incloure, entre molts d'altres, a Lowenthal, Michonneau, Nora, Kansteiner, Aleida Assmann i els autors ja esmentats que han tractat la

¹¹ Entre les obres que ens han estat útils per elaborar la nostra proposta en aquesta direcció, cfr. Agustí d'Hipona: *Confessions*. Ed. Proa, 2005; Aristóteles: *Ètica a Nicòmaco*. Centro de Estudios Políticos y Constitucionales. Madrid, 2002; E. Cassirer: *Antropología Filosófica*. FCE, Madrid, 1983. P. Ricoeur: *Historia y Narratividad*. Paidós, Barcelona, 1999; P. Ricoeur: "Life in Quest of Narrative", a D. Wood (Ed.): *On Paul Ricoeur. Narrative and Interpretation*. New York, 1991, pp. 20-33; E. Terrasa: *El viaje hacia la propia identidad*. EUNSA, Pamplona, 2005; J. Rüsen: *Historische Faszination. Geschichtskultur heute*. Böhlau Verlag, 1994; J. Rüsen: "How to Make Sense of the Past – Salient Issues of Metahistory," a *The Journal for Transdisciplinary Research in Southern Africa* 3, 2007, pp. 169-221; Jürgen Straub (ed.): *Erzählung, Identität und historisches Bewusstsein. Die psychologische Konstruktion von Zeit und Geschichte*. Suhrkamp Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1998.

¹² R. Koselleck: *Futuro pasado. Para una semántica de los tiempos históricos*. Paidós, Barcelona, 1993.

¹³ Cfr. R. Koselleck: *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2006; R. Koselleck, O. Brunner, W. Conze (eds.): *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, VIII vol. Stuttgart, 1972-1994.

¹⁴ Cfr. J. Wertsch: *Voices of Collective Remembering*. Cambridge University Press, 2007; E. Zerubavel: *Time Maps. Collective Memory and the Social Shape of the Past*. The University of Chicago Press, 2003; J. Assmann: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und Politische Identität in frühen Hochkulturen*. C.H. Beck, München, 1992. Aquests autors, en el fons, entenen la comunitat nacional com una constel·lació simbòlica que s'articula narrativament. La comunitat seria fruit d'un relat textual i iconogràfic compartit. La nostra reflexió sobre el fet nacional segueix l'estela marcada per Benedict Anderson en la seva anàlisi sobre la genealogia i la substància del nacionalisme modern. (Benedict Anderson: *Imagined Communities. Reflections on the origin and Spread of Nationalism*. Quebecor World, Fairfield, 2006.) Seguim també els postulats de Habermas en la seva interpretació de la comunitat política com una realitat que defineix els seus marcs normatius i la seva identitat en un intercanvi comunicatiu constant. (J. Habermas: *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Frankfurt am Main, 1962). Això no vol dir que subscribem el consensualisme autoreferencial que caracteritza la normativitat política en la teoria de Habermas.

noció de cultura històrica¹⁵. Ha incidit també decisivament en el nostre estudi el prisma semiòtic sobre la ciutat i, en particular, el narrativisme historicopolític amb què Peter Stachel i Maoz Azaryahu llegeixen el planell urbà i els seus nòduls commemoratius¹⁶. En aquest treball analitzarem les relacions entre discurs, espai i poder. En el transfons de la nostra perspectiva ressona també la noció d'hegemonia gramsciana, així com la desconstrucció discursiva de Foucault¹⁷ i, especialment, l'aproximació polèmica a la memòria social que realitza Bodnar¹⁸.

A primera vista, hom podria pensar que estem davant d'una barreja incongruent de sistemes de pensament, alguns dels quals són força dialèctics, massa sovint reduccionistes o en alguns casos encarcerats pel pas del temps i l'erosió natural de les ideologies. Hem procurat no deixar-nos dominar pel gran paradigma historiogràfic que bateja en molts d'ells: la filosofia de la història de tall hegelian, amb els seus perills i el seu irresistible magnetisme. Hem treballat convençuts que la documentació i l'acotament cronològic són clars. Més enllà dels bàculs conceptuals, sempre necessaris, hem intentat ser fidels a la veu de les fonts i a la lògica interna del temps històric. A partir del seu auscultament, hem elaborat la nostra pròpia reflexió i hem desenvolupat una metodologia sintètica pròpia.

En el treball que el lector té a les mans sostenim que ni la memòria col·lectiva ni la memòria social són entitats ideals amb subsistència pròpia. Són, més aviat, metàfores categorials en les quals resumim l'intercanvi de discursos històrics i les pràctiques socials de la memòria que trobem en un grup humà. En aquesta línia, podríem dir que ens hem

---

¹⁵ Cfr. S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*. Eumo Editorial, Barcelona, 2002; W. Kansteiner: *In Pursuit of German Memory: History, Television, and Politics after Auschwitz*. Ohio University Press, 2006. A. Assmann: *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. C.H.Beck, München, 2006; *Ibid.*: *Geschichte im Gedächtnis. Von der individuellen Erfahrung zur öffentlichen Inszenierung*. C.H.Beck, München, 2007.

¹⁶ De l'historiador austríac Peter Stachel i del geògraf israelí Maoz Azaryahu hem après a llegir la ciutat com una realitat semiòtica i com un text de memòria vinculat a la construcció de les identitats cíviques i a la pugna política pel domini simbòlic de l'espai urbà. (Cfr. Peter Stachel i Peter Rudolf Jaworski (ed.): *Die Besetzung des öffentlichen Raumes. Politische Plätze, Denkmäler und Strassennamen im europäischen Vergleich*. Frank&Time, Leipzig, 2007; Maoz Azaryahu: "The power of commemorative street names", a *Environment and Planning D: Society and Space* 1996, volume 14, pages 311-330).

¹⁷ És innegable que la relació entre discurs i poder suggerida per Gramsci i la crítica desconstruïda del discurs elaborada per Foucault han exercit una influència profunda en les ciències humanes i en els estudis sobre la relació entre simbolisme cívic i poder polític. Les seves idees incideixen pregonament en l'argumentació d'alguns dels autors que hem citat. Són, en efecte, sistemes conceptuals forts i interpel·ladors. El nostre treball conté també anàlisi de discursos. Tota anàlisi textual implica una certa desconstrucció crítica atenent als implícits verbals i a la pragmàtica que acompanya la comunicació. No obstant, més endavant precisarem en quin sentit la nostra aproximació es diferencia dels postulats de l'intel·lectual italià i del pensador francès (Cfr. pp. 75-78). Diem que "ressona" la crítica discursiva foucaultiana en el nostre treball no tant perquè prenguem el filòsof francès com a referent interpretatiu –tot i les seves aportacions lúcides–, sinó perquè la seva proposta intel·lectual bateja més o menys conscientment en el panorama acadèmic occidental i, per tant, en molts dels estudis de simbologia política amb els quals dialoguem i que utilitzem.

¹⁸ Cfr. John Bodnar: *Remaking America. Public Memory, Commemoration and Patriotism in the twentieth Century*. Princeton University Press, 1994.

proposat oferir una interpretació gerúndia i dinàmica de la cultura històrica. La memòria no és una cosa que la societat té, sinó sobretot un procés que la societat fa. La cultura històrica és una praxi social comunicativa d'elaboració, objectivació i transmissió d'interpretacions històriques. La memòria social no és una realitat estable, tancada i homogènia. Més aviat, consisteix en un constant intercanvi de relats i d'interpretacions del passat. Aquest enfoc comunicatiu ens dona justament les bases per proposar una metodologia d'estudi de la cultura històrica emprant l'utilitat conceptual propi de l'anàlisi de l'acció comunicativa.

No oblidem, és clar, les polítiques de la memòria, és a dir, la relació entre el poder polític i les narratives històriques que cerquen l'hegemonia en un espai social. Indagarem les funcions i els usos legitimadors de la memòria, però aprofundirem també en les seves potencialitats subversives. Al mateix temps, procurarem escatir els llaços que durant molts decennis han emparellat l'historicisme, el liberalisme i el nacionalisme. Referir-se a les polítiques de memòria significa, al final, abordar la pragmàtica del record i comprendre el seu presentisme, tant a nivell personal com social. Aquest treball doctoral parteix d'una hipòtesi nítida, que caldrà validar o refutar posteriorment. En el basament de la nostra argumentació batega la intuïció que la memòria social és, en realitat, un escenari privilegiat de la controvèrsia política, un àmbit discursiu on les diferents forces socials pugnen indirectament per proclamar els seus paradigmes ideològics. La discussió pública del passat no consisteix fonamentalment en un debat sobre la interpretació vertadera de la història, sinó que és una controvèrsia sobre els referents simbòlics, els principis normatius i els projectes polítics que han de menar la comunitat en el futur. Al cap i a la fi, es tracta d'un pols per l'hegemonia discursiva i una forma de demostrar simbòlicament el poder.

***

Amb els darrers apunts sobre la relació entre memòria i poder ens hem apropat al cor i a l'objecte principal de la nostra recerca, titulada "Memòria pública i debat polític a Barcelona (1931-1936). L'Esquerra Republicana i la Lliga Catalana davant el passat i el futur de Catalunya". La tesi s'arquitectura segons un esquema fractal. Es divideix en tres grans blocs. Cada un conté tres apartats, desglossats en tres capítols, que, al seu torn, presenten tres epígrafs. Tal com hem apuntat, el primer bloc ("Teoria, objectius, metodologia i contextualització històrica") s'obre amb un apartat de reflexió teòrica sobre el record personal i social (I.A). El segon apartat (I.B) es dedica a precisar l'extensió i els contorns de l'estudi. Donem-ne ara, només, una pinzellada. Tota tesi doctoral d'història exigeix un

objecte concret d'estudi, una delimitació geogràfica i una acotació temporal. El títol del treball pretén aclarir ja aquestes coordenades.

L'objecte de recerca és la memòria pública. En el text, la noció de “cultura històrica” deixa pas progressivament a la de “memòria pública”, que esdevé la categoria central de la recerca. Aquesta transició conceptual segueix una lògica. La memòria pública és una part de la cultura històrica. Aquesta es refereix a la manera en què una societat acara el seu passat, tant a nivell privat com públic. Quan parlem de “memòria pública”¹⁹, en canvi, ens referim exclusivament al conjunt de pràctiques commemoratives, discursos de memòria i representacions històriques que tenen lloc en l'esfera pública. Per altra banda, l'estudi de la memòria pública dedica especial atenció a aquelles expressions commemoratives que tenen una relació directa o tangencial amb la construcció política de la comunitat. Ens interessarem per aquelles evocacions del passat que pretenen sostenir, justificar o enaltir voluntàriament un determinat projecte polític i per aquelles representacions que, sense tenir una voluntat política explícita, traspuen una interpretació ideològica determinada i contribueixen a teixir la cultura política i identitària dels ciutadans.

Hom podria preguntar-se perquè parlem de “memòria pública” i no de “polítiques de memòria” en el títol de la tesi. La resposta és clara. Les polítiques de memòria són una part important de la memòria pública, però no l'abasten completament. El nostre treball dedica també una atenció important a les discussions que aquestes polítiques susciten i a la gènesi social de moltes iniciatives commemoratives. La categoria de “memòria pública” inclou la idea de debat social i mediàtic a l'entorn de les polítiques de memòria.

L'espai de l'estudi és Barcelona. Millor, dit, *l'esfera pública barcelonina*. En l'estela de Habermas, considerarem l'esfera pública com un àmbit de lliure accés i diàleg on la comunitat s'autointerpreta, negocia els marcs normatius i intercanvia béns físics i simbòlics. Es tracta, doncs, d'un espai que pot ser físic o discursiu, i que en el nostre cas identificarem principalment amb l'espai urbà, l'opinió publicada (en especial la premsa) i la tribuna política (l'Ajuntament de Barcelona). Estudiarem, doncs, el diàleg de memòries que va tenir lloc en aquests tres àmbits entre el 1931 i el 1936. En l'apartat de definició del treball (I.B) quedarà aclarida la metodologia d'anàlisi i les fonts emprades. Hem fet una aposta nítida pel predomini de les fonts primàries. Hem procurat, però, manejar-les amb una intenció crítica teòrica i històrica per tal que no quedin en un simple anecdotari atractiu i suggestiu. Entre les fonts històriques, despunten la premsa del període, les actes dels plenis de l'Ajuntament de Barcelona, els expedients administratius de les Cases Consistorials, els

---

¹⁹ En la definició del concepte seguim bàsicament els postulats explícits i implícits de John Bodnar: *Remaking America. Public Memory, Commemoration and Patriotism in the twentieth Century*. Princeton University Press, 1994.

opuscles d'historiadors, els llibres de text i les conferències i parlaments de polítics. Pel que fa a la premsa barcelonina, hem triat quatre diaris representatius de diversos sectors sociopolítics de la ciutat. Treballarem *La Humanitat* (òrgan oficial d'ERC), *La Veu de Catalunya* (portaveu oficis de la Lliga), *Solidaridad Obrera* (òrgan de la CNT) i *El Diario de Barcelona* (diari de capçalera de les esferes conservadores i espanyolistes de la Ciutat Comtal).

El marc temporal de l'estudi és perfectament identificable. Abordarem les pràctiques commemoratives i les discussions de memòria esdevingudes entre el 1931 i el 1936. El tercer apartat del primer bloc de la tesi (I.C. "Marc històric") està dedicat precisament a esbossar el context sociopolític d'aquell lustre vertiginós. S'ha escrit infinitament sobre l'experiència republicana. No pretenem sintetitzar en unes poques pàgines el quadre de la República ni recomptar la seva bibliografia. Més aviat procurarem presentar alguns traços bàsics que puguin situar el lector profa en la història política catalana dels anys trenta. Ens detindrem, en canvi, per explicar amb certa precisió els postulats programàtics dels dos principals partits polítics de la Catalunya republicana (l'Esquerra Republicana de Catalunya i la Lliga Regionalista, que l'any 1933 esdevindria Lliga Catalana)²⁰.

El treball que ara obrim s'articula a l'entorn d'un objecte diàfan: la memòria pública. Podem determinar, però, algun subjecte? La memòria pública consisteix en un procés dialogal de transmissió i objectivació d'interpretacions històriques. Els agents que intervenen en aquesta dinàmica són múltiples. La memòria pública s'enfila com un tapís teixit a vàries mans. Per això, el subjecte actiu de la nostra recerca és coral i polifònic. Per altra costat, les pàgines d'aquest estudi no es consagraran únicament a esfilagarsar el significat dels discursos

---

²⁰ Hi ha una bibliografia abundant sobre les dues formacions que van dominar l'escenari polític català des de la proclamació de la República fins a l'esclat de la Guerra Civil. Una bona part d'aquests llibres foren escrits durant el tardofranquisme i els primers anys de la democràcia. En aquells anys, Isidre Moles va donar a impremta una obra exhaustiva sobre la Lliga Catalana (*Lliga Catalana. Un estudi d'estasiologia*. II Vol, Edicions 62, Barcelona, 1972). Uns anys més tard, Enric Ucelay-Da Cal publicava un lúcid assaig històric sobre l'ERC i l'evolució política de la Catalunya republicana (*La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*. Ed. La Magrana, Barcelona, 1982). Tant l'obra de Molas com, especialment, la d'Ucelay-Da Cal, demostren l'hegemonia que va arribar a assolir en àmbits acadèmics la solfa interpretativa del materialisme històric, que avui se'ns revela insuficient per capir la realitat sociopolítica en la seva complexitat. Seguint el model traçat per Isidre Molas en el seu estudi sobre la Lliga, la historiadora Mª Dolors Ivern i Salvà va publicar el 1988 una radiografia extensa de l'ERC, analitzant la seva composició sociològica, el seu funcionament i la seva evolució política (*Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*, II vol., Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988). Uns anys abans, l'historiador Joan Culla havia escrit un interessant estudi sobre els orígens ideològics d'ERC i les discrepàncies i cismes interns que la formació va patir durant la República (*El Catalanisme d'Esquerra (1928-1936). Del Grup de 'Opinió' al Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra*. Ed. Curial, Barcelona, 1977). A més de les obres panoràmiques d'història contemporània de Catalunya coordinades per Termes, Balcells, Risques i Sobrequés i Callicó, ens ha estat també útil el llibre de Fèlix Curull, *Catalunya, republicana i autònoma (1931-1936)*, publicat l'any 1984, així com una altra obra de Moles: *El sistema de partits polítics a Catalunya (1931-1936)*, editada l'any 1972. En el moment oportú ens aturarem a considerar la manca d'una història de la Barcelona republicana. En aquest sentit, només podem consignar un estudi escrit per Ramon Alquèzar. És un primer pas però està concentrat gairebé únicament en les polítiques pressupostàries de l'Ajuntament. (Ramon Alquèzar: *L'Ajuntament de Barcelona en el marc del front d'esquerres*. Editorial Columna, Barcelona, 1986).

històrics i de les representacions commemoratives en l'espai públic. Ens preocupa també copsar la dinàmica interna de la commemoració, la seva lògica, la seva infraestructura, el seu funcionament. Intentarem identificar els impulsors dels relats de memòria i les seves motivacions. Procurarem escatir les sinèrgies commemoratives entre les autoritats polítiques i la societat civil. Ens detindrem també en els mitjans del record públic, en els instruments que van permetre pintar un nou univers commemoratiu republicà. Entre els vectors del record ocuparan un lloc principal els noms dels carrers, les estàtues i les diades festives. Va viure Barcelona una catarsi toponímica republicana? Van enderrocar-se estàtues antigues? Va donar temps a revestir la ciutat d'un nou relat monumental? Procurarem descriure les litúrgies de la memòria pública i la reacció ciutadana davant el nou marc commemoratiu.

En realitat, però, els capítols que el lector es disposa a llegir no tenen com a objectiu final i tancat la descripció precisa i exhaustiva de les pràctiques i els discursos commemoratius. La memòria pública ens atreu, si se'ns permet la comparació, com si fos un vitrall. Ens interessa, com ha quedat palès, l'anàlisi rigorosa de la seva forma, dels seus colors, dels seu contorns, del seu material, del seu significat simbòlic. Fins i tot, ens interessa l'estudi de la seva gènesi, dels seus autors, de les seves fonts d'inspiració. Però hi ha un aspecte del vitrall que ens interessa tant o més: la llum que traspua, les coloracions externes que revela. La memòria pública no és la finalitat absoluta d'aquest treball. En definitiva, hem elegit el tema perquè permet un accés novell al debat ideològic i al clima polític que va emmotllar la història de la Segona República a Catalunya. Tal com hem apuntat abans, entenem que la memòria és un finestral privilegiat per entrellucar els marcs imaginals i les controvèrsies discursives d'un període. Ens interessa la memòria pública com una porta per endinsar-nos els debats ideològics i les dialèctiques polítiques de la República.

Els relats de memòria contenen sempre una interpretació i una direccionalitat metahistòrica. La narrativa del passat es vertebrada d'acord a un esquema axiològic i teleològic de fons. El relat històric revela sempre discursos que transcendeixen la pura factualitat. Les composicions de memòria pública s'escriuen sobre partitures que tenen claus polítiques, religioses i socials determinades. En aquest sentit, examinar les diverses propostes memorístiques que "conversen" en el si d'una societat permet accedir als diferents paradigmes ideològics i identitaris que frisen per esdevenir canònics i normatius. Com hem assenyalat anteriorment, la memòria pública és un escenari simbòlic privilegiat on la societat discuteix indirectament els principis que l'han de menar en el present i el futur. És significatiu que moltes de les sessions més acalorades de discussió municipal a l'Ajuntament de Barcelona estiguessin vinculades a debats relacionats amb la commemoració pública.

La nostra pretensió és, doncs, analitzar el desenvolupament de la memòria pública emmarcant-la en la història política, ideològica i social de la Segona República. Al llarg de la tesi, l'explicació de les decisions, les pràctiques i les discussions commemoratives a Barcelona s'entrelliga amb el relat històric del període. Procurant mantenir sempre el rigor científic, hem optat per una narrativa àgil i en alguns moments vibrant. Des del primer moment ens hem esforçat per amarar-nos de "l'esperit del temps"; per mitjà de la narrativa, intentarem que el lector pugui fer-ho també. A través de l'escolta de les veus de l'època, hem procurat identificar la clau sentimental i cultural en què es va conjugar aquell període abrandat. El lector detectarà que aquesta empatia amb la solfa vital del temps s'ha filtrat al registre lingüístic. Quan hom circumval·la el món agafa accents dels llocs que visita. ¿És que pot demanar-se que un torni d'uns anys en el pretèrit eixut de tot dialecte historicista?

Lògicament, és discutible la nostra opció per una narrativa interpretativa amb personalitat pròpia que condueix les fonts historiogràfiques al mateix temps que els dona el màxim ressò possible i les constitueix en les pedres angulars de l'hermenèutica discursiva. Creiem, en qualsevol cas, que aquest enfocament narratiu és el més adient. Som conscients que només a través de la narrativa pot comprendre's i explicar-se el passat amb sentit. El relat és el millor registre lingüístic per destriar i presentar l'acció humana en la seva estructura temporal i causal. Uns capítols més endavant, referirem detingudament la relació entre història i narrativa.²¹ Refermem, de moment, la nostra convicció que la història, a més de ser una ciència humana i social, és també un art. I per tant, garantint sempre el rigor crític, la pràctica historiogràfica ha de tendir, en la mesura del possible, a la bellesa formal. Procurarem ser fidels a aquest principi, essent conscients de les constriccions tipològiques que marca una tesi doctoral. No oblidem, però, el que Ruiz-Domènec apunta en un llibre dirigit als historiadors del segle XXI: "Debemos tener en cuenta que el oficio de historiador es una labor intelectual que apunta a la narrativa sobre la verdad de los acontecimientos, no a una descripción estática de un estado de cosas. La historia es un arte donde se aúnan el

---

²¹ Diversos autors han tractat la relació entre història i narrativa els darrers decennis. En el "tomb lingüístic" que s'ha produït en els estudis històrics, cal destacar l'aportació teòrica de Hayden White. Entre les seves obres, podem destacar *Metahistory* (1973) i *The Content of The Form. Narrative Discourse and Historical Representation*, publicada l'any 1978 (en castellà es troba traduïda com *El contenido de la forma. Narrativa, discurso y representación histórica*. Paidós, Barcelona, 1992). També Ricoeur ha tractat abastament la relació entre ciència històrica i narració i ens referirem a ell en diversos moments del treball. Sobre les aportacions i els límits de la perspectiva lingüística en la història, cfr., entre d'altres, J. Aurell: "Los efectos del giro lingüístico en la historia reciente", a *RILCE: Revista de filología hispánica*, vol. 20, n. 1, 2004, pp. 1-16; Geog G. Iggers: *La ciencia histórica en el siglo XX. Las tendencias actuales*. Labor, Barcelona, 1995; Lawrence Stone: *El pasado del presente*. Fondo de Cultura Económica México, 1986. La nostra tècnica narrativa seguirà la norma comuna en la redacció de la història. Relatarem els fets des de la perspectiva d'un "narrador omniscient en tercera persona". El nostre relat tindrà, però, tres característiques particulars. En primer lloc, no serà una simple narració successiva, sinó que la història farà alguns salts en el temps i combinarà l'estructuració temporal amb la temàtica. En segon lloc, procurarem donar un alt protagonisme a les fonts històriques, perquè siguin elles mateixes les que parlin, interpel·lin al lector i marquin el ritme del relat. Finalment, abandonarem en alguns moments el "túnel" temporal i narratiu que encarrila el relat, ens traurem la "màscara narrativa" i ens adreçarem al lector o a la història des del present.

esfuerzo personal por comprender una época y la habilidad de encontrar las huellas en los testimonios que han logrado llegar hasta nosotros”²².

Més enllà d'aquests arguments generals, la nostra aposta narrativa s'adequa a la lògica i als objectius de l'estudi. Ens interessa la memòria pública com a fenomen *per se* i ens interessa com a portal per entrar en el laberint republicà. L'explicació del context històric ens permetrà entendre les decisions i controvèrsies commemoratives en el seu marc sociopolític i en el seu sentit original. L'estudi de la memòria pública ens convidarà, a la seva vegada, a revisitar la història de la Segona República a Catalunya. Aquesta opció narrativa conté una doble virtualitat; ofereix un efecte mirall doblement aclaridor. Per una banda, el relat històric dóna les claus interpretatives per comprendre les fonts consultades i la semàntica commemorativa del moment. Per altra banda, l'anàlisi de la memòria pública permet entendre millor les problemàtiques ideològiques i els debats polítics que van marcar l'adveniment, el recorregut i la caiguda de la Segona República. Hem de dir, en aquest sentit, que la nostra interpretació de la memòria pública depèn, lògicament, de l'hermenèutica que fem de la República. Però la nostra visió sobre el període republicà no prové de preconcepcions anteriors ni, molts cops, de la bibliografia llegida. La nostra representació de la República s'ha anat fragant paulatinament en un itinerari intel·lectual engrescador que ha tingut com a guia principal la lectura de les fonts primàries.

La política dels primers anys trenta a Catalunya va articular-se principalment entorn de dos partits: l'Esquerra Republicana de Catalunya i la Lliga Regionalista, que l'any 1933 es va refundar amb el nom de Lliga Catalana. El subtítol de la tesi precisa l'accent de la recerca. “L'ERC i la Lliga davant el passat i el futur de Catalunya”. Val a dir que el treball no s'ocupa exclusivament del posicionament d'aquests dos partits envers la representació pública del passat. En l'estudi apareixeran també molts actors desvinculats de l'activitat política directa. Dedicarem un apartat a la cultura de memòria obrera –especialment l'anarquista– i esmerçarem alguns capítols a referir discursos de memòria alternatius i crítics amb els que proposaven els partits hegemònics del nacionalisme català. En qualsevol cas, és veritat que una part important de la tesi recull el diàleg polític i ideològic entre l'ERC i la Lliga amb motiu d'afers històrics. Cal dir que entenem “l'ERC” i “la Lliga” en un sentit metonímic. Cap dels dos partits pot ser reduït a una sola veu. L'heterogeneïtat fou una de les notes peculiar de les dues formacions. En parlar d’“ERC i la Lliga davant el passat i el futur de Catalunya” ens estem referint, en realitat, a l'actitud dels “entorns” i al posicionament de “les veus” d'ERC i la Lliga a l'hora de definir un relat de memòria que pogués orientar

---

²² J.E. Ruiz-Domènec: *El reto del historiador*. Ediciones Península, Barcelona, 2006, p. 53.

Catalunya cap al futur. Les “veus” de les dues formacions estan recollides tant en la premsa afí als partits com en les intervencions polítiques dels seus regidors o parlamentaris.

L'esquema que vertebrava el treball no és fonamentalment cronològic, sinó temàtic. Malgrat que a l'hora d'abordar els diversos fenòmens tindrem en compte l'evolució temporal de cada afer, hem preferit ordenar l'exposició de forma sistemàtica i transversal. Ens sembla que, així, la narració queda més clara i endreçada. Cada apartat presenta un retall històric, pintat a través d'un conjunt de fonts històriques que es refereixen i s'expliquen mútuament. Tal com hem dit, aquestes fonts estan articulades a través d'una narrativa que integra tant una relació de l'evolució sociopolítica de la República com una hermenèutica teoricometodològica sobre la memòria social. Tot i la divisió temàtica, ens hem esforçat perquè el treball fos una unitat coherent. Hem procurat no convertir els capítols en calaixos independents i hermètics. Hem intentat que, al final, el lector tingui la impressió d'haver copsat de forma ordenada i progressiva el complex mosaic de la memòria barcelonina.

Tant els protagonistes de l'època com els historiadors posteriors han reiterat que la República va haver de conjugar-se com una resposta a tres qüestions principals, enquistades des de feia decennis en la vida espanyola: la “qüestió territorial”, la “qüestió religiosa” i la “qüestió social”. A l'hora d'estructurar l'índex i la distribució argumental de la tesi hem tingut presents aquests eixos temàtics i hem situat les diverses iniciatives de memòria en relació a aquestes problemàtiques. El segon bloc del treball (“Discurs històric i recreació nacional”) s'organitza al voltant de la qüestió nacional catalana. El tercer bloc (“La memòria republicana i els seus contrapunts”), es vertebrava al voltant de la “qüestió social” i de la “qüestió religiosa”. Aturem-nos, de moment, en el segon bloc. Hi descriurem les sinèrgies entre els relats imperants de la història de Catalunya i el discurs polític nacionalista. És a dir, dilucidarem la funció que va jugar la narrativa històrica catalanista i la seva celebració festiva en l'autocomprensió nacional catalana entre el 1931 i el 1936.

Després d'alguns decennis de formació i primera organització institucional, el nacionalisme català va viure durant els anys trenta un moment d'eclosió i eufòria, segellada institucionalment per la recuperació de la Generalitat. Constatarem com el macrorelat de la història de Catalunya proposat per la historiografia renaixentista²³ es va consolidar i oficialitzar durant la República. Assenyalarem, també, les novetats que la circumstància política va introduir en la lectura del passat. Anotarem, així, les concomitàncies i ruptures entre la interpretació romàntica i la republicana de la història del Principat.

---

²³ Amb l'adjectiu “renaixentista”, ens referirem en aquest treball als atributs del moviment cultural que, al segle XIX, va promoure a Catalunya la recuperació de la llengua, de la història, del dret i de la consciència catalana. Aquest fenomen històric, que descriurem àmpliament, va acabar impulsant a finals de segle l'articulació d'un moviment polític catalanista, que acabaria esdevenint el nacionalisme català.

En el primer apartat d'aquest bloc, "Catalunya, poble de la llibertat", descriurem la consagració republicana de la interpretació èpica, nacionalista i liberal de la història de Catalunya. Descobrirem com la celebració de l'Onze de Setembre, convertida en diada nacional de Catalunya, va esdevenir la síntesi d'una lectura històrica que accentuava la lluita catalana per la llibertat política i presentava el poble català com una estirp consubstancialment liberal i democràtica. La commemoració de l'Onze de Setembre ens introduirà en una concepció èpica de la història i de la política, que tornarà a fer aparició en la nit del Sis d'Octubre. En aquest apartat ens preguntarem fins a quin punt aquest discurs històric nacionalista podia encaixar-se en un relat conjunt espanyol i presentarem el culte a algunes figures de les "llibertats catalanes" com Pau Claris, Prat de la Riba i Francesc Macià.

El segon apartat, "L'ànima de Catalunya", abordarà el posicionament dels diferents sectors nacionalistes davant la tradició. Estudiarem el paper que l'ERC i la Lliga atorgaven a la història en el projecte de construcció nacional, així com el valor normatiu que li atribuïen. L'actitud envers la tradició exigia inevitablement un posicionament davant els postulats de l'obra de Torras i Bages, *La tradició catalana*, que defensava la identitat entre Catalunya i el catolicisme. En els anys de la República i en els decennis anteriors, diferents personalitats polítiques i intel·lectuals van formular una definició de l'essència de la catalanitat. Analitzarem les diverses versions que es proposaren de la identitat catalana a partir del relat històric. Les discussions sobre la restauració del monestir de Poblet ens permetran polsar les diferents perspectives sobre l'articulació correcta entre el passat i el futur del Principat. Tractarem també el gran Jubileu de la Renaixença, celebrat l'any 1933. Les celebracions van afavorir una reflexió sobre la història de la Catalunya contemporània i els camins del seu futur. En realitat, la noció de Renaixença enclou ja una interpretació bàsica de la història de Catalunya. Indagarem fins a quin extrem aquest esquema fonamental amarava els relats històrics catalanistes i quina presència tenia en els llibres de text per a infants.

El tercer apartat ("L'autointerpretació del catalanisme") presenta les memòries pròpies dels dos principals partits catalans i analitza la utilitat del record per legitimar el propi projecte polític o per desacreditar el de l'adversari. A més de repassar el record popular d'alguns literats catalans, en aquest apartat donarem veu als discursos de memòria que van gosar trencar el paradigma commemoratiu catalanista dominant. Explorarem per quins motius l'anarquisme barceloní i els sectors conservadors espanyolistes van bescantar la cultura de memòria imperant i assenyalarem com, fins i tot a la Barcelona republicana, hi hagué espai pel desenvolupament d'un discurs històric espanyolista i tradicionalista.

Sense oblidar del tot la qüestió nacional, sempre present en l'àmbit polític català de la Segona República, el tercer bloc de la tesi ("Registres i contrapunts de la memòria

republicana”) pivota al voltant de la relació entre la memòria pública i les altres problemàtiques socials i ideològiques del període. Aprofundirem en els vincles entre les pràctiques commemoratives i la consolidació simbòlica del nou règim. Descriurem l'estreta connexió entre els debats de memòria i la disputa entre catòlics i laics al voltant de la neutralitat de l'esfera pública. Presentarem les cultures de memòria del món obrer i les seves fractures internes. Explicarem com l'ERC va desenvolupar un nou discurs de memòria de tall obrerista amb el qual va procurar reforçar el seu propòsit d'atreure les classes proletàries al joc polític i d'assumir-ne la representació.

El tercer bloc del treball no només es diferencia del segon pels temes en què focalitza l'atenció. També és una mica distint per la perspectiva de recerca utilitzada. El segon bloc de la tesi té un caire eminentment discursiu i verbal. A l'hora d'abordar l'autointerpretació del catalanisme a través de la història acudirem sobretot a obres historiogràfiques, parlaments polítics i textos periodístics. En el tercer bloc, en canvi, l'aproximació serà una mica diferent. Mantenint l'atenció en els discursos polítics i mediàtics de memòria, afinarem els sensors per auscultar les pràctiques de memòria a l'espai físic urbà i per seguir el recorregut de diverses iniciatives de transformació toponímica i monumental de la ciutat. Ens ocuparem també de les dinàmiques de la memòria, dels seus engranatges i dels seus actors.

El primer apartat (“La remodelació simbòlica de l'espai urbà”) es consagra a la metamorfosi del nomenclàtor que va viure la capital catalana. Després d'una reflexió teòrica sobre els noms dels carrers com a lloc de memòria, inquirirem l'abast de la catarsi onomàstica que va experimentar la Ciutat Comtal i desgranarem la seva coloració ideològica. El nou discurs toponímic ens permetrà copsar les referències nacionals, socials i culturals que van caracteritzar l'univers simbòlic commemoratiu del nacionalisme progressista. La diversitat de dades que hem pogut reunir de la consulta arxivística ens ha permès convertir el procés de reforma del nomenclàtor en un estudi de cas sintètic per analitzar les dinàmiques polítiques, socials i burocràtiques de la memòria pública. La documentació consultada permet arribar a algunes conclusions significatives sobre la intervenció de la societat civil en el dibuix del mapa de memòria barceloní.

En l'apartat titulat “Memòries del catalanisme republicà i obrerista” sondejarem els intents de les elits del nou règim per consolidar una memòria netament republicana que servís per cimentar simbòlicament la nova estructuració política de l'Estat. Ens preguntarem fins a quin punt va arribar a quallar una memòria republicana en l'espai públic i en quina manera bevia de les tradicions de memòria republicanes anteriors. Presentarem els nous icones del republicanisme. La recerca de la celebració pública del 14 d'abril i la lectura dels comentaris editorials dels periòdics en la diada ens portarà a interrogar-nos sobre la

interpretació que els republicans feien de la República. La resposta a aquesta pregunta dóna llum per entendre l'actitud bel·ligerant del republicanisme progressista davant el triomf de les dretes l'any 1933. En aquestes pàgines farem, doncs, història dels conceptes (Begriffsgeschichte). L'anàlisi de les commemoracions del nou règim ens permetrà descobrir els diversos sentits que tenia la paraula República o Revolució en el si del republicanisme barceloní. En aquest apartat descriurem també els principals projectes monumentals que van realitzar-se a Barcelona entre el 1931 i el 1936. Alguns projectes seran la recuperació o transfiguració d'antigues iniciatives de memòria, paralitzades per la Dictadura. Els projectes novells revelen les coordenades ideològiques bàsiques que arborava l'ERC i que definien el seu full de ruta per reformar progressivament l'estructura de la societat catalana.

Consignarem el floriment en pedra d'un nou relat de memòria als carrers de Barcelona. Resseguirem els eixos de la nova narrativa memorística que s'ensenyorí de la ciutat. El nou relat commemoratiu ens conduirà a les cruïlles on es bifurcaven les memòries nacionalistes. La fractura de les memòries apareixerà, precisament, a l'hora d'acarar la remembrança del període més recent. ¿Quin record tenien els diversos sectors barcelonins dels conflictes laborals que havien sacsejat la ciutat des de finals del segle XIX? L'esquerdament del catalanisme es produïa davant de la problemàtica social i de la qüestió religiosa. Aquesta fractura política es traduïa també en una discrepància memorística. O, potser, ¿és possible que la divergència política provingués, precisament, de l'oposició de les memòries, és a dir, d'experiències històriques diferents perpetuades per les respectives cultures de memòria?

El darrer apartat ("Discursos alternatius de memòria") és un recorregut pels relats commemoratius que remaven contra el corrent canònic dominant, definit per l'Esquerra Republicana i les associacions del nacionalisme esquerrà. A despit dels primers temps d'entesa, la ruptura entre l'ERC i l'anarquisme va acabar essent inevitable. Al llarg del tercer bloc de la tesi hom podrà presenciar el pols discursiu entre l'ERC i l'anarquisme pel record d'algunes figures cabdals del sindicalisme català. En aquest últim apartat ens endinsarem en els recintes de la memòria anarquista i en el seu "martirologi". Un altre discurs alternatiu de memòria va ser el que van elaborar els catòlics. Recordarem algunes de les decisions polítiques que van comportar una àmplia laïcització del temps i de l'espai barceloní. Observarem com els catòlics van emprendre una important mobilització simbòlica per recuperar la visibilitat en l'espai públic, descriurem les seves iniciatives de memòria i comentarem algunes batalles commemoratives, subtils però inequívokes, entre les esferes laïcistes i els àmbits catòlics. Examinarem, finalment, de quina manera persistiren els esquemes catòlics en les pràctiques i els discursos commemoratius republicans.

***

Hem indicat ja el deute intel·lectual que aquesta tesi ha contret amb un seguit d'autors que han reflexionat sobre la natura i la dinàmica de la memòria social. Per concloure la introducció, assenyalarem alguns estudis sobre la memòria pública i les polítiques de memòria que s'han realitzat en l'àmbit hispànic i han desbrossat camins que aquesta tesi vol recórrer. A més de presentar aquestes monografies, les properes línies serviran per acabar d'emmarcar la nostra aportació en el context acadèmic i per subratllar les seves novetats.

El passat tombant de segle va ser testimoni de la publicació de dos llibres que ofereixen un estudi sistemàtic i rigorós de la història dels monuments commemoratius d'Espanya i d'Amèrica. El primer, publicat per Carlos Reyero l'any 1999, es titula *La escultura conmemorativa en España. La edad de oro del monumento público, 1820-1914*²⁴. El segon, *Monumento conmemorativo y espacio público en Iberoamérica*²⁵, té com a autor a R. Gutiérrez Viñuales i es focalitza particularment en els anys 1890-1940. Les dues monografies, publicades en la mateixa col·lecció i amb paral·lelismes significatius, adopten una perspectiva eminentment artística. No descuiden el context i la significació historicopolítica, però accentuen la vessant formal dels monuments. En aquest punt, el nostre treball inverteix les prioritats d'atenció, ja que el nostre objecte principal és la semàntica ideològica i la pragmàtica política de les escultures. No obstant, la nostra tesi entronca perfectament amb la voluntat dels dos autors de precisar les dinàmiques administratives, socials i polítiques que permeten l'erecció dels monuments (les dues obres estudien els agents que intervenen en el procés monumental i descriuen els sistemes d'elecció, subvenció i disseny de les escultures). L'amplitud temporal d'aquests treballs impedeix als autors endegar una investigació arxivística. Davant de la seva aproximació extensiva, el nostre treball presenta un enfoc intensiu, en el qual s'estudia la intrahistòria de cada conjunt monumental a partir de fonts històriques primàries.

---

²⁴ Carlos Reyero: *La escultura conmemorativa en España. La edad de oro del monumento público, 1820-1914*. Cátedra, Madrid, 1999. Es tracta d'un estudi ampli, sistemàtic i erudit, ben estructurat. El llibre es divideix en cinc apartats. En el primer, es presenta una panoràmica de l'evolució formal de l'escultura pública espanyola. En el segon, s'analitza la seva iconografia. En el tercer, l'autor comenta la diversitat tipològica de l'escultura commemorativa, així com la relació que guarda amb el seu entorn. En el quart, estudia la gènesi sociopolítica de les estàtues, així com els mètodes i processos de selecció i subvenció. En l'últim apartat, l'autor aborda els monuments en la seva funció propagandística i ideològica i en la seva relació quotidiana amb els ciutadans.

²⁵ Gutiérrez Viñuales: *Monumento conmemorativo y espacio público en Iberoamérica*. Cátedra, Madrid, 2004. A més d'una reflexió teòrica sobre el significat urbanístic i polític del monument, l'estudi exposa l'evolució artística i el desenvolupament temàtic de l'escultura commemorativa als països iberoamericans. Sense descuidar el seu context i el seu significat historicopolític, l'autor es centra en descriure la gestació i el resultat iconogràfic dels conjunts monumentals. Dedicava també una atenció peculiar als processos de disseny dels monuments, als seus autors i als condicionaments de la seva execució. El llibre compta amb desenes d'il·lustracions.

Probablement, el llibre amb el qual el nostre estudi connecta més directament és la monografia *Barcelona: memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*²⁶. Es tracta de la síntesi d'una tesi doctoral de tres volums realitzada per l'historiador francès Stéphane Michonneau a la dècada dels noranta. La nostra aportació historiogràfica s'arrela en ella per diversos motius. El primer és evident. La tesi que presentem s'inscriu en les mateixes coordenades geogràfiques que la de Michonneau i el nostre període temporal comença on acaba el de l'autor francès. Però més enllà d'aquestes coincidències en el marc del quadre d'investigació, podem subratllar la nostra adscripció estilística al gènere de recerca que practica l'hispanista. El seu llibre és una exhaustiva història sociopolítica de les iniciatives de memòria i de les pràctiques commemoratives a Barcelona entre els anys 1860 i 1930. Al llarg de l'obra, l'hispanista entrellaça els projectes de memòria pública amb el context polític, social i cultural en què van emergir. Així, les representacions històriques que van anar perfilant la fesomia simbòlica de la ciutat són llegides com expressió d'unes determinades opcions polítiques i ideològiques. La història de la memòria barcelonina esdevé un recorregut per la trajectòria de la ciutat i per l'evolució de les mentalitats de les elits polítiques catalanes des de mitjan del segle XIX fins a la caiguda de Primo de Rivera.

El més significatiu de la monografia és que combina una vasta extensió temporal amb una sorprenent meticulositat documental i arxivística. Aporta dades i percentatges precisos sobre múltiples qüestions com les tipologies dels noms de carrers o els grups participants en les subscripcions públiques. La major part del llibre està dedicada a repassar la història de la monumentalització de la ciutat i a elucidar el seu significat polític. El lector pot seguir el trànsit del relat memorístic i de la consciència política catalana des de la mentalitat liberalprovinciana vuitcentista fins a l'imaginari polític nacionalista de principis del segle XX. L'estudi no es limita, però, a narrar l'evolució del discurs mnemònic i a descriure la seva concreció monumental. Presenta també un escàner de la cultura commemorativa en tot el seu abast, atenent al seu funcionament i a la seva evolució. L'autor descriu la transformació d'una cultura de memòria d'elits en una cultura de memòria de masses, així com el pas d'una concepció sacralitzada del monument a una percepció patrimonial del mateix. També analitza Michonneau la progressiva burocratització de les iniciatives de memòria i el paper de la societat civil en els projectes commemoratius. L'hispanista ofereix una interpretació antropològica, sociològica i escenogràfica de les litúrgies commemoratives, subratlla el deix sacrificial i heroic que amara el discurs de memòria català i proposa una teorització antropològica de la pràctica commemorativa com una mena d'economia del deute simbòlic.

---

²⁶ Stéphane Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*. Ed. Eumo, Vic, 2001.

L'obra de Michonneau ens servirà d'espill imprescindible pel nostre treball. A l'hora de situar i judicar les narratives de memòria i les pràctiques commemoratives dels anys trenta, haurem de comparar-les amb les que van imperar en anys anteriors. Per aquesta tasca, l'obra de Michonneau és cabdal. Hem de dir, però, que el nostre estudi no és una simple rèplica desplaçada en el temps del treball de Michonneau. No compartim tots els plantejaments teòrics de l'autor i alguns punts de la seva lectura de la història catalana²⁷. Per altra banda, tot i l'amplitud documental que manega l'hispanista, la major concreció temporal del nostre estudi ens permetrà consultar més profusament la premsa del període.

A nivell estatal, els darrers anys s'han publicat algunes monografies sobre les polítiques de memòria i l'evolució de les representacions històriques majoritàries. Hem esmentat ja les obres de Josefina Cuesta (*La odisea de la memoria.*) i de Paloma Aguilar (*Políticas de la memoria y memorias de la política*), que tracten els relats hegemònics sobre el passat des dels inicis del Franquisme fins a l'actualitat. Els dos llibres posen un èmfasi especial en analitzar les narratives commemoratives oficials. Trobem brillant l'anàlisi que fa Paloma Aguilar de l'evolució de les narratives franquistes sobre la Guerra Civil. L'autora demostra com aquestes interpretacions van virar al mateix temps que canviava la retòrica de la legitimitat política del règim. En aquest sentit –tenint en compte també les pàgines sobre la influència de la memòria de la Guerra Civil en la Transició–, el llibre d'Aguilar no pot ser considerat com una mera descripció de les versions canòniques sobre el passat a les dècades recents, sinó que també és una història suggestiva de la cultura política espanyola contemporània.

Hem remarcat anteriorment el valor conceptual de la primera part de l'obra de Josefina Cuesta. El llibre promet en el subtítol realitzar una *historia de la memoria en España en el siglo XX*. El cert, però, és que el gruix històric del volum es dedica a l'estudi de les polítiques de memòria i de la memòria social des dels començos del Franquisme fins a dia d'avui. De les més de quatre-centes cinquanta pàgines que té l'obra, l'explicació de la cultura de memòria pròpia de la Segona República ocupa només cinc folis. Volem subratllar aquest fet, perquè pensem que en aquest punt és on rau la principal originalitat del nostre estudi. Josefina Cuesta és explícita. Afirmar que la memòria republicana és un camp encara per estudiar. En efecte, ha estat investigada profusament la remembrança de la República i de la Guerra Civil durant el Franquisme i la Transició, però són gairebé inexistents els estudis sobre les

---

²⁷ Pel que fa a la seva argumentació teòrica, trobem una mica excessiva la reducció de les pràctiques commemoratives a una economia del deute i a un "intercanvi d'interessos". Pel que respecta a la lectura de la història de Catalunya, pensem que allò que Michonneau titlla de "reaccionari" podria ser sovint definit com a "conservador" i no acabem de compartir la seva interpretació de la Renaixença com una narrativa conservadora orientada a contenir les forces socials transformadores. Aquesta interpretació de la Renaixença ha estat desenvolupada extensament per l'historiador J.M. Fradera: *Cultura nacional en una societat dividida: patriotisme i cultura a Catalunya (1838-1868)*. Curial, Barcelona, 1992.

polítiques de memòria i la memòria pública del període republicà²⁸. Els historiadors espanyols han considerat reiteradament com cal recordar la República. Molt pocs s'han preocupat, però, de com es recordava a la República. Aquest és el forat que el treball que ara comença vol contribuir a revertir. Esperem col·laborar d'aquesta manera a reforçar el caràcter de disciplina històrica que van assolint els estudis sobre la memòria pública, més enllà del debat polític conjuntural. Seguim el camí indicat per les obres esmentades en aquesta Introducció. Hi afegim algunes perspectives teòriques i metodològiques inèdites. Oferim, sobretot, una primera aproximació a una temàtica sorprenentment negligida.

Això no vol dir, és clar, que aquesta sigui la primera obra que tracta la qüestió de la memòria pública durant els anys trenta. El que afirmem, més aviat, és que no se li ha dedicat cap obra monogràfica i sistemàtica. Els retalls i els apunts sobre la cultura de memòria de la Segona República apareixen en obres o articles de perspectiva més àmplia²⁹. A nivell del conjunt espanyol, és especialment rellevant l'assaig històric *Patrimonio histórico e ideología. Sobre vandalismo e iconoclastia en España: del siglo XIX al XXI*³⁰. Hernando Garrido presenta un recorregut vibrant pels camins de la destrucció iconoclasta que els espanyols de diversa

²⁸ En el capítol sobre la memòria durant la Segona República, Josefina Cuesta cita només dos articles que fan referència a la cultura commemorativa del període (P. Aubert: "La mémoire historique des républicains espagnols: 1930-1931", a M. Chaput (Ed.): *Histoire et mémoire de la Seconde République espagnole*, Nanterre, 2001; P. Gabriel: "Los días de la República: el 11 de febrero", a *Ayer*, n. 51, 2003, pp. 39-66). Altres articles dedicats explícitament a la cultura de memòria entre el 1931 i el 1936 són: J. Cerdà Díaz: "La República de la Memoria. Gestión y acción sobre el patrimonio documental (1931-1939)", a *Revista d'arxius*, n. 4-5, 2005-2006; M. Delgado Ruiz: "Anticlericalismo, espacio y poder. La destrucción de los rituales católicos, 1931-1939", a *Ayer*, 27, 1997, pp. 149-180; F. Martínez Gallego: "La República en la calle: de la memoria republicana al régimen del 14 de abril", a M. Tuñón de Lara (Ed.): *La Comunicación durante la II República y la Guerra Civil*, Bilbao, 1990).

²⁹ Ha estat estudiada amb bastanta profunditat la història contemporània dels carrers i els monuments de Madrid. Cal destacar l'ingent treball realitzat per Luis Miguel Aparisi Laporta (*Toponimia madrileña, proceso evolutivo*, Madrid, 2001; "Instrumentación política partidista de la toponimia. Períodos que se inician en los años 1931, 1939 i 1980", a *Anales del Instituto de Estudios Madrileños*, n. 38, 1998, pp. 435-476). Cfr. també M. Salvador Prieto: *La escultura monumental en Madrid: calles, plazas y jardines públicos (1875-1936)*. Madrid, 1990; M.I. Gea Ortigas: *Los nombres de las calles de Madrid*. Madrid, 1999; F. Bravo Morata: *Los nombres de las calles de Madrid*. Madrid, 1984). S'han publicat també diverses obres sobre la història del nomenclàtor d'altres ciutats espanyoles. Per exemple: J. Agapito: *Las calles de Valladolid: nomenclátor histórico*. Valladolid, 2004; L. M. Piñera: *Las calles de Gijón: historia de sus nombres*. Gijón, 1999; J. A. Cirera: *Calles jerezanas que fueron conocidas por otros nombres en el siglo XX*. 2004; R. Gil i P. Sapena: *Las calles de Valencia y pedanías: el significado de sus nombres*, Valencia, 2003.

³⁰ J. L. Hernando Garrido: *Patrimonio histórico e ideología. Sobre vandalismo e iconoclastia en España: del siglo XIX al XXI*. Ed. Nausicaä, Molina de Segura, 2009. El llibre relata primerament les violències anticlericals del segle XIX. Al llarg de l'obra, l'autor desenvolupa –amb el seu estil directe i punyent– una interpretació particular de les relacions entre l'Església i la vida sociopolítica contemporània. Narra també les violències anticlericals de la Guerra Civil, amb la crema d'edificis religiosos, assassinat de persones i mofes carnavalesques dels objectes i la litúrgia catòlica. Entre l'onada anihiladora de la Guerra, l'autor troba també històries de refugi patrimonial i personal. Explica els esforços de les autoritats republicanes i, fins i tot, d'alguns sectors anarquistes, per preservar el patrimoni. Descriu els desvetllaments del conseller català Ventura i Gassol per salvar l'herència monumental i documental de Catalunya. L'estudi analitza posteriorment la política de memòria del règim franquista, que s'inicia amb la sepultura de l'univers simbòlic republicà i amb una extensa purga de llibres. Esmenta la desaparició o mutació dels monuments republicans, els canvis de noms de carrers i la política monumental del primer franquisme. Finalment, el llibre aborda la pervivència dels records franquistes en l'espai públic espanyol així com la proliferació de les evocacions republicanes des de la instauració de la democràcia. Comenta algunes polèmiques de memòria recents. S'atura en l'anàlisi de la controvèrsia sobre l'arxiu de Salamanca, tot bescantant els que van convertir l'afer en bandera política i en estendard d'espanyolisme.

ideologia han seguit en els últims dos segles. Es tracta d'un assaig ben documentat i alhora agosarat, escrit amb una ploma àgil, brillant i polèmica, de la qual gairebé ningú surt ben parat. L'obra és un repàs de la violència política i ideològica que ha marcat el passat espanyol contemporani, així com una història del fanatisme i de la incultura. L'autor emmarca la història de la *damnatio memoriae* en un relat interpretatiu de la història d'Espanya. A més d'adoptar la inevitable perspectiva política, Hernando Garrido cerca les causes dels esclats destructors en motius antropològics i psicoanalítics. Pel que fa als anys 1931-1936, l'autor relata la disputa pel domini simbòlic de l'espai públic i explica l'intricat desenvolupament de la qüestió religiosa durant el període. Narra múltiples episodis de violència anticlerical de major o menor envergadura arreu d'Espanya i consigna alguns enderrocaments de monuments de ressonàncies monàrquiques o oligàrquiques. Hi ha algunes referències de passada a les polítiques de memòria a Barcelona entre el 1931 i el 1936.

A Catalunya, s'han publicat diverses obres que tracten amb encert alguns aspectes de la memòria cívica de la Segona República. Cal dir, però, que la memòria republicana no és mai l'objecte directe o exclusiu d'aquests llibres i, per tant, les referències que en donen són interessants però subjectes a una notable ampliació, que procurem portar a terme precisament en el nostre estudi. A principis de la dècada dels vuitanta, l'Ajuntament de Barcelona va editar un parell d'obres que descrivien l'evolució de la memòria oficial de la Ciutat Comtal. Ens referim als títols *Monuments de Barcelona* i *Carrers de Barcelona: com han evolucionat els seus noms*³¹. Ambdós projectes editorials foren coordinats per Jaume Fabre i Josep Maria Huertas, bons coneixedors de la història local barcelonina. Els dos llibres tenen unes característiques semblants. Són obres molt ben editades i curiosament il·lustrades. La narració, dirigida a un públic ampli, es basa en la investigació de fonts escrites (arxivístiques i periodístiques)³² i en el recull de fonts orals.

Els dos volums aporten informacions interessants sobre els monuments erigits i sobre la transformació onomàstica de la ciutat esdevinguda durant la República. Ofereixen una primera panoràmica correcta i valuosa sobre les polítiques de memòria del període. Ara bé,

---

³¹ J. Fabre, J.M. Huertas i P. Bohigas: *Monuments de Barcelona*. Barcelona, 1984; J. Fabre i J. M. Huertas: *Carrers de Barcelona. Com han evolucionat els seus noms*. Barcelona, 1982. L'any 1996, Jesús Portavella va publicar el Diccionari Nomenclàtor de les Vies Públiques de Barcelona, que recull l'origen i la significació dels noms dels carrers i la seva evolució al llarg del temps. La tasca era gegantina i el *Diccionari* (que millora i amplia les informacions publicades en el *Nomenclàtor de 1980* i les seves edicions posteriors) aporta una gran quantitat de dades, tot i que n'hem trobat algunes per rectificar o ampliar. L'estudi del nomenclàtor barceloní té una llarga tradició des que Víctor Balaguer publicà l'any 1866 el llibre *Las calles de Barcelona*.

³² De tota manera, en la nostra tesi volem demostrar la inexactitud d'unes frases que es llegeixen a la introducció del llibre *Monuments de Barcelona*. En ella, s'assegura que "és aquest un tema en el qual l'Ajuntament ha actuat sempre amb tant de desordre i amb tanta improvisació que somniar en matèria d'arxiu és un intent va. Tampoc la premsa no és gaire útil". El desordre és clar i la dificultat de trobar la documentació també és certa. Però la documentació existeix, tant als arxius com a la premsa.

l'amplitud temporal dels treballs i la seva voluntat divulgativa fa que les explicacions siguin someres. En el nostre treball procurarem ampliar significativament les dades que aporten les pàgines d'aquests llibres. És a dir, explicarem la gènesi i l'evolució de les realitzacions escultòriques i toponímiques que aquests llibres apunten. Remarcarem la història fluctuant i entrebancada d'aquestes iniciatives de memòria. Ens proposem també ampliar el camp de recerca interessant-nos pel funcionament intern de la memòria pública i ressenyant la significació política i ideològica que li van atorgar els seus contemporanis.

Una altra obra que precedeix i serveix de base a la recerca que ara encetem és una llarga tesi de llicenciatura redactada per Judith Subirachs i Burganya l'any 1983, titulada *Monuments commemoratius de Barcelona anteriors a la Guerra Civil*. Es tracta, novament, d'un treball escrit des de l'òptica formalista de la història de l'art. Després d'una reflexió teòrica, d'una contextualització historicoartística i d'una anàlisi tipologicoformal dels monuments, l'autora realitza un inventari de les estàtues commemoratives construïdes a Barcelona fins a l'esclat de la Guerra Civil. Les escultures referides estan il·lustrades amb fotografies, dibuixos i planells. Cada estàtua té la seva fitxa, que inclou una descripció tècnica i algunes notícies històriques de la mateixa. En el treball hi ha una certa recerca arxivística. L'obra de Subirachs presenta una bona introducció i ofereix un primer tast del floriment monumental republicà. Tanmateix, les dades que presenta són succintes i insuficients per una comprensió pregonada de la memòria pública del període.

A més d'aquests estudis, els darrers anys han estat publicats treballs sobre les diades i els llocs de memòria del catalanisme³³. Aquestes monografies especialitzades tracten també la vivència d'algunes tradicions commemoratives i la significació d'alguns temes històrics durant la República. El treball doctoral que obrim, per tant, no és revolucionari. S'inscriu en un corrent nacional i internacional de reflexió teòrica sobre la memòria social i entronca amb la tradició historiogràfica local i global de recerca dels llocs i les polítiques de memòria. La nostra intenció consisteix, primerament, en recollir les diverses aportacions assenyalades.

---

³³ Cfr. P. Anguera: *L'Onze de Setembre. Història de la Diada*. Barcelona, 2008; A. Balcells: *Llocs de memòria dels catalans*. Barcelona, 2008; J. Crexell: *El monument a Rafael Casanova*. Barcelona, 1985; J. Aurell: "La formación del imaginario histórico del nacionalismo catalán, de la Renaixença al Noucentisme (1830-1930)", a *Historia contemporánea*, n. 22, 2001, pp. 257-288; E. González Calleja: "Bon cop de falç": mitos e imaginarios bélicos en la cultura del catalanismo", a *Historia y política: ideas, procesos y movimientos sociales*, n. 14, 2005, pp. 119-164; D. Martínez Fiol: "La construcción mítica del "Onze de Setembre de 1714" en la cultura política del catalanismo durante el siglo XX", a *Historia y política: ideas, procesos y movimientos sociales*, n. 14, 2005, pp. 219-244; A. Simon i Tarrés: "Els mites històrics i el nacionalisme català. La història moderna de Catalunya en el pensament històric i polític català contemporani (1840-1936)", a *Manuscrits*, 12, 1994, pp. 193-212; la revista *L'Avenç* va dedicar el dossier del seu número 150 (juny del 1991) a alguns "mites" i llocs de memòria cabdals del catalanisme. També a *L'Avenç* (n. 72), Ricardo García Cárcel ha escrit sobre "Els mites i la història de Catalunya".

Tanmateix, el nostre treball no és una simple recopilació. Pensem, al contrari, que pot ser una contribució original al debat acadèmic espanyol i a la comprensió del nostre passat recent. En primer lloc, a nivell teòric. Procurarem bastir una teoria sistemàtica de la memòria social i una metodologia d'estudi que pugui ser útil en diversos contextos temporals i geogràfics. En aquesta proposta teòrica incorporem les consideracions d'alguns autors desconeguts a casa nostra. En segon lloc, ens il·lusiona la impressió que el nostre treball pot ser temàticament enriquidor. El focus temporal d'estudi és novell. Es tracta, probablement, d'una de les primeres monografies que intenta submergir-se i treure a la llum els discursos i les pràctiques de memòria de la Segona República.

Esperem, amb un tractament preciosista de les fonts històriques, poder compartir informacions que fins ara havien quedat amagades en les runes del temps. Voldríem abastar els fets més destacats de la cultura de memòria del període i recórrer la seva gènesi i evolució temporal. Ens interessa, doncs, copsar la forma de la memòria pública, el contorn de les seves representacions, el cos dels seus discursos, la lògica formal de la seva dinàmica. No obstant, encara ens interessa més detectar el seu color. És a dir, presentar als lectors la tonalitat i la funció ideologicopolítica que va exercir la remembrança pública del passat. Al cap i a la fi, desitjaríem pintar un oli suficientment sistemàtic i suggestiu perquè el lector pugui recórrer, a través dels seus viarany, la vida política de la República a Barcelona i pugui presenciar les controvèrsies discursives i ideològiques d'aquell període dens, convuls i lluent. Unes controvèrsies aferrissades sobre el futur de Catalunya que, paradoxalment, van trobar en els escenaris de la memòria un lloc privilegiat de debat i expressió.

**I. TEORIA, OBJECTIUS, METODOLOGIA I
CONTEXTUALITZACIÓ HISTÒRICA**

I. A) MARC TEÒRIC: L'ESTRUCTURA DEL RECORD

1. Antropologia de la memòria

a) El desplegament de l'ésser humà en el temps

El temps i l'ésser. Heus ací dos pols fonamentals entre els quals ha fluctuat el pensament occidental des de fa més de vint-i-cinc segles. Per una banda, l'admiració davant l'existència de l'ésser, la intuïció racional de la seva permanència nuclear, la pregunta pel seu fonament. Per altra costat, el neguit davant la dinàmica indeturable del temps, el rampell davant el continu fluir de la vida, la consciència del futur obert. La relació entre temps i ésser ha estat a la ròtula de l'especulació teòrica europea des dels seus orígens, quan les espurnes de la reflexió racional navegaven entre les costes de la Jònia i les riberes de la Grècia continental. Heràclit davant Parmènides, en un diàleg creatiu i sinèrgic de més de dos mil·lennis. El problema de fons ha estat com articular la permanència de l'ésser amb la mutabilitat pròpia del temps, com combinar la noció lògica de l'ésser perfecte i estable amb l'experiència sensible del canvi, com acceptar la contingència i la historicitat de la realitat mundana sense renunciar a la consistència d'uns principis i unes lleis universals.

A més d'esperonar la reflexió filosòfica, la captació del pas del temps ha motivat tota mena de creacions artístiques i literàries. Quevedo expressà magistralment la realitat temporal de l'ésser humà i la seva conjugació vital en tres temps: “soy un fue, y un será y un es cansado”¹. En els últims segles, la consciència històrica ha seduït progressivament l'esperit d'Europa i ha inclinat cap a la seva banda el pols teòric entre la contingència canviant de l'ésser i la seva estabilitat substancial. Així, ferida la metafísica, la història s'ensenyorí del pensament Modern del Vell Continent. S'imposà, curiosament, una espècie de metafísica històrica o una història amb pretensions metafísiques, és a dir, una explicació global de la realitat natural i humana a la llum exclusiva del seu desenvolupament temporal. Un desenvolupament que hom podia destriar en el passat i augurar en el futur gràcies a la intel·ligibilitat de la seva lògica interna. Europa s'enamorà del temps i de la Història. “La historia es la realidad del hombre, no tiene otra. En ella se ha llegado a hacer tal y como es”, assegurava Ortega². La consciència de la relativitat de l'ésser i la noció del seu desplegament

---

¹ Francisco de Quevedo: “Ah de la vida”, a L. Schwartz i I. Arellano: *Francisco de Quevedo: un Heràclito cristiano*. Barcelona, Crítica, 19998, p. 5.

² J. Ortega y Gasset: *La rebelión de las masas*. Ed. Espasa-Calpe, Madrid, 2005, p. 25.

històric va obrir als hereus d'Heràclit les portes del progrés, però, paradoxalment, els va lligar també al passat. Sabedors que la realitat era mudable -era, per tant, objecte de millorament- els europeus es van llançar a la conquesta del futur per les vies del progrés. Paral·lelament, però, van adquirir una reverència santa envers la història. Els uns, perquè descobrien en ella les lleis invariables que indicaven el camí del demà; els altres, perquè hi veien un refugi romàntic davant l'acceleració temporal i la tecnificació de la vida; tots ells, al cap i a la fi, perquè la consideraven la "ciència humana" per excel·lència, un atlas de la condició humana i l'explicació més plausible de la realitat present³.

La voluntat d'articular l'ésser i el temps que batega en el fonament del pensament europeu esdevé especialment punyent quan es refereix a l'ésser humà. Es tracta, en aquest cas, de procurar la imbricació entre la noció d'una natura humana universal i l'experiència de la pluralitat humana en la història. No estem davant d'una qüestió merament teòrica o d'un joc d'esgrima intel·lectual. La resposta a la problemàtica de la identitat bàsica de la persona té unes repercussions decisives en el plantejament de la vida individual i social, en l'enfoc dels dilemes ètics i polítics⁴. Des de fa uns decennis, el tema de la identitat s'ha convertit en un eix central dels debats polítics, mediàtics i acadèmics arreu del món.

La qüestió ha despertat també l'interès dels historiadors. Aquesta inclinació acadèmica per les temàtiques identitàries s'explica en el context del gir culturalista que han viscut les ciències humanes des dels anys 70. Progressivament, historiadors i antropòlegs han deixat de considerar l'estructura econòmica com la clau interpretativa fonamental de la realitat, i han girat el seu esguard envers els imaginaris i les constel·lacions discursives. En el fons, han tornat a considerar la praxi com a plasmació derivada d'idees i d'universos mentals. A aquesta primera tendència s'hi afegeix, a més, una simpatia creixent pels individus concrets i pel seu món vital més que no pas pels grans sistemes polítics o econòmics. Ha proliferat una història antropològica, practicada com un viatge per la riquesa de les experiències humanes en el temps i en l'espai. La identitat esdevé el punt de fuga on es troben aquestes dues tendències historiogràfiques.

---

³ George Steiner deia en una conferència a Barcelona que "cada metre de terra europea, cada carrer de les seves ciutats està ple de records". Europa és "com un museu incomparable de l'esplendor i la desolació del passat històric, cultural, artístic i intel·lectual". Aquest noble i tràgic museu, però, podria acabar atrofiat-se i convertint-se en "aquell 'immens cementiri' que Dostoievski va preveure. (Cfr. G. Steiner: *Recordar el futur*. Ed. Arcàdia, Barcelona, 2008, pp. 15 y 21-24). Efectivament, podríem afegir, el pes del passat és massa feixuc si no està contrapesat per un ideal en l'avenir.

⁴ Perquè, ¿és possible sostenir la defensa de la dignitat humana sense apel·lar a una natura comuna?, però, ¿com entendre aquesta natura compartida sense contradir la vivència fenomenològica de la diversitat i sense ofegar l'aspiració personal a la llibertat? En l'acadèmia filosòfica, la discussió segueix oberta.

La identitat és un concepte lliscadís i polièdric, difícil d'abordar. Tanmateix, un treball sobre la memòria no pot defugir-lo. “Identidad y memoria, al fin y al cabo, se identifican”, ha escrit Jaume Aurell⁵. “La memòria i la identitat són mútuament constitutives”, apunta G. Lebow⁶. Tot intent de presentar una aproximació mínimament sistemàtica sobre la memòria personal i social, ha d'acarar la problemàtica de la identitat. Tanmateix, ha d'entrar en aquest recinte de puntetes, conscient que està trepitjant la medul·la de la constitució humana; sabent que sobre el tema es podrien escriure llibres, volums i col·leccions; tenint present el caràcter temptatiu del seu intent.

Podria definir-se la identitat⁷, en primer lloc, com la manera concreta i particular de ser d'un ens. Es tracta de la forma distinta i determinada que posseeix tota realitat -objectiva o subjectiva- i que la distingeix de la resta d'éssers. Aquesta primera accepció de la identitat, que es pot trobar també en l'ús popular de la paraula, utilitza el concepte com a sinònim de “el que una cosa és en si mateixa”. El cas de la identitat humana és especialment interessant. Una simple observació fenomenològica de la humanitat revela que la seva forma d'ésser no està del tot tancada, completa, absolutament estable. La natura humana és plàstica. La seva identitat no és exactament la mateixa durant tot el seu període vital. Tot i ser *ella* mateixa al llarg de l'existència, la persona no és sempre *la* mateixa. “Som nosaltres, sempre nosaltres, i mai els mateixos”, sentenciava Diderot⁸. I és que l'home és un ser històric, *és i esdevé* alhora. La temporalitat amara i articula la seva existència. El subjecte humà atresora una infinitat de possibilitats i potencialitats que es van desenvolupant, concretant o descartant al pas de la cursa vital. La persona no és temps, però és en el temps; no és només història, però sempre té una història⁹. En aquesta trama temporal va modelant i peculiaritzant el seu ésser humà, va adquirint una identitat pròpia i diferencial. En certa manera, som el que hem vingut a ser, som el fruit de la nostra història¹⁰.

⁵ J. Aurell: “La función social de la memoria”, a R. Alvira (ed.): *La experiencia social del tiempo*. EUNSA, Pamplona, 2006, p. 152.

⁶ R. N. Lebow: “The Memory of Politics in Postwar Europe”, a R.N. Lebow, W. Kansteiner, C. Fogu (eds.): *The Politics of Memory in Postwar Europe*. Duke University Press, 2006, p. 16.

⁷ Renuncio en aquesta exposició a presentar la gènesi i el desenvolupament històric del concepte “identitat”. Em limito a donar unes definicions de treball bàsiques. Per a una aproximació panoràmica a les diverses accepcions de la identitat, a la seva complexitat dimensional i a les diverses perspectives teòriques adoptades per la literatura acadèmica, cfr. A. Muchielli: *L'identité*. Presses Universitaires de France. Paris, 2^a ed, 1992.

⁸ Diderot, citat per D. Lowenthal: *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press, 2006, 13^a ed., p. 199.

⁹ Cfr. E. Terrassa: *El viaje hacia la propia identidad*, op.cit. EUNSA, Pamplona, 2005.

¹⁰ Cal apuntar, però, que l'historicisme antropològic radical no deixa de ser un reduccionisme, perquè oblida que l'ésser humà no és fruit d'una (auto)determinació absoluta, sinó que el seu desenrotllament lliure en el temps és possibilitat precisament per una estructura ontològica prèvia, que inclou la realitat física, la racionalitat, la voluntat, la llibertat, el sentit moral. En aquesta potencialitat comuna, que té una lògica interna, rau precisament la dignitat humana. Cal recordar, a més, que la identitat humana té varies capes, i hi ha aspectes de l'ésser humà que són més nuclears i estables i n'hi ha d'altres que són més fàcilment modelables per la decisió i la ubicació històrica del subjecte. És veritat, en qualsevol cas, que la natura humana no és un dictat, sinó més

La concreció i configuració temporal de la identitat ha portat autors com Paul Ricoeur o Alasdair MacIntyre a parlar de la *narrativitat* de l'ésser humà. No es tracta d'una aproximació literària a l'existència, sinó més aviat de considerar que el relat narratiu és un mirall privilegiat per comprendre l'estructura temporal de la vida. Ricoeur, per exemple, presenta la narrativa com la forma lingüística que millor cospa la lògica dinàmica de l'existència¹¹. En efecte, la vida humana té també un inici i un final. Entre aquests dos pols es desenrotlla una trama personal determinada per les accions del protagonista i condicionada per l'entorn i els entrelligaments amb altres trames o històries. Els protagonistes dels relats novel·lístics clàssics van adquirint la seva personalitat progressivament, al pas de les experiències que viuen i del seu diàleg interior amb el món i amb els altres. La identitat no és mai una qüestió merament individual, sinó que sempre es teixeix en el cabàs d'un grup social, en l'intercanvi comunicatiu amb els altres¹².

La *narrativitat* de l'ésser humà designa, doncs, la seva configuració evolutiva i oberta. El passat desemboca sedimentat en el present, contribuït al perfil identitari actual.¹³ Però això és tot? Som, doncs, el resultat indefugible d'una història? No exactament. Aquí l'analogia novel·lística torna a demostrar-se il·luminadora. La trama vital, com la trama literària, sempre pot donar un gir inesperat. La nostra mateixa consciència històrica, que ens porta a reconèixer la modelació temporal de la identitat, és precisament la garant de que l'ésser humà no està mai tancat ni definitivament determinat. La consciència històrica permet assumir la plasticitat humana i llambregar amb esperança el futur. Si la persona s'ha pogut perfilar en el passat, pot també reconfigurar-se en el futur. De fet, el passat no és

---

aviat una possibilitat, una invitació, una força vectorial, que s'ha d'anar concretant després creativament en el temps, que només pot realitzar-se verament en llibertat i que sempre es desplega dins les coordenades d'un context sociocultural concret. Aristòtil va explicar amb lucidesa com l'estructura bàsica humana (física, psíquica, racional, lliure) convida a la realització d'alguns tipus d'accions, encoratja algunes maneres de vida i desaconsella d'altres. La natura humana, doncs, és com un instrument que ofereix diverses possibilitats d'harmonies però permet també múltiples dissonàncies. No es pot obviar que alguns comportaments dissonen més amb l'estructura bàsica humana que d'altres (per exemple, una vida reclosa egoísticament, sense amics). Ara bé, cal no oblidar que les possibilitats de combinació d'harmonies són molt nombroses, i no hi ha més fórmula que la ponderada creativitat individual. (cfr. Aristòtil: *Ètica a Nicòmac*).

¹¹ “Mi primera hipótesis de trabajo consiste en que la narratividad y la temporalidad se encuentran estrechamente vinculadas (...). Considero que la temporalidad es una estructura de la existencia —una forma de vida— que accede al lenguaje mediante la narratividad, mientras que esta es la estructura lingüística —el juego del lenguaje— que tiene como última referencia dicha temporalidad”. P. Ricoeur: *Historia y Narratividad*. Ed. Paidós, Barcelona, 1999, p. 183. Sobre el concepte de *narrativitat* humana a MacIntyre, cfr. D. Lorenzo Izquierdo: *Comunitarismo contra individualismo: una revisión de los valores de Occidente desde el pensamiento de A. MacIntyre*. Ed. Thomson-Aranzadi, Madrid, 2007.

¹² Sobre la configuració social de la identitat, cfr. A. Muchielli: *L'identité*, op.cit.

¹³ Joan Esterlich, intel·lectual català destacat de la primera meitat del segle XX, ho expressava de la següent manera: “el nostre ésser vital és la resultança, el punt actual, d'unes generacions; el nostre ésser psicològic, la resultança d'unes experiències anímiques anteriors a nosaltres mateixos; el nostre ésser intel·lectual, el resultat d'unes adquisicions... A fi de comptes: memòria. A fi de comptes: passat”. (Cfr. J. Esterlich: *Fènix o l'esperit de la Renaixença*. Biblioteca Catalana d'Autors Independents, Barcelona, 1934, p. 68).

l'única dimensió de la historicitat humana. Julián Marías definia l'home com “un ser futurizo”. Probablement seguia el seu mestre Ortega, per a qui “vivir es ir disparado hacia algo, es caminar hacia una meta”¹⁴. Al cap i a la fi, a l'hora de comprendre la identitat d'una persona -qui és- no és tan important conèixer les forces històriques que l'empenyen des del passat sinó escatir cap a on les vol dirigir en el futur, cap a on les orienta, quina significació juguen en el seu projecte vital.

En vincular la identitat amb el futur hem donat un salt qualitatiu. Han quedat inclosos, en la identitat personal, els horitzons i les expectatives en l'avenir. Les esperances futures, però, no són un fet empíric, sinó que són il·lusions i projeccions de l'individu. Així doncs, sembla que la identitat no és una qüestió merament objectiva, no és un simple resultat històric, sinó és també un assumpte on intervé la creativitat i la consciència del subjecte. Ens hem anat desplaçant així imperceptiblement cap a una segona accepció fonamental de la paraula “identitat”, més subjectiva i imaginal. Molts cops, la identitat s'entén com la imatge que el subjecte conscient té de si mateix, és a dir, la manera en què s'autocomprèn, l'autoimatge que es forma del seu ésser particular. Podria dir-se que és la representació que el subjecte es fa de la identitat “objectiva”, ontològica i històrica, que fins ara hem estat descrivint. Jan Assmann afirma que la identitat s'esdevé quan es fa conscient la imatge inconscient que hom té de si mateix.¹⁵ En aquesta segona accepció, la identitat és definida com la interpretació que el subjecte fa de si mateix i de la seva vida.

Ara bé, ens estem referint a dues coses realment diferents? Certament, estem parlant de dues capes distintes de la identitat. Són distintes, però permeables, inseparables i constantment fluctuants. Perquè l'ésser humà no és una pedra a la qual el riu de la vida va donant forma. És una intimitat viva, que dialoga constantment amb si mateixa i amb el món. El que hom pensa influeix decididament en el que fa i emprèn. I al mateix temps, les seves experiències vitals, tot allò que impulsa i que rep, que provoca i pateix, deixa una petjada pregona en la seva intimitat racional. La vida humana és doncs un diàleg entre objectivitat i subjectivitat. Més encara, la subjectivitat de l'individu passa a ser part de la seva objectivitat, del que és. “La vida no és més que un fenomen biològic fins que no ha estat interpretada”, conclou Paul Ricoeur¹⁶.

Ricoeur precisa que el caràcter narratiu de l'ésser humà no indica simplement l'estructura temporal de l'existència. La narrativitat humana incorpora un segon sentit.

---

¹⁴ J. Ortega y Gasset: *La rebelión de las masas*, op.cit., p. 158.

¹⁵ J. Assmann: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und Politische Identität in frühen Hochkulturen*. C.H. Beck, München, 2005 (4ª ed.), p. 130.

¹⁶ P. Ricoeur: “Life in Quest of Narrative”, a D. Wood (ed.): *On Paul Ricoeur. Narrative and Interpretation*. New York, 1991, p. 28.

L'ésser humà és narratiu perquè està constantment emprant històries i relats, demostra una cohejança constant de narratives. Necessita les narratives per comprendre el món, per explicar-se, per comunicar-se, per interpretar-se. És a través de la narrativa, de la relació d'històries, que el subjecte entén la realitat que l'envolta i s'entén a si mateix¹⁷: “La nostra existència no s’ha de veure separada del relat que donem de nosaltres. (...)Ens reconeixem en les històries que expliquem sobre nosaltres”¹⁸. En el pròleg de *Vivir para contarla*, un llibre de caires autobiogràfics, Gabriel García Márquez assegura que “la vida no es la que uno vivió, sino la que uno recuerda y cómo la recuerda para contarla”¹⁹. En resum, l'autointerpretació del subjecte, el que pensem que som, és part de la nostra identitat, del que som. Arribem així a l'estació final d'aquesta argumentació: la memòria personal, en quant a relat sobre el propi desenvolupament vital, és clau en la interpretació que el subjecte fa de si mateix. És decisiva, per tant, en la seva consciència identitària i és moduladora de la seva identitat global.

b) Memòria i identitat personal

“Mira el bestiar que pasturant passa al teu davant: no sap el que significa l'ahir ni l'avui, salta arreu, menja, descansa, digereix, torna a saltar, i així del matí al vespre (...) lligat de prop al pal del moment present i sense saber què són, per això, ni la tristesa ni la melangia. (...) Així viu l'animal, ahistòricament. (...)Veure això no és fàcil per l'home. Ell es sorprèn també de si mateix pel fet de no aprendre a oblidar i estar sempre encadenat al passat: per molt lluny i ràpid que corri, la cadena sempre l'acompanya. (...) L'home diu: “me'n recordo” i sent enveja llavors de l'animal que immediatament oblida i veu cada instant morir verament (...). L'home, en canvi, ha de fer front a la càrrega del passat, cada cop més i més feixuga, que el doblega i obstaculitza la seva marxa (...). Hauríem de considerar la capacitat d'afrontar la vida ahistòricament com una de les facultats

---

¹⁷ La narració, l'explicació d'històries, és una forma privilegiada de comprendre el món històric. Primer, perquè les categories i les tècniques lingüístiques que utilitza permeten donar coherència a la realitat explicada. Segon, perquè aquestes categories no són simples apriorismes útils, sinó que tenen una correspondència analògica amb l'estructura pre-temporal (és a dir, evolutiva) de la realitat.

¹⁸ G. B. Madison: “Ricoeur and the Hermeneutics of the Subject”, a L.E. Hahn (ed): *The philosophy of Paul Ricoeur*, The Library of Living Philosophers, vol. XII, Chicago, 1995, p. 81.

¹⁹ Cfr. J. Aurell: “La función social de la memoria”, op.cit. p. 150.

més importants i primàries, perquè allà resideix el fonament on pot créixer alguna cosa justa, sana i gran, alguna cosa que sigui verament humana”²⁰

Friedrich Nietzsche obre el seu llibre sobre *Les avantatges i els perills de la història per a la vida* amb aquesta combinació peculiar de sotragant bucolisme. Al llarg de l'assaig, el filòsof alemany es rebel·la davant d'un clima cultural dominat per un historicisme intel·lectualista i reivindica els furs del present. Però tot i maldar per una vida “sobre-històrica”, tot i advertir que la felicitat humana només és possible deslliurant-se de la perspectiva temporal i considerant el present com una finalitat en si mateix, Nietzsche concedeix també que la consciència històrica té les seves funcions positives en la vida social i personal. El pensador sabia, com ho palesa el text, que la consciència històrica no és una característica accessòria i decorativa, sinó un atribut indefugible de la condició humana. Pot ser un farcell desagradable, un malaurat estigma congènit. Però és inevitable. Per això, el que Nietzsche pretén és proposar una manera alternativa, vital i subjectiva, d'acarar la facultat del record.

Renunciar del tot a la consciència històrica significa, potser, accedir a l'esfera angèlica de l'eternitat o submergir-se en la instantaneïtat de les bestioles. Comporta, en qualsevol cas, defugir la humanitat. “Si no disposéssim de memòria, no sabríem qui som ni on estem, no podríem formular ni entendre cap frase i no podríem comunicar-nos”²¹. La consciència històrica juga un paper cabdal en la vida del subjecte. En primer lloc, en relació a la seva autocomprensió identitària. La persona és un pol unitari d'acció, un nòdul d'acció i de passió conscient de si mateix. La identitat personal passa necessàriament per reconèixer la pròpia unitat, per descobrir-se com un únic subjecte transcendent, és a dir, amb una persistència bàsica a través del temps més enllà dels canvis soferts. És precisament la memòria la que permet a l'individu entendre's com un “jo” nuclear estable a despit de les pendul·lacions temporals, essent sempre *ell* mateix, sense ésser mai exactament *el* mateix. En la memòria lliguem sota la categoria del “jo” un amplí ventall de sensacions, sentiments, accions i situacions viscudes. La memòria ens permet, així, ordenar i donar sentit a les vivències, cordar-les al “jo” (“a mi”) i descobrir que som un subjecte que perviu en el temps, amb una identitat fonamental estable.

La consciència històrica és la facultat intel·lectual que cospa la temporalitat i ordena les realitats en el marc del seu desenvolupament temporal²². Tenir consciència històrica significa

---

²⁰ F. Nietzsche: “Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben” (1874), a Colli i Montinari (ed.): *Nietzsche Werke. Kritische Gesamtausgabe, III-1*, Berlin, 1972, cap. I, T.A.

²¹ J. Baberowki: *Der Sinn der Geschichte. Geschichtstheorien von Hegel bis Foucault*. C.H. Beck, München, p. 151. T.A.

²² En la nostra exposició sobre la consciència històrica ens inspirem en els postulats teòrics de Jorn Rüsen. Un bon resum de la reflexió sobre la consciència històrica que ha desenvolupat el teòric de la història alemany en

percatar-se que la realitat es descabdella en una successió de canvis, implica adonar-se que el món no té només una dimensió present, no té només la dimensió de l'*acte*, com diria Aristòtil, sinó que conté també una dimensió de *potència* (futur) i una dimensió de *latència* (passat)²³. Aquesta historització de la realitat és possible gràcies a la memòria, que recrea realitats que ja no són actuals, permetent així la contraposició entre el que és i el que fou. La consciència històrica, però, no només obre les portes del passat, sinó que també desbrossa els camins del futur. De la mateixa manera que recorda a l'individu que les coses no sempre han estat com són ara i que s'han desenrotllat en una història, també li fa recordança que, en el futur, poden arribar a ser d'una altra manera. La consciència històrica obre un àmbit d'esperança i pregona la llibertat del subjecte²⁴. Potser per això Joan Esterlich anotava en el seu llibre sobre la Renaixença, el 1934, que "l'esperit és memòria com és llibertat; i és llibertat perquè és memòria"²⁵.

La memòria ordena i fa intel·ligible la realitat en el seu desenvolupament temporal. Com ha apuntat reiteradament Jorn Rüsen, el record possibilita la formació del sentit històric ("historische Sinnbildung"). La consciència històrica permet comprendre que la realitat present és el fruit madur d'un procés històric determinat. Aquesta comprensió atorga un cert sentit a la realitat, ja que la fa explicable. Ja no és simplement una factualitat casual, intel·ligible i absurda. Té la seva lògica, la seva explicació. L'actualitat és el delta del gran riu de la història²⁶. En la seva pròpia història, el subjecte troba raó de la seva existència i de les textures peculiars de la seva identitat. Nietzsche descrivia la felicitat de l'home en descobrir-se "no totalment arbitrari i fortuït, sinó procedir d'un passat del qual és hereu, flor i fruit, i que així la seva existència té una disculpa, diguem-ne una justificació"²⁷. En donar una explicació causal a la realitat, la consciència històrica la desembossa i li dona un sentit. És veritat, però, que es tracta d'un sentit limitat. La història aclareix molts "perquè", coneix bé els corrents de fons, fins i tot pot arribar a albirar el magma que dirigeix els grans

---

diverses obres i articles, la trobem a J. Rüsen: "What is Historical Consciousness? - A Theoretical Approach to Empirical Evidence", comunicació presentada al congrés Canadian Historical Consciousness in an International Context: Theoretical Frameworks, University of British Columbia, Vancouver, BC. El mateix autor ens va facilitar el text.

²³ Com bé explica Agustí d'Hipona, el passat i el futur només tenen consistència en relació al present. Són desplegaments imaginatius del present. De tota manera, podria afegir-se que el passat no és només un record, una re-presentació mental de quelcom que fou en la realitat i ara és només com a ombra en la memòria. El passat *és* també en la realitat, com a latència, com a influència, com a substrat del que actualment existeix. Aristòtil parla de les analogies de l'ésser i, entre d'altres, assenyalava les d'ésser en potència i ésser en acte. Pensem, però, que oblidava l'ésser en latència, que és un altre modus d'ésser.

²⁴ Cfr. J. Rüsen: "What is Historical Consciousness?", op.cit., p. 4.

²⁵ J. Esterlich: *Fènix o l'esperit de la Renaixença*, op.cit., p. 64.

²⁶ Cfr. E. Zerubavel: *Time Maps. Collective Memory and the Social Shape of the Past*. The University of Chicago Press, 2003, p. 37.

²⁷F. Nietzsche: "Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben", op.cit., cap. III.

moviments geològics humans. Però no pot cavar fins a les entranyes, fins al fonament, fins al Perquè últim. Aquesta és una qüestió que s'escapa a la disciplina històrica i que pertoca a altres esferes del pensament com la filosofia o la teologia. Entre altres coses, perquè la història –en la seva descripció fenomenològica– pot discernir el *perquè*, però difícilment por llambregar el *per a què* de la globalitat de l'experiència humana.

Potser va ser justament l'intent de trobar un fonament més sòlid que la història per a la identitat personal el que va portar alguns autors clàssics a enfocar la qüestió de la memòria i de la identitat en una direcció pràcticament oposada a la que després ha predominat. Penso, però, que poden ésser dues aproximacions vàlides i complementàries, que es refereixen a distints nivells de l'estructura personal. Plató recomana també la *memòria* com a eina per arribar a les entranyes de l'ésser. Tanmateix, aquesta memòria corre en sentit contrari a la historicista. No pretén seguir el desplegament de l'ésser per arribar i explicar la seva configuració actual, sinó més aviat al contrari, desfer les progressives afegidures històriques de l'ésser a fi d'arribar a la seva nuesa original. Es tracta d'una *memòria metafísica* (anamnesis), que despulla dialècticament l'ens de les seves concrecions temporals per escalar fins a la seva essència transcendent. No és una memòria cap enrere, sinó cap en dins²⁸. Seguint les petjades de Plató, Agustí d'Hipona assegurava que l'ésser humà és “memoria sui, memoria Dei”, apuntant que la persona retroba la seva identitat més pregona en un procés de remembrança filosòfica, aprofundint en la seva intimitat fins a topar-se amb la seva realitat primigènia i estable. I, en el fons, ¿no feia Rousseau una espècie de memòria metafísica quan parlava de l'estat salvatge de l'home? Deixem, però, als filòsofs explorant aquesta via de la memòria i centrem-nos nosaltres, com a historiadors, en l'altre carril, el que travessa els amplis camps de la historicitat humana.

No abandonem, però, un dels filòsofs esmentats, Agustí d'Hipona, qui va escriure a les seves *Confessions* un capítol sobre la natura del temps²⁹. Agustí es pregunta què és el temps i, després d'esmunyir-se-li diversos cops d'entre les mans, arriba a una conclusió que ha marcat la reflexió occidental sobre la temporalitat. Argumenta Agustí que els *tres temps*, el passat, el present i el futur, no són més que *formes del present*, és a dir, que només existeixen en quant a present. El passat, com a tal, és mort, fou, ja no és. El futur, encara no és. Què són, doncs? Quin és el seu espessor ontològic? Ambdues són activitats imaginatives actuals.

---

²⁸ Josep Olives ha treballat sistemàticament aquesta perspectiva de la identitat en el seu magisteri i en les seves obres dels darrers anys. El seu esforç s'ha centrat en fer accessible i reformular contemporàniament la tradició sapiencial d'occident, enriquida amb les aportacions de la saviesa secular de l'orient i de la tradició teològica cristiana. (cfr. J. Olives: *La ciudad cautiva. Ensayos de teoría sociopolítica fundamental*. Siruela, Salamanca, 2006)

²⁹ Cfr. Agustí, *Confessions*, Llibre XI.

El passat és la memòria, el record del que fou. El futur és l'expectativa, l'esperança. Són eixamplaments de l'ànima que tenen com a eix de gir el present en el qual es realitzen.

Aquesta constatació té conseqüències directes per a una teoria de la memòria. La memòria és, doncs, aquella capacitat humana d'actualitzar mentalment alguna cosa que succeí però ja no és. El record és una re-presentació, en el sentit que torna a fer present, que porta a l'ara una realitat que ja està escolada i esvaïda. El passat només és en el present i des del present. “La memòria es conjuga sempre en present”, ha dit amb escarida brevetat Enzo Traverso³⁰. L'acció de recordar s'esdevé sempre en el present. Això no deixa indiferent al contingut de la memòria. Es fa memòria des del present i, per tant, des d'una situació existencial concreta, amb unes categories determinades, amb unes esperances i unes angoixes definides. No recordem des de l'equidistància, recordem des d'un marc concret, adherits a uns valors i dirigits cap a uns projectes de futur. I aquest marc condiciona el que recordem i com ho recordem. El filòsof i historiador Reinhart Koselleck, deixeble intel·lectual de Gadamer, ha definit la pràctica del record històric com una trobada entre els àmbits d'experiència i els horitzons d'espera³¹.

Al llarg dels darrers lustres, els historiadors i antropòlegs que han estudiat les dinàmiques de la memòria i la seva repercussió en la vida social insisteixen en que les condicions del present incideixen en la planta i l'estructura de l'edifici del record³². La memòria no és només una potència intel·lectual. Com a humana, és també una facultat vital, lligada al present i vinculada a les necessitats de la vida. Jürgen Straub explica que, “si ho considerem des d'un punt de vista funcional, les construccions històriques, també les representacions del passat, pertanyen al present i a la praxi a la qual serveixen”³³. Josefina Cuesta ha apuntat que “la memoria del testigo reconstruye el pasado en función de su presente, a la luz de la continuación de su historia, y ante el hándicap del futuro, para una posteridad soñada”³⁴. Aquesta subordinació del record històric a les necessitats del present

---

³⁰ E. Traverso: *El pasado: Instrucciones de uso. Historia, memoria, política*. Marcial Pons, Madrid, 2007, p. 18.

³¹ R. Koselleck: *Futuro pasado. Para una semántica de los tiempos históricos*. Paidós, Barcelona, 1993, 332ss.

³² “La memoria es una construcción, siempre filtrada por conocimientos adquiridos con posterioridad, por la reflexión que sigue al suceso, por otras experiencias que se superponen a la originaria y modifican su recuerdo. (...) En conclusión, la memoria individual o colectiva es una visión del pasado siempre matizada por el presente”, diu Enzo Traverso. (E. Traverso: *El pasado: Instrucciones de uso*, op.cit., p. 22). En aquest mateix sentit s'expressa Jan Assmann: *Das kulturelle Gedächtnis*, op.cit. p. 130.

³³ Cfr. J. Straub (ed): *Erzählung, Identität und historisches Bewusstsein. Die psychologische Konstruktion von Zeit und Geschichte*. Suhrkamp Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1998, p. 98). T.A.

³⁴ J. Cuesta: *La odisea de la memoria. Historia de la memoria en España. Siglo XX*. Alianza, Madrid, 2008, p. 114.

porta, molts cops, a al·literar records incòmodes i a manipular (conscient o inconscientment) els continguts de l'evocació pretèrita³⁵.

És clar que hi ha interpretacions més racionals i crítiques del passat, més curoses de copsar la realitat històrica en la seva lògica interna i no tant en emprar-la pels interessos propis del present. Hi ha diversos graus d'esbiaixament presentista del passat. Molts autors han insistit en les diferències entre el discurs de la historiografia acadèmica i els relats que teixeixen la memòria social. Ha estat apuntat correctament que la historiografia acadèmica ha establert uns criteris de rigor metodològic i està sotmesa a una publicitat crítica que dificulta la mitificació i la manipulació de l'experiència històrica. Molts cops, la historiografia desemmascara precisament els elements fabulosos dels relats de memòria estesos en la cultura popular. La ciència històrica³⁶ és un registre de la memòria social en el qual s'accentua la finalitat cognitiva de l'aproximació al passat per sobre d'altres intencions identitàries, lúdiques, artístiques o ètiques. La historiografia aborda el pretèrit seguint una *disciplina* metodològica que afavoreix un coneixement més acurat i contrastat del passat³⁷.

³⁵ Cfr. D. Lowenthal: *The Past is a Foreign Country*, op.cit., p. 194.

³⁶ La història és ciència perquè esbrina i aporta coneixement causal de fets i perquè ho fa a través d'un mètode crític i contrastable. La història també és art, perquè exposa les seves conclusions a través d'una forma literària que té la seva pròpia lògica i els recursos estilístics. Hom pot trobar una bona exposició de l'evolució de la pràctica historiogràfica i la teoria de la història al segle XX a J. Aurell: *La escritura de la memoria*. Servei de Publicacions de la Universitat de València, 2006; G. Iggers: *La ciencia histórica en el siglo XX*. Ed. Labor, 1995.

³⁷ S'ha publicat amb abundància i qualitat al voltant de les similituds i diferències entre la història i la memòria. Renuncio a endinsar-me en aquest debat i em remeto als treballs realitzats per historiadors de prestigi. Com queda palès al text, entenc la historiografia com un registre culte i crític de la memòria social. En qualsevol cas, la pràctica historiogràfica es troba també inscrita en les coordenades del present i en un seguit de condicionaments vitals i intel·lectuals que supediten la seva aproximació disciplinària al passat. Entre les obres que han tractat l'assumpte i han estat publicades a Espanya, podríem destacar: A. Balcells: *Llocs de memòria dels catalans*. Proa, Barcelona, 2008; J. Cuesta: *La odisea de la memoria. Historia de la memoria en España. Siglo XX*, op.cit.; E. Traverso: *El pasado: Instrucciones de uso. Historia, memoria, política*, op.cit.; F. Erice: *Guerras de la memoria y fantasmas del pasado*. Oviedo, 2009; F. Nietzsche: *Sobre la utilidad y los perjuicios de la historia para la vida*. Planeta, e-book; P. Ricoeur: *La historia, la memoria, el olvido*. Trotta, Barcelona, 2003; María Inés Mudrovic: *Historia, narración y memoria*. Ed. Akal, 2005; J. Aróstegui: "Memoria, memoria histórica e historiografía. Precisión conceptual y uso por el historiador", a *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*, n. 3., 2004; J. Cuesta: „Memoria e historia. Un estado de la cuestión“, a *Ayer*, n.32; R. García Cárcel: “De la memòria personal a la memòria col·lectiva”, a *Hispanística XX*, num. 20; J.S. Pérez Garzón: “Memoria y poder: la historia como empresa crítica”, a J. Mainer: *Pensar críticamente la educación escolar*, Zaragoza, 2008; J. M. Valcuende del Río: “Memoria e historia”, a G. Acosta: *La recuperación de la memoria histórica: una perspectiva transversal desde las ciencias sociales*, 2008; R. Frank: “La memoria y la historia”, *Historia del presente*, n. 3, 2004; I. Peiró Martín: “La era de la memoria: reflexiones sobre la historia, la opinión pública y los historiadores”, a *Memoria y civilización: anuario de historia de la Universidad de Navarra*, n. 7, 2004; S. M. Cingolani: „Història, memòria i literatura“, a *L'Avenç*, n. 325, 2007; Roger Chartier: “El pasado en el presente: literatura, memoria e historia”, a *Historia, Antropología y Fuentes orales*, n.1, 2007; I. Olàbarri: “La resurrección de Mnemósine: historia, memoria, identidad”, a I. Olàbarri (ed.): *La "nueva" historia cultural, la influencia del postestructuralismo y el auge de la interdisciplinariedad*, Universidad Complutense, 2006; R. Ibáñez-Hernández: “Memoria e historia”, a *Aportes*, n. 63, 2007; H. Rousso: “Memoria e historia: la confusión”, a *Pasajes*, n. 24, 2007; A. Sánchez Cuervo: “Entre la historia y la memoria. Walter Benjamin y el pasado a contraluz”, a *Revista de Historiografía*, n. 8, 2008; E. Manzano Moreno: “La memoria, el olvido y la historia”, a J.S. Pérez Garzón (ed.): *Memoria histórica*, CSIC, 2010.

Hem de recordar, però, que tota evocació històrica –també la historiogràfica- és una recol·lecció del passat feta amb unes eines conceptuals brunyides en les forges vitals i axiològiques del moment actual. Com recordava Benedetto Croce amb sentència brillant, “tota història és història contemporània”. Les dues possibles lectures d’aquesta frase són inspiradores. Des d’un punt de vista més antropològic, tota història és història contemporània perquè comporta sempre un estudi de les possibilitats i potencialitats de l’home, de les seves passions i ambicions, elevacions i misèries. Per altra banda, des d’una perspectiva més historiogràfica, la història sempre és contemporània perquè es fa des de l’actualitat, i traspuja les preocupacions del moment present. Això no significa que manipuli el passat ni que el transformi deliberadament. Simplement que les preguntes que hom li adreça segueixen el compàs marcat per la contemporaneïtat.

El context vital del record no només influeix *què* recordem, sinó també *com* recordem. No puc afirmar -no tinc els coneixements per fer-ho- fins a quin punt la matèria del record es veu condicionada per la situació present del subjecte. Però puc sostenir que la interpretació d’aquesta evocació, la lectura que en fem, pot canviar perfectament al llarg del temps. I, de fet, el seu sentit es modifica quan la situació personal varia. El sentit d’una cosa rau en la posició que ocupa en relació a altres entitats. El sentit d’un esdeveniment depèn del paper que juga en una constel·lació de fets, de la seva incidència en un desenrotllament històric coherent. La significació d’un fet històric, doncs, canvia depenent del que s’hagi esdevingut després. Però més enllà, la lectura que en fa el subjecte depèn de com valora i encaixa aquell fet en la seva trajectòria vital, en la seva vida. Una vida que no està closa en el passat empíric, sinó que s’obre al futur, que té unes expectatives, unes il·lusions: una voluntat de ser. La interpretació d’un fet històric, la significació amb què l’evoca l’individu, depenen del paper que aquest esdeveniment juga en el seu projecte de vida (que inclou tant la trajectòria passada com la que es dibuixa en el futur). La interpretació del que hom ha estat depèn del que hom vol ser. Per això, reprenent la idea de Julián Marías que “el hombre es un ser futurizo”, podríem dir que la memòria és també una “memòria futuriza”. És, sempre, *memòria del futur*.

Això significa, en el fons, que tot relat històric està articulat amb una gramàtica metahistòrica. No existeix una lectura axiològicament neutra del passat. La interpretació del passat, com del present, s’aixeca sobre un determinat univers de valors, que permet precisament jutjar-lo amb sentit. Tot relat històric conté, més o menys explícit, una interpretació global de la història humana en general o d’una trajectòria històrica particular. Dit d’una altra manera, un relat només és intel·ligible i mínimament coherent si en ell hi bateja una direcció de fons, si els fets històrics són llegits com a petits o grans esgraons en

una escala que condueix cap a una finalitat concreta. Com a finalitat global, hom pot veure-hi la salvació del món, el progrés global, la consciència de la llibertat, etc. Com a finalitat particular d'un petit procés històric, hom hi pot descobrir la constitució d'una nació, la victòria en una guerra, el triomf d'una classe, etc³⁸. És clar, però, que la Història no està del tot acabada ni tancada i, per tant, aquesta direcció de fons, aquesta finalitat global, no es pot deduir apodícticament de la pròpia Història. És una noció metahistòrica, que penja de la *Weltanschauung* de l'historiador, de les seves posicions ètiques, els seus compromisos polítics i la seva filosofia de la vida. Aquesta reflexió teòrica sobre el "futurisme" i l'enreixat axiològic que batega en tota interpretació històrica pot ser perfectament aplicada al record autobiogràfic de l'individu. El repàs que fa dels esdeveniments de la seva vida s'encaixa sempre en uns valors concrets i en una lectura global de la seva trajectòria vital passada, present i futura. Per això deia Koselleck que en el relat històric s'articulen els àmbits d'experiència i els horitzons d'espera³⁹.

El relat històric (sigui en la seva versió de biografia personal o col·lectiva) és una eina imprescindible en l'autocomprensió i interpretació global del subjecte. Però no ho és solament perquè recorda quina ha estat la seva evolució, sinó perquè l'estructura mateixa d'aquest relat evocatiu incorpora sintèticament els valors vitals de l'individu i les seves orientacions de futur. Llegeix el passat d'acord a l'univers axiològic del present i a les esperances de futur. El subjecte busca les claus de la seva identitat en el relat de la seva trajectòria històrica. Però el relat que examina el seu desplegament temporal conté implícitament la constel·lació de valors actual i la direcció de futur que el subjecte vol imprimir a la seva vida. I és que la memòria no és només el record del passat. És també la seva interpretació d'acord a la instal·lació existencial present i a la voluntat de ser en l'avenir⁴⁰. Ara podem capir millor què volia dir Jorn Rösen quan afirmava que la consciència històrica instituïa sentit històric. Si en les seves capes més existencials i plàstiques, la

---

³⁸ La historiografia postmoderna ha renunciat a trobar aquesta direcció de fons en la Història. Això porta com a conclusió que la Història no té sentit, que no hi ha una Història, sinó múltiples històries. La reflexió postmoderna considera que no hi ha finalitats tancades i universals, sinó que cada vida dissenya la seva pròpia finalitat. No es tracta d'un sentit 'descobert' sinó d'un sentit 'inventat'. En un llibre recent sobre la funció sociopolítica de l'ensenyament de la història en l'Espanya Contemporània, Juan Sisinio Pérez Garzón ha lamentat la pervivència dels models teleològics en les diverses històries nacionals que presenten els llibres de text. L'historiador compta la superació de qualsevol model finalista entre les condicions necessàries per definir un nou paradigma historiogràfic que presenti en la seva complexitat la realitat històrica, que permeti la pluralitat d'interpretacions i que afavoreixi la convivència cívica. (Cfr. J.S. Pérez Garzón: *La gestión de la memoria. La historia al servicio del poder*. Crítica. Barcelona, 2000, p. 29).

³⁹ Sobre l'entrecruament de passat i futur, factualitat i normativat en el relat històric, cfr. també B. Schöneman: „Geschichtsdidaktik, Geschichtskultur, Geschichtswissenschaft“, a H. Günther-Arndt: *Geschichtsdidaktik. Praxishandbuch für die Sekundarstufe I und II*. Cornelsen Verlag, Berlin, 2003, p. 13 i J. Rösen: "What is Historical Consciousness?", op.cit..

⁴⁰ Cfr. J. Aróstegui: "Memoria, memoria histórica e historiografía", a *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*, nº 3, 2004, pp. 14-15.

identitat del subjecte és la interpretació creativa de la seva factualitat, la narració històrica és una eina fonamental per aquesta operació, ja que en si mateixa enllaça els fets i el seu judici i explica el present d'acord a un passat que es projecta creativament vers el futur⁴¹.

Aturem-nos finalment a anotar algunes característiques de la narrativa, l'instrument lingüístic que vertebrava tota representació històrica amb sentit. El record a través d'un relat és l'operació bàsica de la consciència històrica. A l'hora d'explicar les accions pròpies i alienes, els seus contextos i motivacions, el seu desenvolupament i les seves conseqüències, acudim a la narració.⁴² La narrativa és la forma lingüística que millor es correspon amb la temporalitat i és el registre epistemològic que millor capta l'acció humana. *Mimesis praxeos*, l'anomena Aristòtil. Possibilita l'explicació de la vida en la seva contínua successió i transformació. Al mateix temps que dibuixa el procés de l'acció, desvetlla els motius íntims dels protagonistes i apunta la connexió entre els esdeveniments⁴³.

La virtualitat més notable del relat és la seva potència sintètica o unificadora. És com una gran màquina de teixir, que apedaça en una única història un ventall ingent d'accions, intencions i circumstàncies. El símil costurer sembla especialment escaient. La narrativa enfila diversos esdeveniments, els connecta, els posa en ordre, els situa i els revesteix d'una significació en el si d'un relat unitari. Els il·lumina des d'una determinada perspectiva, i els converteix així en una constel·lació de sentit. El relat possibilita també el judici dels fets. El tipus de connexió que s'estableix entre ells implica ja una mena de valoració. El relat acostuma a enllaçar els fets orientant-los en una determinada direcció. Sempre hi ha un inici i un final, que normalment esdevé el punt de fuga que permet la lectura global del que s'ha explicat. Els estudiosos de la narrativitat han esmerçat especials esforços a estudiar el que en anglès s'anomena *emplotment* i en català podria dir-se "entramament" o "creació d'una trama". És tracta de la pràctica lingüística, de la pràctica *poètica*, que permet filar en un sol relat, al voltant d'una trama, múltiples esdeveniments i circumstàncies. "Al cap i a la fi, podem entendre la narració, com Ricoeur ha expressat clarament, com una *síntesi de l'heterogeni*, en definitiva, com una estructura de sentit, percebuda com una dissonant consonància".⁴⁴

Seria precipitat dir que la narració autobiogràfica és l'única manera que té el subjecte de conèixer-se. Hi ha altres maneres de percebre i adherir-se al "jo". Un pot, per exemple,

---

⁴¹ "History is thus an internal and external synthesis, of the real and the fictional, of the objective and the intentional, of the empirical and the normative". (J. Rüsen: "What is Historical Consciousness?", op.cit, p. 3).

⁴² Cfr. J. Wertsch: *Voices of Collective Remembering*. Cambridge University Press, 2007, 2ª ed., p. 56.

⁴³ La narrativa és fidel a l'acció vital. Aquesta respon també a propòsits i a projectes. L'acció té també una dimensió textual ja que està mediada per símbols, per gestos, per signes, per normes que tenen un caire textual. (Cfr. P. Ricoeur: "Life in Quest of Narrative", op.cit., pp. 28-29).

⁴⁴ Cfr. J. Straub (ed.): *Erzählung, Identität und historisches Bewusstsein*, op.cit., p. 144.

sentir-se físicament, o tenir una intuïció immediata del propi ésser. Són, però, experiències del jo gairebé formals, neutres, sintàctiques, amb una baixa intensitat de color. El contingut del propi "jo", de la seva semàntica, només és accessible a través de la paraula que explora i explica. I aquesta pren habitualment la forma de relat. Tant la consciència històrica com la consciència identitària tenen en el seu fonament - no exclusivament, però també- una narrativa del jo, un relat mental més o menys conscient i expressat de la pròpia vida. Retrat de l'ànima, pintat amb els colors del passat segons l'estil del futur.

Però, és que hi ha només una narrativa del "jo"? En absolut. La paleta de vivències és tan extensa que, en la seva acció *poètica* de narrar la vida, l'individu sempre pot comptar amb brillantors i foscos desateses fins aquell moment. Al pas de la vida i de l'acumulació i canvi d'experiències i horitzons de futur, el subjecte anirà modificant els focus d'atenció en el passat i les claus interpretatives de la pròpia trajectòria es veuran també matisades poc a poc, o sobtadament capgirades. Les narratives del jo s'aniran cisellant al ritme de la vida. La vida moderna ha convertit, de vegades, la història de la pròpia vida i la definició de la pròpia identitat en un difícil trencaclosques⁴⁵. Canvis constants de residència, mudances d'amistats, variacions de treball. No sempre és senzill encaixar els diferents "jo". Aquesta és la tasca del macrorelat personal, que, repetim, no ha de ser una explicació llarga i detallada, sinó una noció bàsica, a vegades intuïtiva, de la pròpia trajectòria. En qualsevol cas, aquest relat sempre és possible, per molt variades i contradictòries que siguin les experiències del passat, si el subjecte té un projecte de futur, una noció clara de les finalitats de la seva vida. Des d'aquesta perspectiva, sempre és possible ordenar i donar un sentit al passat, entenent-lo fins i tot com una advertència o una guia del que cal evitar en l'avenir.

Aristòtil definia l'home com a animal parlant⁴⁶. Ell, a diferència dels animals, coneix i modula la vida a través de la paraula. Quelcom semblant pensa Paul Ricoeur. Per a ell, la paraula no manipula necessàriament l'experiència, sinó que li dona el seu veritable espessor. La mateixa estructura "pre-narrativa" (temporal) del món demana ser completada per la paraula. Una experiència que no ha estat entesa i interioritzada a través de la paraula, no és una experiència humana: "Experience can be said, it demands to be said. To bring it to language is not to change it into something else, but in articulating and developing it, to make it become itself."⁴⁷ La paraula possibilita un desplegament pregon de l'ésser humà i

⁴⁵ "We are constantly revising our memories to suit our current identities". (J. R. Gillis: "Memory and Identity: The History of a Relationship", a J.R. Gilis (ed.): *Commemorations. The Politics of National Identity*. Princeton University Press, 1994, p. 3). "Es claro que confluyen en el mismo sujeto -individual o colectivo- una encrucijada de memorias". (J. Cuesta: *La odisea de la memoria*, op.cit., p. 91). Cfr. també D. Lowenthal: *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press, 2006, p. 206.

⁴⁶ Aristòtil, *Política*, 1253a.

⁴⁷ P. Ricoeur, citat per G.B. Madison: "Ricoeur and the Hermeneutics of the Subject", a L.E. Hahn (ed.): *The philosophy of Paul Ricoeur*, The Library of Living Philosophers, vol. XII, Chicago, 1995, p. 77.

eixampla les possibilitats del món material que l'envolta. En aquest desenvolupament al redós de la paraula, la persona va cisellant la seva identitat. I és a través de la paraula que explora el passat i el futur, interpretant el seu desplegament i reconfigurant-lo constantment d'acord a allò que va descobrint i que va inventant.

c) Memòria personal i identitat compartida

El discurs argumental que hem exposat fins ara ha pogut suggerir la idea que la memòria personal és una qüestió circumscrita als límits de la consciència personal. Un afer purament individual, mental i introspectiu. I és que la narrativa té també els seus límits; a despit de les seves potencialitats explicadores, no permet expressar totes les idees simultàniament. Fins ara, hem pogut abordar només una vessant del record. Ha arribat el moment de precisar algunes tesis exposades, d'ampliar-les i contextualitzar-les en el seu marc social. En efecte, els records no es configuren únicament com un acte reflexiu del subjecte. Les nostres evocacions del passat estan normalment mediatitzades per objectes externs i per altres persones.

La nostra memòria es desvetlla molts cops fiblada per la presència d'objectes o signes. Les fotografies en són un exemple paradigmàtic. També hi ha una geografia de la memòria, uns paisatges que desperten el record d'estats vitals estables o d'experiències concretes i fortes. De vegades, podem elegir els nostres recordatoris, posant així les bases d'uns determinats relats d'automemòria. La vida està farcida de "peregrinacions" simbòliques als estrats de la identitat personal. Aquests capbussaments en el temps tenen com a vehicle la passejada per una ciutat de la infantesa, la visita a un antic recer de vacances o la tornada a l'església del casament. Un altre exemple de les fonts materials de la memòria és la pulsio d'adquirir i exposar petits detalls que perpetuen la presència de situacions o persones antigues. Aquests signes poden tenir un valor material escàs però adquireixen una densitat simbòlica molt forta. Habitualment, és difícil retirar-los, perquè sembla com si hom volgués desprendre's d'un passat o d'una persona determinada. En aquesta por a passaportar els objectes de record hi batega una intuïció fonamental: sense signe material, sense record tangible, la memòria corre el perill d'esvair-se.

La cultura popular contemporània ens presenta també un bon exemple del suport material de la memòria. Els àlbums fotogràfics penjats en les xarxes socials són una mostra

indubtable del magatzematge material -i de la invenció- de la memòria individual. Les imatges són curiosament seleccionades entre moltes possibles, delineant així un relat de memòria visual tan engrescador com esbiaixat. Les xarxes socials ens porten a considerar també un altre element central de la matriu social de la memòria individual. Les fotografies que un penja a internet, són de seguida comentades per amics i coneguts. Aquestes notes virtuals poden afegir detalls sobre la situació i esmentar anècdotes que van envoltar el fet. Tanmateix, la dinàmica dialògica de la memòria no és exclusiva de les xarxes socials, sinó un tret universal de la memòria individual. Aquesta es veu sempre estimulada i modelada pels records dels altres⁴⁸. Recordem, perquè els altres ens fan recordar.

La nostra memòria individual es teixeix, doncs, en el si d'un constant diàleg social de memòries. El tapís de la nostra memòria està compostat també amb fils de memòria aliena. A més, l'individu no només recull de la societat alguns dels continguts de la seva memòria, sinó que també aprèn en ella com s'ha de recordar, quines coses val la pena recordar i oblidar i com tractar el record. Cada societat té les seves praxis de memòria⁴⁹. A recordar també se n'aprèn, i ho fem en un marc social, cultural i polític concret. Poc a poc, doncs, anem albirant a què es referia Marucie Halbwachs, pioner en els estudis sobre la memòria social, quan parlava de "memòria col·lectiva" i per què el seu llibre cabdal sobre la matèria portava com a títol: *Els marcs socials de la memòria*⁵⁰.

Deixem momentàniament entre parèntesi el concepte de "memòria social" i tornem a dirigir la llanterna del nostre discurs a la qüestió de la identitat. Cal que afegim ara que tampoc la identitat es configura simplement a través de l'experiència i la decisió autònoma del subjecte. L'individu no és un subjecte aïllat i autònom –una mònada⁵¹- que es construeix en absoluta llibertat. Primerament, el seu ésser consta d'unes fronteres físiques i ontològiques. Però fins i tot en la multitud d'estrats de la personalitat que es configuren creativament en el temps, el subjecte no és pas l'únic artífex de si mateix. L'individu no és el cisellador exclusiu de la seva vida. No tot el que sap ho ha descobert ni ho ha experimentat per ell mateix. Li ha estat explicat, li ha estat transmès. No s'ha donat tampoc a si mateix molts dels costums que segueix, ni l'idioma que parla; tampoc ha formulat moltes de les categories mentals que emprà ni els seus ancoratges conceptuals. Ho ha après de l'ambient humà que l'envolta. En aquest 'fregament' constant entre el "jo" i els "altres" la personalitat

---

⁴⁸ Cfr. D. Lowenthal: *The Past is a Foreign Country*, op.cit., p. 196.

⁴⁹ Cfr. R. N. Lebow: "The Memory of Politics in Postwar Europe", op.cit., p.9 i J. Wertsch: *Voices of Collective Remembering*, op.cit., 22.

⁵⁰ El llibre *Les cadres sociaux de la mémoire* fou publicat l'any 1925. L'any 2004 va aparèixer en castellà sota el títol *Los marcos sociales de la memoria* (Ed. Anthropos, Barcelona), amb traducció de M.A. Baeza i M. Mújica.

⁵¹ cfr. Benet XVI, *Spe Salvi*, 48.

es va brunyint i agafant forma. Implica això que la identitat individual està completament determinada per la societat? No. Significa que la identitat de l'individu no es forja en un diàleg circular dintre de si mateix, sinó que més aviat és fruit d'un diàleg creatiu amb el "món" que l'envolta, amb tot allò que se li ofereix com a possibilitat i condicionament⁵².

La pròpia biografia no dona raó completa de la manera d'ésser d'una persona. Per comprendre la identitat d'un individu cal entendre la comunitat on viu. Però aquesta comunitat no ha inventat les seves pràctiques de conducta ni ha adquirit la seva visió del món actual d'un dia per l'altre. La seva forma d'ésser s'ha anat decantant al llarg de la història. És fruit d'un procés de segles. També aquesta comunitat té la seva raó de ser en un desenvolupament temporal que aplega una diversitat immensa de personatges, influències, idees, situacions econòmiques, creences religioses, projectes polítics, etc. Ens trobem, doncs, que per entendre la identitat d'una persona, per comprendre la seva forma peculiar de ser, hem de recórrer els camins del temps molt més enllà del seu recinte vital. Si volem fer memòria individual, hem de fer inevitablement memòria social, memòria cultural. El subjecte reflexiu se n'adona, doncs, que la pregunta per la seva identitat el porta en dues direccions. Per una banda, cap enfora, cap als altres. Per altra banda, cap enrere. Copsa que la seva forma d'ésser s'ha perfilat històricament. Descobreix també que en aquest desenrotllament històric no ha estat pas sol, sinó que la seva modelació temporal ha estat precisament fruit d'un cercle dialògic amb la societat que l'envolta. Entén, finalment, que aquesta realitat social en què ha crescut, ha anat prenent una forma peculiar en un llarg procés històric. Ell és, al cap i a la fi, un diàleg constant amb la Història.

Les persones, però, no només tenim la noció formal que la nostra comunitat ha tingut un esdevenir històric, sinó que recordem personatges, esdeveniments i fins i tot frases que ni nosaltres ni cap dels nostres contemporanis hem presenciat. Sabem, per exemple, la història de la conquesta espanyola d'Amèrica, o commemorem la mort de Pere el Catòlic a la batalla de Muret. No hi ha dubte que recordem aquests fets, en el sentit que els tenim

---

⁵² En aquest sentit, Ortega va escriure a *La rebelión de las masas* unes línies molt aclaridores sobre el que és el món, entès com a possibilitat i condicionament de la llibertat humana: "Tanto vale decir que vivimos como decir que nos encontramos en un ambiente de posibilidades determinadas. A este ámbito suele llamarse 'las circunstancias'. Toda vida es hallarse dentro de la 'circunstancia' o mundo. Mundo es el repertorio de nuestras posibilidades vitales. No es, pues, algo aparte y ajeno a nuestra vida, sino que es su auténtica periferia. Representa lo que podemos ser; por tanto, nuestra potencialidad vital. (...) Circunstancia y decisión son los dos elementos radicales de que se compone la vida. La circunstancia -las posibilidades- es lo que de nuestra vida nos es dado e impuesto. Ello constituye lo que llamamos mundo. La vida no elige su mundo, sino que vivir es encontrarse, desde luego, en un mundo determinado e incanjeable: en este de ahora. Nuestro mundo es la dimensión de fatalidad que integra nuestra vida. Pero esta fatalidad vital no se parece a la mecánica. No somos disparados sobre la existencia como la bala de un fusil, cuya trayectoria está absolutamente predeterminada. La fatalidad en que caemos al caer en este mundo -el mundo es siempre este, este de ahora- consiste en todo lo contrario. En vez de imponernos una trayectoria, nos impone varias y, consecuentemente, nos fuerza... a elegir".

presents, ens els figurem mentalment, en coneixem les seves dades i fins i tot els celebrem. Però no els hem viscut. El seu record, doncs, ens ha estat transmès a través d'una llarga cadena de memòria. Així, els individus ens veiem inserits en una tradició de memòria. Això és precisament la tant emprada “memòria col·lectiva”. Ni més ni menys que una sèrie de narracions sobre el passat que, gràcies a uns determinats mitjans i a una continuïtat comunicativa, s'han anat transmetent de generació en generació.

Aquestes narratives històriques contribueixen decisivament a delinear la identitat comunitària, ja que apleguen diferents fets històrics sota la categoria d'un “nosaltres”, un “nosaltres-que-pervivim-en-el-temps”. Ens endinsarem en aquest assumpte unes pàgines més endavant. De moment és suficient avançar que els relats històrics són un eix central en la configuració de les consciències identitàries col·lectives. En aquestes explicacions històriques, l'individu se sent integrat en una comunitat que transcendeix el present, que té una densitat i una justificació històrica. A més, a través del seu relat històric, la comunitat es va tintant amb unes peculiaritats concretes, que dibuixen els trets distintius de la seva identitat. El subjecte “nosaltres” no és mai neutre, sinó a través del relat guixa unes línies mentals entre “nosaltres” i “ells”.⁵³ En aquestes narracions històriques, l'individu es reconeix membre d'un grup i, a més, comprèn quines són els trets identitàris propis d'aquest tal com s'ha anat forjant al llarg de la història.

El coneixement dels fets passats de la pròpia comunitat permet a l'individu una fascinant dilatació existencial. En efecte, les riberes temporals de la seva identitat individual s'amplien enormement. Ja no està tancat als constrenyiments del breu temps viscut, sinó que es mou en dimensions temporals molt més extenses. “Las culturas, las comunidades religiosas, las naciones, existen en un horizonte temporal mucho más amplio; participando de alguno de estos *nosotros* (wir-Gruppen) el individuo se introduce en otras dimensiones temporales. A pesar de que su tiempo de vida está existencialmente limitado, se mueve, sin embargo, en unos horizontes temporales mucho mayores, que trascienden en el pasado y en el futuro los límites de su propia existencia.”⁵⁴ Les parets de la seva memòria són desplaçades segles enrere, i el magí de la persona canvia els saltirons entre els anys viscuts per amples passejos imaginals per les fagedes dels temps històrics.

---

⁵³ “Being social presupposes the ability to experience things that happened to the groups to which we belong long before we even joined them as if they were part of our personal past. Such an ability is manifested in the Polynesian use of the first-person pronoun when narrating one's ancestral history” (E. Zerubavel: *Time Maps. Collective Memory and the Social Shape of the Past*, op.cit., p 3)

⁵⁴ A. Assman: *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. C.H.Beck, München, 2006, p. 22s.

Els relats del passat ofereixen també a l'individu un manell ben carregat d'experiències vicàries, de situacions històriques que ell no podrà viure mai, però que li són accessibles i experimentables virtualment a través del relat i del record. La tradició permet a la persona anar molt més amunt i molt més al fons que la seva experiència quotidiana. Al cap i a la fi, li permet contenir en la seva interioritat -i, per tant, també en la seva identitat- tota l'experiència humana de segles. Ortega i Gasset considerava que aquesta capacitat d'emmagatzematge creatiu era precisament la que feia gran l'ésser humà: "Köhler y otros han mostrado cómo el chimpancé y el orangután no se diferencian del hombre por lo que, hablando rigurosamente, llamamos inteligencia, sino porque tienen mucha menos memoria que nosotros. (...) El hombre, merced a su poder de recordar, acumula su propio pasado, lo posee y lo aprovecha. El hombre no es nunca un primer hombre: comienza desde luego a existir sobre cierta altitud de pretérito amontonado. Este es el tesoro único del hombre, su privilegio y su señal"⁵⁵.

---

⁵⁵ J. Ortega y Gasset, *La rebelión de las masas*. Alianza, Madrid, 2005, p 39.

2. Cultures de la memòria

a) La memòria col·lectiva i els seus límits conceptuals

La consciència històrica del subjecte no emergeix del no-res ni és fruit exclusiu de les seves experiències vitals autònomes. Pren forma en el marc d'un enreixat de discursos i de representacions sobre el passat, en el si d'un cabàs d'imaginari històrics que molts cops s'anomena "memòria col·lectiva", seguint la terminologia proposada per Halbwachs en la seva coneguda obra *Les cadres sociaux de la mémoire*. El concepte de "memòria col·lectiva" ha fruit d'un èxit notable els darrers anys. Hi ha contribuït l'interès pels universos mentals i per la pluralitat de les vivències humanes; hi ha estat decisiu el redescobriment de l'estreta relació entre memòria, identitat i reivindicació nacional; hi ha jugat un paper important la comprensió del valor ètic de la història i la seva utilització com a mitjà preventiu de crims o com a últim reducte de resposta davant d'una injustícia irreparable¹.

Darrerament, però, alguns autors han assenyalat les limitacions teòriques del concepte i han qüestionat la seva aplicació acrítica. Les principals reserves que s'han expressat envers la noció de "memòria col·lectiva" es deuen a l'ambigüitat i confusió que pot produir el terme. Fàcilment, el concepte encunyat per Halbwachs pot adquirir deixos idealistes i pot esdevenir una confusa entelèquia. La memòria col·lectiva pot ser entesa com una mena d'entitat existent per si mateixa, com una idea platònica subsistent, com una representació històrica amb vida pròpia que sobrevola la comunitat. Hom corre sempre el risc d'esllavissar-se cap a la utilització literal d'un concepte que té un sentit primordialment metafòric. I és que la comunitat no és una realitat amb suficient espessor ontològic per esdevenir un ésser per si mateix. No és un subjecte amb consciència. Les col·lectivitats no poden tenir memòria. Només els individus concrets poden evocar conscientment el passat.

Gairebé tots els autors admeten actualment aquest matís i el tenen present a l'hora d'abordar la "memòria col·lectiva". Aleida Assmann, especialista en els debats sobre el tractament públic del passat, assegura que, en parlar de la memòria col·lectiva, Halbwachs "es refereix a una memòria social que no prové d'una participació mística, sinó que només es produeix a través del relat, de l'intercanvi actual i comunicatiu"². La memòria social s'hauria d'entendre, doncs, com el discurs de memòria imperant en una comunitat, és a dir,

---

¹ Cfr. A. Assmann: *Geschichte im Gedächtnis. Von der individuellen Erfahrung zur öffentlichen Inszenierung*, C.H. Beck, München, 2007, pp. 25-27.

² A. Assmann: *Der lange Schatten der Vergangenheit*, op.cit., p. 29. T.A.

la narrativa històrica compartida per un grup de persones. En resum, la memòria col·lectiva faria referència a un paradigma comú d'interpretació del passat difós gràcies a la comunicació social i a la transmissió dialògica de records i d'interpretacions històriques.

Altres autors han enfocat el concepte de memòria col·lectiva identificant-lo amb els “marcs socials de la memòria”, títol del llibre principal de Halbwachs. En aquest sentit, la memòria col·lectiva designaria el context discursiu i pragmàtic en el qual s'arrelen les memòries individuals. Com hem reiterat, la memòria personal esdevé possible en un marc comunitari i està condicionada pels continguts i les maneres d'exercir el record que circulen en un grup social³. L'egiptòleg Jan Assmann escriu que “és veritat que els col·lectius no tenen memòria, però també és cert que determinen la memòria dels seus membres. Els records, també els de natura personal, sorgeixen sempre a través de la comunicació i la interacció en el marc d'un grup social”⁴. Més crític amb el terme, Reinhart Koselleck ha assegurat que no es pot parlar de memòria col·lectiva, sinó de les condicions col·lectives de la memòria⁵. L'historiador Julio Aróstegui ha apuntat, al seu torn, que la memòria es reproduceix dintre d'uns marcs socials, però al mateix temps els configura⁶. Els discursos de memòria que es transmeten hegemònicament en l'espai públic contribueixen a pintar l'imaginari que bateja en la vida, el pensament i l'acció dels membres d'un grup.

Més que anotar les crítiques davant el concepte de memòria col·lectiva, voldria presentar les aportacions recents d'alguns autors, que han suggerit la introducció de noves perspectives en els estudis de la memòria social. En aquest sentit, han proposat superar una aproximació excessivament estàtica, que omet la problemàtica i el conflicte que la interpretació del passat suscita sovint en el si de la comunitat⁷. Proposen, en canvi, atendre als múltiples factors que configuren la dinàmica pública del record. Precisament, el seu replantejament conceptual parteix de la idea que la “memòria col·lectiva” no és només un “contingut”, sinó també una “dinàmica”, un “procés”. L'historiador americà J. Wertsch proposa una aproximació gerúndia a la memòria. En lloc d'emprar el terme “collective memory”, utilitza el de “collective remembering”, ja que, segons afirma, la memòria no és una cosa que és té, sinó sobretot una cosa que es fa.⁸ La memòria és una praxi. El record és

---

³ Cfr. E. Zerubavel: *Time Maps, Collective Memory and the Social Shape of the Past*, op.cit., p. 3; R. N. Lebow: “The Memory of Politics in Postwar Europe”, op.cit., p. 9.

⁴ J. Assmann: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und Politische Identität in frühen Hochkulturen*. C.H. Beck, München, 2005, p. 35.

⁵ Cfr. B. Schöneman: *Geschichtskultur als Wiederholungsstruktur?* Conferència pronunciada a la Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, 2006, p. 5.

⁶ J. Aróstegui: “Memoria, memoria històrica e historiografia”, op.cit., p. 18.

⁷ Cfr. J. Aróstegui: “Memoria, memoria històrica e historiografia”, op.cit., p. 21. i F. Erice: *Guerras de la memoria y fantasmas del pasado*, op.cit.

⁸ Cfr. J. Wertsch: *Voices of Collective Remembering*, op.cit., p. 17.

sempre *actualització*, acte intencional que ressuscita una realitat esvaïda. També Michonneau, en el seu treball sobre la memòria social barcelonina, proposa “concentrar l’atenció en el procés de remembrança que constitueix l’única realitat profunda de la memòria”⁹.

Una de les contribucions més suggestives als estudis sobre la “memòria col·lectiva” l’ha realitzat Wulf Kansteiner, estudiós la cultura històrica popular¹⁰. El professor nord-americà ha qüestionat la metodologia habitual dels treballs sobre la memòria social. Els ha posat en solfa per sustentar-se en una analogia injustificada entre el funcionament psicològic de la memòria individual i les dinàmiques pròpies de la discussió pública del passat. El més interessant de l’aportació de Kansteiner és, però, la seva insistència en què la memòria col·lectiva és un procés de comunicació social. Per tant, la radiografia del fenomen s’ha d’endegar amb els estris conceptuals propis de l’anàlisi de l’acció comunicativa. En aquest sentit, Kansteiner lamenta l’ostracisme de la “recepció” en els treballs sobre la memòria col·lectiva i proposa donar major rellevància als mitjans de transmissió dels missatges.

James Wertsch ha subratllat també la centralitat dels “mitjans” en tota memòria col·lectiva. Assegura que hi memòria col·lectiva perquè hi ha fonts històriques compartides. Wertsch entén l’home com un ésser “capaç d’emprar eines culturals”¹¹. La memòria col·lectiva es fonamenta, doncs, en que una determinada comunitat comparteix unes mateixes eines culturals del record, és a dir, uns mateixos textos i unes mateixes narratives. Formen una comunitat mnemònica perquè són una comunitat textual¹². Jan Assmann ha argumentat amb sistematicitat que la “memòria fundant” de tota civilització es transmet a través d’un cos d’imatges i textos, als quals denomina “memòria cultural”¹³.

Els autors que han proposat noves aproximacions a la memòria col·lectiva han remarcat la necessitat de trencar la confusió entre la memòria institucional i la memòria social. Han recordat que les narratives històriques promogudes per les elits d’un determinat període no són digerides per l’opinió pública de forma automàtica i acrítica¹⁴. La teoria

---

⁹ S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*. Euomo, Vic, 2002, p. 15.

¹⁰ Wulf Kansteiner: “Finding Meaning in Memory: a Methodological Critique of Collective Memory Studies”, a *History and Theory* (May 2002), p. 179-197.

¹¹ Wertsch utilitza la bastida conceptual de Vygotsky, Luria y Bakhtin.

¹² “They share a representation of the past because they share textual resources”. James Wertsch: *Voices of collective remembering*, op.cit., p. 26.

¹³ J. Assmann: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und Politische Identität in frühen Hochkulturen*, op.cit.

¹⁴ Cfr. J. Bodnar: *Remaking America. Public Memory, Commemoration and Patriotism in the twentieth Century*. Princeton University Press, 1994; J. Aróstegui: “Memoria, memoria històrica e historiografia”, op.cit.; R. N. Lebow: “The Memory of Politics in Postwar Europe”, op.cit.; M. Grever: “The Gender of Patrimonial Pride”, a S. Wienzga (ed.): *Travelling Heritages. New Perspectives on Collecting, Preserving and Sharing Women's History*. Amsterdam, 2008, pp. 285-302.

comunicativa i l'experiència quotidiana demostren que pot produir-se una cesura important entre el significat amb què els emissors proclamen els seus missatges i la comprensió que en fan els receptors. Aquests es poden adherir a allò que entenen, ho poden assumir parcialment o fins i tot poden rebutjar-ho¹⁵. Cal tenir en compte, també, que la memòria institucional no és l'única que travessa l'espai públic, sinó que aquest és la plaça pública d'un reguitzell de memòries que poden tenir signes contraris. L'encontre d'aquests relats històrics en l'espai cívic pot ser enriquidor però també problemàtic i fins i tot violent. Com desenvoluparem pàgines endavant, la diglòssia sobre del passat pot avivar tensions socials i al mateix temps canalitzar-les simbòlicament. Molts cops, el record del passat no té només una intenció d'evocació recreativa sinó que comporta una finalitat ideològica. A través de la difusió d'una determinada interpretació històrica es pretén la consolidació o la crítica del present i es proposen camins polítics i morals pel futur. L'anàlisi de la memòria col·lectiva ha de tenir en compte el caràcter pragmàtic i intencional del discurs.

Malgrat aquestes diferències teòriques i metodològiques, hom té la impressió que les divergències entre els diferents autors actuals no són excessives. La majoria estan fonamentalment d'acord en els eixos bàsics que ha de tenir tota aproximació científica a la memòria col·lectiva. Cada autor accentua algun aspecte particular i proposa ampliar l'hermenèutica de la memòria social atenent a factors que fins aleshores s'havien descuidat. L'evolució de la teoria sobre la memòria col·lectiva ha estat progressiva i ha tingut un caràcter més sumatiu que polèmic. Els diferents autors empenen una bastida conceptual pròpia i un utilatge d'exploració històrica particular. El prisma de recerca i l'hermenèutica historiogràfica que sustenta aquest treball procura integrar les aportacions esmentades.

De tota manera, l'estudi que ara obrim s'entronca en la tradició historiogràfica que ha pres com a fonament conceptual la noció de "cultura històrica". Voldria explicar breument la gènesi i el significat d'aquest concepte¹⁶, per donar-ne finalment una definició pròpia. En qualsevol cas, tampoc cal donar excessiva importància a les diferències terminològiques ja que, sovint, la línia que separa un recinte teòric d'un altre és difusa i està traçada per la necessitat de cada escriptor de demostrar la seva perícia en el cultiu de la recerca històrica. Al final, el més important és que els investigadors precisem amb claredat les eines que utilitzarem per descórrer el vel del temps i destriar els mons passats. I el decisiu és que demostrem que el nostre utilatge metodològic és vàlid per comprendre a fons la realitat.

---

¹⁵ Cfr. R. N. Lebow: "The Memory of Politics in Postwar Europe", op.cit., p. 10.

¹⁶ Per una explicació detallada de l'origen i el desenvolupament conceptual del terme "cultura històrica", cfr. Bern Schöneman: "Geschichtsdidaktik, Geschichtskultur, Geschichtswissenschaft", op.cit., pp. 11-22.

b) La cultura històrica: una praxi social d'elaboració i transmissió de l'experiència històrica. Perspectives teòriques i metodològiques.

Durant els darrers decennis, un grup d'acadèmics ha desenvolupament una bastida intel·lectualment sòlida per estudiar els continguts i els processos de la memòria social. La tradició de recerca de la “cultura històrica” (Geschichtskultur) ha tingut com a seu principal el món germànic i entén la memòria social com un fet comunitari estructurat i sistemàtic. Donat que presenta la memòria col·lectiva com un fenomen social objectivament perfilat i es fonamenta en una especulació rigorosa i assossegada sobre la consciència històrica dels individus, aquest paradigma conceptual pot contribuir a superar l'apassionament ideològic que la qüestió de la memòria ha suscitat arreu.

La noció de “cultura històrica” va reaparèixer¹⁷ en el debat acadèmic alemany a final dels anys 70. En concret, la llavor del concepte va brotar en l'àmbit de la didàctica de la història. Els acadèmics dedicats a examinar els mecanismes de la consciència històrica i a proposar viarany per formar-la amb més profunditat i civilitat, van concloure que la consciència històrica dels ciutadans no es formava únicament a les escoles, sinó que es modelava també en un *humus* social de relació amb el passat. La consciència històrica dels ciutadans es teixia en un telar comunal de discursos i de pràctiques sobre el pretèrit. En aquest telar treballaven un alt nombre de teixidors, empraven una quantitat important d'eines i mitjans i s'inspiraven en un ampli ventall de patrons. El nen aprenia a menjar en una cultura culinària concreta, aprenia a llegir en una cultura literària particular. També aprenia a relacionar-se amb el passat en una cultura històrica distingible.

Després d'aprofundir en la dinàmica de la consciència històrica i en el seu sentit vital, Jorn Rüsen ha estat un dels principal pensadors sobre la “cultura històrica”. L'any 1994 coeditava el llibre *La fascinació històrica. La cultura històrica avui*¹⁸, que obria amb el capítol “Què és la cultura històrica? Reflexions al voltant d'una nova manera de pensar la història”¹⁹. Rüsen definia la cultura històrica com “l'articulació pràctica i operativa de la consciència històrica en la vida d'una societat”²⁰. Seguint aquests postulats, Bern Schöneman apuntava uns anys més tard que la consciència històrica dels individus i la seva objectivació

---

¹⁷ Dic reaparèixer perquè els escrits de Nietzsche contenen ja el mot de Geschichtskultur.

¹⁸ Cfr. K. Füssmann, H.T. Grütter i J. Rüsen: *Historische Faszination. Geschichtskultur heute*. Böhlau Verlag, Köln, 1994. Un altre autor que ha treballat en l'àmbit germànic la noció de “cultura històrica” ha estat Wolfgang Hardtwig: *Geschichtskultur und Wissenschaft*. Nördlingen, 1990.

¹⁹ J. Rüsen: “Was ist Geschichtskultur? Überlegungen zu einer neuen Art, über Geschichte nachzudenken, a Ibid: *Historische Faszination. Geschichtskultur heute*, op.cit., pp. 3-27.

²⁰ J. Rüsen: “Was ist Geschichtskultur?”, op.cit., p. 5. T.A.

externa i social eren dues cares d'una mateixa moneda²¹. En efecte, els elements que conformen la cultura històrica tenen sempre com a primer origen l'expressió de les memòries individuals. Al mateix temps, però, les memòries dels subjectes es brunyeixen sempre en l'atmosfera d'una determinada cultura històrica, amb les seves representacions objectives i les seves pràctiques mnemòniques concretes.

La cultura històrica, materialització i motlle de la consciència històrica individual, pot ser estudiada amb una perspectiva acadèmica rigorosa. Per una banda, perquè no aborda primerament uns continguts mentals eteris i difícilment accessibles, sinó unes recreacions del passat objectivades i empíriques. Per altra banda, perquè tota cultura històrica presenta una estructuració interna. És un sistema de transmissió històric basat en la comunicació cultural²². Un sistema que s'articula a través d'algunes institucions (escola, universitat, acadèmies d'història, museus, ministeris de cultura, etc.) i alguns mitjans del record (com els llibres de text, les pel·lícules, les estàtues, les diades commemoratives), etc. En aquest sentit, la historiadora holandesa Maria Grever ha apuntat que la cultura històrica s'articula sempre a partir d'uns continguts i d'una infraestructura²³. La infraestructura consisteix en l'entramat institucional i en els mitjans que fa possible la remembrança social²⁴. Al nostre país, l'historiador que ha difós la noció de cultura històrica ha estat Fernando Sánchez Marcos, que ha promogut un màster sobre *Cultura Històrica i Comunicació* i ha creat una pàgina web sobre la "cultura històrica" que reuneix textos i materials acadèmics en diversos idiomes. En ella, afirma que "el concepte de *cultura històrica* expressa una nova manera de pensar i comprendre la relació efectiva i afectiva que un grup humà manté amb el passat"²⁵.

En els propers paràgrafs, m'atreviré a donar una definició del que és la cultura històrica, partint del plantejament d'aquests autors i ampliant-lo amb les aportacions teòriques comentades en pàgines anteriors. Procuraré també apuntar algunes vies metodològiques que poden facilitar un estudi sistemàtic d'aquest fenomen social. L'armadura d'aquest petit edifici conceptual ha de ser, primer, una definició de cultura. Entenem la cultura, en el seu sentit social, com un paradigma imaginal i material de relació amb el món, compartit pels

---

²¹ Cfr. B. Schöneman: "Geschichtsdidaktik, Geschichtskultur, Geschichtswissenschaft", op.cit., p. 18

²² Cfr. B. Schöneman: "Geschichtsdidaktik, Geschichtskultur, Geschichtswissenschaft", op.cit., p. 19

²³ Cfr. M. Grever: "The Gender of Patrimonial Pride", a S. Wienzga, (ed): *Travelling Heritages. New Perspectives on Collecting, Preserving and Sharing Women's History*. Amsterdam, 2008, p. 288. Cfr. també S. Michonneau: *Barcelona, memòria i identitat*, op.cit., p. 16.

²⁴ S. Michonneau ha destacat també aquestes dues vessants inseparables de la memòria social. En el seu cas, ha aplicat la distinció a les polítiques de memòria de la Barcelona contemporània: "La política de memòria fa referència, doncs, a una doble realitat: d'una banda, és la producció d'un discurs sobre el passat de Catalunya; de l'altra, i de manera consubstancial, és una pràctica social sota la forma de cerimònies commemoratives, de realitzacions concretes, com ara monuments commemoratius, que fan possible la incorporació de la idea de nació en la societat i en l'espai de la ciutat". (S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p. 16).

²⁵ Fernando Sánchez Marcos: "Cultura històrica", al portal web www.culturahistorica.es

membres d'una comunitat. És la manera peculiar i distintiva amb què una societat interpreta, transmet i transforma la realitat.

En aquest sentit, *la cultura històrica és la manera concreta i peculiar que té una societat d'entendre la temporalitat i de relacionar-se amb el seu passat*. Diu Maria Grever: "Historical culture refers to people's relationships to the past at a variety of levels and the manner in which these relationships are articulated in a broad array of narratives, media, ideologies and attitudes"²⁶. Amb la categoria de cultura històrica definim, per tant, *el conjunt de recursos, discursos i pràctiques socials a través dels quals els membres d'una comunitat interpreten, transmeten, objectiven i transformen el passat*²⁷.

Quan estudiem la cultura històrica indaguem *l'elaboració social de l'experiència històrica*²⁸, tant a nivell dels grans espais públics com en la intimitat de les tradicions familiars. Ha quedat ja ben palès que per accedir al passat hem de representar-lo, fer-lo present mitjançant una acció de remembrança sintètica i creativa. Aquesta reelaboració de l'experiència temporal i el seu ús en el present s'emmarca sempre dintre d'unes pràctiques socials d'interpretació i reproducció de la història. La consciència històrica de cada individu es forja, doncs, en el si d'un *sistema sociocomunicatiu d'interpretació, objectivació i ús públic del passat*, és a dir, en el redós d'una cultura històrica.

La pràctica social d'evocació del pretèrit pren la forma d'un sistema o d'una xarxa sociocomunicativa (amb una organització i una infraestructura pròpia). En ella, hi podem descobrir una certa lògica interna, ja que conforma una constel·lació interrelacionada de narratives, representacions i hàbits de recreació del passat²⁹. Donat que es tracta d'un sistema dialògic de transmissió, l'anàlisi comunicativa és la clau per entendre els processos pels quals es difon i es discuteix en una societat una determinada interpretació de la història. En tota acció comunicativa hi són presents quatre elements principals, que vertebreren també la cultura històrica: *l'emissor, el missatge, el mitjà de transmissió i el receptor*³⁰. L'estudi de la cultura

---

²⁶ M. Grever: "The Gender of Patrimonial Pride", op.cit., p. 287.

²⁷ Cfr. Fernando Sánchez Costa: "Cultura històrica y nombres de calles. Aproximación al nomenclátor contemporáneo de Barcelona y Madrid", a *Memoria y civilización*, 12, 2009, pp. 231.

²⁸ Cfr. Fernando Sánchez Costa: "La cultura històrica. Una aproximación diferente a la memoria colectiva", a *Pasado y Memoria, Revista de Historia Contemporánea*, 2010. En premsa.

²⁹ En una cultura històrica poden haver i competir diverses visions del passat. Totes elles, però, estan interrelacionades, ja que es refereixen i es repliquen mútuament. Formen part d'un mateix sistema, tot i que les seves posicions siguin oposades.

³⁰ Aquestes categories bàsiques són simplistes i han estat desenvolupades en la seva complexitat i interacció per la teoria comunicativa. Al llarg d'aquest treball quedarà palès el caràcter fluctuant i permeable de les categories esmentades. De tota manera, segueixen essent un bon punt de partida per analitzar tota acció comunicativa, també la cultural, tot i que després la mateixa lògica de la investigació va precisant el seu caràcter oscil·lant.

històrica, és a dir, l'anàlisi de la praxi social d'elaboració i transmissió de l'experiència històrica a través d'unes eines culturals, ha d'atendre també a aquests principis.

Cal afegir que la constant relectura i objectivació del passat que té lloc en l'espai públic i privat no es fa exclusivament per finalitats d'evocació poètica o d'arrecerament sentimental. Pel que respecta a l'espai públic, tant la semàntica dels discursos com les materialitzacions cíviques del record s'emmarquen en una pragmàtica social. Les narratives històriques s'orienten sovint a cohesionar un grup, a difondre unes determinades idees o a instituir unes legitimitats. Jorn Rüsen ha assenyalat que la cultura històrica conté una triple dimensió: cognitiva, estètica i política³¹. Cognitiva, perquè facilita el coneixement dels temps humans anteriors i aporta una perspectiva temporal amb sentit sobre la realitat. Estètica, perquè els imaginaris sobre el passat es concreten en uns relats textuais i en unes representacions figuratives que segueixen una lògica artística. Política, perquè les narratives històriques d'una societat contenen implícitament o proclamen explícitament una determinada constel·lació ètica i ideològica. Contribueixen a emmotllar l'univers mental de la *polis* i molts cops en són el seu escenari de discussió i debat.

L'aproximació a la memòria social a través d'aquest enreixat conceptual té, doncs, uns accents peculiars i pot ser útil per diverses raons. El prisma d'anàlisi proposat subratlla la perspectiva sociològica i comunicativa de la memòria col·lectiva. Procura llegir les representacions històriques en el si de les dinàmiques socials que les fan possibles, atenent a les intencions dels configuradors de la memòria, al valor propi dels mitjans de materialització dels imaginaris i a la seva lectura creativa per part dels receptors. Els suggeriments metodològics de diversos autors esmentats en aquest capítol dibuixen un horitzó d'estudi força nítid. Les eines categorials pròpies de l'anàlisi de l'acció comunicativa delimiten les pautes que pot seguir una radiografia holística de la cultura històrica, ja sigui d'una gran societat o d'una petita comunitat. Es tracta, al cap i a la fi, d'entendre la memòria social com un continu diàleg sobre el passat, que es vertebrava a través d'unes pràctiques objectivades de transmissió i discussió.

Aturem-nos a desgranar breument els principals elements de l'edifici social del record³². El primer pilar de la cultura històrica són els seus emissors o configuradors. Totes les persones viuen l'experiència històrica, però només alguns particulars i algunes institucions l'elaboren i transmeten massivament. Entre aquests s'hi compten els professionals de la recerca i la docència de la història, que aborden el passat des d'una perspectiva eminentment

---

³¹ Cfr. J. Rüsen: "Was ist Geschichtskultur?", op.cit., pp. 11-17.

³² Aquests apunts sobre la infraestructura de la cultura històrica parteixen de F. Sánchez Costa: "Cultura històrica y nombres de calles", op.cit., pp. 233-235.

acadèmica i cognitiva. Però tant o més que ells incideixen els cineastes i els novel·listes. El tapís de memòria que comparteixen els membres d'una societat pot beure més directament dels escenaris històrics recreats en les pel·lícules que dels llibres erudits. També les famílies, les institucions religioses, els partits polítics i les agrupacions socials de distinta mena transmeten, en les seves esferes, memòries particulars. Les escoles, les universitats i els museus ocupen un paper insubstituïble en el cosiment institucional de les memòries individuals. De tota manera, a la societat contemporània, l'agent que té un major domini sobre el telar de la consciència històrica és l'Estat³³. L'autoritat política promou narratives d'interpretació històrica a través de múltiples plataformes. És conscient que el relat nacional canònic és aital en l'autocomprensió de la societat, en la definició dels seus límits i en el l'establiment dels horitzons compartits de futur. Dominar el passat significa, molts cops, posseir l'avenir.

Tot i la insistència que venim posant en la infraestructura de la cultura històrica, cal no oblidar que aquesta s'orienta a la difusió d'uns missatges. Els continguts verbals o icònics són la pedra angular de la cultura històrica. Els amanuenses de la memòria social actuen moguts per la voluntat de proclamar uns relats sobre el passat. El cor del debat històric en l'espai públic no radica habitualment en la forma artística de la representació (tot i que també pot fer-ho), sinó en el contingut explícit o implícit de l'evocació pretèrita. Ara bé, per a comprendre correctament els missatges, és imprescindible estudiar-los en el seu context i, en primer lloc, en relació als altres elements de la cultura històrica (emissors, mitjans d'expressió i receptors). Al mateix temps, per dilucidar el sentit de les narratives s'han de tenir en compte les seves peculiaritats i apriorismes formals³⁴. Més important encara és parar atenció a les altres narratives que ocupen l'espai públic ja que, sovint, un discurs és resposta a un altre i només es pot entendre si s'esguarda el seu estatus dialògic³⁵.

Els imaginaris i els records estan condemnats a la desaparició i a l'estretor de la consciència si no es materialitzen. La memòria, per esdevenir socialment operativa i compartida ha d'objectivar-se en formes materials. La paraula mateixa és ja una materialització de la idea. Molts cops, sense l'ajut d'un suport material evocatiu, el subjecte

---

³³ Hegel explicava el paper de l'estat en la pervivència del record fent referència al·legòrica al mite de Cronos i Zeus. El segon, déu de la política i representació de l'Estat, havia aconseguit vèncer el déu del temps afavorint una història escrita i una materialització de la memòria nacional. (Cfr. E. Traverso: *El pasado: instrucciones de uso*, op.cit., p. 25)

³⁴ Zerubavel ha descrit els principals esquemes formals que bateguen sota les macrohistòries nacionals. L'autor distingeix entre les narracions que segueixen paradigmes de progrés, les que s'adeqüen a un relat de decadència i les que presenten una continuïtat d'avanços i retrocessos (una mena de zig-zag narratiu). Al mateix temps, amb metàfora musical, l'autor diferencia els relats escrits amb "legato" i els redactats amb "staccato". Els uns ofereixen una interpretació progressiva i gradual de la història. Els altres, incideixen en la importància dels trencaments i dels canvis històrics. (E. Zerubavel: *Time Maps*, op.cit. pp. 14-37).

³⁵ Cfr. J. Wertsch: *Voices of Collective Remembering*, op.cit., pp. 57-60.

oblida les vivències atresorades en els palaus de la memòria. Per defugir les boires de l'oblit, la memòria individual s'ha d'encarnar. A nivell social, la dependència que té la memòria de materialització i objectivació és major. De fet, és absoluta. La cultura històrica és precisament l'objectivació social dels imaginaris històrics imperants. Aquests mitjans objectius de la memòria són polimòrfics i abasten des d'un discurs verbal fins a una celebració ritual, passant pels llibres, les estàtues, les banderes, els noms dels carrers, els articles, les pel·lícules, les novel·les, les exposicions, els centenaris, els parcs temàtics, etc.

La cultura històrica s'articula a través de signes mnemònics o "llocs de memòria"³⁶. Son espais físics o simbòlics que contenen part de la història de la comunitat³⁷. La nació o la comunitat en joc s'aplega a l'entorn d'ells per recordar el seu passat, per reconèixer la seva existència i per celebrar-se. Són tallers d'elaboració de l'experiència històrica³⁸. Són vectors identitaris. Els llocs comunals de memòria contenen una doble direccionalitat, centrípeta i centrífuga. Per una banda, condensen i conserven el passat. Són vestigis sintètics de la història. Per altra, són promotors del discurs històric i de la consciència comunitària, ja que impulsen un determinat record i així forgen la memòria col·lectiva i la identitat del grup. Reflecteixen i promouen el passat, conserven i enfilen el relat històric. Tenen un caràcter descriptiu i performatiu: són testimonis i creadors del passat, miralls i demiürgs de la identitat.

Afegirem encara dues reflexions sobre les expressions materials de la cultura històrica³⁹. En primer lloc, la seva relativa autonomia. És cert que les objectivacions del discurs històric tenen normalment la funció primordial de transmetre una idea memorística. Sovint, però, el seu autor busca també la perfecció formal. La representació, l'estil, la forma, poden acabar esdevenint una finalitat en si mateixes. Les representacions textuais, pictòriques, escultòriques i performatives del passat tenen vida i valor propis. Amb el pas dels anys, la gent pot haver oblidat el que una escultura o una processó commemorativa significa, però pot seguir embadalint-se davant la seva harmonia o fruïnt de l'experiència vital que possibilita. El contingut pot esllanguir-se i quedar obsolet però la bellesa i l'impacte estilístic

---

³⁶ Cfr. P. Nora: *Les lieux de mémoire*. I Vol. Gallimard, Paris, 1984.

³⁷ En un interessant assaig sobre la ciutat contemporània i la memòria col·lectiva centrat en la ciutat de Barcelona, Antonio Ontañón subratlla que "la memoria colectiva toma sus puntos de apoyo en imágenes espaciales". (A. Ontañón Peredo: *Los significados de la ciudad. Ensayo sobre memoria colectiva y ciudad contemporánea*. Edicions de l'Escola Massana, Barcelona, 2004, p. 74). Hom pot trobar una reflexió teòrica ben elaborada i suggestiva sobre els "llocs de memòria" en l'article de Jacobo García Álvarez: "Lugares, paisajes y políticas de memoria: una lectura geográfica", a *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, n. 51, 2009, pp. 175-202.

³⁸ Cfr. S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p. 14s.

³⁹ No cal arribar a la hipèrbole de McLuhan i afirmar que "el mitjà és el missatge" per reconèixer el paper condicionador del registre en el contingut i el significat d'un missatge. És cert, però, que per capir el significat d'un missatge cal tenir en compte els condicionaments de registre en què es mou el seu anunciador.

poden continuar suscitant delectança. La darrera expressió d'autonomia dels mitjans de la memòria consisteix en la seva supervivència. Moren els creadors i les seves creacions resten durant segles, reivindicant així la seva subsistència independent.

Aquestes consideracions ens conviden a una darrera constatació sobre els mitjans de la cultura històrica. Amb el pas dels anys, les materialitzacions dels imaginaris històrics pateixen canvis i transformacions físiques. Algunes, causades per la voluntat humana, altres, per l'activitat implacable dels agents físics. La pluja va erosionant les estàtues, que amb els anys perden la nitidesa dels seus perfils. Però l'home també actua sobre els vestigis del passat, marcant-los, exposant-los, destruint-los, protegint-los, reconstruint-los, modificant-los, traslladant-los⁴⁰. Tanmateix, les objectivacions de la memòria no només veuen mudada la seva materialitat. Sovint, amb el pas del temps, pateixen una transformació del seu significat. Tota representació històrica es basa en un codi lingüístic que només pot ser comprés si es coneix l'univers semiòtic que l'envolta. El pas del temps pot comportar que els "implícits" pressuposats per tots deixin de ser-ho i que el lloc de memòria quedi mut i incompreensible⁴¹. La majoria de la població, allunyada de l'univers referencial en què es modela aquell signe, ja no el sap descodificar. Ha deixat de ser un lloc de memòria per esdevenir un objecte acadèmic, una figura decorativa o un espantall d'un passat social esllanguit. De tota manera, no existeix solament la dicotomia entre transmissió o silenci històric. El mitjà de la memòria pot també viure una resemantització. Sovint, deixa de significar allò que en un principi volia proclamar i esdevé referent d'un nou missatge. A causa d'un canvi polític, un lloc d'exaltació pot convertir-se en un record de l'oprobri o un paisatge de confrontació pot ser convertit en un espai de reconciliació.

Gairebé sense adonar-nos ens trobem ja capbussats en el darrer element de tot procés comunicatiu: la recepció. En realitat, els llocs de memòria tenen un caràcter multivocal⁴². El seu significat és tan variat com ho és el nombre de persones que el visiten o l'entrelluquen diàriament. Segons els principis hermenèutics, el sentit d'un text o d'una realitat no està del tot completat fins que es troba amb un receptor que interactua amb ell i l'interpreta. En el nostre camp, el cercle del sentit es tanca només quan el lector llegeix unes pàgines de descripció històrica o quan el turista visita un museu. Aleshores entren en diàleg sinèrgic les intencions de l'autor, l'objectivitat autònoma de la representació i el món vital del lector o admirador. Es tracta d'una fusió de múltiples horitzons existencials i semàntics. És en ser llegida de forma intel·ligent o en veure's observada de forma creativa que una representació

---

⁴⁰ Cfr. D. Lowenthal: *The Past is a Foreign Country*, op.cit., pp. 264-290.

⁴¹ Cfr. P. Stachel i R. Jaworski(ed.): *Die Besetzung des öffentlichen Raumes. Politische Plätze, Denkmäler und Strassennamen im europäischen Vergleich*. Frank&Time, Leipzig, 2007.

⁴² Cfr. J. Bodnar: *Remaking America. Public Memory, Commemoration and Patriotism*, op.cit., p. 16.

adquireixen un sentit ple i particular, i aconpleix la seva vocació intencional. I és en aquest encontre amb un discurs textual o plàstic que els horitzons vitals del subjecte s'amplien⁴³.

Està clar, doncs, que un estudi sobre la cultura històrica no pot desatendre la recepció. No ha d'oblidar les reaccions davant les propostes històriques ni les controvèrsies que suscita. La cultura històrica és un edifici sociocomunicatiu aixecat sobre la intenció dels configuradors dels relats històrics i construït amb els rajols d'uns imaginaris històrics objectivats en uns mitjans materials. La clau de volta de l'edifici són, però, les interpretacions dels ciutadans. Expressat amb una altra analogia: són els receptors –amb la seva interpretació i el seu debat- els que habiten i donen vida a l'edifici de la cultura històrica. Al llarg d'aquest treball anirem descobrint que no només es dediquen a rumiar en un edifici imaginal dissenyat per d'altres, sinó que molts cops gosen canviar els mobles de lloc i fins i tot enderrocar algunes parets. En el diàleg creatiu de memòries que és tota cultura històrica, la frontera entre els arquitectes i els inquilins no sempre és del tot clara.

c) L'atractiu de la història

Un cop presentades les arrels conceptuals sobre les quals creixerà el tronc d'aquest treball i abans de finir aquest capítol, voldríem encara abordar breument dues qüestions. En primer lloc, cal preguntar-se per què pot ser interessant l'estudi de la cultura històrica. És a dir, quin motiu tenim per dedicar atenció no ja a allò que va succeir sinó a com ha estat recordat i representat al llarg del temps. Balcells assenyala que “el camp amplíssim de la memòria ja ha començat a ser explorat com abans s'havia fet amb l'estudi i la interpretació del llegendari. (...) D'una manera semblant, la història de la memòria històrica s'ha d'incorporar, i comença a incorporar-se, a la temàtica dels estudis històrics”⁴⁴. L'estudi de la cultura històrica comença a esdevenir una disciplina històrica, que analitza la història de les pràctiques socials sobre el passat. Consisteix en una història de la memòria. Inclou la tradicional història de la historiografia -una de les formes que adopta l'aproximació social al passat- però els marges del seu interès són més amples. Estudiar la cultura històrica significa destriar els discursos i les pràctiques històriques en una societat, atenent sempre a la

---

⁴³ P. Ricoeur: “Life in Quest of Narrative”, op.cit., p. 26. Cfr. també A. López Quintás: *La Cultura y el sentido de la vida*. Rialp, Madrid, 2003.

⁴⁴ A. Balcells: *Llocs de memòria dels catalans*, op.cit., p.23.

pluralitat narrativa i a la possible cesura entre la història oficial i les representacions majoritàries de l'experiència històrica⁴⁵.

L'interès d'aquesta perspectiva radica també en què no hi ha una cultura històrica universal. Si bé és cert que a totes les societats trobem la consciència de la temporalitat, la noció d'història i el rol cabdal de la memòria, és veritat també que cada cultura, cada nació i fins i tot cada família presenta una forma distinta d'acarar el fluir del temps i de relacionar-se amb el passat. La intensitat de la consciència històrica és diferent en cada civilització i els usos socials de la memòria són també variats. Hi ha divergències notables en la interpretació de la història i en les pràctiques orals, textuais i rituals del record. L'enfoc sistemàtic sobre la cultura històrica que hem presentat pot contribuir a assossegat i a despolititzar fins a cert punt l'estudi de la memòria social, ja que la presenta com un fenomen social i històric per estudiar amb una metodologia definida més que com un àmbit de discussió presentista. De tota manera, els historiadors i acadèmics dedicats a la recerca i a la reflexió sobre els usos socials de la història no poden defugir les implicacions ètiques de la seva temàtica. Al marge de l'estudi empíric de les cultures històriques concretes, han d'assumir la tasca de reflexionar sobre la utilització pública del passat i les seves potencialitats destructores i civilitzadores. Amb les seves consideracions, han de contribuir a orientar les polítiques de memòria i la reelaboració social del pretèrit per carrils de justícia, de concòrdia i de veritat.

Finalment, la cultura històrica és un camp d'estudi rellevant perquè permet escatir els imaginaris dominants en una societat. Descobrir la representació que un grup té del passat ajuda a atalaiar la seva visió global del món, la seva comprensió del present i les seves cobejances i esperances per l'avenir. Una aproximació sociocomunicativa a la cultura històrica revela també les estructures i dinàmiques socials en un moment històric determinat. Il·lumina quins són els grups actius i passius, qui ostenta l'hegemonia en l'espai públic i qui es troba en una posició defensiva o en una actitud alternativa. Al mateix temps, l'anàlisi de la cultura històrica pot apropar l'investigador a les fonts i als mecanismes de la cultura popular d'una època. La reproducció de les representacions històriques en els sectors populars permet elucidar les formes artístiques, les mentalitats i les pràctiques comunicatives d'aquests estrats socials. Tal com desenvoluparem unes pàgines més endavant, la cultura històrica és també l'escenari de molts debats polítics. La indagació de les discussions de memòria és un finestral directe a les controvèrsies ideològiques d'un període. En síntesi, la recerca sobre com interpreta, transmet i discuteix el passat un grup social (amb els seus continguts, els seus contextos pragmàtics i els seus agents configuradors) és un objecte

---

⁴⁵ Cfr. M. Grever: "The Gender of Patrimonial Pride", op.cit., p. 288.

d'estudi de primer ordre que pot facilitar la comprensió d'un grup social i dels seus ments⁴⁶.

El capítol sobre l'antropologia del record ens havia anat conduint d'una forma gairebé imperceptible cap als escenaris socials de la memòria. L'apartat sobre la sociologia i la cultura de la memòria que ara concloem ens retorna de nou a un punt on convergeixen les línies de l'experiència personal i dels fenòmens socials. Per què ens fascina la història? Per què els individus sentim el deler de transitar altres capes de la temporalitat? Per què ens sentim atrets a nivell social i personal pel no-ser del passat? Per què trobem en una realitat esvaïda tants sabors existencials? Per què la societat segueix produint i gaudint de recreacions històriques? Per què segueixen demostrant-se eficaces i continuen essent objecte de debat en l'entorn públic? Lògicament, aquestes preguntes no es poden resoldre amb dos gargots. De tota manera, no podem evitar de consignar la pregunta i de suggerir alguna resposta sobre el motiu de la fascinació contemporània per la història.

En primer lloc, cal dir que la memòria és un atribut connatural a l'ésser humà⁴⁷, una propietat indefugible que prové de l'encontre entre el caràcter canviant de la realitat i la vida conscient humana. L'experiència reflexiva de la contingència del món i del seu escolament desperta inevitablement la consciència històrica, desvetlla la remembrança de la realitat esvaïda i possibilita la noció del futur. Cosa ben diferent és que aquesta memòria vital prengui una faïçó diferent en cada cultura. La consciència del pas del temps i la inclinació cap al passat s'ha accentuat, per exemple, en la cultura històrica contemporània occidental. En realitat, han apuntat alguns autors, es tracta d'una reacció lògica davant l'acceleració de la història i l'experiència comuna d'un canvi en el "règim d'historicitat"⁴⁸.

Els horitzons d'espera immediats s'han ampliat enormement i s'han desvinculat de la tradició. Durant molts segles, els homes havien viscut en un marc històric caracteritzat per la seva estabilitat bàsica. Les persones vivien en consonància amb la forma de vida dels seus avantpassats. Les seves impressions vitals i els seus costums eren també similars als que

---

⁴⁶ En el seu conegut treball sobre les "tradicions inventades", l'historiador Eric Hobsbawm ha explicat l'interès de l'estudi del seu tema. 1. Perquè aquestes tradicions són símptomes i vestigis de canvis en la vida social, política i cultural de la comunitat. 2. Perquè ens parlen de la relació entre els éssers humans i el passat, entre la societat i la història. Ens demostren la força cohesionadora i legitimadora de la història i les batalles que provoca. 3. Ens proporciona una clau d'accés a la història de les nacions modernes, en tant que aquestes són una realitat recent i, en bona mesura, inventada. L'estudi de les tradicions inventades revela la seva naturalesa i la seva gènesi. 4. Es tracta d'un treball interdisciplinari que aplega historiadors, antropòlegs, sociòlegs i altres acadèmics de les ciències humanes. (Cfr. E. Hobsbawm: *The Invention of Tradition*. Cambridge Univ. Press, 1983).

⁴⁷ J. Assmann: *Das kulturelle Gedächtnis*, op.cit., p. 66.

⁴⁸ Cfr. F. Hartog: *Régimes d'historicité. Présentisme et expériences du temps*. Paris, 2003. Cfr. també R. Koselleck: "Time and History", a R. Koselleck (ed.): *The Practice of Conceptual History*. Stanford University Press, 2002, pp. 100-114.

tindrien els seus descendents. Des de finals del segle XVIII, amb un horitzó polític obert i una constant transformació tecnològica del món, la història s'ha accelerat. Han quedat rovellats els ponts de comunió històrica. Tenim la seguretat que el futur serà diferent al passat més proper. El temps augmenta el ritme del seu compàs i ens provoca un vertigen desconegut segles enrere. El contemporani va deixant-se capes de la seva identitat en cada giravolt anual. Els seients de la seva identitat i de la seva instal·lació vital es veuen constantment sacsejats pel canvi. Paradoxalment, aquest allunyament existencial del passat provoca una inclinació envers el cultiu conscient de la història i la memòria⁴⁹. Davant de la incertesa contemporània, la memòria és un lloc d'arrecerament, de refugi⁵⁰. És un espai conservador d'escalf i de tranquil·litat. És un àmbit de seguretat, on tot està tancat i dominat, on no hi ha un present i un futur trepidant. És, també, un recolzament per la melangia del jo i pel retrobament d'una identitat fugissera⁵¹.

La pulsio contemporània pel passat té relació amb la configuració de la identitat. La cultura cívica i política moderna europea han enllaçat estretament la història i la identitat, tant a nivell personal com col·lectiu. L'interès pels afers de memòria seria incompreensible sense la seva repercussió política en la construcció nacional contemporània. Tornarem sobre aquest punt en el proper capítol. Prefereixo anotar ara algun altre motiu de la passió contemporània per la història i la memòria. En primer lloc, el record personal i la lectura d'històries alienes suposa una ampliació de les riberes de la pròpia personalitat i permet una experiència lúdica i fins i tot escapatòria⁵². Com la novel·la –recordem que la realitat acostuma a superar la ficció– el coneixement històric permet viure experiències alienes, capbussar-se en vivències diferents i en paradigmes desconeguts de comprensió del món⁵³. Permet un viatge per la pluralitat modal de la humanitat que transcendeix i amplia els condicionaments vitals propis. És, com deia sant Agustí, una dilatació de l'ànima. La història és sempre antropològica. És antropologia en el sentit més fenomenològic i empíric de la paraula. Es tracta d'un recorregut per la plasticitat humana i per les seves possibilitats vitals.

---

⁴⁹ Cfr. J. Aurell: "La función social de la memoria", op.cit., p. 165.

⁵⁰ Cfr. J. García Álvarez: "Lugares, paisajes y políticas de memoria: una lectura geográfica", op.cit., p. 178. E. Traverzo: *El pasado: instrucciones de uso*, op.cit., p. 16. E. Zerubavel: *Time Maps*, op.cit., p. 38.

⁵¹ Cfr. A. Huyssen: *En busca del futuro perdido. Cultura y memoria en tiempos de globalización*. México DF, 2002, pp. 13-40; P. Nora: *Les Lieux de Memoire*, op.cit., Introduction; D. Lowenthal: *The Past is a Foreign Country*, op.cit., p. 47.

⁵² Puig i Cadafalch explicava que la història era per a ell un espai d'evasió i d'emigració quan la realitat contemporània s'ennegria. En un article a *La Veu de Catalunya* a la primavera del 1936, l'arquitecte i historiador de l'art reconeixia que "en els dies d'incendis i de matances, en els dies malaurats públics i privats, m'he refugiat sempre en la història". J. Puig i Cadafalch: "Els dies luctuosos", *La Veu de Catalunya*, 17.III.1936, p. 1.

⁵³ Cfr. M. Kundera: *El arte de la novela*. Barcelona, 2000, pp. 13-30.

Per això, i perquè explica també les causes de la realitat, la història contribueix a conèixer millor el present⁵⁴.

Des de segles enrere, grans autors han assenyalat el caràcter educatiu i orientador del coneixement del passat. La història és mestra de vida, deia Ciceró. Els manuals de la primera Modernitat sobre l'educació de Prínceps insistien en la importància de conèixer la història per forjar el caràcter i per governar amb prudència la parcel·la de domini que a hom li havia estat encomanada. “Gran maestro de Príncipes es el tiempo”, escrivia el tractadista espanyol Diego Saavedra Fajardo.⁵⁵ Nietzsche exposava també les virtualitats esperonadores de la “història monumental”. El coneixement dels moments gloriosos dels temps pretèrits i dels seus grans personatges, de les seves ambicions i de les seves conquestes personals i socials, encoratjava l'home noble contemporani a superar la mediocritat ambiental en què vivia i l'alenava a pujar els cimbells de la realització humana i de l'avenç comunal⁵⁶.

La història, tanmateix, no només és exemplar perquè presenta models excel·lents de conducta i revela camins de triomf polític. Exerceix també el seu mestratge remembrant fracassos, desencerts i tragèdies. Forja la prudència dels contemporanis en el cresol del desgavell aliè. La història esdevé en aquests casos un imperatiu negatiu, un arquetip que cal defugir. “Un pueblo que ignora su historia está condenado a repetirla”, recorda Aurell⁵⁷. Els ciutadans hem pres una consciència molt viva d'aquesta funció social del record. Ortega proclamava que “no nos dirá el pretérito lo que debemos hacer, pero sí lo que debemos evitar”⁵⁸. Aquesta aproximació al passat s'ha reblat després de les experiències de patiment i violència que ha deixat el segle XX al darrera. El record de les tragèdies del passat i dels processos que les van possibilitar s'ha convertit en una advertència ètica, que marca amb el vermell de sang les línies infranquejables dels projectes polítics i recorda amb la negror de la mort la degradació que amenaça tota persona. D'aquesta manera, la història pot ser escola de civilització davant la barbàrie.

---

⁵⁴ Joseph Ratzinger apunta que “la memòria històrica és una marxa més en la vida, perquè sense memòria no hi ha futur. La cultura actual consumista acostuma en canvi a aplanar l'home en el present, a fer que perdi el sentit del passat, de la història. Però actuant així el priva també de la capacitat per comprendre's a sí mateix, de percebre els problemes i de construir l'endemà. Així vull dir-vos: el cristià és algú que té bona memòria, que estima la història i procura conèixer-la”. (Benet XVI, Discurs als joves a Sulmona, Malta, 4.VII.2010)

⁵⁵ D. Saavedra Fajardo: *Idea de un príncipe político-cristiano representado en cien empresas*, 1640. Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, Empresa 28. L'humanista i diplomàtic afegia: “Por lo cual es menester que busque el príncipe (...) los libros de historia que ni adulan, ni callan, ni disimulan la verdad. (...) Conocidos bien estos dos tiempos, pasado y presente, conocerá también V.A. el futuro; porque ninguna cosa nueva bajo el sol. Lo que es, fue. Y lo que fue, será. Múdanse las personas, no las escenas”.

⁵⁶ F. Nietzsche: *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben*, op.cit., cap. II.

⁵⁷ J. Aurell: “La función social de la memoria”, op.cit., p. 159

⁵⁸ J. Ortega y Gasset: *La rebelión de las masas*, op.cit., p. 76.

3. Polítiques de la memòria

a) El caràcter estabilitzador i transformador del record

“Sobre la història s'estabilitzen i es desestabilitzen identitats, s'afirmen i es critiquen. Es canvien o consoliden”¹. Amb aquesta sentència lacònica, Jorn Rüsen sintetitza el doble potencial orientador i polèmic de la història. Des del principi d'aquesta reflexió teòrica hem procurat constatar la rellevància de les narratives històriques en la configuració de la consciència identitària del subjecte i en l'autocomprensió compartida dels membres d'un grup social. Ha quedat palès que la perspectiva històrica és una peça bàsica en l'ossamenta de la identitat i és una clau decisiva en la intel·lecció de la realitat. Deixem ara de banda la qüestió de la identitat personal i centrem-nos en el paper que juga la memòria en la partitura vital d'una comunitat, en les seves consonàncies fonamentals i en les seves dissonàncies conflictives. És complicat construir una simfonia social harmònica si manca una memòria compartida, és a dir, si falta una clau comuna de lectura del procés històric.

Els grans relats de memòria constitueixen un dels eixos sobre els quals es configura l'imaginari compartit d'una comunitat. Un imaginari conreat a l'esperit dels ciutadans que, lògicament, acaba cristal·litzant en la vida ordinària i extraordinària dels membres del grup social. La memòria, com a pilar cabdal de l'imaginari social, conté una destacada capacitat mobilitzadora. És impossible, per exemple, entendre l'onada d'entusiasme amb què va ser rebuda la Primera Guerra Mundial en molts sectors de les societats europees sense tenir en compte el radicalisme nacionalista en què havien estat enformades les consciències històriques dels ciutadans europeus des de la primera escola.

Conscient d'aquesta força mobilitzadora de la memòria i de la seva influència en la configuració dels grafismes identitàris, el poder polític ha maldat des de bell antuvi per controlar els discursos de memòria imperants en l'espai públic. Pintar el passat significa, en certa manera, començar a dibuixar el futur. El poder polític ha procurat determinar les làmines del record que han circulat pels espais públics i, fins i tot, pels recers privats. La tendència a promoure una narrativa històrica canònica formulada al compàs de l'autoritat és gairebé universal. La trobem en la mil·lenària historiografia xinesa, escrita al caliu de la cort Imperial. Ens l'ensopeguem en l'Espanya del Barroc, on la Monarquia Catòlica, les Corts dels Regnes, les ciutats i els ordes religiosos tenien els seus cronistes oficials. Però la

---

¹ J. Rüsen: “Was ist Geschichtskultur?...”, op.cit., p. 11. T.A.

voluntat d'embridar els discursos històrics es perllonga fins a l'actualitat. Qui determina el currículum històric escolar sinó l'autoritat política? Qui ha de donar l'aprovació pels llibres de text pre-universitaris? El relat històric perfila una determinada comprensió del present i suscita moviments per l'esdevenidor. Ningú vol deixar-se prendre un estri tan eficaç.

La narrativa històrica pot esdevenir fàcilment una eina de consolidació del poder i de la situació vigent. La història explica i dona raó de la realitat actual. No és difícil, però, convertir una explicació causal en una justificació, que presenti la situació contemporània com la desembocadura lògica, natural i adient del procés històric. Així, l'explicació d'una trajectòria històrica pot pendular fàcilment cap a la legitimitat de l'estatus vigent. La realitat actual pot ser presentada com la concreció objectiva i reeixida de la dinàmica històrica². Aquest desplaçament de l'explicació a la legitimitat es veu facilitat pel caràcter metahistòric de tot relat sobre el passat. Com hem assenyalat, els fets pretèrits poden ser objectius i definits. Ara bé, la seva interpretació dependrà dels principis axiològics i teleològics que guïïn el relat. El poder polític, les elits de tota mena i totes aquells agents socials que tenen un disseny nacional, social o religiós, promouen narratives històriques canòniques que contribueixen a la consolidació del seu projecte en el present i faciliten el seu esdeveniment en el futur. Albiren un punt de fuga en la història i proposen una lectura dels fets passats que s'orienti cap aquesta clau holística i la faci possible.

La determinació d'un sentit global de la història o la lectura de la mateixa des d'un projecte polític concret no és en si mateixa reprobable mentre la mateixa experiència històrica no refuti la validesa d'aquells principis i mentre la proposta explicativa respecti la lògica interna dels esdeveniments històrics. La factualitat històrica té també una certa lògica interna: els actors actuen degut a uns motius, les seves accions tenen unes repercussions, els seus contemporanis les entenen d'una determinada manera, etc. La lectura posterior de la història no pot oblidar mai aquesta teleologia pròpia dels esdeveniments històrics i el seu sentit originari, és a dir, la seva significació primària en el seu context. Una interpretació global que forçés aquesta hermenèutica pròpia de la factualitat i dels seus personatges quedaria invalidada o hauria de ser considerada com poesia.

És evident que el record del passat pot tenir una repercussió conservadora. Jan Assmann descriu algunes "cultures fredes" on la memòria social no es detura habitualment en les experiències úniques i extraordinàries dels temps pretèrits, sinó que prefereix

---

² "The historical narrative is constructed of sequential and causal chains that lead linearly to the present and to the sociopolitical order it represents. This narrative structure 'explains' and celebrates the present, which is identified with the status quo embodied by the ruling sociopolitical order, as the only possible, and hence inevitable, outcome of the "objective course of history". (M. Azaryahu: "The power of commemorative street names", a *Environment and Planning D: Society and Space* 1996, volume 14, p. 319).

rememorar fets i estructures cícliques i reiteratives³. Es tracta d'una mena de record supratemporal, de l'evocació d'uns fets primigenis o cíclics que han tingut validesa en el passat, la tenen en el present i l'han de mantenir en l'esdevenidor. En aquestes cultures, el record asserena, estabilitza i ordena, però al mateix temps rovella la pulsio del canvi i barra els impulsos transformadors. La memòria esdevé una contenció temperadora dels delits rupturistes. El passat pot exercir així de moderador prudent dels ímpetus presents però també de cadena repressiva que impedeix l'avenç social. Nietzsche bescantava aquells que sempre prenen com a norma de "mesura i proporció" la "mirada retrospectiva". "Això crea un perill imminent: en definitiva, tot el que és antic i passat és, sense més, acceptat i digne de veneració; en canvi, tot el que no mostra, davant l'antic, aquesta reverència, és a dir, allò que és nou i està en fase de realització, és rebutjat i troba hostilitat"⁴.

Durant molts segles, l'antiguitat ha proporcionat legitimitat. En la cultura actual, la vellura ha perdut part de la seva ascendència. Avui es tendeix, més aviat, a enaltir la juvenesa. De tota manera, en el substrat de la nostra comprensió del món continuen ressonant aquelles cobejances d'arrelament en el temps, concretades durant molts segles en genealogies interminables que donaven brillantor i prestigi a un cognom. Encara avui la proximitat als orígens de qualsevol realitat atorga una autoritat especial per interpretar-la i dirigir-la. Encara avui l'antigor suscita respecte. Les persones i les nacions segueixen evocant amb satisfacció els seus orígens i troben allí un vector orientador i una explicació de les seves peculiaritats històriques. Les discussions sobre les identitats nacionals segueixen girant molts cops sobre el moment en què cal situar l'origen d'una comunitat política⁵.

Cal recordar, però, que la història no només conté un potencial estabilitzador i congelador. La memòria també pot ésser motor del progrés i revulsiu del canvi. De fet, les revolucions polítiques i tecnològiques de la Modernitat europea són incodificables sense atendre a la filosofia de la història que les va emmarcar. Van produir-se en el si d'un paradigma d'interpretació històrica basat en dos pilars fonamentals. En primer lloc, la historicitat, és a dir, la mutabilitat de la realitat. En segon lloc, una lectura finalista del procés històric, entès com una evolució lineal i progressiva. La consciència de la possibilitat del canvi obrí un horitzó d'esperança, mentre que la noció de progrés irreversible animà a mantenir el pols per transformar la realitat present. El segle XIX es descabdella a l'ombra del concepte de progrés, com demostren les filosofies de Hegel i Marx. Aquesta interpretació de la història no era del tot novella, sinó que consistia en una versió

---

³ Cfr. J. Assmann: *Das kulturelle Gedächtnis*, op.cit., pp. 68-80.

⁴ F. Nietzsche: "Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben", op.cit., cap. III. T.A.

⁵ Sobre la importància dels principis en les narratives nacionals i la legitimitat que atorga l'antiguitat, cfr. E. Zerubavel: *Time Maps*, op.cit., p. 101ss.

secularitzada de la cultura històrica bíblica. La noció d'esperança i de progrés són cabdals en el text bíblic. En certa manera, la Bíblia és l'explicació de la *progressiva* revelació i acció de Déu entre els homes. És un relat sorprenent en què l'Eternitat entra en la lògica de la historicitat per possibilitar la seva redempció i la seva transcendència. El text bíblic està constantment marcat per la noció de promesa i per l'esperança en un futur millor.

Tanmateix, la transformació de la realitat no només es pot veure afavorida per una noció abstracta i general del transcurs de la història. També unes memòries concretes i definides poden ésser esperó de canvi, fins i tot de mutacions dràstiques i revolucionàries. La remembrança d'un passat de benestar pot incitar un poble a rebutjar una situació present malaurada i a revelar-se, per exemple, contra un determinat règim polític. El record d'una etapa de plenitud en el passat i el seu contrast amb un present oprobios, pot desvetllar la fiblada de la transformació històrica⁶. Un cas polític i cultural el trobem en la mateixa Renaixença catalana. L'evocació d'una època d'esplendor nacional i la seva comparació amb un present somort i inert, revifà les voluntats per modificar la situació de Catalunya i sembrà les llavors d'un nou període de redreçament i exuberància nacional. Així ho explicitava l'historiador català Norbert Font en les primeres pàgines d'una història de Catalunya escrita per a escolars a finals del segle XIX. Amb claredat meridiana, Font reconeixia que la història havia estat el fogall del redreçament patriòtic. "Els estudis històrics, en servir de base al renaixement polític de Catalunya, han fet també la propaganda més activa augmentant el nombre dels campions nacionalistes, car és ben sabut que la història pàtria és un dels medis indicats i pràctics per ajudar al desvetllament d'un poble. Amb ella s'aprèn de conèixer i estimar la pàtria, tenint present que ningú no estima el que no coneix. No hi ha dubte, diu el distingit historiador Aulèstia, que el que ha despertat els adormits ecos d'altres dies i el que ha avivat el caliu de l'amor a la nostra terra, ha estat el record de les antigues gestes, l'haver contemplat quelcom dels quadres vivents i pintorescos de la passada grandesa. Comparant aquelles èpoques amb avui, veient, el que érem i el que som, ponderant el que teníem i el que havem perdut, és com s'ha animat en les generacions actuals aquest esperit, barreja d'enyorança i desig de protesta i d'aspiració, que tendeix a reintegrar la nostra terra en la plenitud del seus drets i del seu cabal"⁷

---

⁶ Cfr. E. González Calleja: "Bon cop de falç": mitos e imaginarios bélicos en la cultura del catalanismo", a *Historia y política: ideas, procesos y movimientos sociales*, n. 14, 2005, p. 158.

⁷ N. Font i Sagué: *Història de Catalunya*. Impremta i Editorial Altés, Barcelona, 1933 (4^aed.)

b) La nació, comunitat de memòria

Amb més o menys fortuna, la Il·lustració va esmerçar part dels seus esforços en desballestar l'estructura cultural i social de la Cristiandat. En substitució de l'antic paradigma de substrat teocràtic, la Modernitat va aixecar un nou castell intel·lectual, social i polític que proclamava basar-se en els planells de l'humanisme clàssic grecoromà i incorporava la secularització de molts plantejaments del cristianisme. El nou edifici contenia un bastiment racionalment definit i unes formulacions nítides i audaces. Fins l'acabament de la Segona Guerra Mundial i àdhuc fins al maig del 68, seguien existint la veritat, la bellesa i la bondat, tot i que prenién modulacions diferents a les que havien mostrat anteriorment. Encara hi havia un cànon, un humanisme i una indestructible noció de progrés. Però també a la Modernitat li havia d'arribar l'hora de la revisió crítica, que ella mateixa havia esmolat. Així, el discurs de la Modernitat ha hagut d'enfrontar-se a l'espínós sedàs de la crítica postmoderna. No és hora d'avaluar els resultats d'aquesta revisió. No és el moment d'assenyalar les seves aportacions alliberadores ni el seu deix nihilista i neguitant.

El que ens interessa és esmentar que la postmodernitat ha portat a judici un dels actors principals de la cultura política moderna: la nació s'ha assentat en el banc dels imputats. Durant bona part del segle XIX i un llarg escreix del segle XX, la nació fou el cor de la vida política. Era considerada com un ens real amb consistència ontològica. La pàtria nacional era contemplada com una realitat superior a l'individu, com un valor moral de primer ordre, pel qual valia la pena viure i morir. La nació s'intuïa com un subjecte col·lectiu, en el qual "participaven" els ciutadans. Ella els precedia i els pervivia, els alletava i garantia el seu record. Aquestes credencials, però, no li han permès escapar-se de l'onada destructora postmoderna. I més, tenint en compte que les banderes nacionals havien encapçalat importants opressions i violències. La crítica de la nació endegada els últims decennis sosté que no és una entitat amb existència pròpia i subjectiva, sinó que, més aviat, és una representació mental, una construcció articulada sobre una imaginació compartida⁸ o sobre una tradició inventada⁹.

Elaborar i exposar una teoria sistemàtica i rigorosa de la nació exigiria una tesi doctoral complerta. S'ha escrit suficient per emplenar biblioteques¹⁰. Ara bé, per avançar en

---

⁸ Cfr. B. Anderson: *Imagined Communities. Reflections on the origin and Spread of Nationalism*. Quebecor World, Fairfield, 2006.

⁹ Cfr. Eric Hobsbawm: *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, 1983.

¹⁰ En la precisió conceptual amb què obre el llibre *Les nationalismes dans l'Espagne Contemporaine*, l'hispanista francès Jean-Louis Guereña desenvolupa la noció clàssica, acadèmicament i políticament consolidada, sobre el que és la nació: "Le terme de 'nation' renvoie donc à une communauté humaine possédant un ensemble de caractéristiques propres –de nature territoriale, historique, linguistique, culturelle, religieuse, économique- qui lui

la reflexió teòrica que emmarca el nostre estudi històric i per acabar de perfilar unes eines conceptuals de treball, cal que donem, almenys, un esbós del que entenem per nació. Com succeeix en la majoria de les coses humanes, la nació no és una realitat del tot nítida i aprehensible. No és una mera projecció de la consciència, però tampoc és una entitat objectiva, tancada i indiscutible. És fruit d'un encontre fructífer entre dimensions objectives i dimensions subjectives. La nació està conformada per una multitud de persones que comparteixen uns atributs substancials forjats al llarg del temps. Tenen en comú un territori i poden compartir una religió, una mateixa llengua i un comú substrat ètnic. La nació no és una mera entelèquia, no és una ficció paranoide. S'arquitectura sobre uns eixos objectius.

Cal afegir, però, que aquests atributs no són mai del tot definitoris per constituir una nació. No la justifiquen completament. És veritat que la llengua trava una comunitat humana perquè implica l'albirament del món des d'una mateixa finestra verbal. Però també és cert que podem trobar dues nacions diferents que parlen una mateixa llengua. Tampoc la religió, l'ètnia o la continuïtat territorial són elements absolutament decisius. La nació es configura únicament quan aquests atributs compartits porten un grup ampli de persones a prendre consciència de la seva unitat. No es tracta tant d'una unitat física o metafísica sinó d'una convergència històrica i imaginal. En realitat, un membre d'una nació no coneix ni entaularà mai relació amb la gran majoria dels seus connacionals, ni tampoc ha tractat mai amb els personatges de la història del seu país. Però s'hi sent identificat. Sent i entén que pertany a un grup de persones que comparteixen uns atributs nuclears i una voluntat de ser. Els membres d'aquell grup s'adhereixen i s'identifiquen amb una imatge ideal de la seva realitat col·lectiva, emanada d'una lectura concreta i compartida de la seva situació factual¹¹.

La nació emergeix, per tant, de l'objectivitat d'uns fets, però també d'una consciència i d'una voluntat. La nació pren forma quan un grup ampli de persones interpreta de manera unitària la seva realitat passada, present i futura. La nació té a veure amb una interpretació compartida, és a dir, amb un discurs interpretatiu que s'ha anat difonent per vies comunicatives i emmotlla les consciències individuals. La nació és una interpretació possible d'una determinada realitat històrica i social. Es tracta d'una hermenèutica de la realitat social que es fonamenta al mateix temps sobre la factualitat, sobre la consciència i sobre la voluntat. Una interpretació nacional pot ser justa i vàlida, però, en certs casos, també podria

---

assurent son unité, sa personnalité et sa permanence, au-delà des différenciations internes. Car, comme toute communauté, la nation n'est pas un tout homogène, mais les membres la composant s'y reconnaissent. La nation est donc la source de l'enracinement et de la continuité d'un processus identitaire. Si la nation est bien un ensemble communautaire, son existence implique donc une histoire commune, un ensemble d'éléments culturels communs, et surtout, sans doute l'élément le plus important, un sentiment identitaire généralisé d'adhésion à cette nation, qui peut se révéler par l'attachement si fort à des symboles nationaux unificateurs. (J.L. Guereña (ed.): *Les nationalismes dans l'Espagne Contemporaine. Idéologies, mouvements, symboles*. Paris, 2001, p. 17s.)

¹¹ Cfr. J. Assmann: *Das kulturelle Gedächtnis*, op.cit., p. 132.

ser-ho una altra. El discurs i la consciència nacional s'aixequen sobre uns elements objectius. Però també n'obliden d'altres. Sobre una mateixa circumstància històrica i social, podrien dibuixar-se nacions variades. És el que té la llibertat humana en la seva relació creativa amb l'objectivitat del món.

Podem entendre la nació, per tant, com una realitat eminentment discursiva i poètica basada en uns fets objectius. El fet que la nació sigui fruit d'una interpretació lliure, discursiva i intencional del món social no la fa menys real. Certament, la fa més subjectiva. En qualsevol cas, aquesta constatació relativitzadora adverteix contra els absolutismes essencialistes i posa en guàrdia davant d'aquells que volen convertir una realitat contingent en un horitzó de sentit absolut. La nació no deixa de ser una categoria ideal i reduïda per descriure un grup de persones que comparteixen uns atributs transmesos culturalment i un projecte conjunt. No és una realitat completament objectiva ni subsistent en si mateixa. Això no vol dir, però, que no existeixi, i que no contingui un cert espessor ontològic. Aristòtil va aclarir per sempre que el ser és diu de diverses maneres, que l'ésser és un concepte analògic. La nació existeix, és una realitat i té un valor, a despit que es quedi lluny de la plenitud ontològica de la persona. La nació viu en la vida dels qui la senten i l'encarnen. La nació, en definitiva, és una metàfora d'una realitat social i espiritual. I és que no només de pa viu l'home, sinó també de metàfores de sentit.

Si la nació és una interpretació compartida sobre un conjunt social, cal que ens preguntem quin és l'eix discursiu d'aquest relat fundant. La realitat és polièdrica. També la realitat nacional té múltiples vessants, que un estudi com aquest no pot esgotar ni abastar del tot. En la nostra argumentació, però, abordarem la nació entenent-la com una interpretació compartida de la realitat històrica. Pensem que la memòria no és l'únic bàcul de la consciència nacional. Tanmateix, sostenim que aquesta seria inassolible sense una cultura històrica compartida. En el nucli de tota consciència nacional hi trobem una memòria col·lectiva, un paradigma comú d'interpretació de la història, que enllaça el passat, el present i el futur¹². No hi ha nació possible sense una narrativa de memòria conjunta. Fins i tot les formulacions més polítiques i menys romàntiques de la nació van acabar per rendir-se ben aviat a la necessitat d'una historiografia cohesionadora. Així succeí a la França liberal i republicana. Hi ha tres motius principals per afirmar que la representació comuna del passat és un element vertebral en la construcció nacional.

En primer lloc, de forma anàloga a com el subjecte enllaça totes les sensacions vitals sota la categoria del "jo" i descobreix així la seva unitat substancial amb permanència en el

---

¹² Cfr. E. Traverzo: *El pasado: instrucciones de uso*, op.cit., p. 16 i R. N. Lebow: "The Memory of Politics in Postwar Europe", op.cit., p. 3.

temps, també els membres d'una comunitat uneixen sota el farcell del “nosaltres” un reguitzell de vivències, experiències i sensacions ocorregudes en el present o en el passat. La clau de la consciència nacional radica en aquest “nosaltres”, en referir una multitud de fets i de personatges a la categoria d'un “nosaltres” que prové del passat, perviu en el present i s'obre a l'esdevenidor. El relat històric –necessitat de subjectes- facilita aquesta interpretació relligadora, ja que dibuixa un subjecte col·lectiu transcendent del qual forma part el ciutadà. El ciutadà es pot entendre com un esglau més en una llarga cadena de continuïtat històrica col·lectiva. El basament de les identitats col·lectives es troba en la institució i difusió d'aquest “subjecte narratiu col·lectiu” que articula els discursos sobre la comunitat¹³.

El relat del passat, però, no només pot recordar que “nosaltres som un subjecte històric”, sinó que també explica habitualment “com som nosaltres”. En efecte, la societat i la nació actual són fruit de la història, són descabdellament del seu passat. Els imaginaris i les pràctiques de la comunitat, com també la seva situació política i religiosa, s'han anat modelant al pas del temps. Reeixides o frustrants, benaurades o doloroses, les experiències històriques –transmeses per la tradició oral i escrita- van brunyint les característiques compartides per un grup humà. Conscients d'aquesta configuració evolutiva, les comunitats humanes apel·len al passat per escatir els seus trets característics i trobar una raó de la seva realitat present. A través de la narració de la història, la comunitat es descobreix. Reconeix els seus contorns identitaris i les peculiaritats del seu perfil¹⁴. En el relat històric, la comunitat es dibuixa i al mateix temps comprèn els motius de les seves coloracions característiques i diferencials. Aquesta narrativa –que pot ser fruit més o menys fidel de l'experiència històrica- cisella l'autocomprensió identitària del grup. L'imaginari històric és, per això, el millor finestral per estudiar l'autocomprensió d'una comunitat nacional¹⁵.

Demostrant un passat compartit, el relat històric nacional traça un present comú i uns horitzons de futur convergents¹⁶. Hem de tornar a constatar aquí que tota narrativa històrica introdueix una direccionalitat i una axiologia que no està del tot determinada en el procés històric. A més de teixir la unitat del grup i de projectar la seva forma peculiar, la representació discursiva del passat nacional delinea alguns imperatius de futur. Justifica

---

¹³ Hannah Arendt ha recordat que la unitat sociopolítica no deriva tant d'una natura comuna com d'una convergència de les atencions. (Cfr. H. Arendt: *La condició humana*. Barcelona, Paidós, 2005, p. 77). Poden haver discussions i discrepàncies sobre la forma que ha d'adquirir el subjecte. Però si el subjecte és acceptat i emprat, s'ha donat un pas de gegant en la formació nacional.

¹⁴ Cfr. J. Assmann: *Das kulturelle Gedächtnis*, op.cit., p. 132s.

¹⁵ “Uno de los procedimientos más eficaces para la comprensión del nacionalismo catalán y, al fin y al cabo, de cualquier nacionalismo, es afrontar el análisis de la formación de su imaginario histórico”. (J. Aurell: “La formación del imaginario histórico del nacionalismo catalán, de la Renaixença al Noucentisme (1830-1930)”, a *Historia Contemporánea*, n. 22, 2001, p. 257).

¹⁶ J. Straub (ed): *Erzählung, Identität und historisches Bewusstsein*, op.cit., p. 139.

L'existència de la comunitat en el present i l'orienta cap a l'endemà. La interpretació determinada que la nació fa de la seva història la impulsa cap a un futur concret. El relat històric nacional conté un tremp valoratiu i futurista, ja que llegeix la història comunal a l'ombra d'unes conviccions polítiques ideològiques i a la llum d'una voluntat de ser en el present i en futur. Per això, conèixer la cultura històrica d'un període ajuda a comprendre la situació política de la nació en un moment donat.

Apuntarem, finalment, un tercer motiu pel qual el relat històric és aital en la configuració d'una identitat nacional compartida: contribueix a pintar els imaginaris col·lectius. Una comunitat està conformada per un grup de persones que comparteixen quelcom. Participen d'una passió, una diversió, uns textos o unes vivències espirituals. Els membres d'una nació tenen en comú –a més d'altres coses– els relats i les representacions històriques. Aquestes narratives i imatges del passat difoses entre els ciutadans poden ser més o menys veritables. Sovint, el temps les ha idealitzat. La memòria compartida incorpora llegendes seculares, gestos superbs atresorats en la memòria, victòries èpiques, anècdotes menudes, derrotes aclaparadores. Tot un tapís imaginal propi i compartit per aquell grup, diferent del ventall de personatges, llegendes i fets històrics que recorren els paisatges simbòlics de nacions veïnes. Els membres d'una nació comparteixen un univers referencial històric que amara la vida de la nació i la distingeix de les altres. La memòria col·lectiva possibilita un món mental compartit¹⁷.

Abans de tancar aquest capítol sobre la nació i la seva relació amb el relat històric, aventurem-nos per donar un breu recorregut pel paper de la memòria en la conformació de la nació moderna. La nació va revelar-se aviat com un gran paradigma de sentit personal i social disposat a supplantar la narrativa global i la funció cohesionadora que havia exercit la comunitat religiosa. Per a molts, el nacionalisme esdevingué un àmbit de fe.¹⁸ La coincidència de liberalisme, nacionalisme i historicisme al segle XIX no és arbitrària. L'historicisme fou l'arcbotant de la nació liberal en construcció. El liberalisme es proposà trencar amb una estructura social rovellada. No es tractava, però, d'una simple ruptura administrativa. El triomf del liberalisme exigia enderrocar un *ordo social* i erigir-ne prometeicament un de nou. Estroncar un ordre vital implicava substituir el seu univers simbòlic, el seu imaginari, la seva retòrica, les seves veritats. L'objectiu fou demolir la societat estamental i possibilitar un nou model econòmic, però també constituir un renovat paradigma social i polític sustentat sobre els principis d'igualtat formal i de llibertat individual. Es pretenia que el ciutadà i el conjunt de la ciutadania (la nació) esdevinguessin

---

¹⁷ J. Straub (ed): *Erzählung, Identität und historisches Bewusstsein*, op.cit., p. 132.

¹⁸ S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p. 154.

sobirans dels seus destins individuals i col·lectius, sense interferències ni imposicions exògenes adduint autoritats tradicionals o religioses. El projecte era, en efecte, revolucionari. Es proposava conformar un nou ordre civil mundà. Buscava un espai de plenitud humana immanent a través del treball, les virtuts cíviques i la llibertat personal.

L'antiga *ecclesia*, la comunitat religiosa que havia marcat els ritmes i els sentits principals de la vida dels súbdits, havia d'ésser substituïda per una nova comunitat política, mundana i autosuficient, que esdevingués també espai de cohesió i horitzó de sentit dels ciutadans. L'àmbit eclesial havia de ser reemplaçat per la nació¹⁹. La comunitat novella no podia basar-se simplement en un contracte formal i fred entre les parts que permetés una negociació civil per a la supervivència. La comunitat religiosa havia tingut una funció de relligament social i d'establiment de sentits en la vida dels súbdits²⁰. La nació havia de prendre el testimoni d'aquesta dimensió relligadora, és a dir, religiosa. La comunitat va prendre de seguida tons messiànic i holístics. Va esdevenir el nou horitzó vital dels ciutadans. La construcció nacional es convertí en un ideal pel qual treballar i pel qual donar la vida. La nació passava a ser l'espai simbòlic de la transcendència individual, ja que inseria el ciutadà en una comunió de persones i l'incardinava en un subjecte col·lectiu que el precedia i el prosseguia. El ciutadà podia lluitar per un ideal més ampli que ell mateix, per una comunitat amb un valor, un honor i una vida teòricament incommensurables.

La història i la memòria van acudir en ajut de la nouada comunitat nacional. La història va esdevenir el ciment de la identitat patriòtica, el relat que va donar cohesió, fonament i orientació a la nova consciència cívica²¹. L'Estat nacional va créixer i va consolidar-se amb la bastida del discurs històric. Aquest va apuntalar el nou “nosaltres”, va definir els contorns de la pàtria, va dotar a la nació de legitimitat temporal i va acolorir-la emocionalment. En front dels conflictes que acompanyaren la consolidació de l'Estat liberal, la nova memòria nacional va oferir un lloc estable i segur per fargar la identitat patriòtica i per superar diferències²². La nació es va convertir en el subjecte indubtable del relat històric. Es tractava d'un discurs que presentava una nació objectiva, natural, crescuda heroicament al llarg del temps. Una història que assenyalava els enemics tradicionals de la mare pàtria i

---

¹⁹ Cfr. B. Anderson: *Imagined Communities. Reflections on the origin and Spread of Nationalism*, op.cit.

²⁰ Cfr. J. Olives: *La ciudad cautiva*, op.cit.; A. Balcells: *Llocs de memòria del catalanisme*, op.cit. p. 9.

²¹ Cfr. M. Grever: “The Gender of Patrimonial Pride”, op.cit., p. 288.

²² Cfr. J. R. Gillis: “Memory and Identity: The History of a Relationship”, a J. R. Gillis (ed.): *Commemorations. The Politics of National Identity*. Princeton University Press, 1994, p. 7s.

que esperonava el sentiment nacional. La història havia de ser el cresol de l'esperit nacional i de les virtuts patriòtiques²³.

La història i els historiadors van posar-se al servei de la construcció nacional. Com apunta amb concisa clarividència l'historiador José Enrique Ruiz-Domènec, “la història va sorgir nacional, mentre que la filosofia, la música, l'art o la ciència van sorgir cosmopolites”²⁴. En els primers compassos dels moviments nacionals, dirigits per la batuta del paradigma liberal-romàntic, el discurs teòric i apologetic de la nació va anar sovint de la mà i molts cops es va confondre amb el relat de la historiografia professional²⁵. L'any 1853, Víctor Balaguer, un dels autors decisius de la historiografia renaixentista catalana, pronunciava unes lliçons a la Societat Filharmònica i Literària de Barcelona. El primer parlament de Balaguer demostra d'una forma immillorable el caràcter soteriològic que havia adquirit la nació i la subordinació dels historiadors a la mateixa: “La patria, señores, es para todos un nombre eléctrico, pero para mí y para todos los que piensan como yo, es algo más que un nombre, es una religión, es un templo. Señores, una voz ha dicho: ¡los dioses se van, los reyes se van! Y bien, podrá irse todo, pero hay sin embargo una cosa que no se irá nunca. Es el amor patrio. (...) Me contentaré con narrar su historia, y esto lo haré, señores, no por lucimiento, ni por orgullo, ni por vanagloria, sino por deber, por obligación, por ley, porque así como el sacerdote se debe a sus altares y el soldado a sus banderas, el hijo se debe a su madre, y el ciudadano a su patria”²⁶.

Aquesta estreta relació entre liberalisme, historicisme i nacionalisme pot llambregar-se perfectament en els paisatges simbòlics de Barcelona i Madrid dissenyats durant la segona meitat del segle XIX. Els noms dels carrers dels Eixamples de la Ciutat Comtal i de la Capital d'Espanya palesen, com ho fan també els mapes urbans de moltes altres ciutats crescudes en els espais liberals llatins, el nou ideal de nació políticament sobirana i desenvolupada socialment a través de les arts i del treball. Les antigues denominacions urbanes, referides a la vida laboral o religiosa d'un carrer, cedien pas davant els polítics i els

²³ En aquest sentit s'expressava Ricardo Lévene l'any 1942, quan era president de l'Acadèmia de la Història a l'Argentina: “la historia tiene un carácter de misión. En sus fuentes se nutre la fuerza en que toda nación organizada propugna la continuidad del proceso histórico, el sentimiento de defensa del patriotismo moral y territorial de la nacionalidad, el impulso de iniciativa y de acción. La historia robustece la conciencia colectiva y el culto alentador del pasado y de las individualidades ejemplares por su patriotismo y virtud (...). Según viven y sienten la historia, los pueblos tienen el porvenir que se merecen”. Lévene, 20.

²⁴ J.E. Ruiz-Domènec: *Catalunya, Espanya. Acords i desacords*. La Magrana, Barcelona, 2011.

²⁵ Cfr. J. Aurell: “La formación del imaginario histórico del nacionalismo catalán...”, op.cit., p. 261. Aurell explica com la historiografia catalana es va anar desempalant progressivament de la servitud nacionalista. No obstant, apunta que la historiografia catalana va haver d'esperar fins a la generació noucentista –i encara més enllà, fins a la generació encapçalada per Vicens Vives després de la Guerra- per adoptar una perspectiva definitivament crítica i tendent a l'objectivitat davant el passat català.

²⁶ V. Balaguer: *Bellezas de la historia de Catalunya*. Imprenta de Narciso Ramírez, Barcelona, 1853, p. 2 i 16.

nous referents que encarnaven les virtuts cíviques, com els literats o els artistes. A Barcelona, on la Renaixença nacional tenia un caràcter menys polític i més cultural, el mapa urbà va prendre un caire més romàntic i melangiós. El nou enreixat urbà de Barcelona va batejar-se d'acord als referents personals i geogràfics de les antigues i modernes glòries catalanes. Stéphane Michonneau ha descrit aquest esclat memorístic “liberal-provincià”, que va concretar-se en la reestructuració toponímica i monumental de l'espai cívic barceloní. La memòria catalana, al principi tímida i vinculada al projecte comú espanyol, va acabar impulsant la recuperació de la consciència, de la cultura i de la identitat pròpia, que finalment s'acabaria vessant en un moviment polític reivindicatiu. Com en altres ocasions, la història no havia estat un fre conservador, sinó un revulsiu de transformació política.

c) Discurs històric, poder polític i controvèrsia social

El passat és un país estrany. Així va titular David Lowenthal el seu llibre brillant i pioner en l'estudi de la memòria social. En efecte, el passat és una terra estranya i misteriosa. Llunyana i propera, ens és tan aliena com quotidiana. S'ha esvaït per sempre, però segueix despertant delícies i passions. Ja no existeix, però continua molt present en la societat contemporània. Ho palesen les abrandades discussions sobre la interpretació del passat que han tingut lloc a Espanya i a altres països europeus els darrers temps. La memòria històrica s'ha convertit en un àmbit important del debat social i ha esdevingut un terreny simbòlic en què es lliura una batalla ideològica d'envergadura²⁷. A Espanya, l'enfrontament commemoratiu ha pres tons de gran vehemència. No deixa de moure a la reflexió que l'opinió pública esmerci tant de temps i esquinci algunes costures de la seva cohesió debatent la representació pública del pretèrit. En el nostre cas, la controvèrsia històrica segueix orbitant al voltant de la República, la Guerra Civil i el Franquisme. Aquest epígraf, però, no tractarà sobre els debats de memòria històrica recents. El nostre objectiu és reflexionar en general sobre les discussions que suscita el debat històric arreu. Abans d'arrencar l'argumentació volem consignar que les reflexions sobre la història i la memòria que s'exposaran a continuació no es refereixen primordialment a la historiografia acadèmica sinó a les representacions del passat que es discuteixen en l'espai públic mediàtic i polític.

---

²⁷ J. Aróstegui: “Memoria, memoria històrica e historiografia”, op.cit., p. 6.

Les controvèrsies públiques al voltant de la memòria que hem viscut els darrers anys i els enfrontaments republicans sobre la interpretació del passat que descriurem en aquest treball ens condueix a una primera conclusió. La cultura històrica d'una societat, la seva aproximació creativa al passat, no és mai monolítica. La memòria social no és monocromàtica. Presenta, més aviat, una faïç calidoscòpica, tot i que amb el pas del temps alguns colors adquireixen major intensitat i altres perden presència. Les societats alberguen diverses perspectives sobre el passat, diverses elaboracions de l'experiència històrica. Aquesta pluralitat s'accentua a les societats democràtiques i complexes. En una mateixa esfera pública circulen memòries complementàries, divergents o frontalment oposades. La cultura històrica es basa en un diàleg o una dialèctica de narratives i figuracions històriques.

Els autors que han tractat recentment sobre la memòria social incideixen en aquest caràcter conflictiu del record públic²⁸. En els espais simbòlics de la memòria social s'hi poden sentir una gran pluralitat de veus. "Multiple memorial discourses coexist at any given time, in various degrees of correspondence and conflict with one another, and there is diversity within as well across discourses"²⁹. La vida pública és molts cops l'escenari de debats socials, mediàtics i polítics sobre la història. L'espai cívic esdevé l'àgora d'una dialèctica del passat. És discuteix com interpretar, com representar i com emprar la història en l'àmbit comú. Els diferents agents o configuradors de la consciència històrica social malden per difondre unes determinades narratives i mantenen un pols per l'hegemonia discursiva. El seu objectiu consisteix en que el seu relat del passat es converteixi en canònic. Són conscients de la potencialitat orientadora i mobilitzadora de les narratives històriques.

No estava desencertat Gramsci quan intuïa que el principal element conformador de la vida social eren els consensos morals, intel·lectuals i culturals. El filòsof i polític marxista havia caput que el principal mur estabilitzador d'una societat i el seu motor revolucionari més potent residia en el marc discursiu en què es movia la població. Modificats els marcs discursius, quedaven obertes les portes per una mutació política i econòmica. La conquesta del poder passava per l'hegemonia cultural i ideològica. Tal com ha desenvolupat Foucault i la teoria postmoderna, podem entendre els discursos com paradigmes d'interpretació del món, és a dir, com constel·lacions d'idees implícitament ordenades i coherents que bateguen sota la comprensió de la realitat i sota la praxi del subjecte i del conjunt social.

---

²⁸ Cfr. J. Bodnar: *Remaking America. Public Memory, Commemoration and Patriotism in the twentieth Century*, op.cit.; S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit.; P. Stachel i R. Jaworski (Eds.): *Die Besetzung des öffentlichen Raumes*, op.cit.; M. Azaryahu: "Addressing History: Street Names and Iconography", a *Encyclopedia of Human Geography*. 2009; J. Aróstegui: "Memoria, memoria històrica e historiografía", op.cit., F. Érice: *Guerras de la memoria y fantasmas del pasado*, op.cit.

²⁹ R.N. Lebow: "The Memory of Politics in Postwar Europe", op.cit., p. 15.

Aquesta mena de discursos estructurants de l'experiència no han de manifestar-se necessàriament en forma verbal i argumental. Són, més aviat, perspectives de fons, assumpcions bàsiques i pregonament interioritzades. S'aixequen, però, sobre una important bastida conceptual. Més que en la força, el present i el futur d'una societat es juga en els discursos, en els imaginaris hegemònics que amaren l'aproximació a la realitat dels membres d'un grup³⁰. Aquest postulat segueix essent vàlids en la societat democràtica liberal. La majoria decideix. I decideix sovint d'acord als subtils paradigmes de lectura del món que han calat els motllos de la seva sensibilitat i de la seva racionalitat i que han acabat esdevenint "sentit general" i "implícits" comunament acceptats.

Foucault ha sostingut que el poder necessita sempre del bàcul del discurs públic. "En cualquier sociedad hay relaciones manifiestas de poder que permean, caracterizan y constituyen el cuerpo social, y esas relaciones de poder no pueden ser establecidas, consolidadas ni implementadas sin la producción, acumulación y funcionamiento de un discurso"³¹. Del pensament de Foucault es desprèn la idea que tot discurs i tota praxi social són expressió i justificació d'una situació de poder. En realitat, el discurs mateix seria ja un modelador de situacions de domini. Contindria sempre una estructura interna, és a dir, unes relacions posicionals entre conceptes, que es plasmarien després en sistemes de dominació factuais. Al llarg d'aquest treball tindrem molt presents les relacions entre discurs i poder. Com s'explicarà en pàgines properes, l'estudi que ara encetem estudiarà la controvèrsia discursiva a la Barcelona republicana. En concret, indagarem la polèmica política i mediàtica al voltant de la interpretació i la representació pública de la història. Una dialèctica d'interpretacions històriques que, normalment, estigué orientada -o almenys emmarcada- per una voluntat de poder polític i d'hegemonia cultural.

De tota manera, voldria matisar algunes possibles derivacions d'una aproximació "discursiva" a la realitat per precisar millor el nostre plantejament. En primer lloc, cal recordar que el discurs no és necessàriament una construcció destinada a consolidar el poder i la dominació. Alguns discursos ho són. Altres, traspuen finalitats diferents. Poden ser, per exemple, intents d'indagar, contemplar i transmetre la realitat física, artística, moral, antropològica, etc. És cert, però, que tot discurs de certa envergadura holística conté una projecció de poder en el sentit que és influent en la realitat i acostuma a implicar una certa

---

³⁰ Els paisatges polítics i econòmics de la humanitat es veuen sovint sotragats per convulsions provocades per diversos factors històrics. Ara bé, l'anàlisi de la trajectòria biogràfica de la humanitat suggereix que la força cinètica que mou la geologia de la història es troba en les idees, en les constel·lacions discursives que impulsen tota acció. El discurs –el *logos* més o menys explícit- conté una innegable potència performativa. Fins i tot les grans ruptures socials tenen com a condició que els ciutadans hagin pres consciència de la seva possibilitat, que hagin substituït el paradigma de l'acceptació pel de la transformació.

³¹ Foucault, citat per R. Salcedo: "El espacio público en el debate actual: Una reflexión crítica sobre el urbanismo post-moderno", a *EURE*, n. 84, 2002, p. 11.

perspectiva d'aproximació al món i de vertebració social. Cal apuntar, però, que l'organització de la relació humana segons principis d'autoritat no ha de ser injusta o opressiva per naturalesa³². Pot ser també intel·ligent i alliberadora³³. Per altra banda, cal recordar que el discurs no és per definició una conseqüència del poder. En pot ser també causa. I no només perquè la seva estructura interna conjugui ja una certa arquitectura de les relacions humanes, sinó perquè una convicció i una visió del món determinada pot impulsar un grup de persones a voler realitzar a nivell social el seu paradigma antropològic. Per això necessiten i cerquen un àmbit de dominació legítima.

En segon lloc, considero que la difusió d'un discurs i la pugna pel poder no es basa sempre en criteris econòmics, en la voluntat de consolidar una situació de privilegi material o de revertir una experiència d'injustícia. La conquesta del poder i el pols per l'hegemonia cultural pot veure's també motivada per raons patriòtiques i nacionals, o per motivacions religioses o morals. Un cas paradigmàtic és la revolució iraniana dels anys 70. Finalment, parteixo de la idea que el discurs no ha de ser per definició una superestructura mental

---

³² És necessari sotmetre a crítica l'aproximació que impera a nivell polític i acadèmic sobre el "poder" i la "dominació", entenent-los com realitats axiomàticament negatives i reprovables. El poder pot causar estralls, però també pot contribuir al benestar i al desenvolupament social. La voluntat de poder és una pulsio innata de l'ésser humà que no s'ha de reprimir sempre, sinó encarrilar cap al servei i la felicitat col·lectiva. Per altra banda, el poder, és a dir, la influència d'unes realitats sobre altres, és un fet absolutament objectiu i indefugible del món natural i humà. És una utopia irracional voler renunciar a tota mena de dependència i vinculació. Per començar, la persona es troba ja sota el domini de les lleis físiques i temporals. Tota relació amorosa amb una altra persona implica també una pèrdua de certa autonomia. L'autonomia absoluta de la persona renega de les lleis més evidents de l'ecologia humana i de la seva psicologia, necessitada sempre de projectes engrescadors als quals subordinar-se. L'ésser humà és un ens dependent. Si no, seria una bestiola o una divinitat. (Aristòtil). Al cap i a la fi, la llibertat humana, en el seu sentit més existencial, consisteix en elegir el tipus de servitud. La llibertat consisteix en seleccionar aquelles realitats o forces de les quals un vol ser dependent. Aquesta és una facultat única que no comparteix cap altre ens del món empíric i que contribueix a fonamentar la dignitat humana. En paraules d'Ortega: "El hombre excelente está constituido por una íntima necesidad de apelar de sí mismo a una norma más allá de él, superior a él, a cuyo servicio libremente se pone. (...) Contra lo que suele creerse, es la criatura de selección, y no la masa, quien vive en esencial servidumbre. No le sabe su vida si no la hace consistir en servicio a algo trascendente. Por eso no estima la necesidad de servir como una opresión. Cuando ésta, por azar, le falta, siente desasosiego e inventa nuevas normas más difíciles, más exigentes, que le opriman. Esto es la vida como disciplina — la vida noble". (J. Ortega y Gasset: *La rebelión de las masas*, op.cit.)

³³ Així ho explica Gadamer: «Sobre la base de un concepto ilustrado de razón y libertad, el concepto de autoridad pudo convertirse simplemente en lo contrario de la razón y la libertad, en el concepto de la obediencia ciega. (...)Sin embargo, la esencia de la autoridad no es esto. Es verdad que la autoridad es en primer lugar un atributo de las personas. Pero la autoridad de las personas no tiene su fundamento último en un acto de sumisión y de abdicación de la razón, sino en un acto de reconocimiento y de conocimiento: se reconoce que el otro está por encima de uno en juicio y perspectiva y que en consecuencia su juicio es preferente o tiene primacía respecto al propio. La autoridad no se otorga sino que se adquiere, y tiene que ser adquirida si se quiere apelar a ella. Reposo sobre el reconocimiento y en consecuencia sobre una acción de la razón misma que, haciéndose cargo de sus propios límites, atribuye al otro una perspectiva más acertada. Este sentido rectamente entendido de autoridad no tiene nada que ver con una obediencia ciega de comando. En realidad no tiene nada que ver con obediencia sino con *conocimiento*. (...)Su verdadero fundamento es también aquí un acto de la libertad y la razón, que concede autoridad al superior básicamente porque tiene una visión más amplia o está más consagrado, esto es, porque sabe más". (H. G. Gadamer: *Verdad y método*. Ed. Sígueme, Salamanca, 1984, p. 347s). L'humanista Josep Olives ha coordinat recentment una obra coral per repensar el significat de l'autoritat en la història del pensament i el paper que ha de tenir en la societat contemporània. (J. Olives: *La autoridad revisitada*. Prohom, Barcelona, 2005).

aliena al món, una creació verbal o imaginal sense correspondència amb la factualitat. L'estructura discursiva pot ser un bon reflex de l'estructura física, històrica o moral de la realitat. El debat discursiu no ha de ser inapel·lablement un diàleg autoreferencial i tancat, sinó que pot tenir com a punt d'ancoratge la racionalitat dels universos empírics o morals. Tots els discursos comporten perspectives possibles, però hi ha perspectives que es demostren alliberadores i altres que es revelen autodestructores. Depèn de la seva relació amb la lògica interna de la realitat. Això implica que en aquest treball, quan presentem la dialèctica entre discursos històrics i ideològics diferents, no estem senzillament reproduint una mena de concurs retòric sobre el buit o una obra de teatre tan apassionada com inútil. Escoltarem el diàleg entre formes d'entendre la història i el món que pretenien ser veritables i que podien ser més o menys encertades. No es tractava d'un joc intel·lectual, sinó d'un debat existencial sobre el passat i el futur, sobre el sentit de la vida individual, de la nació i de la societat³⁴.

Els autors contemporanis han remarcat la importància del discurs en la configuració de l'organització social. Des d'aquesta perspectiva, podem entendre millor el paper cabdal que té la narrativa històrica en la forja de les identitats compartides. I és que el discurs històric ocupa un lloc destacat en el reguitzell de relats que ordeixen el món imaginal d'una comunitat. El relat sobre el passat contribueix a cohesionar i a delimitar les identitats nacionals. Conté un prisma ideològic i axiològic i assenyala orientacions vectorials de futur per a la comunitat. Comporta també una interpretació de la Història i suggereix una lectura del món. En síntesi, el discurs històric pot legitimar la comunitat, descobrir-li la seva existència, delinear les seves fronteres, descriure les seves característiques i, a partir de la trajectòria històrica, proposar-li uns imperatius pel present i unes tasques pel futur. No és estrany, doncs, que les controvèrsies històriques siguin fortes i abundants. En realitat, a través de la discussió de la història de la nació s'està debatent el seu present, s'estan posant en joc els seus referents, els seus valors, el seu contingut i la seva orientació futura.

La narrativa històrica pot tenir una influència elevada en la conformació de les identitats compartides, és a dir, en l'autocomprensió del grup social. Els sistemes especulatiu teòrics i conceptuals arriben només a unes elits, tot i que amb el pas del temps acaben destil·lant-se al conjunt de la població. El relat històric, en canvi, pot interpel·lar i tocar més directament el nervi social. Pel seu gènere literari i pel seu contingut connecta més fàcilment amb la sensibilitat i l'emotivitat dels ciutadans. Així, cala amb eficàcia en la consciència cívica. Com ha quedat explicat en pàgines anteriors, el relat històric uneix en un

---

³⁴ Com ha quedat palès en aquest treball, en els afers humans i contingents, la subjectivitat forma part i ajuda a configurar la "realitat objectiva" o veritable del món.

sol discurs experiències vitals i plantejaments ideològics de fons. Contar una història és explicar l'encarnació d'unes idees i el seu èxit o fracàs. El relat històric és un àmbit privilegiat per a la dramaturgia conceptual. Els personatges i els fets històrics esdevenen metàfores, símbols o herois en uns drames de teleologia política, religiosa o econòmica que arriben fins a l'actualitat i interpel·len el ciutadà. Donat que són vehicle eficaç per a la transmissió d'idees i projectes, els relats històrics poden ser emprats en l'espai públic en vistes a aconseguir l'hegemonia cultural i el poder polític. En aquest sentit, cal no descuidar l'horitzó pragmàtic de les narratives memorístiques. A més de transmetre uns determinats coneixements del passat, poden orientar-se també a consolidar una nació, a legitimar el domini d'un determinat grup o a proposar o bescantar uns principis ètics o religiosos.

Des de ben antic les elits de tota mena han promogut la transmissió d'uns discursos de memòria que afavorissin la consolidació o la realització del seu ideal. Han intentat convertir les seves narratives històriques en hegemòniques. A vegades ho han aconseguit notablement. Mai, però, han assolit del tot el seu objectiu. Cada període històric i cada circumstància política té els seus relats històrics canònics, impulsats per aquells que exerceixen l'autoritat i, molts cops, acceptats com a vàlids per la majoria de la població. És el que Enzo Traverso ha anomenat “memòries fortes”. Però al darrere, al costat o en front d'aquestes memòries oficials o hegemòniques, podem trobar sovint memòries “dèbils”, memòries alternatives, minoritàries, fins i tot subterrànies o prohibides. Més d'un cop, aquestes memòries dissonants s'empren també amb una finalitat pragmàtica. Serveixen per sollar els fonaments ideològics d'un determinat règim o per atacar simbòlicament el poder constituït. Un exemple és l'enderroc de monuments o les pintades sobres noms de carrers.

En aquesta mateixa línia, l'historiador John Bodnar publicà l'any 1993 el llibre *Remaking America: Public Memory, Commemoration and Patriotism in the Twentieth Century*.³⁵ El seu estudi sobre la memòria social a nord-americà i les seves implicacions polítiques i identitàries orbita categorialment sobre el terme “memòria pública”. Per a Bodnar, la memòria pública s'articula com un pols dialèctic entre concepcions històriques diferents. L'autor sosté que el nucli dels debats històrics no és una discussió sobre la interpretació del passat, sinó una pugna entre concepcions polítiques implícites, un enfrontament pel domini ideològic dels marcs cívics.³⁶ La representació canònica del passat esdevé així un espai de controvèrsia sobre els fonaments de la comunitat, sobre la seva vertebració identitària i sobre les seves

---

³⁵ John Bodnar: *Remaking America: Remaking America: Public Memory, Commemoration, and Patriotism in the Twentieth Century*. Princeton University Press, 1993.

³⁶ *Ibid.*, p. 13.

estructures sociopolítiques vàlides. Més encara, la discussió del passat comporta un diàleg sobre la interpretació holística de la realitat³⁷.

Bodnar subratlla que la memòria pública no pot reduir-se als discursos històrics proposats per les institucions governants. De fet, ha de ser entesa més aviat com el resultat d'una intersecció polèmica entre les propostes memorístiques de les elits i les prioritats memorístiques de la cultura vernacular (“vernacular culture”)³⁸. En paraules de l'autor, “public memory emerges from the intersection of official and vernacular cultural expressions”³⁹. A través dels discursos i les representacions històriques, les elits polítiques malden per promoure la seva interpretació nacional i procuren difondre una cultura patriòtica que amari la vida ciutadana. Aquestes representacions oficials del passat poden col·lisionar amb les preocupacions i les perspectives de la cultura vernacular (“vernacular culture”)⁴⁰. Tanmateix, Bodnar recorda que no hi ha una única memòria popular, sinó que les representacions històriques socials són almenys tan variades com diferents són els grups religiosos, ètnics, econòmics i polítics que conformen la nació. Com ha recordat Stéphane Michonneau, les polítiques de memòria són conflictives de mena⁴¹.

La cultura històrica no és una realitat morta i tancada. En ella, es produeix un imparabile diàleg interpretatiu i una constant polemització sobre el passat⁴². A més, les representacions històriques són objecte de crítica i de dissensió i es veuen sotmeses a una contínua revisió social⁴³. Sostenim que *la cultura històrica és un escenari privilegiat de la controvèrsia ideològica i política. El debat sobre la interpretació històrica d'un fet o de la trajectòria d'una comunitat és, en realitat, un entarimat simbòlic on es discuteix de forma indirecta el present i el futur de la societat. La polèmica no radica en la història que s'explica, sinó en la metahistòria que l'acompanya*. El tema no és el rigor o la veracitat d'una proposició històrica, sinó el prisma interpretatiu de la mateixa i

---

³⁷ “Public memory is produced from a political discussion that involves not so much specific economical or moral problems, but rather fundamental issues about the entire existence of society: its organization structure of power, and the meaning of past in the present. This is not simple class or status politics, although those concerns are involved in the discussion, but it is an argument about the interpretation of reality”. Ibid., p. 14.

³⁸ És discutible aquesta distinció tallant entre la cultura oficial promoguda per les elits polítiques i la “cultura vernacular”, ja que en una societat democràtica, en principi, les elits polítiques són expressió de la voluntat popular.

³⁹ Ibid., p. 13.

⁴⁰ Ibid., p. 14.

⁴¹ “La política de memòria no és pas, en contra del que s'esperava, un programa preconcebut de records tot terreny formats i imposats a la ciutat per una elit. Al contrari, és conflictiva per natura: és en la lluita per intentar imposar una visió pròpia de la història que es fixa el límit entre un record compartit, congregador i fundador de la comunitat imaginada, i un record de discòrdia i de divisió de l'altre”. (S. Michonneau: *Barcelona, memòria i identitat*, op.cit., p. 105)

⁴² Salcedo ha afirmat que “la creación del espacio social” es “una dialéctica de conflicto constante entre fuerzas hegemónicas y discursos alternativos de resistencia”. (R. Salcedo: “El espacio público en el debate actual”, op.cit., p. 19)

⁴³ M. Azaryahu: “Addressing History: Street Names and Iconography”, op.cit., p. 4.

les seves repercussions en la consciència identitària de la societat. En definitiva, la comunitat es descobreix i negocia el seu ésser, els seus marcs normatius i els seus projectes de futur en l'àgora de la història, en el fòrum de les discussions memorístiques. Els noms dels carrers, les estàtues, els jubileus i tot tipus de representacions històriques es converteixen en llances simbòliques per esgrimir indirectament els valors i les orientacions imperants i normatives.

Aquesta mena de debats històrics pot enconar la vida civil. Ho fa molts cops, perquè reobre ferides i introdueix un nou àmbit de divergència en l'espai social. En tenim experiència recent. Però cal recordar també que aquestes controvèrsies commemoratives, que la discussió sobre la conveniència d'un nom de carrer o l'enderroc d'una estàtua poden servir també per canalitzar el debat ideològic i sublimar les confrontacions latents en la societat⁴⁴. En lloc de resoldre's a través d'un xoc frontal argumental o amb la violència física, els paradigmes ideològics i polítics s'enfronten en una arena simbòlica i indirecta, en la discussió sobre la representació de la història. En tenim un exemple claríssim en la proclamació de la Segona República espanyola. A Madrid, grups de ciutadans es dedicaren a arrancar noms de carrers monàrquics substituint-los per denominacions republicanes⁴⁵. Van enderrocar també alguna estàtua. Amb aquesta violència simbòlica van expressar nítidament que el domini de l'espai públic havia canviat i que, des d'aleshores, imperaven uns nous referents polítics. Ens podem preguntar, però, si aquesta violència i aquesta venjança al·legòrica no va evitar precisament un desbordament de violències personals.

Afegirem una darrera consideració per acabar de donar forma a aquest esbós teòric que hem presentat. Cal aclarir que la defensa d'un relat històric en l'espai públic i mediàtic no té sempre una voluntat política directa. És evident que alguns cops s'emptra una narrativa històrica amb la intenció explícita de sostenir un plantejament polític. Aquesta utilització política de la història pot basar-se en una manipulació estratègica o pot fer-se de manera

⁴⁴ P. Cfr. Stachel: *Die Besetzung des öffentlichen Raumes*, op.cit., p. 27s.

⁴⁵ Així ho explicava el diari madrileny *La Época* (14.IV.1931, p. 3): "El público invadió anoche totalmente las calles, entregándose a diversas manifestaciones. Fueron rotas las lunas de muchísimos escaparates que ostentaban la Corona Real por ser sus propietarios proveedores de la real Casa. Algunos grupos de manifestantes arrancaron el rótulo de la Plaza del Rey, paseándolo izado en un palo por todas las calles, profiriendo gritos. En la Plaza de la villa algunos manifestantes se encaramaron por el pedestal de la estatua de don Álvaro Bazán, en cuya mano derecha colocaron una bandera tricolor. (...) Grupos provistos de escaleras recorrieron todas las calles rotuladas con algún nombre real y se dedicaron a arrancar las placas; esto ocurrió en la plaza de Isabel II, en la calle de la Reina y en la de las Infantas. En el lugar de estas placas fueron colocados unos cartelones con los nombres de Galán, García Hernández y Franco. Valiéndose de unas cuerdas enlazaron la estatua de Isabel II, la derribaron y la llevaron arrastrando hacia la plaza del sol, donde la figura quedó destrozada. Por el mismo procedimiento derribaron en la plaza Mayor la estatua ecuestre de Felipe IV. Esta, por su enorme peso, quedó allí abandonada, aunque procuraron destrozarla a martillazos. (...) Los grupos de manifestantes introdujeron modificaciones en la rotulación de varias calles, fijando simples cartelones blancos y negros sobre las placas que epigrafiaban las mismas. Así, por ejemplo, la de Alcalá fue bautizada con el nombre de Calle de Alcalá Zamora; la de la Reina, con el de Calle de la Injusticia, y la de las Infantas, con el de Calle de los mártires de Jaca". Fins i tot la Cibele es va veure afectada per la catarsi simbòlica. El braç que portava el ceptre fou amartellat i robat.

honestament, emprant el que hom considera dades provades i inequívocues. Ara bé, aquells que difonen determinades visions de la història en l'espai públic poden obeir també a altres finalitats. El seu objectiu pot ser contribuir al coneixement sistemàtic del passat, defensar el rigor històric, convidar a un passeig lúdic per altres temps, honorar la memòria d'una persona estimada, fer justícia a alguna víctima de l'opressió, etc. Cal tenir present, però, que tot i no partir d'una voluntat de poder, qualsevol relat històric implica, en major o menor mesura, una dimensió política⁴⁶. Comporta una interpretació de la realitat que pot tenir després ressonàncies i manifestacions en l'autocomprensió del grup social i en la configuració de la comunitat política. Per això, les propostes d'interpretació del passat en l'espai mediàtic esdevenen fàcilment objecte de controvèrsia política.

---

⁴⁶ "La historia, no cabe duda, al seleccionar datos y cosas, crea una determinada memoria. Siempre social y, por ende, siempre política". (J. S. Pérez Garzón: *La gestión de la memoria*, p. 10).

I. B) DEFINICIÓ DE L'OBJECTE, LES CATEGORIES I EL MARC ESPAI-TEMPORAL DE L'ESTUDI

1. Definició i perspectiva metodològica de l'estudi

a) La memòria pública, categoria central d'aquest treball.

Un cop delinat el marc teòric i la tradició historiogràfica en què s'entronca aquest estudi, ha arribat el moment de definir l'objecte concret del treball, d'explicar les categories analítiques de la recerca i de fixar la perspectiva d'anàlisi que ens menarà. En la introducció de la tesi han estat apuntats alguns eixos i propòsits bàsics de l'estudi. Ara, després d'haver progressat en la reflexió teòrica sobre la memòria social, és el moment adequat per acabar de delimitar l'abast i els contorns de la investigació. Partint dels pressupòsits especulatius i de les eines metodològiques desenvolupats en l'apartat precedent, procurarem definir, en el capítol que ara obrim, l'objecte i la categoria central del treball, així com els seus postulats metodològics. En el segon epígraf d'aquest capítol, aclarirem i justificarem el marc temporal i l'extensió geogràfica de la recerca. En el tercer, exposarem les fonts primàries que sustenten la investigació. En pàgines anteriors hem desbrossat l'humus de la recerca. Explicarem a continuació quina llavor hi sembrarem, quins resultats esperem obtenir i quins estris precisos emprarem pel seu assoliment.

Aquesta investigació es mou en el camp de la cultura històrica, és a dir, es tracta d'un estudi sobre l'elaboració social de experiència històrica. La cultura històrica, però, és una realitat molt àmplia, que abasta des de les discussions polítiques sobre el passat fins a les tertúlies casolanes en què s'expliquen tradicions familiars. La cultura històrica abraça les dimensions privades i públiques de la remembrança social. El treball que encetem posarà el focus d'atenció sobre una de les seves múltiples vessants: el nostre objecte és la memòria pública¹. Lacònicament, podríem dir que la "*memòria pública*" designa els continguts i les

---

¹ Seguim, en bona mesura, la conceptualització proposada per J. Bodnar: *Remaking America. Public Memory, Commemoration and Patriotism in the twentieth Century*. Princeton University Press, 1994. Per a Bodnar, la memòria pública "is a body of beliefs and ideas about the past that help a public or society understand both its past, present and, by implication, its future. It is fashioned ideally in a public sphere in which various parts of the social structure exchange views. The major focus of this communicative and cognitive process is not the past, however, but serious matters in the present". Bodnar entén la memòria pública com la discussió social sobre la representació pública del passat. L'autor americà insisteix en el caràcter eminentment polític i presentista d'aquest diàleg civil sobre la interpretació i l'ús de la història.

dinàmiques de la cultura històrica que s'esdevenen en l'esfera pública i tenen una vinculació directa o tangencial amb la configuració política de la comunitat i en la seva possible consciència nacional.

Sota la categoria de “memòria pública” apleguem el conjunt de discursos, pràctiques i representacions històriques que tenen lloc en l'esfera pública. Aquesta constel·lació verbal, ritual i material de remembrança històrica no és estàtica ni univocal, sinó que es conforma en un diàleg constant entre les distintes cultures de memòria que vertebreren els imaginaris socials. La memòria pública pressuposa una elaboració interpretativa de l'experiència històrica i es concreta en una dinàmica comunicacional de difusió i contestació de narratives i figuracions sobre el passat. La memòria pública no consisteix en un contingut de consciència. Es tracta, en canvi, d'un sistema objectivitat i tangible de representacions històriques materialitzades (materialment o verbalment) en l'espai cívic.

És, per tant, la “publicitat” o la “projecció pública” d'alguns relats i pràctiques de memòria el que els atorga un rang de “memòria pública”. L'atribut de “memòria pública” exigeix la dimensió massiva i oberta de la representació històrica. El concepte, però, és encara més específic. Identifica aquells relats, pràctiques i debats sobre el passat que, a més de tenir un caràcter públic, guarden una certa vinculació amb la conformació política i identitària del grup social. *L'accent d'aquesta perspectiva metodològica recau en analitzar la pragmàtica política i identitària de les narratives i de les objectivacions memorístiques socialment esteses.* Almenys, en determinar els “implícits” ideològics que suggereixen aquests relats històrics. El treball que obrim acara les representacions històriques des del punt de vista de la seva funció sociopolítica. Estudia els discursos històrics que pretenen ser una eina per la consecució de l'hegemonia ideològica i del poder polític. I para atenció també en les narratives històriques que, sense tenir intencionalitat política, contribueixen a modelar els universos identitaris.

La recerca sobre la memòria pública no esmerça els seus esforços en esbrinar el rigor o la veracitat de les proposicions històriques², sinó en dilucidar quines pràctiques del record segueix una societat, quines imatges del passat apareixen en l'espai públic i quines ressonàncies o potencialitats polítiques contenen. En efecte, com hem apuntat reiteradament, entenem que la recreació del passat i el debat públic sobre la història són escenaris privilegiats per l'autocomprensio i l'autodefinició de la nació. La memòria pública s'articula com un diàleg entre narratives, representacions i pràctiques històriques diferents, ja siguin similars, complementàries, divergents o oposades. Els distintes agents socials malden per aconseguir l'hegemonia discursiva i per convertir el seu plantejament històric i la seva cultura commemorativa en canònica. L'estudi de la memòria pública atén a les diverses veus històriques que circulen en l'esfera pública i procura establir la seva interrelació. La

---

² L'anàlisi crítica de les representacions històriques i l'estudi del seu fonament “històric” o del seu basament “mític” pot ser un segon pas molt interessant en aquesta recerca de la memòria social.

memòria pública segueix la mateixa lògica estructural que hem copsat en la cultura històrica (de la qual és una part). En l'espai públic, hom pot distingir personatges o institucions que són especialment actius en la configuració dels discursos i de les representacions històriques. Es poden estudiar també els mitjans que utilitzen, el contingut semàntic de les narratives i la recepció crítica dels ciutadans.

Un estudi global sobre la memòria pública no s'ha de limitar a destriar els discursos i les representacions històriques en l'espai públic, sinó que ha de procurar escatir també la seva infraestructura i les seves dinàmiques d'elaboració, difusió i recepció³. Cal atendre també a la praxi de la memòria, a la seva manifestació visible i litúrgica. D'aquesta manera, l'anàlisi de la memòria pública és un fil de recerca que permet endinsar-se transversalment tant en els imaginaris, els debats ideològics i l'hermenèutica del món d'una societat com en la seva estructura, les seves relacions de poder i les seves pràctiques culturals.

Així doncs, el treball d'investigació que ara encetem procurarà ser el resultat d'una doble perspectiva de recerca. Per una banda, adoptarem un prisma *fenomenològic*. Per altra costat, prendrem també un angle de lectura *hermenèutic*. En primer lloc, des d'un punt de vista històric i sociològicocultural, ens proposem analitzar les pràctiques commemoratives i els discursos de memòria que van circular i van contraposar-se en l'espai públic barceloní durant la Segona República. Ens interessa investigar quina imatge del passat va predominar en l'àmbit comunal, quines narratives històriques van concórrer i quins esdeveniments històrics es van celebrar. Normalment, un canvi de règim comporta una transformació de la cultura de la memòria, dels seus agents i dels seus referents canònics. Voldríem determinar quin va ser el relat històric oficial que va difondre's durant aquells anys apassionats i quina resposta política i ciutadana va rebre des dels sectors displicents amb el nou règim o amb l'orientació que anava adquirint. Desgranarem els referents històrics i les dates jubilaris sobre les quals va orbitar la nova cultura de memòria.

En les pàgines d'aquest treball s'exposaran les polítiques de memòria impulsades per les institucions oficials de la Ciutat Comtal i la reestructuració simbòlica de l'espai urbà que es va endegar a través de la reforma del nomenclàtor. L'estudi escatirà també l'erecció de nous monuments commemoratius, estendards de la nova memòria institucional i referents del novell paisatge simbòlic barceloní. Intentarem descriure amb rigor documental la intrahistòria de les estàtues erigides i la catarsi toponímica que va viure la ciutat. Repassarem també els continguts dels nous llibres d'història editats per a les escoles. La investigació sistemàtica d'aquests casos concrets ens hauria de servir per llambregar els discursos i els

---

³ Cfr. S. Michonneau: *Barcelona, memòria i identitat: Monuments, commemoracions i mites*. Euomo, Vic, 2001, p. 314.

imaginariis històrics latents que es van materialitzar i van competir en la Barcelona de la Segona República. En síntesi, aquest treball intentarà destriar les narratives històriques que bategaven en el transfons de la vida pública barcelonesa i procurarà resseguir aquelles representacions i evocacions històriques que es van materialitzar. Al mateix temps, es relataran les discussions socials, polítiques i mediàtiques que suscitaran.

A més d'esfilagarsar els arguments i les imatges històriques col·lisionants en l'esfera pública, tenim com a objectiu presentar les dinàmiques i els processos que les van vertebrar. Qui van ser els ideòlegs de la nova memòria institucional? Quin era el seu engranatge polític, administratiu i artístic? Quin paper hi va jugar la societat civil? Quins grups o quines entitats cíviques van promoure la difusió de relats i representacions històriques en l'espai públic barceloní? Quins mètodes de promoció i de finançament seguien? Ens proposem radiografiar, doncs, l'articulació social i política dels imaginariis històrics. A més d'indagar la gènesi i les sinèrgies creadores de la memòria pública, cal que descrivim també les seves dramaturgies. La memòria pública inclou una litúrgia de la memòria interessant d'examinar. Haurem d'endinsar-nos en la cultura commemorativa de la Barcelona republicana, és a dir, en la representació visual i vivencial del passat en la vida cívica. Investigarem com se celebraven les grans diades i quins rituals es seguien per inaugurar els monuments i els carrers. Caldrà esbrinar també quina presència va assolir la història en el debat polític, quan s'acudia al pretèrit en el fragor de la dialèctica parlamentària i com era emprat en el clima vibrant d'un míting electoral. Explorarem també la relació de la premsa amb la història i l'aparició d'evocacions pretèrites en alguns diaris. Finalment, procurarem determinar quina fou la reacció ciutadana davant de les propostes memorístiques impulsades pel poder polític, pels mitjans de comunicació i per les associacions de distinta mena.

Queda palès, doncs, que el treball que presentem parteix d'un primer esglaió fenomenològic de tall sociocultural que malda per descriure les pràctiques i les representacions que van teixir la memòria pública de la Barcelona republicana. Ens proposem realitzar una fotografia textual de la memòria cívica. Aquesta fotografia, és clar, es farà amb un enfoc particular. No només reproduïrem amb la major precisió possible el tapís de la memòria, sinó que intentarem explicar la significació contextual de les seves figuracions i argumentar els motius de la seva ambigüitat cromàtica. El treball té una doble *dimensió hermenèutica*. La primera es troba ja continguda en l'aproximació fenomenològica o descriptiva-empírica apuntada. Referir els discursos de memòria convergents en l'esfera pública d'una societat reclama explicar les distintes interpretacions de la història que arboren els diferents sectors socials. Comporta, per tant, precisar la lectura distintiva que fa cada grup d'un esdeveniment històric, d'una festa patriòtica o de la història global del país.

Aquest treball no pretén simplement anotar els noms dels carrers imposats, les estàtues erigides o les evocacions històriques dels líders polítics en els seus parlaments, sinó dilucidar les interpretacions històriques de fons que les sustenten.

El primer nivell interpretatiu del treball consisteix, doncs, en aclarir les lectures que els mateixos contemporanis van fer de la història i en presentar la seva reflexió sobre l'ús del passat en l'espai públic. L'estudi conté, però, un segon esgràó hermenèutic. Ens referim en aquest cas a la clau interpretativa que adoptarem nosaltres per abordar la memòria pública barcelonina. Llegirem els relats textuais i visuals de memòria en la seva projecció pragmàtica. Ens interessen, sobretot, les potencialitats i els usos polítics i ideològics de la memòria. És a dir, ens ocuparem primordialment d'esbrinar les intencionalitats, els significats i les ressonàncies polítiques de les narratives històriques. En poques paraules, esmerçarem la major part dels esforços en *aprofundir en la pragmàtica i la semàntica ideològica i política dels relats i les representacions de memòria*.

Jorn Rüsen ha explicat que la cultura històrica presenta tres dimensions principals: cognitiva, estètica i política. En efecte, podríem afrontar aquest estudi sobre la memòria pública (que és una part de la cultura històrica) subratllant els aspectes cognitius. En aquesta línia, podríem garbellar críticament les representacions històriques per establir si estan més a prop de la historiografia rigorosa o de la mitologia llegendària. Una altra opció seria endinsar-nos fonamentalment en la vessant estètica de les figuracions històriques i analitzar-les des d'un punt de vista formal i artístic. Un estudi absolut de la memòria pública requeriria incorporar en profunditat tots aquests aspectes. Només en podrem donar unes pinzellades. La limitació és un atribut inseparable de l'obrar humà.

L'estudi que ara encetem dirigeix el seu focus d'atenció a la relació entre la memòria pública i la controvèrsia política i ideològica de la Barcelona republicana⁴. La investigació s'apropa a la reelaboració comunal de l'experiència històrica situant-la en el marc de debat polític, ideològic, social i cultural en què es desenvolupa i que contribueix a dibuixar. Tal com hem assenyalat, partim de la hipòtesi que la memòria pública és un escenari comunicatiu en el qual la comunitat no només dialoga sobre el seu passat, sinó que discuteix indirectament el seu present i el seu esdevenidor. La memòria pública és *mirall i eina* de la vida política i de la controvèrsia ideològica. La dialèctica sobre el pretèrit és sempre reveladora perquè traspuja debats de fondària sobre els principis vàlids de l'ordre polític i reflecteix els magmes mentals d'una societat. La memòria pública esdevé així un finestrall

---

⁴ Entenem la *política* en un sentit ampli, és a dir, com a discussió sobre l'organització de la polis, de la societat. En aquest sentit, el debat polític inclou les dissensions socioeconòmiques i fins i tot les pugnes pels valors de referència i pel sistema normatiu que emmarca la vida comunitària.

magnífic per atalaiar les disputes ideològiques d'un període històric. Tenim present, però, que la memòria pública no només és un mirall indirecte i subconscient de la dissensió politicosocial. La proclamació de predicats històrics i la seva celebració pública és també un estri performatiu, una espasa simbòlica que els diferents grups empen conscientment per configurar els marcs discursius cívics i per altaveuar la seva proposta d'organització social.

b) Acotació temporal i geogràfica. Justificació.

En les darreres pàgines, ha quedat definit l'objecte del nostre estudi: la memòria pública en relació a la controvèrsia política i ideològica. És arribat el moment de delimitar les coordenades temporals i geogràfiques de la prospecció. Pel que fa als llindars temporals de la recerca, la qüestió és nítida. Només caldrà precisar un aspecte per defugir malentesos. Les fronteres geogràfiques de la investigació són una mica més complexes i haurem de perllongar la reflexió en el capítol següent per justificar els seus marges.

El marc temporal d'aquest estudi abasta des del 14 d'abril del 1931, jornada en què fou proclamada la República a Barcelona fins el 18 de juliol del 1936, dia en què diverses ciutats espanyoles foren escenari del cop militar que va desembocar en la Guerra Civil. Hem de fer aquí un incís important. Quan en aquest treball parlem de la Segona República ho farem en un *sentit metonímic*. La Segona República Espanyola fou proclamada el 14 d'abril del 1931, fou estructurada institucionalment de forma definitiva al desembre del mateix any amb l'aprovació de la Constitució i fou finalment esbandida quan les tropes comandades per Franco van guanyar la Guerra Civil. Per tant, insisteixo, emprarem l'adjectiu temporal *republicà* en un sentit metonímic, conscients que quan ens referim a la "memòria pública republicana" estem fent esment de la cultura de memòria cívica i política que va caracteritzar una part important, però no la globalitat, de l'experiència republicana.

Val a dir també que la Segona República espanyola va passar diverses etapes i s'hi poden albirar clarament alguns punts d'inflexió. La nostra constricció temporal no és arbitrària. Les ruptures de la biografia republicana es veuen marcades amb nitidesa per les distintes convocatòries electorals els anys 1931, 1933 i 1936. En cada una d'aquestes cites comicials, el poder polític va pendular dràsticament. És evident que no foren moviments sísmics del tot inesperats, sinó que les jornades electorals foren l'expressió de les tendències sociopolítiques que s'havien anat covant des de mesos enrere. A més d'aquests punts

d'inflexió palmaris, n'hi ha d'altres també importants, com són l'aprovació constitucional dels articles anticlericals a l'octubre del 1931, la promulgació de la constitució al desembre del mateix any, el cop de Sanjurjo a l'estiu del 1932, l'aprovació de l'Estatut de Catalunya unes setmanes més tard, la repressió del moviment anarquista al gener del 1933, el moviment revolucionari de l'octubre del 1934, l'esclat dels escàndols de corrupció dels radicals a la tardor del 1935, etc.

No hi ha dubte, però, que la cesura més important que va viure la Segona República va produir-se el 18 de juliol del 1936 amb l'aixecament colpista d'un conglomerat políticomilitar en el qual s'encabien des dels monàrquics més tradicionalistes fins alguns generals de simpaties republicanes. A partir d'aquell moment, la Segona República va patir una transformació substancial. En primer lloc, perquè l'estat d'agitació que havia caracteritzat molts períodes del règim va ser substituït per un estat permanent de guerra civil. En segon lloc, perquè els líders polítics republicans van perdre el control d'una part creixent del territori espanyol. En tercer lloc, perquè la zona que arborava la continuïtat institucional amb els òrgans democràtics constitucionals va viure un important esllavissament revolucionari. Els dirigents polítics elegits a les eleccions del 1936 van poder comprovar com no només perdien la seva sobirania directa sobre part del país sinó que, en les zones sota el seu domini, el seu poder es veia afeblit i mediatitzat per la força dels moviments obrers revolucionaris. Seria erroni assegurar que es va produir una ruptura absoluta entre la vida republicana anterior i posterior al 18 de juliol. Comprovarem en aquest treball com els adalids de la República van definir des de bell antuvi la proclamació del nou règim com una "revolució". Ho feren, fins i tot, els republicans dretans. Ara bé, està clar que entre la lògica "revolucionària" del 1931 i la del 1936 hi ha diferències substancials, començant pel desembarcament comunista durant la Guerra Civil.

La mateixa política de memòria seguida per l'Ajuntament de Barcelona varià radicalment en alguns aspectes després del cop d'Estat. Si durant el primer període republicà s'havien respectat moltes referències religioses en els noms dels carrers, aquestes foren escombrades després de l'aixecament militar⁵. Tot treball té els seus límits temporals, discutibles i ampliables. Queda establert, en qualsevol cas, que el marc temporal d'aquesta recerca es circumscriu a l'experiència republicana abans de la Guerra Civil i que, per simplificar i de forma conscientment metonímica, anomenarem "memòria pública republicana" al que és només una part important però incompleta de les pràctiques i els discursos commemoratius que van impregnar la vida barcelonina de la Segona República.

---

⁵ Cfr. J. Fabre i J.M. Huertas.: *Carrers de Barcelona. Com han evolucionat els seus noms*. Edhasa, Barcelona, 1982.

Hem anat perfilant l'objecte de la investigació que encetem. Ens submergirem en la memòria pública de la Segona República. Un cop aclarida la coordenada temporal, cal resseguir també els límits geogràfics. En aquest cas, la qüestió no és tan senzilla, perquè la cartografia del nostre estudi no serà solament física, sinó també simbòlica i comunicativa. Dedicarem el capítol següent a explicar les característiques d'aquesta geografia discursiva. De moment, però, podem dir que el focus geogràfic del treball és Barcelona. Millor dit, l'esfera pública barcelonina. Indagarem les representacions i les discussions històriques que s'escaïren en l'esfera pública de Barcelona entre els anys 1931 i 1936. Què entenem exactament per "esfera pública" i què la conforma? Amb voluntat d'esbossar sintèticament el que desenvoluparem més tard, podem dir que l'esfera pública està fonamentalment constituïda per l'àmbit polític, per l'opinió pública i per l'espai públic.

El treball investigarà, en primer lloc, les decisions i discussions de memòria que van tenir lloc en els escenaris de la política barcelonina. La capital de Catalunya acollia diverses institucions i era l'estrada d'una vida política intensa. En aquest àmbit, prendrem com a eix central de recerca els debats històrics i les iniciatives commemoratives sorgides en el si de l'entitat política més pròpiament barcelonina: l'Ajuntament. Assistirem amb pacient curiositat als plenaries municipals per anotar les argumentacions històriques dels regidors i per seguir la controvertida germinació d'alguns projectes commemoratius. Auscultarem també les evocacions històriques llançades als vents barcelonins en els mítings i els encontres polítics. En alguns moments puntuals, dedicarem atenció al Parlament de Catalunya. Institucionalment, però, el nostre punt de mira es fixarà en el Consistori.

Un dels pilars de l'esfera pública és l'*opinió pública*, sustentada i expressada en l'*opinió publicada*. Aclarirem aquests conceptes en pàgines ulteriors. La geografia d'aquest estudi serà, en certa manera, una geografia textual i comunicativa. Escodrinyarem l'aproximació a la història d'alguns diaris barcelonins de referència. Examinarem què i com recordaven els diaris, de quina manera responien a les propostes commemoratives impulsades pel poder polític o la societat civil i de quina forma promovien també, des de les seves pàgines, determinades narratives de memòria. Donat que en un projecte doctoral és materialment impossible llegir amb profunditat tots els periòdics del període, hem optat per focalitzar la nostra recerca en quatre diaris: *El Diario de Barcelona*, *La Veu de Catalunya*, *La Humanitat* i *Solidaridad Obrera*. En el moment d'exposar les fonts emprades en el treball, donarem raó pausada d'aquesta elecció. Avancem que no eren els diaris més llegits de la ciutat, però eren els exponents autoritzats de la ideologia de quatre forces socials que van tenir un paper cabdal en el món polític i en la reestructuració simbòlica de l'espai públic barceloní. La opinió publicada abasta també els llibres. Pararem esment a alguns opuscles de contingut

històric editats durant els anys trenta. De vegades, són transcripcions de conferències pronunciades per polítics; altres, consisteixen en petits treballs d'historiografia acadèmica, que responen a polèmiques mediàtiques d'interpretació historiogràfica. No ens oblidarem tampoc dels llibres de text d'història per a les escoles.

L'esfera pública (és a dir, l'àmbit físicocomunicatiu d'intercanvi, circulació i negociació social) se sustenta sobre una tercera pota: *l'espai públic*, en el sentit més literal i material del mot. En síntesi, els carrers i les places de la ciutat, així com alguns teatres o recintes on es congrega la població. Moltes de les discussions polítiques i mediàtiques al voltant del passat es refereixen precisament a la representació objectivada del pretèrit en aquests espais. Ens interessa, doncs, ressenyar les materialitzacions verbals i icòniques de la història que van tenir lloc en els carrers i les places de la ciutat. Indagarem com els dirigents polítics i les associacions cíviques van frisar per esculpir en pedra els seus imaginaris històrics i per poblar els passejos de la ciutat amb els referents de la nova narrativa commemorativa oficial. Descriurem les pràctiques rituals que acompanyava aquesta ocupació simbòlica de l'espai urbà i rastrejarem fins a quin punt l'espai físic de la ciutat va ser camp d'enfrontament entre distintes tradicions commemoratives.

c) Les fonts primàries

El passat ja no és. El seu atribut fonamental radica precisament en què fou, però ha deixat de ser. Tan sols existeix en forma de petjada. Perviu en les memòries dels contemporanis. Serva encara un grau d'existència en els vestigis que han sobreviscut al pas del temps. I presenta una certa consistència com a latència que batega en la realitat actual. Però el passat, com a tal, ha desaparegut. Això implica que tot aquell que vulgui aproximar-se als temps pretèrits, rescatar-los del seu esvaïment substancial, ha d'acudir als seus rastres en l'actualitat. Ha d'adreçar-se, en primer lloc, als objectes materials i als vestigis textuais que han perdurat. És el que hom anomena "fonts primàries". Són les claus que ens permeten descórrer el vel del pas del temps i entrellucar de forma aproximada i difusa el que fou l'experiència existencial passada.

En la introducció de la tesi hem procurat situar la nostra recerca en el seu marc bibliogràfic. Centrarem ara l'atenció en desgranar les fonts primàries emprades. En realitat, al llarg de la recerca, hem dedicat la major part dels esforços a llegir fonts textuais escrites en

els temps de l'estudi. L'objectiu ha estat capbussar-nos verament en els panorames mentals i polítics dels ciutadans dels anys trenta i procurar que el nostre magí i la nostra sensibilitat vibrés a l'uníson amb les dèries, els horitzons i els enardiments dels homes d'ençà. És necessari escoltar directament els contemporanis, parar l'orella als seus discursos i llegir els seus escrits per poder començar a agafar l'acord d'un temps històric. Després caldrà distanciar-se críticament. Però la comprensió crítica d'un període exigeix, primerament, haver-se submergit en els mars sentimentals i imaginals d'una època. En aquesta línia, al llarg d'aquest treball hem procurat donar veu als protagonistes del període, tant a aquells que van tenir en les seves mans els destins polítics del país com aquells que van assumir la capdavantera en el disseny i la crítica de les polítiques de memòria.

A l'hora d'encetar aquesta prospecció històrica sobre la memòria pública del període republicà, la primera font que s'ha imposat han estat les actes de les reunions consistorials de l'Ajuntament de Barcelona. Hem llegit les actes de les sessions plenàries i dels encontres de la Comissió Permanent des del 14 d'abril del 1931 fins al 18 de juliol del 1936. En aquests documents, ben conservats a l'Arxiu Administratiu Municipal, estan consignades les iniciatives commemoratives empreses per l'Ajuntament, així com les polèmiques que sovint van aixecar. Les actes reproduïxen amb bastanta precisió tota la vida municipal durant aquests anys, amb els seus moments plàcids i les seves sessions tumultuoses. Indexen també l'estructura administrativa de l'ajuntament i revelen la formació i el funcionament de les comissions. En la relació de les sessions plenàries, combinen la narració descriptiva en tercera persona amb la transcripció exacta de les paraules dels regidors. En alguns casos, el taquígraf sintetitza els arguments. En altres, plasma literalment les seves expressions. Normalment, porta a terme una barreja que els mateixos consellers reconeixen com a fidel i vàlida. Així ho demostraven, almenys, setmana rere setmana aprovant les actes.

Des de les eleccions municipals del 1931 fins a les del 1934, l'Ajuntament es reunia setmanalment en sessió plenària. El reglament permetia una notable llibertat d'intervenció i els debats eren animats, vibrants i no poques vegades violents. En capítols propers tindrem ocasió de repassar algunes discussions inacabables sobre qüestions relatives a les polítiques de memòria. El caràcter assembleari de les sessions feia les delícies dels periodistes i dels amants de la retòrica però entrebancava l'eficàcia de l'administració. Seguint la Llei municipal elaborada pel parlament català, l'Ajuntament format el 1934 va articular-se d'una forma molt més pragmàtica i vertical. Els plenaris foren reduïts a una sessió mensual i cada setmana es reunia, en canvi, la Comissió Permanent presidida per l'alcalde. La gestió de la vida municipal va descentralitzar-se, atorgant major autonomia i iniciativa als departaments municipals, presidits per un tinent d'alcalde. Les actes de les sessions plenàries van seguir

narrant amb profusió els debats polítics, però les actes de les reunions de la Comissió Permanent es van limitar a apuntar els temes tractats i els acords presos.

Una altra font important per a l'estudi de la memòria pública són els expedients elaborats per les comissions encarregades de les accions commemoratives. Com quedarà palès, les polítiques de memòria no van dependre exclusivament d'un sol negociat municipal. De vegades, una iniciativa requeria la intervenció de diverses instàncies i comportava el treball conjunt de tècnics i polítics de distints departaments. Alguns dels projectes de memòria més importants van suposar la creació de comissions especials. Una d'aquestes fou la de Revisió dels Noms dels Carrers. També van formar-se comissions ad-hoc per estudiar i dirigir la construcció dels monuments a Pi i Margall o als Voluntaris Catalans. Altres accions commemoratives quedaven enquadrades en les competències i el treball ordinari de departaments com Cultura o Foment. A partir del 1934, la major part de les decisions de memòria van passar pel despatx de Duran i Reynals, tinent d'alcalde encarregat d'Urbanització i Eixample⁶. Els funcionaris arquitectes responsables del "pla de la ciutat", la Comissió de Cementiris i els serveis municipals d'Ornat i de Parcs i Jardins van contribuir també a perfilar el dibuix del nou mapa de memòria urbana. En qualsevol cas, totes les propostes sorgides d'aquests comitès o presentades directament en els plenis hagueren de passar pel sedàs de l'omnipotent Comissió d'Hisenda.

Els grups de treball ordinaris i extraordinaris encarregats de la memòria pública van anar recollint i arxivant les propostes, les cartes i els dictàmens que rebien i que produïen en relació amb les iniciatives commemoratives. La consulta d'aquests expedients aporta dades reveladores sobre les dinàmiques de la memòria en general i detalls precisos sobre la gènesis d'alguns monuments. En aquest punt, és d'absoluta justícia regradar a Stephane Michoneau pels documents i les referències que va facilitar-me. L'autor de la monografia *Barcelona: memòria i identitat* tenia encetada una investigació sobre la memòria republicana. Agraïxo sincerament els materials que em lliurà i que m'han permès trobar alguns expedients amagats en els passadissos documentals de l'Arxiu Administratiu.

Les fonts que s'han consignat fins ara es refereixen al circuit polític i burocràtic de la Ciutat. Tanmateix, no totes les informacions que hem pogut recopilar sobre la gestació de les polítiques de memòria provenen de les fonts administratives. Els diaris de l'època aporten també dades rellevants. La premsa recull els detalls dels moviments i els projectes commemoratius covats a les dependències municipals. En realitat, els diaris són font

---

⁶ Entre les competències del seu departament, es comptaven: Instal·lació i reforma dels serveis relacionats amb el plànol de la ciutat. Obertura i alineació de carrers i places. Obres d'urbanització. Traçat i establiment de Parcs i Jardins. Reforma interior. Ornamentació. Retolació i numeració de carrers i places. Monuments públics. Edificis d'interès històric i artístic. Instal·lacions industrials particulars. (Cfr. ACGB, 5.II.1934, p. 5)

imprescindible d'aquest estudi per tres motius més. En primer lloc, perquè descriuen les pràctiques de memòria descabdellades en l'espai públic. Relaten la dramaturgia de la memòria. Ressenyen la inauguració de monuments i de plaques commemoratives, consignen els parlaments dels polítics i descriuen la reacció popular. Són la font informativa principal on podem escatir quin era el comportament popular, l'adhesió o la indiferència, davant les diades festives i jubilaris.

En segon lloc, els periòdics permeten ampliar el focus de la recerca. Les fonts administratives acrediten la relació entre política i memòria en el si de les Cases Consistorials. A través dels diaris, podem estudiar també com els polítics empraven arguments històrics fora de seu parlamentària o administrativa, com evocaven el passat en mítings i assemblees multitudinàries. Més important encara és que la premsa facilita informació sobre el rol de la societat civil en la conformació de la memòria pública. Els diaris testimonien que moltes de les iniciatives de memòria es van fargar en locals d'agrupacions cíviques i culturals. Si desatenguéssim la mobilització i la resposta de la societat civil davant dels debats de memòria, no podrien afirmar que el nostre estudi tracta de la memòria pública. Com a màxim, podria convertir-se en un treball sobre les polítiques de memòria. Tal com quedarà demostrat, però, és impossible indagar les representacions històriques en l'espai públic barceloní i comprendre les seves dinàmiques sense tenir present el paper que hi va jugar l'enreixat associatiu de la ciutat.

En tercer lloc, els diaris són una font ineludible perquè no només reflecteixen els debats de memòria en l'àmbit polític i en l'espai públic, sinó que ells mateixos són promotors i escenari de la memòria pública. Les publicacions impulsaven iniciatives de memòria en l'espai urbà. Però, sobretot, eren una tribuna oberta per recordar i honorar fets i personatges antics. Els periòdics dedicaven fotografies i articles a evocar les figures traspassades que encarnaven els ideals que el diari arborava. Òbviament, aquest record no era neutre o asèptic, sinó que tenia un caire fortament interpretatiu i presentista. La premsa del moment estava escrita en un to polèmic i incisiu, obertament partidista. Conscients de ser els emmotlladors de l'opinió pública, els diaris proposaven interpretacions històriques estretament lligades a la lectura del present i a les disputes polítiques i socials que vivia la societat. En diverses ocasions, la premsa va esdevenir també l'entramat on van tenir lloc debats entre historiadors de prestigi.

Unes pàgines més endavant descriurem l'ambient periodístic de la Barcelona republicana i els principals òrgans d'opinió. En aquest treball, no els hem pogut analitzar pas tots. Hem preferit repassar amb minuciositat quatre diaris, en concret, *La Veu de Catalunya*, *La Humanitat*, *Solidaridad Obrera* i *El Diario de Barcelona*. A despit de ser periòdics amb tiratges

importants, eren superats per *La Vanguardia* i per *El Diluvio*. Per què hem seleccionat, doncs, aquestes capçaleres i no d'altres? La primera raó és que tot estudi és limitat i exigeix l'elecció d'algunes fonts i l'omissió d'altres. Tot treball doctoral és una prospecció sobre un territori físic o discursiu definit. Les conclusions es desprenen i s'han de referir a l'àmbit analitzat. Està clar que si hom prengués altres coordenades de recerca, els resultats podrien ser diferents. Per això és necessari assenyalar amb nitidesa el marc d'estudi i justificar la seva validesa i coherència.

Hem elegit aquests diaris perquè són l'expressió oficiosa de quatre paradigmes sociopolítics importants a la Barcelona republicana. Tal com ha estat apuntat a la Introducció, el nucli del nostre treball rau en descriure la controvèrsia historicoideològica que va enfrontar els dos sectors polítics majoritaris de la vida catalana: l'Esquerra Republicana de Catalunya i la Lliga Regionalista. El nostre objectiu és narrar la *conversa* pública entre el nacionalisme conservador i el nacionalisme progressista al voltant del significat i la representació cívica de la història de Catalunya. Amb aquest treball no pretenem descriure la memòria col·lectiva dels catalans durant la Segona República. No podem fer-ho. No podem capficar-nos en els paisatges mentals de memòria de cada un dels ciutadans. Podem, en canvi, consignar els discursos historicoideològics que defensaven i promovien els seus representants. En aquest sentit, és cert, no descriurem la memòria del poble, sinó els relats històrics promoguts per unes elits del món polític i de la societat civil.

Així doncs, no exposarem els paradigmes històrics del poble, però sí els paradigmes historicoideològics que vertebraven les opcions polítiques elegides pel poble. En aquest sentit, *La Humanitat* és el diari que expressa i proclama l'ortodòxia discursiva de l'Esquerra Republicana, mentre que *La Veu de Catalunya* és l'òrgan on es plasma i conforma la versió canònica de la realitat defensada per la Lliga Regionalista. Ja hem subratllat que ni l'ERC ni la Lliga eren partits homogenis. Més tard apuntarem la varietat de procedències dels membres d'ERC, que aixoplugava des de sindicalistes anarquitzants catalanistes fins a liberals burgesos nacionalistes. Tampoc la Lliga era una força monolítica, i s'hi barrejava el catalanisme tradicionalista amb el catalanisme liberal-conservador. Tant *La Humanitat* com *La Veu* són plataformes periodístiques que permeten copsar la pluralitat discursiva que batejava sota les dues formacions.

La Humanitat i *La Veu* ens interessen perquè són cristallitzacions discursives dels imaginaris identitaris i històrics que elegien més o menys conscientment els electors catalans i que, al final, donaven forma a les estructures polítiques, culturals i ideològiques de la vida pública. Pararem especial atenció a les evocacions històriques d'aquests dos diaris, però auscultarem també els posicionaments historicopolítics de *Solidaridad Obrera* i del *Diario de*

Barcelona. El primer és l'òrgan d'expressió de la CNT barcelonina, el sindicat de major implantació a la ciutat. Els anarquistes defugien la participació política per considerar-la una farsa reproductora de l'ordre social burgès. També tenien, però, una visió del passat i una cultura de la memòria, plasmada en el diari sindical. *El Brusi* –com era conegut habitualment *El Diario de Barcelona*– expressava el sentir dels sectors més conservadors de la ciutat. Era un diari prestigiós i antic, que en aquells moments era l'altaveu principal de les forces monàrquiques barcelonines i es trobava alineat amb el catolicisme tradicionalista.

La recerca que obrim relatarà el canvi material en l'espai públic barceloní i les celebracions politicopopulars en l'espai cívic. Ara bé, el treball té un caire eminentment discursiu. El que ens ocuparà principalment és contraposar les diverses narratives historicoideològiques que circularen en l'esfera pública de la ciutat i que, en alguns casos, van materialitzar-se en estàtues o noms de carrers. El nostre objecte de fons són els discursos, els paradigmes⁷. Els diaris que analitzarem van ser altaveus i configuradors narratius. No podrem abastar tots els relats sobre el passat. Queden fora perspectives que representaven altres diaris. Pensem que un treball futur hauria d'incorporar *El Diluvio*, diari popular molts cops proper al radicalisme barceloní. Sigui com sigui, han quedat clares i definides les fonts periodístiques que emprarem. Els resultats del treball, doncs, es deuran i es referiran a elles.

Entre les fonts primàries utilitzades s'hi comptem també els llibres. Per entendre el context social i polític que va emmarcar la memòria pública, hem acudit al que van escriure els mateixos protagonistes de la Segona República. Així, hem repassat memòries i discursos de Pi i Sunyer, Aiguader, Macià, Cambó, Valls i Taberner, Gil Robles, Lerro, Azaña, etc. Més estretament vinculats amb l'objecte del treball són els llibres publicats durant els anys trenta sobre afers de memòria pública. La recerca incorpora opuscles que són reproducció de conferències d'historiadors o de polítics i algunes obres historiogràfiques que responen a debats mediàtics sobre la interpretació del passat. Hem analitzat també alguns llibres publicats amb motiu de centenaris, jubileus i inauguracions de monuments. En aquest sentit, sobresurten les obres aparegudes amb motiu del Centenari de la Renaixença Catalana o a ran de la definitiva inauguració del monument a Pi i Margall.

---

⁷ Hannah Arendt ha recordat que, en realitat, el discurs és l'eix de la vida política. El discurs té, a més, una indubtable dimensió performativa. “[En Grecia], discurso y acción se consideraban coexistentes e iguales, del mismo rango y de la misma clase, lo que originalmente significó no sólo que la mayor parte de la acción política, hasta donde permanece al margen de la violencia, es realizada por palabras sino algo más fundamental, o sea, que encontrar palabras oportunas, en el momento oportuno es acción, dejando a parte la información o comunicación que llevan”. (H. Arendt: *La condición humana*. Paidós, Barcelona, 2005, p. 53)

Haig de precisar explícitament que l'estudi toca només tangencialment els grans treballs historiogràfics publicats durant el període. Em refereixo en concret a la monumental *Història de Catalunya* de Ferran Soldevila, que ha estat ja estudiada amb profusió en una tesi doctoral recent⁸. El nostre treball se centra principalment en les polítiques de memòria i en els debats públics (polítics, mediàtics i urbans) sobre el passat, i no tant en la historiografia acadèmica. Considerem, en canvi, que un aspecte molt significatiu de la memòria pública és l'ensenyament de la història a les escoles, donat que l'escola és l'àmbit on es forja primerencament la consciència històrica, cívica i nacional dels ciutadans. Per això, destriarem els continguts de cinc llibres de text publicats durant els anys trenta sobre història de Catalunya i escrits per als infants.

Per poder situar en la seva perspectiva històrica i per copsar les continuïtats i les innovacions dels discursos de memòria en l'espai públic, els compararem amb el contingut històric d'algunes obres clàssiques del catalanisme polític. Emmirallarem els relats de memòria imperants amb algunes narratives de la historiografia renaixentista. Entre les obres cabdals del catalanisme polític, tindrem especialment presents les de Valentí Almirall, Torras i Bages i Prat de la Riba. A l'hora d'elegir algunes referències historiogràfiques vuitcentistes, prendrem com a vares de mesura les obres de Víctor Balaguer i d'Antoni de Bofarull.

---

⁸ E. Pujol: *Ferran Soldevila i la historiografia catalana del seu temps (1894-1971)*. Tesi Doctoral. UAB, 2000.

2. L'esfera pública

a) L'esfera pública moderna

En el capítol precedent han quedat dibuixats els objectius de la recerca. Voldríem acabar de delinear amb rigor conceptual els perímetres de la investigació. Hem assenyalat ja la peculiaritat del nostre àmbit geogràfic. Queda clar que, sense renunciar del tot a algunes incursions comparatives, el nostre estudi se centra en la cartografia barcelonina. Una cartografia, però, que no es constreny als carrers de la ciutat, sinó que inclou també el verb polític i mediàtic. En poques paraules, la nostra geografia és l'esfera pública barcelonina. La intenció de les properes pàgines és precisar teòricament i històricament l'abast i els diferents registres d'aquesta geografia física i discursiva. Considerem que l'esfera pública s'articula en tres nivells principals: l'espai físic, l'opinió pública i la seu política.

En una tesi doctoral hom ha de jugar amb les cartes en laire. Cal presentar un dibuix acurat de les principals eines categorials i dels conceptes claus. Per això, enunciem breument el que entenem per esfera pública, opinió pública i espai públic. Oferirem una breu genealogia d'aquests termes i concretarem la situació històrica de les realitats que refereixen en la Barcelona dels anys trenta. Així, atalaiarem la situació de la premsa en la Segona República (opinió pública) i ens aproparem a l'estructura semiòtica i a la lògica sociològica de la ciutat moderna (espai públic del nostre estudi). Apuntarem, finalment, el procés que va permetre convertir l'urbs en un espai altament polititzat, en un dens lloc de memòria i en un sorprenent "teatre del record"¹.

La noció "d'esfera pública" comporta algunes ambigüitats notables. És una traducció possible del mot alemany "Öffentlichkeit", una noció gairebé omniabastant i rica en matisos, desgranada amb sistematicitat germànica per Jürgen Habermas². L'historiador Lucian Hölscher ha resseguit la intricada evolució dels conceptes "öffentlich" i "publik" en la cultura política alemanya des de l'Edat Mitjana fins a l'actualitat³. Al nostre país, el terme "Öffentlichkeit" ha estat traduït de maneres diferents. Se l'ha designat com "opinió pública", "espai públic", "esfera pública" o "publicitat"⁴. La noció de "públic" present en

---

¹ S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p. 158.

² Cfr. J. Habermas: *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Frankfurt am Main, 1962.

³ Cfr. L. Hölscher: "Öffentlichkeit", a Brunner, Conze i Koselleck (eds.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Stuttgart, Klett-Cotta, 1997, vol. IV, pp. 413-465.

⁴ Procurant recollir amb la màxima literalitat la noció habermasiana, el traductor Antonio Doménech emprà el concepte *publicitat* en la seva versió del llibre del teòric alemany. A desgrat de ser el mot que millor expressa el

totes aquestes traduccions ofereix també una notable ambigüitat polisèmica. Públic pot ser allò exposat a tots. També, allò que és pertany a tots. Pot significar el que correspon a l'Estat o, senzillament, el grup d'espectadors que es troba per assistir a una funció.

Hannah Arendt va dedicar un capítol del seu assaig sobre *La condició humana* a desentranyar la relació històrica entre l'esfera pública i la privada⁵. Explica Arendt que, en la civilització grega, el terme "privat" no designava principalment la vivència íntima, com ha succeït més tard. L'adjectiu tenia, més aviat, una connotació negativa, privativa. El món privat era el propi dels esclaus, el d'aquells que no eren ciutadans lliures i per, tant, es veien privats de participar en la vida pública, en les decisions i les discussions de la *polis*. L'àmbit privat, l'espai domèstic, estava caracteritzat per ser l'espai de la necessitat, l'àmbit on es cobrien les necessitats bàsiques. En canvi, l'esfera pública era el fòrum de la llibertat i de la creativitat humana. La filòsofa argumenta, però, que els afers propis de la vida privada i domèstica van esdevenir paulatinament assumptes d'interès públic. "Les necessitats de la vida" i els temes relacions amb la supervivència personal i social van començar a ocupar l'esfera pública⁶. Habermas relaciona aquest fet amb el pas de la societat feudal a la societat capitalista i burgesa, on augmenten la complexitat i els interessos econòmics.

Segons el pensador alemany, la burgesia emergent va començar a crear espais comunicatius de comentari, crítica i proposta sobre les decisions governamentals. Els burgesos, homes del món privat, van anar teixint una comunitat textual, un públic, que debatia els afers socials per trobar criteris de racionalitat que poguessin guiar l'activitat econòmica i les decisions governatives. Aquest espai comunicatiu d'intercanvi d'idees va trobar un mitjà d'expressió adequat en la premsa, però incloïa també els salons de discussió i tota mena de publicacions. En aquests àmbits de debat lliure, no només es debatien afers materials, sinó també assumptes morals, filosòfics i polítics. Entre la vida privada i les esferes governamentals va emergir un àmbit comunicatiu de debat i crítica d'idees. Poc a poc, aquest espai virtual i físic de discussió va anar ampliant el seu públic i, amb el pas del temps, va esdevenir el fonament del mateix Estat. En efecte, amb l'extensió del sufragi, fou l'opinió pública la que decidí els agents i les polítiques governamentals. Per altra banda, l'Estat es va veure constantment sotmès a la crítica expressada lliurement en els fòrums de debat social. El lloc més decisiu de l'intercanvi d'idees i de discussió normativa era el Parlament. Les opinions dels diferents sectors socials es feien sentir també a través de la

---

substantiu germànic, no crec convenient emprar-lo perquè pot portar a confusió. El concepte "publicitat" s'identifica habitualment en el nostre context cultural amb la pràctica de promoció comercial. Per això mateix, els editors de l'obra traduïda per Doménech van evitar incloure el mot en el títol del llibre: J. Habermas: *Historia y crítica de la opinión pública. La transformación estructural de la vida pública*. Ed. G. Gili. Barcelona, 1994 (6ª ed.)

⁵ Cfr. H. Arendt: *La condició humana*. Paidós, Barcelona, 2005, pp. 56-62.

⁶ *Ibid.*, p. 68.

premsa i els mitjans de comunicació. Stachel defineix “l’esfera pública” com un espai virtual en el qual es negocien els valors i les normes d’una societat⁷. L’esfera pública seria l’àmbit dialògic on la comunitat discuteix i consensua la seva identitat, el seu present i el seu futur.

Una de les grans ambicions del liberalisme va ser la creació d’una esfera pública absolutament lliure i neutra, sense condicionaments apriorístics ni marcs de discussió preestablerts per cap mena d’autoritat. Les condicions, els continguts i les conclusions del debat havien de dependre absolutament dels ciutadans que participaven en ells críticament en raó de la seva igualtat i llibertat fonamental. En parlar del debat religiós a la Segona República espanyola tornarem sobre la qüestió de la neutralitat de l’espai públic i apuntarem que la “neutralitat” no és simplement un marc “dèbil” de debat, una renúncia a qualsevol paradigma ideològic apriorístic. Sugerirem que la neutralitat és una opció “forta”, una aposta ideològica en si mateixa. Per altra banda, alguns autors han reiterat que aquesta cobejada neutralitat i la desitjada discussió lliure mai ha estat del tot aconseguida. L’espai virtual de diàleg racional i crític ha pogut assolir graus alts, però mai ha estat absolut⁸. En qualsevol cas, el liberalisme ha defensat tradicionalment la creació d’un “ordre de comunicació i de formulació”⁹, on la societat pugui trobar-se i autodefinir-se d’acord a un ús públic i lliure de la raó.

La categoria “Öffentlichkeit” accentua els àmbits virtuals i textuels de la discussió. Cal no oblidar, però, que “l’esfera pública” inclou també l’espai públic, és a dir, els llocs on els ciutadans poden trobar-se, interaccionar personalment i intercanviar productes. En el nostre treball utilitzem la noció d’esfera pública perquè és la més inclusiva. Inclou els espais físics i simbòlics, els camps materials i textuels on els ciutadans poden convergir per intercanviar béns materials i per decidir els marcs normatius i polítics de la comunitat. *Entenem l’esfera pública com un espai físic d’encontre social i de transferència material així com un àmbit comunicacional de discussió, d’autocomprensió i d’autoconstitució de la comunitat*. Depenent del grau de liberalisme i democratització de la societat, l’esfera pública serà més o menys oberta i presentarà majors o menors competències i restriccions per practicar l’encontre i la comunicació¹⁰. Una

---

⁷ Cfr. P. Stachel i R. Jaworski: *Die Besetzung des öffentlichen Raumes. Politische Plätze, Denkmäler und Strassennamen im europäischen Vergleich*. Frank&Time, Leipzig, 2007, p. 13.

⁸ “Hasta nuestros días la constitución de una esfera pública realmente libre de las arbitrariedades del poder constituye una promesa incumplida de la modernidad”. (R. Salcedo: “El espacio público en el debate actual: Una reflexión crítica sobre el urbanismo post-moderno”, a *EURE*, n. 84, 2002, p. 9)

⁹ I. Joseph: *Retomar la ciudad. El espacio público como lugar de la acción*. Ed. Universidad Pontificia Bolivariana, Medellín, 1999, p. 13.

¹⁰ Cal dir que la restricció del debat o la fixació d’uns mínims comuns apriorístics no és necessàriament negativa, repressiva o immoral. Pot ser convenient limitar algunes expressions que inciten a l’odi i a la destrucció humana o posar algunes barreres ètiques a la voluntat de la majoria. La història demostra com la majoria pot prendre decisions anihiladores. Hi ha algunes qüestions que no poden ser objecte de negociació comunicacional ni, en el fons, depenen de l’opinió majoritària. Un exemple són els drets humans.

comunicació, per cert, que històricament no és sempre racional i crítica, sinó que molts cops és passional, sentimental i mítica.

La Segona República, d'acord a la seva estructura constitucional de tall liberal, preconitzava una esfera pública de lliure discussió i de neutralitat religiosa. La constitució reconeixia com a drets fonamentals la llibertat de consciència i d'expressió. De tota manera, és necessari matisar el sentit d'aquesta neutralitat i llibertat en l'espai públic. En primer lloc, l'Estat, com a expressió representativa de l'opinió pública, es feia responsable i administradora dels espais públics. Les institucions polítiques assumien el monopoli discursiu i coercitiu sobre l'espai urbà. Per altra banda, la neutralitat religiosa suposava l'escombrament dels signes religiosos en els espais oficials i la restricció de les expressions públiques de fe. Finalment, la Llei de Defensa de la República establí també uns límits en els marcs de discussió i barrava algunes expressions polítiques i sindicals. El que posés en perill la República podia veure's prohibit. La censura va ser important en alguns períodes. Podem concloure que si bé durant la República hi hagué una important llibertat de premsa i d'expressió, el quadre cívic no estava lliure d'apriorismes i condicionaments.

b) L'opinió pública

Una de les costures bàsiques de l'esfera pública és l'opinió pública. De nou, aquest és un terme esmunyedit i polièdric. En una primera accepció, la categoria d'opinió pública es refereix al conjunt d'opinions que sostenen els ciutadans d'un país. Hi ha alguns arguments que són defensats per la majoria de la població mentre que d'altres els enarboren només unes minories. En aquest sentit, per descriure l'opinió pública en un moment donat caldria endegar una elaboració sintètica i ideal de les perspectives, els prejudicis, les actituds, els gustos i les formulacions mentals dels ciutadans¹¹. Els estudis demoscòpics són molt útils per aquesta tasca. Sovint, de forma metonímica, es parla d'opinió pública per descriure la visió majoritària de la població sobre un determinat afer. En línia amb les tesis defensades per Noelle Goellman¹², el filòsof espanyol Daniel Innerarity assevera que la “opinió pública no es lo que la gente piensa, sino lo que la gente piensa que la gente piensa”¹³.

---

¹¹ Habermas qualifica l'opinió pública com una “ficcio de l'estat de dret”. Cfr. J. Habermas: *Historia y crítica de la opinión pública*, op.cit., p. 261-274.

¹² Cfr. E. Noelle-Neumann: *La espiral del silencio. Opinión pública: nuestra piel social*. Paidós, Barcelona, 1995.

¹³ D. Innerarity: *El nuevo espacio público*. Ed. Espasa, Madrid, 2006, p. 91. Cfr. també J. Habermas: *Historia y crítica de la opinión pública*, op.cit., p. 266.

Altres vegades, es redueix l'opinió pública a l'opinió publicada o es considera com a opinió pública aquelles formulacions informatives o ideològiques que han estat enunciatades davant d'un públic nombrós, és a dir, que han estat bolcades en l'esfera pública i mediàtica.

Hom pot aproximar-se a l'opinió pública estudiant-la en un sentit ampli (conjunt d'opinions dels ciutadans) o en el seu sentit reduït (conjunt d'opinions que han estat verbalitzades obertament i poden ser escoltades i rebatudes per un públic nombrós). Aquí, indagarem l'opinió pública en el segon sentit, més restringit però també més objectiu, concret i comprovable. En poques paraules i adoptant la definició de Roger Scruton, considerem que l'opinió pública “no és l'opinió de la majoria, sinó l'opinió que és activa en l'esfera pública”¹⁴.

Fins ben entrat el segle XX (encara durant la Segona República), el canal principal de l'opinió pública fou la premsa. En els diaris es vessaven les opinions ideològiques, morals, culturals i socials. Els periòdics foren els impulsors de les opcions polítiques i el seus altaveus propagandístics. Els diaris van ser, en efecte, l'àmbit privilegiat de difusió i discussió d'idees. Sense la premsa, hagués estat del tot impossible constituir un Estat democràtic liberal, basat en la informació i el debat ciutadà sobre els afers públics. La teoria política il·lustrada –reivindicada per Habermas– parteix del pressupost que la ciutadania pot ser mestressa del seu destí i pot exercir la seva sobirana si ha estat primerament formada en l'art del pensament i en el coneixement crític de la realitat. Per exercir les llibertats cíviqes i participar en la decisió dels afers públics, els ciutadans s'han d'haver instruït en la comprensió del món físic i del món humà i han d'haver assolit les virtuts cíviqes necessàries per la construcció de la comunitat civil. Per això, el projecte reformista il·lustrat posà un èmfasi constant en la difusió i la qualitat de l'ensenyament. Emprant un llenguatge òbviament anacrònic, podríem dir que la premsa suposava l'eina de “formació continuada” dels ciutadans, la font on rebien la informació sociopolítica necessària per participar amb solidesa en l'activitat pública i la deu on seguia bevent la seva reflexió intel·lectual i moral.

---

¹⁴ “[Public opinion is] not the opinion of the majority but the opinion that is active in the public realm. Public opinion can thus be liberal at a time when the majority opinion is illiberal (as perhaps now in the UK, at least over matters of crime and punishment), revolutionary at a time when the majority are reactionary (as happens from time to time in France), and even reactionary when the majority opinion is mildly liberal (as perhaps has happened in Japan)”. Roger Scruton: *The Palgrave MacMillan Dictionary of Political Thought*. Palgrave MacMillan, 2007 (3^a ed.)

- c) Premsa i periodisme a la Barcelona republicana. *La Humanitat, La Veu de Catalunya, Solidaridad Obrera i Diario de Barcelona.*

“Entre totes les manifestacions de l’activitat humana, la premsa és, potser la que amb més rapidesa s’ha adaptat al fet essencial de l’abolició de la distància que caracteritza les etapes presents de la civilització industrial”¹⁵. Així començava Jaume Ferrer l’estiu del 1932 un article publicat a *La Veu de Catalunya* on explicava l’evolució de la premsa els anys anteriors i apuntava les tendències que s’albiraven en el sector periodístic. L’aeroplà, la televisió, la telefonia i altres avenços tecnològics havien aconseguit polvoritzar les distàncies i modificar el marc humà de relació amb l’espai físic. El periodisme s’havia adaptat ràpidament al món globalitzat i interrelacionat. Per una banda, els diaris havien esdevingut una taula de notícies de tot el planeta. Per altra, gràcies als nous mitjans de transport, els exemplars periòdics podien circular més enllà dels seus límits territorials antics.

La premsa del moment, però, no només es caracteritzava per aquest eixamplament del seu focus d’interès i de difusió. Un altre tret cabdal era la seva conversió en un producte de masses i industrialitzat. El periòdic havia deixat de ser un pamflet ideològic per esdevenir un suport d’informació dirigit a un nombre molt ampli de persones. Orientat, també, als beneficis econòmics dels seus editors¹⁶. Les tirades dels diaris havien crescut exponencialment. En un cercle virtuós per a la premsa, l’augment de la difusió havia multiplicat l’interès publicitari i, al mateix temps, l’àmplia presència de publicitat permetia rebaixar el cost del producte per incrementar la venda. Arreu del món, els diaris que eren òrgans d’expressió de partits polítics es veien superats pels que tenien un caire més independent i pràctic. Els periòdics continuaven donant informació política i seguien essent “òrgans d’opinió”, però els grans diaris del món havien deixat de ser “òrgans de partit”. Els diaris havien guanyat en atractiu, utilitat i informació, però tendien a perdre part de la seva autoritat moral i política¹⁷. Així descrivia Jaume Ferrer l’evolució de la premsa a Europa. En particular, a Anglaterra.

Sense la premsa, seria impossible entendre l’onada política que transfigurà Europa al segle XIX. La revolució liberal hagués estat inviable sense els diaris i els setmanaris que difonien les noves doctrines i feien que anessin calant progressivament en l’ànima de les elits lectores i políticament actives. No hi havia grup polític que no comptés amb un periòdic

---

¹⁵ Jaume Ferrer: *La Veu de Catalunya*, 30.VIII.1932, p. 1.

¹⁶ “La premsa moderna és, en aquest aspecte de la producció, una indústria com qualsevol altra, subjecta a les mateixes lleis econòmiques i als mateixos mètodes progressius”. (Ibidem).

¹⁷ “Canvia, doncs, fonamentalment, el concepte de la gran premsa. El que ha augmentat en circulació, ho ha perdut en autoritat, sobretot en autoritat política i social. El lector es sent cada vegada més independent del seu diari, on cerca, més que l’orientació, la matèria informativa”. Ibidem.

proper ni cap persona que volgués influir en la mentalitat social que no hagués procurat, algun cop a la vida, de fundar un diari. La premsa era l'espai de debat que permetia la lliure difusió i la discussió d'idees i de plantejaments, la tribuna de la racionalitat i de la crítica. A meitat del segle XIX, el polític liberal Víctor Balaguer feia un elogi de la premsa, anotava la seva extensió i definia la seva missió. “En el día, la prensa, esa gran palanca del pensamiento y ese gran ariete de los principios, tiene más que nunca una misión importante que llenar. Cada día, los periódicos más buscados y más leídos; cada día, pues, tiene la prensa nuevo público, nuevos lectores en quienes poder inculcar sanas doctrinas, máximas constitucionales y el amor a la patria”¹⁸.

Havia perdut la premsa dels anys trenta aquest tremp polític i ideològic que lloava Víctor Balaguer? La resposta és més aviat que no. És veritat que, des de començaments del segle XX i , sobretot, a partir dels anys vint, la premsa havia sofert una modernització important i havia esdevingut un producte industrial de masses. És veritat, també, que els diaris més llegits a Barcelona no eren òrgans de cap partit, sinó més aviat iniciatives privades amb una important motivació econòmica. És veritat que els diaris introduïen noves seccions, alienes a l'esdevenir polític i més atentes a les necessitats pràctiques i lúdiques dels ciutadans. El cert, però, és que, d'acord al clima polititzat del període, tots els diaris publicats durant la Segona República van anar carregats d'informació i d'opinió política. El cert és que van mantenir-se i fins i tot van crear-se un nombre important de diaris portaveus de partits polítics. El cert, finalment, és que la premsa en el seu conjunt assolí llavors quotes inèdites de difusió i fou un dels pivots que va permetre articular l'abrandada cultura política de la dècada. *Solidaridad Obrera* seguia definint els diaris com “ese poderosísimo elemento de la vida moderna, forjador de opiniones, arrastrador de masas, difundidor de ideologías”¹⁹.

Segons Enric Marín, estudiós de la premsa barcelonina de la Segona República, “la producció periodística impresa aconseguí en aquests anys la seva màxima difusió, en termes absoluts i relatius, i la seva màxima influència social”²⁰. Segons els seus càlculs, a Barcelona s'editaven diàriament al voltant de mig milió de diaris²¹. Les confuses dades de difusió de què disposem i que comentarem més endavant ens permeten concloure que els dos diaris més llegits a la ciutat eren *La Vanguardia* i *El Diluvio*. *La Vanguardia* havia estat en els seus inicis (1.881) un diari liberal, tot i que amb els anys havia adquirit un to liberal-conservador,

---

¹⁸ V. Balaguer: *La libertad constitucional*. Imprenta Nueva de Jaime Jepús. Barcelona, 1858, p. 20.

¹⁹ Alfonso Martínez Rico: “La gran prostituta”, *Solidaridad Obrera*, 14.VII.1932, p. 8. L'autor acusava la premsa burgesa de ser la gran prostituïdora i diluïdora de la unitat i la revolució sindical.

²⁰ Enric Marín i Otto: *La premsa diària de Barcelona durant la Segona República. Aproximació històrica i anàlisi formal*. Tesi doctoral. UAB, 1989, p. 571.

²¹ *Ibid.*, p. 317.

deslligat de la influència directa de qualsevol partit polític. Als anys trenta, sota la direcció de *Gaziel*, amb abundants notícies de Catalunya, d'Espanya i del món i amb una avançada presentació formal, “va esdevenir el diari més important de Barcelona”²². Arrelat des de meitats del segle XIX a Barcelona *El Diluvio*, era un diari populista, republicà i progressista²³. No era catalanista, però tampoc anticatalà, i es destacava més aviat per un periodisme valent, punyent i agressiu, al mateix temps que demagògic i insultant²⁴.

Segons l'investigador Enric Marín, la premsa diària catalana de la Segona República es va caracteritzar, en termes generals, pel seu seguiment atent de la realitat política. Més encara, la premsa va assumir sovint el rol d'actriu directa en la confrontació política. Un altre tret distintiu va ser l'autonomia empresarial, cultural i política dels diaris barcelonins amb respecte amb el món madrileny. La gran majoria de diaris venuts a Barcelona s'editaven a la capital catalana i seguien models periodístics novells provinents d'Europa i d'Amèrica. El castellà va continuar essent la llengua de la premsa més llegida, però van aparèixer o consolidar-se també, com veurem, diaris escrits en català. Finalment, destaca Marín, resalta la presència gairebé total de la intel·lectualitat del moment en les planes d'un o altre diari²⁵. El període de transició obert després de la caiguda de Primo de Ribera va afavorir a tot l'Estat –també al Principat– el floriment de moltes iniciatives periodístiques, esperonades posteriorment per la llibertat de premsa que reconeixia l'article 34 de la Constitució. En advenir la República, Barcelona comptava amb 27 diaris d'informació general, mentre que Madrid en tenia 30.

Antonio Checa Godoy ha estudiat l'estreta relació entre política i periodisme durant la Segona República²⁶. En el seu documentat treball sobre l'eclosió de diaris vinculats a partits i personalitats polítiques durant aquells anys, l'autor afirma que la Segona República espanyola no només fou la República dels intel·lectuals, sinó també la “República dels periodistes”²⁷. A les Corts Constituents s'hi assentaven 47 periodistes i en el primer govern de la República la majoria dels ministres havien dirigit o participat en empreses periodístiques. Arreu d'Espanya van registrar-se casos abundants de periodistes que passaven a la política, de propietaris de diaris que ostentaven càrrecs polítics i de polítics que promovien a les diverses ciutats de l'Estat el naixement de diaris afins al seu partit.

---

²² J.M. Huertas (ed.): *200 anys de premsa diària a Catalunya*. Fundació Caixa Catalunya, Barcelona, 1992, p. 196.

²³ En realitat, havia tingut diversos noms: El Telégrafo, El Principado, La Imprenta, La Crítica, Coliseo Barcelonés, El látigo, El Coliseo, El Teléfono, El Diluvio. (Cfr. J.M. Huertas (ed.): *200 anys de premsa diària a Catalunya*, op.cit., p. 128-129).

²⁴ Cfr. Ibid., p. 129.

²⁵ Cfr. Enric Marín i Otto: *La premsa diària de Barcelona durant la Segona República*, op.cit., p. 568.

²⁶ A. Checa Godoy: *Premsa y partidos políticos durante la Segunda República*. Salamanca, 1989.

²⁷ Ibid., p. 17.

A desgrat de la tendència mundial de desvincular els diaris dels partits polítics, el cert és que a la Catalunya de la Segona República van abundar els periòdics que o bé eren òrgans oficials dels partits polítics o bé s'inscrivien obertament en la seva òrbita. Així, el 1936, la Lliga comptava amb dos diaris a Barcelona, un a Girona, tres a Tarragona i cinc en l'àrea metropolitana de la Ciutat Comtal²⁸. Més extensa era, encara, la xarxa periodística que havia aconseguit teixir ERC. “La Esquerra Republicana de Catalunya levantó en la región una amplísima red de prensa afín, superior a cualquier otra fuerza política, catalana o estatal, y además una red en su gran mayoría nacida con el partido”²⁹. El primer diari que va considerar-se com un portaveu autoritzat del partit va ser *L'Opinió*, que portava com a subtítol “Diari d'Esquerra Republicana de Catalunya”³⁰. Havia nascut com a setmanari l'any 1928 però en vistes de les eleccions municipals del 1931 va esdevenir diari. El pilotaven Antoni Xirau i Joaquim Ventalló. El progressiu distanciament entre el cercle polític que girava al voltant de *L'Opinió* i la direcció d'ERC va provocar que el diari retirés el subtítol. Quan a l'estiu del 1933 el cisma en el sí del partit nacionalista fou eixordador, un altre diari va començar a ostentar l'epítet de “Portaveu oficial d'ERC”.

Era *La Humanitat*, un diari impulsat per Lluís Companys a la tardor del 1931. Sempre va mantenir-se en l'ortodòxia maciana i va enaltir Companys, que en fou el director nominal fins el 1934. Els seus directors reals foren l'esmolat periodista Lluís Capdevila i, a partir del 1934, Josep Maria Massip. Fins el 1933 fou un diari de nit, però quan va assumir la veu del partit va aparèixer al matí³¹. Tenia una extensió habitual de 10 a 12 planes. Sense ser capdavanter en matèria infogràfica, el diari incloïa sovint dibuixos i alguns cops fotografies. Alguns portades van ser espectaculars. Com tindrem oportunitat de comprovar en aquest treball, *La Humanitat* emprava alguns cops una prosa poètica enardidora. L'any 1933 s'incorporà com a col·laborador habitual i ideòleg de capçalera Antoni Rovira i Virgili, que escriví molts editorials amb un to més contingut. Al novembre del 1932, en complir-se un any del seu naixement, el diari va incloure una reflexió sobre la seva pròpia natura i missió. Com es desprèn de la lectura del text, els diaris ideològics no havien estat esborrats del mapa periodístic català: “Un diari, abans que res més, representa un ideal”. La premsa periòdica de partit quedava definida com “una potència”, “una arma de combat” i un “paladí de l'ideal”.

---

²⁸ Ibid., p. 224.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Per més informació sobre aquest diari, cfr. J. Culla: *El Catalanisme d'Esquerra (1928-1936). Del Grup de 'Opinió' al Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra*. Ed. Curial, Barcelona, 1977.

³¹ En substitució de *La Humanitat*, des d'ERC es va promoure com a diari de vespre *Última Hora*.

La confiança en el poder del periodisme era inequívoca: “la potència d’un diari pot fer caure, avui, un govern, i demà, pot obligar a canviar un règim”³².

La Humanitat no era l’únic periòdic que apostava per convertir-se tant en un receptacle d’informació com en un vector d’orientació ideològica. Accentuant encara més la seva voluntat mobilitzadora i formadora de consciències, el diari anarcosindicalista *Solidaridad Obrera*³³ afirmava amb el seu llenguatge adestralat i llampant: “Es hoy el periódico el alma del mundo, el nervio de todo, el punto de apoyo que pedía Arquímedes. (...) Todos vuelven los ojos al periódico, que es vitalidad, que es nervio, puñal, obús; que puede ejercer funciones de amamantador y de asesino, de creador y viceversa. (...) Nosotros también miramos al periódico. Porque representa en el campo de la lucha diaria un filón de potencia, un ariete, el fuego, la dinamita, todo. (...) El periódico es sembrador de inquietudes, de ansias por una vida plena de justicia. Es tea de la revolución”³⁴. No era aquest un llenguatge desusat per un diari que es proclamava alhora “Órgano de la Confederación Regional de Cataluña” y “Portavoz de la CNT”. Estava ple de metàfores lluent i de sentències tallants. Durant la República, el diari va patir una situació complicada. Reaparegut el 1930, va sofrir llargs períodes de censura sota governs de dreta i d’esquerra. La manca de publicitat i les multes que li foren imposades va dificultar la seva trajectòria. Quan la censura afluixava, però, el diari continuava apareixent amb una extensió de 8 pàgines i amb un format entre el “tabloide” i el “llençol”.

“Barcelona es, sin duda, el eje del periodismo libertario durante la Segunda República”³⁵. *Solidaridad Obrera* era el diari de referència de l’anarcosindicalisme espanyol. Per això, era cabdal l’elecció de la seva direcció. El diari va veure’s implicat també en la virulenta pugna de tendències que dividí la CNT durant la República. En parlarem més endavant. Podem apuntar ara que el sector més moderat del sindicalisme d’orientació anarquista va dominar el diari fins a la tardor del 1931, quan va dimitir el director Joan Peiró i l’equip de redacció. Foren substituïts per un equip de redacció més proper a la línia dura i insurreccional que s’anava apoderant de la Confederació. Fins a l’esclat de la Guerra Civil, els directors foren Felipe Alaiz, José Robusté i Manuel Villar.

³² “Un diari”, *La Humanitat*, 9.XI.1932, p. 6.

³³ *Solidaridad Obrera* havia nascut com a setmanari l’any 1907 i va començar a aparèixer diàriament a partir del 1916.

³⁴ “Periódicos”, *Solidaridad Obrera*, 18.IV.1933, p. 1.

³⁵ A. Checa Godoy: *Prensa y partidos políticos durante la Segunda República*, op.cit., p, 60.

L'altre gran diari de partit³⁶ a Catalunya era la històrica *Veu de Catalunya*. En realitat, en el seu llarg trajecte, *La Veu* no s'havia identificat mai obertament com l'òrgan d'expressió de La Lliga. Era, però, el seu diari oficiós. Havia estat la capçalera de referència del catalanisme liberal-conservador. Des de la seva fundació com a diari, l'any 1899, havia acollit en les seves planes personalitats destacades de la renovada cultura catalana com Raimon Caselles, Prat de la Riba, Bofill i Mates, Ferran Agulló, Josep Carner o Eugeni d'Ors. Durant la República va entrar en un cicle de declivi³⁷, que va intentar remeiar sense gaire èxit amb una reestructuració a fons l'any 1933. Va renunciar a la seva edició nocturna³⁸ i va convertir-se en un diari simplement de matí. En un llarg article de presentació, el diari afirmava per primera vegada que es tractava de l'òrgan oficial de Lliga Catalana i precisava que “La Veu de Catalunya és un diari de partit, un diari eminentment polític”.

Aquesta explicació de la nova *Veu* destaca que el periòdic, tot i ser “essencialment polític”, dedica també atenció a altres afers de l'actualitat que interessin els ciutadans. Així, a més de recordar els prestigiosos columnistes que escrivien al diari i el renom periodístic dels reporters polítics³⁹, l'article anota que *La Veu* incorporaria una crònica internacional diària i una secció dedicada a seguir el món laboral i social amb els seus conflictes. El diari contenia també una secció d'Economia i Finances amb informació detallada de les borses espanyoles i internacionals, així com un apartat religiós a càrrec del culte prevere Carles Cardó. *La Veu* portava també informació comarcal i, setmanalment, notícies de València i Mallorca. No descuidava tampoc l'esport i tenia com una secció senyera la de Cultura, dirigida pel crític literari Manuel Montoliu⁴⁰. Finalment, el periòdic nacionalista conservador reservava també un espai per als espectacles i les varietats.

El *Diario de Barcelona*, d'inclita tradició (fundat el 1792), no estava adscrit a cap partit. Representava, però, les opinions i les perspectives de la dreta tradicionalista i monàrquica barcelonina. Era un diari manejable, imprès en forma de tabloide. La primera i les darreres

---

³⁶ A la Barcelona republicana hi havia també altres diaris vinculats a partits polítics o a grups sindicals. Així, a l'entorn d'Acció Catalana orbitaven en un principi *La Publicitat*, *La Nau* i *La Ciutat*. En el camp Lerroixista, hom pot destacar *Democràcia* i *Renovación*. Tant *El Matí* com *La Nau* foren diaris que acabaren propers a la Unió Democràtica de Catalunya. El Bloc Obrer i Camperol comptava també amb un diari pròxim, l'*Adelante*. Per a més informació sobre els diaris editats a Barcelona durant la República, cfr. J.M. Huertas (ed.): *200 anys de premsa diària a Catalunya*, op.cit., pp. 400-458.

³⁷ Cfr. J.M. Huertas (ed.): *200 anys de premsa diària a Catalunya*, op.cit., p. 279. A. Checa Godoy: *Prensa y partidos políticos durante la Segunda República*, op.cit., p. 231.

³⁸ Aviat, però, apareixeria, com a capçalera independent tot i que també propera a La Lliga, el diari de vespre *La Veu del Vespre*, que es convertiria poc després en *L'Instant*.

³⁹ De la informació barcelonina se n'encarregava Ramon Aliberch. De la Generalitat, Joan Costa i Déu i Lluís Bertran i Pijoán. De Madrid, Josep Pla. Entre els columnistes del diari descollen Francesc Cambó, Manuel Brunet, Andreu Bausili, Carles Cardó, Lluís Duran i Ventosa, Joaquim Pellicena, Joan Esterlich, Joan Ventosa i Calvell, Ferran Agulló, Felip Solà de Cañizares i d'altres.

⁴⁰ *La Veu* dedicava dues pàgines diàries a la secció de cultura, amb comentaris literaris, artístics i musicals.

pàgines portaven fotografies, molts cops provinents de l'estranger. L'interior era, en canvi molt més sobri i comprimit, amb alguns cròniques de la vida política i un llarg reguitzell de notícies breus barcelonines, catalanes i espanyoles. Dedicava una atenció important a les notícies internacionals i, a les primeres planes, hom podia trobar sempre un editorial i alguns articles d'opinió. El diari donà suport al conglomerat de la Dreta Catalana, que aglutinava els monàrquics barcelonins no catalanistes. Després del triomf dretà el 1933, el diari va sentir-se atret per la figura de Gil Robles i va donar suport a la CEDA, però va trencar finalment amb el seu líder quan aquest va fer professió de fe republicana. El periòdic s'escorà llavors cap a la dreta monàrquica espanyola representada per Goicochea i Calvo Sotelo. A la primavera del 1936, va obrir les seves pàgines a les plomes de Calvo Sotelo i de Maeztu.

Tots els estudiosos de la premsa de la Segona República han assenyalat la dificultat de precisar amb rigor les ventes i la difusió dels diaris de l'època. No hi havia cap organisme encarregat de recollir i validar les dades. Així, no podem determinar de forma concloent la influència de cada diari. Tanmateix, els historiadors de la premsa han recollit algunes informacions –de vegades contradictòries– que poden donar una orientació. Pel que fa als diaris que tractarem en aquest treball, Carlos Checa Godoy apunta que, durant la República, la difusió de *Solidaridad Obrera* es va situar habitualment al voltant dels 36.000 exemplars, tot i que el diari va patir pujades i baixades de ventes significatives⁴¹. Segons el seu mateix estudi, la tirada de *La Humanitat* va oscil·lar entre els 35.000 i els 50.000 exemplars⁴². *La Veu* es mantindria als volts dels 40.000 exemplars⁴³.

A l'hora de determinar la difusió dels diaris barcelonins durant el període republicà, els autors remetent a tres grups de dades de fiabilitat relativa. Les presentem a continuació com a quadre. En primer lloc, consten les dades de tiratge que van declarar els diaris l'any 1927. La informació, per tant, no està confirmada ni desmentida per cap organisme extern. En segon lloc, exposem les dades que va donar *La Humanitat* l'estiu del 1935 sobre la difusió dels diaris barcelonins. Les xifres es refereixen únicament a la venda al carrer, deixant de banda, per tant, els nombres de subscripció, importants en diaris com *La Vanguardia* o *La Veu de Catalunya*. Finalment, s'han conservat les dades que va publicar el mateix any 1935 un anuari anomenat *Schwarz-rot Buch*, del qual hom té poca informació. En qualsevol cas, la

---

⁴¹ A. Checa Godoy: *Prensa y partidos políticos durante la Segunda República*, op.cit., p, 60.

⁴² Ibid., p. 225.

⁴³ “En 1920, el diario declara una tirada de 40.000 ejemplares. (...) La Veu de Catalunya se mantendría durante los años de la República entorno a los 40.000 ejemplares, y quizá perdería audiencia respecto a los años veinte pues durante la República aumenta sensiblemente el número de diarios en catalán”. Ibid., p. 231.

comparativa d'aquestes tres informacions dona la idea més completa del paisatge periodístic barceloní d'aquells anys⁴⁴.

	1927	La Humanitat (1935)	Schwarz-Rot (1935)
La Vanguardia	140.000	149.516	250.000
El Diluvio	40.000	48.277	150.000
La Humanitat		52.146	30.000
La Veu de Catalunya	40.000	2.170	40.000
El Noticiero Universal	60.000	32.546	20.000
Las Noticias	60.000	12.620	40.000
El Día Gráfico	50.000	11.436	30.000
La Publicitat	30.600	11.402	40.000
El Correo Catalán	10.000	1.398	5.000
Diario de Barcelona	50.000		30.000
La Noche	22.000		
La Nau	12.000		
El progreso	15.000		
L'Instant			20.000

⁴⁴ Dades procedents de A. Checa Godoy: *Prensa y partidos políticos durante la Segunda República*, op.cit., p. 230 i J.M. Huertas (ed.): *200 anys de premsa diària a Catalunya*, op.cit., p. 531.

El Matí		517	5.000
Solidaridad Obrera			5.000
Renovación		2.202	20.000
La Noche	22.000		
El Mundo Deportivo	40.000	32.547	

3. L'espai públic, la ciutat i les escenografies de la memòria

a) L'espai públic, la ciutat i l'escenografia de la vida social

Els límits geogràfics de l'estudi que encetem estan marcats per Barcelona i l'esfera pública. En els epígrafs anteriors hem procurat definir algunes vessants fonamentals d'aquesta realitat esmunyedissa. Acabarem de perfilar ara la darrera de les seves dimensions. Voldríem remarcar que l'esfera pública no pot ser reduïda a un àmbit de comunicació i diàleg. No pot ser constreta a un enreixat verbal i discursiu d'intercanvi d'idees i de diàleg social autointerpretatiu. L'esfera pública engloba també l'espai públic, l'espai físic on es produeix l'encontre interpersonal, la trobada ciutadana que pot derivar en un debat polític, però també en un intercanvi econòmic de béns i servei o en una experiència lúdica.

L'espai públic és aquell lloc que pertany al conjunt. Millor dit, és l'espai del qual ningú és propietari. Ningú té el dret de discriminar i barrar entrades o sortides. És una geografia oberta a tothom. L'espai públic és, per tant, aquell lloc humà on tots poden convergir. En línia amb el que argumenta Hannah Arendt, pot argüir-se que l'espai públic és aquell escenari en què convergeixen les mirades, un nòdul d'atracció de perspectives¹. En el seu sentit modern i liberal, l'espai públic implica la llibertat de circulació i d'encontre. És també, en teoria, un espai neutre, cartesià, sense significacions apriorístiques alienes a la voluntat sobirana dels ciutadans. Es tracta d'un espai per construir.

Aquest treball tractarà les manifestacions i pràctiques de memòria a Barcelona, un gran espai públic urbà. Probablement, la ciutat és l'estructura poblacional que ofereix més possibilitats de constituir un espai públic liberal. Seguint a autors com Simmel, Bahrndt o Sennet, el filòsof espanyol Daniel Innerarity considera que la ciutat és la síntesi geogràfica de la vida moderna, conformada per l'autonomia i l'heterogeneïtat². A la ciutat, la interrelació ciutadana no està determinada pels llaços de sang o pels estaments seculars. A la gran urbs, el ciutadà pot viure també sense la tutela normativa de l'autoritat tradicional o lluny de la mirada vigilant dels seus coneguts³. A la ciutat, hom està envoltat habitualment

---

¹ Cfr. H. Arendt: *La condició humana*, op.cit., p. 77.

² Cfr. D. Innerarity: *El nuevo espacio público*, op.cit. Ortega assegurava que "las urbes son la representación de la existencia actual". (J. Ortega y Gasset: *La Rebelión de las masas*. Alianza, Madrid, 2005, p. 72). Per Stachel, la ciutat és una realitat sociocultural, que pot ser entesa com "una metàfora de l'experiència moderna del món". (P. Stachel: *Die Besetzung des öffentlichen Raumes*, p. 14.

³ Cal matisar que si bé el ciutadà modern s'ha espolsat antigues mirades controladores d'autoritats morals i ha defugit la persistent vigilància encuriosida i xafardera dels petits nuclis poblacionals, l'Estat modern ha desenvolupat també uns recursos de control i vigilància que abasten la pràctica totalitat de l'esfera pública.

de conciutadans estranys, amb els quals practica una “cortès indiferència”⁴. En aquest sentit, davant els models de convivència “fusionals” o “comunitaris”, la ciutat moderna encarna el model de convivència societària, on les relacions s’articulen a través del lliure compromís⁵. La ciutat és suficientment ample perquè hom pugui mantenir diversos graus de relació i restringir cadascun d’ells a alguna faceta de la seva personalitat. L’atomisme i l’anonimat de l’experiència ciutadana ofereixen també la possibilitat de reinventar-se, de trencar amb el passat i començar una nova singladura.

Innerarity remarca que la ciutat ha estat delejada sovint com l’esfera de l’autonomia i de l’emancipació, en el sentit modern del mots: “La ciudad ha sido siempre una promesa utópica de emancipación económica y política, el espacio propio de las libertades cívicas: desde el punto de vista civilizatorio, era un lugar de emancipación frente a la amenaza de la naturaleza; desde el punto de vista político era un espacio de autogobierno; desde el punto de vista social era –pese a todas las tensiones y conflictos– un lugar de integración; y desde el punto de vista cultural posibilitaba que el individuo se liberara de las coacciones del clan familiar y los controles sociales de las comunidades locales”⁶

La ciutat és *l’espai de la diferència*. Acull cultures diverses, maneres diferents d’entendre el món, les relacions personals, la política. Encabeix una multiplicitat de formes de fer i de pensar. No és un espai homogeni, sinó plural i híbrid, ple de contrastos i de confrontacions. Aquesta heterogeneïtat pot articular-se i solucionar-se a través d’una direcció autoritària que restrenyi les diferències o a través de la resolució democràtica, fruit del diàleg social racional, d’unes normes bàsiques de civilitat tolerant i de la decisió final de la majoria. La ciutat com espai públic d’encontre anònim i com esfera de la diferència té les seves avantatges. Per exemple, l’involuntari encontre dels diferents pot promoure una sinèrgia creativa de pensament i de síntesi. En el lliure i complex diàleg ciutadà és més fàcil que es realitzin avenços culturals, polítics o científics. De tota manera, la ciutat té també les seves foscores. El pas de la “comunitat” a la “societat”⁷ comporta llums alliberadores, però també ombres opressives. L’urbs moderna és l’espai de la diferència, però també és *l’espai de la indiferència*. L’anonimat facilita l’autonomia, però també la soledat. El trencament amb les arrels comunitàries fomenta l’autoconstrucció personal, però també la desvinculació, la desorientació i la pèrdua de sentit. Finalment, l’allunyament de la natura pot acabar de conjuminar una experiència deshumanitzadora.

---

⁴ Cfr. M. Delgado Ruiz: *Disoluciones urbanas. Procesos identitarios y espacio público*. Editorial Universidad de Antioquia, 2002.

⁵ *Ibidem*.

⁶ D. Innerarity: *El nuevo espacio público*, op.cit., p. 98.

⁷ Cfr. F. Tönnies: *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie*. 1912.

L'espai urbà és també el centre de la vida política moderna. Des d'un punt de vista merament semàntic, ciutat i política es troben enllaçades. A les *polis* va començar a covar-se la política, com un intent d'articular en llibertat les discrepàncies i de definir a través del diàleg el futur del grup humà. En l'Època Contemporània, les ciutats han albergat els centres polítics i administratius. Les elits polítiques han dibuixat des de les ciutats les nacions modernes. Cal recordar, però, que la política i la lluita pel poder no es descabdella només en les tribunes dels parlaments i en els passadissos dels palaus governamentals. En la societat contemporània, el pols polític s'ha jugat també al carrer, a l'espai públic. El futur de la societat ha passat per aquest àmbit físic d'intercanvi dialògic i de representació política⁸.

A principis del segle XX, amb una societat de masses incipient, els sectors polítics no pretenien simplement controlar el parlament, sinó també –i particularment les esquerres– dominar l'espai físic urbà. Calia mostrar-se contundentment en l'espai públic (“demostrar-se”, com es diria en anglès), per manifestar la pròpia força i per foragitar altres concepcions que competien per l'hegemonia del marc civil compartit. En la nova societat de masses, alguns sectors socials van arribar a la conclusió que el domini de l'esfera pública no passava simplement per aconseguir la primàcia política o mediàtica, sinó que era necessari també ocupar físicament l'espai públic a través de grans manifestacions. Per a alguns, l'ocupació massiva de l'espai públic tenia una voluntat propagandística. Altres sectors socials, des del comunisme fins el feixisme, havien arribat a la conclusió que no es tractava fonamentalment de convèncer la majoria, sinó de vèncer a través de la força física d'unes elits d'avantguarda que eren síntesi de les essències del “poble” o la “nació”.

L'espai públic –en aquest cas la ciutat– és un gran teatre on té lloc l'escenografia de la vida social. El “espacio público es un dispositivo de dramatización de la intersubjetividad práctica”⁹. L'espai ciutadà és un dels marcs on es realitzen les performances econòmiques, polítiques, lúdiques, etc. El capteniment privat i col·lectiu dels ciutadans dibuixa escenografies urbanes, que poden ser voluntàries o involuntàries, habituals o extraordinàries. Els polítics de tots els temps han copsat sempre que el seu poder requeria d'una representació, d'una escenografia que el proclamés i el fonamentés. La ciutat ha estat l'entramat de la representació contemporània del poder polític, i també l'àmbit de manifestació dramàtica de la dissidència.

---

⁸ La ciutat és “el teatro de la acción, el espacio de disputa por excelencia, tanto para el político como para los diferentes actores del ‘proyecto urbano’ como para los ciudadanos que hacen uso de él”. (I. Joseph: *Retomar la ciudad. El espacio público como lugar de la acción*, op.cit., 4)

⁹ *Ibid.*, p. 14.

b) Racionalització, apropiació i politització de l'espai públic

L'habitud urbana pot fer percebre la ciutat com una realitat natural i evident. El complex urbà i els seus signes poden acabar semblant lògics i transparents als seus habitants. Tanmateix, la ciutat és un dels àmbits menys naturals i necessaris que existeix. A la ciutat tot és construït, inventat, acordat per l'home. La ciutat és un gran espai cultural. Gairebé tot ha estat dissenyat per la creativitat i la lliure racionalitat. Per això, podem entendre la ciutat com un univers semiòtic, com una constel·lació de signes emanats i significats per l'ésser humà. “La gran ciutat és un espai semiòtic on no queda cap materialitat sense semiotitzar”¹⁰.

La ciutat és, doncs, un món físic que ha estat semantitzat per l'ésser humà. És fruit de l'activitat humana, que implica intel·ligència i intenció. Els elements urbans responen a dissenys mentals. Són, per tant, signes de processos racionals i petjada de situacions històriques. La macroestructura de la ciutat pot ser en si mateixa signe i representació espacial d'una forma d'interpretar la societat i el ciutadà. El que hi ha situat al centre i a la perifèria d'una ciutat, per exemple, ofereix un resum de la concepció social imperant en un grup humà. Josep Olives ha estudiat com en el planell de les ciutats antigues hi ha dibuixada simbòlicament una antropologia i una teoria sociopolítica¹¹. La ciutat en el seu conjunt revela discursos de comprensió del món i revela les relacions polítiques i econòmiques dels seus habitants. El mapa de la ciutat és un esbós geogràfic de l'estructura social i dels valors que hi dominen. A més de la semàntica global de la ciutat, també podem trobar significats en la infinitud de signes que ocupen l'espai públic. En paraules de Stachel, “l'espai urbà es també portador simbòlic i expressió dels paradigmes i models socials i culturals”¹².

La ciutat se'ns presenta com un conjunt articulat de signes de distinta mena. Entre els signes, hi ha alguns que tenen un caràcter exclusivament funcional i pràctic. Pretenen orientar el ciutadà en la seva vida material quotidiana. És el cas de les senyals de trànsit. Altres, en canvi, estan disposats amb una voluntat simbòlica i ideològica. Les banderes poden ser un bon exemple. Malden per orientar simbòlicament i identitària la ciutadania. Trobem, finalment, signes que incorporen la dimensió pràctica i la dimensió simbòlica. Entre ells, tenen un paper destacat els noms dels carrers, que a més d'identificar l'espai físic i permetre la situació geogràfica dels llocs, difonen narratives de memòria cívica¹³.

---

¹⁰ P. Stachel: *Die Besetzung des öffentlichen Raumes*, op.cit., p. 18. T.A.

¹¹ Cfr. J. Olives. *La ciudad cautiva. Ensayos de teoría sociopolítica fundamental*. Siruela, Salamanca, 2006.

¹² P. Stachel: *Die Besetzung des öffentlichen Raumes*, op.cit., p.15. T.A.

¹³ Cfr. L.M. Aparisi Laporta: “La Toponimia como complemento cultural de la Cartografía”, a *Topografía y Cartografía: Revista del Ilustre Colegio Oficial de Ingenieros Técnicos en Topografía*, n.80, 1997, pp. 19-32.

Si és cert que la ciutat és un univers semiòtic, no és impropï llavors considerar-la com una realitat textual. La ciutat és un text, ja que consisteix en una constel·lació de signes amb sentit, posicionats en mútua relació. Com explica Stachel, “la ciutat és un text llegible. Naturalment, sota la paraula ‘text’ no entenem aquí un text necessàriament verbal. En un sentit semiòtic més ampli, entenem per ‘text’ tota estructura basada en la interrelació de signes portadors de significat i que, per tant, és llegible”¹⁴. Els elements urbans poden ser signes dèbils o forts. En sentit fort, hi ha materials urbans dissenyats explícitament per esdevenir signes transmissors de significats. Tenen la funció d’anunciar alguna cosa. Hi ha altres elements (cases, ascensors, cotxes, etc.) que, en principi, esgoten llur finalitat en si mateixos. No volen referir cap realitat més enllà de la seva utilitat. El fet, però, és que implícitament contenen també un caràcter sígnic i referencial. Són testimonis d’un dissenyador, d’una època, d’uns estils, d’unes fórmules matemàtiques, etc. Poden ser llegits i interpretats perquè són l’objectivació d’una racionalitat, perquè són elements culturals.

La ciutat se’ns presenta també com un lloc de memòria. El mateix Peter Stachel argumenta que la ciutat ofereix tant una “memòria en l’arquitectura” com una “memòria per l’arquitectura”. En realitat, la majoria d’elements urbans no han estat pensats per recordar el passat sinó per cobrir les necessitats del present. Tanmateix, com diu Gadamer, “sprach spricht”, el llenguatge parla. Així, els llenguatges materials de la urbs contenen informació més enllà de la seva funció pragmàtica i el ciutadà s’hi pot apropar amb ulleres artisticoformals o amb prismàtics històrics. En aquest cas, els elements materials de la ciutat poden evocar èpoques, contextos culturals i esdeveniments pretèrits. Esdevenen mitjà del record i trampolí mental cap a altres estrats de la temporalitat. Es tracta, en aquest cas, d’una “memòria en l’arquitectura”. Per altra banda, hi ha també matèries urbanes que sí tenen com a objectiu prioritari rescatar el passat, mantenir la memòria, fer de pont entre temps històrics. Un exemple nítid d’aquesta “memòria per l’arquitectura” la constitueixen les estàtues commemoratives esteses arreu de la ciutat.

La ciutat és un espai públic i un univers semiòtic. En realitat, l’espai públic no existeix sinó a través d’uns signes urbans que el vehiculen i el possibiliten. L’espai públic és l’escenari de la vida política, econòmica i social dels habitants de la ciutat. Tanmateix, a desgrat de les pretensions asèptiques d’alguns autors, aquest escenari no pot ser mai del tot neutre. L’entramat de l’encontre i la discussió pública està conformat amb uns materials determinats, que porten les seves ressonàncies significatives. Els signes urbans, l’ambient semiòtic d’una ciutat, són el decorat i el marc escenogràfic de l’actuació pública. Aquesta no es realitza en un espai blanc i pur d’apriorismes, sinó en una estrada que ha estat ja acolorida

---

¹⁴ P. Stachel: *Die Besetzung des öffentlichen Raumes*, op.cit., p. 17. T.A.

pels segles. Els paisatges de la representació urbana tenen una forma física i ideològica pròpia, que condiona el que succeeix. És veritat que l'escenari arquitectònic i significatiu de l'espai públic pot ser transformat. Tota revolució exigeix, en primer lloc, la remodelació simbòlica de l'espai públic. El que ens interessa constatar ara és, però, que l'experiència cívica i política de la ciutat es desenrotlla sempre enquadrada per un marc material i textual, que comporta i proclama uns significats i uns missatges concrets.

En els dos últims segles el poder polític ha pilotat una doble transformació de l'espai públic. Per una banda, la seva racionalització. Per altra, la seva politització o ideologització. Un exemple paradigmàtic d'aquest doble procés l'ofereixen els noms de carrers. L'historiador toponímic Rose-Reedwood ha parat esment en què l'articulació moderna de la vida civil era impossible sense una racionalització de la ciutat. Una racionalització que va implicà dos vessants principals. En primer lloc, suposà l'estructuració urbanística de la ciutat segons criteris cartesianes. Els eixamples ortogonals del segle XIX són una mostra excel·lent de les noves formes urbanes "clares i distintes", lògiques i lineals com la raó discursiva. La racionalització urbanística volia embellir les perspectives urbanes, descongestionar els intricats formiguers en què s'havien convertit algunes ciutats, donar entrada a la llum i a l'aire, millorar les condicions higièniques i facilitar el moviment.

Per a l'estudi que ens ocupa ens interessa més la segona vessant racionalitzadora. La vida política i econòmica moderna era inviable sense una textualització o indexació de la ciutat¹⁵. Per desenvolupar-se, el capitalisme necessitava identificar sense confusions la ubicació física dels agents i receptors de l'activitat econòmica. Als Estats Units, els empresaris van estar al darrera de la introducció d'un sistema oficial de denominació de carrers i d'identificació de cases. Sense una indexació estable de l'urbs, el servei postal quedava embarrancat i els negocis entorpitits. A Madrid, un informe de l'Ajuntament de l'any 1834 recomanava suprimir els noms de carrers duplicats, ja que la confusió produïa un "perjuicio de la economía del tiempo, que es de incalculable precio en las grandes poblaciones para la más fácil expedición de los negocios"¹⁶. Per altra banda, la vertebració moderna de l'Estat era també difícilment assolible sense una localització clara dels llocs i les persones. L'Estat necessitava ubicar els ciutadans en les seves coordenades geogràfiques per poder fer lleves, cobrar impostos, elaborar els censos, etc. L'Estat modern, amb inclinacions omniabarcants, requeria una identificació clara dels espais i de les persones que els habitaven.

---

¹⁵ En aquest punt seguirem l'argumentació de R.S. Rose-Redwood: "Indexing the great ledger of the community: urban house numbering, city directories, and the production of spatial legibility", a *Journal of Historical Geography*, n. 34, 2008, pp. 286-310.

¹⁶ L. M. Aparisi Laporta: *Toponimia madrileña: proceso evolutivo*. Madrid, 2001.

El poder polític es va posar al capdavant d'aquest procés racionalitzador i indexador. Durant el segle XIX, va fomentar els eixamples urbans i va assumir la competència de denominació toponímica dels carrers. Fins aleshores, els noms dels carrers s'havien establert per decantació popular i consuetudinària. Al segle XIX, però, l'administració política estenia el seu domini arreu. Se sentia, a més, especialment legitimada. El govern era fruit i representació de la voluntat popular i, per tant, tenia certa lògica que assumís el domini i el control de l'espai públic. Així, paulatinament, l'espai públic esdevingué espai polític. En primer lloc, perquè va convertir-se en l'escenari de la dialèctica i de les manifestacions polítiques. En segon lloc, perquè el poder polític va assumir la seva gestió monopolística.

L'historiador Miguel Aparisi Laporta¹⁷ ha documentat com l'Ajuntament de Madrid havia dut a la pràctica iniciatives onomàstiques des de principis del segle XIX. La potestat política sobre els noms dels carrers va quedar del tot definida quan l'any 1860 –el mateix any en què s'aprovaren els projectes d'eixample de Barcelona i Madrid– el ministeri de Governació publicà una Reial Ordre establint per a tota Espanya les normes per batejar carrers. Va quedar oficialment consolidat el domini municipal sobre el text urbà: “De la rotulación de las calles, numeración de casas, edificios, viviendas, y de la anotación de las variaciones sucesivas, cuidará el Alcalde o Regidor que el mismo delegare”¹⁸.

El poder civil no va perdre l'ocasió que se li brindava. Així, els escenaris de l'espai públic van ser pintats amb els colors ideològics de la nació naixent. El planell de la ciutat va esdevenir un lloc de memòria nacional i un mostrari dels valors i referents canònics del nou ordre. Els paisatges de l'espai públic van ser retolats amb una narrativa civiconacional de fort accent polític. A les parets de l'eixample madrileny van ser gravats en pedra els noms dels prohoms del liberalisme monàrquic espanyol. Van trobar lloc tant els conservadors com els progressistes. A Barcelona, l'Eixample esdevingué un passeig romàntic per la “gloriosa” història catalana. El mapa toponímic dissenyat per Víctor Balaguer fou la mostra més clara i marmòria del revifament de la consciència històrica catalana i del desvetllament d'un sentiment identitari molt temps endormiscat. En tots dos casos, el mapa urbà va esdevenir un espai pedagògic de la consciència nacional i un altaveu del nou marc ideològic.

---

¹⁷ Cfr. L.M. Aparisi Laporta: *Toponimia madrileña : proceso evolutivo*. Madrid, 2001.

¹⁸ Per a una informació més detallada sobre el progressiu domini de l'administració política sobre el nomenclàtor espanyol, cfr. F. Sánchez Costa: “Cultura històrica y nombres de calles. Aproximación al nomenclàtor de Barcelona y Madrid”, a *Memoria y Civilización*, 12, 2009, pp. 237-240.

c) Les litúrgies de la memòria

La vida humana no és un contracte. Tampoc l'ésser humà és un àtom que sobtadament es troba amb altres àtoms esgarriats, amb els quals pacta un modus vivendi per no prendre mal. Més aviat, l'estructura anímica i la consciència moral de la persona l'empenyen a establir vincles càlids, propers i sincers. De vegades, la llibertat humana no demana acords subjuntius, sinó lliuraments incondicionals. "Animal social", anomenava Aristòtil la persona, tot recordant que aquell que fos autosuficient seria un déu o una bestiola estranya, però no un home. La persona és comunitària per condició¹⁹. Per això, el model societatari estrictament paccionista i formal no ha reeixit mai del tot. Tampoc en les ciutats, on sembla imperar la lògica del tracte formal i funcional. També allí la persona requereix comunitats físiques o virtuals. També allí la fredor de la indiferència és salvada constantment per comunitats de molt distinta mena.

Per això mateix, el model nacional que en un principi tenia un caire teòric contractualista i diferenciador, va convertir-se aviat en un moviment comunal i fusionista, en una nova comunitat de redempció immanent. Per mantenir la seva cohesió, les comunitats holístiques necessiten una "religió". El nacionalisme modern ha estat una *religió civil*. Des d'un punt de vista fenomenològic, podríem dir que una religió és un conjunt institucionalment definit de dogmes racionals, de pràctiques morals i d'experiències espirituals que procuren facilitar un triple relligament de la persona²⁰. Sobretot, un arrelament vertical en la Font i la Finalitat transcendent de l'ésser. Derivadament, un relligament de les dimensions externes de la persona amb la seva pròpia interioritat. Sociològicament, un relligament entre totes les persones que comparteixen una mateixa fe.

Ha conreat la nació una *religio*, unes eines de relligament civil? En efecte, la comunitat política, la nació, ha necessitat també uns relats de sentit, una ètica de la virtut cívica i una experiència de la comunió nacional. La *religio civil* ha utilitzat dos recursos que són importants en el llenguatge religiós: el símbol i el ritus²¹. El símbol, forma analògica d'endinsar-se i de representar continguts densos i elevats. El ritus, dramaturgia gestual que

---

¹⁹ *És-de*, perquè la seva fesomia física i moral també prové dels altres. *És-amb*, perquè vol viure acompanyat i envoltat d'amics i familiars. *És-per*, ja que només es realitza quan funda projectes d'unió fèrtil amb els seus congèneres.

²⁰ Cfr. J. Olives: *La ciudad cautiva. Ensayos de teoría sociopolítica fundamental*. Siruela, Madrid, 2006, p. 24s. És problemàtic donar una definició general de la religió perquè més que de religió hem de parlar de "religions" en el món. Cadascuna té la seva estructura i la seva pretensió. Les visions de la divinitat són ben diferents i, a vegades, incompatibles. (Cfr. J. Ratzinger: *Glaube, Wahrheit, Toleranz*, Herder, Bonn, 2005). Ara bé, des d'un punt de vista extern i fenomenològic, podem establir alguns comuns denominadors de les religions del món.

²¹ Cfr. J. Olives: *La ciudad cautiva*, op.cit., pp. 24-30.

malda per recrear veritats i experiències fonamentals. També la comunitat patriòtica té els seus símbols que sintetitzen i fan presents la nació. I té les seves litúrgies cíviques, a través de les quals la comunitat es celebra, manifesta els seus principis i facilita la vinculació emotiva dels seus membres.

En aquest darrer epígraf voldria apuntar simplement que els monuments commemoratius són un dels símbols de la *religió* nacional. Ho veurem un cop i un altre al llarg d'aquest treball. En bona mesura, el que uneix a la comunitat, el que la comunitat comparteix, és la memòria. Els monuments són ancoratges identitaris que recorden l'herència compartida. Els personatges celebrats són presentats com a models de conducta, com a encarnació excel·lent de l'ideal cívic i nacional al qual tots els ciutadans haurien de tendir. Al davant dels monuments es produeixen també moltes de les litúrgies nacionals²². Es tracta de funcions que fan calar plàsticament els valors patriòtics en els ciutadans i permeten una experiència del vincle nacional. En descriurem molts al llarg d'aquest treball. Segueixen sempre un ordre similar. Són el moment adequat, també, perquè alguns personatges autoritzats adrecin proclames per sembrar en l'ànima dels presents desitjos i propòsits de compromís amb l'ideal. En aquestes litúrgies commemoratives, la comunitat celebra quelcom i se celebra a si mateixa. Per altra banda, a través del ritual mnemònic, revifa la presència del recordat i n'extreu un manament present. En l'espai públic, la memòria no només es recorda o es pronuncia. També es viu.

En aquest punt, podem destacar una curiositat que trobem en alguns actes celebrats als peus de monuments o a la vora de les tombes. Els oradors es dirigeixen a l'escultura o a les restes de la persona commemorada com si parlessin amb la seva mateixa presència. Un exemple clar va produir-se l'any 1931 a Madrid, al davant d'una escultura de Pérez Galdós. Durant la República, la capital espanyola va mostrar una especial adherència commemorativa per la seva figura. La Sociedad de Autores Españoles imaginava que l'escriptor realista hauria estat "el primer presidente de la II República"²³. Cada onze de juny, data de la seva mort, s'organitzava un acte davant la seva estàtua al Parc del Retiro. Al juny del 1931, el dramaturg Federico Oliver va pronunciar un interessant discurs.

Todos los años, con motivo de la triste efeméride de la muerte de Galdós, los amigos y discípulos del maestro, vienen a rendir ante esta escultura una emocionada ofrenda de amor a la memoria sagrada (...) Desde la última vez, mañana lluviosa y fría, a la estival de ahora, acontecieron mudanzas inauditas en

---

²² Sobre les litúrgies polítiques al voltant dels monuments, cfr. C. Reyero: *La escultura conmemorativa en España. La edad de oro del monumento público. 1820-1914*. Cátedra, Madrid, 1999 i S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., pp. 357-372.

²³ Cfr. *Época*, 11.VI.1931, p. 5.

el solar de la patria, duro escenario de los Episodios Nacionales. ¿Vino alguien a decíroslo, maestro? Seguramente nadie. (...) Ya la República está en la patria. Ya es patria toda la República. La siembra ha sido tan fecunda y la floración tan lujuriosa y espontánea, que han brotado de la tierra hasta las plantas viejas... ¿Lo creéis, maestro? (...) La hora es de la tragedia. Aprendamos las lecciones de Mari-Clio. ¡Cuidado con la República! Cuidado con los revolucionarios que no han traído la revolución. (...) No habéis muerto, maestro; vuestro espíritu nos enardece a todos. ¡Don Benito, arriba! Viva la República."²⁴

L'adreçament en segona persona al personatge commemorat suscita algunes qüestions. Es tracta, indubtablement, d'un recurs retòric i un exemple de la dimensió simbòlica humana, capaç de revestir la realitat inert amb un simbolisme viu i recreador. Penso, però, que aquesta pràctica traspuja unes conviccions inconscients més pregones i gairebé involuntàries. La primera és que la representació d'un personatge és una mena de presència. Lògicament, no una presència plena, però sí una altra modalitat de l'ésser, tènue, etèria, però real d'alguna manera. La imatge, la representació, és una altra de les analogies de l'ésser. En segon lloc, les interpel·lacions als difunts palesen la profunda convicció humana en la perennitat de l'existència. Fins i tot significats laïcistes es dirigien als personatges difunt o a la seva "ombra". En qualsevol cas, com podrem comprovar al fil d'aquest treball, les celebracions litúrgiques commemoratives pretenen també redimir el passat, és a dir, donar-li un sentit a través de la seva pervivència commemorativa i a través de la proclamació del triomf real o futur dels ideals que la persona commemorada va enarborar.

---

²⁴ *Imparcial*, 16.VI.31, 6

I.C) MARC HISTÒRIC

1. La Segona República

a) Perspectiva general sobre la República

Si hom volgués fer un tast ràpid i intens del que ha estat la història contemporània de Catalunya i d'Espanya, el més lògic seria aconsellar-li que s'assentés en el restaurant històric de la República. Cap altre franja temporal permet realitzar una prospecció tan sintètica del nostre pretèrit contemporani. En efecte, els anys trenta presenten una mena de condensació de tota la història catalana i espanyola dels segles XIX i XX. Totes les tendències que s'havien enfrontat al llarg del Vuit-cents i principis del Nou-cents van trobar un definitiu camp d'encontre i enfrontament en la Segona República. Des de feia decennis, Espanya vivia convulsions interiors i diversos sectors maldaven per una reestructuració de l'ordre sociopolític. La Monarquia va anar contenint i encarrilant aquests delits revolucionaris o reformistes fins que va veure's desbordada a principis dels anys vint. El riu social i polític, encrespat i confús, va assolir llavors alçàries de difícil conducció. El rei va acceptar una solució dràstica. Senzilla i eficaç a curt termini. Devastadora pels seus interessos en la mitjana distància. La dictadura de Primo de Rivera fou una presa que va refrenar els neguits socials, polítics i culturals que fiblaven la societat espanyola. Els va congelar i sobre la seva calma aparent va aconseguir, fins i tot, bastir un període de cert progrés i benestar. La presa, però, tenia també els seus límits de resistència. La superfície del pantà social s'havia asserenat. Els corrents de fons, però, seguien fluctuant i esperant la seva hora.

Al gener del 1930, el Rei i la cúpula militar deixaven caure Primo de Rivera. El general Berenguer i l'almirall Aznar foren els encarregats de pilotar la transició vers l'ordre constitucional parlamentari. Tanmateix, els espanyols es negaren a tancar el parèntesi dictatorial i a tornar a la pràctica constitucional anterior a la Dictadura. El Rei havia perdut la credibilitat. La República aparegué en l'espai públic com una paraula transformadora, redemptora, com una terra de prometença. Un nombre creixent d'intel·lectuals i de polítics van formar sota la bandera republicana. Molts no eren antimonàrquics de cor, però consideraren que Espanya havia de posar fi a la seva crisi secular trencat d'arrel amb el seu passat i obrint un capítol nou de la seva història, sense cap mena d'apriorisme o condicionament. Amb la ruptura, Espanya esdevindria el que volgués ser, i no el que la inèrcia li manava. La República ofería un terreny políticament verge per aixecar de bell nou

l'edifici reformista que l'avantguarda intel·lectual espanyola venia demanant des de la crisi del 1898. Els partits republicans van aconseguir una victòria contundent a les principals ciutats a les eleccions municipals del 12 d'abril del 1931. Al mig dia del dimarts 14 d'abril, la República era proclamada a Barcelona. Primer, per Companys. Després, per Macià. A la tarda, la bandera Republicana era hissada al Ministeri de Governació de Madrid. La monarquia, que havia encapçalat i simbolitzat Espanya durant segles, s'ensorrava sense pràctica resistència. El país obria un període de regeneració i autodefinició.

Quines havien de ser les bases de la nova Espanya? Aquí radicava el problema. Tot podia ser, tot podia esdevenir. Així ho garantia el sufragi universal i el reconeixement de la sobirania popular. Espanya entrava en un període d'apassionaments i dialèctiques d'alt voltatge. Totes les concepcions del país, de l'ordre social, del plet religiós i de la vertebració territorial es posaven sobre la taula. Totes les perspectives sobre el present i el futur de la nació pronunciaven el seu parer en el teatre de la política. Tots els actors i les veus del segle XIX ressuscitaven per parlar en tarima periodística i parlamentària¹. Però no només el passat. També el futur es condensava en aquells temps d'acceleració històrica i d'èpica verbal. Narratives totalitàries com el feixisme o el comunisme feien aparició en la palestra espanyola. La República i la Guerra foren síntesi del passat espanyol, però també l'escenari ideològic i bèl·lic en què començaren a lluitar els paradigmes holístics que devoraven el món. Europa vivia moments convulsos. El parlamentarisme liberal de domini burgès s'esquerdava. "El fracaso del parlamentarismo", titulava *Solidaridad Obrera* un article l'any 1933². "El capvespre de la democràcia?", es preguntava el director de *La Veu de Catalunya* un any més tard³. La crisi econòmica colpejava arreu i els plantejaments revolucionaris de l'esquerra proletària s'estenien. La dreta els hi oposava l'autoritarisme en molts països, i el feixisme en altres. Els tambors del totalitarisme tronaven arreu. L'habitual abandament polític dels espanyols es veia intensificat per la pressió i la temptació totalitària.

Però més enllà d'aquestes influències exògenes, la lògica i la textura interna de la República facilitava l'apassionament polític. Per una banda, Espanya es trobava, per primera

---

¹ En l'obra de teatre *La velada en Benicarló*, escrita durant la guerra, Azaña posava en boca d'un dels protagonistes la següent reflexió: En su corta vida, la República no ha inventado ni suscitado las fuerzas que la destrozan. Durante años, ingentes realidades españolas estaban como sofocadas o retenidas. En todo caso, se aparentaba desconocerlas. La República, al romper una ficción, las ha sacado a la luz (174). Un altre personatge de l'obra de teatre argumenta que la Guerra Civil era un escenari d'enfrontament on es concentraven les forces que s'havien combatut durant el segle XIX: "La sociedad española busca, hace más de cien años, un asentamiento firme. No lo encuentra. No sabe construirlo. La expresión política de este desbarajuste se halla en los golpes de estado, pronunciamientos, dictaduras, guerras civiles, destronamientos y restauraciones de nuestro siglo XIX. La guerra presente, en lo que tiene de conflicto interno español, es una peripecia grandiosa de aquella historia. No será la última". (Cfr. Manuel Azaña: *La velada en Benicarló*. Castalia, 2005, p. 174).

² "Fracaso del parlamentarismo", *Solidaridad Obrera*, 14.IV.1933, p. 4.

³ J. Pellicena: "El capvespre de la democràcia?", *La Veu de Catalunya*, 6.II.1934, p. 1.

vegada en molts decennis, amb la possibilitat de definir-se a si mateixa. El sistema exigia la discussió, la confrontació d'opinions i projectes. Era difícil, però, mantenir aquestes discussions en un clima de racionalitat deliberativa quan el país vivia l'eclosió de la societat de masses i la cultura política era encara escassa. Era complicat conservar la moderació quan la gana endogalava els estómacs i quan estaven en joc realitats que molts espanyols consideraven transcendents com Déu o la Pàtria. Era problemàtic guardar el punt mig quan alguns dits apuntaven, amb posat científic, envers un futur de redempció social, quan la política es feia encara a través de la paraula poètica i quan els espanyols no havien patit la guerra fraterna. La lliçó estava encara per aprendre.

La República i la Guerra són metàfora de la història contemporània de Catalunya, d'Espanya, d'Europa. No és estrany, doncs, que hagin provocat un allau d'interès en la historiografia i la cultura popular. S'ha escrit tones de paper sobre la República. Seria temerari voler presentar ara una panoràmica completa del període. Ho han fet historiadors amb suficient perícia i coneixements. Dono per suposat que el lector d'aquest treball coneix a fons les coordenades bàsiques de l'època. A més, al llarg de l'estudi, al fil de les discussions socials i polítiques sobre la memòria pública, aniran apareixent molts episodis dels anys republicans. Procurarem exposar els resultats de la nostra recerca emmarcant-los detingudament en el context històric en què s'esdevingueren. Aquest treball vol ser principalment un estudi rigorós de la memòria pública republicana, però també una passejada atenta per la vida d'un règim tan intens com efímer, tan prometedor com contradictori. En les properes pàgines em proposo simplement donar unes mínimes pinzellades sobre les principals fites del període republicà, sobre els principals partits polítics catalans i la vivència de la República a Barcelona. Mai se sap a quines mans pot arribar aquest estudi. Voldria que si caigués en mans profanes –poc avesades a la història i desconexadores d'aquells anys de regeneració i d'utopia-, els breus apunts històrics que segueixen ajudessin els ulls novells a enfocar la mirada sobre aquest període històric tan dens i servissin per facilitar-los la lectura del que queda de treball. Seré breu i eixut. Restarà per més endavant l'explicació detallada dels fets i el seu comentari.

b) De la proclamació a les eleccions del 1936

El 12 d'abril del 1931, van celebrar-se eleccions municipals al conjunt de l'Estat espanyol. La victòria monàrquica va ser clara als nuclis rurals. A la majoria de capitals de província, en canvi, el triomf fou republicà. A Madrid, els republicans van triplicar els vots dels monàrquics. A Barcelona, els van quadruplicar. La gran triomfadora de la jornada electoral a Barcelona fou l'Esquerra Republicana. El partit, gairebé nou, va guanyar per àmplia majoria, superant inequívocament a la històrica Lliga Regionalista i escombrant l'Acció Catalana, que aspirava a la victòria i havia rebutjat una coalició amb l'Esquerra.

Dos dies després, els líders republicans prenen el control dels centres de poder de Madrid i Barcelona. La Monarquia no hi oposà resistència. El rei abandonà el país. A Barcelona, el líder d'Esquerra Republicana, Francesc Macià, va proclamar la República Catalana i va formar govern provisional. A Madrid, el Comitè Revolucionari va assumir el poder. El composaven representants de la dreta republicana, de l'esquerra burgesa, del republicanisme liberal i dels socialistes. El presidia Niceto Alcalá Zamora, catòlic republicà. La instauració de la República Catalana per Macià contrarià els dirigents espanyols. Una comissió ministerial va desplaçar-se a Barcelona i va negociar amb el líder català la conversió de la República Catalana en Generalitat de Catalunya. L'estructura definitiva de l'Estat hauria d'aplaçar-se fins a les Corts Constituents.

Al juny del 1931, el govern provisional de la República va convocar eleccions per a Corts Constituents. La victòria de les esquerres i dels partits republicans fou esclatant a Catalunya i a la resta de l'Estat. Al Principat, l'ERC va aconseguir 29 escons, mentre que la Lliga Regionalista se n'emportà només 2. A la resta d'Espanya, els grans triomfadors foren, a l'esquerra, els socialistes i els radical-socialistes; el Partit Radical Republicà, capitanejat per Lerroux i de caire centrista, assolí també una representació decisiva en el parlament que havia de dibuixar l'estructura jurídica del nou règim. La dreta monàrquica i tradicionalista va desaparèixer pràcticament del panorama parlamentari, mentre que la dreta republicana va obtenir un resultat insuficient per incidir en la configuració de la nova constitució⁴.

Les Corts Constituents van quedar obertes el 14 de juliol del 1931. Començà llavors un període maratonià de discussió de la nova llei fonamental. La transcendència dels temes

---

⁴ La distribució d'escons a les Corts Constituents quedà de la manera següent, sobre un total de 470: Partido Socialista Obrero Español: 115; Partido Republicano Radical: 90; Partido Republicano Radical-Socialista: 61; ERC: 29; Acción Republicana: 26; Derecha Liberal Republicana: 25; Partido Republicano Democrático Federal: 16; Partido Agrario Español: 15; Federación Republicana Gallega: 15; Agrupación al Servicio de la República: 13; Partido Nacionalista Vasco: 7; Acción Nacional: 5; Partido Galeguista: 5; Unió Socialista de Catalunya: 4; Comunió Tradicionalista: 4; Partido Republicano Liberal-Demócrata: 4; Altres: 36.

discutits i la lliure intervenció dels diputats convertia el diàleg parlamentari en un apassionant debat ideològic, però també allargava algunes sessions fins ben entrada la matinada. Les Corts Constituents ja no van celebrar-se amb el clima d'ingènua festivitat que havia acompanyat les primeres setmanes de vida republicana. La premsa espanyola i internacional havia enaltit l'exemple de civisme i de joiosa responsabilitat que havien donat els espanyols a l'hora de trencar amb un règim polític pregonament entrelligat amb la història del país. Aquest ambient de novella esperança i de confiança compartida en el futur va començar a estroncar-se quan la República no havia celebrat encara el seu primer mes d'existència. Responent a una provocació monàrquica, el 10 de maig del 1931 grups d'incendiàries van calar foc a una desena d'edificis religiosos a Madrid. L'onada de violència anticlerical s'estengué pel sud i el llevant espanyol. El plet religiós baixava al carrer i quedaria gravat en foc en la vida republicana.

A més, durant l'estiu començà a deixondir-se el malestar sindical en diversos punts de l'Estat. Pocs dies després de l'apertura de les Corts, els anarquistes encetaren una vaga general a Sevilla, que va ser sufocada amb la llei marcial. El primer idil·li entre la CNT i el govern republicà es deteriorà ràpidament, i la central anarquista va posar aviat la proa discursiva i la subversió revolucionària contra el nou poder constituït. Considerava que, amb el seu reformisme progressiu, el govern traïa la revolució social. Els elements més extrems i apolítics de la CNT (agrupats en la Federació Anarquista Ibèrica) van fer-se amb el control del sindicat. En front d'aquells que advocaven per una entesa possibilista amb les autoritats republicanes, s'acabaren imposant els que reclamaven la destrucció de tota estructura política a fi d'implantar el comunisme llibertari. Les vagues i els conflictes socials van escalfar un estiu políticament decisiu⁵. El 20 d'octubre, les Corts van aprovar la Llei de Defensa de la República, que permetia la censura i l'actuació repressiva davant d'aquells (dretans o esquerrans) que possessin en perill la supervivència del règim.

Durant tota la seva existència, la República es va veure sacsejada per un clima de constant ebullició i protesta sindical, especialment anarquista. El cicle de crisi econòmica que vivia el món no facilitava les millores econòmiques del proletariat. L'atur va créixer. Tot i les mesures reformistes en favor dels obrers aprovades pel govern republicà⁶, els àmbits

---

⁵ Miguel Maura explica que, entre el juny i l'octubre del 1931, el ministeri de Governació que presidia va haver de fer front a més de 508 vagues revolucionàries. Cfr. M. Maura: *Así cayó Alfonso XIII*. Marcial Pons, Madrid, 2007, p. 365.

⁶ Poc després de la proclamació de la República, el titular del ministeri de Treball, el socialista Largo Caballero, va establir els Jurats Mixtes per resoldre les disputes laborals entre patrons i obrers. Aquests jurats eren presidits per un representant governamental. A través d'un decret va instituir un cos d'inspectors del Treball per vigilar les condicions laborals del proletariat industrial i camperol. Pel que respecta al camp, el ministre va limitar la jornada de treball a les vuit hores i va fomentar l'augment dels salaris camperols. Les polítiques impulsades per Largo Caballero van afavorir el sindicat socialista UGT. El sindicat anarquista CNT denuncià el partidisme del ministre i va proclamar el seu rebuig davant l'actitud "col·laboracionista" i "enxufista" dels socialistes. Els

obrers s'impacientaren davant la lentitud i l'escassa eficàcia immediata dels canvis estructurals. El país va viure alguns pics de violència proletària i camperola. L'any 1932, per exemple, va obrir-se amb vagues i enfrontaments al camp espanyol. Alguns elements de la UGT hi van participar també. A Catalunya, un aixecament anarcocomunista va ensenyorir-se durant alguns dies de la conca del Llobregat. Atiat pels anarquistes, el malestar i el conflicte social va esdevenir crònic a Andalusia durant el primer semestre de l'any. També el 1933 va despuntar amb un trontoll de violència anarquista, que va tenir com a epicentre simbòlic el poble de Casas Viejas. Les organitzacions obreres van disputar al carrer la victòria electoral de la dreta al novembre d'aquell any. La revolució d'octubre del 1934 s'encetà amb una vaga general a les principals ciutats de l'Estat. L'agitació sindical s'accentuaria també en la primavera del 1936, després del triomf del Front Popular.

A Catalunya, els primers compassos del nou règim van anar aparellats amb un període de vibració nacional. De fet, al Principat, tota la República es va viure en un ambient d'intensitat nacionalista. L'himne dels segadors ressonava constantment en els actes públics. "Catalunya triomfant tornarà a ser rica i plena", resava la lletra. Els diaris descriuen com l'himne es cantà amb especial emoció durant aquells anys. El discurs polític dominant anunciava que la promesa profètica que contenia l'himne començava a fer-se realitat. Al juliol del 1931, representats de les esquerres catalanes van acabar d'enllestir la redacció de l'Estatut de Catalunya, anomenat de Núria perquè els ponents van concentrar-se allí per enfilar-lo. Tot i haver-se desvinculat de la seva redacció, la Lliga Regionalista va donar suport al text, que definia Catalunya com un Estat autònom dins d'una federació espanyola. Com a Estat, Catalunya assumia àmplies competències en matèria fiscal, social, educativa, policial, etc. A l'agost, els catalans van votar en un clima eufòric el text. En el referèndum va participar el 75% del cens. El 99% dels votants s'inclinà pel sí.

La Constitució espanyola fou finalment aprovada al desembre del 1931. Espanya era definida com una "República de treballadors de tota classe que s'organitzen en règim de llibertat i justícia". En contra dels postulats defensats pels nacionalistes catalans i pels federals, la Constitució vertebrava Espanya com "Estat integral", tot i que obria la porta a la formació de Comunitats Autònomes. La Constitució incloïa una declaració de drets dels ciutadans típicament liberal. Es reconeixia la llibertat de consciència i de culte. Es proclamava la llibertat d'expressió, de reunió i d'associació. Quedaven abolits els privilegis nobiliaris i les distincions jurídiques entre espanyols. Per primer cop, el sufragi universal incorporava també les dones. S'establia "la igualtat de drets" per als dos sexes i el divorci.

---

anarquistes acusaven a la central sindical socialista de col·laborar amb l'ordre burgès instaurat i d'aprofitar-se'n per prosperar personalment a través de càrrecs i prebendes.

S'assegurava el dret a la propietat privada, però es matisava que “la riquesa del país, sigui quin sigui el seu propietari, està subordinada als interessos de l'economia nacional”. “Per causa d'utilitat social”, s'obria la porta a la “socialització” de la propietat amb la deguda indemnització. El text comprometia una educació primària universal i gratuïta. Quedava anunciada així la tasca de potenciació, extensió i reforma del món educatiu que realitzarien els governants republicans els anys següents.

Novament, però, el punt que va remoure més fonament les entranyes de la societat espanyola i que va suscitar els debats més abrandats va ser el referent a la qüestió religiosa. La Constitució va establir l'absoluta separació entre l'Església i l'Estat i va proclamar el laïcisme com a paradigma configurador de l'espai públic. El polèmic article 26 tallava el tradicional finançament estatal a l'Església, expulsava d'Espanya els jesuïtes i prohibia a tots els ordes religiosos l'exercici de l'ensenyament. L'aprovació de l'article va provocar la dimissió dels dos ministres republicans catòlics: Niceto Alcalá Zamora i Miguel Maura. A la primavera del 1933, el plet religiós tornaria al parlament. Al juny, la majoria aprovaria la Llei de Congregacions Religioses, que segellaria la prohibició d'ensenyament a tots els ordes religiosos i nacionalitzava els béns culturals de l'Església. L'onada d'indignació catòlica afavorí la recomposició de les dretes i el seu triomf en les eleccions generals del 1933.

Al desembre del 1931, un cop aprovada la Constitució, Alcalá Zamora va ser elegit president de la República. L'home fort del període fou, però, Manuel Azaña, primer ministre des de l'octubre del 1931 fins al setembre del 1933. Ell va portar el pols i el timó de la política espanyola. Era un republicà liberal burgès, sensible als plantejaments d'emancipació obrera defensats pels partits esquerrans de classe. Durant el seu mandat van aprovar-se diverses lleis cabdals que van reformar la fesomia pública d'Espanya. Entre elles, n'espigarem dues, que van provocar la mobilització contradictòria de l'opinió pública. Ambdues lleis van discutir-se durant la primavera del 1932, però foren definitivament votades per les Corts al setembre, després de l'intent frustrat de cop d'Estat dirigit a l'agost pel general Sanjurjo. La Llei de Reforma Agrària pretenia establir un ordre agrari més just, reduint els grans latifundis que dominaven el sud espanyol i afavorint la petita propietat rural. La llei impulsava una reforma important, però no tenia un caire revolucionari⁷. La transformació de l'organització agrària espanyola va acabar entrebancant-se per la dificultat burocràtica de la seva aplicació i per l'alt cost econòmic que suposava pel govern.

L'altra llei orgànica aprovada al setembre del 1932 fou l'Estatut de Catalunya. La discussió a les Corts del text proposat pels partits i la població de Catalunya va anar

---

⁷ J.C. Gay Armenteros: “La reforma agraria”, en VV.AA: *Historia general de España y América. Tomo XVII: La Segunda República y la Guerra Civil*. Ed. Rialp, p. 87.

acompanyada d'una forta mobilització nacionalista espanyola en contra d'un text que, segons el parer imperant a la resta de l'Estat, amenaçava la unitat d'Espanya. L'estatut va ser retallat notablement. D'acord a la constitució, Catalunya esdevindria una Comunitat Autònoma i no un Estat federat. Van ser reduïdes també les competències en matèria social, fiscal i educativa⁸. De tota manera, els partits catalans van celebrar finalment de grat l'aprovació d'un estatut que permetia a Catalunya recobrar la seva autonomia política i instaurar un Parlament propi dos-cents anys després de la supressió de les Corts Catalanes decretada per Felip V. En les eleccions autonòmiques de finals del 1932, l'Esquerra Republicana es va consolidar com el partit hegemònic a Catalunya i la Lliga Regionalista, partit nacionalista conservador, va refermar el seu paper de principal partit de l'oposició.

Bescantat des d'una part de l'esquerra per la repressió dels moviments anarquistes, criticat pels radicals per subordinar els interessos de la República a les directrius del Partit Socialista i repudiat per la dreta per la seva política anticlerical i les seves concessions als nacionalistes, el govern d'Azaña s'esfondrà a l'estiu del 1933. Niceto Alcalá Zamora va convocar eleccions pel novembre. La dreta espanyola va presentar-se unida. El republicanisme va concórrer dividit. La CEDA, coalició d'organitzacions de dretes que orbitaven al voltant del partit Acción Popular, dirigit per Gil Robles, va guanyar els comicis⁹. Gil Robles sostenia una postura "accidentalista" davant la República. Considerava que la qüestió del règim era "accidental" i la prioritat no era recuperar la Monarquia sinó salvaguardar alguns principis fonamentals d'Espanya com la seva tradició religiosa o la seva unitat. Mesos més tard, tant Gil Robles com altres líders de la dreta "accidentalista" farien pública professió republicana. Les dretes monàrquiques, al seu torn, aconseguen també una representació parlamentària significativa. La lògica d'una llei electoral majoritària arraconava aquesta vegada els sectors esquerrans. A Catalunya, la Lliga aconseguia vèncer l'ERC en nombre d'escons. El Partit Radical Republicà de Lerroux assolía un bon resultat. Niceto Alcalá Zamora encarregà al veterà polític republicà la formació del govern.

S'inicià així el bienni de centre-dreta, que va tenir com a indubtable punt d'inflexió el 6 d'octubre del 1934. Després de les eleccions, Lerroux va constituir un gabinet centrista, amb elements del partit radical i de la dreta republicana. Necessitava, però, el suport de la CEDA i va comprometre's a redirigir el rumb de la República i a revocar algunes lleis aprovades

---

⁸ L'historiador Albert Balcells ha destacat l'elevat dèficit fiscal que va mantenir Catalunya durant la República. D'acord a la seva interpretació, les retallades fiscals que va patir l'Estatut van ofegar l'acció de la Generalitat i van impedir-li desenvolupar la tasca que el mateix Estatut aprovat li reconeixia. (Cfr. A. Balcells: *Història del nacionalisme català. Dels orígens als nostres temps*. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1992, pp. 122-125).

⁹ Sobre un total de 473 escons, els resultats foren: CEDA: 115; Partido Republicano Radical: 102; PSOE: 59; Partido Agrario Español: 30; Lliga Catalana: 24; Comunió Tradicionalista: 20; ERC: 17; Partido Republicano Conservador: 17; Renovación Española: 14; PNV: 11; Partido Republicano Liberal-Demócrata: 9; Partido Republicano Gallego: 6; Acción Republicana: 5; Altres: 44.

durant el bienni anterior. El líder republicà, antic flagell del clericalisme, assegurava ara que calia “ampliar les bases de la República” per incloure-hi també bona part de la dreta espanyola. La nova situació política, però, va encrespar els ànims a l’esquerra i va atiar la violència dialèctica (de vegades fins i tot física) entre uns grups i altres a les corts. La polarització de l’opinió pública va esmolar-se encara més. Durant el primer semestre del 1934, el govern de Lerroux va presentar una reformulació de la llei de finançament del clergat. La dreta accidentalista va donar suport a la mesura. Va aprovar-se també una llei d’amnistia que desengarjolava els implicats en el complot militar del 1932. Les discrepàncies entre el primer ministre Lerroux i el president de la República, Alcalá Zamora, van provocar la caiguda del govern. Al maig, el president va encarregar nou govern al radical Samper. Mentrestant, el partit Radical es dessagnava. Alguns sectors de la formació van abandonar la disciplina per l’entesa del govern amb les dretes. A Ricardo Samper li va correspondre acarar un estiu de màxima tensió política.

A la primavera, el parlament català havia aprovat la Llei de Contractes del Conreu (una llei de reforma de la propietat al camp català). Impel·lit per la Lliga, el govern central va recórrer la llei davant el Tribunal de Garanties, que va anul·lar-la al·legant que la Generalitat no tenia competències en matèria social. Com a resposta, el Parlament català va aprovar un altre cop la mateixa llei. Va començar llavors un llarg pols entre el govern central i el de Catalunya. A l’agost, el tifó de la tensió política va estendre’s al País Basc. Desobeint la prohibició del Govern, els municipis bascos van celebrar eleccions per elegir una Junta Defensora del Concert. Unes setmanes més tard, convocaven a Zumàrraga una Assemblée de Parlamentaris, a la qual van assistir representats socialistes i d’ERC. La CEDA reclamava al govern que fes valdre la seva autoritat davant els embats bascos i catalans. Amb el declivi de l’estiu, la tensió institucional va anar desinflat-se i va entrar per camins de solució transaccional. El primer d’octubre, però, Gil Robles negà la seva confiança al govern i exigí la constitució d’un nou executiu d’acord a la realitat de l’arc parlamentari. Sol·licitava que la CEDA formés part del nou gabinet.

Després d’uns dies de negociacions, Lerroux va aconseguir formar un nou consell. Tres representats de la CEDA entraren en el govern. L’esquerra espanyola considerà que la República estava essent traïda des de dintre i abandonà l’oposició institucional. L’esquerra burgesa anuncià que trencava tota relació amb les institucions republicanes. El dia 6 d’octubre, els sindicats proletaris –amb el suport del PSOE- van declarar una vaga general revolucionària a tot el país. A Barcelona, el president de la Generalitat, Lluís Companys, va proclamar l’Estat Català i va oferir Barcelona com a capital d’una república federal espanyola genuïna. Aquella mateixa nit, l’exèrcit sufocà la rebel·lió a la Ciutat Comtal.

Tardaria unes setmanes més en controlar la subversió a Astúries. Els dirigents d'ERC foren encarcerats i el partit va quedar esmicolat uns mesos. Les Corts van suspendre temporalment l'Estatut de Catalunya. Fins a la victòria del Front Popular el 1936, el govern català no va recuperar la totalitat de les seves competències. Tanmateix, a la primavera del 1935 va restablir-se parcialment la Generalitat. En el nou govern català, capitanejat pel radical Pich i Pon, van entrar també representats de la CEDA i de la Lliga.

Després del cop del 6 d'octubre del 1934, l'esquerra espanyola i l'esquerra catalana van quedar desnortades. A més, el govern va impulsar una repressió contundent del moviment revolucionari. En qualsevol cas, el govern de centre-dreta no va acabar d'agafar embranzida. No trobava una línia d'actuació clara i compartida per tots els seus membres. El ministre d'Agricultura, el cedista Giménez Fernández, va presentar un pla agrari que tenia un notable tremp social. La dreta monàrquica, la Lliga i part de la mateixa CEDA hi estigueren en desacord. A principis del 1935, el país continuava –depenent de les zones– en estat de guerra o alarma. El govern insistia en una política de càstig exemplar envers els instigadors de l'aixecament anticonstitucional. Davant la negativa d'Alcalá Zamora a signar penes de mort, el govern dimití. Al maig quedà constituït un nou Consell presidit novament per Lerroux, en el qual entraren els pesos pesants del partit Agrari i de la CEDA. En la seva oportunitat de govern, el centre i la dreta no van aconseguir acabar d'articular un projecte constructiu d'Espanya. L'heterogeneïtat de discursos travava la definició d'una línia política clara i coherent. Al juny fou aprovada una llei contra l'atur. A l'agost era revocada la Llei de Reforma Agrària del 1932. No hi hauria temps per més. A la tardor saltaven a l'opinió pública alguns casos de corrupció que esquitxaven altes figures radicals. El Partit Radical es descomponia. Al mateix temps, les esquerres es reestructuraven, forjaven un front unitari i multiplicaven la seva propaganda sota la bandera de l'amnistia.

El president de la República, Alcalá Zamora, va dissoldre les Corts a principis del 1936. Van quedar convocades eleccions pel febrer del 1936, celebrades en un clima de màxima crispació i de divisió d'Espanya en dos blocs difícilment conciliables. L'esquerra—des dels comunistes fins a un sector de republicans liberals— van presentar-se en una candidatura compacte i amb un programa electoral extens i definit. Les dretes no van aconseguir un veritable acoblament electoral. Van fer campanya electoral “contra la revolució” que amenaçava. Un altre cop, la llei electoral va possibilitar un ventall parlamentari que no es correspongué amb la realitat sociològica del país. Els partits del Front Popular van aconseguir un 47% dels vots, mentre que els partits de dreta van arribar al 46,5%. El centre s'esvaí. En nombre de diputats, l'esquerra va poder dominar còmodament la càmera, tot i

que la CEDA va mantenir una presència important¹⁰. El Front Popular va ser una eina eficaç per vèncer a les eleccions. No ho fou tant per governar.

c) La victòria del Front Popular, l'oasi català i l'esclat de la Guerra Civil

Espanya no va aconseguir recuperar-se de la passió política acumulada els darrers anys i reblada en la campanya electoral del 1936, que molts entengueren com un pols definitiu entre dues concepcions antagòniques del país. Els conflictes post-electorals van començar immediatament al Parlament. La majoria esquerrana va anul·lar una vintena d'actes dubtoses de la dreta. Alguns dirigents monàrquics com Goicochea o Lamamié de Clairac van quedar-se sense escó. La dreta monàrquica va desesperar dels mètodes democràtics i girà el seu esguard envers solucions de força. La Falange va créixer exponencialment i va esdevenir un agent principal de la vida pública espanyola. També alguns sectors de la CEDA –més a les bases que als quadres- van quedar enlluernats per les solucions dràstiques proposades per l'extrema dreta. A l'esquerra, va produir-se una aproximació entre els socialistes i els comunistes, que irrompien amb força. En la sessió constitutiva de les Corts, la minoria socialista junt als comunistes van entonar La Internacional. L'esquerra proletària, envalentida per la victòria, va llançar-se al carrer per exigir una transformació social decisiva. Els carrers i els camps d'Espanya van convertir-se en escenari de violències entre els extrems de la dreta i de l'esquerra. Els sindicats multiplicaven les vagues i els camperols ocupaven terres alienes mentre els pistolers falangistes obrien foc al carrer. Tornaven a crepitare esglésies.

El govern va intentar reprendre la direcció política del primer bienni i accentuar els seus eixos d'acció. En primer lloc, van ser restablertes les lleis anul·lades en els dos anys anteriors. Fou restaurat l'Estatut de Catalunya i els dirigents d'ERC empresonats van tornar al Principat per ocupar novament els palaus de la Plaça Sant Jaume. Van ser readmesos els obrers acomiadats l'any 1934 i proclamada l'amnistia per les penes relacionades amb el cop d'octubre. Maleït per les dretes (que li retreien haver entorpit la política dels governs radicals-cedistes) i refusat per les esquerres (que l'acusaven d'haver consentit la presència

---

¹⁰ Els resultats definitius foren: PSOE: 99; CEDA: 88; Izquierda Republicana: 87; Unión Republicana: 37; ERC: 21; Partido Comunista de España: 17; Partido de Centro Nacional Republicano: 17; Renovación Española: 12; Lliga Catalana: 12; Partido Agrario Español: 10; Comución Tradicionalista: 9; PNV: 9; Partido Republicano Progresista: 6; Partido Republicano Radical: 5; Acció Catalana Republicana: 5; Altres: 38.

dretana en el govern), Niceto Alcalá Zamora fou destituït a l'abril com a president de la República. Va ser substituït per Azaña, que llavors propugnava una política de distensió nacional. Ni la Lliga ni la CEDA van votar en contra de la seva nominació. Azaña encarregà govern al republicà gallec Casares Quiroga. Tanmateix, el gabinet no va poder o no va saber controlar l'espiral de confrontació verbal i física que consumia la vida pública espanyola. A principis d'estiu, en alguns ambients de l'esquerra moderada va començar a parlar-se de la conveniència de donar plens poders al govern i dissoldre temporalment les Corts per restablir l'ordre legal. El republicà conservador Miguel Maura advocava per una dictadura republicana transitòria. El Front Popular s'esquerdava i en el si del socialisme s'enfrontaven els que defensaven una política possibilista i progressista (Prieto) contra els que advocaven per accelerar la instauració d'un règim socialista (Largo Caballero). El dilluns 13 de juliol era assassinat el líder parlamentari de l'extrema dreta, Calvo Sotelo. El govern va repugnar el crim i va prometre contundència en la defensa de l'ordre públic. Quatre dies més tard, però, una part de l'Exèrcit posà en marxa una operació planificada des de temps enrere. Donà un cop d'Estat per prendre el control del país. Bona part de la dreta va saludar i s'afegí a l'aixecament. Aquest, però, fracassà en moltes zones de l'Estat. Espanya quedava partida i abocada a una llarga i cruenta guerra civil.

Mentre el conjunt d'Espanya rodolava cap a les borrasques de la violència fratricida, Catalunya va saber dibuixar un clima anticiclònic. Fou una excepció notable, que s'ha anomenat sovint "l'oasi català". Tornarem en algun altre moment del treball sobre l'assumpte. No pot dir-se, en absolut, que tota l'experiència republicana fóra balsàmica i plàcida a Catalunya. Alguns dels aixecaments anarquistes més punyents van tenir lloc al Principat. Barcelona fou també objecte d'atemptats terroristes i de múltiples vagues entre els anys 1931 i 1934. Pàgines endavant descriurem amb més deteniment els altíssims decibels de tensió política que va suportar Catalunya durant els anys 1933 i 1934. Un cop reestructurada i refeta de les primeres derrotes, la Lliga va presentar una oposició fèrria i àcida davant l'ERC. A principis del 1934, després que el govern català ordenés un escorcoll policial a la seu de la Lliga, després de la reforma del sometent català i d'una sèrie d'atacs contra seus i personalitats del Partit, els dirigents regionalistes van abandonar el Parlament de Catalunya. La confrontació entre els dos partits va arribar al seu clímax amb motiu de la polèmica per la Llei de Contractes de Conreu. L'Esquerra va adoptar un to d'èpica resistència davant les institucions jurídiques i polítiques centrals i va titllar de traïdorseals regionalistes. Tanmateix, a partir del setembre del 1934, i sobretot, després de l'experiència del 6 d'octubre, els dos principals partits catalans van rebaixar el to de la seva dialèctica i van optar per criteris de major concòrdia.

La concòrdia havia estat precisament el títol d'una de les obres principals de Cambó. Durant els primers anys republicans, la Lliga va enterrar el concepte, dolguda per la seva pèrdua d'hegemonia, però el va recuperar a partir de la victòria de les dretes. Pressionat també per la formació d'Acció Popular a Catalunya, l'històric partit catalanista va adoptar un perfil moderat i mitjancer. Va erigir-se en el defensor d'una tercera via, d'un pont que havia de connectar les dues plaques tectòniques en què s'anava convertint Espanya i que s'allunyaven perillosament. Una setmana abans del 6 d'Octubre, Cambó feia vots per la conciliació nacional: "Som contraris que a Espanya, salvat el moment difícil, resti cristal·litzada la lluita política entre dretes i esquerres. En la vida d'un poble, més d'un noranta per cent dels problemes són de manera que coincideix tothom. Cal, doncs, fer política constructiva, anant a la resolució d'aquests problemes"¹¹. El 1935, la Lliga redoblà aquest missatge. També l'expressà a les Corts de Madrid. Així, el diputat Ventosa i Calvell demanava el respecte a la legalitat i la renúncia a la violència com a base per superar la dialèctica entre les dues Espanyes¹². Des de les seves pàgines editorials, *La Veu de Catalunya* recordava "la necessitat de reduir i superar aquest ambient de guerra incivil que aspira a dividir la societat espanyola en dos clans antagònics i irreductibles, fatalment vencedors i vençuts alternativament"¹³. Fins i tot, Cambó demanà als propietaris rurals generositat per superar el plet agrari¹⁴. Després de la derrota electoral del 1936, la Lliga va arribar a la conclusió que li havia estat perjudicial la coalició electoral amb les dretes espanyolistes i va refermar, com veurem, la seva intenció reformista. Després de la derrota, va demanar i va estendre la mà a ERC per convertir Catalunya en un camp de convivència civil. Així ho exposava l'editorialista de *La Veu* després de la derrota electoral: "Insistim avui, com hem insistit sempre, en la necessitat de crear una zona de convivència civil que faci possible i fecunda la solidaritat entre els catalans. Ens hem de convèncer els uns i els altres que hem de conèixer a Catalunya, defensant cadascú els seus ideals i la seva significació peculiar"¹⁵.

¹¹ Conferència de Cambó al Palau de la Música, 28.IX.1934. Cfr. *La Veu de Catalunya*, 29.IX.1934, p. 8

¹² "Mentre l'opinió pública espanyola estigui dividida per dos grups que es mirem com a enemics irreconciliables, ni amb estats d'excepció o sense serà possible que hi hagi un règim de normalitat a Espanya. (...) No creiem que la normalitat hagi de basar-se en l'aixafament de cap partit i en la declaració d'il·legalitat de cap partit, sinó en la imposició a tots del respecte al règim legal i amb el renunciament a procediments de violència". Intervenció de Ventosa i Calvell al Congrés dels Diputats, *La Veu de Catalunya*, 7.VI.1935, p. 13.

¹³ Editorial, "L'ambient de guerra incivil", *La Veu de Catalunya*, 25.IV.1935, p. 1.

¹⁴ "Jo, des d'aquí, em dirigeixo a tots els propietaris catalans perquè siguin generosos, perquè oblidin injúries passades, perquè facin obra de pacificació i obra de concòrdia. Això ho demanen sempre els principis evangèlics de la nostra religió; però això avui ho comanda igualment l'egoïsm i ho comanda també el patriotisme. (...) Si no són generosos, Catalunya no té remei. Catalunya serà un infern en què ens passarem els anys destruint-nos els uns als altres." Discurs de F. Cambó en la inauguració d'un local de la Lliga a Sitges. Cfr. *Veu de Catalunya*, 15.X.1935, p. 13

¹⁵ Editorial, "El resultat de les eleccions", *La Veu de Catalunya*, 18.II.1936, p. 12.

Aquestes apel·lacions van trobar ressò a l'Esquerra Republicana, escarmentada després del cop del 6 d'octubre i ressituada cap al centre després d'uns mesos sota la direcció del republicà liberal Carles Pi i Sunyer. Segons el discurs dels líders esquerrans, al febrer del 36 Catalunya havia votat pel canvi i per la transformació social representada per l'Esquerra. Aquesta s'havia d'endegar, però, de forma progressiva, sense sotracs, sense violències. El partit va deixar de banda la narrativa èpica i va inclinar-se cap a un relat més governamental. De tota manera, Lluís Companys i altres dirigents van advertir que res ni ningú impediria les reformes socials que els nacionalistes progressistes es disposaven a realitzar. Així, Companys recomanava des de la tribuna parlamentària a "les classes capitalistes que vagin en compte a dificultar, a obstaculitzar la tasca del Govern (...) perquè ni per l'amenaça ni per l'afalac que tant saben emprar, el Govern no es deixarà obstaculitzar"¹⁶. El mateix president de la Generalitat assegurava al juny que la seva política fins aleshores s'havia caracteritzat per la voluntat de cicatritzar les llagues obertes de Catalunya i de portar a la pràctica, al mateix temps, el programa del Front Popular¹⁷.

Però de la mateixa forma que asseguraven la seva voluntat d'encetar una transformació estructural de Catalunya, els dirigents d'ERC anunciaven també que estaven disposats a garantir per tots els mitjans la pau civil i a evitar els estralls de la violència. "La violència serà extirpada amb la Llei a la mà", advertia Companys en la festa de la República del 1936¹⁸. "Volem que Catalunya sigui exemple de de convivència i d'ambició i de superació", assegurava el President dos mesos més tard just després de reconèixer la impaciència del govern per poder dur a la pràctica les seves ambicions reformistes¹⁹. Rovira i Virgili va escriure a *La Humanitat* diversos articles advertint contra la lògica perversa de la violència proletària. Així, al maig, afirmava: "La tàctica actual de certs sectors del proletariat posa en perill moltes coses, i sobretot posa en perill la República. (...) Si no fos rectificada, tindria un desenllaç fatal dins d'un cert temps: el cop de força reaccionari. O canviar de camí o estimbar-se. Aquesta és l'alternativa. D'ací a alguns mesos, d'ací a algunes setmanes, potser fóra tard"²⁰. Catalunya no va ser un paradís ni un oasi de serenitat entre el 12 de febrer i el

---

¹⁶ Discurs de Companys al Parlament Català. *La Humanitat*, 30.V.1936, p. 1.

¹⁷ Entrevista concedida per Companys a un diari francès i reproduïda a *La Humanitat*, 26.VI.1936, p. 8.

¹⁸ Cfr. *La Humanitat*, 14.IV.1936, p. 1.

¹⁹ Cfr. Discurs de Companys en la clausura de la Fira de Mataró. *La Humanitat*, 9.VI.1936, p. 7.

²⁰ A. Rovira i Virgili: "Paraules als obrers", *La Humanitat*, 31.V.1936, p. 1. A pocs dies de la Guerra Civil, Rovira i Virgili redoblava els seus esforços per assegurar l'ordre i evitar un col·lapse de la República. "Cal acabar -i de seguida- un estat de coses que ja ha dura prou, que ja ha durat massa. (...) Benvingudes les decisions del govern per aturar la cursa a l'abisme, per restablir l'ordre material i l'ordre moral. (...) Que les Corts facin lleis de justícia i d'avenç, tan radicals com calgui. Que els governants imposin amb energia el compliment d'aquestes lleis. Però que hi hagi ordre al carrer, i als llocs de treball i a les llars. Que hi hagi una República autèntica, no pas un desgavell amb violències i amb sang de crims". (A. Rovira i Virgili: "Aturar-se o estimbar-se", *La Humanitat*, 15.VII.1936, p. 1).

18 de juliol del 1936. Van produir-se també vagues i assassinats. Podem dir, però, que el clima institucional fou més bo que al conjunt de l'Estat i que els conflictes socials que es produïren, no van mediatitzar ni acaparar la vida pública com va succeir en altres indrets. La dreta va saber acceptar la derrota i, l'esquerra, administrar la victòria. Fins que tot va tremolar el 18 de juliol del 1936. Aquesta és, però, una altra història.

2. L'Esquerra Republicana, la Lliga Catalana i el sistema polític català

a) L'Esquerra Republicana de Catalunya

El dissabte 19 de novembre del 1932, Francesc Macià va dirigir-se a Ràdio Barcelona. Des d'allí, al vespre i en directe, va adreçar-se al poble de Catalunya. Al dia següent, el Principat votava per elegir els seus representats en el Parlament autonòmic. Havien passat més de dos-cents anys des de l'abolició de les Corts Catalanes per Felip V. “Corts Catalanes! Parlament Català. Jo voldria encomanar-vos la profunda emoció que em desperten aquestes paraules”¹. Macià iniciava la seva al·locució amb un to vibrant. Tanmateix, si algú esperava un discurs presidencialista de neutralitat polida, aviat quedaria desencisat. L'andana contra la Lliga fou contundent: “D'una banda hi ha els que en trenta anys d'hegemonia política, vexaren Catalunya amb totes les seves humiliacions, es presentaren a totes les col·laboracions amb la monarquia opressora”. A l'altra costat, Macià presentava les credencials del seu partit i revelava els seus propòsits pel futur: “Farem una Catalunya justa, on siguin reconeguts els drets de tots els ciutadans. Farem una Catalunya culta, on la instrucció no sigui un privilegi. (...) Farem una Catalunya rica, on el treball sigui l'estímul i el lligam que ens agermani”². Macià conjugava, com havia fet tantes vegades, el discurs nacionalista amb les proclames de progrés i fraternitat universal.

Al dia següent, els catalans votaren. La Lliga avançà, però l'Esquerra va consolidar la seva hegemonia. Les candidatures de la Lliga obtingueren 138.000 vots al conjunt del Principat. Les de l'Esquerra, 224.000. Quedaven demarcades les dues grans forces polítiques catalanes dels anys trenta³. Exactament un any després, els catalans tornaven a acudir als col·legis electorals. Ho feien, aquest cop, per elegir les Corts espanyoles. El 19 de novembre, *La Veu de Catalunya* sol·licitava a les dones catalanes el seu vot. “Totes les polítiques d'Esquerra han fracassat. Aquestes polítiques han anarquitzat el país, l'han pertorbat, l'han empobrit i l'han vexat. Dones catalanes: amb la vostra veu, avui podeu redimir la nostra Catalunya”⁴. El resultat de les eleccions del 1933 ni redimia ni condemnava Catalunya. Senzillament, l'empatava. En nombre d'escons, la Lliga guanyava. En nombre de

---

¹ *La Humanitat*, 19.XI.1932, p. 10.

² *Ibidem*.

³ La Coalició d'Esquerres, de la qual formava part Acció Catalana, només assolí 39.000 vots. El partit Radical, prop de 26.000.

⁴ *La Veu de Catalunya*, 19.XI.1933.

vots, la coalició encapçalada per l'Esquerra mantenia una lleugera avantatge sobre la de la Lliga. La primera obtenien gairebé 434.000 vots. La segona, fregava els 414.000.

En el capítol que ara encetem ens proposem destriar les característiques dels dos partits que van dirigir la vida política catalana durant la Segona República i que van aplegar la gran majoria de les voluntats ciutadanes. Per aquesta tasca, emprarem treballs coneguts molt ben documentats. L'actitud més sensata seria remetre directament a ells. Tanmateix, per al lector poc versat en els matisos de la política republicana catalana, pot ser convenient presentar un apunt sobre les dues forces polítiques. L'investigador jove i nouvingut al món acadèmic queda una mica parat en llegir un nombre important d'aquests estudis. Es troba davant d'un enreixat discursiu particular, anotat sobre una partitura interpretativa comuna i redactat amb un utilatge terminològic que avui ha minvat notablement. En efecte, molts d'aquests estudis foren escrits sota una perspectiva metodològica de tall marxista, paradigma que predominava en la interpretació del passat i del futur en els darrers anys del franquisme i els primers de la democràcia⁵. Una part notable de la historiografia prengué com a categoria central d'anàlisi la classe i tendí a explicar la realitat d'acord als factors econòmics.

En llegir els plantejaments de l'Esquerra Republicana i de la Lliga Regionalista, hom se n'adona que, en molts aspectes, les diferències no eren abismals. La concepció nacional de Catalunya dels dos partits era similar, a desgrat d'algunes divergències d'accent i de formulació. La principal diferència, per a molts autors, radicava en la seva adscripció de classe. Enric Ucelay-Da Cal apunta que "les idees, en elles mateixes, són sovint semblants, el que compta és el seu contingut de classe"⁶. Per a Isidre Molas, la Lliga era "el partit dirigent dels interessos de la burgesia de Catalunya"⁷. Ucelay-Da Cal descriu la Catalunya del primer segle XX com una societat on la burgesia era políticament, ideològicament i culturalment preponderant. Aquesta burgesia hauria articulats els seus interessos a través de la Lliga, que va promoure una moderada transformació de Catalunya a fi d'assegurar el progrés capitalista (augment del consum) i a fi d'encarrilar l'evolució social d'acord a esquemes de burgesia civilitzada (cultura oficial catalana).

---

⁵ En un conegut article explicatiu i valoratiu sobre l'evolució de la memòria històrica a Espanya, Santos Juliá assenyala que els anys del tardofranquisme i els primers de la democràcia van ser testimonis d'un allau d'estudis sobre la Segona República i la Guerra Civil. La generació nascuda a la post-guerra havia deixat de confiar en el relat de "memòria històrica" oficial i volia saber què havia passat en aquella tragèdia nacional. Els historiadors contemporanis havien preferit fins aleshores centrar la seva recerca en el segle XIX. La nova generació va posar la seva mirada inquieta sobre la Segona República i la Guerra. (Cfr. Santos Juliá: "Bajo el imperio de la memoria", a *Revista de Occidente*, n.202, Julio-Agosto 2006, pp. 15-16).

⁶ E. Ucelay-Da Cal: *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*. Ed. La Magrana, Barcelona, 1982, p. 16.

⁷ I. Molas: *Lliga Catalana. Un estudi d'Estasiologia*, Edicions 62, Barcelona, 1972, I vol., p. 330.

Isidre Molas grata l'estructura social catalana per trobar els estrats que alimentaven electoralment la Lliga. Segons la seva recerca, la Lliga comptava amb el suport dels industrials, dels propietaris rurals, d'una part important dels comerciants i d'un sector dels professionals liberals⁸. Tanmateix, està clar que hem de considerar la burgesia en un sentit ampli per identificar-la amb la Lliga. Les desenes de mils de vots que obtenia el partit no podien provenir exclusivament dels grans industrials barcelonins i dels grans propietaris rurals. De fet, com explica el mateix Molas, a Catalunya no hi havia una elit rural poderosa i reduïda, sinó que la propietat del camp estava repartida en una xarxa de mitjans i petits propietaris. Cal tenir en compte, també, que més enllà dels interessos de classe, la Lliga era el partit que aixoplugava una part significativa dels catòlics catalans.

En qualsevol cas, expliquen els mateixos historiadors, a la Catalunya dels anys trenta les classes socials no eren compartiments estancs, sinó que hi havia una permeabilitat i una ampla zona mitja basculant. La petita burgesia era extensa i les diferències entre els petits empresaris i els menestrals eren làbils. Els paradigmes burgesos havien calat en molts nivells socials. Ni l'Esquerra Republicana ni la Lliga Regionalista es van definir com a partits de classe. Si bé aplegaven principalment uns sectors determinats de la vida social catalana, la seva franja d'electors i fins i tot els seus plantejaments polítics no poden ser reduïts als objectius d'una sola classe. Ucelay-Da Cal assegura que “una interpretació mecànica de la lluita de classes no podia explicar les característiques del joc polític de la Dictadura i la Segona República” i remarca precisament el caràcter interclassista d'ERC⁹.

La diferència entre els dos partits no es trobava fonamentalment en la procedència sociològica dels seus dirigents¹⁰, sinó en el discurs i en el projecte polític que sostenien. A nivell econòmic, la Lliga defensà la causa de la propietat privada i apostà per una reforma moderada del capitalisme, que enarborava i justificava. L'Esquerra Republicana no era un partit socialista, però sí tenia una dimensió socialitzant i un discurs obrerista que atreïa molts sectors proletaris i camperols del Principat. Tots som fills de la nostra època. Ho eren els

---

⁸ Cfr. I. Molas: *Lliga Catalana*, vol I, op.cit., pp. 330-340.

⁹ E. Ucelay-Da Cal: *La Catalunya populista*, op.cit., p. 16.

¹⁰ En el seu estudi sobre l'Esquerra Republicana durant la Segona República, Mª Dolors Ivern ha destriat la composició social dels quadres dirigents del partit. La historiadora destaca, en primer lloc, la juvenesa dels dirigents d'ERC, en front de la maduresa vital dels prohoms de la Lliga. Pel que fa a la procedència professional dels dirigents republicans, la gran majoria (41,5%) provenien de professions liberals. Hi havia també una representació d'empresaris i comerciants (11%) i de propietaris rurals i urbans (6%). Els propietaris tenien el mateix pes que els empleats (6%), i més incidència que els pagesos (3%) i els obrers (3%). No es pot dir, doncs, que a la República s'enfrontessin dos partits netament representants de la burgesia i del proletariat. Esquerra Republicana era un partit transversal acabdillat per la petita burgesia. Sobre tot, per la burgesia intel·lectual (*Bildungsbürgertum*). També els quadres dirigents de la Lliga Regionalista estaven ocupats principalment per professionals liberals –tot i que la presència de grans empresaris era major que a l'ERC. (Cfr. M.D. Ivern i Salvà: *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*, II vol., Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988).

historiadors dels anys 70 i 80. Ho som els d'avui dia. Fill involuntari de la postmodernitat, centraré la meua presentació dels dos principals partits polítics de la Catalunya republicana prenent com a objecte d'anàlisi el seus discursos programàtics. Uns relats sobre Catalunya que dedicaven lògica atenció als afers econòmics, però que atenien alhora a altres eixos, que suscitaven també l'atenció i la passió dels ciutadans.

La qüestió nacional i la qüestió religiosa van pesar sobre els programes i les proclames dels dos partits, i mobilitzaren molts electors. Els dirigents de la Lliga i els de l'ERC eren sincerament catalanistes. Ni Prat de la Riba ni Cambó eren grans hisendats en la seva joventut. Si van capbussar-se en la política fou per la seva afecció catalanista. Al seu torn, els dirigents d'ERC van esmerçar, com a mínim, tants esforços per la reivindicació nacional com per la causa social. Per altra banda, el plet religiós va esdevenir aital en el descabdellament polític dels anys trenta i en la conformació dels blocs electorals.

No només per la butxaca vota l'home. Molts cops, tampoc exclusivament per principis religiosos o per afectes patriòtics. La lògica electoral es mou també per empaties i percepcions subjectives davant dels personatges que actuen en el teatre polític. És impossible explicar el fulgurant èxit de l'Esquerra Republicana sense remetre'ns a la carismàtica figura de Macià. Lloat com un messiàs i bescantat com un boig, l'alta figura de Macià fou un dels eixos sobre els quals gravità la política catalana. La seva retòrica nacional i pregonament humana fou acollida amb fruïció pel poble. Combinava mestriolament les apel·lacions nacionalistes amb el clam de justícia, llibertat i pau universal. La seva ambigüitat l'afavorí. "Macià era un jòquer màgic, que semblava poder complir tots els papers socials (...): ric hisendat que abandona comoditats i fortuna per defensar la causa nacional i la dels humils, senyoràs elegant i rural, urbà i ben connectat, amic de grans advocats d'empresa i company d'exili d'anarquistes i comunistes, un revolucionari que encarna la reforma i l'autodeterminació, però que servia com a garantia de la pau ciutadana."¹¹ Com explicarem, fins i tot amb la seva mort, Macià fou decisiu.

***

---

¹¹ E. Ucelay-Da Cal: *La Catalunya populista*, op.cit., vol. II, p. 115.

A l'hivern del 1930, poca gent hauria apostat fort per la victòria electoral d'Esquerra Republicana de Catalunya. De fet, el partit encara no existia. La comtessa electoral es presentava renyida entre els clàssics dirigents de la Lliga, que jugaven a favor de la Monarquia, i els joves nacionalistes d'Acció Catalana, prestigiosa agrupació d'intel·lectuals reformistes i de joves escindits de la Lliga que enarboraven ara un republicanisme moderadament progressista. Tots els intents de formar un front republicà, catalanista i obrerista havien fracassat. La Intel·ligència Republicana del març o la Unió d'Esquerres Catalanes del juny no havien quallat. Tampoc reeixia la Conferència d'Esquerres, impulsada al capvespre de l'any pel grup de l'Opinió¹² i per membres del Partit Republicà Català de Companys. "El que hom projectava era un ampli partit social-demòcrata català, de signe federalista i capaç de mantenir relacions amistoses amb les organitzacions obreres"¹³.

L'entesa va assolir-se in extremis, a un mes de les eleccions municipals. El 18 de març del 1931 va obrir-se la definitiva Conferència d'Esquerres Catalanes, on va quedar constituïda l'Esquerra Republicana de Catalunya. Tenia com a precedent i mirall més recent la Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR), una agrupació republicana de simpatia nacionalista que havia agrupat sectors liberals, federalistes i obreristes durant bona part dels anys deu. L'ERC recollia també una gran pluralitat de tendències en el seu si. Aquesta heterogeneïtat, carismàticament acabdillada per Francesc Macià, obriria al nou partit les portes del triomf, però també facilitaria el creixement de les llavors de la discòrdia i els traumàtics enfrontaments interns que van sacsejar el partit l'any 1933.

A despit del difícil engranatge intern i de les distintes veus que ressonaven al seu si, l'Esquerra Republicana aconseguí mantenir-se des del 1931 fins el 1936 com a partit hegemònic català. La formació va guanyar nítidament totes les eleccions celebrades al Principat durant aquells anys, excepte les del 1933. El conglomerat republicà, nacionalista, liberal i obrerista va aconseguir connectar discursivament i emotivament amb la major part de la població catalana, va encarnar les il·lusions de canvi, va simbolitzar la consecució de la República, va identificar-se amb l'assoliment de l'autonomia i va esdevenir l'objectivació d'una ampla franja de població catalana que compatibilitzava un pregó sentiment nacionalista amb una voluntat de reforma social profunda però institucionalment controlada. El partit no es consolidà al llarg d'un llarg procés de formació que va conduir a

---

¹² El grup de l'Opinió és definia com a demòcrata (abans que nacionalista) i republicà d'esquerres. Criticava el catalanisme conservador de la Lliga per voler monopolitzar el sentiment catalanista i aposta pel federalisme de tall pïrmargalià. El grup mostrava una inclinació clarament socialista; un socialisme, però, de caire democràtic i parlamentari. El grup postulava -finalment- el laïcisme. L'historiador Culla realitzà un estudi rigorós sobre la formació, la influència i l'evolució d'aquest grup, capital en la formació d'ERC i protagonista després del cisma intern del 1933. Cfr. J. Culla: *El Catalanisme d'Esquerra (1928-1936). Del Grup de 'l'Opinió' al Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra*. Ed. Curial, Barcelona, 1977.

¹³ J. Culla: *El catalanisme d'Esquerra*, op.cit., p. 49.

una victòria electoral. Més aviat al contrari, va ser la inesperada victòria electoral del 1931 i l'assoliment de la gran majoria d'òrgans de poder a Catalunya el que van cimentar el partit. Progressivament, rebé noves adhesions i amplia la seva base. El 1932, un grup destacat de polítics i intel·lectuals progressistes d'Acció Catalana va entrar a ERC. Forçada pel seu èxit i per la voluntat de mantenir-lo, la formació es va acabar de vertebrar i va anar perfilant el seu discurs, que mantingué sempre, però, una pluralitat d'accents i un caire ambigu.

El caudal ideològic i estructural d'ERC es veia nodrit per quatre afluents principals¹⁴. Per una banda, bevia del discurs nacional maximalista i s'articulava al voltant de personalitats d'Estat Català (com Macià, Aiguader, Dencàs i Casanovas). La formació es sustentava també en els postulats i les figures del grup de l'Opinió, propulsor d'un liberalisme socialitzant. Un altre sector cabdal el conformaven els republicans obreristes, encapçalats per Companys, propers al sindicalisme. El partit incorporava també republicans liberals en el sentit més clàssic, molts d'ells procedents d'Acció Catalana. Finalment, el conglomerat polític establí uns lligams estrets amb el proletariat camperol i durant una època llarga representà els interessos del sector rabassaire. La presència de diferents corrents i personalitats en l'estructura de la formació va assegurar cistells de vots en estrats diferents de la població catalana. Les diverses tendències es van brunyir mútuament, llimant així les arestes més punyents de cada flanc.

Tot i això, el partit va adoptar una deriva més radical i va entrar en una dinàmica d'hiperactuació durant els anys 1933 i 1934, envalentint pel control de totes les institucions catalanes i fiblat per la victòria de les dretes. Aquest període, en el qual el sector de l'Opinió va abandonar la formació, va culminar en l'aixecament del Sis d'Octubre del 1934. Mesos més tard, Carles Pi i Sunyer (catalanista republicà i liberal) prendria el timó de la Comissió Executiva del Partit, embridaria les joventuts i imposaria disciplina i la unitat a la formació¹⁵.

¹⁴ El Partit era únic, però fins el 1935, no va adoptar una forma estructural sòlida. En realitat, ERC era un partit de militància indirecta. Els afiliats s'apuntaven a una de les associacions o casals locals que estaven adscrites al partit. (Cfr. M.D. Ivern i Salvà: *Esquerra Republicana de Catalunya*, op.cit., vol. I, p. 72). "L'ERC no era un partit homogeni, sinó una massa sovint contradictòria de centres i casals republicans de tota mena, d'associacions locals de pobles i de barriades barcelonines organitzades en federacions flexibles". (E. Ucelay-Da Cal: *La Catalunya populista*, op.cit., vol. I, p. 147s).

¹⁵ Després de l'aixecament del 6 d'octubre, el partit tendí cap a una vertebració més unitària, vertical i jeràrquica. Al desembre del 1934, el diari que feia les funcions de portaveu d'ERC demanava un "sotmetiment absolut de la massa als dirigents que la massa hagi elegit democràticament per conduir-la. Ni discussió, ni rivalitat ni agrupaments dintre el conjunt". (*La Ciutat*, 23.XII.1934, p. 1). En el document que la Comissió Executiva del Partit aprovava al juny del 1935 es sol·licitava un "partit fort, compacte i disciplinat". A més, la Comissió aclaria "que no poden haver-hi dintre del Partit altres organismes polítics que no siguin els del mateix partit". Anunciava que "es dictaran normes de caràcter reglamentari que assegurin la deguda articulació de les Joventuts al Conjunt del Partit" i que evitessin, en el futur, "aparences espectaculars de tipus dictatorial". (Cfr. *La Humanitat*, 28.VI.1935, p. 12).

Fins a l'esclat de la Guerra Civil el partit adoptà un perfil netament reformista i progressista però més institucional en el to, moderat en la forma i possibilista en el fons.

Amb ortodòxia liberal, els estatuts del Partit eren precedits per una declaració dels drets fonamentals dels ciutadans. Es proclamava el dret a la vida, la lliure opinió, la llibertat de consciència, la igualtat davant la llei, etc. Per al partit, “la voluntat popular en la forma que determinin les lleis” era la “única font de dret i origen exclusiu i legítim del poder”¹⁶. Es defensava la separació de poders. La formació feia pròpies, doncs, les demandes de llibertat cívica individual i els postulats de teoria política definits pel liberalisme vuitcentista. Tornarem sobre la definició liberal d'ERC i de la Lliga uns capítols més endavant.

En el seu llibre sobre *El principi de les nacionalitats*, l'historiador Rovira i Virgili –que esdevindria un referent ideològic d'ERC- assegurava que “tota nacionalitat té dret a constituir un Estat independent o autònom”¹⁷. Els membres d'Esquerra Republicana de Catalunya defensaven fermament la realitat nacional catalana. En document estatutari esmentat, es considerava “d'indiscutible evidència la personalitat nacional de Catalunya per les circumstàncies històriques, geogràfiques, lingüístiques, econòmiques i més encara per la voluntat indestructible dels catalans”¹⁸. El partit nacionalista progressista reivindicava el dret de Catalunya a l'autodeterminació. Catalunya era una nació i, per tant, era del tot sobirana, tenia dret i volia constituir-se en Estat. El Principat havia de tornar a ser director dels seus destins. Ara bé, un cop recuperada la sobirania i organitzada estatalment, Catalunya havia d'inscriure's lliurament en un projecte comú espanyol plural i federal¹⁹.

Aquesta formulació va quedar ben reflectida en la proclamació de la República Catalana feta per Macià el 14 d'abril²⁰. En el pròleg que precedia els Estatuts d'ERC s'assegurava que “tot reservant al Poble Català l'ús de la facultat autodeterminadora que li competeix per dret propi, el Partit considera necessària per als supremes interessos de fraternitat universal i

---

¹⁶ Cfr. “Principis del Partit d'Esquerra Republicana de Catalunya”, *La Humanitat*, 27.II.1934, p. 5.

¹⁷ A. Rovira i Virgili: *El principi de les nacionalitats*. Editorial Barcino, Barcelona, 1932, p. 11.

¹⁸ “Principis del Partit d'Esquerra Republicana de Catalunya”, *La Humanitat*, 27.II.1934, p. 5.

¹⁹ En el si d'ERC hi havia diversos matisos sobre l'estructuració de l'Estat. Alguns advocaven per un model confederal i altres per un model federal. (Cfr. Ivern: *Esquerra Republicana de Catalunya*, op.cit., vol. I., p. 102)

²⁰ En realitat, la proclamació de la República Catalana el 14 d'abril va tenir dues versions. La primera fou la proclamació verbal que va fer Macià des de la balconada de la Diputació al mig dia del 14 d'abril: “Poble de Catalunya, en nom del poble de Catalunya proclamo l'Estat Català, que amb tota la cordialitat procurarem integrar a la Federació de Repúbliques Ibèriques. Queda, des d'aquests moments, format el govern de la República Catalana, que es reunirà al palau de la Generalitat”. (Cfr. F. Curull: *Catalunya, republicana i autònoma*. Edicions La Magrana, Barcelona, 1984, p. 53). Unes hores més tard el President del nouat Estat publicava un ban oficial amb la proclamació. En ell, quedaven matisats i reformulats alguns dels extrems matutins: “Interpretant el sentiment i els anhels del poble que ens acaba de donar el seu sufragi, proclamo la República Catalana com Estat integrant de la Federació ibèrica”. Ambdues declaracions assenyalaven la federació ibèrica com a marc polític de l'Estat català. En la primera proclama, però, quedava subratllada la sobirania de Catalunya, que elegia la federació en acte de lliure autodeterminació.

particularment per raons d'ordre històric i geogràfic la federació de Catalunya amb els altres pobles ibèrics”²¹. Malgrat la reivindicació d'un Estat propi per Catalunya en el si d'una unitat Espanyola, els dirigents d'ERC van (provisionalment) acceptar amb satisfacció l'estructuració autonòmica del Principat.

El discurs nacionalista, de tall romàntic, va impregnar tota l'actuació i bona part dels afectes del partit governamental. Pel que fa a la qüestió religiosa, ERC va adoptar un posicionament teòric d'un laïcisme bel·ligerant. En un document publicat al juny del 1931 sobre el plet religiós, el partit reclamava la llibertat absoluta de cultes, l'ensenyament laic, la submissió de l'Església al dret comú i la prohibició absoluta d'actes litúrgics a la via pública²². En la discussió constitucional, els diputats d'ERC van reblar el seu laïcisme i van rebutjar la formulació de l'article 26 per flonja. Demanaven l'expulsió de tots els ordes religiosos. Diversos diputats d'ERC van signar la següent esmena: “Todas las confesiones religiosas se considerarán como asociaciones sometidas a las leyes generales del país. El Estado no podrá sostener, favorecer ni auxiliar económicamente a la Iglesia, asociaciones ni institutos religiosos; disolverá las órdenes religiosas y nacionalizará sus bienes”. Humbert Torres proclamà: “en pocas palabras, ninguna libertad contra la libertad”²³. És veritat, però, que aquest anticlericalisme jacobí teòric no va ser després tan acusat en l'actuació quotidiana i pràctica dels dirigents del partit.

L'Esquerra Republicana es va presentar sempre com el partit de la justícia social. “Fonament de la nostra política és el sentiment esquerrà. Som liberals, laics, demòcrates (...). Però hi ha un punt en què cal insistir. Esquerra Republicana té un ideari de fort sentit social; propugna per un règim de major justícia, ha lluitat sempre en defensa dels treballadors”²⁴. Segons els dirigents del partit, la màxima glòria de la formació era haver lligat la defensa de la llibertat de Catalunya amb la causa de les llibertats individuals i de l'emancipació proletària. Tanmateix, ERC no es definia com un partit de classe. En paraules de Pi i Sunyer, “Esquerra Republicana no és un partit obrer. És, però, un partit obrerista pel nombre d'afiliats obrers amb què compta i perquè en el seu programa hi ha totes les reivindicacions de tipus social”²⁵. No era un partit socialista, però sí “socialitzant”. De fet, acudí reiteradament a les eleccions en coalició amb la Unió Socialista de Catalunya. Durant

²¹ “Principis del Partit d'Esquerra Republicana de Catalunya”, *La Humanitat*, 27.II.1934, p. 5.

²² Cfr. M.D. Ivern: *Esquerra Republicana de Catalunya*, op.cit., vol. I., p. 413.

²³ Cfr. M.D. Ivern: *Esquerra Republicana de Catalunya*, op.cit., vol. I., p. 178.

²⁴ “Declaració de la Comissió Executiva de Catalunya als seus afiliats i a l'opinió catalana”. *La Humanitat*, 28.VI.1935, p. 12.

²⁵ Cfr. M.D. Ivern: *Esquerra Republicana de Catalunya*, op.cit., vol. I., p. 423.

els primers mesos republicans, va intentar arribar a una intel·ligència amb la CNT, però la radicalització anarquista van desembocar en una ruptura completa el 1933.

El programa social i econòmic del partit nacionalista republicà presentava dos nivells. Per una banda s'apuntava un horitzó a llarg termini. ERC defensava la intervenció estatal en els afers econòmics i aspirava a "una transformació progressiva de l'actual règim de propietat privada en un altre de col·lectiu, que faci impossible l'explotació econòmica de l'home"²⁶. Però a aquesta propietat col·lectiva no s'hi volia arribar mitjançant la revolució social, sinó que els mitjans per arribar-hi eren la legislació, l'acció de govern i l'actuació dels sindicats²⁷. En vistes al curt i mitjà termini, el partit proposava diverses accions socials i econòmiques encaminades a un règim de major justícia i benestar per als obrers. En el seu programa del 1931, incloïa l'establiment d'un salari mínim, la fixació de les vuit hores com a jornada màxima de treball, la prohibició del treball infantil i la regulació de les assegurances pel retir obrer²⁸. Des de les institucions governades per l'Esquerra es va donar una forta empenta a l'escolarització. Cal dir, però, que la Generalitat tenia poques competències en matèria laboral i social i els dirigents esquerrans no van poder demostrar fins a on volien portar els seus compromisos. A nivell econòmic, proposaven un sistema de tributs directe basat en la renda. De tota manera, la realitat és que l'economia no era la fortalesa principal de la majoria de líders d'ERC i el programa econòmic era més aviat escàs²⁹.

Més pràctic i concret va ser el compromís del partit republicà amb els rabassaires³⁰. Fins a l'estiu del 1934, l'ERC va viure un idil·li amb la Unió de Rabassaires. Els carrers de Barcelona van presenciar més d'un cop el desembarcament de milers de camperols arribats per donar suport al govern d'Esquerra. El partit governant va aprovar a la primavera del 1934 una llei de Contractes de Conreu que va provocar una fractura total amb la Lliga i un pols fins al límit amb el poder central. També a llarg termini, el programa del partit apuntava vers la socialització de la terra³¹. El posicionament pràctic de la formació davant la qüestió camperola va quedar fixada en l'esmentada Llei, que volia facilitar la compra de la terra per part dels conreadors. Feia una aposta, així, per la petita propietat privada. Dintre de les

---

²⁶ Programa del Partit, juliol del 1931. Cfr. M.D. Ivern: *Esquerra Republicana de Catalunya*, op.cit., vol. I, p. 423.

²⁷ Cfr. M.D. Ivern: *Esquerra Republicana de Catalunya*, op.cit., vol. I, p. 421.

²⁸ M.D. Ivern: *Esquerra Republicana de Catalunya*, op.cit., vol. I, p. 427.

²⁹ "El populisme català no solament mancava d'una política econòmica (...) sinó que -almenys entre els dirigents- no es reconeixia la falta". (E. Ucelay-Da Cal: *La Catalunya populista*, op.cit., vol. I, p. 158s)

³⁰ L'estudi més complet sobre el plet agrícola català el va publicar l'any 1969 Albert Balcells: *El problema agrari a Catalunya, la qüestió rabassaire (1890-1936)*.

³¹ "L'ideal definitiu ha d'ésser el reconeixement de la terra com a valor de comunitat i base indispensable per a la vida humana; no pot ésser propietat absoluta més que de la societat a la qual ha de mantenir (Programa, 1931)". I aquesta terra havia d'ésser lliurada als agricultors en usdefruit social perquè la fessin produir al màxim" (Programa, 1931) (M.D. Ivern: *Esquerra Republicana de Catalunya*, op.cit., vol. I, p. 434)

possibilitats reformadores, la Llei va tenir un caire moderat. No expropiava els terrenys, sinó que garantia una possibilitat de compra amb unes condicions determinades i amb un preu pactat entre els propietaris i els masovers³².

b) De la Lliga Regionalista a la Lliga Catalana

La Renaixença catalana s'havia caracteritzat per una gran ufana, per un intens floriment d'institucions, propostes i activitats. Dissortadament, també podia ser identificada pel tremp efímer de les seves iniciatives, per la seva manca de consistència. Amb aquesta idea encapçalava Francesc Cambó unes línies adreçades des del seu exili voluntari a París als participants en un míting de la Lliga Regionalista, a la primavera del 1932³³. Un any abans, Cambó teixia aliances pel seu Partit Constitucional, una agrupació regeneracionista d'abast espanyol que pretenia una reforma profunda d'Espanya sense haver d'enderrocar la Monarquia³⁴. Cambó estava convençut que la proclamació de la República aniria acompanyada d'una revolució social i advocava per una transformació controlada des de dalt que conduís, entre altres coses, a la consecució de l'Autonomia catalana. La Lliga va participar en el govern Aznar que va pilotar la transició post-dictatorial. La derrota a les eleccions del 1931 fou, però, eixordadora. El Partit Constitucional no arribà mai a inflar-se. A Catalunya, la Lliga fou escombrada per l'Esquerra. Cambó prengué el camí de París.

El veterà dirigent regionalista seguia essent, però, el referent últim del partit catalanista liberal-conservador. I en aquell míting que l'agrupació política celebrava per intentar recuperar el pols i la visibilitat, Cambó recordava als seus seguidors que el seu no era un projecte efímer ni una altra cànvida il·lusió renaixentista. “La Lliga és el primer i, per ara, únic exemple, en la política catalana, de perseverança i de tossuda resistència. Ni les majors victòries ens han donat golafreies d'acaparament ni les derrotes han portat la desmoralització en els nostres rengles”. El líder veterà exorcitzava el desànim: “Mai un partit no ha estat atacat amb tanta virulència com ho ha estat la Lliga Regionalista. I els atacs no

---

³² M.D. Ivern: *Esquerra Republicana de Catalunya*, op.cit., vol. I., p., 445.

³³ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 26.IV.1932 (I), p. 6.

³⁴ Sobre l'activitat de Cambó entre 1930 i 1932, cfr. B. de Riquer i Permanyer: *Francesc Cambó: Entre la Monarquia i la República*. Editorial Base, Barcelona, 2007.

han fet sinó enfortir-la, perquè a dirigits i a directors, els ha sostingut sempre una fe incommovible en la virtualitat dels nostres ideals i en l'esdevenidor de Catalunya"³⁵.

En efecte, no era la primera vegada que la Lliga s'emportava un ensopec electoral. Si l'Esquerra era un partit jove i en bona mesura inarticulat, la Lliga era un partit de solera, amb els galons de gairebé trenta anys d'història. Aquest no és el moment de recordar aquest camí ple de sinuositats i matisos, que tant bé ha recorregut Isidre Molas en el primer volum del seu estudi sobre la Lliga Catalana³⁶. Només recordarem aquí que la Lliga tampoc era un partit homogeni ni precis ideològicament. Novament, la seva ambigüitat ideològica li havia permès recaptar amplis suports socials, però també havia derivat en algunes crisis internes importants. L'agrupació política havia estat complexa des dels seus orígens. El primer nucli havia estat format per catalanistes regeneracionistes, industrials polaviejistas, professionals liberals, joves polítics dinàstics i elements catòlics³⁷. La Lliga començà a rodar com un partit reformador i catalanista. Es proposava trencar amb l'ambient sociopolític decadent de la Restauració, recuperar la personalitat política i cultural catalana i fer de Barcelona l'epicentre d'una Espanya renovada³⁸. En efecte, el partit va prendre volada sostingut per ales ideològiques que es contrapesaven de forma paradoxal i sinèrgica. Era un partit nacionalista que pregonava la realitat nacional catalana i reivindicava la seva plena recuperació cultural i política. Al mateix temps, però, defensava una projecció hispanista i maldava per influir en el conjunt de la vida política espanyola. L'agrupació política era regeneracionista i liberal, alhora que aplegava l'opinió conservadora.

La Lliga va emparar el progrés econòmic capitalista a Catalunya i fou el partit preferit per la burgesia. S'oposà sistemàticament a la revolució social anarquista o socialista i va defensar un model de creixement econòmic capitalista matisat per un ferri proteccionisme. Encapçalà la llarga negociació que desembocà en la Mancomunitat i des d'aquesta institució promogué una cultura cívica catalana sustentada pels esquemes culturals noucentistes. En els seus estatuts, la Lliga proclamava que el centre del seu programa polític era l'assoliment de l'autonomia per a Catalunya. El partit no es proclamava ni monàrquic ni republicà. Una frase de Cambó trobà fortuna: "Monarquia? República?... Catalunya!". L'accidentalisme de la Lliga consistia en defensar la permanència i l'estabilitat de l'ordre establert i en procurar, en aquest marc, l'autonomia per tots els mitjans legals.

---

³⁵ *La Veu de Catalunya*, 26.IV.1932 (I), p. 6

³⁶ Cfr. I. Molas: *Lliga Catalana*, op.cit.

³⁷ I. Molas: *Lliga Catalana*, op.cit., vol I, p. 42.

³⁸ Cfr. E. Ucelay-Da Cal: *La Catalunya populista*, op.cit.

D'acord a aquest postulat tradicional, el partit acceptà de seguida la República³⁹. En la primera reunió oficial de l'Ajuntament republicà barceloní, el regidor Puig i Alonso va saludar “amb el major afecte” els seus companys de Consistori i va assegurar que la Lliga “ara com sempre acata la voluntat manifestada pel cos electoral i en sa conseqüència, el règim republicà establert”⁴⁰. El que el partit demanà reiteradament és que la República fos una forma oberta de govern i no un contingut ideològic apriorísticament definit.

Durant els decennis de la seva història, la Lliga havia patit diverses escissions. Habitualment, s'havien desvinculat els sectors més liberals i progressistes. Així, la Lliga s'anà configurant com el partit conservador català. Un conservadorisme, però, que no era reaccionari sinó més aviat liberal. Durant la República, i tenint en front un gran partit que agrupava el centre-esquerra català, la Lliga va convertir-se en una plataforma de defensa dels valors socials conservadors⁴¹. El partit arborà la bandera de la família i de la llibertat d'educació. En el seu programa electoral per a les Corts constituents del 1931 es comprometia a defensar “els fonaments de l'ordre social: tradició, família, propietat, llei”⁴².

La Lliga Regionalista mai havia fet de la qüestió religiosa un estendard principal⁴³, tot i que els catòlics catalans s'havien sentit còmodes en els seus rengles i li havien donat suport. La seva causa, afirmava el partit, era Catalunya. “Als partits els corresponen les causes polítiques i llur bandera ha de ser la política”, assegurava el programa del 1933⁴⁴. La formació era aconfessional. Advocava per una àmplia tolerància i respecte en qüestió religiosa. Respecte, però, que s'havia de manifestar també davant els catòlics i la seva fe, la qual era, a més, el substrat cultural i espiritual de Catalunya i d'Espanya⁴⁵. “La nostra afirmació fonamental és Catalunya, a la qual volem servir amb tots els nostres esforços”, deia el programa del partit, mentre aclaria que “ens trobem en una Catalunya fortament

³⁹ Així s'expressava l'editorial de *La Veu de Catalunya* el 17 d'abril del 1931: “Nosaltres no creiem indispensable fer una professió de fe republicana, com mai, absolutament mai, no havíem fet una professió de fe monàrquica. Les nostres aspiracions han estat sempre les d'obtenir l'autonomia de Catalunya dintre l'Estat espanyol, per tots els mitjans legals; i actuàvem dintre de la legalitat monàrquica, que era la legalitat establerta fins el dia 14 d'aquest mes, com ens proposem seguir actuant dintre de la legalitat republicana, que des d'aquest dia s'ha establert”.

⁴⁰ APB, 313, 16.IV.1931, p. 167

⁴¹ Un editorial de *La Veu de Catalunya* definia el partit com a “representació del catalanisme polític i portaveu de tots els elements socialment conservadors de Catalunya, oberts a tot progrés, però defensors incansables de tot quant en una societat és fonamental i ha de ser indestructible”. *La Veu de Catalunya*, 6.VI.1931, p. 1.

⁴² *La Humanitat*, 10.VI.1931, p. 1.

⁴³ Cfr. I. Molas: *Lliga Catalana*, op.cit., vol II, p. 164.

⁴⁴ El programa del partit del 1933 assegurava que “els interessos de la religió no es poden fer servir com a joc de partit polític” (*La Veu*, 5.II.1933, p. 1). L'any 1936, Cambó advertia que “el nom de Déu no s'ha d'usar en va i molt menys no s'ha de d'usar enmig de les baralles polítiques dels homes”. (*La Veu*, 7.I.1936, p. 7).

⁴⁵ Cfr. Programa del Partit aprovat a l'Assemblea de Lliga Catalana del 1933. Cfr. *La Veu de Cat.*, 5.II.1933, p. 1.

informada per la civilització romanocristiana⁴⁶. L'argument teòric era clar i bevia, en aquest punt, dels postulats del bisbe Torras i Bages. La Lliga, que era un partit aconfessional catalanista, era partidària i defensora de la tradició cristiana ja que era un element consubstancial a la realitat nacional.⁴⁷ Joaquim Pellicena, dirigent regionalista a l'Ajuntament de Barcelona i director de *La Veu*, arengava els seus correligionaris recordant-los que "Catalunya porta al seu front la civilització grecollatina i cristiana, i va, per tant, contra Catalunya tot el que vagi contra aquestes essències"⁴⁸.

En els seus documents oficials i oficinosos, el suport que la Lliga donava al cristianisme tenia un caire més cultural que dogmàtic. Cal dir, però, que a desgrat d'aquesta mitjana distància dels documents oficials, alguns dirigents de la formació defensaren fervorosament els valors cristians i *La Veu de Catalunya* esdevingué un baluard argumental en favor de la influència del cristianisme en la vida pública. A la pràctica, els catòlics catalans sabien que la Lliga s'oposava de front a la política anticlerical, com va quedar palès en moltes discussions al plenari de l'Ajuntament de Barcelona. La sintonia entre la Lliga i els elements catòlics quedà palesa quan alguns regidors del partit foren ovacionats a la sortida d'actes litúrgics. Dirigents com Cambó (no especialment piadosos) o Pellicena van realitzar una campanya en defensa de la "civilització cristiana". Aquest era un concepte ampli i transversal, en el qual podien coincidir tant els catòlics practicants com els que propugnaven un univers cultural liberal d'arrels cristianes oposat a les pretensions rupturistes del marxisme⁴⁹.

Segons Isidre Molas, el compromís dels regionalistes en favor del manteniment de l'ordre moral i religiós cristià va facilitar la seva conversió en un gran partit de masses que va aplegar la gran majoria del centre-dreta català⁵⁰. El trànsit de la vella agrupació política envers un partit d'estructuració moderna amb renovades possibilitats de victòria va segellar-se al febrer del 1933, quan la Lliga Regionalista va refundar-se amb el nom de Lliga Catalana. L'Assemblea constituent va permetre fixar amb major claredat els principis doctrinals de l'agrupació, organitzar-la eficaçment com un partit modern i ampliar la seva base electoral. Als volts d'aquesta data, els integrants de la Dreta Liberal Catalana i un

---

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Al juny del 1931, la declaració oficial del partit es posicionava encara més directament en favor del cristianisme: "Defensarem el respecte a la tradició religiosa del nostre poble que constitueix un postulat essencial de la nostra vida pública". (*La Veu de Catalunya*, 10.VI.1931, p. 1).

⁴⁸ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 26.IV.1932 (I), p. 6

⁴⁹ De fet, un dels punts irrenunciabls i diàfans del programa de la Lliga era el seu refús al materialisme històric. En el programa aprovat al congrés del 1933 s'assegurava que "Lliga Catalana, que no admet la possibilitat d'una civilització progressiva si aquesta no es recolza en la més alta consideració dels valors espirituals, rebutja la concepció materialista de la vida i de la història, i, per tant, les orientacions socialistes, comunistes, anarquistes". (Cfr. *La Veu de Catalunya*, 5.II.1933). Cambó proclamava el 1936 que "la lluita de classes és essencialment enemiga del catalanisme". (Cfr. *La Veu de Catalunya*, 7.I.1936, p. 12)

⁵⁰ Cfr. I. Molas: *Lliga Catalana*, op.cit., vol II, p. 164-168.

nombre significatiu de personalitats de l'ala dreta d'Acció Catalana va ingressar en la Lliga Catalana. Des d'un temps enrere, Cambó venia insistint als catalans conservadors en la necessitat de participar en política i en la importància d'actualitzar i ampliar el sostre electoral de la Lliga⁵¹.

Des dels seus orígens, la Lliga havia estat un partit pregonament catalanista. Defensava l'existència inopinable de la nació catalana i, com veurem al llarg del treball, també durant la República va ésser capdavantera en l'impuls de "catalanització" del Principat. En el discurs de la Lliga no hi havia ambigüitats nacionals. Catalunya era una nació i estava cridada a recuperar del tot la seva vida pròpia, començant pel seu recobriment espiritual i cultural i seguint per la recuperació de la seva autodirecció política. Els dirigents del partit van donar suport a l'Estatut de Núria del 1931. Tanmateix, davant de la controvèrsia que el redactat va suscitar a les Corts espanyoles, van sostenir una posició transaccional i van acceptar de grat la fórmula autonòmica. Al cap i a la fi -es van encarregar de recordar els regionalistes- el text aprovat es corresponia amb el model territorial que la Lliga havia enarborat durant decennis a les seves constitucions.

Tot i aquest indubtable catalanisme i la constant reivindicació de l'autonomia cultural i política de Catalunya, els dirigents de la Lliga van insistir durant els anys republicans en la seva projecció hispànica i en el seu antiseparatisme. Davant les vel·leïtats independentistes d'alguns sectors d'Esquerra Republicana i davant les amenaces de suspensió autonòmica, la Lliga reiterà la seva aposta per un projecte comú espanyol. "Nosaltres volem una Catalunya lliure com a fonament i base d'una Espanya gran", explicitava el dirigent de la Lliga Ventosa i Calvell l'any 1931⁵². El catalanisme i l'hispanisme no eren una aporia ni una ambigüitat retòrica en boca dels líders nacionalistes conservadors. Des d'any enrere, defensaven la implicació dels catalans en una nova Espanya, moderna i plural, desempallegada dels llastres tronats del centralisme. En línia semblant al que afirmaven i portaven a la pràctica alguns quadres d'ERC, els dirigents regionalistes sol·licitaven les justes llibertats catalanes, però no per trencar amb Espanya, sinó per contribuir en llibèrrima cooperació al desenvolupament del conjunt estatal⁵³.

Catalunya havia de jugar un paper decisiu en la nova Espanya. Cambó va resumir la postura de la Lliga en una intervenció crucial a les Corts. Després del 6 d'octubre, es debatia

⁵¹ Cfr. F. Cambó: "Els partits polítics", *La Veu* 26.XI.1932; "Després de les eleccions", *La Veu*, 22.XI.1932. El 1935, el dirigent catalanista demanava "una democràcia amb bíceps" Cfr. *La Veu*, 15.X.1935, p. 13

⁵² *La Veu de Catalunya*, 10.V.1931, p. 1

⁵³ "Nosaltres defensarem l'economia, i la justícia, i la cultura, els principis bàsics de la societat, la religió, l'ordre, la propietat privada, la legalitat, la integritat d'Espanya i les llibertats de Catalunya". (Conferència de Cambó al Palau de la Música Catalana, 28.IX.1934. Cfr. *La Veu de Catalunya*, 29.IX.1934, p. 8)

si suspendre l'autonomia catalana. L'astut polític sintetitzà el discurs del seu partit. Per una banda, l'indiscutible reconeixement de la personalitat nacional catalana. Per altra, la perfecta conjunció d'aquest fet amb la integritat espanyola: “Todo el problema frente a la cuestión catalana, es ver si aceptamos o no que haya una realidad catalana con sus características esenciales. (...) El problema está en si la realidad catalana es compatible, no ya con la realidad española, sino con la mayor grandeza de España. Y yo os digo que no solamente es compatible, sino que es consustancial; que no comprendo la grandeza de España sin la acentuación de una realidad catalana que aporte al pensamiento general español el esfuerzo de nuestra individualidad”⁵⁴. El que el nacionalisme conservador discutia no era la noció i l'existència d'Espanya, sinó una noció reductivament castellanista d'Espanya⁵⁵.

Finalment, hem de presentar la posició de la Lliga Catalana davant dels afers socials i econòmics. Isidre Molas ha tractat aquest assumpte amb profusió⁵⁶. Aquí podem donar només algunes pinzellades agarbuixades. Deixem també de banda la problemàtica agrària, que tantes borrasques va provocar en el clima polític de la Segona República. Hi tornarem més endavant. Ens és suficient en recordar ara que la Lliga s'oposà frontalment a la Llei de Contractes de Conreu i fomentà la seva impugnació davant del Tribunal de Garanties. La formació considerà innecessàries les reformes en favor dels parcers i va denunciar el clima de subversió i de violència que vivia el camp. Fins a l'estiu del 1934, els dirigents nacionalistes van mantenir el seu posicionament enrocat. Llavors va produir-se un lent viratge cap a posicions de major entesa. El 6 d'octubre s'emportà els ponts rurals que s'havien començat a construir entre els dos partits majoritaris catalans.

La Lliga era partidària explícita d'un règim capitalista. El considerava el més natural i lògic, expressió de les “lleis immutables de l'economia”⁵⁷. El partit nacionalista conservador apuntava el 1933 que “no es pot repartir el que no es produeix”⁵⁸ i, per tant, l'Estat no havia d'obstaculitzar i barrar la lliure iniciativa creadora de riquesa. La Lliga defensava “l'absolut respecte al dret privat de propietat” i es planyia d'un intervencionisme estatal hiperburocratitzat que no es dedicava a protegir i coordinar la iniciativa ciutadana, sinó que més aviat tendia a suplantar-la. Al mateix temps, sostenia la licitud de les diferències econòmiques degudes al rendiment del treball o la distinció de talent. Ara bé, el partit no es considerava deixeble acrític del liberalisme econòmic. Adoptava la bandera d'un capitalisme

---

⁵⁴ Intervenció de Cambó al Congrés dels Diputats el 30.IX.1934. *La Veu de Catalunya*, 1.XII.1934, p. 15

⁵⁵ Editorial, “Els prejudicis contra Catalunya”, *La Veu de Catalunya*, 1.VI.1935, p. 1

⁵⁶ Isidre Molas ha tractat aquest assumpte amb profusió a I. Molas: *Lliga Catalana*, op.cit., vol. II, pp. 171-181.

⁵⁷ Cfr. Ponència del Partit Lliga Catalana aprovada a l'Assemblea del 1933. *La Veu de Catalunya*, 5.II.1933.

⁵⁸ Ponència del Partit Lliga Catalana aprovada a l'Assemblea del 1933, cfr. *La Veu de Catalunya*, 5.II.1933.

matísat i encaminat al bé comú⁵⁹. “La propietat privada ha d’estar sotmesa a les limitacions que l’interès públic facin indispensables”, s’afirmava en el mateix document.

Tant a nivell econòmic com a nivell social, el partit es definia com a “evolutiu”. En aquests i en altres aspectes de la vida sociopolítica, apostava per l’evolució tranquil·la i progressiva en front de canvis sobtats i transformacions contundents. Cambó havia assenyalat la necessitat d’estendre les bases de l’organització fins als estrats obrers⁶⁰. En el seu congrés refundacional, la Lliga Catalana rebutjava els “prejudicis i compromisos d’un partit de classe” i inscrivia la seva política socioeconòmica en una direcció de “reformisme social”. Es posicionava a favor de la revalorització del jornal català, de la llibertat sindical, de l’abaratiment dels articles de primera necessitat i de la consolidació d’un sistema d’assegurances socials privades i públiques. L’historiador Isidre Molas anota la divergència entre aquests plantejaments i les actuacions dels adherits i electors del partit⁶¹. Sembla clar, però, que a partir de la derrota electoral del 1936 en el si de la Lliga va imposar-se la convicció reformista. En l’Assemblea Extraordinària que s’havia de celebrar al setembre del 1936, hi havia sobre la taula el debat de punts avançats de política social. La Guerra ens impedirà per sempre saber fins a quin punt els quadres del partit estaven disposats a introduir-los en la seva definició programàtica⁶².

En aquesta breu presentació dels dos partits que van polaritzar la vida política catalana entre el 1931 i el 1936 ens ha quedat pendent una qüestió cabdal, que tractarem uns capítols més endavant. Es tracta de la relació entre les dues formacions i el liberalisme. Curiosament, ambdues organitzacions es situaven a l’ombra de l’estendard liberal. “Som liberals, laics, demòcrates”, assegurava un llarg text programàtic escrit per la Comissió Executiva d’ERC l’any 1935⁶³. També, però, la Lliga Catalana es definia com a liberal. “La Lliga és un partit liberal”⁶⁴, afirmava Joan Esterlich, mentre Cambó recordava en un discurs a Sitges que “jo, senyores i senyors, he estat sempre i no puc deixar d’ésser demòcrata i liberal”⁶⁵. Està clar

⁵⁹ El major suport al bé comú semblava consistir en “donar facilitats perquè augmenti extraordinàriament el nombre de propietaris”. Ibidem.

⁶⁰ Cfr. F. Cambó: “Després de les eleccions”, *La Veu de Catalunya*, 22.XI.1932, p. 1

⁶¹ “No reflectiria gaire la política social dels adherits i electors del partit, formulada de manera molt més simple i radical: ordre públic, imposició de condicions als treballadors i via individual de resolució dels problemes laborals particulars”. (Cfr. I. Molas: *Lliga Catalana*, op.cit., vol. II, p. 185)

⁶² En ella, estava previst que es tractessin: a) reforma radical de l’actual règim d’assegurances socials obligatòries; b) ordenament jurídic i creditici encaminat a fer possible i fàcil l’accés a la propietat; c) règim d’assistència social; d) ordenació que enforteixi i doni prestigi a la vida sindical; e) modificacions en l’actual règim paritari; f) compliment, arreu d’Espanya, de la legislació social; g) salari mínim i participació dels obrers en la prosperitat del negoci; h) organització col·lectiva del subsidi familiar.

⁶³ Cfr. *La Humanitat*, 28.VI.1935, p. 12.

⁶⁴ Joan Esterlich: “L’Assemblea de la Lliga”, *La Veu de Catalunya*, 15.III.1935, p. 10

⁶⁵ Discurs de Cambó en la inauguració d’un local de la Lliga a Sitges. Cfr. *Veu de Catalunya*, 15.X.1935, p. 13.

que el liberalisme es diu de moltes maneres, és un concepte analògic i polisèmic. El liberalisme de la Lliga i d'ERC convergia en alguns punts. En altres, prenia entonacions marcadament diferents. Com dic, dedicarem un epígraf sencer a abordar la qüestió (II.C.c).

Ens manca explicar els termes que emprarem per anomenar els dos partits. La Lliga s'autodenominava sovint "el catalanisme històric". Els dirigents d'ERC fruien anomenant el seu partit com "la democràcia catalana". El més exacte i neutre seria denominar el partit pel seu nom, sense afegir-hi adjectius. Tanmateix, si seguíssim aquest principi, el treball quedaria pesat i literàriament maldestre. Convé emprar sinònims per evitar una repetició carregant. Molts cops, de forma senzilla i simplista, ens referirem a l'ERC com el "nacionalisme progressista" o el "catalanisme esquerrà", mentre parlarem de la Lliga com el "nacionalisme conservador" o el "catalanisme dretà"⁶⁶. No és una denominació errònia, sobretot en el marc de la Segona República, quan la Lliga va accentuar la seva coloració conservadora. Ara bé, des d'ara volem deixar clar que som conscients que es tracta d'una adjectivació parcial i insuficient. Sobretot, pel que respecta a la Lliga. La històrica formació no era simplement un partit conservador. Era, en el fons, una organització que arrecerava pregons sentiments liberals. Per això algun cop emprarem la denominació de "catalanisme liberal-conservador". Depenent dels dirigents i els discursos que atenguem, podríem parlar d'un liberalisme matisat pel tradicionalisme o d'un conservadorisme d'accents liberals. La Lliga no era una formació estàtica i reaccionària. Durant la seva història havia estat sovint un partit reformista i regeneracionista. Ho continuava essent durant la Segona República, a despit del redoblament de les posicions conservadores. Per referir-nos a l'ERC utilitzarem també el terme de "catalanisme obrerista", un concepte emprat pels mateixos contemporanis que sintetitza bé la posició del Partit en molts aspectes. Penso que no seria erroni considerar el nou partit com el procurador d'un nacionalisme liberal de tremp socialitzant.

---

⁶⁶ Les esquerres han tingut la fortuna o la intel·ligència de dominar el mar del llenguatge polític: han aconseguit dotar d'un sentit inevitablement positiu el canvi, entenent-lo com progrés, amb el qual s'han identificat. Per a nosaltres, els mots "progressista" o "conservador" no tenen una connotació positiva o negativa *per se*. Identifiquem com a progressista aquell que és partidari del canvi i de la transformació de les estructures socials i morals de la societat. Definim com a conservador aquell que s'inclina a defensar l'ambient sociocultural establert. Ara bé, en rigorosa lògica, cal recordar que ni el canvi és necessàriament bo ni l'estabilitat definitivament equivocada. Depèn, és clar, del sentit del canvi i del valor d'allò que es vol mantenir.

c) El sistema polític català: un bipartidisme constel·lacional

Abans de tancar aquest capítol, voldríem presentar la resta del panorama polític català durant la República. L'ERC i la Lliga Catalana van ser les dues opcions que van copar el terreny polític al Principat entre el 1931 i el 1936. Això no significa, però, que fossin les úniques opcions. La lògica del sistema electoral va acabar convertint sovint les eleccions autonòmiques i estatals en un duel entre dos blocs. Ara bé, els fronts que concorrien a aquestes conteses no eren monocromàtics. Estaven formats per diverses organitzacions. El sistema polític espanyol de la Segona República es caracteritzà precisament pel constant moviment de partits. Fou habitual la creació, la desaparició, l'escissió o la fusió d'entitats. En un clima de màxima politització, en un ambient de pugna pel poder i en un context en què els dirigents no estaven disposats a admetre acríticament la disciplina de partit, el ball de sigles i de personalitats entre formacions fou constant.

Hem d'insistir, però, en la nitidesa de l'hegemonia de l'Esquerra i de la Lliga. El 88% dels diputats del Parlament català entre el 1932 i el 1936 pertanyia a un dels dos partits. Aquesta predominança era fruit, és clar, d'un sistema electoral majoritari. No es tractava, però, d'una ficció política aliena a la voluntat popular. Als comicis del 1932, un 69% dels electors havia optat, almenys, per una part de les candidatures d'ERC o de la Lliga. El sistema electoral afavoria el triomf de les forces polítiques majoritàries. Tanmateix, no condemnava les altres a la desaparició. L'estructura electoral obligava els petits partits a orbitar a l'entorn de les formacions capdavanteres. Però aquestes, al seu torn, es veien forçades a integrar altres perspectives ideològiques en les seves llistes per assegurar un suport electoral suficient. Així, alguns partits amb penetració social discreta, com la Unió Socialista de Catalunya, van poder obtenir diputats i exercir càrrecs de govern. Podríem dir que el sistema polític català tenia, doncs, un caire constel·lacional. La llei electoral afavoria la preponderància d'alguns grans partits, al voltant dels quals orbitava un estol canviant de formacions polítiques. Hom es troba davant d'un multipartidisme vertebrat electoralment al voltant d'un bipartidisme hegemònic. En realitat, aquest sistema es va anar consolidant progressivament. Fins a les eleccions autonòmiques del 1932, algunes forces van poder mantenir el pols amb l'ERC i la Lliga. A partir de les legislatives del 1933, va quedar segellat el bipartidisme. El multipartidisme inicial va ser substituït per un bipartidisme constel·lacional.

Quines eren les restants forces que constituïen aquest sistema polític? L'historiador Isidre Molas va dedicar un llibre tant concís com esclaridor a esbrinar el "sistema de partits" en aquells anys⁶⁷. Seguirem l'explicació que dóna, complementada amb algunes dades que

---

⁶⁷ Isidre Molas: *El sistema de partits polítics a Catalunya (1931-1936)*. Edicions 62, Barcelona, 1972.

ofereix Mercè Vilanova en el seu *Atlas Electoral de la Segona República*⁶⁸. En l'apartat de figures i imatges afegim diverses taules i gràfics que il·lustren l'evolució de l'electorat català i la força relativa de les diverses organitzacions polítiques. Comencem per les forces de dretes.

A més de créixer vigorosament al País Basc i de trobar acollida al País Valencià, el carlisme havia arrelat també a Catalunya. Algunes zones del camp català i algunes ciutats mitjanes havien mostrat al segle XIX les seves simpaties per l'ideari tradicionalista de tall carlí. A començos dels anys trenta, el tradicionalisme mantenia el seu impacte social en algunes comarques interiors i en algunes regions del sud de Catalunya. A més de diverses publicacions periòdiques, els tradicionalistes comptaven amb dos diaris ("El Correo Catalán", editat a Barcelona, i "La Comarca de Vich"). La proclamació de la República va suposar una sotragada per les esferes carlines. La redacció de l'Estatut a l'estiu del 1931 va reblar la crisi. Considerant que el posicionament de la direcció tradicionalista davant la qüestió nacional era massa tèbia, el sector més catalanista va abandonar els rengles carlins i va contribuir a la fundació d'Unió Democràtica de Catalunya. El tradicionalisme restant va concórrer sempre a les eleccions col·ligat amb altres formacions polítiques. Seguint una aliança històrica, s'integrà en les candidatures de la Lliga a les eleccions legislatives del 1931, a les legislatives del 1933 i a les municipals del 1934. A les autonòmiques del 1932, el tradicionalisme va preferir unir-se amb els alfonsins en la candidatura de la Dreta Catalana. El 1936 va englobar-se en la llista del Front d'Ordre. Després de la derrota, el carlisme va abandonar l'aposta democràtica i va derivar cap a solucions de força.

La candidatura de Dreta Catalana del 1932 significava una alternativa directa a la Lliga. A més dels carlins, hi participà també la dreta monàrquica alfonsina, de caire espanyolista i aristocràtica. A Barcelona, va aconseguir entre un 4,3 i un 3,8 per cent dels vots⁶⁹. Després de la proclamació de la República, el monarquisme espanyolista barceloní s'havia organitzat al voltant de l'associació politicocultural "La Peña Blanca". Finalment, els monàrquics van acabar fundant un partit anomenat Derecha de Cataluña, que gravità a l'entorn de Renovación Española, un partit estatal irreductiblement espanyolista, monàrquic i conservador. El 1933, la candidatura promoguda pels monàrquics va obtenir entre el 6,4 i el 4% dels sufragis. Tot i la displicència de la Lliga, la Derecha de Cataluña va acabar formant part del Front d'Ordre l'any 1936. Després de l'ensopec electoral, les dretes monàrquiques van accentuar el seu discurs antiparlamentari i van inclinar-se per la solució dictatorial.

---

⁶⁸ Mercè Vilanova: *Atlas electoral de Catalunya durant la Segona República*. La Magrana, Barcelona, 1986.

⁶⁹ Com és sabut, el sistema electoral republicà era de llistes obertes. Per això, sempre donarem la xifra de la votació màxima i mínima que van obtenir els components de les diverses candidatures. Les xifres de vot de la ciutat de Barcelona provenen del tractament que hem fet de les dades que dona Isidre Molas en l'Apèndix del seu llibre *El sistema de partits polítics a Catalunya*.

La Derecha de Cataluña no era la única opció que tenien els dretans catalans que no sintonitzaven amb el nacionalisme enarborat per la Lliga⁷⁰. A la tardor del 1934 va fundar-se a Barcelona l'Acció Popular Catalana. El partit va integrar-se ràpidament a la CEDA. D'aquesta forma, Gil-Robles trencava l'acord més o menys explícit amb la Lliga de no promoure un partit conservador accidentalista a Catalunya. Entre els impulsors del nou partit s'hi comptaven escindits de la Lliga (Oriol Anguera de Sojo), així com personalitats de l'Institut de Sant Isidre, una institució tradicionalment pròxima a la Lliga. Davant de la moderació del discurs agrari del partit nacionalista conservador a l'estiu del 1934, un grup de propietaris rurals encapçalats per Josep Cirera i Voltà va llançar-se en braços de la dreta espanyola i van promoure també el naixement de la nova agrupació. Impulsat pel prestigi de la CEDA al conjunt de l'Estat i per la seva participació en l'administració governativa dels Ajuntaments i de la Generalitat després del 6 d'octubre, el partit va viure una ràpida expansió per les quatre províncies catalanes. Fins i tot, va començar a perfilar una xarxa de premsa pròpia⁷¹. L'Acció Popular formaria part del Front Català d'Ordre.

Tal com pot comprovar-se en els gràfics que acompanyen el treball, les forces de dretes no van aconseguir mai comptar amb el suport de la majoria sociològica del país. És cert que la distància que separà les candidatures esquerranes de les dretanes a les eleccions legislatives del 1931 va reduir-se els anys següents, però l'esquerra catalana va mantenir durant els cinc anys del nostre estudi la confiança majoritària de la població. Abans de desglossar les forces polítiques obertament esquerranes, cal que presentem encara tres formacions que Isidre Molas situa al centre de l'espectre polític. Podem començar pel Partit Republicà Radical, constituït per Alejandro Lerroux l'any 1908 aprofitant la inèrcia del moviment "radical" que ell mateix havia dirigit a Barcelona. L'evolució i les fractures del Partit Radical durant la Segona República mereixeria tot un llibre⁷². És impossible, però, comprendre el naixement i l'evolució del nou règim sense atendre al posicionament del Partit Radical, que era la formació republicana socialment arrelada més antiga.

El Partit Radical s'havia caracteritzat durant molts lustres pel seu anticlericalisme i per la seva oposició als corrents catalanistes. Lerroux s'havia format com a polític a la Ciutat Comtal amb un discurs populista netament antimonàrquic i de ressons revolucionaris i

---

⁷⁰ La Falange, per la seva banda, no va acabar d'arrelar mai a Catalunya. A finals del 1933, Primo de Rivera va visitar Barcelona. El cabdill i poeta venia a donar suport a un petit grup d'advocats interessats en el projecte falangista. Aquest, però, no va florir. L'any 1936, comptava en el seus rengles amb uns 300 militants.

⁷¹ Entre els diaris afins a Acció Popular, podem comptar "La Pàtria" de Manresa, el "Diari de Reus", "La Ceda" de Tarragona i "Desperta Ferro", òrgan de les Juventuts d'Acción Popular publicat a Barcelona.

⁷² Cfr. O. Ruiz-Manjón: *Partido Republicano Radical*. Ed. Giner, Madrid, 1976.

obreristes⁷³. Als primers anys trenta, la situació havia canviat. A Barcelona, la formació havia arraconat el seu anticatalanisme, tot i que seguia sense ser un partit nacionalista. Per altra banda, el Partit Republicà Radical obria les seves portes als sectors socials que acceptaven de major o menor grat la República però en qualsevol cas demanaven un reformisme mesurat i volien impedir una deriva extremista i revolucionària. A partir del 1932, Lerrooux va criticar durament la influència dels socialistes en la cabina de comandament de la nouata República⁷⁴. La majoria de liberals dinàstics s'enrolaren al PRR. El conglomerat va esclatar a la primavera del 1935, quan el sector més progressista del partit, encapçalat per Martínez Barrio, va abandonar la formació en disconformitat amb la política "d'aixemplantament de les bases del règim" i de transacció amb la dreta que practicava Lerrooux⁷⁵.

Impulsat pel seu pes històric i per la incorporació de "convertos" republicans de talant reformista, el Partit Radical va mantenir-se durant la República com la tercera força política a Catalunya. A les eleccions municipals del 1931 que van precipitar la República, va aconseguir fins i tot tants regidors com la Lliga a l'Ajuntament de Barcelona. El PRR va cooperar en la governació de l'Ajuntament fins a la primavera del 1933. Fins llavors, el PRR barceloní va mantenir un tremp progressista, essent el promotor, per exemple, de diverses mesures laicitzants. Els radicals, però, no van aconseguir trencar la lògica bipartidista que s'imposà al Principat. L'ERC defugí l'aliança amb els radicals i aquests van quedar-se fora del Parlament català. La seva candidatura va obtenir a Barcelona entre el 13% i el 12% de suport popular a les eleccions autonòmiques. Un any després, a les eleccions legislatives, el PRR va assolir a la Ciutat Comtal entre el 11,1% i el 10,2% dels sufragis. Atrapat per la seva indefinició ideològica, pel creixent bipartidisme i per una llei electoral reformada fortament majoritària, el grup radical va quedar pràcticament escombrat del Consistori format el 1934. No obstant, el 1934 no fou un mal any pels radicals catalans. Mesos després del 6 d'octubre, el govern de Madrid nomenà el radical Pich i Pon president de la Generalitat i alcalde de Barcelona. Els radicals van ostentar càrrecs i van augmentar governativament els seus regidors arreu de Catalunya. Lerrooux fou homenatjat a Barcelona. Els radicals van governar a la Generalitat i als Ajuntaments de Catalunya amb la Lliga i la CEDA. El temps de complaença, però, no va durar gaire. Alguns escàndols de corrupció airejats a la tardor van emportar-se per davant Pich i Pon i van esberlar el partit. El 1936, les restes del PRR van formar part del Front d'Ordre encapçalat per la Lliga.

---

⁷³ Sobre el partit radical barceloní abans de la República, cfr. J. Culla i Clarà: *El republicanisme lerroouxista a Catalunya (1901-1923)*. Curial, Barcelona, 1986; J.A. Junco: *El Emperador del Paralelo: Lerrooux y la demagogia populista*. Alianza, Madrid, 1990.

⁷⁴ Cfr. I. Molas: *El sistema de partits polítics a Catalunya*, op.cit., p. 58.

⁷⁵ Lerrooux explica i justifica el seu comportament polític durant la República en un sucós llibre de memòries (*La pequeña historia de España*. Akron, Madrid, 2009). En ell, relata des de la seva perspectiva la gestació i la intrahistòria (la història rere els focus periodístics) de la República, i exposa les claus del fracàs republicà.

Isidre Molas situa també en la franja central del ventall polític dels anys trenta el partit Acció Catalana Republicana. La història de l'Acció Catalana és, en bona mesura, el relat d'una potencialitat frustrada. No podem detenir-nos ara a relatar minuciosament la història del partit. Altres ho han fet amb suficient extensió i rigor⁷⁶. El partit va néixer l'any 1922, quan un ampli sector de les Joventuts de la Lliga va abandonar la formació regionalista pel seu excessiu tacticisme i el seu intervencionisme a Madrid. En realitat, el programa del nou partit no divergia excessivament de l'ideari de la Lliga. Accentuava amb més força, però, el catalanisme i el liberalisme. En bona mesura, es tractava d'una cesura generacional. Al nou partit van afegir-se també alguns joves republicans. La trencadissa en el si de la Lliga va aixecar un gran rebombori i, en les eleccions que van celebrar-se abans de la Dictadura, Acció Catalana va obtenir excel·lents resultats. Era un partit jove, dirigit per intel·lectuals de prestigi. Durant la Dictadura, la formació va partir-se en dos sectors, que van reconciliar-se poc abans de les eleccions del 1931 sota el nom de Partit Catalanista Republicà. Els caps de la formació van refusar una conjunció amb l'ERC l'any 1931. Aspiraven a guanyar la partida a la Lliga. La batcada, però, va ser forta. L'ERC va aglutinar el vot catalanista republicà. Va començar llavors un imparable dessagnament del partit. Malgrat que Lluís Nicolau d'Olwer, dirigent de la formació, va ostentar una cartera ministerial durant tot el 1931, el PCR no va remuntar. A les eleccions constituents del 1931 va aconseguir entre un 7,5 i un 5,8 per cent dels vots a la ciutat de Barcelona.

Amb la derrota van multiplicar-se les desercions. Responent a la crida de Macià, un sector del partit ingressaria a ERC. Així ho van fer, per exemple, l'historiador Rovira i Virgili i l'economista Pi i Sunyer, que assolirien un paper molt destacat en la definició del discurs i les polítiques d'ERC. Decebut pel suport que el partit donà a l'article 26 de la Constitució, que consagrava la separació entre l'Església i l'Estat, constrenyia els ordes religiosos i expulsava els jesuïtes, un grup de catòlics (Carrasco i Formiguera, Vila i Abadal, entre d'altres) va abandonar el partit i va contribuir al naixement d'Unió Democràtica de Catalunya. Un darrer sector dissident acabaria enrolant-se en la Lliga (Ramon d'Abadal, R. Coll i Rodés). A partir del 1933, la formació va aconseguir aturar l'hemorràgia i posicionar-se en el panorama polític català. Aquell any, el prestigiós advocat Manuel Hurtado va sumar-se a la formació, que es va refundar amb el nom d'Acció Catalana Republicana. A les eleccions legislatives del 1933, l'Acció Catalana va formar una llista amb el grup de l'Opinió, expulsat de l'ERC. La "Coalició d'Esquerres Catalanes" va emportar-se entre un 11,3 i un 7,1 per cent dels vots a la Ciutat de Barcelona. La divisió del vot nacionalista republicà va ferir l'ERC. Després de la mort de Macià, van refer-se els ponts entre els republicans nacionalistes. L'Acció Catalana Republicana va esdevenir llavors un partit discret però

---

⁷⁶ Cfr. M. Baras: *Acció Catalana (1922-1936)*. Curial, Barcelona, 1984.

influent. El 1934 va presentar-se en coalició amb l'ERC en la batalla per l'Ajuntament de Barcelona. Duran i Reynals, membre d'ACR, va ocupar llocs de responsabilitat a l'Ajuntament, de la mateixa manera que alguns membres del partit van participar en els futurs governs de la Generalitat. El 1936, l'Acció Catalana s'integrà en el Front d'Esquerres.

Del darrer partit que Molas situa en el centre polític n'hem parlat ja. Es tracta de la Unió Democràtica de Catalunya, promoguda per dirigents polítics que procedien principalment del tradicionalisme i de l'Acció Catalana. Tot i la divergència de procedències, convergien en el seu nacionalisme inequívoc, en el seu nítid posicionament cristià i en la seva aposta per la democràcia i la justícia social⁷⁷. El partit estava constituït principalment per joves d'origen petitburgès i per obrers que provenien del sindicalisme cristià⁷⁸. La UDC es diferenciava de la Lliga per la seva autodefinició catòlica, pel seu compromís ferm amb les millores de les condicions de vida del proletariat i pel seu nacionalisme abrandat. De tota manera, a desgrat de l'impuls juvenívol dels seus militants, el partit no va aconseguir incidir notablement en l'evolució política dels anys trenta. A les eleccions del 1933, la formació democratacristiana va presentar-se en solitari per Barcelona. La seva llista va obtenir entre un 1,5 i un 0,6 per cent dels vots. Per a la majoria dels catòlics, la Lliga seguia representant el vot útil per defensar la "tradició cristiana". No és estrany, doncs, que la UDC es presentés en coalició amb la Lliga el 1932. En canvi, l'any 1936 no va encabir-se en cap dels dos fronts i, esclatada la guerra, va acatar la legalitat republicana.

No podem detallar l'evolució de cada grup polític català durant la Segona República. Del partit Radical-Socialista, que va influir decisivament en les Corts Constituents, podem dir que a Catalunya tenia al voltant d'uns 12.000 afiliats⁷⁹. El bastió del partit era la província de Tarragona, i el seu líder, Marcel·lí Domingo. A la Catalunya republicana va trobar també cert ressò el separatisme. Trobem la bandera estelada en manifestacions polítiques i en actes commemoratius. En el si de l'Esquerra Republicana, però, aquests flirtejos separatistes foren més un "posat" i una "estètica" que una veritable aposta política i un programa. En la pràctica, el partit defensà la integració de Catalunya en l'Estat espanyol. Al marge d'ERC es van formar alguns petits grups obertament separatistes. Foren bastant actius, en particular en la configuració de la memòria pública. Van assolir, però, un suport social reduït. Algunes

---

⁷⁷ L'estudi més complet sobre la Unió Democràtica de Catalunya durant la República l'ha realitzat Hilari Ragner i Suñer: *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1976. Sobre la història de la UDC des dels seus inicis fins a l'actualitat, cfr. J. Culla: *Unió Democràtica de Catalunya: el llarg camí (1931-2001)*. Barcelona, 2002; O. Barberà: *Unió Democràtica de Catalunya (1931-2003): evolució política i organitzativa*. Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2010.

⁷⁸ L'any 1933, la UDC tenia uns 2.500 afiliats. Molts dels militants provenien de la Federació de Joves Cristians de Catalunya i de la Unió de Treballadors Cristians de Catalunya. Cfr. I. Molas: *El sistema de partits polítics a Catalunya*, op.cit., p. 66.

⁷⁹ Cfr. I. Molas: *El sistema de partits polítics a Catalunya*, op.cit.

de les associacions independentistes provenien d'escissions al si d'Estat Català, el partit fundat per Macià, que havia rebaixat el seu discurs reivindicatiu a resultes de la integració del seu partit a ERC. Així, el 1932 va fundar-se el Partit Nacionalista Català⁸⁰. Aquell mateix any va presentar-se per minories a les eleccions del Parlament i va aconseguir 1.587 vots de mínima a Barcelona. Un altre grupuscle que havia trencat amb la línia maciana va fundar el partit Estat Català-Partit Proletari (que després seria el Partit Català Proletari). No va arribar als 600 vots a les eleccions del 1932, però els militants de la formació acabarien fent-se amb el control del poderós CADCI i editarien la publicació *L'Insurgent*. Un altre grup escindit del partit de Macià que va tenir una certa presència pública en l'espai barceloní va ser Nosaltres Sols. Trobarem aquestes entitats separatistes en la promoció d'alguns monuments i en la gènesi del canvi de nom d'alguns carrers.

També en el flanc esquerre del republicanisme català podem trobar el Partit Federal. Com succeeix en tants d'altres sectors polítics, la història del federalisme català entre el 1930 i el 1936 és fluctuant i està farcida d'encontres i desencontres, de ruptures i reconciliacions. L'històric Partit Republicà Democràtic Federal (PRDF) va col·laborar en la preparació de l'adveniment de la República. Va participar en la conjunció republicano-socialista a les eleccions municipals del 1931, i va aconseguir així un regidor al Consistori (A. Velilla). Els millors resultats federals, però, els va obtenir el partit Extrema Esquerra Federal a les eleccions constituents del 1931. El grup, que era fruit d'un cisma en el si del PRDF, va aconseguir entre un 7,8 i un 4 per cent dels vots. L'agrupació federal, però, no va pair l'èxit, i va esmicolar-se aquell mateix estiu. Els resultats havien estat un miratge⁸¹. El federalisme exercia una influència teòrica innegable sobre l'ERC i sobre el catalanisme en el seu conjunt. Però els partits federals no eren percebuts, en aquells anys trenta, com una alternativa sòlida i moderna per capitanejar la nova realitat política. Isidre Molas ho sintetitza amb precisió: "La història del republicanisme federal a la Catalunya del segle XX és la història de la seva progressiva desaparició, com a organització a part, i l'assimilació de certs aspectes de la seva doctrina pels partits republicans"⁸². De tota manera, seguia existint a la ciutat de Barcelona una xarxa associativa vinculada als ideals federals. La trobarem pàgines endavant.

Ens manca parlar, finalment, dels partits de classe, dels partits que es declaraven socialistes o comunistes. Cal recordar que en aquells primers anys trenta, el socialisme marxista no significava una experiència o una doctrina del passat. Era un projecte en marxa

⁸⁰ Cfr. F. Rubiralta: *El Partit Nacionalista Català (1932-1936)*. Ed. Rafael Dalmau, Barcelona, 2010.

⁸¹ A les eleccions autonòmiques del 1932, els diversos grups federals van presentar-se conjuntament. A la ciutat de Barcelona van obtenir entre un 2,9% i un 2% dels sufragis. El 1933, el PRDF va presentar-se amb l'ERC. En canvi, l'any 1936 no va enquadrar-se en cap candidatura.

⁸² Cfr. I. Molas: *El sistema de partits polítics a Catalunya*, op.cit., p. 92.

a Rússia i un horitzó que semblava proper i fins i tot assolible en diversos països europeus. El socialisme era una utopia, però en aquells moments semblava una possibilitat històrica. Aquesta possibilitat esperonava la il·lusió i l'ambició d'alguns i despertava el temor i la reacció dels altres. No obstant, el socialisme marxista europeu no era uniforme i es debatia entre la força de les seves diferents ales. A principis dels anys trenta dominaven encara els corrents socialdemòcrates. Progressivament, però, anirien agafant volada els plantejaments comunistes més durs i doctrinaris. Als temps de la proclamació de la República, Catalunya comptava amb diversos partits proletaris. El que tindria més incidència en la vida política del període seria la Unió Socialista de Catalunya.

La USC havia nascut poc abans de la instauració de la Dictadura de Primo de Rivera. Era fruit d'una ruptura en la federació Catalana del PSOE. El trencament es devia, principalment, a les divergències en l'enfocament de la qüestió nacional catalana. El nou partit tenia un caire socialdemòcrata, moderat en els plantejaments⁸³. Els seus militants estaven formats principalment per intel·lectuals i obrers qualificats. Entre els ideòlegs del partit, podríem assenyalar G. Alomar, R. Campalans, J. Comorera, i M. Serra i Moret⁸⁴. Pel seu perfil ideològic, el partit s'integrà sense dificultat en les llistes d'Esquerra Republicana. El 1933, la formació comptava amb uns tres mil afiliats. La seva força institucional i política fou, però, molt més notable que la seva força sociològica. Gràcies a l'aliança estratègica amb l'ERC, va aconseguir quatre diputats a les Corts Constituents del 1931 i cinc pel parlament català. Joan Comorera fou nomenat conseller d'Economia i Agricultura al gener del 1934, i va posar-se al capdavant de la redacció de la Llei de Contractes de Conreu. En diversos moments, l'aproximació entre la USC i la federació Catalana del PSOE va estar a punt de concretar-se en una unificació. Els intents, però, no van reeixir mai del tot. La mort de Rafael Campalans i el declivi de Serra i Moret van afavorir l'ascendència de Joan Comorera, que va accentuar el deix esquerrà del partit. Finalment, l'any 1936, la Unió Socialista de Catalunya fou una de les impulsores del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), que tanta força assoliria durant la Guerra i el tardofranquisme.

La federació catalana del PSOE va tenir un paper molt discret entre el 1931 i el 1936. Oscil·là entre els mil i els dos mil afiliats⁸⁵. A les eleccions municipals del 1931 va concórrer amb republicans i federals, i va obtenir un escó en el Consistori. S'hi assentaria l'obrer Josep

---

⁸³ Cfr. I. Molas: *El sistema de partits polítics a Catalunya*, op.cit., p. 101.

⁸⁴ Hi ha diversos estudis sobre la Unió Socialista de Catalunya i els seus principals impulsors. Cfr. R. Alcaraz: *La Unió Socialista de Catalunya: 1923-1936*. La Magrana, Barcelona, 1987; J.M. Rodés: *La Unió Socialista de Catalunya*. Tesi Doctoral, UAB, 1992; A. Balcells: *Rafael Campalans, socialisme català: biografia i textos*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1985; M. Caminal: *Joan Comorera*. Barcelona, Empúries, 1984; A. Serra: *Gabriel Alomar: l'honestetat difícil*. Palma de Mallorca, 1984; P. Foix: *Serra i Moret*. Mèxic, 1967.

⁸⁵ Cfr. I. Molas: *El sistema de partits polítics a Catalunya*, op.cit., p. 105.

Bové. Al juny del 1931, els socialistes van presentar candidatura independent per a les eleccions constituents. Van obtenir a Barcelona entre un 4,7 i un 4,2 per cent dels vots. Aquest bon resultat, però, fou excepcional. A les eleccions del 1933, tot i presentar-se en aliança amb el Bloc Obrer i Camperol, el PSOE va obtenir un màxim d'un 1,7 per cent. Més endavant parlarem de la força que tenia la UGT, sindicat estretament vinculat al partit.

A principis de la dècada del 1930, el comunisme català es trobava desballestat. En realitat, el comunisme explícit de tall marxista no havia arrelat encara a Catalunya. El radicalisme proletari s'expressava en forma anarquista, com tindrem ocasió de comprovar en el capítol següent. El petit grup que conformava el comunisme català estava, a més, dividit. La Federació Comunista Catalano-Balear (FCCB) havia trencat els seus ponts amb el Partit Comunista Espanyol (PCE). En contra dels postulats puristes del PCE, la Federació Comunista Catalano-Balear defensava l'aliança proletària amb la petita burgesia. Al capdavant de la FCCB es trobava Joaquim Maurín. L'any 1930, aquest corrent comunista va confluïr amb el Partit Comunista Català, un grup fortament catalanista que havia aconseguit una forta ascendència en el potent Centre Autonomista del Comerç i de la Indústria (CADCI). Les dues formacions van aixopugar-se sota el nom de Bloc Obrer i Camperol⁸⁶. L'òrgan de premsa del partit era el diari *La Batalla*. L'any 1934, el BOC afirmava tenir més de cinc mil militants. El partit estava especialment arrelat als camps de Lleida. La seva força a Barcelona ciutat no fou mai remarcable. A les eleccions del 1932 va obtenir entre un 2,6 i un 1,4 per cent dels vots. A partir del 1933, va produir-se un viratge en la formació. La qüestió nacional catalana va quedar relegada a un segon nivell discursiu. El partit, en canvi, va promoure la unitat proletària. L'any 1934, el partit va començar a abandonar l'aposta pel parlamentarisme i va derivar cap a una doctrina revolucionària orientada al socialisme. Un any més tard, el BOC va definir la mena de socialisme al qual aspirava. Va unir-se amb un grup trotskista dirigit per Nin. D'aquesta unió va resultar el POUM (Partit Obrer d'Unificació Marxista). El partit va unir-se al Front d'Esquerres l'any 1936. Són ben coneguts els enfrontaments posteriors entre els membres del POUM i del PSUC, que acabarien en l'assassinat de Nin i l'escombrament de la formació trotskista.

El darrer partit comunista a la Barcelona republicana fou el PCE (Partido Comunista de España). En advenir la República, la formació es trobava desmembrada a la ciutat. A les eleccions municipals va obtenir només entre 114 i 98 sufragis. Poc a poc, el partit es va reorganitzar. En sintonia amb la direcció central del PCE, va fundar-se a l'estiu del 1932 el Partit Comunista de Catalunya, que el 1936 va formar part també del Front d'Esquerres.

⁸⁶ Cfr. F. Bonamusa: *El Bloc Obrer i Camperol (1930-1932)*. Curial, Barcelona, 1974; A.C. Durgan: *B.O.C. 1930-1936. El Bloque Obrero y Campesino*. Laertes, Barcelona, 1996.

Abans d'acabar aquest capítol, cal que expliquem els motius de la integració de les forces proletàries polítiques en el Front d'Esquerres a Catalunya i en el Front Popular al conjunt d'Espanya. La reivindicació de la unitat obrera era un tòpic i una cobejança recurrent en els àmbits proletaris. Tot i això, la relació entre els diversos sectors obrers fou variable durant la República. En el proper capítol explicarem les friccions d'alt voltatge que van produir-se entre els anarcosindicalistes i els líders polítics i sindicals socialistes entre els anys 1931 i 1934. A partir del triomf de les dretes, però, la solidaritat entre els grups obrers va augmentar. Va difondre's la idea que només era possible una transformació profunda de la societat si la classe obrera restava unida i lluitava conjuntament. La CNT no va acabar d'enrolar-se mai en aquest front comú, però tampoc li fou hostil en les eleccions del 1936.

L'ideal d'unitat obrera va refermar-se l'any 1935 i va quallar en la formació del Front Popular i en la fusió de partits obrers durant la primavera del 1936. Les raons són múltiples. En primer lloc, la lògica electoral obligava a reunir esforços. Les eleccions del febrer del 36 van plantejar-se com una contesa definitiva. Els republicans liberals de simpaties socials i els partits de classe obrera van comprendre la necessitat de presentar-se conjuntament per assegurar la majoria parlamentària i evitar que la República prengués una orientació definitivament conservadora. L'estratègia de conjunció esquerrana venia exigida per les circumstàncies electorals, però venia també segellada des de Moscou. A l'agost del 1935 s'havia celebrat el VII Congrés de la Internacional Comunista. La consigna fou clara: unitat proletària en el si de fronts polítics amplis per aturar el creixement de la dreta autoritària o feixista. L'estratègia va seguir-se al peu de la lletra a Espanya. A més, una part important del PSOE, liderada per Largo Caballero, va pronunciar la seva tendència revolucionària, s'allunyà de la socialdemocràcia i va apropar-se a plantejaments comunistes. A la primavera del 1936, van unir-se les joventuts socialistes i comunistes. El context empenyia cap a la radicalització de les postures, tant a la dreta com a l'esquerra. A Espanya, la revolució d'octubre i la repressió del govern havien esquerdat fins al límit les zones d'entesa. El país vivia immers en un clima polític i ideològic de caire centrífug. Els esdeveniments i debats polítics allunyaven cada cop més les "dues Espanyes". La força imantant que exercien els extrems (feixisme i comunisme) s'estenia per Europa. La redempció social o nacional semblava demanar només un pas endavant decidit i valent, tal com s'havia fet a Rússia o Alemanya. Una part significativa de la dreta i de l'esquerra espanyola es van deixar enlluernar per les solucions dràstiques i definitives. A l'estiu del 1936, de demòcrates liberals en quedaven pocs a Espanya. No és estrany. Aquells que romanien fidels al parlamentarisme havien de bogar en contra de l'esperit dels temps. Mai ha estat senzill navegar amb la proa en contra dels vents històrics. No és fàcil remar en contra del "futur" que alguns presenten

com a inevitable. De vegades, però, caminar d'esquenes al “futur” és la única solució de progrés. Així, almenys, sembla suggerir-ho la història.

3. La Barcelona republicana

a) L'actitud anarquista davant la Segona República

Seria del tot impossible comprendre la marxa de la República sense dedicar un apartat a la Confederació Nacional del Treball, el sindicat obrer que, junt amb la UGT, venia encapçalant les reivindicacions obreres des de principis del segle XX. Ho podem expressar sense ambigüitats: la CNT va mediatitzar des de bon començament la vida del nou règim. Per no allargar aquest bloc introductori, la nostra descripció haurà de ser necessàriament breu i inevitablement simplista. Focalitzarem l'atenció en l'actitud que la Confederació Nacional del Treball va sostenir envers la República durant els primers anys trenta. Aquest esbós d'apertura s'anirà desenvolupant al llarg del treball. Deixem per pàgines properes el posicionament anarcosindicalista davant de la qüestió nacional catalana.

“El triunfo de los republicanos ha demostrado cuál es la voluntad del pueblo”. Amb aquest titular, el diari *Solidaridad Obrera* saludava el dimarts 14 d'abril la victòria republicana a les urnes. Tot i sostenir teòricament el seu tradicional apoliticisme, els quadres dirigits de la CNT havien mantingut contactes i complicitats estretes amb els adalids del republicanisme en el període de transició¹. A l'abril del 1930, el Consell Nacional de la Confederació havia deixat clara la seva simpatia per les forces que lluitaven per la democràcia i per la convocatòria de Corts Constituents. Dos anys més tard, però, la situació havia donat un tomb radical. A l'estiu del 1932, *Solidaridad Obrera* llançava l'anatema sobre la República: “Somos enemigos mortales de los regímenes republicanos, porque también los republicanos se amparan en el capitalismo, en la burguesía, en el jesuitismo negro y en el jesuitismo socialista de los negocios sucios y de las ruindades más viles”². Els ponts entre les institucions republicanes i el sindicat anarquista s'havien ensorrat.

A Espanya, la llavor de l'anarquisme havia trobat terra fèrtil a les zones industrials de Catalunya i als latifundis andalusos. La CNT era des de finals del segle XIX el sindicat més fort al Principat. La dictadura de Primo de Rivera havia intentat escapar la Confederació, però aquesta es reconstruí ràpidament després de la seva legalització l'any 1930. En advenir la República, Barcelona seguia essent la capital anarquista ibèrica. Més de la meitat dels

---

¹ “Hubo estrechos contactos entre sindicalistas y elementos políticos durante la etapa de conspiración antidictatorial y antidinástica. Tales contactos fueron particularmente estrechos en Cataluña, en el seno de los comités conspirativos y en la cárcel”. (José Peirats: *Los anarquistas en la crisis política española*. Ed. Júcar, Gijón, 1976, p. 76).

² “Ni estos, ni aquéllos”, *Solidaridad Obrera*, 12.VIII.1932, p. 1.

afiliats anarquistes espanyols residien a Catalunya³. Segons Eulàlia Vega, a la Barcelona dels primers anys trenta s'hi podien contar uns 270.000 treballadors, als quals calia afegir uns 30.000 obrers en situació d'atur. El proletariat significava prop d'un terç de la població barcelonina⁴. D'acord a les estimacions de la historiadora, el 63% dels obrers actius barcelonins orbitaven a l'entorn del sindicat de tremp anarquista.⁵ En el seu moment àlgid, a l'agost del 1931, la Confederació comptava a Catalunya amb més de 320.000 afiliats⁶. També la UGT havia aconseguit quallar en alguns sectors laborals barcelonins, però la seva influència global era més minsa⁷. De tota manera, el sindicat socialista, que històricament havia reeixit a expandir-se en els rams de les arts gràfiques i de la indústria tèxtil, va gaudir d'un creixement sostingut durant la Segona República. Al conjunt del Principat, havia assolit els 45.000 afiliats el 1934 i va arribar als 86.000 a les emportes de la Guerra Civil⁸. Les topades i les discrepàncies entre els membres de la CNT i la UGT no foren infreqüents.

Era complicat consolidar un govern republicà a Catalunya sense comptar amb el suport o l'anuença del moviment anarcosindicalista. Per això, els dirigents d'ERC van intentar recavar el favor dels seus líders. En realitat, algunes figures claus de l'Esquerra havien tingut en el passat relacions molt estretes amb les esferes confederals. Era el cas, per exemple, de Lluís Companys. Els dirigents que controlaven la CNT entre el 1930 i el 1931 albiraren en la proclamació de la República una ocasió de normalitzar la situació de l'organització, una possibilitat de millorar les condicions vitals dels obrers i una oportunitat de transició envers la definitiva revolució social. Un cop caigut Primo de Rivera van intensificar-se els contactes amb els republicans per preparar la revolució.⁹ Després, “durant els primers mesos de la

³ Al juny del 1931, la Confederació Nacional del Treball celebrà un congrés a Madrid. Van participar representants de 535.565 afiliats. Més de la meitat provenien de Catalunya. Al Congrés van estar representats 291.150 anarcosindicalistes catalans i 108.725 andalusos. (Cfr. E. Vega: *Entre revolució i reforma. La CNT a Catalunya (1930-1936)*. Lleida, 2004, p. 108).

⁴ Cfr. E. Vega: *Entre revolució i reforma*, op.cit., p. 49.

⁵ Cfr. E. Vega: *Entre revolució i reforma*, op.cit., p. 108.

⁶ Cfr. J. Termes: *De la revolució de setembre a la fi de la Guerra Civil*, op.cit., p. 369.

⁷ “A la caiguda de la Dictadura, a Catalunya no existia cap partit obrer que correspongués a la importància del proletariat català (...). La gran força pròpiament obrera era, només, la dels sindicats, entre els quals la Confederació Nacional del Trabajo (CNT) es destacava, i de bon tros, com el més important”. (F. Cucurull: “L'arrencada política de la Catalunya autònoma”, a J. Sobrequés i Callicó: *Història Contemporània de Catalunya*, op.cit., p. 597). La UGT havia nascut lligada al moviment obrer català. La majoria de les organitzacions que van participar en el congrés fundador del sindicat socialista, l'any 1888, procedien del Principat. La seu de la UGT va quedar situada a Barcelona. No obstant, la primera embranzida de la central sindical a Catalunya va esvaïr-se aviat. La UGT ubicà el seu Comitè a Madrid i la seva presència a Catalunya fou modesta en comparació amb la potència de la CNT. El sindicat socialista va donar suport al moviment revolucionari que va impulsar la República. Un membre de la UGT va participar en el primer govern presidit per Macià. Les escissions en la CNT, el predomini de la UGT a nivell estatal i la seva aposta pel front sindical unitari van afavorir el seu creixement a Catalunya durant la Segona República.

⁸ Cfr. UGT de Catalunya: “Història del Sindicat”, a www.ugt.cat.

⁹ Cfr. *Ibid*, p. 99.

Generalitat, l'ala sindicalista moderada de la CNT, dirigida per Peiró i Pestaña, va mantenir bones relacions amb el govern autònom¹⁰.

De tota manera, els líders sindicals van avisar des de bell antuvi que el seu objectiu final no era la substitució del règim monàrquic per un de republicà sinó l'assoliment d'una transformació revolucionària de la societat espanyola. El congrés celebrat al juny del 1931 va deixar ben palès que la finalitat de la CNT era la consecució del comunisme llibertari. *Solidaridad Obrera* assentà doctrina el mateix 14 d'abril. Anunciava que el sindicat d'orientació anarquista es mantenia ferm en els seus principis apolítics i advertia als treballadors que la República no podria sadollar mai les seves reivindicacions i esperances. La Confederació vigilaria de prop i tutelaria amb l'acció directa l'evolució del nou règim. "Sepan esto los republicanos: los votos populares les han llevado al Consistorio. De los proletarios nace la fuerza que hace y que destruye los estados modernos. Y ellos, solamente ellos vigilan atentos los pasos y labores de los empeñados en ser los padres de la patria"¹¹.

L'anuència vigilant que els quadres sindicals anarquistes havien atorgat al nou règim va començar a estroncar-se l'estiu del 1931, quan van esclatar arreu de l'Estat vagues i mobilitzacions esperonades per anarcosindicalistes. El govern les va reprimir amb duresa. Aviat, els elements possibilistes dins del sindicat es van veure desbordats pels militants més extrems, que denunciaven la renúncia subtil i pràctica de la CNT als seus principis apolítics. En front de la postura acomodaticia dels antics dirigents anarcosindicalistes, una nova fornada de líders va enarborar la bandera d'una acció revolucionària directa que fes trontollar la República i possibilités la implantació immediata del comunisme llibertari.

Davant de l'investida del sector partidari de la revolució imminent¹², trenta dirigents de la CNT van signar a l'agost del 1931 el "Manifest dels Trenta". El subscrivien personalitats històriques de l'anarcosindicalisme. Hi destacava la signatura del secretari general de la CNT, Àngel Pestaña, i el segell de Peiró, director de *Solidaridad Obrera*. Els líders veterans refermaven el seu compromís amb l'abolició de l'estructura capitalista, però advertien als obrers del perill de multiplicar les accions revolucionàries sense garanties d'èxit. La revolució requeria una preparació i una etapa de conscienciació proletària. Encara no havia arribat el moment. Tanmateix, ni el manifest ni el control dels òrgans de l'organització van servir als "trentistes" per aturar l'onada insurreccional que creixia en el si del sindicat. La tendència

---

¹⁰ J. Terres: *De la revolució de setembre a la fi de la Guerra Civil*, volum VI de la *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar. Edicions 62, Barcelona, 1987, p. 366.

¹¹ Cfr. *Solidaridad Obrera*, 14.IV.1931, p. 1.

¹² "Quedan bastantes que creen que es demasiado pronto para esa transformación, y dicen que será necesario pasar por un periodo de transformación gradual. (...) Nunca es demasiado pronto para emprender una obra transformadora", assegurava en línia faista J. Merino a *Solidaridad Obrera* (15.VIII.1933, p. 2)

“trentista” fou vençuda pel corrent “faista”. Aquest estava encapçalat pels militants de la FAI i els grups d’acció directa¹³. El “faisme” s’ha convertit en una denominació sintètica per denominar tots els elements de la CNT que advocaven per l’acció directa revolucionària i refusaven dràsticament qualsevol concomitància amb la política.

Els faistes van prendre progressivament el control dels òrgans de l’organització sindical. A l’octubre del 1931, la redacció de *Solidaridad Obrera* va dimitir i fou substituïda per una altra de signe dominant faista. Al ple de la regional catalana de la CNT celebrat a l’abril del 1932, va consumir-se la dimissió d’Àngel Pestaña i la del secretari general dels anarcosindicalistes catalans, Enric Mira. Els dos foren substituïts per dirigents enquadrats en l’ala extrema.¹⁴ Els principals representants del grup trentista van ser expulsats del sindicat. Àngel Pestaña acabaria formant el Partit Sindicalista. A la primavera del 1933, el cisma va arribar al seu moment àlgid. La majoria de sindicats confederats de Mataró, Badalona, Manresa i Sabadell van abandonar la disciplina de la CNT i van constituir-se en els anomenats “Sindicats d’Oposició”. D’aquesta manera, el sindicalisme anarquista es dessagnava i perdia força¹⁵, però els elements que hi restaven podien aplicar sense entrebancs les seves tesis maximalistes i netament revolucionàries.

Tot i que són indubtables les diferències entre els dos sectors de la CNT, hem de reconèixer que a nivell discursiu i ideològic les distàncies no eren abismals. La divergència radicava més en l’estratègia a seguir que en el paradigma de lectura de la realitat i en la definició dels objectius últims. A l’estiu del 1931, quan encara els trentistes dominaven *Solidaridad Obrera*, un editorial del diari recordava la unió hipostàtica entre l’anarquisme i el comunisme llibertari. “La CNT y el comunismo libertario son dos entidades que se confunden y que forman una sola pieza”¹⁶. Amb l’expressió imprecisa de “comunisme llibertari”, els anarquistes dibuixaven un escenari social futur on pogués desenvolupar-se la

¹³ La FAI (Federació Anarquista Ibèrica) era una agrupació formada a les acaballes de la Dictadura que es proposava accentuar el contingut anarquista del sindicalisme confederat. Els grups d’acció agrupaven militants anarquistes especialment combatius disposats a l’acció directa violenta. N’hi havia diversos, dirigits per Durruti, García Oliver, Ascaso o R. Sanz, entre altres. El corrent faista tenia com altaveu algunes publicacions anarquistes com les dirigides per la família Urales o “La Revista Blanca” i “El luchador”. (Cfr. J. Termes: *De la revolució de setembre a la fi de la Guerra Civil*, op.cit., p. 366).

¹⁴ Manuel Rivas fou elegit secretari general de la CNT i Gilabert fou nomenat secretari general de la Confederació Regional del Treball de Catalunya.

¹⁵ Al juny del 1931, la CNT tenia a Catalunya 291.240 afiliats. A l’agost del mateix any, 321.394. A l’abril del 1932 havia baixat a 233.732. Un any més tard en tenia 208.821. Al maig del 1936, en quedaven 140.952. (Cfr. J. Termes: *De la revolució de setembre a la fi de la Guerra Civil*, op.cit., p. 369).

¹⁶ Editorial, “La CNT y el comunismo libertario”, *Solidaridad Obrera*, 18.VIII.1931, p. 1.

nova humanitat, lliure de la propietat privada, emancipada d'imposicions i dominacions, basada únicament en la lliure cooperació i en l'associació voluntària d'individus iguals¹⁷.

A més de compartir objectiu final, la majoria d'ideòlegs anarquistes convergien en l'anàlisi interpretatiu de la República. Es diferenciaven només en el grau de bel·ligerància i, sobretot, en el disseny de l'estratègia per abatre-la. A nivell teòric, però, els ideòlegs confederals bescantaven el nou règim. El consideraven un règim burgès, que havia canviat l'aparença política, però mantenia la substància capitalista. L'ordre republicà no deixava de ser –segons el seu parer– una estructura de dominació controlada per la burgesia. Els anarquistes reprovaven en primer lloc la República pel fet mateix de ser un sistema polític i, com a tal, una estructura jeràrquica en què unes elits dominaven i vivien a costa de la submissió dels altres. Consideraven la República un enginy de la burgesia per mantenir intactes els seus privilegis. No era més que un canvi de disfresses o de decorat perquè continuessin gaudint del teatre públic els mateixos beneficiats.

En aquest punt, els anarquistes compartien l'anàlisi que feia Joaquim Maurín, antic anarcosindicalista i fundador l'any 1930 del partit comunista Bloc Obrer i Camperol. En el llibre que publicà a finals del 1931 sobre la “revolució espanyola”, constatava que “el armazón monárquico sigue intacto. Las erosiones que ha experimentado en su epidermis carecen de importancia. No altera en los más mínimo su solidez”¹⁸. La burgesia, afegia, “no tiene más remedio que modificar su decoración externa, pero sin cambiar nada en el fondo”¹⁹. A l'estiu del 1931, *Solidaridad Obrera* es preguntava. “¿Y qué es la República? Contestava sense vacil·lacions: “La República no es más que un Estado capitalista igual a un Estado capitalista coronado por el régimen monárquico”²⁰. Eduardo de Guzmán, redactor en cap del diari faista *La Tierra*, clamava contra la traïció comesa per la República al

---

¹⁷ El comunisme llibertari havia esdevingut l'horitzó redemptor per l'anarquisme espanyol. Ara bé, el comunisme llibertari era més un imaginari poètic que una explicació sistemàtica i definida del futur. Així, *Solidaridad Obrera* concedia que “siempre la vaguedad ha presidido las divulgaciones que de la nueva teoría se han hecho” (“Hay que explicar el comunismo libertario”, *Solidaridad Obrera*, 12.II.1933, p. 1). L'anarquista Miguel P. Cordón escrivia uns dies més tard al mateix diari que “pasan oradores por una tribuna, y como hablen del futuro –que son pocos-, los oyentes han de darse cuenta de lo distinto que aparece el comunismo libertario en las definiciones de unos y otros. (Miguel P. Cordón: “El comunismo libertario”, *Solidaridad Obrera*, 24.II.1933, p. 4). Cfr. també I. Puente: “El programa mínimo”, *Solidaridad Obrera*, 21.XII.1932, p. 8.

¹⁸ J. Maurín: *La revolución española*. Anagrama, Barcelona, 1997, p. 173.

¹⁹ *Ibid*, p. 179.

²⁰ Editorial, “La CNT y el comunismo libertario”, *Solidaridad Obrera*, 13.VIII.1931, p. 1. En paraules de Federica Montseny, “las mutaciones de poder, los cambios de razón social, política, los gorros frígios en el lugar de las coronas, la fraseología republicanosocialista, no nos emocionan mientras subsista la explotación del hombre por el hombre, la opresión política, representadas por el Estado, llámese como se llamare: monárquico, republicano, socialista o comunista”. (Federica Montseny: “La República y la Confederación Nacional del Trabajo”, *Solidaridad Obrera*, 6.VI.1933, p. 6).

proletariat espanyol i acusava els rectors del nou règim d'esclafar les reivindicacions socials amb la mateixa violència que en els temps monàrquics²¹.

L'anarquisme va dirigir els seus atacs amb particular intensitat contra el Partit Socialista i la UGT. Els acusaven d'haver traït la revolució social a canvi de privilegis, poder, prebendes i influència. Des del principal rotatiu anarquista es titllava el socialisme espanyol de "feixista" i se l'assenyalava com el principal enemic de la Confederació. Més encara, se'l definia com un "instrumento de la burguesía"²². Durant els anys republicans va produir-se un pols sorollós entre les dos grans centrals sindicals. Les reformes introduïdes pel ministre de treball socialista Largo Caballero van millorar les condicions laborals dels obrers. Al mateix temps, però, van establir un marc legal sindical que afavoria els interessos de la UGT²³. Per exemple, la consagració dels Jurats Mixtos per dirimir les controvèrsies laborals deixava en fora de joc els anarquistes, que sempre havien defensat l'acció directa en lloc de l'arbitratge estatal²⁴. La Llei de Defensa de la República aprovada per la conjunció republicanosocialista governant a la tardor del 1931 va situar també contra les cordes a la CNT. Donava un marge ampli al ministre de Governació per assegurar l'ordre públic, permetia la censura de les publicacions que atemptessin contra l'estabilitat del règim i declarava il·legals les vagues que no haguessin estat anunciades amb vuit dies d'antelació.

Davant de la participació política de la socialdemocràcia, la tendència dominant la CNT refermà el seu apoliticisme. *Solidaridad Obrera* apuntava que "la revolución democrática es la concesión mínima que hace la burguesía para seguir engañando al pueblo"²⁵ i recordava que "nosotros hemos sido consecuentes al negar la eficacia del Estado como agente propulsor de libertad y bienestar. (...) El problema social sólo será resuelto por la revolución expropiadora y por la destrucción total del Estado"²⁶. L'Estat consistia, segons els editorials

²¹ "Yo he vivido muy de cerca este periodo. Testigo presencial de muchos sucesos he podido comprobar –con hondo dolor, con una pena lacerante– cómo la República soñada se prostituía en manos incapaces; cómo se dejaba de ser el régimen de paz y justicia anhelado. He visto cómo se traicionaba a un pueblo que no acababa de convencerse de la traición; cómo la brutalidad se enseñoreaba de España; como los guardias disparaban sin razón ni motivo; cómo los gobernantes tenían el mismo concepto vandálico que sus predecesores monárquicos del principio de autoridad; cómo la gente caía anhelante de justicia; cómo las bocas que pedían pan se cerraban con plomo". (Eduardo de Guzmán: *La España trágica*. Madrid, 1932, p. 13).

²² Cfr. "Ante el socialismo fascista, se yergue el revolucionarismo de la CNT", *Solidaridad Obrera*, 21.VIII.1932.

²³ Anys més tard, el líder confederal José Peirats assegurava que "Largo Caballero no sólo hizo una labor parcialísima en favor de la organización de la que era secretario (la UGT), sino que provocó a la organización rival con rencor sectario". (José Peirats: *Los anarquistas en la crisis política española*. Ed. Júcar, Gijón, 1976, p. 67.

²⁴ A Catalunya, la introducció dels jurats mixtos va tenir una influència minsa, ja que l'anarquisme controlava la majoria del proletariat. La patronal havia de negociar per una banda en la taula dels Jurats mixtos presidits per un representant governamental, però al mateix temps havia de negociar amb els anarquistes que, d'acord a la seva doctrina de l'acció directa, rebutjaven les resolucions dels Jurats i pressionaven les empresaris a través de les vagues massives. (Cfr. E. Vega: *Entre revolució i reforma*, op.cit., p. 154).

²⁵ B. Bejarano: "El ciclo de la democracia ha terminado", *Solidaridad Obrera*, 13.IV.1932, p. 1.

²⁶ "Negación del Estado y transformación social", *Solidaridad Obrera*, 1.VII.1933, p. 1.

de la premsa anarquista, en una màquina de privilegis i en un sistema de subordinacions que es nodria del treball i de l'alienació dels ciutadans²⁷. En el període de màxima tensió entre les autoritats republicanes i el sindicat anarquista, la CNT va fer una forta campanya en contra del vot. Així succeí a les eleccions catalanes del novembre del 1932 i a les eleccions generals d'un any més tard. El dia mateix dels comicis autonòmics, el lector de *Solidaridad Obrera* podia llegir una proclama impactant en portada: “Hoy, la política, serpiente viscosa que envuelve entre sus anillos fríos al pueblo, para estrujarlo, intentará fascinarte con más empeño que nunca. (...) Tú, trabajador, no debes intervenir en los pleitos de la burguesía. (...) A la serpiente repulsiva, fría y viscosa que es la política debes destruirla. (...) ¡Viva la CNT! ¡Viva la acción directa! ¡Abajo la política!”²⁸. En canvi, a les eleccions generals del 1936, la CNT rebaixaria el seu discurs antipolític.

El camí de la transformació social passava per la revolució. Entre els anys 1931 i 1936, els anarquistes van promoure desenes de vagues a Barcelona. Tant Catalunya com la resta d'Espanya van viure diversos cicles revolucionaris d'inspiració anarquista. A Catalunya, el més important s'esdevingué als començos del 1932, amb l'aixecament anarcocomunista de la conca del Llobregat i amb l'ocupació violenta de l'Ajuntament de Terrassa. Durant el primer semestre del 1933, l'enfrontament entre els grups d'acció anarquistes i la força pública esdevingué crònic a Barcelona. ERC inicià una campanya contra la violència anarquista i les joventuts d'Estat Català van arribar a substituir els vaguistes en una aturada del transport. La CNT va denunciar reiteradament la contundència repressiva que les autoritats desplegaven al conjunt de l'Estat contra les seves mobilitzacions. L'anarquista José Peirats acusà els responsables d'ordre públic de la Generalitat d'haver-se posat a l'estela dels mètodes repressius policials emprats durant els anys del pistolisme²⁹. Al conjunt de l'Estat, els anarcosindicalistes van denunciar l'aplicació de la Llei de Fugues. La primera bèstia negra de l'anarquisme seria el conseller de governació Miguel Maura. Després, l'any 1933, Azaña i Casares Quiroga encarnarien la coerció. El record de Casas Viejas –convenientment atiat per les dretes- esdevindria el símbol de la repressió governamental republicana. Recollint el sentiment anarquista, Ramón J. Sender anotà que “la batalla ganada por los terratenientes feudales tiene para ellos, entre otros alicientes, el de que hayan sido los [guardias] de asalto,

---

²⁷ L'anarquisme rebutjava també la democràcia perquè suposava una mena d'alienació: “El hombre que vota a otro hombre, el hombre que elige por sí mismo, por propia voluntad, su nuevo amo, no se diferencia en nada del can que acepta la cadena y que come de la mano del que, a cambio de un mendrugo de pan, lacera con el látigo sus carnes”. (“Por qué no han de votar los trabajadores”, *Solidaridad Obrera*, 21.X.1933, p. 1).

²⁸ “Al pueblo productor”, *Solidaridad Obrera*, 20.XI.1932, p. 1.

²⁹ “Este clima de terrorismo oficial se acentúa con el traspaso a la Generalidad de los Servicios de Orden Público. Hubo entonces hasta una parodia del virreinato de Martínez Anido-Arlegui, que interpretaron el consejero de Gobernación y el jefe de los servicios de orden público, José Dencàs y Miquel Badia”. (J. Peirats: *Los anarquistas en la crisis política española*, op.cit., p. 78).

fuerzas creadas por los socialistas y los republicanos, los que hicieran la represión. En estos episodios aparecen bien claros todos los aspectos de la hipocresía del régimen democrático burgués”³⁰.

En qualsevol cas, la violència no era només unidireccional. Els líders anarcosindicalistes triomfants havien apostat per ella com a forma d'enderrocar un sistema polític que consideraven injust i explotador. És veritat que els aixecaments fracassaven un cop i un altre. Servien, però, per exercitar la “gimnàstica revolucionària” i per anar entumint i mantenint en forma l'habitud revolucionària fins a propiciar el cop definitiu. Contribuïen, també, a desestabilitzar el règim, afavorint així un escenari de conflicte generalitzat que pogués acabar finalment en una revolució total i irreversible. “El cert és que la FAI, en el seu conjunt, parlant en nom de la CNT i mobilitzant-la, organitzà vagues revolucionàries, atemptats, sabotatges i aixecaments armats. I no semblava pas preocupar-li gaire que, sovint, aquestes accions, per la seva inoportunitat, tan sols poguessin beneficiar els sectors més reaccionaris, ja que l'anarcosindicalisme s'encaminava a destruir l'Estat, fos republicà o monàrquic, capitalista o socialista”³¹. Joan García Oliver, un dels exponents més destacats del corrent insurreccional, explica amb nitidesa a les seves memòries el plantejament que, durant bona part del període republicà, imperà en el si de la CNT: “Me había trazado una línea a seguir dentro de la organización: considerar la República recién instaurada como una entidad burguesa que debía ser superada por el comunismo libertario, y para cuyo logro se imponía hacer imposible su estabilización y consolidación, mediante una acción insurreccional pendular, a cargo de la clase obrera, por la izquierda, que indefectiblemente sería contrarrestada por los embates derechistas de los burgueses, hasta que se produjera el desplome de la República burguesa”³².

---

³⁰ R. J. Sender: *Casas Viejas*. Zaragoza, 2004, p. 95.

³¹ F. Curull: *Catalunya, republicana i autònoma*, op.cit., p. 116.

³² Joan García Oliver: *El eco de los pasos*, citat per J. Termes: *De la revolució de setembre a la fi de la Guerra Civil*, op.cit., p. 368.

b) L'Ajuntament Aiguader (1931-1934)

Els ciutadans de Barcelona van llevar-se el 14 d'abril del 1931 amb la incògnita encastada al cos i a l'esperit. L'albada havia estat monàrquica. Podien intuir que la nit seria ja republicana. Ningú sabia, però, com s'esdevindrien els fets i quin grau de violència i èxit comportarien. Alguns regidors republicans electes van decidir posar-se al capdavant del flux de la història. Encapçalats per Lluís Companys, van dirigir-se a les cases consistorials. Van plantar-se davant l'alcalde i van exigir-li la vara municipal. Aquest es resistí tèbiament, fins que Companys prengué el ceptre de l'autoritat, sortí a la balconada i proclamà la República. A la tarda, els regidors es van congregar al Consistori. Fou una sessió breu i emocionant. La "revolució" republicana ja era triomfant a tot l'Estat.

Les actes d'aquella sessió consignen un petit detall que es mantindria durant els propers anys i que resumia simbòlicament les arrels liberals i franceses d'aquell moviment que, en pocs mesos, havia aconseguit ensorrar la centenària estructura política d'Espanya. Els regidors serien anomenats en el futur "ciutadans regidors". A Barcelona ja no hi havia súbdits, sinó ciutadans. La sessió la presidí Jaume Aiguader. Lluís Companys havia estat designat governador civil de Barcelona. Macià col·locava al timó de l'Alcaldia un home d'Estat català. Persona apassionada i de caires radicals, metge de prestigi i bon coneixedor del teixit associatiu barceloní, Aiguader va adreçar als seus companys paraules inequívokes: "Nosaltres venim aquí a constituir el primer Consistori republicà revolucionari"³³.

Començava així el trajecte republicà de l'Ajuntament de Barcelona. Fou un viatge intens, ple de projectes, però també de discussions acalorades, d'escàndols i fracassos. Barcelona era llavors la ciutat més gran de l'Estat. Al febrer del 1932, Aiguader va anunciar que la Ciutat Comtal havia superat el milió d'habitants. El proletariat suposava prop d'un terç dels habitants de la ciutat³⁴. Estava ocupat principalment en les indústries tèxtils i metal·lúrgiques, així com en la construcció³⁵. La crisi econòmica que sacsejava el món afectà també Catalunya. El flagell de la crisi, però, fou més pietós amb el conjunt d'Espanya i amb Catalunya que amb altres països europeus. L'economia espanyola no estava tan estretament lligada als fluxos econòmics mundials com ho estava en altres països. A Catalunya, les repercussions de la crisi en la pagesia van ser escasses. El sector primari ocupava encara un

---

³³ APB, 313, 14.IV.1931.

³⁴ Els treballadors vinguts d'altres contrades de l'Estat significaven un percentatge alt. Entre el 1900 i el 1930, havien desembarcat a Catalunya 490.000 immigrants. (Cfr. E. Vega: *Entre revolució i reforma*, op.cit., p. 40).

³⁵ Segons els càlculs d'Eulàlia Vega, el proletariat actiu pujava als 270.000 treballadors, als qual calia afegir uns 30.000 sense feina. En els primers anys 30 el 18% dels obrers treballaven en el sector tèxtil, el 10,1% en la metal·lúrgia i el 7,8% en la construcció. (Cfr. E. Vega: *Entre revolució i reforma*, op.cit., p. 50).

quart de la població catalana³⁶. Al desembre del 1933, l'atur afectava un 5% del conjunt poblacional del Principat i un 7,3% dels treballadors. El desgavell econòmic global va esgarrapar més intensament Barcelona. A finals del 1932, un 10% dels assalariats de la ciutat es trobaven sense treball³⁷.

Barcelona comptava amb una llarga tradició de mobilització i de lluita obrera. Després dels anys de soterrament forçós obligat per la Dictadura, el proletariat barceloní va deixondir-se amb braó durant el període de transició i durant l'etapa republicana. Les vagues foren habituals i contundents. A l'estiu del 1931, per exemple, una aturada de varies setmanes va paraitzar el port barceloní. El 1933, una vaga de la construcció (impulsada per la CNT i no secundada per la UGT) va allargar-se des de l'abril fins a l'agost. La Confederació promogué diverses vagues generals, amb diferent nivell de seguiment. A través de les vagues i de la negociació, els obrers van aconseguir una millora notable de les seves condicions laborals³⁸. Per altra banda, durant els anys republicans, la ciutat va patir alguns cicles de vandalisme, terrorisme i atracaments, que no van aconseguir aturar ni els governs municipals comandats per l'Esquerra Republicana ni els ajuntaments militars i governatius dels anys 1934 i 1935³⁹.

L'Ajuntament de Barcelona va esdevenir un espai central de la vida política catalana. L'activitat consistorial barcelonina no només era important perquè en ella s'hi jugués el present d'un terç de la població del Principat. Fins que no s'inaugurà el Parlament, l'Assemblea Municipal es convertí en l'escenari privilegiat de l'esgrima política catalana. En els plenaris municipals setmanals, transmesos per la ràdio, els partits polítics van poder exposar els seus posicionaments i van contrarestar dialècticament les opcions ideològiques i administratives dels seus contrincants. Fins a les acaballes del 1932, les sessions municipals van constituir-se en el fòrum de la política catalana. Com explicaria el dirigint d'ERC Joan Casanova el dia que deixà el Consistori per convertir-se en president del Parlament, l'Ajuntament exercí "la missió política que li havien imposat els seus dirigents, els que tenien

³⁶ Entre el 1931 i 1936, la població assalariada del Principat es repartia, en nombres rodons, de la següent manera: sector primari: 26,5%; sector secundari: 51%; sector terciari: 22,5%. (Cfr. F. Curull: "L'arrencada política de la Catalunya autònoma", op.cit., p. 592).

³⁷ F. Cucurull: "L'arrencada política de la Catalunya autònoma", op.cit., p. 592.

³⁸ "Entre el 14 d'abril de 1931 i el 19 de juliol de 1936, més d'un 35% dels assalariats van assolir un 9% de reducció de la jornada laboral, un 55% van obtenir augments de salaris, i aproximadament un 33%, totes dues coses alhora (...). I tot plegat sense que augmentés el cost de la vida", (F. Cucurull: "L'arrencada política, de la Catalunya autònoma", op.cit., p. 596).

³⁹ Els atemptats de signe anarquista i els atracaments a comerços van preocupar l'opinió pública. Aquesta violència va colpejar la ciutat especialment a finals del 1931, durant la primavera i l'estiu del 1933, a finals del 1934 i a l'estiu del 1935. Els partits de l'oposició van atacar els dirigents de l'ERC per no aconseguir deturar el clima de violència social. El fet, però, és que el govern espanyol va haver de declarar a l'estiu del 1935 l'Estat de Guerra per frenar el vandalisme campant a la ciutat, llavors governada pels Radicals, la Lliga i la CEDA.

la responsabilitat del moment: contribuir a la consolidació de la República i ésser aquest Ajuntament el portaveu de totes les inquietuds espirituals de Catalunya”⁴⁰.

El Consistori republicà va arrencar amb una forta embranzida reformadora. El dia 12 d’abril els barcelonins havien elegit 25 regidors d’ERC, 12 regionalistes, 10 radicals, 1 federal, 1 representant de la Dreta Republicana i 1 independent. L’Esquerra Republicana comptava amb una majoria còmoda i amb la simpatia inicial de les altres forces republicanes. El seu objectiu era aplicar a Barcelona allò que Macià prometia per tota Catalunya: “Farem una Catalunya justa, on siguin reconeguts els drets de tots els ciutadans. Farem una Catalunya culta, on la instrucció no sigui cap privilegi, sinó un dret i una obligació per a tots. Farem una Catalunya rica, on el treball sigui l’estímul i el lligam que ens agermani”⁴¹. La política municipal havia de passar, doncs, per la promoció de l’escolarització i per la millora de les condicions de vida dels ciutadans. Tanmateix, cinc anys més tard, els resultats havien estat minsos. Ho reconeix Ramon Alquézar en la seva aproximació a l’Ajuntament republicà. L’historiador, que mostra simpatia per les opcions republicanes d’esquerres, subratlla que “si repassem els projectes concebuts per les administracions Aiguader i Pi i Sunyer (...) i els contrastem amb les realitzacions, comprovarem que el panorama de Barcelona el 19 de juliol del 1936 no es diferenciava massa del que presentava el 14 d’abril del 1931”. La seva crítica és punyent i afecta a la pràctica totalitat de l’obra endegada⁴². Només se’n salva l’important esforç municipal d’escolarització i d’avenç pedagògic. Què havia succeït? Què havia impedit la realització d’una política obertament reformista? En les properes pàgines procurarem apuntar alguna resposta. Part de les causes foren exògenes i heretades. Altres, van germinar al si del propi l’Ajuntament republicà⁴³.

Com ha remarcat Alquézar amb profusió de dades, l’entrebanc més important que va patir l’Ajuntament en els anys republicans va ser l’altíssim deute que havia rebut en herència.

---

⁴⁰ APB, 340, 25.XI.1932, p. 175.

⁴¹ Discurs de Francesc Macià als catalans. Cfr. *La Humanitat*, 20.XI.1932, p. 10

⁴² “El problema dels transports urbans no s’havia resolt, les obres dels enllaços ferroviaris no havien començat, ni l’aeroport ni l’escorxador s’havien construït, les obres a la Zona Franca tot just s’havien iniciat i la xarxa hospitalària i d’assistència social presentava les mateixes deficiències. En tot cas, tothom admet que els èxits més rellevants de la gestió republicana es troben en l’àrea de l’ensenyament i de la cultura. (...) Però també, al 1936, resultava d’una evidència meridiana que en tot el període republicà no s’havien pogut transformar les condicions generals de l’habitat social ni s’havia millorat substancialment l’estructura de la ciutat, així com tampoc s’havia transformat la funció social del sòl urbà i que perduraven encara uns serveis de consum col·lectius divergents de les aspiracions socials d’uns ciutadans que volien percebre el canvi polític operat el 1931”. (R. Alquézar: *L’Ajuntament de Barcelona en el marc del Front d’Esquerres*. Columna, Barcelona, 1986, p. 238)

⁴³ Als barcelonins ens manca encara una història complerta del nostre Ajuntament entre el 1931 i el 1936. L’obra de Ramón Alquézar és un pas important, però es centra excessivament en l’anàlisi pressupostari de l’Ajuntament durant aquells anys, oblidant el batec polític i social diari de la ciutat. Per altra banda, l’obra de Ferran Aisa titulada *L’Ajuntament de Barcelona (1931-1939). República, guerra i revolució*, és, en realitat, una història de l’Ajuntament entre 1936 i 1939.

L'any 1888 el dèficit de l'Ajuntament de Barcelona pujava al 13%. Des d'ençà, va anar creixent progressivament. El 1900, suposava el 19,1% del pressupost. El 1910, el 20%. L'any 1920, havia crescut fins al 26%. Les xifres van disparar-se, però, durant els anys dictatorials i en vistes de l'exposició internacional del 1929. El 1927, el deute havia assolit el 49%, mentre que l'any 1930 el dèficit es situava en el 58,5%. La xifra era esfereïdora, i hipotecava qualsevol política municipal. L'any 1932, Esquerra Republicana va presentar uns pressupostos que Joan Casanova anomenà "quirúrgics" i de "postguerra". Proposava donar excedència a un quart dels funcionaris municipals pagant-los dos terços del sou⁴⁴. L'esborrany va unir en un front contrari a la Lliga i als radicals. Casanova fou increpat per empleats municipals, que fins i tot van intentar atropellar-lo. Aquell any, el 57% del pressupost s'havia de destinar a cobrir el dèficit⁴⁵. Amb aquests pressupostos espartans, l'Esquerra no podia desplegar el seu programa social.

L'idi·lli entre el partit de Macià i els ciutadans catalans es començava a esllanguir l'any 1933. Els dirigents esquerrans van decidir redirigir la seva política pressupostària. El parlament català va aprovar una llei que permetia a l'ajuntament de Barcelona intensificar la pressió fiscal i ajornar l'amortització de part del deute. Hi va haver més diners per qüestions ciutadanes. Un any més tard, l'Ajuntament va emetre 61 milions de deute municipal. Trenta milions s'emetien en forma de bons que podien comprar els ciutadans. L'any 1936, Pi i Sunyer va promoure un pressupost extraordinari que requeria l'ajut de l'Estat i de la Generalitat per reduir el dèficit de la ciutat i per encetar una audaç política d'obres públiques. Aquestes i altres qüestions econòmiques han estat estudiades suficientment per Ramón Alquézar i no ens hi detindrem. Queda clar, però, que el deute va pesar com un farcell immobilitzador sobre les espatlles de l'ajuntament⁴⁶.

Tanmateix, seria simplista tirar en cara als polítics anteriors la inesperada lentitud reformadora del Consistori republicà. L'evolució política de l'Ajuntament explica també aquest entrebancament. Cal dir, en qualsevol cas, que l'Ajuntament presidit per Aiguader entre el 1931 i el 1934 no fou un lloc fred i decadent. Ben al contrari. La vida política municipal es caracteritzà per un abandament que feia les delícies de la premsa i hauria interessat els més exigents espectadors teatrals. Com tindrem ocasió de comprovar, el plenari fou escenari de discussions apassionades, que més d'un cop arribaren a l'enfrontament físic. El Consistori es caracteritzà pel seu assemblearisme. El plenari es reunia cada setmana, en un ambient políticament romàntic. Les sessions començaven al

⁴⁴ Cfr. Discussió dels pressupostos del 1932, APB, 327, 11.III.1932, p. 113.

⁴⁵ Cfr. R. Alquézar: *L'Ajuntament de Barcelona en el marc del Front d'Esquerreres*, op.cit., p. 36.

⁴⁶ R. Alquézar: *L'Ajuntament de Barcelona en el marc del Front d'Esquerreres*, op.cit., p. 31. El 1934, l'Ajuntament devia 863 milions de pessetes de deute consolidat i flotant. (Cfr. *Ibid.*, p. 109)

capvespre i podien acabar ben entrada la matinada⁴⁷. Durant el mandat d'Aiguader, la Lliga va exercir una oposició frontal i punyent, sovint virulenta. En alguns casos, els mateixos regidors de l'ERC van facilitar la munició. La vida municipal es va veure esquitxada per diversos escàndols de corrupció. Al maig del 1932, s'acordà que les sessions fossin transmeses per la ràdio. Això els hi donà encara major tensió polèmica. El plenari esdevingué un míting polític setmanal⁴⁸.

A aquest clima efervescent, s'hi afegí la divisió en els rengles republicans. Per començar, en el si d'ERC. Durant el primer ajuntament, van morir dos dels vint-i-cin regidors que havia obtingut la formació en les eleccions municipals. Més decisives foren les expulsions. A l'agost del 1932 el grup d'ERC va expulsar sis regidors, enfangats en un cas de corrupció. Puig Munné, Vinyals, Costa, Sánchez Silva, Marlés i Ollé foren apartats de la fracció municipal. Un any més tard, com a conseqüència de les disputes internes, van ser expulsats d'ERC els membres vinculats al grup de l'Opinió: Vilalta, Casanelles, Ventalló, Lluhí i Comas. A aquesta lenta hemorràgia cal afegir que molts dels regidors del partit nacionalista republicà compartien el seu càrrec amb funcions al govern de la Generalitat, a les Corts Constituents o al Parlament de Catalunya. El mateix Aiguader passà llargues temporades a Madrid, bé per tractar afers municipals, bé per complir amb els seus deures de diputat de Corts. En la pràctica, la majoria d'ERC no fou del tot visible ni efectiva.

Ho va ser, només, mentre va poder comptar amb el suport del Partit Radical. Però la relació dels dos partits a l'Ajuntament barceloní va passar cíclicament de la col·laboració a la turbulència, fins que l'entesa entre les dues forces va trencar-se del tot. En certa mesura, aquests cicles van venir marcats per l'evolució de la política espanyola i pel viratge del Partit Radical davant del govern del primer bienni. En el cartipàs municipal que es conformà després de les eleccions del 1931, els radicals van obtenir algunes tinències d'alcalde. La col·laboració entre l'ERC i el PRR va cristal·litzar en accions d'impacte simbòlic com la destrucció de la tanca que separava el cementiri catòlic i el laic, la confiscació dels béns de la Companyia de Jesús i una eficaç política d'escolarització. El 1932 van ser reformades també les Ordenances Municipals. Entre les realitzacions de l'etapa Aiguader, podríem destacar també la nova reglamentació de circulació urbana, l'aprovació del projecte del Port Franc i

---

⁴⁷ L'any 1931, acostumaven a iniciar-se a dos quarts de vuit. L'any 33 trobem plenaris que obrien a quarts de deu o fins i tot a les onze del vespre.

⁴⁸ Al setembre d'aquell any, un regidor radical es planyia de l'efecte nociu que produïa el nou mitjà de comunicació: "Segurament ha estat un desencert o una manera pràctica de perdre temps, el fet d'instal·lar la ràdio al consistori. Segurament molts oradors eloqüentíssims com el senyor Sagarra [Lliga], no serien tan extensos si no confessin, per mitjà de la ràdio, en fer una propaganda pre-electoral amb vistes a la constitució de la Generalitat". (APB, 338, 23.IX.1932, p. 41)

l'ampliació del metro, que va connectar l'estació de França amb la Plaça Catalunya i va allargar la seva cremallera subterrània fins a l'Hospitalet.

La primera crisi del duet governant es produí amb motiu dels pressupostos del 1932. Ni els radicals ni la Lliga s'avingueren a aprovar els pressupostos quirúrgics i van exigir que, en lloc de donar excedència a una part dels funcionaris, l'Esquerra revisés l'espectacular increment d'interins en les dependències municipals⁴⁹. Les acusacions entre els radicals i els dirigents d'ERC van ser fortes. Finalment, però, van arribar a una intel·ligència i van recompondre la coalició de govern. Més greu va ser la crisi de la tardor. Els radicals van sentir-se despitats perquè, un cop aconseguit l'Estatut, Macià va reestructurar el govern de la Generalitat i els deixà fora. A més, la coalició electoral encapçalada per Esquerra que guanyà les eleccions autonòmiques no els va incloure. El radical Giralt acusà els dirigents d'ERC d'haver-se apoderat de l'Estatut com un mèrit propi i d'haver menystingut l'aportació dels radicals⁵⁰. Tant el Partit Radical com la Lliga estaven summament molestos per la negativa d'ERC a adoptar el sistema electoral proporcional. De tota manera, els radicals van especificar que el trencament de l'acord de govern municipal no implicava una oposició destructiva. Donarien suport a allò que consideressin favorable per a la ciutat i a tot allò que contribuís a aturar la involució dretana.

La ruptura definitiva entre les dues principals forces republicanes del Consistori va produir-se entre el febrer i el maig del 1933. En aquells moments, Lerroux fuetjava amb duresa el govern d'Azaña, sostingut per l'Esquerra. Els símptomes de malestar a l'Ajuntament van començar a despuntar amb motiu d'un debat sobre l'aeroport que es projectava al Prat. El problema reia concretament en una proposta suggestiva que havia fet el director de la companyia Gran Zeppelin. Aquest havia comunicat que convertiria Barcelona en un punt d'aturada de la ruta intercontinental cap Amèrica si l'Ajuntament construïa amb celeritat un pal d'ancoratge a l'aeroport⁵¹. Això suposava una inversió gruixuda. La Lliga i els Radicals s'hi oposaren. Van exigir que part de la despesa anés a compte de l'Estat. Al març va aparèixer una carta de l'empresari aeri dirigida a Macià que es lamentava de l'actitud de les minories consistorials. Aquestes van acusar els dirigents d'ERC d'haver induït la carta i la majoria del plenari va reprovar Macià⁵². Dos mesos més tard, quan la pressió de Lerroux s'accentuava a Madrid, els radicals barcelonins van anunciar que donaven per finalitzada la seva col·laboració amb l'ERC en la política econòmica municipal.

---

⁴⁹ Una de les denúncies més habituals contra l'acció governamental dels nacionalistes esquerrans va consistir en acusar l'equip dirigent de Barcelona d'haver engraixat l'aparell municipal amb criteris polítics i favoritistes.

⁵⁰ Cfr. APB, 340, 4.XI.1932, p. 4.

⁵¹ Cfr. APB, 345, 10.II.1933, p. 160.

⁵² Cfr. APB, 347, 24.III.1933, pp. 61-74.

Segons el seu parer, la llei aprovada pel parlament català que permetia a l'Ajuntament fer front al deute, era insuficient.

Fins a les eleccions municipals que la Generalitat va convocar finalment pel gener del 1934, l'Ajuntament va viure un període d'interinatge. La maquinària municipal seguiria rodolant a baixa potència, dedicant la seva atenció a evitar el col·lapse i la desorganització de la ciutat. Vilalta, dirigent d'ERC, va explicar que el Consistori es limitaria a tractar assumptes administratius menors⁵³. Els tinents d'alcalde d'ERC van dimitir⁵⁴ i va quedar constituït un "Ajuntament automàtic". És a dir, segons la llei municipal vigent, les tinències d'alcalde van quedar ocupades pels regidors que havien obtingut més vots en les eleccions. Va resultar format així un govern municipal de múltiples colors. Va haver temps, encara, perquè el Consistori presenciés el divorci entre els diversos sectors d'ERC i quedés plantejat el tema de les concessions de les línies d'autobusos, que suscitaria un debat apassionat i aixecaria sospites de suborns a un grapat de regidors.

No podem tancar aquest capítol sense fer esment de l'avenç més important que va suposar l'alcaldia d'Aiguader. Durant el seu mandat, el nombre d'infants escolaritzats va créixer i Barcelona va començar a posar les bases per solucionar l'alta taxa de desescolarització que l'afligia. A l'adveniment de la República, pels carrers de Barcelona pul·lulaven entre 40.000 i 50.000 nens sense escolaritzar⁵⁵. Les dificultats econòmiques van impedir la multiplicació dels edificis de nova planta, però el primer ajuntament va esmerçar molts esforços en l'adaptació d'edificis d'altres usos en centres escolars. Alguns els va comprar. Altres, els llogà. Els hotels de la plaça Espanya que havien estat construïts per l'exposició internacional del 1929 van ser convertits en quatre grups escolars. A més, aplicant immediatament les lleis estatals, l'Ajuntament va expropiar els col·legis dels jesuïtes i els convertí en escoles públiques. Segons va proclamar Francesc Macià a finals del 1932, des de l'inici de la República havien estat escolaritzats a Barcelona 23.000 infants⁵⁶.

c) L'Ajuntament Pi i Sunyer (1934-1936)

---

⁵³ Cfr. APB, 351, 26.V.1933, p. 180.

⁵⁴ Cfr. APB, 352, 2.VI.1933, p. 171.

⁵⁵ Cfr. Ramón Alquézar: *L'Ajuntament de Barcelona en el marc del front d'esquerres*, op.cit., p. 51.

⁵⁶ Discurs de Francesc Macià als catalans. Cfr. *La Humanitat*, 20.XI.1932, p. 10

Al novembre del 1933, els catalans es van dirigir per cinquena vegada en dos anys als col·legis electorals. Aquest cop, votaven representants a les Corts espanyoles. Hem parlat pàgines enrere del resultat. A Barcelona, la Lliga s'imposà. Per poc, però aconseguí vèncer l'ERC per primera vegada des de la implantació de la República. L'Esquerra Republicana es trobava llavors desballestada. El republicanisme català es presentà dividit. En una llista, l'ERC i la Unió Socialista de Catalunya. En una altra, els escindits d'ERC (el Partit Nacionalista Republicà Català) i els romanents a l'Acció Catalana. Al rerefons del quadre, un malestar estès a la societat espanyola davant la política del primer bienni. Alguns, ferits en els seus sentiments religiosos o escamats per les limitacions imposades a les seves propietats. Altres, desencisats amb una política que consideraven tèbia i allunyada de la transformació revolucionària que havien somniat. A Barcelona, l'esquerra resistia, però quedava ferida per la lentitud transformadora, per l'abstenció anarquista i per les divisions internes.

Dos mesos més tard, les coses havien canviat. A les eleccions municipals catalanes celebrades a principis del 1934, Esquerra Republicana triomfà a Barcelona i a la majoria de municipis catalans. Davant de la crisi institucional en què s'havia sumit la capital catalana a la primavera del 1933, la Generalitat havia anunciat i aplaçat diversos cops la convocatòria d'eleccions municipals. Finalment, van celebrar-se el 14 de gener. Entre el novembre i el gener, el paisatge polític havia sofert una sorprenent mutació. Diverses circumstàncies van afavorir la victòria d'ERC. Per una banda, com veurem més tard, la desaparició de Macià provocà una onada sentimental que contribuï a mobilitzar l'elector del partit i a cohesionar l'esquerra esmicolada. A més, la victòria inequívoca de les dretes al conjunt de l'Estat va provocar un sotrac en les consciències esquerranes del país i les despertà de l'ensopiment en què havien caigut al tram final del primer bienni. Les eleccions de Barcelona van esdevenir l'estendard de la resistència i del ressorgiment de l'esquerra davant la puixant hegemonia dretana. Pocs dies abans dels comicis municipals catalans, les principals figures del republicanisme progressista espanyol van prendre la paraula en un gran míting a la Monumental. Catalunya fou proclamada baluard de la República.

Tanmateix, el candidat elegit per la direcció d'ERC no semblava especialment inclinat a actituds èpiques. L'Ajuntament Aiguader havia tingut ja suficient romanticisme assembleari i suficients desbordaments ideològics. El nou alcalde, Carles Pi i Sunyer, era un economista que s'havia anat guanyant progressivament la confiança de Macià. Abans que nacionalista o obrerista –que també ho era-, el seu perfil era liberal. Tenia un caire tecnòcrata. Procedia d'Acció Catalana i s'havia incorporat a l'ERC en els primers mesos de la República. Mantenien bones connexions amb els seus antics companys de formació, cosa que va facilitar que l'Acció participés també en la Coalició d'Esquerres encapçalada per l'ERC.

El nou Ajuntament va quedar constituït a principis de febrer d'acord a la llei municipal recentment aprovada pel parlament català. L'orientació d'aquesta llei i el tarannà polític de Pi i Sunyer van marcar l'evolució del segon Consistori republicà. La Llei establia un sistema electoral clarament majoritari. El partit guanyador s'emportava dos terços dels escons. El segon partit es quedava amb dos terços del terç restant, i així progressivament. L'Ajuntament de Barcelona quedava reduït a 40 regidors. D'aquests, la Coalició d'Esquerres n'obtingué 26. La Lliga, 10, i el Partit Radical, 4. El que va assegurar, però, l'estabilitat municipal de l'Ajuntament Pi i Sunyer va ser el nou sistema de govern. Quedava sepultat el caire deliberatiu i summament polititzat que havia caracteritzat l'etapa anterior. De les discussions ideològiques i de la definició del rumb polític del Principat s'havia d'encarregar el Parlament. L'Ajuntament, en canvi, havia de funcionar en el futur d'acord a criteris d'eficàcia, de racionalitat administrativa i de professionalització. Sense perdre de tot l'*ars política*, el Consistori havia d'accentuar la seva *ars tècnica*. La Llei Municipal donava unes eines per aconseguir-ho que quadraven amb el temperament mesurat i tècnic de Pi i Sunyer.

Més que una assemblea de direcció horitzontal, el Consistori esdevenia un govern de tall vertical. El pes de la política municipal requeia sobre una Comissió de Govern, formada pel batlle i pels presidents de les diverses Comissions o Departaments municipals. La Comissió de Govern es reunia setmanalment i tenia àmplies competències. La funció del plenari consistia, principalment, en fiscalitzar la seva acció. L'Assemblea municipal es reuniria només un cop al mes. Les Comissions sectorials tenien també una autonomia important⁵⁷. Cada regidor quedava inscrit en una d'elles. Per primer cop en la història del municipi, els regidors cobrarien. L'activitat municipal quedava professionalitzada. Alguns petits detalls revelen també el nou aire que dominava el renovat Ajuntament. Les sessions plenàries van perdre el seu toc nocturn i romàntic. Foren convocades per les cinc de la tarda. Per altra banda, els edils deixaren de ser anomenats "ciutadans regidors" per esdevenir simplement "senyors regidors". El govern municipal va quedar en mans exclusives de la coalició victoriosa.

En la primera sessió, Pi i Sunyer va demanar als regidors que les discussions del plenari es cenyissin a les matèries municipals i quedessin arraconats per altres indrets els grans debats ideològics⁵⁸. Unes setmanes més tard, l'alcalde va presentar un estudi de la situació financera municipal i va anunciar un pla de transparència en la gestió econòmica. El govern municipal publicaria regularment l'estat dels comptes municipals i informaria de tots els nomenaments realitzats. Segons recorda l'alcalde en les seves memòries, el clima que va

---

⁵⁷ Les vuit comissions eren: 1. Hisenda, 2. Cultura, 3. Urbanització i Eixample, 4. Política Social, 5. Serveis Públics i Contractes, 6. Circulació i Policia Urbana, 7. Proveïments, 8. Governació.

⁵⁸ Cfr. APB, 370, 7.II.1934, p. 31.

respirar-se a l'Ajuntament fou, dintre de les lògiques discrepàncies polítiques, de cortesia i de cooperació. A la primavera del 1934, quan la relació entre els principals partits polítics catalans s'incendiava per la qüestió cal camp, els plenaries de l'Ajuntament van mantenir un to correcte. També durant la primavera del 1936, la vida consistorial va anar en línia amb la tendència de relativa concòrdia que imperava a Catalunya.

La bel·ligerància de la Lliga davant l'alcaldia d'ERC va baixar notablement d'intensitat. En el seu estudi sobre l'Ajuntament republicà, Ramon Alquézar conclou que aquesta és una prova de la tendència política conservadora que caracteritzà els governs de Pi i Sunyer. L'autor acusa l'alcalde de centrar excessivament la seva atenció en la contenció de la despesa i en l'amortització del deute. Aquest constrenyiment econòmic hauria motivat una aturada en les polítiques de progrés social com l'impuls de l'escolarització. Segons el seu criteri, "malgrat les millors condicions per exercir el govern que tenia el Consistori presidit per Pi i Sunyer, els seus objectius anaven molt més a no espantar i a contentar els deutors municipals, en definitiva, a afavorir els privilegiats que no pas a satisfer les demandes de les capes populars"⁵⁹. El pressupost del 1936 fou aprovat per unanimitat.

A més del seu interès principal per arranjar els problemes financers de la corporació municipal, l'alcalde va marcar-se com a objectiu prioritari una vasta reforma urbanística de la ciutat. Entre altres finalitats, la reestructuració urbana havia de contribuir a millorar les condicions de vida dels barcelonins. Com a economista, Pi i Sunyer defensava una línia d'actuació roosveltiana. El 1934, quedà aprovat el Pla Macià, que preveia un replantejament dels espais urbans seguint criteris funcionals i sectorials. El projecte comportava una reforma del casc antic, connectava les diverses parts de la ciutat i contenia un pla d'assentament dels immigrants. La iniciativa va quedar aturada pels fets d'octubre. De nou a l'Alcaldia, al maig del 1936, Pi i Sunyer va plantejar un pressupost extraordinari d'obres públiques que concretava i ampliava propostes que es venien estudiant des d'anys enrere. Era un pla audaç de transformació urbana, en el qual es demanava també el concurs de la Generalitat i de l'Estat. Així, a més d'empènyer la reordenació urbana, el pla establia també les responsabilitats d'altres institucions en la recuperació econòmica del municipi. El futur de la ciutat passava per un full de ruta global que precisava les fonts financeres del municipi i delineava els eixos d'una gran transformació urbanística de ressonàncies socials. L'alcalde va aconseguir, per exemple, que el govern de la República es comprometés a pagar 5 milions de pessetes en compensació pels edificis escolars que havia aixecat l'Ajuntament els darrers

---

⁵⁹ R. Alquézar: *L'Ajuntament de Barcelona en el marc del Front d'Esquerres*, op.cit., p. 117.

anys amb els seus recursos exclusius⁶⁰. Més important encara era que l'Estat es comprometia a pagar el 50% de les futures inversions escolars.

El pressupost extraordinari incloïa partides importants per realitzar projectes que es venien cavil·lant des de temps enrere però que no s'havien acabat de realitzar. Contemplava una inversió per a la construcció de vies d'enllaç dels barris perifèrics. Hi havia una partida per la construcció de l'aeroport, amb l'ajut de l'Estat i la Generalitat. Es consignaven també importants summes per a l'edificació de nous grups escolars i d'espais esportius. Es projectava també la construcció de clavegueres i depuradores d'aigües, així com la remodelació de mercats i de l'escorxador. Pi i Sunyer va mostrar sempre una preocupació particular pels afers de sanitat i salubritat. Així, el pressupost comprometia, amb l'ajut de la Generalitat, la construcció de nous hospitals i centres d'assistència social. L'esclat de la Guerra Civil va arraconar aquest pla de reformes i de modernització urbana.

L'assumpte que va provocar una major tensió entre els regidors de la majoria i de la Lliga durant aquesta etapa van ser les disposicions que anul·laven l'obra feta pels ajuntaments governatius. Tot i que Pi i Sunyer havia defensat al si de l'Esquerra les solucions transaccionals en lloc del clima de resistència èpica davant Madrid, el 6 d'Octubre la majoria d'esquerres a l'Ajuntament i el seu alcalde van tancar files amb el govern de la Generalitat. Pi i Sunyer fou empresonat uns mesos. Després del cop institucional, tant la Generalitat com l'Ajuntament van quedar sota control militar. Martínez Herrera exercí com alcalde provisional de Barcelona fins el 13 de gener del 1935. El govern va lliurar llavors la vara del govern municipal al radical Pich i Pon, el qual, a més, assumí la presidència de la Generalitat de Catalunya a partir de l'abril. A principis de maig, va quedar constituït un nou Ajuntament. Els regidors d'ERC empresonats van ser substituïts per membres dels partits governamentals a Madrid (com la CEDA o els Agraris), així com per representants tècnics de les corporacions professionals barcelonines. Arreu de Catalunya, l'ERC adoptà la postura de refusar tota col·laboració amb els ajuntaments governatius. Cap regidor participà en la vida municipal, que va quedar en mans dels radicals, de la Lliga i de la CEDA. L'Ajuntament governatiu va limitar-se fonamentalment a tramitar els assumptes ordinaris i burocràtics de la vida urbana. L'única iniciativa que presentà un transfons polític i ideològic important tingué que veure amb el plet per l'educació que es vivia a Barcelona i a l'Estat des de la implantació de la República.

---

⁶⁰ Durant el període republicà i en diversos afers, l'Ajuntament va denunciar un greuge comparatiu entre el tracte econòmic que rebia el Consistori barceloní i el que s'oferia a altres ciutats espanyoles. La Lliga i els Radicals van exigir, per exemple, que l'Estat col·laborés en la construcció de l'aeroport tal com havia fet amb el de Sevilla. (Cfr. APB, 346, 17.III.1933). En matèria educativa, *La Veu* denunciava que l'Estat havia invertit 26 milions de pessetes a València i 35 a Madrid per la construcció d'escoles i, en canvi, no havia concedit cap ajut econòmic escolar a Barcelona des de començos del segle XX. (*La Veu de Catalunya*, 4.VI.1935, p. 13).

La Lliga havia pres com un reclam fonamental de la seva acció política la defensa de la llibertat d'ensenyament i de la iniciativa escolar privada⁶¹. El republicanisme esquerrà imperant al primer bienni havia impulsat amb braó una escola pública i laica. Les lleis promulgades impedièn als ordes religiosos l'ensenyament. En realitat, l'expulsió dels religiosos de les escoles havia tingut un efecte limitat. Primer, perquè era impossible suplir amb l'oferta escolar pública l'enorme nombre d'alumnes que estudiaven en escoles religioses. Segon, perquè moltes escoles van canviar la seva estructura institucional i s'organitzaren com a centres impulsats per pares on es donava una formació religiosa. Teòricament, almenys, les escoles no estaven en mans dels religiosos. A l'estiu del 1935, el regionalista que tenia al seu càrrec la Comissió Municipal de Cultura, Josep Codolà, va anunciar un pla per escolaritzar tots els infants de Barcelona que encara no trepitjaven regularment les aules. En aquells moments, hi havia 28.000 nens sense escolaritzar⁶². La seva proposta passava per ampliar els edificis públics de l'Ajuntament i per encabir més infants a les aules. De tota manera, això permetia portar a l'escola només uns 10.000 infants. Així doncs, Codolà va idear una mena de sistema concertat amb els centres privats. Aquests, de forma provisional, acollirien la resta de nens i, en contrapartida, rebrien unes subvencions públiques. Aquesta decisió, com altres, van ser revocades a la primavera del 1936⁶³. Després de la victòria del Front Popular, les alcaldies catalanes van ser restablertes d'acord al resultat de les darreres eleccions municipals. A Barcelona, la transició fou immediata i sense incidents. El resultat dels comicis general havia parlat suficientment clar.

---

⁶¹ Cfr. Ponència fundacional de la Lliga Catalana. "Política Cultural". *La Veu de Catalunya*, 5.II.1933.

⁶² Segons les dades de la Regidoria, el panorama escolar barceloní es trobava de la següent manera l'any 1935: Escoles Públiques (estatals i municipals): 30.282 infants; Escoles privades (particulars i religioses): 125.442. Nens sense escolaritzar: 28.092. (Cfr. *La Veu de Catalunya*, 4.VI.1935, p. 13).

⁶³ La política de l'alcaldia de Pi i Sunyer davant les decisions de l'Ajuntament governatiu va ser fluctuant. Al principi, l'Ajuntament va resoldre que tots els nomenaments i ascensos de personal municipal fets durant el període quedaven revocats. Després, però, el Consistori acordà que cada cas seria estudiat particularment. Per altra banda, la revisió de la política de la Generalitat governativa va ser un dels punts de màxima fricció entre la Lliga i l'ERC en el període "d'oasi" del 1936. Al juny, el Parlament català va promulgar una llei sobre la il·legitimitat dels acords de les autoritats i organismes governatius que regiren la vida municipal entre el 6 d'octubre del 34 i el 19 de febrer del 36. A més, quedaven inhabilitats políticament tots aquells que haguessin acceptat càrrecs sense haver estat escollit prèviament a les urnes i tots aquells que haguessin facilitat les represàlies a través d'informes o denúncies. A Barcelona, la mesura afectava a més de 200 funcionaris.

**II. DISCURS HISTÒRIC I RECREACIÓ NACIONAL:
LA REPÚBLICA I EL RESSORGIMENT DE CATALUNYA**

II.A) CATALUNYA, POBLE DE LA LLIBERTAT

1. Catalunya rediviva

a) El “redreçament” de Catalunya i la “victòria definitiva” sobre els Borbons

El cap d'any del 1931 tingué un regust especial. Havien passat més de cinquanta anys des de l'última vegada que els espanyols havien pogut brindar en república per la benaurança de l'any nou. Aquella revetlla coronava un període convuls i apassionant, en el qual Espanya havia viscut una sorprenent revolució, encetada amb les armes del vot i la força jurídica de les noves institucions. El debat constituent a l'estiu i la tardor havia estat abrandat, però hom podia desitjar que un cop tancada l'estructura bàsica del nou règim, amb llampant constitució, president elegit i govern establert, l'any nou es desenvoluparia a una marxa més serena. El republicanisme català albirava un any de gràcia. A nivell estatal, s'obria la primera anyada complerta a l'empara d'un règim polític liberal de tall social. I a l'àmbit català, s'esperava l'aprovació a les Corts de l'Estatut, que permetria el complet desenvolupament d'una Catalunya autònoma i lliure en el marc d'un projecte comú espanyol. L'editorial del diari catalanista i república *La Humanitat* mostrava un optimisme radiant i líric: “Quan ressonin en l'espai infinit les dotze campanades de la darrera nit de desembre i el calendari vell marqui, net de fulls, la total extinció dels mesos neguitosos del 1931, una natural intuïció ens farà sentir als vetlladors de la tradicional diada el moment solemne del començament feliç d'una benvinguda era (...) El 1932 és el primer any nou de la nostra vida; any verge de corrupcions monàrquiques, època intacta de pura Democràcia i de justes i sàvies lleis reformadores”¹.

El diari es mostrava també segur del triomf del nou Estatut a les Corts madrilenyes. “Ningú no pot dubtar que l'Estatut serà aprovat. No és un partit polític el que el demana; és tot Catalunya, cada u amb el seu esforç, i tots amb la seva ànima (...). La solució del problema de Catalunya troba ara, ample camí en les concepcions de democràcia i de llibertat, que són el fonament del règim republicà. La República assegura, amb això, la unitat d'Espanya republicana, i aferma el seu esdevenidor gloriós”². Des del front català la qüestió es veia nítida. L'Estatut havia d'ésser aprovat perquè era la voluntat indiscutiblement

---

¹ Editorial, *La Humanitat*, 31.XII.1931, p. 1.

² Editorial, *La Humanitat*, 2.I.1932, p.1.

majoritària d'un poble, perquè així s'havia acordat al Pacte de Sant Sebastià, perquè era de justícia històrica i perquè, d'aquesta manera, la nova Espanya quedava ben cimentada i travada, ben unida pels llaços de l'afecte i la llibertat i no pas pels del centralisme imposat i al·lienat: "l'Estatut serà aprovat i quedarà feta la unitat espiritual espanyola que els Borbons han posat en perill. Els pobles d'Espanya se sentiran més fermes, més units que mai vers el mateix camí del destí i de la història"³.

Aquestes cobejances, però, es van veure aviat contradites per la realitat tossuda. L'any 1932 es va inaugurar amb un reguitzell de violències al camp i de vagues generals a ciutats importants (Sant Sebastià, Bilbao, Màlaga, Sevilla, Saragossa). A Catalunya, a finals de gener, un aixecament anarcocomunista s'ensenyorí durant unes hores de la Conca Superior del Llobregat. Aquests no van ser episodis aïllats, i el malestar social esdevingué crònic durant el primer semestre de l'any. El desgast del nou règim, però, no es devia únicament a la persistència d'aquests envits revolucionaris. Potser més perjudicial encara fou la divisió en el si del republicanisme, la constatació que la República no era una simfonia harmònica amb els seus lògics contrapunts, sinó que la dissonància s'havia convertit en un tret estructural de la nova vida política. Al febrer, en un gran míting a Madrid, Alejandro Lerroux va denunciar la deriva del govern i va trencar els ponts amb els socialistes. Aquesta divisió republicana es va palesar d'una forma paradigmàtica en l'extenuant discussió a les Corts de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya. El debat polític al Parlament fou punyent. Tanmateix, a la premsa i als carrers, el plet adquirí un to enagrit i virulent, amb boicots econòmics inclosos. La dreta espanyola emprengué una intensa campanya contra la "desintegració" d'Espanya, secundada també per sectors republicans.

Abans que el debat de l'Estatut arribés al seu punt àlgid, el diari *La Humanitat* traspuava ja signes del desencantament que s'estenia perillosament per les regions socials republicanes. El socialista Campalans escrivia al febrer un article advertint dels "perills del desencantament"⁴. A finals de juliol, després d'una sessió en què havien estat retallats aspectes bàsics de l'Estat, l'editorial del diari nacionalista planyia amb una amargor notable l'actitud d'una part notable del republicanisme espanyol. "En escometre l'entranya viva del problema, rebem una profunda decepció que no esperàvem, ni ens mereixíem. (...) No podem amagar la nostra desesperança i el nostre desencís. Ens havíem acostumat a encaixar, amb el somrís als llavis, les bacinades incoherents dels Royos i els Fanjuls. I ens creïem, de bona fe, que llurs doctrines pintoresques, romanalla del borbonisme caigut, no reflectien, ni de lluny, l'esperit renovador, ètic i justicier de la República. Sembla, però, que no és ben bé

---

³ Editorial, *La Humanitat*, 25.XI.1931, p. 1.

⁴ Rafael Campalans: "Els perills del desencantament", *La Humanitat*, 23.II.1932, p.1.

això. (...) Espanya nova? Tenim molta por que això no passi d'una figura retòrica, d'un tòpic més. (...) Tant de bo que no es confirmi aquesta temença i que allò que podia constituir la fusió duradora de dues cultures germanes, no esdevingui un divorci etern i definitiu”⁵.

Amb l'estiu va arribar la canícula, però l'augment de la temperatura va notar-se sobretot en la intensificació de la crispació política al voltant de l'Estatut. Al mateix temps, les Corts polemitzaven sobre el projecte de Llei de Reforma Agrària, també encallat en els passadissos parlamentaris. La situació va esclatar amb la insurrecció dretana encapçalada pel general Sanjurjo. La rebel·lió fou sufocada i l'amenaça monàrquica convidà els republicans a deixar de banda les discussions acalorades i a pactar definitivament els textos de la Reforma Agrària i de l'Estatut. El mes de setembre del 1932 fou un dels més plaents de la Segona República. L'agitació obrerista va remetre, el dia 8 es va enllestir la Llei de Reforma Agrària i un dia després va ser aprovada la versió definitiva de l'Estatut de Catalunya. El Principat va assaborir un mes de joia intensa i es va rescabalar de les contrarietats dels mesos anteriors. Poques vegades s'havia assolit un idil·li tan explícit entre Barcelona i Madrid com el que regnà aquell final d'estiu del 1932.

L'Estatut havia estat podat i retallat substancialment. Tanmateix, després dels mesos de neguit, la bona nova de l'aprovació d'un govern autònom amb competències importants foragità tots els recels i provocà un esclat d'entusiasme a Barcelona. El mateix dia de l'aprovació, el líder republicà Joan Casanovas, presidint la reunió del Consistori barceloní, afirmà que “l'Estatut és l'instrument pel que Catalunya podrà desenrotllar la plenitud de la seva personalitat”⁶. El dijous 15 de setembre, el President de la República, Niceto Alcalá Zamora, signava a Sant Sebastià, davant d'una nodrida representació política catalana encapçalada per Francesc Macià, el text que reconeixia l'autonomia de Catalunya. El lloc de la signatura no era arbitrari, ja que precisament a Sant Sebastià els partits republicans espanyols s'havien compromès amb els representants catalans a concedir autonomia al Principat un cop establerta la República. L'Onze de Setembre del 1932 tingué, lògicament, una coloració especial. Per tancar aquell mes de goig, Manuel Azaña encetà un viatge per Catalunya. A Barcelona fou rebut apoteòsicament, i pronuncià junt amb Macià un discurs d'alta significació política, que comentarem més endavant.

A la resta d'Espanya, el clima polític favorable que va viure el país a les acaballes de l'estiu no va tardar a estroncar-se. El tardorenc més d'octubre va portar molta remor. El PSOE, la UGT i el Partit Radical van celebrar congressos moguts, amb debats interns

---

⁵ Editorial, “Quelcom s'ha esqueixat”, *La Humanitat*, 28.VII.1932, p. 3.

⁶ APM, 337, 9.IX.1932.

apujats. Va revifar-se l'agitació al camp del sud d'Espanya i, a meitats de mes, les Corts espanyoles van obrir el debat sobre les Congregacions Religioses. La reacció catòlica fou massiva i contundent. No era difícil escatir un canvi de cicle en l'opinió pública espanyola. A finals d'octubre, Acció Popular celebrà també el seu congrés. En aquest cas, però, l'entusiasme fou la nota dominant. Catalunya va viure la resta de l'any sota l'estela de l'aprovació de l'Estatut. Calia posar en marxa un règim autonòmic. Les altres qüestions van quedar soterrades per aquest projecte col·lectiu. La tardor va estar marcada per la campanya electoral i per la celebració dels comicis autonòmics el 20 de novembre. La Lliga augmentà els seus vots i ERC en patí una minva, però continuà essent el partit hegemònic i la llei electoral li garantí una còmoda majoria en el nou Parlament.

Arribem així al tema central d'aquest epígraf. El 6 de desembre del 1932 va celebrar-se la magna obertura del Parlament de Catalunya. Fou una data cabdal, o això ho volgueren entendre, almenys, els protagonistes de l'època. *La Humanitat* exclamava en un titular que "l'obertura del Parlament constitueix el més gran esdeveniment de la Catalunya contemporània"⁷. No era només una festa dels vencedors en les eleccions. Es tractava de la festa del ressorgiment de Catalunya. El diari de la Lliga es felicitava que "després d'un silenci de segles, torna a ressonar la veu de les Corts Catalanes. Dia de goig inefable per tots els patriotes. (...) La nostra generació no veurà un altre dia tan amarat de sentit històric com aquest 6 de setembre del 1932"⁸. Totes les declaracions i comentaris subratllaven la faicó històrica d'aquella diada. El Principat havia passat més de dos segles sense Corts ni representació pròpia. S'argumentava que Catalunya havia viscut sota un jou d'oprobri, sota un estat d'alienació, del qual ara es deslliurava per tornar a ésser ella mateixa⁹.

L'efluvi eloqüent d'aquells dies no fou, però, un sentiment sobtat i estrany. Tot el procés estatutari havia estat envoltat d'una retòrica grandiloqüent, que emfatitzava la transcendència històrica i el tenor culminant del moment. El mateix Macià havia estat el principal impulsor d'aquesta interpretació macrohistòrica. En el missatge que dirigí a la Diputació que havia de redactar l'Estatut a l'estiu del 1931, el president de la Generalitat Provisional apuntà que Catalunya es trobava en un moment zenital de la seva història, en "la fita terminal en la ruta secular de Catalunya envers la reivindicació de les seves llibertats". La

⁷ Editorial, *La Humanitat*, 6.XII.1932, p. 1.

⁸ Editorial: "El primer Parlament de la Catalunya autònoma", *La Veu de Catalunya*, 7.XII, 1932, p. 1.

⁹ En aquest sentit, el President Macià, en demanar el vot afirmatiu per l'Estatut de Núria, a l'estiu de 1931, s'havia dirigit al poble de Catalunya de la següent manera: "Si en saps sentir tota la transcendència, t'abocaràs a aquest plebiscit i a aquest referèndum amb tota la fèrvor del que se sent alliberador de si mateix i de la seva pàtria, amb aquell ímpetu del poble que es veu alliberat, després de més de dos segles d'esclavatge". F. Macià: "Manifest un cop aprovat l'Estatut de Núria per la Diputació", a *El President Macià en els seus textos*. Generalitat de Catalunya, 2005, p. 39.

història centenària de Catalunya semblava acarar el moment clau del desenllaç: “la vida política del nostre país es troba, senyors diputats, en el seu moment culminant, aquell en el qual espera veure satisfets els seus més purs anhels tradicionals”¹⁰.

Sota l'emoció de la diada del 6 de desembre del 1932 hi batejava tota una tradició de memòria, tota una historiografia, que havia exalçat les Corts catalanes com una de les principals glòries i un dels eixos nuclears de la identitat històrica catalana. Tornarem sobre aquest punt més tard. Amb la inauguració del Parlament, Catalunya sentia que s'obrien de nou els aqüeductes de la seva història, que s'arrelava novament en el seu passat timbrat, i que així podia desplegar-se cap al futur fidel al seu ésser i a la seva voluntat històrica. Catalunya s'autorecuperava, per dir-ho d'alguna manera. Al mateix temps, els discursos pronunciats aquell jorn revelen que en l'expansió sentimental del 6 de desembre del 1932 hi palpitava un nus de ressentiment i de dol que s'havia transmès de generació en generació, que havia traumatitzat la consciència col·lectiva catalana durant decennis, al mateix temps que l'havia cimentat i sostingut. Un nus, un trauma històric, una fallida nacional que aquell dia podia desfer-se. El Decret de Nova Planta, el decret que havia seguit a la conquesta borbònica de Barcelona, el decret que havia endogalat la vida catalana durant segles, anava a ésser definitivament revocat per la força dels fets i per la voluntat dels catalans. El mateix dia en què s'inaugurava el nou Parlament, les institucions capdavanteres del catalanisme i de la societat civil publicaven un manifest en el qual recordaven que “el Parlament Català va viure durant cinc centúries, des del segle XIII, a finals del qual el va obrir per primera vegada el rei Pere I, fins al 1714, en què Felip V, el primer rei Borbó, va entrar a Catalunya com a enemic, i per la violència de les armes, ajudat de l'exèrcit del rei de França, va assaltar Barcelona, va destruir totes les institucions i organismes catalans, es va apoderar de la nostra Hisenda i volgué ofegar la nostra vida”¹¹

La inauguració del Parlament, doncs, no era la simple obertura d'una legislatura, sinó que per a molts significava el “redreçament” de Catalunya, la reconexió amb la seva mateixa història. Era un punt d'inflexió, la desembocadura d'un llarg procés de desvetllament nacional i el signe iniciàtic d'una nova època. “Catalunya esperava aquest dia des de fa segles. Tots els precursors, tots els poetes, tots els polítics, tots els que estimaven i intuïen Catalunya, esperaven aquest dia de glòria i de renaixença. La nostra generació ha vist

---

¹⁰ F. Macià: “Missatge a la segona sessió de la Diputació Permanent”, 10.VI.1931, a *El President Macià en els seus textos*. Generalitat de Catalunya, 2005, p. 39.

¹¹ “La commemoració d'un dia cabdal”. Manifest signat per: Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, Ateneu Politècnicum, Associació Nacional de Radiodifusió, Centre Excursionista de Catalunya, Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria, Foment de la Sardana, Germanor d'Orfeons de Catalunya, Lliga Sardanista de Catalunya, Palestra, Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya i Ràdio Barcelona. (Cfr. *La Humanitat*, 6.XII.1932, p. 3).

arribar el gran dia. És la realització de les profecies patriòtiques que ara fa un segle iniciava l'Aribau amb la meravella evocadora de la resurrecció de la llengua. És el compliment de les prefiguracions dels poetes. És la concreció de trenta anys de catalanisme polític. Comença ara una nova època en la història de Catalunya¹². Amb aquest fervor de coloracions religioses, *La Veu de Catalunya* festejava la “restauració” de Catalunya. La reobertura del Parlament, la recuperació catalana de la seva sobirania, donava raó i sentit a l'esforç de decennis que havia procurat revifar Catalunya, desvetllar-la, tornar-la en ella mateixa.

Fou, sens dubte, un dels moments més vibrants de la República a Barcelona, tot i que el dia es presentà grisós. La ciutat es vestí de festa, s'engalanaren els edificis oficials, algunes cases penjaren domassos als seus balcons, els tramvies i autobusos portaren banderoles, dringaren les campanes de la Seu i una multitud s'aplegà davant el nou Parlament i davant el Palau de la Generalitat. Tot el procés de la Renaixença, semblava convergir simbòlicament en aquella jornada, entesa com el fruit madur, com el resultat joiós d'un procés de lluites, victòries i entrebancs. Francesc Macià va voler associar-se a aquesta interpretació prismàtica i el seu primer gran discurs al Parlament de Catalunya tingué un tall clarament historicista. Es tractava d'emmarcar la contemporaneïtat de Catalunya en una llarga trajectòria temporal. Era en aquest corrent històric que el present de Catalunya, la proclamació de la República i la reobertura de les Corts assolien tot el seu sentit, la seva grandesa i la seva fondària. Aquell acte no era una simple reunió política. Era la redempció d'un passat, era la resurrecció de la Catalunya gloriosa, era la venjança i la victòria definitiva en front els Borbons, era la clau de volta que permetia llegir amb coherència la història de Catalunya dels darrers cent anys, era l'acte que recollia el “martiri” de molts catalans i afirmava el seu valor i la seva eficàcia. Així ho interpretaven, almenys, els contemporanis catalanistes.

El discurs de Macià, que ara reproduïrem parcialment, és un text d'alt interessés polític i antropològic. Es tracta d'un exemple antropològic de com l'ésser humà crea sentit a través del discurs i la paraula. És una mostra de com la paraula permet configurar realitats, teixir il·lusions, acolorir la realitat més enllà de la seva asèptica objectivitat. La paraula, *la poiesis*, la cultura, amplien els marges estrets de la física, i obren un món humà, un món simbòlic, un món de sentits descoberts i inventats. Un món subjectiu, al cap i a la fi, però no per això menys real, sinó al revés, més intens, més humà, més enriquit. El discurs de Macià corrobora algunes de les idees que exposades en la part teòrica del treball. Queda clar com la història és una eina fonamental de la cohesió i la construcció nacional. Queda palès com el discurs històric permet enfilat un reguitzell de fets històrics sota una mateixa narrativa i perfila un “nosaltres” que prové del passat, perviu en el present i es projecta al futur.

---

¹² Editorial: “El primer Parlament de la Catalunya autònoma”, *La Veu de Catalunya*, 7.XII, 1932, p. 1.

El discurs de Macià no va ser pronunciat el 6 de desembre, dia de la inauguració formal de l'Hemicicle, sinó el dia 14, quan va començar a funcionar pràcticament l'activitat política del Parlament. En realitat, l'allocució de Macià tenia com a objecte donar comptes de la gestió de la Generalitat Provisional i dimitir de la Presidència provisional, per a ésser escollit minuts més tard com a President electe de la Generalitat de Catalunya. A despit del context netament polític del discurs, Macià va voler dedicar una bona part del mateix a repassar la història de Catalunya. No és del tot estrany. El dirigent republicà Humbert Torres explicava que havia estat precisament en llegir la història de Catalunya, que Macià havia viscut, molts anys enrere, la seva conversió catalanista¹³. Reprodueixo, doncs, part d'aquest discurs, tot i que sigui llarg. Penso que és un bon pòrtic del segon bloc d'aquest treball, i una privilegiada introducció a moltes de les qüestions que es desenrotllaran en ell. A més de repassar la història del seu país, Macià reflexiona també sobre el paper que ha de jugar la història en la vida nacional i ens presenta sintèticament la seva noció del que ha d'ésser una nació.

Honorables Diputats: La vostra presència aquí, com a representants que sou del poble i membres d'aquestes Corts Catalanes, que fa més de dos-cents anys que havien emmudit sota el despotisme de Felip V i la seva descendència, és la manifestació de la perennitat de Catalunya.

Dintre la Història dels pobles i en la lluita per la seva existència, només sucumbeixen els qui, per por al sacrifici o per ambició d'altres grandeses, perden la fidelitat deguda a si mateixos. Que els qui, com Catalunya, creuen que per cada poble no hi ha millor grandesa que la pròpia, ni temen la mateixa mort quan es tracta de servir-se fidels a la seva ànima, com aquesta ànima també són immortals.

Honor, doncs, a vosaltres, herois anònims del 1640 i del 1714, que una vegada a l'any us evoquem sota el Pau Claris i Rafael Casanova. Mai com avui no havíem sentit tan bé la vostra assistència. Ni mai com en aquest moment no havíem comprès que, sense haver caigut amb honor, com caiguéreu vosaltres, no hauria pogut redreçar-se digna, com es redreça avui, Catalunya.

És endut d'aquest sentit de perpetuïtat de la pàtria que ens lliga els uns als altres per llei de tradició i d'herència, que, en saludar en vosaltres el Parlament Català, no puc ni vull sostreure'm del record de les que foren aquelles Corts, dites Generals de Catalunya, les primeres que feren oír la seva veu a Europa i que, en emmudir, varen deixar-hi el rastre de la més gloriosa memòria.

---

¹³ “Per consell d'Arderiu, Macià llegí la història del nostre poble, i com que la història sempre és exemplar, d'aquella lectura en vingué ja la ferma decisió de consagrar la seva vida a la justícia de les nostres aspiracions”. (Humbert Torres: “Adéu a l'amic”, *La Humanitat*, 26.XII.1933, p. 8).

I deia, ni puc ni vull, perquè jo crec que en els problemes nacionals dels pobles que recobren les seves llibertats el que compta és la consciència que tinguin clara de la seva personalitat i, sobretot, la voluntat present de fer-la prevaldre. També crec que quan aquesta ja existeix, és bo de reforçar-la amb totes les valors espirituals de la seva història, que siguin possibles. Mal va el poble que només pensa en allò que fou, que no se n'adonarà del que és ni avançarà un sol pas en el camí del que ha d'ésser. Però pitjor, encara, el que, oblidant-se massa, comença per desaprendre el camí del propi geni i s'enamora d'un altre geni estrany, seguint-lo en aventures que sovint costen cares en sang i acaben, gairebé sempre, amb la pèrdua de les llibertats.

L'esdevenidor dels pobles, en aquest sentit, no és mai un simple reflex del seu passat, sinó que n'és la superació. No és l'esperit antic que es reproduceix. És l'esperit antic que es renova. El mateix, en el fons, però nou a cada moment en la forma, segons el temps i segons la voluntat dels seus. Aquesta fidelitat a la Catalunya de sempre és la que anhelo per a la Catalunya d'avui.

Enfervorit per aquest anhel, ¡què poc llunyana sembla d'aquesta Assemblea la darrera celebrada per aquella Junta de Braços, que abans al·ludia! Fins en aquesta fusió d'època, que em plau fer-me ara en el meu esperit, em sembla que l'Assemblea que estem celebrant no és sinó la continuació d'aquella; que sense la de llavors no se celebraria la d'ara; que la d'avui és per a donar fe del compliment de l'acord que es prengué en aquella. Ja ho sabem que les Corts Catalanes eren presidides pel rei. Ja ho sabem que eren integrades pels tres braços o estaments. Però és que aquella darrera ja no en fou de presidida pel rei, ni la inspirà cap altre esperit que el del braç popular que s'imposà al braç militar i al de l'eclesiàstic. No es diria, doncs, sinó que aquella darrera Assemblea era ja el preludi d'aquesta d'avui, que celebrem també sense rei i sense altre braç que el braç del poble.

Fou la matinada del dia 5 de juliol de l'any 1713, que es reuní a Barcelona Corts Generals per instigació del braç popular. Aquesta fou la darrera Assemblea representativa de Catalunya, en la qual es prengué l'acord solemne de declarar la guerra a Felip V, Guerra que no acabà pas amb la victòria de Felip V. Guerra que res com la reobertura d'aquestes Corts diu tan clar que hem guanyat els catalans. Per vèncer del tot un poble, cal vèncer la seva voluntat, i aquesta no la torça ni ell ni cap de la seva descendència. Voluntat que es manifestà ja en els sobrevivents de Barcelona, quan, l'endemà mateix de la tràgica caiguda, feren sonar de nou en la desolació dels carrers de la ciutat, les encluses del treball. Voluntat que, havent convertit ja abans els pagesos de remença, d'esclaus de la terra en precursors de les primeres llibertats socials, ara els feia els guardes més fidels de la llengua mare, abandonada pels mateixos homes de lletres.

Voluntat que, muntant ja de poetes com Ramon Llull i Ausiàs March, per aquesta mena de corrent espiritual que nodreix els pobles i refon generacions, es

féu sentir en l'enyorança d'aquella 'Oda a la Pàtria', de Bonaventura Carles Aribau, petita espurna que havia d'encendre el gran foc de la nostra Renaixença amb noms com els de Rubió i Ors, Anselm Clavé, Milà i Fontanals, Marià Agulló, Teodor Llorente, Jacint Verdager, Àngel Guimerà i Joan Maragall. Voluntat que, havent creat ja la llegenda dels comtes fundadors de la nostra nacionalitat i emprès les naus de reis com Jaume el Conqueridor, i animat grans polítics com el rei Pere el Gran i inspirat oradors com Martí l'Humà, suscità, més tard, les figures del nostre renaixement polític, com Joan Cortada, Romaní i Puigdengoles, Valentí Almirall, Francesc Pi i Margall, Bartomeu Robert, els bisbes Morgades i Torras i Bages i Prat de la Riba, i les del nostre moviment social com Martí Julià, Francesc Layret i Salvador Seguí. Voluntat que, silenciosa i tot, però ferma i incoercible, es deixà sentir durant l'oprobiosa dictadura per l'exrei Alfons XIII. (...) Voluntat que avui es redreça més forta i més conscient que mai, en aquest Parlament que, pel sol fet d'estatjar-se en aquests murs -arsenal un dia d'aquella ciutadella que Felip V féu alçar per acabar d'abatre Barcelona- aferma la veritat que els que han guanyat la batalla no foren els Borbons, que som els catalans, i que la diada heroica de l'11 de setembre de 1714, fou l'alba roja del nostre Renaixement.

Si commemoro els noms representatius dels moments més gloriosos del nostre passat, no ho faig pas portat de cap esperit de xovinisme. Ho faig, sí, amb un esperit d'homenatge a la consciència nacional que ens ha salvat. (...) ¹⁴

No hi ha dubte que fou un discurs important. Macià proposava tota una interpretació de la història de Catalunya i comprenia la República i la reobertura de les Corts catalanes llegint-la precisament des del 1714. L'autogovern republicà de Catalunya havia d'ésser entès com el revers d'aquell any malaurat i de tot allò que havia significat. Podríem aturar-nos per comentar molts aspectes i matisos d'aquest parlament, però ho anirem fent al pas dels propers capítols. Ara només voldria destacar dos punts, íntimament connectats. El primer és la sorprenent afirmació del President que amb la proclamació de la República i la consecució de l'Autonomia, Catalunya havia vençut definitivament la guerra del 1714, havia tombat finalment els Borbons. Catalunya havia perdut una batalla decisiva feia més de 200 anys, però finalment, perseverant i testarruda, havia guanyat la guerra ¹⁵. No deixa d'ésser xocant aquesta interpretació. Exigeix un salt mortal en el temps i una certa contorsió de la història. Però revela també aquella idea agustiniana que el passat no és sinó el record en el

¹⁴ Text reproduït per *La Humanitat*, 14.XII.1932, p. 6.

¹⁵ L'afirmació de la victòria catalana *a posteriori*, l'aspiració a un triomf definitiu passats uns segles d'un malaurat esdeveniment històric, no era una novetat absoluta en el discurs històric català. Pocs anys enrere, Puig i Cadafalch havia tancat el seu influent llibre sobre el Compromís de Caps (*La Iniquitat de Casp*, 1930), assegurant que el futur polític seria dels derrotats a Casp (els catalans) i no dels vencedors (la casa de Trastàmara amb la seva idea d'un Estat unitari). Cfr. el comentari que sobre el llibre de Puig i Cadafalch fa J.E. Ruiz-Domènec: *Catalunya i Espanya. Acords i desacords*. La Magrana, Barcelona, 2011, p. 149.

present. Concentrats imaginalment en el present, els temps històrics poden creuar-se amb facilitat. Tota la història és, així, immediata al present, i tant a prop està la prehistòria com l'ahir. En aquest sentit, no és difícil interpretar qualsevol fet passat en referència al pol de l'actualitat. Catalunya, doncs, havia vençut i foragitat els Borbons, servint la venjança amb la plaent fredor de la distància. “Caigué la dictadura i caigué la monarquia. Catalunya contribuí a posar la mortalla a aquell règim que havia volgut sepultar-la a ella”, havia escrit Rovira i Virgili aquell mateix any¹⁶. La idea era clara i estesa: la proclamació de la República havia permès el definitiu redreçament de Catalunya.

En el seu discurs, Macià va traçar un segon pont significatiu entre la joiosa situació contemporània i els mesos dramàtics dels voltants del 1714. Segons el President de la Generalitat, la sessió republicana guardava una especial similitud amb la darrera sessió de les Corts catalanes i, d'alguna manera, en venia a ser la continuació. Explicava Macià que aquella última Assemblea catalana ja no havia estat presidida per cap rei, i en ella s'imposà ferma la voluntat del braç popular per sobre de l'opinió dominant en els estaments nobiliaris i eclesiàstics. Pocs mesos després, l'historiador i polític republicà Lluís Nicolau d'Olwer desenvolupava una argumentació molt semblant en un discurs a l'Ateneu de Barcelona. Referint-se a les darreres reunions de la Junta de Braços abans de la definitiva desfeta catalana el 1714, Olwer recordava que “quan l'estament eclesiàstic i el militar acceptaven com a mal indefugible de trajectar amb el Borbó, el braç popular redreça la consciència nacional. (...) Cinc segles després que tímidament havia començat d'entrar a les Corts catalanes, l'estament popular es converteix en el seu capdavanter i el seu àrbitre”¹⁷.

La proclamació de la República i la posterior aprovació de l'Estatut de Catalunya havien suposat, per tant, una doble victòria, una doble conquesta. Per una banda, el triomf definitiu sobre els Borbons i la recuperació de les llibertats catalanes. Per altra, la preponderància definitiva del poble i la seva sobirania per sobre d'altres dominacions i privilegis. Així de rotund i irrevocable ho sentien molts republicans nacionalistes, com també ho proclamava Nicolau d'Olwer en la mateixa conferència i amb una indissimulable satisfacció : “El nostre poble s'organitza, renaixent en forma democràtica, sota la suprema autoritat d'un Parlament elegit per sufragi universal. Les Corts Catalanes ressusciten, i en fer-ho poden constatar complida la Constitució I de la Cort del 1706. Ella decretava que, no pertanyent ‘en manera alguna ara ni jamay a la casa de Borbón’ el govern de Catalunya, en

---

¹⁶ A. Rovira i Virgili: *Història de Catalunya. Tria d'episodis*. Edicions L'Ocell de Paper, Barcelona, 1933, p. 129.

¹⁷ Lluís Nicolau d'Olwer: *Del patriotisme i la democràcia en el procés constitucional de la Catalunya antiga*. Conferència dictada a l'Ateneu Barcelonès el 3.III.1933. Barcelona, 1933, p. 22.

‘sien perpètuament exclosos, inhàbils e incapaces Lluís Catorzè, rey de França, Lluís de Borbón, delfí de França, y Lluís, Felip y Carles, sos fills, y tota posteritat descendència’¹⁸.

El discurs de Macià, portalada del segon bloc d’aquesta tesi, va aixecar un viu entusiasme entre alguns dels seus oients. Enardits per Pere Coromines, un grup de diputats va proposar que el parlament del President fóra imprés i fixat a les cantonades de les ciutats de Catalunya. Tanmateix, no totes les reaccions foren de lloança i de celebració. El *Diario de Barcelona*, per exemple, es mostrà obertament contrariat amb la interpretació històrica proposada per Macià, bescantant-la per manipuladora i grollera. L’editorial del periòdic va demanar que “se levante una voz en defensa de la historia y su recta interpretación”. En l’article, es blasmava la connexió que havia fet Macià entre el nou Parlament i les antigues Corts, especialment la identificació amb la darrera sessió de les mateixes el 1713. També es criticava el reguitzell barrejat de noms que, segons Macià, havien jalonat la història de Catalunya. I, finalment, es refusava la interpretació presentista de la història. “Declarar que ahora es cuando ganamos aquella batalla [de 1714], como si no hubiese mediado un conformismo de cerca de dos siglos, es pretender destruir la realidad de los hechos. (...) Siguiendo el procedimiento adoptado en el discurso, la historia del mundo se debatiría en un círculo vicioso que ni el mismo Vico sería capaz de descifrarlo si resucitara sólo para ello”¹⁹.

b) La Diada Nacional i els esglaons de la República

Amb el pas dels anys, el cant de Els Segadors s’havia anat imposant com a himne principal del catalanisme polític. El 1931, va ser proclamat institucionalment himne nacional de Catalunya. El seu to solemne i popular alhora, el seu registre assequible per a moltes veus, les seves metàfores visuals i èpiques i la seva projecció vers l’esdevenidor l’havien consagrat com a himne nacional i l’havien fet imprescindible en tota celebració patriòtica. El cant s’inicia amb un verset que resumeix en certa manera totes les cobejances de la Renaixença i sintetitza el vincle discursiu amb què el nacionalisme havia unit les dates de 1714 i 1932. Precisament amb aquest inici d’estrofa que albirava el futur triomf de Catalunya, *La Veu de Catalunya* tancava el seu l’editorial l’onze de setembre del 1932. Concloïa el diari portaveu del catalanisme conservador: “els catalans de 1932 podem atansar-nos als sepulcres dels de 1714 per a dir-los, simplement: ‘Catalunya, triomfant, /

---

¹⁸ *Ibidem*, p. 38

¹⁹ Editorial, *Diario de Barcelona*, 15.XII.1932, p.3.

tornarà a ser rica i plena”²⁰. Un any més tard, també als volts de la Diada de Catalunya, *La Humanitat* emprava el mateix motiu musical per explicar el significat del principal jorn commemoratiu del catalanisme. “L’acte d’ahir va ésser una plasmació de la primera estrofa de l’himne nacional: “Catalunya triomfant”²¹.

Tot i que el cant de Els Segadors es refereix a la guerra de secessió del 1640, les seves notes mai sonaven amb tanta força pels carrers de Barcelona com en la diada de l’Onze de Setembre. Més endavant ens preguntarem pels motius de la clara preeminència de la Guerra de Successió per sobre de la Guerra dels Segadors en els paisatges de la memòria republicana. De moment, però, podem avançar que l’Onze de Setembre fou la gran festa de memòria pública durant aquells anys, el dia més viscut, la jornada més vibrant pel que fa a la vivència social del record històric. Altres commemoracions tingueren un to més estrictament polític o institucional. L’Onze de Setembre posseïa també una vessant institucional. Però més enllà de la seva forma oficial, tenia un caire indubtablement popular i comportava sempre un esclat de la societat civil catalanista²². En aquest punt, la cultura commemorativa de la Segona República s’alineava perfectament en la tradició commemorativa catalana imperant des de principis del segle XX. Des del tombant de segle, la figura de Casanova i l’Onze de Setembre havien esdevingut la clau de volta de la memòria nacionalista²³. Rafael Casanova s’havia convertit en la metàfora que ofería la clau interpretativa de la història de Catalunya i la seva celebració anual s’havia erigit en el model de les altres festivitats de la cultura commemorativa catalana. En paraules de Michonneau, “el culte a Casanova” s’havia convertit en “la matriu de la interpretació global de la història catalana”²⁴.

Seria molt llarg oferir ara una genealogia d’aquesta celebració. Altres autors ho han fet amb deteniment i solvència²⁵. La visita floral al monument de Casanova havia estat en el seu origen (1897) un acte rebel i gairebé espontani d’un sector minoritari del jovent catalanista.

²⁰ Editorial, “11 setembre 1714 - 9 setembre 1932”, *La Veu de Catalunya*, 11.IX.1932, p. 1.

²¹ “La commemoració de l’onze de setembre”, *La Humanitat*, 12.IX.1932, p. 5.

²² Tant pel seu caire institucional com per la participació de centenars d’entitats catalanistes, el poeta i intel·lectual Agustí Esclasans afirmava que la Diada era “la consagració definitiva del catalanisme organitzat”. (A. Esclasans, “1714”, *La Humanitat*, 11.IX.1934, p. 12).

²³ Cfr. S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*. Eumo, Vic, 2002, pp. 239 i 244.

²⁴ S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*, op.cit., p. 240.

²⁵ Cal destacar, particularment, la monografia escrita per Pere Anguera: *L’onze de setembre. Història de la Diada (1886-1938)*. Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 2008. Altres obres que tracten els inicis i el desenvolupament celebratiu i interpretatiu de la diada són: D. Martínez Fiol: “Creadores de mitos. El ‘onze de setembre de 1714’ en la cultura política del catalanisme (1833-1939)”, a *Manuscrits*, 15, 1997, pp. 341-361; S. Michonneau: *Barcelona, memòria i identitat*, op.cit., pp. 166-172; A. Balcells: *Llocs de memòria dels catalans*. Proa, Barcelona, 2008, pp. 85-162.

Amb el pas dels anys, però, agafà embranzida i cap força política nacionalista se'n pogué desvincular. La persecució i prohibició a què fou sotmesa la celebració durant alguns anys pels governs monàrquics, augmentà encara més el seu prestigi i la seva significació reivindicativa. El 1914, bicentenari de la desfeta barcelonina davant les tropes de Felip V, la diada fou declarada de festivitat oficial. Durant la dictadura de Primo de Rivera l'homenatge al monument de Rafael Casanova va ser prohibit. Amb l'arribada de la República, esdevindria el punt central de la celebració de la nova Catalunya triomfant.

Per què l'onze de setembre? Per què bastir el festejament de la pàtria sobre les runes d'un desgavell? La diada d'una nació o d'un grup social no és mai innocent ni neutre. Delinea l'eix de l'univers commemoratiu, estableix el centre sobre el qual graviten les diverses celebracions, assenjala una pedra de toc imprescindible per capir l'autointerpretació d'una comunitat. L'onze de setembre, com a figura sintètica de la Guerra de Successió i del centralisme borbònic inaugurat amb el decret de Nova Planta, s'havia convertit en el referent central de la consciència històrica catalana, amarant-la així d'uns tons tan èpics com ressentits. El setge i la conquesta de Barcelona el 1714, així com la demolició posterior de les institucions catalanes, havia esdevingut una mena de punyalada pregona en l'ésser català. Una ganivetada suficientment destra per estabornir per molts decennis una comunitat, però no suficientment forta per anorrear-la del tot. Al llarg de dos segles, Catalunya havia portat el punyal a sobre. A sobre de la seva vida social i política i, més encara, a sobre el seu magí. La consciència històrica victimista s'havia accentuat des de finals del segle XIX, a rel de les preferències temàtiques i de l'enfoc de la historiografia modernista²⁶. Ara, proclamada la Segona República, Catalunya es delectava retirant-se el punyal; la fruïció amb què ho feia, en qualsevol cas, revelava el dolor secular de la ferida, però també la fecunditat i la utilitat nacional que havia adquirit.

Aquesta ferida oberta en canal havia promogut, en primer lloc, un ressentiment estructural. Un exemple paradigmàtic el trobem en una obra fundacional del catalanisme polític, *Lo Catalanisme*, de Valentí Almirall. El pensador i polític considerava que el Principat havia estat tractat “com un poble vençut”²⁷. Catalunya havia estat víctima d'un tracte injust i despietat, subjugada i negada. “Podríem omplir centenars de pàgines si volguéssim sols indicar los agravis que legitime los nostres sentiments catalanistes. Si entréssim en lo terreno de la història, hauríem d'anar buidant fet per fet tots los que d'ella coneixem, i quasi no en

---

²⁶ “L'estil modernista de fer historia és, per tant, la narració de la memòria d'un poble danyat”. (J.E. Ruiz-Domènec: *Catalunya, Espanya. Acords i desacords*. La Magrana, Barcelona, 2011, p. 154.

²⁷ Almirall, Valentí: *Lo Catalanisme*. Edicions 62, Barcelona, 1994 (1^a ed. 1886), p. 82.

trobaríem ni un que no fos un anell de la cadena amb què se'ns ha anat amarrant"²⁸. La ferida estava oberta quan Almirall escrivia *Lo Catalanisme* a finals del segle XIX, i romania encara sagnant a la Segona República espanyola. Era un dolor basat en els fets històrics. I era, al mateix temps, un trauma engreixat per un record intencionat. El dia abans de la Diada del 1932, *La Humanitat* publicava un article sobre “els greuges que va inferir a Catalunya el primer Borbó, Felip V”. En ell, es detallava l'abast de la repressió, des de la supressió de les principals institucions catalanes fins a prohibicions més banals, i potser per això més humiliants, que afectaven a la quotidianitat del poble català.²⁹

Tanmateix, el record del 1714 no anava només lligat al neguit i a la desfeta. La commemoració suscitava també el reconeixement admirat davant la defensa heroica i extenuant de la ciutat de Barcelona durant el setge del 1713-1714. La gesta encapçalada per Rafael Casanova havia fet córrer abundant tinta enardida i havia esdevingut el relat heroic per excel·lència de la nacionalitat catalana. “El record de la gesta de 1714, com caliu encès en el cor dels catalans, no s'ha borrrat ni un sol dia”, sentenciava *La Humanitat*. Recordant els màrtirs del 1640 i 1714 en el seu comentat discurs al Parlament de Catalunya, Francesc Macià havia proclamat: “Mai com en aquest moment no havíem comprès que, sense haver caigut amb honor, com caiguéreu vosaltres, no hauria pogut redreçar-se digna, com es redreça avui, Catalunya”³⁰. En realitat, aquesta no era una idea nova. Prat de la Riba havia entès la derrota del 1714 com el signe més evident d'una decadència catalana covada al llarg de segles. Però, al mateix temps, en el gest d'honor i d'orgull nacional que havien tingut els barcelonins en aquell any de malaurada memòria, Prat hi havia vist la flamarada que encendria una nova Renaixença³¹. *La Veu de Catalunya* recollia la mateixa idea l'onze de setembre del 1932: “El sacrifici dels catalans de 1714 no fou inútil, com tampoc ho fou el dels catalans de 1640. Ells servaren les essències immortals de la nissaga. Ells deturaren amb

²⁸ Ibid., p. 88. A continuació, Almirall desglossava molts d'aquests greuges històrics: “Se'ns ha pres la nostra llengua, obligant-nos en tots los actes de transcendència a usar-ne una altra que no s'avé amb lo nostre temperament i caràcter. Se'ns ha pres les nostres lleis (...) Se'ns ha pres la nostra història, obligant-nos a considerar com a oficialment pròpia la d'unes regions que no tenien sobre la nostra cap predominí. Se'ns ha apartat sistemàticament de la direcció dels negocis públics (...) Se'ns tracta com a país conquistat, enviant-nos agents del poder central que ens exploten per tots los medis (...) S'ha procurat enlluernar-nos amb avantatges de l'ordre material, per a fer-nos oblidar completament los interessos morals, i un cop se'ns ha considerat prou distrets i axafats se disposen a arrancar-nos aquelles ventatges, contrariant lo nostre comerç i destruint les nostres indústries. (Ibid., p. 91s)

²⁹ Cfr. *La Humanitat*, 10.IX.1932, p. 5.

³⁰ En aquest mateix sentit, i en un to encara més poètic, proclamava Macià en el seu discurs al peu del monument a Casanova: “Avui fa dos-cents anys que Casanova caigué ferit en aquest lloc, defensant l'autonomia de Catalunya. Tots sabeu com lluitaren (...), no dubtaren ni un moment a sacrificar la vida per la Pàtria, i caigueren amb honor per donar-nos el dret a nosaltres, dos segles més tard, a reclamar amb dignitat el reconeixement d'unes llibertats que no foren cedides, sinó arrabassades per la força. Nosaltres hem recollit aquella herència, i la gramalla tenyida de sang del nostre Conseller en Cap ha estat la investidura civil que hem pogut alçar com a senyera perquè ens siguin reconeguts els nostres drets”. (Cfr. *La Humanitat*, 12.IX.1932, p. 4).

³¹ E. Prat de la Riba: “Els herois màrtirs”, *La Veu de Catalunya*, 11.IX.1899.

llur esforç la davallada i possibilitaren la renaixença”.³² Joan Esterlich, intel·lectual molt proper a Cambó, aclaria la idea expressada per Prat i per Macià. “Aquells herois feren possible que, dintre de la seva fatalitat, la pàtria catalana caigués amb honra. Si hagués caigut amb vituperi, per covardia, per esllanguiment, possiblement la pàtria no hauria pogut retornar a la vida. La sang dels màrtirs, en caure la pàtria, era la remota penyora de la seva renaixença futura”.³³

L’habitual contemplació de la ferida històrica havia dotat al catalanisme, finalment, d’un projecte d’actuació, d’un ideal comú: recobrar la idealitzada vitalitat nacional que el cop infligit per Felip V havia esmicolat. La insistència històrica en els conflictes moderns contra Castella havia revestit l’imaginari català d’un tall anticastellà, èpic i heroic però alhora victimista i dialèctic³⁴. Cal dir, no obstant, que la insistència en les lluites contra Castella a l’època Moderna no havien estat sempre el principal focus d’atenció de la historiografia patriòtica catalana. Durant bona part del segle XIX, aquesta s’havia centrat en el període medieval, en el temps de les “glòries catalanes”. La majoria de les novel·les històriques publicades en la primera Renaixença (en un ambient cultural romàntic) estaven dedicades a personatges i episodis de l’època medieval³⁵. També els poemes històrics premiats als Jocs Florals es remuntaven habitualment als temps dels comtats catalans i de la Corona d’Aragó. Aquells segles fundacionals eren llambregats com un mirall exemplar de plenitud patriòtica³⁶. Fou als tombants de segle quan s’accentuà el record dels conflictes Moderns³⁷. El nacionalisme català es tornà més agressiu i reivindicatiu, configurant-se dialècticament com a oposat al castellà. El patriotisme català començava a desenganxar-se emocionalment i discursivament del relat nacional espanyol. La historiografia i la poesia històrica catalanes van reblir els conflictes amb Castella, reforçant així la peculiaritat catalana³⁸.

³² Editorial, “11 setembre 1714 - 9 setembre 1932”, *La Veu de Catalunya*, 11.IX.1932, p. 1.

³³ Joan Esterlich: “Glossa del moment”, *La Veu de Catalunya*, 15.IX.1932, p. 1

³⁴ “Se produce así en la historiografía catalana una reacción contra todo lo «castellano», lo que condicionará enormemente la labor de los historiadores catalanes hasta mediados del siglo XX”. (J. Aurell: “La formación del imaginario histórico del nacionalismo catalán, de la Renaixença al Noucentisme (1830-1930)”, a *Historia contemporánea*, n. 22, 2001, p. 266).

³⁵ Cfr. D. Martínez Fiol: “Creadores de mitos. El ‘onze de setembre de 1714’ en la cultura política del catalanismo (1833-1939)”, a *Manuscrits*, 15, 1997, pp. 341-361.

³⁶ A. Simon i Tarrés: “Els mites històrics i el nacionalisme català. La història moderna de Catalunya en el pensament històric i polític català contemporani (1840-1936)”, a *Manuscrits*, 12, 1994, p. 197.

³⁷ “En aquest any de finals de segle, la literatura catalana anirà popularitzant els fets històrics que remembraven les lluites anticestralistes de l’època dels Àustries i dels Borbons. Així, la imatge de Penemic castellà que ha arrabassat la independència de la nació catalana estarà present en les obres d’Àngel Guimerà al *Mestre Oleguer* (1882) i a *La mort de Jaume d’Urgell* (1886)”. (A. Simon i Tarrés: “Els mites històrics i el nacionalisme català”, op.cit., p. 203).

³⁸ El mateix Prat de la Riba reconeix aquesta accentuació estratègica anticastellana: “Tant com vàrem exagerar l’apologia del que era nostre, vàrem rebaixar i menysprear tot el que era castellà, a tort i a dret, sense mesura. Aquest procés dialèctic, però, va acabar definint, donant un contorn i un sentiment a Catalunya. Ésser nosaltres,

No podem oblidar, en qualsevol cas, que la interpretació en clau nacionalista o separatista de la guerra que finí el 1714 no és l'única possible ni fou la més evident durant molts decennis. De fet, la Guerra va ser un plet de Successió dinàstic al tron espanyol, no un conflicte de Secessió, com sí ho havia estat la Guerra dels Segadors. En realitat, durant bona part del segle XIX, la lectura patriòtica de la història de Catalunya s'inserí indefectiblement en un marc nacional espanyol. Ho han assenyalat tots els autors que han estudiat a fons la historiografia i el moviment català vuitcentista³⁹. El patriotisme català no era oposat, sinó expressió d'un patriotisme espanyol compromès amb la construcció d'un Estat políticament liberal i culturalment plural. Els catalans sentien un “doble patriotisme”⁴⁰. La reivindicació de la realitat peculiar catalana i la voluntat de recuperar la personalitat s'engranava còmodament amb l'adhesió a un projecte comú espanyol de caires federalitzants. Un projecte que els mateixos catalans es convidaven a encapçalar.⁴¹

La lectura de la Guerra de Successió que predominà durant bona part del segle XIX va seguir molts cops un clar patró liberal. La historiografia romàntica catalana havia erigit les institucions i el sistema polític de la Catalunya medieval en figura precursora de la democràcia liberal i de l'ordre polític constitucional que llavors despuntava. Des d'aquesta perspectiva, les guerres dels Segadors i de Successió no havien sigut tant conflictes nacionals com enfrontaments entre l'absolutisme cesarista que encarnava Castella i el pactisme liberal que arborava Catalunya. “En aquella porfiada lucha de trece años, no peleó Catalunya tanto por amor a la casa de Austria y odio a la casa de Borbón, como por amor a sus libertades”⁴². Així s'expressava l'historiador romàntic Víctor Balaguer. Per a ell, Catalunya no només es batia per la seva llibertat, sinó per la de tot Espanya. La guerra del 1714, com la del 1640, havia sigut una pugna per la llibertat a Espanya, i no tant per la sobirania de Catalunya. La proximitat lingüística i la confusió semàntica entre “la llibertat” i les “llibertats” facilitava la

---

aquesta era la qüestió. Ésser catalans”. (E. Prat de la Riba: *La nacionalitat catalana*. Edicions 62, Barcelona, 1978, p.44).

³⁹ Cfr., per exemple, J.M. Fradera: *Cultura nacional en una societat dividida: patriotisme i cultura a Catalunya (1838-1868)*. Curial, Barcelona, 1992; D. Martínez Fiol: “Creadores de mitos. El 'onze de setembre de 1714' en la cultura política del catalanisme (1833-1939)”, op.cit.; A. Simon i Tarrés: “Els mites històrics i el nacionalisme català”, op.cit.; J. Aurell: “La formación del imaginario histórico del nacionalismo catalán, de la Renaixença al Noucentisme (1830-1930)”, op.cit.; S. Michonneau: *Barcelona, memòria i identitat*, op.cit.; P. Anguera Nolla: “Españolismo y catalanidad en la historiografía catalana decimonónica”, a *Hispania*, vol. 61, n. 209, 2001.

⁴⁰ Cfr. J.M. Fradera: “El proyecto liberal catalán y los imperativos del doble patriotismo”, a *Ayer*, n. 35, 1999, pp. 87-100.

⁴¹ En aquesta línia, el conegut historiògraf Antoni de Bofarull explicava que, en la Guerra de Successió, Barcelona i els catalans no havien estat batuts principalment pels espanyols, sinó pels francesos: “Los catalanes fueron realmente vencidos. (...) ¿Quiénes fueron los vencedores, quién es el que puede vanagloriarse de ser el vencedor de este pueblo de héroes? (...) Sin este recurso extranjero, sin estos elementos que nada tenían de español, (...) sin esta inmensidad francesa decimos, poco pudieron vanagloriarse los que no hicieron más papel que el de acólitos del general francés”. (A. Bofarull y Brocá: *Historia crítica civil y eclesiástica de Catalunya*. VIII vol. Barcelona, Editor Juan Aleu y Fugarull, Barcelona, 1876, p. 192).

⁴² V. Balaguer: *La libertad constitucional*. Imprenta Nueva de J. Jepús, Barcelona, 1858, p. 231.

identificació entre el combat per les “llibertats” catalanes i la defensa de “la llibertat” a Espanya. En paraules de Balaguer, “Barcelona fue el último baluarte en que se agruparon alrededor de la bandera de la libertad los defensores de aquella causa”⁴³. Manuel Azaña empraria aquesta mateixa argumentació en defensar a les Corts l'Estatut de Catalunya, quan aquest era combatut feréstegament des de diversos fronts: “El último Estado peninsular procedente de la antigua monarquía católica que se opuso al paso de la corona despótica y absolutista fue Cataluña, y el defensor de las libertades catalanas pudo decir con razón que él era el último defensor de las libertades españolas”⁴⁴.

A finals del segle XIX i a principis del XX, la interpretació habitual de la Guerra de Successió va virar i els autors catalans van reforçar la insistència en el caràcter patriòtic de la guerra, presentant-la com un aixecament del poble català en defensa de les pròpies llibertats i de la seva personalitat política. Tant els textos com les imatges de la Segona República revelen que, entre el 1931 i el 1936, es va mantenir aquesta interpretació nacionalista de l'Onze de Setembre. La Diada va celebrar-se al carrer des d'aquest prisma nacionalista català. “Tota la urbs Cap i Casal de Catalunya, es lliurava, amb la seva noble empena ciutadana, a l'afirmació patriòtica. Era tota la ciutat que s'identificava en una autèntica manifestació de catalanitat activa. El sentiment de pàtria catalana abrandava tots els cors i agermanava tots els ciutadans”⁴⁵. Abundaven les senyeres i no eren estranyes les banderes estelades. De fet, membres d'Estat Català o del grup independentista Nosaltres Sols acostumaven a col·locar una bandera estelada al monument a Casanova. En els seus *100 sonets intel·lectuals*, el poeta Agustí Esclasans incorporà una composició que bé podia referir-se a la celebració de l'onze de setembre: “Banderes en la llum, pompa divina, / joia dels iris en esclat vibrant, / oh voluptat, magnífica joguina / de les sedes damunt el cel tibant, // batre robust, senyeres en altiva / majestat de brillors i baticors, / ampla grandesa de la pàtria viva, / dignificada pels arcs de colors”⁴⁶.

Catalunya fou el gran tema dels discursos de l'onze de setembre. Catalunya, la seva victòria històrica, la recuperació de les seves llibertats. “Les llibertats catalanes”. Aquest concepte va constituir el material principal amb què es van teixir els parlaments anuals al peu del monument a Casanova. Catalunya havia recuperat les seves llibertats, i Catalunya

---

⁴³ V. Balaguer: *Las calles de Barcelona*. Barcelona, 1992, (ed. facsímil de l'original de 1866), p. 15. “La guerra de sucesión se trocò en guerra de libertad”, escrivia Balaguer en el mateix llibre (p. 503).

⁴⁴ Fragment referit per *La Humanitat*, 14.VI.1934, p. 13. També Joan Esterlich afirmava el 1932 que “els nostres herois catalans morien certament per la llibertat de Catalunya, però també per les llibertats hispàniques. Vaticinaven la renovació d'Espanya i una rectificació de la seva història”. (Joan Esterlich: “Glossa del moment”, *La Veu de Catalunya*, 15.IX.1932, p. 1).

⁴⁵ Editorial, “Vibració Patriòtica”, *La Veu de Catalunya*, 12.IX.1932, p. 1

⁴⁶ A. Esclasans: “XXXIV”, *100 sonets intel·lectuals*. Biblioteca Sistemàtica, Barcelona, 1935.

estaria disposada a defensar-les, com els herois del 1714, fins a la mort. En les potents veus nacionalistes de la Diada hi havia, doncs, ressons romàntics i liberals. “És amb gran emoció que vinc avui, catalans, al peu de l'estàtua d'aquest màrtir de les llibertats de Catalunya. No a commemorar la pèrdua d'aquestes llibertats, sinó a proclamar ben alt, davant de Catalunya i del món, que aquelles llibertats han estat recobrades”⁴⁷. Amb aquestes paraules obria Francesc Macià el seu discurs al peu de Casanova l'any 1932. Un any més tard, recordava com els defensors de Barcelona el 1714 van “donar la sang perquè nosaltres, al cap de dos segles, poguéssim reclamar les llibertats a què tenim dret”⁴⁸. El 1934 era el nou President de la Generalitat, Lluís Companys, qui evocava “els màrtirs que fa més de dos segles varen saber lluitar contra la dinastia dels Borbons per a defensa de les llibertats de Catalunya”⁴⁹.

La festa de l'Onze de Setembre constituïa, doncs, la gran celebració de les “llibertats catalanes”, el memorial de la seva defensa heroica i el festeig del seu retorn. Però, què eren exactament les “llibertats catalanes”? Es referien els polítics republicans a les constitucions i privilegis medievals i moderns? Podem concloure sense recances que, a la Segona República, “les llibertats catalanes” foren, abans que res, una figura retòrica, un lloc literari del catalanisme polític. La seva força evocadora reia, precisament, en la seva indeterminació grandiloqüent i en la seva plasticitat semàntica. El concepte “les llibertats catalanes” apuntava, és clar, a l'estructura política i jurídica autònoma que Catalunya havia aixecat a l'època medieval i havia mantingut fins a Nova Planta durant l'època Moderna. Aquest sistema era habitualment considerat des del nacionalisme català com una prefiguració de la democràcia liberal. Òbviament, ni Macià ni Companys ni els editorialistes que lloaven les llibertats catalanes als volts de l'onze de setembre tenien interès en ressuscitar el sistema polític marcit feia dos segles. Sobre aquest rerefons semàntic, les llibertats catalanes significaven, fonamentalment, l'autonomia de Catalunya, la seva sobirania, la seva autopossessió. En expressió de l'època, es tractava del fet que Catalunya pogués tornar a ésser “mestressa de si mateixa” i a decidir, amb llibertat, la seva fesomia interna i el seu esdevenidor. “Les llibertats catalanes” era un concepte arrabassat a la història, que servia ara per definir un projecte de present i de futur: l'autonomia, la sobirania i fins l'existència i la dignitat de Catalunya.

Malgrat la preeminència del prisma nacionalista, les interpretacions públiques de la Guerra de Successió no van negligir del tot el potencial liberal que havia demostrat l'Onze de Setembre en el passat. En el seu discurs del 1933, Macià va honorar doblement Casanova

---

⁴⁷ cfr. *La Humanitat*, 12.IX.1932, p. 4

⁴⁸ cfr. *La Humanitat*, 12.IX.1933, p. 5.

⁴⁹ cfr. *La Humanitat*, 12.IX.1934, p. 5

per la seva fidelitat heroica a la nacionalitat catalana i per la seva lluita enardida per la causa de la llibertat. “Reto homenatge al màrtir de la llibertat, Rafael Casanova, i a tots els que, amb ell, varen caure defensant la nacionalitat catalana. En Casanova, Rafael Casanova, és el símbol del sacrifici per la pàtria. Jo vinc a retre homenatge al representat il·lustre del braç popular que, malgrat saber que es llançaven a una lluita desigual, preferiren lluitar fins a la mort per a ensenyar al món el sentiment de llibertat que tenia Catalunya”.⁵⁰ En una línia similar, *La Humanitat* entenia que Catalunya havia lluitat per la llibertat universal: “El 1714 Catalunya va ocupar un lloc digne en la lluita per la llibertat humana”⁵¹.

Hem de dir, també, que el to netament nacionalista que tingueren els Onze de Setembre de la Segona República no va comportar un deix marcat anticastellà. Almenys en els seus parlaments, els líders polítics van procurar concentrar els retrets històrics en la Monarquia⁵², llimar el ressentiment envers Castella i adoptar un llenguatge conciliador i germanívol amb la resta dels pobles d’Espanya. El 1932, Macià es mostrava orgullós de poder “continuar la nostra història gloriosa com a poble, agermanats, ara que ens sentim lliures, amb els altres pobles d’Espanya”⁵³. Un any més tard, proclamava fraternal: “Catalunya no sent odis ni rancúnies (...). Els catalans estem decidits a defensar la República espanyola defensant la nostra llibertat i la llibertat dels altres pobles”.⁵⁴

En què consistia, però, la celebració ciutadana de l’Onze de Setembre? Quin era el ritual escenogràfic que permetia la transmissió de les idees polítiques exposades? En el seu descabdellament formal, la commemoració de la Diada tingué un format molt semblant al llarg del període republicà. Procuraré donar algunes pinzellades sobre com es desenvolupava un dia que la Generalitat havia declarat de festa oficial. En realitat, la Diada no era només un dia, sinó també una nit. La celebració començava en enfosquir-se el dia 10. Algun any, ja a les nou del vespre estava muntada una bastida al voltant del monument de Casanova, perquè les distintes entitats hi poguessin col·locar els seus ramells habitual. El monument al Conseller en Cap de Barcelona l’any 1714 era el nòdul central de la Diada. Quedava inaugurada la festa amb un parlament del President de la Comissió Organitzadora. Aquesta

⁵⁰ *La Humanitat*, 12.IX.1933, p. 5.

⁵¹ *La Humanitat*, 19.IX.1932, p. 10.

⁵² En l’àmbit de la memòria pública, la monarquia borbònica –en especial Felip V i Alfons XIII– havien esdevingut una mena de contramemòria o de memòria negra, una encarnació del mal i de l’obscenitat política. “El 14 d’abril de 1931, va finir, per voluntat del poble, la funesta dinastia que va fundar Felip V, nét de Lluís XIV, de França. Home degenerat, abúlic, maniàtic, va iniciar l’època borbònica que va presidir durant dos-cents trenta-un anys els destins d’Espanya. Unitarista, enemic de tota llibertat, assimilista fins a l’exageració, va descarregar el pes de la seva rancúnia sobre la Catalunya vençuda, fent-la objecte de totes les humiliacions. Va voler trepitjar les seves seculars llibertats, i arrabassar-li la seva llengua. Els seus successors van voler completar la seva obra. Tot ha estat en va”. (“Evocacions”, *La Humanitat*, 10.IX.1933, p. 1).

⁵³ cfr. *La Humanitat*, 12.IX.1932, p. 4

⁵⁴ *La Humanitat*, 12.IX.1933, p. 5.

la componia una mixtura d'associacions civils i partits polítics. El 1933, per exemple, en formaven part representants de la Unió Catalanista, del Centre Autonomista de Dependents del Comerç i la Indústria (CADCI), d'Esquerra Republicana de Catalunya, de la Lliga Catalana, d'Acció Catalana Republicana, d'Unió Democràtica de Catalunya i del Partit Nacionalista Català. Aquesta composició bàsica es mantingué tots els anys.

Ja durant la nit, començava la desfilada d'entitats civils i patriòtiques, que dipositaven corones de flors als peus del monument. Algunes delegacions gosaven assajar algun parlament i entonar cançons tradicionals. "Pot dir-se que, a les tres de la matinada, l'estàtua de Rafael Casanova ja havia desaparegut sota el gran nombre de corones i llaçades que hi havien estat dipositades"⁵⁵. Al matí creixia la crepitació i l'afluència de gent. Partits i associacions convocaven a una determinada hora els seus simpatitzants a prop de l'estàtua, i s'hi apropaven en comitiva. Al voltant del monument, situat a la Ronda Sant Pere, prop de la Plaça Catalunya, s'hi aplegaven també patriotes i curiosos que volien seguir de prop el desenrotllament de la jornada. *La Humanitat* assegura que l'any 1932 van desfilat per davant de l'estàtua de Casanova més de 200.000 persones⁵⁶. Ens és ben coneguda la tendència inflacionista que caracteritza la informació sobre manifestacions i esdeveniments polítics a casa nostra. En qualsevol cas, podem inferir que la participació popular era important. Probablement més objectiu és el recompte de corones que feien alguns diaris. L'any 1931, el poc catalanista *Diario de Barcelona* va comptar més de 400 corones florals, procedents d'Ajuntaments de Catalunya, partits i representants polítics, mitjans de comunicació i institucions diverses de la societat catalana⁵⁷. L'any següent, amb millor temps i amb major enardiment polític per la recent aprovació de l'Estatut, *La Humanitat* comptava que "el nombre de corones, rams, pomells, llaçades i altres ofrenes ultrapassen de dos mil"⁵⁸.

En aquesta desfilada d'associacions i corones, podrien destacar-se anècdotes variades. Una primera curiositat és que, anualment, hom quedava impressionat davant la magnanimitat floral de La Caixa d'Estalvis i Pensions. "Llamó la atención por su monumental tamaño la corona de la Caja de Pensiones y Ahorros para la Vejez, transportada en angarillas por diez hombres"⁵⁹. Una altra constant eren les ovacions que s'emportava el Futbol Club Barcelona. Durant tot el dia, la placeta on està situat el monument al Patrici català, es veia animada amb música i cançons. Els Orfeons jugaven també el seu paper en la celebració. Dipositaven els seus ramells commemoratius, i després

---

⁵⁵ *La Humanitat*, 12.IX.1933, p. 5.

⁵⁶ *La Humanitat*, 12.IX.1932, p.4

⁵⁷ cfr. *Diario de Barcelona*, 12.IX.1931.

⁵⁸ *La Humanitat*, 12.IX.1932, p.4.

⁵⁹ *Diario de Barcelona*, 12.IX.1931.

entonaven cançons i himnes tradicionals i patriòtics, entre els quals sobresortien “La Santa Espina” i “Els Segadors”. La successió i competència de parlaments i cançons de grups diversos devia provocar alguns incidents, i l’any 1933 la Comissió va restringir els discursos als dels representants oficials i va establir un ordre d’actuació dels diferents orfeons⁶⁰.

Cap a mig dia arribaven en corporació l’Ajuntament⁶¹ i la Generalitat. Era, potser, el moment cabdal de la festa. La comitiva motoritzada sortia de la Plaça de la República (avui Sant Jaume) i arribava als peus de Casanova escoltada per la Guàrdia Urbana amb cavalls engalanats. Els representants polítics feien les seves ofrenes florals i l’alcalde i el president de la Generalitat adreçaven els seus discursos a la multitud congregada. Eren, habitualment, parlaments curts i abrandats. Alguns anys, el President de la Generalitat s’adreçà també al país a través d’un missatge radiofònic. El monument a Casanova no era, però, l’únic centre commemoratiu, ni les instàncies oficials eren les úniques promotores d’activitats. Un altre lloc de memòria del dia era el Fossar de les Morenes, prop de l’església de Santa Maria del Mar, on resten sepultades les despulles d’alguns dels defensors de Barcelona el 1714. Grups i associacions es dirigien també allà per presentar una ofrena floral i honorar la memòria dels caiguts. Amb motiu de la Diada, funcionaven les fonts de Montjuïc i, normalment, a la vesprada s’organitzaven concerts. Una de les entitats més actives en la commemoració de l’Onze de Setembre era Nosaltres Sols, un grup separatista. Aquesta associació promovia també els actes a Sant Boi, on descansaven les restes de Rafael Casanova. Hi organitzava un encontre polític, amenitzat amb ball de sardanes. A més d’aquestes celebracions cíviques a l’aire lliure, Nosaltres Sols arranjava també conferències i recitals poètics.

Tot i mantenir una estructura semblant any rere any, la Diada va adquirir matisos molt diferents en cada un dels aniversaris que va celebrar sota el règim republicà. Voldria ara resseguir les tonalitats amb què la celebració es va recobrir en cada un d’aquells anys de concentrada agitació. Un estudi atent dels tons de les Diades durant la República permetria una comprensió notable de l’evolució històrica del període. L’Onze de Setembre va coincidir, des del 1931 fins el 1936, amb moments aitals de la vida política de l’època. Farem un esborrany de la relació entre l’Onze de Setembre i els esglaons de la República.

L’any 1931, la Diada va recollir una doble eufòria. Per una banda, Catalunya es trobava encara sota la inèrcia sentimental del 14 d’abril. Aquesta alegria republicana es veia accentuada per l’expansió del sentiment catalanista, concretat en la recent aprovació de l’Estatut de Núria a l’agost. L’Onze de Setembre fou una festa republicana i catalana, en la

⁶⁰ cfr. “Nota del Comitè de l’Onze de Setembre”, *La Humanitat*, 8.IX.1933, p. 8.

⁶¹ L’Ajuntament es feia càrrec de la instal·lació de les tarimes i les bastides al voltant del monument de Casanova. A més, cada any, atorgava 1.500 pessetes per l’organització de la festa. (cfr. APB, 356; ACGB, 368).

qual batejava l'esperança i l'exigència de que les Corts espanyoles acceptessin l'Estatut aprovat per una indiscutible majoria de catalans. “Després de caigut el Borbó que va robar-nos les nostres llibertats, avui Catalunya pot demanar i exigir les seves llibertats”, exclamava l'alcalde de Barcelona, Jaume Aiguader, des dels peus de Casanova⁶². Els diaris van recordar amb venjativa delectança, com ho farien en anys successius, la frase amb què Felip V obria el Decret de Nova Planta: “Habiendo pacificado con mis armas el Principado de Catalunya, tocaba a mi soberanía establecer gobierno en él”. El diari *La Publicitat* li replicava dos-cents disset anys més tard: “Alliberada Catalunya amb la sola força del seu esperit, a ella toca governar-se segons els seus drets i les seves inspiracions”⁶³.

Rere l'alegre efervescència de la jornada s'hi entreveia, però, un deix neguitós davant la incerta tramitació de l'Estatut a Madrid. Potser, el dia plujós va accentuar la desconfiança amb què alguns líders polítics acudiren a un míting d'unitat catalanista celebrat aquella mateixa tarda a Barcelona. Previngut, el regionalista Roda Ventura matisava que “el día de hoy es de alegría, de dolor y de meditación. La fiesta de Catalunya será aquella en que sean reconocidos los derechos de Catalunya”⁶⁴. Pessimista, el dirigent d'Acció Catalana Jaume Bofill i Matas, feia equilibris conceptuals assegurant en el mateix acte que “nuestro optimismo sobre el estatuto es justificado, pero el optimismo tiene más de esperanza que de realidad”. En representació de Macià i d'ERC, el poeta Ventura Gassol recordà que “Catalunya tiene la razón y la justicia por armas con que defenderse” i convidà a la terra de Castella a sumar-se al projecte de construir una Espanya federal.

Davant d'aquesta situació de cauta esperança, la consigna més repetida fou la de la unitat. Aquest fou el principal missatge que llançà Macià sota l'ombra de Casanova: “Aquell dia, els defensors van lluitar fins al darrer moment. Van llegar aquesta herència a Catalunya, ço és, que no es van deixar dur per l'egoisme, sinó que van caure tots per l'ideal. Catalunya, Rafael Casanova i els seus ens van deixar aquesta herència: que l'egoisme ha de cedir davant l'esperit i el benestar col·lectiu”⁶⁵. Aquest clam d'unitat seguia ressonant un any més tard. Aquest cop era des de les pàgines del diari portaveu de la Lliga. Joan Llongueres convocava tots els catalans a la unitat per mitjà d'una poesia: “Hi heu d'ésser tots, a l'hora esplendorosa / que brilla el sol de vostra llibertat! / Ben junts cantant amb l'anima joiosa! / Les mans i els cors vers l'ideal sagrat! / Ni un sol no hi manqui al clam de la victòria, / amb el parlar ben

---

⁶² cfr. *La Publicitat*, 12.IX.1931, p. 1

⁶³ Editorial, “Aquest Onze de Setembre”, *La Publicitat*, 11.IX.1931, p. 1

⁶⁴ cfr. *Diario de Barcelona*, 12.IX.1931, p. 31. Les següents cites tenen el mateix origen i per això estan en castellà.

⁶⁵ cfr. *La Publicitat*, 12.IX.1931, p. 1

fervorós i franc, / que per això dels catalans la història / escrita fou amb nostra pròpia sang.
/ Units volem trobar-vos quan s'arbora / la Pàtria, vigorosa i triomfant.”⁶⁶

Pàgines enrere hem avançat l'estat amb què es va celebrar la Diada del 1932, dos dies després de la definitiva aprovació de l'Estatut a les Corts de Madrid. “Som en el moment més delicat de la nostra història (...), el destí de la Pàtria és a les nostres mans”, va proclamar Macià prop de mitja nit del dia 11 en un missatge radiat.⁶⁷ El dia havia estat de satisfacció complerta. Catalunya perdonava els greuges soferts⁶⁸ i es sadollava amb l'autonomia obtinguda. Unes hores abans, sota la mirada pedrenca de Casanova, Macià havia avançat algunes de les idees que pocs mesos més tard exposaria en el seu primer discurs al Parlament. Catalunya s'havia recobrat a ella mateixa i havia vençut definitivament els Borbons: “Després de dos-cents divuit anys d'oprobí, avui venim ací a cloure un cicle de la nostra història, a festejar el renaixement efectiu del nostre poble. (...) Tota l'obra de conquesta ha estat inútil. Envàiren el territori, destruïren les nostres institucions, ens negaren tots els drets. Però dos-cents divuit anys més tard, hem guanyat el plet nosaltres. Amb la República hem vençut els Borbons”⁶⁹.

La celebració del 1933 fou menys resplendent. Primerament, perquè el temps tornà a encapotar la Diada. Però més enllà, tot i l'esforç voluntarista d'ERC per enlluir la celebració, la jornada tingué una faïçó menys alegre i vital. No fou, en absolut, un desgavell. *La Humanitat* s'atrevia a informar que “aquest onze de setembre -tercer que celebra Catalunya des que va iniciar-se el seu redreçament polític ha estat, malgrat el temps rúfol, brillant com mai”⁷⁰. Però les hores eren greus al conjunt de l'Estat, i també a Catalunya. A la política espanyola, la inestabilitat social, la divisió republicana i el sorollós afer de ‘Casas Viejas’ havien erosionat implacablement el govern republicà-socialista d'Azaña. L'oposició, on havien passat a enquadrar-se obertament els Radicals de Lerroux, bloquejava la vida parlamentària buscant la caiguda del govern i la convocatòria d'una consulta electoral. La dreta social i política es deixondia imparabile, esperonada per la inestabilitat governamental i per l'anticatòlica Llei de Congregacions, aprovada a la primavera del 1933. Diversos signes

⁶⁶ Joan Llongueres: fragment del poema “L'Onze de Setembre (1714-1932)”. *La Veu de Catalunya*, 11.IX.1932, p. 4.

⁶⁷ cfr. *La Humanitat*, 12.IX.1932, p. 5. En aquest discurs, Macià va pronunciar el seu *nunc dimittis*: “Així com Rafael Casanova se'n tornaria tranquil a la seva fossa, en veure que el seu sacrifici i el de milers de catalans que caigueren amb ell ha servit per conquerir ara les llibertats de Catalunya, jo també me n'aniré tranquil a la fossa amb la seguretat d'haver complert els meus deures de català i de bon patriota”.

⁶⁸ El mateix dia de l'aprovació definitiva de l'Estatut, *La Humanitat* tancava la portada amb un article titulat “El perdó de Catalunya”. Catalunya perdonava els greuges i els regatejos soferts, perquè “és conscient i digna”, perquè “té una experiència i un gran cor”. (Cfr. *La Humanitat*, 9.IX.1932, p. 1).

⁶⁹ cfr. *La Humanitat*, 12.9.1932, p. 4.

⁷⁰ *La Humanitat*, 12.IX.1933, p. 5.

permetien polsar l'inequívoc canvi d'orientació de l'opinió pública espanyola. Al març, es constituïa la CEDA. A l'abril, la dreta s'imposava clarament en unes eleccions municipals parcials. Al setembre, els candidats no governamentals triomfaven en les eleccions pel Tribunal de Garanties. Finalment, el dia 8 de setembre, Azaña presentava la dimissió. L'Onze de Setembre se celebrava sense govern i amb unes eleccions generals en l'horitzó.

A Catalunya la situació no era més falaguera. Tot i governar al Parlament i als principals Ajuntaments catalans, les divisions internes a l'Esquerra Republicana de Catalunya esmicolaven i dessagnaven el partit⁷¹. Al juny, al Segon Congrés de la formació política, havien esclatat les diferències que es covaven des de feia mesos entre el sector de l'*Opinió* i el sector més proper a Macià i a Estat Català. Dues setmanes després de l'onze de setembre, el Directori del Partit resolvia la crisi expulsant del partit als principals representants del grup de l'*Opinió*. L'escenari era encara més grisós a l'Ajuntament de Barcelona. L'enfrontament sísmic entre el partit Radical i les altres forces republicanes que donaven suport al govern d'Azaña havia replicat també a l'Ajuntament de la Ciutat Comtal. Al maig, s'espedaçà l'entesa entre ERC i el Partit Radical que permetia el govern del Consistori. Davant la impossibilitat de refer la conjunció de govern, l'Ajuntament de Barcelona va quedar en estat de transició fins a la convocatòria de noves eleccions municipals.

Així, mentre es negociava la formació d'un nou govern a Madrid, va celebrar-se la diada de l'Onze de Setembre. De tota manera, a desgrat dels contratemps polítics i meteorològics, la festa va tornar a ésser un important esclat nacionalista. La celebració va ser, potser, una mica més esmorteïda que l'any anterior, però el mateix *Diario de Barcelona* concedia que “a pesar de lo lluvioso del día fueron muchos los que se asociaron a la fiesta e incontable número de comisiones de centros políticos y culturales que depositaron en la estatua sendas coronas y ramos de flores”.⁷² L'ordre i el civisme s'imposaren i a la matinada l'estàtua de Casanova havia estat ja ben coberta de flors. Les Joventuts d'Esquerra-Estat Català, sotmeses en aquell moment a una forta crítica des de la Lliga i des de diversos sectors d'ERC, assumiren un paper capdavanter. Vetllaren el monument de Casanova durant la nit i la seva representació fou la més nombrosa en l'ofrena matinal.

Al peu del monument, dirigint-se als assistents i, a través de l'emissió radiofònica, a tot el poble de Catalunya, Macià convidà els catalans a tenir fe en el futur. “Jo tinc una gran fe en els destins de Catalunya. El català que no sent aquesta fe, el qui creu que pugui haver-hi

---

⁷¹ cfr. Sobre les pugnes i la ruptura entre les diverses tendències de l'ERC, cfr. J.B. Culla i Clarà: *El Catalanisme d'Esquerra (1928-1936). Del Grup de 'l'Opinió' al Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra*. Ed. Curial, Barcelona, 1977. Tornarem més tard sobre el cisma intern a l'ERC.

⁷² *Diario de Barcelona*, 12.IX.1933.

algú que ens regategi aquestes llibertats, no és digne d'ésser català. I els màrtirs del 1714 ens encomanarien la fe en cas de vacil·lació”. Davant, doncs, d'un futur amb alguns signes d'incertesa, el President de la Generalitat va instar els catalans a mantenir vibrant la veu de la raça perquè “és aquesta veu la que en cas de perill nacional sabria desvetllar les consciències i posaria en peu tot Catalunya”⁷³. La possibilitat d'una mobilització catalana davant d'un ambient polític advers quedava insinuada.

Entre l'Onze de Setembre del 1933 i el del 1934 van passar només dotze mesos. Tanmateix, els contorns de la vida pública sofriren una mutació radical. La Diada del 1934 va celebrar-se en un ambient de màxima pressió, en un estat de trencament civil al conjunt de l'Estat i amb una crisi política sense precedents entre els governs de Barcelona i Madrid. L'Onze de Setembre del 1934 enregistrà també un moment de màxim distanciament entre ERC i la Lliga Catalana. No és senzill resumir el capgirament que havia viscut en els darrers mesos la situació política ni és fàcil sintetitzar la creixuda de la tensió social des de setembre del 1933. Tornarem més endavant a tractar la crisi del 1934, i ara només la referirem en esbós de traç gruixut. L'article que Antoni Rovira i Virgili escriví per *La Humanitat* amb motiu de l'Onze de Setembre traspuava la dificultat del moment i emprava paraules que ja no sonaven simplement poètiques o retòriques, sinó que començaven a prendre aires d'ombrívola advertència: “Enguany s'ajunta a l'emoció de la diada commemorativa el neguit que en els cors catalans produeix l'ofensiva dretana contra les llibertats catalanes i republicanes. (...) Al voltant de l'estàtua del darrer Conseller en Cap de Barcelona, el nostre poble farà avui el jurament civil que les primeres llibertats col·lectives reconquistades per Catalunya seran mantingudes i acrescudes, encara que per a aconseguir aquest resultat calgués donar, com donaren els herois catalans de la guerra de Successió, la sang i la vida”⁷⁴. Un mes després, el sis d'octubre, els dirigents republicans nacionalistes proclamaven l'Estat Català i trencaven l'ordre jurídic i institucional de la Segona República.

Què havia passat en un any? Poques setmanes després de la celebració de l'Onze de Setembre del 1933, la dreta havia guanyat les eleccions generals. El President de la República havia encarregat govern als Radicals de Lerroux, els quals depenien per la seva supervivència parlamentària del suport de la dreta. L'esquerra política i el món obrer no acceptà el resultat de les eleccions, la dreta es va envalentir i la crispació política i social pujà de decibels durant la primera meitat de l'any. A Catalunya, les esquerres van resistir. Tot i l'ajustada victòria de la Lliga a les eleccions legislatives de la tardor del 1933, al gener la coalició reagrupada de les esquerres nacionalistes s'imposà en les eleccions municipals. Catalunya, presidida ara per

---

⁷³ cfr. *La Humanitat*, 12.IX.1933, p. 5.

⁷⁴ A. Rovira i Virgili: “Els Borbons no tornaran”, *La Humanitat*, 11.IX.1934, p. 12.

Companys, s'erigí en el baluard d'una república esquerrana, obrerista i laica. La Lliga denuncià la utilització partidista de la policia per part del govern de la Generalitat i va abandonar el Parlament català. El conflicte intern a Catalunya s'inflamà del tot a la primavera. La majoria del Parlament votà la Llei de Contractes de Conreu. Amb l'anuència de la Lliga, el Govern de Madrid impugnà la Llei davant el Tribunal de Garanties, que fallà la seva nul·litat. S'inicià llavors un pols extenuant entre Barcelona i Madrid. Des del catalanisme progressista, la Lliga fou titllada de traïdora a Catalunya. Durant l'estiu, diversos incidents que més tard referirem, van enverinar encara més la situació. Al mes de setembre, un grapat de dirigents d'ERC va participar al País Basc en una consulta declarada il·legal sobre l'autonomia basca. El dia 8, els propietaris rurals catalans van organitzar un gran acte a Madrid en contra de la Llei de Contractes de Conreu, que l'esquerra madrilenya va respondre amb una vaga general. El dia 9, les Joventuts d'Acció Popular, d'inclinació autoritària o feixista, van celebrar un gran acte a Covadonga. El dia 10, poques hores abans del començament de la Diada, una gentada es va manifestar a Barcelona en solidaritat amb les esquerres madrilenyes en vaga. En acabar l'estiu van començar a intuir-se alguns signes de desglaçament. La Lliga afluixà la seva oposició a la Llei de Contractes de Conreu. Al setembre, va desvincular-se de la gran manifestació de l'Institut Català de Sant Isidre a Madrid. Tanmateix, la tensió era massa elevada per desactivar-la en poc temps. La fractura del catalanisme es va traduir en la ruptura de la unitat en la Comissió organitzadora de l'Onze de Setembre. El 26 d'agost, *La Humanitat* publicava una carta, no signada, en la qual demanava que la Lliga fos "foragitada" de l'esmentada Comissió. L'autor argumentava que "certes activitats de Lliga Catalana han fet que aquest partit no pugui avui dia ésser considerat com a catalanista"⁷⁵. A proposta del Partit Nacionalista Català, la Comissió aprovà majoritàriament que només hi formessin part organitzacions o partits separatistes⁷⁶. Davant d'aquesta resolució, el representant de la Lliga va abandonar la Comissió.

A despit de les turbulències contextuals, la Diada va transcorre amb vibració, però sense violències. En els seus discursos, ni el President Companys ni l'alcalde Pi i Sunyer van emprar tons èpics o definitius. Companys va ser breu, però va aprofitar per fufetejar els propietaris rurals i, de retruc, per bufetejar la Lliga: "Les meves paraules van adreçades a tots els catalans que tinguin ànima de catalans. a tots els que no reneguen de la seva història, de la nostra cultura, ni de la nostra parla, ni dels nostres costums, ni de la terra que ens ha vist néixer"⁷⁷. Des de les pàgines de *La Veu*, Manuel Brunet, articulista de capçalera del diari,

---

⁷⁵ "La commemoració de l'Onze de Setembre", *La Humanitat*, 26.VIII.1934, p. 4.

⁷⁶ Hi votaren a favor: Estat Català, Unió Democràtica de Catalunya, Partit Nacionalista Català i Unió Catalanista. Votaren en contra Acció Catalana i la Lliga. El CADCI s'abstingué. (Cfr. *La Veu de Catalunya*, 30.VIII.1934, p. 5).

⁷⁷ cfr. *La Humanitat*, 12.IX.1932, p. 5.

responia a l'apropiació esquerrana de la Diada i revelava el distanciament amb què els rengles de la Lliga havien viscut l'Onze de Setembre del 1934: "D'ençà que sóc a Barcelona aquest és el primer any que a hores d'ara -les set de la tarda- encara no he anat a veure el monument a Rafael Casanova. (...) Quan certs homes s'apoderen del temple de la pàtria, la iniciativa particular es pot prendre el permís d'erigir un altar a la llar, un oratori privat. Estic segur que en aquest temps són més fervents els vots patriòtics que es fan en els altars secrets que tota la pompa d'una litúrgia que té com a grans sacerdots els senyors Companys, Aragai, Canturri, Lluhí, Hurtado, Pestaña, etc."⁷⁸.

Tots sabem com els esdeveniments es precipitaren. No cal ara recordar els detalls de l' aixecament del 6 d'octubre i el descabdellament de la situació política espanyola i catalana en els mesos posteriors. Hem apuntat l'evolució dels fets pàgines enrere. Espanya va viure sota l'estat de guerra fins l'abril del 1935, quan aquest va ésser substituït pel d'alarma. El govern (octubre 1934 - març 1935) presidit per Lerroux, que incorporava també representants de la CEDA i del partit Agrari, va encallar-se en la discussió de la repressió i en les seves contradiccions internes. Amb l'esquerra escapçada, detinguda o desorientada, la dreta no va saber proposar un projecte afirmatiu de país i va fer una obra de govern excessivament reactiva. L'actitud ambigua i serpentina d'Alcalà Zamora no va facilitar tampoc les coses⁷⁹. El maig del 1934 es va constituir un nou govern presidit per Lerroux. La CEDA obtingué 5 carteres. El nou gabinet es proposà agafar les brides del país i encetar una política verament activa. Ja era, però, massa tard. El govern topà amb la puixança de les esquerres -precedides per la bandera de l'amnistia- i, sobretot, amb l'esclat dels afers de corrupció del Partit Radical.

Després del cop del 6 d'octubre, les Corts espanyoles van suspendre temporalment l'Estatut de Catalunya. Al gener, Pich i Pon fou nomenat governativament alcalde de Barcelona i s'elegí també com a Governador General de Catalunya en Portela Valladares. Al maig la situació política es va normalitzar mínimament. Es va constituir una Alcaldia gestora a Barcelona, formada pels antics regidors. Els membres d'ERC detinguts foren substituïts per regidors de partits governamentals, com la CEDA o els Agraris, o per representants professionals i gremials. També reeixí novament un Consell de la Generalitat de Catalunya, presidit pel radical Pich i Pon. La Lliga li donà recolzament i hi va participar amb dos consellers. També en formaren part representants de la CEDA. D'aquesta manera, amb la Lliga assumint càrrecs a la Generalitat i als Ajuntaments governatius, s'arribà a l'Onze de

---

⁷⁸ Manuel Brunet: "Aquest 11 de Setembre", *La Veu de Catalunya*, 12.IX.1934, p. 1.

⁷⁹ cfr. J.M: Gil Robles: *No fue posible la paz*; Madrid, 1968 i A. Lerroux: *La pequeña historia de España (1930-1936)*. Ed. Akron, 2009.

Setembre del 1935. Des del juny, i a resultes d'un seguit d'atemptats a la ciutat, Barcelona es trobava novament sota l'estat de guerra.

Fou potser la Diada menys viscuda de tot el període republicà. Seguint la constant que s'havia imposat els darrers anys, l'Onze de Setembre va ploure. Es va declarar festa oficial, però l'autoritat va prendre mesures severes per evitar qualsevol desbordament nacionalista. La Comandància militar va publicar una nota en la qual recordava que estaven prohibides "manifestaciones y actos colectivos externos, ni siquiera en pequeños grupos". Esmentava també el text que "el uso de banderas, enseñas, distintivos de cierta clase, etc., está reglamentado y necesita ser autorizado"⁸⁰. Quedava interdit, doncs, apropar-se en corporació o en grup a l'estàtua de Casanova i es constrenyia el dret a enarborar senyeres. Això no va impedir, però, que el monument a Casanova fos recobert de flors i corones. *La Veu de Catalunya* assegurava que els ramells i corones sumaven uns quants milers.⁸¹ Les entitats vinculades a la Lliga es mobilitzaren per enflorar el monument. Fins i tot els consellers regionalistes de la Generalitat, Duran i Ventosa i Vallès i Pujals, van atansar-se a l'escultura. També el Comitè d'enllaç de les Esquerres va dipositar la seva corona. En qualsevol cas, la muntanya de flors no va poder dissimular la llangor del jorn. Casanova es va veure envoltat de flors i cercat per la policia. Durant tot el dia, agents de l'ordre van vigilar que no s'aplegués gent als voltants del monument. Quan un grup s'hi apropava, havia d'elegir uns pocs membres perquè portessin la corona en representació dels altres. No hi hagueren ni desfilades ni discursos ni concerts. Fou una jornada de reivindicació silenciosa, sota la mirada de la policia. Un dia grisós i taponat.

La censura va fer també la seva feina. L'editorial de *La Veu de Catalunya* va ser completament censurat. La portada del diari va haver d'albergar un ample i cridaner espai en blanc⁸². Manuel Brunet, articulista de referència al diari, va preferir parlar d'altres temes. Durant els mesos següents, els dirigents d'ERC van acusar reiteradament els líders de la Lliga per haver consentit aquella Diada a mitges, per haver cooperat amb un govern que havia estroncat i destorbat la celebració del jorn cabdal de Catalunya.

Al llarg de les darreres pàgines, hem pogut copsar com dotze mesos en la vida de la República podien equivaldre a dotze anys en el desenvolupament ordinari d'una democràcia sòlidament establerta. La societat espanyola visqué durant la Segona República una innegable acceleració històrica, una densificació del temps. Poques vegades en la nostra història s'ha donat tal concentració d'esdeveniments decisius, tal xoc d'ideals apassionats, tal

---

⁸⁰ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 11.IX.1935, p. 12.

⁸¹ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 12.IX.1935, p. 9

⁸² Cfr. *La Veu de Catalunya*, 11.IX.1935, p. 1.

successió de crisis i d'oportunitats polítiques. La Segona República se'ns presenta com una macrohistòria concentrada, com una tràgica obra de teatre en què intervenen amb sensacional fluïdesa actors xardorosos i passions shakespearianes. Ara bé, si hem anat seguint amb sorpresa els capgirells del règim reflectits en l'annual celebració de l'Onze de Setembre, mai havíem trobat un canvi tan insalvable com el que envoltà la Diada del 1936. La guerra civil espanyola havia esclatat. Un altre cop, un moviment històric no havia estat ni prou fort ni prou dèbil per determinar la direcció d'un país, que s'havia quedat pendolant, incert, abocat a decidir el seu futur en el camp de batalla.

Els anys de guerra queden fora del ventall temporal d'aquest estudi. No obstant, l'Onze de Setembre del 1936 resta suficientment a prop perquè assagem una breu aproximació. Hem dit d'altres anys que la situació política i social era complicada. El 1936, el moment era dramàtic. El Govern considerà que no tenia sentit un gran desplegament de flors i corones. No era estèticament escaient en temps de guerra, i els diners estalviats podien ésser útils al front. Així que les autoritats van disposar que aquella Diada no tingués “ni ramells ni corones” i que “l'import de les despeses de flors que haurien ofrenat els ciutadans i entitats, s'acumularà a la subscripció a profit de les Milícies Antifeixistes”⁸³. Aquell any, d'honorar Casanova, s'encarregarien les banderes i la gent amb la seva presència. En efecte, el monument a Casanova quedà completament recobert d'estendards.

Com l'any 34, Companys fou lacònic en el seu parlament als peus del Patrici pedrenc. Abans de tancar el seu discurs amb el crit del “No passaran!”, el President de la Generalitat va voler atiar l'esperança en la multitud que l'escoltava: “La nostra Catalunya sorgirà del trasbals d'avui amb la seva fecunda vitalitat. No pot ésser vençuda ni sotmesa. Els que lluiten a les Milícies en totes les terres de la República representen a la força viva de la Història”⁸⁴. Aquell mateix dia, Antoni Rovira i Virgili publicà a *La Humanitat* un article que reflectia un nou viratge en la interpretació de la Diada. Les línies de l'intel·lectual republicà reprenen moltes de les idees que Macià havia exposat en el discurs al Parlament amb què hem endegat el capítol. Amb la seva reverberació en el context bèl·lic, les paraules de l'antic President semblaven adquirir encara un últim significat.

Macià havia assenyalat que, en el moment de màxima dificultat, durant els penosos anys de 1713 i 1714, havia estat el poble català el que havia pres la capdavantera en la defensa de les llibertats de Catalunya. Ara, argumentava Rovira i Virgili, tornava a ésser el poble el que es batia per la llibertat en front del feixisme. “El Braç eclesiàstic votà per la submissió; el

---

⁸³ Cfr. *La Humanitat*, 11.IX.1936, p. 1.

⁸⁴ Cfr. *La Humanitat*, 12.IX.1936, p. 5.

Braç militar també, amb només dos vots de majoria i en una forma confusa; el Braç popular votà per la resistència fins a la fi, amb 78 vots en pro i 45 en contra. (...) Avui com ahir, les forces del poble tenen el primer paper en la lluita per la llibertat. Els estaments menys afavorits per la vella organització social, han estat sempre, ací, els més braus defensors de la terra. Les tres guerres nacionals de Catalunya contra la monarquia despòtica i anticatalana - contra Joan II, contra Felip IV i contra Felip V - van ésser principalment obra dels nostres elements populars. Per això les braves milícies que veiem passar aquests dies per la via pública de Barcelona són les hereves de la gloriosa Coronela⁸⁵ dels temps passats. (...) Els vençuts de la Coronela vencen ara, amb les armes dels milicians, els mateixos enemics tradicionals de la llibertat i de la pàtria”.⁸⁶

El catalanisme governant havia traçat un pont de connexió i resignificació entre 1714 i 1932. Amb la proclamació de la República i l'aprovació de l'Estatut, Catalunya havia recobrat les llibertats que l'any 1714 li havien estat arrabassades. A la llum dels fets contemporanis, el martiri dels defensors de Barcelona el 1714 semblava adquirir un nou sentit. L'heroica resistència davant Felip V havia estat un llampec de dignitat nacional enmig de la foscor de la decadència. Una caiguda èpica, l'estrèpit de la qual havia despertat l'endormiscada nacionalitat catalana i li havia desbrollat el camí de la Renaixença. La República autonomista significava la victòria definitiva dels homes que descansaven sota el fossar de les moreres. El redreçament de Catalunya feia possible el que Joan Esterlich anomenaria “la redempció del passat”. “Llur sacrifici hauria estat estúpid, el vessament de llur sang hauria estat estèril si no hagués vingut la nostra Renaixença. Per la nostra voluntat d'avui, els rescatem de llurs penes, i al través d'aquest murs irrefutables que són el temps i la mort, els donem la certitud que no foren herois endebades⁸⁷. Però no només el present il·luminava el passat, sinó que el pont històric permetia una fluctuació de sentit en les dues direccions. També el present guanyava una brillantor i un valor especial com a revers de la derrota del 1714, com a acte de victòria definitiva. No és possible entendre l'autocomprensió dels catalans i, sobretot, de la seva classe dirigent, durant la Segona República, sense atendre a la seva referència constant a la tràgica derrota a principis del segle XVIII. Ho escatirem en el següent capítol.

En esclatar la guerra, la interpretació pública dels màrtirs del 1714 canvià sensiblement. Ara, la seva victòria no estava del tot decidida. Ja no somreien irònics des de la pau eterna. Ara, per als republicans barcelonins, els combatents del 1714 es reencarnaven en els

---

⁸⁵ La Coronela era la milícia barcelonina formada per les companyies dels Gremis de la ciutat.

⁸⁶ A. Rovira i Virgili: “La Coronela”, *La Humanitat*, 11.IX.1936, p. 1.

⁸⁷ Joan Esterlich: “La redempció del passat”, *La Veu de Catalunya*, 24.X.1933, p. 13.

milicians defensors de les llibertats en front dels militars dretans, assenyalats com a hereus simbòlics dels assetjadors de Barcelona. El passat tornava a facilitar una interpretació del present, i la situació del present revestia de nous significats els personatges del 1714. Ara, els catalans havien d'imitar la seva valentia i el seu coratge. Els catalans republicans seguien essent els defensors de les llibertats, mentre Felip V era figurat com un precursor dels feixistes. Reviscolava una interpretació "liberal" i "antiabsolutista" de l'Onze de Setembre⁸⁸. El final de la guerra que Macià havia donat per tancat tornava a quedar obert. I s'ha de dir que la història de Casanova i dels seus seguidors era engrescadora i poètica, però és evident que el seu desenllaç, coneguts per tothom, no deixava de projectar un deix ombrívol i preocupant sobre el futur de Catalunya.

c) L'Onze de Setembre o el sentit èpic de la política

Una de les principals diferències entre les pàgines dels diaris *La Humanitat* i la *Veu de Catalunya* rau en el registre lingüístic que utilitzen. Hom copsa de seguida que el diari proper a Esquerra Republicana de Catalunya utilitza un to més líric, més poètic. Els seus editorials són, més d'un cop, espurnes literàries. *La Veu*, en canvi, empra un registre més contingut; culte, però més auster i eixut. Penso que, en el fons, aquesta diferència entre els diaris vinculats a ERC i a la Lliga revelen també tarannàs fonamentals diferents. És veritat que en el posicionament i els discursos dels dirigents de la Lliga hi ha passió nacional i abrondament polític. Però aquesta passió està sempre tamisada per un aire tecnicista, per una certa concepció professional i racional de la política. En certa manera, els dirigents de la Lliga semblen ésser més conscients dels límits de l'activitat política⁸⁹.

---

⁸⁸ Així interpretava la Diada el 1937 Rovira i Virgili: "No. No és el lleialisme vers Carles d'Àustria allò que va dur a l'alt heroisme i a l'exemplar sacrifici els catalans del 1714. La significació vera i profunda d'aquell moment és la d'uns homes que donen el màxim valor a la doble llibertat individual i col·lectiva. (...) En cada segle, en cada dinastia, en cada època, Catalunya s'ha alçat contra els poders absoluts, opressors, reaccionaris o totalitaris. I és que ella ha estat, és i serà democràtica, igualitària, progressiva i liberal. Podem dir que Catalunya ha rebutjat sempre el feixisme sota les formes que aquest ha revestit històricament. Joan II, Felip IV, Felip V representaven en el fons, allò mateix que avui representa Franco". (*La Publicitat*, 11-IX-1937, citat a D. Martínez Fiol: "Creadores de mitos. El 'onze de setembre de 1714' en la cultura política del catalanismo", op.cit., p. 235).

⁸⁹ La Lliga va defensar sempre la primacia de la societat civil sobre l'Estat. Aquesta posició lleugerament escèptica davant el poder polític, impedia el caire soteriològic que presentaven alguns discursos des de l'Esquerra. L'any 1935, Joan Esterlich refermava l'antiestatalisme de la Lliga: "La Lliga és un partit liberal, en el millor concepte del mot, perquè no concentra en l'Estat, ni menys en el Partit, les finalitats essencials de l'home. On l'Estat és totalitari, l'home no pot ésser total". (Joan Esterlich: "L'Assemblea de la Lliga", *La Humanitat*, 15.III.1935, p. 10).

En el capteniment d'ERC es distingeix amb major intensitat una concepció romàntica, èpica, messiànica de la política. Sovint, els republicans catalanistes semblen posseïts per un ideal que arrossega el cap i el cor. De vegades, sembla com si els plantejaments esquerrans - des de la tribuna del míting o del diari- es vegin dominats per la retòrica, per la literatura, per la poesia. En un article publicat a *La Humanitat* amb motiu de la Renaixença, Rovira i Virgili recordava els vincles entre política i poesia. Per a ell, tota revolució era fruit de la poesia. Per a l'historiador, els polítics havien de ser els realitzadors dels horitzons dibuixats per la lírica. “La veritable renaixença d'una nació és, en veritat, un fet de poesia. I els realitzadors del somni líric o sigui els polítics, han de tenir ben presents i han d'honorar ben dignament els orígens poètics i espirituals de la força d'impulsió que refà les nacions desfetes i alça els pobles caiguts”⁹⁰. Per als líders republicans, la política consistia en una tècnica; era més aviat una passió vital, una passió transformadora del món. Un “pathos” que sembla incentivat per la mística de les masses, per l'experiència recent i fascinant de les congregacions massives i enardides. En l'actitud d'ERC durant la República hi ha un deix romàntic i tràgic.

Els mateixos nacionalistes republicans confessaven aquesta inclinació romàntica. En un discurs a Borges Blanques al maig del 1934, en un moment de màxima tensió a la vida política catalana i espanyola, Lluís Companys proclamava el seu romanticisme i reconeixia la contradicció entre les seves pulsions i les seves responsabilitats. Aquest discurs, en el qual Companys desvelava la seva fluctuació interior, ajuda a comprendre alguns dels fets cabdals i alguns dels problemes estructurals de la República a Catalunya. “Hem passat la nostra vida fent una campanya, una propaganda revolucionària i subversiva de cara i contra l'impúdic règim monàrquic imperialista (...). I de sobte, nosaltres, posseïts d'aquest temperament inquiet, d'aquesta íntima inquietud romàntica de voler anar sempre més enllà, ens trobem ara en funcions de Govern. És una tortura, perquè voldríem anar més enllà, perquè ens hi porta, no sols el nostre pensament doctrinal, sinó el romanticisme de la nostra vida (...) i per a no produir un desequilibri contraproductiu i catastròfic, el deure de Govern ens obliga a mesurar els nostres passos”⁹¹.

Aquest discurs no fou, però, una excepció aïllada. Uns dies abans, en la cerimònia de col·locació de la primera pedra del monument al líder sindicalista Francesc Layret, Marcel·lí Domingo havia assenyalat també l'impuls romàntic que els impel·lia: “Què hauria fet Layret en l'hora actual? Sabeu què hauria fet? Lluitar; lluitar amb aquell gran esperit seu per a la realització dels seus ideals nacionalistes. Nosaltres -afegí- vivim subjectes a les passions romàntiques i ens cal lluitar. Els matisos i els convencionalismes socials ens lliguen, però

---

⁹⁰ A. Rovira i Virgili: “Poesia i política”, *La Humanitat*, 29.VII.1933, p. 3.

⁹¹ cfr. *La Humanitat*, 15.V.1934, p. 1

lluïtarem!”⁹² En una situació de crisi institucional i de conflicte polític, els líders republicans sentien amb especial força la fiblada romàntica que els havia agullonat tota la vida. Aquesta inclinació xocava, però, amb les responsabilitats institucionals a la Generalitat i amb el pes de les responsabilitats futures. En qualsevol cas, aquest sentit èpic de la vida i de la política no venia de nou. Salvador Seguí, un altre líder sindicalista de referència, havia proclamat la futilesa de la vida si no es recobria d’una missió heroica: “La vida sense un sentit heroic i mancada d’un objectiu ideal no té cap interès per a ésser viscuda. Embriagar-se de materialitat, de vulgaritat, de plebeisme, és cosa corrent i fàcil; (...) garanteix la vida fisiològica o vegetativa, però tanca el pas per a gaudir del plaer immens que proporciona l’ésser actor i escriure la història de la humanitat”⁹³. Durant la tardor i l’estiu del 1934, els dirigents i les bases de l’esquerra catalana van sentir fortament la propensió èpica de ser actors de la història, herois en front unes circumstàncies adverses i gairebé insalvables. Vicens Vives va jutjar durament les actituds del nacionalisme català durant la Segona República. Després de retreure a la Lliga l’abandonament del discurs reformista i el descuit del compromís social, l’historiador acusà als líders del nacionalisme republicà d’haver deixat “lliures els frens de la rauxa, a recer d’un misticisme messiànic, d’encuny celtibèric”⁹⁴.

El diumenge 30 d’abril del 1934, pocs dies després de que el Govern estatal portés al Tribunal de Garanties -amb l’antuència de la Lliga- la Llei de Contractes de Conreu aprovada pel Parlament català, una enorme manifestació va desfilar pels carrers de Barcelona. Hi participaren també milers de rabassaires, com aquells “segadors” vinguts a Barcelona a la primavera del 1640. “Centenars de milers de ciutadans en una manifestació indescriptible”, proclamava *La Humanitat*, identificant l’acte com una “formidable repulsa contra la Lliga i el feixisme”⁹⁵. El clima era d’una tensió extrema, i això preocupava tothom. Al mateix temps, però, l’exaltació popular i la vibració nacional provocava una forta atracció emocional, que feia les delícies d’un periodista inclinat al nacionalisme esquerrà: “En els ulls del President, en mirar-se la gernació incalculable, l’exèrcit civil innúmer de la democràcia nacionalista de Catalunya, tremolaren les llàgrimes de l’emoció, de la gratitud, de la noble alegria de trobar-

⁹² Cfr. *La Humanitat*, 3.V.1934, p. 6.

⁹³ Text reproduït per *La Humanitat* el 10.III.1935, p. 5.

⁹⁴ “La gran resclosa dels anys 1923 a 1930 exercí una influència decididament nefasta. El grup conservador renuncià al seu reformisme, mentre el radical se sentí acaronat per la idea mística de provar una experiència revolucionària en el doble sentit català i social. El fet que el 1931 se li obrissin de bat a bat les portes no li abellí gens la tasca. Duta al poder, la segona generació catalana d’aquest segle es deixà emportar en els uns per l’engrescament de la bullanga; en els altres pel neguit de fer de pressa. No funcionaren els reflexos del seny i es deixaren lliures els frens de la rauxa, a recer d’un misticisme messiànic, d’encuny celtibèric. (...) Però allò que més importa a l’historiador és posar el dit no solament damunt d’aquells que no saberen resistir llur pròpia quimera i la del poble, sinó també damunt dels qui no tingueren prou amplitud d’esguard per a col·laborar en una necessària i inevitable política de justícia social”. (J. Vicens Vives: *Notícia de Catalunya, Notícia de Catalunya*. Ed. Destino, Barcelona, 1969, p. 210s).

⁹⁵ Cfr. *La Humanitat*, 1.V.1934.

se davant del que s'havia somniat tota una vida: un poble. Un poble. Arribava fins allà, davant del senyor President de Catalunya, sota el cel de plom, inclement amb la multitud, i amb els cors i les banderes enlaire, cridava el seu "Present!" victoriós i coratjós. (...) A les vostres ordres, senyor President de la democràcia nacional republicana de Catalunya. Anirien amb vós allà on vós tingueu necessitat de portar-los"⁹⁶.

La meua teoria, en aquest punt, és que aquest clima discursiu èpic, que va desembocar en l'aixecament del 6 d'octubre, s'entronca i beu simbòlicament de l'imaginari de l'Onze de Setembre. No vull dir amb això que els fets del 6 d'octubre estiguessin determinats per la cultura commemorativa catalana, però sí que els relats que havien fonamentat la identitat històrica catalana des de principis del segle XX -les "heroiques" guerres contra Castella- van esdevenir un terreny abonat per al creixement de les actituds dramàtiques i èpiques que van regnar durant l'any 1934 i, finalment, van esclatar en la nit del 6 d'octubre. Tot l'any 1934 va transcórrer sota l'ombra de l'Onze de Setembre i l'espectre de Casanova va acompanyar contínuament el president Companys. Intentaré validar aquesta tesi en les pàgines següents.

Tal com hem vist en pàgines anteriors, la celebració de l'Onze de Setembre tenia cada any uns matisos peculiars. Tanmateix, hi havia quelcom que no faltava mai: el sentit èpic, l'homenatge i la lloa als "herois" i als "màrtirs", tal com se'ls anomenava. La narrativa commemorativa de l'Onze de Setembre s'enquadrava sempre en el gènere heroic. La Guerra de Successió i la resistència final dels barcelonins eren llegides com una veritable epopeia, com "un poema narratiu extens, d'acció bèl·lica, empreses nobles i personatges heroics"⁹⁷. Regnava el to èpic, assaonat habitualment amb un fort regust tràgic. L'esquema narratiu de fons era clar. Uns personatges s'enfrontaven heroicament a un destí advers i gairebé inevitable, però preferien morir amb dignitat abans que viure sotmesos al jou de l'esclavatge.

Aquest enfoc es remuntava lluny en el temps. Víctor Balaguer, el gran historiador romàntic català, explicava el 1866 que "llegó el 11 de septiembre de 1714, día de horror, de sangre, de fuego, de exterminio para Barcelona. Las tropas de Felipe de Borbón se lanzaron al asalto, y los defensores de Barcelona resistieron con heroísmo ejemplar, firmes en sus puestos, hundidos sus pies en charcos de sangre de sus compañeros, parapetados tras las murallas de cadáveres de sus hermanos, respirando el aliento pestífero que envenenaba la atmósfera de la ciudad situada. Calle a calle, casa a casa, palmo a palmo, defendieron su ciudad querida, y al exhalar aquellos héroes el último suspiro de su esforzada vida por las anchas bocas de sus heridas, se dejaban caer exánimes pero satisfechos por haber vertido su

---

⁹⁶ Editorial, *La Humanitat*, 1.V.1934, p. 1.

⁹⁷ Veu EPOPEYA: *Nueva Enciclopedia Larousse*. Editorial Planeta, 1980.

sangre en defensa de la libertad de la patria”⁹⁸. El text que acabem de llegir és un exemple paradigmàtic d’aquella història poètica o poesia històrica que s’havia comminat a fer el prolífer escriptor⁹⁹. És difícil pintar amb colors més vius i plàstics la “noble desfeta” catalana. Anys més tard, el 1909, el pintor Antoni Estruch fixaria en l’imaginari català el gest patèticament digne del Conseller amb la seva pintura “L’onze de setembre de 1714”. El tarannà “martirial” no només va caracteritzar les evocacions narratives i pictòriques de la defensa de la Ciutat Comtal. El caire “heroic” va acompanyar fins i tot la celebració pública de la Diada els primers anys. “La commemoració de l’onze de setembre va néixer en la il·legalitat; més encara, van ser aquesta il·legalitat i la repressió que comportà a continuació les que en fonamentaren la legitimitat. D’entrada, la intervenció de les forces policíiques va situar els catalanistes en el paper de màrtirs seguint l’exemple de Casanova”¹⁰⁰.

Cada any, els líders associatius i polítics recordaven els fets del 1713 i 1714. També ho feien els diaris, incorporant fins i tot gràfics i esquemes del setge i la batalla. En primer lloc, relataven el setge absolut al voltant de la ciutat de Barcelona i la ferma resistència dels ciutadans, que visqueren més d’un any aïllats i encerclats per les tropes de Felip V. Un altre lloc comú en l’evocació de la gesta catalana del 1714 era la insistència en la diferència numèrica entre atacants i defensors. “L’exèrcit assetjador es componia de 20.000 homes. Quant als assetjats, la defensa assolí la xifra de 3.000 homes”, explicava *La Veu de Catalunya*¹⁰¹. Més grandiloqüent es mostrava *La Humanitat*. “Davant la nova situació, els catalans decidiren jugar-se la darrera carta: deu mil homes cansats de lluitar durant un any, gairebé sense municions ni queviures, encerclats dintre les muralles de la ciutat, contra vuitanta mil soldats francesos i espanyols, seixanta mil dels quals eren tropes fresques disposades a l’assalt”¹⁰². Lògicament, l’abisme numèric engrandí encara més l’actitud dels defensors de les “llibertats catalanes”. Macià explicava el perquè d’aquesta defensa testarruda i gairebé suïcida: “tot i la desigualtat de forces, tot i tenir la seguretat que serien vençuts, no dubtaren ni un moment a sacrificar la vida per la Pàtria”¹⁰³. Els “herois”¹⁰⁴ del

⁹⁸ V. Balaguer: *Carrers de Barcelona*, op.cit., p. 508.

⁹⁹ Així presentava Víctor Balaguer la recopilació de les lliçons històriques que havia pronunciat en la Societat Filarmònica i Literària a meitats del segle XIX: “Estas lecciones son más bien que el trabajo del historiador, la tarea del poeta. Sin embargo, yo he procurado hermanar ambas cosas. (...) He querido explicar por medio de grandes cuadros dramáticos el pasado de este ilustre país, y desplegar a la vista esa serie de hazañas y empresas, de victorias y conquistas con que nuestros condes primero, y después nuestros reyes han formado la herencia y el tesoro de Catalunya. Sin ser, pues, una historia, mi obra será un guía seguro para estudiar nuestra historia”. (Cfr. V. Balaguer, Víctor: *Bellezas de la historia de Catalunya*. Imprenta de Narciso Ramírez, Barcelona, 1853).

¹⁰⁰ S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p. 168.

¹⁰¹ J. Font i Solsona: “El setge i l’assalt a la ciutat de Barcelona”, *La Veu de Cat.*, 11.IX.1935, p. 11

¹⁰² H.: “Una mica d’història a l’entorn de la data de l’Onze de Setembre”, *La Humanitat*, 10.IX.1932.

¹⁰³ Discurs de Macià al peu del monument a Casanova, 11.IX.1932. cfr. *La Humanitat*, 12.IX.1932, p. 4.

¹⁰⁴ Segons *La Humanitat*, aquests herois no es reduïen als dirigents polítics que lideraren la resistència, sinó a tot el poble. “Tothom era al camp de batalla: petits i grans, joves i vells, homes i dones. L’esperit de llibertat i de

1714 eren, doncs, “màrtirs” de la Pàtria, que demostraven amb el vessament de la seva sang el valor de Catalunya i les seves llibertats.

La inferioritat numèrica dels catalans es devia també a l’abandó dels seus aliats internacionals. Catalunya abandonada, deixada sola davant el fatum de la història. Aquest fou també un motiu recurrent en l’evocació del 1714. L’Arxiduc Carles, al qual Catalunya havia jurat i pel qual lluitava, es desinteressà d’ella un cop arranjat el plet internacional. Tampoc els britànics compliren els seus compromisos, i en l’hora greu no van acudir al rescat català. La soledat i la relativa traïció tornaven a accentuar el caire tràgic dels esdeveniments i de la seva memòria.

El punt en què volem incidir, però, és que el to èpic de la commemoració de l’Onze de Setembre va afavorir una predisposició subconscient cap als gestos dramàtics i definitius. De vegades, els discursos al peu de Casanova en foren una invitació directa. Casanova i els seus compatriotes van ser enarborats com exemples per a la resistència davant les pressions del Govern central i com a paradigma de defensa de la dignitat nacional de Catalunya. “L’Onze de Setembre va construir una ètica del militantisme en què el sacrifici per la causa era una manera de compromís polític”¹⁰⁵.

La historiografia catalana havia insistit reiteradament en què la causa dels conflictes bèl·lics entre Catalunya i Castella, sobretot al segle XVII i, també, al segle XVIII, s’havien degut al trencament madrileny del pacte entre el Principat de Catalunya i la Monarquia. Les Corts Catalanes juraven els Monarques Hispànics perquè aquests es comprometien a complir les constitucions i els privilegis de Catalunya. Un cop trencat aquest pacte pel capteniment i les accions del Govern de Madrid, Catalunya es veia també desvinculada de les obligacions concretes i podia fer via sobirana. I estava disposada a fer valdre els seus drets sobirans fins a l’extrem, fins a la guerra, fins al vessament de la sang. En la cultura política i de memòria catalanista, la Guerra dels Segadors aportava la justificació teòrica de la rebel·lió catalana, mentre que la Guerra de Successió presentava els models heroics de conducta davant una situació crítica. A l’estiu del 1934, com veurem més endavant, condí la idea a Catalunya i al republicanisme espanyol, que el govern de centre-dreta havia trencat el Pacte Republicà, havia traït la República. La rebel·lió, per tant, podia estar justificada, com el 1640. El model de conducta a seguir l’oferia Casanova, i es recordava any rere any.

---

dignitat nacional els arborava a tots”. H.: “Una mica d’història a l’entorn de la data de l’Onze de Setembre”, *La Humanitat*, 10.IX.1932, p. 1.

¹⁰⁵ S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p. 172.

L'any 1931, Macià proclamava que l'Onze de Setembre “és la demostració davant el món, que per les llibertats els nostres avantpassats estaven disposats a morir abans que retre's”¹⁰⁶. L'actitud dels “herois” del 1714 no era només, però, una figura de contemplació i d'admiració, sinó que havia de ser un motiu inspirador per l'esdevenidor. El 1933, en un moment de turbulències polítiques i de defalliment del bienni esquerrà, l'alcalde de Barcelona i líder d'Estat Català, Jaume Aiguader, cridava els barcelonins a emmirallar-se en els heroics avantpassats i a prendre el seu testimoni en la defensa de les llibertats catalanes: “En l'esperit heroic dels nostres avantpassats, trobem el braó que cal per al manteniment de les llibertats que ens han estat donades; llibertats que si no són tan àmplies com volem, hem de defensar igual que ells ho feien”¹⁰⁷. En realitat, el record dels màrtirs del 1714 provocava una fiblada que despertava i posava en guàrdia l'esperit català. “L'heroisme d'aquells catalans que donaren a la Pàtria les seves hisendes i les seves vides, exalta els esperits i desperta l'admiració”, deia un articulista anònim a *La Humanitat*¹⁰⁸.

L'avís i l'oferiment d'un possible sacrifici per defensar la pàtria i les llibertats catalanes no era una frase feta circumscrita únicament a la data de l'11 de Setembre. En diversos moments cabdals de la vida republicana a Catalunya, els líders polítics en feren referència. El mateix 14 d'abril, en proclamar la República des de la balconada de la Generalitat, Francesc Macià va vincular la seva vida a la sort del nou règim i va demanar a tots els catalans una disponibilitat absoluta per defensar les llibertats catalanes. En la seva breu al·locució al poble, després de proclamar l'Estat Català, va assegurar que “els qui formen el Govern de Catalunya estaran d'ací endavant disposats a defensar les llibertats del poble català i a morir per elles. Esperem que vosaltres, poble català, estareu disposats, com tots nosaltres, a morir per Catalunya i per la República”¹⁰⁹. Pocs dies després, en la diada de Sant Jordi, el President Macià reiterava que “defensaré les nostres llibertats costi el que costi”¹¹⁰. En un principi, aquesta mena de sentències eren probablement un recurs retòric efectista i gallard, una de les moltes hipèrboles que hom emprà en el discurs polític per transmetre idees i moure voluntats. En qualsevol cas, tot i ser potser un simple recurs poètic, anaven abonant lentament un ambient discursiu en què podien brotar amb més facilitat i fins i tot amb certa naturalitat, actituds vehements i holocaustiques.

¹⁰⁶ Cfr. *La Publicitat*, 12.IX.1931.

¹⁰⁷ Cfr. *La Humanitat*, 12.IX.1933, p. 5.

¹⁰⁸ *La Humanitat*, 10.IX.1932, p. 10

¹⁰⁹ Proclamació de la República Catalana des del balcó de la Diputació. Citat per F. Curull: *Catalunya, republicana i autònoma (1931-1936)*, Edicions de La Magrana, Barcelona, 1984, p. 53.

¹¹⁰ Francesc Macià: “Al·locució a la Unió Catalanista en la diada de Sant Jordi de 1931”, a F. Macià: *El president Macià en els seus textos...*, op.cit., p. 35.

Amb el pas del temps aquesta mena d'advertències anirien adquirint una major consistència i versemblança. En el Congrés Nacional d'Esquerra Republicana de Catalunya, celebrat a l'octubre del 1933, Francesc Macià advertia, entre els aplaudiments xardorosos dels assistents, que "aquest congrés està francament decidit, amb l'abnegació i el sacrifici que calgui, a defensar les llibertats de Catalunya". El President de la Generalitat pronunciava també unes frases que acabarien tenint una translació gairebé literal en la declaració d'Estat Català que feu Companys el 6 d'octubre. Anunciava Macià profèticament: "No solament seran les llibertats de Catalunya les que defensarem, sinó que aquí serà el fogar on es reuniran tots els homes de la resta d'Espanya que vulguin defensar..."¹¹¹. Macià no pogué acabar la frase perquè els aplaudiments del públic li ho impediren.

L'Avi (Macià) no va poder viure gaire més i no sabrem mai com hauria concretat la seva amenaça. En qualsevol cas, Companys, el seu successor a la Presidència de la Generalitat, va reprendre de seguida el tema, i fins i tot el va accentuar amb pinzellades de dramatisme personal. Llavors la CEDA ja havia guanyat les eleccions generals i el partit Radical governava en minoria recolzat per les forces de dreta. En aquest context, encara sota el torrent emocional i catàrtic provocat per la mort de Macià, es va reunir el Parlament català per elegir un nou President de la Generalitat. Era diumenge, 31 de desembre del 1933. Lluís Companys, antic líder de l'esquerra republicana i obrerista, fou elegit successor de Macià. En el seu discurs d'investidura, Companys va proclamar que "sigui el que sigui el que l'esdevenidor em reservi, estic disposat a sacrificar la meua vida per Catalunya, per la República i per la llibertat"¹¹². Companys havia parlat sobre una potent tradició martirial, sobre les vides de Claris i Casanova. Uns mesos més tard creuria, probablement, realitzar aquestes paraules i acomplir així les exigències històriques de la Pàtria.

El poble català i els seus dirigents -s'argumentava- havien preferit, l'any 1714, la mort abans que la vergonya i l'opressió. Segons l'historiògraf renaixentista Antoni de Bofarull, Barcelona preferia perdre la vida abans que acotar el cap a l'esclavatge: "¿Podía la altiva Barcelona, por lo que ella valía y por lo que representaba el territorio catalán bajar la cabeza como un esclavo? ¡Jamás! (...) Barcelona demuestra heroicamente que nunca será dócil al capricho, que, en su defensa, no le importa afrontar numerosos ejércitos, que, por sus libertades, que son su ley, sabe morir, y que sólo transige cuando se le ofrece razonado pacto que no destruye aquellas"¹¹³.

---

¹¹¹ cfr. *La Humanitat*, 10.X.1933, p. 8.

¹¹² cfr. *La Humanitat*, 2.I.1934, p. 3

¹¹³ A. Bofarull: *Pasado, presente y porvenir de Barcelona*. Barcelona, 1881, p. 23s.

Durant el 1934, aquest esquema mental i discursiu tornà a l'escenari de la vida pública catalana. El divendres 8 de juny, el Tribunal de Garanties de la República declarava nul·la la Llei de Contractes de Conreu aprovada pel Parlament de Catalunya al març. No per esperada la sentència, fou la resposta més esmorteïda. El dilluns 11, el Parlament tornava a reunir-se i, en una sessió molt tensa, desafiava les institucions republicanes aprovant novament la mateixa Llei que el Tribunal havia declarat anticonstitucional¹¹⁴. La música semàntica del discurs de Companys recordava alguna de les partitures argumentals que s'emprava per enaltir el comportament català el 1714¹¹⁵: “Admetem la possibilitat (...) que Catalunya sigui vençuda i que ens siguin arrabassades totes les llibertats; però com que els que hi som al davant, hi perdrem la vida, renaixerà d'una manera triomfant la nacionalitat catalana. (...) Nosaltres no volem morir de fàstic ni de vergonya”¹¹⁶. Uns dies més tard, Companys advertia que “Catalunya podrà ésser derrotada però no vençuda i que farà allò que la seva inflexible dignitat li mani”¹¹⁷. Paradoxalment, aquesta escalada verbal es produïa mentre la pròpia *Humanitat* demanava confiança en el govern, serenitat i disciplina a les bases del partit. Els polítics volien tensar la corda, però encara esperaven arribar a una solució pactada amb el govern de Madrid¹¹⁸.

De fet, a finals de setembre, després d'un estiu políticament molt calent, va albirar-se una solució transaccional. El Parlament català es va avenir a aprovar un Reglament de la Llei de Contractes de Conreu que llimava els aspectes que constitucionalment eren més problemàtics. El govern de Madrid presidit pel radical Samper va trobar suficient la solució. Aquell mes de setembre, però, un nou front es va obrir entre Barcelona i Madrid a rel d'uns incidents als tribunals barcelonins. En un polèmic judici a un articulista separatista, el famós advocat Xammar es va negar a reconèixer un “tribunal castellà”. L'escàndol va ser majúscul

¹¹⁴ Per una narració detallada del clima sociopolític que va conduir al 6 d'octubre, cfr. E. Ucelay-Da Cal: *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*. Ed. La Magrana, Barcelona, 1982, pp. 193-219.

¹¹⁵ Rovira i Virgili havia animat precisament els catalans a ésser fidels a la seva tradició i a defugir la mediocritat: “Que ningú no ens pugui dir mediocres. No ha estat mai mediocre la Catalunya-nació. En els èxits i en les caigudes, ha estat un poble pròcer. En els moments de crisi intenses s'ha mostrat a una gloriosa alçada. La seva darrera gesta, la del 1714, final tràgic d'una decadència interna, li valguí el respecte i l'admiració d'Europa. Si un bell morir honora tota la vida d'un home, una heroica posta honora tota la història d'una nació”. A. Rovira i Virgili: “La prova dels catalans”, *La Humanitat*, 10.VI.1934, p. 1

¹¹⁶ Cfr. *La Humanitat*, 12.VI.1934, p. 1.

¹¹⁷ Cfr. *La Humanitat*, 16.VI.1934, p. 1.

¹¹⁸ Alguns autors sostenen que fins i tot la proclama del 6 d'octubre no tenia intencions inevitablement revolucionàries. Més aviat –argumenten– el Govern de la Generalitat va voler tensar al màxim el seu pols amb Madrid per acabar arribant a un acord beneficiós per Catalunya. “El *president* no pensava en una insurrecció armada para la que la Generalitat no estava preparada, sino en realizar un acto de rebeldía simbólico e incruento de «refundación de la República», un «pronunciamento civil» sin connotaciones rupturistas con el Estado, que, como sucedió en abril de 1931, forzase la situación en Madrid”. (E. González Calleja: “Bon cop de falç”: mitos e imaginarios bélicos en la cultura del catalanismo”, a *Historia y política: ideas, procesos y movimientos sociales*, n. 14, 2005, p. 150).

i es varen produir avalots a l'Audiència. La Generalitat s'enfrontà obertament a diversos magistrats de l'Audiència de Barcelona. El fiscal estatal fou detingut. En aquest ambient enrarit, la dreta va acusar al Govern de Samper de ser tou i de rendir-se a les provocacions catalanes. Gil Robles va dir que reformaria l'Estatut. Finalment, el Govern de Samper va caure. La formació d'un govern de concentració de radicals i dretans (amb membres de la CEDA, agraris i del partit liberal-demòcrata encapçalat per Melquíades Álvarez) va empènyer els partits esquerrans a trencar la seva relació amb les institucions republicanes i el dia 6 esclatava un moviment revolucionari a diversos punts de l'Estat, que a Catalunya es concretà en la proclamació per part de Companys de l'Estat Català dins la República Federal Espanyola.

Un altre cop en la història, el govern català havia optat pel gest romàntic i heroic. Un altre cop, Catalunya -o així ho pensaven almenys els impulsors del cop- es batia contra el poder central per les seves llibertats. Un altre cop, David contra Goliat. Un altre cop, Ulisses contra el destí, Prometeu contra els déus. Aquesta vegada, però, l'heroïcitat tindria una durada molt limitada; una nit. Una nit estranya, amb tons militars i patriòtics a la ràdio, amb proclames radiofòniques des del Palau de la Generalitat i des del Departament d'Interior. Unes hores, però, en què ningú va donar ordres de mobilització als escamots i seguidors d'Esquerra Republicana, concentrats en les seues. Una lluna de rebel·lia que va posar fi el general Batet cercant i atacant el palau de la Generalitat. Aquest cop, el setge no va durar un any, sinó menys d'un dia.

En aquella nit estranya, hi va ésser present sens dubte l'esperit de Casanova. El seu record, la seva evocació, l'havia preparada d'alguna manera. Companys seguí el seu esquema sacrificial. No ho diguem només nosaltres. Els propis protagonistes de l'època en fan la comparació. Un exemple claríssim és Carles Pi i Sunyer, que va estar present en els consells deliberatius del directori d'Esquerra anteriors al 6 d'octubre i que va passar aquella nit a l'Ajuntament, encerclat també pels militars. En les seves memòries, el polític republicà estableix explícitament el paral·lelisme entre el 1714 i el 1934. “La proclamación de Companys del Estat Català dentro de la República Federal Española, no puede menos de sugerir la evocación de aquella que el 11 de septiembre de 1714 los tres Comuns de la Generalitat dirigieron al pueblo de Barcelona, afirmando, antes de caer, y de cara al futuro y la ejemplaridad histórica, que combatían ‘per la pàtria i la llibertat de tota Espanya’”.¹¹⁹

Ja al juny del 1934, en el marc de la crispació màxima entre Barcelona i Madrid, Antoni Rovira i Virgili havia comparat la situació que es vivia amb altres moments decisius i

---

¹¹⁹ Pi i Sunyer, Carles: *La República y la Guerra. Memorias de un político catalán*. México, 1975, p. 284.

dramàtics de la història de Catalunya. “Tot el que passa a Catalunya i a Espanya en aquests moments, i tot el que es preveu i s’anuncia, fa creure que hem entrat dins una gran hora històrica, una d’aquelles hores que dicten, potser per segles, l’esdevenidor de les nacions. (...) Hora gràvida, hora decisiva, Tot el nostre passat s’hi condensa; tot el nostre futur en depèn. (...). Com en temps quatrecentistes de Joan II, com en els temps siscentistes de Felip IV, com en els temps setcentistes de Felip V, es troben davant per davant l’esperit lliure de Catalunya i l’esperit dominador, absorbent i violent de l’unitarisme”¹²⁰. Aquell mateix mes, el grup d’ERC va abandonar les Corts madrilenyes. En la nota en què es justificava la seva actitud, els diputats del partit esmentaven el discurs en què Azaña havia assegurat que els defensors de les llibertats catalanes havien estat, en el segle XVIII, els defensors de les llibertats espanyoles. Seguia la nota: “este pensamiento y este sentimiento racial de Catalunya nos inspira y nos alienta exactamente en el momento actual de la historia”¹²¹.

També des dels rengles conservadors es feia la comparança entre el 1934 i el 1714. Tanmateix, en aquest cas, era per plànyer-la. Es reconeixia també que Catalunya s’havia trobat en una situació similar a la d’altres moments històrics greus, però es lamentava precisament que la resposta hagués estat la mateixa que llavors, amb idèntiques funestes conseqüències. Els catalanistes conservadors argumentaven que “aquella nit tràgica”, “aquella nit de bogeria”, havia “compromès i destruït tot l’esforç intel·ligent i abnegat de tantes generacions de patriotes”¹²². La “tràgica atzagaiada” -com se l’anomenava freqüentment en els àmbits regionalistes- havia posat novament en perill les llibertats catalanes. S’havia comés la mateixa errada que el 1714 i que tants altres cops en la història de Catalunya. Novament s’havia optat pel tot o el res, per la sortida romàntica i èpica per sobre de la progressiva i transaccional. Per fugir de la mediocritat o la tebiesa, havia caigut en extrems de conseqüències difícilment reparables.

En la seva monumental *Història de Catalunya* (publicada entre el 1934 i el 1935), Ferran Soldevila bescantà l’actitud numantina dels catalans en els darrers moments de la Guerra de Successió. Segons la seva versió, va ser l’entestament heroic en comptes del pacte el que va precipitar la desgràcia i l’anorreament de la personalitat catalana. Més encara, Soldevila atribuïa al braç popular haver forçat la resistència suïcida, desatenent els consells transaccionals dels braços militar i eclesiàstic. Aquesta interpretació, publicada després dels fets d’octubre, s’inscrivía perfectament en el discurs del catalanisme conservador, que havia defensat habitualment una reivindicació prudent, gradual i legal dels interessos de Catalunya.

¹²⁰ A. Rovira i Virgili: “La prova dels catalans”, *La Humanitat*, 10.VI.1934, p. 1.

¹²¹ Cfr. *La Humanitat*, 14.VI.1934, p. 13.

¹²² Editorial, “Després de la nit tràgica”, *La Veu de Catalunya*, 10.X.1934, p. 1.

Aquesta va ser la postura que sostingué La Lliga, per exemple, en el plet estatutari del 1932. Per a Soldevila, el caràcter nacional català estava pregonament definit per un tremp autonomista, anticentralista i antiautoritari. Tanmateix, aquestes inclinacions es veien matisades per un altre tret distintiu del capteniment nacional: “el seny”. Quan, a finals de la Guerra de Successió, Catalunya va abandonar la seva proverbial prudència i es deixà fascinar per la “rauxa”, va acabar provocant una situació contraproductiva pels interessos nacionals. D’acord a l’historiador Martínez Fiol, “la tesis soldeviliana sobre el «Onze de Setembre» no hizo otra cosa que denunciar en clave historiográfico-simbólica el sinsentido de la acción de Companys y del gobierno de la Generalitat en octubre del 1934”¹²³. Anys més tard, Vicens Vives tornaria a reflexionar sobre els desbordaments de rauxa que havien jalonat la història del Principat. En front dels plantejaments definitius i redemptors, Vives advocava per aprofundir en la vocació moderada, laboriosa, progressiva i tolerant de Catalunya¹²⁴.

Segons Manuel Brunet, columnista de *La Veu de Catalunya*, si els líders esquerrans haguessin conegut millor la història de Catalunya, se n’haurien adonat de la inconveniència del 6 d’octubre i haurien intentat contenir la propensió connatural catalana a l’abrandament imprudent. “És evident que el 6 d’octubre és una monstruositat que només podia sortir de la testa d’uns homes que no saben ni un borrall d’història de Catalunya. En la història del nostre país hi ha uns quants sisos d’octubre. Caure tantes vegades en el mateix parany avergonyiria un ase”¹²⁵. L’errada, segons els líders i comentaristes regionalistes, no era

¹²³ D. Martínez Fiol: “La construcción mítica del “Onze de Setembre de 1714” en la cultura política del catalanismo durante el siglo XX”, op.cit., p. 231.

¹²⁴ A *Notícia de Catalunya* (1954), una intel·ligent interpretació de la realitat catalana a la llum de la seva història, Vicens Vives va desenvolupar la dialèctica històrica entre el “seny” habitual i la “rauxa” puntual que havia marcat la biografia secular del Principat. Entre els “ressorts psicològics col·lectius” de Catalunya, Vicens Vives assenyalava les virtuts de la continuïtat, la mesura i el seny (213). En alguns moments de la història, però, aquest tarannà habitual es veia capgirat sobtadament per un impuls de “rauxa”, “una actitud en què es barregen l’exasperació i el sentimentalisme, l’arrauxament i la rebentada. En tals instants perdem el sentit de la continuïtat, la visió de la justa proporció en tant que poble que porta un missatge. D’ací que la nostra vida col·lectiva sigui teixida per un encaçament de redreços i decadència; que abaltem en poques hores el treball d’anys de reconstrucció. (...) Perquè la rauxa no és un atac de follia -hi ha rauxes de boix específiques-, sinó una claudicació de l’esperit de mesura davant el fanatisme i la passió sense límits. L’arrauxament és la base psicològica de les accions subversives catalanes, la justificació històrica del *tot o res*, la negació de l’ideal de compromís i pacte dictat pel seny col·lectiu” (220). El 1954, Vives proposava refer Catalunya amb un discurs que, en alguns punts, recordava els arguments enarborats per alguns sectors del catalanisme conservador dels dècades anteriors: “Diem Catalunya com aquell qui diu Castella i França; però els nostres recursos demogràfics i econòmics -àdhuc a darrera hora, els morals- són molt inferiors. Cal tenir en compte aquesta *impotència coercitiva* de Catalunya abans d’engrescar-se en accions redemptores. La nostra tàctica ha d’ésser sempre la de convèncer per l’exemple i la claredat, la de fer-nos a nosaltres mateixos abans d’arribar al lliurament del missatge. (...) Després de reflexionar-hi molt, em penso que aquest és el missatge que portem els catalans al cap durant moltes centúries. Ésser un país de Marca, net i ordenat, com Bèlgica, Holanda i Txecoslovàquia; o bé un país de reducte muntanyenc tan ben agençat com Suïssa. Aquest missatge no pot ésser més humil i intranscendent, i fora de tota ambició culturalista, com ara la de Ramon Llull. Però és una bona nova humana i social. I si poguéssim estendre-la arreu d’Espanya, i entre tots plegats fer una comunitat moderna, pràctica, eficient, justa, pacífica i tolerant, podríem cancel·lar els deutes amb els nostres precursors i constatar el final de les nostres preocupacions vitals”. (J. Vicens Vives: *Notícia de Catalunya*, 1969, p. 224 i 226).

¹²⁵ Manuel Brunet: “Si coneguéssim la història de Catalunya”, *La Veu de Catalunya*, 7.XI.1935, p. 1.

només ni principalment haver-se jugat el futur de Catalunya en un gest tan gallard com innecessari. El problema, més aviat, era que aquest gest s'havia fet atenent a interessos forans, i no tant a la pròpia necessitat catalana. El 6 d'octubre, Catalunya s'havia rifat les seves llibertats per seguir l'estratègia revolucionària marcada per les esquerres madrilenyes. Havia estat, segons els regionalistes, una acció provinciana. "La tragèdia revolucionària no ha estat un moviment catalanista, ni tan sols autonomista, sinó tan sols una tartarinada provinciana a les ordres de la revolució general espanyola"¹²⁶, escrivia Francesc Vendrell a *La Veu*. Manuel Brunet assegurava el mateix quan encara fumejaven els canons de la plaça sant Jaume: "Catalunya ha comès altra vegada el pecat tradicional de la seva política, s'ha sacrificat per un suposat legitimisme foraster. L'any 1714, Catalunya es va jugar les seves llibertats en defensa de l'arxiduc Carles. Quan l'arxiduc va perdre la fe en l'eficàcia de la nostra defensa, ens va abandonar. Ara, Catalunya s'ha sacrificat en defensa d'uns prínceps forasters esquerrans"¹²⁷.

En realitat, s'ha de dir que la Lliga havia mostrat sempre algunes reserves davant la commemoració de l'Onze de Setembre. És veritat que hi havia participat activament i que en temps de prohibició durant la Monarquia i la Dictadura n'havia fet un símbol del catalanisme. Però els regionalistes mostraven una certa desconfiança i un cert refús davant el sentit tràgic de la història de Catalunya i davant d'una cultura commemorativa excessivament centrada en el martirologi èpic. El catalanisme conservador havia tingut sempre un caire constructiu i ordenat, més proper a l'esplendor burgès que al desgarrament heroic. És veritat que havia utilitzat sovint els relats Moderns que accentuaven la diferència amb Castella, però preferia fixar la seva atenció en la plenitud catalana medieval, en una època de puixança econòmica i plenitud cultural. El noucentisme, que havia guiat culturalment el catalanisme conservador, era ascensional, clàssic i mesurat, i defugia els excessos sentimentals i les situacions extraordinàries.

En aquest sentit, *La Veu de Catalunya* reproduïa cada onze de setembre un article cabdal d'Enric Prat de la Riba, publicat precisament la Diada del 1899, any en què havia aparegut el diari. Prat concedia que "tots els pobles n'han de tenir d'herois màrtirs, herois vençuts". L'autor de *La nacionalitat catalana* reconeixia que la gesta dels ciutadans barcelonins el 1714 mereixia l'orgull de tots els catalans. Amb la seva noble i tràgica actitud, havien començat a desempallegar-se de l'esperit castellà que havia dominat els cors catalans durant els segles anteriors. Ara bé, Prat de la Riba deixava clar que l'Època Moderna no era la seva preferida en la història de Catalunya. Més aviat, se sentia atret per "les planes esplèndides del

---

¹²⁶ Francesc Vendrell: "El major fracàs del provincianisme", *La Veu de Catalunya*, 28.X.1934, p. 12.

¹²⁷ Manuel Brunet: "Jo ja ho deia", *La Veu de Catalunya*, 9.X.1934, p. 2.

creixement i de l'edat d'or de la Pàtria”, quan els herois no eren vençuts i abatuts, sinó sensats, calculadors, triomfadors i exitosos. L'ideòleg nacionalista reclamava catalans treballadors i conscients, més que personatges “il·luminats”. “A tos els herois màrtirs de la nació catalana, tant els del 1714 com els del 1640, com els de més enllà, recordem-los, per plorar-los, per a compadir-los, per agrair-los els seus esforços i el seu sacrifici, però no per a imitar-los. Ja n'ha tingut prou de màrtirs Catalunya; per a ésser forta i gran necessita herois que s'imposin, genis que guanyin”. I Prat de la Riba conclouïa el seu article amb una advertència, que sonaria especialment forta en la celebració de l'Onze de Setembre del 1934. El polític i pensador demanava pragmatisme i realisme nacional i refusava els posicionaments extrems i maximalistes. “En compte del seu ‘tot o res’, fem com els grans fundadors del nostre poble (...) que posaven les fites de la terra allà on podien, restaurant-la de mica en mica. (...) Guardem-nos de tancar la nostra pàtria en una nova presó de Xàtiva, seguint una política de romàntica intransigència. (...) Guardem-nos d'empènyer novament Catalunya a esdeveniments que podrien ésser-li fatals com n'hi van ésser llavors”.

Cal recordar, un altre cop, que el catalanisme conservador no bescantà la Diada de l'Onze de Setembre. La va celebrar i la va utilitzar per difondre el sentiment catalanista i reclamar els drets de Catalunya¹²⁸. Efectivament, el seu captament fou paradoxal. A despit de les distàncies teòriques marcades, la Lliga no va poder obviar el significat patriòtic que les mateixes bases i simpatitzants del partit van atorgar a la Diada¹²⁹. Hem vist també pàgines enrere com intel·lectuals pròxims a la Lliga com Joan Esterlich consideraven que l'heroica caiguda de Barcelona el 1714 havia possibilitat el desvetllament de Catalunya, ja que el moviment patriòtic de principis del segle XVIII havia aconseguit sacsejar l'ensopiment vergonyant del Principat. Però és cert també que, al mateix temps que festejava l'Onze de Setembre, el catalanisme conservador se'n distanciava, apuntava sempre un “però”, traspuava un recel insalvable. Durant la República, aquest distanciament augmentà al mateix temps que creixia la tensió política i el to èpic de les esquerres.

El 1935, per exemple, Joaquim Pellicena -home fort a *La Veu de Catalunya* i al grup municipal de la Lliga- reclamava instituir com a festivitat oficial i donar primacia commemorativa a la jornada del 15 de setembre, data de la signatura de l'Estatut. “Voldríem nosaltres que una Catalunya en plenitud de normalitat jurídica, que una Catalunya recobrada i autònoma pogués deixar de commemorar desfetes glorioses. (...) Voldríem nosaltres que

---

¹²⁸ Segons Martínez Fiol, el catalanisme conservador havia preferit la promoció del record de la Guerra de Successió abans que la Guerra dels Segadors perquè el conflicte del segle XVII contenia unes remembrances de conflictivitat social incòmodes. (D. Martínez Fiol: “Creadores de mitos. El ‘onze de setembre de 1714’ en la cultura política del catalanismo (1833-1939)”, op. cit., p. 350).

¹²⁹ Cfr. D. Martínez Fiol: “Creadores de mitos. El ‘onze de setembre de 1714’ en la cultura política del catalanismo”, op. cit., p. 324.

Catalunya pogués commemorar efemèrides de renovació, d'afirmació, de reconstrucció, com la del 15 de setembre”¹³⁰. Lluís Bertran i Pijoan va publicar també un parell d'articles reivindicant una memòria catalanista assertiva. Als volts de la Diada del 1934 escrivia una llarga notícia sobre la vida de Fra Ginebre Serra, missioner, “fundador i colonitzador de Califòrnia”. Explicava Bertran i Pijoan l'enorme popularitat a Califòrnia d'aquest frare d'origen mallorquí nascut precisament el 1713 i sol·licitava que el catalanisme donés major preponderància als herois creatius i fecunds. “No tot ha d'ésser els caiguts!”, demanava l'autor. “Cal que pensem encara en els herois victoriosos. Que no siguin sols les dates luctuoses que ens moguin, sinó, i preferentment, les que assenyalen fites de triomf. Al costat dels caiguts tenim els vencedors, que ens han d'inspirar i estimular”¹³¹.

Un any més tard, Pijoan retornava sobre la mateixa qüestió i gosava enfil·lar una reflexió encara més general. L'autor comentava com, en un començ, el catalanisme havia estat fonamentalment “una elegia, una ardent cançó planyívola. Trobaríem una llarga sèrie d'anys en què tot eren expressions de dol, d'angoixa, d'enyorança”¹³². Bertran i Pijoan argumentava els motius d'aquesta etapa i la seva importància, però es felicitava que, en un moment donat, Prat de la Riba hagués reconvertit el catalanisme orientant-lo positivament cap al futur. “El catalanisme era una elegia; ell en féu una Tasca; així ho digué, ens sembla, Xènius. Tasca: que significa ja no plorar i planye's, sinó fer, actuar, influir, transformar, recobrar, restaurar, crear. (...) L'elegia és bona, seguida de la tasca”. Potser fou aquesta voluntat de convertir una cultura elegíaca en una altra afirmativa i conqueridora el que portà Cambó l'any 1933 a demanar a les joventuts del Partit que preparessin un himne per als aplecs de la formació. Una cançó que havia d'ésser de seguretat, de victòria, de joia. Una tonada que havia de deixar de banda el regust català pels records melancòlics i les cançons desesperades.¹³³

La memòria i la celebració institucional de l'Onze de Setembre no només incomodaven puntualment els líders i ideòlegs de la Lliga. També des de posicions més laterals a la dreta i a l'esquerra es posava en dubte, de vegades amb un cert sarcasme, la significació de la jornada. Tant el conservador *Diario de Barcelona* com el revolucionari *Solidaridad Obrera* censuraven el to impostat de la jornada. “No se trata de un espontáneo y sentido movimiento popular, sinó de un convencionalismo de carácter oficial que se obliga a sumarse a los ciudadanos”¹³⁴, sostenia el diari conservador en un editorial de la Diada. *Solidaridad Obrera* era menys dúctil en el llenguatge. El diari anarquista blasmava l'estatització

¹³⁰ Joaquim Pellicena: “El dia 15 de setembre”, *La Veu de Catalunya*, 15.IX.1935, p. 12.

¹³¹ Lluís Bertran i Pijoan: “No tot ha d'ésser els caiguts”, *La Veu de Catalunya*, 9.IX.1934, p. 3.

¹³² Lluís Bertran i Pijoan: “Una tasca”, *La Veu de Catalunya*, 12.IX.1935, p. 8.

¹³³ cfr. Joan Esterlich: “La Redempció del passat”, *La Veu de Catalunya*, 24. X.1933, p. 13.

¹³⁴ Editorial, *Diario de Barcelona*, 11.IX.1934, p. 3.

de l'administració catalana, que prenia els mateixos vicis que els organismes polítics d'arreu: burocratització, nepotisme i proliferació de festivitats oficials per al benefici i divertiment de la pròpia classe dirigent. “En Cataluña se ha conseguido ese ideal de todas las clases medias del mundo: que la burocracia asalte el poder y desde él, además de distribuir cargos, enchufes, momios, becas y beneficios, distribuya con largueza fiestas y fiestecillas que festejar, holgando y cobrando al final del mes los saneados estipendios”.¹³⁵

La crítica a la Diada, però, no es limitava a la sobreactuació institucional i als rivets de comèdia o “carnavalada”¹³⁶ oficial que podia arribar a prendre. L'escepticisme que alguns sectors socials i mediàtics mostraven envers la celebració de l'Onze de Setembre tenia arguments de major pes i fondària. Des de posicions anarquistes, s'honorava la figura del Conseller Casanova com a símbol de rebel·lia, però es denunciava el motiu pel qual havia lluitat ell i els seus compatriotes barcelonins. Al cap i a la fi, els pròcers i el poble català s'havien batut per un monarca i havien caigut per un règim sociopolític menyspreable. La lluita no havia estat entre la llibertat i l'opressió, sinó entre “dos dinastías de carácter eminentemente feudal”. *Solidaritat Obrera* exhortava els obrers a no participar en l'acte commemoratiu, doncs les llibertats catalanes que es proclamaven al vent no eren altra cosa que un “mite”. “En la tierra catalana siempre han existido siervos en el campo y explotados en la ciudad”¹³⁷, recordava l'articulista anarquista. La vertadera llibertat no tenia que veure amb autonomies ni furs, sinó amb l'emancipació dels oprimits –argumentava.

La dreta catalana no nacionalista insistia també en el caràcter de mite o “tradició inventada” en què havia derivat el record públic de l'Onze de Setembre. En un editorial dens i punyent, el *Diari de Barcelona* passava revista històrica a la figura i a la celebració de Casanova¹³⁸. El revisionisme de la Diada des de la dreta no implicava, però, la defensa de Felip V. L'editorialista denunciava que “el error inicial, total y crasísimo de Felipe V consistió en arrebatar las libertades a las regiones que por derecho y tradición las poseían”. El que l'editorial lamentava era l'estancament del record català en un fet passat dos segles enrere i l'apropiació de la celebració per part del nacionalisme antiespanyol¹³⁹. Aquestes

¹³⁵ “Las fiestas de la dulce Cataluña”, *Solidaridad Obrera*, 8.IX.1933, p. 1.

¹³⁶ El diari anarquista era vitriòlic en el seu comentari. [La celebració de l'Onze de Setembre] “hoy tiene un carácter de charanga burocrática organizada en los centros de la Esquerra y secundada por ediles, diputados, consejeros, magistrados, hasta las más encopetadas autoridades. No faltarán las lágrimas de Macià (...). Este año, como en los dos anteriores, en el monumento levantado en honor al consejero mártir, habrá un gran porcentaje de sátrapas, enchufistas, desaprensivos y mercaderes de ideales que podrán entonar muy dulcemente los ‘Segadors’ sin miedo a la integridad física”. (Cfr. “11 de Septiembre de 1714”, *Solidaridad Obrera*, 10.IX.1933, p. 6).

¹³⁷ cfr. “11 de Septiembre de 1714”, *Solidaridad Obrera*, 10.IX.1933, p. 6.

¹³⁸ Les pròximes cites provenen de l'Editorial, *Diario de Barcelona*, 11.IX.1934, p. 3

¹³⁹ L'article recordava com va ser un “alcalde monárquico, catalán españolísimo” el que va permetre i impulsar la glorificació dels herois catalans en estàtues i carrers de la ciutat. “En esas glorificaciones tomaban parte todos

reflexions eren només el prolegomen de la càrrega en profunditat, de la baionetada que el text guardava contra la cultura commemorativa del nacionalisme. Es tractava de deconstruir l'heroi Casanova. En primer lloc, el *Diario* recordava que Casanova no morí al camp de batalla. No fou, per tant, pròpiament màrtir. “Del lugar de la lucha hubo de ser retirado por haber recibido una herida -no grave, y en cuanto hubo sanado, huyó a Viena, de donde no regresó a Barcelona hasta que todo estuvo normalizado. Ya aquí otra vez, abrió su bufete de abogado (...) y falleció en paz y en gracia de Dios en el pueblo de San Baudilio de Llobregat”. “Ese es el héroe”, rematava amb ironia l'editorial, abans de concloure l'article flagelant la caricatura del Casanova republicà: “Luchó en defensa de las tradicionales libertades de Catalunya, pero no contra España. Casanova combatió a un rey, pero no a la Monarquía. Casanova fue por encima de todo, caballero cristiano, hijo fiel de la Iglesia católica. Es decir: Casanova no fue separatista, ni antimonárquico, ni laicista sectario”.

---

los ciudadanos, catalanes y no catalanes, monárquicos y no monárquicos”. cfr. Editorial, *Diario de Barcelona*, 11.IX.1934.

2. Rellegint la història de Catalunya

a) Un poble per a la llibertat i la democràcia

Pel que sembla, les befes burlesques que l'anarquisme dirigia contra les commemoracions de "l'heroic passat català" i les matisacions crítiques que adduïa el *Diario de Barcelona* contra el "mite" Casanova no van tenir gaire incidència en la cultura històrica del catalanisme. La memòria canònica en l'espai públic -fins i tot en la mateixa historiografia- es va veure inflamada inevitablement per l'hora històrica que vivia l'antic Principat. En realitat, els discursos històrics dominants no sonaven gens estranys als oïdes de l'opinió pública. Reprenien moltes de les línies argumentals de la historiografia romàntica catalana, tot i que les ampliaven amb accents republicanistes i socials.

Una de les idees nuclears de la consciència nacional catalana durant els anys republicans fou la convicció que Catalunya era un poble de llibertat. Més encara, Catalunya era *el poble de la llibertat* per excel·lència. Aquesta autointerpretació habitual, basada en una narrativa històrica que es remuntava al segle XIX, és imprescindible per entendre la cultura històrica i l'univers mental que vertebrà la vida política del període. Així, s'insinuava, amb la instauració de la República i la recuperació de l'autogovern, Catalunya podia tornar a ser ella mateixa, podia desplegar el seu ésser en l'àmbit vital que millor se li adia, en l'àmbit de la llibertat. Com hem vist, els líders polítics estaven disposats a defensar fins a l'extrem aquest àmbit recobrat, seguint l'exemple dels tràgics herois de la història de Catalunya. La interpretació de Catalunya com a poble pioner i defensor de la llibertat havia estat una constant des de la Renaixença.

Diversos historiadors han estudiat amb deteniment i encert la interpretació liberal que la historiografia catalana vuitcentista va proposar de l'estructura política de la Corona d'Aragó. Mentre bona part dels historiadors liberals espanyols menystenien els furs i els privilegis territorials entenent-los com traves per a la igualtat ciutadana i com a impediments per a la unitat nacional, a Catalunya va llegir-se l'enreixat jurídicopolític de l'Edat Mitjana com una mena de sistema protoliberal i protodemocràtic¹. Així, Víctor Balaguer proclamava: "el espíritu catalán era eminente y esencialmente liberal, y ese espíritu se nota así en todas las instituciones de la edad de oro de Catalunya. No eran solo las Cortes las que descollaban

---

¹ La traducción liberal de la realitat catalana medieval resta exemplificada en un text de Víctor Balaguer: "se solía llamar 'fueros' a las leyes civiles, 'privilegios' a lo que hoy llamamos artículos de la constitución política, y 'franquicia' era sinónimo de libertad". (V. Balaguer: *Las calles de Barcelona*, op.cit., vol. II, p. 564).

por su libre espíritu, eran todos los tribunales, todas las corporaciones, como en los capítulos sucesivos me encargaré de probarlo. Más libertad existía en cataluña siendo el gobierno monárquico, que en la primera república del mundo”². En efecte, s’argüia, el poder del rei i de les autoritats polítiques no era absolut, sinó que estava embridat per uns usatges i unes lleis que el limitaven i protegien els drets ciutadans. Al mateix temps, el poder i la sobirania del rei era fruit d’un pacte entre la Monarquia i les Corts, representació incipient del conjunt de la població. En realitat, gosava afirmar Balaguer a meitats del segle XIX, “la libertad civil y la libertad política distan mucho de ser en los antiguos Estados de la corona de Aragón una conquista moderna; la libertad constitucional en ninguna parte ha sido nunca practicada con más admirable constancia. Ya quisiéramos ahora nosotros ser tan libres como eran nuestros padres y ver tan aseguradas y garantizadas nuestras libertades”³.

El nostre propòsit en aquest epígraf no és repassar la doctrina historiogràfica vuitcentista sobre el caràcter liberal del sistema polític medieval català. En les properes pàgines escatirem simplement com aquest discurs de la historiografia romàntica fou assumit i actualitzat pel catalanisme durant la Segona República. Analitzarem també com els intel·lectuals republicans el van aixemplant, atorgant-li uns accents que no tenia en el passat. Tot i centrar la nostra atenció en els textos dels anys trenta, no podrem deixar de consignar la continuïtat entre moltes tesis dels polítics i historiadors republicans i els arguments difosos pels historiadors romàntics gairebé cent anys enrere. En la consciència històrica i identitària catalana va seguir ancorada una convicció íntima: l’amor per la llibertat era part visceral del caràcter català i les èpoques d’apogeu i expansió del Principat es corresponien amb els períodes en què havien imperat “les llibertats”.⁴

Per a molts escriptors dels anys trenta, el liberalisme constituïa una característica essencial i connatural de l’esser català. Rovira i Virgili explicava que hi havia dos menes de pobles al món. Per una banda, els pobles que tendien a l’absolutisme. Per l’altre, els que s’inclinaven a la llibertat. Catalunya queia indubtablement dins el segon grup. “L’esperit liberal de Catalunya el trobem ja expressat segles ha en forma eloqüent i dramàtica. (...) Podem repetir ara, textualment, aquelles frases de la Generalitat del segle XV, quan deia:

---

² V. Balaguer: *La libertad constitucional*. Imprenta Nueva de Jaime Jepús, Barcelona, 1858, p. 116.

³ V. Balaguer: *Bellezas de la historia de Cataluña*, op.cit., p. 9.

⁴ Cfr. S. Michonneau: *Barcelona, memòria i identitat*, op.cit., p. 48. Així vinculava Víctor Balaguer l’esplendor de Barcelona amb el manteniment de les seves “llibertats”: “El período brillante y floreciente de Barcelona fue durante la época gloriosa de los monarcas de la Corona de Aragón, y si bien asoma ya la decadencia cuando esta corona se unió a la de Castilla, la capital de Principado catalán, la antigua cuna y corte de los condes, conservó aún gran parte de su esplendidez y poderío mientras le fueron conservadas sus insignes libertades. El día que estas cayeron, rotas y destrozadas por la mano del verdugo, cayó con ellas Barcelona, como si esta ciudad no pudiera vivir más que respirando aires de libertad”. (V. Balaguer: *Las calles de Barcelona*, op.cit., p. 12).

‘Catalunya no pot viure sense la llibertat’.⁵ Aquesta convicció havia sustentat des dels inicis les bastides conceptuals del catalanisme. Valentí Almirall havia exposat en la seva obra programàtica, *Lo Catalanisme*, que Catalunya havia estat sempre un poble especialment adequat per a la llibertat civil: “lo nostre temperament era dels més aptes per a la democràcia basada en la llibertat”⁶, assegurava. El segell liberal del caràcter català no era, però, un motiu exclusiu de la vessant més progressista del nacionalisme. També Prat de la Riba subratllava que la “llibertat política” significava un dels principis aitals de la vida política de Catalunya⁷. Ja durant la Segona República, Macià insistí en la natura liberal i democràtica de les terres catalanes. En el missatge que dirigí a la segona sessió de la Diputació Permanent que havia de redactar l'Estatut, el President de la Generalitat recordava als representants populars que “Catalunya ha estat sempre profundament liberal i democràtica, i així apareixia quan la seva independència li permetia presentar-se al món tal com era”⁸.

També Joaquim Pellicena, líder municipal de la Lliga a Barcelona, apel·lava a la tradicional estima catalana per la llibertat a l'hora de mobilitzar les bases del partit. Ho feia en un context ben diferent al de Macià. Era a la primavera de l'any 1935, quan les forces de dretes florien amb una vitalitat inesperada pocs anys enrere. Pellicena s'adreçava per escrit a les Joventuts de la Lliga Catalana i els impel·lia a defensar les essències de la tradició cristiana que amarava la història de Catalunya. “En defensar avui aquestes essències -els deia- defenseu també, joves de Catalunya, la causa suprema de la llibertat humana, amb tota la seva eficàcia creadora”. El polític regionalista cominava el jovent a defugir temptacions totalitàries i feixistes i els feia present que “tota la nostra tradició, aquella tradició catalana, que evocava amb tanta amor patriòtica el Gran Bisbe [Torras i Bages], es resol en aquesta afirmació constant de la llibertat humana”⁹. Al seu torn, en un llibre d'història de Catalunya dirigit als infants, Soldevilla subratllava els ponts perennes entre la nissaga catalana i l'amor per la llibertat: “El nostre poble ha estimat sempre la llibertat”¹⁰.

Esquerra i dreta arboraven concepcions diferents del que significava la llibertat, però ambdues tendències reconeixien que la llibertat batejava al cor de Catalunya. Aquesta certesa, cultivada persistentment al llarg del temps, enorgullia els catalans i els produïa una

⁵ A. Rovira i Virgili: “Catalunya, poble de la llibertat”, *La Humanitat*, 20.III.1934, p. 8.

⁶ Almirall, Valentí: *Lo catalanisme...*, op. cit. p. 58.

⁷ “La vida política està informada també per dos principis fonamentals: d'una banda, el principi de la llibertat política més ampla, que es manifesta en la constitució de les Corts, en la doctrina del pacte fonamental entre el sobirà i el poble (...); d'altra banda, el respecte a les jerarquies socials (...)”. (E. Prat de la Riba: *La nacionalitat catalana*, op. cit., p. 93).

⁸ Missatge de Francesc Macià a la Segona Sessió de la Diputació Permanent, 10.VI.1931.

⁹ Joaquim Pellicena: “Els deures de la joventut”, *La Veu de Catalunya*, 4.V.1935, p. 10.

¹⁰ F. Soldevilla: *Història de Catalunya. Primeres lectures*. Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana. Barcelona, 1933, p. 141.

evident delectança, sobretot quan el reconeixement procedia de fora. Així va succeir, per exemple, l'any 1936, quan la Municipalitat de Montpeller envià una comunicació a l'Ajuntament de Barcelona saludant la reinstauració de l'Ajuntament elegit pel sufragi i presidit per Pi i Sunyer. L'alcalde de Montpeller expressava els sentiments afectuosos i fraternals de la seva ciutat envers Barcelona, “capital de Catalunya, llar de cultura mediterrània i ciutatella de les llibertats democràtiques”¹¹. Poques paraules podien provocar major satisfacció en l'esperit barceloní com aquesta tríada atributiva.

La llibertat i la democràcia conformaven dos principis que sovint es presentaven plegats. Especialment des d'interpretacions esquerranes, Catalunya havia estat, a més de capdavantera de les llibertats, pionera de la democràcia. Igual que el sentit liberal, el sentiment democràtic havia de ser considerat indestriable del tarannà històric català. El relat del caràcter democràtic de les institucions medievals catalanes en front de l'absolutisme propi de l'estructura política castellana s'havia començat a sargir als anys trenta del segle XIX¹². Un segle després, seguia ben vigent. Poques setmanes després de l'adveniment de la República, Carles Pi i Sunyer va impartir una conferència a l'Ateneu de Madrid, titulada “El alma cordial de Catalunya”. En aquell moment, Pi i Sunyer encara formava en les rengles d'Acció Catalana. El que més tard seria alcalde de Barcelona intentava transmetre al públic madrileny les notes característiques de la personalitat catalana i maldava per convèncer l'audiència castellana de l'aportació que el Principat podia fer a la nounada República. Probablement, encara no estaven del tot apagats els fums de l'incendi que Macià havia provocat amb la proclamació de la República Catalana. Suposem que Pi i Sunyer volia conjurar també el neguit que la redacció de l'Estatut podia despertar a Madrid. En la seva argumentació, el polític va sintetitzar el que esdevindria una relectura força comuna de la història de Catalunya durant la República.

Per a Pi i Sunyer, el Principat havia estat sempre un poble demòcrata, liberal i republicà. Un poble, per tant, avançat i totalment preparat per assumir i encapçalar el nou règim polític d'Espanya. “Catalunya es y ha sido siempre un pueblo democrático”¹³, proclamava Pi i Sunyer al centre de les terres castellanes, mentre refermava el deix liberal de Catalunya: “Junto con el sentimiento democrático y republicano, Catalunya siente fuertemente el ideal de libertad. (...) Cuando Maragall ha querido definir el alma catalana, la ha concretado en un solo concepto: el de libertad”¹⁴. En una línia similar a l'exposada per Pi i Sunyer,

¹¹ cfr. ACGB, 387, 2 d'abril de 1936, p. 185.

¹² J. Aurell: “La formación del imaginario histórico del nacionalismo catalán, de la Renaixença al Noucentisme (1830-1930)”, op.cit., p. 269.

¹³ Carles Pi i Sunyer: *El alma cordial de Catalunya*. Conferència a l'Ateneu de Madrid, 2.VI.1931, edició de Francesc Vilanova, Barcelona, 1994, p. 23.

¹⁴ Ibid., p. 26.

L'historiador Rovira i Virgili incidia sovint en el motllo liberal, republicà i democràtic que conformava la fesomia catalana. Ho feia obertament, per exemple, en un article publicat a l'estiu del 1935. L'intel·lectual assenyalava l'estructura democràtica del poble català al llarg de la història: “si el sentiment nacional és la base de l'existència de Catalunya, el sentiment democràtic és la característica de la seva estructura. La democràcia, en les seves diferents fases històriques, ha plasmat la societat catalana”. L'historiador de referència del nacionalisme progressista apuntava que, fins i tot en els períodes monàrquics, Catalunya havia servat un esperit republicà i liberal: “Quan Catalunya va tenir comtes i reis, l'esperit republicà va donar-los un caràcter constitucional i liberal”¹⁵.

Avui dia pot sobtar relativament aquest intent de dibuixar els trets distintius d'un país, aquesta fal·lera per definir-lo amb una fesomia pròpia, distingible i invariable. No era, però, una pràctica estranya. Des de temps enrere s'havia apoderat de les nacions europees una mena de positivisme romàntic, que pretenia esbrinar les característiques singulars de cada poble. De la mateixa manera que els estudis etnològics i anatòmics classificaven les races, s'intentaven delinear també els contorns essencials de cada nació i de cada poble. Aquesta tendència a autopenjar-se i autodefinir-se s'accentuava en temps de crisi. Només cal pensar en la pregona i gairebé obsessiva reflexió sobre l'ésser castellà que havia encetat la generació del 98. A Catalunya, la temptativa de comprendre's a si mateixa venia de lluny, des de temps del romanticisme i la Renaixença. L'aventura es perllongaria en el temps, assolint una fita cabdal en l'estudi crític i equànime de Vicens Vives, *Notícia de Catalunya*, publicat el 1954¹⁶.

Seguint la tradició historicista que havia emmotllat el Vuit-cents, els autors que intentaven definir el caràcter català ho feien emmirallant-se en la història, ho feien a través de la recerca històrica. La tesi de base era que la medul·la peculiar de la psicologia col·lectiva catalana s'havia anat decantant a través d'una trajectòria de segles. Catalunya era un poble de llibertat, un poble de tendències democràtiques i republicanes, perquè així ho havia estat al llarg de la seva història. En la seva lluita per la llibertat, Catalunya no feia altra cosa que ser fidel a la seva tradició secular. Així ho expressava Rovira i Virgili als començos de la Guerra Civil: “Catalunya es mostra més que mai amb la seva fesomia pròpia en les hores de combat i de perill. Nació dramàtica per la seva història de deu segles, torna a viure el gran drama de la lluita per la llibertat”¹⁷

¹⁵ A. Rovira i Virgili: “Les quatre flames”, *La Humanitat*, 14.VI.1935, p. 1. En un llibre de text publicat durant els anys 30 s'explicava als infants que “totes les organitzacions que anem indicant proven palesament això: que Catalunya arribà a constituir, en plena Edat Mitjana, una veritable democràcia (govern del poble pel poble)”. (R. Torroja: *Història de Catalunya per a nois i noies*. Impremta Elzeviriana i Llibreria Camí, Barcelona, 1933, p. 97).

¹⁶ Cfr. J. Vicens Vives, Jaume: *Notícia de Catalunya*. Ed. Destino, Barcelona, 1969 (1^a ed., 1954).

¹⁷ A. Rovira i Virgili: “La força de Catalunya”, *La Humanitat*, 8.IX.1936, p. 1

El període medieval, on els renaixentistes havien cercat el fogall nacional de Catalunya, era justament l'etapa en què aquest caràcter liberal i democràtic semblava resplendir amb més nitidesa. El federalisme, el republicanisme, el democratism i el liberalisme que Catalunya havia encapçalat al segle XIX reclamaven la seva filiació amb la Catalunya medieval. Es proclamava sovint que el Principat havia estat el primer país europeu en tenir un sistema de Corts i una mena d'estructura política constitucional, fins i tot abans que la Gran Bretanya. En paraules de Antonio Bofarull: “Oídlo bien, señores: son los Usages de Barcelona, en el vasto campo de la Europa culta, el primer código consuetudinario conocido en occidente, y muy anterior al que, de igual carácter, se gloria de poseer la nación inglesa”¹⁸. Amb idèntica rotunditat s'expressava el polític regionalista Joaquim Pellicena en un parlament al Plenari municipal a l'estiu del 1933: “És una cosa pública i notòria que el nostre poble ha estat sempre un poble demòcrata i que es va avençar en la seva estructuració parlamentària a la Carta Magna d'Anglaterra i la carta Magna d'Anglaterra que fou el principi de les llibertats britàniques tenia el seu origen en les institucions catalanes”¹⁹. Catalunya havia estat, doncs, poble capdavanter de la democràcia europea²⁰.

Era evident i palès per a tothom que el sistema polític medieval català no havia estat una democràcia liberal com l'eixida de la Revolució Francesa. Tanmateix, l'existència d'unes Corts i d'un codi bàsic, així com la pràctica i la teoria pactista que havia fonamentat la vida política, permetien parlar d'una estructura protodemocràtica. “Malgrat ésser la Generalitat, vista des d'avui, una organització gairebé d'un caire feudalista, en l'època era un estament de democràcia, ja que era integrada pels tres braços que representaven la vitalitat del país”, argumentava l'historiador Pere Foix a *La Humanitat*²¹. Aquest conjunt d'idees més o menys tòpiques que amaniien els discursos polítics i subjeien a l'univers mental del nacionalisme català, les va ordenar i sistematitzar amb voluntat científica l'historiador i polític Lluís Nicolau d'Olwer, membre d'Acció Catalana i ministre dels primers governs republicans. Al març del 1933 dictà una conferència a l'Ateneu Barcelonès, que després va ser editada en forma de llibret sota el títol “Del patriotisme i la democràcia en el procés constitucional de la Catalunya antiga”²². En realitat, Olwer proposava una interpretació global de la història de Catalunya, deturant la seva atenció en el període de formació nacional Medieval i de

¹⁸ A. Bofarull: *Pasado, presente y porvenir de Barcelona*, op.cit., p. 15.

¹⁹ Intervenció de Joaquim Pellicena al Plenari Municipal, APB, 354, 14.VII.1933, p. 171.

²⁰ En aquest sentit s'expressava també Francesc Macià, en el seu Missatge a la Segona Sessió de la Diputació Permanent (10.VI.1931): “[Els Usatges] han pogut ésser qualificats de ‘carta constitucional de la nostra terra, el monument més antic i essencial del Dret públic català’, dictat més d'un segle abans que la Carta Magna dels anglesos”. F. Macià: *El President Macià en els seus textos...*, op. cit, p. 40.

²¹ Pere Foix: “Les lluites per la llibertat de Catalunya”, *La Humanitat*, 9.I.1934, p. 8.

²² Lluís Nicolau d'Olwer: *Del patriotisme i la democràcia en el procés constitucional de la Catalunya antiga*. Barcelona, 1933.

decadència i resistència Moderna. Aquest text sintetitza d'una forma rigorosa i acadèmica moltes de les concepcions històriques que hem exposat en les pàgines anteriors i apuntarem en les venidores. És un bon resum de la interpretació liberalrepublicana de la història de Catalunya que tanta difusió tingué durant la Segona República. Lògicament, no podem fer un repàs de tot el contingut del discurs, sinó només d'alguns moments assenyalats.

Nicolau d'Olwer llegeix la història de la Catalunya medieval com un gradual desplegament de la democràcia en un sistema progressivament constitucional i liberal. Des de bon començament, l'historiador fa esment del caràcter pioner de Catalunya. Ja en el 1060, Ramon Berenguer I publicava "la primera constitució política de l'Europa moderna", que, tot i estar marcada pel feudalisme, apuntava ja uns trets liberals²³. En aquestes primeres disposicions vers el constitucionalisme liberal, Olwer hi reconeix la influència de l'Església, i especialment l'empremta històrica de l'abat Oliba, amb el seu impuls de la Pau i Treva. Les assemblees o corts de Pau i Treva acabarien derivant en les Corts. Segons l'autor, aquestes es constituïren veritablement quan s'hi va incorporar l'estament popular. "En aquesta Cort [any 1214] acuden, per primera vegada històricament constatada, els representats del poble (deu per cada ciutat) amb poder suficient per consentir i aprovar"²⁴. Encara, però, la responsabilitat legislativa requeia exclusivament en el rei.

Així doncs, segons l'esquema olwerià, a principis del segle XIII s'havia donat un pas important en el camí de progressiva democratització nacional. L'estament popular havia entrat a les Corts. A finals del mateix segle es donaria l'avenç decisiu. Regnava Pere el Gran. Aprofitant la delicada situació política i financera causada per la guerra contra la coalició francocatólica a la Catalunya Nord, les Corts gosaren exigir al rei una facultat parlamentària sense precedents. Elles també volien legislar. El rei, ofegat per la guerra, hagué de cedir. "D'ara endavant, la Cort d'assemblea consultiva i deliberativa esdevé colegisladora amb el rei. Això era l'any 1283: el fet no tenia precedents a Europa. (...) Aviat serà donat un altre pas. Perquè el nou rei sigui jurat, caldrà que ell juri abans les Constitucions"²⁵.

El sistema polític català esdevenia així pactista. El pacte es convertia en el fonament de l'edifici polític i social. Es tractava d'un acord, d'un pacte bàsic entre les Corts que juraven fidelitat al Rei, i el Rei, que jurava atèner-se als usos, lleis, privilegis i llibertats del país²⁶.

---

²³ "Hi trobem la garantia de la propietat i del treball, la llibertat de circulació i de comerç, la protecció al foraster, a l'home d'altra religió". Ibid, p. 9.

²⁴ Ibid, p. 13.

²⁵ Ibid, p. 15.

²⁶ La historiografia renaixentista havia lloat reiteradament aquest sistema basat en el pacte, que s'estenia de forma vertical (entre la població i el sobirà) i de forma horitzontal (entre els diferents regnes de la Corona). Anotoni de Bofarull i Brocà enaltia la vertebració federativa de la Corona i el pacte entre el rei i les corts, que s'havia avançat diversos segles a les doctrines de doble sobirania reivindicades al segle XIX: "Establecieron el

Aquesta concepció pactista calaria profundament en la mentalitat catalana, i determinaria tota la història del Principat, justificant els conflictes Moderns amb Castella, atiant el 6 d'octubre i arribant fins i tot a la discussió sobre l'Estatut de l'any 2006. En el seu llibre *Notícia de Catalunya*, Vicens Vives rebutja per mítica i anacrònica la interpretació “liberal” i “democràtica” de l'època medieval catalana, tal com s'havia entès en la historiografia romàntica liberal i en la historiografia republicana. Tanmateix, l'historiador subratlla la força amb què el pactisme s'interioritzà en l'ànima catalana, esdevenint el basament de la cultura política i cívica del Principat. “El sentit pregon de la nostra societat medieval rau exactament en el pactisme, o sigui en la concepció que el pacte amb la sobirania ha de regular tota l'ordenació humana i política de la col·lectivitat”²⁷. “El que portem dintre no és, verament, ni l'absolutisme, ni el liberalisme individualista, ni el totalitarisme democràtic (...). Carlins, liberals, demòcrates, socialistes i sindicalistes catalans duen el comú denominador del pacte de bona fe, de l'aquiescència a l'autoritat legítimament constituïda, de la responsabilitat absoluta del governant envers el governat, de l'acceptació per l'una i altra banda de les normes del joc social, econòmic i polític comunament establertes”²⁸.

Deixem, però, les reflexions posteriors de Vicens Vives i tornem al fil argumental de Nicolau d'Olwer, en aquella conferència a l'Ateneu celebrada al març del 1933, mentre el clima polític espanyol s'enraria pels fets escabrosos de Casas Viejas. Mentre l'opinió pública debatia si s'havia ordenat o no aquella frase mortal i repressiva, “disparad a la barriga”, Olwer seguia desbrollant l'ascens democràtic de la història de Catalunya. “Abans d'acabar el segle XIII -resumia l'historiador-, el sistema constitucional de Catalunya restava fermament establert damunt el pacte: monarquia paccionada i lleis paccionades”²⁹. Nicolau d'Olwer feia història, i calia matisar les efusivitats liberals. Per això, reconeixia amb deix marxista que els braços nobiliari, eclesiàstic i popular de les Corts no representaven en realitat els nobles, la clerecia i la família, sinó la propietat feudal, la propietat eclesiàstica i la propietat dels contribuents. Els vots no eren tampoc iguals, sinó ponderats. Uns vots valien més que els

---

sistema federativo para los estados existentes y para los futuros que conquistaren, y proclamaron la familiaridad común entre el gobernante y gobernados, pactando mutuamente reyes y súbditos la inquebrantable conservación de sus derechos respectivos. (...) La soberanía paccionada, germen de sabias instituciones que en nuestro siglo hubieron de aparecer como nuevas, y honra inmortal de aquellos pueblos que, como el nuestro, las habían planteado siete siglos antes, por el interés que tenía el rey de verse ayudado en sus empresas, y el pueblo de ayudarle para sacar de ellas provecho y gloria, indujo a unos y otros a la mayor generosidad, a los reyes a dispensar privilegios y libertades aun cercenando su suprema jurisdicción, y a las poblaciones agradecidas a mostrarse siempre prontas al sosten de todo propósito útil y glorioso que iniciase el monarca”. (A. Bofarull: *Pasado, presente y porvenir de Barcelona*, op.cit., p. 16). La principal diferència entre l'argumentació de Bofarull i d'Olwer és que el segon planteja les relacions entre les Corts i la Monarquia en un sentit dialèctic, mentre que Bofarull les presenta en una lògica de diàleg i col·laboració.

²⁷ J. Vicens Vives: *Notícia de Catalunya...*, op. cit., p. 110.

²⁸ *Ibid*, p. 119.

²⁹ Lluís Nicolau d'Olwer: *Del patriotisme i la democràcia...*, op. cit., p. 16

altres. Però si aquest sistema semblava endarrerit i antidemocràtic, calia recordar que “era el més avançat del seu temps i ben superior al que segles després fou imposat a Catalunya”³⁰.

Com tota interpretació històrica, la de Nicolau d’Olwer oferia també una tensió teleològica. El relat històric olwerià tendia a un punt de fuga molt clar: la Segona República. “Catalunya ha triomfat per la República, i la República ha triomfat per Catalunya”³¹, conclouïa l’autor a finals del seu parlament. Per arribar a aquesta victòria definitiva, encara quedava al segle XIII molt camí per recórrer. Segons l’argumentació de l’historiador, era necessari que el braç popular adquirís preponderància i era important que la representació del país (les Corts) agafés volada pròpia i s’anés emancipant del monarca. La supremacia del braç popular seria progressiva³². Podem recordar ara com Macià evocà en el seu discurs d’investidura la imposició del criteri de l’estament popular per sobre del parer dels braços eclesiàstic i militar l’any 1713. Segons Olwer, aquesta preponderància s’havia apuntat ja amb anterioritat: “Dintre la Cort, el braç popular, el nou vingut, pren aviat un lloc preponderant. (...) L’any 1323, la Cort de Barcelona, convocada pels afers de Còrsega i Sardenya, s’estanca per les discrepàncies dels braços militar i eclesiàstic. Els síndics del braç popular, però, segueixen reunits. (...) El rei Jaume II sanciona els capítols que ells li presenten”³³.

Les Corts, però, seguien depenent i girant al voltant del Monarca. Per seguir avançant en l’itinerari democràtic vers la plena sobirania nacional que resseguia Olwer, Catalunya necessitava copsar que ella era o podia ésser una entitat independent del rei, que el seu destí no depenia tant de la lleialtat a un Monarca com de la lleialtat i la consciència de si mateixa. Per això, “l’existència de la Generalitat és un fet decisiu en la història política de Catalunya. Per primera vegada hi ha una representació del país separada de la persona del monarca”³⁴. Segons Olwer, l’arribada d’una monarquia forana desconixedora de la cultura política catalana, afavorí que la Generalitat s’erigís en la vera representació del país. Una representació que fins i tot gosaria trencar amb el Rei i enfrontar-se-li obertament. Per l’historiador esquerrà, poc a poc es desvetllà un cert sentiment republicà a Catalunya, palesat en la reflexió política del filòsof Francesc Eiximenis³⁵.

---

³⁰ Ibid, p. 19.

³¹ Ibid, p. 37.

³² Víctor Balaguer afirmava que “le cabe a Catalunya la gloria de haber sido el primer Estado de Europa en que la clase popular entró a formar parte de los congresos nacionales, precediendo a Aragón, Navarra y Castilla, y mucho más a Inglaterra, a cuyo país usurpatoriamente se llama cuna de la libertad europea”. (V. Balaguer: *Las calles de Barcelona*, op.cit., p. 565)

³³ Lluís Nicolau d’Olwer: *Del patriotisme i la democràcia...*, op. cit., p. 16.

³⁴ Ibid, 22.

³⁵ Olwer ciuta un passatge d’Eiximenis en el qual s’exposa que d’aquí avant no hi haurà reys, ne duchs, ne comtes, ne nobles, ne grans senyors, ans d’aquí avant fins a la fi del mon regnarà per tot lo mon la justícia popular”. Ibid, 26.

No puc seguir fins al final amb el desenvolupament de les idees argumentades per Nicolau d'Olwer. Tornarem sobre algunes més tard. El polític i historiador acaba el seu article reprenent un *leit-motiv* que hem trobat sovint en el capítol anterior i en el mateix discurs de Macià: finalment, després d'un llarg temps d'opressió, Catalunya havia retornat a les seves essències, havia "ressuscitat", havia reprès la seva direcció històrica fonamental. Les monarquies absolutistes i centralistes no havien pogut desviar, amb els fòrceps de la imposició militar i cultural, la trajectòria bàsica de la història de Catalunya. El 1933 Catalunya es podia proclamar vencedora³⁶.

No conec suficientment la història de Catalunya com per atrevir-me valorar críticament la interpretació de Nicolau d'Olwer. En la seva conferència a l'Ateneu Barcelonès, l'historiador va voler resseguir dos tendències fonamentals i complementàries en l'evolució de la sobirania catalana. Per una banda, va argumentar com les Corts havien anat prenent consciència d'ésser la representació genuïna de Catalunya, més enllà del rei. Per altra banda, Olwer va explicar com el tercer braç, el popular, havia esdevingut progressivament el centre de les Corts. D'aquesta manera, el "poble" català s'havia acabat fent director de les seves llibertats, per sobre del Monarca i dels altres estaments.

No hi ha dubte, en qualsevol cas, que Nicolau d'Olwer, com tants contemporanis, llegia la història de Catalunya amb unes ulleres tintades pel moment present. És bastant probable que les ombres dels catalans del segle XIII quedessin esblaimades en escoltar algunes afirmacions olwerianes sobre el sentit del període que havien viscut. Tanmateix, aquesta forma liberal a la qual s'amollava la història de Catalunya no era cap novetat. Hem tingut ocasió de comprovar la seva sintonia amb el relat històric renaixentista. En canvi, era més novella l'aproximació en clau "republicana" i "popular". Olwer precisava que el braç popular no era la representació del conjunt de la població. Però la seva insistència en parlar del "poble" i de l'estament "popular" acabava confonent fàcilment l'oïdor o el lector. Escoltant Olwer, era força senzill que en la imaginació es confonguessin el braç ciutadà de les Corts amb els representants dels obrers i camperols del segle XX. L'ambigüïtat de l'historiador en alguns moments empenyia en aquesta direcció.

De fet, durant la Segona República hi hagué una certa tendència a assenyalar "el poble" com el veritable subjecte de la història de Catalunya. El concepte poble és complex i equívoc. També ho era llavors. En un sentit estrictament liberal, el "poble" significava la

---

³⁶ "El nostre poble s'organitza, renaixent, en forma democràtica, sota la suprema autoritat d'un Parlament elegit per sufragi universal. Les Corts Catalanes ressusciten, i en fer-ho poden constatar complida la Constitució I de la Cort de 1706. Ella decreta que, no pertanyent "en manera alguna ara ni jamay a la casa de Borbon" el govern de Catalunya, en ien perpètuament exclosos, inhàbils e incapaces Lluís Catorzé, rey de França, Lluís de Borbnón, Delfi de França, y Lluís, Felip y Carles, sos fills, y tota la posteritat descendència". Ibid, p. 38.

suma dels ciutadans, el conjunt de la nació, formada per tots els seus membres, sense distinció de cap mena. Parlar de sobirania popular equivalia, en aquest context, a parlar de sobirania nacional. El mot “poble” podia designar també, en relació a l’Antic Règim, els súbdits que no s’encabien dintre els estaments nobiliari i eclesiàstic. En aquest “poble” de l’Antic Règim hi havia una minoria burgesa, i una majoria camperola i menestral. En referència a aquesta majoria, per decantació metonímica, el concepte “poble” havia acabat identificant molts cops el gruix dels ciutadans no privilegiats. En el seu sentit més esquerrà, “el poble” consistia en els ciutadans que no destacaven ni pels seus galons nobiliaris, ni per la seva jerarquia eclesiàstica ni per les seves riqueses o propietats. Entre ells es comptaven, doncs, els menestrals, els camperols, els servents, els comerciants i els professionals liberals d’ingressos baixos. Fos com fos, el concepte poble era sempre ambigu i permeable. Aquí reia, justament, la seva força política. Era un mot d’evocacions pregones i d’adhesions immediates. També en l’àmbit de la memòria pública, la indefinició podia ésser útil. Sens dubte, els conceptes grandiloqüents i poc precisos -que cadascú entén a la seva manera- són recursos molt adients per transmetre determinades versions del passat i del present a un públic ampli sense gaires dèries de rigor científic.

Els reis i les elits polítiques, econòmiques i culturals perdien una mica de definició en l’enfoc dels historiadors i guanyava nitidesa “el poble” com a subjecte de la història de Catalunya. S’insistia, com hem vist, en la puixança que va adquirir el braç popular en les Corts catalanes. Pere Foix, en un article en què seguia fil per randa la interpretació històrica de Nicolau d’Olwer, reconeixia que, en efecte, “el braç popular tampoc representava d’una manera directa el poble”. Seguidament, però, l’historiador s’enardia amb la primacia de l’estament popular al Parlament: “ben aviat, el braç popular adquirí una preponderància que no plaïa als braços militars i eclesiàstic, la qual cosa demostrava el temperament liberal i democràtic de Catalunya”³⁷. Aquesta no era, però, la qüestió més important. El punt central de la lloança històrica del poble català radicava en el contrast entre el seu capteniment en els moments crítics i l’actitud de les capes superiors de la població del Principat. En aquests períodes de dificultats, les elits havien traït Catalunya i s’havien deixat encantar per l’influx de la Cort madrilenya. El poble, en canvi, els pagesos i menestrals, havien restat fidels a l’esperit català i havien mantingut viva la llengua. Gràcies a la seva lleialtat nacional havia estat possible el redreçament posterior. Ells eren, s’afirmava, la vera Catalunya.

El primer alcalde republicà de Barcelona, Jaume Aiguader, descrivia amb la seva acostumada vehemència la “traïció” històrica de les classes dirigents: “Ens abandonaren també els poderosos. Atrets per la magnificència de la Cort, les famílies aristocràtiques

---

³⁷ Pere Foix: “Les lluites per la llibertat de Catalunya”, *La Humanitat*, 9.I.1934, p. 8.

catalanes marxaren de la nostra vora. Aleshores Catalunya no fou més que poble, poble baix i classe mitjana”³⁸. Olwer fuetejava els intel·lectuals i els ambients culturals de la Catalunya Moderna i els acusava de -ja tradicionalistes, ja progressistes- haver-se venut l'ànima i la llengua a l'esperit de Castella.³⁹ Només el poble havia restat lleial a les essències de la pàtria i al testimoniatge de la llengua. Aquesta tesi queda exposada amb meridiana claredat en un article publicat a *La Humanitat* amb motiu d'un Onze de Setembre. “Passaren anys i més anys d'atuïment i de desnacionalització. Les classes adinerades es deixaren enlluernar per les sirenes de Madrid i gairebé s'hi passaren amb armes i bagatge. (...) El poble no abandonà mai la parla pròpia a despit d'imposicions i greuges”. El poble, silenciós i treballador, humil i desvinculat dels resplendors cortesans, havia servat la tradició catalana. “Sort d'això vam tenir -continuava l'article anònim de *La Humanitat*-; sort que el poble li fou fidel, sinó a hores d'ara estaríem assimilats completament, abjectament, a l'esperit de Castella”⁴⁰.

En alguns relats històrics, s'albira una incipient influència de la interpretació marxista de la història. Rovira i Virgili en pot ser un bon exemple. Al novembre del 1935, l'historiador va donar una conferència sobre el tema “la lluita de classes a través de la història de Catalunya”. L'historiador i polític republicà va fer notar el predomini del fet econòmic sobre el fet polític a la història del país i va concretar que “la lluita de classes s'inicià amb motiu del règim feudal i municipal de la reconquesta de l'emperador Carlemany”⁴¹. Rovira i Virgili continuà explicant la història medieval de Catalunya des d'aquesta perspectiva. Uns mesos abans, escrivia un article a *La Humanitat* ressaltant el xoc de classes que es produí a Barcelona al segle XV en la confrontació entre els partits de la “Busca” i la “Biga”, “el dels menestrals i el dels burgesos, el dels pobres i el dels rics”⁴².

De tota manera, la influència de la perspectiva i la terminologia marxista en el discurs històric no fou excessiva -almenys pel que fa a la seva exposició en tribunes polítiques i mediàtiques. La lògica nacional va dominar sempre sobre el discurs de classe. També els articulistes i historiadors més propers a les tesis esquerranes, donaren primacia a les categories nacionals. Tanmateix, aquests autors entenien que, en realitat, el plet nacional i la problemàtica social estaven molt entrelligades. Una cosa portava a l'altre. Donat que Catalunya havia estat des de sempre una nacionalitat d'esperit liberal, inclinació democràtica

³⁸ Jaume Aiguader i Miró: *Amb Catalunya i per Catalunya*. Barcelona, 1930.

³⁹ Lluís Nicolau d'Olwer: *Del patriotisme i la democràcia...*, op. cit., p. 37.

⁴⁰ H.: “A l'entorn de la data de l'Onze de Setembre, *La Humanitat*, 10.IX.1933, p. 1

⁴¹ cfr. *La Humanitat*, 28.XI.1935, p. 8.

⁴² Rovira i Virgili: “Els antecedents catalans de la qüestió social”, *La Humanitat*, 14.VIII.1935, p. 1.

i simpatia republicana⁴³, aprofundir en la consciència nacional catalana i deixar-se il·luminar per la seva història havia de conduir necessàriament a una major proximitat sentimental i a un major compromís polític amb els principis del republicanisme social. Aquesta era una de les formes de resoldre l'aparent aporia entre el caràcter retrospectiu i fronterer de tot nacionalisme i l'internacionalisme progressiu que l'obrerisme republicanista exigia.

Durant els anys republicans, no era estrany trobar a la premsa l'argumentació que sostenia que Catalunya havia estat sempre, en el fons, una nació republicana. La monarquia li havia estat, per dir-ho d'alguna manera, un adorn, un accessori potser necessari en un moment històric, però mai consubstancial. Antoni Rovira i Virgili tenia molt clar per què les dretes havien triomfat aclaparadorament a la resta d'Espanya l'any 1933 i, en canvi, havien pogut ésser contingudes a Catalunya. El republicanisme era molt més profund a Catalunya i s'arrelava en el subsòl de la seva consciència històrica. “Mentre que Catalunya compta amb la força pregonada d'un sentiment republicà que li ve de molt enllà del temps i de molt endins de l'ànima, Castella ha de sofrir l'assalt de la tradició monàrquica que hi ha en la seva terra grisa”⁴⁴, assegurava l'historiador. De fet, raonava l'autor, la Gran Catalunya era la nacionalitat més netament republicana de les quatre que componien la Península Ibèrica⁴⁵.

Catalunya semblava haver estat poble pioner de democràcia i llibertat. També havia sigut, segons alguns articulistes, poble capdavanter en els ideals republicans. Havia escampat la llavor del republicanisme al cor de Castella, i després d'alguns brots maldestres, aquest havia florit finalment. Referint-se al règim republicà, Cecili Gasòliba s'atrevia a dir: “aquest arbre, catalans, fou indubtablement, plantat nostre”, i recordava com, al llarg del segle XIX, els catalans arboraren a Espanya els ideals democràtics, liberals i republicans: “si hem d'admetre que amb Capmany les Corts de Cadis foren una ofensiva hegemònica catalana, la implantació de la primera república espanyola fou una batalla guanyada per aquesta hegemonia”⁴⁶. Ernest Ventós, dirigent destacat d'ERC a l'Ajuntament de Barcelona, reproduïa ufanós i enorgullit unes paraules de Gaziel, que restregaven als ulls castellans l'històric avantatge que portaven les terres catalanes en matèria republicana. “Una Catalunya ja saturada des d'anys de la plena idealitat de republicanisme. Mentre la resta d'Espanya

---

⁴³ Rovira i Virgili ho expressava a la premsa amb un xocant anacronisme: “Enmig de les condicions de l'època, la Catalunya medieval fou un poble d'avançada. Si volguéssim aplicar-li qualificatius moderns, podríem afirmar que fou un poble d'esquerra”. (A. Rovira i Virgili: “El catalanisme”, *La Cintat*, 5.XII.1934, p. 1).

⁴⁴ A. Rovira i Virgili: “Inquietud sota la festa”, *La Humanitat*, 14.IV.1934, p. 12.

⁴⁵ “De les quatre nacions peninsulars, n'hi ha una que és accentuadament i característicament republicana. Aquesta nació és la de l'Oest peninsular, la del litoral oriental de la Península Ibèrica. És Catalunya-València-Balears. És la més gran Catalunya”. A. Rovira i Virgili: “Una nació republicana”, *La Humanitat*, 31.VII.1934, 1.

⁴⁶ Cecili Gasòliba: “Festa Catalana”, *La Humanitat*, 28.II.1933.

donava un cent per cent de diputats de la monarquia borbònica, ja eren clàssiques les figures dels Pi i Margalls, Figueres, i, en els meus primers temps, dels Salmeron”⁴⁷.

La inclinació republicana de Catalunya no era considerada només una fal·lera del segle XX o, a molt retrocedir, del segle XIX. Catalunya hauria tingut sempre una tirada republicana. Així ho argumentava un llarg article a *La Humanitat*. Defensava l'autor (Carreras Valls) que ja el 1462 Catalunya havia proclamat la seva primera República. Esgrimia Carreras que el silenci dels historiadors i el caràcter obscur de la documentació no posava en dubte els fets evidents. “La primera manifestació de la forma republicana de Govern” a Catalunya s’esdevingué “el 9 de juny del 1462, en què la legítima representació de la totalitat dels estaments de Catalunya, bandejaven el rei i el dia 11 la reina, l’infant i tots els monàrquics que els seguissin”⁴⁸. En realitat, aquest fet era només el signe d’una tendència molt més fonda en la història del poble català. Aquest havia estat sempre espiritualment republicà. “Catalunya en la seva constitució interna, no ha tingut mai reis i si històricament apareix un dia sota l’acció tutelar dels comtes i un altre sota els que prenen el nom de reis d’Aragó i després sota el despotisme dels reis d’Espanya, el cert és que l’entusiasme per la corona no l’ha sentit Catalunya. El nostre poble, àdhuc en els moments de màxim esplendor monàrquic, com el que va de Jaume I al compromís de Casp, no fou res més que una República coronada, com amb frase feliç digué l’il·lustre frare Miquel d’Esplugues.”⁴⁹

La tesi de Carreras era forta. Una mena d’explosiu o de provocació historiogràfica. Potser una *boutade*. Carreras, però, no cavalcava sol. Seguia les petjades i es cobria de les possibles crítiques aixoplugant-se sota l’afirmació de Miquel d’Esplugues, conegut historiador. Aquest sostenia una idea molt clara i fàcil d’enunciar. Catalunya havia sigut sempre una “República coronada”. El més assenyalat del cas és que Miquel d’Esplugues no era un jove historiador provocador i progressista en cerca de notorietat. Esplugues era un monjo erudit, entrat en anys i prestigios.

Durant l’any 1933, esclatà una interessant polèmica acadèmica i mediàtica al voltant del Compromís de Casp. Hi dedicarem unes pàgines més endavant. Alguns historiadors bescantaven aquell conclave i acusaven als representants eclesiàstics d’haver arruïnat el futur de Catalunya per haver-se decidit per la monarquia castellana dels Trastàmara. El braç popular optava pel comte d’Urgell, però aquest cop no va aconseguir ser prou decisiu, i altres interessos van acabar imposant-se sobre els de Catalunya, que n’hauria pagat les conseqüències durant molts molts segles. Com es pot intuir, sota aquest debat historiogràfic

⁴⁷ Ernest Ventós: “Consagració”, *La Humanitat*, 13.IV.1932, p.6.

⁴⁸ R. Carreras Valls: “La República catalana del 9 de juny del 1462”, *La Humanitat*, 20.VI.1934, p. 8.

⁴⁹ R. Carreras Valls: “La República catalana del 9 de juny del 1462”, *La Humanitat*, 20.VI.1934, p. 8.

bategaven alguns temes de candent actualitat en la vida política del moment: la qüestió religiosa, la relació amb Castella, el paper del “poble”, etc.

En resposta a la controvèrsia històrica, fra Miquel Esplugues va publicar un llibret. El seu posicionament era clar. Catalunya, el poble català, no s’havia oposat frontalment al nomenament d’un Trastàmara perquè, al cap i a la fi, li era indiferent qui fos el monarca. Catalunya era una República Coronada, era essencialment republicana en la seva vida civil, i el nom o la dinastia del Monarca que la regís li era un assumpte secundari mentre s’avingués a respectar les seves constitucions i les seves “llibertats”. Així de clar i republicà resumia Esplugues el seu argument: “enllà i per sobre de la monarquia, Catalunya se sentia per dins republicana, com Venècia i Gènova, rivals seves, per exemple”⁵⁰. A diferència dels altres pobles ibèrics, afirma gosadament Esplugues, Catalunya era “una república de treballadors”. “El que els interessava era l’efectivitat de la reialesa com a llaç de la confederació i la llengua com instrument, si no d’unitat, d’hegemonia. Però rei vertader només ho era el poble”⁵¹.

Era precisament en aquest punt on el discurs històric del catalanisme republicà és desempeltava més clarament del relat proposat pel catalanisme renaixentista. Són ben conegudes les simpaties monàrquiques de Víctor Balaguer, per exemple. El polític i historiador català havia defensat un sistema liberal de doble sobirania política, compartida pel rei i les Corts com a representació del poble. El gran historiògraf romàntic català, però, no trobava rastre de republicanisme en la història de Catalunya. És veritat que, per sobre de tot, Balaguer reconeixia la fidelitat dels catalans a les seves “llibertats”. “Los catalanes no han querido ser nunca los realistas del rey sino los realistas de la libertad”⁵², sentenciava amb frase rodona. No obstant, el mateix escriptor afirmava explícitament unes pàgines més endavant, al fil d’un comentari sobre la Guerra dels Segadors i la proclamació de la República el 1640, que “los catalanes no habían sido nunca republicanos”⁵³. Això explicava, entre d’altres motius, la seva ràpida acceptació del rei de França com a nou sobirà. En efecte, per a Balaguer, el sentiment republicà no havia estat mai cap característica del poble de Catalunya. Els aixecaments violents no havien estat contra el sistema monàrquic, sinó contra l’amenaça puntual de les llibertats. Al contrari, en període d’esplendor nacional, “las cortes, lazo de amor que unía al pueblo con el rey, eran tan celosas de los derechos de aquel como de los suyos propios”⁵⁴.

---

⁵⁰ Miquel Esplugues: *El Compromís de Casp*. Altes Impressor, Barcelona, 1933, p. 11.

⁵¹ *Ibid.*, p. 12.

⁵² V. Balaguer: *Las calles de Barcelona*, op.cit., p. 16.

⁵³ *Ibid.*, p. 481.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 286.

b) Un nou passat per a la nova Espanya

El mes de maig del 1932 quedaria gravat en els annals de les Corts espanyoles. El dia 6, s'iniciava la discussió plenària de l'Estatut de Catalunya, cridat a aixecar aviat tota mena de passions polítiques, mediàtiques i socials arreu del país. El dia 8, s'obria el debat de la Llei de Reforma Agrària. Dues lleis cabdals de la República, que pretenien solucionar problemàtiques històriques de l'estructuració territorial i social de l'Estat. El nou règim es jugava la seva orientació. El país es trobava pendent del Parlament i els diputats esmolaven els seus recursos retòrics per sostenir la seva concepció d'Espanya i per augmentar el seu prestigi dialèctic. La discussió de l'Estatut venia precedida per decennis de mobilització catalanista, per una llarga història d'abrandades discussions a les Corts i per la por secular castellana al desmembrament d'Espanya. La representació dramàtica parlamentària, fou acompanyada d'una mobilització ciutadana massiva i apassionada. A l'entorn de la discussió de l'Estatut es posaren en peu la història i els sentiments, els projectes, els ideals i els prejudicis castellans i catalans covats al llarg de segles.

Les dretes i part de les esquerres temien l'esquinçament d'Espanya. S'apel·lava a la unitat històrica espanyola i al perill que l'Estatut li suposava. El 26 de maig, en aquest clima de desbordat debat polític i social, Manuel Azaña va parlar en seu parlamentària per defensar l'Estatut. El seu discurs, llarg, coherent i argumentat, va causar una pregona impressió i va aconseguir aixecar els ànims abatuts de les aspiracions catalanes. Somoguda, *La Ven de Catalunya* el va designar com "l'home de la Segona República" i el va comparar, per les seves ambicions i pel seu sentit històric, a Cánovas del Castillo⁵⁵. Amb la seva habitual retòrica acerada, lúcida, sistemàtica i sòbria, el primer ministre va desgranar la conveniència política i la justícia històrica de l'Estatut de Catalunya. En la llarga intervenció, va replicar aquells que apel·laven a les essències o a la història nacional per oposar-se a una àmplia autonomia catalana. "No estoy dispuesto a tolerar que se me hable de España en el sentido de que yo desconozco los intereses o la historia de España. ¿Qué saben ellos de España?", va espetar⁵⁶. El diari *La Humanitat* celebrà la relectura que Azaña havia proposat de la història espanyola. Per al diari republicà, el discurs del President del Consell hauria de servir d'esquema per a una nova redacció de la Història d'Espanya a les escoles⁵⁷.

---

⁵⁵ Cfr. Spectator: "Azaña, home d'Estat", *La Ven de Catalunya*, 31.V.1932, p. 1.

⁵⁶ J. M. Ridaó (ed.): *Dos visiones de España. Discursos en las Cortes Constituyentes sobre el Estatuto de Catalunya*. Galaxia Gutenberg, Barcelona, 2006.

⁵⁷ Cfr. Carles Madrigal: "Una nova versió de la història d'Espanya", *La Humanitat*, 31.V.1932, p. 8.

En realitat, des de temps enrere, el catalanisme havia reivindicat una nova interpretació de la història espanyola, que trenqués amb el prisma castellanocèntric. Cal recordar, com hem apuntat pàgines enrere, que el catalanisme no havia estat normalment hostil a la idea d'Espanya i sovint s'havia sentit identificat de grat en un projecte comú de caire nacional espanyol. Per a la majoria dels catalans, també per a aquells que impulsaren la primera Renaixença, “Espanya era la nació. Catalunya, la pàtria”⁵⁸. Un bon especialista en la cultura catalana del segle XIX, Josep Maria Fradera, ha descrit amb precisió el “doble patriotisme” dels catalans vuitcentistes⁵⁹. L'historiador ha rebutjat les interpretacions que s'han fet de la Renaixença des d'una perspectiva nacionalista posterior, normalment anacrònica i aliena a les preocupacions dels catalans vuitcentistes. Fradera recorda que, fins ben entrat el segle liberal, “las posiciones que se toman mayoritariamente en Catalunya se integraron sin problemas en el marco del discurso de la nación patria de todos los liberales”⁶⁰. El nacionalisme català divergent amb el gran relat nacional espanyol no va despuntar fins als darrers decennis del segle.

El que sí es desenvolupà en els àmbits intel·lectuals catalans vuitcentistes va ser “una lectura catalana del projecte nacional espanyol”⁶¹. A Catalunya va anar prenent forma una versió del que havia de ser la nació espanyola que es distanciava dels postulats centralistes i uniformadors predominants en altres indrets. Es proposava una arquitectura plural de la nova pàtria, basada sobre la diversitat que constituïa la realitat estatal. En aquest sentit, els renaixentistes reivindicaren les particularitats catalanes i refusaren una hermenèutica castellanocèntrica d'Espanya. El discurs polític i històric català accentuà progressivament les diferències i fins i tot les confrontacions amb Castella. Segons Jaume Aurell, ja en el període romàntic de la historiografia catalana (1830-1870) pot observar-se “una reacció contra todo lo castellano”⁶². El moviment nacionalista s'acabaria bastint-se en oposició dialèctica amb Castella i en oposició sistemàtica al centralisme puixant des del segle XVII.

El catalanisme va considerar unànimement que el centralisme havia estat funest per a Catalunya. De fet, s'adduïa que el centralisme de tall castellà havia estat el pecat original de l'Estat espanyol. “La història d'Espanya –escrivia un articulista a *La Veu*– va tenir un error

58 J. M. Fradera: “Visibilitat i invisibilitat de Víctor Balaguer”, a *L' Avenç: Revista d'història i cultura*, n. 262, 2001, p. 22.

59 Cfr. J. M. Fradera: “El proyecto liberal catalán y los imperativos del doble patriotismo”, a *Ayer*, n. 35, 1999, pp. 87-100. Cfr. també J.M. Fradera: *Cultura nacional en una societat dividida: patriotisme i cultura a Catalunya (1838-1868)*. Curial, Barcelona, 1992.

60 J.M. Fradera: “La política liberal y el descubrimiento de una identidad distintiva en Cataluña (1835-1865)”, a *Hispania: Revista Española de Historia*, n. 205, 2000, p. 677.

61 J. M. Fradera: “El proyecto liberal catalán y los imperativos del doble patriotismo”, a *Ayer*, n. 35, 1999, p. 98.

62 J. Aurell: “La formación del imaginario histórico del nacionalismo catalán, de la Renaixença al Noucentisme (1830-1930)”, op.cit., p. 266.

inicial en la seva orientació política: la de voler fer d'Espanya un Estat uniformista en el qual els seus diferents pobles quedessin reduïts a l'estil i a les lleis de Castella"⁶³. Ja al segle XIX, el gran historiògraf català Antoni Bofarull es planyia que la Monarquia hispànica hagués reduït Catalunya "al papel de provincia secundaria" i hagués considerat totes les antigues nacions independents com "una agregación a la Corona de Castilla"⁶⁴. Pi i Margall assenyalava el centralisme com a responsable de la decadència hispànica⁶⁵. Tots els historiadors i polítics catalanistes compartien aquest paradigma interpretatiu, que blasmava el centralisme i criticava la reducció d'Espanya a Castella.

La historiografia catalana del segle XIX s'havia esforçat per propulsar una nova lectura de la història espanyola, que no se centrés exclusivament en Castella sinó que incorporés també les trajectòries dels antics regnes hispànics i la seva cooperació posterior al projecte comú espanyol. Així, l'historiador Víctor Balaguer reivindicava una ampliació de la història d'Espanya i de la pròpia interpretació de la realitat espanyola. "Salvo alguna honrosa excepción, Castilla es España para los historiadores generales. Hablan siempre del pendón castellano, de los leones y las torres, de las glorias y las libertades castellanas, y escriben muy satisfechos la historia de Castilla creyendo escribir la de España. Es un grave error. España es un compuesto de diversas nacionalidades"⁶⁶.

El problema no només era historiogràfic, sinó principalment de definició espanyola. Què era Espanya? Aquesta era la pregunta de fons. De la resposta a aquesta qüestió depenia, en bona mesura, el posicionament davant de l'Estatut. Al juny del 1932, en plena discussió sobre el projecte estatutari, *La Veu* publicava part del pròleg que Cambó acabava d'escriure per a una edició de *El sentiment de Pàtria*, de Joan Maragall. Cambó assegurava que hi havia una pregunta decisiva, "de vida o mort". "Què és Espanya. És un sol poble o és un agregat de pobles? És un còrcol amb centre o és un joc d'atraccions de centres diferents?"⁶⁷. El catalanisme havia defensat constantment una concepció plural d'Espanya, movent-se entre un primer pluriregionalisme i un posterior plurinacionalisme de l'Estat.

Els nacionalistes catalans de la Segona República mantenien el que els seus precursors renaixentistes havien sostingut amb tota mena d'arguments literaris, històrics i polítics. Espanya era i havia estat en la seva història un conjunt de pobles amb personalitats diferents. L'assimilisme i el centralisme no només encarceraven Espanya i endogalaven les

⁶³ Francesc d'A. Vendrell: "Rectificaciones patriótiques", *La Veu de Catalunya*, 4.V.1932, p. 1.

⁶⁴ A. Bofarull i Brocà: *Historia crítica civil y eclesiástica de Catalunya*, vol. VIII, Barcelona, 1876, p. 7.

⁶⁵ Cfr. J. Aurell: "La formación del imaginario histórico del nacionalismo catalán, de la Renaixença al Noucentisme (1830-1930)", op.cit., p. 272.

⁶⁶ V. Balaguer: *Historia de Cataluña*. Imprenta de Manuel Tello, Madrid, 1885 (1ª ed., 1860), p. 4.

⁶⁷ "El sentiment de Pàtria", *La Veu de Catalunya*, 23.VI.1932, p. 1.

aspiracions dels seus pobles, sinó que també traïen la veritable història nacional. Un dels problemes fonamentals del país i del seu estancament era la impossibilitat de reconèixer la seva pròpia veritat constitutiva. “Espanya segueix en període constituent –escrivia el periodista regionalista Joaquim Pellicena- per una raó molt senzilla. Perquè està mal constituïda, perquè està constituïda artificialment. Mentre la seva constitució escrita no respongui a la seva constitució interna, íntima, és a dir, a la seva constitució natural, no acabarà aquest defici que pateix des de ja fa més d’un segle”⁶⁸.

En aquest sentit, el nacionalisme moderat defensava que l’estructuració plural o federal de l’Estat no debilitava pas Espanya, sinó que l’enfortia. En primer lloc, perquè, reconeguda la seva personalitat, les nacionalitats se sentien més a gust i més compromeses amb el projecte comú. Segonament, perquè la constatació jurídica i política de la diversitat corresponia a la essència i a la història del país. *La Veu de Catalunya* justificava els seus arguments nacionals catalans “en nom d’un veritable patriotisme espanyol, constructiu, intel·ligent i fecund, que tingui les arrels en la pròpia història i en la pròpia essència d’Espanya”, ja que “el màxim patriotisme espanyol consisteix a treballar per a constituir Espanya segons la seva constitució interna, segons la seva naturalesa”⁶⁹.

El que el nacionalisme català no separatista lamentava era l’hermenèutica restrictiva d’Espanya, que identificava Espanya amb Castellà i allò espanyol amb allò castellà. Aquesta interpretació estesa en diversos àmbits peninsulars tendia a recelar de la llengua catalana i de la prosperitat de Catalunya, que albirava com una amenaça. Segons veus autoritzades del nacionalisme català, el problema de fons reia en una perspectiva radicalment equivocada i perillosa, que tenia caïres netament separatistes, ja que establia una diferència entre el “nosaltres” espanyol-castellà i el “vosaltres” catalans⁷⁰. “Sols una concepció separatista pot impedir ara la solució del plet català –afirmava *La Veu*. Però aquesta concepció separatista no neix a Catalunya, sinó al centre”⁷¹. El problema català trobaria solució quan la mentalitat hegemònica castellana i els polítics de Madrid haguessin comprés que Espanya i “lo español” englobava també Catalunya i les seves característiques pròpies. El desenvolupament de la nació catalana i de la seva fesomia particular no era una amenaça, sinó un timbre de glòria per l’Espanya compartida i plural. L’any 1935 *La Veu de Catalunya* denunciava un polític madrileny que “suposa que eren una cosa idèntica catalanització i

⁶⁸ J. Pellicena: “Unitarisme i universalitat”, *La Veu de Catalunya*, 25.VI.1936, p. 9.

⁶⁹ Editorial, *La Veu de Catalunya*, 10.XII.1935, p. 13.

⁷⁰ Cfr. la defensa de l’Estatut a les Corts per part del President de la Lliga, Ramon d’Abadal, a mitjan de maig del 1935. Cfr. també Editorial, “Confiança justificada”, *La Veu de Catalunya*, 29.V.1932, p. 1; Editorial, “La discussió de l’Estatut”, *La Veu*, 15.V.1932, p. 1; Editorial, “Els prejudicis contra Catalunya”, *La Veu*, 1.VI.1935.

⁷¹ Editorial, “La nostra Renaixença”, *La Veu de Catalunya*, 19.VI.1932, p. 1.

desespanyolització”. “Aquí hi ha tota la clau del problema”, continuava l’editorial, per concloure que “nosaltres hem defensat sempre que, dintre del conjunt hispànic, la llengua catalana és tan espanyola com la castellana”⁷².

En els seus primers anys, la Lliga Regionalista no havia manifestat amb claredat o insistit tant en aquest posicionament. Amb el pas dels anys, i sobretot al llarg de la Segona República, l’aniria assumint encara més pregonament i el manifestaria sovint en seu periodística i parlamentària. Cambó ho expressava amb nitidesa en el pròleg que hem esmentat abans. “¿Qui podrà oposar-se en nom d’Espanya, a la grandesa d’Espanya, si Catalunya és Espanya? (...) Si s’admet, sincerament, efusivament, que Catalunya és tan Espanya com Castella i Aragó i Andalusia; que la llengua catalana i el dret i l’art de Catalunya són coses tan espanyoles com la llengua i el dret i l’art de Castella”⁷³, el plet i la confrontació quedarien aviat superats.

En el discurs amb què hem obert aquest epígraf, Azaña va reprendre alguns dels arguments clàssics del nacionalisme català, tot i que els va matisar. En primer lloc, el primer ministre va aclarir que l’Estatut no establia una línia divisòria entre els espanyols i els catalans ni creava un Estat paral·lel a l’espanyol. L’autonomia catalana i el seu govern quedaven inserits en l’estructura de l’Estat, en formaven part i en depenien jeràrquicament. No calia témer pel desmembrament estatal, perquè l’autonomia no li era una realitat aliena, sinó una part integrant. No es debilitava l’Estat. El que calia, però, era canviar la perspectiva sobre l’Estat⁷⁴.

El que més ens interessa en aquest treball, però, és constatar com Azaña argumentà en favor de l’Estatut utilitzant raonaments històrics i referint-se precisament el període de la història d’Espanya més lloat pels unitaristes i defensors de les essències patriòtiques. El president del Consell explicà la manca d’homogeneïtat als territoris de la Monarquia hispànica dels segles XV, XVI i XVII. De fet, argumentava Azaña, la Monarquia no era anomenada Espanyola, sinó Catòlica. El seu domini desbordava amb escreix els límits de la Península Ibèrica. Els diversos territoris i regnes, amb la seva fesomia i furs particulars, es trobaven units sobretot per la vinculació dinàstica, no pel projecte o la similitud nacional⁷⁵. Felip II, per exemple, havia dividit l’aparell governatiu de l’Estat en Consells territorials i no

⁷² Editorial, “Els prejudicis contra Catalunya”, *La Ven de Catalunya*, 1.VI.1935, p. 1.

⁷³ “El sentiment de patria”, *La Ven de Catalunya*, 23.VI.1932, p. 1.

⁷⁴ Deia Azaña: “Las regiones, después de que tengan la autonomía, no son el extranjero; son España, tan España como lo son hoy; quizá más, porque estarán más contentas. (...) El organismo de gobierno de la Región –en el caso de Catalunya la Generalitat– es una parte del Estado español, no es un organismo rival, ni defensivo ni agresivo, sino una parte integrante de la organización del Estado de la República española”. (Cfr. J.M. Ridaó: *Dos visiones de España*, op.cit., p. 104).

⁷⁵ Cfr. Discurs de M. Azaña a les Corts, el 27.V.1932. (Cfr. J. M. Ridaó: *Dos visiones de España*, op.cit., p. 83ss.)

en consells sectorials. Azaña es dirigia llavors als diputats i als lectors de tota Espanya i llançava al vol unes preguntes que volien desarmar l'argumentació historicista o essencialista d'aquells contraris a l'autonomia de Catalunya. “¿El siglo XVI, el siglo XVII, son grandes siglos españoles? ¿Es aquél el esplendor del genio español en la historia? ¿Éramos un pueblo importante, una monarquía fuerte? ¡Ah! ¿Sí? Pues no hay en el Estatuto de Cataluña tanto como tenían de fuero las regiones españolas sometidas a aquella monarquía”⁷⁶.

D'acord al president del Consell, l'Estatut no trencava amb la història espanyola, sinó que s'arrelava en un model nacional provat en temps esplendorosos. La proposta d'articular una nova Espanya descentralitzada “no está en desacuerdo con la tradición española: en vez de destruirla, la restaura”⁷⁷. En la seva interpretació històrica, però, Azaña introduïa algunes variants significatives amb respecte a l'hermenèutica habitual del catalanisme. El polític rebutjava l'acusació contra Castella d'haver volgut monopolitzar la vida del país i d'haver suprimit les llibertats dels antics regnes. Per a Azaña, Castella havia estat la primera víctima de la política antiliberal dictada per la Monarquia. Una Monarquia que no actuava tant amb intenció assimilista com amb voluntat d'estendre el seu domini universal i despòtic sobre els súbdits. Els furs, les llibertats i les constitucions havien estat demolits no per voluntat de bastir una pàtria homogènia amb un únic sentir nacional, sinó per suprimir els obstacles i les institucions regionals que dificultaven el govern absolut i parapetaven la llibertat dels ciutadans⁷⁸. Els catalans havien estat, en aquest sentit, els darrers en renegar de les seves llibertats. “El último estado Peninsular procedente de la antigua monarquía católica que sucumbió al peso de la Corona despótica y absolutista fue Cataluña; y el defensor de las libertades catalanas pudo decir, con razón, que él era el último defensor de las libertades españolas”⁷⁹. En línia amb la historiografia catalana romàntica i liberal, Azaña recordava que els catalans havien estat llavors capdavanters i baluard de la llibertat a Espanya.

Deixant de banda el discurs d'Azaña, cal recordar que els catalans del segle XIX i principis del XX no només havien recuperat la consciència de la seva identitat diferencial i s'havien inflammat en el desig progressiu de disposar novament d'una vida plena i autònoma. Com bé ha demostrat Ucelay-Da Cal⁸⁰, els dirigents polítics i intel·lectuals del Principat van pretendre també que la Catalunya renascuda fos la impulsora de la regeneració i del progrés a Espanya. Com hem vist en el capítol anterior, el discurs catalanista proclamava el caràcter

---

⁷⁶ Ibid., p. 97.

⁷⁷ Ibid., p. 82.

⁷⁸ Ibid., p. 87.

⁷⁹ Ibid., p. 88.

⁸⁰ Cfr. E. Ucelay-Da Cal: *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*. Edhasa, Barcelona, 2003.

pioner de Catalunya al llarg de la història. Durant el segle XIX i XX, els catalans van procurar recuperar aquest tarannà capdavanter. No només tenien un altre model d'Espanya. Volien encapçalar política i econòmicament la nova realitat espanyola.

Catalunya havia de ser el motor d'una nova Espanya, renovada i dinàmica. Aquesta concepció la trobem en els republicans federals catalans, que tanta influència van tenir en la Primera República, en la formulació imperialista de Prat de la Riba o en la idea pregonament assumida pels dirigents d'ERC que Catalunya havia de ser l'estendard de la República. Prat de la Riba remarcava satisfet com "l'art, la literatura, les concepcions jurídiques, l'ideal polític i econòmic de Catalunya han iniciat l'obra exterior, la penetració pacífica d'Espanya, la transfusió a les altres nacionalitats espanyoles i l'organisme de l'Estat que les governa"⁸¹. El 1930, el dirigent de la Lliga Regionalista, Joaquim Pellicena, publicava *El nostre imperialisme*, on reprenia les tesis de Prat i recordava que Catalunya tenia "la missió ideal de despertar amb el seu impuls i amb el seu exemple les forces adormides de tots els pobles espanyols"⁸². Pellicena esmentava la contribució indefugible de Catalunya en la modernització econòmica d'Espanya.

L'any 1935, Azorín publicà en un diari madrileny l'article "Todo un pueblo", en el qual refermava el caràcter pioner de Catalunya durant el segle XIX. Catalunya, segons Azorín, havia sigut l'ariet del republicanisme federal. Havia estat també la introductora de la modernitat cultural a Espanya. "Por Catalunya entra en España el romanticismo. En Catalunya ha dado más tarde los primeros vagidos el naturalismo literario"⁸³. De tota manera, els catalans no necessitaven que vinguessin de fora a recordar els seus "mèrits històrics". S'ho recordaven més d'un cop. Així, en un llibre de text reeditat durant la Segona República, es podien llegir les contribucions històriques de la Catalunya medieval: "introduí a Espanya la cultura grega i llatina, i adoptà el cristianisme, que era causa de progrés. Fou la primera nació d'Espanya que es veié lliure dels àrabs. Ajudà en gran manera les altres nacions de la Península per treure els àrabs dels seus territoris. Donà a les primeres nacions d'Europa les seves lleis nàutiques. Escampà per Espanya el bon gust literari i artístic"⁸⁴. Un cop proclamada la República, alguns sectors del catalanisme van concloure que Catalunya havia de continuar essent allò que havia estat en els seus moments zenitals: motora de progrés i baluard de la llibertat. No era, com veurem, una idea minoritària. Era tan influent i estesa que acabà plasmant-se en la nit tràgica del 6 d'octubre.

---

⁸¹ Prat de la Riba: *La nacionalitat catalana*, op.cit., p. 117.

⁸² Joaquim Pellicena: *El nostre imperialisme. La idea imperial de Prat de la Riba*, Barcelona, 1930, p. 8.

⁸³ Azorín: "Todo un pueblo", cfr. *La Humanitat*, 12.V.1935, p. 13.

⁸⁴ N. Font i Sagué: *Història de Catalunya*. Impremta i Editorial Altés, Barcelona, 1933, p. 169.

c) Catalunya, “baluard de la República”

Uns mesos després del celebrat discurs de Manuel Azaña sobre l'Estatut a les Corts, un cop aprovat l'Estatut, el president del Consell de Ministres va encetar una gira triomfal per diverses ciutats catalanes. A Barcelona, va ser rebut per Francesc Macià i per una gran gernació ciutadana. Eren les darreries de setembre del 1932. Davant d'ell, el President de la Generalitat va evocar un altre cop les paraules del transcendental parlament i va anunciar-li que Catalunya no recuperava les llibertats per fruir-ne sola, sinó que volia ser esperó per a l'alliberament de tots els pobles d'Espanya. A més, davant la multitud congregada, com si endevinés un futur possible, Macià es va comprometre a defensar fins a la fi la República que havia reconegut l'autonomia de Catalunya. “Vosotros encontraréis en Catalunya el puntal más firme para el sostenimiento de las libertades de la República; vosotros encontraréis en Catalunya los más enérgicos defensores de la República; y si alguien levantara la mano...! contad con el brazo de Catalunya, contad con todo su esfuerzo”⁸⁵.

Catalunya sentia una especial afecció per la República. Els apòstols i dirigents del nou règim al Principat recordaven que, després de molts anys de lluita i de molts intents eixorcs, Catalunya havia recuperat la seva autonomia un cop esbandida la Monarquia. La República havia permès “l'alliberament” de Catalunya. L'intel·lectual i dirigent d'ERC Josep Trabal escrivia que Catalunya havia desitjat la República “perquè estimava que la llibertat de Catalunya no era possible sota el jou de la tirania monàrquica”⁸⁶. Tot i que els catalans havien esperat una autonomia més àmplia i fins i tot havia acaronat obertament l'Estat federal, l'ambient general era d'agraïment a la República. S'afirmava que el poble català en seria, doncs, sentinella i defensor, i més tenint en compte el seu sentit pregonament liberal i republicà. La sort de l'Autonomia i de la República semblaven haver quedat enllaçades. “Nosaltres hem mantingut, i mantindrem sempre –afirmava *La Humanitat*- que la llibertat de Catalunya és la garantia més sòlida de la permanència de la República Espanyola. (...) Cada ciutadà de Catalunya, ple d'interior satisfacció, guanyat pels imponderables de la fe patriòtica recuperada, serà un defensor acèrrim de la República que l'haurà comprès i l'haurà servit”⁸⁷.

En realitat, per a alguns, la causa de Catalunya i la causa de la República eren inseparables. Així ho havia defensat Azaña en una conferència a Barcelona l'any 1930, sostenint que la problemàtica de Catalunya i d'Espanya només es podia arreglar amb un criteri liberal: llibertats polítiques i ciutadanes per a tots els espanyols, llibertat d'autonomia

---

⁸⁵ Cfr. *La Humanitat*, 26.IX.1932, p. 4.

⁸⁶ Josep A. Trabal: “L'hora de Catalunya”, *La Humanitat*, 9.IX.1932, p. 1.

⁸⁷ Editorial, “Catalunya, sinònim de República”, *La Humanitat*, 30.VII.1932, p. 3.

per a Catalunya. Els destins d'una i altra causa es trobaven entrelligats. Azaña ho reiterava amb particular nitidesa en la seva arribada a Barcelona amb l'Estatut sota el braç. Davant de Macià i de la ciutadania reunida, el president del Consell, llavors amb estrella ascendent, assenyalava els vincles indissolubles que unien la satisfacció de Catalunya i el triomf de la República: “La República sin una Catalunya republicana sería una República claudicante y débil; pero Cataluña sin una República liberal como la nuestra, sería mucho menos libre de lo que puede ser; de suerte que están vuestra libertad y la República y la República y vuestras libertades catalanas indisolublemente unidas. Ni una podría existir sin la otra, ni nadie atentaría a la una sin atentar inmediatamente contra la otra”⁸⁸. El polític i historiador Lluís Nicolau d'Olwer resumia aquests plantejaments en una sentència rodona: “Catalunya ha triomfat per la República i la República ha triomfat per Catalunya”⁸⁹.

A Catalunya s'anava covant la idea que el govern autonòmic català era un garant privilegiat del nou règim. El suposat tarannà republicà del poble català, la vinculació entre l'autonomia de Catalunya i la forma republicana i l'hegemonia política d'Esquerra, convertien l'autogovern català en un “ferm puntal de la República”⁹⁰. Aviat començaria a designar-se Catalunya com el “baluard” del règim. A l'agost del 1932, Sanjurjo s'aixecava amb poc èxit contra el govern republicà. La militarada desencallava i propulsava l'aprovació de l'Estatut. Al mateix temps, permetia llegir a *La Humanitat* un titular que mesos més tard esdevindria un leit motiv del diari i dels discursos polítics al Principat. L'onze d'agost del 1932, el periòdic obria amb el titular “Catalunya, el més ferm baluard de la República”⁹¹.

Aquest vector conceptual, d'expressió senzilla i conseqüències obertes, va guanyar presència en l'espai públic a partir del 1933, quan el govern d'Azaña entrà en paràbola declinant i hom començà a ensumar una possible victòria de les dretes puixants. La República, tal com havia estat plantejada pels seus ideòlegs esquerrans, acarava un futur incert. Poques setmanes abans de les eleccions generals del 1933, que donarien la victòria a la dreta, Francesc Macià i Lluís Companys reprenien aquest eix discursiu. En els seus parlaments en el II Congrés Extraordinari d'ERC, Macià advertia que “si la República caigués allà, aquí a Catalunya no cauria”. En la mateixa línia, el que més tard seria president de la Generalitat, proclamava que “si la República espanyola trontollava, la República catalana seria el seu reducte!”⁹².

⁸⁸ Cfr. *La Humanitat*, 26.IX.1932, p. 5.

⁸⁹ Ll. Nicolau d'Olwer: *Del patriotisme i la democràcia en el procés constitucional de la Catalunya Antiga*, op.cit.

⁹⁰ Editorial, “Catalunya, puntal de la República”, *La Humanitat*, 11.III.1933, p. 3.

⁹¹ Cfr. *La Humanitat*, 11.VIII.1932, p. 10.

⁹² Cfr. *La Humanitat*, 8.X.1933, p. 8.

Un mes i mig més tard, la dreta s'imposava a tot Espanya. A Catalunya, ERC resistia la davallada, però es veia superada per la Lliga en nombre de diputats. Els regionalistes s'imposaven a la ciutat de Barcelona. Es tractava, però, de la derrota menys dolorosa de tot Espanya. Les esquerres republicanes havien perdut el control del govern estatal. El govern de la Generalitat de Catalunya s'havia convertit, efectivament, en el seu reducte, en la major instància de poder espanyola controlada per republicans esquerrans. “Baluard de la República s’ha dit aquests dies referint-se a Catalunya”⁹³, es llegia a *La Humanitat* pocs dies després de les eleccions. Davant de l’amenaça de ser desbordats per la dreta també a Catalunya, els republicans nacionalistes van reconstruir ràpidament els ponts destruïts suïcidament l’any anterior. Va reconstituir-se una entesa entre les formacions nacionalistes progressistes i la renovada coalició esquerrana s’imposà a les eleccions municipals del gener del 1934. El triomf accentuà encara més la consciència dels dirigents catalans d’haver esdevingut una mena de tabernacle de les essències republicanes. Però és que no havien guanyat legítimament els radicals i les dretes les eleccions del 1933? És que els radicals no eren republicans de provada solidesa i les dretes accidentalistes no van acabar fent professió republicana? Sí que ho van fer. Els republicans esquerrans catalans i espanyols no pugnaven només per la forma de govern republicana, sinó que es batien per una república determinada, per la República laica i socialitzant que havien defensat durant molts anys de lluita i conquerit amb la Constitució del 1931. Les diverses semàntiques de la República que convivien a Espanya als anys trenta són, però, matèria d’un altre capítol.

Quedem-nos, de moment, en aquella idea força que recorria els àmbits republicans de l’esquerra catalana i espanyola durant el primer semestre de l’any 1934. Catalunya, amb el seu govern autònom al capdavant, s’havia convertit en el darrer mur de la “República del 14 d’abril”. El líder rabassaire Amadeu Aragai ho afirmava en les albors de l’any: “Catalunya, i amb ella tots nosaltres, sabrà fer honor a les seves grans ambicions: ésser el baluard de la República, la inexpugnable defensa de la llibertat”⁹⁴. Azaña havia dit temps enrere que la causa de Catalunya i la de la República anaven entrelligades. Fos més o menys realista la seva percepció, el cert és que a la primavera i a l’estiu del 1934, els líders republicans esquerrans del conjunt de l’Estat consideraven que el “contingut” fonamental de la República es trobava amenaçat per un dèbil govern republicà centrista recolzat per uns “monàrquics vergonyants”. A Catalunya, a més, els nacionalistes republicans veien perillar part de l’autonomia conquerida. Al juliol del 1934, Azaña pronunciava un gran discurs al Teatre Pardiñas de Madrid. Des de la capital, l’antic president del Consell de Ministres posava la seva esperança en el govern català, on dipositava l’esperança republicana. “Tothom que sigui

---

⁹³ Editorial, “Aniversari”, *La Humanitat*, 6.XII.1933, p. 1.

⁹⁴ A. Aragai: “Catalunya, baluard de la República”, *La Humanitat*, 3.I.1934, p. 8.

republicà i no vulgui sacrificar els interessos espanyols perpetus a una execrable política feta des de Madrid, ha d'ajudar i aplaudir la funció netament republicana que es realitza a Barcelona". I afegia encara: "Catalunya és l'únic baluard republicà que ens queda; el govern de Catalunya és l'únic poder republicà que hi ha en peu a la Península"⁹⁵.

Més de setanta-cinc anys enrere, el jove historiador romàntic Víctor Balaguer havia escrit: "Siempre ha sido Catalunya el baluarte de la libertad en España"⁹⁶. En la nit del sis d'octubre, Companys va encarnar tot un discurs històric i polític que havia amarat profundament la consciència nacional catalana. No tinc coneixements suficients per afirmar si, en aquell trencament de l'ordre constitucional, Companys encarnava la història o el mite. Interpretava, d'una manera tràgica i èpica, d'acord al tarannà polític de les esquerres catalanes, un paper redactat de lluny. En aquella nit que uns consideraren gloriosa i altres una trista atzagaiada, despuntava la historiografia romàntica liberal, ressonava el lligam que Azaña havia proclamat entre els destins de Catalunya i de la República i fins i tot repercutia la crida imperial de la Lliga a fer de Catalunya la força dirigent d'Espanya. Companys va convidar els republicans espanyols a establir a Barcelona la capital d'una república federal, lliure de les "forces monarquitizants i feixistes que d'un temps a ara pretenen traïr la República". Catalunya, centre d'una nova Espanya. Catalunya, salvadora de la República. Catalunya, baluard de les llibertats universals.

---

⁹⁵ Cfr. *La Humanitat*, 3.VII.1934, p. 3.

⁹⁶ V. Balaguer: *La libertad constitucional*. Imprenta Nueva de Jaime Jepús, Barcelona, 1858, p. 225.

3. Figures i moments de les llibertats catalanes

a) La guerra dels segadors

La guerra dels Segadors ha estat, sens dubte, una de les cesures fonamentals en la història de Catalunya i un dels episodis zenitals de la memòria catalanista. Pels seus contorns històrics, el Corpus de Sang i la Guerra dels Segadors semblaven cridats a esdevenir un lloc de memòria central del nacionalisme republicà. L'erosió de les relacions amb la Cort de Madrid, el trencament final amb la Monarquia Hispànica i la proclamació de la República catalana haurien pogut engrescar sense dificultats la memòria dels ambients republicans. El caràcter social de l'aixecament del 1640 i la participació activa dels segadors, haurien pogut atreure el sentit històric dels sectors més esquerrans. El capteniment revolucionari de les elits i del poble haurien pogut fer vibrar la consciència històrica d'aquells que albiraven la Revolució com a principal horitzó vital i polític. El refús del projecte centralista d'Espanya dissenyat per Olivares, l'oposició dialèctica amb Castella, la defensa abandonada dels principis paccionistes¹ i la reivindicació de la sobirania catalana, haurien pogut desvetllar de forma natural la delectança evocativa dels nacionalistes. Finalment, el regust èpic de la gesta del 1640 hagués pogut captar sense dificultat l'atenció de tots aquells que, com hem vist, es veien imbuïts d'un inevitable sentiment romàntic davant la història.

Per altra banda, a finals dels anys deu, el nacionalisme català més sobiranista i progressista havia pres com a bandera commemorativa Pau Claris, apuntant així una cultura de memòria alternativa a la que s'anava institucionalitzant al voltant de Casanova. El culte a Pau Claris va començar a prendre volada a ran de la inauguració de la seva estàtua el 1917. Les concentracions entorn del seu monument van adquirir aviat accents radicals. L'any 1925, Estat Català va emetre bons sota l'advocació de Claris per sufragar la seva lluita per la independència². L'historiador González Calleja sosté que la Lliga havia preferit donar primacia a Casanova i a la Guerra de Successió per eludir les ressonàncies socials que tenia la memòria de la Guerra dels Segadors³. “Davant la figura de Rafael Casanova –afegeix

---

¹ En la seva conferència a l'Ateneu Barcelonès sobre “El patriotisme i la democràcia constitucional en el procés constitucional de la Catalunya antiga” (3.III.1933), Nicolau d'Olwer recordava que els representats catalans argüïren el “trencament del pacte” fonamental entre el Rei i les Corts com un dels justificant principals de la proclamació de la República Catalana.

² Cfr. E. González Calleja: “Bon cop de falç”: mitos e imaginarios bélicos en la cultura del catalanismo”, a *Historia y política: ideas, procesos y movimientos sociales*, n. 14, 2005, p. 126.

³ *Ibid.*, p. 126.

Michonneau-, el catalanisme radical erigí la de Pau Claris. (...) El gest de secessió de Pau Claris es va convertir en el símbol d'una Catalunya democràtica i republicana⁴.

Per tots aquests motius, sorprèn notablement que la figura de Pau Claris i l'evocació de la Guerra dels Segadors ocupessin un lloc secundari en la cultura commemorativa de la Segona República. Es tracta d'un fet una mica desconcertant, difícil d'explicar. En l'imaginari històric del període republicà, el 1640 va tenir sempre un caràcter d'apèndix de la gesta del 1714. Es tracta d'un fet estrany perquè, en principi, la ruptura catalana amb Castella l'any 1640 apareix com més pregonament catalanista, republicana i revolucionària que la que s'esdevingué mig segle més tard. En la guerra de successió, els catalans havien lluitat, al cap i a la fi, per un rei espanyol. En la guerra dels Segadors, en canvi, els catalans s'havien batut obertament contra la Monarquia Hispànica i havien proclamat la seva desconnexió de la mateixa. A despit de tot això, la commemoració del Corpus de Sang fou sempre més tèbia que la de l'Onze de Setembre. Per diverses raons, la cultura històrica catalana esguardava amb més interès l'èpica resistència del segle XVIII que la ruptura republicana del 1640. Penso que no hi ha una explicació clara d'aquest fet. Modulats a Pascal, podríem concloure que, a l'igual que el cor, també la memòria pública té raons i viarans sentimentals que la raó històrica no entén. El fet és que la memòria pública de la Segona República va seguir els rails de la cultura commemorativa predominat al primer terç del segle i va mantenir la preponderància de Casanova per sobre de Claris.

Podem intentar desbrollar algunes causes, a manera de simples hipòtesis. En primer lloc, cal recordar que la xifra 1714 estava gravada en l'imaginari col·lectiu amb un vermell més intens. Tenia uns tons èpics i martirials més marcats, molt del gust de la sensibilitat històrica catalana. La seqüència de fets era més dramàtica. Primer, una resistència "heroica". Després, la desfeta absoluta, completa, l'anihilament de tota la personalitat nacional. El cop, per més intens, era més fàcil de recordar. Casanova havia caigut ferit al camp de batalla. Claris havia finit els seus dies al llit. El final de la guerra dels Segadors no havia estat tan nítid. Per una banda, la irreparable pèrdua de la Catalunya Nord. Per altra, una posició tendencialment conciliadora des d'ambdues parts que havia cristal·litzat en una àmplia restauració de les "les llibertats" catalanes⁵. A més, la curta durada de la República Catalana

⁴ S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p. 275. Sobre la presència i la utilització de Pau Claris en la cultura històrica catalana, cfr. E. González Calleja: "Bon cop de falç": mitos e imaginarios bélicos en la cultura del catalanismo", op.cit.; A. Balcells: *Llocs de memòria dels catalans*, op.cit.; A. Simon: Simon i Tarrés, Antoni: "Els mites històrics i el nacionalisme català. La història moderna de Catalunya en el pensament històric i polític català contemporani (1840-1936)", op.cit.; R. García Cárcel: "Pau Claris: un mite rentable", a *L'Aveng*, n. 50, 1982, pp. 54-58; J. Vidal Pla: "La Guerra dels Segadors: mite i història", a *L'Aveng*, n. 150, 1991, pp. 40-61.

⁵ Sobre la Guerra dels Segadors, la política envers Catalunya posterior al conflicte i la restauració parcial dels furs catalans, cfr. F. Sánchez Marcos: *Cataluña y el gobierno central tras la Guerra de los Segadores*. Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1983.

—que fou més una situació de fet que una opció políticament elegida— i el ràpid aixoplugament sota les ales de la monarquia francesa, no van contribuir tampoc a arrelar la data de 1640 en la memòria del republicanisme. El conflicte de mitjan segle XVII no havia brollat, en realitat, de la discussió entre monarquia i república, sinó d'un pregon malestar social i nacional. Al mateix temps, el discurs polític catalanista i republicà s'havia articulat, com hem pogut veure, prenent com a contra-mite Felip V i sintetitzant tots els oprobis en la dinastia borbònica. El republicanisme havia esmerçat decennis combatent els Borbons. En aquest sentit, la metàfora de Casanova i el trauma de Nova Planta tenia una relació més directa amb la situació política contemporània. Al igual que Casanova, s'argüia subconscientment, els catalans havien lluitat per foragitar el Borbó i per defensar les llibertats patriòtiques. Com ha quedat palès, tot semblava apuntar que dos-cent anys més tard la causa havia triomfat. És clar que per establir aquesta analogia calia insistir en el caràcter antiborbònic de la lluita del 1714 i remarcar l'empeny per les "llibertats" que havia mogut els catalans. És clar, també, que per refermar aquesta analogia era necessari eludir i rebaixar el compromís monàrquic austriacista del Principat.

Tot això, però, no explica convincentment per què durant els anys trenta no s'intentà "republicanitzar" i utilitzar més a fons el record del 1640, tal com es faria d'una manera molt més forçada amb altres períodes històrics. Sembla, doncs, que la primacia del 1714 sobre 1640 no es devia a una opció deliberada, sinó més aviat era la decantació de la progressiva evolució de la memòria pública catalana durant el final del segle XIX i el primer terç del XX. Un desenrotllament commemoratiu guiat per diversos factors, no sempre elegits conscientment. Entre d'altres, per exemple, la repressió estatal, que havia revestit el record a Casanova d'una lluentor i d'un pedigrí especial. La iniciativa espontània i desafiant de portar ramells al Patrici i la repressió policial posterior havien convertit aquesta 'tradició inventada' en un moment aital de les reivindicacions catalanistes anuals. Les circumstàncies històriques —fins i tot la clara oposició en alguns moments dels governs monàrquics i dictatorials— havien assenyalat Casanova per sobre de Pau Claris com a "mite" commemoratiu del catalanisme. La memòria pública dels anys trenta va restar fidel a la tradició catalanista dibuixada decennis enrere i no va assumir a fons l'alternativa commemorativa republicana que havia començat a florir a l'entorn de Claris.

Tot això no significa, però, que el record de la Guerra dels Segadors fos descuidat durant la Segona República i que la figura de Pau Claris romangués oblidada. La seva memòria existí, però a un nivell menor. De fet, les diades del Corpus, amb motiu de la celebració del Corpus de Sang, el monument de Claris apareixia també recobert de flors. En aquest cas, però, la iniciativa no reia tant en les institucions oficials com en diverses

associacions vinculades al nacionalisme. El 1933, per exemple, la Comissió organitzadora estava conformada pels grups “Joventuts d’ERC ‘La Falç’, Foment Republicà de Gràcia, Unió Democràtica de Catalunya, Grup L’Intransigent, Joventut ‘Pàtria Nova’ i Agrupació al Servei de Catalunya”⁶. Les autoritats també hi participaren. Aquell any, tant l’alcalde com el President de la Generalitat s’atansaren al monument situat al costat de l’Arc de Triomf per depositar-hi un ram de flors. No hi feren, però, cap mena de discurs. El 1934, l’Ajuntament també hi acudí⁷. L’any 1936, la celebració tingué una solemnitat major. “Enguany, l’acte ha assolit una gran brillantor i entusiasme”, resumia *La Humanitat*⁸. Hi van assistir el President Companys i l’alcalde Pi i Sunyer, qui va pronunciar un breu parlament.

L’evocació de la Guerra dels Segadors i de Pau Claris durant els anys republicans van ésser un àmbit adient per transmetre a l’opinió pública algunes idees que, de forma més o menys evident, es podien desprendre d’aquells esdeveniments passats. Un primer *leit-motiv* vinculat a la memòria del 1640 era el de la unitat catalana. Segons una interpretació estesa, l’actitud dels catalans davant les provocacions del govern de Felip IV havia de considerar-se com un paradigma d’unitat nacional davant una hora històrica complicada. L’apel·lació a la convergència catalanista per sobre de les diferències de criteri havia estat una constant al llarg de la història del moviment nacionalista. Aquest havia estat un ideal sempre enarborat però mai aconseguit per Valentí Almirall, qui havia volgut agrupar en un mateix front catalanista conservadors i liberals, republicans i monàrquics⁹. També Prat de la Riba, a *La nacionalitat catalana*, havia situat l’ésser català per sobre de la divergència partidista¹⁰.

Durant els primers anys de la República, els líders polítics catalanistes van apel·lar en diverses ocasions a la unitat del front català. Unes pàgines enrere hem pogut llegir com Macià va aprofitar sovint l’avinentsa de l’Onze de Setembre per instar els catalans a formar una convergència d’acció de cara a la consecució d’objectius polítics de volada. També la Guerra dels Segadors va servir com a motiu per reivindicar aquesta sintonia fonamental. Els anys 1930 i 1931, Ferran de Segarra, president de l’Ateneu Barcelonès i dirigent de la Lliga, dedicà les conferències presidencials de l’associació a tractar “la unitat catalana el 1640”¹¹. Uns anys més tard, quan la fractura entre els sectors catalanistes prenia caïres insospitats, Ramon d’Alós Moner commemorava, des de *La Veu de Catalunya*, l’esperit d’aquelles

---

⁶ cfr. *La Humanitat*, 15.VI.1933, p. 10

⁷ cfr. ACGB, 366, 30.V.1934.

⁸ cfr. *La Humanitat*, 12.VI.1936, p. 12.

⁹ Valentí Almirall: *Lo catalanisme*, op. cit., p. 169.

¹⁰ cfr. E. Prat de la Riba: *La nacionalitat catalana*, op. cit., p. 45.

¹¹ Les conferències foren publicades el 1932 sota en l’opuscle F. de Sagarra: *La unitat catalana en 1640*. Lib. Catalònia, Barcelona, 1932.

conferències. “Avui tenim la pàtria esquarterada, dividida en banderies”, es planyia l’articulista tot suplicant els patriotes a “tenir present en aquestes hores de prova per què passa la nostra pàtria, l’exemple dels nostres avantpassats, (...) l’actitud exemplar dels catalans units en unió sagrada de tots els estaments”¹².

En aquest mateix article, Ramon d’Alós-Moner feia esment del paper destacat que van jugar els eclesiàstics i les dones en la batalla de Montjuïc del 1641, en la qual els barcelonins van rebutjar l’atac de les tropes de Felip IV. Una batalla que permetia també assaonar la Guerra de Secessió amb elements d’heroisme. “Els invasors eren 20.000; els catalans eren 5.000”, explicava Rovira i Virgili en una conferència a la seu de Palestra. “Tècnicament, militarment, la victòria del 26 de gener no s’explica”, conclouïa l’historiador¹³. El paper ardit i cabdal de les dones en la defensa de Barcelona va ser un altre dels motius principals que van aparèixer en relació amb la commemoració de la Guerra dels Segadors. A l’estiu del 1932, es produí una discussió important a l’Ajuntament de Barcelona sobre la conveniència del vot de les dones en les properes eleccions autonòmiques. La Lliga defensava el vot, mentre que els elements esquerrans s’hi oposaven. El regidor Ferran de Segarra va exaltar el paper de les dones en diversos moments de la història de Catalunya i no s’oblidà d’esmentar la seva actitud heroica durant el setge de la ciutat el 1641¹⁴.

Per descomptat, la Guerra dels Segadors era sovint interpretada com un exemple de l’amor inquebrantable de Catalunya per les seves llibertats. Els catalans preferien la batalla i la mort abans que acotar el cap i renunciar a les seves preuades llibertats. *La Humanitat* explicava com l’arrogància assimilista d’Olivares trobà enfront els pobles de Catalunya i Portugal, pobles que “havien plasmat el seu amor a la llibertat en l’esperit de les seves constitucions i en el caràcter francament democràtic de les seves institucions liberalíssimes”¹⁵. Un mes abans de l’esclat de la Guerra Civil, l’alcalde de Barcelona assenyalava en un breu discurs als peus del monument de Pau Claris que “el moviment dels segadors era una clara expressió de l’anhel de llibertat dels catalans”¹⁶. Antoni Rovira i Virgili expressava una idea semblant afegint-hi un deix de major contundència i lirisme: “La figura de Claris, que és la més alta figura política de Catalunya en el temps de la dinastia d’Àustria, simbolitza el sentiment immortal de la llibertat de la pàtria nostra. (...) Els episodis

---

¹² Ramon d’Alós-Moner: “La Batalla de Montjuïc”, *La Veu de Catalunya*, 26.I.1934, p. 6.

¹³ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 27.I.1934, p. 10.

¹⁴ Cfr. APB, 334, 13.VII.1932, p.90.

¹⁵ “El Corpus de Sang i els Segadors”, *La Humanitat*, 26.V.1932, p. 10

¹⁶ *La Humanitat*, 12.VI.1936, p. 12.

dramàtics dels anys 1640 i 1641 són episodis dramàtics d'un gran moviment nacional per la llibertat. Per la llibertat de Catalunya i per la llibertat dels catalans"¹⁷.

L'historiador capdavanter del nacionalisme progressista, Antoni Rovira i Virgili, va tractar amb més profusió la figura de Pau Claris i la Guerra dels Segadors durant els anys trenta. A més de diversos articles als diaris, va publicar l'any 1932 un opuscle dedicat al Corpus de Sang¹⁸. En aquest llibret, Rovira i Virgili es mantingué fidel a la tradició historiogràfica desmitificadora i crítica que havia imperat des de principis de segle (corrent historiogràfic que Enric Pujol Casademont ha anomenat "historiografia noucentista"¹⁹). Rovira desconstruïa la representació comuna i popular del Corpus de Sang. Primerament, rebutjava la idea que els fets del Corpus a Barcelona havien suposat l'inici de la revolta contra la Monarquia i, al mateix temps, assegurava que l'aixecament camperol a Barcelona no fou planificat, sinó fruit d'una sèrie d'incidents que ara no podem enumerar.

L'historiador republicà sostenia, en canvi, que el govern de Madrid havia consentit i fins i tot esperonat el capteniment provocatiu dels soldats monàrquics a les terres catalanes²⁰. Tot i això, el que més ens interessa destacar és que Rovira i Virgili va procurar atenuar constantment el caràcter anticastellà del Corpus de Sang. L'historiador constatava que l'opinió general havia assumit imaginàriament que aquell dia es produí a Barcelona una gran matança, una degollada massiva de castellans. Rovira refutava argumentadament aquest extrem i s'explanava, en canvi, en precisar com aquell jorn la ira del poble es tornà contra els mals catalans, contra els catalans traïdors a la seva pàtria. "El motí esclatà al matí d'aquell dia, per un incident imprevist, i s'adreçà principalment, no pas contra els castellans que hi poguéss haver a Barcelona, abans bé contra els catalans que eren instruments de la política del comte d'Olivars"²¹. Aquesta argumentació històrica i serena, que havia dominat els articles de Rovira i Virgili fins llavors, prenia a la primavera del 1934 un sentit enverinat i esdevenia un dard explícit contra la Lliga. L'historiador esmentava com els traïdors a la pàtria, principals víctimes de la ira popular, havien estat en altre temps defensors de Catalunya. Rovira i Virgili tancava el seu article amb una advertència velada: "més odiós encara que l'enemic exterior, és l'enemic interior, és el coterrani que per egoisme o per vilesa serveix els opressors i es gira contra el seu poble. La lliçó del Corpus del 1640 és

¹⁷ A. Rovira i Virgili: "El sentit del 1640", *La Humanitat*, 11.VI.1936, p. 1.

¹⁸ A. Rovira i Virgili: *El Corpus de Sang. Estudi històric*. Editorial Barcino, Barcelona, 1932.

¹⁹ Cfr. E. Pujol Casademont: *Ferran Soldevila i la historiografia catalana del seu temps (1894-1971)*. Tesi Doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, 2000, p. 140ss.

²⁰ "No és temerari afirmar que els excessos de les tropes foren volguts i cercats, per a fer-los servir de càstig als odiats catalans". A. Rovira i Virgili: *El Corpus de Sang*, op. cit., p. 21.

²¹ A. Rovira i Virgili: "Pau Claris i el Corpus de Sang", *La Humanitat*, 15.VI.1933, p. 3.

principalment aquesta: quan un poble vexat es revolta, els qui més han de témer la ira popular són els enemics interiors, els qui fan traïció a la pròpia sang i a la pròpia pàtria”²².

“Els segadors” eren, en realitat, un lloc de memòria complex del nacionalisme català. No només havien esperonat la revolució del 1640. Al període tardomedieval, el camp català havia presenciat anys de guerra i d’enfrontaments entre els camperols i els terratinents. En més d’una ocasió, el rei havia donat suport a la causa camperola, mentre la Generalitat s’havia posat de banda dels senyors feudals. El record era incòmode per a l’esquerra catalana. Els camperols havien lluitat al costat del rei pel seu avenç social en contra de la institució representativa del poder català. L’any 1934, en el moment àlgid del plet agrari a Catalunya, Rovira i Virgili acarava aquest afer espinós. L’article és un exemple paradigmàtic del doble “efecte mirall” que caracteritza sovint la memòria pública.

L’article de Rovira i Virgili sobre “Remences i rabassaires” establia uns llaços directes entre la situació contemporània i la del segle XV. “Moltes coses que avui succeeixen ja succeïren aleshores. Molts arguments que ara es formulen, ja es formulaven abans. Moltes complicacions que en el segle XX es presenten, es presentaren en el segle XV”. Hi havia una clara analogia entre el present i el passat. Ara bé, sostenia Rovira i Virgili, les similituds no es corresponien amb aquelles que assenyalaven els regionalistes, sinó que anaven precisament en la direcció contrària. La principal semblança radicava en que la revolució camperola del segle XV havia tingut com a causa l’entestament dels senyors nobles i clergues en la defensa dels seus privilegis i la seva obstrucció de qualsevol reforma de la propietat agrària. La culpa de l’enfrontament no havia sigut tant de la Generalitat –que, segons Rovira i Virgili, hauria maldat per una entesa negociada-, sinó de “la resistència egoista, obstinada i orba dels senyors de la terra a modificar el règim agrari”. Aquesta actitud havia fet esclatar els ponts d’enteniment. La conclusió i l’advertència per a l’actualitat semblaven nítides a l’intel·lectual: “per la resistència absurda dels senyors de la terra vingué a la Catalunya del segle XV el gravíssim conflicte agrari, que la Generalitat ja havia resolt legalment. Per la resistència absurda de certs propietaris es corre ara el perill de provocar, a despit de la llei de la Generalitat restaurada, un conflicte que pot ésser molt greu”²³.

Les commemoracions davant l’estàtua de Claris i els comentaris de premsa que hem exposat no dilueixen la nostra impressió que el record públic de la Guerra dels Segadors fou més tebi del que hom hagués pogut esperar. I més encara tenint en comte l’enorme

---

²² A. Rovira i Virgili: “El Corpus del 1640”, *La Humanitat*, 31.V.1934, p. 8.

²³ A. Rovira i Virgili: “Remences i rabassaires”, *La Humanitat*, 12.V.1934, p. 8. Per a Rovira i Virgili, “tot defensant una causa socialment justa, els remences defensaren, per una desviació trista, la causa políticament odiosa de la monarquia hostil.”

incidència que el conflicte rabassaire tingué en la vida política catalana i l'estreta relació entre l'ERC i els camperols. L'Esquerra incorporà a les seves llistes destacats dirigents d'aquest grup social i es presentà com el partit defensor dels seus interessos. No era difícil trobar un pont metafòric entre els "segadors" del 1640 i els rabassaires de la dècada del 1930. Eren precisament els segadors del segle XVII els que havien ressarcat la possible ambigüitat de les generacions camperoles anteriors davant les llibertats del Principat i havien consolidat la imatge del pagès que lluitava alhora per la llibertat de la pàtria i els drets socials dels seus components. Si en la seva causa "socialment justa" els remences havien comés algun pecat contra la pàtria, els seus descendents l'havien esborrat amb la seva actitud. Així ho entenia Rovira i Virgili: "si els remences, desesperats per l'actitud dels senyors, en el segle XV es posaren al costat del rei contra la pàtria, llurs descendents del segle XVII, homes lliures, l'any 1640, es posaren al costat de la pàtria contra el rei"²⁴. En la gran manifestació en favor de la Llei de Contractes i Conreus que es va celebrar a Barcelona el 30 d'abril del 1934, desfilaron per davant del palau de la Generalitat milers de rabassaires. Hom té la impressió que en aquell massiu descens de camperols a la ciutat, hi ressonarien les passes dels segadors que el Corpus del 1640 van baixar a Barcelona a la cerca de feina. Aquest vincle simbòlic devia fer-se especialment palès quan els manifestants cantaven Els Segadors.

En realitat, si bé és cert que el record concret de Pau Claris, del Corpus de Sang i d'altres moments del conflicte bèl·lic amb Castella assolí un relleu baix durant la República, també és veritat que tota la vida política i social catalana es veié travessada per l'evocació poètica i musical de la Guerra dels Segadors. No hi havia manifestació popular de tall nacionalista -fos del tipus que fos- en què no s'entonés amb passió *Els Segadors*. Els programes de ràdio acabaven les seves emissions amb el mateix cant²⁵. Aquest era, sens dubte, l'himne més aplaudit i repetit en els concerts. Des del 1931, havia esdevingut oficialment l'himne nacional de Catalunya²⁶. Podem dir, per això, que si bé la Guerra de Secessió no va conformar decisivament els discursos i les pràctiques de memòria durant la Segona República, sí va constituir com un teló de fons acústic, com un marc poètic que

²⁴ Ibidem.

²⁵ Als menys així ho deixa entendre la pregunta que un periodista feia a Pich i Pon, governador General de Catalunya, al maig del 1935: "-Senyor governador: com vós sabeu abans del 6 d'octubre les emissores de ràdio caalanes, en acabar les emissions, tocaven l'himne "Els Segadors" i d'ençà d'aquella data no ho fan. És que està prohibit?". (Cfr. *La Humanitat*, 22.V.1935, p. 5).

²⁶ "Manuel Milá i Fontanals desencadenó toda la potencialidad del mito, al publicar por vez primera, en la segunda edición de su *Romancerillo catalán* (1882), la canción popular *Els Segadors*, escrita en métrica de romance castellano, y cuyo origen se remontaba al siglo XVII. En 1892, coincidiendo con la reedición de numerosos opúsculos de literatura anticastellana de los siglos XVII y XVIII, Francesc Alió la incluyó en sus *Cansons populars catalanes*, adjuntando el estribillo «Bon cop de falç» compuesto por Moliné i Brasés, que no correspondía a la tradición popular. Desde ese momento, la pieza se convirtió en un éxito masivo, transformándose en himno catalanista en 1892-99, y en himno nacional de Cataluña en 1931". (E. González Calleja: "Bon cop de falç": mitos e imaginarios bélicos en la cultura del catalanismo", a *Historia y política: ideas, procesos y movimientos sociales*, n. 14, 2005, p. 125).

acompanyà l'activitat pública a Catalunya durant tot el període. Lògicament, aquest cant va adquirir un significat molt intens en el moment en què el conflicte rabassaire va esdevenir l'epicentre de la política catalana.

b) Macià, lloc de memòria

Francesc Macià fou una figura extraordinària. Ho podem dir sense cap mena d'escrúpol o recança de parcialitat. La personalitat de Macià, el seu carisma, el seu geni polític, la seva imantant empatia, el seu magnetisme arrossegador, la seva fe social, les seves aspiracions nacionals, van estar molt per sobre del patró amb que s'amiden el comú dels mortals. Això és un fet difícilment refutable, i no implica cap mena de valoració sobre el sentit que Macià imprimí a les seves realitzacions. Una figura assenyalada pel dit generós del destí, una personalitat amb dots extraordinàries, pot ésser una sort o una malaureja pel seu poble, pot encertar en majúscula o fracassar superlativament. No correspon a aquest treball examinar l'obra històrica de Macià. El que les pròximes pàgines es proposen és demostrar com l'Avi -aquell que havia aconseguit reunir el nacionalisme obrerista pocs mesos abans de les eleccions municipals del 1931 i portar-lo contra tot pronòstic a una victòria inapel·lable al conjunt de Catalunya- esdevingué un mite després del seu traspàs. Va morir Macià, però la seva ombra va restar perenne al centre de la vida pública catalana. Un cop finit, Macià es va agegantar, es va convertir en un símbol, va esdevenir una bandera. Macià, lloc de memòria. Macià, estendard. Macià, honorat i manipulat alhora.

Per als republicans catalans, l'any 1933 s'escolava entre boires espesses. El republicanisme espanyol havia navegat tot l'any en un clima enrarit, més aviat a la deriva. La batacada final, però, havia estat inesperadament forta. Les dretes havien guanyat les eleccions i el Partit Radical de Lerroux es convertia en l'àrbitre del nou parlament. A Catalunya, la Lliga es podia proclamar vencedora, tot i que l'Esquerra havia contingut amb solidesa l'investida dretana. Entre el republicanisme esquerrà regnava la incertesa i la preocupació. Tot i això, ERC podia encara donar-se per satisfeta amb el resultat. L'any 1933 havia estat un *annus horribilis* per al partit. El xoc entre les diferents correntes republicanes havia acabat en una sorollosa trencadissa. Per rematar aquest panorama ennegrit, Francesc Macià moria la matinada de Nadal al Palau de la Generalitat. Paradoxalment, la mort de Macià provocaria un corrent sentimental aclaparador, que foragitaria les boires paralitzants dels republicans i ensorraria les parets de les divisions internes. A cavall d'aquesta onada

sentimental, el nacionalisme republicà es presentà en coalició als comicis municipals de principis del 1934, i triomfà a Barcelona i a les principals ciutats de Catalunya.

El sotrac sentimental havia estat eixordidor. El dia de l'enterrament, una gernació incalculable acompanyà les despulles de Macià en el seu darrer recorregut per la ciutat de Barcelona. Hi acudí gent de tot Catalunya. "Catalunya, tota la Catalunya territorial i espiritual, feu ahir, a la memòria de Francesc Macià, la més grandiosa manifestació d'homenatge que mai s'hagi vist"²⁷. Barcelona havia viscut expressions de dol massives en els enterraments de Verdaguer, del doctor Robert, de Prat de la Riba, de Guimerà. Però probablement cap d'ells superà en nombre i sentiment el de Macià²⁸.

La Humanitat descrivia en to líric i gairebé religiós l'emoció popular davant el cos inert del President, traspuant en l'editorial una certa "messianització" de Macià. En efecte, el diari republicà sentia des de temps enrere una inclinació gairebé irresistible per presentar el President com una mena de Crist, al qual ara ploraven els ciutadans que havien seguit el seu missatge de benaurança²⁹. "Eren els 'seus', tots els 'seus', que acudien en la filera inacabable. (...) Eren els seus, sense passió ni rancúnia sense odi ni recel. Eren els bons, els senzills, els nets de mans i de cor. Gent de fe i d'esperança, massa de creients i de devots. Poble. Poble amb llàgrimes als ulls i el cor desconsolat"³⁰. Cadascú s'acomiadava de Macià a la seva manera. Agustí Esclasans, el poeta, expressava el seu adéu a través d'una poesia de ritme marcat i metàfores impactants. "Adéu, President!... Sota un arc de banderes retudes / te'n vas pels camins del no-res a la pau infinita / i ens deixes al camp del combat amb les armes alçades davant l'enemic", obria Esclasans. I tancava: "(...) Vés en pau. Nit endintre / nosaltres passem. Tot és res. Catalunya és eterna"³¹.

El President de la Generalitat fou enterrat al cementiri de Montjuïc, en un mausoleu sobri i auster. L'epitafi era lacònic: "Macià", resava simplement. La tomba estava situada a la Plaça de la Fe del cementiri. Aquesta locació devia produir un cert desconcert en tots aquells que acudien a retre-li homenatge. Alguns devien trobar estrany que el líder d'un partit obertament laïcista reposés sota el signe permanent de la fe. Altres, en canvi, devien pensar que aquesta situació s'adia, en realitat, al recorregut vital de Macià. Perquè el president de la

---

²⁷ A. Rovira i Virgili: "El rostre de Catalunya", *La Humanitat*, 28.XII.1933, p. 1.

²⁸ El cruiximent de dolor que acompanyà la mort de Macià deixà una marca perenne en el record dels republicans catalans. "No sabem si Macià fou un gran polític, un gran governant, un gran estadista. No ens importa. Sabem, però, que mai cap poble del món no ha sentit la mort d'un home com va sentir Catalunya aquell dia de Nadal, la mort de Francesc Macià". L. Aymami i Baudina: "En aquest segon Nadal", *La Ciutat*, 25.XII.1934, p. 12.

²⁹ cfr. Evangeli de Lluc, VI, 20-23.

³⁰ Editorial, "Adeu, President!", *La Humanitat*, 27.XII.1933, p. 1.

³¹ Agustí Esclasans: "Ritmes", *La Humanitat*, 25.XII.1933, p. 8.

Generalitat havia estat indubtablement un home de fe; de fe humanista, social i republicana. Un home que havia consagrat la seva vida a un ideal secular que sovint havia revestit amb coloracions religioses i messiàniques. Durant la part més significativa de la seva vida, Macià havia professat obertament la fe del catalanisme social³².

En qualsevol cas, Macià no va poder descansar en pau. Des del dia de la seva mort, la tomba va ser testimoni d'un constant pelegrinatge. Aviat es consolidà un veritable culte a Macià. El republicanisme catalanista encetava tot nou període polític i celebrava tota hora històrica amb una visita solemne i reverent a la tomba de l'antic President. Així va succeir, per exemple, el 22 de gener del 1931, el dia després de la victòria republicana als comicis municipals. Les mans populars havien votat sentint encara la vibració emotiva de la mort del President. Lluís Companys, acompanyat d'una multitud de militants, visità la tomba del seu predecessor³³. Hi va dipositar un ram de llozer però, sobretot, va ofrenar a l'antic President la victòria electoral. “La darrera victòria del cabdill”, proclamava un titular de *La Humanitat*³⁴; “la victòria pòstuma de l'alliberador de Catalunya”, completava L. Aymami i Baudina³⁵. Dos anys més tard, el Consell de la Generalitat tornava a la tomba de Macià. Era, novament, el primer acte oficial després d'una gran fita històrica. La victòria del Front Popular havia permès l'amnistia de Companys i els seus col·laboradors empresonats pel Sis d'Octubre i havia restablert el Consell de la Generalitat del 1934. La primera acció del nou govern fou visitar la tomba d'aquell que havia estat el seu líder i mentor.

El mausoleu de Macià no va restar mai descuidat. Tampoc durant els períodes de desconcert intern i persecució externa que va viure l'ERC després del Sis d'Octubre. La commemoració del primer aniversari de la mort de Macià coincidí amb un dels moments més difícils del nacionalisme esquerrà. Al desembre del 1934, els principals dirigents d'ERC es trobaven empresonats, el diari portaveu del partit havia estat clausurat i entre els dirigents lliures i les bases s'estenia la confusió i la crítica. En aquest context, la commemoració del primer aniversari de la mort de Macià tingué uns efectes catàrtics. El diari *La Ciutat*, substituït temporalment de *La Humanitat*, assenyalava en el seu editorial que “la gloriosa despulla és símbol, és impuls i és bandera”³⁶. Durant el dia, milers de ciutadans van desfilar davant la

³² Cal dir que, finalment, Macià morí en el si de la fe catòlica. Aquest fet fou ocasió d'una discussió política i mediàtica entre republicans i regionalistes. ERC decidí organitzar un enterrament completament laic. La Lliga demanà un caire religiós, d'acord a la final disposició espiritual del President, i pregonà la darrera ‘conversió’ de Macià. Els republicans acusaren els regionalistes i els catòlics de furgar en l'espai sagrat de les consciències al·lienes i de voler-ne treure rèdits partidistes.

³³ També el nou consistori municipal va decidir en la seva primera sessió “portar un tribut a la tomba de Macià”. cfr. APB, 370, 1.II.1934, p. 14.

³⁴ cfr. *La Humanitat*, 23.I.1934, p. 1.

³⁵ L. Aymami i Baudina: “L'homenatge pòstum”, *La Humanitat*, 23.I.1934, p. 1.

³⁶ Editorial, “Macià ha mort. Visca Catalunya”, *La Ciutat*, 25.XII.1934, p. 1.

tomba de Macià, que va quedar coberta de ramells i corones florals. En un moment de defalliment, la tomba de Macià va esdevenir espai de reunió i fogall d'esperança. El record de Macià era un llumí d'esperança en un moment de desconcert general. “Avui, tot està en silenci -reconeixia *La Ciutat*-. Els homes, la tomba i les estrelles. (...) Tot està en silenci. Però ni s'ha perdut la fe, ni serà inútil la lliçó viscuda, ni s'allunya del nostre àmbit la fina figura senyora del President Macià. Tornaran noves aurores. Tornaran...”³⁷.

Un any més tard, la situació era diferent. Companys i els consellers seguien a la presó, però el partit s'havia reorganitzat sota la batuta d'un directori comandat pel pragmàtic Pi i Sunyer. Els escàndols de corrupció, la manca d'un projecte clar i la pressió de les esquerres s'havia emportat per davant el govern de centre-dreta format bàsicament per radicals i cedistes. El 25 de desembre, segon aniversari de la mort de Macià, governava en minoria Portela Valladares. Era un govern de transició, encarregat de preparar unes noves eleccions generals. Els vents bufaven fort al país i hom es preparava per una confrontació electoral a cara descoberta. Les esquerres prenién embranzida i mobilitzaven l'opinió pública amb el clam de l'amnistia i amb el relat de la repressió asturiana.

El 25 de desembre, ERC va decidir commemorar l'aniversari del traspàs de Macià amb una nova gran mobilització davant la tomba de l'Avi. El clima polític era ben diferent al d'un any enrere. La desfilada de milers de persones davant el mausoleu de Macià tingué un caire clarament reivindicatiu. “La llarga i lenta desfilada refà, cada vegada, l'aguda i renovellada afirmació d'un poble que aixeca els braços de tots la glòria d'un nom i el símbol d'una aspiració col·lectiva. (...) Tot el que Macià representava, les masses anònimes vénen a reivindicar-ho aquests dies nadalencs davant l'alta tomba del cabdill”, deia *La Humanitat*³⁸. Fou, però, una reivindicació continguda, com un crit silenciós. La tomba va ser completament curullada de flors. Tanmateix, durant tot el dia regnà un silenci dens i una solemnitat pregona. Aquest capteniment fou mantingut fins i tot quan va arribar el Directori d'Esquerra Republicana. En lloc de saludar la seva arribada amb aplaudiments i visques, els presents van festejar la seva presència fent voleiar els mocadors.

La visita a la tomba de Macià no va ser, però, un costum exclusiu de les grans solemnitats. En realitat, va esdevenir una mena de ritual obligat per tot aquell que visitava Barcelona i volia mostrar deferència davant els homes i els principis del republicanisme nacionalista. Serviran dos casos a tall d'exemple. Al maig del 1934, una representació política i militar japonesa recalà a Barcelona. Entre d'altres activitats, la comitiva va participar en la

---

³⁷ Ibidem.

³⁸ Editorial, “Macià, Catalunya”, *La Humanitat*, 26.XII.1935, p. 1

inauguració del carrer Tòquio, que va finalitzar amb una desfilada militar japonesa per la Diagonal. En el programa d'aquesta visita, la Comitativa nipona trobà espai per apropar-se al Cementiri Nou i deixar a la tomba de Macià una corona floral.³⁹ Uns mesos més tard, arribava en viatge oficial a Barcelona una delegació de la ciutat de Tolouse. L'alcalde de la ciutat francesa i el president de la seva Fira van atansar-se al Cementiri Nou i van fer homenatge a la memòria de Francesc Macià⁴⁰. Fins i tot les noies més maques de les comarques catalanes, que es congregaven a Barcelona la primavera del 1936 pel concurs de Miss Catalunya, no van resistir l'atracció maciana i van passar per davant de la tomba per mostrar els seus respectes pel President difunt.

Tanmateix, la commemoració de Macià no es va circumscriure exclusivament a l'espai físic de la seva tomba. El record del primer president de la Generalitat republicana va romandre també als llavis dels polítics i a les planes dels diaris. L'ombra de Macià va planar sobre tots els actes i discursos dels dirigents d'ERC. A la primera reunió del Consistori barceloní elegit a principis del 1934, Pi i Sunyer va recordar amb calorosa emoció la figura del president difunt. Va lamentar que en aquella festa civil faltés "una veu per a nosaltres massa estimada", va plànyer l'orfanat en que tots havien quedat i va demanar que en aquell moment de joia democràtica es fes "un record per a la figura d'aquell que fou el primer guaiador de tota la nostra voluntat, plasmador de la Catalunya autònoma".⁴¹ En parlar per primer cop al poble de Catalunya després de la seva estada a presó, Lluís Companys va aixecar una perllongada ovació del públic assistent quan va esmentar la figura del seu predecessor: "Jo no vull acabar les meves paraules de salutació, sense retre homenatge a la memòria santa i a l'esperit immortal de Francesc Macià", va proclamar des de la balconada del Palau de la Generalitat⁴².

La figura de Macià va seguir també present en la premsa. La cultura commemorativa i política del catalanisme progressista va veure's amarada habitualment d'una certa tendència lírica. Les evocacions de Macià mantingueren aquest to poètic. La paraula literària embellia la figura de Macià, multiplicava el seu significat i la feia útil per al present. En primer lloc, els articulistes recordaven la presència física del polític. Una presència majestuosa i magnètica. Així la recordava almenys Rovira i Virgili: "De Macià recordem, entera, la figura corporal, aquella figura senyorívola, àgil i coratjosa, que sobresortia, dreta o asseguda (...). Només amb la seva presència, Macià era ja una força"⁴³. Però el tret personal més característic eren els

---

³⁹ cfr. *Diario de Barcelona*, 16.V.1934, p. 11.

⁴⁰ cfr. *Diario de Barcelona*, 5.VII.1934, p. 9

⁴¹ APB, 370, 1.II.1934, p. 14.

⁴² cfr. *La Humanitat*, 3.III.1936, p. 5.

⁴³ A. Rovira i Virgili: "La figura de Macià", *La Humanitat*, 25.XII.1935, p. 12.

seus ulls. Uns ulls grossos i esbatanats, en els quals els seus enemics polítics hi havien vist guspires de follia. Per a Josep Maria Francés, en canvi, els ulls de Macià eren un perfecte mirall de la força, de la passió i de l'amor que el polític atresorava en el seu interior. L'habitual articulista de *La Humanitat* assegurava que els ulls macians tenien “quelcom de flama encesa, de llumenar, de Far d'Alexandria, d'Estrella d'Orient”. “Quina mena de mirada la dels ulls de Macià! -insistia Francés-... Tenien la inquietud i la vivacitat del foc. (...) Eren flama intel·ligent. La llum passa i s'esborra, però el foc crema i deixa sempre, allà on ha pres, signes del seu pas”.⁴⁴

Altres autors mostraven predilecció per evocar l'empatia de Macià amb el poble, la seva proximitat als senzills. S'adduïa que Macià sintonitzava amb l'ànima popular catalana perquè bategava i vibrava a la mateixa freqüència que els ciutadans comuns del país. Pi i Sunyer, a qui Macià havia fet tanta confiança, rememorava uns anys més tard el carisma de Macià i procurava exposar els motius de la seva connexió amb la gent: “Si Macià pudo hacer lo que hizo, fue porque se adentró en el alma de su pueblo. Con su actitud discreta, la corrección elegante, la palabra premiosa, era lo más contrario al verbalismo demagógico. (...) No era como un mito cruel, símbolo de la razón de estado; era un hombre de carne y hueso, como un hermano mayor, al cual, por certero instinto popular, lo llamaban el ‘Avi’. La gente lo veneraba. (...) Para comprenderlo era bastante acompañarlo por Catalunya. (...) En todas partes se mostraba igualmente la adhesión espontánea y cordial”⁴⁵. Hom podia estar més o menys d'acord amb les opcions ideològiques de Macià, però era difícil titllar-lo d'hipòcrita. Almenys donava la impressió que sentia des dels ossos i s'abrandava sincerament amb l'ideal polític que predicava i procurava portar a la pràctica.

Més interessant encara és que, per a molts autors, Macià no només aconseguia sintonitzar amb el poble català, sinó que ell era, en realitat, l'expressió i la síntesi del poble català, dels anhels de l'ànima catalana. Havia esdevingut una peculiaríssima metàfora viva de Catalunya. Ja abans de la seva mort, el regidor Josep Bertran de Quintana el definia com “una síntesi meravellosa de moltes coses profundes i enlairades, la transfiguració personal de totes les virtuts catalanes i de moltes essencials forces humaníssimes (...). Macià és el resum, l'exponent màxim de la nostra raça, l'encarnació de les seculars aspiracions de Catalunya”⁴⁶. Un any després de la seva mort, l'editorial de *La Ciutat* feia desembocar en Macià les cobejances històriques del catalanisme: “Tot el que escriptors i poetes havien somniat; tot el que palpitava en l'esperit patriòtic de la multitud; tot el que hi havia d'aspiració i de

---

⁴⁴ J.M. Francés: “Els ulls de Macià”, *La Humanitat*, 25.XII.1935, p. 12.

⁴⁵ C. Pi i Sunyer: *La República y la Guerra. Memorias de un político catalán*. México, 1975, p. 171.

⁴⁶ J. Bertran de Quintana: “Macià”, *La Humanitat*, 10.V.1932, p. 3.

personalitat en el catalanisme, prenia forma a l'entorn de Macià i es canalitzava darrera la seva silueta senyora".⁴⁷

Al febrer del 1934, Companys impulsà la construcció d'un panteó funerari per al primer President. L'antiga església del parc de la Ciutadella, situada al davant del Parlament, havia de convertir-se en mausoleu de Macià. El Govern Municipal de Barcelona acceptà la proposta.⁴⁸ No obstant, la Lliga proposà aviat convertir l'església no només en un lloc de memòria de Macià, sinó en un panteó de tots els catalans il·lustres. L'Esquerra s'hi oposà, argumentant que el panteó general era un bon suggeriment pel futur, però en aquell moment calia honorar Macià i presentar-lo als catalans com a exemple clar i motivador de la lluita per les llibertats catalanes⁴⁹. Uns anys més tard, Ventura i Gassol raonava que estant Macià a Barcelona, tots els catalans il·lustres i tot el moviment de reconstrucció nacional ja hi era present, perquè Macià n'era la síntesi. "En la tomba de Macià hi sentit la presència de tots els difunts il·lustres de Catalunya. (...) Essent-hi ell, hi són tots simbòlicament; que tots els polítics, que tots els renaixentistes, que Mossèn Cinto, que Guimerà, que Prat de la Riba, en sentit patriòtic, culminen en aquest home símbol, per aquella suprema unitat de la pàtria i dels seus fills, que es manté per damunt de totes les diferències"⁵⁰.

Aquest Macià, aquest cabdill del catalanisme -com se l'anomenava alguns cops⁵¹-, no era només una realitat passada. Macià seguia viu. Almenys, perdurava el seu esperit. Hem vist ja, per exemple, com el President pervivia en els discursos polítics. La seva vida i la seva mort romanien també a la medul·la de la memòria dels nacionalistes republicans. Però Macià no era simplement un record que omplia d'orgull i dolor els catalanistes republicans. Macià perdurava com una inefable presència espiritual. "Avui, no veiem el seu cos amb ulls humans, però en sentim millor l'esperit", explicava Ventura Gassol. Des de la presó, el poeta argumentava críticament que amb la mort, Macià havia quedat alliberat de la concreció i la determinació històrica, per esdevenir un símbol universal i permanent. "Catalunya sabia que, en baixar el cos mortal de Macià a la sepultura, alçava al cel de Catalunya una d'aquelles banderes que res ni ningú mai més ja no podria abatre"⁵².

L'historiador i polític Pere Coromines exposava una interpretació semblant. De manera anàloga a com Crist s'havia aparegut als deixebles després de ressuscitat, també Pere

⁴⁷ Editorial, *La Ciutat*, 25.XII.1934, p. 1.

⁴⁸ cfr. APB, 371, 26.III.1934.

⁴⁹ cfr. Intervenció de l'alcalde en el plenari municipal. APB, 371, 26.III.1934.

⁵⁰ Ventura Gassol: "Poblet, Panteó de Catalans il·lustres", *La Humanitat*, 27.XI.1935, p. 1.

⁵¹ cfr. *La Humanitat*, 26.XII.1933, p. 8; *Ibid*, 25.II.1934, p. 8

⁵² Ventura Gassol: "Macià-Símbol", *La Humanitat*, 25.XII.1935, p. 1.

Coromines havia rebut la visita de Francesc Macià “en la meua imaginació”. Coromines comunicava als seus compatriotes el diàleg que havia mantingut amb el “Mestre”. Abans de retirar-se, el Macià imaginari havia pronunciat unes paraules estranyes i engrescadores: “Jo sóc el Macià immanent, del qual només se’n va revelar una possibilitat en la història. És a mi que has de restar fidel amb tot allò que hi ha de vivent en tu. Jo sóc el Macià que es sentirà present en tots els Comicis, en tots els Parlaments, en totes les barricades on els fills de Catalunya lluitin o morin per la pàtria”⁵³.

Macià vivia en la realitat històrica dels seus seguidors⁵⁴. Segons aquests, Macià perviuria si els catalans eren fidels al seu esperit, si el poble era capaç de reproduir els seus ideals en els esdeveniments històrics del present i del futur. L’amor a Macià, la fidelitat a la seva obra, havia d’esperonar els catalans a reforçar el seu compromís amb el projecte nacional, republicà i social. La millor manera d’homenatjar Macià, de donar sentit a la seva vida i de servir el seu record era esdevenir millors ciutadans i patriotes. “Per això cal fer de la nostra vida una obra de bondat i de bellesa, de noblesa i de dignitat; per això hem d’ésser lleials i fidels al nostre ideal, i no enllotar-lo amb baixes apetències de guany o de poder”⁵⁵.

Per demostrar l’amor a Macià i per mantenir el seu esperit en vida, calia encarnar els ideals que el President havia sembrat. Aquesta no era, però, una tasca senzilla, i més durant el període en què ERC es va veure desplaçada de la vida pública catalana. Justament per això, per a restar fidel a Macià, calia evocar el seu record. Era necessari el culte a Macià per alenar el compromís polític; i a través d’aquest compromís polític, l’esperit del plorat president podia persistir. El mateix Lluís Capdevila recomanava que “si sentíssim un moment de feblesa o d’error, que es faci viu com mai en nosaltres el record, l’esperit del President”⁵⁶. L’any 1935, la Generalitat provisional va plantejar-se erigir un panteó de catalans il·lustres a Poblet i portar-hi el cos de Macià. Novament des de la presó, Ventura Gassol responia contundent: Macià no podia marxar encara de Barcelona! La seva presència simbòlica era imprescindible per mantenir la lluita republicana⁵⁷.

No tothom, però, sentia una adhesió tan inquebrantable a la memòria del president Macià. En concret, al març del 1934 es va produir un fet que va deixar a la ciutat estordida i indignada. La tomba de Macià fou profanada. L’esdeveniment fou realment estrany i mai es

⁵³ Pere Coromines: “Quo Vadis”, *La Ciutat*, 25.XII.1934, p. 1.

⁵⁴ “Macià no és mort, per tal com viu, ara més que mai, en la consciència i en els sentiments de centenars de milers d’homes i dones i criatures. La seva ànima és reencarnada fins a la saturació en tots i cadascun dels que varem seguir-lo en vida”. (J.M. Francés: “Els ulls de Macià”, *La Humanitat*, 25.XII.1935, p. 12).

⁵⁵ Lluís Capdevila: “Després de dos anys”, *La Humanitat*, 25.XII.1935, p. 12.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Ventura Gassol: “Poblet, Panteó de Catalans il·lustres”, *La Humanitat*, 27.XI.1935, p. 1.

va acabar d'esclarir del tot. A quarts de nou del vespre, tres individus van saltar les tàpies del cementiri, s'arribaren a la plaça de la Fe i, després d'estripar una bandera d'Estat Català que hi onejava habitualment, van llençar unes botelles incendiàries contra la tomba de Macià. Les corones de flors i les banderes que envoltaven la tomba van quedar calcinades, però el marbre de la sepultura resistí el foc. Òbviament, el fet produí a la ciutat una impactant sensació. Quedà ben palès que Macià no només havia esdevingut un símbol pels seus seguidors, sinó també pels seus detractors. Amb aquest atac, els incendiaris havien calat foc a tot l'univers polític que Macià representava. Havia estat un gest tan execrable com eficaç. *La Humanitat* assenyalava que la profanació tenia “totes les característiques d'un cop feixista”⁵⁸. Els fautors, però, no van poder ser detinguts. Al dia següent, el President de la Generalitat i l'alcalde s'atansaren a la tomba profanada i hi depositaren flors. No només els líders polítics, sinó que “una gran gernació, commoguda i indignada per la criminal profanació”, s'acostà al cementiri per desagreujar el President.

Davant la mort de Macià i la seva commemoració posterior, *La Veu de Catalunya* va guardar un discret distanciament. Els comentaris editorials i opinatius foren més aviat escassos. El columnista Manuel Brunet va atrevir-se, però, a fer-ne alguna referència. Brunet esmentava la dificultat de jutjar un personatge polifacètic i lògicament marcat pels seus compromisos polítics. “Els historiadors no es posaran fàcilment d'acord en parlar d'aquest home”, argumentava Brunet, ja que la perspectiva ideològica de l'historiador determinaria indefectiblement la seva valoració global. “Trobar el punt just serà difícil, perquè aquest home tenia virtuts i flaqueses innegables”⁵⁹. Per això, l'articulista suggeria deixar passar un temps, asserenar els ànims i valorar després la figura amb major perspectiva històrica.

Enmig d'aquesta valoració moderada i escorredissa de Macià, Brunet gosava proposar una hipòtesi polèmica. Macià no hauria encapçalat mai el 6 d'Octubre. El columnista de *La Veu*, doncs, utilitzava la memòria de l'antic president per recriminar i fustigar l'actitud dels seus hereus. “M'havia fixat molt en la psicologia d'aquest personatge i m'atreveria a dir que a en Macià no hi havia ningú capaç d'entabanar-lo amb un 6 d'octubre”⁶⁰. Brunet esgrimia que els coneixements militars de Macià l'haguessin convençut de l'esterilitat de l'empresa. Un any més tard, Brunet tornava a treure el tema. En un míting, Rovira i Virgili havia assegurat que “el 6 d'octubre comença amb Francesc Macià”. Davant d'aquesta proclamació atrevida, Brunet contestava amb rotunditat: “Es pot afirmar, perquè és cert, que el senyor

---

⁵⁸ Editorial, Llops a Montjuïc, *La Humanitat*, 14.III.1934, p. 1.

⁵⁹ Manuel Brunet: “L'aniversari de la mort del President Macià”, *La Veu de Cat.*, 27.XII.1934, p. 1.

⁶⁰ *Ibidem*.

Macià no hauria fet, ni s'hauria deixat fer un 6 d'octubre. (...) El primer president no s'hauria jugat l'autonomia perquè sabia el que li costava”⁶¹.

Les darreres pàgines han demostrat -així ho penso, almenys- que la figura de Francesc Macià fou sotmesa després de la seva mort a una estilització poètica que exalçà el seu carisma humà i la seva significació política. En realitat, aquesta ‘canonització’ de Macià venia de lluny ençà. Ja quan vivia la seva persona fou erigida en arquetip del patriota perfecte i en símbol dels anhels de Catalunya. Mort Macià, s’encetà un indubtable culte a la seva personalitat. Aquest comportament general no casava del tot bé amb els principis crítics i contraris a tota idolatria civil o religiosa que alguns dirigents d’ERC havien sostingut. A principis del 1933, per exemple, el líder republicà i escriptor, Josep A. Trabal, va publicar dos articles a *La Humanitat* en favor de la racionalitat lliure i en contra de tot tipus de doblegament idolàtric davant dels cabdillatges socials. Trabal bescantava “els milers de milions d’ésser humans que han corregut i corren delerosos seguint les petges dels homes providencials, dels salvadors de la humanitat, semi-déus, profetes, capitans que han sabut plasmar en la flama transhumant de la seva superior espiritualitat, l’afany d’una època, el voler únicament d’un poble o la ruta momentània del seu esdevenidor”⁶². L’intel·lectual recordava com el temps acabava esmicolant tots els ídols i convidava els ciutadans a rendir-se només a la llum de la cultura.

Els fets històrics semblen corroborar que molts correligionaris de Trabal no van seguir els seus advertiments. Probablement, els acceptaven teòricament. A la pràctica, però, també a Esquerra Republicana s’imposà la retòrica efectiva i propagandística del cabdillatge i de la veneració del líder. En realitat, no era fàcil mobilitzar les masses sense un discurs emotiu i metafòric, sense un relat que pogués engrescar una majoria amb una cultura política minsa. Al mateix temps, no era senzill vogar contra la tendència connatural humana, sempre a la cerca de referents i de paradigmes excel·lents. Negar aquesta evidència, com pretenia Trabal, era tan audaç com utòpic. Potser els dirigents d’ERC ho haguessin negat de ple, però, tot i la seva retòrica crítica, ells havien creat també una nova mitologia. Les persones no vivim solament de racionalitat crítica, sinó també de metàfores suggestives. I Macià fou principalment una metàfora.

---

⁶¹ Manuel Brunet: “Macià no hauria fet el 6 d’octubre”, *La Veu de Catalunya*, 23.I.1936, p. 1.

⁶² Josep A. Trabal: “Doctrines i cabdills”, *La Humanitat*, 1.II.1933, p.10.

c) Prat de la Riba, o el Seny Ordenador

En els ambients regionalistes, la data del primer dia d'agost no marcava simplement l'inici del mes de les vacances. Era un dia assenyalat, un temps que no calia omplir perquè tenia ja un contingut clar i permanent. L'1 d'agost es commemorava anualment l'aniversari de la mort d'Enric Prat de la Riba. La Lliga Regionalista havia anat evolucionant al llarg dels lustres. Passats els anys de joventesa, la Lliga havia moderat, sense renunciar-hi, el seu nacionalisme reivindicatiu; amb el temps, havia accentuat el seu deix conservador, sense traïr però la seva genuïna empremta liberal. Fóra quina fóra la similitud entre la Lliga de la Segona República i la Lliga ideada per Prat de la Riba a principis del segle XX, el fet és que els regionalistes se sentien hereus de ple dret i commemoraven ufanosos la figura del seu fundador. Igual que Macià havia esdevingut el referent simbòlic del nacionalisme progressista, Prat de la Riba s'havia convertit en la personalitat central de la memòria política del nacionalisme conservador, en una mena de "mite fundacional".

Per a l'esquerra, la personalitat de l'autor de *La nacionalitat catalana* era més ambigua. A desgrat de les seves diferències doctrinals, Rovira i Virgili reconeixia, per exemple, el paper cabdal de Prat en el desvetllament nacional català. "Ell, en la plenitud de la seva consciència catalana, veié plenament i verament la personalitat autèntica de Catalunya", escrivia l'historiador a *La Ciutat*⁶³. El record de Prat contenia una potencialitat incòmode per als dirigents d'ERC. Donat que la Lliga reivindicava la filiació pratiana, lloar-lo i reivindicar-lo equivalia a constatar públicament l'aportació històrica del partit enemic i fer-li una certa propaganda. En la cultura política de la Segona República no abundaven els gestos d'aquesta mena. El record oficial de Prat fou, per tant, més aviat tebi. La Generalitat complí amb el deure d'honorar la memòria d'un patrici del catalanisme, però ho feu amb poca convicció i escassa repercussió pública. La Generalitat disposava cada primer d'agost que s'engalanés amb flors el bust de Prat de la Riba que hi havia al Palau de la Generalitat i que dos Mossos d'Esquadra li fessin guàrdia tot el dia. A més, el President de la Generalitat enviava algun representant a col·locar un ramell floral a la tomba de Prat de la Riba. Ni Macià ni Companys hi van assistir mai personalment. Era un record suficient, però no efusiu.

Lògicament, la commemoració es vivia amb una vibració més intensa a les fileres de la Lliga Regionalista. Els diversos casals vinculats a la Lliga organitzaven activitats variades per commemorar la jornada, des de conferències i mítings fins a lliurament de bons alimentaris a pobres. A més, cada any es celebrava una Missa en sufragi del fundador del partit. Les banderes onejaven a mig pal al quarter general de la formació. Personalitats del partit i

---

⁶³ A. Rovira i Virgili: "La doctrina de Prat de la Riba", *La Ciutat*, 23.XI.1934, p. 1.

comissions d'agrupacions més o menys vinculades s'acostaven també al cementiri, per honorar la memòria de Prat amb ofrenes florals. De tota manera, la celebració no va assolir mai el caràcter popular i multitudinari que adquirí la de Macià. La Lliga no era un partit tan donat a la mobilització al carrer com ho eren els partits d'Esquerra. El compromís de les classes conservadores amb els seus ideals no sempre gosava travessar el llinar de la porta privada. Aquesta retracció augmentava si hom es trobava precisament en mes de vacances. Al mateix temps, la retòrica de la Lliga no era tan donada a efluvis èpics i martirials com la de l'Esquerra i, potser per això, el culte als desapareguts no fou tan intens.

De tota manera, si la commemoració pratiana tingué un relleu moderat en el carrer, va obtenir sempre un perfil destacat a les pàgines de *La Veu de Catalunya*. Amb motiu de l'aniversari del seu traspàs, el diari regionalista dedicava significats espais a evocar la memòria de Prat de la Riba. Els editorials i articles al respecte eren suculents. Són interessants perquè traspuen la veneració que el nacionalisme conservador sentia per l'autor de *La nacionalitat catalana* i perquè revelen la imatge i la significació amb què Prat de la Riba havia quedat gravat a l'univers simbòlic del regionalisme. A més, el contrast de l'evocació anual de Macià i de Prat ens permetrà establir algunes constants que contribueixen a esclarir la cultura de la memòria de la Segona República.

Prat de la Riba era evocat com la figura cabdal del nacionalisme català, com el pare del nacionalisme. La seva primera gran aportació havia estat empènyer l'emergent consciència catalana a prendre noció clara i definitiva de la seva realitat nacional. A les pàgines de *La nacionalitat catalana*, Prat s'havia proposat “acabar d'una vegada aquesta monstruosa bifurcació de la nostra ànima; calia saber que érem catalans i que només érem catalans”⁶⁴. Catalunya era una nació. Tota l'argumentació del llibre s'encaminava i es sostenia sobre aquesta idea bàsica, de la qual es desprenien posteriorment diverses conseqüències pràctiques. Com explicava R. Almeda i Callís, “Prat de la Riba basà la doctrina catalanista en l'afirmació clara i concreta, feta per primera vegada, que Catalunya és un ésser natural, un poble o nació, amb tots els drets i deures dels altres éssers naturals, pobles o nacions”.⁶⁵ El poeta Agustí Esclasans, des de les pàgines de *La Humanitat*, concedia que “la màxima summitat del doctrinarisme catalanista segueix essent ‘La Nacionalitat Catalana’”⁶⁶.

En els àmbits regionalistes, Prat de la Riba era conegut sovint com El Seny Ordenador. En evocar la seva figura, els articulistes destacaven que no només havia estat capaç d'articular una doctrina de la qual beuria permanentment el catalanisme, sinó que també

⁶⁴ E. Prat de la Riba: *La nacionalitat catalana*, op. cit. p, 43.

⁶⁵ R. Almeda i Callís: “El record de Prat de la Riba”, *La Veu de Catalunya*, 1.VIII.1933, p. 11.

⁶⁶ A. Esclasans: “Prat de la Riba”, *La Humanitat*, 30.VII.1933, 9, 1.

havia tingut l'audàcia de posar-la en marxa, d'encetar la construcció de l'edifici nacional amb un notable equilibri de gosadia i prudència. “Fou genial certament l'obra de Prat de la Riba -argumentava un article anònim de *La Veu de Catalunya*-, perquè no sols tingué la visió i ens transmeté aquell sentit polític de la nacionalitat catalana, sinó que compregué en tota la seva amplitud l'estratègia eficaç, triomfadora de la lluita per la nostra causa”⁶⁷. En una línia molt semblant s'expressava Duran i Ventosa en una conferència en memòria de Prat: “l'obra cabdal seva fou que ens donà una doctrina, però a més ens va assenyalar la realització d'aquesta doctrina”⁶⁸. Els articulistes espigaven diverses vessants d'aquest programa cultural i polític. En primer lloc, la reconquesta cultural de Catalunya a fi d'emmotllar-la de nou al seu propi esperit, alienat durant segles de decadència. Paral·lelament, la cristallització institucional de la tradició lingüística, històrica, jurídica i política catalana. Altres autors assenyalaven també com, al costat d'aquesta claredat doctrinal, Prat havia recomanat sempre la flexibilitat i el pragmatisme.

Durant la Segona República, la Lliga defensà amb fermesa l'autonomia política i cultural de Catalunya, però al mateix temps posà sovint de relleu el seu compromís amb el projecte conjunt espanyol. La commemoració de Prat incidí també en la vessant hispanista de l'ideòleg nacionalista. “Prat de la Riba fou el primer definidor del nostre nacionalisme catalanista i del nostre integral hispanisme”, explicava un editorial de *La Veu*⁶⁹. Tanmateix, això no impedia Joaquim Pellicena de recordar la nítida aposta pratiana per una Espanya federal composta de diverses nacionalitats: “El Gran Català opinava que amb una organització interna d'estructura federativa, els pobles ibèrics tindrien l'ambient de germanor, d'intimitat amorosívola que forma les amples unitats indivisibles”⁷⁰.

Un altre aspecte que els regionalismes proclamaven ufanosos era la síntesi que Prat de la Riba havia aconseguit -així ho afirmaven, almenys-, entre l'arrelament en la tradició i l'obertura a la modernitat. El Seny Ordenador havia interpretat Catalunya des de la seva tradició, però no havia estat mai un tradicionalista. “Prat de la Riba enllaçà el pensament i la tradició de Catalunya amb el pensament i el progrés de l'Europa occidental. Ell evocava, amb el bressol de la civilització mediterrània, l'impuls creador de tots els corrents moderns fecunds”⁷¹. Un altre aspecte remarcant de la vida i la personalitat pratiana era la seva voluntat d'unitat nacional, la seva tolerància, la seva capacitat d'aplegar sinèrgicament tendències

⁶⁷ “L'heroïsmes d'una vida”, *La Veu de Catalunya*, 1.VIII.1932, p. 8

⁶⁸ L. Duran i Ventosa: “Discurs a l'Ateneu Catalanista del Districte II”, *La Veu de Cat*, 28.II.1932, p. 5

⁶⁹ Editorial, “Quinze anys”, *La Veu de Catalunya*, 1.VIII.1932, p. 8.

⁷⁰ Joaquim Pellicena: “El testament polític de Prat de la Riba”, *La Veu de Catalunya*, 1.VIII.1933, p. 1.

⁷¹ Editorial: “Quinze anys”, *La Veu de Catalunya*, 1.VIII.1932, p. 8. Cfr. també Joaquim Pellicena: “Han passat 18 anys”, *La Veu de Catalunya*, 1.VIII.1935, p. 12.

diferents amb l'objectiu de treballar per la causa de Catalunya. Manuel Brunet va fer referència més d'un cop a aquest punt: “en aquesta Mancomunitat va aconseguir que hi col·laboressin tots els partits i va saber atraure's tota la flor de Catalunya, tots els homes utilitzables, fossin del partit que fossin”⁷².

Com en el cas de Macià, els admiradors del Seny Ordenador consideraven que la seva figura no podia morir. En aquest punt, podem trobar concomitàncies importants amb la cultura del record de Macià. Ventura Gassol havia escrit la mort de Macià com una “major naixença” política⁷³. Un articulista anònim de *La Veu* assegurava que la mort fou per a Prat de la Riba, “senyal per a la seva major creixença”⁷⁴. Segons aquest articulista, la mort només era una anècdota en la figura de Prat, i les anècdotes tenien poca cosa a dir davant de realitats categòriques i universals. Prat de la Riba n'havia estat una d'elles. La seva vida i la seva obra havien estat tant nítides i encertades que adquirien un valor sempre actual, havien passat a establir-se en el regne dels arquetips. “La perennitat de la seva persona, de la seva obra, del seu exemple és un fenomen excepcional. (...) No hi ha res de llunyà, no hi ha res d'històric -en el sentit de passat- en Prat de la Riba”, recalava Bertran i Pijoan⁷⁵.

Molts articles coincidien a ressenyar com el pas del temps havia agegantat la seva personalitat i la seva obra⁷⁶. La resistència a l'erosió temporal provava la qualitat del seu metall personal. La seva pervivència en el record dels catalans i la vigència del seu pensament polític a despit del pas dels anys, demostraven el valor de la seva aportació. Prat de la Riba viuria mentre els catalans mantinguessin encès el seu record i aquests no el podrien oblidar sense negar-se a si mateixos mentre seguissin creient en el projecte de la nació catalana. “És aquesta la immortalitat autèntica que fa impossible que en Prat de la Riba, mentre no mori Catalunya, pugui morir”⁷⁷. Prat sobreviuria idealment en el pensament dels catalans i objectivament en el desenvolupament històric de Catalunya.

Talment com el de Macià, el record de Prat de la Riba era orientador i encoratjador. Especialment en els moments difícils, el record de la vida, la doctrina i l'optimisme de Prat podien esperonar els rengles cansats del regionalisme. “Quan es presentin circumstàncies difícils, pensem sempre en el que ell diria i en el que ell faria. I romandrem fidels a la seva

⁷² Manuel Brunet: “L'obra i l'escola d'en Prat de la Riba”, *La Veu de Catalunya*, 1.VIII.1933, p. 1.

⁷³ cfr. Ventura Gassol: “Macià-Símbol”, *La Humanitat*, 25.XII.1935, p. 1.

⁷⁴ “Enric Prat de la Riba”, *La Veu de Catalunya*, 1.VIII.1934, p. 11.

⁷⁵ L. Bertran i Pijoan: “Lliçó d'aniversari”, 1.VIII.1935, *La Veu de Catalunya*, p. 13.

⁷⁶ Cfr. Almeda i Callís: “El record de Prat de la Riba”, 1.VIII.1933; F. Vendrell: “En Prat de la Riba no pot morir”, 1.VIII.1932, p. 8; Anònim: “Enric Prat de la Riba”, 1.VIII.1934, p. 11. Tots els articles, publicats a *La Veu de Catalunya*.

⁷⁷ Francesc d'A. Vendrell: “En Prat de la Riba no pot morir”, 1.VIII.1932, p. 8

memòria”⁷⁸, exhortava un editorial de *La Veu*. En aquell estiu del 1932, Catalunya es trobava en una situació crítica, amb l'Estatut enllocat a les Corts i una intensa campanya anticatalana al conjunt de l'Estat. En aquest context, Cambó evocava Prat per aixecar l'esperit dels seus correligionaris. “L'optimisme de Prat era seré i impertorbable. Als moments de crisi, en què sobre el moviment nacionalista català s'amuntegaven les dificultats (...) mai no es deixà influir per un vent de pessimisme”⁷⁹. Justament al revés, argüien els articulistes, Prat de la Riba considerà sempre un privilegi poder participar de la joventut del moviment nacionalista, poder gaudir del plaer de bastir quelcom nou, desafiant les oposicions i els entrebancs. Era un repte, i era una tasca. A l'estiu de 1935, quan la Lliga participava en la Generalitat governativa comandada pels radicals i era bescantada des del nacionalisme esquerrà, Bertran i Pijoan esmentava també les paraules engrescadores del “Mestre”: “l'adversitat en lloc d'aclaparar-nos ens ha d'agullonar amb més braó. (...) Als moments crítics ens deia sempre: a dificultats més grans, glòria més gran a vèncer-les; a contratemps més grans, energia més gran per a fer-hi front”⁸⁰.

La memòria de Prat de la Riba no només volia ser inspiradora, sinó que molts cops pretenia també esdevenir legitimadora. L'evocació del Seny Ordenador servia per apuntalar l'autoritat dels dirigents regionalistes del moment. “El catalanisme, malgrat totes les resistències externes i internes, ha arribat al predomini a Catalunya gràcies a la saviesa tàctica de Prat de la Riba i dels seus eminents col·laboradors Puig i Cadafalch, Duran i Ventosa, Cambó, Verdaguer i Callís i tants altres grans patriotes”⁸¹, deia un article de *La Veu*. En realitat, no era infreqüent lloar Prat de la Riba pel seu costum d'envoltar-se d'homes valuosos -de diferents ideologies- per realitzar els seus projectes polítics i culturals. De tota manera, aquests elogis sobre l'habitual encert electiu de Prat podien ser fàcilment llegits com una defensa legitimadora dels polítics que l'acompanyaren en la direcció de la Lliga i als anys trenta seguien regint el partit. Cal recordar que la Lliga havia perdut la preeminència política a Catalunya i no era difícil que sorgissin crítiques i discrepàncies. Així es reivindicava Cambó l'estiu del 1932: “Prat no creava una obra sense tenir preparat l'home o el grup d'homes que havien de regir-la i governar-la. (...) Per això les obres d'en Prat seguiran llur curs normal després de la seva mort: els homes escollits per ell, preparats per ell, col·locats a son lloc per ell, compliran la missió que en Prat els confià”⁸².

⁷⁸ Editorial, “Quinze anys”, *La Veu de Catalunya*, 1.VIII.1932, p. 8.

⁷⁹ Francesc Cambó: “Prat de la Riba, optimista”, *La Veu de Catalunya*, 1.VIII.1932, p. 8.

⁸⁰ L. Bertran i Pijoan: “Lliçó d'aniversari”, 1.VIII.1935, *La Veu de Catalunya*, p. 13.

⁸¹ “L'heroisme d'una vida”, *La Veu de Catalunya*, 1.VIII.1932, p. 8.

⁸² Francesc Cambó: “Prat de la Riba, optimista”, *La Veu de Catalunya*, 1.VIII.1932, p. 8.

El coneixement i el judici humà s'aixeca molts cops sobre la comparació. Durant els anys republicans a Catalunya, hi va haver una comparació inevitable. Prat i Macià. Dos patriotes, dos caràcters ben diferents. També foren sovint comparades la Mancomunitat amb l'Autonomia Republicana. Però del record de la Mancomunitat ens n'ocuparem més tard. Centrem-nos ara en la dialèctica Prat-Macià. La memòria del President de la Mancomunitat va emprar-se més d'un cop per fustigar Macià. *La Veu de Catalunya* explica com en un acte celebrat al Guinardó a la memòria de l'autor de *La nacionalitat catalana*, el líder de les Joventuts de la Lliga havia fet “una bella comparació del que fou Prat de la Riba i del que no és avui el President de la Generalitat”⁸³. El 1933, amb motiu de l'aniversari de la mort de Prat, la premsa de tendència dretana i espanyolista a Catalunya va lloar obertament la figura de l'antic President de la Mancomunitat, al mateix temps que fustigava Macià⁸⁴. Aquell mateix any, Brunet profetitzava que “l'escola d'en Prat de la Riba informarà sempre el catalanisme, la Macianada passarà ràpidament”⁸⁵. Altres cops, les tupinades eren més subtils. S'alabaven facetes patrianes com el seny o la discreció tot deixant entendre que mancaven al president de la Generalitat en exercici.

De la comparació entre les dues figures, però, no sempre sortia perdent Macià. Depenia de qui prengué la ploma. Agustí Esclasans, després de reconèixer l'aportació intel·lectual de Prat, convidava a superar-la i assegurava que havia fet més per Catalunya Macià amb la seva proclamació de la República que Prat de la Riba amb la seva teorització de l'imperialisme català⁸⁶. En qualsevol cas, podem afirmar que hi havia una important divergència de fons en la manera en què l'opinió pública es representava els caràcters vitals i polítics dels dos líders nacionalistes. Macià era recordat com un personatge romàntic, com una mena de Quixot català⁸⁷, com un idealista, un Prometeu de mirada enardida i gest audaç. Amb la mort de Macià –explicava Aymami i Baudina– “desapareixia una època. Barreja de romanticisme, audàcia i patriotisme inflammat”⁸⁸. Prat de la Riba, en canvi, era evocat com un home idealista, però altament metòdic i pragmàtic. Era considerat més aviat com un arquitecte de la pàtria, com un gran organitzador, com el Seny Ordenador. Més que un exponent de la passió conqueridora, Prat de la Riba havia estat un exponent de l'equilibri i la constància. Octavi Saltor el definia com a “baró perfecte”, com a paradigma de “la perfecció en cada ordre de la pròpia activitat humana, l'esdevenidor modèlic en la realització de les tasques

⁸³ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 16.VIII.1932, p. 3.

⁸⁴ Cfr. informació a *La Humanitat*, 3.VIII.1933, p. 8. El diari republicà cridava l'atenció de com els mateixos periòdics havien atacat Prat de la Riba quan vivia.

⁸⁵ Manuel Brunet: “L'obra i l'escola d'en Prat de la Riba”, *La Veu de Catalunya*, 1.VIII.1933, p. 1.

⁸⁶ Agustí Esclasans: “Prat de la Riba”, *La Humanitat*, 30.VII.1933, p. 1.

⁸⁷ Cfr. J. Bertran de Quintana: “Macià”, *La Humanitat*, 10.V.1932, p. 3.

⁸⁸ L. Aymami i Baudina: “En aquest segon Nadal”, *La Humanitat*, 25.XII.1934, p. 12.

quotidianes”⁸⁹. Un model noucentista davant un model romàntic. Si Macià havia estat comparat amb el Quixot, amb Claris i amb Casanova, Prat de la Riba era més aviat comparat amb Pericles, amb un patriota clàssic i ordenador. “Les seves construccions foren espirituals: però dintre de la història de Catalunya marcaran una època gloriosa com fou, en proporcions més considerables, la de Pericles a Grècia o la dels Mèdicis a Florència”⁹⁰.

Hi havia, però, una cosa que ambdós polítics compartien, o almenys així apareixia en les rememoracions de què eren objecte. De Macià s’havia dit sovint que havia ofrenat tota la seva vida per Catalunya. Aquest mateix motiu el trobem en el record regionalista de Prat. “Ell, sense ostentacions de cap mena, consagrà tota la seva vida, donà la seva vida a Catalunya”⁹¹, proclamava el seu correligionari Duran i Ventosa. “El seu desig de realització, la seva amor a Catalunya, eren tan viscuts que es confonien amb l’existència mateixa de la Pàtria. Hi dedicà tota la seva vida en una oblació constant.”⁹² En aquest sentit, Prat de la Riba era considerat pels seus també com un heroi. Un heroi d’una altra mena, no un heroi tràgic, com aquells que tant agradaven a la cultura històrica catalana. Un heroi de la constància nacional: “Els heroïsmes del moment, d’un moment tràgic, d’un moment sublim, són com el llampec enlluernador en les planes de la història. L’heroïsmes d’una vida, de tota una vida, en cada moment, en totes les activitats i per a totes les coses, és el sol vivificant que amb la seva llum i amb la seva calor fan poble, fan grandesa, fan progrés. En Prat de la Riba va donar-se tot ell a la pàtria. Va donar-s’hi, encara infant, de tot cor i va donar-s’hi home amb tota la seva potent intel·ligència. És l’heroi nacional de Catalunya”⁹³.

Un cop recorregut part de l’univers commemoratiu que girava al voltant dels estels de Macià i de Prat de la Riba, podem detectar algunes constants en la pràctica commemorativa que van més enllà de les divergències en el contingut de les memòries. En primer lloc, ambdós personatges van ésser sotmesos a una canonització civil, a una estilització poètica de la seva vida i la seva obra, que va esdevenir així paradigma perfecte i orientador. Al mateix temps, trobem estesa la idea que ni un personatge ni l’altre han mort del tot, sinó que el seu esperit perviu. Perdura, en concret, com a flama votiva en el cor i el magí dels seus seguidors i es reencarna en la vida i en l’obra d’aquells que són fidels a la seva doctrina. El record dels dos personatges ofereix un guiatge en moments de turbulències i contradiccions. No cal dir que la memòria d’ambdós és utilitzada i forçada per fins

⁸⁹ Octavi Saltor: “El baró perfecte”, *La Ven de Catalunya*, 1.VIII.1932, p. 8.

⁹⁰ M. de Montoliu: “Prat de la Riba, creador de cultura”, *La Ven de Catalunya*, 1.VIII.1933, p. 6. Montoliu reproduïa un text de Plutarc sobre Pericles en què hi veia perfectament reflexada la personalitat de Prat.

⁹¹ L. Duran i Ventosa: “Discurs a l’Ateneu Catalanista del Districte II”, *La Ven de Cat*, 28.II.1932, p. 5.

⁹² Editorial, “Quinze anys”, *La Ven de Catalunya*, 1.VIII.1932, p. 8.

⁹³ “L’heroïsmes d’una vida”, *La Ven de Catalunya*, 1.VIII.1932, p. 8.

partidistes en el present. En les dues figures s'exalça la seva oblació, el seu lliurament complert per la causa de Catalunya. Podem remarcar, finalment, que les constel·lacions commemoratives de Macià i Prat tenen un doble centre. Per una banda, el cementiri, especial lloc de memòria i fogall del record. Per altra banda, la premsa, on les figures històriques són redivives a través de la recreació poètica. Al cap i a la fi, l'estudi d'aquests dos casos confirma la necessitat humana d'encarnar els ideals i les doctrines en personatges de carn i ossos. Necessitem concretar, plasmar, objectivar els nostres sistemes intel·lectuals i els nostres horitzons vitals. Té raó Paul Ricoeur quan assegura que un relat, una història, fa més fàcil la comprensió de les idees, perquè les encarna i les presenta en un context vital. Prat de la Riba i Macià foren precisament això, metàfores, relats concentrats de complexos sistemes d'idees, sentiments, adhesions, experiències i somnis. Foren, al cap i a la fi, poesia.

II.B) L'ÀNIMA DE CATALUNYA

1. Sobre l'ésser català

a) La Lliga i l'ERC davant la tradició catalana

La vida humana és una indeturable conversa, un diàleg constant amb el món físic que ens envolta i amb el món humà que ens acompanya. L'acció és una contestació raonada a les invitacions del medi. La cultura és una rèplica creativa a les interpel·lacions de l'existència. Tota acció i tota afirmació és resposta; resposta lliure, que només és comprensible i adquireix el seu sentit en relació a l'estímul, al comportament, al predicat que la desvetlla. A la història dels individus i dels col·lectius hi ha moments decisius, sotrats vitals o intel·lectuals que poden deixar una marca indeleble en la consciència. Durant molts anys, el sentit d'una vida pot girar entorn d'una conversa o al voltant d'una experiència punyent. Tot capteniment posterior ha d'ésser llegit atenent a aquell fet desgavellador o a aquella dita il·luminadora. Així és també en la vida dels pobles. Hem vist ja el paper que la Guerra de Successió ha jugat en la història política del Principat. Sense la seva constant presència en l'univers simbòlic català, és difícil entendre el desenvolupament històric de Catalunya.

Podem dir, per això, que la llibertat humana és un diàleg incessant amb el món i amb la Història. Cada paraula nostra conté ressons de segles. També la praxi quotidiana és fruit d'una decantació secular, a la qual un s'hi pot adherir, contra la qual hom s'hi pot revoltar. Els grans sistemes polítics, les elaboracions doctrinals filosòfiques i socials són fruit d'un col·loqui crític i creatiu amb altres corrents de pensament anteriors o coetànies. El 14 d'abril del 1931, Francesc Macià sortia a la balconada de la Diputació per proclamar la República Catalana. Apel·lava a la fraternitat i a la llibertat. En aquelles paraules, hi retrunyien de fons les veus dels Pares de l'Església, les tesis de Luter, els discursos de Claris, l'Enciclopèdia il·lustrada, les canonades de la Bastilla, el programa de Pi i Margall, les cobejances renaixentistes, les idees de Prat, la lluita obrera... L'acció de Macià era una resposta a la Història. I és que, obedients o contestataris, els éssers humans sempre actuem posicionant-nos en relació a la tradició.

Precisament a la qüestió de la tradició va dedicar el bisbe vigatà Torras i Bages la seva obra cabdal: *La tradició catalana*. Publicada el 1892, esdevindria aviat una fita senyera en la història del catalanisme, un d'aquells referents indispensables que marquen pregonament la

vida cultural i política d'una comunitat. Estigués d'acord amb les seves tesis o es trobés diametralment enfrontat, ningú podria encetar en el futur cap reflexió sobre el catalanisme sense llambregar en l'horitzó el pensament de Torras i Bages. El catalanisme teòric implicà un diàleg constant amb *La tradició catalana*. En aquest llibre, el prelat desenvolupava una argumentació raonada, aferrissada i serena alhora. “No vulguem ésser mestres de la pàtria; siguem deixebles d'ella”, sentenciava¹. Format en la tradició escolàstica, Torras i Bages entenien Catalunya com una substància amb uns atributs particulars. Catalunya era una realitat “natural”, fruit de la voluntat divina, que s'havia anat conformant i revelant al pas del temps. En el moment històric del Renaixement patri, Catalunya tenia l'oportunitat de portar a plenitud la seva naturalesa. Havia arribat el moment de fer florir de nou les potencialitats pròpies que la caracteritzaven. Per aconseguir-ho, però, havia de ser fidel a si mateixa, havia de restar lleial a la seva tradició. Només així aconseguiria els fins que li eren propis.

El bisbe de Vic advocava per una Catalunya bolcada en si mateixa, alimentada per les fonts de la seva tradició espiritual, lingüística, jurídica i social. En front de l'artificialitat de les ciutats i d'una democràcia impersonal i demagògica, Torras i Bages vindicava una estructura social ‘natural’, de geografia rural i articulació orgànica. La tradició catalana era l'ambient adequat perquè els habitants del Principat assolissin els fins naturals i sobrenaturals que els eren propis. Més que mirar cap enfora i importar nous costums, calia tornar cap endins, per arribar així més enllà en la pròpia plenitud. El pensador conservador fuetjava el liberalisme per la seva artificialitat, per no respectar la dinàmica pròpia de la vida social, per voler emmotllar una nova societat al seu gust tot menystenint l'evolució consuetudinària guiada per la providència. El liberalisme significava l'emancipació de la tradició i la reconfiguració social d'acord a l'arbitri humà. Així descrivia Torras i Bages el liberalisme: “L'home senyor de la societat i no la providència divina; l'home ha de fer la societat del no-res. (...) L'obra dels segles ha de donar pas a l'obra dels innovadors”². El bisbe de Vic suggeria, en canvi, “no tocar les coses del lloc on Déu les ha posades” i tornar a “la veritat de la naturalesa”³.

En realitat, l'obra de Torras i Bages havia estat la resposta a l'altre gran conceptualització del catalanisme al ponent del segle XIX. Sis anys abans de la publicació de *La tradició catalana*, el polític federal Valentí Almirall havia donat a impremta *Lo Catalanisme*. Per a Almirall, Catalunya havia estat massa temps convertida en colònia, sotmesa al poble castellà, de caràcter diferent i gairebé antitètic. El fat de la història havia castigat Catalunya a

---

¹ Torras i Bages: *La tradició catalana*. Edicions 62, Barcelona, 1981 (1ª ed. 1892), p. 129

² Ibid, p. 93

³ Ibid, p. 67

un lloc d'obediència i passivitat, on havia perdut progressivament les seves virtuts racials, els seus drets patriòtics i el seu pols intel·lectual i moral. Havia arribat l'hora que Catalunya tornés a ésser ella mateixa, que el Principat trenqués els vestits aliens i es revestís un altre cop del seu propi caràcter, de la seva llengua, del seu dret, de les seves il·lusions. Almirall proclamava que Catalunya volia deixar d'estar sotmesa, volia trencar amb la cadena de greuges que la lligava i manllevava, volia tornar a ésser gran. No contra Castella. Amb Castella, però mai més per sota, ni subjugada, ni colonitzada. En una unió federal germanívola i lliure. L'objectiu del catalanisme havia d'ésser clar: “rompre les lligadures que tenen a la nostra regió agarrotada i subjecta”⁴.

Com Torras i Bages, Almirall considerava que Catalunya havia de tornar a viure en si mateixa i de si mateixa. Ara bé, el polític i intel·lectual federal entenia Catalunya d'una forma molt diferent a com ho feia el bisbe de Vic. Almirall era liberal i volia una Catalunya fargada en el liberalisme. De fet, assegurava que la Renaixença s'havia endegat gràcies al sotrac produït per les idees emancipadores i revolucionàries franceses. “Lo Renaixement, doncs, és fill legítim i natural de les idees modernes”⁵, sentenciava. Almirall sostenia un net contractualisme social de caire liberal i federal. Els ciutadans tenien com a finalitat vital fonamental el desplegament de la seva llibertat, però per aconseguir-ho necessitaven unir-se socialment. El pensador traslladava aquesta teoria del nivell personal al nivell regional i proposava un sistema d'articulació social federal que anomenava “particularisme”.

Influït pel científisme del segle XIX, Almirall pretenia exposar un sistema polític de tall científic, lògic i objectiu. L'ideòleg catalanista defensava que cada regió visqués amb la màxima llibertat i autonomia política i espiritual. Almirall exalçava la llibertat personal, civil i política que regnava a la Gran Bretanya i proposava implantar un sistema similar de self-government. Un autogovern que havia d'abastar tant els individus com les regions. L'autonomia personal i regional, però, havia de repercutir en el bé de tots. Almirall suggeria que les entitats autònomes s'agrupessin després en entitats més grans, cimentades en llaços de lliure fraternitat i cerca del bé comú⁶. A nivell polític, la solució passava per l'Estat federal compost, en el qual diversos estats s'unien en complexa diversitat a la cerca de l'equilibri entre la llibertat i l'harmonia.

---

⁴ Valentí Almirall: *Lo catalanisme*. Edicions 62, Barcelona, 1994. (1^a ed. 1886), p. 21.

⁵ cfr. *Ibid*, p. 73.

⁶ “Lliures los individus, lliures les corporacions, lliures les regions, lliures les nacions i races, però units tots per los suaus llaços de la germanor i de l'afecte (...) lluitant totes pel progrés i la millora, però contigües per l'interès comú dins dels límits de la competència. (...)Dintre d'aquest gran conjunt, cada agrupació, cada poble, cada raça aniria desenrotllant-se en consonància amb sos pròpis interessos i aspiracions, i es donaria les institucions i lleis que més s'acomodessin a l'estat de sa civilització i cultura”, *Ibid.*, p. 37.

Quin paper havia de jugar la tradició en una Catalunya senyora de si mateixa, lliure i al mateix temps unida amb la resta de l'Estat espanyol? Almirall rebutjava "l'escola històrica" per haver esdevingut "arqueològica"⁷. Per al pensador polític, el més important no havia de ser ni el passat ni el futur, sinó el present. El present havia d'atendre i recollir la tradició, però l'havia de projectar cap al futur d'acord a una voluntat lliure, preferiblement evolutiva abans que rupturista. "Lo particularista no és tradicionalista ni idealitzador, sinó amplament positivista", assegurava Almirall. Entre el tradicionalisme i la revolució, cabia el reformisme liberal tranquil. El pensador catalanista establí un full de ruta de progressisme gradual, on "les institucions dels pobles, guardant la tradició, responguin a les necessitats d'avui i preparin la millora de demà. La base de la llibertat permet que els interessos històrics vagin evolucionant sense les grans sacsejades que ha produït la comprensió en què s'ha tingut moltes vegades a les col·lectivitats i als individus"⁸.

Catalunya havia de restar fidel a si mateixa i a la seva història, Catalunya havia de renéixer d'acord al seu antic esperit, però això no significava que hagués de ressuscitar amb les mateixes formes i disposicions antigues. Havia de reencarnar el seu esperit d'acord a les circumstàncies presents. "Volem ser lo que fórem, però no ressuscitar res que no sigui propi del nostre tems. Volem que Catalunya recobri la personalitat que en altres èpoques tenia, però per a fer d'ella l'ús que ens aconsellin les circumstàncies en què es troba avui el nostre poble. (...) La nostra aspiració és viure en los temps que ens té destinats la naturalesa, aprofitant les ensenyances que ens van deixar com patrimoni los nostres avantpassats quan sabien ser lliures, millorant-los amb lo nostre treball i amb les nostres llums"⁹.

Com queda palès, la qüestió de la tradició era un punt important en tota reflexió sobre el catalanisme. No es tractava tant d'un debat acadèmic sobre el pretèrit català, sinó paradoxalment, d'una discussió sobre el futur de Catalunya. A l'hora de regir la Catalunya del present i de dibuixar la del futur, ¿era necessari i convenient inspirar-se en els patrons polítics, socials i espirituals que es derivaven de la història? La pregunta de fons era encara més nuclear i menys òbvia. Perquè, ¿en què consistia la tradició catalana?, ¿què era essencial i què secundari en ella?, ¿a què es podia renunciar o què s'havia de modificar sense negar la medul·la de Catalunya? Tanmateix, ¿és que Catalunya era la seva tradició? ¿És que la nació era el fruit d'una cristallització històrica o, més aviat, havia de ser el resultat de la decisió lliure dels ciutadans? La pregunta pel paper de la tradició era també una interrogació indirecta sobre com calia entendre la nació i quins eren els seus elements constitutius.

---

⁷ Ibid, p. 199.

⁸ Ibid, p. 200.

⁹ Ibidem.

Per definició, la vindicació de la tradició té ressons conservadors. Glorificar la tradició equival fàcilment a erigir els models del passat en guia del present. Aquesta concepció xerricava obertament amb els propòsits transformadors i revolucionaris de l'esquerra. La Modernitat s'havia bastit precisament sobre el desballestament de la tradició, sobre la crítica de l'autoritat i la defensa de la racionalitat lliure com a criteri d'actuació personal i social. No és estrany que alguns dirigents republicans sentissin certa incomoditat en sentir esmentar la tradició. Des del tradicionalisme espanyol es proclamava que Espanya havia de restar fidel a la seva història, havia de servir els seus atributs històrics, entre els quals sobresortia el catolicisme. En aquest sentit, la República suposava indubtablement un trencament amb la tradició monàrquica i catòlica espanyola. Els seus contemporanis definien obertament l'experiència republicana como "una revolució". Poques setmanes després de proclamar-se la República, Carles Pi i Sunyer celebrava en una conferència a Madrid que Espanya hagués aconseguit "con su esfuerzo, torcer y rectificar el curso de la historia de España"¹⁰. També *La Humanitat* es referia a "una Espanya que pugna per alliberar-se del passat i per incorporar-se a la civilització del nostre temps"¹¹.

El dirigent esquerrà que va expressar més obertament el seu refús de la tradició fou el líder d'Estat Català, col·laborador proper de Macià i primer alcalde de la Barcelona Republicana, Jaume Aiguader i Miró. Dies després de la magna inauguració del Parlament català, l'alcalde de Barcelona escrivia un article assenyalant l'abisme que separava els regionalistes dels republicans. Per a Aiguader, una distinció fonamental reia, precisament, en el posicionament davant la tradició. "Dos mons s'enfronten en el nostre Parlament. L'un defensa la tradició i les velles institucions, que pel seu encarcament i extemporaneïtat són focus d'injustícia social, d'enderriment polític i de desgavell econòmic. (...) L'altre, el de l'Esquerra, porta tot l'esperit de la nova Catalunya"¹². No era el primer cop que Aiguader evidenciava públicament el seu menyspreu per la tradició. Ja l'any 1930, el que seria batlle de Barcelona manifestava amb contundència elèctrica la seva posició: "Catalunya no la tenim que veure com una força que ve del passat, sinó com una força que marxa al futur". El passat català era noble i enorgullia els patriotes, però els ciutadans responsables i progressistes havien de fixar el seu cor i el seu esguard en l'avenir. "La història no és cap

---

¹⁰ Carles Pi i Sunyer: *El alma cordial de Catalunya*. Conferència pronunciada a l'Ateneo de Madrid el 2.VI.1931. Edició de Francesc Vilanova, Barcelona, 1994, p. 5.

¹¹ Cfr. "Les esquerres en peu", *La Humanitat*, 9.I.1934, p. 1.

¹² Jaume Aiguader: "Les dues mentalitats catalanes dins el Parlament", *La Humanitat*, 17.XII.32, p. 3. Aiguader era un home apassionat i radical, i en aquest article no admetia transaccions ni martingales. Proper al comunisme, estava convençut que la història avançava més de pressa amb el puny tancat que amb la mà oberta. "De la topada de les dues forces, d'aquesta lluita a mort ha de sortir-ne la nova Catalunya. Perquè els pobles s'edifiquen en mig del combat; és precisament l'ardor de la brega qui els dona els alts pensaments i els incita a les grans gestes". (Ibidem).

mèrit mentre no sigui creació nostra. Són els fets, els esdeveniments, les idees que llancem vers el futur el que ens avala. (...) Joves. Jo vinc a parlar-vos d'una Catalunya que no mira enrere, sinó que mira endavant"¹³, proclamava l'abrandat dirigent del partit de Macià.

Des del regionalisme s'acusava precisament ERC de voler desballestar Catalunya, de menystenir la seva tradició secular, de buidar-la del seu contingut més propi. *La Veu* assegurava que els líders republicans "no pensaven com els seus avantpassats, perquè deien que volien rompre amb la tradició catalana". El mateix editorialista imputava als dirigents esquerrans haver intentat "substituir les més pures essències de la tradició catalana per les hipòtesis més absurdes de les ideologies exòtiques"¹⁴. El prevere Carles Cardó desenvolupava una idea semblant en un article sorprenentment aspre. Cardó es planyia que Catalunya hagués oblidat i desoït els grans profetes de la pàtria. L'intel·lectual catòlic col·locava com a principals figures del catalanisme recent a Verdaguer, Maragall, Prat de la Riba i Torras i Bages. El ràpid oblit en què havien caigut havia estat una traïció a la mateixa Catalunya. "La nova Catalunya renegava d'ells, renegava, ço és, d'ella mateixa. No era la filla dels seus pares, era la filla, la serventa, l'esclava de la Revolució. Matava els seus profetes"¹⁵.

En realitat, la Lliga tendia a presentar-se com l'hereva i la intèrpret autoritzada de la tradició catalana en la seva plenitud. Segons aquesta perspectiva, el partit regionalista encarnava el veritable catalanisme, el catalanisme històric, i les altres opcions nacionalistes no deixaven d'ésser rèpliques minvades i deformades. L'any 1932, el President de la Lliga, Ramon d'Abadal, menystenia els líders d'ERC per no entendre el catalanisme ni saber-lo practicar. "Per a ésser catalanista, cal saber viure tot el que és Catalunya; cal comprendre el seu valor de segles, allò que és pastat de generacions", els deia, mentre els acusava d'embrutar la llengua catalana amb un ús barroer de la mateixa i de trencar la tradició espiritual, jurídica i tolerant de Catalunya amb una política de rupturisme sectari¹⁶.

Els polítics republicans propugnaven una fonda transformació social i política. Davant d'aquestes intencions innovadores que feien trontollar l'establert ordre econòmic, social i espiritual, la Lliga va mitigar els impulsos renovadors i regeneracionistes que l'havien caracteritzat en els seus albors i va accentuar la vessant conservadora. El partit regionalista es presentava com el mur de contenció davant les aventures revolucionàries i com el baluard de la tradició catalana. En el seu programa electoral del 1932, la Lliga es comprometia a

---

¹³ Jaume Aiguader i Miró: *Amb Catalunya i per Catalunya*. Barcelona, 1930.

¹⁴ Editorial, "Les exigències del patriotisme", *La Veu de Catalunya*, 21.I.1936, p. 12.

¹⁵ Carles Cardó: "Hem occit els profetes", *La Veu de Catalunya*, 4.I.1935, p. 10.

¹⁶ Discurs de Ramon d'Abadal en un gran acte de la Lliga. Cfr. *La Veu de Catalunya*, 11.I.1932, p. 3.

defensar “la continuïtat històrica en l’evolució del nostre poble”¹⁷. El dirigent municipal i redactor en cap de *La Veu*, Joaquim Pellicena, diagnosticava una crisi profunda en tots els pobles d’Europa i suggeria com a remei la fidelitat al sentit històric de cada nació. Segons Pellicena, cada poble tenia un sentit històric propi i distintiu, i només podria ésser fecund i progressar si construïa sobre els fonaments històrics que li eren connaturals. “Davant aquests períodes de confusió que pateixen els pobles, cal pouar les aigües vives d’aquest sentit històric. (...) La fidelitat al sentit històric de Catalunya ha d’ésser, doncs, la llum guaiadora de la nostra intel·ligència i de la nostra voluntat”¹⁸.

La celebració de les festes tradicionals barcelonines i catalanes era per als regionalistes una bona avinentesa per reflexionar sobre el valor de la tradició en la vida nacional. Després de diades assenyalades com els Reis, el Corpus o Sant Jordi, *La Veu de Catalunya* es felicitava per la vibració i l’adhesió del poble i n’extreia conclusions categòriques¹⁹. “Els pobles que tenen una tradició no poden prescindir-ne, com si fos una nosa –argumentava l’editorial del diari regionalista després de la festa de la Immaculada-. Tot el contrari. El seu progrés ha d’ésser l’evolució natural del seu passat. Tots els homes i totes les èpoques que han volgut bastir una fàbrica nacional damunt el no res, han fracassat en la història”²⁰. En un altre ocasió, després de l’emotiva celebració de la Diada de Reis, *La Veu* raonava que Catalunya perviuria mentre s’arrelés en la seva tradició: “un poble que serva les essències vives de la tradició és un poble fidel a les lleis del seu propi esperit, és a dir, és un poble immortal”²¹.

Ara bé, un cop consignades aquestes divergències entre el plantejament rupturista d’un sector del nacionalisme republicà i la contundent defensa de la tradició que hom troba a les pàgines de *La Veu* i en el rerefons del discurs polític de la Lliga durant la Segona República, hem de matisar que, si estudiem amb més deteniment els discursos i les actituds d’uns i altres, les divergències no eren, en el fons, ni tan grans ni tan clares. Tant els plantejaments teòrics d’altres membres d’ERC com, sobretot, la praxi política del partit, palesa com, també des d’una òptica esquerrana, la història havia de jugar un paper cabdal en la nacionalització simbòlica i política de Catalunya. A la banda oposada, demostrarem com ni la Lliga ni els

---

¹⁷ “Als electors de Catalunya”, *La Veu de Catalunya*, 26.X.1932, p. 1.

¹⁸ Joaquim Pellicena: “La fidelitat al sentit històric”, *La Veu de Catalunya*, 23.IX.1934, p. 13.

¹⁹ Cfr. els editorials en *La Veu de Catalunya* “La diada de Sant Jordi” (23.IV.1935) i “La tradició catalana” (21.VI.1935).

²⁰ Editorial, “La Pietat de Barcelona”, *La Veu de Catalunya*, 9.XII.1932, p. 1.

²¹ Editorial, “La força de la tradició”, *La Veu de Catalunya*, 7.I.1933, p. 1.

seus intel·lectuals propers van ésser uns tradicionalistes integristes. De fet, en alguns aspectes, s'allunyaren clarament de les tesis de Torras i Bages²².

Comencem, però, pel republicanisme catalanista. En capítols anteriors hem pogut comprovar com la retòrica política d'ERC estigué construïda sobre referències històriques. Les apel·lacions a la història de Catalunya eren constants i les commemoracions històriques eren els escenaris privilegiats de l'afirmació nacional. "Jo vinc a parlar-vos d'una Catalunya que no mira enrere sinó que mira endavant", havia exclamat Aiguader el 1930. La realitat posterior seria que ERC construiria la nova Catalunya fent referència constant al passat. El mateix Aiguader acudia any rere any a retre homenatge a Casanova i des d'allí encoratjava els catalans a prendre exemple del patriota antic. El nacionalisme català havia crescut a l'ombra de l'historicisme romàntic, i no era gens senzill desaparèllar el discurs nacional de l'enreixat historicista.

Ja hem desenvolupat pàgines enrere les tonalitats historicistes que va presentar el primer gran discurs del president Macià al Parlament. Abans de repassar la història antiga i recent de Catalunya, però, Macià va voler acarar la problemàtica relació entre passat i futur en la vida d'un poble. En primer lloc, el President s'allunyà del futurisme voluntarista i va vindicar la necessitat de la retrospecció històrica. "Mal va el poble que només pensa en allò que fou, que no se n'adonarà del que és ni avançarà un sol pas en el camí del que ha d'ésser. Però pitjor, encara, el que, oblidant-se massa, comença per desaprendre el camí del propi geni i s'enamora d'un altre geni estrany"²³. Ara bé, per la Catalunya del futur, la Tradició no havia d'ésser la pauta i el patró de conducta, sinó més aviat havia d'esdevenir una llum inspiradora, una mena de mirall engrescador. Catalunya no havia de copiar obsessivament la lletra del passat sinó que havia de ser plenament fidel al seu esperit històric, concretat en les noves circumstàncies temporals. Aquesta era la síntesi maciana entre tradició i progrés. "L'esdevenidor dels pobles, en aquest sentit, no és mai un simple reflex del seu passat, sinó que n'és la superació. No és l'esperit antic que es reproduïx. És l'esperit antic que es renova. El mateix, en el fons, però nou a cada moment en la forma, segons el temps i

---

²² Durant els anys republicans i d'acord a l'autoassignada missió de salvaguarda de la Tradició, en cercles regionalistes va lloar-se habitualment l'obra i la figura de Torras i Bages. El 1935 va sortir el primer volum de les *Obres Completes*. Consistia en una biografia. Al mateix any, va concloure's també el procés informatiu obert per a la beatificació del prelat. *La Veu de Catalunya* albergà articles commemoratius del bisbe en els aniversaris de la seva mort (cfr. J. Dachs: "El bisbe demòcrata", 7.II.1933; M. Brunet: "En l'aniversari de la mort del bisbe Torras i Bages", 7.II.1935). Cal dir, però, que la Lliga no assumia totes les idees de Torras i Bages i que, en alguns punts, hi estava allunyada. *La tradició catalana* propugnava una pàtria arcàdica, rural i orgànica i era obertament hostil al liberalisme i al parlamentarisme. La Lliga, almenys la Lliga de la II República, era en canvi un partit liberal (en el sentit que més tard concretarem), partidari del sufragi universal i expert en els entrens de la política professional. Lluny de les atribucions pecaminoses amb que Torras i Bages descrivia la ciutat (*La tradició catalana*, p. 59 i 106), la Lliga era més aviat un partit urbà i impulsor de la industrialització capitalista del país.

²³ Cfr. *La Humanitat*, 14.XII.1932, p. 6

segons la voluntat dels seus”. A través del record històric, Catalunya prenia consciència d'ella mateixa i es descobria com a unitat històrica i política. Ara bé, era la seva voluntat present la que, al final, havia de decidir l'esdevenidor de la pàtria.

Rovira i Virgili s'havia plantejat també la relació inicialment aporètica entre tradició i progrés, entre fidelitat històrica i creativitat nacional. En una coneguda reflexió teòrica sobre la nació que reeditava l'any 1932, l'historiador reconeixia que “la nació és avui com l'ha feta el passat. Perquè és viva, no s'ha immobilitzat ni s'ha tornat erta. Però el passat entra a ésser substància d'ella mateixa”. El present nacional era fruit d'un llarg procés històric, que s'objectivava en la forma present de la nació. Tanmateix, la nació era viva, no petrificada, i ella havia de decidir el seu futur emmirallant-se lliurement en les glòries antigues: “els morts no governen, ni han de governar; però reviu en dins els vius. (...) Les glòries pretèrites, la llibertat vella, els records seculars, són l'estímul de la nova acció d'un poble”²⁴. Per als ideòlegs republicans, la gloriosa història medieval catalana i l'èpica història moderna no tenien com a missió dictar el futur de Catalunya, sinó més aviat esperonar el caràcter i les ambicions de la nova Catalunya.²⁵

Tampoc els intel·lectuals i polítics més propers al nacionalisme conservador pretenien una Catalunya fossilitzada en el seu passat. Durant la República, els regionalistes es van assignar el paper de defensors de la tradició catalana. Una tradició, però, que s'havia de projectar creativament cap al futur. Cambó cominava els seus correligionaris a fixar l'esguard tant endavant com endarrere. “El patriotisme mira, igualment, l'ahir i el demà, el passat i el futur, en una paraula, totes les anelles de la cadena que mai no es romp de la vida de la pàtria. (...) Només els pobles que senten l'ahir tenen l'abnegació i el coratge per a guanyar-se un demà de glòria”²⁶. El punt sobre el qual tornaven reiteradament els conservadors era que per construir un futur frondós, es necessitava un bon arrelament en la tradició. Només ben fonamentats sobre els carreus de l'evolució històrica seria possible aixecar el gran edifici de l'esdevenidor. Això no implicava, però, quedar-se aturats en els fonaments. *La Veu* recordava en un editorial que la “fidelitat a les essències pairals, a la

---

²⁴ Antoni Rovira i Virgili: *El principi de les nacionalitats*, Editorial Barcino, 1932 (1^a ed., 1916), p. 30.

²⁵ Pi i Sunyer, en prendre possessió del bàcul municipal, va voler fixar-se en el Saló de Cent on se celebrava la cerimònia i va expressar la seva “veneració” per aquelles velles pedres i per la tradició que representava. Ara bé, rematava l'alcalde, “la història no la tenim que veure com una pila de coses retrospectives que ens serveixin per a mirar enrere, sinó que ens ha de servir com un exemple de tots els temps, creador, per anar endavant”. De fet, ampliava Pi i Sunyer, la tradició catalana s'havia caracteritzat sempre pel seu “dinamisme creador”. (Cfr. APM, 370, 1.II.1934, p. 15).

²⁶ Francesc Cambó: “No tot és el present!”, *La Veu de Catalunya*, 7.V.1936, p. 1.

tradicció catalana, a Catalunya mateixa, no exclou cap avenç legítim ni cap progrés veritable. Tot el contrari. Exigeix que l'idioma i el dret evolucionin amb el ritme del temps”²⁷.

Els regionalistes incidien, sobretot, en la continuïtat històrica de Catalunya, refusaven innovacions rupturistes i s'inclinaven per una evolució tranquil·la i natural. El futur havia de ser novell i diferent, però havia d'entroncar-se en la tradició històrica de Catalunya. A l'estiu del 1935, la Generalitat governativa, en la qual participava la Lliga, convocava un concurs de monografies sobre institucions del dret civil català que calgués reformar. *La Veu* assenyalava els principis que haurien de guiar la reforma del dret civil català, adaptant-lo al canvi dels temps però essent fidel al seu descabdellament natural i evolutiu: “La reforma del nostre dret civil ha de respondre al que seria avui, naturalment, espontàniament, si durant els segles de la decadència no s'hagués vist privat dels instruments legislatius i dels òrgans polítics propis i adequats a la seva normal evolució”²⁸.

Més gosat era un dels intel·lectuals de referència del nacionalisme liberalconservador. Amb motiu del centenari de la Renaixença (1933), Joan Esterlich publicà *Fènix o l'esperit de la Renaixença*²⁹. Aquest llibre és probablement la reflexió teòrica més seriosa i audaç sobre Catalunya publicada durant la República. El comentarem amb certa atenció més endavant. Esterlich endega una interpretació de Catalunya i de la seva història on es barregen en original síntesi els principis del nacionalisme romàntic, els ideals del cristianisme, les propostes de Nietzsche i les aspiracions del classicisme noucentista. Esterlich entenia la Renaixença com la voluntat catalana de tornar a ésser si mateixa, però no exactament com abans, sinó superant-se. Segons Esterlich, Catalunya havia de restar fidel a la seva catalanitat (formada als temps medievals), havia de ser lleial a la seva evolució orgànica, però havia d'enformar-la d'acord a un nou horitzó. El més sorprenent de *Fènix* és que Esterlich no proposa encarnar l'esperit secular de Catalunya en el paradigma de la Revolució o de la Modernitat, sinó que planteja actualitzar l'esperit català segons els models del classicisme. En línia amb el noucentisme i fascinat per Nietzsche, Esterlich plantejava reconfigurar la tradició catalana en la farga de la noblesa grega.

Així doncs, des d'un punt de vista teòric i fins i tot pràctic, la significació que el nacionalisme conservador i progressista donaven a la tradició no era tan diferent i l'apel·lació al passat per justificar polítiques i engrescar els ciutadans era també semblant. En efecte, els cercles catalanistes conservadors augmentaren durant la Segona República la insistència en la importància de romandre fidels a la tradició catalana. Una tradició, en

---

²⁷ Editorial, “Les essències del catalanisme”, *La Veu de Catalunya*, 22.VIII.1934, p.1.

²⁸ Editorial, “La vida jurídica civil de Catalunya”, *La Veu de Catalunya*, 8.VIII.1935, p. 1.

²⁹ Joan Esterlich: *Fènix o l'esperit de la Renaixença*. Biblioteca Catalana d'Autors Independents, Barcelona, 1934.

qualsevol cas, que havia d'ésser l'arrel d'un projecte de país modern i actualitzat. En el si del nacionalisme progressista hom podia trobar una constant ambigüitat, una tensió gairebé insalvable entre dos pulsions fluctuants. Per una banda, un refús categòric i filosòfic a considerar la tradició com a font normativa. Per altra banda, indefectiblement amarats de nacionalisme historicista, una apel·lació permanent a la història de Catalunya. Una referència històrica que servia per justificar l'existència de la nacionalitat catalana, per ressaltar el “sentit de perpetuïtat de la pàtria”³⁰, per donar sentit als esdeveniments del present i per trobar deus d'inspiració i de mobilització política.

“Volem ser lo que fórem, però no ressuscitar res que no sigui propi del nostre temps”³¹, havia escrit Valentí Almirall. “La present Catalunya no l'havem de bastir a la usança de quatre centúries enrere”, confessava Torras i Bages, tot validant “el renovament de formes, l'adopció d'una manera d'ésser en conformitat amb les actuals circumstàncies”. L'important, conclouïa el prelat, era “fomentar la substància de la pàtria”, salvar “l'essència”³². La gran majoria de líders i ideòlegs d'ERC i la Lliga haurien signat amb entusiasme aquestes afirmacions del catalanisme clàssic. En realitat, estaven relativament d'acord en que Catalunya havia de restar fidel al seu esperit, a la seva tradició, a la seva història. En el que diferien era, precisament, en definir aquest esperit i aquesta tradició.

b) Catalunya com a unitat espiritual i històrica

L'esperit de Catalunya. Heus ací un concepte poètic i esmunyedís. Llegint les darreres pàgines, algú pot haver quedat sobtat i fins i tot capficat amb la reiterada aparició d'aquest sintagma. Hom hi haurà esbrinat una suposada tara romàntica i acrítica de l'escriptor d'aquest treball. Si aquest ha estat el cas, el lector pot estar tranquil. L'autor no ha volgut exposar les seves idees, sinó donar veu als protagonistes de la nostra història. El fet és que “l'esperit de Catalunya”, “l'ànima de Catalunya”, “el geni de Catalunya”, es podien trobar sovint en els seus llavis i en la seva ploma. En estudiar els actors d'un període històric, tendim a subratllar les seves diferències per obtenir amb més rellevància el perfil de cadascun d'ells. De vegades ens oblidem, però, de consignar les sorprenents similituds que enllacen els contraris. Entre l'ERC i la Lliga, s'interposaven divergències doctrinals

---

³⁰ Discurs de Macià al Parlament de Catalunya, Cfr. *La Humanitat*, 14.XII.1932, p. 6.

³¹ Valentí Almirall: *Lo catalanisme*, op.cit., p. 200.

³² Torras i Bages: *La tradició catalana*, op.cit., p. 121.

irreconciliables, com anirem veient. Cal dir, però, que el nacionalisme esquerrà i el nacionalisme dretà estaven enllaçats per algunes coincidències fonamentals. Una d'elles era la idea de nació. Tots els nacionalistes bevien en la seva definició de la nació del romanticisme herderià i postulaven l'existència d'un esperit nacional propi.

L'afirmació de l'existència d'un esperit català o d'una ànima catalana venia de lluny. Torras i Bages, per exemple, havia advertit clarament que “rebutjar l'existència de l'esperit nacional és menysprear la nació, és destruir la història, la literatura i la filosofia d'un poble”. Segons el bisbe, l'esperit d'un poble venia a ésser com la seva *forma* característica, que emmotllava tota la seva vida material, espiritual i institucional³³. A *La nacionalitat catalana*, Prat de la Riba feia també esment de l'esperit nacional. “Nació, això és, una societat de gent que parlen una llengua pròpia i tenen un mateix esperit que es manifesta nu i característic per sota de la varietat de tota la vida col·lectiva”³⁴. Prat explicava com els estudiosos s'havien “topat amb l'ànima dels pobles, refosa en el bronze de les estàtues, traspuant pel color i les figures de les obres dels pintors, (...) bategant sota les planes dels grans prosistes i poetes, decantant la volada dels pensadors.”³⁵

A la Segona República es mantenia aquesta concepció herderiana, etèria, poètica, suggestiva i potser sorprenent als nostres dies. Enardida per l'eufòria de la reobertura del parlament Català, la *Veu de Catalunya* deixava vessar la seva pulsio romàntica: “l'esperit d'un poble és immortal, i no hi ha força humana que pugui triomfar definitivament damunt seu”³⁶. Els moments assenyalats i emotius semblaven especialment adients per aquesta mena de proclames transcendentals i metafísiques. Al maig del 1936, s'inaugurava el Museu Nacional d'Art de Catalunya, situat a Montjuïc. Ventura i Gassol, el permanent Conseller de Cultura de la Generalitat, revelava als assistents que “s'aplega en aquest Museu la Catalunya d'ahir, d'avui i la de l'esdevenidor. La Catalunya immortal de sempre”³⁷. Pi i Sunyer, en una conferència ja esmentada a Madrid, no va sentir escrúpol rigorista a l'hora de referir-se constantment a “l'ànima del poble de Catalunya”³⁸. El mateix historiador Rovira i Virgili s'hi referia en alguns articles publicats a *La Humanitat* i en conferències impartides arreu. “Catalunya és una unitat espiritual, una ànima, una identitat vital perenne que té en l'idioma

---

³³ Torras i Bages: *La tradició catalana*, op.cit., p. 29. “Tothom parla de l'esperit nacional: doncs en la consciència de tothom està que dintre del conjunt d'institucions que formen una nació hi ha un element vivificador que uneix entre si les parts, com a vincle d'unitat que determina la naturalesa específica del ser”.

³⁴ E. Prat de la Riba: *La nacionalitat catalana*, op.cit., p. 49.

³⁵ *Ibid.*, p. 62.

³⁶ Editorial, “El Parlament de Catalunya”, *La Veu de Catalunya*, 8.XII.1932.

³⁷ Cfr. *La Humanitat*, 26.V.1936, p. 12.

³⁸ Cfr. C. Pi i Sunyer: *El alma cordial de Catalunya*, op.cit.

la seva màxima expressió col·lectiva”³⁹. “A Catalunya havem arribat a una terminologia força clara en aplicar a la comunitat política oficial nom d’Estat, no pas el de Nació, que reservem a la comunitat espiritual, a la personalitat col·lectiva d’un poble amb ànima pròpia”⁴⁰, escrivia també.

Què entenien aquests autors en parlar de l’ànima del poble, de l’esperit de Catalunya? Penso que, en molts casos, tampoc es pensava gaire el significat de l’afirmació. Era, més aviat, una mena de metàfora poètica per parlar de Catalunya i de la seva existència al llarg dels segles. Sembla clar, en qualsevol cas, que la mentalitat europea encara no havia sofert els embats de la desconstrucció teòrica de les comunitats que es produí al món occidental després de la II Guerra Mundial. Recordem que el col·lectivisme es trobava en pujança i que, d’una manera o altra, es reconeixia una certa entitat ontològica a les comunitats o col·lectivitats. En *El principi de les nacionalitats*, Rovira i Virgili aborda la nació com un subjecte col·lectiu amb drets.⁴¹ Esterlich no dubtava en posar al mateix nivell l’esperit personal que l’esperit del poble: “L’esperit és una realitat. És una realitat de l’individu i és una realitat de la massa”⁴². Els escriptors que empraven el mot “esperit” o “ànima” nacional devien ésser conscients del caràcter indeterminat del mateix, i sovint procuraven concretar a què es referien. Torras i Bages, per exemple, entenia l’esperit nacional com “el pensament de tots els ciutadans que coincideixen entre si”⁴³. Al llarg del llibre quedaria clar que la fórmula esperit nacional venia a referir la forma pròpia i transmesa de pensar, la mentalitat. Prat parlava d’una “unitat fonamental dels esperits”, d’un “ambient moral que s’apodera dels homes i els penetra i els emmotlla i treballa des de que neixen fins a que moren”⁴⁴. Pi i Sunyer, al seu torn, es referia a l’ànima catalana com un sinònim de la “psicologia col·lectiva”⁴⁵. Rovira i Virgili assenyalava un “geni”⁴⁶ nacional, mentre Macià, en l’esmentat discurs al Parlament, desgranava la “voluntat” de ser dels catalans al llarg de la història.

Queda clar, en qualsevol cas, que el nacionalisme català, independentment del seu signe, considerava la nació com una entitat amb una textura ontològica pròpia, uns ens col·lectiu que transcendia els seus propis membres. No eren els individus que feien la nació, sinó més aviat la nació preexistent la que cisellava els seus ciutadans. Catalunya era un cos

---

³⁹ A. Rovira i Virgili: “Les quatre flames”, *La Humanitat*, 14.VI.1935, p. 1.

⁴⁰ A. Rovira i Virgili: “La reivindicació del patriotisme”, *La Humanitat*, 20.IX.1933, p. 8.

⁴¹ Cfr. A. Rovira i Virgili: *El principi de les nacionalitats*, op.cit., p. 15.

⁴² Joan Esterlich: *Fènix o l’esperit de la Renaixença*, op.cit., p. 30.

⁴³ Torras i Bages: *La tradició catalana*, op.cit., p. 30.

⁴⁴ E. Prat de la Riba: *La nacionalitat catalana*, op.cit., p.62.

⁴⁵ C. Pi i Sunyer: *El alma cordial de Catalunya*, op.cit., p. 9.

⁴⁶ A. Rovira i Virgili: *El principi de les nacionalitats*, op.cit., p. 12.

social, un organisme unitari que procedia del passat, persistia en el present i s'obria a l'esdevenidor. Com en tots els organismes vius, les cèl·lules –els individus– canviaven constantment i modificaven progressivament la fesomia del conjunt, però el subjecte, la unitat bàsica, persistia a través de l'evolució històrica. El nacionalisme romàntic bevia de la categorització antropològica grecocristiana (cos-ànima) i del sistema ració-poètic de l'idealisme alemany (espiritualisme i historicisme). Podien passar les generacions i canviar els accidents de la nació, però aquesta mantenia la unitat fonamental en la seva ànima, i servava permanent la seva forma substancial.

En parlar de l'esperit del poble, de l'ànima nacional, hom volia referir, principalment, la *forma* peculiar i distintiva de ser, la manera particular d'ésser col·lectivament. L'ànima nacional, però, no consistia en una substància completament donada ja des dels inicis, sinó més aviat en una *forma* d'ésser que s'havia anat forjant al pas del temps, al caliu d'unes experiències, al redós d'uns condicionaments i al foc d'una voluntat. L'esperit nacional era, sobretot, una mentalitat, una forma d'acarar i d'expressar el món que es transmetia de generació en generació. Era un univers axiològic i simbòlic. Per al nacionalisme català, el més important no era la raça⁴⁷, ni la geografia, sinó la cultura, la manera de viure simbòlicament la realitat⁴⁸.

Com desenvoluparem amb detall més endavant, el catalanisme considerava que Catalunya havia pres els seus contorns bàsics al període medieval, moment de formació i plenitud nacional. “El gran període de la ‘fosa de les nacionalitats’ va ésser, a Europa, l'Edat Mitjana”, explicava Rovira i Virgili⁴⁹. De forma anàloga a com la persona canvia al llarg de la vida sense deixar de ser ella mateixa, sense abandonar el seu ‘subjecte’, també la nació restava com a subjecte unitari a través del temps a despit dels canvis i les transformacions. Per això era possible apel·lar a la “Catalunya immortal”. I per això, tot i les divergències, era possible trobar un denominador comú entre les oposades tendències polítiques nacionals. Ventura i Gassol, esquerrà convençut i contundent, celebrava aquesta unitat en la inauguració del Museu d'Art de Catalunya: “aquest museu és el testimoni atge perenne, el millor, el més pur i el més fervent de la Pàtria catalana. És bell que per damunt de les lluites

---

⁴⁷ Malgrat que, com veurem, la raça no constituí mai un element nuclear en les teories del nacionalisme català, l'any 1934, un grup de prohoms catalans (Fabra, Alcobé, Mira, etc.) van demanar en un manifest la creació d'una Societat Catalana Eugènica per assentar ‘les bases científiques d'una política catalana de població’ (Cfr. *Diario de Barcelona*, 12.V.1934, p. 5).

⁴⁸ Aquest caire més aviat espiritual i cultural del nacionalisme català va evitar –o va matisar almenys– el deix clarament racista que van prendre altres nacionalismes europeus. Explicava Prat de la Riba: “poseu sota l'acció de l'esperit nacional gent estranya, gent d'altres nacions i races, i veureu com suaument, de mica en mica, va revestint-la de lleugeres però seguides capes de vernís nacional. (...) I si en lloc d'homes fets, li dueu nois eixint de néixer, l'assimilació serà radical i perfecta”. (E. Prat de la Riba: *La nacionalitat catalana*, op.cit., p. 84).

⁴⁹ A. Rovira i Virgili: *El principi de les nacionalitats*, op.cit., p. 16.

polítiques tinguem aquesta comunitat d'ideals i de sentiments”⁵⁰. Tot i reivindicar un projecte polític i cultural molt determinat, Prat de la Riba havia arribat a afirmar que l'existència del subjecte Catalunya estava per sobre de la plasmació política concreta de la nació: “Una Catalunya lliure podrà ésser uniformista, centralitzadora, democràtica, absolutista, catòlica, lliurepensadora, unitària, federal, individualista, estatista, autonomista, imperialista, sense deixar d'ésser catalana”⁵¹.

De tota manera, malgrat la reconeixença del subjecte comú català, els polítics i intel·lectuals procuraven convèncer els seus conciutadans que Catalunya tenia una fesomia pròpia, un esperit singular, amb unes característiques concretes cisellades al llarg del temps. Abans d'esmentar alguns dels trets bàsics que els pensadors albiraven en l'ésser català, voldria deturar-me breument en les convergències i les diferències que trobem en la conceptualització conservadora i progressista de la nacionalitat catalana. Anotarem, en primer lloc, les concomitàncies. Tant per al nacionalisme esquerrà com dretà, Catalunya era una realitat natural, conformada per alguns elements objectius al llarg del temps. Prat de la Riba, el gran teoritzador del catalanisme liberalconservador, glossava com la pàtria s'havia delinat a través dels condicionaments geogràfics, dels trets racials, de l'expressivitat d'una llengua, de la normativitat d'un dret i de les experiències d'una història peculiar. Ara bé, per l'autor de *La nacionalitat catalana*, Catalunya no quedava circumscrita a cap dels seus elements constitutius. Fonamentada en la geografia, les característiques racials, els costums, la llengua, la història, la nacionalitat transcendia aquests trets particulars, perquè no era altra cosa que decantació de tot això en un esperit propi, en una forma de ser i de fer, que ja no necessitava la unitat racial ni requeria indispensablement un dret particular. Havia esdevingut una tradició espiritual, un caràcter i una psicologia col·lectiva.

També Rovira i Virgili, referència teòrica del nacionalisme progressista, anotava elements objectius i històrics en la conformació de la nacionalitat: “els elements que conformen la nació són: a) territori; b) història; c) raça⁵²; d) llengua; e) comunitat de dret i

---

⁵⁰ Cfr. *La Humanitat*, 26.V.1936, p. 12. En diversos moments de la Segona República, els catalanistes, especialment des de la dreta, recordaven la unitat fonamental i la comunitat d'interessos de tots els catalans. Amb motiu d'uns jocs florals, *La Veu* recalava com “ningú no es recordava aleshores de les coses que ens separen o poden separar-nos. Tothom participava en les coses que ens uneixen o poden unir-nos”. (*La Veu de Cat.*, 5.V.1931, p. 1). També a l'hora de reivindicar l'aprovació de l'Estatut, s'insistia en la concordança bàsica del catalanisme. (*La Veu de Cat.*, 21.IV.1932, p.1)

⁵¹ E. Prat de la Riba: *La nacionalitat catalana*, op.cit., p. 45

⁵² Rovira i Virgili tenia un concepte ampli i “històric” de raça i li donava un valor relativament menor en la configuració nacional. En alguns moments dels anys 30, s'estengué en alguns sectors catalanistes el temor que la immigració massiva castellana pogués distorsionar la vida catalana. Davant d'aquests temors, Rovira i Virgili recordava que “Catalunya és, des dels temps de la prehistòria, un país racialment molt barrejat”. I assentava doctrina nacional: “la matèria ètnica, com diuen els alemanys té sens dubte un valor en la formació de les nacions. Però els factors de cultura, entre els quals l'idioma és el preponderant, tenen molt més valor encara”. (A. Rovira i Virgili: “La nació i les races”, *La Humanitat*, 26.VII.1935, p. 1).

costums; f) cultura; g) consciència de la pròpia personalitat; j) voluntat de mantenir-la i desplegar-la”⁵³. Però a més dels elements objectius, l’historiador Rovira i Virgili introduïa i subratllava la importància d’elements subjectius. La nació no era només una cristallització històrica (una tradició) que els ciutadans rebien passivament. La seva consciència i la seva voluntat present hi jugaven també un paper cabdal. La nació era inexistent si els ciutadans no tenien consciència de la seva existència i no volien la seva afirmació i permanència en el futur. Natura i voluntat s’havien de complementar harmònicament i creativament⁵⁴. A més, els ciutadans no havien de limitar-se a mantenir les essències pàtries, no solament havien de reproduir l’esperit antic. Havien d’esdevenir també actors de la nació, configuradors de la nació, transformadors de la nació. Al cap i a la fi, la nació no podia ésser una serventa del seu passat, sinó que havia de ser esclava de la seva voluntat lliure. La història, la tradició, era una invitació. “Els elements naturals estan a la base de la voluntat i contribueixen poderosament a determinar-la”, reconeixia l’historiador. Però afegia: “en cas de conflicte entre la natura i la voluntat, el nostre nacionalisme, i sobre tot el nostre liberalisme, ens posen, sense vacil·lacions, al costat de la voluntat humana. Aquesta és la bona doctrina, la doctrina liberal”⁵⁵. En aquest punt, el camí del nacionalisme progressista s’allunyava inevitablement del traçat per Torras i Bages.

El segle XIX va ser la centúria de la puixança indeturable dels nacionalismes. Fou, també, el gran segle del positivisme cientista. Aixecat sobre el racionalisme disseccionador, el positivisme va fomentar la classificació ordenada i minuciosa del món físic i de l’univers humà. Tot havia de ser classificat, distingit i situat jeràrquicament en relació a altres éssers propers o llunyans. Aquesta fal·lera, tan útil per al millor coneixement de la natura, va acabar tenint conseqüències desastroses en l’àmbit humà. Tan amarats de positivisme com de nacionalisme romàntic, estudiosos i acadèmics de distinta mena van llançar-se a l’estudi comparat dels pobles, les nacions i les races. Deixarem ara de banda els escodrinys anatòmics de les races i ens centrarem, més aviat, en el gust per trobar notes diferencials del caràcter dels pobles i les nacions. Cada nació tenia el seu tarannà, les seves virtuts i els seus vicis, les seves inclinacions i les seves pors. Un exemple nítid de la consciència del caràcter peculiar i gairebé indefugible dels pobles, el trobem en la reflexió crítica que van encetar els escriptors de la generació del 1898 sobre l’ànima castellana.

---

⁵³ A. Rovira i Virgili: *El principi de les nacionalitats*, op.cit., p. 28.

⁵⁴ “La natura ens dóna elements –preciosos elements– per a fer la determinació; però no pas tots els elements. És un fet determinant de primera força, però no pas l’únic. (...) En la determinació de les nacionalitats, i sobretot en l’organització d’aquestes en Estats, hi han d’entrar els dos elements, el polític i el natural. La voluntat sense la natura ens portaria a solucions precàries, desgavellades, insostenibles, folles. I la natura sense la voluntat ens portaria al fatalisme, a la coacció, a la violència”. (A. Rovira i Virgili: *El principi de les nacionalitats*, op.cit., p. 45 i 48)

⁵⁵ *Ibid*, 50.

En la seva oberta defensa de la identitat diferencial catalana, Valentí Almirall va apel·lar també a la contraposició de caràcters entre Catalunya i Castella. Tota consciència identitària es basa en una certa oposició o confrontació amb l'altre. Per a Almirall, l'altre era Castella, i la primera diferència reia en el capteniment de cada un dels pobles. Els castellans eren quixotistes, idealistes, abstractes i generalitzadors. Els catalans, en canvi, pragmàtics, positivistes, analítics i concrets.⁵⁶ Valentí Almirall no seria l'únic en assenyalar trets diferencials del caràcter català. Molts autors van gosar pintar l'ànima sentimental i moral catalana, i en els seus quadres trobem algunes similituds interessants. La tendència es perllongaria en el temps, assolint una fita cabdal en l'estudi crític i equànime de Vicens Vives, *Notícia de Catalunya*, publicat l'any 1954.

En el capítol anterior hem desenvolupat amb deteniment els atributs liberals, democràtics i republicans amb què sovint es descrivia el caràcter català. Donem per coneguda, doncs, la representació de Catalunya com a poble essencialment liberal i pactista. Podem anotar ara breument altres referències al caràcter català. El català era considerat com un home assenyat i mesurat. “La concepció catalana típica és el seny”⁵⁷, escrivia Joaquim Pellicena. Anys més tard, en parlar dels ressorts psicològics del caràcter català, Vicens Vives seguiria esmentant el seny i la mesura com a pilars centrals, tot i destacar la seva aporètica contradicció amb els esporàdics però explosius sotracs de rauxa revolucionària que també identificaven els catalans⁵⁸.

Per a molts autors, l'art català desvetllava també alguns trets distintius de la fesomia espiritual nacional. “L'arquitectura romànica semblava la que devia identificar-se amb la nostra raça pràctica, d'esperit legislatiu, reflexiva i moderada”, resumia Torras i Bages⁵⁹. Almirall i Prat de la Riba veien també en l'art medieval l'expressió de la severitat i la sobrietat pròpies de l'esperit català⁶⁰. Tant el Bisbe de Vic com Prat de la Riba assenyalaven també el tarannà comercial i mercantil dels catalans, que feien remuntar a la influència de fenicis i grecs⁶¹. Junt a aquesta inclinació comercial, es subratllava també el talent treballador català. “Gairebé gosaria afirmar que el treball és el coeficient comú de les nostres virtuts”,

---

⁵⁶ Cfr. V. Almirall: *Lo catalanisme*, op.cit., pp. 33-59. “Lo caràcter català és lo revers de la medalla del genuí castellà. En los bons temps, era aquest lo tipo del generalitzador, i nosaltres érem eminentment analitzadors. Ells s'exaltaven per una abstracció idealista: nosaltres buscàvem sempre ventatges positives”. (51)

⁵⁷ Joaquim Pellicena: *El nostre imperialisme. La idea imperial de Prat de la Riba*. Barcelona, 1930.

⁵⁸ Cfr. J. Vicens Vives : *Notícia de Catalunya*. Ed. Destino, Barcelona, 1969, pp. 213-225.

⁵⁹ Cfr. Torras i Bages: *La tradició catalana*, op.cit., p. 141.

⁶⁰ Cfr. V. Almirall: *Lo catalanisme*, op.cit., p. 57; Prat de la Riba: *La nacionalitat catalana*, op.cit., p. 91.

⁶¹ Torras i Bages: *La tradició catalana*, op.cit., p. 133; Prat de la Riba: *La nacionalitat catalana*, op.cit., p. 91.

sentenciaria Vicens Vives. El catalanisme conservador apuntava també el culte per la família i el sentit consuetudinari del dret com a eixos de la personalitat col·lectiva de Catalunya⁶².

Rovira i Virgili pensava que les quatre flames que havien acolorit tradicionalment la bandera catalana eren la flama nacional, la flama democràtica, la flama republicana i la flama de la justícia social. Catalunya volia que els “homes políticament lliures siguin iguals socialment”⁶³. Vicens Vives anotaria també que el sentit social de la terra –o almenys la seva reivindicació–, havia estat una constant en la història de Catalunya⁶⁴. Podríem esgronar altres particularitats de l'ànima catalana esmentades per aquests i altres autors, però el nostre propòsit era només mostrar per sobre com, a finals del segle XIX i a principis del XX, imperava la mentalitat que els pobles tenien uns contorns morals i psicològics propis. Ho palesa amb claredat Norbert Font i Sagué, en una història de Catalunya escrita als tombants de segle i reeditada el 1934: “Els catalans s’han distingit sempre per llur amor a la llibertat, llur respecte a la tradició dels passats, llur valor heroic, llur grandesa d’ànima en la desgràcia, de la qual han triomfat sempre, i llur esperit pràctic, utilitari i natural en totes les seves manifestacions, així de l’ordre intel·lectual com del literari, artístic i industrial”⁶⁵.

Tanmateix, tots els nacionalistes haurien tornat a coincidir en que ni el seny, ni el treball, ni el sentiment pairal, ni tan sols el liberalisme pactista constituïen el segell distintiu de la nacionalitat catalana. “Al principi era el Verb”, arrenca l’Evangeli de Sant Joan. El fonament de la nacionalitat catalana, el seu principal tret diferencial –deien els nacionalistes– reia en la paraula, en la llengua⁶⁶. Durant els anys republicans es va citar sovint en àmbits catalanistes una frase d’Unamuno, un personatge que, precisament, no tenia gaire bona premsa entre la intel·lectualitat catalanista. Deia el brillant i angoixat pensador castellà: “la sangre de mi espíritu es mi lengua, y mi patria es allí donde resuene”⁶⁷. Paraules que recollien tota una tradició de pensament que entroncava directament amb Herder. El filòsof i literat alemany, desvetllador del sentiment nacional a Europa i impulsor de les renaixences romàntiques i medievalitzants, havia escrit amb poètica senzillesa: “La llengua d’un poble és, per dir-ho així, l’ànima mateixa d’aquell poble, feta visible i tangible”⁶⁸.

Per als nacionalistes, Catalunya era, sobretot, una unitat espiritual, una forma cultural amb subsistència pròpia i permanència en el temps. La llengua era alhora escultora i

⁶² Prat de la Riba: *La nacionalitat catalana*, op.cit., p. 92.

⁶³ A. Rovira i Virgili: “Les quatre flames”, *La Humanitat*, 14.VI.1935, p. 1.

⁶⁴ J. Vicens Vives: *Notícia de Catalunya*, op.cit., p. . Ed. Destino, Barcelona, 1969, pp. 32-42.

⁶⁵ Norbert Font i Sagué, Norbert: *Història de Catalunya*. Editorial Altés, Barcelona, 1933 (4^aed.), p. 15.

⁶⁶ Cfr. E. Prat de la Riba: *La nacionalitat catalana*, op.cit., p. 38.

⁶⁷ Unamuno, citat per A. Rovira i Virgili: *El principi de les nacionalitats*, op.cit., p. 34.

⁶⁸ Herder, citat per Joaquim Pellicena: “La llengua Catalana”, *La Veu de Catalunya*, 18.IV.1936, p. 11.

escultura d'aquesta ànima nacional. En efecte –reconeixem nosaltres-, la llengua és configuradora de la nació. El llenguatge és l'eina amb què un poble acara el món, i les característiques de l'eina condicionen la manera en que ho fa. “Sprach spricht”, ha dit Gadamer (la llengua parla, té unes connotacions i unes tonalitats semàntiques i significatives per si mateixa). La llengua, que és un finestral al món, matisa la forma amb què els parlants esguarden la realitat. La llengua contribueix a esculpir la *Weltanschauung*, la visió del món d'un poble. “La nació –argumentava J. Pellicena- és una unitat de cultura. Una cultura és la concreció immortal d'una llengua. Una llengua és l'ànima nodridora d'un poble”⁶⁹.

Els catalanistes, però, donaven encara major importància a la vessant reveladora de la paraula. La llengua descobria l'ànima de l'ésser col·lectiu perquè n'era la seva concreció i materialització. En ella desembocaven tots els rierols que alimentaven la realitat nacional. Així ho veia almenys Rovira i Virgili: “Mare de la Nacionalitat, podríem dir a la llengua. De tots els elements que formen la nacionalitat, la llengua és el més potent, el més influent, el més decisiu. (...) I és que la unitat de llenguatge ve a ésser una síntesi de les altres unitats; pressuposa en els pobles una llarga convivència, una comuna cultura, una mateixa història, una secular fraternitat”⁷⁰. La llengua revelava nua l'ànima del poble i descobria la seva interioritat i el seu esperit. “La paraula o la llengua d'un poble és la manifestació i resplendor de sa substància, la imatge de sa figura, i qui coneix una llengua coneix el poble que la parla”, havia proclamat el bisbe Torras i Bages després de recordar que Déu havia creat totes les coses per mitjà de la Paraula⁷¹. En el mateix sentit s'expressava Valls i Taberner davant d'un grup d'intel·lectuals castellans vinguts a Catalunya el 1930: “l'idioma és l'expressió de la nostra ànima, és el reflex fidel de la nostra personalitat íntima”⁷².

Si la llengua era la medul·la de la nacionalitat, era també l'instrument més adient per a reconstruir-la. Jaume Aiguader ressaltava que la llengua mantinguda pel poble havia estat el darrer reducte de la pàtria catalana, el basament intacte que havia possibilitat el redreçament nacional. Lloava la llengua mentre fuetjava amb plaer les elits traïdores: “Per a nosaltres, catalans, és també molt més fervorosa la lloa que hem de fer de la paraula, perquè ha estat el nexa fonamental del nostre poble. (...) El pagès i l'obrer de Catalunya seguien parlant la seva llengua (...) avivaren la pàtria perquè restaren fidels al verb gloriós que abandonaven els poderosos i els intel·ligents”⁷³. La cultura catalana reconeixia unànimement que la

---

⁶⁹ Joaquim Pellicena: *El nostre imperialisme*, op.cit., p. 10.

⁷⁰ A. Rovira i Virgili: *El principi de les nacionalitats*, op.cit., p. 33.

⁷¹ Torras i Bages: *La tradició catalana*, op.cit., p. 43.

⁷² Ferran Valls i Taberner: *Paraules del moment. Recull d'articles de política catalanista (1930)*. Barcelona, 1989.

⁷³ Discurs de l'alcalde de Barcelona en una recepció al Ritz amb motiu de l'aniversari de la República. *La Humanitat*, 18.IV.1933, p. 3.

recuperació i la revalorització del català havia estat la pedra angular de la Renaixença. “La Renaixença Catalana té el seu fonament en la llengua”, proclamava amb claredat l’Associació Protectora de l’Ensenyança Catalana⁷⁴. *L’Oda a la Pàtria* d’Aribau, que simbòlicament marcava l’inici de la Renaixença, era, en bona part, un cant enyorívol a la llengua pairal⁷⁵. Rovira i Virgili constatava com la poesia havia estat el principal esperó de les renaixences nacionals europees, i sentenciava: “verament, poesia és creació espiritual. I la creació suprema de la Poesia és la Nació”⁷⁶. Aquesta proclama de l’historiador és summament interessant, perquè palesa que, al cap i a la fi, la nació no és només un fet històric, i menys encara metafísic, sinó que és també una voluntat de ser, un ideal poètic, creatiu, imaginatiu, literari. La nació moderna va adquirir la seva textura i vitalitat gràcies a la poesia i a la paraula literària. Fou, potser abans que cap altra cosa, una creació literària.

Mentre Catalunya servés la seva llengua pròpia, podia mantenir ferma la fe en el seu esdevenidor nacional. Pocs mesos després del terratrèmol polític i anímic del Sis d’Octubre, el literat Joan Arús maldava per aixecar l’esperit català apel·lant a la permanència del verb nacional. En el seu parlament als Jocs Florals de Tortosa encoratjava els assistents recordant que “tenim el verb, argument irrefutable de la nostra personalitat, i ell és l’esperança més clara i la penyora més autèntica de la nostra futuritat: ell és la nostra millor defensa contra els enemics de dins i de fora”⁷⁷.

Catalunya, com a unitat cultural, tenia com a principal llaç el llenguatge. Renunciar-hi significava acceptar l’amputació de la unitat cultural. “No oblidéssim mai que el catalanisme és, per damunt de tot, una unitat de cultura –asseverava el director de *La Veu*, Joaquim Pellicena-, i que el vehicle insubstituïble de la cultura catalana és la llengua pròpia”⁷⁸. En aquest punt, era molt similar el posicionament de la Lliga i el d’ERC. Lluitaven per la plena catalanització de la vida pública catalana. De fet, el catalanisme sempre havia partit del mateix pressupòsit. Tota conquesta política havia d’anar precedida de la reconquesta espiritual i cultural. Només tenia sentit, només podria ser Catalunya verament autònoma i sobirana si primer recuperava el seu ésser espiritual, la seva sobirania cultural, expressada en la llengua. Per això, els dos partits s’oposaven al bilingüisme. Rovira i Virgili ho podia expressar més alt, però no més clar: “tota la nostra fe catalana, tot l’ideal nostre, en el

---

⁷⁴ Associació Protectora de l’Ensenyança Catalana: Missatge als catalans residents en terres americanes amb motiu del Centenari de la Renaixença”. *La Veu de Catalunya*, 18.VII.1933, p. 15.

⁷⁵ “A partir del darrer terç, [l’Oda] és el cant d’enyorança d’un estat primitiu de puresa nacional en el qual el verb popular és expressió fidel i directa d’una personalitat verge de tota contaminació estranya”. (M. Montoliu: *Aribau i la Catalunya del seu temps*. IEC, Barcelona, 1936, p. 174).

⁷⁶ A. Rovira i Virgili: *La Humanitat*, 24.II.1935, p. 1.

⁷⁷ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 8.II.1935, p. 6.

⁷⁸ J. Pellicena: “La llengua catalana”, *La Veu de Catalunya*, 18.IV.1936, p. 11.

terreny lingüístic, es resumeix en l'alta i nobilíssima ambició que l'idioma normal i sobirà a Catalunya sigui el propi idioma nacional. (...) Una llengua, una ànima⁷⁹.

En proclamar-se la República, ràpidament es van posar en marxa iniciatives varies per normalitzar el català en l'espai cívic. Durant tot el període republicà, s'endegaren diverses campanyes per facilitar la retolació en català de les botigues. Quan encara el nou règim no arribava al mes de vida, la mateixa *Veu de Catalunya* va obrir una oficina on s'oferia assessorament lingüístic per retolar en català els negocis⁸⁰. La Generalitat ofería també assessoria gramatical i ortogràfica, i l'Ajuntament suprimia les taxes de canvi de retolació a aquells que volguessin convertir-la al català⁸¹. El 1933, el Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria (el poderós CADCI) va impulsar la creació d'un Comitè pro catalanització, en el qual formaren part els principals partits polítics i entitats patriòtiques (fins i tot el FC Barcelona). En una entrevista publicada a *La Humanitat*, el president del CADCI explicava com enviaven cartes als industrials perquè imprimissin en català i com es proposaven incidir també en el món del cinema⁸².

Un altre front dels propulsors de la catalanització de la vida pública van ser els noms dels carrers. A l'agost del 1931, el regidor de la Lliga Joaquim Pellicena demanava a l'alcalde que "ordeni, quan abans, el canvi de les retolacions dels carrers" al català⁸³. Uns dies després quedava aprovada una Comissió municipal encarregada de catalanitzar i revisar l'escriptura dels topònims oficials⁸⁴. La Lliga va insistir reiteradament en aquest sentit.⁸⁵ L'Ajuntament va catalanitzar la denominació oficial de tots els carrers i va inscriure en català les noves vies, però les limitacions econòmiques i temporals van impedir substituir les antigues plaques en castellà per noves en català.

En canvi, a principis del 1933, quan Catalunya obria el Centenari de la Renaixença, va reeixir definitivament una obra que venia preparant-se des de temps enrere. Pompeu Fabra va publicar el *Diccionari General de la Llengua Catalana*. L'aparició de l'obra fou molt celebrada i el treball de Pompeu va ser lloat com una fita sintètica de la Renaixença. El Diccionari era "el resum, la síntesi i la concreció d'un procés secular"⁸⁶. Poc abans de l'esclat de la Guerra Civil, Pompeu Fabra fou guardonat amb la medalla d'or de la Ciutat de Barcelona. A l'hora

---

⁷⁹ A. Rovira i Virgili: "Una llengua, una ànima", *La Humanitat*, 26.VIII.1933, p. 3.

⁸⁰ "Per la llengua catalana", *La Veu de Catalunya*, 10.V.1931, p. 7.

⁸¹ Cfr. *La Humanitat*, 9.X.1932, p. 3.

⁸² Cfr. *La Humanitat*, 16.I.1933, p. 3

⁸³ APB, 318, 19.VIII.1931, p. 121.

⁸⁴ APB, 318, 26.VIII.1931.

⁸⁵ Cfr. APB, 326, 10.II.1932, p.45 i APB, 337, 26.VIII.1932, p. 22.

⁸⁶ Joan de l'Ern: "El diccionari de Fabra", *La Veu de Catalunya*, 14.I.1933, p. 1.

de justificar la concessió de la insígnia, l'alcalde va emfatitzar el treball pacient i discret del lingüista i el conseller Saltor, de la Lliga, va voler remarcar “l'homenatge a l'home que dintre d'una solitud ha sabut contribuir a la restauració definitiva del nostre idioma dintre de la Catalunya renaixent”⁸⁷.

c) Sobre la vera tradició catalana

Al fil de les darreres pàgines, hem pogut escatir que, en molts aspectes, el nacionalisme propugnat per la Lliga i per l'Esquerra Republicana tenia concommitàncies notables. Pel que fa a la Tradició i a la Història, els dos partits tendien a acudir al passat per justificar la unitat persistent de Catalunya i per entreveure els perfils de l'ànima catalana. La diferència no estava tant –tot i que n'hi havia- en definir el paper que havia de jugar la tradició en el futur de Catalunya, sinó en concretar exactament quina era la tradició catalana. En particular, el distanciament s'engrandia a l'hora de valorar el pes del catolicisme en la història de Catalunya i en el seu esdevenidor.

Torràs i Bages havia plantat una bandera inamovible a l'epicentre del moviment catalanista. Davant del plantejament arborat pel bisbe vigatà, era inevitable el posicionament. Torràs i Bages sostenia amb contundència que al centre de la tradició catalana es trobava el catolicisme. El cristianisme era la medul·la de la tradició i de l'esperit de Catalunya, el seu principal element conformador. Catalunya s'havia desenvolupat al fogar dels monestirs i havia estat alletada des de bon començament per la doctrina cristiana. Renunciar al cristianisme com a eix de la cultura catalana era renunciar al mateix cor de la nació i, per tant, occir la pròpia pàtria. “Ens trobem amb una Catalunya espiritualista i cristiana: matar-li l'esperit és matar-la a ella mateixa; reforçar son esperit és augmentar sa potència”⁸⁸. El bisbe afirmava sense recança que Catalunya havia estat “feta” per Déu i només un renovat cristianisme podia portar a plenitud les tendències literàries, filosòfiques i jurídiques de restauració i renaixement pairal⁸⁹.

La Lliga Catalana no era un partit confessional i en algunes propostes de país dissentia obertament dels postulats de Torràs i Bages. En general, però, els dirigents de la Lliga

---

⁸⁷ Cfr. APB, 384, 10.VI.1936, p. 110.

⁸⁸ Torràs i Bages: *La tradició catalana*, op.cit., p. 30.

⁸⁹ *Ibid*, p. 107.

accentuaven el sentit de continuïtat i d'unitat històrica de Catalunya i reconeixien que al nucli de la tradició catalana s'hi trobava el catolicisme. Davant de l'embat laïcista que l'Esquerra endegà durant la Segona República, alguns prohoms i intel·lectuals propers a la Lliga van enfortir la seva defensa de la tradició cristiana. En una conferència pronunciada l'any 1932, Joaquim Pellicena instava els catalanistes a estudiar amb atenció tots els elements que integraven el contingut de la tradició catalana i conclouïa que “aquest examen demostra que la tradició catalana s'identifica constantment amb la tradició cristiana”⁹⁰. Més existencial es mostrava el prevere Carles Cardó, intel·lectual reconegut i columnista habitual de *La Veu*. Cardó admetia que hi havia catalans laics que consagraven la seva vida i la seva bona voluntat a la causa de Catalunya. Afegia, però, que aquests patriotes s'ennuegaven necessàriament en un “tràgic” conflicte intern. Ells, que estimaven Catalunya, rebutjaven allò que li era més propi i aital: el catolicisme. “En un mot –resumia l'autor-, els catòlics podem ésser patriotes plenament i sense haver d'ofegar cap conflicte interior, perquè la nostra religió presenta una harmonia històrica i filosòfica amb Catalunya”⁹¹.

Cal anar encara una mica més enllà. Per a Torras i Bages, el catolicisme no era un element constitutiu més de Catalunya, era la seva pròpia ànima. Catalunya no era si no era catòlica, però, al mateix temps, el catolicisme no podia ser a Catalunya d'altra manera que català, és a dir, d'acord a les peculiaritats del caràcter pairal. Torras i Bages proposava una síntesi sinèrgica i inseparable entre la fe catòlica i Catalunya. Volia recuperar la catolicitat plena de Catalunya i, al mateix temps, regionalitzar plenament la fe. Aplicant amb certa llibertat els principis aristotèlic-tomistes que tant plaïen al bisbe, podríem dir que, pel prelat de Vic, la fe venia a ésser com una *forma*. Una forma que no podia existir si no era encarnada, unida substancialment a una *matèria*, que en aquest cas era la nació o la regió. Era necessari que l'expressió de la fe estigués d'acord al tarannà propi del poble català, començant per la seva llengua. Per a Torras i Bages, la fe només es podia viure completament si es materialitzava d'acord a la cultura pròpia, de la mateixa manera que la cultura pròpia només adquiria el seu sentit si es veia amarada de fe. En línia tomista, Torras i Bages argumentava en favor de la complementarietat entre gràcia (fe) i naturalesa (la terra i la cultura pròpia). En definitiva, per al bisbe de Vic, Catalunya venia a ésser això: una fe feta cultura segons els trets propis del poble català. Seguint aquest esquema, no és estrany que en el futur es produïssin algunes identificacions –i fins i tot confusions- entre religió i pàtria. En realitat, venien a ésser la mateixa cosa: forma i matèria d'un mateix ens⁹².

---

⁹⁰ Joaquim Pellicena: Conferència “Valors espirituals de la nissaga”, cfr. *La Veu de Catalunya*, 10.V.1932, p. 4.

⁹¹ Carles Cardó: “La gran incompatibilitat”, *La Veu de Catalunya*, 17.V.1935, p. 10.

⁹² “El Déu d'Israel, Déu etern i Senyor del cel i de la terra, feu sa religió essencialment regionalista, lligant-la en un lloc i en un temple. (...) Anem amb més tendresa als santuaris de la nostra terra, venerem amb més fervor

Quan hom llegeix els comentaris que *La Veu de Catalunya* fa a les festivitats catòliques i a la seva celebració popular, no acaba de copsar del tot si s'està parlant de la religió o de la pàtria. No és fàcil determinar si el decisiu és el fet religiós commemorat o la seva expressió tradicional. Què és més important, Catalunya o la fe? No està del tot clar. Potser la resposta la trobem en el plantejament del bisbe vigatà. En realitat, per aquells que se sentien intensament catalanistes i profundament catòlics, no calia fer-se aquest qüestionament. Catalunya i la fe catòlica eren una unitat substancial. En comentar la diada de la Immaculada, l'editorial de *La Veu* ho deixava entreveure: “Aquesta pervivència de les tradicions religioses demostra que perdura en l'ànima catalana el sentit espiritual que inspirava la nostra renaixença (...) Catalunya afirma la seva personalitat, i, en afirmar-la, afirma amb ella tot el seu contingut històric i tot el seu contingut espiritual”⁹³.

Aquesta identificació entre pàtria i catolicitat quedava ben palesa en la festa de Sant Jordi. *La Veu de Catalunya* dedicava sempre espais importants a celebrar i glossar el Patró de Catalunya. Sant Jordi era, primerament, una festa catalana, a la qual s'hi podien adherir tots els patriotes. Així ho explicava *La Veu*: “Per a sentit tot el que significa a Catalunya la història, i àdhuc la llegenda, de Sant Jordi, no cal ésser home de conviccions religioses. N'hi ha prou amb ésser català. Perquè, en ésser català, hom sent amb tota la seva vigoria el que és i el que representa sant Jordi en la tradició catalana”⁹⁴. Al mateix temps, però, Sant Jordi tenia una clara ressonància religiosa. També ho constatava *La Veu*, uns anys més tard: “La diada de Sant Jordi, amb l'esclat de les roses vermelles del seu escut, significa tot això: significa la fe, la tradició, la llar, la personalitat col·lectiva. Significa Catalunya com a poble, com a esperit, com a unitat de cultura. (...) Evoca també l'ascendència cristiana de Catalunya, de la nostra civilització”⁹⁵.

Durant els primers anys de la República, la diada de Sant Jordi es va viure amb notable esplendor. Coincidia, a més, amb el dia del llibre. Arreu, les llibreries estenien les seves novetats. A més, al carrer del Bisbe, a la Plaça Sant Jaume i a les Rambles, proliferaven els taulells de flors i roses. El 1931, recent proclamada la República, la jornada tingué una faicó especialment festiva. *La Veu* celebrava el ple recobriment de Catalunya amb una poesia: “Com vós, al drac hem clavat llançada; / llançada de mort que ha tret d'esclavatge / la llar dels passats, la terra estimada, / sa llengua, son dret, fesomia i ànima”. El poeta encomanava

---

les sagrades imatges que honoren el nostre país (...), i com si Déu volgués consagrar aquest dolcíssim consorci de la naturalesa i de la gràcia, trobem que en aquests santuaris i mitjançant aquestes devotes imatges, els cristians se senten més socorreguts en ses necessitats d'ànima i de cos. D'aquí el gran interès espiritual que l'església tingui aquest caràcter regionalista”. (Torràs i Bages: *La tradició catalana*, op.cit., pp. 46-47)

⁹³ Editorial, “La pietat de Barcelona”, *La Veu de Catalunya*, 9.XII.1932, p. 1.

⁹⁴ Editorial, “El cavaller Sant Jordi”, *La Veu de Catalunya*, 23.IV.1932, p. 1.

⁹⁵ Editorial, “La diada de Sant Jordi”, *La Veu de Catalunya*, 23.IV.1935, p. 1.

al Patró la protecció davant d'alguns nous perills, de possible significació esquerrana: “I si ve un nou drac amb gest d'amenaça, / tant si és foraster, com si és nat a casa, / feu que, agermanats, li dem la llançada. / Per glòria major de Vós i nosaltres”.⁹⁶ La simbologia de Sant Jordi matant el drac va servir en més d'una ocasió per representar la voluntat de victòria davant els contrincants. El 1932, *La Humanitat* portava una vinyeta al·legòrica. Com resava el text que acompanyava el dibuix, Sant Jordi figurava la voluntat del poble, la princesa simbolitzava l'Estatut i el drac caracteritzava els “enemics de Catalunya”⁹⁷.

En qualsevol cas, la festivitat de Sant Jordi produïa una certa incomoditat en ambients republicans. L'Ajuntament no la tenia enregistrada com a festa oficial, i l'any 1932 la Lliga va proposar que “dissabte 23, diada nacional de Sant Jordi, Patró de Catalunya, sigui considerat per l'Ajuntament com a festa cívica”. L'ERC va expressar la seva molèstia amb les referències al sant i al patró. Els lerrouxistes, van atacar furibundament la proposta. Era una diada totalment oposada als seus valors laics i no excessivament sensibles al catalanisme. Giralt, regidor radical, va manifestar amb paraules tallants que “aquesta diada es una festa del vell catalanisme burgès i reaccionari, que mai ha sigut compartida pels obrers de Catalunya ni per ningú que hagi tingut estima al sentiment liberal”. Finalment, regionalistes i nacionalistes republicans van arribar a una entesa transaccional, van reformular la declaració i van acordar que “seguint la tradició de Catalunya, sigui festa per l'Ajuntament el dia 23 del corrent”⁹⁸. La diplomàcia política i una xifra neutra sense adjectius van salvar l'oficialitat de la jornada patronal d'aquell any.

Els anys següents, però, l'entusiasme fou menor. Ni l'Ajuntament ni la Generalitat van donar facilitats. La Missa que tradicionalment se celebrava a la capella de Sant Jordi de la Generalitat va ser suprimida. El 1933, el columnista Manuel Brunet es planyia de la desaparició dels domassos que altres anys havien engalanat massivament les balconades de la ciutat. En aquella primavera incerta del 1933, Brunet meditava públicament sobre el desencantament nacionalista del poble⁹⁹ i posava en boca de Sant Jordi paraules greus: “M'heu desbancat completament. Teniu president, però no teniu patró. (...) I sense mi perdreu l'esperit de combat i l'instint poètic que tot ho vivificava en aquest país”¹⁰⁰. La celebració no va tornar a tenir l'esplendor de què havia fruit anteriorment i durant els primers dos anys republicans. El 1935, amb Alcaldia governativa, la població no va estar tampoc d'especial humor per festivitats patriòtiques.

---

⁹⁶ Joaquim Cabot: “Oració”, *La Ven de Catalunya*, 23.IV.1931, p. 5.

⁹⁷ Cfr. *La Humanitat*, 23.IV.1932, p. 1.

⁹⁸ Cfr. APB, 330, 20.IV.1932, pp. 18-25.

⁹⁹ Manuel Brunet: “La decepció?”, *La Ven de Catalunya*, 25.IV.1933, p. 1.

¹⁰⁰ Manuel Brunet: “Importants declaracions de Sant Jordi”, *La Ven de Catalunya*, 23.IV.1933, p. 1.

No tothom estava d'acord en considerar el catolicisme com en el moll de l'ós de la tradició catalana. Des dels ambients progressistes, es reconeixia lògicament la influència de l'Església en el descabdellament històric de Catalunya, però o bé es qualificava aquesta incidència de negativa o bé es sostenia que la Catalunya del futur podia desprendre's sense dificultat d'aquest elements que durant centúries havia configurat l'ésser català. Tot i reconèixer el pes del clergat en la conformació de la Catalunya medieval i en el seu esperit pactista, Nicolau d'Olwer matisava la incidència del motiu religiós en la reconquesta i en l'expansió medieval catalana. Olwer recordava com els "cristians" catalans havien lluitat en ocasions a la banda dels sarraïns mentre s'havien batut en altres moments amb regnes cristians. "¿És un sentiment de solidaritat cristiana el que fa alçar la nostra gent contra els sarraïns? No. S'aixeca igualment contra els francs, i no pas per un sentiment de solidaritat hispanogòtica. En el fons, el sentiment és un altre: de xenofòbia, i, el seu fonament, la fam de terra"¹⁰¹. Molt més dur i destructor era un editorial publicat a *La Humanitat* al febrer del 1933, quan s'apuntava en l'horitzó polític la discussió de la Llei de Congregacions Religioses. L'editorialista concedia la permanent empremta del catolicisme en la història nacional espanyola i catalana. Ara bé, seguia l'autor, aquesta influència havia estat desastrosa pel país. Guerres, sang, pobresa, intolerància, violència, Inquisició, obscurantisme. Un resultat desastrós. "L'urpa de l'església ha engrapat la consciència nacional, segles i segles, i ens ha portat de fracàs en fracàs i de desfeta en desfeta." Les paraules de l'article, que seguien els models argumentals de l'anticlericalisme clàssic, queien com guillotines jacobines sobre el paper de l'Església en la història nacional: "l'església, ací, ha estat sempre aliada de l'absolutisme, de la plutocràcia, del desgavell dinàstic i de les apetències inconfessables"¹⁰².

La tensió entre la interpretació catòlica i laica de la història de Catalunya esclatà inoportunament en un acte que havia de ser de festejament patriòtic. Amb motiu del Centenari de la Renaixença, va tenir lloc un gran aplec a Ripoll, bressol de la nacionalitat catalana, en el qual van participar també representants de València, les Illes Balears i Occitània. Els incidents ocorregueren quan van aparèixer algunes entitats catalanistes marcadament catòliques. La Lliga de la Mare de Déu de Montserrat, per exemple, va ser xiulada i escridassada. Els incidents van cuejar encara uns dies. Des de la *Humanitat*, Rovira i Virgili va deplorar l'actitud incívica d'alguns participants, però va aprofitar també per carregar contra aquells que volien vincular sempre les festes patriòtiques amb les evocacions catòliques. L'historiador republicà bescantava aquells que volien "subordinar la idea de Catalunya als interessos de la secta catòlica" i fuetjava aquells que es gloriaven de la puresa

---

¹⁰¹ L. Nicolau d'Olwer: *Del patriotisme i la democràcia en el procés constitucional de Catalunya*, op.cit., p. 7.

¹⁰² Editorial, "La batalla imminent", *La Humanitat*, 8.II.1933, p. 3.

del seu patriotisme presentant “obscenament barrejats” “els sentiments de catalanitat amb els tèrbols corrents de la superstició romana”¹⁰³.

Val a dir, però, que aquests exabruptes anticlericals eren excepcionals en les exposicions de la història de Catalunya (no en el debat polític). En els llibres de text per a les escoles, o bé se silenciava la qüestió religiosa o bé es reconeixia l'aportació històrica de l'Església a la cultura catalana. Ramon Torroja, autor d'una història de Catalunya escrita per a nens i d'un to més aviat liberal i republicà, encomiava la contribució de l'Església a la pacificació i al progrés cultural i moral de la Catalunya medieval¹⁰⁴. Ara bé, el que molts republicans tenien clar és que, tot i que la història de Catalunya tingués un signe clarament catòlic, el futur de la nació havia de prescindir d'aquesta faceta de la tradició. Hi havia altres pilars tradicionals que eren més importants en el passat i, sobretot, per l'esdevenidor.

Hem desenvolupat ja amb suficient extensió com el republicanisme català considerava Catalunya com un poble tradicionalment democràtic, liberal i fins i tot republicà. Aquesta era, per als nacionalistes catalans, la vera tradició catalana, la més pregona manifestació del caràcter històric català. Catalunya no havia de trencar amb la seva història, no havia de renunciar a ella mateixa perquè, essencialment, sempre havia estat liberal i democràtica. “La gran majoria dels catalans –escrivia Rovira i Virgili– senten avui quatre ideals polítics: el de la nació, el de la democràcia, el de la República i el de la justícia social. I aquest ideari quàdruple és l'expressió més fidel de l'ànima de Catalunya”¹⁰⁵.

Com hem vist en capítols anteriors, no era infreqüent sostenir que la tradició catalana era la de la Llibertat. Aquesta idea l'havia reiterada amb insistència l'historiador romàntic i liberal Víctor Balaguer. En multitud de llibres havia defensat l'estructura protoliberal i protoconstitucional de la Catalunya medieval, i fins i tot d'altres regnes d'Espanya¹⁰⁶. Hem vist ja com Pi i Sunyer va sostenir també el tarannà històric liberal i democràtic dels catalans. Per això, Nicolau d'Olwer podia tancar la seva conferència al març del 1933 a l'Ateneu Barcelonès, congratulant-se que Catalunya tingués el privilegi de no trobar contradicció entre la fidelitat a si mateixa i el progrés, entre la tradició i la llibertat. “Catalunya, en

---

¹⁰³ Cfr. Editorial, “Els bàrbars a Ripoll”, *La Ven de Catalunya*, 18.IV.1933.

¹⁰⁴ “En una època tan llarga i plena de lluites que comença amb la invasió dels bàrbars, l'Església és la guardadora del saber, i realitza, en general, una obra de pau i progrés. El sentiment religiós cristià es manifesta molt intensament i pura en aquesta època, malgrat la corrupció de costums que s'observa en certs sectors”. Ramon Torroja: *Història de Catalunya per a nois i noies*. Impremta Elzeviriana, Barcelona, 1933, p. 46.

¹⁰⁵ A. Rovira i Virgili: “Les quatre flames”, *La Humanitat*, 14.VI.1931, p. 1.

¹⁰⁶ “En España –escrivia Balaguer el 1858– mayor que en ningún otro reino, es donde el despotismo es advenidizo y moderno. Todo en este país rebosa libertad e igualdad, no solo en el antiguo reino confederado de la corona de Aragón, sino en el mismo de Castilla”. (V. Balaguer: *La libertad constitucional*. Impremta de Jaime Jepús, Barcelona, 1858, p. 219).

reprendre la seva llibertat política, té la fortuna de poder ésser juntament liberal i tradicionalista, perquè la seva tradició veritable és la llibertat. He dit”¹⁰⁷.

Conclourem aquest capítol referint una dura topada que s’esdevingué a l’Ajuntament de Barcelona i que va tenir una estreta relació amb el tema de la tradició catalana. Aquest plenari intens i convuls s’escaigué amb motiu de la discussió de les noves festes oficials declarades pel Consistori.¹⁰⁸ El calendari festiu que estableix una comunitat marca la puntuació del temps. Modificar les festivitats és una forma de puntuar novament el temps i, per tant, de resignificar-lo. De forma similar a com els canvis de noms de carrers impliquen una resemantització de l’espai i són una manera senzilla i contundent de proclamar el canvi en els paradigmes discursius canònics en l’espai públic, també la modificació dels jubileus comunals és una forma privilegiada d’anunciar que hi ha hagut un canvi en la dominació de l’esfera pública i d’anunciar quins són els nous valors que regeixen en la comunitat política. “El calendario preside y dirige el tiempo de la vida política, religiosa, social y cotidiana. Igualmente, fija hechos en la memoria colectiva, la construye o la sustituye por otra. Por ello, no es anodino para cualquier poder político establecer un calendario, pues supone el control del tiempo del mismo modo que la denominación de las calles, plazas o monumentos suponen un medio de dominio del espacio”¹⁰⁹.

ERC i els radicals de Lerroux proposaven limitar les celebracions oficials barcelonines als Reis, Sant Joan i l’Onze de Setembre. És clar que a aquest calendari festiu local cal afegir les diades festives proclamades pel govern central. El republicà Ventós va explicar que es tractava dels dies més assenyalats “dintre dels caires familiar, popular i patriòtic”. La Lliga es va mostrar enfurismada amb la proposta, ja que deixava de banda festivitats històriques com el Corpus, la Mercè o la Puríssima. El regidor Segarra, conegut per la seva dialèctica esmolada, va acusar el govern municipal “d’esperit sectari” i de voler anar “contra la tradició popular, cosa que ni la Revolució Francesa pogué destruir”. El regidor de la Lliga comminava els republicans a aprofundir en la història del Principat i a copsar com la seva política menystenia “les gemes més precioses i les glòries més preuades” de la tradició catalana. Segarra argumentà que “el Municipi no és més que la perllongació de la vida de la llar” i, per tant, havia de respectar les tradicions pròpies dels barcelonins.

El que més ens interessa, però, és resumir l’argumentació que feu Segarra en favor de mantenir la festivitat de la Mercè. En la defensa de la Patrona de Barcelona, Segarra va gosar

---

¹⁰⁷ L. Nicolau d’Olwer: *Del patriotisme i la democràcia*, op.cit., p. 39.

¹⁰⁸ La informació i les cites posteriors provenen de APB, 326, 19.II.1932.

¹⁰⁹ J. Cuesta: *La odisea de la memoria. Historia de la memoria en España. Siglo XX*. Alianza, Madrid, 2008, p. 192.

encetar un viatge discursiu per la història de Catalunya i per la seva tradició. Aquesta s'arrelava, primerament, mar endins, en un cercle mediterrani des de Cartago fins a Roma. “Darrera de tot es trobarà aquest esperit fenici que està encarnat en aquest sentit de seny evidentment comercial que té el poble català que portà les glòries per dintre d'aquest mar amb el Consolat del Mar”. També Catalunya estava informada per “l'esperit de Roma”, per “aquell sentit romà encarnat en les idees de San Ramon de Penyafort” i del qual es derivava també el “seny” i “l'honradesa” que tan bé havia simbolitzat el rei Jaume. Lògicament, Segarra no oblidava esmentar “l'esperit cristià, que per més de dinou segles guià a tota la civilització”. Tots aquests afluents espirituals de Catalunya i tots els personatges egregis esmentats conflüïen en la festivitat de la Mercè, que el Consistori denigrava. L'abrandada argumentació de Segarra i les seves pulles directes contra ERC (a la qual anomenà “tribu amb pretensions d'acampar a Barcelona”) no van fer canviar la voluntat de la majoria, que votà finalment la proposta original.

Dediquem unes últimes ratlles a parlar amb un to més anecdòtic de la festa de reis, una festivitat que deixondia també una certa incomoditat en les imaginacions més íntimament republicanes. En alguns ambients, hi hagué un cert debat sobre la conveniència de celebrar els Reis en un país que ja no era oficialment ni monàrquic ni catòlic. Les ressonàncies coronades de la festa portaven alguns articulistes a dedicar les seves columnes a parlar críticament de la monarquia. El combatent Lluís Capdevila explicava a primera plana de *La Humanitat* “com acaben els reis”. Contava la condemna a mort de Lluís XVI i es planyia –no seria el darrer cop- que Alfons XIII no hagués finit d'una manera semblant. “Si el 14 d'abril no haguéssim deixat escapar Alfons XIII, avui la República no tindria cap angúnia, cap neguit”¹¹⁰. El també republicà i articulista de la *Humanitat*, J.M. Francès, considerava, en canvi, que el debat sobre la conveniència de celebrar una festa cristiana i monàrquica era estèril. La República havia de deixar debats nimis i centrar-se, en canvi, en resoldre problemes estructurals. A més, justificava, la festa “no fa mal a ningú i, en canvi, afavoreix i dóna menjar a una munió de petits industrials”¹¹¹.

Alguns republicans ortodoxament crítics i il·lustrats refusaven també el caràcter mític i enganyívol de la festa. Els nens eren indubtablement mentits, i això contradeïa els moderns principis pedagògics. “Als nens no se'ls ha d'enganyar. Mai. Amb cap pretext. Voto, per tant, contra la ficció dels reis”, escrivia un articulista a *La Humanitat*¹¹². Proposava, en canvi, donar un tomb a la festa i convertir-la en una experiència cívica formativa per als nens

---

¹¹⁰ Lluís Capdevila: “Com acaben els reis”, *La Humanitat*, 6.I.1932, p. 1.

¹¹¹ J.M. Francès: “Ja són fora els reis”, *La Humanitat*, 7.I.1933, p. 3.

¹¹² Cfr. *La Humanitat*, 8.I.1932, p. 1.

de famílies adinerades. Així, per celebrar la gran nit dels joguets, l'autor suggeria que els nens rics anessin a portar joguines als infants sense recursos. En un sentit molt diferent s'expressava el conservador Manuel Brunet. Planyia els nens als quals els seus pares laics privaven de la il·lusió de la jornada. “Amb motiu de la festa dels Reis es desvetlla per primera vegada a la vida l'instint de la poesia”¹¹³, explicava. I amb argument retorçat sostenia que “perquè no podien creure en la distribució sobrenatural de les joguines, quan seran grans no es resignaran fàcilment amb la distribució providencial de la riquesa, i potser quan arribin a veure el món com un camp de rapinya, es faran comunistes”.

Els debats i les exageracions d'uns i altres, però, no van aconseguir aturar la massiva celebració popular de la revetlla de Reis. L'animació era extraordinària a la ciutat i moltes entitats organitzaven cavalcades i activitats festives per a la mainada. Fins i tot a l'Ateneu Democràtic Republicà arribaven els reis. “Avui, en aquesta entitat, se celebrarà una gran festa. Arribaran els Tres Reis i seguidament repartiran entre els nens i nenes pobres de la barriada una gran quantitat de joguines”¹¹⁴. L'any 1933, els botiguers calculaven que els barcelonins es deixarien uns cinc milions de pessetes en joguines. Sembla que llavors encara no eren conegudes les polítiques antisexistes en els jocs, i els nens preferien “les patinets de quatre rodes” i les nenes, “les cuines”. Aquell any, però, el joc de moda era el parxís. En qualsevol cas, el que sí fou eficaç va ser la campanya que algunes entitats van encetar contra els jocs violents. Un encarregat d'un gran magatzem explicava: “aquest any es ven de tot... menys les joguines bèl·liques”.¹¹⁵

---

¹¹³ Manuel Brunet: “La fe en els Sants Reis”, *La Veu de Catalunya*, 4.I.1936, p. 1.

¹¹⁴ Cfr. *La Veu de Catalunya* 6.I.1932, p. 2.

¹¹⁵ Cfr. Per les informacions exposades sobre la diada de reis de 1933, cfr. *La Humanitat*, 6.I.1933, p. 10.

2. El Centenari de la Renaixença

a) Un any jubilar

Tornar Catalunya a si mateixa. Recobrar la personalitat pròpia i reprendre la trajectòria històrica sobirana. Durant molts decennis, aquesta havia estat la principal il·lusió i el compromís prioritari d'una activa elit intel·lectual catalana. Molts nacionalistes consideraven que l'arribada de la Segona República, la consecució de l'Autonomia i la institucionalització política de les iniciatives del catalanisme històric, significaven la definitiva coronació de la Renaixença. Amb l'Autonomia política s'acomplia un llarg procés de desvetllament, de redreçament i retrobament nacional. Hom sostenia, però, que encara no s'havia aconseguit la culminació definitiva. Encara hi havia molt per fer. Restaven espais de sobirania política per assolir. La vida pública i la consciència popular no estaven del tot amarades de catalanitat. Tanmateix, el camí recorregut havia estat sorprenent i l'Autonomia republicana representava, sens dubte, un primer port d'arribada, un moment zenital en la història del ressorgiment català.

Precisament durant la Segona República s'escaigué l'aniversari de dues fites cabdals de la Renaixença. L'any 1933 es complia el centenari de la publicació de l'*Oda a la Pàtria* d'Aribau i el 75è aniversari de la reinstauració dels Jocs Florals. Eren jubileus assenyalats, i el nacionalisme imperant a Catalunya va aprofitar l'avinentesa per atalaiar orgullós el camí recorregut i per celebrar la victòria de la seva tenacitat. Es tractava d'una felicitat coincidència, perquè els Jocs Florals havien estat, durant molts anys, “el centre de tota l'empresa de la Renaixença”¹. Des del 15 d'abril del 1933 fins al maig del 1934, Catalunya va commemorar el que s'anomenà “el Centenari de la Renaixença”. La gran impulsora d'aquest festeig públic va ser la prestigiosa Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, una entitat consagrada al foment de l'escola en català i a la promoció de la llengua i de la cultura catalana. “La Protectora”, com generalment se l'anomenava, tenia un caràcter transversal i apolític, però els seus dirigents giraven més aviat en l'òrbita del nacionalisme conservador. A principis del

---

¹ Cfr. S. Michonnea: *Barcelona, memòria i identitat*, op.cit, p. 39.

1932, la Protectora començava ja a estudiar com podria commemorar-se el jubileu². El mateix any, l'associació feia públic un document amb una proposta global de celebració³.

El document suggeria dues línies d'actuació principals. Per una banda, la commemoració havia d'ésser un record, però també un estímul. Aquesta doble direcció temporal (passat i futur) acabaria enformant el Jubileu sencer. Es tractava de prendre consciència del camí recorregut, de celebrar el recobriment nacional i d'esperonar el compromís polític i cultural amb la Catalunya de l'esdevenidor. El segon vector bàsic d'actuació jubilar era la dimensió didàctica i divulgativa. La Protectora encoratjava, entre d'altres iniciatives, la publicació d'antologies literàries per a infants, l'edició popular dels clàssics catalans i l'elaboració d'històries de Catalunya per a diferents públics, alguna de les quals podria ésser traduïda a altres llengües. La proposta, tanmateix, no oblidava la reflexió culte i acadèmica sobre la Renaixença i animava també a endegar cicles de conferències i estudis historicocrítics del moviment literari vuitcentista. Dos moments cabdals del Centenari havien de ser els Jocs Florals del 1933 i 1934. A més, la Protectora proposava l'organització de festivals, la inauguració de monuments, la imposició de noms de carrers relacionats amb personatges renaixentistes, la representació d'obres de teatre, la celebració de concerts i la realització d'una gran exposició de l'art català de la darrera centúria. La Protectora maldava per donar al Centenari una faïç pancatalana. Pel que fa a l'organització del doble Jubileu, l'entitat plantejava la constitució d'un Patronat encapçalat per la Generalitat i amb presència de l'Ajuntament i d'organitzacions cíviqes⁴. Assenyalava, però, la conveniència de formar un comitè executiu presidit per la pròpia Associació Protectora.

En els següents paràgrafs procurarem esbrinar fins a quin punt aquest projecte ambiciós i conscientment orientat a diversos fronts i nivells, va reeixir o va quedar-se en una mera declaració de bones intencions. El primer que hem de constatar és que qui més s'engrescà amb la celebració del Jubileu i qui portà el pes de la iniciativa fou la societat civil. L'ERC no va apostar fort pel Centenari⁵, tot i que un cop endegat, hi participaria activament. El que sembla, però, és que tot i l'antelació amb què la Protectora va mobilitzar-

---

² El 20.III.1932, *La Veu de Catalunya* publicava una conversa amb el dirigent de l'Associació, Josep Mª López-Picó, en la qual el poeta proposava ja diverses iniciatives i algunes orientacions de fons per celebrar la Renaixença.

³ Cfr. "La commemoració del primer centenari de la Renaixença Catalana". Missatge de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana.

⁴ El 17 de febrer del 1933, la Generalitat va crear finalment una Comissió encarregada d'organitzar el festeig de la Renaixença.

⁵ En el Consistori Barceloní, fou la Lliga Regionalista la que primer va treure a debat la celebració del Centenari i la que primer va fer propostes concretes per a la seva celebració a la ciutat. Cfr. APB, 347, 24.III.1933, p. 154.

se pel Centenari, els dirigents polítics no van implicar-se fins a darrera hora⁶. Pocs dies després de l'obertura oficial del Centenari de la Renaixença, el *Diario de Barcelona* lamentava el desconeixement i el desinterès popular davant la celebració. El caràcter burocràtic i parcial que el *Diario* distingia en les festes, l'atribuïa a la incomoditat que sentien els dirigents d'ERC davant la naturalesa pròpia de la Renaixença. “El enfrentarse los hombres de ahora con los promotores del renacimiento catalán equivaldría a poner al descubierto la falta de continuidad entre la obra iniciada y su conmemoración. (...) No es la Cataluña que ahora se ha querido estructurar tan improvisadamente aquella Cataluña sabiamente evolutiva que los iniciadores de su restauración concibieron”⁷.

Cal dir, però, que la realitat no tenia uns tints tan obscurs com els pintava el *Diario de Barcelona*; almenys en alguns ambients del catalanisme, el Centenari va celebrar-se amb vivacitat i amb moments de pregona emoció. De fet, la celebració va començar amb un esclat de llum. L'anomenaren “la crida del foc” i va ser coordinada per l'Associació Palestra, una de les societats juvenils catalanistes més actives durant la Segona República i el Centenari⁸. El 14 d'abril del 1933, més d'un miler de joves van pujar als cims de les muntanyes catalanes i, al punt de mitja nit, van encendre alhora dues-centes fogueres. Des d'una muntanya, hom podia veure la llum d'altres focs dringant en l'horitzó. Algunes colles, “al cim de la muntanya, damunt les flames i davant la bandera nacional, renovaren llur promesa de fidelitat a la Pàtria”⁹. Es van encendre fins i tot algunes fogueres a València i Castelló. Fou un primer acte minoritari però colpidor, que va voler simbolitzar el llumí de desvetllament que l'*Oda* d'Aribau havia produït en la nit de la decadència catalana. Amb el seu poema –s'assumia– Aribau havia obert el camí de la Renaixença, que havia acabat reviscolant progressivament el foc d'amor i de consciència catalana¹⁰.

Les propostes fetes per la “Protectora” no van ser del tot eixorques. És cert que moltes no es van acabar realitzant. El Centenari coincidí amb uns moments polítics convulsos, amb eleccions generals pel mig. Aquest context polític inestable i absorbent no va coadjuvar al plàcid descabdellament del Jubileu. Tanmateix, algunes propostes de l'Associació Protectora de l'Ensenyança sí que pogueren dur-se a terme. El Centenari, per exemple, afavorí

---

⁶ El primer cop que el Plenari de Barcelona va discutir sobre el Centenari fou el 24.III.1933, i no es va crear cap comissió especial per preparar les festivitats fins el 7.IV.1933. (Cfr. APB, 349, p. 107).

⁷ Cfr. Editorial, *Diario de Barcelona*, 21.IV.1933, p. 3.

⁸ Una bona explicació de Palestra, a Lluís Duran: “Palestra: cultura, civisme i esport per als joves”, a *Revista de Catalunya*, 163, 2001, pp. 25-42.

⁹ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 15.IV.1933.

¹⁰ Sobre la construcció del mite Aribau, cfr. S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit, p. 94-98; i Magí Sunyer: “Aribau, un mite discutit”, a B. de Riquer: *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*. Vol. 7: *La consolidació del món burgès. 1860-1900*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1995-2000.

l'aparició d'estudis seriosos sobre la Renaixença literària¹¹. El crític Manuel Montoliu va publicar un parell de llibres amb motiu de la commemoració. Per una banda, el breu assaig sobre *La llengua literària de Catalunya*. Per altra, un ampli treball al voltant d'*Aribau i la Catalunya del seu temps*, sobre el qual parlarem més tard i que mereixé el premi 'Aribau' convocat per l'Ajuntament amb motiu del Centenari. Amb l'obra *Les idees literàries en la Renaixença catalana*, Octavi Saltor s'endugué el 1933 el premi Pelfort, atorgat per la Societat Econòmica d'Amics del País. Joan Esterlich, intel·lectual noucentista i secretari de Cambó, donà a la impremta *Fènix, o l'esperit de la Renaixença*, una obra brillant i valenta a la qual dedicarem també un comentari extens després. Van aparèixer desenes d'articles als diaris amb motiu del centenari de l'*Oda a la Pàtria* d'Aribau. Diaris i revistes imprimiren suplementes especials. També es van fer edicions populars de l'*Oda*.

A més de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana i Palestra, moltes altres entitats van arranjar activitats amb motiu del Centenari. Una de les associacions més actives fou la de Periodistes de Barcelona. Dirigida per Joan Costa i Deu, col·laborador habitual de *La Veu*, l'associació va organitzar diversos cicles de conferències, que foren radiades.¹² Ja l'any 1932, l'Associació de Periodistes s'havia posat en contacte amb la Protectora per manifestar la seva voluntat de participar activament en els actes commemoratius¹³, donat que tant Aribau com altres literats renaixentistes havien trobat en la premsa la plataforma adequada per l'expressió de les seves idees. Els conferenciants van exposar precisament el paper de la premsa en la Renaixença i van glossar la vida de diverses figures assenyalades del ressorgiment literari català. També l'Acadèmia Taquigràfica de Barcelona va organitzar un cicle de conferències en honor d'Aribau, ja que l'escriptor, economista i polític havia estat també pioner i introductor del taquígraf a Espanya¹⁴. L'Escola Normal de la Generalitat va celebrar una de les festes més impressionants del Centenari. Així la va descriure almenys Ventura Gassol, conseller de Cultura de la Generalitat¹⁵. L'acte inclogué una conferència inaugural de Carles Riba i va continuar amb la recitació de poemes i la interpretació de cançons populars catalanes que van fer els mateixos alumnes de l'Escola. També la suggerència de l'Associació Protectora de fer un gran concert fou escoltada. A finals d'abril

---

¹¹ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 15.IV.1934, p. 8.

¹² El repàs dels conferenciants que havien participat fins al novembre de 1933, rebel·la tant el nivell com el deix conservador del cicle: "Lluís Duran i Ventosa, Joaquim Pellicena, Joan Anglada, Mossèn Josep Cardona, Mossèn Camil Geis, Miquel Poal Ararall, Josep M. López Picó, Ferran Valls i Taberner, Joan Esterlich, Antoni Tusquets i Punset, Llucietà Canyà, Josep Salvà, Josep Maria Xicota, Manuel Tarragó, Josep. A. Maragall, Joaquim Ciervo, Josep Janés, Mossèn Pere Verdaguier, Eduard Girbal, Francesc Mestre, Mossèn Ernest Mateu, Miquel Bosch, Octavi Saltor i altres" (cfr. *La Veu de Catalunya*, 14.XI.1933, p. 8)

¹³ Cfr. *La Humanitat*, 22.III.1932, p. 3.

¹⁴ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 25.VI.1933, p. 5.

¹⁵ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 1.VI.1933, p. 14.

del 1933, el Palau de la Música va ésser escenari d'un concert de gala de cançons catalanes i auverneses. Sonà Botey, Canteloube, Millet, Nicolau i Clavé. El cant dels Segadors, que tancà el concert, va ser escoltat dempeus per tots els assistents¹⁶.

El Jubileu de la Renaixença va comportar també, a llarg termini, la restauració de l'estàtua d'Aribau al Parc de la Ciutadella. Seguint la proposta de la Protectora, el Consell Directiu dels Jocs florals es va adreçar a l'Ajuntament demanant que refongués en bronze l'estàtua d'Aribau, esculpida fins llavors en un material flonjo, i que arrangés al seu voltant una barana col·locant-hi a sobre els bustos de Tomàs Aguiló, Cortada, Rubió i Ors, Piferrer, Bofarull i Estorch. Aribau quedava simbòlicament representat com a centre i origen del moviment renaixentista. Al seu voltant, orbitaven les demés figures. Al març del 1933, l'Ajuntament accedia a la proposta i se'n feia càrrec econòmicament (35.810 pessetes). Posteriorment, però, el Consistori reduiria dràsticament el seu compromís. Va prescindir dels bustos i va decidir limitar-se només a la refundició de l'estàtua. El procés fou molt lent, i fins al maig del 1936, quan el Centenari de la Renaixença quedava ja emboirat en l'oblit, l'antiga estàtua no va ésser substituïda per la nova¹⁷.

La celebració del Centenari, però, no es va limitar a terres catalanes. També a l'altra banda de l'Atlàntic, on hi havia escampada una important colònia catalana, el record de l'*Oda* d'Aribau deixà la seva petjada. A Buenos Aires, per exemple, es va desenrotllar un programa commemoratiu molt complet. Les entitats catalanes establertes a la ciutat van proposar un seguit d'activitats, entre les quals s'encabiren conferències, representacions teatrals i articles en la premsa del país. La Festa Magna, celebrada al Teatre Cervantes, cedit pel govern argentí, va incloure recitals, parlaments i cançons i va finir amb el cant dels Segadors i de l'himne argentí¹⁸.

No podem aturar-nos en totes les iniciatives que es van descabdellar amb motiu del Centenari. Anotarem finalment dos actes centrals en el Jubileu: les festes dels Jocs florals del 1933 i 1934. Els Jocs Florals del 1934 van tancar les celebracions jubilar. L'acte es va celebrar al Palau de la Música i van estar-hi presents totes les autoritats, incloent-hi el president de la Generalitat, l'alcalde de Barcelona, el rector de la universitat, el general Batet i un representant del bisbe. Seguint una vella tradició interrompuda des de feia uns anys, la festa dels Jocs va servir també per honorar la memòria d'un escriptor il·lustre¹⁹. Un cop

---

¹⁶ Cfr. *La Humanitat*, 28.IV.1933, p. 5.

¹⁷ Per aquestes i més dates, cfr. AMM, Foment, 1933, num. 222/247.

¹⁸ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 31.V.1934.

¹⁹ Durant la segona dècada del segle, la Festa dels Jocs Florals havia estat vinculada amb la inauguració d'un petit monument al Parc de la Ciutadella a un personatge de la Renaixença. Així, l'antic bastió militar havia esdevingut el gran lloc de memòria renaixentista. (Cfr. S. Michonneau: *Barcelona, memòria i identitat, op.cit.*, p. 218).

acabada la cerimònia tradicional, la comitiva va dirigir-se a la Via Augusta, on fou inaugurat un bust de Narcís Oller²⁰. Un cop finit aquest breu acte, la comitiva baixà pel carrer Aribau, i a l'altura de la Universitat va inaugurar una placa artística on estaven gravats alguns versos de l'Oda a la Pàtria²¹. Quedava així pacíficament tancat l'any del Centenari.

Els Jocs Florals del 1933 havien tingut un caire més polèmic. Se celebrava llavors el 75è aniversari de la reinstauració d'aquesta festa literària d'origen medieval. *La Humanitat* descrivia una cerimònia vibrant: “L'àmplia sala del Palau de Belles Arts s'omplí de gom a gom d'un públic entusiasta i fidel al sentiment patriòtic. Magníficament guarnida l'esmentada sala, fou un marc força escaient a l'acte que, com hem dit, aconseguí l'esplendor de les grans diades nacionals”²². Flanquejada per la guàrdia urbana muntada i de gala, la Comitiva d'autoritats es dirigí des del Palau de la Generalitat fins al Palau de Belles Arts. Quan van fer entrada, l'orquestra va entonar *Els Segadors*. Josep Carner s'endugué la flor natural. La cerimònia no fou, però, una tranquil·la i fraternal vetllada nacional. El Consistori dels Jocs Florals havia elegit Ramon d'Abadal, President de la Lliga, com a encarregat del discurs anual. Abadal va rebre una formidable ovació. Esquerra Republicana va entendre que s'havia tractat d'una maniobra política i, al dia següent, *La Humanitat* no només arremetria contra el maquiavel·lisme de la Lliga sinó que, com veurem més tard, bufetejava durament la institució dels Jocs Florals²³. Poques setmanes abans, en un acte magne celebrat a Ripoll per inaugurar el Centenari de la Renaixença, algunes entitats catalanistes conservadores havien estat esbroncades i xiulades. Tot i la seva sintonia patriòtica fonamental, catalanistes de dretes i d'esquerres no es pogueren deslliurar del tot de l'ambient de conflicte polític que imperava arreu. Tampoc, durant les celebracions jubilaris.

No era la primera vegada que els Jocs Florals eren objecte d'escomesa a *La Humanitat*. Per a molts intel·lectuals, els Jocs Florals no eren més que una carnavalada, una festa arcaica i momificada. Més que potenciar la literatura, la ridiculitzava; més que apropar-la al poble, la distanciava. El lema i la categorització dels premis segons els principis de “fe, pàtria, amor”, semblava xerricar amb el nacionalisme laic i progressista. En realitat, la crítica als Jocs i al seu “arcaisme” havia estat una constant des dels seus inicis²⁴. Tanmateix, molts dels autors

---

²⁰ El Consistori dels Jocs Florals havia pagat l'escultura, mentre que l'Ajuntament es va fer càrrec del pedestal, que va costar 1.555 pessetes. (Cfr. APB, 371, 20.III.1934, p. 63).

²¹ Ja el 1932 la Protectora havia proposat la confecció d'aquesta placa. L'Ajuntament aprovà sufragar-la el març de 1933 (APB, 347, p. 154)

²² *La Humanitat*, 8.V.1933, p. 7.

²³ Editorial, “Els Jocs Florals i les entremaliadures de la Lliga”, *La Humanitat*, 8.V.1933, p. 1. La resposta a aquest editorial la feia a *La Veü* Manuel Brunet: “El monopoli de les ovacions”, 11.V.1933, p. 1.

²⁴ El posicionament ambivalent dels intel·lectuals i literats catalans davant dels Jocs Florals quedava ben explicat en l'exposició *Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Tradició i Modernitat*, que es va celebrar al Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona l'any 2009.

que havien bescantat en un moment donat la jornada literària i patriòtica s'hi havien acabat afegint amb el pas del temps²⁵. La celebració continuava atraient l'interès de molts homes de lletres del país i seguia essent un fogall de vibració patriòtica. L'any 1933, per exemple, es presentaren a concurs més de tres-centes composicions²⁶. Arreu del territori, associacions i entitats organitzaven també els seus certàmens poètics amb el nom de Jocs Florals.

Tot i això, en alguns àmbits intel·lectuals, la festa -amb la seva litúrgia medievalitzant- era rebutjada com un carnaval literari de la burgesia. L'any 1932, es podia llegir en un article anònim de *La Humanitat*: “encara hi ha Jocs Florals, senyors (...); viuen d'una manera anèmica, tristíssima, miserable. (...) En temps del catalanisme històric, quan el catalanisme era una cosa exclusivament de la burocràcia i la petita burgesia, els Jocs Florals eren una mena de batalla: una batalla de gemecs, sospirs i pessebrisme”²⁷. En general, però, els intel·lectuals contraris als Jocs reconeixien el seu paper assenyalat en la recuperació de la llengua i en el revifament nacional de Catalunya²⁸. Consideraven, però, que era una festa ja morta, innecessària i perfectament substituïble per una altra mena de certamen més modern i d'acord amb la sensibilitat política, social i literària de la Catalunya contemporània. “No són precisament els Jocs Florals -es podia llegir en un editorial de *La Humanitat*- com altres institucions encarcarades i balderes, les que representen l'ànima de Catalunya, ni poden ésser esperó de la seva activitat. La Catalunya que anys enrere cantaven allí els nostres poetes, ara viu una existència pròpia i no ha d'estarrufar els records per a retrobar la seva ànima”²⁹.

Un dels màxims exponents de l'escomesa contra els Jocs va ser Agustí Esclasans, poeta brillant i enamorat del ritme, crític literari, catalanista fervorós i impulsor del que anomenava el moviment “intel·lectualista”. Els primers anys de la República, Esclasans escrivia habitualment a *La Humanitat*, però a partir del 1934 traslladà la seva signatura a les planes de *La Veu*. Des del diari portaveu d'ERC, Esclasans va poder fuetejar sense misericòrdia els Jocs, que descrivia com “un espectacle provincià d'uns quants poetastres”. En aquella mateixa diatriba, publicada l'any 1932, asseverava contundent: “avui els Jocs Florals no serveixen absolutament per res. Són una fira de vanitats, pura falòria, impura farsa”³⁰. Esclasans argumentava que la festa s'havia quedat anquilosada en el passat, desconnectada de la realitat viva de Catalunya. Per això, es vantava, els intel·lectuals i escriptors joves

---

²⁵ Per exemple, Josep Carner i Josep Maria de Segarra, que durant molt de temps s'havien negat a participar en la celebració, van fer-ho durant la Segona República, i foren premiats.

²⁶ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 9.V.1933, p. 17.

²⁷ “Jocs Florals”, *La Humanitat*, 10.V.1932, p. 3.

²⁸ Cfr. Agustí Esclasans: “Misèria dels Jocs Florals”, *La Humanitat*, 10.V.1933; Editorial, “Els Jocs Florals i les entremaliadures de la Lliga”, *La Humanitat*, 8.V.1933.

²⁹ Editorial, “Els Jocs Florals i les entremaliadures de la Lliga”, *La Humanitat*, 8.V.1933, p. 1.

³⁰ A. Esclasans: “Els Jocs Florals”, *La Humanitat*, 3.V.1932, p. 8.

donaven l'esquena i deprecaven irònicament aquell ritual literari, social i patriòtic. “La tarda del primer diumenge de maig –explicava el poeta l’any 1933–, tots els joves escriptors catalans solvents seien a llurs aules, i treballaven com cada dia, indiferents en absolut a la festa que en aquelles hores s’estava celebrant al Palau de Belles Arts”³¹.

Calia reformar la Festa? Era oportú modificar el seu contingut o la seva forma? Esclasans sostenia que ja era massa tard, que els Jocs Florals no estaven convalescents, sinó morts. S’havia de crear un certamen novell del tot. En aquesta línia, des de la Conselleria de Cultura de la Generalitat, Ventura Gassol va impulsar tres premis literaris institucionals, desvinculats dels Jocs, amb el seu jurat i els seus premis propis. Suposaven una alternativa a una institució (el Consistori dels Jocs) més aviat dominat per personalitats de l’òrbita de la Lliga. Bona prova d’aquest fet és que, durant la República, el Consistori dels Jocs va encarregar el discurs anual a personalitats assenyalades del nacionalisme conservador. L’any 1933, en la celebració de les bodes de diamant dels Jocs, el discurs presidencial s’encarregà a Ramon d’Abadal, president de la Lliga. L’any anterior, el responsable en fou Ferran Agulló, que també havia estat polític de la Lliga a més de reconegut escriptor. El 1935, el discurs presidencial recaigué en Puig i Cadafalch, dirigent històric del regionalisme. Un any després, l’honor correspondria a Prudenci de Bertrana, escriptor col·laborador habitual a *La Veu*³².

Val a dir, però, que malgrat les crítiques, els Jocs Florals van mantenir un gran lluíment durant la Segona República. Excepte el 1932, el President de la Generalitat hi participà sempre. Cada any dominà l’entusiasme i la vibració s’ensenyorí de la sala. L’ordre ritual era semblant. En començar, feien entrada les Presidències, acomboiades per l’himne de Joan II. Seguidament, el President anual del Consistori feia l’esperat discurs. Es llegia la memòria i es proclamava immediatament el premi de la Flor Natural (de temàtica lliure). L’acompanyant del poeta premiat era proclamada llavors Reina de la Festa i prenia possessió del tron preparat. El Cant dels Segadors donava especial emotivitat a aquest moment solemne. Es llegien després els altres premis i es recitaven els poemes guardonats. Finalment, el Consistori dels Jocs confiava el discurs d’acció de gràcies a una personalitat. Seguidament, els guardonats i les autoritats polítiques es retiraven al so dels Segadors i de la Santa Espina.

³¹ Agustí Esclasans: “Misèria dels Jocs Florals”, *La Humanitat*, 10.V.1933, p. 10.

³² La festa i els premis no eren, però, monopoli exclusiu del catalanisme conservador. L’any 1932, per exemple, fou guardonat el poema “La pau dels silencis”, signat per l’escriptor socialista Domènec Perramon. La composició, de ritme colpidor, metàfores impactants i llenguatge diamantí, alertava sobre els efectes devastadors del conflicte, l’odi i la venjança civil. Sembla versar sobre els combatents de la Primera Guerra Mundial, però pot ésser llegida també com una advertència contra una possible guerra civil. Per altra banda, l’any 1935, fou guardonat amb la Flor Natural el poeta Salvador Perarnau, qui, acabada la cerimònia, es dirigí al cementiri per dipositar la Flor Natural sobre la tomba de Francesc Macià. En el context polític del moment, aquesta acció va tenir un clar sentit reivindicatiu i una neta significació esquerrana.

Al vespre, els membres de la Junta del Consistori dels Jocs, el jurat i els premiats tancaven la diada amb un sopar de gala.

A les pàgines de *La Veu*, els Jocs eren habitualment justificats i propugnats. No es tractava, però, d'una defensa absoluta i aferrissada. Manuel Brunet reconeixia que durant un temps havia malparlat dels Jocs, però ara se'n penedia, i els vindicava. Lloava, per exemple, la cerimònia de la Reina dels Jocs, homenatge “a la dona catalana” de molta més altura i finor que qualsevol concurs de “miss”³³. Brunet reconeixia, però, que els Jocs Florals, amb la seva forma antiga i tradicional, només tenien sentit si es veien amarats de sentiment patriòtic. Si l'esperit catalaníssim no vivificava les cerimònies florals, esdevenien teatralitats ridícules. “El secret dels Jocs Florals consisteix potser a rodejar-los d'un clima patriòtic. Fets amb indiferència, amb escepticisme, uns Jocs Florals poden ésser una facècia grotesca”, deia l'articulista³⁴. Quan es veien omplerts d'esperit pairal, en canvi, esdevenien una festa d'homenatge a la llengua, un míting patriòtic i un cau d'emoció nacional.

Defensar el manteniment dels Jocs no implicava, però, sostenir la seva invariabilitat i la seva petrificació. També des de les pàgines de *La Veu* es contemplava la possibilitat d'una reforma. Prudenci Bertrana argumentava que la festa era vistosa, exultant, digna de la primavera ufana. Constatava, també, com els Jocs havien estat espai d'expressió i consagració dels grans literats del passat i del present. No obstant, Bertrana proposava una certa reforma, que havia de començar per aturar dràsticament l'ambient de xafarderia i la xerrameca intrigant que precedia la proclamació dels guanyadors. Bertrana en feia responsables els propis membres del jurat³⁵. L'any 1933, Lluís Bertran i Pijoan, que era membre de la comissió que la Generalitat havia creat per instituir nous premis literaris, exposava en un article la polèmica que, des dels seus inicis, havia acompanyat els Jocs. Prudenci Bertrana havia constatat com aquells que murmuraven dels Jocs, després es presentaven indefectiblement. També Bertran i Pijoan recordava com, al llarg dels darrers decennis, els més fermes crítics de la festa literària, hi havien acabat prenent part. “Els mateixos que han dit penjaments dels Jocs Florals i que els han rebregat (...) després n'han esdevingut actors, i han cercat també l'aplaudiment i l'afalac d'allò que, en mot despectiu, en deien vetllada literària-musical”³⁶. El literat posava l'exemple paradigmàtic de Pitarra.

Bertran i Pijoan finia el seu article sobre el debat històric al voltant dels Jocs Florals apel·lant al lliure criteri del lector. Ell no es posicionava obertament, però deixava entendre

---

³³ Manuel Brunet: “Vindicació dels Jocs Florals”, *La Veu de Catalunya*, 7.V.1933, p. 1.

³⁴ Manuel Brunet: “El clima dels Jocs Florals”, *La Veu de Catalunya*, 9.VII.1935, p. 1.

³⁵ Cfr. Prudenci Bertrana: “Els Jocs Florals”, *La Veu de Catalunya*, 10.V.1936, p. 8.

³⁶ L. Bertran i Pijoan: “La renovació dels Jocs”, *La Veu de Catalunya*, 16.V.1933, p. 16.

que una excessiva “adaptació” als temps, una “modernització” del certamen comportava també els seus perills. Des del principi, els Jocs havien tingut “un dring arcaïtzant, un cert aire de conte de fades i d’entreteniment romàntic inofensiu”. Sempre havien estat “desvinculats, deslligats, almenys aparentment, de l’actualitat”. Però precisament, suggeria l’escriptor, la fortalesa i la permanència dels jocs podia residir en aquest caràcter arcaic, en la seva forma atemporal, que l’havia fet impermeable a les modes i a les bandades dels temps.

b) Interpretacions de la Renaixença

Partidaris o detractors de la pervivència dels Jocs Florals als anys trenta, eren molt pocs els qui gosaven negar la influència que els Jocs havien tingut en la història del catalanisme. Hem anotat ja la significació que els nacionalistes atorgaven a la llengua en la reconfiguració de la identitat nacional. L’autointerpretació del catalanisme seguia un esquema nítid i reiterat pels uns i pels altres: el nacionalisme polític deixondit als tombats de segle era el fruit madur del catalanisme cultural que s’havia covat durant el segle XIX. La sobirania política assolida a principis del segle XX era el desenvolupament natural de la sobirania espiritual i cultural que havia reconquerit Catalunya amb la seva Renaixença. L’any 1932, Cambó escrivia a *La Veu de Catalunya* que “l’Estatut aprovat no és sinó una de les resultàncies, la més important en l’ordre polític, d’un procés de recobriment que va iniciar-se ara fa una centúria. L’autonomia, la plena autonomia, és la conseqüència fatal de la Renaixença d’un poble”³⁷.

Aquest havia estat el camí traçat des dels inicis pel catalanisme. Primer, argumentaven els pares del moviment catalanista, era imprescindible el recobriment espiritual, la reconexió cultural amb les pròpies arrels i amb la pròpia ànima. Després, un cop Catalunya hagués tornat a ser ella mateixa, a viure’s i a sentir-se en la seva singular plenitud, podria plasmar el seu esperit en una estructura política. Una estructura política autònoma sense una veritable autonomia espiritual, sense una clara presa de consciència de la pròpia realitat nacional, hauria estat d’una majúscula inutilitat i hauria acabat en un naufragi provincià³⁸.

---

³⁷ Francesc Cambó: “Miracles, no!”, *La Veu de Catalunya*, 2.X.1932, p. 1

³⁸ En aquest sentit, encara l’any 1933, deia Cambó als militants de la Lliga: “El substancial, és, primer de tot, tenir un poble; el que ve després podem dir que és accidental, és a dir, el fet que se li reconeguin certs drets i certes llibertats; perquè si tenim un poble aquest, doncs, sent els desigs i poseeix sentiments de llibertat, l’obtenció d’aquesta és una qüestió de temps; en canvi, unes llibertats atorgades, posades damunt un poble sense consciència, és a dir, un poble inexistent, serien purament un full de paper” (Francesc Cambó: *Discurs de Clausura de l’Assemblea General de Lliga Catalana*, 5.II.1933)

Abans de fruir de poder polític, Catalunya havia de “recobrar-se a si mateixa” -com deia Cambó-, havia “d’enamorar-se novament de la terra” –com deia Puig i Cadafalch³⁹.

La pedra angular de la Renaixença, segons interpretació majoritària i especialment accentuada l’any 1933, havia estat la llengua. Valorant de nou la seva llengua, Catalunya s’havia retrobat. D’acord a la concepció estesa, la llengua contenia i expressava l’ànima, la síntesi d’un poble. Retrobar la llengua implicava necessàriament apropar-se al fogall de la pròpia personalitat. “La llengua és el vincle cabdal d’un poble i la restauració de la llengua havia d’ésser el desvetllador de la consciència de la personalitat catalana”, afirmà Ramon d’Abadal en el seu discurs presidencial dels Jocs Florals l’any 1933⁴⁰. La publicació de la poesia d’Aribau havia esdevingut un símbol dels primers gemecs per la pàtria perduda i per la llengua desusada. Els articulistes i comentadors del Centenari de la Renaixença concorden en el caràcter simbòlic de la data de 1833. La Renaixença no va començar exactament el dia que Aribau publicà l’Oda. Com veurem més tard, ja hi havia hagut precursors i, sobretot, hi hauria figures posteriors (com Rubió i Ors) que convertirien aquestes primeres espurnes en un foc progressiu. El poema d’Aribau contenia, però, molts dels elements que configurarien després la Renaixença: afecte per la pròpia terra, record dels temps gloriosos passats i, sobretot, amor per la llengua pròpia.

“Plau-me encara parlar la llengua d’aquells savis /que ompliren l’univers de llurs costums e lleis”, deia Aribau donant caràcter gloriós i imperial al català, i continuava recordant les seves primeres paraules en català (llemosí, deia poeta), i els seus precés infantils en llengua materna. El català era la seva llengua i l’única forma que tenia d’expressar verament el seu esperit: “Si, quan me trobo sol par amb mon esperit, / en llemosí li parl, que llengua altra no sent, / e ma boca llavors no sap mentir ni ment, / puix surten mes raons del centre de mon pit”. Aquesta era la principal aportació d’Aribau. Almenys, la idea de la qual havia esdevingut estendard. Tot commemorant el Centenari de la Renaixença i dirigint-se a les joventuts d’Estat Català, a l’ombra del monestir de Poblet, el poeta i polític Ventura Gassol exclamava: “una cosa és certa, i és que, per damunt dels homes i dels partits que passen, hi ha hagut i hi haurà, una cosa perenne i eternal que és la nostra llengua, l’ànima de Catalunya. (...) Ramon Llull la feia néixer, Bonaventura Carles Aribau la feia renéixer i tots nosaltres hem d’ajudar a perpetuar-la i fer-la immortal”⁴¹.

---

³⁹ J. Puig i Cadafalch: “Dels Jocs Florals al Parlament”, *La Veu de Catalunya*, 19.V.1936, p. 1.

⁴⁰ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 9.V.1933, p. 18

⁴¹ Cfr. *La Humanitat*, 20.VI.1933, p. 7

En els discursos i articles periodístics, la Renaixença era considerada un procés evolutiu i ascensional⁴². En paraules de Puig i Cadafalch, un moviment puixant que anava “dels Jocs Florals al Parlament”⁴³. El catalanisme compartia un mateix relat sobre la “resurrecció” pairal: Catalunya havia tornat primerament a si mateixa a través de la cultura. Interessant-se per la pròpia llengua, aprenent de nou la seva història, emmirallant-se en el seu dret secular, recurrent novament el seu territori. Petites iniciatives havien anat creixent, fins a mobilitzar més cors i voluntats, fins a cristal·litzar institucionalment. De forma natural, l'autorecuperació espiritual de Catalunya havia desembocat en un moviment polític, que reclamava també una sobirania pràctica sobre els assumptes públics. Aquest procés ascensional de “redreçament” nacional hauria arribat a un moment zenital a la República, amb la consecució de l'autonomia i la institucionalització definitiva de moltes empreses de la Renaixença. En aquest sentit, el professor universitari i dirigent d'ERC, J. Serra Hunter, es felicitava perquè “el govern de la Generalitat ha emprès durant aquesta època del 1931 al 1934 l'organització integral i seriosa de la cultura i l'estabilització dels corrents que vénen ja des dels inicis de la nostra Renaixença”⁴⁴. Llegint els articles i sentit els polítics de la dècada dels trenta, no hi ha cap mena de dubte que els catalanistes estaven orgullosos de la tasca feta. El polític republicà Puig i Ferrater s'atrevia a proclamar en un acte commemoratiu del Centenari que “cap poble del món hi ha que hagi fet tant en cent anys. (...) No trobarem cap poble que, de la postració, de la mort, hagi passat a la vida com Catalunya”⁴⁵.

Els polítics i els comentaristes insistien, però, en què el Centenari no havia de convertir-se en un any d'autocomplaença. La República i l'autonomia culminaven cent anys de renaixement. D'alguna manera, quedava tancat un període. Calia, però, obrir una nova etapa en la història de Catalunya. Així ho veia, per exemple, Josep Dencàs, líder de les Joventuts d'ERC. “El senyor Dencàs diu que en aquests moments en què es clou un període de la història de la Renaixença catalana, el del catalanisme romàntic i sentimental, les joventuts catalanes havien de portar endavant l'obra de redreçament nacional d'una manera concreta i transcendental iniciada el 14 d'abril”⁴⁶. També Agustí Esclasans considerava que l'època del catalanisme sentimental havia passat per sempre. Catalunya demanava portar fins al final la “revolució catalana”, és a dir, la catalanització plena del país, però no segons

⁴² Cfr. Editorial, “La nostra Renaixença”, *La Veu de Catalunya*, 19.VI.1932; Ll. Duran i Ventosa: “Com el catalanisme esdevingué un moviment polític”, *La Veu de Catalunya*, 4.V.1932; Gaspar Torrente: “El dijous vinent es complirà el centenari...”, *La Humanitat*, 20.VIII.1933; “Discurs de Ramon d'Abadal als Jocs Florals de 1933”, *La Veu de Catalunya*, 9.IX.1933, “Discurs de Puig i Ferrater pel Centenari de la Renaixença”, *La Humanitat*, 20.VI.1933.

⁴³ J. Puig i Cadafalch: “Dels Jocs Florals al Parlament”, *La Veu de Catalunya*, 19.V.1936, p. 1.

⁴⁴ J. Serra Hunter: “La política cultural de la Generalitat”, *La Humanitat*, 14.IV.1935, p. 2.

⁴⁵ “Discurs de Puig i Ferrater en el Centenari de la Renaixença celebrat a Poblet”, *La Humanitat*, 20.VI.1933.

⁴⁶ Parlament de Josep Dencàs al miting d'ERC al Coliseu Pompeia. (Cfr. *La Humanitat*, novembre del 1932).

l'esperit romàntic i sentimental, sinó d'acord als principis de l'escola intel·lectualista que el mateix Esclasans abanderava. "Catalunya serà intel·lectual o no serà", rematava⁴⁷.

Abans d'endinsar-nos en l'anàlisi de dos llibres publicats en commemoració de la Renaixença, voldríem apuntar breument algunes interpretacions interessants de la centúria renaixent. El prevere Carles Cardó, per exemple, es va proposar amb una sèrie d'articles, recordar el paper cabdal de l'Església catòlica en el ressorgiment català. Cardó recordava, per exemple, la persistència de l'Església en la utilització del català en la predicació i la formació catequètica metre molts altres estaments socials consideraven la llengua pròpia com un argot deshonorós⁴⁸. Un altre accent interessant és el d'Octavi Saltor, intel·lectual proper a la Lliga. Per una banda, Saltor destacava el "sentit integral" de la Renaixença literària. Segons l'autor, el despertar literari català s'havia caracteritzat per la globalitat dels temes tractats i la multitud d'influències rebudes. A més, apuntava Saltor, la renaixença literària tenia un amplíssim basament geogràfic, ja que s'havia fet present a la gran majoria de comarques del Principat i més enllà. La totalitat que caracteritzava el moviment renaixentista es palesava en la seva assumpció íntegra de la tradició literària catalana i, al mateix temps, en el perfeccionament de la mateixa a través d'un còmode entroncament en els corrents literaris moderns⁴⁹. Però a Saltor no només li interessaven les creacions literàries de major altura intel·lectual. Ell també reivindicava les aportacions del poble en el ressorgiment cultural català. Abans de començar l'any jubilar remarcava la importància dels cantaires de Clavé, dels subscriptors de les publicacions catalanes, dels dansaires, dels nuclis teatrals, de les institucions corals, dels socis de les entitats culturals i patriòtiques, etc⁵⁰.

Més agosarada era la interpretació de la Renaixença que proposava un original professor de filosofia, l'alemany comte de Keyserling. El filòsof anticonceptualista i orientalista publicava l'any 1936 un llibre dedicat al fenomen de les renaixences culturals, titulat *Monts i Renaixences*. La Humanitat hi parava atenció, entre d'altres raons, perquè Keyserling dedicava un capítol al ressorgir de Catalunya. La definició que el pensador alemany ofería de tota renaixença traspua una barreja impactant d'idealisme nacional romàntic i de psicologia freudiana. Explicava el comte que una renaixença "sols es possible quan una part del passat sobreviu, inalterada, dintre l'Inconscient i quan una nova constel·lació fa possible un rejuveniment d'importància precisament d'aquests elements"⁵¹.

---

⁴⁷ Agustí Esclasans: "El fracàs d'una joventut", *La Humanitat*, 28.VII.1933, p. 8.

⁴⁸ Cfr. Carles Cardó: "La clerecia en el Renaixement de Catalunya", *La Ven de Catalunya*, 11.VIII.1933, p.4

⁴⁹ Cfr. Octavi Saltor: "El sentit integral de la Renaixença", *La Ven de Catalunya*, 21.XI.1935, p. 8

⁵⁰ Cfr. Octavi Saltor: "Les aportacions del poble", *La Ven de Catalunya*, 18.I.1933, p. 1.

⁵¹ Per aquesta i per les següents cites, cfr. "Keyserling i la Renaixença catalana", *La Humanitat*, 13.V.1936, p.4.

La tesi de Keyserling consistia en que fou a la Provença on l'esperit grec, amant de la bellesa, havia "sobreviscut" millor a la cristianització i a les influències malaurades de les invasions nòrdiques. "La bellesa no hi fou mai renegada –argumentava Keyserling. Fou allà on sobrevisqueren, dins l'emmarcament d'un món cristià, les més belles qualitats de la cultura grega, que eren el reconèixer la bellesa com a ideal suprem i la llibertat de pensament". Aquest esperit es materialitzava d'una manera palesa en la cultura provençal, però aquesta acabà topant amb la divisió interna a la Provença, la manca de sentit polític dels catalans, les ambicions territorials del nord francès i l'esperit del cristianisme medieval. El comte lliurepensador conclouïa que la pressió del nord francès havia ofegat del tot aquests ideals provençals, i en canvi el règim espanyol havia deixat major autonomia a Catalunya per mantenir una mínima llàntia de l'esperit propi. "La rel de la flor del catalanisme no fou extirpada; hivernà". Recentment, "gràcies a la interferència de factors històrics tals com el reconeixement general del dret dels pobles a disposar d'ells mateixos, el nacionalisme modern, l'estremiment de l'edifici cristià i la repaganització, gràcies, en últim terme, al pressentiment que tenen cada dia més els pobles que sols una cultura de la bellesa pot prevenir la barbàrie, la civilització catalana reneix a tota vela". Sens dubte era una interpretació original. No tenim cap mena de dubte, però, que si el bisbe de Vic, Torras i Bages, l'hagués llegida, hagués sentit un escruiximent general difícilment contenible.

Un altre lloc oportú per fer un repàs de la història del catalanisme eren els discursos presidencials dels Jocs Florals. Així ho entengueren almenys Ferran d'Agulló i Ramon d'Abadal en els seus parlaments dels anys 1932 i 1933. Ambdós van coincidir en reivindicar la importància dels Jocs Florals en el desvetllament català. No només en la Renaixença literària, sinó també –i aquest era el punt distintiu- en el redreçament polític de Catalunya. Aquesta argumentació era especialment nítida en el cas de Ferran d'Agulló, qui trencava la clàssica distinció entre un primer període cultural i una segona etapa política. Agulló afirmava tallant: "el primer català que va aspirar a honorar la nostra llengua, conscientment o inconscientment, aspirà a lliurar Catalunya"⁵². I continuava, "Els Jocs Florals, del primer moment estant de la restauració llur, foren un instrument polític, al servei de Catalunya". En realitat, remarcava Agulló, el catalanisme no era substancialment ni autonomisme, ni federalisme, ni regionalisme. El catalanisme era un "pregon sentit d'amor a Catalunya", una voluntat de viure amb plenitud tot el que Catalunya era i significava. I això era precisament el que els Jocs Florals havien fet i impulsat. Agulló llistava, a tall d'exemple, un reguitzell de declaracions de catalanisme indubtable que s'havien fet en els discursos presidencials dels Jocs. Tot i que amb menys contundència que Agulló, Rovira i Virgili consignava també el paper dels Jocs en el revifament cultural i polític de Catalunya: "amb la restauració de la gaia

---

⁵² Per aquesta i les següents referències del discurs de F. Agulló, cfr. *La Ven de Catalunya*, 10.V.1932 (T), p. 6.

feita es consolidà la renaixença literària. Els Jocs Florals del passat segle van afavorir la creixença del corrent catalanista. Als discursos presidencials d'aquestes festes i en moltes de les composicions dels poetes, hom pot trobar els rudiments de les reivindicacions patriòtiques que més endavant s'han manifestat complidament⁵³.

El Centenari de la Renaixença va infantar dos llibres importants, que els historiadors posteriors han tendit a negligir o a criticar obertament⁵⁴. El primer, *Fènix o l'esperit de la Renaixença*, escrit per Joan Esterlich, és principalment un assaig sobre Catalunya. El llibre ofereix, en primer lloc, una interpretació de la història de Catalunya. Al mateix temps, es planteja la naturalesa de la Renaixença i el sentit de la seva commemoració. Finalment, presenta una original proposta cultural i moral per a la configuració de la Catalunya del futur. El segon llibre que glosarem el va escriure el prestigiós crític literari Manuel Montoliu, col·laborador habitual de *La Veu de Catalunya*. El llibre *Aribau i la Catalunya del seu temps* és més aviat un estudi historicocrític culte i acadèmic dels orígens del ressorgir literari a Catalunya, que tracta Aribau en el seu context i acara problemàtiques historiogràfiques candents com l'originalitat d'Aribau o el vertader sentit de la seva *Oda*.

Joan Esterlich comença el seu *Fènix* amb una sacsejada al lector. Refusa el to autocomplaent i propagandístic predominant al Centenari. L'humanista celebra els indubtables avenços d'un segle de ressorgiment, però foragita qualsevol sentiment de satisfacció immobiliària. En un moment de progrés nacional, de consecució d'objectius històrics com la fixació complerta i sistemàtica de la llengua o l'obtenció de l'autonomia, Esterlich apunta que "la pitjor malaurança per a la catalanitat seria que es sentís i es declarés satisfeta"⁵⁵. "¿Estem satisfets, joiosos, plenament satisfets i joiosos, del nostre Ressorgiment

⁵³ A. Rovira i Virgili: *Resum d'història del catalanisme*. Col·lecció Popular Barcino, Barcelona, 1936, p. 33.

⁵⁴ Pel que fa a *Fènix o l'esperit de la Renaixença*, el llibre és desventrat amb tant desdeny com rapidesa per Jaume Pòrtulas en el seu article "Joan Esterlich o les retòriques de l'humanisme", *Els marges*, 70, 2002, pp. 24-34. Segons l'autor de l'article, *Fènix* és un llibre de propaganda política encoberta. La crítica de Pòrtulas és demolidora: "Honradament penso que *Fènix o l'esperit de la Renaixença*, al contrari d'*Entre la vida i els llibres*, no ha resistit massa bé el pas del temps; o potser es tracta, més aviat, del fet que les circumstàncies, tan convulses, de l'època en la qual fou escrit i publicat li han deixat marques d'una roentor quasi penosa; (...) Es tracta d'un llibre resolutament polític, embolcallat de ropatges (o potser fóra millor dir faramalla?) culturalistes". I conclou Pòrtulas: "Allò que neguiteja llegint *Fènix* és la sensació marejadora que el discurs humanista d'Esterlich és tan vague, tan tornassolat, tan genèric que, de fet, es podria posar al servei de gairebé qualsevol causa (fins i tot -per què no?- la franquista)". Estic en clar desacord amb les afirmacions de Pòrtulas. Penso que el llibre d'Esterlich demostra un nivell intel·lectual important i és una lectura original i audaç de la realitat de Catalunya en el seu descabdellament històric. A més, Esterlich aborda una qüestió tan actual com la relació entre memòria i història, posicionant-se d'acord als postulats nietzschians. Precisament, el llibre té l'habilitat de sintetitzar creativament l'humanisme grec, l'esperit cristià i el discurs ennobridor de Nietzsche. Això no significa que estigui del tot d'acord -d'algunes estic molt lluny- amb les afirmacions d'Esterlich. Però sí que em sembla que el llibre no es caracteritza precisament per la seva "roentor", sinó tot el contrari, es tracta d'un llibre per tornar a llegir i pensar en l'actualitat.

⁵⁵ Joan Esterlich: *Fènix, o l'esperit de la Renaixença*. Biblioteca Catalana d'Autors Independents, Barcelona, 1934, p. 16.

i dels seus fruits?” –es pregunta l'autor. Jo responc decididament que no”⁵⁶. Esterlich assenyalava que el Centenari de la Renaixença, més que un atalaiament ufanós del camí recorregut, havia d'esdevenir un moment de revisió, d'examen. No una revisió crítica de l'obra realitzada durant una centúria de Renaixença eficaç, sinó un examen de les disposicions catalanes del moment i un replantejament dels projectes de futur nacionals. Com d'altres intel·lectuals, Esterlich s'allunyava d'una commemoració centrada només en el passat i proposava redirigir-la envers el futur.

Esterlich subratlla la centralitat del record històric en el procés de renaixement català. Seguint a Bergson, el secretari de Cambó assenyalava que a la medul·la de tota identitat i consciència personal i col·lectiva s'hi troba la memòria. “La unitat del nostre jo és una continuïtat en el temps; la nostra consciència és una memòria. Conclusió que transporto al pla col·lectiu: la unitat d'un poble és una memòria”⁵⁷. Si el procés de decadència de Catalunya s'havia caracteritzat per un afebliment de la consciència col·lectiva, el ressorgiment havia de passar per la puixança de la consciència nacional impulsada pel record històric. A l'origen de tota Renaixença es troba l'enyorança, assegura Esterlich. Una enyorança i una melangia per un passat perdut que revifa l'amor per la pàtria i agullona els cors per a bastir novament l'edifici enrunat. “La memòria desvetlla l'enyorança; l'empremta vital transposa l'enyorança del passat al futur; l'enyorança llavors suscita la impulsivitat, la pruija de superar-se, el ressorgiment de la personalitat. Només així m'explico com tota renaixença, que és futurisme, comenci per tristors elegíacques, plors damunt les tombes, i esguards i llàgrimes vers el passat”⁵⁸. La Renaixença catalana s'inicia, doncs, amb una recuperació del passat, amb una nova memòria pública, que recorda als catalans la seva personalitat històrica. En aquest sentit, conclou Esterlich, “Renaixença és, doncs, salvació del passat”⁵⁹.

Per a l'humanista català, la memòria és cabdal en tota recuperació nacional. Però Esterlich entén molt bé que aquesta recuperació de la història de la pàtria no és una reconstrucció històrica rigorosa i erudita. Molts cops és, més aviat, una reproducció llegendària i mítica. Això, però, no importa. En aquest punt, Esterlich acudeix i segueix amb fidelitat el plantejament de Nietzsche. La història, la memòria, han de servir per al present, han d'ésser d'utilitat per a la vida. L'interès del passat radica en que pot ser llegit com a símbol, en que pot veure's erigit en metàfora que parla del present i del futur. La memòria, per a Esterlich, és un recurs per esperonar la consciència nacional, un empeny per conquerir

---

⁵⁶ Ibid., p. 89.

⁵⁷ Ibid., p. 64.

⁵⁸ Ibid., p. 37.

⁵⁹ Ibid., p. 38.

el futur. “La història ens és vital en tant que símbol. La interpretació, més que legítima, és obligada, si aspirem a treure alguna utilitat de la història. (...)Per això, fugint del realisme històric -veritat superficial- hem d’adreçar-nos al símbol -veritat profunda i fecunda”⁶⁰. Per a Esterlich, com per a Nietzsche, el passat és un “oracle”, una suggerència, una referència engrescadora que ha d’èsser entesa des de la situació dels present i d’acord a les cobejances de l’esdevenidor. Només els que tenen un projecte de futur tenen el dret d’interpretar el passat. “Pobre passat, -clama Esterlich- lliurat a l’erudició sense esperit. Gloriós passat, en mans dels homes de renaixença, profetes per la història, nostàlgics del futur homes d’acció del voler més dens, humanistes del record més llunyà. Passat gràvid; passat profètic; passat del patriota més que de l’historiador”⁶¹.

En la Renaixença, el passat era doblement salvat. Per una banda, es veia deslliurat de l’oblit, era ressuscitat en la memòria. Per altra banda, el ressorgiment de la pàtria redimia el passat perquè li donava un nou sentit. Els actes heroics, les lluites i fins i tot les defallences, eren redimits per la victòria definitiva de Catalunya. Un exemple paradigmàtic era l’Onze de Setembre, reconverit de desfeta nacional en crit de llibertat i renaixença⁶². Per l’acció contemporània, el passat era rescatat del seu tenor tràgic, de la seva manca de sentit, era resignificat. D’aquesta manera, el passat ja no era només un símbol, sinó que esdevenia també “una creació”. Amb la seva voluntat d’afirmació i de ressorgiment, els catalans podien no només construir el futur, sinó també reconstruir el passat, canviar-li el signe, transformar el seu sentit negatiu en positiu. “El nostre voler vol la redempció del passat; cal redimir tot el que fou. Actua no sols sobre el present i l’esdevenidor, sinó també sobre el passat. Vol el rescat de les grans víctimes; de Casanova i de Jaume el Dissortat, i de tots els altres sacrificats. Aquestes ombres doloroses i tràgiques, del principi i del punt més baix d’una decadència, han esdevingut pel nostre voler, sobre el temps, realitats i estímuls de Renaixença. L’lur sacrifici hauria estat estúpid, el vessament de llur sang hauria estat estèril, si no hagués vingut el nostre Ressorgiment. Per la nostra afirmació d’avui, per la nostra voluntat d’avui, els rescatem de llurs penes, i al través d’aquestes murades irrefutables que són el temps i la mort, els donem la certitud que no foren herois endebades”⁶³. Com hem vist en capítols anteriors, moltes de les actituds catalanes de la Segona República no s’entenen si no com a resposta a la història, com a voluntat, en paraules d’Esterlich, de redimir el passat.

---

⁶⁰ Ibid., p. 55.

⁶¹ Ibid., p. 82.

⁶² “He arribat a la conclusió que els nostres herois del començament i del punt més baix de la nostra decadència es sacrificaven, conscients de la inutilitat i absurditat de llur heroisme, perquè la Pàtria pogués renèixer. La Pàtria no hauria pogut ressuscitar si hagués caigut per esma o vilipendi”. Ibid., p. 74.

⁶³ Ibid., p. 74s.

Esterlich, però, no propugna una Catalunya satisfeta i tancada en la seva història. La Renaixença no podia ésser només una redempció del passat. Havia de ser fonamentalment una conquesta del futur. L'humanista es plany a *Fènix* que, a molts renaixentistes, “no els atreïa la llum dionisiaca d'una aurora, sinó la llum elegíaca d'un capvespre. No afirmaven una vida; sospiraven per un sepulcre, voltat de flors funerals”⁶⁴. A principis dels anys trenta, però, el que necessitava Catalunya era reconduir les seves energies històriques cap a un nou futur, fidel a la seva pròpia tradició i oberta alhora als corrents de progrés. El Centenari de la Renaixença era un bon moment per dibuixar aquest nou futur. I aquest no passava, segons Esterlich, per una revolució social, sinó per la transformació ennoblidora dels ciutadans catalans. Calia, deia Esterlich, emmotllar un nou ciutadà català⁶⁵.

El director de la Fundació Bernat Metge impel·lia els seus conciutadans a abandonar la mediocritat i a aspirar a una vida d'excel·lència, a una vida noble i aristocràtica, en el sentit humanístic dels mots. En el llibre d'Esterlich ressonen el vitalisme heroic de Nietzsche i l'elitisme liberal d'Ortega. Els catalans havien d'aspirar a ultrapassar-se. L'objectiu final de la Renaixença havia de ser una humanització més pregona i radical dels catalans. “Encara és possible de tenir una alta concepció de l'home”⁶⁶, deia Esterlich, mentre assegurava que la Renaixença havia de ser, fonamentalment, “sentit de grandesa”⁶⁷. Catalunya necessitava, doncs, un nou clima d'ideals i de noblesa; sol·licitava exemples d'ànimes capaces d'acceptar un destí i seguir-lo i elevar-lo amb ardència, amb lluita i sacrifici⁶⁸.

Curiosament, l'heroi en què s'havia de convertir el català contemporani no seguia els models de l'èpica revolucionària o de l'holocaust patètic tant del gust de la consciència històrica catalana. L'home noble que proposava Esterlich s'inspirava en l'ideal grec, en la serena perfecció hel·lenística. El que l'intel·lectual català sol·licitava era, ni gens ni menys, que “una interpretació clàssica de la vida moderna”⁶⁹. Esterlich mantenia vius els ideals del noucentisme. En *Fènix* propugna el triomf de la forma bella i ordenada per sobre del caos, l'anarquia i la barbàrie⁷⁰. La Renaixença havia de conduir a una nova humanitat, aristocràtica en l'esperit, amant de la justícia, la bellesa, l'ordre, la disciplina, la superació. Disposada al

---

⁶⁴ Ibid., p. 95.

⁶⁵ Ibid., p. 178.

⁶⁶ Ibid., p. 207.

⁶⁷ Ibid., p. 119.

⁶⁸ Ibid., p. 123.

⁶⁹ Ibid., p. 210.

⁷⁰ “I què és, metafísicament, el classicisme? Decantar-se deliberadament del caos, i de les seves atraccions i goigs tèrbols; acostar-se i encarnar tot el que té forma, rebutjant el que no en té, o prenent trossos informes del caos per a donar-los forma. (...)Tota renaixença, en el món occidental, és un desvetllament de l'hel·lenisme. (...). El geni grec és el dic més sòlid contra el torrent de la barbàrie. Ibid., 204s.

sacrifici per l'ideal, però al mateix temps moderada i serena. Esterlich anomenava a aquesta reforma moral i intel·lectual una “revolució conservadora”⁷¹ basada en el “classicisme vitalista”⁷². *Fènix o l'esperit de la Renaixença* no deixava de ser una reivindicació de l'humanisme noucentista⁷³.

Esterlich es mostrava partidari d'una democràcia activa, amb la màxima participació ciutadana, però al mateix temps –en línia orteguiana- mostrava una significat desdeny per la massa i la plebs⁷⁴. Marcava també uns límits a la democràcia. La decisió del poble no podia anar –assegurava Esterlich- en contra de la pròpia ànima catalana, configurada en la seva evolució històrica⁷⁵. D'acord a la perspectiva del pensador, mentre la Lliga volia bastir el futur de Catalunya construït sobre la tradició històrica, els nacionalistes esquerrans pretenien fer tábula rassa, edificar una nova Catalunya d'esquenes a la seva tradició. Una Catalunya “sense Catalunya i, àdhuc, contra Catalunya”⁷⁶. Finalment, Esterlich animava els catalans a superar un nacionalisme xovinista i tancat i es felicitava perquè, comparat amb altres nacionalismes, el català era obert i contrari als excessos etnocèntrics. El nacionalisme català no era satisfet i acontentat amb si mateix, sinó exigent i encoratjador de contínues millores. Per això, “sospito que el nostre nacionalisme (...) és, pura i simplement, anti-nacionalisme”⁷⁷. En realitat, per al pensador, el catalanisme, la vivència i el desenvolupament constant de l'ànima catalana, era el mitjà que tenien els catalans d'arribar a aquesta humanitat noble i plena. Però el catalanisme era només un mitjà, no una finalitat reclosa en si mateixa. Esterlich conclouïa el seu llibre: “La fe política ha d'ésser la fusió del sentiment nacional i la idea cultural occidental, hel·lènico-catòlica. Així, el principi d'humanitat superior i culta. Així, tornant-nos més catalans, ens tornarem més que catalans”⁷⁸.

Esterlich, doncs, entenia la Renaixença com la voluntat de Catalunya de tornar a ser ella mateixa, però no exactament com abans, sinó superant-se, donant-se nova forma d'acord a un ideal d'humanitat noble, fiblada per una agosarada ambició clàssica-nietzschiana. D'alguna manera, es tractava de recuperar la catalanitat (formada als temps medievals),

---

⁷¹ Ibid, p. 174.

⁷² Ibid., p. 207.

⁷³ “Humanisme: voluntat de civilització, voluntat conscient i activa, que afirma i transfigura la vida. Simplicitat, dignitat i nobles, sense les quals la tècnica i el confort esdevenen adquisicions bàrbares, i la pedagogia és provatura sense eixida i patologia de l'ànima, i la política de les masses es torna excitació, desordre i ruïna”. Ibid, p. 175.

⁷⁴ Ibid., p. 242, 235.

⁷⁵ Ibid., p. 233.

⁷⁶ Ibid., p. 239.

⁷⁷ Ibid., p. 220.

⁷⁸ Ibid., p. 258.

essent fidel a la seva evolució orgànica, però reinterpretant-la des de l'horitzó clàssic, posant-la al servei d'un projecte de missió universal.

Deixem, però, la interpretació d'Esterlich sobre la Renaixença catalana per apropar-nos breument al llibre *Aribau i la Catalunya del seu temps*⁷⁹. Amb aquesta obra, el crític literari Manuel Montoliu va guanyar el concurs "Aribau", convocat en commemoració del centenari de l'*Oda a la Pàtria*. El llibre de Montoliu és una monografia molt seriosa sobre la trajectòria intel·lectual d'Aribau en general i sobre l'*Oda a la Pàtria* en particular. Montoliu situa amb elegància erudita la composició d'Aribau en l'ambient cultural barceloní de principis del segle XIX. El crític literari descriu el despuntar d'una incipient Renaixença a finals del Set-cents i principis del Vuit-cents, de la qual la poesia d'Aribau en seria l'exponent més destacat i fecund. Aquesta primera cobejança de restauració pública de la llengua catalana, impulsada per aquest petit cenacle, es veuria posteriorment catapultada per la introducció del romanticisme, en la qual Aribau tingué també un paper destacat, tot i la seva adscripció clàssica. Montoliu s'atreveix també a presentar una hipòtesi sobre la data de redacció, la intenció i el format original de l'*Oda*, a més de fer-ne una minuciosa anàlisi formal i estilística.

Ens limitarem als propers paràgrafs a espigar algunes de les qüestions que apareixen al llibre. Deixem l'aprofundiment per a futures ocasions. L'índex de l'obra revela bé l'abast de la recerca de Montoliu sobre Aribau: I. Biografia. II. Caràcter i temperament. III. La producció d'Aribau. IV. L'ambient intel·lectual i literari en el temps d'Aribau. V. Idees polítiques d'Aribau. VI. Idees pedagògiques. VII. Aribau erudit, crític, home de lletres. VIII. Aribau, poeta castellà. IX. El romanticisme i *El Europeo*. X. L'*Oda a la Pàtria*. XI. La fama de l'*Oda a la Pàtria*. XII. Apèndixs.

Com a traços bàsics de la seva vida i obra, Montoliu assenyala que Aribau fou, políticament, un liberal moderat pel pas dels temps i, literàriament, un classicista que, paradoxalment, va impulsar el romanticisme. A més, Montoliu emfatitza la inviolable honradesa i la capacitat de treball del seu protagonista. La revista *El Europeo*, cofundada per Aribau, va ser "la primera manifestació conscient i organitzada del Romanticisme a Espanya"⁸⁰. Allí es van comentar les obres i les teories estètiques dels romàntics europeus. Els autors que hi tingueren més influència van ésser Manzoni i Walter Scott. *El Europeo* es va destacar també per la promoció de la consciència històrica catalana. Sorprenentment,

---

⁷⁹ Manuel Montoliu: *Aribau i la Catalunya del seu temps*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1936.

⁸⁰ *Ibid.*, p. 136.

Aribau, promotor d'aquesta publicació, “no fa professió de fe romàntica, i roman sempre dintre la ideologia humanista heretada per la seva educació severament classicista”⁸¹.

Pel que fa a l'*Oda a la Pàtria*, Montoliu recorda que no fou un fet absolutament isolat i sorprenent en la vida cultural catalana. Ja des de finals del segle XVIII i principis del XIX, s'havia començat a utilitzar el català en alguns ambients literaris de la ciutat. Montoliu considera que el títol que millor se li escau a l'Aribau no és el d'iniciador de la Renaixença, sinó més aviat el de precursor⁸². El crític literari assenyalava que l'iniciador conscient de la Renaixença fou Rubió i Ors i esmentava que, junt a Aribau, també hi hagueren altres precursors com Josep Pau Batllot i Torres, autor de la primera gramàtica catalana sistemàtica (1814) o els poetes germans Puigblanch. L'obra d'Aribau era, doncs, expressió d'un petit moviment recuperador de la llengua que es covava a la ciutat de Barcelona. “L'Oda a la Pàtria del nostre Aribau, que publica *El Vapor* en el número del 24 d'agost del 1833, és l'epíleg de tot un procés anterior, i, alhora, el preludi de tota una Renaixença”, conclouïa Montoliu⁸³. El periodista i escriptor recordava també que Aribau havia redactat el seu poema amb consciència patriòtica, però no havia volgut encetar cap moviment literari catalanesc i, de fet, havia viscut la resta de la vida a Madrid, al marge de la Renaixença cultural catalana.

Tot això, però, no desmereixia la importància del poema d'Aribau. El seu mèrit no consistia tant en haver desvetllat la consciència lingüística i particularista d'un poble, sinó en haver sabut expressar positivament un deler que apuntava, facilitant així el seu descabdellament posterior. L'*Oda a la Pàtria* era un cant d'enyorança de la pàtria, però sobretot, un cant a la llengua catalana com a expressió genuïna de l'ànima d'un poble. “Aquesta Oda, a partit del seu darrer terç, és el cant d'enyorança d'un estat primitiu de puresa nacional en el qual el verb popular és expressió fidel i directa d'una personalitat verge de tota contaminació estranya”⁸⁴.

Al voltant del Centenari havia emergit en l'espai mediàtic català un cert debat sobre la veritable intenció d'Aribau en escriure el famós poema i sobre la intensitat del seu catalanisme. Montoliu refusava la hipòtesi que el text patriòtic escrit per Aribau hagués estat només una parafernàlia per complir un deure de polidesa amb el seu patró. D'acord amb Soldevila –i en contra del criteri de Carles Riba⁸⁵–, Montoliu sosté que Aribau tenia escrita la

---

⁸¹ Ibid., p. 149.

⁸² Ibid., p. 179ss.

⁸³ Ibid., p. 160.

⁸⁴ Ibid., p. 174.

⁸⁵ Carles Riba argumentava que la llengua i el tema del text tenien un caràcter més aviat anecdòtic i no reflectien un sentiment sincer. (Cfr. Carles Riba: “Lletra oberta a Manuel de Montoliu”, *La Veu de Catalunya*, 6.III.1934, p.

composició abans de produir-se l'avinentsa de l'onomàstica del seu patró i que, en realitat, a l'últim paràgraf, la poesia original deia "pàtria" en lloc de "patró". Més encara, estudiant la correspondència d'Aribau, Montoliu s'atrevia a datar la redacció del poema entre 1827 i 1828, un o dos anys després del seu establiment a Madrid⁸⁶. Així doncs, l'*Oda* era realment un vessament d'enyorança i d'amor a la pàtria. No es podia dir en absolut que Aribau hagués estat catalanista, però sí podia afirmar-se que havia estat sempre un bon català⁸⁷.

c) Un pancatalanisme prudent

Hem deixat per al final un tret important del Centenari de la Renaixença que també va informar tot l'ambient cultural i polític català de la Segona República. Ens referim al pancatalanisme, al somni d'articular novament la "Catalunya Gran", enllaçant políticament tots els territoris de llengua catalana vinculats per la història. Aquesta empremta pancatalana fou tan desitjada com prudent, i trobà un punt de màxima expressió en la celebració del Centenari. En realitat, ha apuntat Michonneau, les evocacions monumentals de la Renaixença havien tingut sempre un caire pancatalà⁸⁸.

Als actes inaugurals del Jubileu renaixentista de l'abril del 1933, no només van assistir representats de terres balears, valencianes i rossellonenques, sinó que hi participà també una nombrosa comitiva occitana, que fou rebuda amb entusiasme a Barcelona. El grup provençal estava compost per més de 175 persones, encapçalades per l'alcalde de Marsella⁸⁹. S'hi havien sumat també altres autoritats i representats de la societat civil i cultural de la regió. L'alcalde de Barcelona, Jaume Aiguader, els va rebre al Saló de Cent, on el batlle de Marsella va visionar que "l'expandiment del nostre esperit mutu acabarà esborrant els pirineus"⁹⁰. L'Ajuntament va obsequiar també la comitiva occitana amb un convit al restaurant Miramar i les Joventuts d'Estat Català van organitzar un gran acte de

---

7). El poeta basava la seva postura en la carta que envià Aribau al director de *El Vapor* l'any 1932, en la qual s'adjuntava la poesia i s'explicava que "Para el día de S. Gaspar presentamos al Gefe algunas composiciones en varias lenguas. A mí me ha tocado el catalán y he forjado estos informes alejandrinos que te incluyo para que los revises y taches y enmiendes lo que juzgares, pues yo en mi vida las vi más gordas". (Cfr. M. Montoliu: *Aribau i la Catalunya del seu temps*, op.cit., Annex). Montoliu, en canvi, dubtava d'aquesta gènesi, relativitzava les expressions emprades en la carta i situava la composició del poema entre 1827 i 1828.

⁸⁶ Cfr. *Ibid.*, pp. 193-200.

⁸⁷ Cfr. *Ibid.*, pp. 71ss.

⁸⁸ Cfr. S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p. 224.

⁸⁹ Cfr. "Els provençals i les festes de la Renaixença catalana", *La Humanitat*, 8.IV.1933, p. 5.

⁹⁰ Cfr. *La Humanitat*, 15.IV.1933, p. 9.

comiat, on els discursos fluctuaren entre el sentiment de germanor i una imprecisa voluntat d'unió entre les terres catalanes i entre aquestes i les de la llengua d'Oc⁹¹.

En l'esperit català havien quedat gravats els versos d'Aribau dedicats al "llemosí", com també ressonava aquella "Cançó a les terres llemosines" escrita per Víctor Balaguer: "Terres llemosines, terres llemosines, / cort de gentilesa, paradís del món, / plenes d'harmonia, de llum i bellesa, que hermoses, que hermoses que sou! / (...) Terres llemosines, terres del meu cor!"⁹². El 1933, coincidint amb el Centenari, l'Associació Palestra imprimia 20.000 exemplars d'un llibret dedicat a la *Commemoració occitana del Centenari de la Renaixença*⁹³. S'hi s'afirmava l'existència d'una comunitat formada pels "països d'oc", entre els quals es comptaven explícitament Catalunya, les Illes Balears, València, Auvernham Gasconha, Lengadoc, Lemosin i Provença⁹⁴. El llibre recollia articles i parlaments de distintes personalitats històriques del catalanisme i l'occitanisme que havien defensat, en distint grau, la unitat cultural fonamental i els vincles històrics entre aquestes terres. En l'obra es podia llegir a Milà i Fontanals parlant de la llengua *provençal*, derivada del llatí i emprada "pels pobles compresos entre el Leire i l'Ebre"⁹⁵. Un escrit de Frederic Mistral evocava la solidaritat política medieval entre les terres llemosines i un article de Víctor Balaguer ressaltava l'esplendor cultural comú i l'especial afinitat entre Barcelona i Tolosa. Més recent (1927), un article d'Ismael Girard reclamava una unitat política federal entre les regions occitanes dins l'Estat francès i, encara més enllà, una estructura federal llatina més àmplia que permetés la unió de tots els pobles provençals.

La commemoració de l'*Oda* va avivar, doncs, el pancatalanisme, i el va revestir d'un to provençal. La qüestió, però, no era senzilla. De fet, en els discursos i comentaris, hom percep com els parlants fàcilment evoquen les sintonies i els vincles històrics entre Catalunya i les terres occitanes, però troben dificultats a l'hora de precisar exactament en què consisteix la unitat actual i en concretar projectes comuns de futur. Potser per això, a les acaballes del Centenari, un grup de filòlegs i historiadors catalans va signar un manifest cabdal, que tenia com a objectiu desfer el confusionisme sobre els conceptes de llengua i nació que havia acompanyat el catalanisme durant el Centenari⁹⁶. Pompeu Fabra encapçalava les signatures, entre les quals es distingien també les de Rovira i Virgili, Pere Coromines i Nicolau d'Olwer. El manifest no només és significatiu perquè va posar fre a

---

⁹¹ Cfr. *La Humanitat*, 20.IV.1933, p. 2.

⁹² Víctor Balaguer: "La cançó de les terres llemosines", *Poesies*. Biblioteca d'Autors Catalans.

⁹³ Associació Palestra: *Commemoració occitana del Centenari de la Renaixença*. Barcelona, 1933.

⁹⁴ Cfr. *Ibid.*, capítol I: "Territori i Població dels països d'oc".

⁹⁵ *Ibid.*, p. 6.

⁹⁶ Pompeu Fabra i altres.: "Desviacions en els conceptes de llengua i de pàtria". *La Humanitat*, 6.V.1934, p. 8.

l'onada occitanista. És especialment interessant perquè delinea amb nitidesa una idea àmplia i forta de la nació catalana. El document és un magnífic reflex i una concreció doctrinal dels impulsos pancatalans habituals a la Segona República.

El manifest, breu i dens, assegurava que volia finir amb dues concepcions errònies de la Pàtria, mútuament perjudicials per la causa de Catalunya. La primera consistia en limitar la nació catalana “al territori de l'actual Generalitat”. La segona, en donar a la Pàtria “una extensió excessiva, que no ha tingut mai”. La pàtria catalana, segons els signants, quedava compresa pel Principat, València, les Balears i el Rosselló. “La nostra pàtria, per a nosaltres, és el territori on es parla la llengua catalana”, afirmaven els signants reiterant així el fonament lingüístic del nacionalisme català. El document esmentava manifestacions d'aquesta consciència nacional ja a l'Edat Mitjana i encoratjava aquests territoris a enfortir la unitat respectant la diversitat interna.

Els filòlegs i historiadors atallaven la discussió sobre la unitat lingüística provençal concloent sense vacil·lacions que “avui la lingüística afirma que el català i la llengua d'oc – coneguda per tots els romanistes amb el nom de provençal- són dues llengües diferents, constitueixen dos grups lingüístics a part”. Els signants advertien del perill de considerar el provençal com una sola llengua, descomposta alhora en diversos dialectes com el català, el valencià, llemosí, el provençal, el gascó, el mallorquí, etc. El manifest s'oposava a “esbocinar” i “diluir” el català i per això establí una cesura definitiva entre el català (amb els seus dialectes) i la llengua d'oc (amb els seus dialectes). Aquesta posició, però, no havia de portar a l'oblit de la relació amb Occitània i els sotasignants apreciaven tots els esforços per enfortir l'intercanvi i els vincles entre ambdues nacionalitats.

La doctrina, doncs, quedava clara. Els nacionalistes catalans aspiraven a una renovada unitat entre el Principat, el Rosselló, València i les Illes Balears. “La superior unitat espiritual catalano-valenciano-balear, aquesta unitat vella de set segles que el règim de centralització espanyola no ha pogut trencar, és un fet natural i històric que existiria encara que uns i altres el desconeguéssim”⁹⁷, assegurava Rovira i Virgili. Segons el mateix autor, “el catalanisme autèntic, en els nostres dies, és necessàriament i essencialment pannacionalista”⁹⁸. De tota manera, cal dir que un tret característic del pancatalanisme de la Segona República fou la seva extremada prudència i el seu esforç per no ferir la sensibilitat dels altres pobles “catalans”. Més que imposar, els pancatalanistes volien convidar, i rebutjaven constantment qualsevol ombra de centralisme o hegemonia del Principat. Rovira i Virgili es planyia

---

⁹⁷ A. Rovira i Virgili: “La pàtria ampla: Catalunya, València i Les Illes”, *La Humanitat*, 6.VII.1933, p. 3.

⁹⁸ A. Rovira i Virgili: *Resum d'història del catalanisme*. Col·lecció Popular Barcino, Barcelona, 1936, p. 5.

obertament que no hi hagués un mot genèric, un mot distint a Catalunya o català per aplicar a la generalitat de la comunitat catalano-valenciano-mallorquina. L'historiador reconeixia que l'ús metonímic d'una part per designar la totalitat nacional era un impediment notable en vistes a refer la unitat⁹⁹.

El manifest sobre el provençalisme i la nacionalitat catalana era també mesurat en els termes. Recordava que “unitat no vol dir pas submissió d'uns als altres ni uniformació externa; unitat vol dir creació d'uns ideals comuns i la joia de posseir una cultura que tots anomenem nostra”¹⁰⁰. Rovira i Virgili subratllava que “no estem inspirats pel propòsit de negar la personalitat valenciana ni la personalitat mallorquina” i afegia que la unitat bàsica “no significa la supeditació del País Valencià i de les Illes a l'hegemonia de la Catalunya del vell Principat”. Per a l'historiador, la “Pàtria Ampla” consistia en “la unió de tres personalitats regionals autònomes dins la nació de tots”¹⁰¹. També *La Ven de Catalunya* espantava temptacions hegemòniques del Principat i recordava que “la comunitat d'origen i de destí, de llengua i d'història, entre tots els pobles de la nostra nissaga i de la nostra cultura, crea (...) una cooperació espiritual que exclou tota idea d'hegemonia”¹⁰².

El pancatalanisme va adoptar una intensitat més cultural que política. Tant el missatge aclaridor sobre els conceptes de pàtria i llengua del 1933 com el missatge publicat pel Comitè de relacions entre Catalunya i Mallorca¹⁰³ donaven primacia a la unitat cultural. En cas de pensar en una possible unitat política, s'apuntava a un règim federal. “El règim federatiu seria la millor i més justa solució del problema de la unitat i de la diversitat d'aquestes tres branques d'un sol tronc”¹⁰⁴. Durant la República s'encetaren algunes iniciatives per reforçar els vincles i la unitat entre les terres de la “Nació Ampla”. A Barcelona va constituir-se un comitè de relacions entre Catalunya i Mallorca, que al maig del 1936 feia públic un manifest, encapçalat novament per Pompeu Fabra. El sotassignaven intel·lectuals catalans i mallorquins de renom com Olwer, Ventura Gassol, Esterlich, Montoliu, Sbert o Aguiló. Els signants proclamaven que havia “arribat l'hora de fer quelcom d'eficaç per estendre a tot el poble la consciència d'aquella unitat de sang, de llengua i de cultura (...) [existent] a una i altre ribera del Mediterrani”¹⁰⁵. El text es lamentava de l'escassa relació i la mútua desconeixença entre els dos pobles i consignava els fruits saborosos que

---

⁹⁹ Cfr. A. Rovira i Virgili: “La pàtria ampla: Catalunya, València i Les Illes”, *La Humanitat*, 6.VII.1933, p. 3.

¹⁰⁰ Pompeu Fabra i altres: “Desviacions en els conceptes de llengua i de pàtria”. *La Humanitat*, 6.V.1934, p. 8.

¹⁰¹ A. Rovira i Virgili: “La pàtria ampla: Catalunya, València i Les Illes”, *La Humanitat*, 6.VII.1933, p. 3.

¹⁰² “El missatge als mallorquins”, *La Ven de Catalunya*, 23.V.1936, p. 10.

¹⁰³ Cfr. *La Humanitat*, 16.V.1934, p.7

¹⁰⁴ A. Rovira i Virgili: “La pàtria ampla: Catalunya, València i Les Illes”, *La Humanitat*, 6.VII.1933, p. 3.

¹⁰⁵ Missatge del Comitè de Relacions entre Catalunya i Mallorca”, *La Humanitat*, 16.V.1936, p. 7

l'intercanvi cultural podria suscitar. Convidava els catalans, per exemple, a recórrer Mallorca, mentre animava els mallorquins a llegir la literatura escrita al Principat. *La Veu de Catalunya* rebia amb entusiasme la iniciativa: “l'escola mallorquina ha exercit un mestratge insuperable en les nostres belles lletres”, reconeixia primerament, per concloure que “tot ens lliga a les illes. Tot ens parla d'elles, de la seva història, de la seva llengua, del seu passat, del seu esdevenidor. Res del que a les illes s'esdevé no ens pot ésser indiferent ni estrany”¹⁰⁶.

El missatge impulsor d'una renovellada relació entre Catalunya i Mallorca feia parada també en la unitat de memòria i assenyalava com els dos pobles veneraven “en Jaume I i en Ramon Llull, els màxims exponents d'una mateixa raça”¹⁰⁷. Voldria aturar-me ara breument en la figura de Jaume I. Sorprèn una mica que el seu record no fóra més accentuat en la memòria pública de la Segona República¹⁰⁸. Potser el seu caràcter reial el feia inconvenient. Era, però, un llaç d'unió innegable entre els tres territoris de “la nació ampla”. A València, els ciutadans commemoraven amb entusiasme l'aniversari de la conquesta de la ciutat per part de Jaume I¹⁰⁹. *La Veu de Catalunya* celebrava també l'aniversari de l'expedició catalana per a la conquesta de Mallorca¹¹⁰. Però on trobem una evocació més fervorosa del rei Jaume és en els llibres de text que llegien els infants catalans durant el període republicà.

El personatge era exalçat i gairebé mitificat. “Era robust, molt alt, formós, de bellesa baronívola. Era bo, noble i desinteressat. Era valent i enèrgic. Sabia fer la guerra i sabia governar els pobles”, explicava Ramon Torroja¹¹¹. També Rovira i Virgili, en la seva *Història de Catalunya: Tria d'episodis*, destacava la bravoria i el caràcter guerrer del rei. “Com Napoleó, vetllava de nit en el campament, el mateix que un sentinella. Aquell brau guerrer tenia, però, un cor d'infant”¹¹². Aquesta sensibilitat del rei quedava palesa en un episodi que recollia més d'un llibre de text. Un cop, quan es disposaven a desmuntar la tenda reial al front de batalla, el rei s'adonà que unes orenetes havien fet niu. El monarca ordenà no desmuntar la tenda fins que l'oreneta i la seva fillada haguessin pogut emprendre el vol. “Així ens apareix encara

¹⁰⁶ “El missatge als mallorquins”, *La Veu de Catalunya*, 23.V.1936, p. 10.

¹⁰⁷ Missatge del Comitè de Relacions entre Catalunya i Mallorca”, *La Humanitat*, 16.V.1936, p. 7

¹⁰⁸ Al 1907 s'havia encovrat un projecte de memòria que unís tots els països de llengua catalana al voltant de la figura de Jaume I, amb motiu del seu centenari. Així, des de Barcelona es van convocar les diputacions dels antics països de la Corona d'Aragó per erigir un gran monument a la seva memòria. Jaume I fou lloat llavors com a democratitzador. (S. Michonneau: *Barcelona, memòria i identitat*, op.cit., p. 180).

¹⁰⁹ Cfr. *La Humanitat*, 11.X.1935, p. 12.

¹¹⁰ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 7.IX.1935, p. 13.

¹¹¹ Ramon Torroja: *Història de Catalunya per a nois i noies*. Impremta Elzeviriana, Barcelona, 1933, p. 58.

¹¹² A. Rovira i Virgili: *Història de Catalunya. Tria d'episodis*. Edicions L'Ocell de Paper, Barcelona, 1933.

més gran i encara ens l'estimem més”, exclamava Ferran Soldevila en les seves *Primeres lectures d'història de Catalunya*¹¹³.

Damià Ricart, en la seva *Història de Catalunya per a les escoles primàries*, anomenava Jaume I “el pare de la nacionalitat catalana”¹¹⁴. En efecte, sota el regnat de Jaume I Catalunya s'expandí cap a l'est i cap al sud, conquerint València i Mallorca. Ferran Soldevila descrivia amb un llenguatge vibrant i ple d'imatges comprensibles per als infants més petits l'arribada de Jaume I a la reconquerida València i aprofitava per reivindicar el caràcter català del Regne valencià. “Si mirem el dibuix, veurem en primer terme el rei Jaume, agenollat, de cara a l'Orient, en actitud de donar gràcies a Déu. (...) Ha besat la terra! Amb aquesta besada, que és la de tot Catalunya, n'ha segellat la catalanitat. Siguin les que es vulguin, en el secret dels temps venidors, les vicissituds de la terra valenciana, ella tindrà sempre un fons català: l'idioma. Amb aquell transport d'amor infinit, sembla com si els llavis del rei Jaume li haguessin infós la seva parla -la nostra!”¹¹⁵. Per tot això, deixa una mica estranyat que, habitualment, Jaume I no fos erigit com estendard en la memòria pública de la Catalunya dels anys trenta.

---

¹¹³ Ferran Soldevila: *Història de Catalunya. Primeres lectures*. Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana. Barcelona, 1933, p. 82.

¹¹⁴ Damià Ricart: *Història de Catalunya per a les escoles primàries*. Ed. Miquel Salvatella, Barcelona, 1935, p. 58.

¹¹⁵ Ferran Soldevila: *Història de Catalunya. Primeres lectures*, op.cit., p. 89s.

3. Decadència i Renaixença

a) Una macrohistòria de Catalunya

No podem explicar ni comprendre cap esdeveniment històric sense l'ajut d'una narrativa. La narrativa és el relat verbal que enfila un seguici de fets en una trama i d'acord a un ordre temporal i causal. El relat fa intel·ligible la realitat. En ordenar-la sistemàticament i presentar-la interrelacionada, desvetlla el seu sentit. Els historiadors empren micronarratives o microhistòries per contar fets determinats. També existeixen, però, les macrohistòries, les grans narratives que desenrotllen la història global d'un subjecte personal o col·lectiu. Són relats que expliquen de forma sistemàtica, sintètica i lògica la història d'un individu o d'una comunitat política. Com molt bé ha apuntat Azaryahu, les macronarratives desemboquen sempre en el present i, sovint, llegeixen el passat des de les necessitats pragmàtiques de l'actualitat¹.

Les narratives personals o socials poden ésser molt llargues, però al cap i a la fi es basen en uns esquemes hermenèutics bàsics. Tenen una arquitectura fonamental simple, que hom pot esbrinar. Es sustenten també sobre uns recursos lingüístics i retòrics concrets. Zerubavel ha estudiat recentment alguns dels esquemes estructuradors i dels recursos retòrics propis de la historiografia nacional². Assenyala el filòsof de la història que molts períodes es llegeixen seguint models de “progrés” o de “decadència”. Hi ha també històries nacionals que tenen un substrat de fons cíclic, mentre que altres segueixen paradigmes de “zig-zag”. Un recurs historiogràfic habitual és el de les falles o cesures històriques, que trenquen amb una determinada direcció històrica i n'obren abruptament una de nova.

Encara que no ens apropéssim gaire als discursos polítics, als llibrets històrics o als llibres de text de la Segona República a Catalunya, podríem distingir sense excessiva dificultat que sota tots ells batega una macrohistòria de Catalunya de fesomia molt semblant. Per a desenvolupar la qüestió ens fixarem especialment en alguns llibres de text publicats durant els anys republicans. La història de Catalunya era sintetitzada més o menys inconscientment en quatre etapes fonamentals: un primer període pre-nacional o protonacional, un segon període de formació i plenitud nacional, un tercer moment de decadència de la pàtria i un quart moviment de renaixença catalana.

---

¹ Cfr. M. Azaryahu: “The power of commemorative street names”, a *Environment and Planning D: Society and Space* 1996, volume 14, p. 319.

² E. Zerubavel: *Time Maps. Collective Memory and the Social Shape of the Past*. The University of Chicago Press, 2003.

Aquest era un esquema interpretatiu assumit, amb diversos matisos, per la unanimitat dels catalanistes i subjacent al discurs polític i a tota consideració historiogràfica. Les microhistòries de Catalunya s'entenen sempre en relació a aquesta macrohistòria, que resumirem ara sintèticament. Hom distingia un primer període, des de la prehistòria fins a la presència musulmana, de covament dels elements que després eixirien en forma catalana. Durant aquests segles, s'havien anat aplegant i barrejant els ingredients i les influències que més tard donarien lloc a la nació catalana. Entre aquests elements bàsics, es destacava la conformació ètnica de Catalunya i la influència grecoromana (incloent-hi el cristianisme). Amb la reconquesta començava el moment de la formació nacional, de la configuració de la personalitat catalana, amb les seves institucions polítiques, la seva llengua pròpia, la seva ordenació jurídica, el seu art singular i el seu tarannà moral i social. Al segle XIII, la nació es trobava ja sòlidament constituïda interiorment i iniciava el seu desbordament exterior, el seu període imperial de dominació política, cultural i econòmica de la Mediterrània. Al segle XV, però, es produïa una ruptura de conseqüències funestes. La monarquia catalanoaragonesa era substituïda per una reialesa forana, que desconeixia el capteniment i l'esperit de la pàtria. Minvava la influència catalana, les institucions deixaven de ser expressió de l'ànima pròpia, les elits catalanes s'allunyaven de l'esperit pairal i Catalunya esdevenia satèl·lit i província eixorca. Aquesta etapa fosca tenia també el seu acabament. Una heroica intuïció de la dignitat nacional possibilitava una Renaixença que s'encetava amb una nova embranzida econòmica, esdevenia després cultural i desembocava en un redreçament polític.

L'esquema latent que acabem d'exposar el trobem explicitat en l'estructuració del llibre de text escrit per Damià Ricart Lafont l'any 1935. Els capítols són "1. Les races invasores; 2. La formació nacional; 3. L'imperialisme català; 4. La Catalunya decadent (a. Catalunya minvant, b. Catalunya subjugada); 5. La Renaixença Catalana"³. Josep Maria Batista i Roca, historiador i líder de l'associació Palestra, entenia la història de Catalunya com una paràbola amb un repunt final ascendent: "La paràbola seria formada per aquests períodes del nostre desenvolupament nacional: formació ètnica, formació nacional, plenitud i decadència. El començament de la corba ascendent representaria la Renaixença de Catalunya del seu inici fins avui"⁴.

Com veurem, alguns autors accentuaven més la ruptura entre períodes, mentre que altres farien una interpretació més successiva o evolutiva de la història. En qualsevol cas, però, el paradigma hermenèutic era semblant, i es resolvia amb la Renaixença catalana segellada per l'autonomia política i cultural adquirida al segle XX.

---

³ Damià Ricart: *Història de Catalunya per a les escoles primàries*. Editor Miquel Salvatella, Barcelona, 1935.

⁴ J.M. Batista i Roca: "L'exemple de Catalunya", a Associació Palestra: *Commemoració occitana del Centenari de la Renaixença*. Barcelona, 1933, p. 29.

Aturem-nos ara breument en el període que molts autors consideraven prenatal, mentre d'altres l'entenien com a protonacional. Fonamental per a tots era, en qualsevol cas, que, durant aquesta època, Catalunya havia adquirit la seva fesomia ètnica. Alguns s'atreuen a assenyalar com a primers "catalans" els ilercaons, cossetans, ilergetes, laietans, castilians, lartoteles, indigetes, ceretans, ausetans, lacetans i altres poblacions que habitaven a Catalunya abans de la conquesta romana⁵. També Prat de la Riba havia considerat que "l'*Pènnos ibèrica*, la nacionalitat ibera, estesa des de Múrcia al Roine" a la vora del Mediterrani era la "primera anella que la història ens deixa veure de la cadena de generacions que han forjat l'ànima catalana"⁶. Aquestes primeres ètnies havien estat enriquides per l'arribada dels grecs, dels celtes, dels cartaginesos, dels romans, dels gods i dels àrabs. Els llibres de text subratllaven la incidència de la presència grega i, especialment, de la romana⁷, durant la qual havia arribat també el cristianisme.

Els varems de rigor crític a l'hora d'abordar aquest període antic variaven depenent dels autors. Alguns arribaven a trobar semblances fonamentals entre els habitants de la Catalunya antiga i els de la contemporània. Norbert Font, per exemple, ressaltava les primeres lluites catalanes per la independència en les guerres contra Roma⁸. El llibre de text *Història de Catalunya per a nois i noies*, de Ramon Torroja, tot i ésser el menys catalanista, trobava semblances fonamentals entre els catalans actuals i els habitants de Catalunya del període pre-romà: "Això vol dir que entre un empordanès d'avui i un d'aquells dies, entre un habitant del Camp de Tarragona de llavors i un d'ara, entre un cerdà d'aquells o dels actuals hi ha semblança fonamental, un fons ètnic comú, producte de tots els pobles que, en llarguíssimes jornades de prehistòria, s'hi establiren"⁹. Ferran Soldevila, en canvi, no parlava de "catalans" en referir-se als habitants de Catalunya anteriors al període medieval. En el seu llibre per a infants, el subjecte que obria la història era un territori, en el qual s'anaven establint pobles diversos que, amb el temps, anirien prenent una consciència de la seva pròpia realitat diferencial¹⁰. Els llibres de text dedicaven una atenció molt escassa a la presència visigòtica i musulmana.

Fos quina fos l'aproximació realitzada a l'Època Antiga, tots els llibres coincidien en remarcar que la nació catalana començà a existir com a tal a l'Època Medieval. El període medieval seguia essent per als catalanistes una mena d'arcàdia o de paradís. Sens dubte, la millor

⁵ Cfr. Norbert Font i Sagué: *Història de Catalunya*, op.cit.

⁶ E. Prat de la Riba: *La nacionalitat catalana*, op.cit., p. 88.

⁷ Rovira i Virgili diria: "La influència cultural romana és el segell més fort i més profund que ha rebut Catalunya. Roma ens donà l'organització política, la llengua, el Dret, una gran part de l'art, la civilització antiga. Catalunya és, espiritualment, filla de Roma. L'església cristiana completà l'obra de Romanització". A. R. V.: *Resum d'història del catalanisme*. Col·lecció Popular Barcino, Barcelona, 1936, p. 12.

⁸ Cfr. Norbert Font i Sagué: *Història de Catalunya*, op. cit., p. 25.

⁹ R. Torroja: *Història de Catalunya per a nois i noies*, op.cit., p. 14. Continuava Torroja: "teniu en compte això: cada poble té certs caràcters propis que el diferencien dels altres. Aquests caràcters depenen de les races (fons ètnic) que l'han format, del lloc on viuen i de les circumstàncies històriques en que s'han trobat".

¹⁰ Ferran Soldevila: *Història de Catalunya. Primeres lectures*, op.cit.

etapa de la història de Catalunya, la referència fonamental. “És per això –deia J. Milas Vallicroca a *La Veu*- que ara, en moments d’iniciació i de tanteigs, ens afalaga i aconhorta girar els ulls vers els temps de la gran Catalunya, d’aquella Catalunya dels segles XII, XII i XIV, la qual sabé reunir un fort urc polític amb una tensió espiritual veritablement exemplars”¹¹. Els llibres de text dedicaven la majoria de les seves pàgines a tractar el període medieval. Ramon Torroja hi esmerçava les dues terceres parts, mentre Rovira i Virgili hi dedicava 17 dels 29 moments històrics descrits en la seva *Història de Catalunya: tria d’episodis*¹². Soldevila, per la seva banda, reservava 120 de les 185 pàgines del llibre a l’Època Medieval.

En aquest punt, hem de constatar un estrepitós divorci en el si de la memòria pública, una contraposició clara entre els discursos històrics predominants en l’espai polític i les narratives nacionals presents als llibres de text. En efecte, hi ha una important divergència entre la memòria política republicana –centrada en el període modern i, especialment, en l’etapa més recent- i la història canònica del catalanisme clàssic, que encara amarava els llibres de text i estava fonamentada sobre el record de les ‘glòries’ medievals. L’esplendor català medieval seguia essent el referent bàsic de la cultura i del sentiment català, el terreny abonat per plantar la consciència nacional dels infants. Les polítiques de memòria republicanes en l’espai cívic pressuposaven aquesta memòria fonamental compartida, però van preferir incidir en les referències modernes i contemporànies per la seva major eficàcia mobilitzadora i perquè, en elles, el catalanisme es diferenciava i modulava. La interpretació de la història medieval catalana era compartida per totes les sensibilitats nacionalistes, mentre que en l’etapa contemporània les memòries es bifurcaven notablement.

Els llibres de text per a infants, encarregats de posar els fonaments d’una consciència nacional comuna, continuaven donant preeminència a la història “gloriosa”. Reforçant la noció d’una Catalunya independent i sadollada políticament, econòmicament i culturalment, difonien en els infants la idea d’una nacionalitat de llarga trajectòria i de vida autònoma. Això acabava justificant, a la llarga i gairebé per inconscient lògica aristotèlica, la reivindicació catalanista contemporània. En l’espai públic i en la vida política, com veurem al tercer bloc d’aquest treball, preponderava una memòria molt més recent, gairebé sagnant encara. Els noms de carrers i els monuments erigits durant la Segona República a Barcelona tenien una profunditat de camp molt reduïda, i molts estaven dirigits a personalitats polítiques i sindicals mortes ja en el segle XX. Es tractava d’una memòria cremant, mobilitzadora, combativa. Una memòria centrada més en el vector de la conquesta i la lluita que en el de la resplendent plenitud. Tindrem ocasió de comprovar que es tracta d’un discurs històric autolegitimador i autoenaltidor, una mena d’estendard dels principis polítics que es volien implantar en l’actualitat republicana. Era també una memòria consoladora, una forma de fer justícia pòstuma

---

¹¹ J. Milas Vallicrosa: “L’ambient científic a la Catalunya medieval”, *La Veu de Catalunya*, 22.I.1933, p. 1.

¹² A. Rovira i Virgili: *Història de Catalunya. Tria d’episodis*, op.cit.

als lluitadors caiguts per l'ideal i de “redimir” la seva lluita penosa i incessant demostrant la victòria definitiva dels seus principis.

Els llibres de text, però, dedicaven escassíssima atenció a l'Època Contemporània. No deixava de ser el període que dividia els catalans. La seva atenció es delectava en l'Època Medieval, que dividien habitualment en dos períodes. Una primera etapa de formació nacional, des del segle IX fins a finals del segle XII. Una segona època d'esplendor, reflectida en l'imperialisme polític i econòmic per la Mediterrània. Aquesta segona etapa adquiria contorns verament gloriosos. En un llibre de text escrit a finals del segle XIX i reeditat durant la Segona República, Norbert Font escrivia: “Començà un nou desenrotllament que estengué la seva glòria per fora de la Península i féu que els nostres reis figuressin en la política d'Europa conquistant el tron de Sicília, humiliant l'orgull de França, imposant el poder marítim de la Confederació per tota la Mediterrània. (...) A Catalunya floreix la pau amb tot el seu esclat, desenrotllant-s'hi totes les branques de l'art, fent de la nostra Pàtria una de les nacions més avançades d'Europa”¹³. Els llibres s'aturaven amb fruïció a narrar les gestes heroïques dels almogàvers¹⁴. Ells havien portat els colors de la senyera al cor de l'antiga civilització europea¹⁵.

Damià Ricart Lafont condensava en poques ratlles el paradigma interpretatiu comú de la història d'aquesta època. “Més de cinc segles (des de 880 a 1410) havia regit els destins de Catalunya la dinastia sortida del comte Guifré el Pilós, de Barcelona. Durant aqueix dilatat període, es veié la gestació, la naixença i la creixença de la nació catalana pel literal mediterrani, que culminà en Jaume I; començant tot seguit l'època de l'imperialisme català, el qual ens porta a una expansió per la Mediterrània i a una potència mercantil i marítima, que fan de Catalunya una de les nacions europees més preponderants de la seva època”. I de nou, entre les glòries de la història, tornava a aparèixer la llengua com a senyera nacional. “La gran força unitiva de la nostra terra fou, sens dubte, la llengua catalana, la llengua parlada pels nostres comtes i pels comtes reis que, en ésser catalans, posseïen el millor que calia per al bé de Catalunya”¹⁶.

En aquesta formulació de l'historiador, queden sintetitzades moltes idees, i suggerides d'altres. Les paraules de Ricart obren la porta a una inducció evident: la introducció d'una monarquia forana ensorraria la puixança catalana. Pot sorprendre també la valoració positiva dels monarques catalans en un context republicà. Però era un judici compartit per la majoria de llibres infantils. No era infreqüent considerar la monarquia catalana com una monarquia

¹³ Norbert Font i Sagué: *Història de Catalunya*, op. cit., p. 83.

¹⁴ Sobre la interpretació i utilització dels almogàvers en la cultura històrica catalana, cfr. E. González Calleja: “Bon cop de falç: mites e imaginarios bélicos en la cultura del catalanismo”, op.cit., p. 121-124.

¹⁵ “Jo només us diré que aquests almogàvers eren tan valents que gairebé mai no foren vençuts; eren tan frugals que podien menjar res més que pa i aigua. (...) Més de mig segle duraran els ducats catalans d'Atenes i Neopàtria. Més de mig segle ressonarà la nostra parla entre aquells monuments venerables”. Cfr. Ferran Soldevila: *Història de Catalunya. Primeres lectures*, op.cit.

¹⁶ Damià Ricart: *Història de Catalunya per a les escoles primàries*, op.cit., p. 91.

popular, que sintonitzava i era expressió de la voluntat del poble. Ja Víctor Balaguer, amb el clar objectiu pragmàtic de propugnar el constitucionalisme liberal i la cosoberania de monarca i poble, havia remarcat “la alianza indestructible que durante una no interrumpida serie de siglos reinó entre el pueblo y el trono. Y alianza era y unión tal, que siempre, en el seno de las Cortes, vemos al soberano inclinarse del lado del brazo real, que era el de las municipalidades y, por consiguiente, el del pueblo, y al pueblo del lado del soberano. (...) El rey, comprendiendo sus intereses, se aliaba al pueblo para juntos luchar contra el espíritu invasor y las tendencias despóticas del clero y la nobleza”¹⁷. També Francesc Macià assenyalava que “mentre tinguérem monarques catalans, els sobirans i el poble van anar a l’uníson com poques vegades s’ha vist en la història”¹⁸.

Un darrer punt interessant en el tractament del període medieval en els llibres de text és el significat ambivalent que es dona a la unió entre Catalunya i Aragó. Més aviat, els autors tendien a valorar-la amb un signe moderadament negatiu. Ricart argüia que la unió havia relegat el nom de Catalunya, havia llastrat la imparable expansió mediterrània, havia introduït una tendència aristocratitzant en la democràtica Catalunya i havia significat, finalment, la possibilitat de Casp¹⁹. “Sense el dit enllaç –exposava Rovira i Virgili-, la història de Catalunya hauria seguit un altre curs. Potser no hauria estat el segle XIII tan brillant per als catalans. Però és possible que el nostre edifici històric hagués guanyat en resistència i durada”²⁰. Altres autors, en canvi, preferien fixar-se en els aspectes positius de la confederació. Torroja assegurava que “Catalunya i Aragó, en unir-se, comencen a seguir una ruta meravellosa de plenitud, de cultura i de puixança”²¹. En qualsevol cas, es parava esment en la faïçó catalana de la Corona d’Aragó. “Catalunya representà el primer paper. Catalana fou la dinastia reial; catalana (o llatina) la llengua oficial i diplomàtica; català l’esperit i l’ideal. Però el nom oficial de Regne d’Aragó que fou donat al conjunt dels Estats de què la Unió es componia, ha fet un mal immens”²².

Tot i la seva relegació al segon pla del quadre de la memòria pública dels anys trenta, la història medieval no va desaparèixer del tot de l’espai cívic i mediàtic. En el moment en què tornava a tenir un paper preponderant en la vida política catalana, l’any 1935, la Lliga va impulsar un seguit de conferències sobre *La Catalunya Medieval*. Les va inaugurar Joan Esterlich, qui va recordar que l’Edat Mitjana, a Catalunya “no és de tenebres, sinó que és de la seva esplendor com a nació i com a imperi”²³. La Catalunya medieval va estar també molt present en

¹⁷ Víctor Balaguer: *La libertad constitucional*, Imprenta Nueva de Jaime Jepús, Barcelona, 1858, p. 135.

¹⁸ Francesc Macià: “Missatge del president de la Generalitat a la segona sessió de la Diputació Permanent”. (Cfr. *El President Macià en els seus textos*, Barcelona, 2005, p. 41).

¹⁹ Cfr. Damià Ricart: *Història de Catalunya per a les escoles primàries*, op.cit., p. 51.

²⁰ A. Rovira i Virgili: *Història de Catalunya. Tria d’episodis*, op.cit., p. 29.

²¹ Ramon Torroja: *Història de Catalunya per a nois i noies*, op.cit., p. 49.

²² A. Rovira i Virgili: *Història de Catalunya. Tria d’episodis*, op.cit., p. 30; cfr. també F. Soldevilla: *Història de Catalunya. Primeres lectures*, op.cit., p. 60.

²³ Cfr. *La Ven de Catalunya*, 8.I.1935, p. 7.

la celebració del VIIè Centenari de Ramon Llull, o en la commemoració de San Raimon de Penyafort, que comentarem més endavant.

b) Decadència i Renaixença

“El decandiment de Catalunya comença amb el compromís de Casp”²⁴. Amb aquesta lacònica seguretat expressava Joan Esterlich una idea pregonament assumida per la consciència històrica catalana. Casp significava un punt d’inflexió en la història de Catalunya, assenyalava el límit de la paràbola ascendent nacional i el començament d’una davallada de quatre segles. Jaume Aurell ha assenyalat l’arrelament d’aquesta convicció en la consciència històrica catalana²⁵. Casp i l’entronització de Ferran d’Antequera eren, per a l’esquema interpretatiu habitual del catalanisme, un *locus horribilis*, un contralloc de memòria. L’historiador Antoni Bofarull assegurava al segle XIX que al Compromís “se debe que la patria gimiera, se despedazara, se abochornara y sucumbiera en lo sucesivo, que todos estos males son los que se originaron del Compromiso de Caspe, y de haberse entronizado una dinastía desconocedora de nuestras costumbres, de nuestro espíritu y que por su ambición no paró hasta hacernos perder nacionalidad e independencia”²⁶.

L’argument havia calat fins a la medul·la de l’imaginari històric català. El reproduïen també abundantment els llibres de text. Catalunya havia començat la seva decadència en el moment en què s’havia assentat al seu tro una monarquia forana, estrangera, que no coneixia l’esperit català ni sentia la mateixa inclinació per les llibertats i la democràcia. “Amb l’entrada de la dinastia castellana a la Confederació catalanoaragonesa comença la decadència d’aquesta, a causa del caràcter absolutista dels nous reis avesats al sistema polític autoritari i unitarista de Castella que no podia lligar amb l’esperit lliure i autonòmic de Catalunya”, explicava Norbert Font als infants²⁷. Semblantment s’expressava Ricart: “la dinastia castellana restà gairebé sempre

²⁴ Conferència de Joan Esterlich a Badalona. Cfr. *La Ven de Catalunya*, 14.VII.1933, p. 15.

²⁵ “Conocemos buena parte de las circunstancias que envolvieron el Compromiso de Caspe de 1412 y, aunque los historiadores catalanes, especialmente a partir de Jaume Vicens Vives, han intentado relativizar su alcance, para el imaginario del nacionalismo catalán esa fecha significará siempre el inicio de la pérdida de las libertades de su pueblo y el punto de arranque de su decadencia como nación independiente, con la entronización de una dinastía castellana en Cataluña”. (J. Aurell: “La formación del imaginario histórico del nacionalismo catalán, de la Renaixença al Noucentisme (1830-1930)”, op.cit., p. 258). També Martínez Fiol assenyalava que “El Compromiso de Caspe (1412) y la entronización de los Trastámaras en el gobierno de la Corona de Aragón permitió a los catalanistas culpabilizar a los castellanos de la «decadencia» de Cataluña, fechada por ellos mismos entre el siglo XIV y el XVII. (Martínez Fiol: “La construcción mítica del “Onze de Setembre de 1714” en la cultura política del catalanismo durante el siglo XX”, op.cit., p. 219).

²⁶ A. Bofarull y Brocá: *Historia crítica civil y eclesiástica de Catalunya*, III vol, Barcelona, 1876, p. 207.

²⁷ Norbert Font i Sagú: *Història de Catalunya*, op. cit., p. 108.

divorciada del poble català, a qui no compregué. Els monarques duïen l'esperit absorbent, absolutista, de Castella; el nostre poble era demòcrata i el seu caràcter peculiar era l'amor a la llibertat"²⁸.

L'hermenèutica habitual era simple. Amb la sentència de Casp, el suposat absolutisme de Castella era trasplantat al cor del liberalisme democràtic català. El cesarisme prenia les brides d'una nació habituada a la llibertat. El nou engranatge no podia funcionar fàcilment. Els reis novells eren forasters, i els era impossible vibrar al to que Catalunya estava acostumada; no tenien ànima catalana i no podien copsar els sentiments ni estimar el caràcter i els costums de Catalunya. L'antiga sintonia entre la població i els seus dirigents s'esqueixava. A. Rovira i Virgili expressava amb rotunditat i un deix de maniqueisme aquesta concepció estesa en el paradigma històric del catalanisme: "Els quatre reis de la monarquia castellana portaren a cap, per un camí tortuós, una doble obra antinacional i antidemocràtica"²⁹. Aquesta desconexió entre la monarquia i el poble s'esqueia dissortadament en el moment històric en què el poder reial es trobava en fase ascendent a tota Europa i el monarca esdevenia centre de la vida nacional³⁰.

Els llibres de text seguien la interpretació catalanista clàssica reforçada pel llibre *La Iniquitat de Casp* de Domènech i Muntaner (1930)³¹, i bescantaven el Compromís titllant-lo d'injust. Ricart recordava l'irregular nomenament dels 9 compromissaris³², mentre Soldevila subratllava que la Corona corresponia legítimament al comte Jaume d'Urgell³³. De fet, al voltant del Compromís de Caps, pandora de les malarances catalanes, s'establí un interessant debat historiogràfic i mediàtic l'any 1933. Rovira i Virgili promogué al Parlament un homenatge commemoratiu al comte Jaume el Dissortat, legítim pretendent a la Corona Aragonesa segons opinió majoritària de la historiografia catalana. L'historiador feia una lectura interessant i polèmica de la sentència de Casp. Segons el seu parer, a la ciutat valenciana no només s'havia jugat un plet nacional, sinó també un conflicte de classe. "El plet de successió al tron estava íntimament relacionat amb les lluites socials"³⁴, esgrimia Rovira. L'alta burgesia barcelonina, l'alt clergat i la noblesa s'havien inclinat per Ferran d'Antequera per protegir els seus interessos, mentre el poble tenia com a candidat a Jaume d'Urgell. La responsabilitat requeïa d'una manera especial sobre l'Església. El Papa Benet XIII i sant Vicenç Ferrer haurien estat els principals ordidors de la "nefanda iniquitat".

---

²⁸ Damià Ricart: *Història de Catalunya per a les escoles primàries*, op.cit., p. 122.

²⁹ A. Rovira i Virgili: "La fi del comte d'Urgell", *La Humanitat*, 1.VI.1933, p. 3.

³⁰ Cfr. A. Rovira i Virgili: "La fi del comte d'Urgell", *La Humanitat*, 1.VI.1933, p. 3.

³¹ Ll. Domènech i Muntaner: *La iniquitat de Casp i la fi del comtat d'Urgell*. Barcelona, 1930.

³² Damià Ricart: *Història de Catalunya per a les escoles primàries*, op.cit., p. 112.

³³ Ferran Soldevila: *Història de Catalunya. Primeres lectures*, op. cit., p. 155.

³⁴ A. Rovira i Virgili: "Els partits i el fall de Casp", *La Humanitat*, 16.VII.1933, p. 3. Cfr. també A.R.V.: "El fall de Casp", *La Humanitat*, 28.VI.1933, p. 3.

Les tesis de Domènech i Muntaner i de Rovira i Virgili foren contestades en un opuscle pel frare i historiador Miquel Esplugues i altaveuades després per *La Ven de Catalunya*³⁵. El principal argument de Esplugues reia en que, en realitat, el poble català es desinteressà per la sentència del plet dinàstic. La raó era simple: Catalunya tenia, en el fons, un esperit republicà i democràtic, i li era indiferent qui portés el ceptre monàrquic mentre respectés les llibertats catalanes. Catalunya, República coronada, “va deixar fer”³⁶. Esplugues suggeria que Martí l’Humà no va deixar nomenat descendent per facilitar el camí cap a la República. El llibre acabava amb un interessant estudi de les principals figures que participaren en el Compromís de Casp i amb la petició que Catalunya fes justícia als seus grans personatges històrics, acceptant les seves virtuts i els seus defectes. Esplugues recordava la “catalanitat” de Benet XIII i indicava la pertinència dels seus arguments teològics. També explicava les raons legítimes, tot i que discutibles, que impulsaren sant Vicens Ferrer a prendre un posicionament tan clar i decisiu. El Compromís de Casp i l’actuació de Ferrer havia tingut els seus efectes negatius, però també positius. El més evident era el manteniment de la pau i la unitat en el si de la Confederació. Havia estat un triomf de la pancatalanitat³⁷. El capteniment de Ferrer, també després de Casp, havia acabat impulsant la projecció mediterrània de València i havia desembocat en el nomenament dels Papes Borja.

No tot havien estat desgràcies sota la monarquia castellana. Els llibres de text palesaven també com Barcelona accentuà la seva consciència i la seva pràctica democràtica i recordaven com floriren també les arts a tota la Confederació. Per això, en la macrohistòria de Catalunya sostinguda pel catalanisme, el punt fatal i irrevocable es trobava en la unió dinàstica amb Castella realitzada pels reis Ferran i Isabel al segle XV. Amb el temps i amb l’establiment de la Cort a Madrid, Castella assoliria la preponderància i Catalunya esdevindria progressivament “colònia” i “província” residual³⁸.

Per finir aquesta brevíssima glossa sobre la interpretació comuna dels orígens de la decadència de Catalunya, apuntarem dos aportacions més que temperen una mica la simplicitat maniquea de l’argument anticastellà. En primer lloc, alguns comentaristes, especialment, des de la banda conservadora, senyalaven que la decadència catalana va anar aparellada a les discòrdies civils i a la pèrdua de la unitat dintre del Principat. Un editorial de *La Ven* ho recordava, amb l’objectiu també que el país prengués nota de l’experiència històrica i no repetís les mateixes errades en la nova etapa republicana: “La Catalunya de Jaume el Dissortat ens ofereix totes

³⁵ Cfr. M. Brunet: “El compromís de Casp”, 30.V.1933; R. Carreres Valls: “Catalunya, República i Compromís de Casp”, 12.VII.1933, p. 14.

³⁶ Miquel Esplugues: *El compromís de Casp*. Altes Impressor, Barcelona, 1933, p. 9.

³⁷ En aquest sentit s’havia expressat també Víctor Balaguer, que lloa Casp com un exemple de parlamentarisme i com una solució transaccional que evità la guerra fratricida en el si de la Confederació. Cfr. V. Balaguer: *La libertad constitucional*, op.cit., p. 181.

³⁸ Cfr. per exemple A. Bofarull i Brocà: *Historia crítica civil y eclesiástica de Catalunya*, op.cit., vol. VIII, p. 6-7; E. Prat de la Riba: *La nacionalitat catalana*, op.cit., p. 21.

aquelles característiques de discòrdia i disgregació interna que acompanyen la vida d'un poble. (...) Tot el que fins ara ha aconseguit el catalanisme polític, en les seves reivindicacions patriòtiques, és degut al predomini dels factors de solidaritat sobre els factors de desintegració”³⁹. Una altra interpretació interessant del fenomen de la decadència era la que havia fet temps enrere Valentí Almirall, en vincular la declinació de Catalunya amb el desplaçament del marc polític i econòmic global del Mediterrani a l'Atlàntic. “Si la unió dels varis estats espanyols s'hagués verificat durant lo període mediterrani –s'atrevia a pronosticar el teòric del catalanisme-, és probable que la direcció de la nova agrupació hauria correspost a les regions aragoneses”⁴⁰.

Fos com fos, reiterem un cop més que, pels exegetes nacionalistes, el problema principal de la davallada catalana no era ni polític ni econòmic, sinó fonamentalment espiritual i cultural. Es tractava d'un profund ensopec de la consciència col·lectiva. La decadència de Catalunya consistia en el progressiu oblit de l'esperit propi, en l'afebliment de l'energia col·lectiva, en l'enlluernament davant les seduccions de fora i en l'allunyament del tarannà peculiar. Paulatinament, Catalunya havia anat perdent la consciència de les seves possibilitats, de la seva realitat i de la seva dignitat. Les elits polítiques i culturals havien apostatat de la seva personalitat i s'havien deixat afalagar per patrons estranys, puixants i poderosos. Havien menyspreat el valor de la pròpia cultura, i així havien esdevingut provincians. El càncer de la decadència era, per als nacionalistes, la manca de consciència nacional, el descuit de la unitat catalana i del seu valor particular i universal. Si la renaixença política només havia estat possible per un revifament de la consciència col·lectiva, la decadència catalana només havia pogut ser tan nefasta per un esmoreïment del sentit nacional (tot i que hagués tingut un origen polític o econòmic).

Per això, l'Onze de Setembre del 1714 era un doble símbol. Era, per una banda, el segell de la total ruïna catalana (amb la desaparició complerta de les llibertats). Però era, al mateix temps, el signe d'un reviscolament del sentit de la pròpia dignitat. La defensa fins al final de Barcelona era un gest heroic, que tornava als catalans la consciència de la seva unitat. Significava un terratrèmol, que despertava els catalans del seu ensopiment secular. Així ho veien molts nacionalistes. En aquell estiu del 1714, “la nació, si no haguéssim convingut que és immortal, caldria dir que ja era morta”, explicava Nicolau d'Olwer. “En veure's, però, abandonada pel Monarca i els aliats a favor de qui s'ho ha jugat tot, Catalunya reacciona com en els millors temps de la seva història”⁴¹. La caiguda digna i senyora seria l'única brasa que quedaria encesa enmig de la cendra, i propiciaria el foc renaixentista posterior. “A Catalunya ha

---

³⁹ Editorial, “Jaume el Dissortat”, *La Veü de Catalunya*, 3.VI.1933, p. 1; cfr. també J. Esterlich: *Fènix o l'esperit de la Renaixença*, op.cit., p. 29.

⁴⁰ Valentí Almirall: *Lo catalanisme*, op.cit., p. 54.

⁴¹ Ll. Nicolau d'Olwer: *Del patriotisme i la democràcia en el procés constitucional de la Catalunya antiga*. Barcelona, 1933, p. 32.

estat possible un renaixement nacional, perquè va tenir una caiguda amb la màxima dignitat. Si la caiguda no hagués estat digna, mai cap català no hauria gosat aixecar el crit reivindicador”⁴², afirmava Ramon Arrufat, escriptor i polític independentista català, repetint una tesi que hem trobat sovint.

Al llarg de les darreres pàgines hem parlat ja àmpliament de la Renaixença catalana. Així com l’inici de la Decadència es veia historiogràficament emmarcat per unes dates bastants clares, era més complicat trobar un punt inequívoc d’arrencada de la Renaixença. Entre d’altres motius, perquè, segons l’esquema interpretatiu habitual, la Decadència tenia un origen polític que derivava en un ensopiment espiritual, mentre que la Renaixença feia el camí contrari. Era més senzill identificar la cesura política que havia precipitat la decadència que precisar l’origen del corrent cultural i sentimental que havia encetat la resurrecció pairal. El 1714 era contemplat com un primer crit, com un primer avís de presència nacional, al qual havien succeït molts anys de subjecció. El 1833 s’acostumava a senyalar com a data simbòlica de l’endegament d’una renaixença literària. Ja hem vist, però, la relativitat d’aquesta data. Durant la Segona República s’accentuà la importància del revifament literari, però altres autors havien ressaltat també la substantivitat d’altres ressorgiments de la vida catalana. Prat de la Riba havia indicat el paper primerenc del revifament econòmic al segle XVIII i havia dividit el redreçament català en quatre fases: “de primer, el període industrial, l’activitat econòmica, la riquesa; després, la renovació històrica, la literària, l’artística; més enllà, el despertament de la consciència reflexiva de l’ésser nacional; darrerament, la fase política, la creació de l’organisme polític de la nacionalitat, que és l’obra d’ara, la flor de la voluntat del nostre renaixement integral”⁴³. En el seu comentat discurs al Parlament català, Francesc Macià havia volgut incloure també la laboriositat catalana del segle XVIII en el procés d’aixecament col·lectiu. Diversos autors assenyalaven el regnat de Carles III, amb la seva obertura del mercat americà, com el moment en què Catalunya havia pres novament el pols i havia retrobat el seu impuls econòmic⁴⁴.

El llibre de text de Ricart Lafont recollia els afluents històrics renaixentistes apuntats per Prat de la Riba, ampliant així el focus culturalista que acostumava a guiar la lectura del redreçament català. Ricart consignava, primerament, la renaixença econòmica, el comerç amb Amèrica i la industrialització capdavantera de Catalunya. Segonament, la renaixença cultural i artística, on s’hi encabia la tradició d’estudis jurídics i històrics, l’aparició d’alguns grans pensadors, el desvetllament artístic i la proliferació d’institucions i acadèmies culturals i científiques. En tercer lloc, el renaixement literari i, finalment, el renaixement polític. Ricart ofería, doncs, una panoràmica més àmplia del ressorgir català, no limitat exclusivament a l’espai nacionalista, sinó

⁴² Ramon Arrufat: *Catalunya, Pi i Margall i el Catalanisme*. Llibreria Catalònia, Barcelona, 1935, p. 21.

⁴³ E. Prat de la Riba: *La nacionalitat catalana*, op.cit., p. 25.

⁴⁴ Cfr. Antonio Bofarull y Brocá: *Pasado, presente y porvenir de Barcelona*. Barcelona, 1881, pp. 24ss; E. Prat de la Riba: *La nacionalitat catalana*, op.cit., p. 24.

entès més aviat com un revifament de la iniciativa dels catalans (de tendències distintes) en multitud d'àmbits. Com diria Esterlich, el ressorgiment català havia estat una renovada energia col·lectiva manifestada en àmbits plurals i sinèrgics⁴⁵.

Un altre moment històric identificat com a important per a la Renaixença catalana –tot i el seu significat ambigu i la seva esterilitat immediata– seria la Guerra de la Independència. En el seu aixecament contra l'invasor, s'argumentava, els catalans havien recuperat l'energia i el sentit de poble. “Catalunya, redreçant-se com un sol home, sentí reviure ses adormides energies i donà el primer pas de son camí cap a les reivindicacions”⁴⁶. La presència francesa, però, també havia estat benèfica. Durant l'ocupació, a Barcelona, la llengua catalana era cooficial amb la francesa i els invasors prometeren a Catalunya la recuperació de les seves llibertats⁴⁷. Els historiadors esquerrans, com llegirem més tard, celebraven també que des de França haguessin arribat els anhels revolucionaris de llibertat individual i nacional. Els catalans lluitaren contra els invasors-benefactors i guerrejaren per Espanya, però, insistien els catalanistes, ho feren sovint en català⁴⁸.

Finalment, durant la República es van reivindicar alguns personatges cabdals en la història del catalanisme renaixent. Es produí un cert revisionisme respecte a l'habitualment maleïda Universitat de Cervera. Així ho feu Ferran Soldevila en la seva magna història de Catalunya. Comentant l'aparició de l'obra, *La Ven de Catalunya* celebrava que vindiqués el valor de l'escola cerverina formada a l'entorn de Josep Finestres, fortí de resistència contra la imposició castellanista. “Ell mantindrà la tradició del nostre Dret i en els estudis d'aquesta disciplina, avançant-se als temps. Finestres restarà com un precursor de l'Escola Històrica”⁴⁹. El 1933 es va escaure el centenari de la mort de Manuel de Cabanyes, poeta classicista català que sempre va escriure en castellà. *La Ven* reté un cert homenatge a la seva figura. Per a Torrents Rossell, l'obra de Cabanyes podia ésser llegida com “el preludi de renovellament complet de l'ànima immortal de Catalunya”⁵⁰. El crític literari Manuel de Montoliu constata que Cabanyes era un exemple paradigmàtic de la dificultat d'emmotllar i d'expressar l'ànima catalana en llengua castellana. L'esperit català havia fet, en la poesia de Cabanyes, un darrer esforç per abocar-se en

---

⁴⁵ Cfr. Damià Ricart: *Història de Catalunya per a les escoles primàries*, op.cit., pp. 160-166; cfr. també Antonio Bofarull y Brocá: *Pasado, presente y porvenir de Barcelona*. Op.cit., pp. 34-42.

⁴⁶ Norbert Font i Sagué: *Història de Catalunya*, op. cit., p. 152.

⁴⁷ Cfr. “Breu ressenya del moviment nacionalista”, *La Humanitat*, 9.IX.1932, p. 6.

⁴⁸ Manuel Montoliu corrobora la paradoxa de com la guerra de la Independència fou alhora nociva i beneficiosa per Catalunya. Per una banda, va aturar l'incipient moviment de recuperació de la cultura catalana i va esborrar les diferències entre espanyols. Però al mateix temps, “aquell esclat de furiosa passió patriòtica s'expressà espontàniament en llengua catalana, la qual tornà a vibrar en proclames i tota mena de publicacions adreçades a inflamar en els esperits l'amor a la pàtria catalana”. M. Montoliu: *Aribau i la Catalunya del seu temps*, op.cit., p. 50s.

⁴⁹ Joan Solervicens: “A propòsit d'una obra acabada”, *La Ven de Catalunya*, 23.XI.1935, p. 10. En la mateixa línia, Torras i Bages havia assegurat que la universitat de Cervera “conservà un catalanisme que tant de bo trobéssim en la present universitat”. Torras i Bages: *La tradició catalana*, op.cit., p. 385.

⁵⁰ A. Torrents Rossell: “Manuel de Cabanyes”, *La Ven de Catalunya*, 16.VIII.1933, p. 8.

llengua castellana. Cabanyes havia fet bona poesia, d'un humanisme pregon, però es notava la presó de la llengua estranya. De tota manera, conclouïa Montoliu, “la figura de Cabanyes està orgànicament unida a la nostra Renaixença. En els preludis de la seva lira sona insistent, penetrant i profund, com un harmònic dominant, el ritme, la modulació, l'ànima mateixa de la llengua catalana”⁵¹.

c) Poblet: entre la renaixença i la resurrecció

Antoni Rovira i Virgili no era una persona que pogués ser fàcilment acusada de sentir predilecció pels monuments religiosos. Tanmateix, l'historiador de referència de *La Humanitat* assegurava que al vell monestir de Poblet hom hi podia trobar “l'esperit perenne de Catalunya, que és ensems passat, present i esdevenidor”⁵². En efecte, Poblet havia acompanyat Catalunya des de vell antuvi, era un testimoni privilegiat de la seva història i, per a molts, era una síntesi del país. “Poblet i Santes Creus –escrivia el prevere Tomàs Capdevila-, durant una bona colla de segles, foren un vertader fogar de la nostra grandesa pàtria. En aquests monestirs tenim compendiada la nostra múltiple manifestació espiritual”⁵³. Poblet tenia una especial vinculació amb la història pairal. Havia estat durant segles el panteó dels reis catalans i havia vist desfilar pels seus pòrtics els més il·lustres artistes i polítics del Principat.

Per a Agustí Esclasans, Poblet era el mirall i també el corrector del caràcter català. La sòlida esveltesa del monestir medieval revelava la paradoxal combinació de realisme i d'idealisme que caracteritzava els catalans. En contra de l'estereotip hostil difós a l'interior i a l'exterior de Catalunya, la riquesa interior del temple advertia als catalans que la gasiveria no era ni havia de ser un tret consubstancial del seu caràcter i els recordava que la grandesa i l'emoció s'havien d'expressar amb riquesa i prodigalitat. Per al poeta, que havia abandonat al 1935 *La Humanitat* per col·laborar amb el diari nacionalista oposat, Poblet era un estímul de grandesa i convidava constantment els catalans a “rebutjar les excessives limitacions i contencions, polítiques i literàries, que encara pesen damunt les nostres espatlles com el segell de foc de la marca de l'esclau”⁵⁴. Més que un monument eclesiàstic, Poblet era, segons interpretació de Rovira i Virgili, una expressió de l'esperit català, “d'un esperit immortal que era més en l'obra dels mestres de cases i dels escultors i dels artistes i artesans, que no pas en la litúrgia dels

⁵¹ M. Montoliu: “El I Centenari de la mort de Cabanyes”, *La Ven de Catalunya*, 16.VIII.1933, p. 6.

⁵² A. Rovira i Virgili: “El renovellament de Poblet”, *La Humanitat*, 23.XI.1934, p. 1.

⁵³ Tomàs Capdevila: “Poblet i Santes Creus (1835-1935)”, *La Ven de Catalunya*, 4.X.1934, p. 6.

⁵⁴ Agustí Esclasans: “Grandesa i misèria de Catalunya”, *La Ven de Catalunya*, 19.XII.1935, p. 8.

religiosos de l'època decadent"⁵⁵. L'historiador no desaprovava l'avinentsa per recordar "els pecats" dels religiosos que havien habitat el monestir⁵⁶.

Durant decennis, Poblet havia estat un lloc de memòria de la barbàrie. L'any 1835, encavalcada sobre l'onada anticlerical que sacsejava Catalunya, una turba desenfrenada havia devastat el monestir i profanat les tombes reials⁵⁷. Durant gairebé un segle, Poblet havia esdevingut un pou de rapinya pels més oportunistes, un mal record d'anticlericalisme pels catòlics i una important pèrdua del patrimoni nacional per tothom. Fins als anys trenta del segle XX, però, ningú havia pres cap mesura concloent per restaurar el monestir. Els ossos dels reis s'havien traslladat a la Catedral de Tarragona, on es conservaven agarbuixadament. L'any 1935 es complia precisament el centenari de la destrucció del monestir i panteó reial. "Aquest any és el del centenari del gran sacrilegi. Sacrilegi religiós, sacrilegi patriòtic i sacrilegi artístic"⁵⁸, es podia llegir a *La Veu*. En l'any del centenari, el monestir seria restaurat, es consagraria novament al culte i tornaria a albergar les despulles d'alguns reis medievals catalans. El passat, novament, seria redimit.

Ja des de mitjan dels anys vint, un grup de personalitats catalanes havia començat a urgir la intervenció en el conjunt ruïnós⁵⁹. Finalment, al juny del 1930, el Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts creà el Patronat del Monestir de Poblet, presidit per Eduard Toda. Des de llavors, la tasca de restauració havia avançat imparable. Abans d'iniciar les obres, s'havia fet inventari dels danys i s'havien recopilat per tot Catalunya objectes del monestir, espargits i venuts després de la destrucció⁶⁰. Poc a poc, va anar creixent el nombre de visitants a l'antic monestir. El 1931 eren 12.661; el 1932, 16.605; el 1933, 23.335; el 1934, 24.174⁶¹. En l'obra de reconstrucció del símbol històric nacional s'hi havia implicat tothom, també el govern d'Esquerra, que havia assumit el 1933 les competències de gestió del patrimoni artístic. "Els patriotes d'esquerra havem vist amb profunda emoció i amb interès constant el ressorgiment de

---

⁵⁵ A. Rovira i Virgili: "El renovellament de Poblet", *La Humanitat*, 23.XI.1934, p. 1.

⁵⁶ "Els catalans de les centúries mortes van cometre, sobretot del segle XV ençà, greus pecats contra la terra pròpia. I els frares de Poblet –o molts d'ells- i els abats principalment, van cometre alhora pecats contra la terra i contra el cel" Ibidem.

⁵⁷ Una exposició de les diverses versions de la destrucció de Poblet es troba a J.L. Hernando Garrido: *Patrimonio histórico e ideología. Sobre vandalismo e iconoclastica en España: del siglo XIX al XXI*. Ed. Nausicaà, 2009, pp. 38-41.

⁵⁸ "El Príncep de Viana", *La Veu de Catalunya*, 20.X.1935, p. 3.

⁵⁹ Cfr. Mn. Josep Palomer: "A propòsit de la reconciliació del temple", *La Veu de Catalunya*, 18.X.1935, p. 9.

⁶⁰ "Sols els pergamins i papers recollits pel president, señor Toda, en el curs dels anys, puguen a més de deu mil documents", explicava Enric J. Pedrol: "Poblet, 1835-1935", *La Humanitat*, 10.IX.1935, p. 5.

⁶¹ Ibidem.

Poblet”⁶², assegurava Rovira i Virgili. El gran artífex de la reconstrucció era l'historiador Eduard Toda, a qui molts cops s'anomenava amb simpàtic afecte, “l'abat” del nou Poblet⁶³.

La qüestió que es plantejava era si calia fer “ressuscitar” Poblet o fer-lo “renéixer”. Havia de tornar a ser un monestir, amb culte cristià? O havia de renéixer amb una nova natura i funció? Mentre ERC mantingué el poder, l'opció fou la segona. Poblet, síntesi de la història de Catalunya, havia de convertir-se en un museu i en un símbol de la nació. Ho aclaria amb precisió Rovira i Virgili: “això que s'esdevé no és ben bé el ressorgiment de Poblet. És la Renaixença de Poblet. (...) En la seva nova naixença, Poblet ja no és un convent. Avui, Poblet és un museu d'art català, un tresor d'arqueologia, un arxiu històric, un dipòsit de records. Per damunt de l'anècdota monàstica, s'imposa la categoria humana i catalana d'aquell monument”⁶⁴. Des de sectors catalanistes catòlics, en canvi, s'advocava per redreçar Poblet d'acord al seu esperit i a la seva significació original, reconsagrat a la litúrgia. El cos del monestir no podia revivre amb autenticitat si se li manllevava l'ànima espiritual que l'havia enformat durant segles.

Foragitades les esquerres del poder a les acaballes del 1934, la reconstrucció del monestir prengué una nova direcció. Finalment s'imposaren els partidaris de la “resurrecció”. “La resurrecció del monestir de Poblet”, titulava *La Veu de Catalunya* en noticiar la cerimònia de reconciliació de l'església i de l'enterrament de les despulles del Príncep Carles de Viana⁶⁵. Era l'octubre del 1935 i la Lliga participava en el Govern de Catalunya. Poblet esdevenia símbol paradigmàtic de la Renaixença catalana i la restauració material i religiosa de Poblet es convertia també en una metàfora de com s'entenia i projectava el ressorgiment de la pàtria des dels rengles liberalconservadors. Com Poblet, Catalunya renaixia, fidel a la seva tradició i al seu esperit. En un acte religiós i cultural convocat per la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat i celebrat a Poblet amb motiu del centenari de la devastació, el prevere Lluís Carreras proclamava que “és l'esperit del vell Monestir, és l'esperit creador de fe i de pàtria que el va aixecar ço que ens cal restaurar juntament amb aquestes pedres”⁶⁶.

Poblet era un signe pesant del decaïment i ressorgiment de Catalunya. “El vell cenobi de Poblet ha tingut, com Catalunya també, els seus períodes d'esplendor, la seva caiguda, la seva renaixença. (...) La destrucció de Poblet fou possible perquè el nostre poble havia perdut la consciència activa de la seva personalitat. La restauració de Poblet ha estat possible quan el nostre poble s'ha retrobat a ell mateix. És una restauració material i una restauració espiritual”,

⁶² A. Rovira i Virgili: “Catalunya i Poblet”, *La Humanitat*, 19.V.1935, p. 1.

⁶³ Cfr. Miquel Capdevila: “Eduard Toda i la restauració de Poblet”, *La Veu de Catalunya*, 2.I.1935; M. Brunet: “Visita a Poblet”, *La Veu de Cat.*, 29.V.1935; A. Rovira i Virgili: “El renovellament de Poblet”, *La Humanitat*, 23.XI.1934; A. Esclasans: “Grandesa i misèria de Catalunya”, *La Veu de Catalunya*, 19.XII.1935.

⁶⁴ A. Rovira i Virgili: “La renaixença de Poblet”, *La Humanitat*, 12.VII.1933, p. 3.

⁶⁵ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 22.X.1935, p. 13.

⁶⁶ Cfr. Manuel Montoliu: “L'ànima de Poblet”, *La Veu de Catalunya*, 14.V.1935, p. 10.

deia un editorial de *La Veu*⁶⁷. Cap lloc expressava millor la unió sinèrgica entre fe i pàtria que el vell monestir. La restauració de Poblet es convertia així en síntesi de tota una interpretació de la Renaixença propugnada per alguns sectors del catalanisme, en un moment en què el catolicisme espanyol i català empenyia amb força per la recuperació de l'espai públic i dels cors populars.

La magna festa de la reconciliació del temps i de la renovada inhumació de les despulles del Príncep Carles de Viana⁶⁸ va celebrar-se el diumenge 20 d'octubre de 1935. Hi participaren entitats culturals i espirituals catalanes, així com representants navarresos. Per la crònica, podem deduir que fou un acte viu i emotiu, presenciat per força gent, tot i que no va arribar a ser un bany de multituds. En qualsevol cas, *La Veu* descrivia la diada com “una de les efemèrides més glorioses de la Història de la restauració espiritual del nostre poble”⁶⁹.

Poblet va servir com a escenari simbòlic de discussió mediàtica entre les esquerres i les dretes catalanes. El punyent articulista de *La Veu* Manuel Brunet fou el principal instigador d'una malèvola comparança. El 6 d'octubre de 1934, grups afectes a l'ERC, havien cremat a Vilafranca del Penedès algunes esglésies. Mesos més tard, quan Poblet es trobava al centre del debat públic, Brunet sostenia que hi havia un nexce de continuïtat entre els incendiàries del cenobi tarragoní i els membres exaltats i incendiàries esquerrans. “Els incendiàries del 6 d'octubre de 1935 són llurs germans, fills dels del 1909 i néts dels de 1835”. I l'articulista arremetia amb duresa contra els dirigents d'ERC, a qui acusava de demagògics: “Homes que porten coll i punys i que es diuen intel·lectuals havien excitat durant quatre anys els baixos instints del poble. (...) No hi ha distinció possible entre l'esquerrà que duu corbates de sis duros (...) i l'esquerrà de les jornades incendiàries”⁷⁰. Rovira i Virgili contestava a la campanya i menyspreava l'apropiació dretana de Poblet, recordant que el monestir havia estat “un llaç d'unió entre els catalans de diversa significació política”⁷¹.

Dos dies abans de la consagració definitiva del temple pobletà i del trasllat solemne de les restes del Príncep de Viana, la Generalitat governativa publicava un decret anunciant l'establiment a Poblet d'un Panteó de Catalans Il·lustres. No era el primer cop que aquest tema feia presència en la vida política republicana. L'any 1934 s'havia parlat d'instal·lar al temple de

---

⁶⁷ Editorial, “De Poblet a Vilafranca”, *La Veu de Catalunya*, 15.V.1935, p. 1.

⁶⁸ La història del Príncep Carles de Viana és complexa i la seva figura va suscitar un cert interès periodístic durant la Segona República. No ens hi podem detenir en aquest treball. En qualsevol cas, el Príncep (que també havia estat lloctinent i hereu de Navarra), havia esdevingut un símbol de l'oposició catalana al govern autoritari de Joan II, pare del Príncep, amb el qual Carles xocà repetidament. Quan Joan II el va empresonar, les institucions catalanes van fer costat al Príncep, van reclamar el seu alliberament i van mobilitzar un exèrcit per aconseguir-la, fins que Joan II va cedir. Carles de Viana va morir prematurament i no va arribar a regnar. A la cultura popular, fou mitificat, presentat com un heroi de les reivindicacions i “llibertats” catalanes i venerat com un sant. (Cfr. *Diccionari d'Història de Catalunya*)

⁶⁹ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 22.X.1935, p. 13.

⁷⁰ M. Brunet: “Meditació a Poblet”, *La Veu de Catalunya*, 1.VI.1935, p. 1.

⁷¹ A. Rovira i Virgili: “Catalunya i Poblet”, *La Humanitat*, 19.V.1935, p. 1.

la Ciutadella un mausoleu de Macià que alguns regidors havien suggerit convertir en un lloc de memòria general dels patricis catalans⁷². En realitat, ja al 1932, els regidors radicals Giralt i Salvat havien proposat a l'Ajuntament que l'esglesiola de la Ciutadella fos reformada en un panteó de catalans il·lustres⁷³. El decret de la Generalitat del 1935 apostava per situar el Panteó fora de Barcelona, a Poblet, i seguia una bella argumentació: els ciutadans il·lustres enriquirien el significat de Poblet i Poblet honoraria i ressaltaria l'homenatge als ciutadans il·lustres. “Fóra un doble tribut al monument i als catalans que hi tinguessin tomba. Ells, amb la glòria del seu nom donarien a Poblet el destí que mereix; Poblet, amb la glòria del seu passat, honoraria la vida, l'obra i el nom dels catalans als quals retés Catalunya aquest últim, perdurable tribut”⁷⁴. Signaven el decret el President de la Generalitat, el radical Pic i Pon, i el conseller de Cultura, el regionalista Duran i Ventosa.

El projecte, com totes les altres temptatives d'erigir un mausoleu als prohoms de la Pàtria, acabaria en no res. L'edificació d'un panteó de catalans il·lustres semblava una tasca impossible, conjurada per la història. Stéphane Michonneau consigna diversos projectes des de finals del segle XIX, que mai van acabar de reeixir⁷⁵. Tot el que s'havia aconseguit era organitzar una galeria de catalans il·lustres a l'Ajuntament de Barcelona. Algunes propostes havien assenyalat Montserrat o Ripoll com a llocs idonis per a la ubicació del panteó. A la dècada del 1880 s'havia parlat també de situar-lo a l'esglesiola del parc de la ciutadella. Les diverses iniciatives s'havien esllanguit abans de fer-se realitat. No és fàcil determinar l'elenc dels personatges representatius i exemplars de la pàtria. En el fons, el mausoleu de les figures senyeres d'una comunitat expressa i recull el cànon de la memòria nacional. És el lloc de memòria per excel·lència d'una nació i l'objecte predilecte de les polítiques i les controvèrsies de memòria. El panteó vol ser una síntesi del relat de memòria canònic i un resum dels valors patriòtics, morals i cívics que han d'imperar en l'espai públic. Establir les seves presències i absències implica determinar els models que es presenten a la comunitat com a proposta de conducta humana i cívica. Per això és tan difícil consensuar-lo.

La iniciativa que la Generalitat governativa impulsà el 1935 també quedà embarrancada. L'agitació política i els canvis de govern dels mesos següents arraconarien el decret. A més, des de l'Esquerra Republicana de Catalunya, la idea no fou ben rebuda. Com hem anotat pàgines enrere, Ventura i Gassol s'oposà a traslladar Macià de Barcelona. La presència de les seves restes era necessària per mantenir el caliu i la vibració esquerrana en temps de maror i persecució. Estirant la seva argumentació excessivament, Gassol avisava que si la presència simbòlica de Macià fos retirada de Barcelona, “ja ni el Nadal, ni la Diada dels Morts, ni l'onze

⁷² Cfr. APB, 371, 26.III.1934, p. 132ss.

⁷³ Cfr. APB, 331, 18.V.1932, p. 169.

⁷⁴ Cfr. *La Ven de Catalunya*, 20.X.1935, p. 14.

⁷⁵ Cfr. S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., pp. 113-118

de setembre, representatius i tot com són de si, no tindrien el sentit que els dóna el poble” visitant el “Restaurador de les nostres llibertats”⁷⁶. Des de la presó de Cartagena, Ventura Gassol enfilava també un altre argument en contra del desplaçament de les despulles dels catalans insignes. Hi havia catalans, assegurava, que no podien descansar en cap altre lloc que en el seu territori, allà on havien viscut i sofert per la seva causa. La realitat històrica d’algunes personalitats es trobava profundament enllaçada a un paisatge vital. No tenia sentit trencar aquests lligams sentimentals i significatius tan pregons i evidents. Torras i Bages, per exemple, no podia estar-se enlloc més que a Vic, mentre que Guifré exigia romandre a Ripoll. Un cop més a la història, el Panteó de Catalans Il·lustres va naufragar.

---

⁷⁶ Ventura Gassol: “Poblet, panteó de catalans il·lustres”, *La Humanitat*, 27.XI.1935, p. 1.

II.C) L'AUTOINTERPRETACIÓ DEL CATALANISME I LA DIVERGÈNCIA DE LA MEMÒRIA ESPANYOLISTA

1. La genuïna representació del catalanisme

a) La Lliga i el "catalanisme històric"

La vida política duu aparellada una forta temptació. Tots els partits s'entenen i es presenten com la millor solució, com l'opció més raonable per dirigir i fer prosperar una nació. Fins aquí, no hi ha temptació ni caiguda. La convicció en les pròpies idees i la voluntat de fer-les reals a través de l'exercici del poder és el legítim motor de la política. La temptació ve uns passos més endavant, i és gairebé inevitable. Molt més que avui, ho era als anys trenta. Consisteix en considerar el propi partit com l'expressió sincera i genuïna del poble, de la nació, de l'ideal. És la temptació hegeliana de considerar-se l'esperit objectivat d'una història en marxa. El partit és entès llavors com la representació, com la materialització indubtable de les essències pàtries, de la classe social o de l'experiència religiosa. Aquesta certesa l'empeny precisament a demanar el vot i a fer política amb convicció. Porta el partit, molts cops, a estar segur de la victòria. Si ell és la representació i la plasmació objectiva d'una nació o d'un grup social majoritari no pot esperar altra cosa que la justa hegemonia. Per això, la patacada pot ser més forta.

A Catalunya, durant la Segona República, els principals partits polítics es van sentir depositaris de l'esperit dels temps i així es van comprendre, es van justificar i es van expressar. Esquerra Republicana de Catalunya va apropiarse de la democràcia. Sovint, els polítics i periodistes propers a ERC, anomenaven el partit i els sectors que el recolzaven amb el nom de "la democràcia catalana". Aquesta denominació va ser emprada repetidament durant els anys 1933 i 1934. La Lliga, al seu torn, va procurar una apropiació del catalanisme. "Els homes del catalanisme històric", s'autoanomenaven¹. Els quadres dirigents i periodístics del partit es referien a la Lliga amb l'acaparant nom de "catalanisme històric". Dedicarem les properes pàgines precisament a indagar aquesta autocomprensió de la Lliga durant la Segona República.

---

¹ Editorial, "Això sí que no", *La Veu de Catalunya*, 12.V.1935, p. 1.

El partit fundat per Prat de la Riba va presenciar l'arribada del nou règim amb el peu canviat². Els seus dirigents, en especial Cambó, havien apostat per l'evolució de la Monarquia i per la consecució de l'autonomia en el seu si. L'arribada de la República i sobretot, l'esclatant triomf d'Esquerra Republicana, van deixar l'històric partit en fora de joc. Hom havia previst el duel electoral entre la madura experiència de la Lliga i la rebel lluentor de les seves joventuts escindides (Acció Catalana), però pocs imaginaven que seria el catalanisme netament republicà i esquerrà, agrupat poques setmanes abans de les eleccions, qui s'emportaria la victòria i encetaria un període d'entusiasta hegemonia política a Catalunya. La Lliga va passar uns mesos de desconcert i desorientació. A mitjan del 1932 començava ja a estar ressituada novament. Però la seva postura durant la Segona República revela que mai va acabar de pair la derrota, que considerava probablement injusta i inexplicable. Altres, potser, no van aconseguir tampoc pair la victòria amb suficient prudència. En qualsevol cas, la Lliga contemplava amb estupor com era arrabassada precisament per la banda del catalanisme. Un nou catalanisme, que des dels rengles de la Lliga es considerava recent i falsejat, els prenien la senyera. Davant d'aqueta competència inesperada, el partit regionalista es reivindicava constantment. Justificava un cop i un altre la seva existència i la seva labor, i fins i tot reclamava el poder. En el fons del discurs regionalista, batega la idea que, d'alguna manera, la Lliga tenia el dret històric d'encapçalar la plena institucionalització del catalanisme. La seva direcció seria lògica i justa. La Lliga s'autocomprenia com el depòsit de la tradició catalana, com la representació més cabal de Catalunya i identificava sovint la història del catalanisme amb la història del partit. "La Lliga se sent dipositària del catalanisme històric", escrivia sense hipocresies Joan Esterlich³. El partit es presentava com l'artífex del catalanisme, se l'apropriava i n'exigia la representació.

Poques setmanes després de la proclamació de la República, el partit nacionalista conservador recordava a l'opinió pública el seu pedigrí catalanista. La Lliga havia estat l'estructuradora del catalanisme efectiu. "La Lliga Regionalista fou la primera a estructurar i donar un contingut científic i una actuació política al nacionalisme català" –proclamava *La Ven*⁴. En realitat, per a molts, el catalanisme i la Lliga eren consubstancials. "La història del catalanisme polític, la història política de Catalunya en el segle XX, no és sinó la projecció de la història política de la Lliga Regionalista", podia llegir-se al mateix diari dos anys més tard⁵. Davant dels catalanistes de nova fornada, que molts cops s'arboraven com a síntesi de la Catalunya renaixent, la Lliga es reivindicava amb el nom de "catalanisme històric".

² Cfr. B. Riquer i Permanyer: *L'últim Cambó*. Eumo Editorial, Vic, 1997, 3ª ed, pp. 15-31.

³ Joan Esterlich: "L'assemblea de la Lliga", *La Ven de Catalunya*, 15.III.1935, p. 10.

⁴ Editorial, "Per la llibertat de Catalunya", *La Ven de Catalunya*, 22.VI.1931, p. 7.

⁵ Francesc d'A. Vendrell: "Història d'una política", *La Ven de Catalunya*, 14.X.1933, p. 1.

El nacionalisme conservador es vindicava, doncs, a través del seu historial, i ho feia especialment en moments en què era objecte de crítiques externes (1935) i de possible desànim intern (1936). La primavera del 1936, *La Veu de Catalunya* va dedicar articles i imatges a recordar moments cabdals de la història del partit. Al maig, per exemple, evocava la primera victòria, la coneguda elecció dels “quatre presidents” a les eleccions legislatives del 1901⁶. En aquell tombat de segle, la candidatura que impulsava la Lliga, formada per antics presidents de quatre entitats de la societat civil, va obtenir la seva primera gran victòria sobre les forces monàrquiques i sobre el republicanisme barceloní⁷. A més del seu paper nuclear en l'articulació i en el triomf del catalanisme, els nacionalistes conservadors assenyalaven la seva aportació decisiva a la regeneració democràtica de Catalunya. “La Lliga, guanyant unes vegades i perdent unes altres, té l'orgull d'haver, per primera vegada, aconseguit la victòria de la sinceritat del sufragi”, explicava el President, Ramon d'Abadal⁸.

En els àmbits afins a la Lliga, es recordaven amb delectança els primers temps, “els temps heroics”, com se'ls anomenava. En ells havien participat activament alguns dels dirigents que continuaven dirigint el partit als anys trenta. Recordar les seves gestes antigues era una manera de legitimar el seu estatus rector anys més tard. Davant l'èpica constant de l'Esquerra, la Lliga també presentava les seves credencials. *La Veu* esmentava, per exemple, com Ramon d'Abadal havia estat empresonat dos mesos durant la dictadura de Primo de Rivera⁹. Tanmateix, la memòria del “catalanisme històric” es detenia amb particular complaença en el període de la Mancomunitat. Una època que habitualment era negligida en el discurs polític dels republicans catalanistes. Pellicena acusava els líders esquerrans de miopia històrica. “Els que semblen creure que el món començava el dia 14 d'abril obliden que fa vint anys que fou instaurada la Mancomunitat, que refeia, per primera vegada després de dos segles, la personalitat col·lectiva de Catalunya”¹⁰. En efecte, la Mancomunitat ocupava un lloc molt discret en la cultura commemorativa oficial de la Segona República.

Des de l'òrbita regionalista, es destacava l'afany de la Mancomunitat per refer espiritualment el país i la seva eficàcia en una tasca de reconstrucció nacional que comptava amb uns mitjans econòmics i polítics molt reduïts. Sobretot, però, es subratllava l'esperit

---

⁶ En aquest aniversari de la victòria, Cambó dedicava el seu article a glossar algunes derrotes. Recordava així als seus militants que el camí no havia estat fàcil, però que després de les derrotes, venia novament la victòria. (F. Cambó: “Records”, *La Veu de Catalunya*, 19.V.1936, p. 1).

⁷ Els quatre presidents eren Bartomeu Robert i Yarzabal, exalcalde i expresident de la Societat Econòmica Barcelonina d'Amics del País; Albert Rusiñol i Prats, expresident del Foment del Treball Nacional; Lluís Domènech i Montaner, expresident de l'Ateneu Barcelonès; Sebastià Torres i Planas, expresident de la Lliga de Defensa Industrial i Comercial.

⁸ Ramon d'Abadal: “La primera victòria de la Lliga”, *La Veu de Catalunya*, 19.V.1936, p. 1.

⁹ Manuel Brunet: “Un aniversari”, *La Veu de Catalunya*, 19.III.1935, p. 1.

¹⁰ Joaquim Pellicena: “Han passat vint anys”, *La Veu de Catalunya*, 1.VII.1934, p. 13.

obert i aplegador dels dirigents de la institució. En ella havien col·laborat conjuntament persones de diversa significació política. La Lliga insistia un cop i un altre en aquest aspecte i sol·licitava la unitat i la solidaritat catalana també durant la Segona República. Puig i Cadafalch enyorava “aquella unanimitat nascuda d’homes de diferents ideologies”¹¹. Al seu torn, Joaquim Pellicena conclouïa que “la Mancomunitat palesava la virtut creadora del catalanisme. (...) Els homes que la regien tenien un sentit totalitari¹² de la vida catalana. Tots els partits i tots els matisos d’opinió hi col·laboraven”¹³.

De la mateixa manera que, de vegades, es bescantava la figura de Macià comparant-lo amb Prat de la Riba, alguns volien també atacar l’obra de govern d’ERC emmirallant-la amb els assoliments de la Mancomunitat. Així ho feia Francesc d’A. Vendrell, president de les Joventuts de la Lliga: “el cert és que la Mancomunitat (...) va contribuir més que totes les propagandes estridents a expandir el desig d’autonomia a Catalunya, com també, en sentit contrari, el desgovern present de la Generalitat i l’actuació sectària i partidista del seu President i dels homes que el volten ha fet a la causa del catalanisme (...) molt més mal que totes les escomeses dels enemics de les nostres llibertats”¹⁴. Els regionalistes recordaven amb recança el període en què havien portat la batuta del catalanisme. El literat Manuel Montoliu estilitzava en el seu record i amb la seva ploma els anys transcorreguts entre 1907 i 1923. Evocant les millors consecucions culturals de l’època, Montoliu acaronava en la memòria aquella “espiritual República Catalana”, que remembrava com “un oasi de civilització i de cultura”¹⁵. La Lliga arborava la Mancomunitat com el seu principal galó i la seva credencial més sòlida.¹⁶

El partit liberalconservador català es presentava en societat com el catalanisme històric, sòlid, experimentat. Mostrava les ferides de guerra i les victòries assolides, i en demanava el reconeixement amb una nova oportunitat de poder. Més encara, la Lliga entenia que era la viva expressió de Catalunya, una síntesi de la seva ànima secular, tradicional i evolutiva a l’hora. Ho podem dir sense titubeigs: la Lliga s’apropiava del catalanisme i s’identificava amb

¹¹ Cfr. “Les conferències de la Lliga”, *La Veu de Catalunya*, 24.II.1932, p. 1.

¹² Als anys 30, el terme “totalitari” no tenia només l’accepció més comuna avui dia. No era simplement un sinònim de “omnipresent, igualitarista, tirànic i dictatorial”. S’emprava també l’adjectiu “totalitari” en el sentit de “global, conjunt o total”.

¹³ Joaquim Pellicena: “La virtut creadora del catalanisme”, *La Veu de Catalunya*, 11.IX.1934, p. 10.

¹⁴ Francesc d’A. Vendrell: “Dues concepcions, dues polítiques”, *La Veu de Catalunya*, 22.VI.1932, p. 1.

¹⁵ “En realitat, dintre de la Catalunya oficial, esborrada en mig d’una Espanya unitària, havíem assolit crear una Catalunya espiritual, una espiritual República Catalana infosa de la més pura idealitat, que fruí d’una personalitat i d’una autonomia cent vegades superior a la que pot tenir la Catalunya oficialment i legalment autònoma”. (M. Montoliu: “Prat de la Riba, creador de cultura”, *La Veu de Catalunya*, 1.VIII.1933, p. 6).

¹⁶ Cfr. Editorial, “La tradició de la Mancomunitat”, *La Veu*, 7.VIII.1932; A. Serrallach Julia: “Una Catalunya nova”, *La Veu de Catalunya*, 21.IX.1932, p. 1.

Catalunya. Ho escrivia clar i català un articulista de *La Veu*: “La Lliga ha representat sempre els factors permanents de la societat catalana. (...) La Lliga persisteix perquè persisteix el que ella representa. I és natural que a un moment de la història del nostre poble que perillen tots aquests factors permanents de Catalunya, tots aquests elements essencials de la nostra personalitat col·lectiva, siguin precisament els homes de la Lliga els escollits pel nostre cos electoral per a salvar d'un naufragi que podria ésser definitiu l'arca santa de les nostres tradicions i de les nostres llibertats”¹⁷.

Són paraules fortes, però no excepcionals. Hi podem reconèixer la mà de Joaquim Pellicena, director del diari, qui va insistir més d'un cop en la manca de catalanitat d'ERC. “Tota llur ideologia, tota llur actuació, era la negació del catalanisme”, assegurava dels líders esquerristes poques setmanes després del 6 d'octubre. “No ha fracassat, doncs, el catalanisme, ni com a sentiment patriòtic, ni com a expressió política. Amb ells ha fracassat precisament tot el contrari: l'absència de l'esperit catalanesc, l'intent de bastir l'autonomia de Catalunya damunt ideologies exòtiques”¹⁸. El polític i periodista acusava l'Esquerra Republicana d'aixecar la seva preponderància política amb el vot no català dels immigrants. Aquest menyspreu per ERC quedaria palès en una animada sessió al Consistori barceloní. En el fragor del debat dialèctic, el regidor lligaire Ferran de Segarra va etzibar als seus oponents polítics: “Jo he notat que varen venir aquí amb els aires d'un gran partit que semblava que ho anava a dominar i avassallar tot, però jo aquest gran partit el veig cada dia més reduït, el veig cada dia més quiet, més encallat. Mirats des d'aquests bancs dóna cada dia més la sensació d'una tribu amb pretensions d'acampar a Barcelona”¹⁹.

Davant d'aquesta invasió de la vida política catalana per personatges inexperts i suposadament aliens al sentit profund de catalanitat, la Lliga s'erigia en l'esperança de rescat nacional. Poc després de la victòria electoral en els comicis legislatius del 1933, un articulista de *La Veu*, M. Pérez Terol, anotava que “la Lliga Catalana ha començat brillantment la seva providencial tasca de salvar Catalunya”²⁰. Cal recordar que, a més de l'animadversió política, entre alguns líders de l'Esquerra i de la Lliga s'hi interposava una pugna de classe que venia de lluny en el temps i que havia deixat una ferida sagnant en la consciència històrica catalana. Des dels rengles conservadors, s'acusava també sovint als dirigents nacionalistes republicans d'escassa preparació tècnica per fer front a la gestió dels afers públics. En particular, la Lliga va carregar sovint contra l'administració financera de l'Ajuntament de Barcelona. A més de catalanistes mixtificats, els líders esquerrans eren considerats pels

---

¹⁷ Editorial, “La victòria imminent”, *La Veu de Catalunya*, 11.II.1936, p. 12.

¹⁸ Joaquim Pellicena: “L'essència del catalanisme”, *La Veu de Catalunya*, 29.XI.1934, p. 10.

¹⁹ APB, 326, 19.II.1932.

²⁰ M. Pérez Terol: “El to i l'estil hi fan molt”, *La Veu de Catalunya*, 6.XII.1933.

catalanistes històrics com persones inexpertes en el govern, mancats de coneixements econòmics, habilitat administrativa i tècnica política. No eren bons catalanistes, i tampoc eren professionalment competents.

Un altre lloc de memòria del catalanisme liberalconservador era l'Assemblea de Parlamentaris del 1917²¹. L'Assemblea era llegida com un altre exemple de la iniciativa política de la Lliga i de la seva capacitat d'aplegar tendències distintes. Les evocacions de l'il·legal encontre de parlamentaris revestien el partit regionalista d'un caire rebel i ardit, audaç, important en els temps apassionats i compromesos dels anys trenta. El record de l'Assemblea, però, no era del tot còmode. Des de l'esquerra, com veurem més tard, s'acusava Cambó d'haver traït la iniciativa regeneracionista i d'haver acabat pactant amb Alfons XIII. Des de l'òrbita de la Lliga es contestava: els socialistes havien ensorrat l'Assemblea en el moment en què havien aprofitant l'avinentesa per engegar una revolució social. La Lliga s'hauria vist forçada a recular davant de l'amenaça imprevista d'una revolució proletària. “La revolta d'agost va malmetre les possibilitats d'evolució d'un moviment polític de gran envergadura”²².

Hi havia, en qualsevol cas, altres llocs de memòria menys polèmics. Després de Prat de la Riba, una altra personalitat concitava el fervor commemoratiu dels catalanistes centristes i dretans i, al mateix temps, no molestava altres sensibilitats catalanistes. Ens referim a la figura del doctor Robert, a qui Prat de la Riba havia anomenat “sembrador del catalanisme polític”²³. Per als regionalistes, “el metge del poble” i alcalde de Barcelona havia estat una mena de Sant Joan del catalanisme parlamentari articulat. Un precursor. D'una banda, havia encarnat i concretat un emergent però difús sentiment catalanista. Fins a la seva aparició pública, el sentiment nacionalista havia estat circumscrit a alguns grups actius però petits. Ell havia aconseguit donar forma a aquest sentiment, fer-lo popular, convocar-hi al voltant una multitud²⁴. De nou, la Lliga insistia en la capacitat dels seus dirigents d'ésser persones d'encontre obertes a la sinèrgia i a la col·laboració.

La *Veu de Catalunya* recordava les magnes demostracions de catalanisme que suscità el funeral del doctor Robert, la col·locació del seu retrat a la galeria de catalans il·lustres i la inauguració del seu monument²⁵. Llavors el catalanisme s'havia expressat unit i fraternal.

²¹ Cfr. Editorial, “L'assemblea de Parlamentaris”, *La Veu de Catalunya*, 19.VII.1933, p. 1.

²² Editorial, “Aniversari de l'Assemblea de Parlamentaris”, *La Veu de Catalunya*, 19.VII.1935, p. 1.

²³ Cfr. Marcellí Moreta: “Bartomeu Robert”, *La Veu de Catalunya*, 10.IV.1932 (I), p. 1.

²⁴ Josep Martí i Sàbat: “Una ensenyança i un record”, *La Veu de Catalunya*, 10.IV.1932 (I), p. 1.

²⁵ Sobre el culte commemoratiu al doctor Robert i sobre el seu paper en la configuració de l'univers simbòlic del nacionalisme i en les seves primeres mobilitzacions massives, cfr. S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., pp. 148-152.

Evocant el XXV aniversari de la inauguració del monument, *La Veu* recordava com aquell dia “tothom es remou en una joia suprema. Tothom se sent agermanat amb el veí per un comú anhel de glorificació patriòtica”²⁶. Al maig del 1936, quan tant la Lliga com l’Esquerra havien embeinat les espases del duel a mort i advocaven per un espai d’entesa, *La Veu* dedicava un espai ampli a recordar la col·locació del retrat del dr. Robert a la galeria de Catalans Il·lustres. Aquell acte s’havia celebrat en el marc de les festes d’homenatge a la Solidaritat Catalana, un moment en què els catalans es veien lligats per un comú enardiment nacional. En el seu article commemoratiu, Lluís Bertran i Pijoan descrivia el clima d’unitat, “de germandat i d’amor” que regnava llavors a Barcelona.

No sé si Pijoan pensava més aviat en el passat o en el present a l’hora de redactar l’article i de repetir unes paraules que Prat de la Riba escriví per l’ocasió, on queda palès el caràcter soterològic que pot arribar a adquirir el nacionalisme, també en ànimes de pregona fe religiosa. En aquelles diades de joia i unitat nacional, Barcelona s’havia convertit en una espècie de Jerusalem celestial: “Aquella riuada humana ampla, plena, interminable, feta de tota la sang catalana, de totes les comarques i ciutats i viles, de tots els estaments i condicions, sexes i edats, de totes les idees i partits i escoles, de totes les altures intel·lectuals, produïa una impressió d’aclaparament en l’esperit: l’aclaparament religiós de les solemnitats que passen, supremes, incomprensibles, majestoses, i els genolls que es flecten i els cors que s’abaten”²⁷. Els regionalistes es dolien que tampoc la figura del doctor Robert, “el metge del poble”, hagués entrat per la porta gran en la cultura de memòria del republicanisme nacionalista governant.

b) La rèplica des de l’Esquerra

Aquestes apel·lacions a la unitat i fins i tot a l’establiment d’una memòria històrica compartida, podien trobar terra abonada a partir de la primavera del 1936, quan els dos partits catalans anaven reduint progressivament l’arsenal de batalla pública. Fins llavors, però, les espases havien estat en alt, i ERC havia contestat molesta les pretensions

---

²⁶ “En el XXV aniversari de la inauguració del monument al dr. Robert”, *La Veu de Cat.*, 16.XI.1935, p. 11.

²⁷ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 22.V.1936, p. 1. De fet, la personalitat del doctor Robert era també objecte d’un record gairebé mític, santifical. En un manifest d’entitats catalanes publicat pel XXX aniversari del seu traspàs, s’esmentava la seva “figura de Crist” i s’assegurava que “hauria estat el Moisés del poble català”. Marcel·lí Moreta el descrivia com a “metge del poble” i constataba el seu “cor immens” i el compliment amatent de la seva professió. (cfr. per ambdós escrits *La Veu de Catalunya*, 10.IV.1932 (I), p. 1).

regionalistes d'erigir-se en representació autèntica del “catalanisme històric”. Rovira i Virgili va dedicar a *La Humanitat* sengles articles a criticar el que entenia com un “tic desagradable” del nacionalisme conservador, consistent en pensar que “els catalanistes de sempre són els de la Lliga, i de llur mestratge han sortit tots els catalanistes que hi ha a Catalunya”²⁸. Rovira i Virgili anotava que molt abans de la creació de la Lliga, centenars i milers de ciutadans havien lluitat per la causa de Catalunya i que, en realitat, els qui més havien contribuït a expandir el catalanisme entre el poble català havien estat els líders nacionals de tendència liberal i esquerrana com Valentí Almirall o Francesc Macià.

L'historiador oposava a l'apropiació del catalanisme una sentència contundent, un aforisme brillant: “el mot catalanista no és una propietat. És una dignitat”²⁹. Apuntava Rovira i Virgili el pecat original de la Lliga d'haver separat el catalanisme dels estaments obrers, creant així una dialèctica fatal en la vida política catalana que només havien pogut salvar els homes de l'esquerra nacional. Catalunya era una bandera al peu de la qual hi cabien tots. “Catalunya és un poble amb ànima; és una totalitat espiritual. I tots els corrents d'idees hi tenen una llar d'acollida”, escrivia en el mateix article. I acordava finalment que, si tots hi tenien estada en la casa catalana, potser ningú podia exigir millor acomodament que les esquerres. “La primera fórmula àmplia i moderna de l'autonomia catalana, la concebé un català d'esquerra: Pi i Margall. La primera política del modern catalanisme, la donà un català d'esquerra: Valentí Almirall. La primera restauració estatal del catalanisme, la féu un català d'esquerra: Francesc Macià. Catalunya no és nostra, no és una propietat dels homes d'esquerra. Però nosaltres som de Catalunya. Ho som en cos i en ànim. Som catalanistes. I ningú no ho és més”³⁰.

Des de l'esquerra nacionalista es refusava, doncs, l'assimilació entre Catalunya i els plantejaments de la Lliga. El partit regionalista no era el que millor representava la tradició espiritual catalana, perquè aquesta consistia fonamentalment en el sentit liberal, democràtic i progressiu. La Lliga no tenia patent de catalanitat en el present, ni la podia reivindicar tampoc en exclusiva amb relació al passat. Els nacionalistes obreristes havien contribuït tant o més a bastir la Catalunya autònoma i lliure. Així ho reivindicaven i així es reivindicaven. Un article de Grau i Ros a *La Humanitat* era encapçalat amb un record a “Martí i Julià, Francesc Macià, Lluís Companys. Un precursor, un creador, un realitzador d'una Catalunya políticament lliure, socialment justa, econòmicament pròspera”³¹. Veurem en el bloc següent d'aquest treball com, en bona mesura, la memòria institucional del període republicà –en

²⁸ A. Rovira i Virgili: “Un tic desagradable”, *La Humanitat*, 23.V.1935, p. 1.

²⁹ A. Rovira i Virgili: “El catalanisme”, *La Ciutat*, 5.XII.1934, p. 1.

³⁰ Ibidem.

³¹ F. Grau i Ros: “Martí i Julià, Francesc Macià, Lluís Companys...”, *La Humanitat*, 1.III.1936, p. 5.

especial pel que fa als noms de carrers i a la inauguració de monuments- es va orientar a l'homenatge i a l'exaltació dels catalanistes obreristes, que havien unit en el seu compromís polític l'amor per Catalunya i la defensa dels drets socials, vinculant pel futur les dues causes i engrescant en el moviment nacional els sectors populars que tradicionalment li havien estat hostils. La memòria canònica de la República a Barcelona va aixecar-se sobre els fonaments de la consciència històrica del catalanisme republicà i es va proposar proclamar la tasca políticament catalanitzadora i socialment alliberadora d'alguns líders històrics obreristes amb simpaties nacionalistes, així com la d'alguns dirigents nacionalistes amb accent socialista.

La Lliga ensenyava com a principal credencial del seu "catalanisme històric" les primeres victòries electorals de candidats nacionalistes i l'obra de la Mancomunitat. A l'altra banda, el segell més preclar de la tasca nacionalitzadora de l'esquerra catalana era la consecució efectiva de l'autonomia política catalana. Allò que la Lliga havia maldat al llarg del temps amb estratègies distintes, ho havia aconseguit finalment l'Esquerra Republicana de Catalunya amb la seva aposta republicana i el seu gest d'audàcia. "Sota el govern dels nostres homes s'han proclamat les llibertats de Catalunya", recordava *La Humanitat*. "És amb l'acció, creant les nacionalitats, com es demostra la puresa de la doctrina. No fent declaracions de principis a cada pas i per sota mà donant desvergonyida ajuda als governs monàrquics"³². Però a més d'aquests mèrits recents, el catalanisme esquerrà havia sostingut des de temps enrere una tesi de major profunditat històrica i ideològica. Alguns pensadors propers al nacionalisme progressista exposaven un relat interpretatiu de la Renaixença catalana on s'argumentava que el ressorgir de Catalunya havia tingut una gènesi liberal i revolucionària. La nova Catalunya, la Catalunya conscient de si mateixa i amb voluntat d'esdevenir novament un subjecte històric sobirà, era fruit de la Revolució Francesa.

En aquest sentit, Valentí Almirall havia presentat una explicació ambigua. Per una banda, reconeixia que les idees il·lustrades, entre cosmopolites i jacobines, s'oposaven als desvetllaments nacionals. Al mateix temps, però, afirmava que les idees revolucionàries de llibertat i d'emancipació que progressivament s'havien infiltrat a Espanya, havien despertat els catalans de la seva trista obediència, i els havien insuflat la valentia de la protesta i la reivindicació. "Lo Renaixement, doncs, és fill legítim i natural de les idees modernes"³³.

Antoni Rovira i Virgili havia desenvolupat l'argument en el seu estudi històric i doctrinal sobre nacionalisme, *El principi de les nacionalitats*. Tots els moviments nacionals europeus, explicava l'autor, havien tingut com a palanca la idea de la pròpia llibertat i

---

³² Editorial, "El nostre nacionalisme i el de la Lliga", *La Humanitat*, 27.V.1933, p. 3.

³³ Valentí Almirall: *Lo catalanisme*, op.cit., p. 73.

dignitat. El nacionalisme seria impensable sense la transposició a la col·lectivitat dels principis defensats per la doctrina filosòfica i política il·lustrada. Segons Rovira i Virgili, durant el període medieval s'havien forjat a Europa unes nacionalitats, conformades per un territori, un idioma i una cultura. Moltes d'aquestes nacions havien restat latents i endormiscades durant el període de les grans monarquies modernes. Havia estat amb el sotrac de la Revolució Francesa i empeses per les idees d'emancipació humana i de sobirania del poble que les nacions havien reprès novament la consciència dels seus anhels de llibertat i dels seus drets. Aquesta tendència havia cristal·litzat i s'havia accentuat amb la influència del romanticisme. El nacionalisme era, doncs, una barreja fecunda del pensament il·lustrat i del seu complement pendular, la mentalitat romàntica³⁴. En qualsevol cas, s'assegurava, la Revolució, en quant a pregonera de la consciència de la llibertat i anunciadora de l'autopossessió dels pobles, havia estat causa innegable de la renaixença nacionalista a Europa. "Les doctrines de la llibertat moderna vingueren a fecundar el fet de la consciència. Instint d'independència, fretura de llibertat, convicció del propi ésser, esdevingueren noció del dret nacional", escrivia l'historiador.³⁵

De tota manera, no calia anar-se'n tant lluny en el temps ni acudir a la teoria política moderna per justificar el nacionalisme liberal i per bescantar l'aportació del catalanisme de tall conservador a la construcció nacional catalana. La història recent del catalanisme es va convertir també aviat en bandera de lluita partidista. Si la Lliga mostrava els seus mèrits, des de l'Esquerra es proclamaven els seus desencerts. El mateix passat que la Lliga arborava com a timbre de glòria era per als seus oponents polítics pedra d'ensopec i condemna pública. Des dels rengles esquerrans, es recordava la història o la llegenda negra de la Lliga. El passat, contra la Lliga. Contra la Lliga, el passat. Segons el diari portaveu d'ERC, els regionalistes "voldrien esborrar el passat a crits i a gestos. Però el passat no s'esborra. Ni s'esborrarà. No cal que cridin. El passat és aquí, viu com mai, present com mai en el record de la democràcia catalana"³⁶. No entraré ara a valorar el grau de veritat de les acusacions històriques que les esquerres llançaven contra la Lliga. No tinc els coneixements suficients, ni és l'objectiu d'aquest treball. Seguint la tònica del nostre estudi, donarem la paraula als protagonistes, deixant per als especialistes el judici de les imputacions.

³⁴ "Tenim, per tant, que la causa històrica que provoca la formació dels moviments nacionals és la Revolució Francesa. I aquesta va actuar de dues maneres: directament, proclamant els principis de la llibertat humana i escampant-los pel món; indirectament, afavorint per contracop el Romanticisme, que donà a les causes nacionals l'ambient propici a llur descabdellament i l'esperit heroic que els calia per a la lluita" A. Rovira i Virgili: *El principi de les nacionalitats*, op.cit., p. 17.

³⁵ Ibid, p. 18.

³⁶ Editorial, "Contra la Lliga", *La Humanitat*, 17.X.1933, p. 1.

Trobem una bona glossa dels greuges històrics de la Lliga amb Catalunya, segons els presentaven les esquerres en un article vehement a *La Humanitat*, escrit en període electoral. El diari descrivia els regionalistes com “els que s’ho havien venut tot, els que servien al rei anticatalà fins a la vilesa, els que traïren moviments de consciència catalana i d’afirmació civil del nostre poble, (...) els traïdors, els fracassats, els lacais del rei de la dictadura”³⁷. Dos anys més tard, també en campanya electoral, el vitriòlic Lluís Capdevila enumerava un altre cop les “traïcions” de la Lliga: “la veu de Catalunya no pot ésser la dels que traïen l’any 17 l’Assemblea de Parlamentaris perquè l’ex-rei els pagués la traïdoria amb dues disfresses de ministre; la veu de Catalunya no pot ésser la dels que l’any 23 pactaven amb la dictadura de Primo de Rivera; la veu de Catalunya no pot ésser la dels que formaven part del Govern que assassinà Galan i García Hernández; (...) i han col·laborat amb Lerroux i amb Gil Robles”³⁸. El passat esdevenia, doncs, arma electoral. La Lliga apel·lava al seu passat de compromís nacionalista i d’eficàcia administrativa per demanar el vot. L’ERC evocava també el pretèrit de la Lliga. En aquest cas, però, es tractava de dissuadir possibles electors regionalistes enfocant el retrovisor discursiu envers moments més tèrbols de la història del partit.

En aquests dos fragments queden delineats els principals eixos de la “memòria negra” contra la Lliga. Al cap i a la fi, se’l acusava d’ésser un partit hipòcrita i traïdor, disposat a posar els interessos de classe o els valors religiosos per sobre de la dignitat de Catalunya. “Quan es tracta de la salvació o d’un intent de salvació, dels interessos de les classes conservadores, la Lliga fa colla amb les dretes d’Espanya, encara que siguin anticatalanes”³⁹. En realitat, clamaven alguns, el nacionalisme de la Lliga era un subterfugi per protegir els interessos plutòcrates. L’argument es repetiria sovint al llarg dels anys 1935 i 1936 i es recordaria insistentment el pacte de la Lliga amb radicals i cedistes per governar Catalunya a la primavera del 1935. Un govern, es deia, que havia impedit fins i tot celebrar amb una mínima dignitat l’Onze de Setembre⁴⁰.

Entre les acusacions contra la Lliga es comptaven la seva primera connivència amb el règim de Primo de Rivera⁴¹ i la seva suposada col·laboració amb la repressió de Martínez Anido durant el negre període del pistolisme⁴². “O amb l’Esquerra per la Revolució o amb

---

³⁷ “Les esquerres, en peul”, *La Humanitat*, 9.I.1934, p. 1.

³⁸ Lluís Capdevila: “Després”, *La Humanitat*, 12.II.1936, p. 5.

³⁹ A. Rovira i Virgili: “El dretisme per damunt del catalanisme”, *La Humanitat*, 17.X.1935, p. 1.

⁴⁰ Cfr. Editorial, “El que la Lliga no justificarà mai”, *La Humanitat*, 17.V.1936; F. Grau i Ros: “Brasme de l’egoisme”, *La Humanitat*, octubre de 1935; fotografia de portada *La Humanitat*, 12.I.1936, p. 1.

⁴¹ Cfr., per exemple, la intervenció de Vilalta, regidor d’ERC, al plenari municipal del 11.VI.1934, APM, 372. Cfr. també A.R.D.: “El 13 de setembre del 1923”, *La Humanitat*, 11.IX.1933, p. 4.

⁴² Cfr. Lluís Capdevila: “Els homes de Prat de Molló”, *La Humanitat*, 28.III.1933, p. 1.

la Lliga per Martínez Anido”⁴³, titulava un article *La Humanitat* durant el període electoral de 1932. Les esquerres condensaven la història o la llegenda negra del partit opositor en la figura de Cambó. A ell se li atribuïa reiteradament un article animant a delatar els incendiàries de la Setmana Tràgica. Ell era una mena d’Esaú, disposat a bescanviar la dignitat de Catalunya per un plat de mongetes. Així ho havia fet, es deia, en liquidar l’Assemblea de Parlamentaris per unes carteres de ministres. De nou, Lluís Capdevila era l’encarregat de l’arremesa. Anomenava Cambó “l’enemic pitjor que ha tingut Catalunya, l’home sinistre dels pactes i les col·laboracions vergonyoses, l’home que per a poder disfressar-se de ministre es passava els “trenta anys de catalanisme” per la creu dels pantalons”⁴⁴.

La Lliga no era, però, l’únic partit que tenia un passat ambigu, ni els columnistes de *La Humanitat* els únics que tenien els queixals esmolats. Els enemics de l’ERC van trobar també aviat un flanc dèbil en la història de la formació, i s’hi abalanzaren. Sorpren l’escassa atenció que els dirigents republicans i les pàgines dels seus diaris afins van dedicar a un fet que podia haver-se convertit en mite enaltidor: l’intent d’invasió de Prats de Molló, que Lluís Capdevila descrivia com “un magnífic gest de rebel·lia i dignitat”⁴⁵. Les referències des dels rengles d’ERC són migrades. Alguns oponents de l’Esquerra, en canvi, sí que van tenir interès en treure a col·lació l’assumpte. Si els galons d’un partit es mesuraven per la sang vessada en la defensa de l’ideal, els anarquistes duïen sens dubte la capçalera. Leopoldo Martínez, en un llibre publicat durant la República sobre els màrtirs de la CNT, es qüestionava on estaven els morts d’Estat Català. Es preguntava: “¿Tienen ellos, como nosotros, un libro de mártires? ¿Es que lo de Vera de Bidasoa, que conmovió al mundo, puede compararse con la mefistofélica arlequinada de Prat de Molló?”⁴⁶.

Des de l’oposició parlamentària i extraparlamentària, la gesta encapçalada per Macià era més aviat objecte de xanxa. Des de les pàgines de *Solidaritat Obrera* se la considerava un “paso de operata bufa”⁴⁷ mentre que *La Veu* la descrivia com una “innocent tartarinada” i una “comèdia que van representar per a divertir la galeria estrangera”⁴⁸. S’afirmava que Macià havia estat utilitzat pel govern francès per obrir un conflicte diplomàtic amb Itàlia (alguns italians participaven en el petit exèrcit d’Estat Català). Altres, més malèvols, proposaven que, en realitat, França i Macià s’havien utilitzat mútuament i suggerien que els

⁴³ “O amb l’Esquerra per la Revolució o amb la Lliga per Martínez Anido”, *La Humanitat*, 20.XI.1932, p. 8.

⁴⁴ Lluís Capdevila: “Record dels màrtirs de Jaca”, *La Humanitat*, 14.XII.1935, p. 12. Cfr. També L. Capdevila: “Novament, Cambó”, *La Humanitat*, 20.IV.1932, p. 3.

⁴⁵ Lluís Capdevila: “Els homes de Prat de Molló”, *La Humanitat*, 23.III.1933, p. 1.

⁴⁶ Leopoldo Martínez: *Mártires de la CNT*. Ediciones Populares, Barcelona, 1932, n.29.

⁴⁷ J. Balm: “De los sublime a lo ridículo”, *Solidaridad Obrera*, 13.V.1932, p. 8.

⁴⁸ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 7.IV.1932, p. 1.

rebels independentistes s'havien deixat agafar per la policia francesa amb tota consciència. Així ho explicava Xavier Sanahuja a les planes de *La Veu*. Sanahuja, que havia participat en el cop, recordava com “aquella curiosa coincidència de catalans i italians, d'anar-se'n en braços dels gendarmes, em produí un sentiment de fàstic davant de tanta covardia”⁴⁹.

El passat s'havia convertit, en una i altra banda, un escenari de la lluita política. Servia per reivindicar la pròpia posició i desacreditar la de l'adversari. En efecte, el catalanisme compartia una narrativa fonamental de memòria, arrelada en una gloriosa època medieval i cimentada sobre l'heroica resistència moderna a les pretensions d'hegemonia castellana. El relat era més o menys compartit fins a finals del segle XIX. En el moment en què el catalanisme esdevenia nacionalisme polític, començaven les principals divergències interpretatives. No era només una qüestió de perspectiva històrica. En molts casos, es tractava de fets viscuts i de combats presenciats pels protagonistes de la Segona República. Era una qüestió personal. I era, també, un problema electoral.

c) La llibertat moderna i el liberalisme d'ERC i la Lliga

Tots els catalanistes demanaven i defensaven amb força les “llibertats catalanes”. El mot, de natura indefinida, havia esdevingut un tòpic reivindicatiu del nacionalisme català. Es tractava d'un concepte carregat d'emotives ressonàncies històriques. ¿Què volien dir, però, els nacionalistes quan sol·licitaven abrandats la recuperació de les “llibertats” i es conjuraven a defensar-les fins a l'extrem? Antigament, “les llibertats” consistien en els costums, els furs i les constitucions pròpies d'un territori, que el monarca es comprometia a respectar. Sovint, aquestes lleis bàsiques s'havien anat conformant consuetudinàriament. El reconeixement reial de les “llibertats” protegia els ciutadans d'una tirania arbitrària i els garantia la possibilitat de viure segons la seva manera pròpia i tradicional. És evident, però, que els nacionalistes catalans del segle XX no volien ressuscitar les antigues constitucions i els rovellats usatges. Què exigien, doncs, quan sol·licitaven la recuperació de les “llibertats”?

Valentí Almirall i Prat de la Riba havien aclarit que el seu desig per Catalunya era que arribés al “self-government”⁵⁰. Utilitzaven els dos el mot anglès ja que, a despit de les seves divergències doctrinals, se sentien fortament atrets pel liberalisme de tall anglosaxó. En parlar de “les llibertats” o “la llibertat” de Catalunya, els polítics i ideòlegs del nacionalisme

---

⁴⁹ Xavier Sanahuja: “2 de noviembre de 1926”, *La Veu de Catalunya*, 2.XI.1933, p. 12.

⁵⁰ Cfr. Valentí Almirall: *Lo catalanisme*, op.cit., p. 127 i E. Prat de la Riba: *La nacionalitat catalana*, op.cit., p. 36.

català es referien, al cap i a la fi, a la mateixa cosa: a l'autonomia, a l'autopossessió de Catalunya. El Principat volia tornar a disposar de si mateix, volia autodeterminar-se. És a dir, maldava per recuperar la capacitat d'organitzar-se i de configurar-se segons la pròpia voluntat i d'acord a les lleis del propi esperit. Emprant terminologia filosòfica moderna, podríem dir que Catalunya volia tornar a ser causa de si mateixa. ERC reclamava la sobirania absoluta catalana. La nació catalana era senyora complerta del seu destí, tot i que lliurement decidís integrar-se en un projecte comú i federal espanyol. La Lliga Regionalista reiterava també la sobirania espiritual de Catalunya i, a nivell polític, des de bell antuvi havia assenyalat com a objectiu fonamental de la seva existència la consecució de l'autonomia.

La vindicació de "les llibertats catalanes" havia portat sovint a una crítica del liberalisme vuitcentista espanyol, d'enrocada mentalitat centralista. De vegades, s'havia identificat liberalisme i centralisme. Aquest aparellament ofería al tradicionalisme bona artilleria per carregar contra el sistema doctrinal liberal. "Quan és cert que la llibertat dels pobles és antiga i la tirania moderna! –afirmava Torras i Bages-. Quina diferència entre el pacte social rousseaunià, quimèric i tirànic, i el pacte social, que podem dir escolàstic, eixit del desenrotllament històric dels pobles i font de la vera llibertat política"⁵¹. "És curiós –apuntava Manuel Brunet- que en el nostre temps, quan més es parla de la llibertat més fàcilment és oblidat el que antigament en deien "les llibertats". Deu haver nascut molt malaltís el concepte liberal de llibertat quan veiem que no pot resistir les llibertats"⁵².

La gran aportació d'Esquerra Republicana de Catalunya consistia, segons els seus dirigents, en haver desfet una falsa contraposició que, en alguns moments, havia dominat la història política del segle XIX espanyol. L'Esquerra, seguint l'estela dels federals catalanistes, havia superat el plet entre la llibertat individual i la llibertat de les nacionalitats. El partit recollia els pressupòsits antropològics i socials del liberalisme il·lustrat i revolucionari. Propugnava, per tant, l'emancipació humana: llibertat de pensament i consciència, llibertat política i social en un sistema democràtic. Al mateix temps, però, projectava aquests drets liberals d'autodeterminació individual sobre el subjecte col·lectiu català. Defensava així l'emancipació política de la nació catalana i s'oposava a l'esperit jacobí que havia caracteritzat sovint el liberalisme espanyol. Igual que l'individu havia de ser director de la seva vida, també la nació havia de poder orientar lliurement la seva existència.

De res servia la llibertat nacional si en el seu interior es mantenien situacions d'injustícia o regnava un règim que no respectés els drets individuals. ERC proposava la llibertat de la

---

⁵¹ Torras i Bages: *La tradició catalana*, op.cit., p. 161.

⁵² Manuel Brunet: "Les llibertats i la llibertat", *La Veu de Catalunya*, 26.III.1935, p. 1.

nació i l'alliberament espiritual i social dels seus individus. En un acte commemoratiu de la implantació de la República, Macià “va fer constar que en proclamar la nostra llibertat col·lectiva, proclamava també la nostra llibertat individual, car no es comprèn una sense l'altra”⁵³. Aiguader recordava que el que movia el seu partit no eren “solament les llibertats d'un poble, sinó de cada home d'aquest poble”. “L'Esquerra és Catalunya que reivindica els seus drets, però els reivindica per a conhort i deslliurança dels catalans”⁵⁴. D'acord al projecte d'ERC, la “deslliurança” del poble català implicava, en primer lloc, l'emancipació de la tutela eclesiàstica. Sobretot, però, consistia en l'anivellació social, la universalització de l'ensenyament, la mitigació de les diferències de classe, la supressió d'estructures sociolaborals injustes i el combat de l'explotació. ERC es movia entre el liberalisme doctrinari de tall il·lustrat i burgès i la fascinació davant el sistema redemptor socialista.

La falla que distanciava ERC de la Lliga no es trobava en el territori de “les llibertats catalanes”, que ambdós partits reivindicaven. L'escletxa apareixia en l'àmbit de “les llibertats dels catalans”. La divergència es trobava en la interpretació de la llibertat individual en el si d'una Catalunya lliure. Seria massa simple i poc rigorós concloure que ERC representava el liberalisme genuí a Catalunya. És coneguda la polisèmia del mot liberal al llarg de la història i els matisos diferents que pren en cada territori. Pel que respecta a l'àmbit econòmic, per exemple, la Lliga es trobava molt més a prop de l'ortodòxia liberal que l'Esquerra, mentre que en temes de consciència o culte, ERC entroncava millor amb el laïcisme combatent de la tradició liberal. Podríem dir que ambdós partits tenien una orientació liberal. L'esquerra nacionalista, però, s'inspirava més en el liberalisme francès, proactiu i legislador, tendent a fer de la ideologia liberal el paradigma estructurador de la vida social. La dreta catalanista, en canvi, prenia com a model el liberalisme britànic, menys estatista, entès sobretot com a limitació del poder i de la interferència de forces alienes en la vida pròpia. ERC era un partit liberal, però amb un fort segell socialitzant, esculpit pels sectors sindicalistes i pels intel·lectuals afins al socialisme que anidaven a la formació. Doctrinalment, la Lliga era un partit liberal, però el seu liberalisme es veia sovint matisat a la pràctica pel tradicionalisme catòlic d'una part de les seves bases.

El polimorfisme de la bandera de la llibertat queda palès en que tant lliurepensadors com catòlics fervents se l'apropriaven. En la seva encíclica *Libertas Praestantissimum*, Lleó XIII havia presentat l'Església com una defensora secular de la vertadera llibertat antropològica i de les històriques llibertats civils i polítiques⁵⁵. Torras i Bages s'aixoplugava precisament

---

⁵³ Cfr. *La Humanitat*, 15.IV.1933, p. 2.

⁵⁴ J. Aiguader i Miró: “Després del 14 d'abril”, *La Humanitat*, 22.IV.1933, p. 3.

⁵⁵ Cfr. Lleó XIII: *Libertas Praestantissimum*, n. 1, 9 i 10. El Papa explicava, per exemple, com l'Església havia recomanat la desobediència davant les lleis contràries al bé, defensant així el poble de les arrogàncies tiràniques

sota l'ombra d'aquesta encíclica per sostenir els seus postulats regionalistes i presentava també el cristianisme com a progenitor principal de la llibertat, tot recordant les llibertats civils que floriren a Catalunya al període medieval⁵⁶. Joaquim Pellicena escrivia a les joventuts de la Lliga que “en defensar avui aquestes essències [de la civilització cristiana], defenseu també, joves de Catalunya, la causa suprema de la llibertat humana, amb tota la seva eficàcia creadora”⁵⁷, mentre que Cambó proclamava en un míting que “solament amb un règim de llibertat pot viure i pot prosperar una societat cristiana, perquè llibertat i cristianisme és la mateixa cosa”⁵⁸.

La Modernitat europea fou, en el fons, un gran diàleg i un plet centenari sobre la qüestió de la llibertat. Un dels eixos vertebradors de la cultura intel·lectual moderna a Europa és el debat constant entre dues formes d'entendre la llibertat humana. Un corrent intel·lectual, arrelat en la tradició clàssicocristiana, considera la llibertat com la possibilitat d'assolir per pròpia voluntat la plenitud de la natura o essència personal. Un altre corrent, en canvi, entén la llibertat principalment com a emancipació. La història de la Modernitat pot llegir-se com una progressiva emancipació antropològica dels condicionaments naturals, de l'autoritat religiosa, de les estructures socials i de la dependència divina. Aquestes dues formes d'interpretar la llibertat poden resseguir-se amb facilitat en la història europea. Cal dir, però, que fins a la postmodernitat, la diferència teòrica entre una concepció i una altra no era insalvable i, fins i tot, en molts punts era convergent.

La doctrina cristiana clàssica sobre la llibertat, de formulació escolàstica i d'ascendència clàssica, l'entén com la possibilitat humana d'elegir i dur a la pràctica la plenitud del propi ésser. La llibertat seria, doncs, la capacitat humana d'autodeterminar-se envers la pròpia plenitud. Una plenitud, però, que no decideix únicament la creativitat i l'arbitrarietat del subjecte, sinó que està indicada com a potencialitat en l'estructura ontològica de l'ésser. La llibertat és, doncs, la possibilitat d'escollir el bé (la plenitud de l'ésser) en cada acció⁵⁹. Lleó XIII argumentava en l'encíclica esmentada perquè l'elecció del mal encaminava cap a l'alienació, i ho feia d'una manera en la qual s'hi entrellucaven interessants ressonàncies kantianes. Explicava el pontífex que una persona, quan obra mogut per un agent exterior,

---

dels governants. També l'Església es mostrava receptiva davant el desig d'alliberament d'un poble davant “d'una potència estrangera o d'un tirà” i assegurava que “l'església sempre va ser fidel defensora de les llibertats cíviques moderades. Ho demostren sobre tot les ciutats d'Itàlia, que van assolir, sota el règim municipal, prosperitat, riquesa i nom gloriós” (Ibid, n. 34) .

⁵⁶ Cfr. Torras i Bages: *La tradició catalana*, op.cit., pp. 112s, 128.

⁵⁷ Joaquim Pellicena: “Els deures de la joventut”, *La Veu de Catalunya*, 4.V.1935, p. 10

⁵⁸ Discurs de F. Cambó en la inauguració d'un local de la Lliga a Sitges. Cfr. *Veu de Catalunya*, 15.X.1935, p. 13

⁵⁹ Precisament per ser invitació i no imperatiu, per ser possibilitat i no obligació, comporta també l'opció d'elegir malament, de triar el mal (és a dir, allò que va en contra de la pròpia natura tal com Déu l'ha volguda).

no és senyor de si mateix, sinó esclau. La persona és un ens racional. “Cuando obra según la razón, actúa en virtud de un impulso propio y de acuerdo con su naturaleza, en lo cual consiste precisamente la libertad”. En canvi, quan elegeix el mal, “obra al margen de la razón, y actúa entonces lo mismo que si fuese movido por otro y estuviese sometido al dominio ajeno”⁶⁰. La llibertat consistia en la realització de la pròpia veritat. La doctrina catòlica sostenia, al mateix temps, que el mal no tenia drets socials i que l'error no podia ésser protegit jurídicament. Per això, l'Església constrenyia la llibertat de pensament, d'expressió i de culte, que només podien ésser tolerats en circumstàncies determinades per evitar mals majors.

El prevere Carles Cardó assenyalava com la concepció de la llibertat predominant en ambients republicans, no s'allunyava tant d'aquesta concepció catòlica. En realitat, argüïa l'autor en un article publicat en el període de discussió de la Llei de Congregacions Religioses, si els republicans volien foragitar els religiosos de l'ensenyament era perquè consideraven que no ensenyaven la veritat. És a dir, concloïa Cardó, els sectors catòlics i els sectors laïcistes compartien en la pràctica la idea que “la llibertat només és per a la veritat i el bé; l'error i el mal no tenen cap dret”⁶¹. La suposada neutralitat de l'Estat i l'absoluta llibertat d'opinió quedaven sepultats en els llibres doctrinals del liberalisme clàssic il·lustrat.

En el fons, la semblança entre la concepció filosòfica moderna i escolàstica de la llibertat era més gran del que hom podia imaginar si només atenia al combat ideològic en l'espai públic i a la divergència moral en la vida pràctica. Els drets individuals que proclamava la Revolució Francesa estaven basats també en la natura humana. “La llibertat és aquella facultat en virtut de la qual correspon a l'home fer tot allò que no contraria els drets dels altres. Té per base la naturalesa; per regla, la justícia; per protecció, la llei”, es podia llegir a la Constitució francesa del 1793⁶². Sorprenent per la seva semblança amb l'argumentació de Lleó XIII és la definició de llibertat proposada per Pi i Margall: “la llibertat consisteix en el fet d'estar la nostra voluntat determinada per la nostra intel·ligència, i no una força exterior, sinó la força d'aquesta intel·ligència mateixa, la fa la realitzadora dels destins de l'espècie”⁶³.

El problema no estava fonamentalment en la definició o l'hermèutica de la llibertat, ja que tant la concepció moderna com l'escolàstica tenien, en el fons, un deix objectivista, que vinculava el desenvolupament humà reeixit a la fidelitat a la seva naturalesa. El tema no era

---

⁶⁰ Lleó XIII: *Libertas Praestantissimum*, n. 5.

⁶¹ Carles Cardó: “Esquerres amb idees de dreta?”, *La Veu de Catalunya*, 25.V.1933, p. 1.

⁶² Cfr. Valentí Almirall: *Lo catalanisme*, op.cit., p. 124.

⁶³ Cfr. Isidre Molas: *Ideari de Francesc Pi i Margall*. Edicions 62, Barcelona, 1965, p. 86.

tant la interpretació de la llibertat, sinó més aviat l'hermèutica de la natura humana. La divergència es feia present en el moment de definir en què consistia l'essència humana i les seves finalitats. Sobretot, la ruptura esclatava a l'hora de concretar qui era intèrpret autoritzat de la natura humana. El plet, al cap i a la fi, era sobre l'autoritat. La Modernitat és la història de la progressiva crisi de l'autoritat heterònoma. El que defensaven els liberals era que la tasca d'interpretar la pròpia natura i les finalitats de la pròpia vida corresponia a la racionalitat de cadascú, a la seva consciència autònoma. Aquesta era la pedra de toc: l'autonomia i l'emancipació de la racionalitat humana de qualsevol autoritat externa, especialment eclesiàstica. El subjecte era l'únic intèrpret legítim de la seva veritat personal, i ningú podia imposar-li una concepció diferent del món o de la vida de la que ell havia descobert a través de la seva racionalitat crítica i, molts cops, empírica. Aquesta autonomia crítica de la raó havia de ser la base de la societat liberal i del progrés humà, tal i com argumentava a les pàgines de *La Humanitat* Josep A. Trabal: "Racionalitat, ço és, llibertat plena de la intel·ligència per a sotmetre el món intern i extern, a la rigor d'un pensament lògic, com instrument únic del coneixement i del progrés humà. Activitat, repetim, essencialment lliure, perquè la intel·ligència, en crear un pensament dotat d'eficàcia, ni admet la tutela, ni tolera l'esclavitud. D'on es desprèn que la llibertat és condició sine qua non de tota idea eficient i progressiva"⁶⁴. Aquest postulat teòric no havia de conduir necessàriament al relativisme⁶⁵, però en la vida de la praxi aquest principi acabava desembocant en el subjectivisme i en la tendència a l'autodefinició i autoconstrucció de la persona. En aquest punt era on xocaven els dos paradigmes hermenèutics de l'ésser humà i de la seva llibertat. El magisteri cristià recordava que la racionalitat no era creadora, sinó descobridora de la veritat, expressió de Déu i transmesa a través de l'Església.⁶⁶

Deixem, però, aquesta discussió teòrica sobre els principis del liberalisme. No és el nostre objectiu donar una definició canònica i definitiva del que era liberal o no ho era. També el "liberalisme es diu de moltes maneres", és un concepte analògic en el qual s'hi han volgut encabir moltes tendències. Voldríem, en canvi, apuntar en quin sentit tant l'Esquerra com la Lliga s'entenen a si mateixes com a formacions liberals i, també, en quins aspectes els dos partits començaven a lliscar fora dels amplis marges del paradigma liberal.

⁶⁴ Josep A. Trabal: "Progrés i llibertat", *La Humanitat*, 28.I.1933, p. 1.

⁶⁵ Els liberals de tradició il·lustrada podien seguir sostenint que en la seva autonomia, el subjecte arribava a reconèixer la veritat a través de la raó crítica i lògica.

⁶⁶ "El principio fundamental de todo el racionalismo es la soberanía de la razón humana, que, negando la obediencia debida a la divina y eterna razón y declarándose a sí misma independiente, se convierte en sumo principio, fuente exclusiva y juez única de la verdad. Esta es la pretensión de los referidos seguidores del liberalismo; según ellos no hay en la vida práctica autoridad divina alguna a la que haya que obedecer; cada ciudadano es ley de sí mismo" (Lleó XIII: *Libertas Praestantissimum*, n. 12).

L'ERC es considerava un partit d'arrels liberals. Els estatuts fundacionals s'obrien amb una declaració de drets ciutadans, inspirada directament en textos similars de la Revolució Francesa. De fet, des de la tribuna política i des de la columna periodística, els quadres dirigents de l'organització republicana expressaven la seva simpatia per la revolució liberal del 1879. En els estatuts, el partit declarava "inviolables" el dret a la vida, la llibertat de consciència i culte, la llibertat d'emissió i difusió del pensament, etc. Els estatuts defensaven una estructuració social i política basada en alguns principis clàssics del liberalisme. Primerament, la divisió de poders i la igualtat davant la llei. Sobretot, però, el partit declarava expressament que la voluntat popular era la justificació única de tota sobirania i autoritat. Es proclamava "el reconeixement de la voluntat popular en la forma que determinin les lleis com a única font de dret i origen exclusiu i legítim de Poder"⁶⁷.

Aquest darrer plantejament, com l'enfoc sobre altres drets cívics, col·lisionava amb la interpretació de la llibertat i de l'ordre social sistematitzada per la tradició cristiana. En efecte, el magisteri pontifici havia acceptat la democràcia com un possible sistema de govern sempre que reconegués que la font última de sobirania era l'autoritat divina i que adequés les normes de la vida social a la veritat divinament revelada. La difusió de l'error i la seva consolidació estructural no podien tenir drets. En alguns casos, com a màxim i com a mal menor, podien obtenir tolerància⁶⁸. El liberalisme revolucionari havia vist en l'Església catòlica un arcbotant decisiu de l'antic sistema social i, per tant, li havia declarat guerra oberta. Per altra banda, l'Església havia experimentat històricament i intuïa teòricament la bel·ligerància liberal en front dels plantejaments i la vida eclesial, i rebutjava obertament molts dels seus principis doctrinals. Per això, els partidaris d'un sistema social autofonamentat, emancipat de tuteles d'autoritat i basat en l'autonomia vital dels ciutadans, declaraven com a condició indispensable de llibertat sociopolítica l'absoluta neutralitat religiosa de l'espai públic. Més encara, la desaparició completa de les influències i les manifestacions religioses de l'espai civil. Com explicava Jaume Aiguader, "les lleis laiques per a nosaltres i per a tots els republicans esquerrans, són inexcusables, imprescindibles"⁶⁹.

Els membres d'ERC eren partidaris, doncs, d'un liberalisme a la francesa, actiu, bel·ligerant, impulsat des de l'Estat (objectivació de la voluntat popular). El liberalisme no era, en aquest cas, una simple limitació del camp d'acció de l'autoritat política o religiosa, sinó una proposta positiva d'organització social i de capteniment individual. El liberalisme volia concretar-se en una cultura sociopolítica determinada i esdevenia una antropologia.

---

⁶⁷ Cfr. *La Humanitat*, 27.II.1934, p. 5.

⁶⁸ Cfr. Lleó XIII: *Libertas Praestantissimum*, n. 32.

⁶⁹ J. Aiguader i Miró: "Contra confusionismes i fosquedats", *La Humanitat*, 12.VIII.1933, p. 1.

Una antropologia del reeiximent personal en un ambient d'autonomia i emancipació. Proposava un home nou, autodefinit, brunyit a través del treball i de la formació intel·lectual. El liberalisme a la francesa era un humanisme orientat a una plenitud personal mundana i immanent. Es tractava d'una antropologia política que assenyalava el camí d'una excel·lència vital assolida per mitjà de la lliure racionalitat, la participació en els afers de la comunitat i l'exercici de les virtuts cíviques i personals. Els liberals del segle XX defensaven el sufragi universal com a forma indiscutible d'autodeterminació personal i social.

Ara bé, el liberalisme d'Esquerra Republicana tenia també els seus límits. I no es tractava de simples matisos de concepte. De fet, el liberalisme burgès i parlamentari es trobava en un moment difícil, d'impàs. El camp on el partit republicà va allunyar-se més dels plantejaments del liberalisme de tall francès fou en el seu posicionament econòmic. Antoni Rovira i Virgili era clar al respecte. Rebutjava “el vell concepte de la propietat privada” i reivindicava la “igualtat dins la llibertat. Per això rebutgem alhora el liberalisme clàssic, que vol fer ciutadans lliures amb homes desiguals, i el col·lectivisme dictatorial, que pretén fer homes iguals sense ciutadania lliure”⁷⁰. A nivell socioeconòmic el partit es movia en una ambigüïtat pendular, però, en els seus documents, apuntava a llarg termini vers la col·lectivització de la propietat. Era un partit socialitzant i obertament partidari de la intervenció estatal. Estava lluny, per tant, dels principis de complerta llibertat econòmica i de la defensa de la llibertat privada que havia enarborat el liberalisme vuitcentista.

Des de la Lliga s'acusà els republicans de traïr els principis liberals per voler imposar, precisament, una versió bel·ligerant i estreta del liberalisme⁷¹. El partit nacionalista conservador es considerava a si mateix com a liberal. El prevere Carles Cardó defensava a *La Veu* que el catolicisme no era incompatible amb el liberalisme⁷². Ho era, només, amb alguna de les seves interpretacions⁷³. De fet, dirigents i pensadors pròxims a la Lliga

⁷⁰ A. Rovira i Virgili: “L'obrerisme”, *La Ciutat*, 7.XII.1934, p. 1.

⁷¹ Així, Manuel Brunet denunciava els entrebancs contra la pràctica religiosa en nom del laïcisme i de la llibertat: “En nom de la llibertat s'atacava la llibertat més noble de l'home: la de la seva consciència. En nom de la llibertat eren comesos sacrilegis i destruccions de temples. En nom de la llibertat la majoria dels pobles es venien privats de fer les venerades processons de Setmana Santa”. (Manuel Brunet: “La setmana santa”, *La Veu de Catalunya*, 27.III.1934, p. 1).

⁷² Cardó defensava la legitimitat catòlica del sufragi universal i, al mateix temps, acusava els suposats liberals republicans de traïr l'essència del liberalisme, és a dir, el respecte a l'autonomia individual: “Ja fóra hora que s'acabessin aquestes confusions que han creat conflictes seriosos i motivat persecucions injustes. No costaria gens de demostrar amb textos papals copiosos que els règims d'opinió popular, dintre de límits prudents, són perfectament acceptables en la més estricta ortodòxia. Com tampoc no caldria la penetració del geni per a palesar que el laïcisme d'Estat és, a fi de comptes, un sistema persecutori, absolutament incompatible amb el sentit que a la paraula ‘liberalisme’ han donat els mateixos laïcistes durant l'època de demanda”. (C. Cardó: “Liberalismes”, *La Veu*, 22.II.1935, p. 10).

⁷³ “És evident que entre aquestes doctrines n'hi ha d'incompatibles amb l'ortodòxia catòlica i n'hi ha, en canvi, que s'hi poden acordar perfectament”. (C. Cardó: “Liberalismes”, *La Veu*, 22.II.1935, p. 10).

reiteraven que la llibertat i la democràcia eren realitats que es desprenien naturalment del cristianisme⁷⁴. Cal recordar, a més, que la Lliga no era un partit catòlic, sinó aconfessional, tot i que molts dels seus seguidors fossin catòlics. També hi havia, però, dirigents i ideòlegs de la formació que no tenien un sentiment religiós viu o que vivien en pràctic desacord amb els principis catòlics. El partit no havia nascut amb una finalitat religiosa, i els afers religiosos no van preocupar excessivament les seves elits fins a la República. En qüestions morals, el partit seguia, com hem vist, un camí d'àmplia tolerància⁷⁵. Defensava a nivell discursiu i teòric la vigència dels principis culturals cristians, però advocava per deixar un important marge d'autonomia en la vida individual dels ciutadans. El seu liberalisme era, per tant, de tall britànic⁷⁶, més passiu que positiu. Consistia en limitar la intervenció i la ingerència del poder en la vida i l'activitat privada dels ciutadans.

Francesc Cambó assegurava en un míting que “he estat sempre i no puc deixar d'ésser demòcrata i liberal”⁷⁷. Joan Esterlich, secretari de Cambó i un dels principals ideòlegs del partit, apuntava l'humanisme liberal de la Lliga. “La Lliga és un partit liberal, en el millor concepte del mot, perquè no concentra en l'Estat, ni menys en el Partit, les finalitats essencials de l'home. On l'Estat és totalitari, l'home no pot ésser total”⁷⁸. Aquest era un punt clau en l'autocomprensió liberal de la Lliga. En els seus discursos i en els seus escrits, els dirigents o inspiradors ideològics del partit sostenien que tenien una reverència sagrada per la individualitat de cada ésser humà i que la finalitat de tota vida social era la felicitat de la persona. L'individu, i no l'Estat, havia de ser el centre de la vida política i econòmica. Per això, des dels rengles regionalistes es bescantava el totalitarisme, fos d'esquerra o de dreta. En aquest sentit es posicionà reiteradament Carles Cardó des de les pàgines de *La Veu de Catalunya*. “La distinció entre feixisme i comunisme és més aparent que real –assegurava. No va gaire més enllà d'una diferència d'indumentària. Tot estriba a determinar si el valor màxim damunt la Terra és la persona humana o l'Estat polític”, escrivia el 1936⁷⁹. Des de *La*

---

⁷⁴ “La democràcia és, com he dit altres vegades, la concreció política del cristianisme.” (J. Pellicena: “El capvespre de la democràcia?” *La Veu de Catalunya*, 6.II.1934, p. 1; “Déu ens vol lliures. En el regne de déu, segons Berdiaeff, no hi entren els esclaus; Déu no acull sinó els homes lliures.” (J. Esterlich: *Fènix o l'esperit de la Renaixença*, op.cit., p. 201); El “dret a l'oposició, a la controvèrsia, al diàleg, que és la concreció política de la norma àuria del cristianisme (...)” (J. Pellicena: “Llibertat i autoritat, democràcia i dictadura”, *La Veu de Catalunya*, 15.III.1934, p. 1).

⁷⁵ Els seguidors catòlics del partit podien trobar justificació d'aquesta alta tolerància civil en les declaracions eclesials que permetien la pràctica i l'extensió de l'error moral i doctrinal per evitar mals majors.

⁷⁶ Prat de la Riba havia mostrat la seva simpatia pel liberalisme anglosaxó: “La llibertat anglesa és la veritable llibertat, és el *self-government*, o govern de si mateix, reconegut als homes, a les corporacions, als municipis, a totes les entitats socials”. (E. Prat de la Riba: *La nacionalitat catalana*, op.cit., p. 36.

⁷⁷ Discurs de Cambó en la inauguració d'un local de la Lliga a Sitges, *La Veu de Catalunya*, 15.X.1935, p. 13.

⁷⁸ Joan Esterlich: “L'Assemblea de la Lliga”, *La Veu de Catalunya*, 15.III.1935, p. 10

⁷⁹ C. Cardó: “El veritable dilema”, *La Veu de Catalunya*, 3.IV.1936, p. 9. Uns mesos abans havia escrit: el Cristianisme té a la base de la seva concepció de l'home i de la societat aquestes dues idees: la persona humana té destinacions i drets resultants d'elles que desborden les finalitats de l'Estat; i segona, l'autoritat és

Veu de Catalunya, els quadres de la Lliga es van oposar amb contundència a les vel·leïtats feixistes que prenien altres sectors de la dreta espanyola, rebutjaren netament la instauració de qualsevol dictadura i van defensar la democràcia⁸⁰.

Per altra banda, és evident que a nivell econòmic, la Lliga era un partit molt més liberal que l'ERC. Com ha quedat palès en la introducció històrica d'aquest treball, defensava la propietat privada i la lliure iniciativa com a motor de tota riquesa i progrés econòmic. “Hom no ha trobat encara un substitutiu equivalent de la lliure iniciativa particular, com a desvetllador d'energies i propulsor d'activitats”⁸¹, afirmava el programa del partit l'any 1933. A despit dels pronunciaments en favor d'una revisió moderada del règim econòmic i de l'actitud partidària del proteccionisme parcial, el discurs de la Lliga Regionalista seguia essent a nivell econòmic netament liberal i partidari d'un règim de lliure economia.

La Lliga era per tant, un partit liberalconservador. El conservadorisme d'alguns membres del partit i les seves concommitàncies amb alguns plantejaments tradicionalistes podien portar fàcilment alguns membres d'altres branques liberals a titllar d'antiliberals alguns posicionaments de la formació. En efecte, el partit no feia bandera explícita d'algunes reivindicacions típiques del liberalisme vuitcentista com el laïcisme o la llibertat de consciència i cultes. A més de la tendència a encarrilar la llibertat segons els principis catòlics, la relació teòrica entre fet nacional i voluntat popular prenia una articulació que no sempre era del tot d'acord amb els principis liberals d'absoluta autodeterminació ciutadana. El mateix Esterlich, que definia la Lliga com un partit liberal, assegurava que “el nostre catalanisme és reacció històrica contra l'antihistorisme revolucionari” i explicava la importància que la voluntat popular s'adeqüés a la consciència, a les peculiaritats històriques i a les “essències permanents” del poble català. La sobirania dels catalans sobre la seva nació semblava, doncs, tenir com a límit una Tradició, una història i una essència que hom no devia revocar. “Els catalanistes anti-històrics volen refer Catalunya sense Catalunya i, àdhuc,

---

essencialment una “servidora” de les persones individuals, que facilitant-los la solució als problemes d'aquesta vida, les ajudi a resoldre venturosament els de l'altre. No us caldrà apregonar gaire en aquestes idees per a veure-hi una incompatibilitat essencial amb tota dictadura com a règim permanent”. (C. Cardó: “Dreta? Esquerra?”, *La Veu de Catalunya*, 29.XI.1935, p. 10).

⁸⁰ “Per fort que sigui el corrent feixistic, per triomfant que sembli a una gran part d'Europa, no vacil·lem nosaltres a foragitar la violència de les nostres lluites polítiques, no vacil·lem nosaltres a defensar la democràcia parlamentària que no és sinó l'organització de la convivència, no vacil·lem a reconèixer l'eficàcia conservadora del sufragi universal”. (J. Pellicena: “El capvespre de la democràcia?”, *La Veu de Catalunya*, 6.II.1934, p. 1).

⁸¹ “Estem convençuts que el capitalisme ha representat des del punt de vista economicosocial, un enorme progrés, gràcies al qual, el nivell moral i material de les classes treballadores ha estat considerablement elevat”. (Cfr. Programa del Partit Lliga Catalana, Cfr. *La Veu de Catalunya*, 5.II.1933, p. 2).

contra Catalunya. Nosaltres creiem, per contra, que cal formar Catalunya amb Catalunya, sols amb Catalunya, però amb tota Catalunya”⁸².

---

⁸² J. Esterlich: *Fènix o l'esperit de la Renaixença*, op.cit., p. 239. Esterlich demostra també un aristocratismes nietzschian o orteguian que menysprea “el poble”: “Prou sabem que el predomini del Seny és essencialment aristocràtic. Com també sabem que ho és, el domini de la justícia, i de la veritat, i de la bellesa. La plebs multitudinària no té cap concepte de la justícia, ni de la veritat, ni de la bellesa. Però una forta consciència de poble troba, i eleva, les seves seleccions representatives, perquè realitzin aquests conceptes. Deixar-se emportar superficialment per la plebs és traïr la més profunda consciència del poble”. (Ibid., p. 235) De tota manera, Esterlich defensava explícitament les benevolències i la primacia del règim liberal parlamentari. (Ibid., p. 242)

2. Els escriptors del poble

a) Àngel Guimerà, símbol de Catalunya

Hem vingut parlant, en pàgines anteriors, de l'atenció oficial i mediàtica que havien rebut alguns precursors i iniciadors de la Renaixença com Aribau, Cabanyes, Rubió i Ors, etc. Tanmateix, molt més conegut i estimat que tots ells era Àngel Guimerà (1845-1924). El poeta i dramaturg era considerat un gran literat, però, a més, un patriota model, un símbol nacional i una expressió del catalanisme popular. Els diaris servaven el seu record i commemoraven anualment el seu traspàs amb articles d'homenatge. Així recordava la seva significació política *La Veu*: “Com és sabut, Àngel Guimerà era un gran patriota. El poble el venerava perquè ell també sabia estimar-lo. (...) En els seus darrers temps esdevingué una figura simbòlica. Bastava la seva presència en un acte catalanista perquè hi hagués una forta vibració patriòtica. Ha estat, segurament un dels homes més populars de Catalunya”¹.

L'articulista es referia, en concret, a la seva força simbòlica durant el període de la Dictadura. A *La Humanitat*, Agustí Collado repetia la mateixa idea. En el moment en què Catalunya s'havia vist sotmesa i reprimida, Guimerà havia esdevingut la veu del poble català, la seva expressió metafòrica i fidel. En realitat, argumentava l'articulista, el poeta i dramaturg havia sintonitzat sempre d'una manera particular amb el poble. Aquest el considerava un d'ells. “Era, com nosaltres, com els veritables catalans, un home que tenia un amor pur a la terra que tant estimava. Guimerà duia terres enllà, per obra de la seva ploma i el seu pensament, els costums, l'instint –sempre noble i humà–, els fets, la sang, l'emoció i els sentiments d'uns homes i d'unes dones fills tots del cor gran d'aquella regió que odiaven i envilien els que res no sabien dels sentiments”². De fet, Guimerà havia estat ja consagrat com a símbol del catalanisme anys enrere. L'any 1909, una multitud va recórrer els carrers de Barcelona en honor seu fins a Montjuïc, on fou inaugurat un monument en honor d'un dels seus personatges literaris, Manelic³.

Com succeïa sovint en la memòria cívica republicana, el record de Guimerà era viu i era viscut. Molts l'havien vist, molts conservaven les imatges del seu funeral, alguns recordaven converses i moments compartits. Aquells que remembraven en articles la seva figura explicaven anècdotes, situacions i tertúlies compartides. Un periodista de *La Humanitat*

¹ J. Civera i Sormani: “L'onzè aniversari de la mort d'Àngel Guimerà”, *La Veu de Cat.*, 18.VII.1935, p. 10.

² Agustí Collado: “Guimerà, símbol”, *La Humanitat*, 18.VII.1932, p. 8.

³ Cfr. S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., pp. 174-177.

esmentava com a Guimerà li plaïa la conversa amb els obrers i la sorpresa que s'endugué el literat un dia que trobà recelós i estrany el grup amb qui dinava sovint a una taverna. Els preguntà el motiu d'aquell capteniment, i ells li respongueren: “Veurà. Fins avui no havem sabut que vostè és el senyor Guimerà. I, francament, què deu pensar de nosaltres!”⁴.

L'afecte per Guimerà era transversal, però trobava un ressò especial en l'esquerra. *La Humanitat* recordava el seu republicanisme i les seves indestructibles conviccions democràtiques⁵. “L'escriptor del poble” havia declinat sempre les mercès de la Monarquia. Amb motiu del novè aniversari de la seva mort, el diari republicà assegurava que Catalunya recordaria sempre “la seva obra literària, fecunda, humana, vibrant tota ella d'emoció i sentiment. I recordarà els seus anhels patriòtics, el seu fervor catalanista i les seves profundes conviccions republicanes. República i Autonomia eren els seus dos ideals”⁶. Tot i això, l'estimació per la seva figura abastava tots els sectors socials. “Potser mai s'ha donat el cas de l'home que ocupa un lloc preeminent i que no té enemics. Guimerà no el tenia. Guimerà era venerat per tothom”, s'escrivia des de l'esquerra⁷. “Quan va morir en Guimerà, el van plorar tots els qui l'estimaven; i com que l'estimaven tots els catalans, el va plorar tot Catalunya”, es deia sense recança a la dreta⁸. Els darrers anys de Guimerà i la seva resistència a la Dictadura havien engrandit encara més la seva figura i li havien facilitat el camí de la glòria nacional futura.

Des de *La Veu* es lloava l'impuls que havia donat al catalanisme. Ell havia insuflat un alè novell als Jocs Florals i havia rescatat literàriament les grans figures de la història catalana. Havia cantat la pàtria i la seva història amb el cor, “com una cosa viva, carn de la nostra carn i sang de la nostra sang”. “Per ell ens hem vist grans veient-nos per primer cop tal com fórem”⁹. Havia donat rostre i sentiment a la pàtria: Les seves composicions havien estat pregonament humanes, perquè s'havien capbussat fins al fons en la medul·la de la tremolant condició humana. “Tot en la seva poesia és vital. Les alegries i les queixes surten del cor, les rialles alegren l'espai, els sanglots ennueguen, les llàgrimes escalden els ulls, els besos de passió deixen la pell sagnant i dolorida”¹⁰.

---

⁴ A.R.: “El vuitè aniversari de la mort d'Àngel Guimerà”, *La Humanitat*, 18.VIII.1932.

⁵ A.R.: “El vuitè aniversari de la mort d'Àngel Guimerà”, *La Humanitat*, 18.VIII.1932.

⁶ “Àngel Guimerà”, *La Humanitat*, 23.VIII.1933, p. 1.

⁷ Agustí Collado: “Guimerà, símbol”, *La Humanitat*, 18.VII.1932, p. 8.

⁸ J. Civera i Sormani: “L'onzè aniversari de la mort d'Àngel Guimerà”, *La Veu de Cat.*, 18.VII.1935, p. 10.

⁹ Lluís Via: “La personalitat de Guimerà”, *La Veu de Catalunya*, 17.VII.1932, p. 4.

¹⁰ Ibidem.

Guimerà havia esdevingut, a més, un fabulós representat de Catalunya al món. *La Humanitat* es referia a ell com “el plorat autor que ha fet universal el nom de Catalunya”¹¹, mentre que *La Veu* apuntava com les seves obres, “traduïdes a altres llengües, han tramès l’espiritualitat de Catalunya fronteres enllà, per arreu del món civilitzat”¹². Tot això, a més del record del seu caràcter franc i fraternal, no impedièn, però, que la seva commemoració es limités principalment als articles en diaris i a una visita reduïda a la seva tomba en l’aniversari del seu traspàs. El 1934, amb motiu del Xè aniversari, la comitiva fou més nombrosa i hi participaren representants del món polític, cultural i artístic. Fou impossible, però, que en més de cinc anys de vida republicana a Barcelona, se li aixequés un monument. Expliquem breument aquesta història.

Tenim constància que, a principis del 1932, hi havia constituïda una comissió promonument a Àngel Guimerà¹³. Estava formada per representants de les entitats culturals de la ciutat i hi tenien també veu i vot la Generalitat i l’Ajuntament. La Comissió executiva estava presidida pel polític regionalista Lluís Duran i Ventosa. El març del 1932, la Comissió entregava a l’alcalde de Barcelona una proposta per honorar la memòria de l’escriptor¹⁴. No es tractava d’un monument típic i senzill. Es proposava erigir un conjunt monumental a la plaça resultant de l’encreuament entre Balmes i el Passeig Bonanova. El complex monumental tenia un plantejament fortament arquitectònic. Aprofitant el desnivell del terreny i la perspectiva que oferia el carrer Balmes, els dissenyadors proposaven construir una gran plataforma en forma de proa, que faria les vegades de Plaça. A l’extrem de la plataforma, en la seva part més alta, de cares al carrer de Balmes, hi hauria un artístic i monumental pal de bandera. El robust màstil sostindria una senyera onejant. Aquest obelisc estilitzat, de 30 metres d’alçada, estaria flanquejat per xiprers. A cada costat del pal estaven previstos també grups escultòrics. L’un, al·legoria de l’ideal literari i poètic de Guimerà. L’altre, símbol del seu ideal polític. A més, a les escales que portarien a la part més alta de la plataforma, hom havia col·locat estàtues recordant quatre obres dramàtiques: *Gala Plàcidia*, *Terra Baixa*, *La Reina Vella* i *La Baldirona*. En un altre indret de la plataforma, havien de situar-se dues grans figures escultòriques representant els poemes “L’any mil” i “La fi del comte d’Urgell”.

El projecte era agosarat i espectacular. La Comissió va comunicar a l’Ajuntament que estava disposada a fer-se càrrec econòmicament dels elements artístics del conjunt. A

¹¹ “A la memòria d’Àngel Guimerà”, *La Humanitat*, 17.VII.1934, p. 8.

¹² Lluís Via: “La personalitat de Guimerà”, *La Veu de Catalunya*, 17.VII.1932, p. 4.

¹³ Cfr. *Diario de Barcelona*, 17.I.1932.

¹⁴ L’itinerari del monument està ben explicat en el memoràndum que la pròpia Comissió redactà l’any 1936. (Cfr. AAB, Sèrie GM, Expedient 737, “Monument a Àngel Guimerà”).

L'Ajuntament li correspondria l'arranjament de la part arquitectònica. L'any 1932, la plaça no estava encara urbanitzada. El projecte, però, va quedar estranyament embarrancat a l'Ajuntament. Al juliol del 1932, un diputat regionalista impel·lia l'Alcaldia a posar atenció en l'assumpte, i l'alcalde assegurava prendre'n nota¹⁵. Fins al març del 1934, però, no tornem a trobar referències de la qüestió als plenis municipals. En les discussions dels pressupostos municipals, Duran i Ventosa, conseller regionalista i president de la Comissió del monument, demanava que l'Ajuntament consignés 226.074 pessetes a la urbanització monumental de la plaça. Sembla, però, que la proposta tornà a quedar enlaira¹⁶. L'alcalde impulsava llavors una política de contenció de la despesa. Aviat vindria el Sis d'Octubre. Entre una cosa i altra, Guimerà, que tots lloaven com a gran literat del poble i símbol de Catalunya, va quedar sense monument. El més curiós és que fossin els regionalistes qui més interès possessin en la seva construcció. Avui, la plaça Kennedy, on havia d'haver estat situat el monument, conserva traces d'aquella curiosa proposta arquitectònica, en la qual van treballar Puig i Cadafalch, Ferran Romeu, Adolf Florensa i Nicolau Maria Rubió¹⁷. Així, per aquells que coneixen la història, l'estructura arquitectònica de la plaça actual és un record i un homenatge subliminal a la memòria de Guimerà.

b) Ignasi Iglesias, poeta dels humils

L'any 1933, pràcticament coincidint amb la commemoració del 75è aniversari dels Jocs Florals, la Generalitat feia públiques les bases dels seus premis literaris, musicals i artístics¹⁸. El govern català tenia la voluntat de donar una nova embranzida a la institucionalització de la cultura catalana. La creació dels premis "Joan Creixells" (novel·la), "Joaquim Folguera" (poesia) i "Ignasi Iglesias" (teatre) palesaven la voluntat de renovar l'estructuració cultural catalana i d'impulsar-la des del nou marc institucional autònom i democràtic. La Generalitat volia portar el timó de la vida cultural a Catalunya. En aquest punt, era fidel a la praxi política catalana seguida des de principis de segle XX. Tant la Mancomunitat com l'Ajuntament de Barcelona havien maldat per promoure i establir institucionalment la cultura catalana. No era difícil veure en la creació d'aquests premis, guardonats amb 5.000 pessetes, un contrapès i una alternativa als Jocs Florals, criticats per molts pel seu caire

---

¹⁵ APM, 335, 27.VII.1932, p. 165.

¹⁶ APB, 371, 20.III.1934, p. 63.

¹⁷ Cfr. *La Humanitat*, 28.I.1932, p. 2.

¹⁸ Cfr. "Bases de concessió dels premis literaris i musicals de la Generalitat", *La Humanitat*, 8.V.1933, p. 2.

arcaic i dominats per un patronat d'inclinació conservadora. Al llarg dels anys republicans, Josep Carner, Carles Soldevila, Josep Maria de Segarra o J. Millàs-Raurell s'emportarien alguns dels nous premis institucionals.

En aquest breu epígraf ens detindrem en la commemoració republicana del literat que donava nom al premi dramaturgic. Ens referim al “poeta dels humils”¹⁹, Ignasi Iglesias (1871-1928). Iglesias (autor de *Foc Nou*, *Cor endins*, *Cendres d'amor*, *Els vells*, *La festa dels ocells*, *El cor del poble*, etc.) es podia comptar entre els escriptors que no s'havien dirigit a una elit cultivada i crítica, sinó que havien escrit pels “humils” i els “senzills”. A aquesta dedicació, el poble hi havia correspost amb interès i afecte. Amb les seves obres, escrivia Lluís Capdevila, “d’una bellesa definitiva i total, Ignasi Iglesias trucava al cor del poble. I el poble, al qual ell no s’apropava amb un fred desig d’anàlisi, s’hi apropava amb els braços oberts, i als seus braços hi cabia tothom, obria de bat a bat el seu cor a Ignasi Iglesias, i el seguia en vida i en mort”²⁰. Una altra vegada, el seu funeral havia estat una prova de l’adhesió despertada.

Cada any, en commemorar-se el seu traspàs, seguidors i entitats cíviques s’aplegaven a la vora de la seva tomba. Existia, fins i tot, una comissió “Memòria Ignasi Iglesias”, dedicada a promoure el seu record. El 1932, al peu de la seva sepultura, un representant del CADCI va pronunciar un parlament vibrant. Va descriure Iglesias segons el paradigma del sant laic. Una santedat social, del cor, sense necessitat de rituals i oracions. El dramaturg havia estat “un apòstol dels humils”, un “home bo, tot tendresa que sabé transmetre en totes les seves obres l’emoció que arriba al cor del poble”²¹. L’orador va revelar una confiança que devia deixar impressionats els presents. Explicà que, durant la Dictadura, havia tingut l’ocasió de parlar més d’un cop amb Iglesias sobre la República Catalana. El dramaturg li havia contestat: “El vostre optimisme m’encisa, però no ho veurem. Malgrat tot, si aquest dia venturós per a la nostra Pàtria arriba quan jo hagi desaparegut de la terra, veniu-me a fer-ho saber allà on reposi”²². L’orador complia, emocionat, la promesa.

Tant emotiu però més intel·lectual i pesarós, es mostrava Lluís Capdevila poques setmanes abans de l’esclat de la Guerra Civil. Un any abans explicava que un dels seus objectius com a periodista i literat havia estat “fer un culte” de la memòria d’Ignasi Iglesias²³. Ara es planyia que el record del dramaturg havia assolit caràcter oficial, però no havia calat sinó en una petita minoria de la ciutadania. El poble que tant havia estimat

¹⁹ “A la memòria d’Ignasi Iglesias”, *La Humanitat*, 10.X.1932, p. 10.

²⁰ Lluís Capdevila: “Record d’Ignasi Iglesias”, *La Humanitat*, 13.X.1935, p. 5.

²¹ Cfr. “A la memòria d’Ignasi Iglesias”, *La Humanitat*, 10.X.1932, p. 10.

²² *Ibidem*.

²³ Lluís Capdevila: “Record d’Ignasi Iglesias”, *La Humanitat*, 13.X.1935, p. 5.

Iglesias, negligia el seu record. “El nostre poble, llastimosament, oblida massa aviat, i els seus entusiasmes i els seus fervors són foc d’encenalls”²⁴. L’escriptor reconeixia que el dia del seu aniversari es feien algunes accions commemoratives. Però eren guspires en l’aire. “Després, res”. Les seves obres completes es venien a un ritme lent. I d’aquí n’extreia Capdevila una reflexió més general i intel·lectualista. El catalanisme no podia consistir només en un sentiment, en una bullanga, en la participació en mítings polítics. “El catalanisme, per damunt de tot, ha d’ésser l’escola, la biblioteca, el llibre, la cultura”. “No és prou tenir una bandera catalana a casa: cal tenir-hi, a més a més, llibres catalans”²⁵. I entre aquests, no podien faltar les obres completes d’Iglesias.

c) Joan Maragall i Jacint Verdaguer

El poeta Agustí Esclasans no en tenia cap dubte: “Verdaguer, Guimerà i Maragall. Aquests tres noms són el Batxillerat de la nostra poesia. I no és possible escriure bé en català sense conèixer llurs obres a fons”²⁶. Hem dedicat unes pàgines a tractar el record de Guimerà. Procurarem ara glossar amb brevetat la memòria o desmemòria en l’espai públic dels altres personatges de la trinitat literària catalana. Com Guimerà, Joan Maragall (1860-1911) era també un lloc de memòria comú del catalanisme. Si Guimerà es veia especialment venerat pels republicans, Maragall ho era pel catalanisme liberalconservador. Però tothom reconeixia i lloava el seu patriotisme i el seu paper cabdal en la Renaixença catalana. Ell havia aconseguit expressar, es deia, l’ànima de la nació.

Malgrat això, Maragall només disposava d’un bust al parc de la Ciutadella, que havia esdevingut el gran dipòsit de retrats escultòrics dels autors renaixentistes. Davant d’aquest bust es va celebrar el març del 1932 un dels actes centrals del cicle commemoratiu del Centenari de Goethe, una efemèride universal que també va trobar ressò a Barcelona. Polítics, professors universitaris, literats i representants de la colònia alemanya a la ciutat es van aplegar al voltant del petit monument. Fou un acte interessant i ric en parlaments, on es va retre homenatge a Goethe tot honorat Maragall. El professor Ángel Valbuena va recordar que Maragall havia estat el gran difusor i “nacionalitzador” de l’obra de Goethe a Catalunya. Bosch i Gimpera va subratllar la sintonia intel·lectual i humana entre els dos autors. Ambdós havien estat uns enamorats de la seva nació i, al mateix temps, havien restat

---

²⁴ Lluís Capdevila: “El teatre d’Ignasi Iglesias”, *La Humanitat*, 12.VI.1936, p. 4.

²⁵ Lluís Capdevila: “El teatre d’Ignasi Iglesias”, *La Humanitat*, 12.VI.1936, p. 4.

²⁶ Agustí Esclasans: “Verdaguer”, *La Humanitat*, 8.VI.1932, p. 3.

oberts a tota excelsitud humana. Els dos havien mostrat “un cor obert a tots els sentiments humans, (...) esperit despert i pensament profund, visió excelsa de la poesia i del món, afirmació de la vida i de la seva joia, assimilació de tot el que és susceptible d’atreure i commoure l’home, vingui d’on vingui”. El duet d’escriptors celebrat s’havia disposat a “sentir les veus del passat i fer d’elles un impuls per a bastir un món nou i millor”²⁷.

Fins al final de la República ningú va pensar en què el gran poeta català es mereixia una escultura més digna a la capital de Catalunya. Al maig del 1936, un grup de regidors, responnent a una iniciativa popular, proposaven convertir en monument el que fins llavors havia estat només un bust²⁸. La guerra s’emportaria aquestes distincions tipològiques per endavant. Una altra proposta per commemorar Maragall va aixecar un cert rebombori i un incipient entusiasme, que s’acabaria esllanguint aviat. Aquest cop, però, la fundació d’un nou lloc de memòria es preveia fora de Barcelona. El temps acabaria també per diluir aquesta proposta commemorativa que, en un principi, va ser molt ben rebuda. Els seus impulsors foren el periodista Manuel Brunet i l’escultor Manolo Hugué. A finals d’agost del 1933, Brunet donava a conèixer a través de la seva columna a *La Veu* la proposta de l’escultor d’erigir un monument de proporcions colossals a Margall. L’artista preveia aixecar enmig del camp català un monument gegantí a la “vaca cega”, protagonista d’un dels poemes més populars del literat. El gran animal de pedra se situaria prop de les ruïnes d’Empúries, davant de la badia de Roses. L’escultor s’imaginava ja el monument “com un colós egipci, una muntanya de pedra”. El grandios homenatge a Maragall incorporaria també el text de la seva popular poesia. “Entre el ventre i les cames, el monument, no seria vogit, seria ple de pedra, com els monuments assiris, i en aquell lloc hi hauria la poesia a ‘la vaca cega’”²⁹.

La proposta visionària va ser rebuda amb general satisfacció. Dos mesos més tard, el *Diario de Barcelona* descrivia l’acollida favorable i unànime que havia despertat el suggeriment. “En los círculos literarios y artísticos de Catalunya se habla con máximo interés del monumento a Maragall. (...) Lo notable del caso es que lo hayan adoptado inmediatamente y unánimemente todos los catalanes”³⁰. L’autor de l’article es felicitava que Maragall, que havia estimat el seu poble sense divisions ni exclusivismes i havia estat apreciat també per tots els sectors socials, aconseguís després de mort reunir novament les voluntats dels catalans al voltant de la seva memòria. El projecte, però, mai es va dur a la pràctica. De seguida vindrien les eleccions generals, les municipals a Catalunya, els conflictes amb

²⁷ Cfr. “Davant el bust de Maragall”, *La Veu de Catalunya* (I), 23.III.1932, p. 5.

²⁸ Cfr. APM, 384, 14.V.1936, p. 106.

²⁹ Manuel Brunet: “Un monument a Maragall”, *La Veu de Catalunya*, 26.VIII.1933, p. 1.

³⁰ Joaquín M. de Nadal: “El monumento a Joan Maragall, poeta”, *Diario de Barcelona*, 4.X.1933, p. 5.

Madrid, el Sis d'Octubre... En aquell brogit polític i passional, no era fàcil concentrar l'atenció i la perseverança en cap proposta cultural.

Pocs mesos després de l'agosarat projecte commemoratiu de Brunet i Hugué, el pare Manuel Monjas publicava un llibre sobre una altra figura inesborrable de la història literària catalana. El prevere donava a conèixer la relació i l'epistolari entre Jacint Verdaguer i els monjos agustins de l'Escorial i demostrava com la intervenció d'aquests havia servit per trobar una solució al conflicte entre el poeta i el Bisbat de Barcelona. Verdaguer (1845-1902) era una figura celebrada i incòmode per a tots. A uns, els mortificava la seva ordenació sacerdotal i la seva ingent poesia pietosa. Als altres, els disgustava la seva postura rebel i el seu xoc amb la Jerarquia de l'Església.

Tothom reconeixia, però, el seu paper substantiu en la Renaixença i en la recuperació del català com a llengua literària viva i culta. Ell era el pare del català modern, ell havia rescatat de les muntanyes i dels prats de Catalunya les formes més genuïnes i expressives de la llengua, i els havia donat nova validesa convertint-les en pedres del seu magnífic edifici poètic. “Verdaguer és i serà la nostra pedra verbal” –escrivia Esclasans³¹. El poeta de Folgueroles havia estat “el genial forjador de la llengua literària catalana”³², “la veu profunda de l'ànima de la pàtria catalana, que està per sota de tots els corrents literaris i nodreix de saba vital l'arrel de totes les escoles poètiques de Catalunya”³³. Ell havia copsat i expressat el més pregon de l'ànima catalana. La seva obra era una escola de catalanitat. Com explicava Montoliu, “en els seus versos aprengueren els nostres avis i els nostres pares i hem après moltíssims de nosaltres a estimar Catalunya”³⁴.

El record de Verdaguer no podia escapar a la referència de la seva tragèdia i del seu conflicte. Tant Montoliu com Brunet consideraven que el llibre de Monjas aportava nova llum sobre la dissortada història. Brunet assenyalava que, en l'estudi, la figura de Verdaguer sortia vindicada, però al mateix temps quedaven paleses les legítimes raons d'aquells que s'havien enfrontat al poeta. Brunet defensava “aquelles persones eminents” que havien actuat amb una noble actitud patriòtica i caritativa i acusava les esquerres de l'època d'haver atiat el conflicte³⁵. Montoliu, en canvi, també des de *La Veu*, sostenia que Verdaguer, tot i les seves febleses, havia estat tractat amb excessiu rigor i falta de sensibilitat per l'autoritat eclesiàstica³⁶. El diari vinculat a la Lliga recordava també la popularitat de Verdaguer. No

---

³¹ Agustí Esclasans: “Verdaguer”, *La Humanitat*, 8.VI.1932, p. 3.

³² Manuel Montoliu: “Recordem-nos de Jacint Verdaguer”, *La Veu de Catalunya*, 11.VI.1935, p. 10.

³³ “En l'aniversari de la mort de Jacint Verdaguer”, *La Veu de Catalunya*, 11.VI.1936, p. 8.

³⁴ Manuel Montoliu: “Recordem-nos de Jacint Verdaguer”, *La Veu de Catalunya*, 11.VI.1935, p. 10.

³⁵ Manuel Brunet: “La tragèdia de mossèn Cinto”, *La Veu de Catalunya*, 5.IV.1934, p. 1.

³⁶ Manuel Brunet: “La tragèdia de Verdaguer”, *La Veu de Catalunya*, 16.IX.1933, p. 6.

només Guimerà o Iglésias havien connectat amb el sentiment popular. També Verdaguer era un poeta del poble, perquè havia copsat la seva ànima, incloent-hi la seva religiositat centenària. Havia begut de les “deus misterioses de la tradició espiritual del seu poble”. La seva popularitat havia quedat demostrada el dia del seu enterrament³⁷.

Des de les pàgines de *La Veu de Catalunya* es lamentava l’oblit en què havia caigut la figura el poeta en la memòria pública. Tant el doctor Robert com Jacint Verdaguer havien estat dos personatges aitals en la memòria catalanista de principis de segle. Als anys trenta, però, s’havia esborrat pràcticament la seva remembrança política i, en certa mesura, el seu record social. Certament, havien estat nòduls de memòria preferents del nacionalisme conservador. El seu record havia servit per articular els universos commemoratius i simbòlics de la Lliga. Tanmateix, els nacionalistes republicans també havien fet pivotar part de la seva memòria catalanista sobre les dues figures³⁸. En aquest punt, però, la memòria pública de la Segona República marcà una cesura indubtable amb la cultura commemorativa del catalanisme de principis de segle. Les coincidències del primer catalanisme polític i les sinèrgies de la Solidaritat Catalana havien passat a la història. En el pols per l’hegemonia política de la nova Catalunya autònoma, no era adient remarcar les convergències sinó, més aviat, accentuar els perfils propis. També, és clar, en el camp de la memòria. Si els catalanistes podien compartir un relat històric de llarga duració, els nous governants volien bastir un nou paradigma de memòria pròxima. Es tractava d’impulsar un nou relat commemoratiu que justificués la seva política, cimentés el seu domini discursiu i no deixés excessiu marge per l’acomodament simbòlic del regionalisme.

Bertran i Pijoan constatava “l’eclipsi sofert per Jacint Verdaguer. Hom s’ha queixat de l’oblit en què jeien el seu nom, la seva obra i el seu prestigi”³⁹. El 1935, l’autor de l’article apuntava que el record de Verdaguer es trobava en el seu punt històric més baix. Però Bertran i Pijoan es mostrava convençut que l’homenatge i el reconeixement al poeta català es revifarien aviat. En realitat, argumentava, l’obra de Verdaguer seguia amarant la cultura popular catalana, tot i que molts cops de manera inconscient. Recordava Pijoan, com ho feien també Montoliu, que Verdaguer havia estat el millor ambaixador de la Catalunya renaixent. “Verdaguer vol dir Catalunya davant el món. El primer acte de presència ferm, decisiu, del nostre poble davant la cultura universal; acte que proclamava i segellava la nostra reincorporació, després de segles”. L’Atlàntida, per exemple, havia estat traduïda al castellà, al francès, a l’italià, al provençal, al txec, a l’alemany i a l’anglès.

³⁷ Cfr. “En l’aniversari de la mort de Jacint Verdaguer”, *La Veu de Catalunya*, 11.VI.1936, p. 8.

³⁸ Cfr. S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p. 163.

³⁹ Lluís Bertran i Pijoan: “Verdaguer tornarà”, *La Veu de Catalunya*, 14.VI.1935, p. 12.

La presència del poeta en la memòria pública de la Segona República fou escassa. Potser, restava encara fresca la memòria de la inauguració del seu gran monument a Barcelona, que Primo de Rivera transformà en un acte espanyolista. En efecte, la imposició de la primera pedra del monument a Verdaguer l'any 1914 havia servit per coronar el programa escultòric barceloní commemoratiu de la Renaixença i per catalitzar la memòria catalanista. Uns anys més tard, però, Primo de Rivera havia convertit la inauguració del monument en un cant a la dimensió espanyola del poeta⁴⁰. Amb motiu del trentè aniversari de la seva mort, no va fer-se cap commemoració especial. L'alcalde accidental, Joan Casanovas, es limità a visitar la cambra on morí l'escriptor i a deixar-hi un ram de flors. L'esquerra tenia altra mena de referents humans, intel·lectuals i literaris.

---

⁴⁰ Cfr. S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., pp. 218ss i 267ss.

3. La memòria no catalanista

a) Crítiques al discurs històric catalanista

“Los afiliados a Acción Popular Catalana, los cedistas de Cataluña, venimos diciendo y demostrando con textos y podemos aducir cientos más, que la Patria de los catalanes, es y ha sido siempre España”¹. Amb aquesta formulació inequívoca, l'historiador Agustín Ferrer-Vidal assentava doctrina i, sobretot, traspuava la puixança pública d'una sensibilitat que, durant un anys, havia quedat arrecerada i encongida. L'articulista del *Diari de Barcelona* escrivia aquestes paraules al març del 1935, quan Catalunya es trobava encara sota estricta vigilància militar i en el moment en què les relacions entre la Lliga i la CEDA tenien una textura gèlida. La situació havia canviat a radicalment al Principat.

Des de finals del segle XIX, el catalanisme havia assolit progressivament l'hegemonia cultural a Catalunya. Amb la proclamació de la República i l'Autonomia, havia consolidat aquesta primacia cultural i havia aconseguit l'acaronada dominació política. La República, a Catalunya, es va viure sota el clima d'un huracà nacionalista. El discurs quadribarrat omplia l'espai polític i l'àmbit cultural. La narrativa històrica teixida durant anys pel catalanisme havia esdevingut ara canònica, habitual i normativa. El cicló nacional, però, no havia reeixit del tot a l'hora d'escombrar la identificació sentimental amb Espanya d'una part de la societat catalana. Després del Sis d'Octubre, quan l'huracà nacional-progressista es veia bruscament aturat per les forces de l'ordre constitucional, els catalans de cor espanyol tornaven a treure el cap a la vida pública.

Des de les pàgines de *La Ven*, es feien esforços constants per aturar una desafecció creixent entre els sectors conservadors envers el nacionalisme i l'autonomia. El diari regionalista intentava convèncer els seus lectors que el problema no havia estat Catalunya, el catalanisme o l'autonomia, sinó una mala administració de la mateixa per part d'unes persones que, en el fons, no tenien un sentiment pregonament català ni s'havien comportat d'acord al capteniment pairal. Els polítics i escriptors de capçalera del nacionalisme conservador maldaven per difondre la idea que el Sis d'Octubre no havia estat fruit del nacionalisme sinó, precisament al contrari, conseqüència d'una actitud provinciana de submissió a les consignes de l'esquerra madrilenya.

---

¹ Agustín Ferrer-Vidal: “El patriotismo tradicional”, *Diario de Barcelona*, 27.III.1935, p. 6.

En realitat, però, la renovada aparició d'un corrent espanyolista a Catalunya es venia perfilant des de temps enrere. Des del 1933, *La Veu de Catalunya* venia advertint d'un cert desencantament nacional, especialment en algunes franges conservadores. L'autonomia no estava essent aquella messiànica arcàdia fraternal, que Prat de la Riba havia albirat en el funeral del doctor Robert. L'autonomia estava en mans de l'Esquerra, i alguns se'n penedien d'haver demanat tantes competències pel govern autònom. El febrer del 1934, la Lliga Catalana es retirava del Parlament Català, acusant l'Esquerra de coacció electoral i d'utilitzar les forces de l'ordre públic amb objectius partidistes. Començava un any de rauxa i crispació, gravitant entorn les divergències ideològiques amb el govern de Madrid i al voltant del conflicte sobre la Llei de Contractes de Conreu. A finals de l'estiu, la Lliga decidia afluixar la seva posició i tornava al Parlament Català. Els dirigents regionalistes no assistien al gran acte que els propietaris rurals catalans organitzaven, a principis de setembre, a la plaça de braus de Madrid. Gil Robles, president de la CEDA i Martínez de Velasco, president dels Agraris espanyols, sí que hi feien ús de la paraula.

Alguns elements conservadors catalans abandonaven desencisats els rengles del catalanisme i es posaven en mans dels dirigents conservadors espanyols. Gil Robles, en moment ascendent, es proposava obrir seu a Catalunya. Anguera de Sojo i altres persones properes a la Lliga, canviaven la seva afiliació i esdevenien membres destacats d'Acció Popular a Catalunya. El 18 d'octubre del 1934, el nou partit obria les seves oficines a Barcelona. Gil Robles cometia un dels seus principals errors estratègics. Trencava, almenys durant uns mesos, la seva aliança implícita amb la Lliga. Al llarg dels mesos següents, els principals dirigents dels partits espanyols, com Goicoechea i Lerroux, acudirien també a Barcelona. La tensió entre la Lliga i la CEDA va ser especialment notable durant el primer trimestre del 1935². A partir de l'abril, però, les relacions es reconduïrien i la Lliga entraria a l'Ajuntament de Barcelona i al Govern de la Generalitat acompanyada de membres del Partit Radical i d'Acció Popular Catalana. A l'octubre del 1935, fins i tot compartirien gabinet al govern de Madrid.

Es considera sovint que les dretes espanyoles tenien un projecte merament reaccionari. No és del tot cert. Gil Robles i els principals dirigents de la CEDA no volien simplement contenir la Revolució. Volien bastir una nova Espanya. Tenien un projecte d'Espanya, amarat de tradicionalisme, però també regeneracionista i dinàmic. Volien una Espanya moderna –de masses, treballadora, més justa³–, però fidel a la seva “història” i a la seva

---

² Al febrer, per exemple, Cambó advertia que la política ministerial posava Espanya en un ambient de crispació tal que podia afavorir la tràgica reaparició d'una dictadura. (Cfr. *Diario de Barcelona*, 12.II.1935, p. 10)

³ Els dirigents de la CEDA assumien amb braó els postulats de la justícia social emanats de la Doctrina Social de l'Església. Deia Gil Robles en un míting davant les Joventuts del partit: “Ovaciones ya tengo bastantes. Lo que quiero son hechos. (...)Es necesario que liberemos a los pobres que no tienen más que miseria. Mientras

“ànima”. El motor de la nova Espanya havia d’èsser el sentiment patriòtic i el catolicisme. Gil Robles aconseguí estructurar un partit de masses i encapçalar una onada conservadora a tot el país. En aquesta mateixa onada, però a una alçada diferent, s’hi trobava també la dreta monàrquica i la dreta més extrema, que progressivament aniria oscil·lant cap al feixisme. Cal que precisem, però, que el feixisme no era una postura reaccionària i anacrònica. Podia ser equivocada, però era absolutament moderna i netament afirmadora, com ho era el comunisme. El que llavors començava a semblar anquilosat era el sistema democràtic parlamentari liberal, tal com es reconeixia en amplis sectors de la dreta i de l’esquerra.

Barcelona també va viure aquest renovellament del conservadorisme. Molts dels seus defensors, es van mantenir en el si de la Lliga. Un número menut però significat va engrescar-se amb el projecte de la CEDA o d’altres partits espanyolistes (Renovación Española). El *Diario de Barcelona* és un testimoni d’aquest nou clima dretà. I és també un exemple de com una part important dels seus promotors va anar derivant, en diferents graus, cap a posicions més extremes i antidemocràtiques en la línia de Calvo Sotelo⁴. *El Brussí* mantindria en el seu sí articulistes partidaris d’una dreta parlamentària (Mariano Márfil) i articulistes que advocarien obertament per una revolució conservadora radical (Calvo Sotelo i Ramiro de Maeztu escriurien també a les pàgines del *Diario*). En aquest sentit, i com a mostra d’una atmosfera cada cop més agressiva i d’una esquerra ja gairebé insalvable a la societat espanyola, trobem un article de María Flaquer a finals del 1935, fent un elogi de les creuades medievals i cridant als espanyols a una nova creuada⁵.

A Barcelona hi havia, doncs, sectors que no combregaven amb l’esquema polític nacionalista ni tampoc compartien el seu relat de memòria. L’historiador Agustín Ferrer-

---

unos disfrutaban de automóviles y tienen lujosos tapices, otros se mueren de hambre. Eso, no puede ser en una sociedad cristiana”. (Cfr. *Diario de Barcelona*, 10.XI.1935, p. 49). El ministre d’Agricultura d’Acció Popular, Jiménez, proclamava: “De los abusos del capitalismo nace el socialismo. Acción Popular opone a ambos la solidaridad. (...) Si algunos tienen que sacrificarse, que sean aquellos a quienes todo les sobra y no a quienes todo les falta. (...) Tan execrable como el robo es la usura, el fraude, la dilapidación. Tan vago como el que pasa la vida en la calle con las manos en el bolsillo es quien permanece diariamente tumbado en un diván de los Casinos. El trabajo es ley universal”. (Cfr. *Diario de Barcelona*, 26.III.1935, p. 34). És veritat, però, que molts seguidors i fins i tot diputats de la CEDA s’oposaven a aquesta orientació i van bloquejar les mesures renovadores que el ministre d’Agricultura proposava al Parlament. La Lliga, els monàrquics de Renovación i els Agraris de Martínez de Velasco també les van rebutjar.

⁴ El 7.V.1935, el *Diario de Barcelona* trencava l’idil·li editorial que havia mantingut amb la figura de Gil Robles, bescantava el seu acatament del règim republicà i l’acusava “de establecer una división irreductible entre sus fuerzas y las de las otras derechas -o si se quiere, de las auténticas derechas, cuando tan necesaria se hacía su apretada unión para salvar y consolidar los más esenciales intereses de la Patria”.

⁵ Flaquer lamentava que els elements conservadors s’haguessin deixat “contaminar de la Peste del siglo, que no es como dice el Padre Lacordaire, ni el Cisma ni la herejía, sino la Indiferencia a cuanto nos rodea, bueno o malo. (...) Por temor o cobardía se ha ido de claudicación en claudicación. (...) El dilema que se presenta ante nosotros no admite vacilaciones, es de vida o muerte, revolución o contrarrevolución y es preciso que la voz de la Verdad resuene por todos los rincones de la tierra llamando a las gentes a la moderna Cruzada”. María Flaquer: “Las Cruzadas”, *Diario de Barcelona*, 10.XI.1935, p. 6.

Vidal, amb qui hem obert aquest capítol, va escriure diversos cops al *Diario de Barcelona* denunciant la manipulació nacionalista de la història. Al febrer del 1935, explicava, per exemple, la seva sorpresa en descobrir com la història de la mort de Joan II que havia llegit en un llibre històric del segle XIX era completament equivocada. Segons aquella història, Joan II hauria mort renegat i blasfemant. Es preguntava l'historiador com podia ser que en un llibre publicat mig segle més tard hagués trobat novament la mateixa "patraña". I contestava amb una càrrega en profunditat, amb una esmena a la totalitat de la historiografia renaixentista: "Pero es que entonces... ¿cómo se hubiera iniciado cierta política?, ¿cómo se hubiera formado cierta atmósfera? ¡Pobre Cataluña! Así se ha escrito tu historia: con esos ingredientes se amasó tu cultura: y de aquellos vientos recogemos hoy la tempestad"⁶. Un mes després, rematava l'argument: "ha habido mentiras históricas al servicio del catalanismo"; "nosotros hemos venido afirmando en artículos o en discursos, que los Reyes Aragoneses, Condes de Barcelona, sentían la gloria, la honra de España, entera. (...) No hay solución de continuidad ni en el siglo catorce, ni en el quince, ni en el dieciséis"⁷.

Com hem vist en capítols anteriors, aquesta perspectiva crítica s'aplicava també a figures tan destacades de la memòria catalanista com Rafael Casanova. En un editorial en commemoració de la Diada, el *Diario de Barcelona* recordava que Casanova s'havia limitat a complir el seu deure i que més tard s'havia reintegrat sense dificultat a la societat catalana dominada pels Borbons. Casanova, tal com se'l recordava, era un mite. "Y ese hombre a quien hoy se conmemora, si no logró –tal vez ni se lo propuso–, llegar héroe, se ha convertido en mito"⁸. A l'abril del 1935, J. Planas Vidal encetava una sèrie d'articles sota el títol "todos los catalanes del siglo XIX fueron fervorosos españoles". Comentarem alguns d'aquests articles en el següent epígraf. Podem destacar ara la revisió que l'historiador feia de la narrativa canònica catalanista al voltant dels conflictes Moderns entre el Principat i la Monarquia Hispànica. Segons l'autor, aquests havien estat conflictes aïllats, agullonats des de França. La tònica general, però, havia estat de sintonia entre la Monarquia i Barcelona. "En el siglo XVII, Barcelona, la que había sido capital de la antigua Corona de Aragón, fue la morada preferida de los Reyes de España. (...) Es una gloria legítima nuestra recordar la convivencia de la majestad real con el pueblo más demócrata de la tierra"⁹. Curiosament, en aquest punt darrer, l'historiador espanyolista arborava un element de l'ortodòxia històrica catalanista. Catalunya era descrita com el poble més demòcrata de la terra.

---

⁶ Agustín Ferrer Vidal: "Mentiras en la historia", *Diario de Barcelona*, 20.II.1935, p. 5.

⁷ Agustín Ferrer-Vidal: "El patriotismo tradicional", *Diario de Barcelona*, 27.III.1935, p. 6.

⁸ Editorial, *Diario de Barcelona*, 11.IX.1934, p. 3.

⁹ J. Planas Vidal: "Todos los catalanes del siglo XIX fueron fervorosos españoles", *Diario de Barcelona*, 3.IV.1935, p. 6.

Amb paràfrasis evangèlica, Planas explicava que “tanto amó Carlos V a Cataluña, que prefirió el título de Conde de Barcelona al título de Rey de los Romanos, y al ingresar en el monasterio de Yuste renunció a todos sus reinos, a favor de sus hijos, menos del de Aragón y Cataluña, que conservó hasta la muerte”¹⁰. L'historiador afegia que la Monarquia havia tingut un efecte benefactor pel poble de Catalunya, ja que davant els conflictes entre els pagesos i el despotisme feudal que imperava a la Generalitat, s'havia inclinat per la banda del poble. La ruptura contemporània entre Catalunya i la resta d'Espanya no es devia a un trauma històric, sinó a “la pasión y egoísmo de los políticos, que con sus parásitos, constituyen la lepra de España”. Amb aquesta sentència final, quedaven esvaïts els dubtes sobre el posicionament de Planas davant la democràcia parlamentària.

Tanmateix, els monàrquics i tradicionalistes espanyols no eren els únics que menystenien el relat de memòria nacionalista. També ho feien, per raons molt diferents, els anarquistes. L'anarquisme català havia mantingut relacions ambigües amb el nacionalisme. Dintre de les trinxeres anarquistes hi havia diferents sensibilitats envers la reivindicació catalana. Un articulista amb el pseudònim de Babel, recordava a *Solidaridad Obrera* que l'anarquisme havia defensat sempre l'alliberament dels pobles. Segons el seu parer, “los anarquistas han sido siempre unos fervientes defensores de toda libertad, cuando el principio vivificador del libre acuerdo, base del anarquismo, exige la defensa de las nacionalidades que sufren bajo el yugo opresor”¹¹. L'autor esmentava la implicació de Bakunin en la lluita per les independències de Polònia i Hongria.

Tot i això, l'anarquisme –i més l'anarquisme català de bona part de la Segona República- donava una importància molt secundària i fins i tot menystenia la reivindicació nacional. Ho feia per un doble motiu. Per una banda, molts dels seguidors anarquistes tenien arrels immigrants i no se sentien identificats sentimentalment amb els paradigmes catalanistes. Per altra banda, l'anarquisme era netament internacionalista, maldava per una societat universal sense classes, basada en la lliure associació i la fraternitat humana. Els estats i els nacionalismes tendien a entrebancar aquest ideal de comunitat humana internacional. Per als anarquistes, la problemàtica que engarrotava Catalunya i Espanya no era nacional o identitària. Era de classe, de dominació econòmica i de manipulació espiritual. L'anarquisme rebutjava l'Estat, perquè era font de dominació entre els homes i establia noves jerarquies i supeditacions. Era una estructura que sempre creava i sostenia interessos particulars manllevant-los de l'interès general. L'Estat –no importava quin fos, comunista, feixista o democràtic- acabava sempre creant unes noves elits que s'assentaven sobre les

¹⁰ Diu el text evangèlic: “Tant va estimar Déu el món, que va donar el seu Fill unigènit perquè tot el qui creu en ell no es perdi, sinó que tingui la vida eterna” (Joan III, 16)

¹¹ Babel: “Recordando a los maestros del anarquismo”, *Solidaridad Obrera*, 27.IX.1932, p. 1.

espatlles dels altres. I, sobretot, constrenyia la llibertat individual. Només una societat d'individus lliures i iguals podia, sense cap mena de pressió o dominació, garantir la felicitat del conjunt i dels individus.

En aquest sentit, i a mesura que l'escletxa entre els dirigents anarquistes i els d'ERC es va anar accentuat, els anarquistes van carregar contra el sistema autonòmic català. Acusaven els polítics republicans –en especial durant l'any 1933– d'haver substituït l'antiga administració central, tirànica, burocràtica i corrupte, per una nova parcel·la de poder molt similar a l'anterior, enxufista i autocomplaent. Catalunya havia esdevingut una mena de nou estat, “con toda la gama de las inmundicias políticas estatales, con todos los atributos ornamentales y perfectamente inútiles del estatismo burgués (...) y con la fauna voraz de los políticos indispensables a la organización estatal”¹². Les dues barres vermelles que sostenien l'antic aparell estatal havien sigut substituïdes per quatre barres, que conservaven la mateixa retòrica nacional idolàtrica i mítica¹³. Segons l'argumentari anarquista, malgrat haver canviat la façana exterior, la República i l'Autonomia continuaven reproduint un sistema social substancialment injust pel seu fonament econòmic capitalista i per la seva estructuració segons l'esquema de la dominació. El poble s'havia deixat engalipar per una classe política egoista que, al cap i a la fi, només mirava pels seus interessos econòmics i pel seu prestigi personal. “Encendido en fiebre lírica por las sabias dosis de folklorismo, recetas por Prat de la Riba y fabricadas por toda una constelación de poetas y rapsodas durante más de medio siglo, el pueblo ingenuo hasta las mantillas, lanzóse a sus heroísmos verdaderos de rebeldía y de sufrimiento (...) sin darse cuenta de los hilos con que le hacían bailar los titiriteros de la política, atentos sólo a su negocio”¹⁴.

El refús anarquista de la política era congènit. La salvació social no passava per cap moviment nacional ni per cap reestructuració del sistema polític, sinó per la revolució directa, per la instauració del comunisme llibertari. “Todo nacionalismo, toda patriotería – explicava *Solidaridad* davant les eleccions autonòmiques-, son siempre conservadores y tradicionalistas (...). Los obreros aspiramos a una patria común, a la Patria Mundo en la que todos seamos hermanos. Con cada nacionalismo nacen nuevos caudillos, nuevos déspotas, más burocracia inútil, más fuerzas que garanticen el privilegio de los explotadores y de los

---

¹² Boy: “El nuevo Estado”, *Solidaridad Obrera*, 19.VIII.1933, p. 6.

¹³ Contra la idolatria de la nació, s'havia expressat ja molts anys abans Pi i Margall: “Avui hom vol fer de les nacions poc menys que ídols. Les suposa eternes, santes, inviolables; les presenta com alguna cosa superior a la voluntat de la nostra nissaga, co aquestes formacions que veiem a la natura, obra dels segles. Cal confessar que l'home és essencialment idòlatra. Enderroquem a Déu dels altars, foragitem del tron als reis, ¿i hem de posar, ara, sobre les ares, les imatges de les nacions? (citat a Isidre Molas: *Ideari de Pi i Margall*. Edicions 62, Barcelona, 1965, p. 96.

¹⁴ *Ibidem*.

ricos”¹⁵. Els anarquistes s’entenien, per damunt de tot, com a ciutadans del món. “Patria, sí, pero patria humanidad; patria universo, en la que cada hombre se considere como ya se consideraba Sócrates, ciudadano del mundo”¹⁶. L’amor a la pàtria i a la nació haurien de consistir sobretot en un amor a la terra pròpia, en la vinculació afectiva als paisatges i als racons de la terra on hom havia crescut, on hom havia sentit per primer cop els contes familiars o havia estimat per primera vegada. “Y no hay, no existe otro amor a la patria que merezca ese nombre y arranque del corazón. Lo otro es falso, no es más que la excitación del sentimiento por la interpretación particular, parcial y deshonesta de la Historia”¹⁷.

b) La memòria espanyola a Catalunya

No tothom compartia, doncs, el discurs de memòria catalanista canònic que, amb alguns matisos, omplia l’espai polític. Deixem ara la cultura de la memòria anarquista, que tractarem al final del treball, i centrem-nos en destriar alguns eixos de la memòria espanyolista en el si de la societat catalana. Era una cultura històrica minoritària, però existent. Un exemple paradigmàtic en són els articles que Joaquim Planas y Vidal va publicar al *Diario de Barcelona* sota l’encapçalament “todos los catalanes del siglo XIX fueron fervorosos españoles”. La sèrie s’inicià a l’abril del 1935 i va allargar-se fins al cap d’any. Com hem vist, Planas partia del pressupòsit que els polítics i historiadors catalanistes havien falsejat la història de Catalunya i havien redirigit envers el nacionalisme català el sentiment espanyol majoritari que tenia la població catalana al segle XIX. L’historiador es proposava, doncs, revisar la vida dels més il·lustres catalans del segle anterior i demostrar la seva còmoda espanyolitat.

Renuncio a glossar tots els comentaris de Planas. Em detindré, solament, en l’anàlisi que proposa de tres personatges. El primer d’ells és Prim, al qual va dedicar diversos articles i presenta com a bon català i “primera glòria d’Espanya”¹⁸, flagell de les corrupteles polítiques i víctima de l’anarquia. El conservador Planas reconeix el caràcter revolucionari de Prim, però intueix una sorprenent oposició entre el sentit revolucionari del general i el dels revolucionaris espanyols dels anys trenta. “Prim fue revolucionario, porque nació en la

---

¹⁵ “Los obreros y el Estatuto”, *Solidaridad Obrera*, 13.XI.1932, p. 1.

¹⁶ Editorial, “Ciudadanos del mundo”, *Solidaridad Obrera*, 18.VII.1931, p. 1.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ J. Planas y Vidal: “Don Juan Prim, Caudillo, hijo del Pueblo”, *Diario de Barcelona*, 22.XI.1935.

revolución, pero no fue un hijo de la revolución impía, incendiaria y sedienta de sangre; sino de aquella que persigue el engrandecimiento de la patria por medio del progreso, de la industria, de la cultura y de la justicia. Denunció como a los peores enemigos de España a los que se agazapaban en las poltronas del Parlamento”¹⁹. Lògicament, la relectura conservadora de Prim insistia també en el seu monarquisme i el seu refús de la República.

Joan Prim era pintat com una mena de Santiago modern. Ell havia comandat les tropes espanyoles a l'Àfrica, entre les quals despuntava una legió de voluntaris catalans. “Prim, profundamente español, (...) solicitó del gobierno la honra de batirse en África, al frente de los voluntarios catalanes y demostrar como los catalanes, lo mismo que los españoles de corazón, saben morir antes que tolerar la deshonra en el brillante escudo de la Patria”²⁰. Segons Planas, en aquestes guerres africanes, Prim va demostrar que, en el fons de la seva consciència, tot i haver estat adscrit a la maçoneria, continuava essent catòlic. Havia deixat encarregades misses, rosaris i espelmes pel triomf de la missió africana. Finalment, explicava l'historiador, havia mort en el si de l'Església catòlica²¹.

En aquests articles, Planas va abordar també les figures de Pau Piferrer (1818-1848) i de Manuel de Cabanyes (1808-1833), dos literats que sovint eren considerats preludis o precursors de la Renaixença. De Piferrer, destacava el seu “espiritualisme cristià”, la seva simpatia per l'exèrcit i el seu menyspreu de la política. Sobretot, però, recordava com havia cantat en castellà la història i les glòries de Catalunya. Piferrer havia volgut donar a conèixer a tot Espanya el valor de Catalunya, i ho havia aconseguit. “Por amor a Cataluña, Piferrer estudió el castellano, para darla a conocer y por este trabajo, recibió su premio, pues conoció a España”²². Planas es va apropar també a la figura de Cabanyes, de qui molts planyien que no hagués pogut expressar la seva pregona sensibilitat en llengua materna. L'articulista del *Diario de Barcelona* presentava Cabanyes com un “cavaller cristià” i subratllava el seu compromís amb la justícia social. “Cuando en Europa prevalecía la explotación del hombre por el hombre (...) Cabanyes fulmió sus anatemas contra el avaro individualismo”²³. Cabanyes no havia estat un poeta sense llengua, com molts l'anomenaven, sinó, al contrari, el millor poeta que Catalunya havia donat a la llengua castellana. L'oblit de la seva poesia no es devia a la manca d'expressivitat, sinó al seu elevat esteticisme, que l'havia fet incompreensible per a molts²⁴.

---

¹⁹ J. Planas y Vidal: “Don Juan Prim, Caudillo, hijo del Pueblo”, *Diario de Barcelona*, 28.XI.1935.

²⁰ Ibidem.

²¹ Cfr. J. Planas y Vidal: “Don Juan Prim, Caudillo, hijo del Pueblo”, *Diario de Barcelona*, 5.XII.1935.

²² J. Planas y Vidal: “Piferrer”, *Diario de Barcelona*, 26.IV.1935, p. 5.

²³ J. Planas y Vidal: “Don Manuel de Cabanyes, el Cisne”, *Diario de Barcelona*, 6.XII.1935, p. 5.

²⁴ Cfr. J. Planas y Vidal: “Don Manuel de Cabanyes, el Cisne”, *Diario de Barcelona*, 14.XII.1935, p. 5.

Els articles de Planas, escrits l'any 1935, s'inscriuen en el marc d'una certa recuperació de l'espanyolisme polític i cultural a Barcelona. La memòria espanyola tenia com a data cabdal i inoblidable el 12 d'octubre, festa del Pilar i de la descoberta d'Amèrica. Era la festa de la Raça²⁵. Durant els anys republicans, a Madrid, la festa va perdre part de la fastuositat que tenia sota la dictadura de Primo de Rivera, però va mantenir la seva importància i fou ocasió de visibilitzar i estrènyer els llaços amb les nacions hispanoamericanes, que participaven de grat en l'acte institucional als peus del monument de Colom²⁶. L'any 1931, tot i que el govern de la nació va rebaixar la seva presència institucional, van assistir representats de tots els països iberoamericans. L'ambaixador xilè va fer-se càrrec del discurs. Així ho explicava el diari *El Imparcial*: “Dedicó un sentido discurso a Cristóbal Colón y a aquellos guerreros esforzados que descubrieron y conquistaron los países de América, abriéndoles el camino de la civilización. Hizo votos para que fuera un hecho la paz y la unión entre los países de América y España, con supresión de las barreras comerciales. Terminó diciendo que deseaba que el recuerdo de los hechos históricos fuera el lazo de unión entre todos los pueblos de raza íbera”²⁷. En un discurs radiofònic dirigit als espanyols i als americans, Alcalá Zamora va celebrar la unitat de la raça, va expressar la inclinació de la República espanyola per les seves germanes americanes i va advocar per trobar algunes normes jurídiques que permetessin una certa harmonia de la vida de les nacions iberoamericanes sense menystenir la sobirania de cap d'elles.

²⁵ La denominació de “festa de la raça” va ser proposada l'any 1913 per l'espanyol Faustino Rodríguez-San Pedro, president aleshores de la Unión Iberoamericana. El seu objectiu era commemorar el descobriment d'Amèrica, celebrar el floriment de la civilització de tronc hispànic al Nou Continent i refermar els vincles culturals i fraternals entre tots els pobles de parla castellana. La festa va celebrar-se també profusament a molts països iberoamericans, que saludaven la fecunditat civilitzadora de la conquesta espanyola. A Espanya, fou declarada festa nacional l'any 1918. Amb el pas dels anys, la crisi de la noció de “raça” i la puixança de la consciència indigenista i del valor de les cultures precolombines a l'Amèrica llatina, la festa va anar diluint-se. A finals dels anys vint, un sacerdot argentí, Zacarías de Vizcarra, va proposar com a nom alternatiu el de “Festa de la Hispanitat”, que finalment ha acabat trobant més fortuna.

²⁶ Així descrivia el diari *La Época* la celebració del dia de la Raça del 1933 a Madrid: “Con el mismo entusiasmo que en años anteriores, se ha celebrado esta mañana la Fiesta de la Raza. Desde las once de la mañana un gran gentío se conglomeró en la plaza de Colón para presenciar la solemne ceremonia. Al lado del monumento al descubridor de América se había instalado un dosel de tapices para que las autoridades y el cuerpo diplomático presenciaran el acto. (...) A las once y media aparecieron los exploradores, portadores de las 22 banderas de las naciones de habla española. (...) La ceremonia oficial dio comienzo a las doce de la mañana. (...) En representación del gobierno español acudió el ministro de industria, señor Gordon Ordax. También el alcalde de Madrid, el presidente de la diputación, concejales señores Coca y Álvarez Herrero, secretario interino del Ayuntamiento, señor Saborido, y el exconcejal don Hilario Crespo, iniciador de esta fiesta en 1916. Este año correspondía entregar la placa a Ecuador. (...) El cónsul del ecuador, don Hipólito Mozoncillo, pronunció un vibrante discurso de elogio a la raza, de exaltación de la lengua y fervoroso cariño para todas las naciones de habla castellana. Le contestó el alcalde en iguales tonos patrióticos. (...) A continuación fue izada solemnemente la bandera de la raza. (...) Como esta bandera no está reconocida oficialmente, el representante del gobierno, lo mismo que los del ayuntamiento y diputación, se retiraron. (...) Terminado este, los niños y los exploradores de las escuelas municipales de Madrid que habían presenciado la ceremonia, desfilaron delante del monumento, e inmediatamente se retiraron los representantes diplomáticos. Con motivo de la fiesta de la raza, declarada nacional, los edificios públicos y muchos particulares lucieron durante todo el día colgaduras, y los tranvías circularon adornados con banderines. (*La Época*, 12.X.33, 1)

²⁷ Cfr. *El Imparcial*, 14.X.1931.

La celebració no havia arrelat mai a Barcelona. Els esforços de l'ajuntament primorriverista no havien aconseguit empeltar-la en la vida ciutadana²⁸. Durant la República, la celebració va tenir a la Ciutat Comtal un caire molt menor. Era festa estatal oficial; tancaven l'Ajuntament i molts comerços. No hi havia, però, cap gran acte institucional. *La Humanitat* descrivia la festiva normalitat amb què Barcelona vivia la diada. “La festa de la Raça transcorregué a Barcelona sense cap incident. La festa oficial va ésser observada rigorosament. Ultra les corporacions oficials, tancaren els comerços i la ciutat presentà l'aspecte d'un diumenge. Ver fer un dia magnífic. Amb cursa de braus, partits de futbol i tota altre mena d'espectacles habituals en dies festius. Als centres oficials, establiments bancaris, escoles, societats, etc. onejaren les banderes de consuetud. En conjunt, un dia de festa absoluta i una tranquil·litat més absoluta encara”²⁹.

El 1933, les Joventuts d'Acció Espanyola a Barcelona organitzaren alguns actes commemoratius, amb participació de representants de països llatinoamericans³⁰. Cal recordar que, llavors, l'indigenisme era molt minoritari a les antigues colònies espanyoles, i el dia de la Raça se celebrava amb intensitat també per tot Amèrica. Un any més tard, l'Ajuntament cedia al Centro Gallego el palau de Belles Arts, per poder realitzar una vetllada festiva del dia de la Raça. Els diaris catalanistes passaven de puntetes sobre la jornada. La informació i els comentaris eren notablement escassos. Demostraven una mena d'indiferència o de voluntat de silenci informatiu. Tanmateix, *La Humanitat* es posicionava l'any 1932 amb la intenció de redefinir la significació de la festa. Segons l'editorial del diari, la fredor i la indiferència habitual del poble català davant la diada reia en el to que se li havia donat fins aleshores. “En lloc de commemorar el triomf de la raça llatina, creadora i escampadora d'energies, s'havia vingut commemorant fins ara l'inici de la dominació castellana a Amèrica”³¹. La festa havia de perdre la seva faïçó militar i imperialista i havia d'esdevenir una celebració de la contribució dels “latins” –italians, castellans, portuguesos, catalans- a la formació dels pobles d'Amèrica. Durant la República, en àmbits catalanistes, la festa de la Raça no va fruir mai d'un gran prestigi. En canvi, l'interès per la figura de Colom es va multiplicar, a cavall del debat sobre la seva catalanitat³².

---

²⁸ Cfr. S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p.273.

²⁹ *La Humanitat*, 13.X.1933, p. 3.

³⁰ Cfr. *Diario de Barcelona*, 28.IX.1933, p. 8.

³¹ Editorial, “El significat de la festa de la Raça”, *La Humanitat*, 12.X.1932, p. 1.

³² Aquesta qüestió va ser objecte d'articles i conferències. A l'estiu del 1932, es va celebrar un gran acte al Saló del Consell de Cent de la ciutat, presidit pel batlle Aiguader i amb presència consolar dels països hispànics. Enric Deschamps, representat de la República Dominicana, va exposar el projecte de construir un gran far a les Antilles en homenatge a Colom. A la proposta s'hi havien adherit entusiastes totes les nacions hispanoamericanes. (Cfr. *La Humanitat*, 8.VI.1932, p. 4).

Els anarquistes, al seu torn, exposaven el seu fàstic davant la celebració. “Día de la Raza. Nos hemos sentido avergonzados de ser de esta raza”³³, sentenciava impactant *Solidaridad*. Des del diari anarquista, es desconstruïa la conquesta d’Amèrica esmentant la seva casualitat, recordant la posterior caiguda en desgràcia de Colom i, sobretot, insistint en l’explotació, el dolor i l’esclavatge que havia provocat. El diari obrer, amb el seu llenguatge habitualment esgarrapat, popular i incisiu, rebutjava una festa patrocinada per l’elit política i econòmica llatinoamericana: “entre eructos de sobremesa y ronquidos de cerdos con smoking. (...) Saldrá a relucir la cuna de Colón, su apabullante talento, la gran conquista, la obra inmensa de civilización de España. Todo mentira. En la historia oficial, la única verdad que hay es que todo es mentira”³⁴.

Els espanyolistes conservadors barcelonins no cedien davant aquests atacs, i seguien mantenint l’estima per la jornada. Unes pàgines més endavant anotarem com la conquesta d’Amèrica era un dels principals llocs de memòria de l’espanyolisme. No era record d’oprobri –com ho era pels anarquistes–, sinó timbre de glòria. El 12 d’octubre del 1934, el *Brusi* encoratjava la creació d’una comunitat d’interessos econòmics, polítics i culturals entre tots els països d’Hispanoamèrica. L’articulista Juan Perich esperonava els nens a “avivar en vosotros los sentimientos de patria y de raza, sin los cuales no hay ningún pueblo que pueda vivir, y hay que leer un libro que es la Historia, en el cual se encuentran con las aptitudes del pasado, los alientos necesarios para el futuro”³⁵. El 12 d’octubre, explicava l’autor, es commemorava la gesta més gran que s’havia esdevingut en la història. Era una festa d’orgull patriòtic, de solidaritat amb els pobles germans i d’esperança envers l’esdevenidor. “Cuando todo se tambalea, las voces de América son una afirmación y una esperanza para nosotros. ¡12 de octubre! ¡La fiesta de la Raza! ¡Niños y Niñas! Trabajad hoy en la escuela y mañana en el campo, taller o fábrica, para que sea también la fiesta de la resurrección”.

La festa de la Raça no era, però, l’únic desfogament memorístic que podien tenir els conservadors espanyolistes. *La Humanitat* explicava com al Convent dels Escolapis esmortien el seu “enyorament monàrquic” tocant la Marxa Reial a l’orgue. Al 1935, l’aristocràcia catalana organitzava una gran recepció al Ritz per commemorar l’aniversari d’Alfons XIII. Amb aquest motiu, se celebrava també una missa i es feia repartició d’aliments i roba per als pobres a la seu del partit. Cada any, tenien lloc també misses en sufragi de l’ànima de Primo de Rivera. Per als monàrquics, el general seguia essent un referent indiscutible i un signe d’esperança del que podia ser Espanya en el futur. Ell havia

³³ Editorial, “Fiesta de la Raza”, *Solidaridad Obrera*, 13.X.1932.

³⁴ “Fiesta de la Raza”, *Solidaridad Obrera*, 12.X.1933, p. 1.

³⁵ Juan Perich y Valls, *Diario de Barcelona*, 12.X.1934, p. 6.

assolit, tal com argumentava un articulista al *Diario de Barcelona*, la victòria exterior i la pau interior d'Espanya. Havia impulsat el progrés econòmic. Per això, Primo de Rivera podia ésser considerat com “un gran español, uno de los grandes españoles, quizá el más grande español de este siglo, a pesar de sus defectos”³⁶.

La Guerra de la Independència havia estat un tradicional centre gravitacional de la memòria espanyolista. La consciència nacional espanyola s'havia deixondit d'una manera particular en la guerra contra el francès i s'havia covat posteriorment a l'escalf del seu record històric i novel·lístic. A desgrat que molts cops s'apuntava com un moment important per la represa de la consciència catalana, la rememrança de la guerra contra Napoleó era doblement incòmode a la Catalunya de la República. Per una banda, l'aixecament popular espanyol havia tingut uns tints innegablement absolutistes i religiosos. Com explicava Lluís Nicolau d'Olwer, la Catalunya imbuïda d'absolutisme monàrquic i religiós s'expressà límpidament en el rebuig de les propostes liberals i pro-catalanistes de l'autoritat francesa³⁷. Per altra banda, la guerra havia estat llegida des de temps enllà des d'una òptica espanyolista. *La Ven de Catalunya* justificava el desinterès que els barcelonins mostraven davant el record dels seus herois del 1809 al·legant que alguns havien fet d'ells “una bandera castellanista”³⁸.

L'any 1809, un grup de barcelonins havien sigut executats per una suposada conjura contra l'autoritat francesa. En acabar la guerra, el trasllat de les seves despulles fou objecte de cerimònies grandioses. A despit d'aquesta primera eclosió memorística, el record públic i monumental d'aquests herois barcelonins no s'acabà de concretar mai del tot. Els primers intents de promoure un monument al seu nom es remuntaven al 1815, quan es constituí la primera comissió³⁹. Des d'ençà, s'havien succeït les comissions i les propostes, que mai havien acabat de reeixir. A principis del segle XX, les elits barcelonines trencaren definitivament la seva adhesió al relat de la Guerra de la Independència de ressons conservadors i espanyolistes. Si Víctor Balaguer havia volgut honorar en el mapa de l'Eixample la contribució catalana a la victòria nacional espanyola sobre el francès, l'any

---

³⁶ Julio Díaz y Camps: “En el sexto aniversario de la muerte de Primo de Rivera”, *Diario de Barcelona*, 15.III.1936. Aquest article enaltidor de Primo de Rivera, és interessant també per l'estil que emprà, ja que és un exemple paradigmàtic del to almibarat, ditiràmbic i decimonònic que encara restava en alguns ambients monàrquics. Després de lamentar-se per l'oblit amb què els barcelonins havien condemnat el general, l'autor assegurava que “afortunadamente, al lado de estas zonas de ingratitud, existen otras (...) en las que la gratitud tiene su alcázar, y en donde cada corazón es un relicario para conservar incólumes los sentimientos de amor y agradecimiento al invicto Primo de Rivera”

³⁷ Cfr. L. Nicolau d'Olwer: *Del patriotisme i la democràcia...*, op.cit., p. 37.

³⁸ “A la memòria de les víctimes barcelonines dels napoleònics”, *La Ven de Catalunya*, 27.VI.1935, p. 11.

³⁹ Per una història breu del monument als “màrtirs de la guerra de la independència”, cfr. “A la memoria de les víctimes barcelonines dels napoleònics”, *La Ven de Catalunya*, 27.VI.1935, p. 11.

1906 Barcelona es posà de perfil davant la preparació estatal del centenari de la Guerra⁴⁰. Això no va impedir, però, que alguns sectors eclesiàstics i conservadors procuressin encara l'any 1908 reivindicar la memòria dels “màrtirs” barcelonins contra l'ocupació francesa. A la catedral, va arranjar-se monumentalment una capella per honorar els afusellats per la “Fe” i la “Pàtria”. L'Ajuntament dictatorial dels anys vint es proposà finir aquest procés inacabable i honorar els ajusticiats, figura de l'aixecament nacional espanyol contra l'invasor foraster. Va arreglar-se una placeta tocant al Palau Episcopal i s'encarregà a Llimona el disseny d'un grup escultòric. S'havia iniciat, fins i tot, una subscripció popular per pagar-lo.

L'assumpte va quedar enllotat durant els anys del govern esquerrà. L'any 1932 es va crear una comissió mixta entre l'Ajuntament i la Generalitat per arribar a una conclusió sobre l'afer⁴¹. La Comissió va estar teòricament activada durant tots els anys republicans⁴², però va ser finalment durant el període governatiu a la Generalitat i a l'Ajuntament que es va posar solució a l'espinos assumpte. Al gener de 1935, l'Ajuntament va decidir “en compliment dels acords que oportunament foren presos i fent honor als compromisos contrets”, atorgar, conjuntament amb la Generalitat, 75.000 pessetes per pagar als hereus de Llimona i per fondre en bronze el conjunt que l'artista havia modelat en guix⁴³. *La Veu de Catalunya* justificava la solució afirmativa presa mesos més tard pel regidor de Cultural –el lligaire Coll i Rodés– donada la consideració que mereixia la memòria de l'escultor, Josep Llimona. Es tractava, també, d'un gest de respecte al capteniment heroic i idealista dels insurrectes. Finalment, el diari adduïa que la commemoració pública no podia limitar-se a honorar els fets històrics més grats o que hom veia amb major simpatia, sinó que, a l'igual que es feia a França, havia d'abastar tota la realitat històrica de la ciutat i del país⁴⁴. Uns mesos després, el renovat Ajuntament republicà presidit per Pi i Sunyer ratificaria l'acord⁴⁵.

⁴⁰ L'any 1906, el govern de Madrid va proposar un seguit d'iniciatives per commemorar la Guerra de la Independència. A Catalunya, però, el seu ressò fou negatiu. Al contrari del que havien defensat generacions precedents, molts líders d'opinió catalans van desentendre's de l'aniversari. Per una banda, el progressisme català apuntà que la gesta espanyola havia estat una lluita atàvica contra la llibertat. Si hom ho mirava fredament, s'havia tractat d'un aixecament per la monarquia i la religió, tal com ho defensaven els mateixos conservadors i tradicionalistes. Per altra banda, la versió espanyolista de la guerra de la Independència havia entrat en crisi en les esferes regionalistes. La memòria es va regionalitzar, va obviar fites com la del Dos de Maig i va preferir centrar-se en la remembrança de les batalles i els herois catalans. La Guerra de la Independència havia estat un lloc de memòria evident de la generació liberalprovinciana. Era un record que permetia, per una banda, celebrar el naixement de la nació moderna i liberal espanyola, al mateix temps que recordar l'esforç capdavanter dels catalans en la seva defensa. A partir del tombant de segle, però, aquesta memòria s'havia tornat problemàtica. (Cfr. S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., pp. 184-191).

⁴¹ Cfr. APB, 332, 25.V.1932, p. 4.

⁴² Cfr. ACGB, 368, 29.VIII.1934, p. 70; ACGB, 379, 9.I.1936, p. 147.

⁴³ Cfr. ACGB, 387, 5.III.1936.

⁴⁴ “A la memòria de les víctimes barcelonines dels napoleònics”, *La Veu de Catalunya*, 27.VI.1935, p. 11.

⁴⁵ Cfr. ACGB, 387, 5.III.1936.

Posarem final a aquest epígraf explicant que l'any 1935 es va complir el tercer centenari de la mort de Lope de Vega. El jubileu es va viure a tot Espanya amb representacions teatrals i publicacions d'estudis acadèmics. El govern central, però, va moure's tard. Altres quefers acaparaven la seva atenció. La data central del centenari s'esqueia el 27 d'agost, dia de la mort del dramaturg, però el govern de centre-dreta no va començar a posar en marxa la commemoració oficial fins al mateix mes. Llavors, es publicà un decret del Ministeri d'Instrucció pública creant una Junta Central d'Iniciatives (formada per les Acadèmies de la Llengua, de la Història, de les Belles Arts i del Teatre). Aquesta havia de coordinar amb els rectors de les universitats espanyoles la constitució de comissions locals per a l'organització dels actes commemoratius. El govern establia el 25 d'octubre com a data central del centenari i demanava que aquell jorn, les principals poblacions espanyoles organitzessin alguna activitat en tribut de Lope de Vega⁴⁶.

El *Diario de Barcelona* va dedicar una llarga sèrie d'articles a comentar l'obra i les aventures vitals del genial literat. La interacció entre la vida i l'obra de Lope va ser, en realitat, una de les idees més reiterades durant el tricentenari. El prolífic patrimoni literari de Lope no podia entendre's sense les seves peripècies i circumstàncies vitals⁴⁷. A nivell espanyol, es va presentar Lope com una síntesi de l'ànima espanyola i una condensació insuperable de l'Espanya del seu temps⁴⁸. Segons escrivia Miguel Herrero-García al *Diario de Barcelona*, Lope havia ajudat Espanya a descobrir-se a si mateixa, a conèixer la seva història i a comprendre la seva personalitat. Ell havia estat el millor deixeble i mestre de l'espanyolitat: "Lope fue la viva encarnación de la Patria. Volvió a revivir en su alma siglos de historia. No hubo momento heroico, gesta gloriosa, linaje esclarecido, hecho memorable, persona destacada, leyenda destacada, que Lope no hiciera suya, y la volviera a crear y a darle vida, en algún entrepaño del monumento poético levantado por él a España. Por él, España se encuentra a sí misma"⁴⁹. Aquestes paraules serveixen una similitud notable amb aquelles que els catalanistes dedicaven al seu poeta i literat, Àngel Guimerà.

També a Barcelona es va celebrar el centenari⁵⁰. Més previsor que el govern central, el govern autonòmic va organitzar una cerimònia pel 27 d'agost, data del traspàs del dramaturg. Aquella tarda, a la universitat de Barcelona, va tenir lloc un gran acte acadèmic, al qual van assistir el president de la Generalitat, Pich i Pon, i el conseller de Cultura, Duran i Ventosa. Van oferir-se també representacions teatrals de les principals obres de Lope. Els

---

⁴⁶ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 9.VIII.1935.

⁴⁷ Cfr. Ramon Esquerra: "Lope segons Azorín", *La Veu de Catalunya*, 29.VI.1935, p. 1.

⁴⁸ Cfr. Ramon Esquerra: "Lope segons Azorín", *La Veu de Catalunya*, 29.VI.1935, p. 1.

⁴⁹ Miguel Herrero-García: "En el tricentenario de Lope de Vega", *Diario de Barcelona*, 19.II.1935, p. 3.

⁵⁰ Cfr. Manuel Brunet: "Lope de Vega i el senyor Dualde", *La Veu de Catalunya*, 4.IX.1935, p. 1.

diaris catalanistes van dedicar alguns articles a glossar la personalitat i la producció literària del poeta. Joan Givanel destacava a *La Ven* com tot el que havia fet Lope havia tingut un caire de desmesurada sobreabundància. Havia estimat de forma desbocada, havia llegit sense parar i havia deixat una ingent sembrada dramàtica i poètica⁵¹. També *La Humanitat* es meravellava en un llarg article anònim de la seva incontenible fecunditat literària. El diari esquerrà retratava la seva vida amb una barreja de respecte intel·lectual, sorpresa burlesca i admiració inconfessada davant d'una vida tan rica i desenfrenada. Lope havia estat un geni universal, un pecador contumaç i un demòcrata arrecerat. “Tot i les dinou torres del seu escut imaginari, el seu contacte amb prínceps i magnats, de la seva ordinació clerical, de l'ambient i de la seva investidura inquisitorial, quan el Poeta es superposava a tot, era el castellà racial que, inconscientment, oposava el poble vigorós i cantellut a l'estúpida aristocràcia d'importació, i donava raó al poble. En fer-ho, ennoblia la veritable Espanya i la cantava en demòcrata, per tal com la Democràcia és, en realitat, la veritable cavalleria”⁵².

c) La interpretació tradicionalista de la història d'Espanya

El catalanisme es vertebrava sobre un univers simbòlic de clares ressonàncies historicistes. La consciència catalana es dibuixava sobre el fons estable d'una narrativa històrica, que tenia com a eixos centrals el “gloriós període medieval” i “l'heroica defensa de les llibertats” pairals davant les pretensions d'hegemonia castellana. En aquests períodes, en particular en la forja medieval, s'havia anat conformant l'ànima catalana, l'esperit dels catalans, la psicologia col·lectiva d'un poble.

No eren els catalans els únics que aixecaven la seva identitat sobre les bastides del passat. També l'espanyolisme tradicionalista guardava en el moll de la seva autocomprensió uns paisatges de memòria, estilitzats al llarg del temps. També els nacionalistes espanyols apel·laven al passat per justificar l'existència de la nació espanyola i per trobar-hi, a més, la seva essència o substància particular. Espanya també era una ànima, un esperit, un “destí universal”. Segons aquest argument, Espanya tenia una fesomia pròpia, característica, i ningú podia proclamar que actuava en bé del país si menyspreava els contorns nacionals que la història havia delineat. Precisament perquè Espanya tenia una substància singular i

---

⁵¹ Joan Givanel: “Frey Lope Félix de Vega Carpio”, *La Ven de Catalunya*, 29.VIII.1935, p. 8.

⁵² F.: “El tricentenari de Lope de Vega”, *La Humanitat*, 4.VIII.1935, p. 5.

distingible, podia acusar-se als rivals polítics d'ésser l'anti-Espanya, de voler desballestar la tradició espanyola i, així, de traïr la nació. El manifest electoral que les dretes van publicar el 1933 era molt nítid en aquest aspecte: “La lucha electoral de Madrid no puede ser sino concreción y resumen de la que hay, a estas horas, planteada en toda la nación. De un lado, los que aman a España y anhelan, no ya conservarla, sino restaurarla, así en su riqueza como en su unidad y en sus más íntimas esencias espirituales; del otro, los que, diciendo amar a España, han puesto, sin embargo, sus palabras como sus actos al servicio de la continuada y pertinaz tarea de arruinarla, fraccionarla y destruirla”⁵³.

Per esbrinar el contingut de l'essència espanyola, hom havia d'acudir, segons els conservadors espanyols, a les pàgines de la història nacional. És ben coneguda la petjada que la Reconquesta havia deixat en la consciència i en l'autocomprensió nacional. La noció de creuada per la recuperació de la fe i de la pàtria impregnaria en diversos moments el discurs polític espanyol des del segle XV fins al segle XX (la -dominació d'Amèrica es presentà com una continuació de la Reconquesta mentre que els insurrectes a la Guerra Civil també propugnarien una reconquesta patriòtica i religiosa d'Espanya). La memòria espanyolista es caracteritzava també pel seu marc geogràfic atlàntic. El gran horitzó de record de la consciència històrica nacional era l'Atlàntic, la conquesta d'Amèrica. El descobriment i conquesta del Nou Continent tenia un caire quixotesc, heroic, d'epopeia. Una nació petita i pobre havia aconseguit dominar els elements naturals, sotmetre la població d'un continent sencer i transmetre-li la cultura pròpia. Era, indubtablement, una gesta històrica. La referència quixotesca no és gratuïta. A Barcelona, Maeztu recordava que Espanya havia estat gran mentre havia mantingut viu l'esperit del Quixot, el tarannà idealista, i s'havia esborrat del mapa històric en el moment que havia adoptat les comoditats de Sancho⁵⁴. La proesa americana expressava la potencialitat històrica d'Espanya i era signe d'esperança per a un renovellament futur. La historiografia tradicionalista espanyola parava esment que Espanya, amb el seu imperi mundial, havia fet possible una primera unitat global de la humanitat. “Por España fue posible la Historia Universal, porque fue posible la unidad física y espiritual de los pueblos que a ella, exclusivamente a ella se debe”, recordava Maeztu en el mateix acte. “Actualmente, no consiste el problema en mostrar que también España se han dado ejemplos inestimables o admirables de cultura universal, sino en evidenciar que España ha dado a esa cultura universal algunas de sus categorías fundamentales, como su posibilidad física y su unidad moral”, escrivia uns mesos més tard⁵⁵.

---

⁵³ Cfr. *Diario de Barcelona*, 1.X.1933, p. 34.

⁵⁴ Conferència de Ramiro de Maeztu a Barcelona organitzada per Renovación Española. (Cfr. *Diario de Barcelona*, 8.XII.1935, p. 10).

⁵⁵ Ramiro de Maeztu: “Menéndez y Pelayo”, *Diario de Barcelona*, 22.V.1936, p. 4.

La historiografia conservadora espanyola i els seus comentaristes s'havien proposat reivindicar l'aportació del país a la història. El primer pas necessari era menystenir i refutar la “llegenda negra”. El *Diario de Barcelona* va saludar amb entusiasme el cicle de conferències que l'historiador i diplomàtic hispanoamericà don Robert Loviller va donar a Madrid enaltint el paper d'Espanya “como iniciadora y principal mantenedora de la civilización cristiana y de la cultura moderna en América”⁵⁶ i rebutjant les interpretacions negres de la seva història. Per això, també, la figura de Menéndez Pelayo era objecte d'elogis i de record. Francisco Nabot y Tomás, professor de la Universitat de Barcelona i articulista de *El Diario*, comminava els intel·lectuals catòlics i els deixebles de Menéndez Pelayo a impedir el seu oblit i a difondre el seu pensament aprofitant les dates commemoratives de la seva vida. “Sería una ingratitud no honrar a Menéndez Pelayo, cuando él trabajó incansable en glorificar y enaltecer a España”.⁵⁷

Entre les aportacions que Espanya havia fet a la història, els intel·lectuals conservadors subratllaven la proclamació de la fonamental igualtat de tots els éssers humans. Maeztu lloava les lleis d'Índies, que se “inspiraron en la idea de que el indio era hermano menor, pero hermano, de la gran sociedad cristiana”⁵⁸. Pemán, en una conferència a Barcelona, al·ludia també a la colonització i al seu lema: “un solo Dios y todos somos hermanos. Sin distinción de clases sociales, sin distinción de razas para la salvación eterna; y creando, al mismo tiempo, el tipo de mestizo, que es la obra maestra de un pueblo espiritualista, que no hace, como otros, separaciones humillantes entre gentes de distinto color”⁵⁹.

Però per al conservadorisme espanyol, el gran tret distintiu de la història d'Espanya, el segell més profund i indestructible de la seva ànima reia en el catolicisme. Aquesta havia estat la principal aportació d'Espanya a Amèrica i a la humanitat: la defensa de la fe. Espanya era, abans que res i per sobre de tot, una nació catòlica. Aquesta era l'estructura bàsica de la seva fesomia espiritual, el fonament de la seva substància. Quan Azaña proclamava que Espanya havia deixat d'ésser catòlica, no feia altra cosa, segons plantejament tradicionalista, que anunciar l'aniquilació i la mort d'Espanya, perquè aquesta era, principalment, catolicisme expansiu. “España es católica –escrivia Mariano Màrfil, un dels periodistes més cultes i centrats del *Diario de Barcelona*-. ¿Pero cómo habría de no serlo

⁵⁶ Cfr. *Diario de Barcelona*, 29.I.1935, p. 3.

⁵⁷ Francisco Nabot y Tomás: “En el aniversario de Menéndez Pelayo”, *Diario de Barcelona*, 21.V.1935, p. 6.

⁵⁸ Conferència de Ramiro de Maeztu a Barcelona organitzada per Renovación Española. (Cfr. *Diario de Barcelona*, 8.XII.1935, p. 10).

⁵⁹ Conferència de Pemán sobre “Cisneros, representación de la España tradicionalista”. (Cfr. *Diario de Barcelona*, 27.III.1935, p. 4).

sin renegar de ella misma? Nuestra historia, lo mismo la que se escribió con sangre que la que se escribió con plumas, pinceles o piedra, es catolicismo”⁶⁰.

Pocs dies després d'aquestes frases de Mariano Màrfil al *Diario*, el jesuïta García Villada dictava una conferència en el Cine Victòria de la Ciutat Comtal al voltant de “El destino de España ante la historia universal”⁶¹. El prevere proposava un recorregut per la història nacional que venia a ser una síntesi de l'hermenèutica tradicionalista de la realitat espanyola. La història d'Espanya estava emmotllada pel catolicisme. Així era des dels seus orígens. El país havia regat les seves arrels amb la sang dels màrtirs cristians. Don Pelayo havia reconquerit Espanya sota el signe de la Creu, els Reis catòlics havien expulsat els jueus per defensar la unitat de la fe i la Inquisició s'havia creat per assegurar la incorruptible catolicitat espanyola. Venia després l'expansió de la fe per Amèrica i la contenció del protestantisme a Europa. “Luego vuelve [España] sus ojos a Europa. Lutero, guerras de Flandes y Milanésado y su intervención fue una prueba más de que España estaba designada por Dios para imponer su catolicidad donde faltara”.

Arribava així l'historiador jesuïta a un punt cabdal de la seva argumentació. Igual que Torras i Bages havia designat Catalunya com una realitat providencial, García Villada considerava Espanya un poble volgut i escollit per Déu per a la defensa i l'expansió del catolicisme. Aquí descansava la seva natura més pregonada i la seva missió més clara. Insistia el prevere, després de ressenyar la incidència dels espanyols als concilis moderns: “no había duda, España había sido escogida por Dios para el mantenimiento de Europa y la difusión en otros mundos de la idea de Dios-Creador”⁶².

Espanya estava amarada de catolicisme. Ho estava el seu art, la seva literatura, la seva història. Espanya era essencialment catòlica. Per als tradicionalistes això no volia dir simplement que els espanyols fossin majoritàriament catòlics, sinó que el subjecte Espanya tenia com a forma substancial el catolicisme i que renunciar-hi significava esbotxinar el subjecte col·lectiu. Podia ésser una altra cosa, però ja no seria l'estimada Espanya. En un discurs davant les joventuts d'Acció Popular a El Escorial, Gil Robles defensava la identitat entre l'espanyolitat i el catolicisme. Aquest argument li servia, al seu torn, per defugir un nacionalisme racista o excessivament estatista. “Yo quisiera, señores, que en nosotros se exaltara el sentimiento nacionalista hasta el paroxismo. Yo no tengo miedo a que en España ese movimiento nacionalista derive por cauces paganos; no creo que como en otras

---

⁶⁰ Mariano Màrfil, *Diario de Barcelona*, 3.IV.1934, p. 3.

⁶¹ Conferència de García Villada: “El destino de España ante la historia universal”. (Cfr. *Diario de Barcelona*, 27.IV.1935, p. 7).

⁶² *Ibidem*.

naciones vayamos a resucitar la Roma pagana o hacer la exaltación morbosa de los valores de la raza. No, aquí no. Yo no creo que sea preciso realizar nada de eso. Yo no tengo miedo a la exaltación de los valores nacionales porque cuando ahondemos en nuestra historia no iremos a buscar ejemplo en la Roma pagana ni exaltaremos los valores fisiológicos de la raza. Iremos a buscar nuestro espíritu religioso, nuestro espíritu teológico, que está dentro de nosotros mismos, en las entrañas de nuestra nacionalidad. Cuanto más católicos, más españoles, y cuanto más españoles, más católicos y creyentes”⁶³.

Segons els historiadors conservadors d'accent tradicionalista, la decadència espanyola s'havia iniciat precisament quan Espanya havia començat a viure d'esquenes a la seva natura i a la seva missió providencial. La nació renunciava a ella mateixa, al seu geni propi, i així s'esmoreïa i s'esllanguia. “Luego, España se olvida y comenzó a fracasar. Es su decadencia”, resumia el jesuïta García Villada⁶⁴. Espanya havia decidit actuar d'esquenes, en contra, de la seva direcció històrica fonamental. Així, contra la marea del propi ésser, naufragava. Ho explicava Maeztu: “Llegando al siglo XVIII, el Sancho de Cervantes, el del espíritu inferior a don Quijote, al ver caído a este, se impone para hacer su voluntad”⁶⁵. El país oblidava la seva missió civilitzadora i es dedicava només a la rapinya i l'explotació d'Amèrica. “¿Qué pasó? –es preguntava a continuació l'intel·lectual nacionalista-. Se deshizo el Imperio colonial de España y se deshizo por haber perdido la razón de su existencia”. Sancho representava, segons la visió de Maeztu, la figura simbòlica del sufragi universal, disposat a imposar per sobre de la veritat i la missió, la voluntat i l'arbitrarietat pròpia.

Per recuperar-se, per tornar a ésser gran, Espanya havia de retrobar els carrils del seu destí històric. Els catalanistes havien assegurat que Catalunya només podria tornar a ser gran i plena quan hagués recuperat el seu esperit propi, quan hagués tornat en si mateixa, assumint conscientment la seva personalitat. També el conservadorisme espanyol proposava una tornada d'Espanya a les fonts més pregones de la seva identitat nacional, que identificava amb un catolicisme imperial. Per entendre l'onada conservadora que va revifar-se a Espanya a partir del 1933 i que es perllongaria en la Guerra Civil i el primer Franquisme cal tenir en compte aquesta interpretació bàsica de la història i de l'ésser espanyol.

“Queremos rehacernos –explicava als seus oients el jesuïta García Villada, al Cine Victòria de Barcelona-, pero no damos con la ruta. Y esta ruta no es otra que la tradición; por ahí hemos de ir, esa es la verdadera ruta. (...) Por encima de todo, España volverá a ser

⁶³ Cfr. *Diario de Barcelona*, 24.IV.1934, p. 45.

⁶⁴ Conferència de García Villada: “El destino de España ante la historia universal”, Cfr. *Diario de Barcelona*, 27.IV.1935, p. 7.

⁶⁵ Conferència de Ramiro de Maeztu a Barcelona organitzada per Renovación Española. Cfr. *Diario de Barcelona*, 8.XII.1935, p. 10.

el brazo derecho del catolicismo y de la universalidad”. Què significava, però, tornar a les vies de la tradició? Es tractava de restaurar l'Espanya de l'Antic Règim? En les respostes a aquesta pregunta hi havia gran diversitat de matisos. En general, però, el conservadorisme espanyol no volia restaurar immòbil el passat. La CEDA va començar essent el partit més innovador, doncs volia canalitzar la restauració nacionalcatòlica d'Espanya a través de la participació activa i massiva en la vida parlamentària. Això no impedeix, en qualsevol cas, que alguns líders del partit i molts dels seus membres se sentissin atrets per fórmules parcialment totalitàries. Tanmateix, els qui més clarament van abrogar per una revolució conservadora, trencadora tant amb la monarquia absoluta de l'Antic Règim com amb la pràctica de la monarquia liberal decimonònica, van ser els monàrquics més aguerrits, com per exemple Calvo Sotelo i Goicoechea⁶⁶. Els que en un inici lluitaven per la reinstauració monàrquica tradicional, van anar lliscant cap als posicionaments falangistes i feixistes. Així, emmirallant-se en la puixança dels règims dictatorials de dretes a Europa, covant-se en aquest esquema hermenèutic d'Espanya i reformulant-se en el brogit de les contingències i circumstàncies posteriors de la Guerra Civil, es va anar cisellant el franquisme.

---

⁶⁶ En un article al *Diario de Barcelona*, Calvo Sotelo expressava clarament el seu refús del sufragi universal: “Se ha imbuído a la derecha española la mística electoral, a partir de noviembre de 1933. Ahí está el camino, se le decía. Esos son nuestros poderes, se reiteraba una y otra vez. Yo no lo veía así. En mis numerosísimos discursos de propaganda reaccionaba contra ese estrago psíquico. “No está en las urnas -decía- nuestra salvación”. “No es posible convertir la urna en el tabernáculo de la felicidad nacional” -dije en Santander (agosto, 1935). “El sufragio inorgánico canonizará a González Peña en Asturias y a Companys en Catalunya - afirmé en Gijón (mayo, 1935). “El sufragio es neurótico, epiléptico, cambiante y convulsivo -sostuve una y otra vez, dentro y fuera del Parlamento. (Cfr. Calvo Sotelo: “Después de las elecciones”, *Diario de Barcelona*, 11.III.1936, p. 4).

FOTOGRAFIES, GRÀFICS, MAPES I FIGURES

Fig. 1: Els protagonistes: les autoritats barcelonines i catalanes en una recepció oficial celebrada al Govern Civil per commemorar la proclamació de la República. D'esquerra a dreta: Jaume Aiguader (Alcalde), Claudi Ametlla (Governador Civil), Domènec Batet (Capità General), Francesc Macià (President de la Generalitat), Lluís Companys (President del Parlament), Carles Pi i Sunyer («Conseller Delegat» de la Generalitat). [Pérez Rozas, 16.IV.1933, AFB, bcn4435].

Fig. 2: El President Francesc Macià arriba al monument a Casanova l'Onze de Setembre del 1931. [Josep Domínguez, 11.IX.1931, AFB, bcn7591]

Fig. 3: El President Macià es dirigeix als assistents en l'homenatge a Casanova. [Josep Domínguez, 11.IX.1931, AFB, bcn7593]

Fig. 4: Multitud a prop del monument a Casanova amb motiu de la Diada Nacional de Catalunya. [Pérez Rozas, 11.IX.1934, AFB, bcn618]

Fig. 5: El President Francesc Macià amb un grup de diputats de Lleida el dia de la inauguració del Parlament Català. [Pérez Rozas, 6.XII.1932, AFB, A.1.4.S4.5]

Fig. 6: Una gernació espera els parlamentaris al Parc de la Ciutadella el dia de l'obertura del Parlament Català. [Pérez Rozas, 6.XII.1932, AFB, A.1.4.S4.8]

Fig. 7: La desfilada militar del 14 d'abril al seu pas pel Govern Civil. [Pérez Rozas, 16.IV.1933, AFB, A.1.5.S4.139]

Fig. 8: Desfilada de carruatges al Passeig de Gràcia per les «Festes de Primavera», en commemoració de la proclamació de la República. [Pérez Rozas, 14.IV.1934, AFB, A.3.5.S4.45]

Fig. 9: Carruatge que obtingué el tercer premi en les Festes de Primavera del 1934. [Pérez Rozas, 14.IV.1934, AFB, A.3.5.S4.57]

Fig. 10: L'Alcalde Aiguader presideix l'enderrocament de la tanca que separava el cementiri civil de l'eclesiàstic. [J. Domínguez, 6.XII.1931, AFB, A.1.3.S4.57]

Fig. 11: Recepció a l'Ajuntament de la delegació provençal que va participar en les celebracions del Centenari de la Renaixença. Aiguader fa els honors al batlle de Marsella. [Pérez Rozas, 15.IV.1933, AFB, A.1.5.S4.124]

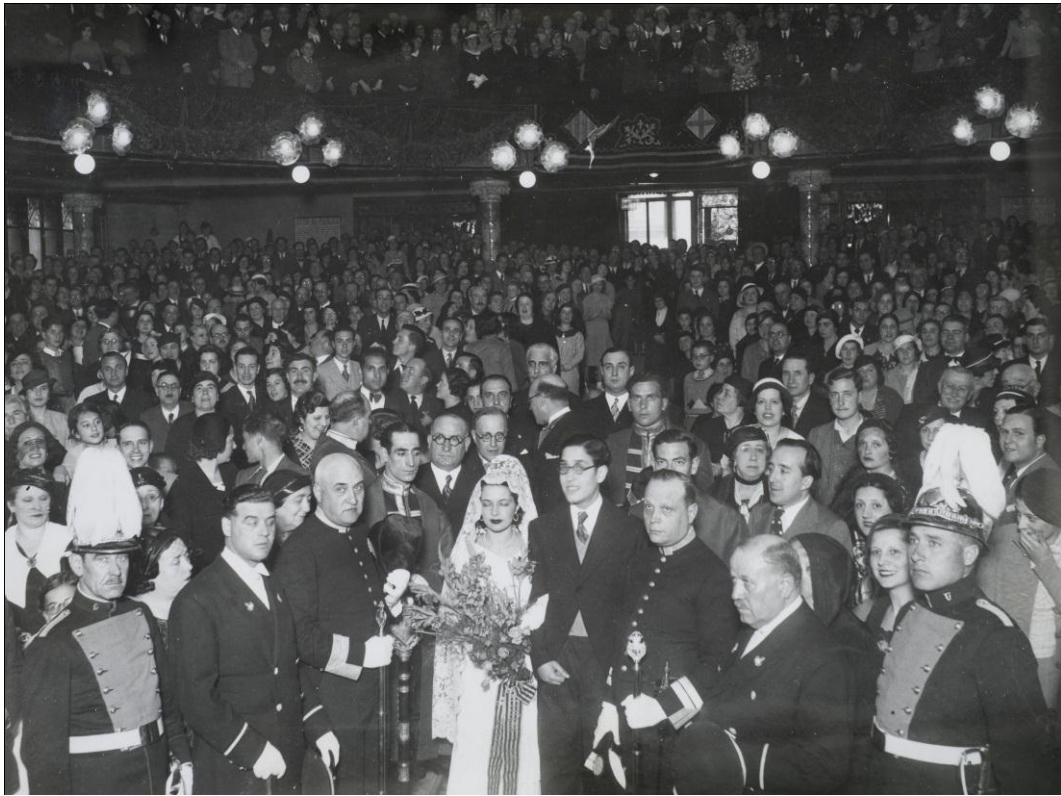

Fig. 12: Els grans Jocs Florals del 1934. El guanyador de «la flor natural», Josep Jané Oliver, entra al Palau de la Música Catalana acompanyat de la «Reina» del certamen. [Pérez Rozas, 6.V.1934, AFB, A.3.5.S4.169]

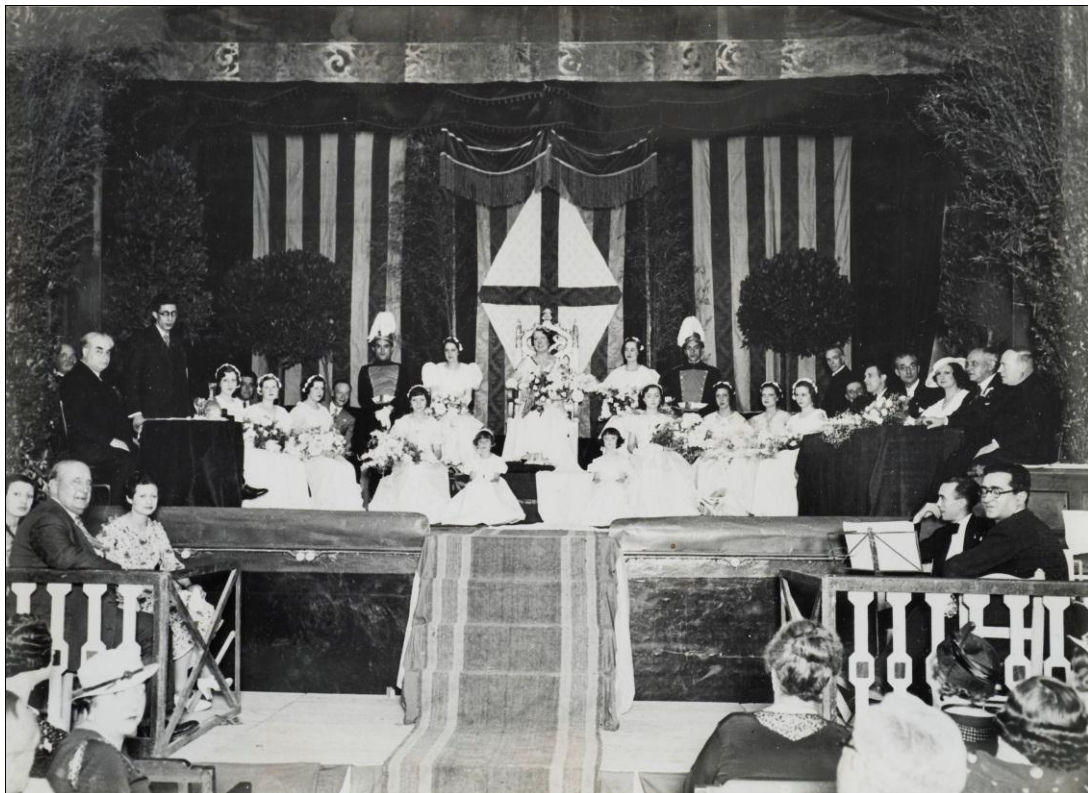

Fig. 13: Presidència d'un altre certamen de Jocs Florals celebrat a Barcelona al juny del 1934. Queda palès el caire medievalitzant de la festa. [Pérez Rozas, 24.VI.1934, AFB, A.1.3.S4.57]

Fig. 14: Ciutadans fent
cua davant del Palau de
la Generalitat per signar
el seu condol per la mort
de Macià [Pérez Rozas,
26.XII.1933, AFB,
A.2.2.S4.193]

Fig. 15: Alcalá Zamora visita la capella ardent de Macià. [PR, 27.XII.1933, AFB, A.2.2.S4.193]

Fig. 16: Homenatge a la tomba de Macià en el primer aniversari de la seva mort [PR, 25.XII.1934, AFB, bcn625]

Fig. 17: Davant la mort: una visita al cementiri el dia de Tots Sants. [Pérez Rozas, 1.XI.1935, AFB, A.5.3.S4.80]

Fig. 18: La Ramblas en la tradicional diada de Tots Sants. [P.R., 1.XI.1935, AFB, A.5.3.S4.82]

Fig. 19: Inauguració del monument a Pi i Margall.
[Pérez Rozas, 12.IV.1936,
AFB, bcn2346]

Fig. 20: Un grup de republicans federals commemora la proclamació de la Primera República amb una ofrena floral al monument a Pi i Margall. [Pérez Rozas, 11.II.1936, AFB, bcn5357]

Fig. 21: El President Companys posa la primera pedra del monument a Francesc Layret [PR, 1.V.1934, AFB, A.3.5.S4.156]

Fig. 22: L'Alcalde Pi i Sunyer i el President Lluís Companys inauguren el monument a Francesc Layret situat a la Plaça Goya. [Pérez Rozas, 19.IV.1936, AFB, bcn2339]

Fig. 23: Homenatge a Francesc Layret impulsat des de la presó per Companys. [Pérez Rozas, 1.12.1935, AFB, A.5.3.S4.190]

Fig. 24: Lluís Companys es dirigeix als assistents a la inauguració del carrer Sabí Arana. [Pérez Rozas, 17.IV.1934, AFB, A.3.5.S4.104]

Fig. 25: L'orfeó Euzco Abasbotza canta en la inauguració del carrer Sabí Arana, promoguda per entitats nacionalistes. [PR, 17.IV.1934, AFB, A.3.5.S4.103]

Fig. 26: Benedicció de la imatge del Sagrat Cor al Tibidabo presidida pel bisbe Irurita. [Pérez Rozas, 3.II.1935, AFB, A.4.4.S4.45]

Fig. 27: Diada de Reis. L'associació Arbre de Nadal reparteix joguines als nens necessitats en un saló de l'Hotel Ritz. [Pérez Rozas, 6.I.1936, AFB, bcn4424]

Fig. 28: La policia muntada vigila la Plaça Catalunya en la Festa del Treball del 1934. [Pérez Rozas, 1.V.1934, AFB, A.3.5.S4.153]

Fig. 29: L'Alcalde Pi i Sunyer parla des dels peus del monument a Pau Claris en un aniversari del Corpus de Sang. [Pérez Rozas, 31.V.1934, AFB, A.3.5.S4.245]

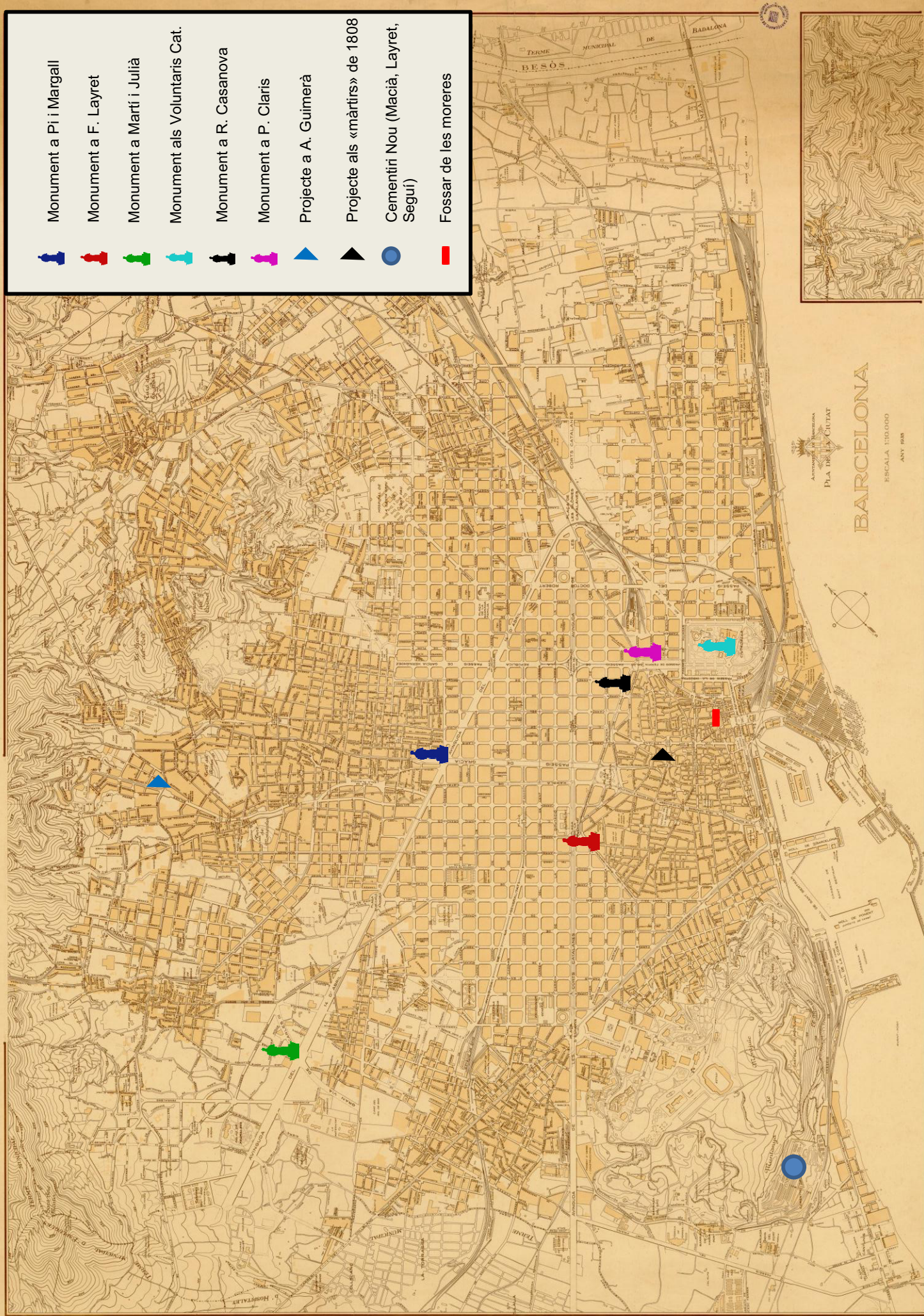
Fig. 30: Inauguració del monument a Martí i Julià, situat a l'encreuament entre la Diagonal i la Ronda del Mig. [Pérez Rozas, 21.VI.1936, AFB, bcn5801]

Fig. 31: Les autoritats encapçalen la inauguració del monument als Voluntaris Catalans al Parc de la Ciutadella. [Pérez Rozas, 14.VII.1936, AFB, bcm5942]

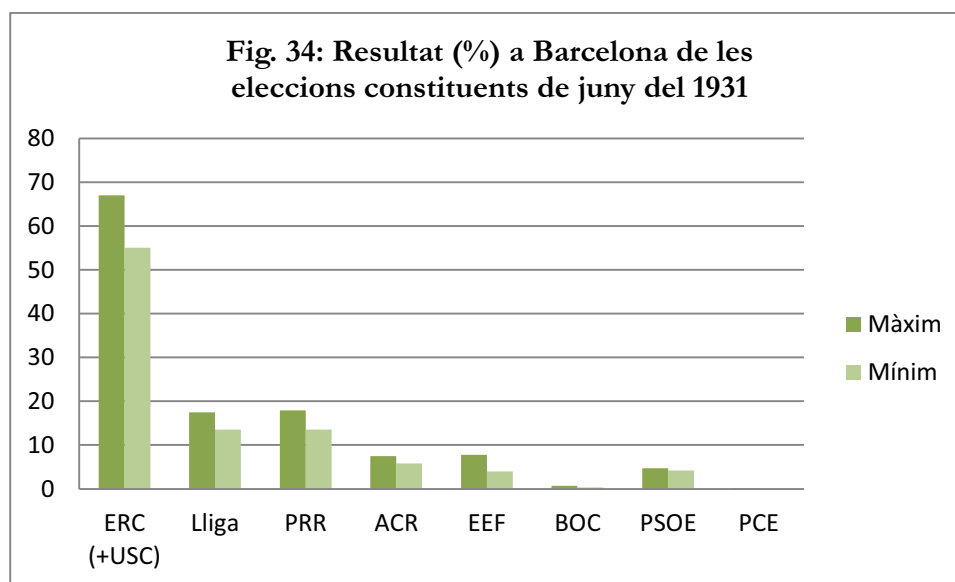
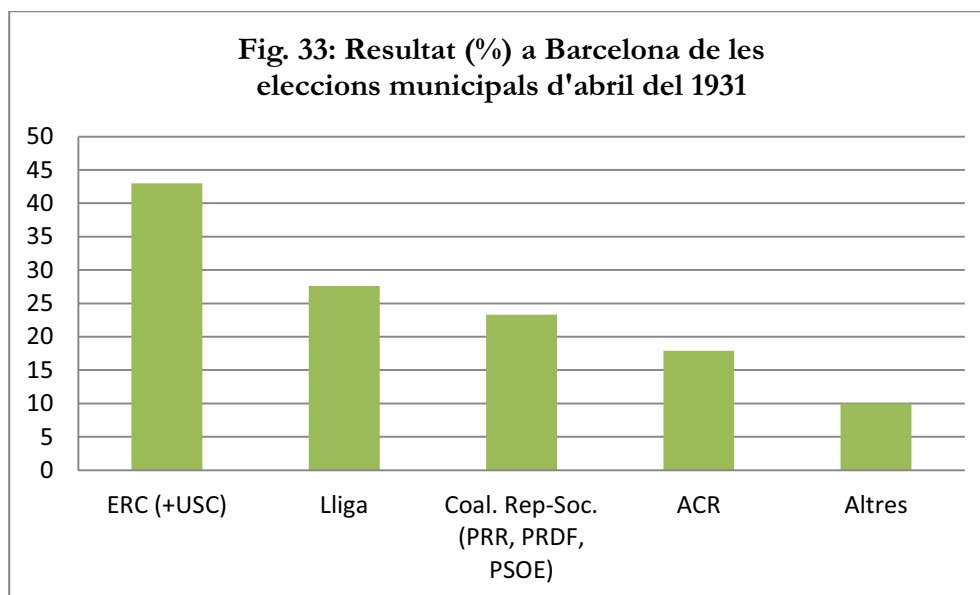

Fig. 32: Principals llocs de memòria a la Barcelona republicana

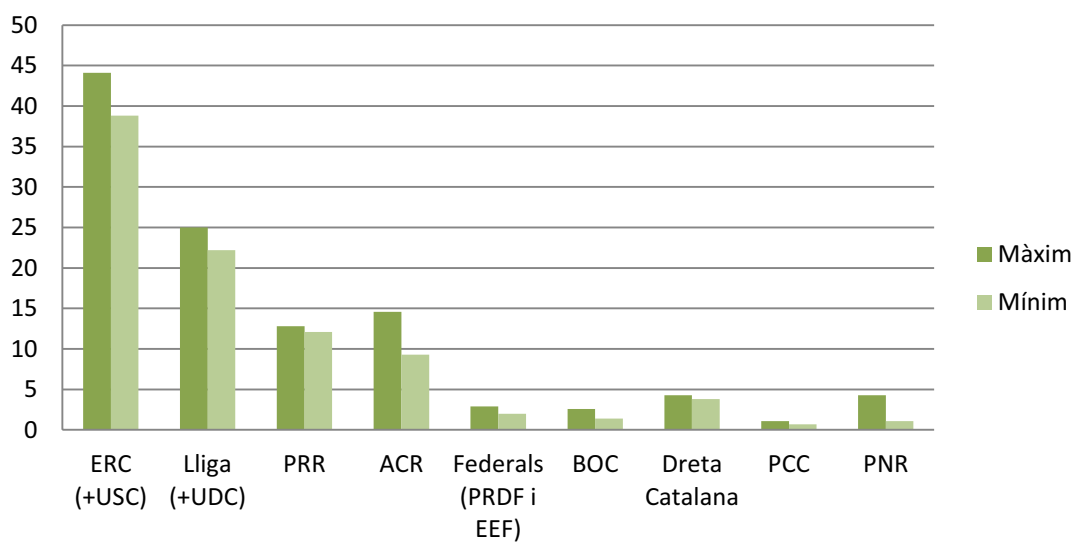
RESULTATS ELECTORALS A LA CIUTAT DE DURANT LA SEGONA REPÚBLICA¹

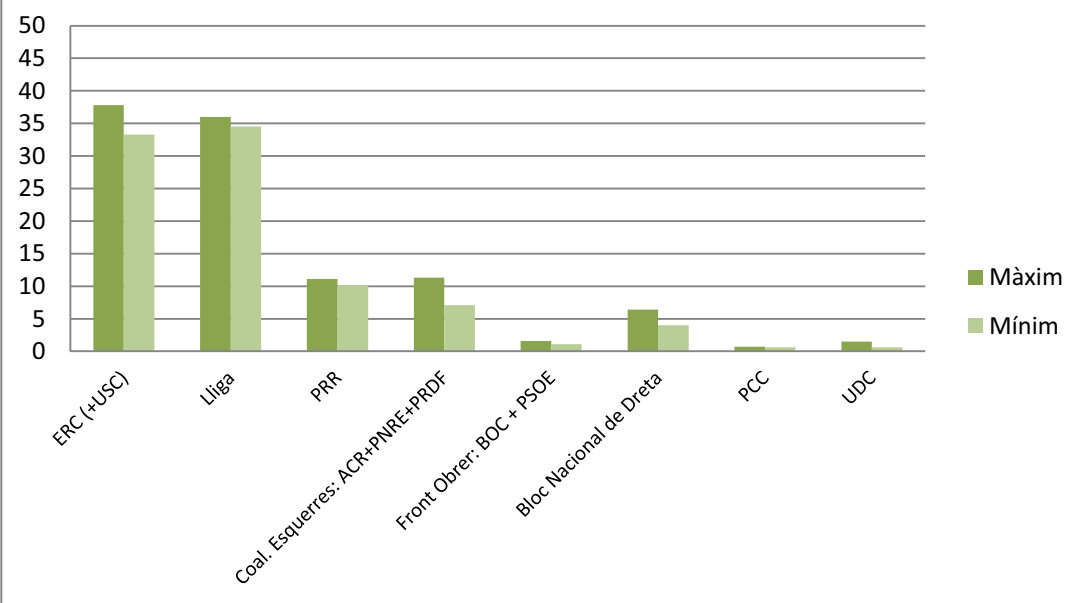
¹ Les dades de es eleccions legislatives i autonòmiques les hem extret i elaborat a partir d'Isidre Molas: *El sistema de partits polítics a Catalunya (1931-1936)*. Edicions 62, Barcelona, 1972, Apèndix. La realització dels gràfics és pròpia. Recordem que les eleccions se celebraven amb llistes obertes. Per tant, les candidatures no obtenien un resultat únic. En els gràfic plasmem els resultats màxims i mínims aconseguits per les diferents candidatures. El màxim recull el percentatge de vot que va obtenir el membre de la candidatura més votat. El mínim, el percentatge del menys votat. El sistema de llistes obertes provoca que els percentatges no sumin necessàriament 100%. Els resultats dels comicis municipals del 1931 i del 1934 els hem obtingut de l'hemeroteca de *La Vanguardia*. Les eleccions municipals del 1934 van fer-se sota una nova llei electoral municipal, amb llistes tancades. Per a les abreviatures dels partits polítics, vegeu l'índex d'abreviatures que es troba a l'inici del treball.

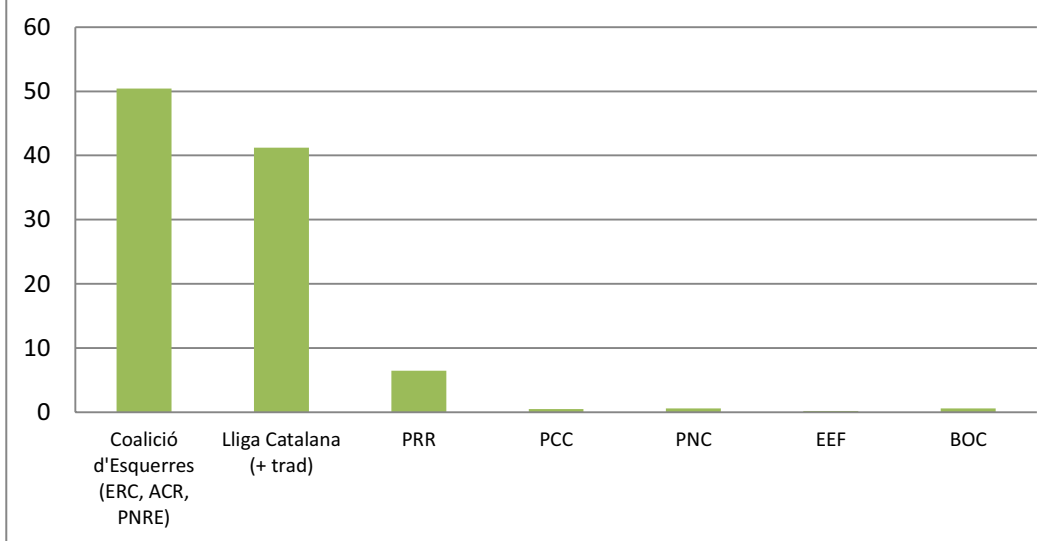
Fig. 35: Resultat (%) a Barcelona de les eleccions autonòmiques de novembre del 1932

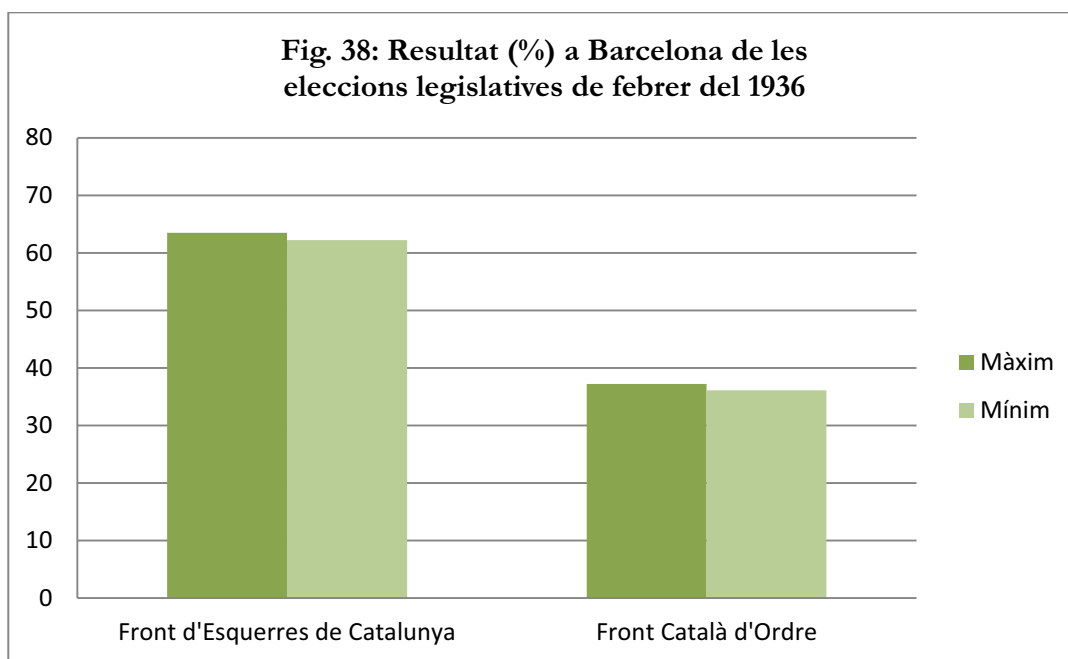
Fig. 36: Resultat (%) a Barcelona de les eleccions legislatives de novembre del 1933

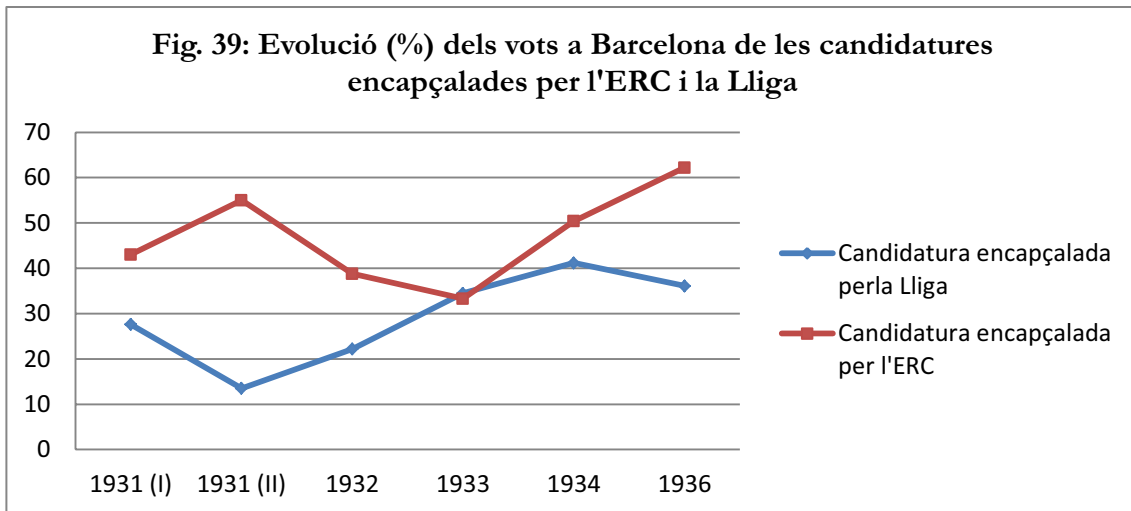

Fig. 37: Resultat (%) a Barcelona de les eleccions municipals de gener del 1934

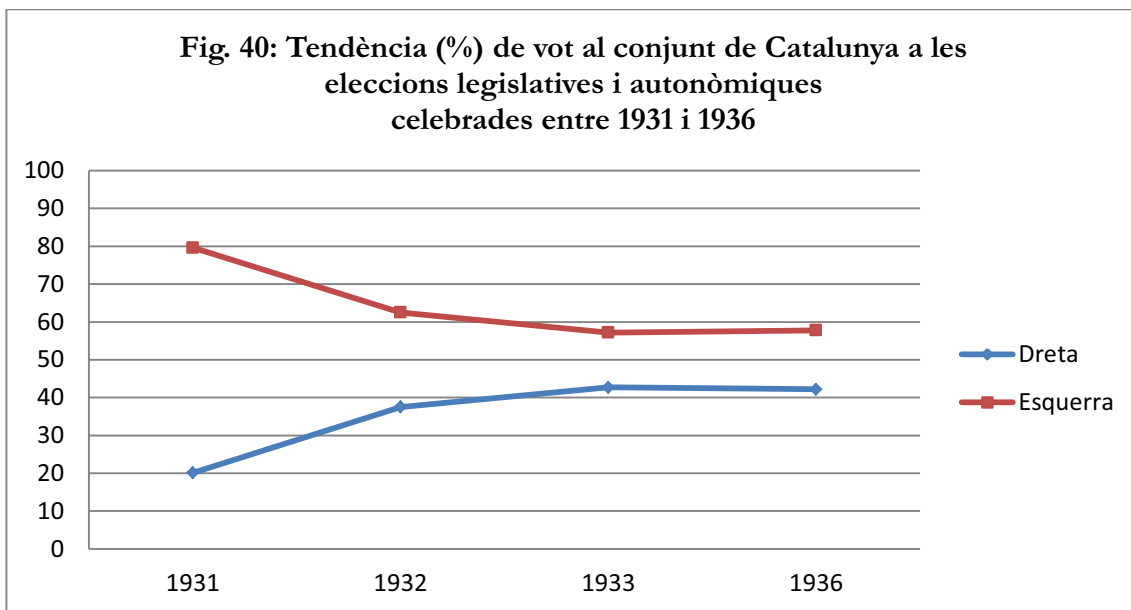

Fig. 38: Resultat (%) a Barcelona de les eleccions legislatives de febrer del 1936

TENDÈNCIA DE VOT AL CONJUNT DE CATALUNYA²

² En aquest cas, les dades provenen de Mercè Vilanova: *Atles electoral de Catalunya durant la Segona República*. La Magrana, Barcelona, 1986. Seguim també la divisió que ella proposa entre dretes i esquerres. Es tracta d'una divisió lògicament discutible, ja que engloba els partits que hom podria considerar de centre en una de les dues tendències. En qualsevol cas, ens limitem a transposar gràficament els resultats que ella ofereix.

Fig. 41: Distribució d'escons al Parlament Català elegit el 1932

la humanitat

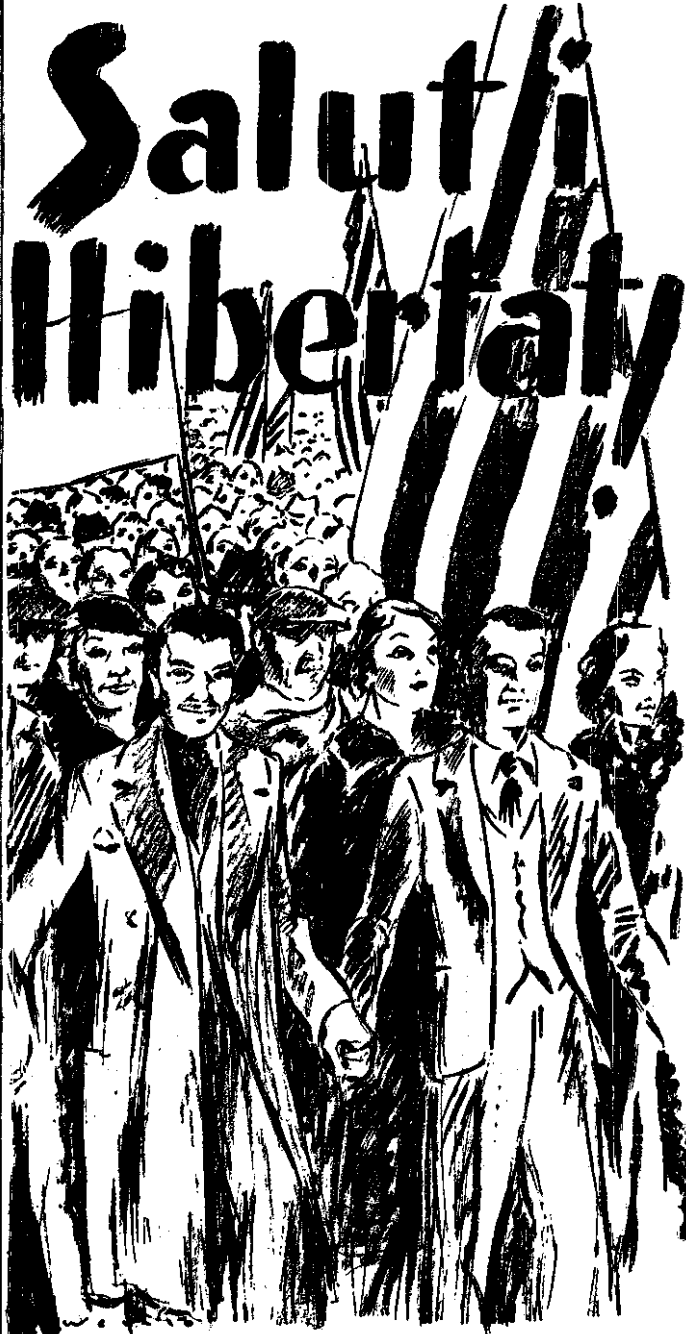
El TEMPS. — A disposició de tot el món, en general, sobre el
estil de vida. Són per la força de l'home, més d'alta, més i de
més que mai, a més que mai.
En tots els, en general, l'home que el món a la seva
Davant la cultura de nova vida cultural, produïda per
l'home per la cultura humana.

Així Y — Núm. 7.100 — Preu: 10 cèntims

Publicada per LLIBRE OBERT

Barcelona, dimarts, 1 de març del 1936

PRIMER DE MARÇ: JORNADA HISTORICA

Salut i Llibertat

Catalanistes! Llegiu LA HUMANITAT

Fig. 42: Portada de *La Humanitat* el primer de març del 1936, celebrant el retorn a Barcelona del Consell de la Generalitat que havia estat empresonat després del 6 d'octubre. (AHB)

La Humanitat

Any II - Núm. 388
Barcelona, d'inciteres, 30 novembre 1932

Redacció i Administració: Ronda Sant Pere, 11, 1er. Telèfon: 2464 i 2467
Impremta: Muntaner, 93. Telèfon: 9316

Fundador: LLUIS COMPANYS

Ara fa dotze anys...

...Vaig sentir com mataven a Francesc Layret

A principis de l'any 1920 jo feia de meritor en una oficina de comissions i representacions del número 3 del carrer de Tàrraco.

FRANCESC LAIRET

pressiva extraordinàriament: era un folt de les cares, vestit de frac, que portava una bona barba negra lluent. Caminava d'una manera indescriptible: amb les cames sola els braços, avançava els dos braços de frons fins a una distància de mig metre i llavors llançava les cames inútils fins on havien quedat les cames. És pot ben dir que caminava arcaic a un prodigi d'equilibri i valentia, doncs no crec que hi hagi molta gent capaç d'impulsar el seu cos en endavant en forma en què aquell home ho feia. Moltes vegades em passava per a veure'l passar; m'admirava, m'espectava i em feia una història que em neta la gola. Anava sempre acompanyat d'un home l'aspecte del qual no puc precisar, però que crec que anava tot aliat i que portava gorra. Aquest home el sostenia per una de les aixelles; si la memòria no em falla, la cara del lliscant tenia una expressió de rebeldia contra aquella ajuda.

No va ésser fins després d'alguns mesos, que vaig conèixer la personalitat d'aquell esguerrat que tant m'impressionava: era Francesc Layret, l'apòstol del poble, l'home ardent i ballador que havia sortit a la defensa de la última classe de la societat. Tots els diaris en parlaven i el conatava tothom.

Llavors vaig deixar de veure'l als matins. El veia homa alguna tarda, grèfol del seu despatx d'advocat, al costat mateix de la meua oficina, que era al número 34. Davant de la porta del número 26, esperava sempre un "Simón". Layret hi pujava, ajudat pel seu acompanyant i per totxer, amb l'ajuda de les seves cames de metall. Li poaven les cames al costat, i el cotxe arrencava.

El dia 30 de novembre, jo vaig sortir de l'oficina cap allà a les quatre de la tarda. Vaig veure alguns clients i senten les sis o un quart de set, quan passava pel davant del "Coliseum".

que aleshores estava en construcció. No feia gens de fred, me'n recordo tranquil·lament i jo anava caminant tranquil·lament entre la bonança. Així vaig arribar al xambrà del carrer de Cortès amb Bolimes; allí hi havia llavors un dipòsit de maquinària. I, clic!, sento

ret, dintre el cotxe, tirat sobre el seient del darrere, amb la cara ensanganyada i una expressió horrible de dolor. Al peu del vehicle, una senyora tremolava com una fulla d'arbre i petava de dents tot magantant, voltada d'unus quants persones.

Vaig sentir que algú deia: — Han fugit pel carrer de la Diputació!

I sense saber per què vaig arrencar a córrer amb dos o tres més cap aquella direcció. Tot el tros que va fins a la Rambla de Catalunya i el que comprèn el Seminari i la Universitat, estava completament a les fosques. Els assassins havien ballat els cotxes de la Il·luminació pública en aquella zona.

Mentrestant, el grup format davant la porteria del número 26 havia anat engrandint-se. En tornar-hi, el "Simón" ja no hi era. Vaig sentir que deien que havien matat a Francesc Layret. La portera explicava l'ocorregut amb aquestes paraules poc més o menys:

— El senyor Layret va sortir de l'edifici i, com tots els dies, va pujar al cotxe que ja feia estona que esperava a la porta. Encara no havia acabat de seure, van sonar els primers disparos. Jo vaig sortir de seguida i vaig poder veure com uns individus — dos em sembla — tiraven a través de la finestrella de la porta de fora. El senyor Layret ha cridat algunes paraules i ha anat a sortir del cotxe per la mateixa porta per on havien pujat, i que encara estava oberta, però llavors un dels assassins ha posat el braç per la finestrella de l'altre costat i l'ha subjectat, disparant-li un altre segon tret. Després un segon tret a cercar cap al carrer de la Diputació.

— I l'han mort? — vaig preguntar jo.

— No ho sé. Aquell el cotxe l'han anat a auxiliar, el senyor Layret tenia la cara plena de sang, però encara viva, perquè en quedava i s'arrapava al tanc, retrocedint-se. Ell mateix ha dit al cotxer que el portés a la casa de socors del carrer de Sepúlveda.

Uns minuts després, davant del número 26 del carrer de Bolimes, s'havia replagat una gentada que redobla el que hi el caminava, doncs mentrestant. Era l'època dels atemptats a cada cantonada. N'hi havien alguns que s'assemblaven d'aquels atemptats més, amb un almirall arrotondat d'orelletes. La majoria, però, se sentia de l'agressió a Francesc Layret, especialment, amb un consolat després. Tot i amb això, encara quedaven esperances...

— Va quedar-se fins a les deu de la nit a aquella hora, Francesc Layret, havia deixat d'existir.

E. MATOS BARRIO.

El Parlament de Catalunya

LES OBRES
A TÍTOL INFORMATIU...
Seguim febrerament les obres d'habilitació de l'edifici per tal que aquestes estiguin col·lectives el dia 1 del mes que ve.

La inauguració podrà fer-se tal com estava previst, doncs les dependències que restaran, a aquella data, per armar, no són essencials per al funcionament de la Cambra.

També es treballa activament en l'arranjament de l'exterior de l'edifici. Ahir, es va començar la instal·lació de les cobertes d'edificis.

ESCOLLINT ELS ESCOS
Durant tot el dia després de l'edifici diputats electes, per tal de conser- var l'estat de les obres i per a orien- tar-se respecte a la distribució de les diverses dependències entre qui com- para el Parlament i el Govern.

Ha visitat el Palau del Parlament l'alt- ministre de Negocis Estrangers i Col·le- gis, acompanyat del diputat electe, senyor Casob, essent rebuts pel secretari par- ticular del conseller de Governació, se- nyor Albert.

El senyor Ventosa reconeixé les de- pendències del Parlament i escollí els llocs que ocuparà la minoria regional- ista. Aquests seran situats en els dos primers rengles d'escos, a l'esquerra de la presidència i davant mateix del banc del Govern escollit.

S'ha inaugurat l'Agència Espanyola de Viatges

PARÍS. — Amb l'assistència d'un representant de l'administració espanyola i del consell general senyor Márquez, s'ha celebrat la inauguració dels nous locals, situats en pla centre de París, de l'Agència Espanyola de Viatges, que servirà per activar la promoció i realització dels viatges de turisme.

Assistint a l'acte el director i funcionari dels ferrocarrils espanyols i de la Cia de Portugal, el president i gerent de la Cambra de Comerç espanyola i del Centre Gal·lès, els directors de les principals Agències de viatges, directors de les companyies de ferrocarrils, de navegació i línies aèries i nombrosos personalitats de la col·lecció espanyola.

El mateix dia s'ha inaugurat una nova sucursal de portals i telegrafs dels punts més interessants d'Espanya, des del punt de vista del turisme, que fou objecte de molta atenció.

¿Tindrán que deixarse de publicar els diaris?

COMPEN D'UN COL·LEGA LOCAL:
"A propòsit de l'artícle que he publicat en aquest diari sobre el paper estranger a la seva entrada a Espanya, he arribat fins a descobrir el rumor que les nacions que ens administren la para- la per a la fabricació de paper prohibiran la seva exportació si el que tan d'insubstitutablement se projecta fos una realitat.

I tal rumor és molt fonamentat, ja que per a dites nacions és molt més important el paper que realitzen amb l'exportació del paper manufacturat que amb el de la primera màteria.

Què passaria aleshores? A Espanya, malgrat de considerar-se la fabricació de paper com una indústria nacional, no es consideraria pasta nacional.

¿Com, doncs, seria la matèria prima, podria sostenir-se entre nosaltres aquesta indústria?

El Traspas de Servis

Hi ha marxes a Madrid, els consellers de Cultura, Higiènia, Obres Públiques i Cooperació, senyor Pere Comas, Carles Pi i Suñer, Joan Lluis i Josep Torradellas.

El mateix d'aquests consellers a la ciutat de la República, senyor Comas, Carles Pi i Suñer, Joan Lluis i Josep Torradellas.

El Govern italià ha destinat 55 milions de llires per a combatre l'atur forçat a Sicília

ROMA. — Amb objecte de combatre l'atur forçat a Sicília, el Govern ha destinat la suma de 55 milions de llires per a treballs públics.

Hi anirà?

No volen deixar l'estratosfera tranquil·la

Beitlin. — L'enginyer Nebel, inventor del cotxe estratosfèric, prepara un experiment sensacional, amb el concurs financer de la ciutat de Magdeburg.

Un primer cotxe, amb una càrrega reduïda, haurà d'assolir, portant a bord el pilot, una alçada de 1.000 metres.

Una expedició que surt a la recerca d'un tresor

Londres. — Fa aproximadament un any, un jove i valeros explorador britànic, que retornava d'una expedició a través del continent negre, manifestà que al peu d'una muntanya de més de 4.000 metres d'altura, havia descobert unes extenses galeries de minas obertes per la mà de l'home. Aquestes galeries havien estat descobertes per un quart de set, quan passava pel davant del "Coliseum".

EV CONJECTE GRU

¿Tindrán que deixarse de publicar els diaris?

COMPEN D'UN COL·LEGA LOCAL:
"A propòsit de l'artícle que he publicat en aquest diari sobre el paper estranger a la seva entrada a Espanya, he arribat fins a descobrir el rumor que les nacions que ens administren la para- la per a la fabricació de paper prohibiran la seva exportació si el que tan d'insubstitutablement se projecta fos una realitat.

I tal rumor és molt fonamentat, ja que per a dites nacions és molt més important el paper que realitzen amb l'exportació del paper manufacturat que amb el de la primera màteria.

Què passaria aleshores? A Espanya, malgrat de considerar-se la fabricació de paper com una indústria nacional, no es consideraria pasta nacional.

¿Com, doncs, seria la matèria prima, podria sostenir-se entre nosaltres aquesta indústria?

Es d'esperar que el bon criteri del Govern britànic el consideri que amenaça a la Premsa espanyola, de qual- que manera augmenta l'atenció que- rida per complir a voluntat de la Premsa Espanyola, havent d'atendre els precs que ella volgués imposar. I així l'atur, crisi, situació de la Premsa, resultaria enormement aliviada, puix que no hi hauria competència possible en el preu del paper.

¿Per què el Govern, en lloc d'alçar a dreta amenaça sobre el paper, no revisés els vigants per a la primera matèria o, millor encara, permetre la seva entrada lliure a Espanya?

El Govern italià ha destinat 55 milions de llires per a combatre l'atur forçat a Sicília

ROMA. — Amb objecte de combatre l'atur forçat a Sicília, el Govern ha destinat la suma de 55 milions de llires per a treballs públics.

LES LLIBERTES TS D'ITALIA

Fig. 43: Primera pàgina del diari La Humanitat (30.XI.1932). Testimoni d'un antic company de Layret relatant l'assassinat del líder obrer. Es tracta d'un exemple clar de la memòria «viva i viscuda» que va dominar la narrativa commemorativa nacionalobrerista.

la humanitat

PREU
Barcelona
Península
Amèrica,
Altres pa
Núm.

COMENTARIS EN EL SE- GON ANIVERSARI DE LA REPUBLICA

L'abast de l'obra realitzada per la República durant dos anys té un volum extraordinari. Una referència del que s'ha fet, i que molt sovint oblidem els temperaments lleugers i negligents, ens portaria el reconeixement d'aquesta realitat, que comença amb l'aprovació d'una llei fonamental laica, democràtica i socialitzant, i acaba amb l'Estatut de Catalunya.

Totes les principals tares de la política espanyola, o sigui el clericalisme, el militarisme i el centralisme, han estat atacats en els seus fonaments.

Molt sovint ni els mateixos republicans fan justícia a l'obra realitzada. Això no és estrany en els esperits senzills que no comprenen que les grans reformes i orientacions polítiques i socials realitzades en el text escrit, com a obra de govern, han d'ésser absorbides pel país en un natural procés d'establiment i d'adaptació; i que, a més, oblidem molt aviat la condició del dia anterior. Però és incomprendible que persones de cert criteri i cultura polítiques, i bons republicans, es deixin portar per nerviosismes o afany de popularització que els situen sovint en els rengles dels derrotistes fins a confondre's amb els monàrquics.

Es clar que no tot han estat encerts ni molt menys en l'obra dels Governos de la República. Sovint he manifestat la meua opinió contrària a la tàctica que s'ha seguit. La República va venir per un moviment d'adhesió de totes les classes de la societat espanyola. El primer Govern de la República va ésser un Govern de concentració de dretes i d'esquerres, tal com s'havia convingut en els Comitès revolucionaris. Les eleccions del 12 d'abril donen això: "Frou Borbons! República!" Però les eleccions de les Constitucions assenyalaren a la República un camí audaçment esquerrista. Deien que la revolució que no s'havia fet al carrer s'havia de realitzar des del Govern.

Ha mancat des del primer instant la percepció exacta d'aquesta voluntat del país. Els homes de govern (alguns d'ells) en lloc de seguir en aquesta direcció han volgut frenar abans d'hora; i molt sovint han anat revassagats, i han hagut de redifinir amb presses i a remolc dels incidents d'ordre públic que es produïen. No sempre hi ha hagut paritat en els discursos parlamentaris d'alguns homes de govern i en la pràctica de govern dels altres. Per això el ritme de la direcció política, en alguns moments i aspectes, resultava incoherent, contradictori i desordenat.

La zarra administrativa no ha estat depurada ni la República ha penetrat en tots els recons del país. S'ha donat temps i ocasió que s'infiltrassin en els òrgans coercitius de l'Estat elements desafectes a les institucions; i molt sovint el Poder públic es troba gairebé desproveït de mitjans oficials de defensa i tant sols pot fer i confiar en l'adhesió entusiasta i vigilant de la ciutadania.

Es tot això el que s'ha de refer: reimprimir a la política de govern l'impuls optimista i triomfador; mantenir una orientació d'esquerra en tot el conjunt de la pràctica de govern; organitzar d'una manera eficient els òrgans defensius de l'Estat.

Per a nosaltres, catalans, el tercer any que avui comença, de la República, té una importància excepcional. Hem assolit l'autonomia, no tal com la voldríem i no sense grans dificultats. No hem d'oblidar que l'autonomia ens obliga a molt vers la República i vers Catalunya. Hem d'ésser lleials amb la nostra paraula i lleials i dignes, a més, amb el nostre poble. Cal que busquem en nosaltres mateixos el millor que hi hagi per a dedicar-nos a l'obra que ens està encomanada. En els inicis seran majors i més importants les conseqüències dels encerts i dels desencerts.

ILLUUS COMPANYYS

Les coses d'"El Imparcial"

Madrid. — "El Imparcial" diu saber per conducte autoritzat, que ahir es reuniren al domicili del ministre d'Obres Públiques, els tres ministres socialistes.

S'ignora — diu — l'objecte de la reunió, que no ha pogut esbrinar-se.

A la mateixa reunió — afegim — hi assistí el secretari de la Presidència, Rafael Sánchez Guerra, o al menys aquest va estar al domicili del senyor Prieto, quan ja s'havien reunit els tres ministres.

El boicot als jueus ha acabat gràcies a Norman Davis

Berlín, 13. — Malgrat la reserva del Govern, es confirma que el boicot al comerç israelita ha acabat, degut a la intervenció oficiosa de Norman Davis prop de von Neurath.

El delegat americà féu veure al ministre alemany, la possibilitat d'unes represalles generals contra Alemanya per part del comerç i de la banca nord-americana.

El número d'advocats jueus que el Govern nazi tolerarà a Berlín, ha estat elevat de 35 a 900.

Fonogrames de LA HUMANI

B A L A

—Què n'heu tret de la República? —preguntava als treballadors en un míting un dels homes més il·lustres ment ascs que hem conegut a la nostra vida. Parlem d'un mossèn que és diputat a les Corts de la República i que és conegut pels cognoms de Gómez i Rogi. Aquells mossens que sortien a "El Motín", que popularitzava la bona fe de Josep Nalens en diàlegs pintorescos; aquells mossens que Pícarol havia perduratilitzat a les pàgines de "La Campana de Gràcia";

aquella majoria que ell bots; a bon be no exte riciatur d'això. represe que an fan la descepsio reunió de la manca un bou cat la t oit a le perfecte conta d per dav bre anl bramare exclama —No questa I va El ser tava ais a un mí tret de gos? Me s'han es ha arrib argumen gristia, el senyo cer a at no havie Rogi, be bat som no hi h gués hag —En d parat el més ecce la Resta de vuit i ca d'una tardor, d seva int rant així tius a Es cles d'Ar treballad o si me gana que han trel jornals. treballave alhora es guanyave un parell pachos" n nyor Göt xa al sol les platg ha fet n fent-lo e tant-lo q seva feim un canvi suprinit en fa p d'anar-hi dora d'at més no, e criure i imigrava creat per suin acol

La placa que en commemoració de la proclamació de la República Catalana ha estat col·locada al cim del Tibidabo, a l'emissora de Ràdio Barcelona, el descobriment de la qual ha tingut lloc aquesta tarda. Ràdio Barcelona fou la primera estació de ràdio que donà a conèixer el món la proclamació de la República a Catalunya.

Paral·lel dels dos aniversaris de la República

Els catalanistes republicans varem celebrar el primer aniversari de la segona República, sinó amb reserves, almenys amb certa recança i angouxa; mentre la República accelerava el procés de definitiva consolidació, Catalunya es trobava a l'expectativa entre l'Estatut lliurement determinat pel poble i les possibilitats autonòmiques de la Constitució. Damunt la nostra terra es desbordava una aïllat d'odi i incomprensió, els vells tòpics de la unitat espanyola i del nacionalisme imperialista eren a l'ordre del dia; en plena coincidència i coordinació d'acció els enemics de la llibertat i els falsos puntals de la democràcia, oïem veus conegudes malparlant de Catalunya, i veus fins llavors ignorades que es delen republicanes, d'un republicanisme sols a flor de llavi, mancat d'esperit.

Aquest fou el primer atac a la República pel flanc més fort: el català. Atac poc meditat, inconscient i temerari, condemnat, per tant, al fracàs. És invencible l'esperit civil i liberal dels catalans, la fe en els nostres ideals és racial, unànime. Esdevingué el 10 d'agost una altra intenció de conjunt contra la República i Catalunya, fou un moviment agònic, de lluita europea, definitiva però insuperable, davant la mort inescapable de l'Estat.

Fig. 46: Imatge del plafó en bronze en commemoració de la proclamació radiofònica de la República Catalana realitzat per l'escultor Tarrach i situat al cim del Tibidabo. Detall de l'última pàgina del diari *La Humanitat* (14.IV.1933). (AHB)

I potem costar, en Catalunya.

El jovent inexpert i que amb un cop de unyar violentament d'abastar el que ja la mà gràcies a l'esquí ja no són tan jo b podrà assolir si no ent les seves impa-
erà bo que mediti la doctor Martí i Julià un sentiment d'hum-
ble, i, a la vegada, conscient de quins de quins són els de-
ctivitat que política-
ut vol emancipar-se,
sural del monument
l record perenne del
els principals carrers
reiem que el millor
podem dedicar al
moviment d'allibera-
social que estem vi-
duir els paràgrafs
s dels escrits que
herència que ens ha
da d'ensenyances.
ia ben clar quin se-
r de Catalunya. I ja
en els obrers els que
moviment alliberador
pobles. I és que els
s del doctor eren els
ya.

ots els tribunals s'e-
participació de Ju-
els casos previstos
r la llei.

art, el Tribunal Su-
R. S. S. elegit per
és, l'òrgan judicial
necregat de vigilar
els òrgans judicials
S. I de les Republi-
c.

le 107 que: «els òr-
gerceixen llurs fun-
independència dels
mal-vevol que s'gum.
ningu més que del
U. R. S. S.

pitel 10. Aquest de-
l obligacions fona-
ciatans. Figuren al
al treball, el dret
al segur maternal
alba i vellesa.

clara l'article 122 -
R. S. S. de drets
ome en tots els do-
econòmica, pública,
política. La possi-
d'aquest drets està
concessió a la dona
ls de l'home; el tre-
ració del treball, el
frances; socials i ha
a la protecció per
ressos de la mare i
permisos en cas de
l manteniment dels
a la dona i per a
rxa de maternitat,
ins d'infància»

desenvolupar-se i prosperar han necessitat, com la guerra, de la riquesa de totes les riqueses: la vida de l'home. — D. Martí i Julià. Any 1901.

Tot és harmònic en la vida dels pobles, i l'assassinat, que és efecte de la descatalanització d'un esta-

rets naturals per a intervenir en l'actuació col·lectiva. — D. Martí i Julià. — Any 1907.

Que els que sofreixen trobin confort i que el dolor per causes socials no atribuli els homes; el ver nacionalisme català l'ha seguida sempre aquesta orientació, i ha es-

El monument a Martí Julià que serà inaugurat avui

ment, és un fenomen social enllaçat i coherent amb el desori, el mal viure i la demoralització dels descatalanitzats dels altres estaments. — D. Martí i Julià. Any 1903.

Ningu no pot predir com l'esdevinador resoldrà el problema social, com seran organitzades les societats, ni com seran transformades les funcions econòmiques que tant depenen dels avanços materials i de l'evolució política dels pobles. Però si pot afirmar-se que haurà d'esser per endavant reconegut el dret a la vida, que al treball li serà reconeguda la

tat defensada, propagada i acordada.

Aquest, es la vera esquerra: l'esquerra del cor, que el cor li es a l'esquerra. D. Martí i Julià. Any 1907.

L'aturament catalana se l'apropiarun els estaments obrers, i amb ella i amb les reivindicacions econòmiques constituiran la ideologia nova que remourà tota la nostra Catalunya. D. Martí i Julià. Any 1907.

Homenatge al doctor Martí i Julià

UNES FLORS

es d'Octubre, on l'accepte que impo-
l'aire que avui res

«Ningu no p immensos sols illa tència futura. Tal tistes canviaran l les ciutats ens ar ti de cent colors, dels cims de les n urà sense treva nadora dels veicu en jaciols, tal ve les oncs de l'Occi a les cordes lous i America. Una co primera pàgina de ria de l'Art acaba cada per nosaltre

«No flaireu en la nes trompetes cri sense miralles tot gus i per haver? art, poseu-hi èlnd economia, o mora arreu trobareu doncs, perfectame inconformistes s'es tiadures. Ningu no creïença d'allò q nom de petits int o de botiga. No és ció total allò que h Enlloc d'obstaculari hi guanyaríem tots ri, tal com l'Art V vant l'Art Nou.

J.

DIADA APEL-LE

Avui, diumenge, di tre de la tarda, tind Güell un grandios, organitzat per «Rà sota el patronatge d «Apelles Mestres», p tar cabals per a ms la festa de l'Home llesa, que prepara l slons i el Comité de

Hi prendran part tes.

«Ràdio Barcelona» na esplèndida sarxa altavens perquè l ésser fruit per totbe teixi.

AVUI ARRIBARA BOSC GIMPERA,

Avui es esperat, d viatge a Madrid, d Universitat Antònia Bosc Gimpera, el o bat, des del passat es troba a la capi blica.

El doctor Bosc a la seva estada a M llat intensament e afers universitaris d ral que hi ha plau envolupament de l'

Fig. 47: L'escultura en homenatge a Martí i Julià realitzada per l'escultor Josep Dunyac, fotografiada a les planes de La Humanitat (21.VI.1936). (AHB)

La Veu de Catalunya

diari d'avisos i notícies

Any 44

Barcelona, dimecres, 13 juny 1934

Núm. 11,854

REDACCIO I ADMINISTRACIO:
Foixanella, 16, 1. - Telèfon 20678
IMPRENTA: Ferdinand, P. Tel. 16110
BARBETA HORA: Telèfon 16151
Subscripció a Catalunya:
Un mes. . . . . 850 ptes.
Trimestre. . . . . 1700 ptes.
Preu del núm. 15 cts.

El parlament català revota la Llei de Conreus El senyor Ramon d'Abadal exposa la transcendència d'aquest fet La minoria d'Esquerra es retira de les Corts de la República

Editorial

EL GEST DEL SENYOR ABADAL

La sessió d'ahir, al Parlament Català, fou realment una sessió històrica.

La presència de don Ramon d'Abadal donava a la sessió un interès més altament, aquesta no hauria pogut tenir mai.

Per boca del venerable patriarca, parà una vegada més el seny de Catalunya.

Les seves paraules d'ahir tindran, sens dubte, un ressò que es projectarà llargament damunt de la nostra nació.

El senyor Abadal, defensant tota l'activitat autònoma patriòtica de la Lliga, deu abir als diputats catalans, amb tota la solennitat que el moment i les circumstàncies comporten, que un acord de rebuda hauria conseqüències incalculables.

Desgraciadament, en aquestes hores que podrien ésser històriques, els únics que haurien pogut ajudar que passés, almenys al judici de les generacions futures, no sabem mostrar-los a l'altura del moment que està materialitzant-se.

Les inquietuds democràtiques contra el gran patriarca, a fora del Parlament, primer, dintre del propi País, després, en ple país de Sessions, quan la Catalunya del seny i del verticil de amor a la llibertat parlava dels

seus llavis autoritatíssims, com cap altre, no afegeixen segurament cap força al dret de la Catalunya autònoma a conservar la seva llibertat.

Ben al contrari, davant l'opinió indignada de la Catalunya agruïda als homes que li han conseqüat tota la vida, aquestes manifestacions produiran una terrible amargor. És ben trist que el senyor d'Abadal, qui fa "trenta cinc" anys que pogué exposar dignament la causa de Catalunya i defensar-la per primera vegada en un Parlament espanyol en què solament hi havia adversaris, no pogués ésser escoltat amb el respecte que mereixia, en el primer Parlament de la Catalunya autònoma que el ha contribuït a instaurar més i més, certament, que aquells que l'insultaven.

Però si el respecte afectuós dels diputats del Parlament de Catalunya envers el senyor Abadal, en aquest, la seva noble figura, plena de serenitat, aixecant-se isolada en el parlament; el seu gest de gran noblesa, decidint-se a amar tot el país, decidint-se a amar tot Catalunya, a propar de salbar aquesta dels greus efectes d'una equivocació funestíssima, li han guanyat una vegada més l'admiraçió dels catalans.

EQUIVOCACIO LAMENTABLE

COM a catalanistes, i fent absència de tota consideració personal, hem de jutjar com a molt lamentable l'equivocació del Govern i del Parlament de Catalunya, en col·locar en actiu de rebuda, davant la sentència del Tribunal de Garanties Constitucionals, que no significa pas altra cosa, la retirada de la Lliga que aquest havia declarat contra la Constitució i l'Estatut.

Tota vulneració de l'Estatut de Catalunya, per part de les nostres potes autònoms, serà sempre perillosa. I si la submissió a un Tribunal constitucionalment format, de les diferències que podran existir entre els diferents poders de la República constituïda, en realitat, l'única seguretat legal que té l'autonomia de Catalunya, la única garantia de tota la resta d'Espanya, Catalunya es juga tota la garantia legal, en convinger pas no renovar la primera resolució.

Com ja heu apreciat molt encertadament i amb l'autoritat del seu proceut entusiasme de sempre l'honorable patriarca Ramon d'Abadal en el seu recent parlament, fins els Estats més forts no dubten a sotmetre, en consens, l'ara possible divergència d'opinions arbitrària sense entendre que ni el fet de conèixer-hi ni l'acceptació de les seves solucions comport cap mena de llibertat. Del contrari, la rebuda d'un Estat, si refusés d'acotar una sentència d'un Tribunal, a què s'hauria acobert, el desqualificaria en el context internacional.

L'Esquerra deu creure que subvertirà una paraula de la llei per una paraula de força. Però la història de la nostra terra ens ofereix molts exemples del que podem esperar en el terreny de la violència. Pius els qui més gran se tinguin en les probabilitats de triomf de l'Esquerra, haurien de contentar-se no amb subvertir a la primera ocasió, després de la primera, i assegurar-se amb els efectes dels recursos d'impugnació.

Llegiu, a la pàgina 13, el text taquigràfic del discurs del Sr. Ventosa i Calvell a les Corts de Madrid

quet, ni el de les lletres socials, ni el transcendentals de la cultura catalana, ni el mateix d'ordre públic, ni tots d'altres, en què és indispensable coordinar l'acció de la Generalitat i de la República.

«Es de catalanistes deixar en greu perill la solució dels més grans problemes que l'endeonor de l'Autonomia planteja, i tot per la sola qüestió dels rebuissos?»

«Quèstió que ni tan sols restarà resolta amb l'acord del Govern de la Generalitat, els homes de la terra catalana, dels els propietaris com els conreadors, desitgen una solució, i cadascun la voldria les bones com seguida d'una solució, però voldrien acabar d'una vegada aquest negoci, aquesta qüestió. En dic una solució, que permet la pau, hom dona als pagesos catalans una institució a noves, indefinides línies de separació. Quan hom esperava o bé una solució de concòrdia o un acte d'heroisme, l'Esquerra ha sabut oferir només als propietaris un nou text legal en què perdria, en límit prou de curial i d'intermediaria.»

El resultat de la jornada, preparada massa espectacularment, sense correspondre a la proporció, la vibració del poble, serà certament una decepció del mateix element pagès, pel qual tot es prometia fer, i una situació més difícil que mai de les institucions autònoms de Catalunya, amb un endeonor embrocant precisament per la lamentable equivocació dels dirigents de l'Esquerra.

Comentari

DAVANT DEL PARLAMENT

HE anat a la Plaça d'Armes del Parc. Quan he arribat davant del Parlament ja havia entrat al palau el senyor Abadal. Tota l'Esquerra havia dedicat a aquest gran catalanista de tota la vida una rebuda que fa molt honor al president de la Lliga. He sentit un grup que comentava amb simplicitat que el senyor Abadal s'hauria atrevit, en la seva edat, a afrontar aquell perill. He pogut comprovar que la gent s'adona que la Lliga, eterna enemiga de la revolució, està disposada, com sempre, a defensar l'autonomia, dintre la legalitat. He escoltat altres grups i he constatat novament que l'arribada del president de la Lliga havia commogut els catalanistes que l'havien enviat. He sentit un home que deia que els qui recorden l'Assemblea de Ferriñola i la vida del senyor Abadal és impossible que l'Agiríu sigui el que és. He sentit un altre que deia: «win jorrenalla. Tots els qui calaven — pensava jo — potser han oblidat que l'Abadal sup en tot moment la seva oblitada. Ha quedat segurament que un dia l'Abadal acceptava la presidència del Col·legi d'Advocats que el senyor Hurtado abandonava perquè se decidiria que aquells diputats amb la Dictadura acabaria amb la pressió. Quan va arribar l'hora, l'Abadal va saber mar a la presó i després a l'exili.»

Quan jo he arribat, els balcons del Parlament eren tancats. He pujat després a la plaça. M'hauria fet una certa il·lusió que hi hagués hagut més gent, però no m'hi havia gaire. He recordat que en el seu discurs del Palau de la Música Catalana, En Cambó va reconèixer que la missió de l'Esquerra és catalanitzar les masses obreres (Pere), moltadament per a tots, les masses obreres encara no es deixen commoure per una disputa entre partits catalanistes. No hi havia ni mitja centena i la plaça d'Armes No oblidem que el brot

dor i els jardins ocupen tant bon com el terreny del. Deixa bé, acceptant l'espai que hi ha darrere la porta del palau, es podia circular molt bé per tota la plaça. He trobat un antic company de les Publicitats i hem constatat que es podia circular comodament.

Sobre el cost del Parlament hi havia molts. Una bona molt febles amenitzaven la manifestació popular. M'havia una òmnibus, de temporal, però el temporal també era festiu. Amb aquesta manifestació per ions, la bandera catalana onegava sobre el palau del Parlament, tan gloriosa com sempre.

S'han obert els balcons i han començat els discursos, corejats amb una gran cridoria pel grup que hi havia davant el balcó del palau. Amb el meu company ens hem anat assegant. L'horari parlava En Democ. Anava solista per tot un Estat Major, i el poble l'aplaudia molt.

I ara, permetem-me que confidenciaments en diria que, en resum, En Democ al balcó d'Armes, però el meu catalanista. Poca gentona abans l'havia de la formada havia estat l'Abadal. Després de l'Abadal, un altre diputat, En Democ, el líder del grup catalanista de l'Esquerra. Som així els de Vinyà i ara deuen que el diputatisme és mort. Si tancarem ara els diputats els que hem inventat totes les formes de catalanisme.

MANUEL BRUNET

Els esquerrans de Sant Feliu de Guíxols també protesten

Els consellers catalanistes de Sant Feliu de Guíxols, minoria d'aquell ajuntament, foren convocats a correu-ent per tal que el Comissari, reunit en sessió extraordinària, fets la seva sessió davant del fall crues pel Tribunal de Garanties, declarant nula la llei de contractes de conreus.

La sessió, com és de suposar, fou accidentada. La majoria, menys un pertanyent al Centre Republicà Federal Català (ens sap molt de greu, però no hi podem posar cap cura, almenys perquè la responsabilitat no es faci tan difícil), abrigaven la pretensió que els catalanistes es sumarien a la innocent protesta. Inútil tot l'efort per fer-los veure que el fall venia del Tribunal que fou creat pels seus antics. Engebadats foren tots els arguments. Cal confessar però, que el seu comportament obedia simplement a la concepció que els esquerrans purs tenen de totes les coses.

Intentaren discutir la catalanitat de la Lliga. Era l'única cosa que podien discutir precisament aquells qui, d'ençà del 14 d'abril, tenen la facultat d'expedir-ne certificats. S'oblidaven — la memòria els falla sovint — d'actuacions passades, glòries no prestatament del catalanisme.

S'oblidaven de tot, per recordar-se de coses millors.

Delegats d'Ordre Públic a Uldecona i Amposta

El conseller de Governació ha nomenat delegat d'Ordre Públic, a Uldecona, a Josep Sanjaun, i a Amposta, a Xavier Sacristà.

Fig. 48: Portada prototípica de La Veu de Catalunya, amb els seus editorials, l'article diari de Manuel Brunet i la vinyeta signada per Castanyes (13.VI.1934). (AHB)

La Veu de Catalunya

diari d'avisos i notícies

Any 45

Barcelona, dimecres, 11 setembre 1935

Núm. 12.239

REDACCIÓ I ADMINISTRACIÓ:
Fontaneia, 16, 1. - Telèfon 20676
IMPREMTA: Ferradós, 8 Tel. 15110
DARRERA HORA: Telèfon 15151
Subscripció a Catalunya:
Un any . . . . . 350 ptes.
Trimestre . . . . . 105 ptes.
Preu del núm. 15 cts.

Catalunya celebra avui l'11 de Setembre Huey P. Long, conegut per «Dictador de Luisiana», ha estat assassinat A Ginebra, hom parla d'un condomini internacional sobre Abissínia

Editorial

Llegiu

tots els dies

LA VEU

DE

CATALUNYA

Calendari

SANTORAL. — Avui, sants *Prota, Jacint, Pudent, Emília, Vicent, Diador i D'edemes.* — Demà, sants *Silvi, Leonci, Serafí, Salest, Valeri, Macedoni i Paçà,* i el *Dou, Nom de Maria.*

SOL. — Sortí a les 07h i es pon a les 18h.

LLUNA. — Sortí a les 18h i es pon a les 4h.

EL TEMPS. — La depressió atlàntica augmenta en intensitat i es tradueix en dèficit Nord-oest, per la qual cosa disminueix la seva influència sobre la Península Ibèrica. Abans troba situada al Nord-oest d'Àfrica. Hi ha moltes de baixes pressions relatives sobre el Mediterrani occidental i l'Oest del Bàltic.

Les altes pressions se situen sobre el mar del Nord i augmenten d'intensitat. Un altre nucli menys intens de la mateixa classe se situa al Sud-oest de Portugal.

A Espanya el cel està cobert a quasi cobert, per tot el país, amb vents fluïdos o moderats i de direccions variables.

A CATALUNYA el cel està cobert a les costes i semi-cobert a l'interior. Vents de certa intensitat i de direccions de component Nord a tota la costa i en calma o fluïdes de direccions variables a l'interior. Ha plogut, amb tempestes, a tota la zona marítima del Nord, amb una màxima de 33 litres per metre quadrat a Enguastar. Temperatures extremes: màxima de 22 graus a Soria i Tortosa i mínima d'un grau al Port de la Bonaguera.

A BARCELONA. — Baròmetre a zero graus i al nivell del mar, 762,6 mil·límetres. Humitat relativa, 60 per cent. Temperatura de l'air, 16 graus. Estat del cel, nebulós. Mena de núvols, Ci, Cu i Stru. Temperatura mitjana, 20 graus i 10 graus. Hora de sol eixida, 7 hores 45 minuts. Estat del mar: calma.

TEMPS PROBABLE per a avui: Bo.

Comentari

FANTASIA ANGLESA SOBRE ESPANYA

DES de la revista anglesa «The Spheres», Ferdinand Tuhory parla de tant en tant de coses d'Espanya. Però les cròniques de Tuhory, sempre gracioses, no són sempre exactes. La dèria del redactor de «The Spheres» és relacionar situacions semblants, establir casos paral·lels. Quan governava el senyor Azafia vaig comentar una crònica del senyor Tuhory en la qual era donada la llista de tots els dictadors d'Europa. Entre els dictadors i dictadores hi havia el senyor Azafia, cosa que a l'home del bledi—que encara que hagués intentat de col·laborar amb la monarquia es creu ésser un demòcrata de tota la vida—devia molestar-lo una mica. Però el redactor de «The Spheres» es va equivocar: poc temps després, el senyor Azafia quedà d'una manera molt poc graciosa, no precisament fulminat com escauria a un dictador, sinó escarabats ell i els seus pel sufragi universal.

Ara, el redactor de «The Spheres» s'ha permès una veritable façeta. Publica una informació que porta per títol: «King-Making extraordinari» i sigui: Extraordinaris fabricants de reis. Diu que a Europa hi ha els casos de tres ministres de governs republicans que treballen a favor de la restauració de la monarquia. Aquests tres fabricants de reis, segons «The Spheres» són: el president del Consell de ministres d'Hongria, senyor Gombos; el ministre grec de la Guerra, general Condilis; i el ministre de la Guerra d'Espanya, senyor Gil Robles.

El senyor Tuhory s'arrisca

molt i comença per oblidar que a Hongria hi ha un regent. Està tan convençut del que diu que el senyor Gil Robles prepara la restauració, que arriba a dir que, si s'equivoca, es compromet a menjar-se el barret que s'ha comprat a Barcelona.

«Don pot haver tret el senyor Tuhory aquesta fantasia? Si sàbes que el comte de Romanones, que és un dels nostres millors observadors polítics ha dit que el senyor Gil Robles ha estat l'home que ha consolidat la República, el que ha posat al costat del regim una legió d'antics monàrquics, segurament no s'hauria compromès a menjar-se el barret en cas d'equivocar-se.

Probablement tota la llegenda del Gil Robles monàrquic ha sortit d'una anècdota del·losament arbitrària, segons la qual presentada un dia la senyora Gil Robles el seu marit és monàrquic o republicà, va respondre: «Josep Maria és monàrquic, Gil Robles, jo no ho sé el que és». Es gràcies que un periodista hagi de venir de Londres per fer aquesta collita d'articles de fantasia.

El redactor de «The Spheres» s'equivoca, com va equivocar-se presentant el senyor Azafia entre dictadors de la categoria de Mussolini, Hitler, Hirohito i Mustafa Kemal. Si el redactor de «The Spheres» hagués fet una visita al senyor comte de Romanones li hauria dit que, com en el cas dels comentaris de la III República Francesa, el senyor Gil Robles ha fet el mètode de fer acostar el regim a nombrosos monàrquics.

Encara és molt més injust que el redactor de «The Spheres» digui que darrera el senyor Gil Robles hi ha «Acción Popular», darrera «Acción Popular» hi ha l'Acció Catòlica i darrera l'Acció Catòlica hi ha l'Església Catòlica Romana. M'hi justaria el meu barret, però sense el compromís de menjar-me'l que el senyor Tuhory, durant el seu viatge a Espanya, va deixar-se entabanar per gent d'esquerra.

Manuel BRUNET

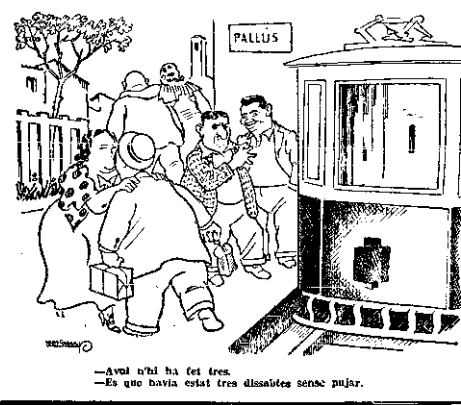
Hom diu que el senyor Eduard Alonso serà nomenat president de l'Audiència Territorial de Barcelona

Tenim notícies que ha estat acordat el nomenament de president d'aquesta Audiència a favor de l'actual de l'Audiència Territorial de Còrcega senyor Eduard Alonso. Aquest nomenament ha estat acordat entre el ministre i el conseller de Justícia senyor de Prat.

LLIGA CATALANA
Secció de propaganda oral
Dimecres, 11 setembre
BARCELONA
CASAL DEMOCRÀTIC CATALANISTA
(Pl. Granvia, 169)
Conferència a càrrec del senyor Tomàs Rogé i Llop
el qual parlarà de «L'ACTUALITAT SIMBOLICA DE L'11 DE SETEMBRE»
A les deu del vespre
BARCELONA
ATENEU AUTONOMISTA DEL DISTRICTE VI (Arribau, 74)
Conferència del senyor Marcehl Moreta
el qual parlarà sobre «ENSENYAMENTS DE L'11 DE SETEMBRE»
A les deu de la nit
BADALONA
CENTRE REGIONALISTA (Prat de la Riba, 18)
Conferència a càrrec del Diputat a Cortes, senyor Joaquim Pellicer
el qual parlarà de: «LLIBONS DE LA HISTORIA»
A les deu del vespre

CIRCUMSCRIPCIÓ DE TARRAGONA
Demà, dijous, dia 12, a les deu de la tarda, tindrà lloc a Tarragona, a l'estatge de Lliga Autonomista Republicana, la reunió de la Comissió d'Acció Política de la Circumscripció de Tarragona.

ESTAMPES D'ESTIUIG (El petó d'arribada)

—Avui n'hi ha fet tres.
—Es que havia estat tres dissabtes sense parlar.

Fig. 50: L'editorial de *La Veu de Catalunya* de l'Onze de Setembre del 1935 fou censurat. Altres diaris patrien més sovint les tisores de la censura. (AHB)

DIARIO DE DE AVISOS

BARCELONA Y NOTICIAS

FUNDADO EN 1792

REDACCION Y ADMINISTRACION: JAIME I, 11

TELEFONOS 19041 ADM. Y 19042 RED.

Barcelona: al mes, 2 pesetas. — Fuera: trimestre, 7'50. — Portugal y América, 8'50. — Demás países, 20. — Número suelto, 10 céntimos

Fig. 51: Les tropes japoneses es dirigeixen a la inauguració del carrer de Tòquio (15.V.1934). El *Diario de Barcelona* obria sempre amb una gran fotografia. (AHB)

DIARIO DE

DE AVISOS

BARCELONA

Y NOTICIAS

FUNDADO EN 1792

REDACCION Y ADMINISTRACION: JAIME I, 11

TELEFONOS 19041 ADM. Y 19042 RED.

NOTAS DE UN ESPECTADOR

ESPAÑA ES CATÓLICA

La Semana Santa ha constituido una prueba general e irrefutable de la ligereza con que falsamente se anunció por el señor Azaña desde la cabecera del banco azul que España había dejado de ser católica. Era muy poco suceso que el antiguo funcionario del Registro de actos de última voluntad pasase a ser presidente del Consejo de ministros para retrotraer el país a los tiempos de Recaredo y que el Crucifijo se arrumbara en los millones de hogares que secularmente preside. En España el catolicismo se entreteje tan firmemente con su Historia que sería empeño de alucinado escribir una Historia laica de nuestra nación; y a su vez no hay país que pueda desconocer ni despreciar su pasado, y menos aún aquellos en que, para desgracia de la generación actual, fué el pasado más glorioso que el presente.

España era católica el 14 de abril de 1931 y lo sigue siendo en abril de 1934. ¡Pues no faltaba más! No saben el daño que hacen a su causa política quienes, para bien o para mal, la entretejen con la fe y la conducta religiosa. La Iglesia es cosa aparte de los sentimientos políticos, y ni el monárquico es necesariamente católico, ni para ser republicano hay que prescindir del catolicismo. Yo recomendaría a mis lectores la suscripción a las publicaciones religiosas francesas de las ediciones "Cerf" para que se convencieran de ello.

España ha vivido, sin embargo, un bienio de anticatolicismo. No fué sólo una explosión de pasiones mezquinas nacidas en los estratos sociales inferiores; fué sobre todo una delectación morbosa de los Poderes públicos ante ese estallido pasional. Se notaba la complacencia de quienes ejercían autoridad ante los desmanes y atropellos que se inferían a la conciencia religiosa del país. Aún cuando pareciera mentira, al lado de lo ocurrido en este bienio, se echaba de menos el espíritu de la República de 1873. Siquiera entonces aún cuando se escuchaba a Suñer y Capdevila se respetaba a Mannerola; en las Constituyentes del 31 no habla respeto para nadie. Dijérase que en 1873 el anticlericalismo se exhibía impregnado inconscientemente de catolicismo, y en el bienio de 1931-33 de materialismo grosero.

Ocupan ahora el Poder republicanos históricos, que casi todos presumen de laicos; pero son hombres de criterio liberal y jurídico, que se acomodan a la voluntad nacional y procuran servirla; que se asoman a los ventanales de la Historia patria para respirarla en su aroma propia y seguir una conducta de continuidad, en vez de maldecirla y truncarla; y ha bastado eso para que el pueblo español se manifieste como es.

¡Magnífica ocasión para ello la Semana Santa! Son los días en que el cristiano siente más enervada su alma y desea exteriorizar más ese fervor. En el corazón de cada uno de nosotros se remueven pasos íntimos y se vive todos los años un poco de la Pasión del Redentor. No ha cambiado ninguna ley; pero ha bastado que cambie una conducta, que se pongan al frente de los negocios públicos personas con criterio de objetividad y espíritu de respeto al sagrado de las conciencias, para que cambie la decoración. El pueblo se ha visto libre de las trabas que le aherrojaban y ha desbordado su satisfacción. Escribo "el pueblo" en todas las acepciones de la palabra, por-

PRONTUARIO DEL PRESENTE NUMERO

Notas de un espectador. — España es católica, por Mariano Márfil.

—Nuestro rescate, por Sebastián J. Carner.

—Efemérides de Gloria. — IV. La Ciudad Eterna, por R. Colom y Vi. gill.

—Reportaje de actualidad. — El señor Casanueva, presidente de la A. F. A. Reinos habla de la situación de las Ordenes religiosas, por Clara Frías.

—Arte y letras, por Zenón.

DE BARCELONA

Llegó el subsecretario de Gobernación para asistir a las reuniones de la Junta Mixta de Seguridad.

—El domingo por la tarde, en el interior del edificio donde está instalada la Banca Arnús fué hallado un hombre muerto.

PÁGINA CINEMATOGRAFICA

NOTAS DEPORTIVAS

PAGINA DE TURISMO

DE MADRID

Notas de la jornada política.

DE PROVINCIAS

Graves actos de sabotaje con motivo de la huelga de agua, gas y electricidad de Valencia.

DEL EXTRANJERO

Solemne canonización de Don Bosco y clausura del Año Fanto.

—Se agrava nuevamente la situación en Cuba.

—Las cuestiones internacionales de actualidad.

—Derivaciones del escándalo Stavisky.

—Importante acto monárquico en Austria.

—Consecuencias políticas del proceso por asesinato del señor Duca.

—El conflicto del Chaco.

MAQUINAS DE ESCRIBIR
de todas marcas. ROVIRA. Clará, 6.

Fig. 52: El *Diario de Barcelona* dedicava la tercer pàgina a l'editorial, que podia ésser anònim o signat per alguns dels periodistes del diari. En aquest cas (3.IV.1934), l'article el redactava Mariano Márfil. (AHB)

DIARIO DE

BARCELONA

DE AVISOS

Y NOTICIAS

FUNDADO EN 1792

REDACCION Y ADMINISTRACION: JAIME I, II

TELEFONOS 19041 AVA. Y 19042 RED.

Barcelona: al mes, 2 pesetas. — Fuera: trimestre, 7'50. — Portugal y América, 8'50. — Demás países, 20. — Número suelto, 10 céntimos

Fig. 53: Portada espectacular del conservador *Diario de Barcelona*, 8.IV.1934. (AHB)

PARTIDOS INTERNACIONALES DE TENNIS ENTRE EL WIENER PARK CLUB Y EL BARCELONA L. T. C.
El jugador austriaco Ar'ens durante el encuentro con Maier que ganó este último.

(Fot. Sagarra.)

EL NUEVO REGIMEN EN BARCELONA

GOBIERNO DE LA GENERALIDAD DE CATALUÑA

VIAJE DEL SR. MACIÀ A GERONA
El presidente de la Generalidad efectuará hoy una visita a la ciudad de Gerona.

Saldrá en el expreso de las 8-50 de la mañana. Se apeará en Fornells y desde allí seguirá en automóvil hasta Gerona.

En el Ayuntamiento de Gerona se celebrará una recepción. Luego tendrá efecto un banquete de homenaje.

Por la tarde, desde Gerona el señor presidente se trasladará a Plasá, La Bisbal, Palafrugell, Palamós y San Feliu de Guixols.

LA SUBPONENCIA DEL ESTATUTO

Regresó ayer de Nuria la subponencia encargada de confeccionar el proyecto de Estatuto de Cataluña, cuyo trabajo ya ultimado, habrá de ser objeto de estudio e información.

También regresó a Barcelona el señor Macià.

PRIMERA REUNION DEL CONSEJO DE CULTURA

Bajo la presidencia del consejero de Instrucción señor Gassol, ha celebrado su primera reunión el Consejo de Cultura, creado recientemente por la Generalidad.

Asistieron los señores don J. Serra Hunter, don Pompeyo Fabra, don Joaquín Xirau, don Manuel Ainaud, don Juan Del clós, don Casiano Costal, don Agustín Durán Sampere, don Francisco Martorell, don Jesús M. Bellido, don Joaquín Balcells, don Antonio Trias, don Joaquín Poch y Torres, don Miguel Estalella, don Juan Puig y Ferrater y don Alejandro Gali. Excusaron su asistencia por diversos motivos los señores Nicolau d'Oliver, Campalans, doña Ana Rubies y don Carlos Pi y Sunyer.

EN EL AYUNTAMIENTO

TELEGRAMAS DE PESAME

En la Alcaldía se han recibido últimamente dos telegramas, uno de la Alcaldía de San Sebastián y otro de Felanitx, transmitiendo los acuerdos tomados por sus respectivos ayuntamientos, asociándose al duelo por la muerte de Santiago Rusiñol.

URBANIZACION

Hasta el día 30 del corriente, podrán ser presentadas en el Negociado municipal de Obras públicas de la Sección de Ensanche, notas de precios para optar a la ejecución de las obras de modificación de líneas de las aceras de las calles de Vilanova y Carretera de Ribas, al lado de la estación del Norte.

—Durante un plazo de diez días estará de manifiesto en el Negociado de

Obras Públicas de la Sección administrativa de Ensanche, el proyecto de modificación de líneas en los alrededores del Cementerio de Sans.

CONCURSO DE ALBAHACAS Y DE HORTENSIAS

Tal como se anunció, el próximo martes, día 23, con motivo de la verbena de San Juan, tendrá efecto, en la Rambla de las Flores, un gran concurso de hortensias y albahacas, organizado por el Patronato de la mencionada Rambla, como continuación de la labor que va llevando a término en pro de la más bella de nuestras populares vías ciudadanas.

Constituirán el Jurado el presidente del Patronato concejal don Joaquín Ventalló, y los señores don Pedro Casas Abarca, presidente del Circulo Artístico, y don Nicolás María Rubió, director de parques y jardines municipales.

Los premios otorgados por el Patronato serán: un primero de cien pesetas, dos segundos de cincuenta y cuatro tercetos de 25 pesetas, y se concederán a los puestos que presenten una mejor y más bella exhibición de dichas plantas.

El Patronato, como en todas sus fiestas, invita al pueblo barcelonés amante de lo típico de la ciudad, al certamen del día 23 y espera que el mismo alcanzará el éxito deseado.

PETICIONES AL ALCALDE

Visitaron al alcalde, señor Aguadé: una representación de la Asociación Barcelonesa de Ciegos e Inválidos, para pedirle que les sean conferidos los servicios de custodia y atención de las termas municipales; otro, de la Asociación de vendedores al detall de camisería y similares y agrupación de confeccionistas camiseros y corbateros del Fomento del Trabajo Nacional, para pedirle que no se permita la venta ambulante de corbatas; y otra de representantes de vendedores de carne de cordero de todos los mercados de Barcelona, para protestar de la desigualdad que supone el que a ellos solamente les esté permitido la venta de cordero y que los vendedores de carne de carnero puedan vender cordero y carnero.

VISITA DE DESPEDIDA

En visita de despedida cumplimentó al alcalde señor Aguadé, el gobernador militar de esta plaza, general don Enrique de Salcedo, que ha sido destinado a Canarias.

PETICIONES DE LOS PESCADEROS

Visitó al alcalde una representación de la Unión de Pescaderos de Barcelona y provincia, para protestar de que permanezcan todavía abiertas las tiendas de pescado establecidas durante la dictadura.

Solicitaron que se cierren las existentes y que no se abran nuevas y ofrecieron su colaboración para todo aquello que pueda convenir relacionado con este

asunto dentro de la Comisaría de Abastos.

REBAJA DE TARIFAS EN EL TRANSVERSAL

El alcalde señor Aguadé recibió la visita del gerente del Metro Transversal señor Fanés, el cual le dió cuenta de que, a consecuencia de las gestiones del alcalde, como presidente nato del Consejo de Administración del Metro Transversal, secundado por el Comité Ejecutivo, ha sido implantada, en beneficio del público obrero, la nueva tarifa, consistente en expender billetes al precio único de diez céntimos, cualquiera que sea el trayecto a recorrer, desde las seis hasta las nueve en lugar de hasta las siete, como ahora regía.

Además, se ha establecido billetes de ida y vuelta al precio de veinte céntimos, en análogas condiciones, en la inteligencia de que, adquiriéndolos en las horas indicadas, es decir, de seis a nueve, la vuelta puede utilizarse a cualquier hora, es decir, hasta las once de la noche.

EN EL GOBIERNO CIVIL

EL PRESIDENTE DE LA LLIGA EN EL GOBIERNO CIVIL

Ayer a medio día celebró una conferencia con el gobernador civil interino el presidente de la Lliga Regionalista, don Raimundo Abadal. Los periodistas preguntaron al señor Anguera de Sojo si la entrevista tenía interés político y éste contestó que no había sido más que un motivo de cortesía.

LA CRISIS INDUSTRIAL

Después el gobernador dijo a los periodistas que la Fábrica Nacional de Automóviles tenía acordado, en vista de la falta de trabajo, cerrar el próximo lunes sus talleres; pero ha decidido seguir trabajando una semana más por sí, durante ésta, halla medios de poder conjurar la crisis por que atraviesa.

DISOLUCION DE UNA SUBCOMISION

Por decreto del gobierno provisional de la República del 16 del corriente ha sido disuelta la subcomisión provincial de Sanidad local, quedando solamente subsistente la Junta provincial de Sanidad.

EN CORNELLA SE HA SOLUCIONADO LA HUELGA DE OBREROS DEL CAMPO

Al recibir ayer tarde el señor Anguera de Sojo a los periodistas, les dijo que el alcalde de Cornellá le había comunicado por teléfono que en su despacho se había celebrado una reunión, a la que habían asistido patronos agricultores y trabajadores del campo tratándose en ella del actual conflicto.

Durante la reunión, ambas partes presentaron unas bases, con objeto de llegar a un arreglo.

En principio — dijo el señor Anguera de Sojo — se ha conseguido llegar a una avenencia, especialmente por lo que se refiere a la situación en Cornellá confiándose en que sobre dicho acuerdo se llegará a la solución absoluta del conflicto, ya que con motivo de la reunión han salido delegados para los distintos pueblos que integran el llano del Llobregat

Fig. 54: Plana de notícies locals al *Diario de Barcelona* (21.VI.1931). El periòdic portava grans fotografies a la portada i a la contraportada, però el seu interior —de mida tabloide— tenia una disposició formal atapeïda i antiga. (AHB)

Solidaridad Obrera

AIT

ORGANO DE LA CONFEDERACION REGIONAL DEL TRABAJO DE CATALUÑA
Año III-Epoca VI

Barcelona, Domingo 20 noviembre 1932

ORGANO DE LA CONFEDERACION NACIONAL DEL TRABAJO DE ESPAÑA
Número 566

¡Proletarios, absteneos de votar! La C. N. T. revolucionaria es vuestro faro de redención social

AL PUEBLO PRODUCTOR

Hoy, la política, serpiente viscosa que envuelve entre sus anillos fríos al pueblo, para estrujarlo, intentará fascinaros con más empeño que nunca. Querrán hacer os olvidar que siempre has sido la víctima de sus ruindades. Brillantes oradores cuya elocuencia es una de las armas del mal, han estado dirigiendo la palabra a todos los aires, durante muchos días, para prometer lo que jamás podrían ni querrían cumplir. Tú, trabajador, no debes intervenir en

presenta al pueblo. Cuando te hundan en un calabozo, no recordarán que te hablaron de libertad. Cuando te arrojen de tu morada humildísima no recordarán que te hablaban de felicidad y de bienestar. A la serpiente repulsiva, fría y viscosa que es la política, debes destrozarla para que jamás pueda volver a estrujarte. El ideal anarquista, regenerador de la Humanidad, te ha hecho abrir los ojos a la verdad. Has logrado que la bestia inmundada afloje sus anillos.

los pleitos de la burguesía. Deja que los industriales de la política diriman sus pleitos. No des a nadie tu voto, para que nadie pueda decir que re-

Un postrer esfuerzo será suficiente para poder implantar el Comunismo libertario. ¡Viva la C. N. T.! ¡Viva la acción directa! ¡Abajo la política!

¡NO VOTEIS A NADIE!

Fig. 55: Impactant portada de Solidaridad Obrera (20.XI.1932) comminant a l'abstenció. (AHB)

III. LA MEMÒRIA REPUBLICANA I ELS SEUS CONTRAPUNTS

III.A) LA REMODELACIÓ SIMBÒLICA DEL PAISATGE URBÀ

1. Els mapes de la memòria urbana

a) El nomenclàtor i les narratives urbanes de la identitat

Hem dedicat el segon bloc d'aquest treball a esbrinar la relació entre el discurs polític nacionalista i el relat de memòria catalanista durant la Segona República. Obrim ara el tercer bloc de l'estudi, en el qual tractarem altres fils argumentals de la memòria pública barcelonina entre el 1931 i el 1936. El bloc que cloquem ha presentat un enfoc principalment discursiu. Hem basat la nostra recerca en els parlaments dels polítics i en les idees exposades en llibres i diaris per historiadors i pensadors. En el recorregut que ara encetem, mantindrem aquest interès pels relats interpretatius del passat pronunciats en l'esfera política i mediàtica. La nostra intenció, però, és reforçar l'enfoc factual i pragmàtic. Sense deixar de llegir i escoltar discursos, ens aproparem més directament a les pedres, tocarem més sensiblement les arquitectures de la memòria. És a dir, posarem un major èmfasi en descriure com es va reestructurar simbòlicament l'espai urbà barceloní i quines pràctiques van promoure la visibilitat d'una nova memòria civil republicana.

El primer apartat (III.A) el dedicarem a la metamorfosi toponímica que van viure els carrers de Barcelona. Estudiarem l'abast dels canvis de noms de carrers impulsats pels dirigents republicans. Una part important del segon apartat (III.B) la consagrarem a descriure la gènesi, l'evolució i la inauguració de nous monuments en la ciutat, que van esdevenir senyera i resum de l'obrerisme catalanista triomfant. El tercer apartat (III.C) – destinat a la memòria catòlica i anarquista – recuperarà el caràcter eminentment verbal. Queda palès, en qualsevol cas, que no només matisem una mica la perspectiva metodològica, sinó que també redefinim el tema d'anàlisi. Fins ara havíem parat atenció al lligam entre els discursos històrics i la reivindicació nacional de Catalunya. Girem ara la nostra virada per escatir la relació entre la remembrança pública i la consolidació o discussió dels principis republicans, obreristes i laïcistes. Tant els dirigents del moment com la historiografia posterior han assenyalat que la República va orbitar sobre tres qüestions principals: la social, la religiosa i la territorial. En el segon bloc del treball hem presentat el vincle entre memòria i qüestió territorial. Ara correspon destriar la relació entre la discussió pública del passat i la problemàtica social i religiosa.

No només ens interessa copsar el discurs historicopolític que batega sota els noms de carrers imposats o els monuments erigits. La nostra atenció és dirigeix també a les pràctiques sociopolítiques que feren possible la reconfiguració semàntica del paisatge barceloní. Ens ocuparem de les dinàmiques polítiques de la memòria i dels seus processos burocràtics. Estudiarem també les iniciatives que van afavorir un diàleg memorístic fecund entre els representants polítics i la societat civil. Esmerçarem algunes pàgines a descriure les dramaturgies de la memòria. Relatarem la representació pública del passat i el grau de participació de la població barcelonina. En definitiva, tot i seguir prenent com a eix d'interès el contingut de la memòria pública, voldríem presentar també la seva infraestructura, el context pràctic, intencional i material que feia possible la proclamació i la controvèrsia de la nova memòria republicana.

De tota manera, abans d'endinsar-nos en aquesta tasca, voldríem dedicar un primer capítol a proposar una reflexió teòrica sobre el que són i suposen els noms dels carrers. Apuntarem les diverses formes d'anomenar carrers i esbrinarem quina pot ser la seva eficàcia política i ideològica. Assenyalarem per què podem considerar el mapa urbà com un tapís de memòria i quina és la seva utilitat en un context revolucionari. La nostra explicació seguirà un camí esgraonat, que s'anirà polint i corregint al pas mateix de l'argumentació.

En el bloc teòric d'aquest treball ha quedat apuntat que la ciutat pot ser entesa com una estructura simbòlica en la qual s'insereixen discursos identitaris i memorístics. Un dels elements que ajuden a vestir de significat la ciutat i possibiliten l'orientació dels habitants en ella és el nom dels carrers. Tal com explica el geògraf i historiador Maoz Azaryahu, els noms dels carrers contribueixen activament a la construcció semiòtica de la ciutat¹. Racionalitzen l'espai urbà i el fan llegible. Les persones no acostumem a orientar-nos físicament per coordenades, sinó per punts de referència simbòlics amb què marquem els llocs². Els carrers i els seus noms exerceixen aquest paper, són referències que permeten als ciutadans ordenar mentalment la ciutat i orientar-se en ella.

En nomenar un carrer efectuem un “desplaçament semàntic”³, és a dir, cobrim amb un significat un lloc físic que en si mateix no té cap mena de significació. Atorguem un valor a una realitat que és semànticament inerta i muda. Des del moment en què hom imposa el nom d'un carrer (per exemple, el de Muntaner), aquell lloc físic queda vinculat a un

---

¹ M. Azaryahu: “Addressing History: Street Names and Iconography”, a *Encyclopedia of Human Geography*, 2009, p. 2.

² Cfr. P. Stachel: *Die Besetzung des öffentlichen Raumes. Politische Plätze, Denkmäler und Strassennamen im europäischen Vergleich*. Frank&Time, Leipzig.

³ Cfr. M. Azaryahu: “The Power of Commemorative Street Names”, a *Environment and Planning D: Society and Space*, volume 14, 1996, p. 321.

personatge històric, el refereix i el fa present. Ja no és només un carrer; en aquest cas, s'ha convertit també en espai de commemoració d'una figura important de la història medieval catalana. El lloc físic ha esdevingut lloc de memòria. Així, l'espai urbà, que en si mateix és neutre, es converteix en una xarxa de referències i evocacions, guanya profunditat, color i interès.

Azaryahu ha assenyalat encertadament que el “desplaçament semàntic” es produeix en una doble direcció⁴. Per una banda, l'espai físic queda simbòlicament vinculat a un personatge o a una referència amb la qual no té relació objectiva i directa. El lloc material queda amarat d'un significat cultural que li era aliè⁵. El desplaçament semàntic, però, no només repercuteix en l'espai físic, sinó també en el personatge que dona nom a la via. La referència queda vinculada a un espai i a un món vital que li és estrany. La denominació històrica, axiològica o territorial es veu entreligada amb una realitat amb la qual pot acabar-se confonent. En la cultura popular, el referent històric pot veure's buidat del seu contingut pretèrit per convertir-se en la denominació metonímica d'alguna realitat que es descabdella en el carrer. Així, en l'imaginari ciutadà, Muntaner pot deixar de ser un cronista català per esdevenir un supermercat, una església o uns cinemes de l'avinguda.

En el seu estudi sobre *Los significados de la ciudad*, Ontañón ha explicat que la ciutat no només s'articula com una estructuració urbanística material. Les nostres poblacions alberguen també una “organització simbòlica”, és a dir, un entramat de símbols per mitjà dels quals la ciutat revela el seu passat i el seu univers cultural⁶. El nomenclàtor és una de les bases fonamentals d'aquest enreixat simbòlic, ja que en ell resideix gran part del potencial mnemònic urbà⁷. Ha quedat suficientment clar al llarg d'aquest estudi que l'evocació del passat en l'esfera pública no és mai neutre ni asèptica. Fomenta una interpretació del present i del futur de la comunitat política. En aquest sentit, Azaryahu apunta que el nomenclàtor és una eina privilegiada per convertir l'ambient urbà en una esfera significada políticament⁸. L'espai urbà, queda acolorit amb tons ideològics. El mapa urbanístic deixa de ser un simple lloc geogràfic. Adquireix també un valor referencial identitari i esdevé un possible vector d'orientació política i ideològica.

---

⁴ M. Azaryahu: “Addressing History: Street Names and Iconography”, op.cit., p. 8.

⁵ En efecte, a les nostres ciutats, els noms dels carrers no emmirallen habitualment la vida que s'hi desenrotlla, com passava en el període medieval. En aquesta època, els noms dels carrers es derivaven de les activitats professionals que s'hi realitzaven, dels edificis i esglésies que albergaven o de les persones que els habitaven. La cultura toponímica contemporània es caracteritza, en canvi, per la seva tendència a l'abstracció i la politització de l'espai urbà. Aquesta pràctica començà amb la Revolució Francesa.

⁶ Cfr. P. Ontañón: *Los significados de la ciudad. Ensayo sobre memoria colectiva y ciudad contemporánea*. Barcelona, Edicions de l'Escola Massana, 2004, p. 47.

⁷ Cfr. P. Ontañón: *Los significados de la ciudad*, op.cit., p. 141.

⁸ Cfr. M. Azaryahu: “The Power of Commemorative Street Names”, op.cit., p. 311.

Els noms dels carrers de les ciutats espanyoles tenen una densitat històrica molt notable. Cada cop que un ciutadà transita un carrer i es fixa en el seu nom, la referència històrica pot veure's actualitzada en el magí del conductor. Cada vegada que un transeünt pronuncia el nom d'un carrer, una figura pretèrita pot reviure en el verb de qui parla i en el record de qui escolta. I encara que la imaginació del vianant o l'atenció del transeünt no marxi cap al passat, la inscripció en pedra assegura una pervivència cultural de la memòria i ofereix, almenys, la possibilitat del record. Per això, la ciutat fixa oficialment la seva memòria donant noms històrics als carrers. La toponímia és, al nostre país, un dels ancoratges ineludibles de la memòria pública. És un lloc de memòria subtil i quotidià, que integra i entrelliga una versió del passat amb el paisatge urbà, convertint-la així en habitual, normal i natural⁹. Els carrers de la ciutat es converteixen en finestrals històrics. Són índex de narratives i imaginaris històrics¹⁰.

De tota manera, cal recordar que el tipus de nomenclàtor que predomina a les nostres ciutats, simbòlic i historicista, no és universal ni evident. Una visita a l'altra banda de l'Atlàntic demostra que aquesta no és l'única manera de retolar una ciutat. Als Estats Units o al Japó, el nomenclàtor segueix un sistema netament funcional. En aquest cas, els carrers reben noms alfanumèrics. Serveixen, senzillament, per orientar-se en la ciutat i no contenen ressonàncies identitàries. El geògraf Rose-Redwood ha relatat la història d'aquest procés, que va convertir l'àmbit urbà americà en un espai abstracte i cartesià. El planell de la ciutat va ser reduït a una quadrícula de coordenades, que permetien a les persones i als comerços una ubicació inequívoca independentment de les contínues transformacions urbanes¹¹.

La dinàmica fou diferent a Europa. Als Estats Units s'imposà una racionalització formal i ortogonal de l'espai públic. Europa preferí la formalització política i ideològica de l'espai cívic. Així, a les nostres ciutats predomina un sistema toponímic funcionalsimbòlic. Els carrers reben un nom, que els fa localitzables i practicables. Aquest nom, però, no és merament formal i neutre. Evoca personatges il·lustres, fets gloriosos, dades cabdals, valors compartits, territoris volguts, etc. S'imposen els noms de les coses que s'aprecien, dels valors que s'honoren i de les realitats amb què la ciutat s'identifica. Per això, els noms dels carrers

---

⁹ "Commemorative monuments, street names, and memorial plaques are conventional elements of the landscape that merge the past and its myths with the landscape. The effect of this is twofold. On the one hand, the landscape is invested with symbolic meanings. On the other hand, the commemorated past is reified by its integration into the physical environment and its subsequent identification with the 'natural order of the things in the world'". (M. Azaryahu: "The Power of Commemorative Street Names", op.cit., p. 319).

¹⁰ M. Azaryahu: "The Power of Commemorative Street Names", op.cit., p. 324.

¹¹ Cfr. R.S. Rose-Redwood: "Indexing the great ledger of the community: urban house numbering, city directories and the production of spatial legibility", a *Journal of Historical Geography* 34 (2008), pp. 286-310.

poden ésser considerats com “vitri­nes iden­titàries”¹². Són miralls que reflecteixen els valors i els referents principals d’una comunitat¹³. L’anàlisi d’un nomenclàtor permet aprofundir en l’univers simbòlic i iden­titari que embol­calla una comunitat. Mostra les seves proximitats i llunyanies imagi­nàries, allò amb què s’iden­tifica i allò que calla.

Podríem dir que de la mateixa manera en què l’urbanisme d’una ciutat –l’estructura i disposició dels carrers- conforma un mapa de referència espacial i geogràfic, també l’onomàstica urbana traça un mapa de memòria ciutadana. El conjunt de noms de carrers teixeix un *tapís de memòria històrica* en l’imaginari col·lectiu. Estableix unes coordenades i unes referències històriques i iden­titàries en l’espai públic. En efecte, el conjunt dels noms de carrers –aparentment inconnex i heterogeni- constitueix un “macrotext particular”¹⁴. Si analitzem amb deteniment aquest macrotext, trobarem que conté una certa coherència interna i traspu­a les principals dimensions iden­titàries del grup en qüestió. Sota el garbuix denominatiu que ens presenta el nomenclàtor, és possible entrellucar un determinat discurs històric i iden­titari. Evidentment, el nomenclàtor no és una narrativa històrica convencional, ja que no hi ha connexions causals ni un ordre temporal clar, però sí és una certa manifestació d’una visió canònica de la història, d’una consciència històrica que es concreta en l’elecció d’uns noms i en l’omissió d’altres.

Hom podria dubtar fins a quin punt el mapa onomàstic d’una ciutat és un discurs. Es podria argumentar que no té consistència discursiva perquè, si bé conté una semàntica (els noms), li manca una sintaxi (una estructura que li atorgui cohesió i sentit). Tanmateix, sostenim que, en certa manera, el mapa urbà pot ser considerat també com un discurs. El nomenclàtor està articulat i estructurat. Hi ha carrers més rellevants, més coneguts o més transitats que d’altres. Aquest ordre dels carrers constitueix la sintaxi del text i permet distingir les referències històriques principals de les secundàries, les centrals de les subordinades. Si hom estudia amb deteniment el mapa urbà de Barcelona, per exemple, se n’adona que els carrers principals palesen un relat catalanista, centrat en la història política i cultural del Principat. En els carrers secundaris de la Ciutat Comtal, en canvi, es compaginen les referències catalanes amb les evocacions de territoris i personatges de la resta d’Espanya. El nomenclàtor de Barcelona conté, per tant, dos nivells narratius, jerarquitzats per la disposició i importància dels carrers¹⁵. Per altra banda, com han apuntat alguns autors¹⁶,

---

¹² Cfr. F. Sánchez Marcos: “En revenant sur les identités et les noms des rues en Espagne. Le cas de Barcelona”, a C. Amalvi (ed.): *Une passion d’Histoire. Histoire(s), Mémoire(s) et l’Europe*. Toulouse, pp. 339-349.

¹³ Cfr. P. Stachel: *Die Besetzung des öffentlichen Raumes*, op.cit, p. 20.

¹⁴ Cfr. F. Sánchez Marcos: “En revenant sur les identités et les noms des rues en Espagne”, op.cit.

¹⁵ Cfr. F. Sánchez-Costa: “Cultura històrica y nombres de calles. Aproximación al nomenclátor contemporáneo de Barcelona y Madrid”, a *Memoria y Civilización. Anuario de historia de la Universidad de Navarra*, n. 12, 2009, pp.

l'evolució urbanística de la ciutat (la seva reorganització sintàctica), provoca un constant reajustament del significat de l'onomàstica urbana. Carrers que eren cabdals passen a ser secundaris; carrers antigament elegants es degraden i perden lluentor. Això afecta, indubtablement, a les ressonàncies semàntiques dels noms.

L'onomàstica urbana té una doble faceta interessant de ressenyar. Per una banda, els noms dels carrers reflecteixen la consciència històrica i identitària d'un grup humà. En els noms es revelen les simpaties i antipaties d'una societat. Per altra banda, la toponímia urbana no es limita a emmirallar la memòria històrica. També la projecta, l'estableix, la fomenta¹⁷. Té, per tant, una dimensió performativa o activa. Els noms dels carrers s'elegeixen amb la voluntat de promoure una determinada consciència històrica. Són un instrument en mans de les autoritats per fomentar una interpretació particular del passat.

b) Els noms dels carrers i les polítiques de memòria

Abans de seguir avançant en la nostra reflexió, cal que presentem dos esmenes crítiques al que hem vingut exposant fins al moment. Aquestes dues consideracions ens ajudaran a acabar d'afinar la teorització del nomenclàtor urbà. En primer lloc, es pot argüir amb bastanta raó que el nomenclàtor, com a lloc de memòria, fracassa constantment. L'experiència quotidiana ens demostra que, habitualment, la dimensió funcional dels noms dels carrers opaca la seva vessant simbòlica. Pocs ciutadans es pregunten en la seva vivència ordinària de la ciutat sobre el significat dels noms que empren. Molts cops, senzillament, el desconeixen del tot. A més, hom pot oposar al que hem sostingut fins ara que els noms dels carrers no reflecteixen la consciència col·lectiva perquè no són elegits per la població ni són fixats per un ús consuetudinari, sinó que són seleccionats pel poder polític.

Responguem per parts a aquestes crítiques interessants. En efecte, els noms dels carrers són pensats per esdevenir llocs de memòria, però molt sovint ensopeguen amb la rutina, el desconeixement i el desinterès dels ciutadans. No aconseguen desvetllar el passat d'una forma directa i explícita en la ment dels transeünts. Poca gent transcendeix el referent

---

217-251. Cfr. també F. Sánchez Costa: "Los mapas de la memoria. Nombres de calles y políticas de memoria en Barcelona y Madrid", a *Hispania Nova: Revista de Historia Contemporánea*, n. 9, II, 2009.

¹⁶ Cfr. M. Azaryahu: "Addressing History: Street Names and Iconography", op.cit., pp. 9-19; P. Ontañón: *Los significados de la ciudad*, op.cit., p. 60.

¹⁷ P. Stachel: *Die Besetzung des öffentlichen Raumes*, op.cit., p. 19.

denominatiu per capbussar-se en les dimensions històriques i simbòliques que ofereix. Peter Stachel ha assenyalat la paradoxa insoluble dels elements commemoratius urbans: “No hi ha res en el món que sigui tan invisible com els monuments. Sens dubte, són erigits per ser vistos, precisament per cridar l’atenció; però al mateix temps estan impregnats d’alguna cosa contra l’atenció”¹⁸. Aquesta és la seva intrínseca aporia: fets per ésser vistos i rumiats, defugen l’atenció ciutadana. La seva quotidianitat els fa transparents. La llunyania temporal del referent els fa sovint incodificables.

Hom podria concloure que els noms de carrers fracassen del tot en la seva missió mnemònica. Alguns autors apunten que, al contrari, la seva imperceptibilitat els fa idonis per forjar amb suau persistència la consciència històrica dels ciutadans i per assentar els discursos històrics dominants. Ho fan, però, d’una forma subtil, imperceptible i gairebé inconscient. La seva eficàcia radicaria, precisament, en entrelligar amb el paisatge urbà uns relats històrics i ideològics. Els imaginaris històrics que contenen i expressen queden així naturalitzats i normalitzats¹⁹. En una altra línia, Albert Balcells suggereix que els noms dels carrers tenen una eficàcia preparativa. La toponímia històrica actua d’una forma imantant. No evoca directament cap realitat pretèrita. Però quan el ciutadà sent aquell nom en un altre context, la seva atenció es desperta i el seu interès és focalitza en aquella referència que li és coneguda i familiar. “Encara que se’n desconeixi el significat (...), els noms de llocs públics preparen i faciliten la receptivitat envers els missatges més explícits quan el ciutadà descobreix que aquell nom tan conegut de carrer correspon a una figura o a un fet històric”²⁰. En qualsevol cas, és molt difícil de determinar la influència subconscient dels noms de carrers en la cultura històrica ciutadana. Seria interessant endegar en el futur algun estudi estadístic que permetés validar o refutar la seva eficàcia.

Per altra banda, hom pot posar en dubte la representativitat ideològica dels noms dels carrers. Fins a quin punt són verament un reflex dels imaginaris històrics i identitaris compartits per la ciutadania? Com hem anotat en el bloc teòric d’aquest treball, des del segle XIX el poder polític ha assumit progressivament el monopoli retolador sobre l’espai públic. És veritat que, en un règim democràtic, l’administració política és representació de la voluntat popular. És cert, també, que d’una manera o altre, els noms dels carrers de la ciutat reflecteixen les coordenades mentals bàsiques d’una comunitat. Ara bé, per ser més rigorosos, hauríem de dir que més que copsar els cromatismes de les mentalitats ciutadanes, l’estudi del nomenclàtor ens permet, sobretot, analitzar els paradigmes canònics en l’esfera

---

¹⁸ P. Stachel: *Die Besetzung des öffentlichen Raumes*, op.cit, p. 27.

¹⁹ M. Azaryahu: “The Power of Commemorative Street Names”, op.cit., p. 319.

²⁰ A. Balcells: *Llocs de memòria dels catalans*. Proa, Barcelona, 2008, p. 25.

pública. La recerca de la història dels noms dels carrers ens revela, principalment, els discursos històrics, ideològics i identitaris que han estat promoguts per les diverses elits polítiques que han dominat successivament l'espai públic. El nomenclàtor ens ofereix una radiografia del marc cultural i polític imperant, es correspongui o no amb el sentir ciutadà. La mapa urbà constitueix, per tant, un registre privilegiat dels referents i els valors que han articulats les narratives històricoideològiques oficials.

És revelador seguir les transformacions onomàstiques europees al llarg del segle XX. Barcelona n'és un exemple clar. Si ens fixem en els salts nominals que s'han produït a la Ciutat Comtal, escatirem que la gran majoria coincideixen amb períodes de canvi polític. Maoz Azaryahu ha escrit que el nomenclàtor forma part de la "infraestructura simbòlica del poder" i, per això, és tan vulnerable davant les convulsions polítiques²¹. A través dels noms dels carrers, les autoritats malden per difondre els seus esquemes polítics d'interpretació de la realitat passada, present i futura. El poder pot sostenir-se difícilment sense un discurs que el legítimi i proclami la validesa de la seva proposta social i moral. La memòria és, habitualment, un dels eixos vertebrals d'aquest discurs.

Tal com tindrem ocasió de corroborar en les properes pàgines, el canvi toponímic és una prioritat dels nous règims polítics. En una època de revolució, res té més força que la caiguda dels símbols. Tant Azaryahu com Stachel han aclarit la transcendència que tenen en aquests moments puntuals les ruptures onomàstiques. El canvi del nomenclàtor és un acte rotund de propaganda, una manera nítida de transmetre als ciutadans que ha variat el regent de l'àmbit públic: "In a revolutionary context, the renaming of streets, in addition to the more spectacular pulling-down of monuments, is an act of political propaganda with immense proclamative value and public resonance. (...) A revolution that does not produce a new space has not realized its full potential; indeed, it has failed in that it has not changed life itself, but has merely changed ideological superstructures, institutions and political apparatuses. A social transformation, to be truly revolutionary in character, must manifest a creative capacity in its effects on daily life, on language and on space—though its impact need not occur at the same rate, or with equal force, in each of these areas. (...) Renaming streets (and other public spaces) has an immediate effect on daily life, on language, and on space"²². El canvi del nom dels principals carrers és una forma barata de crear discontinuïtat i dissonància en la percepció ciutadana de la quotidianitat. És una manera senzilla d'anunciar

---

²¹ M. Azaryahu: "The Power of Commemorative Street Names", op.cit., p. 315

²² M. Azaryahu: "The Power of Commemorative Street Names", op.cit., p. 317

el canvi en el paradigma sociopolític dominant i de proclamar els nous valors canònics en el cor mateix de la vida quotidiana²³.

El canvi de noms indica que s'ha modificat el marc polític, remarca quines són les noves autoritats i fixa els eixos bàsics sobre els quals girarà la nova vida social i cultural. En poques paraules: descobreix i revela el nou marc discursiu de l'esfera pública. "Qualsevol canvi en l'ordre social i moral imperant es veu seguit per una redefinició de la cultura oficial en general i de la versió oficial del passat en particular. La red denominació dels carrers és només una manifestació d'aquest procés general. Un factor addicional és el valor proclamatiu que té aquest rebateig. Serveix com una declaració política en tota regla, palesant i afirmant que s'ha produït un canvi polític i que la sobirania de la cultura oficial i dels mitjans per a la seva representació ha canviat de mans"²⁴.

Cal afegir, però, que els noms dels carrers no sempre serveixen per anunciar el nou poder i consolidar el seu relat axiològic i polític. En alguns casos, la toponímia és emprada també com una forma de subtil resistència a l'autoritat constituïda. Demostren públicament el seu dissens amb l'autoritat vigent aquells que mantenen i empren obertament el nom antic d'un carrer, obviant així les disposicions governamentals. Durant el franquisme, pocs ciutadans barcelonins anomenaven de Primo de Rivera a l'actual avinguda de les Corts Catalanes. També avui hi ha encara persones en la Ciutat Comtal que segueixen referint-se com Plaça de Calvo Sotelo a la de Francesc Macià. Naturalment, aquestes desviacions davant del nomenclàtor oficial són degudes molts cops a l'habitud, al descuit i a la dificultat de modificar un referent mentalment assentat. Altres cops, però, responen a una opció ideològica deliberadament elegida o subtilment no evitada.

Finalment, afegirem que els noms dels carrers –com els monuments– poden esdevenir catalitzadors i escenaris dels xocs de memòries i de les controvèrsies politicoidentitàries. "En aquest sentit, els monuments i altres signes semblants en l'espai públic poden exercir la funció de concentrar situacions de conflicte anteriors i latents entre diversos grups de la societat i poden oferir un lloc i un motiu concret per la disputa"²⁵ Ja hem consignat que, en discutir sobre la representació i l'escenificació pública de la història, no es debat tant sobre el passat com sobre el present. No està en joc una interpretació acadèmica de la història, sinó la definició de la nació o de la col·lectivitat a través de les figures que pren com a model i honora. Curiosament, en moments d'incertesa política i social, els noms dels carrers perden la seva habitual transparència i recuperen tota la coloració semàntica amb què van ser

---

²³ M. Azaryahu: "Addressing History: Street Names and Iconography", op.cit., p. 6.

²⁴ P. Stachel: *Die Besetzung des öffentlichen Raumes*, op.cit, p. 20. T.A.

²⁵ P. Stachel: *Die Besetzung des öffentlichen Raumes*, op.cit, p. 28. T.A.

pensats. Hom es fixa llavors en el seu significat i en el seu potencial simbòlic. Els noms dels carrers esdevenen llances simbòliques amb les quals els ciutadans pugnen, amb major o menor virulència, per l'hegemonia discursiva en l'esfera pública.

c) Els pintors de la memòria urbana

El tapís de memòria ciutadana que teixeixen els noms dels carrers és summament ric i complex. Com hem vist, les autoritats malden per enfilarlo a la seva manera i procuren traçar noves línies mestres d'acord a la narrativa històrica i identitària que intenten difondre. Ara bé, és necessari matisar que els canvis que una nova autoritat política pot introduir són sempre reduïts. Es segueixen els règims i canvien els noms d'algunes avingudes principals de la ciutat. El gruix de carrers i vies roman incòmode. Cap governant gosa canviar els noms de la majoria dels carrers. Provocaria una gran confusió administrativa i un notable enuig i desconcert ciutadà. Estem acostumats a habitar uns referents i uns noms. Un canvi global és, pràcticament, impossible.

El nou poder polític acostuma a canviar el nom d'un grapat de vies principals i d'aquelles ostentament vinculades al règim superat. Les altres, les manté. La ciutat no és una pàgina en blanc sobre la qual les autoritats poden escriure el que volen. Té també uns límits i unes pautes d'escriptura conferides per la seva pròpia història i vida. El nou poder ha d'acontentar-se sovint amb difondre els seus paradigmes identitàris i històric en les noves zones urbanes, en aquells espais que es construeixen durant el seu govern i on té les mans lliures per pintar el seu peculiar quadre de memòria. A Barcelona, podem trobar alguns exemples d'aquests barris nous on el poder polític ha pogut escriure un relat onomàstic d'acord a un programa memorístic clar. A les envistes de l'any 1992, Barcelona va habilitar un barri per allotjar els atletes que havien de competir a les Olimpíades. L'alcaldia socialista va batejar els carrers sistemàticament seguint unes directrius molt concretes, enaltidores de la cultura catalana²⁶.

El mapa urbà de memòria no és, per tant, un monòlit homogeni i tancat. És, més aviat, un quadre pintat a diverses mans. Un quadre de memòria ciutadana en què es pot esbrinar la intervenció d'una pluralitat notable d'artistes i pinzells. Cada nou artista (cada nou poder polític) borra les figures antigues que s'oposen més clarament al seu estil i retoca els traços

---

²⁶ Cfr. F. Sánchez Marcos: "En revenant sur les identités et les noms des rues en Espagne", op.cit.

més gruixuts heretats dels pintors antics. Deixa, però, la major part de la tela tal com estava i l'amplia amb llibertat en zones encara verges. No és desenraonat definir el nomenclàtor com un *palimpsest*; és a dir com una taula sobre la qual es va escrivint progressivament, sense esborrar del tot les cal·ligrafies anteriors. Al final queda, per tant, un conjunt verament interessant, resultat de múltiples intervencions.

El mapa urbà de memòria té diversos estrats²⁷. Consta de successives capes imbricades i confoses. De fet, el nomenclàtor ofereix dos tipus d'estrats. Per una banda, trobem les diverses *capas temporals*. Els carrers de la ciutat fan memòria de períodes històrics distints. Trobem referències a batalles de l'antigor, a territoris medievals, a personatges moderns, a valors contemporanis. Totes les èpoques són recordades. Un passeig per la ciutat permet, per tant, un trànsit històric, una caminada desorganitzada pels temps i una visita fugaç als personatges que han imprès caràcter en la història de la col·lectivitat. Al mateix temps, el nomenclàtor dóna accés a un segon tipus d'estrats, que hem descrit en els paràgrafs anteriors. Ens referim a les *capas discursives* que es superposen en el planell. En la toponímia urbana podem distingir els diferents esquemes identitaris i les polítiques de memòria canviants que han informat successivament els paisatges simbòlics cívics.

L'onomàstica urbana té també una història. Una història que ens parla dels canvis polítics, de l'evolució social i de la metamorfosi de les mentalitats. Una història que revela els horitzons ideològics i les diverses interpretacions del passat que han anat regint l'esfera pública. Estudiar el desenvolupament del nomenclàtor és fer història de la cultura històrica, perquè implica analitzar com ha evolucionat la representació i la difusió pública de la història en una societat.

Finalment, com quedarà palès en les pàgines properes, cal recordar que el poder polític no és l'únic responsable en la configuració del nomenclàtor actual. Avui dia, tots els noms són aprovats per l'administració. Això no ha estat sempre així. Deixant de banda la decantació popular dels noms dels carrers durant segles, ja en època contemporània, els particulars van poder batejar al seu grat els noms dels carrers que obrien en els terrenys de la seva propietat. Aquesta pràctica va durar fins a la Segona República. En l'actualitat, els veïns poden suggerir noms i les comissions encarregades de la toponímia urbana compten entre els seus membres amb associacions cívils, que també són influents. Queda clara la riquesa del tapís urbà: lloc de memòria, vitrina identitària, altaveu del discurs oficial i testimoni de la complexa vida política, social i cultural de la ciutat.

---

²⁷ Cfr. P. Stachel: *Die Besetzung des öffentlichen Raumes*, op.cit, p. 19.

2. La reestructuració simbòlica del paisatge urbà

a) Les primeres decisions toponímiques

Dimarts, 14 d'abril. La Monarquia trontolla. Les aigües republicanes es desborden imparables i el govern monàrquic negocia una pacífica transmissió de poders. Molts cops, la història no la decideixen només els fets, sinó també les percepcions. Les intuïcions majoritàries, el sentir general, més o menys racional, inclinen el pèndul del futur. Sovint, la història canvia de sentit quan els seus protagonistes es troben dominats per la idea que, de forma fatal i inevitable, s'ha de produir un canvi i una nova direcció en la marxa del cos social¹. Quan aquesta convicció s'ha estès, tot i que la realitat no la faci inevitable ni fins i tot òbvia, la sort està decidida. La República havia de venir. Aquesta va esdevenir la concepció general entre el 12 i el 14 d'abril. Així, efectivament, va succeir.

Aquell dimarts, la puntada definitiva al règim ranquejant la van donar cops d'audàcia a Barcelona i Madrid. Primer, a la Ciutat Comtal. Després, a la capital d'Espanya. A Madrid, va ser Miguel Maura qui, davant d'un comitè revolucionari titubejant, va decidir anar a posicionar-se del Ministeri de Governació, flanquejat per Azaña i sense més armes que la seva personalitat i el clam popular². La Guàrdia Civil li va obrir les portes. Els monàrquics havien llançat mentalment la tovallola hores enrere –potser setmanes enrere. Al ministeri nodal de la política espanyola, va ser arborada una bandera republicana. Una escena semblant s'havia produït a Barcelona unes hores abans³. Cap a la una de la tarda, un grup de regidors electes republicans, encapçalats per un decidit Lluís Companys, van fer via cap a l'Ajuntament. Hi van entrar, van accedir al despatx de l'alcalde Martínez Domingo, i li van exigir la vara de govern. El batlle va quedar descol·locat. Després d'uns moments de vacil·lació, va cridar alguns funcionaris municipals i, en la seva presència, va lliurar el comandament de la ciutat als regidors republicans. Els edils electes van sortir a la balconada de la plaça per proclamar la República. Amb aquesta netedat procedimental i amb aquesta austeritat gestual es va consumir la revolució republicana a Barcelona.

Aquella mateixa tarda, després de la proclamació solemne de la República Catalana feta per Francesc Macià a un quart de tres de la tarda, els nous regidors republicans van aplegar-se per celebrar la primera reunió del Consistori. Les actes del moment palesen la pregona

---

¹ Cfr. E. Noelle-Neumann: *La espiral del silencio. Opinión pública: nuestra piel social*. Paidós, Barcelona, 1995

² Miguel Maura: *Así cayó Alfonso XIII*. Marcial Pons, Madrid, 2007, p.260.

³ Cfr. *La Vanguardia*, 15.IV.1931, p. 3.

emoció i el sentiment sincer que embargava els oradors. En el seu breu parlament, Aiguader proclamà: “Companys de Consistori i poble de Barcelona que ens escolta, que ens escolteu en aquesta hora solemne. Nosaltres venim aquí a constituir el primer Consistori republicà revolucionari, després de cinquanta anys. Nosaltres complirem amb el nostre deure de ciutadans, d'homes i de catalans”⁴. La sessió s’havia encetat d’una forma espontània i fou breu i emotiva. Dos dies després, el nou Ajuntament convocava formalment el seu primer plenari i constituïa l’estructura del govern municipal. Els regidors de la Lliga van fer pública la seva acceptació del règim i la seva voluntat de cooperació. “La minoria Regionalista declara que ara com sempre acata la voluntat manifestada pel cos electoral i en sa conseqüència, el règim republicà establert”⁵.

La cordialitat i els gestos de sintonia van dominar tot el plenari. ERC va proposar a la Lliga ocupar una tinència de l’Alcaldia. El radical Giralt es va dirigir als representants regionalistes i els va dir, cordial: “celebro que ens trobem avui aquí, representant, més que mai, l’expressió popular del poble de Barcelona per a una convivència en tot allò que signifiqui engrandiment de la Ciutat, riquesa de la ciutat”⁶. La Lliga, però, va considerar que el seu lloc es trobava a l’oposició i rebutjà la participació en l’arquitectura del govern municipal. Aquest clima d’enteniment i de cordialitat regnaria encara unes setmanes. Uns mesos més tard s’estroncava, convertint les sessions municipals en representacions dramàtiques apassionants, que, com veurem pàgines endavant, van arribar a prendre caires dramàtics i, alguns cops, esperpèntics.

No vulguem, però, avançar-nos als temps històrics, ni desvetllar els esdeveniments que els republicans exultants desconeixien en aquells primers plenaris del 1931. Llavors, el horitzons eren clars i diàfans. El futur estava per conquerir. A fi de dominar i transformar l’*ethos* polític i social d’Espanya, era necessari, primer, una reconfiguració de l’espai públic. Calia repintar i refigurar els marcs de la vida ciutadana. Calia reestructurar els paisatges de l’urbs, els escenaris simbòlics de l’experiència cívica. Així, ja en la primera sessió municipal oficial, va aprovar-se el canvi de nom de dues avingudes aitals de la ciutat. La decisió toponímica va adquirir un fort valor simbòlic. Un valor formal i semàntic. Per una banda, anunciava que el domini sobre l’espai públic havia canviat de mans. Per altra banda, començava a reflectir quins eren els nous paradigmes canònics i normatius imperants en l’àmbit civil. Així, el primer nom que va caure va ser el d’Alfons XIII. El monarca, políticament enderrocat, havia de ser també simbòlicament escombrat. De fet, la seva

---

⁴ APB, 313, 14.IV.1931.

⁵ Intervenció de Puig i Alfonso. (Cfr. APB, 313, 16.IV.1931, p. 167).

⁶ APB, 313, 16.IV.1931, p. 168.

caiguda política no seria complerta fins que hagués desaparegut de l'espai públic i mediàtic espanyol. La Diagonal, Avinguda d'Alfons XIII, fou rebatejada com Avinguda del 14 d'abril, data fundacional de l'ordre nou.

Més interessant encara és l'altre canvi acordat. Ho és perquè revela, un cop més, com la memòria pública és escenari i canal de la vida política i de la discussió ideològica. La nova República vivia encara una situació confusa. El goig era palpable al carrer, però s'havia produït una nebulosa institucional. A Catalunya, Macià havia proclamat la República Catalana en el si d'una federació republicana hispànica. Aquest, però, no era el mapa que els polítics havien traçat a Madrid. La declaració confederal havia produït incomoditat als centres de poder i a l'opinió pública espanyola. L'estructura territorial i institucional de la República s'havia de decidir a les Corts Constituents i l'havia de decidir el conjunt nacional. En aquelles primeres hores republicanes, la situació institucional fou, doncs, un xic confusa i tensa. Tres ministres del govern central van acudir a Barcelona per negociar amb Macià⁷. En aquest context, el Consistori va proposar, com una de les seves primeres mesures, honorar la memòria dels màrtirs de Jaca, Fermín Galán i García Hernández. Dedicarem un capítol a parlar d'ells amb deteniment. De moment podem dir que havien estat dos militars ajusticiats per encapçalar un aixecament republicà al desembre del 1930 i que, durant la Segona República, foren enaltits com precursors i màrtirs del règim triomfant.

Els dos grans trams del Passeig de Sant Joan de Barcelona s'anomenarien segons els herois republicans. El gest era significatiu i, en el context polític concret, va adquirir aviat una categoria simbòlica innegable. Amb la imposició immediata de dos noms no catalans a una avinguda cabdal de Barcelona, l'Ajuntament emetia un gest de bona voluntat i de concòrdia envers els altres republicans espanyols. Les declaracions dels regidors foren explícites. Lluhí, portaveu d'ERC, va argumentar que la decisió volia “demostrar l'agraïment que, com a catalans, sentim per aquells no catalans pel sacrifici que oferien defensant la nostra llibertat”⁸. L'edil federal Velilla va celebrar el gest i va definir-ne l'abast. “He de dir que flotava a l'ambient de Barcelona una nebulosa. Que vosaltres éreu francament separatistes. (...) Nosaltres com vosaltres hem lluitat per un mateix ideal i jo m'aixeco i us dono un abraç en nom de Barcelona i requereixo a la premsa per a que demà es digui que no hi ha més que germans i que lluny a les terres d'Espanya no hi ha més que germans nostres, els que han sofert per una monarquia i que avui lliures, com que es va a una federació i més lluny és una confederació, ens estremem les mans sense recel”⁹. La decisió

---

⁷ Van viatjar a la Ciutat Comtal, Marcel·lí Domingo, Nicolau d'Oliver i Fernando de los Ríos.

⁸ APB, 313, 16.IV.1931.

⁹ Ibidem.

de memòria esdevenia un missatge polític. Hores més tard, Macià accedia a rebaixar de moment les seves pretensions i s'avenia a transformar la República Catalana en una Generalitat de Catalunya dins la República Espanyola. L'estructura definitiva de l'Estat la decidirien les Corts Constituents. Les declaracions posteriors dels dirigents d'ERC i el mateix estatut aprovat l'estiu del 1931 palesen que els líders catalans mantenien l'esperança que la Constitució sancionaria finalment la cobejada república federal.

Abandonem ara, però, l'evolució dels esdeveniments polítics i centrem la nostra atenció en la transformació simbòlica que va viure el paisatge barceloní durant la Segona República. A través del canvi de noms de la ciutat, els escenaris de la vida cívica van patir una reestructuració semàntica i, a través d'aquesta reforma, va proclamar-se alt i clar que havien canviat els narradors i les narratives canòniques en l'espai públic. Barcelona, Catalunya, Espanya eren noves i diferents. Els ciutadans ho havien de notar en la seva experiència quotidiana més elemental, en la seva vivència de l'espai urbà. La reforma de la toponímia urbana s'encetà aviat. El 24 d'abril es proposava al Plenari la formació d'una Ponència per a la Revisió dels Noms dels Carrers de la Ciutat¹⁰. El 6 de maig quedava definitivament constituïda la Comissió, formada per representants de les forces polítiques municipals. La presidia el regidor d'ERC, Ernest Ventós.

La Comissió va posar-se a treballar aviat amb els materials ja elaborats per l'Ajuntament de Transició¹¹ i amb les diverses propostes que els regidors presentaven al plenari. Durant les primeres setmanes del nou règim, per exemple, uns regidors socialistes van proposar que el carrer Princesa s'anomenés de Pablo Iglesias¹² i els radicals van suggerir que els carrers del Marqués del Duero [Paral·lel] i de Milans del Bosch es denominessin respectivament carrers de Salvador Seguí i José Nakens¹³. El 10 de juny la Comissió tenia una primera proposta enllestida i, segons costum, va ser exposada a informació pública. Una setmana després, l'Ajuntament discutia la primera gran transformació toponímica urbana sota mandat republicà. La remodelació simbòlica de la ciutat havia començat.

---

¹⁰ APB, 313, 24.IV.1931.

¹¹ Ajuntament governatiu format entre la caiguda de Primo de Rivera i la proclamació de la República. Hi van participar també forces republicanes i catalanistes.

¹² APB, 315, 20.V.1931, p. 6.

¹³ APB, 315, 27.V.1931, p. 14.

b) La catarsi simbòlica del paisatge urbà

No era el primer cop en la història que Barcelona vivia una important alteració en els noms dels seus carrers. El primer gran revestiment simbòlic de la ciutat s'havia produït als anys seixanta del segle XIX, quan l'historiador liberal Víctor Balaguer proposà els noms dels carrers de l'Eixample. Balaguer va convertir l'Eixample barceloní en una topografia de les "glòries catalanes" medievals i modernes. La nova ciutat va esdevenir un índex dels principals personatges de la història catalana i la cartografia d'una puixant memòria mediterrània i imperial. Els carrers de la nova Barcelona van sintetitzar part de la tradició historiogràfica romàntica barcelonina i van cristal·litzar el clima renaixentista que començava a ensenyorir-se de l'opinió pública de la ciutat. De tota manera, el relat català que emmotllà l'Eixample barceloní s'inseria sense dificultats en un discurs nacional liberal espanyol. La proposta toponímica de Balaguer era una manifestació del liberalprovincialisme imperant a Barcelona, basat en un doble patriotisme català i espanyol¹⁴.

Barcelona va patir una nova transformació del nomenclàtor a final dels anys vint¹⁵. L'apertura d'un nombre important de carrers i la voluntat de retolar amb els accents ideològics del règim de Primo de Rivera el mapa urbà —que fins aleshores s'havia significat per la seva catalanitat— van impulsar la imposició i el canvi de desenes de noms. Algunes avingudes van ser batejades en honor i glòria de personalitats del règim. En caure el general i en el procés de transició cap al sistema democràtic, el govern central va constituir a Barcelona un Ajuntament pilotat pel conservador Comte de Güell però conformat per representants de diverses sensibilitats polítiques, incloent-hi radicals i esquerrans coneguts. L'Ajuntament transitori va acarar decididament la qüestió dels canvis toponímics introduïts pel Consistori dictatorial. De fet, a l'abril del 1930, cinc tinents d'alcalde proposaven la supressió de tots els noms acordats durant la Dictadura. Argumentaven que "és indispensable esborrar, per respecte a la ciutat mateixa, tot allò que recorda la dictadura i el període en què existia un divorci espiritual entre el poble barceloní i les seves autoritats"¹⁶.

Es tractava d'una mesura dràstica i contundent. Tanmateix, la Comissió Permanent presidida per l'alcalde la va aprovar. Així doncs, a partir del 9 d'abril del 1930, quedaven teòricament "sense efecte tots els acords municipals presos per l'Ajuntament de Barcelona

¹⁴ Cfr. S. Michonneau: *Barcelona, memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*. Eumo Editorial, Vic, 2002, pp. 35-57. Cfr. també J.M. Fradera: "La política liberal y el descubrimiento de una identidad distintiva de Cataluña (1835-1865)", a *Hispania: Revista española de historia*, n. 205, 2000, pp. 673-702.

¹⁵ Els canvis toponímics durant la Dictadura estan ben explicats a J. Fabre i J.M. Huertas: *Carrers de Barcelona. Com han evolucionat els seus noms*. Edhasa, Barcelona, 1982.

¹⁶ Cfr. AAB, Retolació i numeració de carrers, Caixa 22432, exp., 9.

amb posterioritat al dia 1er d'octubre del 1923, canviant els noms o denominacions de carrers i places de la ciutat, o donant nom als nous carrers i places obertes o construïdes”¹⁷. De tota manera, la mesura abrigava una possibilitat de subsistència als noms vigents. Obria un termini de 30 dies perquè veïns i propietaris poguessin mobilitzar-se i argumentar en favor dels noms que volguessin conservar. L'Ajuntament estudiaria les seves al·legacions i decidiria en conseqüència. Preventivament i per defecte, però, tota la política de memòria urbana dibuixada per la Dictadura quedava esborrada.

La mesura draconiana va gaudir d'un trajecte molt limitat. En realitat, podia tenir sentit anular els canvis nominals de la Dictadura però no era lògic suprimir les denominacions dels carrers de nova construcció sense haver proposat abans un nom substitutiu. L'Ajuntament va moderar aviat les seves pretensions iconoclastes i l'acord restà sense aplicació pràctica. Tres mesos més tard, el 30 de juliol del 1930, la Comissió Permanent creà una Ponència específica de Retolació dels Carrers per revisar els noms de les vies de la ciutat¹⁸. Els noms aprovats durant els anys de la Dictadura no quedaven abolits automàticament sinó que serien objecte de l'estudi particular de la Comissió. Després d'uns mesos de treball, al gener del 1931, la Ponència va emetre dictamen. Proposava, primerament, que els carrers de Sarrià recuperessin els seus noms tradicionals, modificats per la dictadura bé amb denominacions estranyes al poble, bé amb noms de “personatges poc afectes a la terra”¹⁹.

Pel que feia a la resta de la ciutat, la Comissió limitava l'abast de la transformació i es comprometia a proposar amb “urgència” les esmenes necessàries en l'índex toponímic dictatorial, tenint en compte, però, “l'estabilitat dels noms”. Abans de la proclamació de la República, l'Ajuntament provisional va modificar ja els noms d'alguns carrers importants i va introduir el d'algunes figures grates al catalanisme, fins i tot alguns de tendència esquerrana. Així, el 4 de febrer del 1931, la Comissió Permanent va acordar suprimir algunes denominacions explícitament referides als capitosts del règim dictatorial²⁰, va anihilar el record dels personatges vinculats amb la repressió durant el pistolisme²¹ i va introduir l'evocació de personalitats catalanistes com Maragall, Bach de Roda i Martí i Julià, al mateix

---

¹⁷ Íbidem.

¹⁸ AAB, Sèrie Q 109, Caixa 5, Sig. 22433, exp. 12.

¹⁹ AAB, Retolació i numeració de carrers, Caixa 22433, exp., 49.

²⁰ Per exemple, l'Avinguda Primo de Rivera esdevingué Av. Gaudí i la plaça del General Barrera es va convertir en Plaça de la Sagrada Família.

²¹ Així, el carrer del General Arlegui esdevingué carrer de Tomás Mieres i l'Avinguda del General Martínez Anido va ésser anomenada Passeig de Maragall.

temps que retirava alguns personatges lligats al projecte comú espanyol com Joan d'Àustria o Felip II. La reforma comportà també l'aprovació d'un grapat de noms religiosos²².

La República va arribar, doncs, enmig d'un procés de progressiva remodelació simbòlica de l'espai públic. Les decisions de la Comissió havien estat preses poques setmanes abans de l'establiment de la República i algunes no s'havien pogut executar ni publicar de forma inequívoca. Per això, una part foren assumides pel nou règim i altres ratificades a l'estiu. En qualsevol cas, és evident que les decisions onomàstiques de l'Ajuntament republicà van venir precedides pels treballs i les propostes realitzades durant l'Ajuntament transitori.

El nou ajuntament no va tardar en revifar la Ponència de Revisió dels Noms dels Carrers, que va quedar oficialment constituïda el 6 de maig del 1931. El grup de treball s'aplicà per elaborar amb celeritat una primera proposta transformadora. El nou règim i els seus valors havien de ser proclamats i introduïts en els marcs quotidians dels barcelonins. La reestructuració toponímica tenia, indubtablement, un caire propagandístic i programàtic. El 17 de juny es va discutir al plenari el llistat de noms que es proposaven canviar. Hem de recordar que les avingudes més directament relacionades amb els dirigents de la Dictadura (Primo de Rivera, Milans del Bosch, etc.) ja havien estat suprimides. El llistat deixava de banda, de moment, els carrers de Sarrià, i es centrava en la resta de la ciutat.

L'enderrocament de l'antic edifici simbòlic no es feia a canonades, sinó que el desmantellament es faria peça a peça. No eren suprimits tots els noms aprovats des del 1923 fins el 1929, sinó que cada cas era estudiat en la seva peculiaritat. Així, el dictamen de la Comissió assegurava que havia respectat "totes les denominacions que obeeixen a motius històrics i raons de localitat i que no tenen caire partidista"²³. Tanmateix, deixava clar que es desfeia de tots els noms deguts a "un aspecte polític passat definitivament a la Història" i tenia "molt en compte honorar els homes perseguits per llur fe en ideals que sempre han estat del poble, com així ho ha demostrat emetent el seu sufragi en les darreres eleccions municipals"²⁴. Alguns carrers recuperaven el seu nom antic i un grup de carrers amb ressonàncies monàrquiques i dictatorials eren substituïts per denominacions que enaltien i encarnaven les esperances del règim triomfant. Exposo a continuació els canvis aprovats en la sessió municipal del 17 de juny del 1931.

---

²² Per exemple, de sor Eulàlia Anzizu, del Bisbe Morgades, del Pare Miquel de Sarrià, de Verge de Núria, de l'Abadessa Çaportella. En alguns casos, aquests noms substituïen altres religiosos de projecció més castellana.

²³ AAB, Retolació i numeració de carrers, Caixa 22434, exp. 49.

²⁴ *Ibidem*.

Carrers que recuperaven el seu nom antic²⁵:

Herraiz: Mas i Cuadros

Tenor Massini: Massini

Subteniente Navarro: Murallas Romanas

Siracusa: Voltaire

Carrers que rebien una nova denominació:

Rafael G. Garcer: Eiximenis

Emilio Roca: Anselm Turmeda

Paseo de Alfonso XIII: Bèlgica

Av. María Cristina: Pi i Margall

Príncipe de Asturias: Prat de la Riba

Cadena: Noi del Sucre

Marqués del Duero: Layret

Fernando VII: Fivaller

Francisco Aranda: Capitán Sancho

Limpias: Cariteu

Marina: Passeig del Doctor Robert

Isabel II: Blasco Ibáñez

Paseo Ascendente de Montjuïc: Ferrer i Guàrdia

Pl. Real: Pl. Francesc Macià

Princesa: Pau Iglesias

Reina Victoria: Mariana Pineda

Infanta Isabel: Joan Alcober

Conde de Santa Clara: Nakens

Sin nombre: Carles Marx

Sin nombre: Garreta

Conde de Salvatierra: Narcís Oller

María Victoria: Victòria Republicana

Jardines de las Infantas: "Magalí"

Jardines Príncipe de Asturias: Hermenegildo Giner de los Ríos

Liuva: Juan Comas

---

²⁵ Primer, el nom vigent l'any 1931. Després, la nova denominació aprovada.

Infanta C. Joaquina: Bernat Metge

Marqués de Argentera: Eduardo Maristany

Barriada de las Casas Baratas: Barriada Francesc Ferrer

Prats i Roqué: Pau Sabater

En total, eren modificats una trentena de noms. Queda clar, en qualsevol cas, que no es tractava d'una tornada al règim de memòria antic, sinó que la ciutat començava a ésser retolada amb una nova narrativa històrica. La majoria de carrers no van recuperar les denominacions anteriors a la Dictadura, sinó que en van rebre de noves. No es tractava tampoc simplement de refer un desgavell toponímic causat per l'ajuntament dictatorial. El nom d'algunes avingudes que venia de temps enrere es veia també modificat per la seva coloració monàrquica. La proposta reflectia el nou clima del record que s'iniciava a Barcelona i indicava ja els traços principals del quadre de memòria pública que tractarem en els propers capítols. Amb l'aprovació de la reforma del nomenclàtor del 17 de juny, el procés de resemantització de les principals avingudes de la ciutat quedava gairebé enllestit. Així, a l'estiu del 1931, els carrers o avingudes que en els nostres dies porten els noms de Diagonal, Sant Joan, Paral·lel, Colón, Maria Cristina, Fernando i Princesa havien estat batejats respectivament com els del 14 d'abril, Fermín Galán i García Hernández, Layret, Blasco Ibáñez, Pi Margall, Fivaller i Pau Iglesias.

Quins colors destaquen en aquest quadre de memòria primerenc? Quins eixos estructurals podem ressaltar en aquest índex històric, apunt del discurs que vertebrarà la memòria urbana els anys següents? En aquesta làmina cartogràfica del record i l'enaltiment, despunten, primerament, algunes figures del catalanisme. El nom de Macià substituï al de la popular plaça Reial, mentre que personalitats del catalanisme conservador trobaven també cabuda en el mapa de la memòria. Prat de la Riba i el Doctor Robert van donar nom a vies importants. Tanmateix, des de mitjan segle XIX, el mapa barceloní tenia ja unes tonalitats d'intensitat catalana. Ara, amb la República triomfant, en la senyera urbana, calia accentuar el vermell, i introduir-hi també el morat. Així, vies i parcs de la ciutat reberen el nom de republicans catalans i no catalans com Pi i Margall, Blasco Ibáñez i Hermenegildo Giner de los Ríos. El carrer de la Reina Victòria fou ingeniosament convertit en carrer de la Victòria Republicana. El més xocant per a molts barcelonins era llucar com alguns carrers de la ciutat es veien acolorits amb tonalitats d'un vermell sindicalista i socialista. Així, figures del moviment obrer barceloní com el Noi del Sucre, Ferrer i Guàrdia o Layret rebien homenatge. També Pablo Iglesias o esquerrans estrangers com Nakens i Marx.

Els noms de la primera gran transformació toponímica operada durant la República ens permeten albirar ja quina és la tríada cromàtica que caracteritzarà la memòria pública barcelonina durant els anys trenta. Aquesta mateixa tríada alenarà els principals monuments erigits als carrers de la ciutat, tal com ho desenvoluparem en els capítols propvinents. Els tres pilars de la memòria pública foren el catalanisme, el republicanisme i l'obrerisme. Dit amb més precisió: des d'un grup molt actiu d'associacions civils i des del poder polític s'impulsà una memòria canònica del catalanisme republicà i obrerista.

El dimecres 17 de juny del 1931, els regidors es van trobar sobre la taula del debat municipal la proposta esmentada. Abonats a les sessions de vespre, els edils municipals van endegar el plenari a les 19:53. No era una hora estranya, com tampoc era infreqüent acabar les sessions a la matinada. La discussió sobre el canvi de noms de carrers va ser intensa i l'ERC va acabar atallant-la amb una proposició de “no hi ha lloc a més discussió”. Curiosament, tot i ser una pràctica excepcional, l'avortament abrupte del debat acabaria en el futur amb altres discussions sobre afers de memòria. La Lliga Regionalista va mostrar la seva disconformitat amb el llistat i va suggerir replantejar del tot la política onomàstica. La seva proposta fou clara: “que siguin restablerts els noms dels carrers segons existien el 1er d'octubre del 1923 i que foren alterats pels ajuntaments de la dictadura”²⁶. En defensar-la durant el plenari, el regidor Ferran de Segarra va argumentar que “no hi ha dret a atropellar l'anima viva d'un nom. (...) La ciutat té una ànima viva i aquesta parla amb la veu del nom tradicional dels seus carrers.”²⁷

De tota manera, els homes de la Lliga sabien que la seva proposició no fructificaria i en el seu posicionament en contra del dictamen van preferir incidir en la conveniència de no alterar noms de carrers i de no fer-ho amb criteris polítics. L'exposició tenia un basament pragmàtic. Joaquim Pellicena, periodista i regidor destacat de la Lliga, va blasmar la modificació toponímica argüint que “aquests canvis continus de noms produeixen dificultats en els registres i en les escriptures, constitueixen obstacles i inconvenients per a la deguda prestació dels serveis públics i retarden el repartiment de la correspondència; fan impossible la confecció de plans definitius de la ciutat; pertorben enormement la propaganda mercantil i industrial i produeixen una altra sèrie de dificultats que no cal repetir perquè estan en la consciència de tots”²⁸. Per defensar l'opinió que els noms de carrers tenien, per damunt de tot, una funció pràctica d'orientació física i d'organització de la vida social, el portaveu de la Lliga recordava que “moltes poblacions modernes s'ha adoptat el sistema d'una numeració,

---

²⁶ APB, 315, 17.VI.1931, p. 172.

²⁷ APB, 315, 17.VI.1931, p. 175.

²⁸ APB, 315, 17.VI.1931, p. 172.

d'un guarisme invariable evitant així el legislador la tendència als canvis de noms". Curiosament, cinc dies més tard, a Madrid, en un debat molt similar sobre els canvis de noms de carrers, un conseller monàrquic suggeria també introduir en el nomenclàtor espanyol el sistema nord-americà d'identificació dels carrers²⁹.

Joaquim Pellicena sostenia que el canvi de noms esdevindria una pròtesi simbòlica que no s'acobllaria bé a la vida del cos social. Aquest seguiria emprant els noms tradicionals, fent cas omís –com havia fet tantes vegades– de les denominacions institucionals i canviants. Entrant al contingut ideològic dels canvis proposats, Pellicena es negava a acceptar un elenc que trobava “sectari i provincià”. “Hi ha noms que votarien amb joia, d'altres que els subscriuríem amb respecte, i d'altres que no poden evocar en els barcelonins sinó una divisió molt fonda”³⁰, conclouïa, mentre acusava els líders republicans de dur a la pràctica una política de memòria urbana similar a la de la Dictadura però a l'inrevés. Quedava clar el posicionament de la Lliga, que repetiria en més d'una ocasió, contrari en principi a la modificació de noms de carrers excepte en casos excepcionals. En veure el llapis retolador de l'espai públic en mans dels seus contrincants polítics i ideològics, els dirigents regionalistes reclamaven una política conservadora de poques intervencions en l'estructura simbòlica de la ciutat.

Hi havia qüestions molt més peremptòries, argüïen, i no pagava la pena “entregar-se a canviar noms de carrers mentre hi ha per resoldre tan greus qüestions de política municipal, de finances, de Foment, de Cultura, de beneficència, de cases a bon preu, d'abaratiment de les subsistències i política social”³¹. Com veurem en algun altre moment, els membres de l'oposició enarboraven a la defensiva criteris pragmàtics, tècnics i econòmics per barrar algunes decisions de memòria pública de la majoria republicana. Els regidors republicans, en canvi, apel·laven al valor i a la força del símbol, a la “política” per sobre de la “tècnica”. En efecte, els republicans no havien delejat el poder per encetar una nova etapa d'administració o de gestió municipal, sinó per promoure un canvi global en l'estructura i les mentalitats socials, començant pels imaginaris simbòlics. Els republicans tenien molt clar que la política –sobretot en aquella època– no era una simple contrastació d'opcions administratives, sinó la confrontació de paradigmes ideològics que pretenien, en certa mesura, establir el marc de sentit de la vida social i individual.

---

²⁹ Manuel Buceta es dirigia per escrit a la Comissió d'Interior i proposava que “Que para nuevas estructuraciones de la Villa, en los proyectos de Ensanche y Extrarradio en desarrollo, se acuerde dar a las Avenidas y calles, pura y simplemente, una numeración que las distinga, como ya es norma en las modernas poblaciones, que, sin duda, presintieron el surgir, en otro caso, de terribles problemas como los que se vienen planteando”. (Manuel Buceta, 22.VI.1931, cfr. AHM).

³⁰ APB, 315, 17.VI.1931, p. 173.

³¹ APB, 315, 17.VI.1931, p. 173.

La resposta de la majoria esquerrana fou immediata. El radical Santamaria va asseverar que era natural que els canvis toponímics es fessin d'acord a la orientació de la majoria³². Ventós, president de la comissió de noms de carrers i portaveu d'ERC en aquest afer, va rebutjar les acusacions de sectarisme però va concedir que “després de la caiguda de la Dictadura creu que hi ha una gran variació de noms d'esquerra, com el d'en Salvador Seguí que per l'alt valor que tenen, deuen ésser glorificats”³³. El federal Velilla opinà que el problema de la Lliga era que li fiblava el triomf esquerrà i trobava del tot normal que si “fins ara s'han honorat als noms de propietaris de terrenys, (..) és molt just que ara s'honori els noms dels obrers que han lluitat per la defensa d'un ideal”³⁴. La discussió va allargar-se i, finalment, les esquerres van votar una proposició per guillotinar el debat i van aprovar el dictamen presentat per la Comissió.

L'aprovació d'aquest dictamen no va tancar l'afer toponímic. El llistat havia de ser publicat obertament a fi de rebre possibles al·legacions. Com estudiarem més tard, se'n van produir algunes de ben inesperades. Abans de concloure l'any, es van produir encara altres canvis. Així, per exemple, Barcelona va deixar d'albergar els noms vials de Concòrdia, Conde de Asalto, Marqués de Comillas, Pedralbes i Tetuan, i van acollir respectivament les denominacions de Setge del 1714, Nou de la Rambla, Santiago Rusiñol, Prats de Molló i plaça Hermenegildo Giner de los Ríos³⁵. En tretze de les trenta-cinc sessions municipals celebrades entre la proclamació de la República i el cap d'any del 1931 van aparèixer qüestions relacionades amb els canvis de noms dels carrers³⁶. Estava en joc la proclamació dels referents del nou sistema social, cultural i polític.

c) El nou mapa de memòria

El revestiment simbòlic de l'espai públic de la ciutat no va acabar l'any 1931. Fins l'any 1934 es van produir canvis de noms i se'n van acordar de nous. Tanmateix, podem situar el període fort de remodelació ideològica de l'espai cívic entre la proclamació de la República i el novembre del 1932. A la primavera del 1934, l'Ajuntament va publicar una versió oficial

---

³² APB, 315, 17.VI.1931, p. 173.

³³ APB, 315, 17.VI.1931, p. 174.

³⁴ APB, 315, 17.VI.1931, p. 174.

³⁵ Cfr. APB, 26.VIII.1931; 23.XII.1931.

³⁶ Van sortir a debat assumptes relacionats amb el nomenclàtor en els plenis del 14.IV, 16.IV, 6.V, 27.V, 3.VI, 17.VI, 26.VIII, 30.X, 11.XI, 16.XII, 23.XII.

del Nou Nomenclàtor, per evitar confusions i consolidar les noves denominacions³⁷. Fins llavors, hi hagué un degoteig de canvis onomàstics, amb alguna tongada tan àmplia –tot i que no tan significativa– com la del 1931. Durant l'any 1932, entre el degoteig de noves denominacions, pot contar-se la caiguda d'Alfons XII o l'aprovació dels noms de Via Augusta i Gala Plàcidia³⁸. Un altre decisió interessant va produir-se el 23 de setembre, pocs dies després de l'aprovació de l'Estatut a les Corts i de la seva signatura per Alcalá Zamora a Sant Sebastià. Pocs dies abans, també, de la visita triomfal d'Azaña a Catalunya³⁹. L'Ajuntament decidí donar el nom d'Alcalá Zamora a la Plaça que avui és de Francesc Macià i de Manuel Azaña a la de Medinaceli.

Pocs dies més tard, l'Ajuntament acordà una important ampliació toponímica, aprovada el 30 de setembre amb oposició de la Lliga. Inclou més de 50 noms. En el dictamen, la Comissió repassava la seva actuació: “La tasca d'arranjar (...) la nomenclatura, no és empresa ràpidament assolible i, per això, aquesta comissió ve proposant al Consistori canvis successius de noms de carrers per endegar, després de detingut estudi, tot quant sigui possible, la nomenclatura viària de la ciutat”⁴⁰. La gran majoria dels noms que la Comissió proposava aquest cop es dirigien a carrers recentment inaugurats o que fins aleshores només havien estat identificats per un número o una lletra. No eren canvis sinó batejos. De fet, la mateixa Comissió havia anat assumint el criteri que, un cop realitzades les mutacions substancials exigides per la nova situació política, era preferible imposar els noms que es volguessin enaltir a carrers nous abans que canviar-ne els ja existents⁴¹.

La Comissió assegurava en aquesta mateixa justificació que “com sempre, en escollir els noms que han de nominar carrers de Barcelona, aquesta comissió ha fugit de tot partidisme particularista i ha adoptat els d'homes de distintes tendències”. En efecte, la proposta era una amanida onomàstica assaonada amb ingredients diversos. Destacaven clarament personatges que els republicans evocaven de grat, però s'introduïen també alguns noms d'altres orientacions ideològiques i figures de la història cultural catalana que podien ser compartides per tots els sectors catalanistes. S'honorava la memòria d'antics regidors de l'Ajuntament de Barcelona. En especial, sobresortien personalitats vinculades al Partit Radical, però també algun nacionalista català republicà i un antic regidor de la Lliga⁴². En el

³⁷ Se'n van imprimir tres mil exemplars, que es van difondre per la ciutat. (Cfr. J. Fabre i J.M Huertas: *Carrers de Barcelona*, op.cit, p. 113).

³⁸ Cfr. APB, 329, 8.IV.1932.

³⁹ AAB, Retolació i numeració de carrers, Caixa 22434, exp. 58.

⁴⁰ AAB, Retolació i numeració de carrers, Caixa 22434, exp. 59.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Entre els radicals, s'hi trobaven Mir i Miró, Francesc Magrià o Antoni Ulled (pare de Jesús Ulled, líder radical durant la II República). També s'hi encabia un regidor d'ERC recentment traspassat, Salvador Vallverdú, el

territori urbà barceloní s'estampava la memòria d'anarquistes com Anselm Lorenzo i altres personalitats no catalanes com els escriptors republicans Pérez Galdós i López de Ayala. No faltaven les referències a militars liberals i republicans⁴³. En aquest mig centenar de noms ocupaven també un lloc privilegiat personalitats de la cultura catalana medieval, moderna i contemporània⁴⁴. Era celebrat Flos i Calcat, el fundador de la influent Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana. Voldríem destacar, però, dos trets no sempre habituals en els llistats onomàstics barcelonins. Per una banda, la inclusió de títols d'obres literàries. Varen ésser imposats els noms d'algunes obres d'Ignasi Iglesias com *Mare Eterna*, *Foc Follet* o *Formiga*. També és notable la presència d'estrangers, com l'escriptor Víctor Hugo i els polítics internacionals Wilson i Briand.

Sembla, doncs, que tot i no oblidar en absolut la memòria i l'enaltiment de les figures cabdals del republicanisme, del catalanisme i de l'obrerisme, la política de la Comissió de Retolació va rebaixar lleugerament i progressivament la seva decantació ideològica i va deixar més espai per figures de la societat civil i del món cultural sense una significació política tan marcada. Durant el 1933, l'activitat de la Comissió de Noms de Carrers va ser escassa, i els regidors, més que decidir noms nous, van dedicar-se a inaugurar les plaques dels carrers acordats la tardor anterior i a preocupar-se de que, efectivament, es produïssin i col·loquessin les làpides que indicaven els noms nous. No era, com veurem més tard, una tasca senzilla.

El nou Ajuntament, format al febrer del 1934, no va constituir en un principi cap comissió específicament dedicada als noms de carrers i l'afer va quedar sota la competència de la Regidoria d'Urbanització i Eixample, en mans de Duran i Reynals, d'Acció Catalana. L'activitat va ser també escassa i la decisió onomàstica més important va ser l'acord primaveral de fixar el nou índex toponímic amb la publicació del *Nomenclàtor de Barcelona*, que recollia amb precisió totes les modificacions i ampliacions aprovades⁴⁵. El llista incloïa les aprovacions més recents. En concret, la de dedicar un carrer al fundador del Barça, Joan Gamper⁴⁶, i la d'homenatjar amb un carrer la memòria de Sabí Arana.

---

nacionalista esquerrà Ildefons Sunyol i un dels fundadors del CADCI, Josep Puig i Esteve, que havia començat la seva singladura política a l'esquerra catalanista però havia oscil·lat posteriorment cap a la Lliga.

⁴³ Hi eren presents el General Vilacampa, els capitans Vallès i Ferrándiz i el mateix nom de Jaca.

⁴⁴ Va aprovar-se, per exemple, el nom de l'arquitecte medieval Pere Llobet i dels artistes Cascalls i Cabrera, del mateix període. Era evocat també Francesc Tarafa, canonge i cronista de la ciutat al segle XVI. Entre els personatges culturals contemporanis destacaven Manuel Lasarte i Anna Piferrer.

⁴⁵ ACGB, 365, 3.V.1934, p. 148.

⁴⁶ Cfr. ACGB, 365, 3.V.1934, p. 148.

La inauguració del carrer de Sabí Arana tingué una especial significació política, ja que va produir-se en un moment de friccions entre les aspiracions autonomistes de bascos i catalans i la política del govern central. En les seves memòries, Pi i Sunyer assegura que l'esdeveniment va quedar vivament gravat en el seu record. L'alcalde evoca la “tribuna improvisada con banderas catalanas y vascas y mucha gente y entusiasmo”⁴⁷. Van participar orfeons vascos i catalans i van sentir-se clams per una Catalunya i un Euskadi lliures. En el seu parlament, l'alcalde va fer un exercici d'urbanisme simbòlic. Segons Pi i Sunyer, “en donar el nom d'Arana a un carrer no s'ha seguit el sistema fàcil de canviar un nom d'un carrer vell, sinó que tenint en compte que Arana significa el passat i l'esdevenidor s'ha volgut fer l'homenatge en una via que, arrancant d'un carrer antic, tingui unes grans possibilitats de futur”⁴⁸. Aquella mateixa primavera va inaugurar-se amb gran lluentor el carrer de Tòquio, amb presència i desfilada de militars japonesos de pas per Barcelona.

L'onze d'abril del 1934 l'Ajuntament va aprovar donar a nous carrers els noms d'un grapat de figures de la cultura catalana com Pau Casals, Mestre Nicolau, Bori i Fontestà, Francesc Viñas i Josep Llimona⁴⁹. Algunes d'aquestes denominacions havien estat demanades expressament per associacions musicals barcelonines. En aquells moments, la ciutat es rendia al mestratge de Pau Casals. Van organitzar-se diversos concerts d'homenatge i, junt amb la imposició d'un carrer, l'Ajuntament va acordar honorar el músic anomenant-lo Fill Adoptiu de la Ciutat de Barcelona i atorgant-li la medalla de la ciutat⁵⁰.

Tancarem aquest capítol donant una ullada panoràmica i quantitativa al tapís de memòria teixit durant la República i comparant-lo estadísticament amb l'actual mapa de memòria barceloní. Escanejarem els dos nomenclàtors per poder contrastar la seva estructura formal i les seves coloracions particulars. Per fer aquesta comparativa em baso en dues fonts principals. Per una banda, analitzaré els 185 noms imposats entre el 1930 i el 1934 segellats en el *Nou Nomenclàtor* publicat per l'Ajuntament al juny del 1934. La majoria d'aquests noms foren acordats sota règim republicà però hi ha un grup (una quarantena) que van ser aprovats en els compassos finals de l'Ajuntament transitori. Així doncs, més que descriure els contorns de la memòria urbana republicana, les següents pàgines consignaran la catarsi onomàstica que va viure la ciutat entre el 1930 i el 1934. Cal recordar, també, que no tots els noms foren novells, sinó que en alguns casos foren recuperats noms antics substituïts per la Dictadura. El discurs onomàstic escrit a principis dels anys trenta té amanuenses diversos i beu de fonts variades.

⁴⁷ C. Pi i Sunyer: *La República y la Guerra. Memorias de un político catalán*. México, 1975, p. 193.

⁴⁸ Cfr. *La Humanitat*, 18.IV.1934, p. 12.

⁴⁹ ACGB, 365, 11.IV.1934, p. 57.

⁵⁰ *Ibidem*.

Contrastarem aquestes dades amb les que ofereix una anàlisi dels noms actuals dels 216 carrers principals de la ciutat, classificats així per l'Ajuntament en la *Xarxa Viària Bàsica* publicada l'any 2006⁵¹. A fi d'obtenir el Diploma d'Estudis Avançats, vaig realitzar un estudi comparat de la toponímia de Barcelona i Madrid⁵². Vaig desgranar les tonalitats ideològiques i els marcs referencials dels principals noms de carrers de les dues ciutats. En aquell treball, vaig realitzar una prospecció històrica dels noms dels carrers, a fi de determinar quina era la seva genealogia i quin període històric havia influït més decisivament en la configuració actual del mapa urbà. Aplicaré a petita escala la metodologia analítica i quantitativa emprada en aquell treball⁵³. A despit de les limitacions científiques⁵⁴ que té aquesta comparativa, penso que emmirallar les decisions toponímiques dels anys republicans amb l'estructura discursiva bàsica del nomenclàtor actual pot ajudar-nos a comprendre millor les peculiaritats de la política onomàstica seguida per les autoritats municipals entre el 1930 i el 1934.

Aturem-nos primerament en l'estructura formal de l'onomàstica urbana impulsada en els primers anys trenta. Quina mena de noms s'imposen? La primera constatació inapel·lable és que el nou nomenclàtor tingué un tremp fortament personalista. El 70,5% dels noms dels carrers decidits durant el període fan esment de persones. Això pot semblar tautològic però no ho és en absolut. Podrien predominar altra mena de referents, geogràfics o naturals. Podrien ser majoritaris també els noms de conceptes abstractes o d'institucions. Tanmateix, la conclusió indubtable que podem treure de la radiografia formal del nomenclàtor republicà és que té una neta dimensió històrica. És a dir, el nomenclàtor fou un mitjà i una expressió de la cultura històrica del moment. D'una cultura històrica, en concret, articulada a l'entorn de les figures del passat molt abans que al voltant del record d'institucions o estructures socials. Més enllà d'enfocs historiogràfics estructuralistes o quantitius, l'aproximació popular a la història sempre ha estat narrativa i personalitzadora. Les figures pretèrites són metàfores d'èpoques passades i encarnació d'ideals i valors. A l'hora de transmetre missatges –com veurem pàgines més endavant en el cas del culte a algunes personalitats sindicalistes– és molt més eficaç la paràbola de la història personal que l'explicació històrica estructural o la teoria política abstracta.

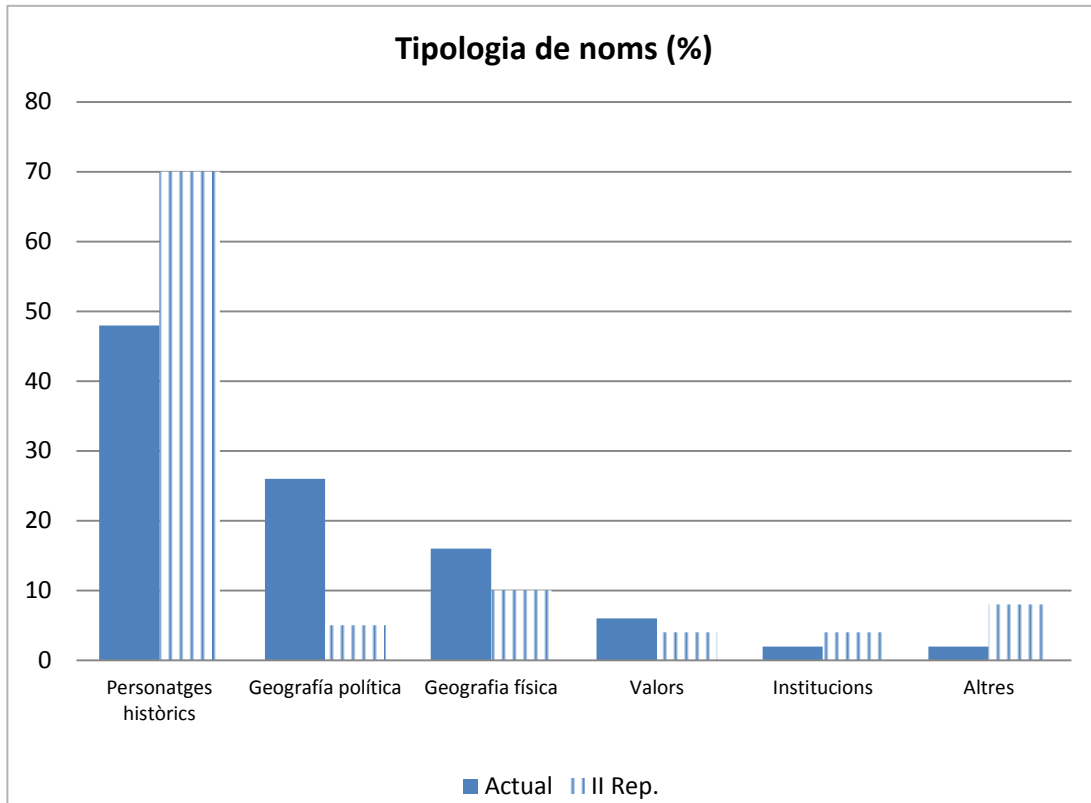
⁵¹ L'Ajuntament establí un elenc de les principals vies pel trànsit. Em ceneixo a les que són considerades per l'Ajuntament com de primer i de segon nivell.

⁵² F. Sánchez Costa: *Memorias colectivas y paradigmas identitarios en el nomenclátor urbano español. Estudio de los casos de Barcelona y Madrid*. Defensat a l'estiu del 2008 a la Universitat Internacional de Catalunya.

⁵³ Els resultats de l'estudi han estat publicats en els articles "Cultura històrica y nombres de calles. Aproximación al nomenclátor contemporáneo de Barcelona y Madrid", a *Memoria y Civilización*, n. 12, 2009, pp. 217-251; i a "Los mapas de la memoria. Nombres de calles y políticas de memoria en Barcelona y Madrid", a *Hispania Nova: Revista de Historia Contemporánea*, n.9, II, 2009.

⁵⁴ La principal limitació de la comparativa és que l'elenc de noms de carrers decidits entre 1930 i 1934 engloba també carrers petits, mentre que l'estudi del nomenclàtor actual està centrat en les grans avingudes. Tot i així, penso que el contrast de les dues cates onomàstiques és esclaridor. Més que l'objecte final del capítol, la comparativa és el punt de partida de la reflexió.

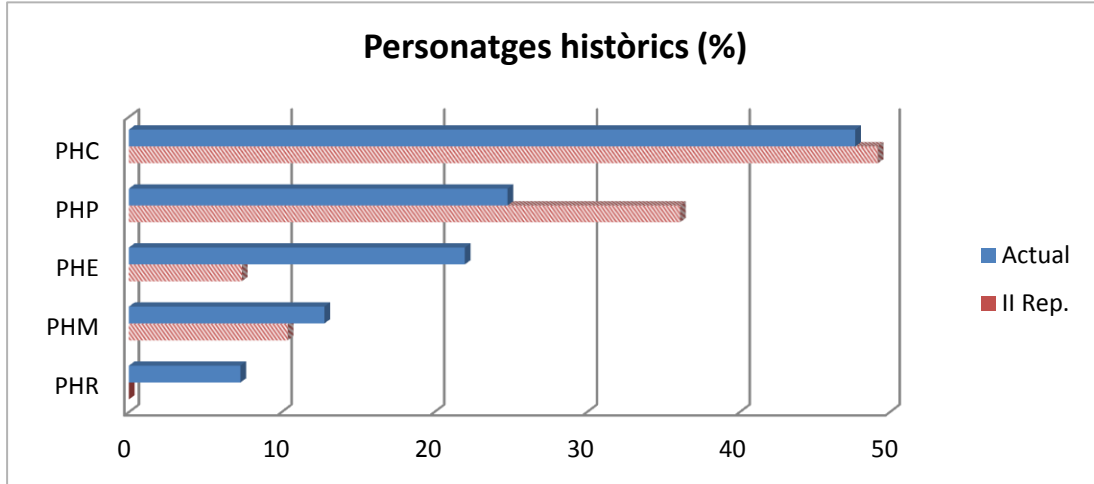

Contrastant les dades dels noms aprovats durant la República amb els trets principal del nomenclàtor actual⁵⁵, comprovem com el pes de les figures històriques fou encara més accentuat durant la Segona República. Això s'explica, en bona mesura, per l'espectacular davallada de referències geogràfiques. Durant la República va frenar-se en sec la feixosa fecció geogràfica del mapa urbà barceloní que tant clarament havia delineat Víctor Balaguer i que ha perdurat fins a l'actualitat. L'alta presència de la geografia política (noms de països, regions o comunitats polítiques) en el mapa actual es justifica també perquè aquest tipus de denominacions han sobreviscut als canvis, mentre que molts noms de figures històriques han caigut amb els canvis de règim⁵⁶. Deixo de banda el comentari de la Geografia Física (noms d'animals, d'accidents naturals, de formes geomètriques o de denominacions topogràfiques) i de les institucions evocades per ressaltar dos aspectes del nomenclàtor republicà. En primer lloc, el creixement de la categoria "altres". En aquest grup trobem tant els carrers batejats segons una data (14 d'abril o Primer de Maig) com un nombre significatiu de vies que ostenten noms d'obres literàries (sobretot, d'Ignasi Iglésias). També

⁵⁵ Les dades exactes són en %: Mapa actual: PH: 48, GP: 26; GF: 16, V: 6, I: 2; A: 2. Noms aprovats entre 1931 i 1936: PH: 70, GP: 5; GF: 10, V: 4, I: 2; A: 8.

⁵⁶ A la petjada geogràfica que Víctor Balaguer va deixar en l'Eixample cal afegir els noms de ciutats espanyoles i hispanoamericanes aprovades durant el Franquisme. Mentre el nom de molts personatges històrics decidits per la Dictadura van caure en arribar la democràcia, les designacions geogràfiques van subsistir.

són reveladores les referències abstractes o axiològiques. Abans del 14 d'abril van recuperar-se els noms de Glòries Catalanes i Sagrat Cor. A partir del 14 d'abril, trobem el nom de República, Victòria Republicana, Bona Salut, Infants i Pedró de la Creu.

Els personatges històrics⁵⁷ s'emporten la gran majoria de les designacions durant els primers anys trenta. De quins personatges històrics es tracta? Gairebé la meitat són persones que hem designat com “personalitats històriques civils”, és a dir, figures del món de les arts, de la ciència, de les lletres o altra mena de ciutadans com propietaris, empresaris i professionals liberals. Entre ells, sobresurten els literats i els periodistes, seguits pels artistes de diferents rams. Si comparem el relat de memòria urbana de la República amb el que ha quedat consolidat a la Barcelona actual, criden l'atenció dues dades. Per una banda, l'increment del pes narratiu dels polítics. Per altra, el declivi dels eclesiàstics. En realitat, aquestes tendències no sorprenen donat el laïcisme triomfant, la forta politització que va viure la societat catalana durant els anys republicans i la voluntat estesa d'honorar líders polítics i socials que fins aleshores no havien tingut cabuda en els espais simbòlics urbans.

Pel que fa als eclesiàstics, cal dir que la gran majoria dels aprovats entre els anys 1930 i 1934 foren escollits abans del 14 d'abril⁵⁸. No podem dir, però, que la política onomàstica de l'Ajuntament Republicà fos anticlerical. Van ser respectades la gran majoria de denominacions religioses. “Els canvis de 1931 no tenen tints anticlericals, i si van desaparèixer alguns noms de sants fou més per la necessitat de disposar de carrers per

⁵⁷ Les categories no són excoents i un personatge pot ser descrit amb més de dues categories. PHC: Personatge Històric Civil; PHP: Personatge Històric Polític; PHE: Personatge Històric Eclesiàstic; PHM: Personatge Històric Militar; PHR: Personatge Història Reial.

⁵⁸ Durant el període de transició havien estat recuperats alguns noms del santoral religiós que la dictadura de Primo de Rivera havia substituït. Per això, el percentatge global dels noms religiosos aprovats entre 1930 i 1934 s'apropa al 7%.

dedicar als mites del moment que pel desig de treure sants del nomenclàtor”⁵⁹. La situació canviaria radicalment després de l’esclat de la Guerra Civil. Llavors, les referències religioses foren àmpliament retirades, tal com expliquen amb precisió J. Fabra i J.M. Huertas en la seva història panoràmica dels noms dels carrers de Barcelona⁶⁰. Finalment, hem d’afegir que la secularització de la toponímia no fou una innovació republicana. Ja des de principis de segle, la presència de noms religiosos era escassa. Segons Michonneau, entre els noms imposats entre el 1910 i el 1923, només un 1,7% es referia a personalitats eclesiàstiques⁶¹. Durant el període estrictament republicà, els noms religiosos signifiquen el 2%.

En la categoria de polítics honorats toponímicament durant els primers anys trenta, s’hi troben referències a liberals i republicans històrics catalans i espanyols (com Martí de Vilanova, el Xic de les Barraquetes o Mariana Pineda), evocacions del catalanisme regionalista (Prat de la Riba, doctor Robert), denominacions del nacionalisme progressista (Lluhí Rissech, Ildefons Sunyer o Francesc Macià) i records de personalitats difuntes vinculades al radicalisme barceloní (Giner de los Ríos o Antonio Ulled). Obté també una presència notable el sindicalisme de tall anarquista (Claramunt, Seguí, Lorenzo, Massini) i la remembrança dels històrics del socialisme (Marx, Pablo Iglesias). Els personatges regis (PHR) queden escombrats del nou imaginari urbà. En relació al discurs toponímic que havia seguit l’Ajuntament entre el 1910 i el 1923, el més novell era la introducció de referències de la cultura popular i de les òrbites politicsindicals del món obrer⁶².

La memòria urbana té també les seves geografies, els seus universos territorials. El discurs toponímic vuitcentista de Víctor Balaguer, per exemple, solcava per la Mediterrània i pels antics territoris de la Corona d’Aragó. La nomenclatura franquista, en canvi, projectava les seves cartografies de la memòria vers l’oest, cap a Espanya i més enllà, a l’altra banda de l’Atlàntic. Ambdues tendències han deixat una forta petjada en el nomenclàtor actual. El tapís de memòria teixit durant la República tenia com a marc geogràfic fonamental la Catalunya autònoma, el Principat, tot i que els llinars geogràfics d’aquesta memòria es desbordaven sense recança cap a la Catalunya Nord, Mallorca i altres territoris de l’antiga Confederació. El marc espacial de la memòria és estret. Catalunya es trobava llavors satisfeta

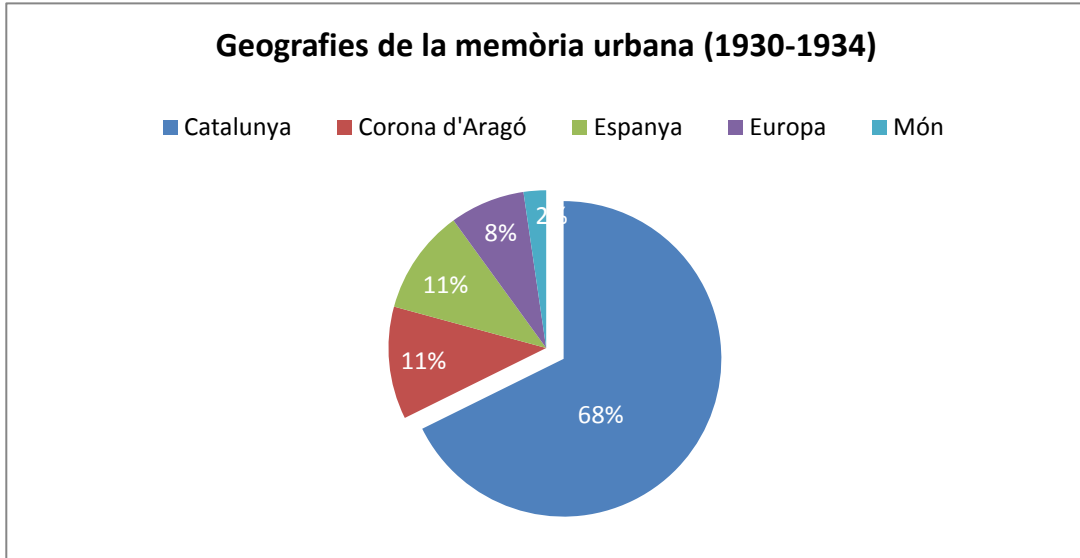
⁵⁹ J. Fabre i J.M. Huertas: *Carrers de Barcelona*, op.cit., p. 111

⁶⁰ Cfr. J. Fabre i J.M. Huertas: *Carrers de Barcelona*, op.cit., pp. 125-139.

⁶¹ Cfr. S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p. 221.

⁶² Entre el 1910 i el 1923, el candidat a batejar un carrer “tenia un retrat robot: el nom del carrer designava un home, espanyol i català, nascut al segle XIX, burgès i barceloní, més artista que polític, republicà o catalanista conservador. En termes generacionals, l’home de la Renaixença cedí pas al modernista. (...) Els silencis eren eloqüents: no hi havia ni estrangers, ni dones, ni representants de l’avantguarda, ni una traça de cultura popular”. (S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p. 223)

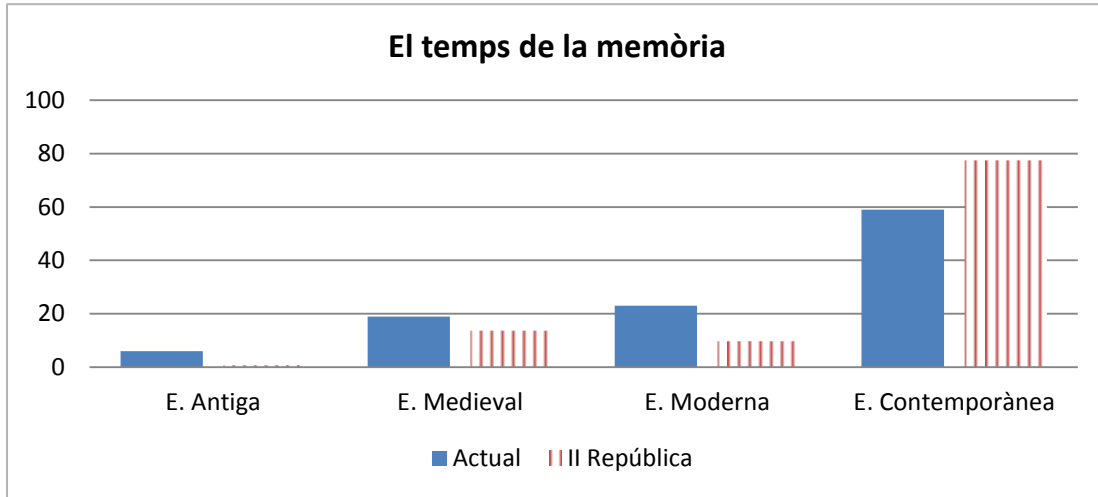
de si mateixa i no necessitava mirar gaire més en lluny. El 68% de les referències que poden ser ubicades—geogràfiques o personals— s'enquadren en les fronteres del Principat. En el mapa actual suposen un 33%, i més de tres quartes parts d'aquestes tenen una dimensió local o comarcal.

La memòria no només té un marc i uns escenaris geogràfics, sinó que té també un ancoratge temporal. Tant en la vida personal com col·lectiva, hi ha períodes biogràfics que es recorden amb delectança, mentre que altres desperten una tebior o una indiferència manifesta. De la mateixa forma que podem copsar les “geografies de la memòria”, també podem dilucidar els “temps de la memòria”. L’anàlisi dels noms dels carrers imposats durant els primers anys trenta revelen que la nova memòria pública barcelonina tenia una profunditat temporal escassa. També en aquest punt, el nomenclàtor republicà seguia la tendència marcada per la política toponímica noucentista, centrada en el record de figures contemporànies⁶³. Ens trobem, doncs, davant d’una memòria urbana recent, viva. Els referents fundacionals medievals i moderns del catalanisme estaven ja suficientment representants als carrers de la ciutat. Ara es volia honorar els precursors més immediats del republicanisme i del catalanisme obrerista i altres personatges exemplars pels seus talents professionals o per les seves virtuts cíviques. El nomenclàtor de la ciutat és un bon índex dels fonaments seculars de l’imaginari comunal, però sobretot és un espai privilegiat per

⁶³ En les propostes toponímiques aprovades entre 1910 i 1923, l’Edat Mitjana incloïa només tres noms i el 91,5% dels noms pertanyien a la segona meitat del segle XIX. (S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p. 222)

honorar i canalitzar la memòria dels difunts contemporanis que són referent i bandera del projecte cívic i polític de construcció nacional.

De tota manera, el més sorprenent del relat toponímic en la seva dimensió temporal és la nítida indiferència davant l'Època Antiga. El record dels grecs, dels romans, dels visigots i dels musulmans és pràcticament inexistent. En el mapa actual, aquesta remembrança es concentra sobretot en l'evocació de personatges del primer cristianisme. Constrenyida la memòria cristiana durant la Segona República, l'Època Antiga va desaparèixer de l'agenda memorística dels polítics. Van recuperar-se i celebrar-se, en canvi, alguns personatges culturals de l'època medieval i van reaparèixer alguns noms cabdals de la reivindicació històrica catalanista del període modern com Bach de Roda o el Setge del 1714, suprimits per la Dictadura. Hem vist en el segon bloc del treball que la memòria pública de la Barcelona dels primers anys trenta s'aixecà i estigué fermament sostinguda en el discurs històric romàntic sobre les glòries catalanes medievals i, sobretot, les lluites heroiques modernes. Ara bé, sobre aquest humus compartit, els líders republicans van voler aixecar un nou arbrat de memòria urbana directament vinculat amb el nou ordre polític. Així, la gran majoria de carrer i estàtues erigides durant el període s'encabien en el marc temporal contemporani i van esdevenir síntesi i estandard del republicanisme triomfant.

3. Les dinàmiques i els engranatges de la memòria pública

a) Els impulsors de la memòria

En la proposta teòrica amb què hem obert aquest treball hem sostingut que la memòria pública no pot estudiar-se simplement en el seu contingut, com un discurs tancat i descontextualitzat. Aquesta mena d'aproximació seria obertament ahistòrica. I més, tenint en compte que la memòria pública no és una cos inert i monolític, sinó que consisteix fonamentalment en el diàleg entre diversos agents socials sobre el passat i sobre la seva representació. Tota cultura històrica, afirma Maria Grever, té dues vessants. Per una banda, conté relats textuais i representacions icòniques del pretèrit. Per altra, comporta una infraestructura, una arquitectura, uns engranatges, una praxi social que la fan possible. En realitat, són dues vessants indestriables, que s'emmirallen i es justifiquen mútuament. La infraestructura i el context de la memòria pública ajuda a comprendre el sentit d'uns determinats continguts. Al mateix temps, els relats i les representacions objectives del passat ens remeten a la praxi social en què han emergit.

La memòria pública és una pràctica social, un sistema de transmissió de continguts històrics. És, al cap i a la fi, una acció comunicativa en permanent desenrotllament i realització. En l'epígraf anterior hem tractat els continguts del tapís de memòria urbana teixit durant la Segona República. Hem esguardat el tapís per una cara. Ara ens agradaria estudiar-lo detingudament per l'altra. Hem entrellucat el resultat i ara voldríem conèixer el seu procés de creació. En l'epígraf que ara encetem voldríem presentar el gran telar de la memòria pública barcelonina; és a dir, presentar la seva infraestructura, els seus engranatges, els seus agents principals, els seus estris, les seves intencions, les seves reaccions.

Aplicarem curosament la metodologia que hem proposat en l'apartat teòric, en el qual hem considerat la memòria pública com una gran acció comunicativa. Hem argumentat que la millor forma per estudiar una memòria pública és utilitzar les eines metodològiques que ofereix la teoria comunicativa, començant per la clàssica distinció categorial entre emissors, missatges, mitjans i receptors. Les properes pàgines procuraran, doncs, esbrinar les dinàmiques polítiques i socials que acabaven objectivant-se en discursos públics sobre el passat, així com les reaccions que aquests provocaven. Els continguts de la memòria cívica són molts cops el resultat d'un llarg procés de negociació social. Però en altres ocasions, són també l'inici d'un nou debat i d'una nova polèmica. La memòria pública és un cercle sense fi, ja que, com quedarà clar en les properes pàgines i com demostra la mateixa experiència

ciutadana, el debat sobre la representació pública de la història mai queda tancat del tot. Més encara, cada cop que un ciutadà veu i interpreta una representació del passat, el gran acte comunicatiu que és la memòria pública torna a vibrar, a posar-se en joc i en dubte.

Aquest capítol intenta ser una mena d'assaig metodològic. Com a cas d'estudi, emprarem el nomenclàtor republicà. De tota manera, com anirem veient al llarg dels propers capítols, la radiografia del nomenclàtor i dels seus processos generadors és una mostra força representativa de les praxis socials de memòria en la Barcelona republicana. Les dinàmiques de decantació i els agents propulsors de la transformació del nomenclàtor són, molts cops, els mateixos que van impulsar els monuments més significatius de la memòria institucional republicana. A continuació, doncs, procurarem analitzar qui foren els agents principals en la transformació toponímica de la ciutat, quins mitjans van emprar per transmetre el seu missatge històric i quina repercussió van tenir en la ciutadania barcelonina.

Qui foren els emissors i els teixidors de la narrativa històrica que s'expressà públicament a través del nomenclàtor? No és difícil concloure que el principal configurador va ser l'Ajuntament de Barcelona, és a dir, la institució política que tenia sobirania sobre la ciutat. Durant la Segona República, l'Ajuntament va voler reforçar encara el seu monopoli en matèria de denominació de carrers. Des del 1860, els Ajuntaments espanyols tenien clar i determinat per llei que eren els responsables de la nomenclatura de la seva ciutat. Tanmateix, les ordenances municipals i el costum administratiu havien modulats de diverses maneres aquest dret nominatiu. A Barcelona i Madrid, per exemple, l'Ajuntament permetia habitualment als particulars decidir el nom del carrer si l'urbanitzaven en terreny propi. En la Barcelona republicana, aquest privilegi implícit va caure.

La Comissió de Revisió de Noms va mostrar-se zelosa de la sobirania toponímica de l'Ajuntament i recordava que “una de les funcions més típiques de l'autoritat municipal és la de donar noms a les vies ciutadanes, en tal forma que constitueix pròpiament una de les manifestacions més característiques de la sobirania municipal”¹. El Consistori demostrava i executava el seu domini sobre l'espai públic retolant els carrers. Per això, la Comissió proposava que un article de les ordenances municipals referit a l'obertura de carrers en propietat privada fos ampliat amb una glosa aclaridora: “L'Ajuntament es reserva la facultat de donar nom a les noves vies obertes. Els propietaris que entenguessin que ha d'ésser adient un determinat nom de prestigi i grat a la ciutat, ho posaran en coneixement de

---

¹ Dictamen de la Comissió de Revisió de Noms de Carrers, 24.IX.1932. (AAB, Caixa 22433, exp. 24).

l'Autoritat municipal, la qual resoldrà lliurament". El plenari aprovà l'esmena al setembre del 1932, blindant així el control polític sobre els escenaris simbòlics de la vida urbana.

En l'anterior capítol hem pogut comprovar que l'Ajuntament va exercir el dret que tenia sobre els noms dels carrers. La pràctica denominativa es canalitzà habitualment a través d'una Comissió específica. Hem anotat ja com aquesta va quedar constituïda tres setmanes després de l'adveniment de la República. No era la primera comissió d'aquesta mena en la història de la ciutat. En realitat, continuava la tasca encetada per una altra comissió especial creada durant el període d'Ajuntament transitori. La nova comissió estava únicament formada per polítics. La conformaven els membres d'ERC Ernest Ventós, Josep Bertran de Quintana, Joaquim Ventalló i Josep Escofet; el radical Jesús Ulled; el regionalista Frederic Amat; el republicà conservador Felip Solà de Cañizares i el federal Abel Velilla³.

La composició de la comissió revelava la seva aproximació política a la qüestió del nomenclàtor. Diverses vegades, la Lliga regionalista va proposar la creació d'una comissió tècnica, neutre, desvinculada de la lluita partidista. El dia en què es va discutir la primera transformació toponímica del període republicà, el 17 de juny del 1931, l'edil regionalista Amadeu Llopart va proposar que "es nomenés una Comissió de Tècnics que, fugint de tot sentit partidista i seguint l'exemple de les grans capitals, tingués al seu càrrec tota la tasca de retolació"⁴. Els republicans, però, no estaven disposats a perdre les brides de la remodelació simbòlica de la ciutat ara que disposaven de majoria política. La proposta fou desoïda, tot i que la Lliga tornà a posar-la sobre la taula uns mesos després. Aquest cop, més realista, suggeria un sistema mixt. Proposava la creació d'una comissió tècnica sotmesa a l'arbitri final de la comissió política⁵. El portaveu d'ERC, Joan Casanovas, va rebutjar la proposició perquè comportava "tornar a entregar les iniciatives de l'Ajuntament als tècnics"⁶. La incorporació de tècnics hauria d'esperar encara uns anys.

Examinem ara quina era la pràctica habitual a l'hora de decidir el nom d'un carrer. Molts cops, els noms es pensaven i proposaven en el si de la Comissió. Sovint, un regidor o un grup de regidors portaven al plenari una proposició denominativa. El plenari acordava habitualment que passés a la Comissió de Revisió de Noms de Carrers, que més tard fou anomenada de Retolació de Carrers. A manera d'exemple, reproduïm una proposició

---

² APB, 338, 30.IX.1932, p. 107.

³ Cfr. APB, 314, 6.V.1931, p. 86.

⁴ APB, 315, 17.VI.1931, p. 174.

⁵ La comissió tècnica estaria formada pel director de l'Arxiu Històric, l'Enginyer Cap del Pla de la Ciutat, un representant del Col·legi d'Arquitectes i un altre de l'Acadèmia de Bones Lletres.

⁶ APB, 320, 30.X.1931, p. 169.

toponímica que podem llegir a les actes del plenari municipal de 27 de maig del 1931. Es tracta d'una entre desenes:

"Es dona compte d'una proposició sotscrita pels ciutadans regidors Velilla, Ruiz, Samblancat, Griso, Ulled i Huguet que traduïda diu com segueix:

1er. Que es declari urgent. 2n. Que el carrer del Marqués del Duero es denomini en lo successiu carrer de Salvador Seguí. 3er. Que l'Avinguda de Milans del Bosch es denomini en lo successiu Avinguda de José Nakens.

S'acordà que passi a la Comissió corresponent"⁷

En ocasions, les propostes anaven acompanyades d'una breu argumentació. Els regidors es podien dirigir també per escrit i directament a la Comissió de Retolació. Amb aquestes propostes, la Comissió debatia i emetia cada cert temps uns dictàmens suggerint canvis de noms o proposant la imposició de noves denominacions. Els dictàmens estaven encapçalats per una introducció justificativa i eren objecte de discussió al plenari, on s'aprovaven sense modificacions o s'introduïen algunes variacions. De tota manera, abans de la sanció definitiva, la relació de canvi de noms s'havia de fer pública durant uns dies (el temps d'exposició va oscil·lar entre una i tres setmanes) a fi que els veïns poguessin presentar al·legacions. No era una mesura simplement protocol·lària. Com quedarà palès, els ciutadans participaven activament en alguns casos i van aconseguir algunes rectificacions. Tot aquest procés comportava que entre la primer idea onomàstica i l'aprovació definitiva poguessin passar bastants mesos.

La Comissió de Revisió dels Noms dels Carrers de la Ciutat va mostrar una activitat important durant els anys 1931 i 1932. Al novembre d'aquell any, però, la Comissió reconeixia que "realitzada ja la tasca que podríem qualificar de major volum (...) i a mesura que la nomenclatura viària de la ciutat va adquirint una unitat de sistema (...), correspon arranjar aquelles qüestions de detall que, en un cert aspecte, són precisament les que donen el to de perfecció a l'obra"⁸. La tasca principal estava gairebé acabada. La Comissió va esvair-se durant l'any 1933 i el nou Ajuntament format el 1934 no la va revifar en un principi. La competència de noms de carrers va quedar englobada en la regidoria d'Urbanització i Eixample presidida pel moderat Duran i Reynals.

A l'estiu del 1934, un cop aprovat i estabilitzat el nou nomenclàtor, Duran i Reynals va disposar la constitució d'un "servei" encarregat dels noms dels carrers i dels números de les cases. L'equip va quedar sota direcció de la secció encarregada del Pla de la Ciutat. El desig

⁷ APB, 315, 27.V.1931, p. 14.

⁸ Dictamen de 7.XI.1932. AAB, Caixa 22434, exp. 61.

de la Lliga de desvincular la comissió de toponímia urbana de la confrontació partidista esdevenia realitat. L'arquitecte Joan Bruguera, cap adjunt del servei d'Edificació, es convertia en el director del nou equip. La mesura s'entén en la dinàmica racionalitzadora i pragmatista que Pi i Sunyer va imprimir al nou l'Ajuntament. El terratrèmol del 6 d'octubre s'emportà per endavant la nova arquitectura administrativa. A l'abril del 1935, la vida municipal es reactivà amb l'acord entre els radicals, la Lliga i la CEDA per a la reconstitució de l'Ajuntament. A l'estiu, es constituí una nova comissió de nomenclàtor amb renovada empremta política⁹. De fet, contradictòriament amb els plantejaments que alguns dels seus membres havien defensat, la Comissió estava formada únicament per representants polítics.

Les mesures onomàstiques preses per aquesta comissió van ser pràcticament inexistents. Ara bé, els seus regidors van fruir de temps suficient per aprovar una nova normativa de política toponímica. El nou marc de referència afavoria l'estabilització dels noms dels carrers i la seva despolítització, donava major protagonisme a veïns i propietaris en les decisions onomàstiques i maldava per assegurar que els noms de carrers poguessin acomplir la seva funció. Després d'una introducció en què s'argumentava en favor de l'estabilitat toponímica i s'assegurava que la nomenclatura havia de ser determinada per la vida de la ciutat i la voluntat del poble, es decretava que a l'hora de prendre noves decisions sobre noms de carrers calia: "1. Respectar la nomenclatura actual coneguda arreu i que ha causat dret; 2. Que els noms nous es donin a carrers nous, excepte en aquells casos que per motius molt ponderats s'hagi de fer alguna excepció; 3. Que la proposta de nom per una via sigui avalada per la petició escrita de la majoria dels veïns, i si el carrer no fos bastit d'edificacions, per la majoria dels propietaris"¹⁰. En aquests punts, la Comissió actuava en correspondència amb el posicionament habitual de la Lliga durant els primers mesos republicans. En comptes d'encetar una nova reforma del nomenclàtor de la ciutat preferia l'estabilitat, garantia del bon funcionament de la vida administrativa i econòmica.¹¹

En bona mesura, la retolació de la ciutat quedava despolítitzada. "La proposta de nom deu tenir caire popular i per això cal que sigui avalada per aquells que tinguin interès en el fet com és en primer terme el veí del carrer", establí la introducció del dictamen¹². Al mateix temps, la normativa pretenia assegurar que els noms dels carrers fossin visibles i comprensibles per tothom. Es donaven instruccions sobre la col·locació de les plaques i es

---

⁹ Cfr. APB, 13.VIII.1935; cfr. també AAB, Caixa 22434, exp. 34.

¹⁰ Dictamen aprovat per la Comissió de Govern el 12.IX.1935. Cfr. AAB, Caixa 22434, exp. 40.

¹¹ De tota manera, l'asseveració que "la voluntat del poble per raons de toponímia, per motius sentimentals, per respecte a la Història (...) fixa els noms de carrers" obria, en certa manera, la possibilitat de rectificar algunes de les decisions onomàstiques dels primers Ajuntament republicans que havien desvetllat protestes veïnals.

¹² Ibidem.

decretava la retolació bilingüe. Tot i l'argumentació pragmàtica, aquesta era una mesura d'indubtable transcendència política. Finalment, es decidia que “en els carrers que portin nom de personalitats, s'indiqui l'activitat més acusada de la mateixa i les dades de naixement i defunció”¹³. En aquest sentit, la nova normativa garantia l'eficàcia del nomenclàtor en les seves dues funcions principals: orientació física i lloc de memòria.

L'Ajuntament reconstituït el febrer del 1936 i presidit per Pi i Sunyer no va voler suprimir aquestes mesures que havien de condicionar el mapa de memòria urbana en el futur. Un cop els eixos centrals del planell simbòlic de Barcelona havien estat resignificats amb els valors del republicanisme, del catalanisme i de l'obrerisme, l'Ajuntament podia afluixar la seva pressió ideològica i permetre un desenrotllament toponímic de menor tremp polític. Duran i Reynals, de nou al capdavant de la Regidoria d'Urbanització i Eixample, només va demanar que es canviés la clàusula del bilingüisme i que es garantís la retolació en català de totes les plaques. També va proposar que la nota biogràfica dels personatges no es consignés en cada placa sinó només en una del carrer. El Consell de Govern de l'Ajuntament rubricà la decisió a l'abril del 1936¹⁴. El Consistori republicà, que havia estat tan zelós del seu domini sobre l'espai simbòlic urbà i que havia impulsat una transformació onomàstica de la ciutat netament ideològica, tendia finalment a uns criteris de memòria urbana més conservadors, menys polítics i més veïnals.

En realitat, però, ¿havia estat l'administració política l'única impulsora de la reconversió toponímica de la ciutat? Només els polítics s'havien interessat per la reforma del nomenclàtor i havien estat els seus causants? En absolut. Tot i que el poder polític tenia la sobirania sobre l'espai cívic i era qui finalment prenia les decisions de memòria pública, podem afirmar rotundament que tant en el cas dels noms dels carrers com en el cas dels monuments commemoratius, l'Ajuntament no va ser l'únic agent emissor de narratives històriques. Ben al contrari, les polítiques de memòria aplicades per l'administració barcelonina van ser molts cops la materialització de propostes i iniciatives emanades de la societat civil. Sovint, l'Ajuntament es va limitar a canalitzar aquestes demandes. La societat barcelonina de principis del segle XX estava articulada per un dens enreixat associatiu. Ja molt abans de la República, com a mínim des de principis del segle XX, les associacions culturals i polítiques havien estat les principals cèl·lules socials de la memòria¹⁵. Tal com descriurem en les properes pàgines i al llarg del treball, cal cercar en el seu impuls el motiu

---

¹³ Ibidem.

¹⁴ Cfr. AAB, Caixa 22434, exp. 40.

¹⁵ Cfr. S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p. 327. Michonneau descriu també com bona part de les iniciatives commemoratives del segle XIX barceloní van tenir com a motor els sectors industrials barcelonins, freturosos de consolidar simbòlicament la seva hegemonia social i moral.

del canvi de nom de molts carrers i de la construcció d'alguns dels monuments commemoratius més assenyalats. En molts casos, l'Ajuntament va ser la mà executora i garbelladora del bullir memorístic d'una part molt activa de la societat civil de Barcelona.

De tota manera, no només van ser les associacions cíviques i els centres culturals els que van determinar la política de memòria del Consistori amb les seves sol·licituds postals. També veïns individuals o agrupacions de veïns sense adscripció política van fer arribar els seus precés a l'Ajuntament demanant el canvi o el manteniment del nom d'un carrer. El nou mapa simbòlic de la memòria barcelonina va ser fruit, doncs, d'un procés de múltiples intervencions i mediacions socials i polítiques. En aquest procés, les cartes i les missives enviades a l'Ajuntament van tenir un paper assenyalat. La memòria pública a la Barcelona dels anys trenta no va ser dissenyada exclusivament per unes elits polítiques, sinó que fou la decantació i el resultat de l'encontre dialògic entre la mobilització ciutadana i l'autoritat política. Aquesta interacció queda palesa en la reforma del nomenclàtor i quedarà també clara en el projecte d'alguns monuments cabdals com el de Guimerà, Layret o Martí i Julià.

Aturem-nos ara per presentar alguns exemples representatius de la mobilització ciutadana en l'àmbit de la memòria pública. Obrirem aquest apartat amb algunes cartes enviades per ciutadans o per associacions de veïns al Consistori. Així, al desembre del 1931, un grup de propietaris del carrer Valero proposaven canviar el nom del seu carrer pel de Flos i Calcat. Paradoxalment, sol·licitaven en castellà el rebateig del seu passatge amb el nom del fundador de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana¹⁶. La seva sol·licitud era aprovada per l'Ajuntament gairebé un any més tard, al setembre del 1932. A l'estiu de l'any anterior, més de 150 veïns del carrer de la Concòrdia van adreçar també una missiva a l'Ajuntament. Reclamaven que el carrer recuperés la seva antiga denominació de "Setge del 1714". La proposta contenia una certa morbositat, ja que el concepte de "concòrdia" havia acabat vinculant-se al discurs polític de Cambó. Els veïns justificaven amb una argumentació vehement la seva posició: "A quina concòrdia feia referència l'Ajuntament de la dictadura? No seria amb seguretat a la que ens era imposada per l'autoritat, d'una manera brutal, ofegants els fonsos sentiments del poble tractant d'esborrar i bandejar les dates vitals de la nostra personalitat, de les nostres aspiracions i de les nostres tradicions"¹⁷. Aquell mateix any, el Consistori aprovava el retorn a la denominació antiga.

Entre les cartes adreçades pels veïns a l'Ajuntament amb sol·licituds onomàstiques en trobem també alguna de sorprenent. Així, fent gala d'un palpable desinterès per les

---

¹⁶ Cfr. AAB, Caixa 22434, exp. 59.

¹⁷ La carta, signada per 150 veïns, estava segellada el 25 de juny del 1931. (AAB, Caixa 22434, exp. 50).

qüestions de forma i símbol, un ciutadà català resident a París es dirigia a l'alcalde proposant que, per motius econòmics, s'imposessin noms curts en comptes de noms llargs. El resident estranger va intuir en la previsible renovació toponímica una bona avinentesa per estalviar-se uns calers. La seva argumentació era la següent [sic]: “Habent de canviar alguns noms de carrer de Barcelona em permetu dunar una opinió. Els que viatjem i sobretot els que tenan que rebra i enviar cables i telegramas, els noms dels carrers llargs ens es un gran perjudici par exempla l'adresa següent (...)”. El tal Josep Clavell no havia fet encara cursos de normalització lingüística però tenia molt clar el que valien els telegrames des de diverses ciutats d'arreu del món. En donava alguns exemples i conclouia que els carrers amb noms llargs suposaven “un grapat de pessetes l'any en benefici dels passius forasters”¹⁸.

En qualsevol cas, la majoria de propostes onomàstiques no provenien de particulars o d'associacions de veïns, sinó que procedien d'associacions polítiques i culturals. Ens limitarem a fer esment d'alguns casos a mena d'exemple. De vegades, els impulsors de la memòria pública eren redactors de petits diaris de marcada significació ideològica. Així, un grup de redactors de *L'Estat Federal* es dirigí l'estiu del 1931 al Consistori sol·licitant el nom de Blasco Ibàñez, Mariana Pineda i 11 de setembre i proposà que es desplaçessin tres noms de sants de carrers importants de la ciutat¹⁹. Els signants arribaven tard. El receptor anotava a mà, en un espai buit de la carta: “Blasco Ibàñez i Mariana Pineda ja s'han donat”. Poques setmanes abans, el president de l'associació Joventut de les Corts envià una carta a l'Ajuntament en nom de dos-cent socis demanant que els Jardins anomenats “de les Infantes” portessin en l'esdevenidor el nom del dr. Martí i Julià, metge, apòstol del catalanisme social i president durant un temps de l'associació sol·licitant²⁰. La proposta no reeixí. Les infantes foren efectivament escombrades dels jardins municipals, però foren substituïdes pel prohom del republicanisme radical Hermenegildo Giner de los Ríos.

Més sort van aconseguir altres campanyes. Per exemple, la que va aplegar el 1934 un bon grapat d'associacions nacionalistes en favor del nom de Sabí Arana. Enumero les entitats que van sotscriure la proposta perquè tornarem a trobar moltes d'elles en la promoció de commemoracions nacionalistes i algunes seran clau en l'eclosió monumental del catalanisme obrerista. Aquestes entitats són una part important del motor associatiu que va contribuir decisivament a la configuració de la memòria republicana barcelonina. En aquest cas, la sol·licitud estava recolzada per: Unió Catalanista, Palestra, Joventut Nacionalista de Barcelona, Partit Nacionalista Català, Partit Nacionalista Republicà

¹⁸ La carta està signada el 9 de maig. Cfr. Caixa Nomenclàtor, situada a la sala de consulta de l'AAB.

¹⁹ Carta de 2 de juny del 1931. Cfr. AAB, Caixa 22434, exp. 49.

²⁰ Carta firmada el 30.V.1931. Cfr. AAB, Caixa 22434, exp. 49.

d'Esquerra, Joventut La Falç, Joventut Catalanista Republicana, Nosaltres Sols, Joventuts d'Esquerra Estat Català, Pàtria Nova, Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, Unió Democràtica de Catalunya i L'Intransigent. Reconeixien en Sabí Arana el "símbol d'una idealitat enaltidora d'un poble germà al nostre" i estimaven que "la forma més adient a les circumstàncies actuals" per enaltir la seva figura era "donar a un carrer de la nostra ciutat el nom de l'esmentat patriota"²¹.

Precisament la darrera de les associacions signants pel carrer d'Arana va tenir també èxit en un altre prec memorístic. L'agrupació L'Intransigent, autora d'una publicació periòdica de caire radical, demanà al Consistori "perpetuar la memòria" de Soler i Rebollar, "company de l'Intransigent i exemplar patriota obrer, lluitador infatigable per la santa causa republicana nacionalista de Catalunya"²². Una memòria particular pretenia esdevenir pública, institucional i canònica. Ho aconseguiria. També van ser escoltades altres associacions culturals en les seves sol·licituds toponímiques. L'Associació de Periodistes de Badalona²³, per exemple, va demanar a l'Ajuntament de Barcelona que, amb motiu del Centenari de la Renaixença, un carrer de la ciutat portés el nom de Bori Fontestà, pedagog badaloní i autor del primer llibre de text en català. La demanda va obtenir ressò i va ser aprovada. També ho fou la sol·licitud de l'Ateneu Enciclopèdic Popular de dedicar dos carrers de la ciutat al compositor musical Mestre Nicolau i al tenor Vinyes²⁴.

Fins i tot les lògies maçòniques van intervenir en la costura del nou nomenclàtor. El 30 de setembre del 1932, la discussió municipal sobre la imposició d'una cinquantena de noms de carrers va quedar embarrancada per una decisió que va indignar els representats de la Lliga. La majoria republicana proposava reconvertir el carrer del "Párroco Triadó" –un mossèn amb particular sensibilitat social, demostrada durant l'epidèmia de còlera del 1825– en el carrer d'Ángeles López de Ayala, escriptora sevillana liberal, feminista i adscrita a la maçoneria. Jesús Ulled, representant radical en la Comissió del Nomenclàtor, va explicar que el canvi de nom era degut a que diverses associacions del carrer l'havien requerit. "Existeix precisament l'Agrupació que rendeix culte a la memòria de López de Ayala, l'Agrupació Anticlerical José Nakens i alguns cercles republicans, i és a petició d'aquests elements, sobretot de l'associació que rendeix culte a Ángeles López de Ayala que nosaltres vàrem recollir aquest esperit, posant el nom de la seva mestra al carrer"²⁵. Els republicans,

---

²¹ Barcelona, 20.III.1934. Cfr. AAB, Caixa 22434, exp. 65.

²² Carta signada el 31.X.1932. Cfr. AAB, Caixa 22434, exp. 61.

²³ De fet, l'alcalde de Badalona encapçalava la missiva, signada el 20.III.1934. Cfr. AAB, Caixa 22434, exp. 65.

²⁴ Ateneu Enciclopèdic Popular, 18.III.1933. Cfr. AAB, Caixa 22434, exp. 65.

²⁵ Cfr. APB, 338, 30.IX.1932, p. 108.

però, no volien fer sang amb l'afer, van reconèixer el seu desconeixement del perfil biogràfic del rector Triadó i, finalment, van optar per traslladar el nom del sacerdot a un altre carrer.

Entre les denominacions aprovades el 1932 trobem un nom que causa un lleuger desconcert. Es tracta, de fet, de l'única referència a un país estranger aprovada durant la República. L'Ajuntament va acordar honorar amb un carrer el nom de l'Uruguai. Quina fou la gènesi d'aquesta decisió estranya? Un altre cop, podem comprovar la pluralitat de motius i la diversitat de personatges que van influir en el dibuix del nou nomenclàtor. En aquest cas, va ser Pedro Pons, el president del Casal d'Esquerra Republicana a la ciutat uruguiana de Salto, qui va enviar el suggeriment a l'Alcaldia²⁶. Escrivia en nom seu i de quatre-cents espanyols i catalans que hi vivien. Assegurava que Espanya tenia un deure de justícia amb el país iberoamericà, ja que només havia respòs amb indiferència als missatges de cordialitat enviats pels uruguaians imposant noms de personatges espanyols a carrers importants de la seva capital. A més, "de todos los países de América, el Uruguay ha sido siempre el que más ha sentido y se ha identificado con nuestras cosas, y el que presenta y siente una ideología más afín a la nuestra. Durante los años de la odiosa dictadura se hacían continuamente en el Uruguay campañas contra el Borbón y sus secuaces". Ironies o contradiccions de la història, dos anys més tard els dirigents d'ERC rebel·lats el Sis d'Octubre passarien unes setmanes engarjolats al vaixell-presó Uruguai.

Apropem-nos finalment a un cas que acaba de sustentar la tesi que la reforma del nomenclàtor i la reestructuració de la memòria urbana a Barcelona no fou obra exclusiva d'unes elits polítiques municipals, sinó la cristallització d'una notable diversitat d'iniciatives de memòria, que van convergir i van ser finalment ordenades per l'autoritat municipal. Evidentment, els propis regidors i els tècnics municipals van ser també una font important de projectes i idees, però cal remarcar que no foren l'única. Això sí, és clar, van tenir l'oportunitat d'erigir-se en part i jutge, mentre altres entitats tenien només la funció de parts col·laboradores. Entre els elements de la societat civil mobilitzats ocupen un lloc destacat els esperantistes. Des de l'any 1930 fins el 1932, l'Ajuntament va ser objecte d'una orquestrada campanya internacional esperantista.

Tot començà el 28 de maig del 1930, quan la Federació Esperantista de Catalunya i Balears va dirigir-se a l'ajuntament perquè el nom del Doctor Zamenhof, creador del llenguatge internacional, substituís el nom tronat del General Martínez Anido²⁷. Tres dies més tard, trenta-quatre veïns del mateix carrer s'adreçaven per escrit al Consistori amb

---

²⁶ Carta signada el 22.I.1932. Cfr. AAB, Caixa 22434, exp. 59.

²⁷ Carta signada el 28.V.1930. Cfr. AAB, Caixa 22434, exp. 53.

idèntica sol·licitud²⁸. La campanya va adquirir de seguida una faïçó internacional i articulada, el que demostra com algunes associacions havien esdevingut veritables xarxes internacionals. L'Ajuntament barceloní va començar a rebre un seguit de postals d'arreu demanant un carrer pel filòleg. Així, arribaren a les cases consistorials postals reivindicatives de federacions esperantistes de Bèlgica, França, Anglaterra, Itàlia, Alemanya, Àustria, Holanda i Hongria. La primera escomesa fracassà, perquè l'Ajuntament va donar el nom de Passeig Maragall al de Martínez Anido. L'afluència de cartes, però, va convèncer els regidors. Així, el 5 d'octubre del 1931, la Comissió de Noms de carrers constatava en el dictamen les “nombroses comunicacions” rebudes des de diverses capitals europees, però a fi de mantenir el “propòsit de modificar el menys possible els noms ja donats”²⁹, s'inclinava per imposar el nom de l'insigne personatge a un petit carrer encara sense denominació.

L'escassa rellevància del carrer dedicat a *Zammenhof* no va atenuar l'efusivitat dels esperantistes, que van mobilitzar-se novament per expressar el seu agraïment. A la ciutat, el grup esperantista *Stelo* va escriure al Consistori regraciant l'acord i destacant el “bon encert en commemorar la memòria del gran home filòleg que amb l'Esperant agermanarà a l'avenir tots els homes de la terra dins els camps moral i intel·lectual”³⁰. En aquest sentit es va expressar també la federació esperantista espanyola i l'ajuntament va tornar a rebre postals i cartes de l'estranger en senyal d'acció de gràcies. La Lliga esperantista de Flandes escriví en català i va manifestar la seva joia perquè Catalunya hagués recuperar les seves llibertats. Fins i tot el Comitè Central Internacional de l'Esperant, situat a Ginebra, va adreçar unes línies a l'ajuntament barceloní³¹.

Amb motiu de l'aprovació del nou carrer, *La Humanitat* va entrevistar el president de la Federació Esperantista Catalana, senyor Sebastià Alberich Jofre³². Amb un optimisme probablement desbordat, l'entrevistat assegurava que Barcelona comptava amb “quinze mil” ciutadans que saben l'esperant, proclamava que la llengua internacional “és la cosa més fàcil d'aquest món” i pintava les “delícies” d'un món agermanat pels llaços d'una sola llengua³³. Aquestes declaracions palesen que l'esperanto va ser una cristallització més dels ideals de progrés universal i d'internacionalisme utòpic que caracteritzaren la Modernitat europea.

²⁸ Carta signada el 31.V.1930. Cfr. AAB, Caixa 22434, exp. 53.

²⁹ Dictamen de la Comissió de Revisió de Noms de Carrers. 5.X.1931. Cfr. AAB, Caixa 22434, exp. 53.

³⁰ Lletre signada el 14.XI.1931. Cfr. AAB, Caixa 22434, exp. 53.

³¹ Totes aquestes cartes i postals es troben a AAB, Caixa 22434, exp. 53.

³² Cfr. *La Humanitat*, 17.XI.1931, p. 6.

³³ És difícil no pensar –tot i que sigui una concessió anacrònica– en els anuncis actuals de les escoles d'idiomes en llegir l'oferta que feia Alberich d'un curs que permetia “aprendre l'esperanto en deu dies, amb lliçons de quatre hores diàries”.

La inauguració del carrer dedicat al creador de l'idioma universal va ser tot un esdeveniment. Els esperantistes barcelonins van costejar una artística placa de marbre en una de les cantonades del carrer i l'Ajuntament va acordar la cessió a l'organització d'un entarimat i d'unes decoracions per poder celebrar amb lluentor la inauguració. Aquesta va produir-se el 14 d'abril del 1932. Un cop més, el poder polític havia estat el canal –i no tant el fautor– del nou paisatge de memòria barceloní. En el camp de la memòria pública, tot i la sobirania del poder polític sobre l'espai públic, el llinar entre emissors i receptors de la representació històrica era fluctuant. Les dinàmiques de la memòria pública no eren simples ni lineals, sinó que s'articulaven a través d'un complex engranatge entre la societat civil i l'administració política.

b) Les pedres de la memòria

En aquesta radiografia de la memòria pública no podem deixar de banda un dels seus eixos vertebrals. D'acord a la teoria comunicativa i al més pregon sentit comú, cap missatge pot transmetre's si no és a través d'un mitjà, d'un canal. També els discursos de memòria necessiten materialitzar-se i objectivar-se per esdevenir socialment efectius. El nostre assaig metodològic té com a focus d'estudi el nomenclàtor barceloní. Considerem els noms dels carrers com el mitjà a través del qual els configuradors de la memòria pública procuren difondre relats històrics i models cívics. Pàgines enrere hem exposat una teoria global del nomenclàtor com a mitjà de la memòria pública. En els propers paràgrafs deixarem de banda les reflexions generals sobre el mapa urbà com a propagador de memòria històrica i ens centrarem en l'aspecte més material d'aquesta mediació. Girem la nostra atenció vers el basament material del nomenclàtor, vers el seu suport concret: les plaques que porten els noms dels carrers. Aquests plafons tenen una versatilitat major del que sembla i poden multiplicar o entrebancar l'eficàcia ideològica del tapís urbà de la memòria.

És ben coneguda la forma pràctica en què són identificats els carrers a Barcelona i a gairebé tot el món. En les parets de les cases que es troben en cruïlles, es penjen uns plafons amb el nom del carrer. La forma i el material d'aquestes plaques ha anat variant al llarg del temps. Els noms de les vies urbanes s'han cisellat sobre marbre, ferro, ceràmica, plàstic, etc. Les ordenances municipals del 1932 reglamentaven les plaques viàries:

Art. 321. Tampoco podrán cubrirse con carteles las lápidas para la denominación de calles, numeración de casas, dirección de carruajes (...).

Art. 348. Las calles y plazas llevarán el nombre que el Ayuntamiento haya acordado o acuerde para cada una de ellas. Jamás será repetido este nombre en dos o más.

Art. 349. Dicha denominación estará fijada en sus esquinas, por medio de la correspondiente lápida, que contendrá, además, el distrito y barrio a que la calle o plaza pertenezcan. También podrán inscribirse en el material del alumbrado público.

Art. 358. Queda prohibido destruir, alterar, deteriorar y ocultar la rotulación de calles y numeración de casas.

La normativa precisava amb claredat on havien de col·locar-se els plafons i què havien de contenir. Prohibia expressament velar-los de qualsevol manera. Deixava oberta, en canvi, la qüestió del material. En una oferta pública per la fabricació de noves plaques convocada al setembre del 1931, es permetia presentar ofertes en marbre blanc, en planxa de ferro esmaltada o amb duralumini³⁴. En general, però, s'acabarien imposant les de marbre, tot i que també en trobem un nombre importat de ferro esmaltat. El mateix concurs establí amb precisió la grandària desitjada per les làpides: “rectangulars, de grandària 50x32 centímetres i duran en llurs angles quatre forats pels cargols de subjecció; les lletres seran de 5 centímetres d'alçària per el mot ‘carrer’ i de set a vuit centímetres per el nom”³⁵.

Un tema relacionat amb els plafons dels noms dels carrers era la problemàtica de la llengua. En quina llengua s'havien de retolar els carrers? Hem consignat pàgines enrere com la implantació de la República va possibilitar una notable catalanització de l'espai públic barceloní. Pocs dies després de la proclamació del nou règim, les actes municipals van començar a ser redactades en català. Aquesta catalanització de la vida oficial va provocar algunes friccions entre els partits catalanistes i els radicals, que s'oposaven al nou monolingüisme administratiu. Hem vist també com diverses associacions van iniciar campanyes per a la retolació en català dels comerços urbans. Tal com informava *La Veu de Catalunya*, “l'Associació Protectora de l'Ensenyança catalana i Palestra han emprès de comú acord la direcció d'aquest aspecte de la batalla de la llengua”. Impel·lien els comerciants a retolar en català al mateix temps que donaven orientació per fer-ho³⁶. També la *Veu* obrí una oficina lingüística per ajudar a adaptar al català les llegendes de comerços i indústries.

El nomenclàtor de Barcelona havia de ser també escenari i vector propulsor d'aquesta catalanització lingüística de l'espai cívic. Els noms dels carrers aprovats des de la proclamació de la República foren tots en català. Tanmateix, des dels escons de la Lliga es

---

³⁴ Cfr. Concurs per a l'adjudicació de noves plaques. AAB, Sèrie Q109, Caixa 6. Sig. 22433.

³⁵ Ibidem.

³⁶ “Per la llengua catalana”, *La Veu de Catalunya*, 10.V.1931, p. 7.

comminava reiteradament l'equip municipal perquè encetés una efectiva catalanització de totes les plaques vials de la ciutat. A l'agost del 1931, el regidor Pellicena pregava a l'Alcaldia que "ordeni, quan abans, el canvi de les retolacions dels carrers en català"³⁷. Uns mesos més tard, el regionalista Brassó inquiria en un plenari quan serien "escrits en català els lletreros dels carrers de la ciutat"³⁸. A l'estiu del 1932, els regidors de la Lliga presentaven una proposició exigint que "a compliment de reiterats acords d'aquest Consistori es disposi per l'Alcaldia, sense més dilacions, la col·locació dels rètols dels carrers en català"³⁹.

La insistència de la Lliga topava amb els problemes econòmics que ennuegaven l'Ajuntament. Lògicament, els regidors nacionalistes republicans desitjaven també una completa catalanització del nomenclàtor i, de fet, tots els noms aprovats ho eren, en català. Com anirem comprovant, però, les limitacions econòmiques de l'Alcaldia van esdevenir un dels principals impediments per a la implantació eficaç i completa del nou mapa de memòria. De tota manera, la política municipal avançava decididament en aquest sentit. Ja a l'agost del 1931 va constituir-se una comissió tècnica per repassar tots els noms dels carrers i proposar-ne la seva versió catalana⁴⁰. A la primavera del 1934 es publicava el *Nou Nomenclàtor* de Barcelona, i tots els carrers apareixien en la seva accepció catalana. El mapa urbà quedava teòricament del tot catalanitzat, tot i que, als carrers, la gran majoria de les plaques seguien mantenint la denominació castellana. Per això, el 30 d'abril del 1934, es va crear un grup de treball amb l'objectiu de fer una relació de les plaques que s'havien de modificar per arribar a la plena catalanització lingüística de l'espai cívic. L'Ajuntament havia pres la determinació de fer del tot efectiva la catalanització de la toponímia urbana⁴¹.

Els noms dels carrers havien estat escenari d'alguns enfrontaments ideològics al si del Consistori. També havien de ser un espai simbòlic adequat per acollir la pugna entre els partidaris d'una catalanització absoluta de la vida pública i els defensors de la pervivència oficial del castellà, almenys a través del bilingüisme. L'Ajuntament governatiu del 1935 –en el qual sumaven majoria els radicals i els representants de partits d'àmbit espanyol com la CEDA o els Agraris– establia que els carrers havien de ser batejats en castellà i en català. En el futur, s'haurien d'intercalar els plafons en els dos idiomes. S'argumentava que "ometent en la retolació qualsevol d'aquestes dues llengües, la nomenclatura seria ignorada per sectors

³⁷ Cfr. APB, 318, 19.VIII.1931

³⁸ Cfr. APB, 326, 10.II.1932, p. 45.

³⁹ Cfr. APB, 337, 26.VIII.1932, p. 22.

⁴⁰ El grup de treball estava format per l'Enginyer en Cap de l'Oficina del Pla de la Ciutat, pel Cap del Negociat de Cosntribucions d'Eixample i pel Director de l'Arxiu Històric, sr. Agustí Duran i Sanpere. Comptaven, ademés, amb l'ajut del Servei de Lexicografia de la Generalitat de Catalunya. (Cfr. APB, 318, 26.VIII.1931).

⁴¹ Cfr. APB, 371, 30.IV.1934, p. 102.

importants i la preterició faria un greuge inqualificable a bon nombre d'habitants de Barcelona que veurien la seva llengua pròpia oblidada⁴².

En el fons d' aquesta controvèrsia sobre la llengua dels carrers pot escatir-se una discussió pregona sobre la identitat catalana i allò que li era “propi” i “estrany”. Per a alguns, Catalunya era una realitat nacional amb subsistència pròpia, i la seva identitat s'estructurava sobre uns trets distintius i diferencials, com l'idioma. Catalunya sentia i s'expressava en català i aquest era l'únic verb que s'adia genuïnament a la seva vida social i política. Catalunya podia estar ben encaixada en l'Estat espanyol, però no podia assumir com a propis els elements d'arrel castellana. Per als altres, la peculiar realitat catalana s'integrava harmoniosament en un projecte nacional espanyol de vertebració castellana. La Catalunya de principis del segle XX era fruit del mestissatge entre la cultura catalana i la cultura castellana, i la conjunció d'ambdues era la propietat peculiar de Catalunya. El castellà era la llengua comuna dels espanyols i, per tant, els catalans identificats sentimentalment amb un projecte nacional espanyol, l'assumien i defensaven com a pròpia.

Fos com fos, “l'Ajuntament popular” reconstituït el 1936 suprimí aquest precepte bilingüe i va introduir novament el monolingüisme català en la retolació. L'interès i la identificació d'alguns grups amb el plet de la llengua catalana era tal que el Comitè de Catalanització s'oferí llavors a contribuir econòmicament a la substitució de les plaques castelleses per altres de catalanes. En aquella primavera del 1936, el Comitè estava integrat per l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, l'Ateneu Enciclopèdic Popular, Palestra, la Unió Catalanista, la Joventut La Falç i la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya. El Comitè era conscient de la despesa extraordinària que suposava per l'Ajuntament la remodelació completa de les plaques denominatives. Per això, s'oferia “per a gestionar dels industrials, comerciants i particulars de cada carrer que contribueixen a sufragar el cost de les noves plaques⁴³”. L'esclat de la Guerra Civil va deixar sense efecte els propòsits audaços de l'Ajuntament i de la societat civil.

L'afer de les plaques guarda una relació molt directe amb una qüestió aital en l'estudi de la memòria pública: la recepció. No podem analitzar amb rigor la memòria canònica d'una època sense saber quina fou la seva eficàcia comunicativa i com la van rebre els ciutadans. L'estudi del quadre de memòria pública d'un període queda sempre incomplet si no aconseguim esclarir les reaccions de les persones a les quals es dirigien els missatges. Dedicarem el següent epígraf a dilucidar aquesta qüestió. Ara ens limitarem a senyalar que la

---

⁴² Normativa del 12.IX.1935. Cfr. AAB, Caixa 22434, exp. 40.

⁴³ Sol·licitud adreçada a l'Alcaldia el 3.IV.1936. Cfr. AAB, Caixa 22434, exp. 39.

recepció d'una determinada política de memòria depèn, en bona mesura, del grau d'execució i materialització de les decisions preses. Cal indagar, doncs, fins a quin punt els nous noms de carrers aprovats van retolar efectivament les vies de la ciutat o van quedar-se en una decisió abstracta i circumscrita als papers administratius. Si Barcelona no va viure una substitució significativa de les plaques castelleses per altres catalanes, ¿podem afirmar almenys que els carrers que havien canviat de nom van poder lluir els nous plafons?

No puc donar una resposta global a aquesta pregunta, però hi ha indicis per concloure que la realitat física urbana no va poder seguir l'agosarat ritme transformador de l'Ajuntament. No es va produir cap vendaval iconoclasta als carrers de Barcelona. Més aviat, les noves plaques van arribar amb un degoteig gradual i insuficient. L'Ajuntament republicà es trobava en una situació financera molt delicada i una important mutació de la retolació urbana significava un desembors notable. El Consistori va obrir el primer concurs per una gran tongada de noves làpides al setembre del 1931. Subhastava la fabricació de mil plaques⁴⁴. El concurs no va resoldre's fins el desembre⁴⁵. Això implica que fins als inicis del 1932, els barcelonins van poder veure poques plaques noves als carrers de la ciutat.

Tinc constància que a la primavera del 1932 l'Ajuntament va encarregar 142 plaques més a l'Associació de Marmoristes de Barcelona⁴⁶ i a la primavera de l'any següent la mateixa entitat s'emportà una comanda de 284 plaques⁴⁷. Pocs dies més tard, a una altra casa se li encarregaven 200 plaques de majòlica⁴⁸. En qualsevol cas, sembla clar que la producció de plafons no podia mantenir el pols rítmic dels canvis onomàstics. Prova d'això és la pervivència de plaques antigues en espais assenyalats de la ciutat i la permanència de noms ingrats per al republicanisme. Al juliol del 1932, un regidor demanava al Consistori que a la Plaça de la República –la plaça on estava ubicat l'Ajuntament i la Generalitat!- fossin retirats els plafons que restaven amb el nom antic de Plaça de la Constitució⁴⁹. Un any més tard, a l'estiu del 1933, un altre regidor de la Lliga feia constar que a la Diagonal encara podien trobar-se làpides amb el nom d'Alfons XIII i a l'Avinguda Mistral romanien làpides amb el nom de Milans del Bosch. Si en aquests llocs importants, amb noms de transcendència

---

⁴⁴ Cfr. AAB, Sèrie Q109, Caixa 6. Sig. 22433.

⁴⁵ La resolució dona una idea dels preus que costava la transformació toponímica. L'ajuntament adjudicà 636 plaques de marbre a F. Fornell, per una quantitat de 8.904 pessetes (calia afegir-hi a més 2.544 pessetes més per la substitució dels plafons antics). El consistori va adjudicar també 636 plaques de ferro a Francesc Diaz per una quantitat de 5.914 pessetes (a més del preu de substitució). (AAB, Sèrie Q109, Caixa 6. Sig. 22433).

⁴⁶ Cfr. APB, 30.III.1932

⁴⁷ APB, 351, 19.V.1933, p. 147.

⁴⁸ APB, 352, 26.V.1933, p. 52.

⁴⁹ Cfr. APB, 335, 27.VII.1932, p. 85.

simbòlica, encara no havien estat del tot substituïdes les plaques antigues, podem imaginar el que succeiria en altres indrets menys centrals de la ciutat.

No tinc les dades suficients com per poder concloure quan va tardar a fer-se efectiva la remodelació toponímica i si, al final, s'aconseguí realitzar del tot. La lògica de les dades exposades i de l'evolució política del Consistori en els anys següents suggereixen més aviat que no s'aconseguí materialitzar del tot la catarsi toponímica. Segons Fabre, “el canvi de plaques no va poder fer-se amb la rapidesa i quantitat que era desitjable –hi havia poc menys de 3.000 carrers urbanitzats, i les dues mil i escaig de plaques encarregades eren a totes llums insuficients si pensem que hi ha carrers que on cal col·locar dotzenes de plaques”⁵⁰. El que - les dades ens permeten assegurar amb certesa és que la reestructuració física del nomenclàtor va ser progressiva i no especialment ràpida. Una cosa era el ritme de l'administració i una altra la velocitat de la vida ciutadana. Durant uns anys, van conviure als carrers de Barcelona dos sistemes toponímics, ço és, dos tapissos de memòria. El caràcter de palimpsest del mapa urbà es va fer llavors indubtablement patent.

En efecte, la memòria monàrquica no es deixava esborrar amb la facilitat d'una decisió administrativa. Eren molts anys d'inèrcia simbòlica i moltes pedres marcades amb el signe de l'antic règim. Al març del 1933 *La Humanitat* denunciava que “als dos anys de República encara hi ha escuts amb la corona borbònica i companyies que s'anomenen “Real”⁵¹. Es referia sobretot a establiments de Madrid. Un any abans, a Barcelona, els radicals presentaren una proposició perquè fossin retirats dels edificis de l'Exposició tots els símbols monàrquics. El radical Ulled argumentava que “és una vergonya que continuïn encara ostentant-se en els Palaus de Montjuïc els emblemes de les institucions monàrquiques, com és una vergonya que continuïn encara aquests mateixos emblemes en alguns edificis oficials, però que no estan sota la jurisdicció de l'autoritat municipal”⁵². Com va fer altres cops, la minoria regionalista advertí contra la tendència iconoclasta i va posar com exemple la veïna França, on després de molts anys d'experiència republicana continuaven lluent representacions monàrquiques per respecte a la història i a l'art.⁵³

Abans d'entrar en l'últim punt d'aquest epígraf, voldríem encara assenyalar una altra funcionalitat dels noms dels carrers. En diversos casos, el nomenclàtor va servir per canalitzar el dol públic. Les actes municipals revelen una actuació molt similar del Consistori municipal davant la mort. En front de la notícia del traspàs de membres de l'Ajuntament o

---

⁵⁰ J. Fabre i J.M. Huertas: *Carrers de Barcelona*, op.cit., p. 114.

⁵¹ “Com si no hagués passat res”, *La Humanitat*, 17.III.1933, p. 12.

⁵² APB, 336, 17.VIII.1932, p. 148.

⁵³ *Ibidem*.

de familiars seus, les diferències i fins i tot les agressivitats polítiques s'esvaïen. L'experiència comuna i el contacte directe amb la fragilitat de la condició humana feia caure els murs ideològics entre uns grups i altres. En tenim un exemple clar després de la sobtada mort d'Ernest Ventós, regidor d'ERC que coneixem per haver presidit la comissió de Revisió de Noms de Carrers. El regidor va morir a l'inici del 1933. A la tarda freda del 3 de febrer, es celebrà plenari municipal i tots els grups van mostrar la seva escalfor humana. El regidor Pellicena, en nom de la Lliga, assegurà que "en aquests moments convé recordar tot el que ens uneix i oblidar tot el que ens separa, però tractant-se de l'amic Ventós, jo he de dir que no ens separa res, perquè tot allò que separa als homes en les lluites per les diverses ideologies és perfectament conciliable amb la convivència social i patriòtica"⁵⁴. Les diferències polítiques quedaven empentides davant el dolor aliè.

El que més ens interessa ara és constatar com una de les formes de canalitzar el desconcert que sempre provoca la mort i una forma de reaccionar públicament davant d'ella era atorgar el nom del personatge finit a un carrer. Entenc que era i segueix essent una forma institucional de donar sentit a un moment difícilment comprensible i de retre un darrer homenatge a la personalitat traspassada. Així va succeir en el cas de Ventós, però també en el d'altres personalitats com el pintor Rusiñol o el músic Vives⁵⁵. Després de lamentar la seva mort, el Consistori aprovava immediatament atorgar el seu nom a un carrer. La toponímia urbana, per tant, no era només un mitjà de la memòria pública, sinó també un recurs per afrontar institucionalment els òbits de personalitats destacades, canalitzar el dol públic i donar una resposta amb sentit a una situació desconcertant.

Les plaques que donen noms als carrers no deixen de ser làpides amb inscripcions. Són una mena d'epitafis quotidians, trets del cementiri, per portar la memòria dels seus referents al mig de la ciutat. Aquestes làpides no tenen només dues dimensions. En efecte, el plafó té una llargada i una amplada. Podríem dir que no té profunditat. Tanmateix, gaudeix d'una amplíssima tercera dimensió espacial. Sostenim que les plaques onomàstiques poden desplegar tot un escenari al seu davant. Són el punt de projecció d'un teatre de la memòria. En efecte, les plaques urbanes esdevenen sovint centres d'aplec per a grups de ciutadans que volen festejar una cerimònia commemorativa. Els noms dels carrers no són simplement transmissors de narratives històriques; són també els seus escenaris físics, els espais rituals de la commemoració històrica i de la religió cívica.

---

⁵⁴ APB, 345, 3.II.1933, p. 46

⁵⁵ Cfr. APB, 315, 17.VI.1931, APB, 341, 2.XII.1932, p. 34.

En tenim diversos exemples durant la Segona República. La inauguració d'un carrer era una de les pràctiques principals de la cultura de memòria barcelonina. Les memòries de grups concrets i la memòria institucional s'expressava molts cops en el descobriment d'un plafó. El que diem sobre les cerimònies d'apertura d'un carrer pot ser aplicat anàlogament als actes d'inauguració d'un monument. Aquestes cerimònies tenien un caràcter ritual, perquè acostumaven a repetir una mateixa praxi, una mateixa litúrgia civil. Eren, de fet, una *religió* cívica. Una possible etimologia del concepte religió ens porta, precisament, a la idea de relligament. Efectivament, la religió consta d'un conjunt de conviccions i pràctiques que relliguen el subjecte amb el fonament transcendent del seu ésser i, en fer-ho comunitàriament, l'enllacen també amb la societat que l'envolta. La Modernitat va voler substituir l'*ecclesia* per la nació. Aquesta necessitava també de cerimònies relligadores, en les quals hom pogués arrelar la seva existència en els valors transcendents nacionals i en la solidaritat amb els seus compatriotes.

Les cerimònies d'inauguració de carrers i d'estàtues servien per homenatjar un personatge, però també per proclamar els seus ideals en l'espai cívic. Les litúrgies commemoratives de la Segona República, com en altres èpoques, anunciaven que havien triomfat uns determinats valors i recordaven qui eren els dominadors de l'espai públic. A més, permetien aplegar al voltant d'una determinada memòria un conjunt de ciutadans, refermant els llaços entre ells i insuflant-los compromisos polítics concrets. Les plaques amb noms de carrers suggerien un espai virtual i simbòlic que afavoria aquesta mena d'actes. Al seu davant es col·locaven entarimats i al seu peu parlaven els oradors. Eren veritables llocs i espais de memòria, en el sentit més literal del concepte.

Podríem posar diversos exemples a la Barcelona republicana. Descriu, abans, l'estructura similar que guardaven aquests actes. La cerimònia podia estar organitzada per una institució política o per una entitat civil. Molts cops, les entitats civils impulsores convidaven algun representant polític a participar en l'acte. L'Ajuntament acostumava a facilitar el bastiment teatral de la funció, és a dir, l'entarimat i algunes decoracions florals. Si se sentien identificats amb l'objecte de la celebració, els edificis propers apareixien també engalanats amb domassos i banderes. Al voltant del monument o del plafó s'aplegava una multitud. En cas de celebrar-se la inauguració del nom d'un carrer, normalment es fabricava una placa especial, artística, d'un material més noble, adornada amb un relleu del personatge commemorat. Alguns representants de les associacions concurrents enarboraven els pendons i estendards de les seves agrupacions. L'Ajuntament també acostumava a cedir la banda municipal, que amenitzava l'acte amb sonoritats patriòtiques. No faltava mai l'entonació dels Segadors. En el moment previst arribaven els organitzadors i les autoritats.

Eren rebudes amb aplaudiments i amb els acords de la banda musical. Es feien després parlaments evocatius, de vegades sentimentals i altres cops enardits, facilitats per la megafonia instal·lada. Es procedia després al moment simbòlic del descobriment de la placa. En el cas de les estàtues, aquest moment zenital podia consistir en la col·locació de la primera pedra o en el lliurament d'un ramell de flors al peu de l'escultura. Les autoritats marxaven després entre els aplaudiments del públic i la música de la banda municipal. Les inauguracions de monuments o de carrers contribuïen a consagrar i a revestir de prestigi social als impulsors de la iniciativa i als seus inauguradors⁵⁶.

Descriuré breument alguns d'aquests actes per tenir un tast del que foren i significaren les inauguracions de carrers. Un dels primers va ser el de Pablo Iglesias. Hi assistiren representants de la Unió Socialista de Catalunya, del Partit Socialista Espanyol i de la UGT. En nom de l'Ajuntament va assistir el tinent d'alcalde Joan Ventós. "La làpida, que estava coberta amb un drap vermell, fou descoberta en mig de grans aplaudiments", explicava *La Humanitat*. "És de marbre amb lletres daurades de metall. En un costat hi ha, de metall repujat, l'efígie de l'il·lustre socialista"⁵⁷. La UGT va organitzar un seguit de conferències amb motiu de la inauguració. Els socialistes assaborien el triomf parcial dels postulats del seu antic líder, que ara podien començar a esdevenir realitat en aquella "república de treballadors". Tot acte de memòria pública no implica només la celebració d'un objecte extern, d'un personatge o d'uns ideals. Comporta, al cap i a la fi, l'autocelebració del subjecte social organitzador, que es reconeix, es reivindica i es celebra públicament.

El tinent d'alcalde Ventós va enllaçar en el seu parlament la substitució nominal dels dos carrers principals del casc antic, el de Princesa i el de Fernando, que ara es denominaven de Pablo Iglesias i Fivaller. Aquesta doble mutació proclamava a la ciutat el nou paradigma de memòria pública, cristallització commemorativa del catalanisme republicà i obrerista governant. "El nom de Fivaller per una banda, i el de Pablo Iglesias per l'altra, sintetitzen la glorificació dels ideals del nostre poble; ideals encarnats per aquells dos il·lustres prohoms. Dos noms que assenyalen, amb llur exemple, el camí que ha de fer la societat futura"⁵⁸.

Una altra inauguració important va ser la de la Plaça Francesc Macià, antiga Plaça Reial. Va tenir lloc en la data assenyalada, el 14 d'abril del 1932, i va anar precedida d'un concert de la Banda Municipal. Encapçalà la representació oficial l'alcalde, Jaume Aiguader. De tota manera, la inauguració vial més espectacular que es produí a la Barcelona republicana va ser

---

⁵⁶ Cfr. Gutiérrez Viñuales: *Monumento conmemorativo y espacio público en Iberoamérica*. Cátedra, Madrid, 2004.

⁵⁷ Cfr. *La Humanitat*, 29.II.1932, p. 6.

⁵⁸ *Ibidem*.

la del carrer Tòquio⁵⁹. Aquest nom havia estat acordat per l'Ajuntament transitori en record de la visita que els prínceps de Takamatzu havien realitzat a Barcelona el novembre del 1930. A la primavera del 1934, una fragata japonesa feia port a la Ciutat Comtal amb membres de la marina i diverses autoritats civils i militars del país nipó. L'arribada dels japonesos fou tot un esdeveniment a la ciutat i va ser aprofitada per inaugurar oficialment el carrer de Tòquio. La cerimònia fou sensacional. Hi van participar el ministre de marina espanyol (Rocha), l'alcalde de Barcelona, el president del parlament català i el general Batet. De part japonesa van acudir el ministre Arata Aoki, l'almirall Hajime Matsushitam el comandant del creuer i el cònsol nipó a la ciutat.

Dos companyies militars japoneses van desfilat en formació des del port fins a Pedralbes, on estava situat el carrer. Els ministres japonès i espanyol van ser rebuts amb honors. L'almirall i el ministre plenipotenciari japonès van plantar uns arbres en record de la diada. Posteriorment, van fer el mateix el ministre Rocha i l'alcalde Pi i Sunyer. Després d'uns parlaments de cortesia, d'algunes interpretacions musicals i de la revista d'ofici exercida pels ministres, les tropes japoneses i espanyoles van encetar una petita desfilada. Pi i Sunyer atesorà amb especial afecte aquest acte en el seu record i l'evocà en les seves *Memorias*. La jornada va acabar amb una festa al creuer Asama, on els japonesos van obsequiar els consellers de la Generalitat, els diputats del parlament català i els consellers de l'Ajuntament barceloní. "A los periodistas se les negó rotundamente la entrada en el buque, pero a pesar de esta incomprensible prohibición sabemos por persona que allí estuvo, que fue una exhibición de lucha japonesa, jiu-jitsu, esgrima japonesa y ejercicios de bayoneta"⁶⁰.

c) La recepció de la memòria

Tanquem aquesta desconstrucció de les peces i les dinàmiques de la memòria pública barcelonina fixant-nos en els receptors dels relats de memòria. Les categories clàssiques de l'acció comunicativa distingeixen uns configuradors del discurs, un discurs que es transmet, uns mitjans que permeten la transmissió i uns receptors que engolen el missatge. Progressivament, els teòrics han precisat que les diferències no són tan nítides i que els receptors dels relats no només se'ls empassen, sinó que els interpreten creativament i fins i

---

⁵⁹ Per la informació següent, cfr. *Diario de Barcelona*, 18.V.1934, p. 14.

⁶⁰ Ibidem.

tot responen als emissors, convertint-se així també en agents i configuradors del discurs. Aquesta complexitat de l'acció comunicativa quedarà ben patent en les properes pàgines.

Anuncio ja d'antuvi que en aquest capítol caldria desenrotllar una recerca que no he pogut realitzar. L'anàlisi del nomenclàtor entès com acció comunicativa seria gairebé insuperable si aconseguíssim determinar fins a quin punt els ciutadans de Barcelona van integrar en la seva vida quotidiana els canvis. Això podria fer-se llegint correspondències personals o fins i tot examinant els anuncis apareguts en la premsa. Dissortadament, no he disposat del temps ni l'esma per fer-ho. Espero poder incorporar aquesta perspectiva en treballs posteriors. Només podem constatar que en les intervencions públiques dels regidors i en les informacions aparegudes a la premsa, s'intercalen les denominacions antigues amb les noves. Predominen clarament les noves, però era difícil canviar l'ús habitual d'alguns carrers fonament arrelats en la consciència popular barcelonina.

Més que atendre al grau d'assumpció i recepció en la ciutadania dels canvis toponímics, les properes pàgines esguardaran la reacció i l'oposició ciutadana davant d'algunes mesures. Copsarem així que els ciutadans no només foren actius en la proposta d'alguns noms de carrers, sinó també en el refús d'altres. Barcelona no estava conformada per una ciutadania adormida i tediosa. La política havia esdevingut el tema de moltes vides i els ciutadans no refusaven la seva possibilitat d'influir en la vida pública. Un primer exemple de participació ciutadana és la reacció que va suscitar l'acord provisional del Consistori l'any 1930 d'anular tots els noms imposats per l'Ajuntament dictatorial. En realitat, el mateix Ajuntament convidava els ciutadans a demanar la permanència d'un nom si volien evitar la supressió. La mesura afectava també la Diagonal, anomenada llavors d'Alfons XIII. El nom del rei estava en joc. També el seu prestigi, i l'adhesió que Barcelona mostrava per la seva figura. El canvi o la pervivència del nom esdevenia un primer plebiscit sobre la Monarquia i la República.

L'Ajuntament va rebre un reguitzell de cartes en contra i a favor del canvi de nom. Les missives que es conserven a l'arxiu revelen diverses sensibilitats en l'opinió pública barcelonina. El veí Ramon Ràfols Camí, per exemple, es dirigí a l'Alcaldia per expressar el seu vehement suport al canvi de nom. Escrivia amb dards lúcids i radicals. "No seria just ni tampoc elegant fixar-se únicament amb els dictadors caiguts (Primo de Rivera, Martínez Anido, Barrera, Milans del Bosch, Magaz, etc.) i no recordar-se del gran dictador que encara regna i governa. Cal que no oblidem que sota el seu signe ha tingut lloc la més gran i la més cruel de les persecucions que el nostre poble ha sofert d'ençà de la seva renaixença

nacional”⁶¹. En l’argument d’aquest veí poc conegut, així com en les proclames dels republicans que triomfarien uns mesos després, Alfons XIII resumia tots els mals nacionals.

Alguns veïns defensaven amb moderació i arguments pragmàtics la permanència d’Alfons XIII en la principal avinguda de la ciutat. Emilio Blázquez assegurava prescindir de tota consideració d’ordre polític i advertia de “los trastornos que una nueva alteración ocasionaría”⁶². Altres veïns recordaven que l’antic nom d’Argüello no tenia cap mena d’implantació ni tradició a la ciutat. Manuel Garriga Nogués argumentava, al seu torn, que era bastant lògic que Barcelona dediqués una gran avinguda al cap de l’Estat. “Sin entrar en discusiones ni en tendencia política alguna, es muy lógico que se dedique al Soberano una vía de importancia aquí donde políticos de todas las tendencias (incluso extranjeros) tienen dado sus nombre a calles de importancia”⁶³. Molt més punyent era el ciutadà Valentí Via, que es mostrava sarcàsticament perplex pel fet que una Alcaldía nomenada pel govern del Rei gosés retirar el seu nom. “Deseo que la primera avenida de Barcelona y de España continúe, para prestigio de ambas, ostentando el nombre de nuestro Augusto Monarca (q.D.g.), consignando al propio tiempo la manifestación de máxima extrañeza por el hecho de que una Corporación nombrada por R.O., ponga en riesgo de ser eliminado de entre las calles de la Ciudad, el nombre del Jefe del Estado, a cuyo gobierno debe su existencia”⁶⁴.

Trobem, finalment, una carta en rotunda oposició al canvi de nom. Està expressada, però, amb menys gràcia argumental i amb un to confitat i carrincló que encara predominava en certs ambients monàrquics i conservadors barcelonins. El ciutadà manifestava el seu desig que continués el nom i planyia la sort d’Alfons XIII, un rei que “mirándose en el divino espejo del Crucificado, nuestro Rey perdona, olvida y ama; y por su bondad se complace en enjugar las lágrimas, dulcificar amarguras e inundando de optimismo los corazones, levanta por doquier auras de veneración”⁶⁵.

Abandonem, però, aquestes respostes ciutadanes prèvies a la República i endinsem-nos en algunes reaccions que les polítiques de memòria van suscitar en la ciutadania durant el període republicà. Podem constatar, primerament, que l’àmplia reforma del nomenclàtor encetada per l’Ajuntament no va ser de grat per tothom. L’onada de canvis de noms aixecà algunes crítiques globals. Dues associacions de notable influència a Barcelona van adreçar-se a l’Ajuntament demanant una política menys impulsiva, més moderada i racional. El Centre

---

⁶¹ Ramon Ràfols Camí, 22.IV.1930. Cfr. AAB, Sèrie Q, Caixa 5, Sig. 22432, exp. 10.

⁶² Emilio Blázquez, 30.IV.1930. Cfr. AAB, Sèrie Q, Caixa 5, Sig. 22432, exp. 10.

⁶³ Manuel Garriga Nogués, 22.IV.1930. Cfr. AAB, Sèrie Q, Caixa 5, Sig. 22432, exp. 10.

⁶⁴ Valentín Vía Ventalló, 24.IV.1930. Cfr. AAB, Sèrie Q, Caixa 5, Sig. 22432, exp. 10.

⁶⁵ Don Andrés Piguillén Barrera. Cfr. AAB, Sèrie Q, Caixa 5, Sig. 22432, exp. 10.

Excursionista de Catalunya, per exemple, va dirigir-se a l'Alcaldia refusant la reestructuració simbòlica en marxa. La històrica entitat sol·licitava que “fora de casos molt excepcionals, no es canviïn els noms antics dels carrers, donant-los noves denominacions no sempre reclamades per l'opinió popular”⁶⁶. La carta centrava la seva argumentació en criteris pragmàtics d'orientació ciutadana i d'eficiència temporal i econòmica, però introduïa també algunes consideracions ideològiques indirectes. Així, la missiva explicava que “els noms antics representen algun fet històric de la ciutat, que tothom respecta, per haver obtingut ja el vot popular; mentre que els canvis per raons polítiques o pretextos partidistes no tenen la universal sanció”, sinó que tenien un caire de provisionalitat, ja que els veïns podien témer que un canvi polític comportés una nova retolació. Cinc anys més tard, la mateixa associació tornaria a fer pública la seva oposició a una nova onada de reformes onomàstiques als pobles de Catalunya, assegurant que s'estava esqueixant la història local i s'estava anul·lant una documentació viva i popular de la història catalana⁶⁷.

Més importància tenia l'opinió crítica de l'Associació d'Arquitectes de Catalunya, que el juny del 1931 adreçava una carta a l'Ajuntament refusant les accions improvisades i demanant una política global amb criteris clars en la transformació toponímica. L'entitat sol·licitava que quedessin en suspens les noves denominacions fins que fossin objecte d'un “pla de conjunt amb unes normes de caràcter general”⁶⁸. A més, reclamava limitar a l'indispensable la reforma i que la comissió encarregada tingués un caràcter mixt, incorporant la presència d'especialistes i tècnics com l'arxiver municipal o un representant mateix de l'Associació d'Arquitectes de Catalunya.⁶⁹

També al *Diario de Barcelona* van aparèixer alguns articles punyents en contra de la mutació toponímica. Dos anys després del canvi de règim, la qüestió seguia ocupant espais al periòdic. Així, el corresponal del *Diario* a Madrid descrivia alguns canvis recents aprovats pel Consistori de la capital. El cronista reconeixia que “los corifeos de la dictadura de Primo de Rivera, en este terreno, lo mismo que en algunos otros, sentaron precedente funestísimo”⁷⁰. Concedia als republicans el dret de canviar els noms de les vies que contrariaven explícitament l'esperit dels nous temps, però bescantava el costum de variar noms de la història espanyola, tot recordant la pluralitat que caracteritzava el nomenclàtor francès. L'actitud dels dibuixants del nou quadre de la memòria urbana madrilenya

⁶⁶ Carta signada el 15.VII.1931. Cfr. AAB, Caixa, 22434, expedient 49.

⁶⁷ Cfr. *Diario de Barcelona*, 5.V.1936, p. 14.

⁶⁸ Carta de 16.VII.1931. Cfr. AAB, Caixa, 22434, expedient 49.

⁶⁹ El regidor Ventós, president la comissió de Revisió de Noms de Carrers, va contestar un mes després a l'entitat, informant que el comitè comptava amb l'assessorament de personal tècnic qualificat com l'arquitecte municipal o l'arxiver de la ciutat. (Carta signada el 26.VIII.1931, cfr. AAB, Caixa, 22434, exp. 49).

⁷⁰ AMF: “Mudanzas apasionadas y caprichosas de la nomenclatura”, *Diario de Barcelona*, 1933.

corresponia a “un afán iconoclasta que nos permitimos calificar de impropio, ridículo y cursi” i era “una demostración de la brutalidad e incomprensión, sintomática de estos tiempos nuevos”. L’articulista recordava als republicans l’expansió urbanística que vivia Madrid i l’oportunitat que tenien de batejar amb els seus noms predilectes els nous carrers. Advertia finalment en to profètic que “las situaciones políticas son mudables y perecederas, y que detrás de los que escriben suelen venir los que rectifican”.

A l’agost del 1933, un editorialista del *Diario* compartia amb els lectors l’experiència estival de comprovar com, en molts indrets d’Espanya, havien estat mudats els principals noms dels carrers. Així, les avingudes de les ciutats i els carrerons de pobles que abans enaltien els personatges de la dictadura primorriverista, lluien ara el nom dels màrtirs i els precursors del republicanisme. El periodista consignava la seva sorpresa davant la facilitat amb què els espanyols canviaven els seus referents històrics i en treia algunes conseqüències de “psicología col·lectiva”. La tendència a canviar a correcció i sense cap escrúpol el nom dels carrers revelava un deix “sanchopanchista repugnante” en l’esperit nacional, propens a sumar-se amb delerós entusiasme al crit de “¡viva quién manda!”⁷¹. L’apostasia que havien fet algunes autoritats municipals davant figures cabdals de la història espanyola i destacades dels propis municipis (com els Reis Catòlics, Santa Teresa de Jesús o Diego Deza) eren una demostració que “la impresionabilidad y la ingratitud suelen ser pecados frecuentes de las colectividades”. Un darrer punt que inquietava l’autor en la praxi onomàstica espanyola, tan avesada al reciclatge periòdic, era la preferència habitual per les figures dramàtiques i martirials per sobre dels personatges pacificadors i estabilitzadors. Durant el temps de la Restauració havia tingut preeminència el nom de Martínez Campos per davant del de Cánovas. Ara, en període republicà, eren preferides les denominacions de Galán y García Hernández a la d’Alcalà Zamora. Significava això que “los directores de la vida pública apetecen educar a sus ciudadanos en la rebeldía y la enaltecen para que sembrada a boleo en las almas pueda fructificar”? El fet, per l’articulista, era boirós i preocupant.

Aparquem aquestes consideracions abstractes sobre la psicologia col·lectiva espanyola i tornem a les controvèrsies que algunes decisions toponímiques van aixecar a la Barcelona republicana. De la mateixa manera que un bon nombre de veïns i associacions van dirigir-se a l’Ajuntament per sol·licitar noms de carrers, també alguns veïns van apel·lar al Consistori suplicant la permanència del nom antic. Així, Jaume Delgar, “en nom i representació de tots els firmants veïns, industrials, comerciants i propietaris de la Plaza de Palacio” demanava a l’Ajuntament l’anul·lació de la decisió que batejava en honor d’Hermenegildo Giner de los Ríos l’esmentada plaça. L’argument era substancialment pragmàtic. Aquest cop, però, no

---

⁷¹ Editorial, *Diario de Barcelona*, 27.VIII.1933, p. 3.

semblava un artifici dialèctic, sinó que tenia la seva consistència. La plaça era terme de trajecte de tramvies i autobusos, a més de residència de moltes cases comercials i de la Borsa. Un canvi de nom podia ocasionar trastorns importants en la seva activitat⁷². Al seu torn, un grup de veïns del carrer del Conde de Santa veien amb esglai que el seu carrer esdevingués el de Nakens i pregaren a l'Ajuntament que la via recuperés la seva denominació antiga, ço és, de Santa Clara⁷³.

Tanmateix, aquestes no deixaven de ser polèmiques menudes, i cal dir que l'Ajuntament va rebre –almenys conserva– moltes més cartes impel·lint el canvi de nom d'un carrer que sol·licitant la seva permanència. En les properes pàgines, però, volem relatar tres polèmiques de certa envergadura que van suscitar-se en l'opinió pública barcelonina a rel de tres decisions onomàstiques. La primera, de més curta volada, s'esdevingué a l'estiu del 1931 i tingué com a eix l'actual carrer de la Princesa. No obstant, el debat més apassionant s'esdevingué aquell mateix estiu i va girar al voltant del canvi de nom del carrer de Fernando VII. La tercera s'encetà dos anys més tard i consistí en la disputa veïnal pel nom d'un carrer de l'Eixample esquerre, que oscil·lava entre la denominació de Pare Claret i la de Mutualitat. Aquests polèmiques van agullonar la participació ciutadana i fins i tot van introduir noves modalitats de discussió pública de la memòria canònica.

Tant el carrer de la Princesa com el carrer de Fernando eren les dues artèries horitzontals principals de la ciutat antiga, obertes al segle XIX per airejar i facilitar el trànsit en l'abarrotat barri vell. Els republicans no volien permetre que un carrer aital de la ciutat mantingués un nom tan explícitament monàrquic com el de Princesa i el Plenari va acordar el 17 de juny del 1931 rebatejar el carrer amb el nom de Pablo Iglesias. Els dirigents municipals d'ERC –que asseguraven l'orientació “socialitzant” del seu partit– no tenien inconvenient en acceptar la proposta dels socialistes catalans⁷⁴. L'acord, però, es topà aviat amb un entrebanc inesperat. El 13 de juny moria a Aranjuez Santiago Rusiñol. El Consistori va aprovar de seguida honorar la seva memòria amb un carrer, però no va precisar quin. Cinc dies més tard de la seva mort, un grup d'artistes, intel·lectuals i industrials barcelonins escrivien a l'alcalde demanant que el carrer de Princesa portés el nom de Rusiñol⁷⁵. La raó era nítida. En aquell carrer havia nascut i crescut el reconegut pintor i escriptor. Molt més efecte encara feia la missiva que els veïns del carrer van dirigir a l'alcalde. La carta, escrita a

⁷² Carta signada el 16.VIII.1931. Cfr. AAB, Caixa, 22434, exp. 49

⁷³ Carta signada el 12.VI.1931. Cfr. AAB, Caixa, 22434, exp. 49

⁷⁴ El 20.V.1931, el regidor socialista (PSOE) José Jové havia demanat formalment a l'Ajuntament que l'antic carrer de la Princesa portés el nom d'Iglesias. (Cfr. AAB, Caixa, 22434, exp. 51)

⁷⁵ Signen Enric Borràs, F.A. Planas, Jaume Riera, S. Alarma, Josep Santpere, Enric Clarasó, Joaquim Ciervo, Dr. Joaquim Llorens i Brauli Solana. (Cfr. AAB, Caixa, 22434, exp. 51)

finals de juny, anava acompanyada d'un plec d'onze planes amb signatures de veïns⁷⁶. Aquest no era un costum del tot estrany. La recollida de signatures constituïa una de les eines principals en les dinàmiques de la memòria pública.

La Lliga recolzà la proposta veïnal. En un plenari d'agost, un edil regionalista constatà que "s'ha donat el cas insòlit de que tots els que han concorregut a aquesta informació s'han pronunciat en favor del nom de Santiago Rusiñol"⁷⁷. A desgrat d'aquestes manifestacions, la Comissió es va mantenir incòlume en la seva decisió i va suggerir una solució transaccional per honorar amb solemnitat la memòria de Rusiñol. El nom de l'artista s'imposaria a l'Avinguda del Marquès de Comillas, "que en l'avenir serà una via de molta més importància que la del carrer Princesa"⁷⁸. Els plecs veïnals no havien aconseguit doblegar la determinació dels polítics municipals.

Una altra decisió toponímica acordada dos anys més tard va comportar també una important mobilització veïnal. En aquest cas, trobem la societat civil tant a la gènesi del canvi de nom com en l'oposició que va aixecar. Els veïns i les associacions que participaren en el plet van saber esperar els moments oportuns i van maniobrar en favor de les seves reivindicacions aprofitant les oscil·lacions del poder municipal. Durant l'Ajuntament dictatorial s'havia inaugurat amb gran pompa un carrer notable de l'Eixample. La via urbana havia estat batejada en memòria de l'Arquebisbe Claret, famós predicador i bisbe del segle XIX. Venerat pels catòlics per la seva fecunditat apostòlica i bescantat pels republicans per haver estat confessor d'Isabel II, el personatge suscitava divergències en la consciència històrica catalana. La polèmica es deixondí al maig del 1933. L'assemblea general de l'associació mèdica de la Mutualitat, que tenia la seu a l'esmentat carrer, va sol·licitar a l'Ajuntament que substituís el nom del religiós pel de Mutualitat. L'Ajuntament va aprovar-ho, en contra del parer de la Lliga.⁷⁹ L'acte d'inauguració de la nova denominació va revestir solemnitat i l'alcalde va acompanyar els mutualistes en el seu goig.

Tanmateix, un grup important de veïns va sentir-se disgustat amb el canvi. En primer lloc, els religiosos Missioners Fills del Cor de Maria. La congregació, fundada per Claret, tenia també la seva casa central en el carrer. De fet, ells havien impulsat la imposició del nom del Bisbe l'any 1926. Al juliol del 1935, intuïnt que la situació política era propícia, el superior de la Congregació va dirigir-se a l'Ajuntament, en el qual tenien un pes important els elements conservadors. El sacerdot explicava que el nom de Claret "continúa siendo

---

⁷⁶ Sol·licitud signada el 30.VI.1931. Cfr. AAB, Caixa, 22434, exp. 51.

⁷⁷ Cfr. APB, 318, 26.VIII.1931.

⁷⁸ Així ho argumentà Ventós. Cfr. APB, 318, 26.VIII.1931.

⁷⁹ APB, 352, 26.V.1933, p. 71.

popular en el lenguaje ordinario, en tarjetas, membretes, facturas, autobuses, etc., hasta las placas de la calle, pues aún por fortuna no se han cambiado”⁸⁰. L’exposició de motius és interessant, ja que revela com una decisió toponímica municipal no havia calat en part de la ciutadania. Molts veïns seguien emprant els nom antics. L’Ajuntament tampoc havia mostrat el compromís suficient per normalitzar la nova denominació, i les façanes del carrer ostentaven encara les plaques antigues. Un exemple paradigmàtic, doncs, dels límits i la lentitud de la reestructuració simbòlica de la ciutat. Els religiosos no van ser una veu aïllada en la defensa del nom claretà. Tres-cents cinquanta veïns van adreçar també una breu comunicació al Consistori reivindicant la recuperació del nom popular. El text era lacònic però contundent. Denunciava que el canvi de nom s’havia decidit “precipitadamente y sin conocimiento de los vecinos” i insistia en que, dos anys més tard, “nadie usa” el nom de Mutualitat. De tota manera, molt més convincent que el text lacònic eren les 350 signatures de veïns que l’acompanyaven. Almenys 250 veïns consignaven al costat del seu nom la seva direcció exacta. En un acte de rebel·lia toponímica, inscrivien explícitament el número del seu bloc precedit pel nom del carrer: “Calle Padre Claret”⁸¹.

L’Ajuntament governatiu va procurar trobar una sortida salomònica al problema. Així, el 26 d’octubre del 1935 l’alcalde va disposar que el carrer quedés dividit en dos. Un sector del carrer s’anomenaria de l’Arquebisbe Pare Claret, mentre que un altre mantindria el nom de Mutualitat⁸². De seguida, però, va tornar a canviar la situació política i els mutualistes van voler aprofitar els vents favorables per ensenyorir-se definitivament del carrer. Dos dies abans de l’esclat de la Guerra Civil, el president de l’associació mutualista escrivia a l’Ajuntament explicant la seva versió del plet. Argumentava que una “escassíssima minoria” de veïns s’havia entestat a mantenir el nom antic. Demanava que l’Ajuntament retolés tot el carrer amb les plaques de Mutualitat, d’acord a la voluntat de la majoria dels veïns. Les cases consistorials van registrar la missiva dos mesos més tard. Barcelona es trobava immersa en la Guerra Civil i fora dels límits temporals d’aquest treball⁸³.

Descrivim, per acabar, la polèmica originada al voltant d’un altre carrer del barri vell. La discussió veïnal i mediàtica va assolir tal importància que el Consistori va haver d’acudir a una novella praxi de memòria pública per encarrilar el conflicte. Ens situem al carrer que actualment es diu de Ferran i que l’any 1930 s’anomenava de Fernando VII. Era un dels carrers oberts al casc antic al segle XIX per possibilitar la circulació i limitar l’atapeïment del barri. La via tenia algunes característiques que el feien peculiar. Es tractava d’un dels carrers

⁸⁰ Carta de Cándido Casals, 9.VII.1935. Cfr. AAB, Caixa, 22434, exp. 35.

⁸¹ Cfr. AAB, Caixa, 22434, exp. 35.

⁸² Decisió de l’Alcaldia de 26.X.1935. Cfr. AAB, Caixa, 22434, exp. 35.

⁸³ Carta de Francesc X. Casals, 16.VIII.1936. Cfr. AAB, Caixa, 22434, exp. 35.

de Barcelona que havia patit més canvis de nom al llarg dels decennis anteriors. No endebades, Fernando VII evocava la monarquia hispànica més absolutista i tradicionalista. Per altra banda, el carrer era molt popular per la seva vida comercial. Especialment entre els turistes, era conegut per la venda de productes típics espanyols, com vanos o mantells de Manila. L'Ajuntament de transició havia proposat llimar el nom del carrer i deixar-lo en Fernando, sense epítets. En arribar la República, però, no estava del tot clar quina era la denominació oficial de la via. Fos com fos, els republicans no podien permetre que un carrer aital de la ciutat mantingués un nom que, de forma explícita o implícita, evoqués una de les seves bèsties negres. En la remodelació onomàstica del juny del 1931, el nom monàrquic fou substituït pel d'un heroi de la reivindicació catalanista: Fivaller. Aquest havia estat un membre del Consell de Cent barceloní que al segle XV havia gosat plantar cara al monarca Ferran d'Antequera per defensar els furs i els privilegis de la ciutat de Barcelona⁸⁴.

La decisió va provocar una onada de protestes veïnals. Els comerciants del carrer van queixar-se iradament. Un regidor de la Lliga exposà que només tres dels noranta-dos veïns que havien concorregut a la informació pública sobre el nom del carrer s'havia mostrat a favor del canvi⁸⁵. El regidor proposava que el nom de Joan Fivaller fos atorgat a alguna altra via important de la ciutat. En aquest mateix sentit va expressar-se l'Agrupació de Veïns en un manifest sibil·lí i intel·ligent signat per un reguitzell d'industrials i comercials del carrer⁸⁶. En primer lloc, emprant un llenguatge republicà, el document enaltia la figura de Fivaller, "exemple d'amor envers la municipalitat en front als desafurs de les dinasties feudals". L'argumentació donava després un gir intel·ligent. Barcelona havia d'honorar públicament el record del patrici, però aquest propòsit podia quedar enterbolit si el seu nom es donava al carrer de Fernando. Estava tan arrelat el nom antic i tradicional, que els veïns de la ciutat el mantindrien en el seu ús quotidià, quedant Fivaller relegat a una memòria oficial però morta. Els veïns i industrials suggerien que el carrer fos definitivament anomenat "Ferran". A més, els signants reconeixien que el canvi suposaria "perjudicis evidents". A la premsa conservadora, s'adduïa que el nom de Fernando era conegut arreu i destacat a les guies

⁸⁴ La gesta del conseller havia estat divulgada amb fruïció per la historiografia romàntica catalana. Així pintava l'escena Víctor Balaguer: "Tan inminente peligro corría Fivaller en aquella entrevista con el rey y tan segura creía su muerte, que fue primero a despedirse de su esposa e hijas a las que dejó anegadas en llanto. En seguida se lanzó a la calle, empezando a andar con grave y tranquilo ademán; iba vestido de luto, arrastraba falda cuyo extremo sostenía un paje asimismo enlutado (...) Así se presentó al monarca, y cuando este, asombrado ante aquel aparto de luto, le preguntó: ¿Quién sois? -Soy Barcelona, contestó el conceller. (...) El rey insistió, se obstinó Fivaller. Ni dádivas ni amenazas lograron vencerle. Fernando cedió, pero salióse aquella misma noche de Barcelona. (...) Debe ser, pues, señores, muy grande la historia de tales hombres que así se mantenían en pie ante tales reyes. (V. Balaguer: *Bellezas de la historia de Catalunya*, 1853, p. 14)

⁸⁵ Cfr. APB, 318, 26.VIII.1931.

⁸⁶ Carta signada el 15.VI.1931. Cfr. AAB, Caixa, 22434, exp. 52.

turístiques. La substitució nominal suposaria confusió, implicaria el canvi de totes les targetes i impresos del comerç i comportaria una minva en la popularitat del carrer.

L'ofensiva conservadora va ser contestada amb diverses iniciatives privades i públiques dels partidaris de la reforma. Alguns veïns i comerciants van adreçar cartes a l'Alcaldia donant suport a la mesura. Un comerciat de paraigües i ombrel·les va felicitar el Consistori per un canvi que era "homenatge a la fermesa ciutadana davant dels reis que no respectaven els nostres furs"⁸⁷. Un propietari d'una òptica exposava que "com a catalanista republicà d'esquerra veuria amb molt disgust que fos atesa la sol·licitud d'aquests senyors monàrquics disfressats"⁸⁸. En aquest mateix sentit, un altre veí s'adreçava al "bon amic Aiguader" denunciant que els mateixos que promovien la campanya contra el canvi de nom eren els que "més havien col·laborat en l'obra de la dictadura"⁸⁹. La mesura en favor de la nova denominació que va tenir major repercussió pública fou un manifest de 121 ciutadans barcelonins demanant el nom de Fivaller, tot al·legant que era un afer que no només afectava els veïns i propietaris del carrer sinó a tota la ciutat de Barcelona⁹⁰.

Davant de la controvèrsia aixecada, l'Ajuntament va decidir un procediment extraordinari, que tenia lloc per primera vegada en la història de Barcelona. El Consistori va convocar un referèndum democràtic entre els veïns i propietaris del carrer per decidir el nom de la via. La mesura va causar sorpresa. Segons els barcelonins que havien signat el manifest pel canvi de nom, suposava un "precedent perillós" perquè, per defecte, els veïns preferien habitualment la conservació dels noms per evitar molèsties. El referèndum va tenir lloc el 19 de setembre del 1931. L'afer havia provocat un gran interès entre els veïns. La participació fou alta i el resultat ajustat. Van votar 258 veïns i propietaris; van abstenir-se 73. El resultat, però, no fou el que l'Ajuntament esperava. El nom de Fernando sumà 126 vots, mentre el de Fivaller n'aplegà 112. El de "Ferran" fou elegit per 12 veïns i el de Fernando VII per 6. El Consistori democratitzador havia estat vençut a les urnes. La democràcia permetia, però, diverses lectures i interpretacions. Així, la Comissió de Revisió de Noms de Carrers s'entestà en el nom de Fivaller i va argumentar la seva resolució fent una lectura particular dels resultats. Atenent a que el nom de Fernando VII havia sofert ja múltiples variacions al llarg de la història recent de la ciutat; tenint en compte que el nom de Fivaller suscitava generals simpaties a la ciutat tal i com ho demostrava el manifest de ciutadans; tenien present el fet que "la diferència de votació fou exigua malgrat d'haver-hi un grup de comercials que feu propaganda a favor del nom de Fernando", la Comissió resolva que

---

⁸⁷ Carta de F. Clapés, 8.VI.1931. Cfr. AAB, Caixa, 22434, exp. 52.

⁸⁸ Carta de Pelai Morell, 12.VI.1931. Cfr. AAB, Caixa, 22434, exp. 52.

⁸⁹ Carta de R. Vilaró, 9.VI.1931. Cfr. AAB, Caixa, 22434, exp. 52.

⁹⁰ Manifest signat el 17.IX.1931. Cfr. AAB, Caixa, 22434, exp. 52.

“s’anomeni amb el nom de Fivaller, com homenatge a l’il·lustre conseller Patrici, el carrer que avui es diu de Fernando VII, nom no gens grat a casa nostra”⁹¹. El plenari ratificaria per majoria la decisió dos dies més tard⁹². Els republicans havien pogut tastar, en un assumpte menor, els riscos de la democràcia participativa.

---

⁹¹ Dictamen Final de la Comissió, 5.X.1931. Cfr. AAB, Caixa, 22434, exp. 52.

⁹² Cfr. APB, 320, 7.X.1931, p. 27.

III.B) MEMÒRIES DEL CATALANISME REPUBLICÀ I OBRERISTA

1. Les festes de la República

a) La celebració del 14 d'abril i la interpretació de la Revolució.

Per a molts espanyols i catalans, la República havia estat durant decennis el més gran horitzó polític i vital. A l'adveniment del nou règim havien consagrat il·lusions, esforços i sofrències. Consideraven, però, que valia la pena esmerçar la vida en la lluita republicana, en la pugna per portar a Espanya un règim de justícia social i d'alliberament personal. Els republicans espanyols més convençuts havien fet del seu compromís polític un vector de sentit existencial. Així ho explicava el regidor radical Giralt, l'any 1933: “Jo he fet de la vocació política una religió; professo la fe republicana; professo o actuo en la política amb una vocació religiosa, com he dit abans, amb un fanatisme. M'he jugat tres fortunes, he exposat més de 30 vegades la meua posició i m'he jugat o exposat més de 300 vegades la vida”¹. Al llarg del temps, la República havia esdevingut per a molts una terra de prometença, la solució definitiva a tots els problemes que Espanya arrossegava des de segles enrere. Aquest sentiment s'havia accentuat durant la transició postdictatorial dels anys 30 i 31. L'onada republicana havia acabat engrescant fins i tot una part de la classe mitja conservadora. Espanya no demanava ja uns arranjaments o una restauració de la façana. En àmplies zones socials del país havia calat la idea que Espanya només podria ressorgir amb força bastint un edifici de bell nou, sense hipoteques estructurals del passat. La República oferia un solar verge, on totes les opcions i totes les utopies semblaven possibles. “Para salvarse y redimirse, no le queda al país otro camino que el de la revolución”, havia proclamat el Comité Revolucionari al desembre del 1930.² El *frame* s'estengué imparable arreu del país, recolzat pels intel·lectuals, sancionat per la conversió republicana d'antics polítics monàrquics i difós entre les classes populars per socialistes i radicals.

En el llarg èxode del republicanisme espanyol, molts prohoms polítics i intel·lectuals s'havien quedat pel camí sense arribar a veure la terra promesa. L'homenatge a aquestes figures precursors seria un dels eixos de la memòria pública. Altres, però, havien pogut presenciar l'entrada al Canaà polític delejat durant tants anys. Utilitzo a consciència aquest

---

¹ Intervenció de Giralt a la sessió municipal del 3.III.1933. Cfr. APB, 346, p. 71.

² Manifiesto del Comité Revolucionario al estallar el movimiento de diciembre de 1930

llenguatge bíblic i soteriològic, ja que la retòrica republicana se li assemblava en alguns moments. A l'estiu del 1931, Macià es felicitava públicament que “ara ja som a la terra de promissió on plegats anàvem”³. En el mateix missatge celebrava el renovellament de la realitat que havia portat el nou règim: “La República ha esbandit l’ambient, deixant-lo pur i net, aclarint i fixant els sentiments i el verb dels homes, creant així un ordre nou en el qual els ideals de llibertat triomfen”⁴. En començar el 1932, *La Humanitat* es commovia davant la transformació republicana: “El 1932 és el primer any nou de la nostra vida; any verge de corrupcions monàrquiques, època intacta de pura Democràcia i de justes i sàvies lleis reformadores”⁵. La data fundacional d’aquest “nou ordre” havia estat el 14 d’abril de 1931, data de la proclamació de la República a Barcelona i Madrid. Era lògic, doncs, que la gran festa commemorativa del règim fos el 14 d’abril. Tota realitat amb voluntat de permanència i amb pols vital celebra amb fruïció el moment de la seva naixença, de la seva fundació, de la seva creació. Commemorar l’aniversari d’una persona, d’un règim, d’una comunitat, significa vindicar afirmativament la seva existència, celebrar la seva realitat. Implica, al mateix temps, explicar-la i legitimar-la. Recordar la gènesi d’una institució comporta sempre recordar la seva fonamentació, el seu sentit original, la direcció primera amb què es va crear i ha de perpetuar-se en el temps.

Els republicans remembraven amb especial delectança “les jornades glòries de l’abril”, quan Espanya havia trencat amb una estructura política i social secular sense vessaments de sang i amb un clima d’alegria desbordant. Així ho recordaven, almenys, els dirigents republicans que havien tingut la joia de presenciar i realitzar aquella jornada històrica. Cada any, els diaris republicans portaven narracions i comentaris del descabdellament dels fets i de les reaccions populars. L’historiador i polític republicà Pere Coromines apuntava que “una alegria com aquella, tan general, tan exempta de tota nerviositat morbosa, tan confiada no l’he vista mai aquí ni enlloc. Era una expressió total, sense recances i venia de tan endins que no s’acabava d’esbravar mai del tot”⁶. Fins i tot el conservador Manuel Brunet reconeixia a *La Veu* que “aquella nit, Barcelona donava una sensació de festa com poques vegades l’hagi donada. Els qui no sentien el nou règim, no hi feien oposició. (...) La diada ofería la perspectiva d’una era de justícia, de pau i de treball”⁷. La historiadora Josefina Cuesta ha destacat la importància que va adquirir el record del 14 d’abril en la vida i en l’imaginari polític del nou règim i ha apuntat com el record d’aquella

---

³ Missatge de F. Macià a la segona sessió de la Diputació Permanent, 10.VI.1931. (Cfr. F. Macià: *El president Macià en els seus textos*, op.cit., p. 45).

⁴ *Ibid.*, p. 45.

⁵ Editorial, *La Humanitat*, 31.XII.1931, p. 1.

⁶ Pere Coromines: “L’alegria d’aquell 14 d’abril”, *La Humanitat*, 14.IV.1935, p. 3.

⁷ Manuel Brunet: “La joia d’aquella diada”, *La Veu de Catalunya*, 14.IV.1934, p. 1.

jornada es va veure embolcallat per un marc sensorial de caires mítics. “Aquel 14 de abril se constituyó en un hito fundacional de la democracia republicana. Se identificó con la memoria de la primavera, con un tiempo inaugural, con el brillo del recuerdo. (...) Primavera, claridad y luz de abril, con su frescor del aire, o sus olores de flores que el aire dispersa, son signos de nostalgia de un tiempo inaugural”⁸.

El 14 d'abril era un dels llocs de memòria centrals de l'imaginari republicà. El govern convertí la diada en “Festa de la República”, de descans obligatori. Es tractava d'un *patrimoni intangible* que calia mantenir i potenciar. A Barcelona, la festa es va viure i es va celebrar. No va assolir mai, però, la intensitat que tenia a Madrid ni tampoc l'adhesió popular de l'Onze de Setembre. La Diada nacional de Catalunya fou la gran festa commemorativa a Barcelona durant la Segona República. Això no significa, però, que no es commemorés el 14 d'abril. La festa era oficial i cada any les autoritats organitzaven una gran desfilada militar i una recepció institucional. La desfilada, sempre presenciada per una multitud nombrosa, va celebrar-se fins l'any 1934 a l'actual passeig de Colom, sortint des dels peus del monument de Prim, al parc de la Ciutadella. Aquest monument s'havia convertit, a finals del segle XIX, en un referent del culte commemoratiu republicà⁹. A partir del 1935, la demostració militar va celebrar-se al passeig de Gràcia, amb coronament a l'obelisc consagrat a Pi i Margall¹⁰. La desfilada anava normalment acompanyada d'una exhibició militar aèria i diaris de distinta orientació destaquen els aplaudiments que aixecava la Guàrdia Civil¹¹.

Amb el pas dels anys i d'acord a la voluntat de les autoritats, la festa va anar adquirint un to més popular i va mitigar l'aire fonamentalment institucional dels dos primers anys. En qualsevol cas, als envolts del 14 d'abril sempre hi hagueren concerts de distinta mena, balls de sardanes, curses de braus, esdeveniments esportius, focs artificials, il·luminació a les fonts de Montjuïc i un gran concurs de ramells de flors a les Rambles. Les demostracions aèries van ser un dels plats estrella de les jornades commemoratives. El nou mitjà de transport fascinava els ciutadans. L'any 1932, diverses esquadres van procurar enfonsar unes barcasses situades amb aquesta finalitat prop del port. Tot i que el bombardeig es va repetir

⁸ J. Cuesta Bustillo: "Las capas de la memoria. Contemporaneidad, sucesión y transmisión generacionales en España (1931-2006)", a *Hispania Nova: Revista de historia contemporánea*, n. 7, 2007, p. 3.

⁹ Sobre els significants canviants del monument a Prim, cfr. S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., pp. 73, 106-107, 111-113, 119. “El 1887 el monument de Prim era plurívoc. Durant els primers anys de la Restauració, quan els conservadors dominaven la ciutat, el monument amagava un contingut imperialista agressiu, en ressò del monument de les guerres d'Àfrica. Després va contenir les esperances intervencionistes de les elits liberal-provincialistes. Finalment, es va convertir en el punt de cristallització del republicanisme que es buscava” (Ibid., p. 113).

¹⁰ El Franquisme mantindria la mateixa praxi per a les seves desfilades de la Victòria. (Cfr. S. Michonneau: “Le monument à la Victoire: un cas exemplaire de la politique de mémoire franquiste à Barcelone”, a *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, n. 24, 1996, pp. 189-203).

¹¹ Cfr. *Diario de Barcelona*, 15.IV.1932, p. 9. *La Humanitat*, 16.IV.1933, p. 5

diverses vegades, els pilots no reeixiren en el seu propòsit, amb la consegüent decepció del públic. En canvi, la població va quedar esbalaïda davant els arriscats exercicis acrobàtics que va desenvolupar amb brillantor un altre grup d'avions.

Els casals i centres republicans organitzaven també activitats diverses per celebrar la jornada fundacional del règim polític que els animava i donava sentit. Citaré algunes de les activitats que es van realitzar l'any 1936, a tall d'exemple. L'Avenç Obrer Català va organitzar una sessió de cinema i putxinel·lis, el Casal d'Esquerra Republicana del Districte Xè va muntar un míting polític amb posterior sopar de germanor, el Centre Català Republicà va convidar els seus socis a un gran ball florit, amb funció teatral i vermut inclòs. Altres centres van oferir també funcions teatrals, concerts i recitals poètics¹². Tot i això, durant els primers anys republicans, la implicació ciutadana en la celebració no fou tan enardida com alguns haurien volgut. Els diaris conservadors no perdien ocasió de recalcar-ho. Després de consignar com, el 1932, tots els edificis públics lluien banderes i domassos, el *Diario de Barcelona* constata que en “los balcones particulares, fueron escasísimos los que lucieron colgaduras y banderas, constituyendo el número un evidente fracaso”¹³. *La Ven* matisava: “pels balcons de les cases barcelonines no es veïé gran nombre de domassos. Entre aquests, abundaren els catalans”¹⁴. Des dels diaris d'esquerra, la percepció era diferent i s'afirmava l'entusiasme dels ciutadans per la celebració republicana¹⁵. En qualsevol cas, el fet és que l'any 1934 l'Ajuntament va decidir imprimir un nova empena a les festes de la República i va procurar convertir-les en unes jornades marcadament populars, batejades com “les Festes de Primavera”. La celebració de la República s'emmarcaria dins un ampli programa festiu, amb diversos dies no laborables i multitud d'activitats pensades per l'esbarjo popular. Alguns acusaren les autoritats de voler suplantar la Setmana Santa –que havia deixat d'ésser festivitat oficial- per una setmana de celebració primaveral pagana i republicana. Però no ens avancem als esdeveniments i recorrem les peculiaritats que van acompanyar cada un dels 14 d'abril dels anys republicans.

Un dels moments centrals de la diada republicana del 1932 va ser el solemne canvi de nom de la plaça Reial pel de Francesc Macià. Acompanyada per la Banda Municipal, una gentada va poder presenciar com l'alcalde de la ciutat, Jaume Aiguader, descobria oficialment un rètol en marbre amb un petit bust en bronze del president de la Generalitat. El tinent d'alcalde i president de la Comissió de Revisió de Noms de Carrers, Ernest

¹² Cfr. *La Humanitat*, 12.IV.1936, p. 12.

¹³ *Diario de Barcelona*, 15.IV.1932, p. 9

¹⁴ *La Ven de Catalunya*, 15.IV.1932 (I), p. 5.

¹⁵ “La ciutat va vibrar d'entusiasme i hom, en recórrer les seves places i avingudes, sentia l'emoció íntima que es gaudeix a París quan es rememora el 14 de juliol”. *La Humanitat*, 15.IV.1932, p. 8

Ventós, va justificar l'inhabitual homenatge toponímic a una persona viva assegurant que Macià havia esdevingut “com un símbol; l'home que ha encarnat les aspiracions de llibertat i de democràcia de Catalunya”¹⁶. La multitud es va desplaçar posteriorment fins a la Plaça de la República (avui de Sant Jaume), seu de la Generalitat i l'Ajuntament. L'ambient, però, agafà aviat un tarannà enrari i contradictori. A la mateixa plaça es concentraven republicans de tendències diverses. Hi eren obrers del port demanant la solució al seu conflicte laboral. Hi estaven també alguns republicans d'identificació espanyolista. Hi predominaven, sobretot, els participants en una manifestació convocada per les Joventuts d'Esquerra-Estat Català a la qual s'havien afegit altres associacions marcadament nacionalistes. Un orador improvisat que rondava per la plaça va pujar-se a una tarima i donà uns visques a la República espanyola. Uns minuts més tard, parlava Companys des del balcó de la Generalitat. El seu parlament, però, va ser interromput pels més nacionalistes. Així ho explica *La Veu*, reproduint el discurs del futur president de la Generalitat: “avui, afegí, rubriquem la nostra adhesió a la República (veus: a la república catalana), repeteixo que avui (nous visques a la república catalana), i refermem la nostra voluntat de que es tornin al nostre poble les llibertats (més visques com els anteriors)”¹⁷.

La jornada es va viure en un clima d'abrandament nacionalista. Començava llavors a les Corts madrilenyes la feixuga discussió de l'Estatut, que descrivia Catalunya com un Estat en el si de la República federal espanyola. Al matí, alguns balcons havien apareguts amb cartells que resaven: “commemorem la república catalana”. La policia va procurar retirar-los¹⁸. En realitat, la celebració del 14 d'abril tenia a Catalunya una significació ambigua. El 14 d'abril del 1931, Companys havia proclamat la República des del Palau de la Generalitat, amb voluntat i projecció espanyola. Una estona més tard, Francesc Macià proclamà la República Catalana. Quina de les dues Repúbliques calia commemorar? Havia estat la república catalana una il·lusió pueril i fugissera, o podia considerar-se encara un horitzó realitzable? El 1933, la República Catalana seguia encara viva en el record i els propòsits dels nacionalistes. Rovira i Virgili explicava la doble fidelitat dels republicans nacionalistes. Celebraven la República espanyola, però seguien delint-se per un règim federal on pogués encabir-se també una República catalana pròpiament dita. “Avui, al cap de dos anys, els qui som catalanistes i republicans saludem les dues Repúbliques del 14 d'abril. Estimem la República espanyola; i no oblidem la República catalana”. No l'oblidem, i ella segueix essent el nostre amor i la nostra esperança irrenunciable”¹⁹.

¹⁶ *La Humanitat*, 15.IV.1932, p. 8

¹⁷ *La Veu de Catalunya*, 15.IV.1932 (I), p. 5.

¹⁸ *La Veu de Catalunya*, 15.IV.1932 (I), p. 5.

¹⁹ A. Rovira i Virgili: “Les dues Repúbliques”, *La Humanitat*, 14.XII.1933, p. 10.

De fet, durant les festes republicanes del 1933, l'Ajuntament va inaugurar al Tibidabo un enorme baixrelleu en bronze de l'escultor Tarrach²⁰. La placa immortalitzava el moment en què Radio Barcelona havia transmès arreu la notícia de la proclamació de la República Catalana. El motiu estava representat al·legòricament per una noia jove i nua, de record miquelangesc, que enlairava un aparell de ràdio, com si fos una flama. L'escultura tenia una faïçó un xic atrevida i es mantenia dintre dels paràmetres estètics noucentistes, adobats, però, amb un cert deix cubista i una voluntat artística de palesar impetuositat, força i dinamisme. Altres monuments erigits posteriorment seguien esquemes artístics similars.

La festa de la República del 1933 va tenir una altra particularitat. El 14 d'abril es va escaure en dia de divendres sant. Xocaven poderosament dos commemoracions. A Madrid, les autoritats van decidir aplaçar la celebració de la gran desfilada militar. A Barcelona, el Govern de la Generalitat va ajornar la desfilada pel diumenge. No obstant, l'ERC va organitzar el mateix divendres una multitudinària manifestació en favor de la República. En aquells moments, el règim es trobava en un període d'incertesa. La divisió republicana, el malestar catòlic i la indignació anarquista davant la repressió de Casas Viejas feien trontollar el govern. Davant d'aquesta situació objectivament complicada, ERC va organitzar pels carrers de la ciutat un gran acte de voluntat republicana. El partit governamental a Catalunya va voler –i va aconseguir– un alè multitudinari de renovada emoció republicanista. La manifestació va ser un acte d'adhesió al règim i de reivindicació d'Esquerra. El més destacat va ser la multitudinària presència de rabassaires vinguts de tot Catalunya. Trencada la seva precària sintonia amb la CNT, ERC enfortia els seus ponts amb els camperols catalans. Aquesta sintonia desembocaria en l'aprovació de la polèmica llei de Contractes del Conreu un any després. Segons *La Humanitat*, més de 40.000 rabassaires es van manifestar junt als homes, les dones i les joventuts d'Esquerra.

El 1934, la celebració de la proclamació de la República va tenir un caire molt diferent. El panorama polític havia donat un tomb absolut. Els radicals de Lerroux, amb el suport de la dreta, ocupaven els seients blaus de les Corts. La Lliga s'havia retirat del Parlament Català i la tensió era creixent a Catalunya. “La República espanyola està malalta”²¹, escrivia Rovira i Virgili. La festa de la República d'aquell any presencià un nou costum, que esdevindria tradició normativa per anys venidors. Una gentada va atansar-se a la tomba de Macià. Voldria fixar-me, però, en la popularització i resignificació de la festa que es produí. Les festes de la República quedaren foses en unes més grans “Festes de Primavera”, amb

---

²⁰ Cfr. APB, 349, 31.III.1933, p. 16. *La Humanitat*, 16.III.1933, p. 5 i 14.IV.1933, p. 18.

²¹ A. Rovira i Virgili: “Inquietud sota la festa”, *La Humanitat*, 14.IV.1934, p. 12

diversos dies de durada i multitud d'actes festius i lúdics. Ho afavorí el fet que el govern radical havia proclamat com a festius els dies 14, 15 i 16.

L'empresari lúdic i esportiu Joaquim Gasa va proposar a l'Ajuntament un amplíssim programa de festes²². El Consistori i la Generalitat van saludar la proposta i es van comprometre a donar-li suport. Les "Festes de Primavera" del 1934 van incloure, doncs, la tradicional desfilada militar i els actes institucionals habituals. Però les activitats lúdiques de cada any es van multiplicar. Barcelona acollí un reguitzell d'esdeveniments esportius: un combat de boxa de repercussió mundial, una competició de natació i una carrera ciclista. La ciutat va presenciar també curses de braus, concerts diversos i representacions teatrals. A la Plaça de Catalunya es va celebrar una espectacular aviada de 5.000 coloms. Al palau de Montjuïc, hom va poder gaudir d'un gran concert. Va organitzar-se també al Passeig de Gràcia una gran cavalcada de carruatges disfressats i florits. Va haver-hi exhibició aèria, il·luminació de fonts, balls de sardanes i focs d'artifici. La nota més curiosa de les festes de primavera va ser la celebració del concurs de Miss Catalunya al Palau de Montjuïc. També les beutats catalanes es van apropar a la tomba de Macià per fer-li homenatge.

A més d'un gran àpat commemoratiu que va convocar a Barcelona el governant Partit Radical, la nota política més notable fou la sintonia basco-catalana visibilitzada en aquelles festes republicanes i primaverals. Diversos orfeons bascos van participar en els actes commemoratius. El moment culminat va ser la celebració d'un gran concert basco-català al Liceu i la inauguració oficial del carrer de Sabino Arana. La participació d'orfeons i polítics bascos a les festes barcelonines palesava la creixent solidaritat entre els dirigents dels dos territoris i la seva comuna oposició al govern de Madrid. L'entesa nacionalista va extremar-se a l'estiu, quan líders d'ERC van fer costat als nacionalistes bascos en la celebració d'un referèndum estatutari declarat il·legal pel govern central.

L'any 1935, malgrat la situació anormal que es vivia a Catalunya, les autoritats van voler mantenir una certa aparença de normalitat i vivor commemorativa. La cavalcada al·legòrica, artística i floral va assolir encara més espectacularitat que l'any anterior. Va celebrar-se al vespre. Sortí de la zona de l'Exposició de Montjuïc, va recórrer Plaça Espanya, la Gran Via, les Rambles, el Passeig Colom i el Paral·lel. A més de les carrosses muntades per les agrupacions professionals barcelonines, van participar en la desfilada lúdica diverses bandes musicals i centenars de persones portant torxes enceses. Va repetir-se també l'aviada de coloms a Plaça Catalunya i a la desfilada militar van participar més de 6.000 soldats. El Partit Radical va tornar a organitzar un gran convit.

---

²² Cfr. *La Humanitat*, 14.II.1934, p. 8.

Les festes de la República del 1936 van celebrar-se sota el signe de la recent victòria del front popular a Espanya i de la reinstauració de la Generalitat i l'Ajuntament presidits per ERC a Catalunya. Va caure la denominació de "les Festes de Primavera" i va tornar a imperar el concepte "les Festes de la República", que tingueren també una duració de diversos dies i van incloure concerts, festes folklòriques i esdeveniments esportius. Els diaris apunten, però, que la celebració es va viure en un clima contingut. La República passava per hores decisives. A més, avisava el regidor Francesc Carbonell, president del Comitè de les Festes de la República, les arques municipals estaven esgotades²³. El diari *La Humanitat* traspuava la tonalitat greu que havia anat adquirint la vida política espanyola i catalana i que es reflectia en la celebració d'aquell any. "En aquest cinquè aniversari hi ha la mateixa joia del primer 14 d'abril, potser amb accents més recollits i íntims", assegurava l'editorial, descrivint una "ciutadania menys alegre que el 14 d'abril, i més exigent i alliçonada"²⁴.

Voldríem acabar aquest apartat sobre les festes de la República amb un apunt sobre l'autocomprensió dels republicans catalans i espanyols que ens sembla fonamental per entendre el fracàs de la temptativa republicana i que caldrà aprofundir en altres treballs. La nostra hipòtesi és que el difícil itinerari de la República es degué, entre altres coses, a la divergència d'interpretacions en el camp republicà del que havia de ser la Revolució. Tots els republicans i diversos grups socials es van unir l'any 1931 sota la bandera de la República i la Revolució. Es van trobar tots en el mateix front, arborant banderes republicanes i revolucionàries, que els unien i cohesionaven. Un cop conquerida la República, però, van aixecar la mirada i es van donar compte que, en el fons, les banderes revolucionàries tenien colors i formes ben distintes. Començà llavors una llarga pugna per interpretar el règim i la revolució triomfants. Aquesta discrepància de fons en la definició de la República debilità enormement uns rengles que, potser, mai havien acabat d'existir com a unitat política.

El primer que cal recordar és que els republicans entenien el canvi que s'havia realitzat a Espanya com una "revolució". Les apel·lacions a la Revolució són constants en tots els sectors del republicanisme. "Jo sóc el president d'un Estat revolucionari", assegurava Macià en un discurs a Mataró el juny del 1931.²⁵ "Nosaltres venim aquí a constituir el primer Consistori republicà revolucionari"²⁶, proclamava Jaume Aiguader en la primera sessió consistorial del nou règim. El major honor de la Revolució –fins i tot el seu caràcter

---

²³ Cfr. *La Humanitat*, 12.IV.1936, p. 12.

²⁴ Editorial, "Sota les banderes d'abril", *La Humanitat*, 13.IV.1936, p. 1. El periodista Costa i Deu apuntava també a *La Veu* que "els actes commemoratius d'avui no han revestit pas, ni de lluny, l'extraordinària alegria que aquella nit memorable el poble va exterioritzar". *La Veu de Catalunya*, 15.IV.1936, p. 8.

²⁵ Cfr. F. Macià: *El president Macià en els seus textos*, op.cit., p. 48.

²⁶ Cfr. APB, 313, 14.IV.1931.

inversemblant- reia en què s'havia produït pacíficament, sense vessament de sang, gairebé festivament. L'any 1931, els diaris republicans i alguns no tant republicans s'admiraven dels fets i asseguraven que Europa se sentia impressionada. *La Veu de Catalunya* destacava com els diaris estrangers coincidien en "lloar el civisme i l'esperit democràtic dels pobles d'Espanya, que, en una votació exemplar, sense precedents en la història, ha realitzat, pacíficament, legalment, jurídicament, un canvi de règim tan transcendent"²⁷.

El canvi, però, era revolucionari, ja que volia modificar radicalment una estructura política, social i fins i tot espiritual i mental. Aquesta consciència revolucionària travessarà la República. El 1932, un grup de regidors radicals de l'Ajuntament de Barcelona proposaven obrir un concurs per al dibuix d'un quadre que simbolitzés "la República i la Revolució" i que havia de presidir els plenaris consistorials²⁸. "Continuem la Revolució si no volem perdre-la", demanava un editorial de *La Humanitat* el 1933²⁹. Fins i tot, en un agosarat article a *La Veu*, Joan Vallés i Pujals es preguntava: "sorgirà d'aquesta revolució un poble nou, guarit de tots els vicis i errors passats?"³⁰. El poeta Agustí Esclasans descrivia a les pàgines de *La Humanitat* com "el sentit revolucionari de la República espanyola és cada dia més viu i gairebé biològicament actuant. Existeix a l'Espanya actual un profundíssim esperit revolucionari". El literat explicava, però, que aquesta mentalitat revolucionària no es basava en l'aldarull, la turbulència o la pertorbació. La Revolució espanyola no havia estat com la francesa o la russa. Havia estat i havia de ser una revolució legal. Havia de ser, sobretot, una "Revolució intel·lectual", que implicava ordre enfront del desordre.

No tothom compartia, però, l'opinió d'Esclasans. Potser aquí es fundava, precisament, la gran inestabilitat del règim republicà i revolucionari. Hi havia, almenys, tantes interpretacions de la República i de la Revolució com partits polítics. En un míting a Barcelona, Azaña descrivia perfectament la divergència de fons entre els sectors que havien impulsat el nou règim. "¿Qué ha sido la República para los españoles? Yo estimo que la República del año 31 no estaba definida de igual modo en el ánimo de todos los que la votaron. Para muchos, la República no tenía que hacer sino barrer la estructura exterior de la monarquía; para otros, entre los que me cuento, la República, además de hacer esto, que era lo menos que podía hacer, era un instrumentos, debía ser un instrumento de operación revolucionario hasta los más profundos senos de la sociedad española"³¹.

²⁷ Editorial, "El títol més noble", *La Veu de Catalunya*, 28.IV.1931, p. 1.

²⁸ Cfr. APB, 338, 14.X.1932.

²⁹ Editorial, "Continuem la Revolució si no volem perdre-la", *La Humanitat*, 3.VIII.1933.

³⁰ J. Vallés i Pujals: "Concepte general", *La Veu de Catalunya*, 26.IV.1931, p. 1.

³¹ Discurs d'Azaña a la plaça monumental de Barcelona, cfr. *La Humanitat*, 1.IX.1934, p. 4.

Des d'alguns sectors del centre-dreta s'argumentava, per exemple, que la transformació del 1931 havia tingut un caire més aviat conservador. Després, les esquerres s'havien apoderat d'una revolució que no havien fet només elles. Mariano Márfil, articulista del *Diario de Barcelona*, explicava, citant a Marcelino Domingo, que els principals impulsors del republicanisme entre les classes mitjanes havien estat personatges moderats i, fins i tot, dretistes com Alcalá Zamora. "La República del 14 de abril era, por consiguiente, una República conservadora y burguesa"³². Així, hom sostenia que amb la victòria dretana l'any 1933, Espanya no renunciava a la República, sinó que apostava per la seva forma originària, truncada amb la crema de convents i la sortida del govern dels ministres catòlics. El comte de Romanones, antic ministre reial, declarava a *La Humanitat* que ell, com la majoria d'espanyols, havia imaginat "una república de tipus francès"³³, és a dir, endreçada i burgesa.

Les interpretacions de la Revolució eren també distintes a l'esquerra. És evident que en aquestes poques línies no podem exposar-les amb profunditat, i per això no pretenem fer-ho. Renuncio en aquest treball a presentar, per exemple, la diferència entre el format liberal amb tendències socialitzants que Azaña volia imprimir a la Revolució i l'aspiració marxista que impregnava el sentit revolucionari d'una franja important del PSOE. Els anarquistes, al seu torn, es mostraven profundament desencantats davant d'una revolució que consideraven traïdora, liberal i burgesa. Des del seu punt de vista, el nou règim havia caigut novament en mans de professionals de la política, intrigants i temorencs³⁴. Pocs dies després de l'adveniment de la República, *Solidaridad Obrera* acusava el govern republicà de tebi i burgés. "El actual gobierno ha dejado de ser ya un gobierno revolucionario para convertirse en uno de los tantos gobiernos liberales de la monarquía, encargado de mantener el orden, asegurar su propiedad a los ladrones que la han robado al pueblo y defender la religión y el Espíritu Santo"³⁵. Només la CNT, repetien, podia encapçalar una veritable revolució, que passava per la implantació immediata del comunisme llibertari. "La revolución será anarquista o no será tal revolución", concloïa un articulista del diari anarcosindicalista³⁶.

Hi havia, finalment, els qui negaven caràcter revolucionari al tomb polític del 14 d'abril. Aquesta era, precisament, la interpretació majoritària des de la Lliga. Ells s'havien oposat sempre a la Revolució i havien estat partidaris de "l'evolució". Per això, celebraven que la República hagués arribat sense esclats revolucionaris, xocs de classe o intervencions militars. "A Espanya canvià un règim, sense revolució en el moment del traspàs", sostenia un

---

³² Cfr. *Diario de Barcelona*, 4.XI.1934, p. 3.

³³ Cfr. *La Humanitat*, 12.IV.1933, p. 8.

³⁴ Cfr. "España, defraudada", *Solidaridad Obrera*, 15.IX.1931, p. 10

³⁵ "La blandura es traición", *Solidaridad Obrera*, 12.V.1931, p. 1.

³⁶ J. Merino: "¿Cómo será nuestra revolución", *Solidaridad Obrera*, 15.VIII.1933, p. 2.

editorial de *La Veu*.³⁷ Des del diari catalanista conservador s'insistia en què la República no havia arribat a través d'una convulsió revolucionària, i això havia desencisat i descol·locat enormement les esquerres, que havien vinculat les nocions de República i Revolució. Per al diari conservador, els republicans esquerrans “obliden massa sovint que els pobles hispànics, que el 15 de desembre de 1930 rebutjaren la revolució, es decidiren el 12 d'abril de 1931 per la República”³⁸. Els republicans haurien sofert un “desencís en veure que s'esvaïa tot el seu misticisme revolucionari” i havien convertit “una pacífica i democràtica transmissió de poders” en una “revolució inexistent”³⁹.

b) El 14 d'abril i l'hermenèutica de la República

Si volem comprendre la inestabilitat del període estudiat i esclarir els motius de la seva fallida, hem de parar molta atenció a aquesta diglòssia en el si del republicanisme, hem d'estudiar amb deteniment els diferents sentits que tenia la paraula “revolució” en cada un dels partits polítics. El mínim comú denominador que unia els partits republicans no fou suficient per contenir les esquerres doctrinals i estratègiques que s'estengueren per l'edifici republicà i que van acabar facilitant el seu enderrocament. El republicanisme no només estava dividit al voltant de la idea de Revolució. Divergia també sobre el significat que tenia i havia d'aconseguir la República. Aquesta discrepància semàntica fou una de les les aluminosis principals de la nova estructura política. El problema reia en que el basament comú sobre el qual s'aixecava el republicanisme era més nominal que substancial. En un moment d'expansió, el fonament nominal era suficient. Però quan arribà l'hora de consolidar la nova construcció i d'acarar alguns terratrèmols, l'heterogeneïtat substancial de la base va revelar la fragilitat del conjunt. La noció de República havia estat més un trampolí que un carreu.

El 14 d'abril havia esdevingut un lloc de memòria plaent, potser una mica estilitzat pel pas del temps i pel seu ineludible contrast amb les turbulències habituals dels anys següents. “Jornadas inolvidables las que vivimos en Barcelona aquellos días. Horas de sentimiento franco y generoso, de alegría y confianza”, recordaria anys més tard Pi i Sunyer⁴⁰. Pocs mesos abans de l'esclat de la guerra civil, el prevere Carles Cardó descrivia també aquell

---

³⁷ “República i Revolució”, *La Veu de Catalunya*, 17.V.1931, p. 1.

³⁸ Editorial, “El segon aniversari”, *La Veu de Catalunya*, 15.IV.1933, p. 1.

³⁹ “A l'any tercer de la República”, *La Veu de Catalunya*, 14.IV.1934, p. 13.

⁴⁰ Carles Pi i Sunyer: *La República y la Guerra. Memorias de un político catalán*. México, 1975, p. 35.

“gest civilíssim amb què es va verificar el canvi de règim, exemple a tot el món de serenitat, de funcionament sobirà de la raó, d'exclusió de passions i de violència”⁴¹. L'evocació enaltidora d'aquella diada transformadora, gairebé mítica en el record dels ciutadans, oferia, però, una doble lectura. Per una banda, encoratjava els republicans, els feia present el sentit i el valor de la seva empresa. Revifava l'entusiasme i l'amor per la República. Per altra banda, però, el record d'aquells dies de metamorfosi nacional fraternal i pacífica, despertava en tots els sectors socials una explícita o implícita melangia comparativa. Cada 14 d'abril, la República se situava davant de si mateixa, s'emmirallava en aquella data originària i virginal. De la comparació, no en sortia gaire afavorida.

“Què s'ha fet de tots aquells entusiasmes?”, es preguntava Joaquim Pellicena a *La Ven de Catalunya* cinc anys més tard. No era una pregunta infreqüent. El record d'aquells dies acolorits servia per accentuar les tonalitats fosques que prenien alguns àmbits de la vida republicana. “Els documents dels primers dies de la República –explicava Manuel Brunet– són la imatge d'un poble feliç. La República viu en plena Arcàdia fins el dia 11 de maig. (...) A partir d'aquest període comencen les desfilades de morts i ferits”⁴². El 14 d'abril era un jorn d'alegria republicana, però també un dia de revisió, d'examen. Els diaris en tenien consciència. Cada 14 d'abril, el periodistes i els polítics prenien el pols a la República, i n'extreien les seves conclusions. Brunet apuntava que l'aniversari republicà era una bona oportunitat per fer “examen de consciència”. Els editorials i comentaris dels diaris als voltants del 14 d'abril ens permeten observar l'evolució del règim i, sobretot, seguir la lectura interpretativa que en feien els seus protagonistes. Al cap i a la fi, les reflexions escrites del 14 d'abril són un intent contemporani de resoldre aquella pregunta decisiva que ha ocupat el treball de tants historiadors posteriors: per què el naufragi d'un règim sorgit entre un gran entusiasme? Una pregunta que s'anaven fent els propis protagonistes i que Lerroix es feia amb tons dramàtics, ja començada la Guerra Civil: “Y me pregunto, como debe preguntarse el mundo entero, asombrado y lleno de horror ante el espectáculo que ofrece nuestro país, ¿qué ha pasado en el alma popular para que en el breve espacio de cinco años todo ese esplendor espiritual haya desaparecido y los caballeros de ayer se hayan convertido en los rufianes de hoy y los hermanos en verdugos de sus hermanos?”⁴³

Lògicament, no podem donar resposta aquí a aquestes preguntes. No serien ni tan sols objecte d'una tesi *per se*, sinó d'una vida d'investigació. El que ens interessa més aviat en les properes pàgines és mostrar alguns traços dels retrats que els protagonistes de l'època feien

---

⁴¹ Carles Cardó: “L'aniversari de la República”, *La Ven de Catalunya*, 17.IV.1936, p. 11.

⁴² Manuel Brunet: “Un àlbum tràgic”, *La Ven de Catalunya*, 20.XII.1933, p. 1.

⁴³ A. Lerroix: *La pequeña historia de España (1930-1936)*. Akron, León, 2009, p. 28.

de si mateixos i de la seva tasca cada 14 d'abril. Presenten només un esborrany esquemàtic. Queda per treballs posteriors presentar el quadro amb més detall. Podem constatar, abans de cap altra cosa, que cada 14 d'abril, els diaris expressaven un cert desencís amb la marxa de la República. Així succeïa a *La Veu*. El 1933, després de recordar un altre cop els moments idíl·lics de la proclamació del règim, Manuel Brunet es planyia que “el vell esperit de guerra civil es menja la República”⁴⁴. Lamentava que la República s’hagués destacat pels atacs als drets individuals i pel seu caràcter repressiu, per la seva política anticlerical i per la transgressió de la propietat privada. Dos anys més tard, Joaquim Pellicena assegurava sentir “melangia” en mirar enrere i comparar l’esplendor dels primers temps amb el caràcter sectari i demagògic de les esquerres. “No saberen guanyar el 28 de juny de 1931. No saberen perdre el 19 de novembre de 1933”. “Parlen encara de l’esperit de la República del 14 d’abril. Però ells són els primers que el traïren, perquè l’esperit de la República del 14 d’abril o no era res, o era l’esperit de civilitat, de democràcia, de convivència jurídica que representaven les eleccions del 12”⁴⁵.

El reconeixement del desgast de la República no provenia només de les fileres conservadores. També *La Humanitat* consignava un cert desencantament entre la població. L’any 1932 reconeixia: “Un any de República! Potser quan no la teníem, ens l’estimàvem més que l’estimem ara”⁴⁶. Un any després, l’articulista J.M. Francés exhortava els republicans a “barrar el pas al nostre propi fatig, a la nostra humana inclinació al descontent i a la protesta. Donem temps al temps”⁴⁷. Aquesta tendència crítica s’accentuà, lògicament, l’any 1935, quan l’aniversari de la República s’escaigué sota un govern radical-cedista i amb els líders esquerrans empresonats. El “balanç” que feia el catedràtic i líder republicà Humbert Torres era desanimant. Apuntava clarament “el desencís de les masses treballadores pel nou règim, per l’adveniment del qual tan abnegadament treballaren” i “la gran desil·lusió de Catalunya”. Es preguntava obertament: “dies venturosos, què us heu fet?”⁴⁸.

És clar que no tot eren planys. *La Humanitat* procurava aixecar els ànims i subratllar les millores que el país i els ciutadans havien viscut. Una forma normal de fer-ho era rememorant els temps de la Monarquia i de la Dictadura. El mateix J.M. Francés recomanava als seus correligionaris, davant la temptació del desànim, emmirallar-se i comparar “on érem i on som d’ençà que el despotisme coronat va ésser llençat al fossar comú”. Lluís Companys resumia en poques paraules les consecucions republicanes: “totes les principals

⁴⁴ Manuel Brunet: “Dos anys més tard”, *La Veu de Catalunya*, 14.IV.1933.

⁴⁵ J. Pellicena: “Ara fa quatre anys”, *La Veu de Catalunya*, 14.IV.1935, p. 12

⁴⁶ Editorial, “En l’aniversari de la República”, *La Humanitat*, 13.IV.1932.

⁴⁷ J.M. Francés: “Al cap de dos anys”, *La Humanitat*, 14.IV.1933.

⁴⁸ Humbert Torres: “Balanç”, *La Humanitat*, 14.IV.1935, p. 12.

tares de la política espanyola, o sigui el clericalisme, el militarisme i el centralisme, han estat atacats en els seus fonaments”⁴⁹. Calia insistir en la tasca feta. L’any 1932, per exemple, els articulistes del diari republicà nacionalista insistien en el desballestament del sistema clerical. Bertran de Quintana, regidor d’ERC, aplaudia el canvi en l’ambient espiritual del país. Havia passat aquella Espanya “impregnada tràgicament, tenebrosament d’esperit medieval”. “L’església ha estat reduïda als seus límits i foragitada de les esferes civils”. Per això, “no hi pot haver un sol home que senti amor per la llibertat i el progrés que no accepti plenament la bonesa del fruit republicà”⁵⁰. Lògicament, també s’exalçava el recobriment sobirà de Catalunya. Per a Agustí Esclasans, la conseqüència més important de la República era la plena catalanització del Principat, el triomf i la difusió definitiva del catalanisme⁵¹.

En certs àmbits esquerrans, s’argumentava que el principal problema del nou règim havia estat no tallar amb suficient contundència els lligams amb la Monarquia. És a dir, no haver anul·lat del tot l’enemic polític i social. En aquesta línia, en el seu tenor més radical, s’expressava el periodista Lluís Capdevila, que es lamentava de no haver decapitat el Borbó. Companys, més mesurat, denunciava també que havia mancat un esquerrisme nítid en les polítiques governamentals⁵². El que calia fer, com argumentava l’editorial de *La Humanitat* del 15 d’abril del 1932, era intensificar la tendència esquerrana. “La República ha de reforçar el seu sentit d’esquerra. Les complaences amb les dretes no li portaran cap benefici ni li donaran major estabilitat ni seguretat de vida, sinó tot el contrari”⁵³.

En l’aniversari de la República, *La Humanitat* maldava també per entroncar el nou règim en una llarga tradició de lluita, que li donés consistència i valor. Alguns articles semblaven voler corroborar aquella afirmació d’Eugeni d’Ors, feta des d’una altra ribera ideològica enllà el 1910: “tota Revolució així vol dir: una tradició vindicada”⁵⁴. El dirigent barceloní d’ERC Ernest Ventós recordava que la República havia estat la “consagració” d’un llarg combat republicanista i catalanista⁵⁵. Lluís Capdevila refusava la idea comuna que la República havia arribat sense vessament de sang i recordava els assassinats de Layret i Seguí, l’afusellament de Ferrer i Guàrdia i dels militars Fermín Galán i García Hernández. Esmentava també la sang obrera vessada a les guerres colonials i a l’època del pistolisme

⁴⁹ Lluís Companys: “Comentaris en el segon aniversari de la República”, *La Humanitat*, 14.IV.1933, p. 18.

⁵⁰ Josep Bertran de Quintana: “Realitats històriques”, *La Humanitat*, 13.IV.1932, p. 12. En la mateixa línia, Editorial, “En l’aniversari de la República”, *La Humanitat*, 13.IV.1932, p. 1.

⁵¹ A. Esclasans: “L’obra”, *La Humanitat*, 14.IV.1933, p. 9.

⁵² Cfr. Lluís Companys: “Comentaris en el segon aniversari de la República”, *La Humanitat*, 14.IV.1933, p. 18

⁵³ Editorial, “En començar el segon any”, *La Humanitat*, 15.IV.1932, p. 2.

⁵⁴ E. d’Ors: “De les veres revolucions”, Glossa del 14.V.1910. Cfr. E. d’Ors: *Glosari*. Ed. 62, 1992, p. 119.

⁵⁵ Cfr. Ernest Ventós: “Consagració”, *La Humanitat*, 13.IV.1932, p. 6.

barceloní. I rematava: “tota aquella sang, totes aquelles llàgrimes, tots aquells sofriments, infantaren la República”⁵⁶.

Les circumstàncies en què es va celebrar la diada de la República el 1934 són prou conegudes i les hem tractades abundantament en aquest treball. “Res ni ningú no prevaldrà contra la pàtria autònoma de Catalunya, governada i ordenada per les esquerres, més orgullosa que mai de saber-se baluard del règim”. Amb aquest gran titular obria *La Humanitat* el 14 d’abril del 1934, resumint tot un estat d’ànims, un clima polític i un posicionament. Un any més tard, amb els radicals i la CEDA al govern central, el periodista conservador Manuel Brunet no es mostrava tampoc especialment optimista i positiu. Des de les pàgines de *La Veu*, calibrava els quatre anys de República i conclouïa que “un balanç exacte donaria més dies luctuosos que no d’alegria”. Feia esment de les violències patides al país, però el més interessant de l’article consistia en que s’atrevia a assenyalar la data en què la República s’esguerrà. Com altres autors, apuntava a l’11 de maig del 1931, quan van ser incendiats diversos convents madrilenys. “El govern no va saber imposar la seva autoritat, i des d’aquell dia, el gabinet Azaña, que és el més autoritari que hem tingut, va perdre el control de l’ordre públic. (...) Aquell 11 de maig iniciava un període de guerra civil”⁵⁷.

Aquell mateix any de 1935, amb Catalunya sota tutela governativa, *La Humanitat* albirava en la llunyania el primer 14 d’abril. Havien passat només quatre anys des de la proclamació de la República. N’havien succeït, però, tantes, de coses! Havien estat uns anys apassionats, d’una contracció o densitat històrica difícilment repetibles. “Les fotografies d’aquells anys semblen, avui, velles, d’una història llunyana”, confessava l’editorial del diari, com si aquells quatre anys haguessin estat molts més⁵⁸. El periòdic republicà reconeixia que l’aniversari era trist i greu i diversos articles de *La Humanitat* impel·lien els militants a treure lliçons dels fets esdevinguts. Sobretot, es reclamava unitat i disciplina. El mateix 14 d’abril, ERC feia públic un document a través del qual es constituïa una Comissió Executiva transitòria, encarregada de dirigir el partit fins a l’alliberament dels dirigents empresonats. Presidia la Comissió Pi i Sunyer, que reclamava seriositat, disciplina i unitat. “Unitat, unitat, unitat”, reclamava un editorial del periòdic oficial del partit⁵⁹. El 14 d’abril d’aquell any caigué en diumenge de rams, festivitat que obria la Setmana Santa, els dies en què els catòlics commemoraven la passió, mort i resurrecció de Jesucrist. Prenent aquest motiu, el socialista Gabriel Alomar explicava als republicans esquerrans que també ells estaven vivint

⁵⁶ Lluís Capdevila: “La sang de la República”, *La Humanitat*, 14.IV.1933, p. 3

⁵⁷ M. Brunet: “Quatre anys de República”, *La Veu de Catalunya*, 14.IV.1935, p. 1.

⁵⁸ Editorial, “Quart aniversari”, *La Humanitat*, 14.IV.1935, p. 1

⁵⁹ Editorial, “Es repren el camí”, *La Humanitat*, 15.IV.1935, p. 1.

un temps de passió, però s'ataüllava propera la resurrecció⁶⁰. La resurrecció, al cap i a la fi, de “la República del 14 d'abril”, com se l'anomenava des de les esquerres per diferenciar-la de la República que presidien els radicals i les dretes.

Aquesta distinció entre dues repúbliques, o entre una república genuïna i una altra bastarda i desvirtuada, ens porta a un altre tema cabdal per comprendre la Segona República espanyola. Abans hem tractat les diferències interpretatives al voltant de la “Revolució”. La distinta hermenèutica de “la Revolució” provocava ritmes i orientacions desiguals en el si del republicanisme espanyol, cosa que dificultava notablement l'avenç i la consolidació del règim. Ara ens aturarem a considerar les distintes tonalitats semàntiques que la paraula República tenia als anys trenta. No podem comprendre l'actitud i les decisions dels diversos sectors polítics espanyols i catalans sense tenir en compte l'univers significatiu amb què cada un dels grups socials amarava la categoria central del període, la “República”. Per a cada partit polític, la paraula generava un univers imaginari i significatiu diferent. Les semàntiques de la República condicionen, en bona mesura, la història del període. En alguns moments particulars, la vida política espanyola és fonamentalment un combat per la interpretació del nou règim.

Voldríem avançar amb claredat una hipòtesi que procurarem justificar a les pàgines següents. Durant els anys trenta van oposar-se dues maneres d'entendre la República. Alguns l'entenien com una *forma* de govern. Una forma neutra, definida precisament per la seva absència de contingut apriorístic. La coloració o contingut d'aquesta forma depenia de la voluntat dels electors. La forma republicana podia adoptar, així, diversos perfils, i delinear-se com a conservadora o com a progressista. Altres, en canvi, no consideraven la República una forma política completament modelable i flexible. La República espanyola era filla legítima d'una tradició política amb una orientació ideològica molt concreta. En aquest marc històric, la República no era una simple forma de govern, sinó que era o havia de ser sobretot un *contingut* ideològic. República havia estat sinònim d'un projecte polític definit, liberal, esquerrà, proper a l'obrerisme. Havia de mantenir en el futur aquesta identitat. Hi havia alguns principis que semblaven consubstancials a la República. Eren condicions apriorístiques, continguts bàsics innegociables del nou règim. La República a Espanya era i havia de ser un sistema de govern al qual anaven lligats inevitablement una sèrie de valors com el laïcisme o la distribució social de la riquesa. La República tenia una coloració ideològica connatural, era inseparable d'un paradigma d'acció política determinat.

---

⁶⁰ Gabriel Alomar: “El sentit mític del 14 d'abril”, *La Humanitat*, 14.IV.1935, p. 1.

De forma anàloga a com la Lliga pretenia insistentment apropiar-se del catalanisme, els republicans esquerrans tendien sistemàticament a apropiar-se de la República i a considerar-la una forma de govern que venia informada per un contingut propi i irrenunciable. No era concebible la forma republicana sense el contingut liberal, esquerrà i socialitzant. Així doncs, el lliure joc de la sobirania popular estava emmarcat pels principis teòrics de la tradició republicana. Es tractava, doncs, d'una República condicional. Els seus promotors li havien posat un límit d'autoprotecció: la sobirania popular no podia elegir aquells que pretenien precisament desmantellar el sistema democràtic, liberal i socialitzant.

Aquesta consciència latent que tenien les esquerres republicanes espanyoles i catalanes es va manifestar objectivament a partir de la victòria de les dretes el novembre del 1933. Els republicans esquerristes es mostraven espantats davant del triomf d'aquells que podien acabar desarticulant el règim. La democràcia republicana assenyalava uns límits. Els líders republicans no acceptaven que la sobirania popular pogués apostatar del sistema republicà. La democràcia republicana no admetia la possibilitat de la seva lliure negació. Era una notable contradicció *in terminis*, que només s'explica si tenim en compte que, en el fons, els republicans espanyols no consideraven la república únicament com una *forma* política neutra, de lliure autodeterminació ciutadana, sinó com un *contingut* determinat, basament i marc inviolable d'un nou ordre social. Les esquerres acusaven les dretes accidentalistes d'ésser monàrquics vergonyants, i d'haver-se infiltrat en les institucions republicanes amb la voluntat de destruir-les. Cal recordar que, a Alemanya, Hitler acabava de fer-se amb el poder a través del sufragi i a Àustria les dretes s'havien servit de la democràcia per instituir un règim corporativista. A la dreta espanyola hi havia també un important corrent corporativista i partidari d'un estat més orgànic. L'acusació de les esquerres no era, per tant, del tot descabellada. Un cop les dretes accidentalistes com el partit Agrari de Martínez de Velasco o la CEDA de Gil Robles van fer oberta confessió republicana, van ser acusades d'heretges del veritable esperit republicà. Van ser titlades de fals republicanisme. Així ho explicava Rovira i Virgili als envolts del 14 d'abril del 1936, resumint en una frase el que venim exposant: "Els adversaris subsisteixen. Una bona part han fet veure que es situaven dins el clos legal de la República, i així havien pogut entrar al Poder. Per compte d'enderrocar la República, la buidaven del seu contingut"⁶¹.

No era la primera vegada que hom podia llegir arguments semblants a les pàgines de *La Humanitat*. Ferran Valera escrivia a l'estiu del 1934 un article molt clar en la mateixa línia. "La República ha d'ésser republicana", assegurava. Això comportava el respecte a "certs postulats essencials de la República", entre els quals enumerava "la democràcia, la llibertat,

---

⁶¹ A. Rovira i Virgili: "El lustre republicà", *La Humanitat*, 13.IV.1936, p. 1.

el laïcisme, el poder civil únic, l'evolució vers la justícia social i la protecció moral i material dispensada a les classes treballadores”⁶². L'articulista assegurava que preferia no tenir República a tenir-ne una falsejada. “Al menys que no ens deshonrin el nostre ideal”, conclouïa. Durant anys, les esquerres havien lluitat soles per la república. Els era llastimós i gairebé inconcebible que altres governessin la “seva” República amb paradigmes polítics totalment oposats a aquells amb els quals la tradició republicana havia dibuixat l'ideal del nou règim. El govern de centre-dreta trencava moltes de les connotacions semàntiques amb què l'esquerra republicana espanyola i catalana l'havia concebut. Lluís Companys proclamava amb nitidesa aquestes idees des del penal de Puerto Santa María, a finals del 1935: “Se aproxima la reconquesta de la República, que no es tan sólo una etiqueta, sino un contenido vital, y que tiene sus hombres, su historia, sus mártires, su bandera, sus afanes de progreso y de justicia, de superación y de avance, o sea todo lo que odian y persiguen quienes se apoderaron de ella”⁶³.

El mateix Companys reiterà idees semblants en la seva defensa davant del tribunal que el jutjava per la insurrecció del 6 d'octubre. Afirmà literalment que “el mòbil que determinà els nostres actes no fou altre que la defensa de les institucions republicanes i del seu contingut i la llibertat de Catalunya consignada en la Constitució de l'Estat”⁶⁴. Els republicans esquerrans sostenia que altres s'havien disfressat estratègicament de republicans, havien entrat al castell de la República i l'havien assaltat des de dintre, l'havien buidada del contingut que la feia valuosa i alliberadora. En comentar les Corts sorgides de les eleccions del 1933, el periodista Alard Prats assegurava des de Madrid per a *La Humanitat*, que “porten dintre la negació de la República i de les seves essències”⁶⁵. Per això, a partir de llavors es començà a parlar del “rescat” de la República. Calia alliberar-la d'aquells que la tenien segrestada i alienada –es deïa. El 1936 fou anomenat l'any de “la reconquesta”⁶⁶.

Des de la dreta, també a Catalunya, es va acusar sistemàticament l'esquerra de pretendre patrimonialitzar la República. Trobem judicis d'aquest tenor a *La Veu de Catalunya* des dels primers fins als darrers dies del règim. El diari i els dirigents regionalistes van demanar reiteradament una comprensió neutra i oberta de la República. No havien impulsat el règim, però ara no volien quedar fora de les seves oportunitats. Al maig del 1931, *La Veu* advertia que el nou règim “ha d'ésser no la República de les dretes o la República de les

⁶² Ferran Valera: “República republicana”, *La Humanitat*, 22.VII.1934, p. 12.

⁶³ Lluís Companys: “Camí del desenllaç”, *La Humanitat*, 8.XII.1935, p. 1.

⁶⁴ Cfr. *La Humanitat*, 1.VI.1935, p. 1.

⁶⁵ Alard Prats: “La provocació de la guerra civil”, *La Humanitat*, 9.III.1934, p. 8.

⁶⁶ Cfr. Editorial, “La reconquesta”, *La Humanitat*, 18.II.1936, p. 1; A. Rovira i Virgili: “L'any de la reconquesta” [sic], *La Humanitat*, 1.I.1936, p. 1.

esquerres, sinó la República de tots. Vol dir això que la República ha d'ésser, en cada moment de la seva història, allò que vulguin que sigui els espanyols”⁶⁷. El primer 14 d'abril, *La Veu* repetia el seu posicionament: “Per a consolidar la República, cal que la República deixi d'ésser un partit, per a convertir-se definitivament en un règim, en un règim de democràcia i llibertat per a tots els ciutadans espanyols i per a tots els pobles hispànics”⁶⁸.

A l'abril del 1936, quatre anys més tard, Manuel Brunet reflexionava sobre el convuls període republicà que el país havia viscut. El seu balanç era negatiu. La culpa, però, no era del règim. La República, recordava Brunet, no era més que un sistema neutre de joc. “Convindria que en examinar la història d'aquests cinc anys no donéssim la culpa de tot a la República, que de fet és una senyora desconeguda que té un bust als centres oficials. (...) Sobre si la dama és esquerrana o dretana, laica o antilaica, en realitat no en sabem res”⁶⁹. El problema residia, segons interpretació habitual a *La Veu*, en que les esquerres s'havien apropiat d'aquest bust, en que estaven convençudes que l'única veu vàlida que expressava el seu esperit era esquerrana. L'argument era constant a través dels anys. El 1933, es podia llegir en un editorial del diari: “El règim són ells, i ningú més sinó ells. Així, si ells perden, el règim perilla. (...) Voldrien monopolitzar la República, identificar el règim amb ells mateixos, com tots els feixismes i totes les autocràcies”⁷⁰. “I és que les esquerres tenen –podem llegir l'any 1934-, com deia Francesc Cambó, un concepte patrimonial de la República. Creuen que la República són elles i que fora d'elles no hi ha República possible. I són elles, les esquerres, les que, amb llur sectarisme i llur demagògia, han posat en perill la República”⁷¹.

La narrativa argumental dels catalanistes conservadors continuava. Segons el periodista i dirigent polític de la Lliga, Joaquim Pellicena, les esquerres havien traït la voluntat del poble. A partir del 10 de maig del 1931, havien deixat que els prejudicis sectaris dominessin la vida política, en contra de la voluntat majoritària dels seus electors. “Així, la majoria parlamentària s'atribuïa gratuïtament un sentit laic, sectari i socialitzant que no tenia la conjunció republicanosocialista en el conjunt dels seus programes i de les seves propagandes electorals”⁷². Pensem que aquest punt de vista és interessant i té part de raó, però també un flanc dèbil. I és que setmanes després del 10 de maig hi hagueren eleccions parlamentàries, i les forces esquerranes triomfaren indubtablement. Per la seva banda, V. Canals s'esplaiava, a finals de l'estiu del 33, sobre el creixent descontent que la República produïa en amplis

⁶⁷ Editorial, “Com ha d'ésser la República”, *La Veu de Catalunya*, 20.V.1931, p. 1.

⁶⁸ Editorial, “L'aniversari de la República”, *La Veu de Catalunya*, 14.IV.1932, p. 1

⁶⁹ Manuel Brunet: “Cinc anys de República”, *La Veu de Catalunya*, 12.IV.1936, p. 11.

⁷⁰ Editorial, “El tòpic esquerrista”, *La Veu de Catalunya*, 19.X.1933, p. 1.

⁷¹ Editorial, “Les esquerres i la República”, *La Veu de Catalunya*, 26.I.1934, p. 1.

⁷² J. Pellicena: “I què n'heu fet, volsatres, de la República”, *La Veu de Catalunya*, 14.IX.1933, p. 1.

sectors de la societat espanyola i catalana. Ho atribuïa a que les classes governants, d'esquerra demagògica, s'havien apropiat del règim, excloent-hi bona part del país (especialment l'opinió catòlica) i debilitant així la pròpia estabilitat de la República⁷³.

Des de posicionaments anarquistes, l'hermenèutica de la República era completament oposada a la d'uns i altres. Hem pogut anotar ja el ràpid trencament de l'edil·li anarquista amb la República. Aviat, la CNT, mediatitzada pels seus elements més extrems, va proclamar la subversió contra el nou règim, que seguia considerant liberal, burgès, repressor i traïdor dels obrers. El 14 d'abril del 1933, el diari anarquista barceloní bescantava la República per haver constituït un sistema d'enxufats i privilegiats. No podia ser d'altra manera en un sistema polític, on subsistien encara les jerarquies i les dominacions. El 14 d'abril hi havia poc a celebrar. Més aviat era moment de fer memòria i d'honorar amb indignació revolucionària els màrtirs de l'ideal. *Solidaridad* mantenia el seu llenguatge vivíssim, punyent i descarnat. “Aniversario... La República ha vivido dos años. Y vive. ¿Con el agua al cuello? No. Con la sangre al cuello. Sangre que la ahoga (...) La burguesía conmemora. Nosotros recordamos. Recordamos a los caídos en la lucha”⁷⁴.

Voldríem acabar aquest capítol, però, esmentat una interpretació tragicocòmica de la República que trobem a *Solidaridad*. És interessant literàriament pel seu sarcasme, i políticament perquè denota el total allunyament afectiu entre el republicanisme i les elits anarquistes, almenys a finals del 1932 i durant tot el 1933. Tanmateix, ens interessa especialment aquest article perquè llegeix la història de la República des d'una perspectiva dramaturgic, i pensem que el prisma teatral i les seves categories són especialment adients per comprendre la Segona República. Així ho consideraven també els seus contemporanis, com Alejandro Lerroux o Carles Pi i Sunyer⁷⁵. La república va ser el règim del gest i del

⁷³ Cfr. V. Canals: “Desprestigiant la República”, *La Veu de Catalunya*, 17.IX.1933, p. 10.

⁷⁴ Editorial, “Dos años de República”, *Solidaridad Obrera*, 14.IV.1933, p. 1.

⁷⁵ En les seves memòries, Lerroux divideix el seu record del període republicà en tres grans blocs, que es corresponen a tres franges temporals successives: “Pequeñas comedias”, “Pequeños dramas” i “Pequeñas tragedias”. Aquesta triada de records va introduïda per un capítol primer titulat “Pequeños antecedentes” i es tanca amb el capítol “La catástrofe”. (Cfr. A. Lerroux: *La pequeña historia de España, 1930-1936*, Akron, Madrid, 2009).

També Pi i Sunyer recordaria la seva etapa d'alcalde com si es tractés d'una obra de teatre: “Lo que da mayor interés a la vida municipal es la intensidad, el colorido, la vibración que toma. (...) Dentro de este marco es interesante recordar la escena y los actores, las manifestaciones de una innata aptitud creadora, o tan sólo la ambición personal o la vanidad ingenua. Es un cuadro vivo, una parada de múltiples colores, una película cambiante, una visión caleidoscópica. (...) La escena no puede tener un decorado más noble. La Casa de la Ciutat, con la discreta fachada principal de estilo neoclásico que da a la Plaza de Sant Jaume, guarda todavía la tradición medieval. (...) ¡Cuántas cosas pasaron en aquel lugar céntrico! Con frecuencia cambió de nombre al azar de los acontecimientos políticos: Plaza de la Constitución, Plaza de la República, como ahora se llamaba. Por las calles que en ella desembocan vinieron las manifestaciones públicas, de alegría o de protesta, entusiastas o combativas. (...) Por encima de la gente se sucedieron los colores flamantes de las banderas y los gritos de fe, de pasión. La Plaza de Sant Jaume, integrada al marco de la vida del Municipio, ha sido el principal escenario de la historia de la Barcelona moderna. De los actores, de los personajes que se movían en la escena municipal

discurs. És difícil no veure-la com una obra dramaturgicà trágica, on van posar-se en joc totes les passions humanes i els millors recursos retòrics. La República va ser una obra de teatre de nivell. La seva qualitat literària és indiscutible. La trobem, per començar, en les sessions de les Corts i en els discursos parlamentaris. En una societat de masses, necessitada de paraules contundents i gestos expressius, els polítics actuaven constantment. Què era el míting, sinó una actuació multitudinària? Era l'època de les escenografies polítiques imponents a tot Europa. La cultura política a Espanya era escassa. Per sol·licitar l'atenció de les masses i per mobilitzar-les, era necessari el verb agosarat i les proclames abrandades. Es tractava d'un cercle viciós. Per arribar a unes masses amb escassa cultura política, calia escoriar i radicalitzar els verbs. Això provocava, però, que aquestes masses s'inflamessin i reclamessin cada cop soflames més atrevides. Els polítics no havien només d'actuar constantment. Sovint, havien de sobreactuar.

Això no vol dir que mentessin necessàriament. Al revés. Alguns creien fermament en el seu paper. La postmodernitat no havia relativitzat encara el món. El teatre polític no anava de broma. S'hi jugaven els interessos, els ideals, la fam, la religió, l'explotació, la pàtria. Conceptes que potser avui han quedat mitigats pel relativisme imperant, per l'experiència del perill de les ideologies omniabarcants i impositives, pel gaudi d'un bàsic estat del benestar. Llavors, però, eren categories absolutes, que bé justificaven una bona interpretació, una heroica actuació, disposada, fins i tot, a donar la vida i a prendre-la. I és que no eren només categories polítiques, eren realitats supremes i existencials a l'estómac, al cor i al cap dels ciutadans. Els polítics actuaven i sobreactuaven. En fer-ho, sentien representar alguns dels paradigmes que s'enfrontaven a Europa. Eren l'encarnació física i verbal d'utopies i d'ideals nobles i absoluts. Ideals de justícia, de pau, de fraternitat, de missió. La política sempre ha estat teatre. Llavors, però, era un teatre omplert de contingut vital i sentimental. Un xoc d'horitzons, una contraposició definitiva d'ideals que es representava en la tarima política del parlament o en l'escenari urbà del carrer. Una lluita, però, que es considerava definitiva.

---

querria recordar aquellos que más actuaron. Naturalmente yo tenía más contacto con los regidores que integraban la Comisión de Gobierno. (...) La minoría radical era mucho menos disciplinada pero mucho más pintoresca. (...) En el reparto de papeles entre los actores, los radicales venían a representar los personajes de comedia, pero no nos causaron ningún daño a nosotros, ni tampoco -quiero decirlo en honor de ellos- a la ciudad. (...) Esta era la escena y estos los personajes. ¿Qué efecto le hacía al público la obra que representábamos? En general, creo que bueno. (C. Pi i Sunyer: *La República y la Guerra. Memorias de un político catalán*. México, 1975, pp. 189-191).

Pi i Sunyer aplica la seva interpretació teatral de la vida política a la nit del 6 d'octubre, que descriu com una "tragedia clàssica": "El 6 de octubre no fue un episodio poco afortunado o un despropósito loco al que fuimos arrastrados. Es mucho más complejo y toma mayor profundidad. En su dramatismo tiene la tensión patética de una tragedia clásica. La tiene porque es uno de los acontecimientos en que juega de una manera más implacable la decisión del destino. Una vez tomadas las posiciones, planteado el conflicto, ha de venir de una manera inescapable el trágico desenlace. Ya no son los hombres los que libremente deciden, es el hado quien gobierna sus acciones. (Ibid., p. 278)

Les eleccions del 1936 en són un exemple. Uns i altres ho repetien. Havia arribat el moment d'elegir definitivament entre dues concepcions d'Espanya i del món. La tragèdia espanyola dels anys trenta és que aquella magnífica representació teatral de la República i la Guerra Civil no fos simplement una obra literària, sinó que fos ben real i humana. El problema és que aquella èpica, aquells discursos ardents i grandiloqüents, aquells horitzons nobles que eren el sostre d'una època apassionada, acabessin esclatant i caient brutalment sobre la nació. La representació, com he dit, no anava de broma. Les espases del duel estaven afilades, i les conseqüències foren d'una tenebrosa serietat.

A finals del 1932, però, *Solidaridad Obrera* es podia permetre encara representar la història de la República amb una amarga ironia. La metàfora teatral que fa servir Manuel Nobruzán resumeix d'alguna manera el plantejament anarquista davant la República. Explica l'autor que l'espectacle començà quan els actors antics decidiren intentar salvar la seva representació teatral canviant la decoració de l'escenari. Les elits governants van intentar mantenir el seu domini social a la desesperada canviant la dictadura per la democràcia. No assoliren del tot el seu objectiu. Els assistents a la representació van poder votar quins actors preferien. El resultat fou esclatant. Els antics protagonistes foren substituïts per nous actors. Els figurants novells van pujar a l'entarimat polític encoratjats per l'enardiment i l'entusiasme del poble assistent a la representació. Alguns d'entre el públic que protestaven perquè sabien el que s'estava covant, foren expulsats del local sense contemplacions. Els antics actors, rebutjats pel públic i suplantats pels nous protagonistes en l'actuació política, es van lliurar als flamants directors del nou grup. Tots, en el fons, eren de la mateixa companyia. Poc a poc, però, el públic assistent a la representació [el poble] s'anà enfurismant. Van començar les queixes i les escridassades. Van ploure, fins i tot, patates sobre l'escenari. Els espectadors de la comèdia havien de pagar amb el seu treball i els seus diners un espectacle polític que no els agradava. Davant les protestes, els encarregats de l'ordre a la sala van obrir foc contra els assistents⁷⁶.

⁷⁶ Així es podia llegir la història metafòrica a *Solidaridad Obrera*: "Primer acto. Los "malos" se hacen odiosos al pueblo que gobiernan, por sus francachelas y despilfarros de los públicos caudales. El pueblo se va cansando de tanto protector, que no hace más que robarle sus libertades y su producción. Hay un connato de degollina justiciera, que es ahogado en sangre. (...) Hay que cambiar rápidamente la decoración para que los actantes improvisados duden del lugar donde se hallan. Si no descubren la tramoya, la representación puede continuar, tomando parte los cómicos de siempre. (...) Segundo acto. Alegría general por el descalabro sufrido por los usurpadores de la actuación política. Juerga descacharrante, quema de bengalas y suelta de globos. (...) Los "buenos" lloran su derrota y se entregan a las "autoridades". Se nota a la legua que todos, "buenos" y "malos", pertenecen a una misma compañía. El público, que no está al tanto de las trampas escenográficas, cree de buena fe en los trucos de uno y otro bando, y al preguntárseles que quiénes de ellos deben continuar representando la comedia, ingenuamente van dando su para los "buenos" en su mayoría. Se prepara el cambio de decoración, esta vez a la vista del público, y no dejando a los disconformes, a los que están en el secreto, protestar de tan burdo engaño. "Estos son perturbadores", y se les aplica la pena de expulsión del local. (...) Telón lento, mientras la apoteosis entusiástica del pueblo inocente se expansiona en borracheras de alegría y de morapio...". Acto tercero. El pueblo "está triste". (...) Los "buenos" han dado un camelo terrible. Pese a los esfuerzos de la

En aquesta breu narració al·legòrica de la República es sintetitza l'actitud dels dirigents de la Confederació Nacional del Treball. La República havia estat un simple canvi d'escenari i de vestuari perquè les elits burgeses i els antics dominadors socials poguessin continuar gaudint dels seus privilegis. La política era una comèdia tràgica, un engany escenogràfic que només servia per mantenir l'explotació i perquè els poderosos poguessin continuar vivint sobre les espatlles del proletariat explotat⁷⁷. En el marc històric hem desenvolupat aquest posicionament teòric de l'anarquisme sobre la República. Una perspectiva que, en alguns punts, compartia el socialisme revolucionari i l'esquerra comunista. La Revolució havia estat traïda, s'argumentava. El poble havia desitjat una pregona revolució social, que enderroqués definitivament les antigues estructures econòmiques. S'havia trobat, però, amb que els líders revolucionaris s'havien limitat a una tèbia transformació política, sense modificar el moll del problema espanyol, que –segons la interpretació anarquista i comunista– era un problema d'injustícia estructural en les relacions econòmiques. En el fons, s'argumentava, Monarquia i República eren dos cares de la mateixa moneda, dos sistemes polítics estatals, amb elits dominadores que xuclaven la sàvia vital i econòmica dels dominats. Eren muntatges de la burgesia i canvis de decorat per mantenir els vells privilegis

Eduardo de Guzmán, destacat ideòleg de la FAI, explicava que “las masas proletarias pusieron toda su ilusión, no en una República moderada y burguesa, sino en un régimen social que les llevase –revolucionariamente– a la consecución de sus ideales económicos”⁷⁸. No s'havia produït, però, la revolució que esperaven. “La República es solo un régimen burgués que viene a adormecer los ímpetus de los trabajadores con falsas ilusiones democráticas”⁷⁹. Anarquistes i comunistes no s'acontentaven amb la revolució triomfant que defensava Azaña, els republicans liberals i una part del socialisme. La República i la

---

clac, el pateo es unánime y la representación es interrumpida varias veces. Hay que reforzar a los guardianes del orden. El espectáculo es cada vez más caro. Para la temporada próxima se calculan 4.711.000.000 pesetas de gasto. El público tiene que pagar esta exorbitante cantidad a pesar de no gustarle los comediantes. (...) Al escenario llegan algunas patatas. Los guardadores del orden disparan al aire, hiriendo a varios espectadores en los pies. (...) Me falta el epílogo, pero lo entreveo. (Manuel Nobruzán: “La comedia políticoide”, *Solidaridad Obrera*, 20.XI.1932, p. 8.

⁷⁷ El símil entre la República i una obra teatral va ser emprat més d'un cop a *Solidaridad Obrera*. A l'estiu del 1931 un article tractava “la comèdia gubernamental” (Junta de Obreros Intelectuales: “La comedia gubernamental”, *Solidaridad Obrera*, 23.VIII.1931, p. 3). A finals de 1932, el diari anarquista dedicava un article a la “sesión cómica” del Parlament espanyol. “Teatro de astracanada es el Parlamento, a juzgar por las cosas que allí se dicen. Si juzgamos por las que se hacen, no hay nada de cómico, porque en cada una de las sesiones se consume un drama a costa del pueblo tiranizado”. (...) Los que tuvieron la suerte de presenciar el espectáculo afirman que nunca en su vida han podido reírse más que entonces. Al público de las tribunas le faltó poco para prorrumper en aplausos reclamando la presencia del autor de la divertida obrita”. (“Sesión cómica”, *Solidaridad Obrera*, 22.XII.1932, p. 8).. Al març del 1933, el diari afirmava que “cierto día, en el teatro trágico-cómico de las Cortes Reconstituyentes, el caudillo radical se dispuso a interpretar un drama calderoniano en el que muriese hasta el apuntador”. (“Más eres tú”, *Solidaridad Obrera*, 22.III.1933).

⁷⁸ E. de Guzmán: *La España Trágica*. Madrid, 1932, p. 153.

⁷⁹ Cita de l'anarquista Piñol y Arín, a E. de Guzmán: *La España Trágica*, op.cit., p. 174.

Revolució, o portava al comunisme llibertari (en el cas dels anarquistes) o portava al comunisme dictatorial (en el cas dels comunistes) o no era més que una revolució de mentida i traïdora. En el fons, els ciutadans espanyols verament republicans liberals (ja fos en la seva versió socialitzant o conservadora) eren una minoria.

c) La Primera República i altres records republicans

Tota nova realitat social i política necessita una ràpida reconstitució de l'ordre simbòlic i festiu per demostrar el seu assentament i per proclamar els nous valors canònics en l'espai públic. El trencament dels costums celebratius anteriors i la instauració de noves diades festives, contribueixen poderosament a anunciar que s'ha establert una nova constel·lació axiològica i s'ha produït una reestructuració del poder. La Segona República necessitava també assentar simbòlicament el seu adveniment amb la proclamació d'un nou calendari festiu. Un dels referents evidents havia d'ésser la Primera República, únic precedent contemporani del sistema republicà a Espanya. El dia 11 de febrer fou proclamat festivitat oficial al conjunt d'Espanya.

A Barcelona, la festa es va viure de forma continguda, amb més implicació institucional que fervor popular. L'any 1932, l'Ajuntament va preparar un programa relativament extens⁸⁰. Al matí, les autoritats municipals van inaugurar el grup escolar Herminigildo Giner de los Ríos. A la tarda va tenir lloc un concert de la banda municipal a la Plaça de Catalunya. Al vespre, hom pogué gaudir de lluminàries a les fonts de Montjuïc i de focs artificials. Durant tot el dia, van organitzar-se concerts de sardanes a diferents places de la ciutat. De tota manera, parlant en general i atenent a tots els anys republicans, la ciutadania va viure la diada sense especials emotivitats. El 1933, el periodista Cecili Gasòliba explicava que Barcelona havia passat el jorn "amb igual indiferència que estàvem acostumats a veure celebrar la festa onomàstica de l'ex-augusta i ex-majestat borbònica. (...) Fou una festa exclusivament burocràtica, freda, sense alegria, al marge del poble"⁸¹. L'any 1935, *La Veu de Catalunya* contava com als centres oficials i les entitats republicanes penjaven banderes i domassos. També els tramvies circulaven amb banderoles. La Rambles es veien

---

⁸⁰ Cfr. *La Humanitat*, 10.II.1932, p. 3.

⁸¹ Cecili Gasòliba: "Festa Catalana", *La Humanitat*, 28.II.1932, p. 1.

concorregudes, com els espectacles i els cafès. El comerç obria pel matí i tancava a la tarda. La ciutat presentava l'aspecte d'un dia festiu, sense estridències especials⁸².

Als casals republicans s'organitzaven alguns actes en memòria de la República del 1873. Els diaris dedicaven també espais infogràfics i articles a la commemoració del primer intent republicà. És que hi havia, però, alguna cosa a recordar? Era de veritat la Primera República una commemoració joiosa i esperonadora? Per una banda, la República de 1873 evocava la primera gran audàcia republicana espanyola. Era l'únic precedent republicà a nivell del conjunt estatal. Al mateix temps, però, el record de la Primera República implicava la remembrança d'un fracàs ràpid i inapel·lable, d'un ensorrament gairebé immediat. De fet, els monàrquics havien emprat repetidament l'apel·lació a l'anarquia regnant en la Primera República per demostrar la suposada incompatibilitat entre el caràcter espanyol i la forma de govern republicana. L'experiència del 1873 havia estat, durant molt de temps, un dels arguments monàrquics en contra del règim republicà⁸³.

Als anys trenta, els republicans no negaven el fracàs d'aquella primera aventura. Reconeixien amb dolor les seves falles internes. Al mateix temps, però, destacaven el seu caràcter precursor i les seves llums. Utilitzant el concepte d'Esterlich, podríem dir que volien també redimir el seu passat, revestir-lo d'un valor i d'un sentit. La proclamació de la Segona República donava un nou significat a la Primera. Aquell gest polític podia ésser entès com una primera escaleta en el règim monàrquic espanyol, com un primer assaig precursor que culminava ara amb el triomf de la Segona República. El 1932, *La Humanitat* reproduïa una nota manuscrita de Macià. El President lloava la Primera República per haver estat “el primer crit d'alerta als opressors del país”⁸⁴. Dos anys més tard, un article anònim del mateix diari argüïa que aquella experiència malaguanyada havia tingut la virtut i el mèrit transcendental d'enderrocar un sistema polític “mil·lenari, eixorc i substituït”⁸⁵. A Catalunya, la Primera República es celebrava amb especial afecte donat que molts dels seus principals impulsors havien estat catalans. Cecili Gasòliba la descrivia com “una festa catalana” i recordava que “aquest arbre, catalans, fou, indubtablement, plantat nostre”⁸⁶. La República

⁸² Cfr. *La Ven de Catalunya*, 12.II.1935, p. 12.

⁸³ En aquest sentit, J.M Pous parafrasejava a *La Humanitat* la nota que un llibre de text infantil dedicava a la Primera República durant l'època de la Restauració. En el manual, la República es presentava a si mateixa: “Yo soy la República. Mi nombre es triste para España. Tan breve fue mi vida, que el nombre de República no sonará jamás en el suelo español, porque se ve que mi gobierno no es posible en España”. (J.M. Pous: “Dues Repúbliques: un poble”, *La Humanitat*, 11.II.1933, p. 7).

⁸⁴ Cfr. *La Humanitat*, 11.II.1932, p. 1.

⁸⁵ Cfr. *La Humanitat*, 11.II.1934, p. 1.

⁸⁶ Cecili Gasòliba: “Festa Catalana”, *La Humanitat*, 28.II.1932, p. 1.

del 1873 era una demostració més de la posició capdavantera de Catalunya en la defensa de les llibertats republicanes a Espanya.

Sigui com sigui, el que més ens interessa en aquest epígraf és constatar com la celebració de la Primera República va convertir-se en un altre moment pertinent per avaluar la marxa de la segona experiència republicana. La República del 1873 va esdevenir, com era lògic, un referent inevitable per llegir i interpretar la vida política espanyola de la Segona República. Era una mena de mirall hermenèutic. En realitat, el mirall de lectura funcionava en una doble direcció. La Segona República s'interpretava sovint a la llum de la Primera, però també ens trobem que la història de la Primera es presentava alguns cops segons les categories i experiències dels anys trenta.

La comparació entre les dues repúbliques era particularment adient perquè molts comentaristes hi trobaven semblances. Òbviament, aquestes similituds no eren motiu de satisfacció, sinó de preocupació i admonició. La dreta insistia en aquestes associacions preocupants. “Todo lo que aconteció aquí durante el periodo comprendido entre el 19 de septiembre de 1868 y el 30 de noviembre de 1874 se parece como un huevo a otro a lo que viene sucediendo desde el 12 de abril de 1931 hasta la fecha”⁸⁷, escrivia pocs mesos abans de l'esclat de la Guerra un columnista del *Diario de Barcelona*. Però no era només la dreta la que comparava l'evolució de les dues Repúbliques. “El curs històric de la segona República mostra alguns importants caires que essencialment coincideixen amb els de la primera República”⁸⁸, asseverava sense embuts Rovira i Virgili. I comentant el desbordament d'egoismes polítics i d'ambicions personals que entrellucava en la Segona República, *Solidaridad Obrera* conclouia que “la segona República recorre la trayectoria de la Primera”⁸⁹.

Les correspondències que els articulistes establien entre els personatges de la Primera i de la Segona República són molt reveladores per copsar el cercle hermenèutic que enllaçava les dues experiències polítiques. Una il·luminava la comprensió de l'altre, i a l'inrevés. Es tractava d'un subtil joc de miralls. Sanjurjo era comparat amb Pavia, ambdós traïdors a l'Estat que havien començat a servir⁹⁰. Lerroux era assimilat amb Castelar, pel seu republicanisme conservador i per la seva pruija d'ampliar les bases del règim⁹¹. L'historiador Rovira i Virgili era el més agosarat a l'hora d'establir correspondències i assenyalava les similituds entre “el govern Figueres i el govern Alcalá Zamora, el govern Pi i Margall i el

⁸⁷ A.M.F.: “Hojeando papeles de antaño”, *Diario de Barcelona*, 29.III.1936, p. 7.

⁸⁸ A. Rovira i Virgili: “La unió dels republicans”, *La Humanitat*, 9.I.1934, p. 8.

⁸⁹ Editorial, “Fascismo o revolución”, *Solidaridad Obrera*, 6.X.1933, p. 1.

⁹⁰ Lluís Capdevila: “Pavia, rediviu”, *La Humanitat*, 11.II.1933, p. 6.

⁹¹ Cfr. *Diario de Barcelona*, 13.II.1935, p. 4; també Editorial, *La Humanitat*, 11.II.1934, p. 1.

Govern Azaña, el Govern Salmerón i el Govern Martínez Barrio, el Govern Castelar i l'actual Govern Lerroux”⁹².

L'apunt d'aquests paral·lelismes no tenia l'objectiu de distreure els lectors o de jugar amb la història. Més aviat pretenia avisar el país d'algunes derives perilloses que prenia la República. La Primera República esdevenia advertència de la Segona. La història de la República del 1873 havia de ser una lliçó ineludible. “Desaprofitar els ensenyaments de la història és un delictes patriòtic”⁹³, conclouïa un llarg article a *La Humanitat*. Els defectes de la primera experiència havien de servir d'escarment i d'admonició, havien d'orientar la segona navegació republicana, que es presentava tan plena d'esculls com la primera. El 10 de febrer del 1933, el regidor de la Lliga Joaquim Pellicena demanava en el plenari municipal “no caure en els defectes que varen fer caure la Primera República”⁹⁴. És clar que els punts d'alarma que uns i altres trobaven diferien notablement. Mentre que els dretans indicaven el perill de repetir situacions d'anarquia i de manca d'autoritat, els esquerrans pouaven en la Primera República advertències ben diferents.

En primer lloc, els republicans catalanistes esmentaven que una de les principals errades de la Primera República i una causa important del seu fracàs havia estat el refús de l'Estat federal. L'onze de febrer del 1932, quan encara no s'havia aprovat l'Estatut de Catalunya, *La Humanitat* advertia a la resta de republicans espanyols que “la falla decisiva, aquella que va ferir de mort la consolidació de la República, fou la por al federalisme, l'absurda tendència unitària”⁹⁵. L'amenaça era neta i evident. Per consolidar la Segona República calia no cometre les errades del passat i defugir el centralisme. Dos anys més tard, el mateix diari afirmava “d'una manera rotunda que tot allò que tendeixi a minvar o enxiquir el contingut federal de l'actual República, li és tan fatal com li fou, en 1873, l'aferrissada oposició al federalisme”⁹⁶. També el 1873 s'havia desfermat una onada anticatalanista al conjunt de l'Estat. Darrere les campanyes anticatalanes s'hi amagava sempre –explicava el diari republicà– un intent monàrquic d'abatre la República.

Les esquerres republicanes van redoblar les comparacions entre les dues Repúbliques durant els anys 1934 i 1935. Tot comparant Lerroux amb Castelar, s'exposava que una errada fatal d'ambdós líders republicans havia estat el seu intent d'ampliar la base del règim i de procurar la col·laboració de monàrquics vergonyants. En comptes d'ampliar-se, els

⁹² A. Rovira i Virgili: “La unió dels republicans”, *La Humanitat*, 9.I.1934, p. 8.

⁹³ “El 62 aniversari de la proclamació de la I República”, *La Humanitat*, 10.II.1935, p. 12.

⁹⁴ Cfr. APB, 345, 10.II.1933, p. 166.

⁹⁵ Editorial, *La Humanitat*, 11.II.1932, p. 6.

⁹⁶ Cfr. *La Humanitat*, 11.II.1934, p. 1.

fonaments del sistema havien quedat minats i preparats per a la reacció. Citant un llibre publicat el 1935 sobre Pi i Margall, *La Humanitat* assenyalava que “Castelar parte de un profundo error político; el afán de ampliar la base de la República, esto es, de atraer a la legalidad republicana a elementos conservadores que no tienen ni pueden tener interés alguno en servir al régimen”⁹⁷. Un any més tard, un editorial del diari reiterava obertament la mateixa idea: “L’error més funest de tots, comú a les dues Repúbliques, ha estat el posar en llocs d’alt comandament homes sense esperit republicà i sense lleialtat al règim”⁹⁸.

Entre les errades que calia evitar però que començaven a traspuar-se, els republicans incloïen també les divisions i divergències entre els defensors del règim. La Primera República “va caure, al cap de deu mesos, no pas per cap reacció monàrquica digna de tal nom, sinó per les turpituds, les rivalitats i les desavinences entre els republicans”, podia llegir-se a *La Humanitat* en la diada commemorativa del 1934, quan les esquerres intentaven recomposar la seva antiga unitat després de les divisions del 1933 i el triomf de les dretes el mateix any. L’escriptor i dirigent d’ERC Josep A. Trabal advertia davant l’excessiu dogmatisme teòric a l’hora de governar i apuntava que una les raons de l’ensorrament de la Primera República havia estat l’incorruptible ortodòxia teòrica dels seus dirigents, que els havia allunyat de la realitat del país i de les decisions necessàries per encarrilar la complexitat de la vida⁹⁹. Al seu torn, el també escriptor Lluís Capdevila es planyia que les dues repúbliques compartissin una actitud de cànvida clemència davant dels seus enemics¹⁰⁰.

Les lliçons que les dretes extreïen de la primera experiència republicana eren substancialment distintes. L’ensenyança fonamental consistia en què un règim que permetia el desbordament passional i l’absència d’autoritat en el seu si, estava condemnat a desaparèixer. *La Ven* s’atrevia a mussitar als oïdes republicans que el col·lapse de la Primera República havia impedit durant mig segle l’adveniment d’un nou intent republicà. “El record de llur impotència per a dominar les forces de l’anarquia fou el puntal més ferm de la restauració”¹⁰¹. Curiosament, també des de la dreta catalana espanyolista s’identificava Castelar amb Lerroux. El sentit de la comparació era lògicament divergent. Des del *Diario de Barcelona* es reivindicava la figura de Castelar, qui havia assegurat que “la República de España solo puede vivir haciéndose conservadora”¹⁰². El diari dretà lamentava els atacs i el

⁹⁷ Cfr. “Pi i Margall. L’oportú record d’un període històric”, *La Humanitat*, 7.VII.1935, p. 5.

⁹⁸ Editorial, “1873-1936: Diades de febrer”, *La Humanitat*, 11.II.1936, p. 1.

⁹⁹ Cfr. Josep A. Trabal: “Doctrinaris i governants”, *La Humanitat*, 11.II.1933, p. 7.

¹⁰⁰ Cfr. Lluís Capdevila: “Pavia, rediviu”, *La Humanitat*, 11.II.1933, p. 6.

¹⁰¹ Editorial, “1873-1933”, *La Ven de Catalunya*, 12.II.1933.

¹⁰² Cfr. *Diario de Barcelona*, 13.II.1935, p. 4.

menyspreu que el republicà sincer havia rebut dels seus correligionaris, de forma anàloga a com l'any 1935 Lerroux era escarnit i ridiculitzat.

La Primera República no era l'únic ancoratge de la memòria republicana a Barcelona. Hi havia una figura a la qual es servava una gran admiració. Parlem de Nicolás Salmerón (1838-1908), gran prohoms del republicanisme espanyol i breu president de la república malaguanyada. Anys més tard, el 1906, l'andalús Salmerón no dubtaria en posar-se al costat de *Solidaritat Catalana* en front de la llei de Jurisdiccions i en contra de l'onada anticatalana que creixia arreu del país i que arborava a Barcelona el cabdill republicà Alejandro Lerroux. Salmerón va formar part de la candidatura a Corts de Solidaritat Catalana, feu campanya pel seu triomf a Barcelona i defensà el posicionament català a les Corts de Madrid. Aquesta postura li costaria, junt a Cambó, l'atemptat d'Hostafrancs. Els nacionalistes no oblidarien mai el compromís catalanista del republicà andalús. “Nicolau Salmeron ha estat anomenat, per antonomàsia, l'amic de Catalunya”, proclamava Rovira i Virgili tot anotant el pregon agraiement que Catalunya sentia per aquells que, des de fora, l'estimaven i comprenien¹⁰³. De Salmerón, com dels altres prohoms republicans, es recordava la seva honradesa insubornable, la seva rectitud moral i la seva heroica austeritat. Havien estat potser mals polítics, es deia, però ningú podia negar la seva altura humana i la seva qualitat ètica.

Durant la Segona República, va posar-se en marxa a Barcelona el projecte d'un gran monument a Salmerón. Pel que sembla, fou Macià qui va suggerir la necessitat d'homenatjar el patrici republicà i el defensor de Catalunya¹⁰⁴. Al setembre del 1932 i a proposta d'alguns consellers d'ERC, el plenari de l'Ajuntament acordà la constitució d'una comissió municipal encarregada d'estudiar i promoure un monument a Salmerón¹⁰⁵. A l'octubre, la Comissió va quedar constituïda, integrada per cinc regidors¹⁰⁶. Aquell mateix octubre, l'arquitecte Nicolau Rubió va presentar en societat una proposta d'homenatge original i espectacular, que va fer les delícies de la crítica. Les línies mestres van fer-se públiques poques setmanes després de l'aprovació de l'Estatut i palesen el clima regnant de satisfacció catalana i la voluntat d'implicació en el projecte comú espanyol. La sintonia entre Barcelona i Madrid vivia en aquelles setmanes el seu màxim històric. Alcalá Zamora havia lliurat l'Estatut als representants catalans en un gran acte a San Sebastià i Azaña havia estat rebut amb fervor als carrers de Barcelona.

¹⁰³ A. Rovira i Virgili: “El record de Salmerón”, *La Humanitat*, 20.XI.1935, p. 12

¹⁰⁴ Cfr. “L'arc de Triomf de Catalunya”, *La Ven de Catalunya*, 13.X.1932, p. 5.

¹⁰⁵ APB, 338, 23.IX.1932, p. 60.

¹⁰⁶ AAB, Secció Foment, Negociat d'Obres Públiques, Exp. 185/228.

Rubió considerava que era arribada l'hora de rematar de forma solemne la perspectiva que oferia la Diagonal i, per això, proposava erigir al seu extrem occidental un monumental arc de triomf. La seva idea no era dedicar-lo exclusivament a Salmerón, sinó al “triomf de Catalunya”. L'arquitecte suggeria reservar la cara de llevant de la portalada triomfal als espanyols que havien col·laborat a la resurrecció catalana. Allà, Salmerón hi tindria una presència principal. Per la seva banda, la cara de ponent estaria dedicada als catalans que “essent grans catalanistes han estat amics d'una ibèria millor”. Als murs secundaris, quedarien gravats per sempre els noms dels artistes, escriptors i científics que havien impulsat la Renaixença i el triomf definitiu de Catalunya¹⁰⁷. Com en altres ocasions, però, la proposta quedà diluïda. A desgrat de les adhesions inicials, les turbulències de l'època i les restriccions econòmiques municipals van assenyalar altre prioritats.

---

¹⁰⁷ Cfr. “Un arc de triomf al cap de la Diagonal”, *La Humanitat*, 7.X.1932, p. 1.

2. Memòries republicanes

Fins l'any 1931, el republicanisme havia fracassat reiteradament a l'hora de concretar en l'espai públic barceloní un paradigma de memòria propi. En el seu estudi sobre la memòria a Barcelona entre el 1860 i el 1930, l'historiador Stéphane Michonneau es pregunta més d'un cop com és possible que una ciutat d'amples simpaties republicanes no acabés de desenvolupar un programa de memòria republicà en l'espai comunal¹. A la Primera República, la brevetat del temps i les divergències doctrinals entre republicans van impedir la cristallització d'un discurs memorístic propi². Tampoc en els decennis següents els republicans van aconseguir plasmar la seva cultura de memòria en l'espai cívic.

Crida l'atenció l'absència de referències escultòriques republicanes durant aquest llarg període, i més tenint en compte que els partits contraris a la Monarquia havien sumat majoria consistorial entre el 1902 i el 1915. En realitat, afegeix l'autor, als republicans no els mancaven nòduls ni dates per al record³. Tanmateix, cap s'imposà del tot ni es celebrà públicament. Els radicals, que tan bé dominaven la mobilització ciutadana, no van acabar d'entendre mai la gramàtica de la commemoració de masses⁴. En efecte, tenien una rica cultura de memòria. Celebraven aniversaris republicans nacionals i universals. Comemoraven també les gestes dels republicans barcelonins. Amb motiu d'aquestes efemèrides, organitzaven banquets d'aniversari i vetllades necrològiques. Les celebracions, però, quedaven recloses en els murs dels seus casals i de les seves seus. Tenien una memòria pròpia ben viva i efectiva, però confinada en els seus espais de sociabilitat. Havien desenvolupat una cultura commemorativa extensa que no va arribar a vessar-se en l'espai públic en forma d'estàtues o de noms de carrers⁵.

En realitat, el republicanisme barceloní va tenir molts problemes per actuar conjuntament tant en l'àmbit polític com en els projectes memorístics. El lligam republicà no aconseguia mitigar les divergències nacionals que dividien els sectors republicans de la Ciutat Comtal. Entre el Partit Republicà Radical de Lerroux i els republicans catalanistes hi

---

¹ Cfr. S. Michonneau: *Barcelona, memòria i identitat*, op.cit., pp. 197ss.

² Cfr. Michonneau: *Barcelona, memòria i identitat*, op.cit., p. 75.

³ "Les oportunitats per trobar-se no mancaven: l'11 de gener recordava la lluita acarnissada contra el general Serrano, a Sarrià. L'11 de febrer commemorava la proclamació de la primera república. El 14 de juliol celebrava la presa de la Bastilla, esdevingut símbol universal. El 29 de setembre festejava la Gloriosa. El 29 de novembre era l'aniversari de la mort de Pi i Margall, l'any 1901, mentre que el 20 de setembre era el de la desaparició de Nicolás Salmerón, l'any 1908. Sis commemoracions, pel cap baix. I, amb tot, cap no s'imposà realment". (Cfr. Michonneau: *Barcelona, memòria i identitat*, op.cit., p. 198).

⁴ Cfr. Michonneau: *Barcelona, memòria i identitat*, op.cit., p. 214.

⁵ Cfr. Michonneau: *Barcelona, memòria i identitat*, op.cit., p. 213s.

havia distàncies gairebé insalvables. De fet, durant una part d'aquests anys, el nacionalisme català republicà va fer front comú amb la Lliga als rengles de *Solidaritat Catalana* i xocà frontalment amb el posicionament espanyolista dels radicals. Tot i que en altres afers els republicans espanyolistes i catalanistes van assolir una intel·ligència, no els fou senzill vertebrar un relat commemoratiu comú. La cultura de memòria del nacionalisme progressista o republicà tenia moltes semblances amb la que enarborava la Lliga. Catalunya era per als dos grups catalanistes el tema central del record públic. El relat de memòria del catalanisme republicà estava també amarat d'historicisme i de referències medievals i, especialment, modernes. A més de compartir amb els regionalistes una interpretació bàsica de la història de Catalunya, els nacionalistes esquerrans van adoptar també les praxis públiques de memòria que havien imperat a Barcelona des de finals del segle XIX i que havia assumit la Lliga. Així, els republicans catalanistes van apostar per “una certa forma de referir-se al passat utilitzant estàtues, noms de carrers i commemoracions polítiques”⁶.

Fins a l'accentuació del conflicte de classe a finals dels anys deu, la memòria barcelonina va veure's enformada pel discurs commemoratiu catalanista madurant entre el 1901 i el 1906⁷. Es tractava d'un paradigma commemoratiu novell, que trencava definitivament amb el relat liberal-provincià que havia caracteritzat la memòria pública barcelonina durant decennis. L'Onze de Setembre esdevingué la principal diada commemorativa per a tots els catalanistes. La memòria cívica d'aquests anys es va veure jalonada pels projectes commemoratius al doctor Robert i a Verdager. Els catalanistes esquerrans hi van participar de grat⁸. També floriren estàtues dels literats renaixentistes al Parc de la Ciutadella. A més, però, els catalanistes esquerrans van impulsar el record de Pi i Margall. Va ser sobre aquesta figura, com veurem més tard, que els republicans de totes les tendències van poder consensuar finalment un projecte de memòria unitari.

A començos dels anys vint, les memòries catalanistes van començar a disgregar-se. Per una banda, entre els sectors nacionalistes més radicals despuntà la figura de Pau Claris com a lloc de memòria principal i alternatiu. Per altra costat, va començar a formar-se el record dels catalanistes obreristes ja traspassats (naturalment o violentament)⁹. El cert, però, és que en arribar la Segona República, ni el republicanisme que orbitava a l'entorn del Partit Radical ni el republicanisme catalanista havien aconseguit consolidar un record massiu i visible dels

---

⁶ Cfr. S. Michonneau: *Barcelona, memòria i identitat*, op.cit., p. 214.

⁷ Cfr. S. Michonneau: *Barcelona, memòria i identitat*, op.cit., p. 166.

⁸ Cfr. S. Michonneau: *Barcelona, memòria i identitat*, op.cit., p. 163.

⁹ La incipient memòria al voltant de Martí i Julià (un dirigent catalanista que havia propugnat un acostament als elements socialistes) va començar a dibuixar els perfils d'una memòria nacionalobrerista. (Cfr. S. Michonneau: *Barcelona, memòria i identitat*, op.cit., p. 261)

referents republicans. Procurarem dilucidar en les properes pàgines fins a quin punt la Segona República va aconseguir invertir aquesta tendència i, per fi, Barcelona va convertir-se en un lloc de memòria dels prohoms i dels valors republicans.

a) Els herois de Jaca

Tot gran projecte social necessita els seus màrtirs. Amb la seva sang, testimonien i legitimen l'extraordinari valor d'un ideal polític, social o religiós. Els màrtirs corroboren i proclamen la transcendència de l'ideal. Ells han vist amb tanta claror la grandesa del propòsit, que han estat disposats a arriscar al seu bé més radical, la vida, per implantar un nou ordre social. Els màrtirs són, doncs, la millor explicació i predicació d'una doctrina. No són un raonament discursiu, sinó una metàfora viva i existencial. Són una bandera pintada amb els colors de la sang, sempre mobilitzadora. Són una justificació vital d'un sistema de pensament i d'una il·lusió transformadora. Els màrtirs representen l'argument més contundent. Pel triomf de la seva fe (religiosa o política), per la victòria de la seva convicció, han renunciat a si mateixos. Tan gran és el valor que atorguen al projecte en què han cregut.

Celebrar els màrtirs significa, doncs, reivindicar el valor d'una realitat o d'una doctrina. És també una mena de justícia pòstuma a través del reconeixement, de donar un sentit a un gest dramàtic. De nou, el record té la funció de redimir el passat i de proposar un futur. L'evocació dels màrtirs polítics subratlla també que la llavor del sistema o l'ideal polític va créixer regada amb sang heroica. Aquest origen el revesteix d'una legitimitat especial i fa particularment joiosa la seva victòria definitiva. La República tenia també els seus màrtirs. Els més recents eren Fermín Galán (1899-1930) i Ángel García Hernández (1900-1930), condemnats a mort per la insurrecció republicana que havien encapçalat a Jaca, al desembre del 1930. El 14 d'abril del 1931, els ciutadans que celebraven el triomf de la República, portaven al cor i a les mans les imatges dels dos militars. El diari madrileny *Época* relata com els grups republicans que festejaven l'adveniment de la República es van llençar a la transformació simbòlica de l'espai públic sota l'estendard dels màrtirs de Jaca. "Grupos provistos de escaleras recorrieron todas las calles rotuladas con algún nombre real y se dedicaron a arrancar las placas; esto ocurrió en la plaza de Isabel II, en la calle de la Reina y

en la de las Infantas. En el lugar de estas placas fueron colocados unos cartelones con los nombres de Galán, García Hernández y Franco”¹⁰.

Ja hem vist també com la primera decisió toponímica del nou Ajuntament de Barcelona consistí en el bateig de dos carrers en homenatge als militars insurrectes. Anualment, els diaris republicans dedicaven fotografies i articles evocant la gesta heroica de Fermín Galán y Ángel García Hernández. Els seus noms són indissociables de la memòria pública de la Segona República a Espanya¹¹. Els republicans els honoraven perquè amb el seu gest i la seva mort havien deixondit el sentiment republicà entre la població i havien propulsat el triomf definitiu de la República. S’afirmava que la Monarquia havia comés la seva darrera equivocació afusellant els militars sublevats, perquè d’aquesta manera s’havia aixecat un fort corrent emocional i un definitiu interès per la qüestió de la República. Fermín Galán y García Hernández havien estat els principals propagandistes del nou règim. “Foren herois i màrtirs –es podia llegir a *La Humanitat*-. En donar la seva sang per la causa del poble feren més fàcil i ràpida la victòria d’aquest”¹². Amb el to líric que prenia de vegades, Lluís Capdevila dibuixava l’aixecament de Jaca com l’albada del nou règim. “Galán, García Hernández, els seus companys màrtirs, queien per la República i, en caure, feien possible l’adveniment de la República. (...) Aquella sang, en caure, vessada per un noble ideal de República, donava a la neu de les cimes color d’aurora”¹³. Els militars afusellats eren anomenats “precursors” de la República i de tot el que aquesta havia portat aparellada, com l’autonomia de Catalunya¹⁴. També Lerrooux considerava que la gesta de Jaca havia estat “el pòrtico de la República”. Ho aclaria: “Sin el sacrificio romántico y heroico de aquellos capitanes, el alma popular española no se hubiera levantado a expresar su protesta y sus anhelos de mudanza en las elecciones municipales de 1931”¹⁵.

Fermín Galán y A. García Hernández eren venerats com a màrtirs. El relat de la seva acció prenia habitualment formes heroiques i martirials: havien estat disposats a posar la seva vida i els seus projectes personals sobre la pira sagrada de la República. En el primer aniversari de la seva mort, *La Humanitat* publicava dues grans fotografies dels militars, que

¹⁰ *Época*, 15.IV.1931. El Franco esmentat era Ramon Franco, llavors republicà exaltat i germà del futur dictador.

¹¹ A Madrid, per exemple, poques setmanes després de l’adveniment de la República, va obrir-se una subscripció popular per aixecar un monument a Fermín Galán y A. García Hernández. (cfr. *El Imparcial*, 28.V.1931, p. 3). El 1934, el govern radical havia previst traslladar a Madrid, sota l’arc de la Puerta de Alcalá, les restes dels militars afusellats. Segons explica Lerrooux, el trasllat fou avortat donat que els socialistes havien preparat un aixecament revolucionari coincidint amb l’acte i amb la presència de les autoritats en un mateix lloc. (Cfr. Lerrooux: *Pequeña historia de España*, op.cit., p. 311)

¹² Editorial, *La Humanitat*, 14.XII.1932, p. 1.

¹³ Lluís Capdevila: “La sang que té color d’albada”, *La Ciutat*, 14.XII.1934, p. 6.

¹⁴ Cfr. Màrius Vives: “Precursors”, *La Humanitat*, 14.XII.1932, p. 12.

¹⁵ A. Lerrooux: *La pequeña historia de España*, op.cit., p. 117.

acompanyava amb un comentari entre dramàtic, heroic, lacrimogen i religiós. En referència a García Hernández, afirmava: “la seva vida era prometedora. Tenia muller estimada i una filla, que era l’encant de la seva existència. Però pel damunt d’aquests sagrats afectes, que li feren amable la vida, tenia un ideal. (...) García Hernández perdé la vida, i deixà els seus, trossos del seu cor, per caure davant de l’escamot executor d’una sentència iniqua. Amb Galán, va ofrenar la seva vida i més que la seva vida per l’alliberament del poble”¹⁶. Les evocacions dels “herois de Jaca” tenien un to sacrificial i redemptor, anàleg a la narrativa salvífica cristiana. L’holocaust, però, no havia estat endebades. “La sang dels màrtirs donaria el seu fruit”¹⁷. Havien regat amb el seu dolor i la seva mort l’arbre de la República.

Entre els militars afusellats, l’esquerra sentia una predilecció especial per Fermín Galán. Aquest no només era lloat per la seva gesta audaç i colpidora. Tota la seva vida era celebrada com un model de conducta. El militar no només era presentat com un màrtir republicà, sinó també com un sant laic, a l’estil del model humà propugnat pel krausisme. Lluís Capdevila el descrivia com “un minyó de mirada franca i lleial, de front ample i obert, intel·ligent, gens pedant, simpatiquíssim. Pocs com ell sabien ésser amic, fer de l’amistat un culte. Tenia un gran amor a l’estudi, un gran afany de superar-se, un gran esperit de justícia. Tots els que coneguérem Fermín Galán sabíem de la seva rectitud, la seva honestetat”¹⁸. Capdevila escrivia aquestes línies el 1935, quan els escàndols de corrupció dels radicals s’havien emportat per endavant la coalició de centre-dreta. Si hagués triomfat la República desitjada per Galán, argumentava el periodista, haguessin estat impossibles les corrupteles i les traïcions d’alguns republicans. Hom enaltia també l’actitud serena de Fermín Galán davant la mort i encomiava com un timbre de glòria la renúncia a ésser atès per un capellà.

Els republicans esquerrans no eren els únics que recordaven els militars insurrectes. També els anarquistes o els regionalistes en feien esment. Tanmateix, llegien les seves figures i la seva acció revolucionària amb òptiques diferents. Els anarquistes, per exemple, blasraven la commemoració oficialista dels dos màrtirs. En comptes d’emprar els dos herois de Jaca per apuntalar i cimentar el sistema republicà, utilitzaven la seva evocació per atacar l’elit republicana i el desenvolupament de la República. En primer lloc, els anarquistes recordaven l’actitud titubejant i fins i tot vergonyosa del Comité Central Revolucionari, format al desembre del 1930 pels que després serien els principals dirigents de la República. *Solidaridad Obrera* considerava que la commemoració oficial dels “màrtirs de Jaca” era en realitat una “ofensa” als herois. Primer, per la retracció amb què havia respòs el Comité

¹⁶ Cfr. *La Humanitat*, 14.XII.1931, p. 2.

¹⁷ Màrius Vives: “Precursors”, *La Humanitat*, 14.XII.1932, p. 12.

¹⁸ Lluís Capdevila: “Visca la República”, *La Humanitat*, 14.XII.1935, p. 12.

Revolucionari a l'aixecament heroic. “Galán se entregó a la lucha mientras Casares Quiroga hacía oposiciones a una cartera roncando en Jaca”, resumia incisiva la *Sol*¹⁹. Segonament, perquè, segons opinió del diari anarcosindicalista, la República s’havia allunyat progressivament dels postulats defensats pels insurrectes²⁰. En realitat -gosava concloure un articulista anarquista- Fermín Galán s’hauria incorporat a les files de la Confederació si hagués sobreviscut a la seva pròpia audàcia. “Era un iluminado, un idealista, un verdadero revolucionario y sería de los nuestros, no lo dudamos”²¹.

La Lliga no es trobava del tot còmode davant els personatges de Jaca. El mateix Cambó reconeixia que ell no havia apostat per la República i havia procurat una reforma del sistema monàrquic per evitar, precisament, la Revolució. Havia tingut la convicció que una revolució política desencadenaria una imparable revolució social. L’acció revolucionària de Jaca s’oposava frontalment als principis teòrics i al comportament històric de la Lliga, legalista i evolutiva. Al desembre del 1933, un diputat del parlament català va demanar un record i un homenatge als “herois de la democràcia” caiguts a Jaca. La Lliga s’hi oposà. *La Humanitat* contestava amb duresa al posicionament regionalista. “Que Catalunya se n’assabenti. Els vells servidors del tron, segueixen essent enemics de la República”²².

Els catalanistes conservadors van acabar trobant un prisma de lectura convenient sobre el cop revolucionari de Jaca. Per als regionalistes, aquell aniversari era també la commemoració del dia en què els espanyols no s’havien sumat a la Revolució i als pronunciaments militars com a forma de transformació política i, per tant, havien optat implícitament per les vies democràtiques i evolutives com a mitjà per transformar l’estructura política espanyola²³. El 14 de desembre es commemorava el fracàs de la Revolució. Fermín Galán y Ángel García Hernández no tenien, però, una significació merament negativa. En realitat, podien representar també un símbol de la concòrdia nacional que tant mancava a la República. Suposaven una invitació dramàtica a la superació dels sectarismes. Joaquim Pellicena, polític de la Lliga i director de *La Veu*, recordava que Galán era ateu mentre que García era creient. A despit de les seves diferències religioses, ambdós s’havien unit per un projecte nacional compartit. “L’Àngel García Hernández moria sota els braços amorosívols de la Creu. L’altre, Fermí Galán, no. Però en llur abraçada

¹⁹ “Fermín Galán”, *Solidaridad Obrera*, 3.XII.1931, p. 1.

²⁰ Cfr. J. Robusté: “Galán – Alcalá Zamora”, *Solidaridad Obrera*, 13.XII.1931, p. 1.

²¹ J. Montserrat: “La ofensa al héroe”, *Solidaridad Obrera*, 6.XII.1931, p. 8.

²² Editorial, “Una prova més”, *La Humanitat*, 15.XII.1933, p. 1.

²³ Cfr. Joaquim Pellicena: “Avui fa tres anys”, *La Veu de Catalunya*, 12.IV.1934, p. 13.

darrera hi havia tot el sentit que ells donaven a la República, a aquella República que ells volien instaurar i pel triomf de la qual morien, una República que fos la República de tots”²⁴.

Un any més tard, el Congrés dels Diputats rendia homenatge als dos militars afusellats. Soler de Sojo intervenia en nom de la Lliga Catalana i proclamava en seu parlamentària el que Pellicena havia escrit a les pàgines de *La Veu* un any abans. Subratllava la diferent adscripció religiosa dels dos “màrtirs” i la seva solidaritat en la defensa d’un ideal patriòtic. La sessió parlamentària tenia lloc poques setmanes després del 6 d’octubre, quan les ferides seguien encara obertes i la repressió continuava. En aquest context, les paraules de Soler de Sojo devien martellejar amb particular intensitat els oïdes crispats de la cambra. “En ocasión de este aniversario, yo formulo mis votos más fervientes a fin de que el recuerdo de Galán y García Hernández sirva para que sea efectiva la cordial convivencia de todos los ciudadanos y la paz espiritual de España”²⁵.

b) El monument a Pi i Margall

La ciutat republicana per excel·lència, el centre i motor del moviment republicà espanyol, la vila proletària de Barcelona, no havia aconseguit a principis del segle XX desenvolupar una memòria republicana popular i compartida. Cap dels intents endegats havien reeixit del tot ni havien assolit una difusió pública notable. Tal com hem apuntat, les diferències entre els republicans espanyolistes i els republicans catalanistes no havia afavorit l’establiment conjunt d’un calendari commemoratiu republicà ni la implantació de referents antimonàrquics en el paisatge simbòlic barcelonès. La primera gran acció de memòria urbana republicana al segle XX va ser la decisió d’erigir un gran monument a Pi i Margall (1824-1901). El gran apòstol del federalisme republicà era la plataforma metafòrica on, finalment, podien caber tots els republicans barcelonins. El 15 de gener del 1907, el Consistori va constituir una comissió encarregada de l’afer²⁶. Fins i tot la Lliga s’hi afegí. Barcelona es trobava sota els vents de la Solidaritat Catalana i es recordava encara la vibració catalanista i reivindicativa que havia viscut la ciutat al voltant de la vinguda de Pi i Margall

---

²⁴ Joaquim Pellicena: “Una evocació reveladora”, *La Veu de Catalunya*, 16.XII.1933, p. 1.

²⁵ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 15.XII.1934, p. 10.

²⁶ Cfr. “El monument a Pi i Margall”, *La Ciutat*, 21.IX.1934. La primera comissió per a l’erecció del monument es reunia, però, a l’any 1902. (Cfr. S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p. 147.

pels Jocs Florals del 1901. Llavors, Pi i Margall podia ser presentat també com un exemple de la creuada anticaciquil en què s'havia embarcat la Lliga.

Poc després d'aprovar-se l'aixecament del monument, va obrir-se una subscripció popular, en la qual van contribuir institucions d'arreu d'Espanya i de les Repúbliques Sud-americanes²⁷. El 1914, l'Ajuntament va donar un nou impuls al projecte, entrebancat fins aleshores. El clima polític era propici. Al febrer del 1914, els republicans espanyolistes i catalanistes havien arribat al Pacte de Sant Gervasi, pel qual s'havien unit en un front comú. Pi i Margall era un punt d'encontre entre els dos sectors del republicanisme i era un bon fonament per començar a bastir una memòria republicana institucional i comuna, que superés la fragmentació i la falta de visibilitat de les memòries d'aquesta orientació política²⁸. Al juny del 1914, la Comissió va encarregar a l'escultor Miquel Blay el projecte i va decidir que el monument aniria situat a l'encreuament entre el Passeig de Gràcia i la Diagonal.

Seguint les directrius de la Comissió, Blay va elaborar un conjunt commemoratiu impactant. No era una simple estàtua, sinó una vertadera arquitectura commemorativa²⁹. Una gran pilastra constituïa el centre del monument. Representava la Nació federal i estava rematada per una figura al·legòrica de la nació il·luminada pel progrés. Aquest element central es trobava flanquejat per dos grans columnes dòriques en representació de la regió i el municipi, bases del sistema federal pirmagalià. En front de la pilastra principal, es col·locaria un gran bust de Pi i Margall. A la base del pedestal, unes escultures simbolitzaven la Llibertat i la Justícia. El conjunt monumental incorporava també figures representant el pacte entre Castella i Catalunya i l'intercanvi de riqueses entre el nord i el sud. També es podien veure els blasons dels antics regnes d'Espanya i una estàtua al·legòrica de la Història. El conjunt era saborós en simbologia i difícil d'interpretar.

Al setembre del 1915 va col·locar-se la primera pedra en un acte al qual s'adherí la ciutadania, el món associatiu i els representats polítics. La mobilització fou extraordinària. De tota manera, va quedar palès que la unió simbòlica i política dels republicans barcelonins era fràgil. Els radicals, cantant *La Marsellesa*, toparen amb els republicans-nacionalistes, que entonaven els Segadors³⁰. Els incidents provocaren alguns ferits. Es col·locà la primera pedra, però no en seguiren gaire més. El monument quedà embarrancat. La coalició republicana s'esmicolà un temps més tard. La Lliga va recuperar l'hegemonia a la ciutat. Els

²⁷ Cfr. APB, 321, 11.IX.1931.

²⁸ Cfr. S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p. 206.

²⁹ Per la descripció del monument, cfr. APB, 321, 11.IX.1931 i S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p. 209.

³⁰ Cfr. S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p. 206.

regionalistes, que al principi havien promogut amb interès el monument, se'n van desentendre. El partit derivava cap a opcions conservadores i la figura de Pi i Margall era poc compatible amb els principis socials i religiosos de la formació. Durant la dictadura de Primo de Rivera, l'afer va quedar també congelat.

Un cop proclamada la Segona República, Pi i Margall va reaparèixer de forma immediata a l'escenari polític. En el primer plenari oficial de l'Ajuntament, celebrat a la tarda del 16 d'abril del 1931, el regidor federal Velilla va proposar que una de les vies més prominents de Barcelona, el Passeig de Gràcia, es convertís en el Passeig de Pi i Margall. El Passeig de Gràcia era l'aparador de la burgesia municipal i l'enllaç entre el centre urbà i el barri republicà i liberal de Gràcia. Amb la imposició del nom de Pi i Margall i l'edificació del monument gegantí dissenyat per Blay per a l'encreuament amb la Diagonal, l'avinguda havia d'esdevenir un desbordant lloc de memòria del polític i polígraf vuitcentista.

El portaveu d'ERC, Joan Lluhí, va apel·lar a la tradició barcelonina per posar en dubte la conveniència de canviar el nom. Velilla va respondre amb una lloa abrandada de Pi i Margall. L'emoció que impregnava l'ambient en els primers dies de la República va traspuar-se en aquesta rèplica apassionada, on també quedà clara la veneració que alguns sectors republicans servaven pel cabdill federal. “Tradicions de Gràcia! Tradicions de la Barcelona vella davant del nom de Pi i Margall! Posar qualsevol tradició per elevada que sigui, per sobre el nom d'en Pi i Margall és una heretgia! No puc acceptar-ho! El nom de Pi i Margall està per sobre de totes les tradicions d'Espanya i del món”³¹. La tradició no podia barrar el pas al progressisme de Pi i Margall. Davant de l'escomesa federal i de la posició favorable dels radicals, Lluhí accedí al canvi de nom. Tanmateix, la qüestió va quedar nebulosa. Al juny, la Comissió de Revisió de Noms de Carrers va acordar que el nom de Pi i Margall designés el carrer principal de Montjuïc, avui de Maria Cristina³².

Els radicals havien donat suport al frustrat canvi de nom del Passeig de Gràcia. Ho havien fet per desagreguar la memòria de Pi i Margall. Giralt, portaveu Radical, lamentava que al teòric del federalisme republicà “se li ha discutit, se li ha regatejat, se li ha escatimat l'emplaçament del seu monument al Passeig de Gràcia”³³. En efecte, després de tants anys, el monument de Pi i Margall seguia enlaire. El Consistori de transició del 1930 havia reobert l'assumpte. L'Ajuntament va encarregar informes a especialistes, que donaren resultats contradictoris. Hi havia qui argumentava que el monument que Blay havia dissenyat anys

³¹ APB, 313, 16.IV.1931, p. 185.

³² APB, 315, 3.VI.1931.

³³ APB, 313, 16.IV.1931, p. 186.

enrere i ja tenia força avançat en els seus tallers³⁴ havia quedat obsolet. El seu emplaçament previst era, a més, del tot inadequat per motius de trànsit i de perspectiva. L'Ajuntament va rebre dos informes³⁵. El primer, signat per l'arquitecte Vega March, considerava adient el projecte de Blay i la seva ubicació. El segon, en canvi, signat per Llimona i per Domènech, assegurava que la ubicació del monument impedia una perspectiva correcta sobre el mateix. Per això, suggerien desplaçar-lo a la Plaça Tetuan. Finalment i després d'algunes decisions contradictòries, l'Ajuntament va acordar mantenir el monument de Blay al bell mig de la cruïlla entre el Passeig de Gràcia i la Diagonal.³⁶ El 26 de març del 1931, però, encara hi havia divergències al si de l'Ajuntament i alguns advocaven, fins i tot, per encarregar un nou monument.

Mentre al Consistori es debatia entre les diverses opcions, va advenir la República. Dos dies després de la seva proclamació, el plenari municipal constituïa una Comissió per al Monument a Pi i Margall, presidida pel regidor d'ERC Joaquim Vilalta i formada per cinc regidors i tres assessors externs. El dia 11 de novembre del 1931, el Plenari va debatre l'enquistada qüestió. La Comissió arribava dividida al Plenari i va presentar dos dictàmens. Partint de l'informe elaborat un any enrere per l'arquitecte Vega March, la primera proposta defensava l'erecció del monument de Blay al lloc on estava previst. El segon informe, assumint les apreciacions crítiques de Domènech i Llimona i afegint-hi altres variables com el trànsit, plantejava dissenyar un nou monument d'acord a l'estètica de l'època. Demanava, al mateix temps, col·locar-lo uns metres enrere, al començament dels jardinetes que remataven el Passeig de Gràcia. Els regidors de la Lliga optaven unànimement per la segona proposta. Els regidors republicans d'ERC, federals, socialistes i radicals estaven dividits.

La discussió fou llarga i abrandada. S'hi van entrecreuar diversos fils argumentals, abastant qüestions polítiques, estètiques i urbanístiques. El debat és palpitant i molt interessant per diferents motius. En primer lloc, palesa la flexibilitat parlamentària que permetia el reglament dels plenaries. Els regidors intervenen amb fluïdesa, sense constriccions excessives de temps o de partit. S'interrompen i s'interpel·len. És un parlament veritablement dialògic. Aquesta pràctica, habitual al Consistori, es veié accentuada en aquesta discussió perquè l'ERC va donar llibertat de vot. En segon lloc, el debat és també interessant perquè demostra els canvis en la vida ciutadana i en els paradigmes

---

³⁴ Cfr. "El monument a Pi i Margall, *La Humanitat*, 21.XI.1934, p. 1.

³⁵ Sobre el contingut d'aquests informes, Cfr. la discussió municipal del 11.IX.1931, APB, 321.

³⁶ Cfr. "El monument a Pi i Margall, *La Humanitat*, 21.XI.1934, p. 2.

artístics que s'havien produït durant els darrers quinze anys. Esperem, en treballs posteriors, poder transcriure amb més detall la discussió. Ara, la sintetitzem per alleujar el relat³⁷.

Els republicans acusaren els Ajuntaments anteriors d'haver intentat entrebancar per tots els mitjans possibles l'homenatge a Pi i Margall. Velilla, regidor federal i defensor acèrrim d'aixecar el monument de Blay al lloc previst, va acusar els Ajuntaments anteriors d'haver col·locat les faroles conegudes com “el cinc d'oros” per impedir la ubicació del monument³⁸. Responsabilitzà també la Dictadura d'haver eixamplat les voreres per dificultar encara més l'homenatge. El qui més tard seria president del Parlament Català, Joan Casanova, proclamà que “aquell monument no s'ha pogut realitzar (...) perquè les forces reaccionàries i monàrquiques s'oposaven i volien amagar la figura de Pi i Margall al poble”.

Un dels punts decisius era la qüestió del trànsit. Quan Blay havia dissenyat el seu monumental homenatge a Pi i Margall, quinze anys enrere, el trànsit no era encara un problema a Barcelona. En quinze anys, però, la ciutat s'havia començat a poblar de vehicles. Aquells que s'oposaven al conjunt monumental de Blay argumentaven que obstaculitzaria el trànsit. El regidor radical Ruiz, per exemple, deia amb certa simplicitat que “en el passeig de Gràcia no ha d'haver-hi més que un guàrdia amb la porra; aquell passeig deu estar lliure”. La Comissió del Monument s'havia desplaçat a la cruïlla per estudiar si els cotxes podrien circular amb fluïdesa. Uns i altres, però, havien tret conclusions diferents de la prospecció.

Alguns, però, es negaven a considerar l'assumpte del monument a Pi i Margall com una qüestió tècnica i pragmàtica. El problema era d'honor i de justícia. Barcelona havia regatejat durant lustres l'homenatge degut a l'apòstol republicà. Havia arribat l'hora del desgreuge, fossin quins fossin els efectes o defectes artístics i urbanístics. El radical Giralt assegurava que “la qüestió de l'emplaçament és un deute d'honor” i que ells sostenien “aquell indret, precisament aquell, no 10 metres enllà ni un centímetre”. També el federal Velilla rebutjava les referències del segon dictamen a la tècnica alemanya. En aquest cas, argumentava Velilla, la qüestió que estava en joc no era l'arquitectura, sinó “la popularitat, la fe i la consciència”. Per a l'esquerrista Vachier, es tractava d'un assumpte “sentimental i polític”.

Els regionalistes i els republicans que es posicionaven en contra del monument de Blay i en favor del disseny d'un de nou, apel·laven també a argumentacions estètiques³⁹. Amadeu

³⁷ Per totes les cites següents, cfr. APB, 321, 11.IX.1931.

³⁸ El regidor de la Lliga Joaquim Pellicena el va contestar recordant que les faroles havien estat acordades l'any 1906, abans del disseny del monument a Pi i Margall, tot i que rebudes el 1909.

³⁹ El més curiós és que uns anys enrere, Blay havia dissertat també sobre la importància de la bellesa en els monuments commemoratius: “¡Si en alguna obra eres absolutamente esencial y necesaria [se refiere a la belleza], es en el monumento público! Porque, ¿concebís nada más horripilante y digno de condenación que una obra

Llopart, arquitecte i regidor de la Lliga, va dissertar sobre les regles que havia de complir tot conjunt monumental urbà. Les resumia en “la bellesa del monument; els punts de visió adequats per contemplar-lo; la relació que deu tenir amb el fons i amb el marc perspectiu; i l'aspecte del trànsit”. Llopart insistia en què el projecte de Blay trencava el marc escenogràfic (era més alt que les cases del Passeig de Gràcia) i no permetia una perspectiva adequada. L'arquitecte regionalista apel·lava també als criteris estètics de Pi i Margall, que era un “home sobri”, partidari de la simplicitat i contrari als enfarfegaments. El regidor d'ERC Ventalló fou més àcid. Va descriure la proposta de Blay com una “solemne mona de Pasqua”. “República no vol dir mal gust”, va concloure. En realitat, Ventalló va carregar contra tota la tradició commemorativa barcelonina, que va descriure amb metàfores culinàries. “El monument a Clavé és una massa enorme en un pastís petit i és un bunyol”. També va titllar de “bunyols” els monuments a Robert i Pitarra.

Els crítics refusaven l'estètica modernista del monument i en volien un de nou, més proper a l'estil noucentista i simplista que s'imposava a Europa. Un regidor radical es planyia que sobre el monument de Blay pesés aquell “període artístic de desorientació produït per l'art nouveau i que ara ha sigut ja desenterrat per antiestètic”. Diversos edils van sortir en defensa de l'artista. El radical Samblancat va bescantar el to arrogant d'alguns regidors. “Ara resulta que cada un dels components del Consistori se sent més artista que el veritable artista”. El federal Vilella atallà l'assumpte de la perspectiva amb una frase rodona i sentida: “Els tècnics han dit que es precisa d'una vorera de 20 metres, perquè no es pot veure de prop i es precisa aixecar el cap. Convé que a Barcelona molta gent aixequi el cap per veure el gran mestre i al fer-ho convé que aixequin també la consciència”.

Finalment, després d'una llarguíssima discussió i d'uns minuts de suspensió de la sessió per arribar a una entesa, totes les tendències republicanes van arribar a una entesa transaccional. S'acordà que s'encarregaria als arquitectes municipals el disseny d'un nou monument, modern i esvelt, en forma de pinacle, que aniria situat al bell mig de la cruïlla entre el Passeig de Gràcia i la Diagonal. La dignitat de Pi i Margall quedava així salvada. El monument s'havia de construir amb la màxima celeritat. Mentrestant, però, unes brigades municipals havien de col·locar un pedestal en aquell lloc amb un bust del patrici (preferentment, amb la testa esculpida per Blay). Què passava llavors amb el projecte de Blay, ja mig construït? Es decidí que s'ubicaria en un altre indret de Barcelona, més adient a la seva magnitud. La Lliga refusà també aquesta proposta transaccional.

---

fea, hecha con materia y propósito perdurable”, (Miquel Blay, citat per C. Reyero: *La escultura conmemorativa en España. La edad de oro del monumento público. 1820-1914*. Cátedra, Madrid, 1999, p. 390)

L'acord del Consistori no va significar, però, el punt i final d'aquesta embrollada història commemorativa. Al contrari, el monument de Pi i Margall va continuar trobant tota mena d'entrebancs i suscitant debats en l'àmbit polític i en la societat civil. Els barcelonins no van poder gaudir del nou monument complet fins al gener del 1935. Durant un temps, els ciutadans van haver d'avesar-se a trobar a la famosa cruïlla una bastida de fusta amb un pedestal. Complint les decisions municipals, s'havia aixecat una peanya, a l'espera del bust de Pi i Margall. Al febrer del 1932, continuava el pedestal, però no arribava el bust esculpit per Blay. Aviat se sabia que Blay es negava a espedaçar el seu monument i a cedir-ne el bust al muntatge provisional del Passeig de Gràcia⁴⁰. El seu malestar era comprensible. La Lliga demanava que s'enderroqués el basament. El pedestal provisional amb bust absent, argumentava el regidor Pellicena, donava una imatge ridícula i desdeïa tant de la ciutat de Barcelona com del respecte degut a Pi i Margall⁴¹. La majoria republicana va acordar finalment encarregar el bust a un altre escultor, Felip Coscolla⁴². Al setembre, el bust ja estava col·locat, tot i que alguns ciutadans el confonguessin amb la testa d'Unamuno⁴³.

Algunes associacions van mobilitzar-se perquè l'Ajuntament rectificqués la seva decisió. Es succeïren diverses accions i mítings per reivindicar que el conjunt de Blay es col·loqués a la ubicació prevista anteriorment. Al febrer del 1932, quaranta-vuit entitats van lliurar a l'alcalde un escrit reclamant el monument de Blay en la seva ubicació original⁴⁴. Tot i l'oposició d'aquests grups, el nou monument va seguir la seva via. Al juliol del 1932, els arquitectes municipals Florensa i Vilaseca havien elaborat ja una proposta monumental per homenatjar Pi i Margall al Passeig de Gràcia⁴⁵. El projecte s'allunyava del carregament monumental típic del tombat de segle i advocava per una obra senzilla, estilitzada i simbòlica. Com passaria en la majoria de monuments commemoratius del període republicà, la representació figurativa del personatge celebrat ocupava només un lloc secundari, cedint la preponderància a altres elements al·legòrics. Pi i Margall només apareixia en un medalló al peu de l'obelisc. El gruix del conjunt commemoratiu consistia en un gran obelisc angulós rematat per una escultura al·legòrica, simbolitzant la República. A l'agost s'obria el concurs públic per a la realització arquitectònica del monument⁴⁶. Al novembre es fallava la

⁴⁰ APB, 325, 10.II.1932, p. 176.

⁴¹ APB, 326, 19.II.1932, p. 59.

⁴² J. Fabre, J.M. Huertas i P. Bohigas: *Monuments de Barcelona*. Ajuntament de Barcelona i L'Avenç, Barcelona, 1984, p. 120.

⁴³ Cfr. "El monument a Pi i Margall", *La Veu de Catalunya*, 18.IX.1932, p. 5.

⁴⁴ Cfr. *La Humanitat*, 23.II.1932, p. 2.

⁴⁵ Cfr. APB, 335, 20.VII.1932. Cfr. també J. Fabre, J.M. Huertas i P. Bohigas: *Monuments de Barcelona*, op.cit., p. 123.

⁴⁶ Cfr. APB, 337, 31.VIII.1932, p. 64.

resolució⁴⁷. Al desembre, un jurat elegia, entre les propostes presentades, la part escultòrica. El plafó amb el medalló de Pi i Margall el faria Joan Pié i l'escultura femenina en representació de la República quedava assignada a Josep Viladomat⁴⁸. Durant el desembre del 1932, el Palau de Belles Arts va acollir una exposició amb les maquetes de les propostes escultòriques presentades al concurs⁴⁹.

La intrahistòria del monument a Pi i Margall és un bon exemple de la tramitació ranquejant que van sofrir moltes propostes commemoratives durant la Segona República. Moltes d'elles, com veurem més endavant, sorgiren de la iniciativa popular als pocs mesos d'advenir el nou règim. La lentitud burocràtica, les limitacions econòmiques i la contínua aparició d'altres problemàtiques prioritàries va dificultar el ràpid acompliment de les iniciatives de memòria pública. La transformació de l'espai urbà exigeix diners i atenció. Els encarregats de les polítiques de memòria a l'Ajuntament de Barcelona no disposaren de la primera exigència i no sé fins a quin punt donaren prioritat a la segona. Cal dir, també, que en el procés de canvi de noms de carrers o d'erecció d'una nova estàtua, entraven en joc moltes persones, des de les associacions impulsores fins als escultors, passant pels polítics, els tècnics municipals i els encarregats d'elaborar els pressupostos municipals. Era senzill que es produís un retard en algun o en diversos esglaons de la cadena. Molts projectes havien començat a agafar ritme al llarg del 1933 i 1934. Els fets d'octubre d'aquell any van aturar-los de cop. Algunes de les iniciatives més importants, que s'havien iniciat a covar als principis de la República o fins i tot abans, serien inaugurades a la primavera del 1936. És el cas de l'obelisc a Pi i Margall, del record als Voluntaris Catalans de la Gran Guerra, de l'escultura a Martí i Julià o del monument a Layret. A la primavera del 1936 van florir les llavors de la memòria pública que s'havien anat cultivant al llarg dels anys anteriors.

En realitat, el monument doblement dedicat a Pi i Margall i a la República es trobava ja enllestit a la tardor del 1934. El 10 d'octubre del 1934 estava prevista la fosa en bronze de l'estàtua que havia d'encimbellar el monument. La Comissió havia fixat com a data d'inauguració el 29 de novembre⁵⁰. El 6 d'octubre va fondre tots els propòsits. Al gener del 1935, l'obra s'aixecava per fi complerta al mig de la Diagonal. A finals de mes, els elements en actiu de la Comissió van fer lliurament oficial del monument a l'alcalde governatiu. La

---

⁴⁷ Cfr. APB, 341, 25.XI.1932, p. 10.

⁴⁸ Al concurs per a l'elaboració de l'escultura s'hi van presentar una norantena d'artistes. El premi estava dotat amb 23.000 pessetes. En segona posició va quedar Frederic Marès. L'Ajuntament franquista va substituir l'escultura feta per Viladomat (al·legoria de la República) per una versió de l'escultura de Frederic Marès (que després d'uns retocs notables va esdevenir al·legoria de la Victòria). (Cfr. J. Subirachs i Burganya: *Monuments commemoratius de Barcelona anteriors a la Guerra Civil*. Tesi de Llicenciatura. Universitat de Barcelona, 1983, p. 301).

⁴⁹ Cfr. *Diario de Barcelona*, 18.XII.1932, p. 13.

⁵⁰ Cfr. *Diario de Barcelona*, 13.IX.1934, p. 8.

inauguració oficial va ser aplaçada fins que haguessin passat “las actuales circunstancias”⁵¹. No passarien del tot fins a la primavera del 1936. El diumenge 12 d’abril d’aquell any, en el marc de les Festes de la República, després de la victòria del Front Popular, amb Pi i Sunyer de nou al capdavant de l’Alcaldia i Companys presidint la Generalitat, el monument va ser inaugurat oficialment en una festa magna. La inauguració del doble monument a la República i a Pi i Margall va ser un acte joiós de celebració de la “República recobrada”⁵².

El diari *El Diluvio* va ser el principal organitzador de l’acte. Al costat del monument es va aixecar una tribuna. El peu del pinacle va quedar cobert de flors i la banda municipal va acompanyar la festa llargament acaronada. Diverses entitats federals van desfilars amb banderes per davant del conjunt monumental. Cap al mig dia van arribar les autoritats polítiques. Va parlar breument Pi i Sunyer. El discurs de Lluís Companys va tenir major espessor⁵³. Companys va assegurar que, al llarg del temps, molts republicans s’havien declarat deixebles i admiradors de Pi i Margall, però molt pocs havien assumit les seves doctrines. El President va proclamar al cel de Barcelona la distinció pirmagaliana entre Nació i Estat i va recordar que, segons la doctrina de l’homenatjat, només la voluntat i el dret podia fonamentar la unió dels pobles. Des del peu del monument, envoltat de flors i d’un ambient republicà triomfal i festiu, Companys va fer esment de l’apassionat combat de Pi i Margall per la llibertat de consciència i va evocar el seu somni d’un nou ordre social basat en la llibertat i la justícia. Contra l’hermenèutica tradicionalista de la història d’Espanya, el President de la Generalitat va asseverar que “la veritable història d’Espanya no és aquesta que ens han ensenyat (...) sota el penó de l’espasa i la creu opressora, sinó la dels furs i la de les llibertats individuals i col·lectives”. Espanya era una “diversitat magnífica de pobles” i sobre aquesta pluralitat i sobre els llaços d’un ideal comú calia edificar amb audàcia el “ressorgiment” de la República. “El record de Pi i Margall i el de Francesc Macià –va concloure Companys- il·luminen el camí del nostre esforç”.

La intricada gestació del monument a Pi i Margall durant la Segona República va veure’s assaonada amb un debat mediàtic i acadèmic sobre la seva figura i el seu catalanisme. Des de temps enrere, els nacionalistes conservadors contemplaven amb distància i incomoditat el personatge. A més de les seves divergències en matèria social i religiosa, el nacionalisme conservador acusava el gran federalista vuitcentista de no haver estat essencialment catalanista. Havia viscut a Madrid i s’havia allunyat dels problemes de Catalunya. Certament, s’adduïa, havia estat federal, però no tant per reivindicar l’autonomia

---

⁵¹ Cfr. *Diario de Barcelona*, 31.I.1935, p. 3.

⁵² Cfr. *La Humanitat*, 14.IV.1936, p. 2.

⁵³ Cfr. *La Humanitat*, 14.IV.1936, p. 1s.

espiritual i política de Catalunya com per defensar un model teòric universal i aplicable a totes les regions espanyoles. Per aquests motius, Pi i Margall no mereixia un monument tan destacat al cor de Barcelona. La polèmica esclatava quan R. Arrufat i E. Moliné van donar a impremta, l'any 1935, un opuscle sobre *Catalunya, Pi i Margall i el Catalanisme*⁵⁴.

Els autors titllaven el patrici barceloní de polític federal “castellanista” i asseguraven que el catalanisme no tenia res a agrair a Pi i Margall⁵⁵. El prohoms republicà havia sigut un home admirable per diversos motius, però no pel seu catalanisme. “En Pi i Margall hi volem veure l'home de talent, l'home auster, l'home bo, un gran polític, i, en molts casos, un gran profeta; però el que no hi sabem veure és l'home catalanista”⁵⁶. Arrufat i Moliné explicaven que Pi i Margall havia passat més de trenta-cinc anys absent de Barcelona. En tornar-hi, l'any 1881, quan Barcelona es trobava en plena ufana Renaixentista, Pi havia pronunciat un discurs sobre la literatura i l'idioma castellans. Al final de la vida, havia sentit una certa inclinació pel catalanisme i havia intervingut als Jocs Florals amb accents catalanistes, però ho havia fet “d'una manera tan tènue com ho faria qualsevol polític espanyol amb una mica de visió clara”⁵⁷. Per totes aquestes raons, el monument a Pi i Margall en un emplaçament central de Barcelona era un estrident desencert, un monument a “la Catalunya desnacionalitzada i espanyolitzada”⁵⁸. En comptes d'erigir un homenatge gegantí a Pi i Margall, caldria haver-lo aixecat a la memòria d'Almirall. Des d'una òptica nacionalista, el llibret d'Arrufat i de Moliné era una esmena a la totalitat a la personalitat política de Pi i Margall i a la conveniència de la seva remembrança cívica a Barcelona. El petit opuscle era un explosiu col·locat al centre de la memòria pública barcelonina.

Rovira i Virgili va intentar desactivar l'artefacte des de les planes de *La Humanitat*. Ens trobem, doncs, davant d'un nou exemple del diàleg de memòries que es produïa a l'opinió publicada de la ciutat. Durant els anys trenta, els diaris van mantenir una dinàmica de debat i rèplica constant entre ells. Sovint, els articles polítics o històrics són només comprensibles en referència a altres textos apareguts en diaris o llibrets diferents. Seguint la teorització de Habermas, podem dir que hi havia una vertadera opinió pública, en el sentit de que es produïa un diàleg habitual de tesis i d'idees. Pel que fa al debat sobre la diferent intensitat catalanista de Pi i Margall i d'Almirall, Rovira i Virgili recordava que calia emmarcar els dos polítics i les seves formulacions doctrinals en “el període en que visqueren” i assegurava que

⁵⁴ R. Arrufat i E. Moliné: *Catalunya, Pi i Margall i el Catalanisme*. Llibreria Catalònia. Barcelona, 1935.

⁵⁵ Cfr. *Ibid.*, p. 9 i 12.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 15.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 37.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 9.

Pi i Margall i Almirall compartiren “els punts fonamentals”, incloent-hi la doctrina del pacte que tant incomodava a la Lliga⁵⁹.

Des de *La Ven de Catalunya*, Arrufat i Moliné van refermar els seus arguments i van criticar el posicionament de Rovira i Virgili⁶⁰. L'historiador republicà va replicar des de *La Humanitat*, recordant la vella hostilitat de *La Ven* contra Pi i Margall, que no es devia a la seva manca de catalanisme, sinó a “la significació esquerrista i heterodoxa de Pi”⁶¹. Rovira i Virgili reconeixia que el catalanisme de Pi i Margall només era un esglaió primerenc i limitat en l'escala ascendent de la consciència nacional catalana. Assegurava però, que el mateix Almirall havia reconegut la simpatia de Pi i Margall pel catalanisme i que “en el seu setmanari *El nuevo régimen*, Pi va manifestar dotzenes de vegades no solament la seva simpatia pel catalanisme, ans encara el seu persistent interès per la política i la cultura de Catalunya”. A les Corts de Madrid, el polígraf republicà havia defensat sempre l'ideal de Catalunya. Mesos més tard, amb motiu de l'aniversari de la mort de l'autor de *Las nacionalidades*, Rovira i Virgili tornava sobre el tema del catalanisme del “mestre”⁶². El seu federalisme, assegurava Rovira i Virgili, “era fruit de la seva catalanitat vivíssima”. “La formula federal, per a un català que s'havia situat geogràficament a Madrid, era la fórmula de catalanisme que tenia al seu abast”, sentenciava.

L'evocació i el debat sobre la significació de Pi i Margall no es va limitar a les pàgines de *La Humanitat* i *La Ven*. L'any 1935, Francisco Caravaca va publicar a Barcelona una biografia sobre *Pi y Margall*⁶³. L'autor arribava a la conclusió que el catalanisme de Pi i Margall mai havia estat íntim ni sentit. Prova d'això era que totes les seves obres estaven escrites en castellà. El polític republicà havia defensat l'autonomia de Catalunya com a conseqüència lògica de la seva doctrina federal. L'autor sostenia, però, que al capdavant de la vida, Pi i Margall va veure com es revifava el seu sentiment catalanista.

Coincidint amb la inauguració del monument al patrici republicà l'any 1936, el Partit Federal va publicar a Barcelona un extens *Album record dedicat a Francesc Pi i Margall*⁶⁴. El llibre constava de diversos capítols dedicats a la seva persona, obra i doctrina. No podem ara desgranar el contingut de l'obra. Apuntarem només que, com en el llibre de Caravaca o en les referències que els diaris republicans dedicaven a Pi, s'exalçava la seva personalitat,

⁵⁹ A. Rovira i Virgili: “Pi i Margall i Almirall”, *La Humanitat*, 17.V.1935, p. 1.

⁶⁰ R. Arrufat: “Una polèmica sobre el catalanisme d'en Pi i Margall”, *La Ven de Catalunya*, 19.VI.1935, p. 11.

⁶¹ A. Rovira i Virgili: “No cal descobrir res”, *La Humanitat*, 30.VI.1935, p. 1.

⁶² A. Rovira i Virgili: “Pi i Margall i el Catalanisme”, *La Humanitat*, 29.XI.1935, p. 1.

⁶³ Francisco Caravaca: *Pi y Margall*. Editorial Juventud, Barcelona, 1935.

⁶⁴ Partit Federal Ibèric: *Album record dedicat a Francesc Pi i Margall*. Barcelona, 1936.

alçada a la categoria de l'exemplaritat heroica i de la plenitud humana. Pi i Margall havia tingut una ment prodigiosa, una voluntat de ferro i un cor batent. “Morí –es podia llegir al llibre- com havia viscut, ple de fe en la noblesa de la raó i en l'omnipotència de la veritat, després d'una vida de modèstia, de senzillesa, d'altruisme, de delicadeses, de desinterès, de cultura, d'educació ciutadana, d'enter honorabilisme professional i personal”⁶⁵.

Sobre la qüestió del catalanisme d'en Pi i Margall, el llibre assegurava que més que rigorosament catalanista, Pi i Margall havia estat pregonament català. Havia estat català de mena, de caràcter i d'esperit. El seu estil literari era típicament català, “límpid, breu, cenyit, lapidari”⁶⁶, oposat a la grandiloqüència retòrica que imperava entre els escriptors castellans. Pi i Margall havia estat idealista, entroncant així amb la línia filosòfica catalana arrelada en Ramon Llull i Arnau de Vilanova. Per tot això, podia afirmar-se que l'ànima de l'apòstol del republicanisme federal havia “restat pregonament catalana” i havia estat un “català racial, un bell i noble exemplar de la nostra nissaga mil·lenària”⁶⁷. De fet, aventurava l'autor, Pi i Margall havia sigut un catalanista en potència. Si no hagués marxat a Madrid tan jove, “hauria estat un dels principals iniciadors de la Renaixença catalana”⁶⁸.

La complexa trajectòria del monument a Pi i Margall no va acabar amb la inauguració el 12 d'abril del 1936. La seva desconstrucció i reconstrucció simbòlica seria molt més ràpida que la seva llarga gestació. Un cop acabada la Guerra Civil, l'Ajuntament franquista va decidir retirar la representació al·legòrica de la República i substituir-la precisament pel model que havia quedat en segon lloc en el concurs escultòric del 1932. Es tractava, novament, d'una estàtua femenina, obra de l'escultor Marès. Les autoritats del nou règim van ordenar que es cobrís la seva nuesa amb una túnica i que fos revestida amb els atributs de la victòria. La nova escultura fou col·locada al basament de l'obelisc, en lloc de situar-la al seu cimbell. El conjunt fou decorat també amb emblemàtiques franquistes. L'antiga flama pètria republicana esdevingué així “monumento a la Victoria”⁶⁹. En els anys de post-guerra, el monument fou testimoni privilegiat de les desfilades militars en commemoració de la victòria “nacional”. Al costat del monument s'hi col·locaven les tribunes de les autoritats.

En caure la Dictadura i instaurar-se novament la democràcia, els signes franquistes del conjunt foren llimats i retirats progressivament, unes vegades per les autoritats i altres per

⁶⁵ Ibid., p. 11.

⁶⁶ Ibid., p. 152.

⁶⁷ Ibid., p. 151.

⁶⁸ Ibid., p. 153.

⁶⁹ Sobre la reconversió i utilització franquista del monument, cfr. S. Michonneau: “Le monument à la Victoire: un cas exemplaire de la politique de mémoire franquiste à Barcelone”, a *Bulletin d'histoire contemporaine de l'Espagne*, n. 24, 1996, pp. 189-203.

grups de ciutadans⁷⁰. A principis del 2011, l'Ajuntament va decidir enretirar definitivament l'escultura de Marès. Així, el monument ha quedat com un testimoni nuu i silent dels diversos canvis polítics que ha patit la ciutat. La història palimseptica de l'obelisc del Passeig de Gràcia condensa i resumeix la història recent de Barcelona. En el seu silenci simbòlic, el monument parla de les successives narratives de memòria que han dominat l'espai públic barceloní. Avui, però, el monument resta incodificable per a la majoria de ciutadans. L'únic signe que ostenta és un escut reial. No endebades, es troba a la Plaça de Joan Carles I. Ironies de la història, el gran monument a la República i a un dels seus apòstols principals, ha quedat convertit en un element decoratiu que engalana un espai d'inequívokes referències monàrquiques. L'obelisc del Passeig de Gràcia roman, en qualsevol cas, com un signe expressiu de les contínues escriptures i reescriptures simbòliques de les ciutats contemporànies. L'Ajuntament ha desvestit el monument dels seus successius atributs ideològics. Ara ha de decidir, un altre cop, quines són les referències vàlides i canòniques en l'espai públic. Faci el que faci, la seva actuació tindrà una alta rellevància simbòlica. Passaran potser novament els signes i els discursos. Aquell obelisc de pedra, aquella forma geomètrica fruit d'una discussió municipal ardorosa a la tardor del 1932, restarà impassible atalaiant les contínues mutacions en la vida i les passions urbanes.

c) El monument als Voluntaris Catalans

El 14 de juliol del 1936, Barcelona va viure una jornada especial. La ciutat es preparava per acollir l'Olimpiada Popular, que havia de congregar turistes i atletes d'arreu. El matí d'aquell dia de juliol, aniversari de la presa de la Bastilla, el Parc de la Ciutadella era escenari d'una litúrgia commemorativa. S'inaugurava amb solemnitat el monument als Voluntaris Catalans de la Gran Guerra, una estàtua amb una llarga història al darrera. Davant del Parlament català s'havien col·locat dues tribunes, on estaven situades les autoritats polítiques de la Generalitat i de l'Ajuntament, a més de representants destacats de la comunitat francesa a Barcelona, associacions culturals i patriòtiques de la ciutat i, fins i tot, 45 supervivents dels batallons catalans que havien lluitat per la causa Aliada a la Primera Guerra Mundial. L'acte tenia un caire de fraternitat catalanofrancesa. El cònsul general de França a Barcelona remarcà "l'afinitat de sentiments i la germanor entre França i

---

⁷⁰ En el llibre de J. Fabre, J.M. Huertas i P. Bohigas sobre la història dels monuments commemoratius de la ciutat, hi ha un capítol expressament dedicat a la història del monument a Pi i Margall. Es troba, també, ben il·lustrat. (Cfr. J. Fabre, J.M. Huertas i Bohigas: *Monuments de Barcelona*, op.cit.).

Catalunya⁷¹. El conseller de Cultura de la Generalitat, Ventura Gassol, va demanar que els Pirineus no fossin mai més una barrera. La Banda Municipal va interpretar Els Segadors, l'Himne de Riego i la Marsellesa. Acabada la cerimònia, les autoritats es van dirigir al Ritz, on el cònsol de França va oferir un dinar de gala.

És difícil, però, que els dirigents polítics catalans tinguessin el cap del tot centrat en els plats d'aquell convit. Quan l'àpat acabava, començava a Madrid, en un clima de màxima tensió, l'enterrament del líder monàrquic José Calvo Sotelo, assassinat la matinada del dia anterior. Espanya s'apropava sense frens cap a l'abisme. El monument als voluntaris catalans tenia innegables ressonàncies bèl·liques. Aquell dia, però, hom va voler transformar la inauguració de l'estàtua en un crit de pau enmig d'un ambient d'indeturable violència. “La jornada commemorativa –podia llegir-se a *La Humanitat*– és jornada de pau i el gest de la figura esculpida per Clarà, que és, segons l'expressió feliç de Pi i Sunyer, l'inici d'una abraçada, vol dir fraternitat entre els homes per damunt de les fronteres i, en aplicació als dies delicats que travessa la República a Espanya, és la consigna que contra la violència s'adreça, des de Barcelona, als germans de les altres terres d'Espanya⁷².”

Ja era difícil, però, contenir la lògica de la violència. L'assassinat de Calvo Sotelo no era tant el detonant com la imatge d'una guerra civil soterrada que vivia Espanya des de mesos enrere. En realitat, tota la República s'havia viscut en un clima de passió política desbordada i d'ànims socials encrespats. Amb la política rupturista del primer bienni, les esquerres havien aixecat les ires de l'opinió conservadora. Quan aquesta es va fer amb el poder, no va saber tampoc pacificar els esperits. La dura repressió del cop del 6 d'octubre i l'aprovació d'unes mesures que l'esquerra entengué com a reactives i antirepublicanes, van afavorir una nova bandada de l'opinió pública, aquesta vegada en favor de les esquerres embravides. L'any 1936 despuntava sota un cel polític encapotat. “No és gaire falaguer el panorama que ens ofereix l'any 1936 que avui comença”, constatava l'editorial de *La Veu*, tot descrivint un “país dividit en dues meitats hostils i irreconciliables⁷³”. Ja mesos abans, en línia amb el discurs conciliador que començava a imposar-se a la Lliga, Joaquim Pellicena lamentava “l'ambient de guerra civil en què viu avui l'activitat política a les terres d'Espanya. La societat hispànica sembla avui dividida en dos cians hostils i irreductibles⁷⁴.”

En bona mesura, la campanya electoral del 1936 es plantejà com un duel definitiu entre les dues Espanyes que s'havien intercalat amb bel·ligerància en el govern de la República.

⁷¹ Cfr. *La Humanitat*, 15.VII.1936, p. 12.

⁷² *La Humanitat*, 15.VII.1936, p. 1.

⁷³ Editorial, “La incògnita de l'any nou”, *La Veu de Catalunya*, 1.I.1936, p. 1.

⁷⁴ Joaquim Pellicena: “L'ambient de guerra civil”, *La Veu de Catalunya*, 6.VI.1935, p. 10.

Els escrits del moment palesen el caràcter decisiu i gairebé irrevocable que prenia la consulta. L'abrandament polític s'estenia arreu, i adoptava un caire de dramàtic xoc de paradigmes. No s'enfrontaven simplement dues nocions del país, s'oposaven "dues passions d'ordre religiós"⁷⁵, de tons absoluts. El resultat electoral no aconseguiria deturar aquest enardiment polític i social, que es perpetuaria fins al cop d'Estat del juliol. Encara al gener del 1936, un periodista polític de Madrid descrivia per a un diari de Barcelona l'atmosfera que es respirava a la capital: "Las mayores estridencias salen hoy de labios de personas pacíficas y en todas partes se respira atmósfera cargada de apasionamientos inauditos. El aspecto que ofrecen los grandes círculos, casinos y tertulias de Madrid a la caída de la tarde estos días: (...) Se grita, se gesticula y se patalea a caño libre"⁷⁶. El mateix reporter narrava un panorama semblant setmanes després de les eleccions: "La Musa de la violencia preside por desgracia las relaciones de los ciudadanos en la presente temporada; hasta en el seno de los hogares más tranquilos se perciben la influencia del ambiente, que obliga a vivir una especie de irritabilidad epiléptica propensa a la comisión de caprichosas exageraciones"⁷⁷.

El Front Popular, que havia guanyat les eleccions amb un programa afirmatiu i constructiu, es desfeia. El comunisme guanyava terreny en la vida política espanyola i l'agitació obrera no remetia⁷⁸. "No podemos estar perpetuamente esperando a que la clase burguesa resuelva los problemas. El momento lo señalaremos nosotros, no ellos. La clase obrera no renuncia a la conquista del poder, aunque tenga que apelarse a la violencia", proclamava Largo Caballero en l'acte d'unificació de les joventuts socialistes i comunistes⁷⁹. A la dreta, la derrota electoral havia consumat el desencant d'una part considerable de la massa conservadora davant el sistema electoral i parlamentari. Les files de Falange s'engreixaven exponencialment. Els monàrquics acabdillats per Calvo Sotelo i Goicoechea rebutjaven obertament un règim parlamentari de democràcia universal. "Esta contienda, en sus vuelos y alcance, tiene que ser la última por mucho tiempo, lo que supone estructurar un nuevo Estado de bases corporativas y autoritarias", assegurava el manifest electoral de Renovación Española⁸⁰. Després de la derrota, els antics monàrquics es refugiarien en opcions de força. La CEDA patia la deserció de part dels seus rengles i dirigents, captivats per solucions contundents i definitives.

⁷⁵ Carles Cardó: "La clivella tràgica", *La Ven de Catalunya*, 3.I.1936, p. 12.

⁷⁶ A.: "Carta de Madrid", *Diario de Barcelona*, 15.I.1936, p. 4.

⁷⁷ A.: "Carta de Madrid", *Diario de Barcelona*, 24.III.1936, p. 3.

⁷⁸ Cfr. Editorial, "La República, víctima d'una doble ofensiva", *La Humanitat*, 11.VI.1936, p. 1.

⁷⁹ Cfr. *Diario de Barcelona*, 7.IV.1936, p. 32.

⁸⁰ Cfr. *Diario de Barcelona*, 16.XII.1936, p. 35.

Al govern, la situació se li escolava de les mans. Al llindar de l'estiu, en àmbits governamentals, hom començava a parlar de la possibilitat de dissoldre les Corts i dirigir el país durant un temps amb un govern fort, que restablís l'ordre. "Prieto apunta a un Govern integrat per totes les forces del Front Popular, amb plens poders del Parlament i amb una línia d'acció de tipus dictatorial", explicava *La Humanitat*⁸¹. El republicà conservador Miguel Maura sol·licitava també una "dictadura republicana", una "dictadura nacional apoyada por zonas extensas que lleguen desde la obrera socialista hasta la burguesía conservadora"⁸².

A Catalunya, l'estat social i polític era notablement diferent. N'hem parlat en el primer bloc del treball. El país ja havia sofert les conseqüències dels apassionaments dialèctics i polítics l'any 1934. Tant la Lliga com l'ERC havien comprés que era necessària la pau civil i una certa entesa entre les forces polítiques dominants. Des del 1935, la Lliga venia fent contínues admonicions per la reconciliació a Espanya. També a les files d'ERC havia canviat la noció de la realitat política. L'experiència del Sis d'Octubre no havia estat endebades. Durant el període transitori, Pi i Sunyer havia guiat el partit amb sentit de responsabilitat, disciplina i moderació. La campanya electoral va remoure de nou les aigües sentimentals i propagandístiques de la política catalana, però els mesos següents Catalunya es definí, sobretot si ho comparem amb la resta d'Espanya, per un clima seré. Hom anomenà la realitat sociopolítica catalana del moment com "l'oasi català". El 1934, després del 6 d'Octubre, el columnista de *La Veu* Manuel Brunet, es planyia que Catalunya, disposant d'un govern autònom i d'una vida pròpia, no hagués esdevingut un oasi enmig de l'agitada vida republicana i, al contrari, hagués pretès ésser "el baluard" de la República⁸³. Dos anys més tard, al març del 1936, retornava al seu argument i apuntava que, mentre Espanya s'incendiava per la dialèctica de la violència, Catalunya, amb el seu Estatut i la seva autonomia, podia convertir-se en un oasi. Un oasi que, donat els temps, no podia ser idíl·lic, però podia ser suficient per contenir la catàstrofe⁸⁴. Pi i Sunyer explicaria anys més tard que, tot i els incidents, les vagues i fins i tot les violències, "Catalunya, severamente aleccionada, liquidava el período del bienio y de la represión, sin espíritu de venganza y con afanes conciliatorios"⁸⁵. Tot va esclatar pels aires el 18 de juliol.

Abans, però, encara quedaria temps per inaugurar el Monument als Voluntaris Catalans⁸⁶. El monument no era pas un projecte nou ni improvisat. La seva biografia, que

⁸¹ Editorial, "La República, víctima d'una doble ofensiva", *La Humanitat*, 11.VI.1936, p. 1.

⁸² Cfr. Article de Miguel Maura aparegut a *El Sol*, 23.VI.1936. (Cfr. *Diario de Barcelona*, 24.6.36, p. 32).

⁸³ Cfr. Manuel Brunet: "El baluard i l'oasi", *La Veu de Catalunya*, 20.X.1934, p. 1.

⁸⁴ Cfr. Manuel Brunet: "L'oasi", *La Veu de Catalunya*, 4.III.1936, p. 11.

⁸⁵ Carles Pi i Sunyer: *La República y la Guerra*, op.cit., p. 372.

⁸⁶ Sobre la temàtica dels Voluntaris Catalans, cfr. D. Martínez Fiol: *Els voluntaris catalans a la Gran Guerra: 1914-1918*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1991.

ara explicarem, es remuntava més de quinze anys en el temps. Havia tingut una gènesi bèl·lica i l'oposició més aferrissada al projecte havia provingut dels doctrinaris pacifistes barcelonins. Al juliol del 1936, però, el monument era inaugurat com un crit de pau en un ambient latent de conflicte civil. La idea del monument es retrotraïa a les acaballes de la Primera Guerra Mundial⁸⁷. Durant el conflicte, alguns centenars o milers de catalans s'havien allistat voluntaris per lluitar al front francès al costat dels Aliats. El nombre precís de combatents no estava gaire clar. Alguns parlaven de 14.000.⁸⁸ Segons l'historiador González Calleja, els milers de "voluntaris catalans" eren més un mite que una realitat. D'acord als seus càlculs, no van arribar a allistar-se més de mil⁸⁹. En qualsevol cas, la història dels Voluntaris va trobar fortuna en la cultura històrica i política del catalanisme.

El doctor Soler i Pla, el principal impulsor de la implicació catalana en favor de les potències aliades, va organitzar durant la guerra una comitiva de periodistes catalans, per visitar el front de batalla. Amb ells hi anava també l'escultor Josep Clarà i, com a únic castellà, el llavors poc conegut Manuel Azaña. A Barcelona, la victòria dels aliats arribà en un moment tan delicat com propici. Encapçalada pels seus polítics, Catalunya demanava obertament l'autonomia. Les tesis de Wilson reconeixent l'autoderminació de les nacions, afavorien el clima reivindicatiu. Les celebracions de la victòria aliada es van confondre de seguida amb manifestacions nacionalistes. Els voluntaris supervivents van tornar a Catalunya. A l'entorn de l'armistici, la colònia anglesa a Barcelona va celebrar un gran àpat. L'ambaixador, Lord Hardinge, va agrair el captivament dels voluntaris catalans i va concedir que Catalunya havia tornat bé per mal a Anglaterra, en referència a la deserció anglesa de la causa catalana el 1714. En aquest mateix ambient pro-aliat s'entén que el mariscal Joffre, rossellonès, presidís els Jocs Florals de la ciutat el 1920.

Un any després, va constituir-se la primera comissió municipal per erigir un monument als Voluntaris Catalans. La Lliga, que dominava el Consistori, li donà suport. Se li encarregà l'escultura a Josep Clarà, que havia seguit de prop els voluntaris catalans al nord de França. L'any 1922, Clarà ja tenia enllestit el model en guix. Tanmateix, l'ajuntament de la Dictadura aturà el projecte i n'encetà un d'alternatiu. Al cementiri Nou, va ser inaugurat un

⁸⁷ Per a la història del monument, cfr. "El monument als voluntaris catalans", *La Veu*, 4.XII.1935, p. 11.

⁸⁸ *La Veu de Catalunya* relata com alguns els xifraven en 14.000, però segons el mateix diari, aquesta xifra era clarament exagerada. (Cfr. "El monument als voluntaris catalans", *La Veu de Catalunya*, 4.XII.1935, p. 11).

⁸⁹ "En realidad, el mito de los miles de voluntarios de la Gran Guerra que se integra en la cosmografía agónica del nacionalismo catalán desde la campaña autonomista de 1918-19 no resiste un análisis serio. Sólo hubo 954 voluntarios, la mayor parte campesinos emigrantes que se alistaron en la Legión Extranjera como un modo de superar la miseria, y sólo una treintena estaban verdaderamente ideologizados en sentido catalanista. Ello contrasta con el estereotipo de voluntario catalán, nuevo almogávar, patriota mezcla de civismo moderno y caballerosidad medieval diseñado por el imaginario catalanista cercano al Comité 'Germanor amb els Voluntaris Catalans' dirigido por el Dr. Joan Solé i Pla". (E. González Calleja: "Bon cop de falç": mitos e imaginarios bélicos en la cultura del catalanismo", a *Historia y política: ideas, procesos y movimientos sociales*, n. 14, 2005, p. 145).

monument a “los Voluntarios Españoles”. Clarà va replicar exposant el seu model a l'Exposició de les Arts Decoratives de París. Va emportar-se el primer premi. Com en tants altres projectes de memòria pública avortats durant la Dictadura, el Consistori va reprendre el seu fil durant la transició municipal del 1930. Amb la proclamació de la República, es continuà l'obra de memòria esbossada per l'Ajuntament transitori. Al maig del 1931, el Consistori republicà va refermar la seva voluntat d'erigir un monument als voluntaris catalans que “lluitaren a la gran guerra per la llibertat dels pobles”⁹⁰. La nova comissió va quedar formalment constituïda al gener del 1932. Tenia un caràcter mixt i estava conformada per l'alcalde, un representant de la Generalitat i diversos regidors i ciutadans competents de Barcelona (entre els quals es trobava l'esmentat Joan Solé i Pla)⁹¹.

L'assumpte, però, no avançà amb la presura desitjada, i més tenint en compte que el model de Clarà ja es trobava finit⁹². Es van produir, però, divergències i dimissions en l'interior de la comissió. A partir de l'agost del 1933, el dictamen amb la proposta definitiva va anar quedant una setmana i una altra damunt la taula de les discussions municipals. Finalment, el 10 de novembre del 1933, a pocs dies de les eleccions, la qüestió es va debatre al Plenari. Novament, la discussió d'un monument va ser l'escenari d'una interessant pugna dialèctica i va dibuixar amb precisió la situació política en què es trobava l'Ajuntament. Feia unes setmanes que ERC s'havia esmicolat després d'un llarg pols latent entre diversos sectors del partit. La discussió sobre el monument no es pot entendre si no és en aquest context de fractura republicana.

En la discussió consistorial, el més feréstec opositor al projecte commemoratiu va ser Josep Bertran de Quintana. El regidor havia estat elegit en les llistes d'ERC. Tanmateix, Bertran de Quintana, furibund anticlerical i adalid del moviment pacifista a Barcelona, havia estat expulsat de la fracció municipal unes setmanes enrere per discrepar amb la línia marcada pel portaveu del partit. Uns mesos abans, l'inquiet edil havia dimitit de la comissió del monument⁹³. Ara es mostrava absolutament contrari a la seva edificació. Escoltem la desgranada argumentació de Quintana. El polític reconeixia la “bona fe” dels voluntaris

⁹⁰ APB, 315, 27.V.1931, p. 13.

⁹¹ Cfr. *La Humanitat*, 20.I.1932, p. 2.

⁹² La tardança en la realització de monuments no era cap novetat. Carlos Reyero explica que la dilació temporal fou també una constant dels projectes commemoratius del segle XIX. Aquest desajust entre el període de disseny i el temps de la inauguració provocava sovint canvis en la comprensió i en la significació ciutadana de l'escultura. “El largo proceso de ejecución de un monumento, desde que se tomaba la decisión, se proyectaba y se aprobaba hasta que se esculpía o fundía la estatua y, sobre todo, hasta que se inauguraba, supuso, por lo general, un periodo tan largo de tiempo que, si no las formas (que, a veces, también), al menos los usos y significados cambiaban o se adaptaban en diversa e imprevisible medida”. (Carlos Reyero: *La escultura conmemorativa en España. La edad de oro del monumento público. 1820-1914*. Cátedra, Madrid, 1999, p. 49)

⁹³ Cfr. APB, 353, 16.VI.1933, p. 46.

catalans que “anaren a terres foranes, abandonaren les seves llars, les seves famílies, el seu terrós i fora de Catalunya, lluitaren a favor de la llibertat dels pobles”⁹⁴. Això, el regidor no ho posava en dubte. Ara bé, Quintana considerava que, en realitat, els voluntaris havien lluitat enganyats. Se’ls havia enviat al front amb una retòrica humanista i alliberadora, però en el fons no havien anat a morir per altra cosa que pels privilegis i pels interessos materials de les classes dirigents. “Aquesta Guerra Gran no fou feta per l’obtenció de valors espirituals, sinó que es va lluitar per valors materials: per l’alta banca, per les finances internacionals, per l’imperialisme”⁹⁵.

L’argument de Quintana, però, anava més enllà. En el fons, ell no combatia un monument d’origen bèl·lic per la seva significació històrica concreta, sinó perquè el regidor i escriptor s’oposava sistemàticament a qualsevol mena d’exaltació militar. Era un pacifista fins els ossos. “Els que com nosaltres, senten tan fonament la democràcia i són sensibles a tot dolor humà, no tan sols combatem la guerra, sinó que lluitem per la supressió de les seves causes”. El monument plantaria en la consciència de les joventuts sentiments “contraris a la fraternitat humana”, sentiments “d’odi, venjança, menyspreu, envers els homes i els pobles, envers les nacions i les races”⁹⁶. En el seu pacifisme radical, Quintana rebutjava un monument de retrunys bèl·lics i demanava que les 60.000 pessetes que costava s’invertissin en beques per als fills dels voluntaris.

Joan Casanovas, dirigent d’ERC fidel a Macià i representant de l’ortodòxia del partit en aquell moment, va encarregar-se de respondre Quintana. El debat va derivar en una interessant discussió sobre la legitimitat de la violència. Casanovas va recordar als altres regidors, i a tots aquells que seguien la discussió per la ràdio, que els voluntaris marxaren al front abrandats d’idealisme, i que aquella guerra havia fet possible la Revolució. Va pintar la situació d’Europa, amb moviments dictatorials emergents –com els nazis-, i va concloure que “potser caldria que s’armés la democràcia perquè no són les paraules apostòliques de les persones les que defensen els pobles. (...) Amb la paraula sola no hi ha prou per a la defensa de les idees de llibertat i fraternitat; no es poden oposar, a les forces reaccionàries que tenen tot l’armament, la cortesia i la persuasió apostòlica”⁹⁷. Van intervenir diversos regidors, apuntalant el seu posicionament. Jové, membre de la UGT, va explicar que era “militarista i dictador, perquè en aquest sentit crec que s’han de manifestar els socialistes”⁹⁸.

---

⁹⁴ APB, 359, 10.IX.1933, p. 154.

⁹⁵ Ibid., p. 155.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Ibid., p. 157.

⁹⁸ Ibid., p. 161.

En el transfons d'aquest debat sobre la legitimitat de l'ús de la violència, es podien escatir algunes de les divergències i recances que havien escardat l'ERC. Durant el debat, Joaquim Vilalta, membre expulsat del partit, va acusar Casanovas de fer apologia dels escamots. Els escamots de les Joventuts d'ERC – Estat Català havien estat precisament una de les diferències fonamentals al si d'ERC entre el sector de l'Opinió i el sector procedent d'Estat Català. Durant tot l'any 1933, s'havia produït un enfrontament entre els dos corrents per l'hegemonia en el partit. Els primers símptomes s'havien mostrat al gener del 1933, quan Lluhí –membre destacat del grup de l'Opinió–, dimití com a conseller en cap per discrepàncies amb el funcionament i l'estructura de l'executiu. Al juny, els dos corrents toparen en el Congrés Nacional d'ERC. A finals de setembre, el directori del partit expulsava els membres més destacats del grup de l'Opinió. En altres llocs hem pogut apuntar algunes de les divergències que allunyaven els uns dels altres. Ara podem afegir que els polítics expulsats, mostraven una clara disconformitat davant el caire militaritzat i “feixista” que prenien els escamots de les Joventuts republicanes.

Pocs dies abans de la discussió que acabem de relatar, la majoria de l'Ajuntament de Barcelona havia reprovat les joventuts d'Estat Català per un gran acte que aquestes havien organitzat a la ciutat. Per a aquells que es mantenien dintre de la línia oficial del partit, s'havia tractat d'una festa i d'una marxa esportiva. Altres, en canvi, parlaven d'una desfilada paramilitar pels carrers de Barcelona, que havia acabat amb l'alcalde, Aiguader, passant revista a la formació a l'estadi Olímpic de Montjuïc. L'ex regidor d'ERC, Joaquim Vilalta, va arribar a afirmar que “avui no hi ha cap ciutadà a Catalunya que tingui el menor dubte sobre el feixisme de les joventuts d'Estat Català”⁹⁹. Bertran de Quintana va treure a rel·luir el seu pacifisme i va fer exposició d'un discurs de perfecta doctrina pacifista i internacionalista: “Sóc contrari a les frases d'abrandament que es dirigeixen a les Joventuts; sóc contrari, també, als gestos teatrals, contrari als oripells i senyeres. Jo sóc contrari a tot això, i a aquestes paraules de glòria nacional, d'honor nacional, de terra sacra i de tradició benaurada, també en sóc contrari; perquè això determina la pugna i el bel·licisme entre els pobles. Jo sóc partidari de la fraternitat humana; jo sóc partidari de que els pobles s'estimin els uns als altres”¹⁰⁰. Aquest discurs utòpic, li va costar a Quintana la pertinència al grup municipal d'ERC. En fou expulsat immediatament.

Tot i aquestes discussions, el monument als Voluntaris Catalans va ser aprovat. Al final, però, es va canviar la inscripció. Els membres de la Comissió no van arribar a l'extrem de gravar als peus del monument la inscripció que proposava Bertran de Quintana (“A la

---

⁹⁹ APB, 359, 27.X.1933, p. 30.

¹⁰⁰ Ibid., p. 57.

memòria dels voluntaris catalans que innocentment van creure que lluitaven a favor de la llibertat dels pobles i de l'alliberament de les nacions oprimides¹⁰¹), però van retirar també la proposta original, que exalçava els catalans que havien lluitat “per la llibertat dels pobles”. Al final, s’optà per una fórmula laconica, que superava els matisos amb la força de l’objectivitat. El dia de la inauguració, la inscripció resava: “Als voluntaris catalans morts durant la Gran Guerra del 1914-1918”¹⁰². L’estàtua de Clarà representava un home nu, en moviment, alçant els braços enlaire. A la mà portava un glavi i unes fulles de roure, simbolitzant la llibertat. Amb el pas del temps, Clarà havia anat retirant alguns elements bèl·lics de la figura. Li havia treure el casc i el cinyell d’aguantar la beina. Havien desaparegut també les cadenes que la figura masculina trencava amb els braços. Amb la seva faïçó definitiva, el monument podia esdevenir, en aquella jornada inquietant del 14 de juliol del 1936, un signe de pau. Aquells braços enlaire podien convertir-se per voluntat poètica de l’intèrpret, en “l’inici d’una abraçada”¹⁰³. En aquelles hores vehements, però, no eren gaires els ciutadans espanyols que estaven disposats a retornar abraçades de bronze.

---

¹⁰¹ APB, 359, 10.IX.1933, p. 154.

¹⁰² La inscripció —és a dir, el text que fa intel·ligible i interpreta la imatge— variaria encara en els anys venidors. L’Ajuntament franquista va optar per retirar la placa i per cobrir les parts públiques del nuu amb una fulla de parra. El 1972, a les acaballes del franquisme, es tornà a posar d’una manera discreta una inscripció un xic diferent: “Als Voluntaris Catalans morts per la França. 1914-1918”. El 1985, a instàncies de l’associació Amical de Guerrilleros, va col·locar-se un cartó amb la inscripció original, però afegint-hi les dates “1914-1918, 1939-1945”. (Cfr. J. Subirachs, *Monuments commemoratius de Barcelona anteriors a la Guerra Civil*, op.cit., p. 296; J. Fabre: *Monuments de Barcelona*, op.cit., p. 116; R. Vinyes: *El Estado y la Memoria. Gobiernos y ciudadanos frente a los traumas de la historia*. RBA, Barcelona, 2009, p. 49).

¹⁰³ Cfr. *La Humanitat*, 15.VII.1936, p. 1.

3. L'aposta pel catalanisme obrerista

a) El record de l'oprobri monàrquic i la memòria de Seguí

En el seu optimisme antropològic i en la seva convicció transformadora, molts republicans s'havien representat la República amb un cromatisme lluminós i redemptor. El nou règim, però, com tota realitat mundana i contingent, va prendre aviat un caire clarobscur. La realitat era matisada i complexa, grisosa. El xoc entre les expectatives i les constatacions provocava desencisos i desafeccions. Els forjadors de l'opinió republicana, que amb la seva retòrica havien contribuït a dibuixar aquell paisatge regenerador, tenien ara la difícil tasca de mantenir l'adhesió i la confiança de les bases socials en el nou règim. Per accentuar la brillantor del primer pla republicà calia, abans que res, enfosquir els plans de fons del quadre històric espanyol. En efecte, no és difícil trobar en discursos i articles de premsa d'orientació republicana descripcions obscures dels temps de la Monarquia.

En el si de la memòria dominant als anys trenta espanyols va germinar un lloc de memòria invers, un contralloc de memòria. És a dir, va proliferar el discurs sobre un passat negre i malaurat. Un temps històric essencialment injust i explotador, que havia estat definitivament superat per la revolució republicana i que mai més s'havia de repetir. Molts cops, la memòria té una funció legitimadora i enaltidora. Exalça i justifica el present arrelant-lo en un passat valuós. Ara bé, els discursos històrics poden també legitimar el present oposant-lo a un pretèrit desgraciat i opressiu. En contrast amb una situació històrica dissortada, el context present pot copsar-se com especialment plaent i irrenunciable. La República va pintar també els seus quadres negres. Repassem alguns dels seus títols.

A Catalunya, especialment, la dinastia borbònica fou un contralloc de memòria principal. Per als catalans, la monarquia borbònica era sinònim d'anorreament. Ho explicava l'historiador Lluís Nicolau d'Olwer. "La monarquia dels Borbons liquida l'imperi català, (...) destrueix l'organització estatal de Catalunya i, pitjor encara, es proposa i gairebé reeix matar-li l'esperit patriòtic i democràtic"¹. La malvestat de la monarquia arribava al seu zenit en la persona d'Alfons XIII, "un acumulador sense rival de totes les vileses i llatzèries que flotaven en l'ambient"².

---

¹ Ll. Nicolau d'Olwer: *Del patriotisme i la democràcia en el procés constitucional de la Catalunya antiga*. Barcelona, 1933, p. 37.

² Editorial, "La República, inamovible", *La Humanitat*, 11.II.1933, p. 3.

Davant d'aquells que es planyien dels avanços escassos que ofería la República als ciutadans, els propagandistes del nou règim arboraven el record dels temps monàrquics, en particular del darrer període de la Restauració, el regnat d'Alfons XIII i la dictadura de Primo de Rivera. “Temps d'escarni, de presó, de negocis bruts, de dictadura, de pistolisme, de Martínez Anido, de Cambó, de Primo de Rivera (...). Era ahir –encara hi ha llàgrimes en els ulls de les víctimes que han pogut sobreviure al crim i a la vilesa”³. Era una Espanya “tèrbola, inquisitorial, prostituïda, desmarxada, rústega, incomprendible i rutinària”, tal com la definia un article de *La Humanitat* en un magnífic exercici de domini lèxic⁴. Els republicans constataren com els monàrquics i fins i tot alguns homes dels seus rengles, es lamentaven de l'empitjorament de la situació social i de l'augment de la violència des de l'adveniment de la República. Per això, el diari portaveu d'ERC va publicar un llarg article repassant amb detall escrupolós la història de les violències a Barcelona durant tot el segle XIX i principis del XX, quan la ciutat es trobava sota el domini monàrquic i era objecte de crema de convents, bullangues, bombardejos, afusellaments, conspiracions, assassinats, vagues, terrorisme i barricades⁵.

La memòria de la Monarquia no només prenia tonalitats negres. Havia quedat esquitxada amb tonalitats vermelles, de sang. En ambients republicans i obreristes es servava viva memòria de la tortura. “No, no es posible trasladar al papel toda esta evocación de espanto –escribia l'anarquista Federica Montseny-. Junto al espectro de Oller, desencajado, cadavérico, se me aparece la imagen vacilante de García Oliver, con un ojo cubierto por una enorme mancha morada, con la cabeza envuelta en lienzos, después de diez días de permanencia en jefatura, curándole de una espantosa hemorragia causada por las heridas a palos y culatazos que se le inflingieron. De García Oliver, mi pensamiento va a encontrar a Enrique Enrí, el pobre barbero al que le clavaron cuñas de madera entre carne y uña”⁶.

Les pintures negres de la República tenien alguns motius principals. Un de cabdal, un lloc paorós de memòria, era el Castell de Montjuïc, des d'on s'havia bombardejat la ciutat i on havien estat empresonats i afusellats líders d'oposició al règim monàrquic. “Sento odi pel castell”, escribia Rovira i Virgili, mentre explicava que calia “redimir” la muntanya d'aquell espai d'oprobri i de turment⁷. Poc després de proclamada la República, el govern central va cedir a la Ciutat de Barcelona l'ex Palau Reial de Pedralbes. Al llarg de la

³ Editorial, “Any nou”, *La Humanitat*, 2.I.1933, p. 3.

⁴ “Rizal, home símbol”, *La Humanitat*, 30.XII.1932, p. 1.

⁵ “La pau i la tranquil·litat que ha gaudit Barcelona en els temps de la Dictadura. Una ullada a cent anys de vida barcelonina”, *La Humanitat*, 23.VII.1933 (I), p. 3.

⁶ Federica Montseny: “La sombra de Montjuïc”, *Solidaridad Obrera*, 30.VI.1933, p. 4.

⁷ A. Rovira i Virgili: “El castell de Montjuïc”, *La Humanitat*, 29.VI.1933, p. 3.

República, els Ajuntaments maldaren perquè Barcelona prengués el control sobre el castell militar. Fins i tot el conservador Manuel Brunet, des de les planes de *La Veu de Catalunya*, sol·licitava la propietat municipal de l'establiment⁸.

Lògicament, un altre contralloc de memòria era l'època del pistolisme. “¿Quién no recuerda aquella tragedia colectiva —es preguntava A. Castellá a *Solidaridad Obrera*-. La sed exterminadora de la pareja Anido-Arlegui les condujo rápidamente a la tarea de organizar el asesinato de los militantes sindicalistas, a base de un plan terrorífico en el que la maldad humana logró la perfección absoluta”⁹. L'evocació del pistolisme ens remet directament al comentari de dues figures cabdals en la memòria pública barcelonina dels anys trenta. Dedicarem les properes pàgines a comentar el seu record social, compartit unes vegades, controvertit altres cops. Ens referim a Salvador Seguí i Francesc Layret. Hi afegirem finalment Martí i Julià. Aquesta triada, en particular Layret i Martí i Julià, constitueix un eix fonamental en la partitura de la memòria que els àmbits governamentals barcelonins van impulsar durant la Segona República.

Com hem pogut veure en la segona part del treball, el nacionalisme republicà va matisar i reformular la memòria catalanista. Tanmateix, aquest nou relat canònic de la història de Catalunya no comportava una ruptura dràstica amb la narrativa de memòria que es remuntava als temps de la Renaixença. Per això, podem concloure que la nota més distintiva de la memòria pública a Barcelona durant la Segona República és la introducció enaltidora d'una memòria recent i polèmica. En concret, el record del catalanisme obrerista i del sindicalisme catalanista que havia florit a Barcelona durant el primer terç del segle XX. Al costat de les referències catalanistes compartides, l'espai públic va ser retolat d'acord a un imaginari contemporani heroic i combatiu, que procurava acomplir un deure de justícia, legitimar una causa i proclamar-la arreu. Anirem desgranant aquestes idees al pas de les següents pàgines.

Podem dir de moment que, amb aquest discurs històric, els republicans nacionalistes i obreristes assentaven una cultura de memòria pròpia. Establien un nou relat de memòria que s'allunyava tant dels referents commemoratius del nacionalisme conservador com de l'univers axiològic de l'anarquisme. Honorant els precursors i els impulsors d'un republicanisme de tall català i de vocació social, les noves elits barcelonines es reivindicaven a si mateixes i proclamaven els valors polítics i socials que ara estructuraven l'espai públic. La gran aportació d'Esquerra Republicana era, segons els seus dirigents, la reconciliació

---

⁸ Cfr. Manuel Brunet: “El castell de Montjuic”, *La Veu de Catalunya*, 24.III.1935, p. 1.

⁹ A. Castellá: “A los nueve años”, *Solidaridad Obrera*, 10.III.1932, p. 1.

sinèrgica de l'ideal de llibertat nacional amb la voluntat de justícia social. Layret, Martí i Julià i, segons interpretació republicana, el mateix Seguí, havien estat heroics precursors de la nova Catalunya, que compatibilitzava en un mateix horitzó el “triple ideari català, republicà i social”¹⁰. Dos d'ells no només n'havien estat propulsors, sinó també màrtirs.

Salvador Seguí (1887-1923)¹¹, el “noi del Sucre”, es comptava entre aquests “màrtirs”. El 3 de març de cada any, aniversari del seu assassinat, una munió de gent es congregava al cementiri per honorar la seva memòria. Desfilaven personalitats i entitats diverses. L'acte tenia un caire senzill. No ens consta que es fessin grans parlaments. De fet, l'any 1934, la comissió organitzadora va disposar que no se'n fes cap, de discurs¹². Aquest silenci discursiu és significatiu perquè, com veurem més endavant, si bé tots els grups compartien un mínim comú denominador en la interpretació del “noi del sucre”, hi havia també diferències de perspectiva substancials. Abans que la polifonia o la dissonància commemorativa, la comissió organitzadora preferia el silenci respectuós.

La Humanitat i *Solidaridad Obrera* dedicaven articles i fotografies a la memòria del “Noi del Sucre”. El diari republicà exposava el seu ideal: “no tenia altra dèria que el benestar del poble, que el millorament dels treballadors”¹³. *La Humanitat* insistia també en el segell català que donava a la seva actuació i remarcava les seves opcions estratègiques gradualistes i evolutives. El polític d'ERC, F. Grau i Ros, esmentava que Seguí havia procurat “encaminar l'obrerisme per camins constructius que havien de portar a l'assoliment gradual i evolutiu de les reivindicacions proletàries”¹⁴. Unes línies més endavant veurem la importància d'aquestes afirmacions en el marc del conflicte creixent entre la CNT i l'ERC. Abans de continuar voldríem remarcar que no estem comentant l'obra de Seguí ni la pertinència dels judicis que feien els seus exegetes durant la Segona República. Ens limitem a presentar les sucoses interpretacions que la seva figura despertava.

¹⁰ A. Rovira i Virgili: “El caigut que es dreça”, *La Humanitat*, 19.IV.1936, p. 1.

¹¹ Salvador Seguí va néixer a Lleida el 1887 i va morir assassinat a Barcelona el 3 de març del 1923. Temperat i realista, va combatre el lerrouxisme, lluità per un sindicalisme fort i independent i jutjà imprescindible, pel bé dels sindicats, la concreció d'un catalanisme d'esquerres que pogués prendre l'hegemonia a la Lliga. Va ser secretari del ram de la construcció i de l'Ateneu Sindicalista. Advocà per la formació intel·lectual, cultural i tècnica dels treballadors. Fou partidari d'una aliança entre la CNT i la UGT. Fou elegit Secretari General de la Confederació a Catalunya (1917). El fracàs de la Vaga de la Canadenca (1919) li va fer veure tant la necessitat d'una reorganització sindical com la creació d'una força política obrera, la qual l'apropà a polítics com ara Companys o Layret. El 1922 signà juntament amb Pestaña, Peiró i Viadiu l'anomenada “tesi política”, que ratificava l'apolitisme de la CNT pel que feia als partits i el règim parlamentari, però al mateix temps es proclamava “integral i absolutament política” en tant que aspirava a controlar la vida econòmica i social d'Espanya. (Cfr. Diccionari d'Història de Catalunya. Edicions 62, 1993).

¹² Cfr. *La Humanitat*, 13.III.1934, p. 12.

¹³ Editorial, *La Humanitat*, 9.III.1932, p. 1.

¹⁴ Cfr. *La Humanitat*, 10.III.1936, p. 3.

Com en el cas d'altres herois republicans, la premsa exalçava les seves virtuts humanes. L'hagiografia no va ser mai exclusiva del clericalisme. El dirigent sindical havia sigut un "home jove, ple d'energies i d'entusiasme, estudiós i ponderat, rectilini en el seu procedir i en possessió d'un concepte rigorós del deure"¹⁵. Hom lloava també la seva capacitat autodidacta, l'infatigable esforç per la forja de la seva personalitat moral i intel·lectual. "Salvador Seguí era un bell cas d'emancipació personal, autoeducació o formació libèrrima de si mateix. Va improvisar-se unes ales damunt les seves espatlles d'operari, i va elevar-se amb elles sobre la seva nadiua condició"¹⁶. De fet, l'anarquisme i l'esquerrisme català havien promogut sempre la formació de les seves bases, entenent que la cultura era una condició necessària per a una vida lliure i plenament humana, així com un element indispensable per al triomf de la revolució futura.

La memòria de Seguí, però, no consistia només en l'evocació plaent i admirada de la seva vida. Com succeeix habitualment, el record del personatge contenia una projecció pragmàtica en l'actualitat. En el seu caràcter i en el seu compromís absolut per la causa del proletariat, la bandera de Seguí podia ser enarborada per totes les esquerres de Catalunya. El nom i l'estendard de Seguí també servien, però, per establir fronteres i per atiar els contraris. Cal recordar en aquest punt que les bones relacions que havia mantingut ERC amb l'anarquisme es van anar estroncant paulatinament. El sector més radical i utòpic, encapçalat pels membres de la FAI i oposat a qualsevol ductilitat amb un règim que considerava burgès, s'imposà sobre els elements més possibilistes. En el primer bloc del treball hem explicat ja el cisma entre els *trentistes* i els *faïstes* a l'estiu del 1931. La divergència interna s'accentuaria amb el temps. Al primer trimestre del 1932, van produir-se violències anarquistes significatives arreu de Catalunya. Al gener, un esclat anarcocomunista es va fer amb el control temporal d'una part de la Conca del Llobregat. Al febrer, escamots anarquistes prengueren per força l'Ajuntament de Terrassa. A Barcelona, es van succeir les vagues generals. A finals de febrer, esclatà un artefacte a prop de l'Ajuntament. La resta de l'any, el moviment anarquista va asserenar-se a Catalunya. El 1933 tornà a obrir-se amb una violenta mobilització anarquista, que abastà diverses ciutats i poblacions d'Espanya, també de Catalunya. A Casas Viejas, la Guàrdia d'Assalt reprimí amb crueltat el motí anarquista. La ruptura entre els anarquistes i els republicans era insalvable¹⁷. A la primavera i a l'estiu, la violència va rebrotar amb força a Barcelona. Davant d'una vaga general, les Joventuts d'ERC s'enfrontaren als anarquistes i els substituïren en la conducció dels tramvies.

---

¹⁵ A.R.D.: "Un aspecte de la vida de Salvador Seguí", *La Humanitat*, 10.III.1933, p. 12.

¹⁶ Gabriel Alomar: "Salvador Seguí", *La Humanitat*, 10.III.1935, p. 5.

¹⁷ "L'any 1933 es va arribar al cim de la conflictivitat laboral. El nombre de vaguistes a la província de Barcelona es duplicà en comparació amb el de l'any 1931 i es va quintuplicar respecte al de 1932". (A. Balcells: *Història del nacionalisme català. Dels orígens als nostres temps*. Barcelona, 1992, p. 128).

Al març del 1933, *La Humanitat* recordava a tots els obrers catalans la fallida de la Commune de París deguda a la confusió i a l'anarquia imperant i assenyalava “la conveniència de no caure en moviments que, si no responen a una acció de conjunt o a un abandament unànime, no porten a altres resultats que a les repressions sagnants i al consolidament de la reacció”¹⁸. Un mes més tard, el diari reprenia la inequívoca censura de la “violència desenfrenada”. “De cap manera, sota cap excusa ni cap principi no podem admetre nosaltres, homes d’esquerra, que ens hem esforçat a donar a la República i a Catalunya una constitució humana, en la qual es dóna acolliment a totes les ànsies de justícia (...) que es recorri a l’atemptat i el crim”¹⁹.

És en aquest context que podem entendre l’enyorança amb què *La Humanitat* plorava el desaparegut Seguí: “Amb l’assassinat d’en Seguí, s’inicià la descomposició del bloc Confederal Sindicalista. (...) Amb la mort d’en Seguí, el grup faista de la CNT pot satisfer les seves aspiracions d’apoderar-se de la direcció de les forces obreres catalanes”²⁰. Des del republicanisme nacionalista es lamentava que “el Noi del Sucre” no hagués pogut dur a la pràctica en el marc republicà el seu suposat sindicalisme intel·ligent i pragmàtic, allunyat d’estrídències tan tràgiques com eixorques. Josep Grau Gassans, antic company de Seguí, argumentava que el cercle sindicalista que s’havia format a l’entorn de Seguí representava “un corrent d’intel·ligència i alta comprensió en la solució dels problemes socials, enfront d’un altre sector que avui podríem dir que és el que representen els grups de la FAI”²¹. Entre aquest companys de Seguí s’hi trobaven molts dels que després signarien el Manifest dels Trenta, així com alguns líders republicans com el mateix Companys.

Algunes veus argumentaven que Seguí hauria evitat el trencament de la sintonia entre republicans i sindicalistes²². L’evocació de Seguí era, des de certa perspectiva, la memòria d’una CNT que podria haver estat però que definitivament no era. “El Noi del Sucre” simbolitzava per als dirigents del nacionalisme republicà la possibilitat d’una entesa constructiva republicanosindicalista i d’un bloc obrer progressista en defensa d’una república transformadora. Seguí, es deia des de *La Humanitat*, era partidari del front unit de les esquerres. Alguns argüien que el millor homenatge al líder obrerista passava per recompondre la unitat trencada. Així ho expressava Àngel Castellà el 1932, a les pàgines de *Solidaridad Obrera*, i el 1934, des de les planes de *La Veu de Catalunya*. “Per això, en aquest

¹⁸ Editorial, “1871-1933”, *La Humanitat*, 18.III.1933, p. 3.

¹⁹ Editorial, “Pistolers contra la República i contra Catalunya”, *La Humanitat*, 22.IV.1933, p. 3.

²⁰ A. Castellà: “Conseqüències d’un crim”, *La Humanitat*, 11.III.1934, p. 3.

²¹ Cfr. *La Humanitat*, 10.III.1932, p. 1.

²² Cfr. Scaramouche: “Un tribú del poble”, *La Humanitat*, 11.III.1934, p. 8.

instant greu que travessa Espanya, creiem que el millor homenatge que pot fer-se a la memòria d'en Seguí és refer aquell veritable front antireaccionari²³.

És clar que el sector dominat de la CNT sostenia una altra significació de Seguí. En contra de les insinuacions que *La Humanitat* feia sobre la inclinació política de l'ocit líder sindical, el diari anarquista afirmava que el dirigent de la Confederació havia estat assassinat precisament per “la política”. *Solidaridad Obrera* proclamava que l'antic dirigent anarquista “adoraba los principios de la Confederación Nacional del Trabajo. Nunca los traicionó ni los abandonó. (...) Seguí era anarquista. Odiaba la política, y si por su amplio temperamento tuvo amistades con Layret y otros hombres de izquierda, jamás pensó en llevar la confederación hacia los derroteros de las luchas políticas”²⁴.

Abandonem, però, les divergències commemoratives entre el republicanisme nacionalista i l'anarquisme dominant a Catalunya, per desgranar una característica més del record de Seguí. En realitat, es tracta d'un tret peculiar d'aquesta nova memòria pública centrada en l'evocació de la lluita obrerista dels primers dos decennis del segle XX. Ens trobem davant d'una memòria viva i viscuda. Viva, perquè seguia encara ben present a les entranyes dels seus antics companys. Viscuda, perquè molts havien presenciat fets cabdals de l'existència de Seguí, havien compartit taula i micròfon.

“Era yo pequeño. Recuerdo el día de su asesinato. (...) Mi madre, desesperadamente, se me echó al cuello. Le han matado hijo mío; esos canallas, bandidos”²⁵. Així obria Helenio Seguí un article en la trista commemoració de l'assassinat del seu pare. No es tractava, doncs, d'una evocació d'un pretèrit heroic, ocorregut segles enrere, estilitzat per la poesia de la historiografia romàntica liberal. En aquest cas, la memòria era ben propera, i podríem dir que les carns del record seguien obertes. El socialista Gabriel Alomar recordava la seva estada a l'hospital acompanyant Francesc Comes, l'amic de Seguí que caigué ferit en el mateix atemptat i va morir hores després. “Els que presenciarem aquest moment terrible, inoblidable, no poguérem contenir les llàgrimes”²⁶. Trobarem records semblants en l'evocació del nostre següent personatge, el líder polític obrerista Francesc Layret.

²³ A. Castellà: “Conseqüències d'un crim”, *La Humanitat*, 11.III.1934, p. 3.

²⁴ “Salvador Seguí”, *Solidaridad Obrera*, 10.III.1933, p. 1.

²⁵ Helenio Seguí: “Recordando a mi padre”, *Solidaridad Obrera*, 10.III.1932, p. 8.

²⁶ Gabriel Alomar: “Homenatge a el Noi”, *La Humanitat*, 10.III.1935, p. 5.

b) Francesc Layret, símbol d'una nova memòria pública

L'adveniment de la Segona República i l'assentament institucional del catalanisme d'esquerres havia propiciat la introducció d'un nou discurs de memòria en l'espai urbà i en l'esfera mediàtica. La memòria del catalanisme obrerista esdevenia canònica. Des de les institucions polítiques i des del món associatiu vinculat ideològicament als àmbits governamentals, es reivindicava la memòria tant d'aquells que havien propugnat un moviment obrer amb accents catalans com d'aquells que havien integrat en el seu projecte polític nacional els ideals d'emancipació proletària. Des dels espais del poder, s'honoraven els abanderats històrics de la causa obrera, però es recordaven amb especial vibració aquells que no havien defugit la participació política. No endebades, en front del radical apoliticisme anarquista, l'ERC encarnava el sector de l'obrerisme que advocava pel règim polític democràtic com a forma de canalitzar i realitzar les reclamacions socials.

Tot i que des de *La Humanitat* se'l celebrés i reivindicés en aquest sentit, Salvador Seguí, no deixava de ser un personatge tangencial en aquest nou marc commemoratiu. Certament, havia buscat punts d'encontre amb les esquerres polítiques catalanes, però mai havia donat el salt definitiu a la vida parlamentària i havia circumscrit la seva actuació al camp del sindicalisme. El gran referent en l'univers commemoratiu del catalanisme obrerista era Francesc Layret. Nascut a Barcelona el 1880 i físicament invàlid a causa d'una malaltia infantil, Layret²⁷ era doctor en Dret i en Filosofia i Lletres. Va ser fundador de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, regidor municipal i diputat a Corts. Des de l'Ajuntament, impulsà l'ensenyament laic i universal, la secularització del cementiri i la regularització de la jornada dels empleats municipals. Layret fou promotor destacat de la Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR). El partit aconseguí una sonada victòria en les eleccions legislatives del 1910. El projecte polític tenia concomitàncies importants de cares i doctrina amb la posterior ERC. El 1917, desmembrada la UFNR, Layret va posar en marxa el Partit Republicà Català, que dirigí junt amb Companys i que va prendre una clara actitud de classe. El 1920, essent Barcelona escenari d'una terrible lluita de plom entre el sindicalisme i el front patronal-govern civil, Layret va assumir la defensa judicial de molts cenetistes, cosa que el conduiria a la mort. Va ser assassinat per uns pistolers a finals d'aquell mateix any.

Tant la vida com la mort de Francesc Layret el feien especialment adequat per convertir-se en un referent de la nova memòria pública barcelonina. A més, la seva antiga amistat política i personal amb alguns dirigents republicans reforçava la conveniència de la seva evocació cívica. Una prova de la importància que adquirí Layret en el discurs

---

²⁷ Per a les dades biogràfiques que presento de Layret, cfr. *Diccionari d'Història de Catalunya*, Edicions 62, 1993.

commemoratiu republicà és que un dels carrers més transitats i populars de Barcelona, el Paral·lel, va batejar-se en honor del líder polític nacionalista i obrerista. Per altra banda, el monument erigit a Layret constituí una de les principals accions de memòria pública dels anys trenta a Barcelona i, junt amb el monument a Pi i Margall, és un dels llocs de memòria republicans que ha deixat una major petjada en la fesomia visible de la ciutat. A diferència de l'obelisc consagrat al prohombre republicà, el monument a Layret es conserva gairebé exactament tal com va ser inaugurat a l'abril del 1936. El monument a l'advocat obrerista no va patir el maquillatge de la Dictadura. Durant el règim franquista, va ser desmuntat i enretirat²⁸. En tornar la democràcia, va recuperar novament el seu lloc, amb els mateixos atributs de l'any 36 però amb una nova inscripció²⁹.

Durant la Segona República, l'advocat obrerista era homenatjat anualment amb litúrgies commemoratives i evocacions periodístiques. L'any 1935, la celebració de l'aniversari de la seva mort tingué una projecció molt particular. El govern de la Generalitat presidit per Companys es trobava empresonat pel cop anticonstitucional del 6 d'octubre. Les esquerres espanyoles i catalanes vivien un moment de màxima mobilització, mentre el govern radical es descomposava pels escàndols de corrupció i la divisió interna del partit de Lerroux. El primer de desembre d'aquell any, XVè aniversari de l'assassinat de Francesc Layret, 16.418 ciutadans van desfilar per davant de la seva tomba i van dipositar 2.725 ofrenes florals³⁰. Gairebé tres-cents pobles d'arreu de Catalunya hi foren representats. La multitud, recollida, acudia a "portar flots d'homenatge, de record, de jurament i de fidelitat"³¹.

La mobilització no era espontània. Responia a una crida llançada des de la presó per Lluís Companys. Pocs dies abans, el màxim dirigent d'ERC havia escrit un article anomenant Layret "gloriós precursor" i definint-lo com un "nacionalista convençut i un republicà íntegre". Companys demanava a les bases d'ERC que s'atansessin al cementiri i portessin un record en nom seu. "Aquest any jo no hi podré assistir. Fou el meu mestre, el meu germà, el meu cap. Porteu-li uns ramells per mi, gravant-hi el meu nom"³². La resposta

²⁸ El monument va ser enretirat de la via pública en acabar la Guerra Civil i guardat al magatzem del carrer Wellington, on l'escultura va hivernar junt amb altres estàtues republicanes. El 5 de desembre de 1939, les autoritats franquistes començaren a desmuntar el monument a Layret. *El Correo Catalán* del dia següent ho comentava així: "Ayer comenzaron las obras de derribo del monumento que los políticos republicanos y masones erigieron en la plaza de Sepúlveda a Francisco Layret, defensor del atentado personal, por el que había de perecer". (Cfr. J. Fabre: *Monuments de Barcelona*, op.cit., p. 116)

²⁹ El 29 de novembre de 1977, en un acte organitzat pels laboristes de Catalunya, el monument fou reemplaçat al seu lloc originari amb una placa de bronze amb la següent inscripció: "A Francesc Layret. Advocat dels treballadors. Assassinat el 30 de novembre de 1920. Laboristes de Catalunya. 29 de novembre de 1977". (Cfr. J. Subirachs: *Monuments commemoratius de Barcelona anteriors a la Guerra Civil*, op.cit., p. 298)

³⁰ Cfr. *La Humanitat*, 12.XII.1935, p. 3.

³¹ Cfr. *La Humanitat*, 3.XII.1935, p. 1.

³² Cfr. *La Humanitat*, 20.XI.1935, p. 1.

a la crida fou massiva i el silenciós homenatge a Layret va convertir-se en un gran acte d'afirmació republicana i esquerrana. Seguint les indicacions de Companys, després d'homenatjar Layret, els ciutadans visitaven la tomba de Salvador Seguí.

Tot i que mai s'havia vist tan revestida de flors, no era la primera vegada que l'ombra de Layret es trobava acompanyada. Cada any, amb motiu de l'aniversari de la seva mort, la tomba rebia la visita de ciutadans, polítics i associacions. A més, s'organitzaven encontres i mítings commemoratius. El 1931, tingué lloc un gran acte polític a Sabadell. El 1932, el CADCI va albergar la vetllada necrològica. El 1933, l'Ateneu Popular Barcelonès, fundat per Layret, va prendre el testimoni. Els diaris republicans evocaven també la seva figura. Exalçaven la humanitat del seu caràcter, la força de la seva personalitat i l'amplitud dels seus horitzons vitals. "Layret era tot cor –recordava *La Humanitat* el 1931-. Sentia un afecte sense límit pels humils, pels desvalguts i pels oprimits. Sentia frisanques de justícia i de nivellació social. Ansiava la difusió de la cultura"³³. La invalidesa física que l'obligava a caminar sempre amb croses agegantava el seu mèrit i reforçava la imatge de la seva voluntat de ferro. El 1932, la *Humanitat* el designava com un "Prometeu de la llibertat", capaç d'enfrontar-se a la seva pròpia limitació i a les forces tiràniques i reaccionàries que endogalaven la societat³⁴.

Aquells que anualment ploraven Layret reconeixien que, amb el seu assassinat, els seus enemics havien assestat un cop destre al moviment obrer. En recordar la figura del seu antic correligionari, Lluís Companys esmentava habitualment la frase que havia dit Salvador Seguí en assabentar-se del crim: "ja saben el que han fet, els bandits!"³⁵. Les pàgines de *La Humanitat* insistien també en la malèvola injustícia d'aquella acció. Segons els intèrprets republicans, Layret havia advocat sempre per mètodes racionals per millorar l'estat del proletariat i havia maldat per buscar solucions a aquell clima d'irrespirable violència que ofegava Barcelona. "Layret mai no tingué res a veure amb aquelles pugnes que no fos aportar tot el seu talent i tota la seva autoritat a posar-hi fi. Ningú com ell no havia treballat tant per a restablir la pau civil a Catalunya", assegurava el conseller empresonat Martí Barrera³⁶. Aquesta mena d'afirmacions revoltaven la memòria de Manuel Brunet, columnista de *La Veu*, que acusava els nacionalistes republicans d'haver construït un 'mite Layret'. "Ens

³³ Editorial, *La Humanitat*, 30.XI.1931, p. 1.

³⁴ Cfr. Editorial, "Francesc Layret", *La Humanitat*, 30.XI.1932, p. 3.

³⁵ Lluís Companys: "Ja saben el que han fet", *La Humanitat*, 30.XI.1935, p. 1.

³⁶ Martí Barrera: "El record de Francesc Layret", *La Humanitat*, 30.XI.1935, p. 1.

trobem davant d'un Layret inèdit. Coneixíem un Layret combatiu, líder i eminència gris dels sindicats rojos, però no coneixíem el Layret pacificador".³⁷

Per als articulistes de *La Humanitat* i per als polítics nacionalistes republicans, la principal herència de Layret havia estat la seva prouja per vincular obrerisme i catalanisme. El dia de la inauguració del monument, Marcel·lí Domingo, que havia compartit militància amb Layret al Partit Republicà Català, va recordar l'esforç de l'advocat per portar el catalanisme al cor del poble. Gràcies a l'encontre preconitzat per Layret entre el catalanisme i el poble treballador havia estat possible el triomf d'ambdues realitats en la Segona República³⁸. F. Grau i Ros establí una semblança entre Pi i Margall i Layret i arribava a la conclusió que els dos havien lluitat per "la llibertat política per als pobles i l'emancipació social de les classes treballadores; dit més breument pel que es refereix a Catalunya: catalanisme i obrerisme"³⁹. No és d'estranyar que els dos grans monuments erigits a Barcelona durant el període republicà celebressin precisament aquests dos personatges. Layret havia mort abatut per bales homicides, però la seva llavor havia donat fruit en la Segona República, amb el triomf d'un nacionalisme socialitzant, explicava *La Humanitat*⁴⁰.

A més a més, l'advocat barceloní havia apostat nítidament per l'acció política i havia procurat involucrar el proletariat en el sistema democràtic. Així ho resumia Ernest Ventós, regidor d'ERC: "Ideals de catalanitat i evolució política: portar l'acció constructiva de les lluites civils a les multituds obreres de Catalunya"⁴¹. L'advocat, que havia estat assassinat per la seva defensa d'obrers de la CNT, era erigit pel republicanisme catalanista en un estendard, que devia assenyalar el camí als elements de la Confederació que s'oposaven sistemàticament a participar en el joc polític. Per l'enllaç substancial que establí entre la llibertat nacional i la justícia social, així com per la seva aposta pels mètodes parlamentaris, Francesc Layret era considerat per molts com un "precursor" de la realitat política triomfant a la Segona República. Així, *La Humanitat* lloava "aquell home exemplar, altíssim precursor de l'actual florida democràtica de Catalunya"⁴². L'Esquerra Republicana de Catalunya, es suggeria, era la plasmació contemporània dels ideals del "màrtir" obrerista.

³⁷ M. Brunet: "L'homenatge a Layret", *La Veu de Catalunya*, 4.XII.1935, p. 1. També els anarquistes s'oposaven a aquesta remembrança pacifista de Layret i fins i tot reproduïen paraules seves en les quals es mostrava escèptic davant els mètodes pacífics. Cfr. Babel: "Layret y Macià", *Solidaridad Obrera*, 15.I.1933, p. 1.

³⁸ Cfr. *La Humanitat*, 21.IV.1936, p. 1.

³⁹ F. Grau i Ros: "De Pi i Margall a Layret", *La Humanitat*, 30.XI.1935, p. 2.

⁴⁰ Cfr. *La Humanitat*, 19.IV.1936, p. 1.

⁴¹ Ernest Ventós, *La Humanitat*, 30.XI.1931, p. 6.

⁴² Editorial, "Francesc Layret", *La Humanitat*, 30.XI.1932, p. 3.

La memòria de Layret era viva i viscuda. Per comprendre l'apassionament que caracteritzà la dialèctica política de la Segona República, hem de tenir molt present que al transfons dels debats ideològics i al darrera de la natural pugna pel poder, hi havia morts sobre la taula, hi havia amistats perdudes, hi havia estones de vetlla no gaire llunyanes. A la República no només es pugnava per la victòria d'unes idees. Es lluitava pel sentit d'unes existències i pel triomf d'unes vivències. Les ferides havien començat a cicatritzar, però sagnaven encara. Llegint alguns enfrontaments municipals, parlamentaris o periodístics, hom té la sensació que la política es va fer molts cops sobre carns obertes. L'any 1935, des del penal de Cartagena, el polític i poeta Ventura i Gassol descrivia aquest fet amb objectiva lucidesa. Recordant Layret, assegurava que “hi ha morts plenes de pau que asserenen. N'hi ha que, sols de recordar-les, encara revolten. La nostra època n'és plena de records d'aquestes morts. Per això també els nostres problemes polítics i, d'una manera molt especial els socials, tenen aquesta vivor que crema”⁴³.

En les seves evocacions commemoratives, molts articulistes deixaven fluir els seus records personals i reconstruïen moments viscuts a la vora de Layret. Un articulista relatava a *La Humanitat* que “vaig sentir com mataren a Layret”⁴⁴. El dia de la col·locació de la primera pedra⁴⁵ del monument a la plaça Goya, al maig del 1934, Lluís Companys feia memòria pública del moment en què s'assabentà de la notícia de la mort del seu “mestre”. Es trobava llavors detingut, junt amb altres líders obreristes, com Seguí. Els conduïen en un vapor cap a la presó de la Mola. Un oficial va comunicar la tràgica nova. Els detinguts, explicava Companys, havien sentit com si els haguessin donat un terrible “cop de massa”⁴⁶.

Així com la narrativa catalanista era essencialment compartida per tots els sectors del nacionalisme, aquest nou relat de memòria, centrat en el record de les lluites republicanes i obreristes, establia una clara frontera entre els uns i els altres. Era una memòria de batalla i reivindicació, que situava el nacionalisme conservador i el nacionalisme progressista en dues riberes diferents. Però no es tractava només de col·locar l'adversari, sinó de descol·locar-lo. En aquest relat de memòria, es dibuixa una contraposició senzilla entre aquells compromesos amb el benestar i la llibertat social i els botxins de la tirania i l'opressió. En

⁴³ Ventura i Gassol: “La meva evocació, avui”, *La Humanitat*, 30.XI.1935, p. 1.

⁴⁴ E. Matos Barrio: “Vaig sentir com mataren a Layret”, *La Humanitat*, 30.XI.1932.

⁴⁵ Carlos Reyero ha explicat la importància que la cerimònia de col·locació de la primera pedra havia adquirit en la cultura commemorativa espanyola durant bona part del segle XIX i principis del XX: “En este sentido, consta la importancia que, casi siempre, se concedió a la colocación de la primera piedra en muchos monumentos. Fue frecuente la presencia de autoridades o, incluso, de miembros de la familia real, que daban una resonancia especial a la fecha”. (Reyero: *La escultura conmemorativa en España. La edad de oro del monumento público. 1820-1914*, op.cit., p. 356). Reyero destaca que la cerimònia de col·locació de la primera pedra es feia coincidir habitualment amb una data assenyalada del personatge honorat o de la comunitat.

⁴⁶ Cfr. *La Humanitat*, 3.V.1934, p. 6.

aquest enreixat discursiu, la Lliga Regionalista quedava explícitament o implícitament encasellada en la ribera de la tirania⁴⁷.

El record enaltidor del moviment obrer, republicà i català dels primers decennis del segle XX tenia també una orientació pragmàtica. Incubava una potent funció legitimadora. Alguns homes destacats d'ERC havien combatut a les mateixes barricades ideològiques que Seguí o Layret. D'alguna manera, l'aurèola dels "màrtirs" s'estenia ara fins a ells i els justificava. Per haver estat deixebles i companys dels màrtirs, semblaven disposar d'un pedigrí especial per dirigir els destins de l'autonomia catalana, republicana i socialitzant. No es tracta d'un fenomen extraordinari. A qualsevol institució o iniciativa, les persones que han treballat a prop dels fundadors tenen una autoritat irrepetible. Antoni Rovira i Virgili escrivia que Layret havia sigut "abatut aquell vespre tràgic, quan sortia de casa a interessar-se per Lluís Companys, l'amic del cor"⁴⁸. El mateix dia de la inauguració del monument, diversos oradors van assenyalar aquesta connexió legitimadora entre Layret i Companys. Marcel·lí Domingo va proclamar que "sense Catalunya i sense homes com Layret i Companys, Espanya no tindria aquesta gloriosa República". Més directe fou encara Àngel Pestaña, l'antic sindicalista confederat que llavors dirigia un partit polític. "Veiem ací reunits l'honorable president de la Generalitat, senyor Lluís Companys, continuador de la seva obra política, i també el senyor Joan Casanoves, continuador de la seva obra jurídica"⁴⁹.

El monument a Layret va inaugurar-se el diumenge 19 d'abril del 1936, pocs dies després de la consagració oficial del monument a Pi i Margall. Aquella va ser, doncs, la setmana gran de la memòria republicana. Amb el triomf del Front Popular i la tornada dels dirigents d'ERC, despuntaven definitivament les iniciatives commemoratives incubades durant els darrers anys i alentides el 6 d'octubre. En aquest cas, la gestació i la tramitació del monument havia estat força ràpida. El conjunt monumental no va quedar entrebancat, com altres cops, en el debat artístic, en la discrepància ideològica o en les traves de la burocràcia. Com en moltes altres vegades, l'impuls va partir de la societat civil, i l'Ajuntament es va limitar a donar suport i a canalitzar la proposta. A mitjan del 1932, diverses entitats van agrupar-se per constituir un Comitè pro-monument a Layret. El formaven l'Ateneu Enciclopèdic Popular, el CADCI, l'Ateneu Polytechnicum, la Unió de Rabassaires de Catalunya i La Falç. Al setembre, van dirigir un manifest al país. Consideraven que en

⁴⁷ Al 1933, la Lliga es va negar a secundar en el Parlament Català una subvenció per al monument a Layret. Duran i Ventosa al·legà que no podien donar suport a l'exaltació d'un personatge impulsor del laïcisme. *La Humanitat* va respondre furibunda: "No és d'estranyar que aquesta gent de tan baixa categoria moral, vulguin entelar la memòria d'un home com Francesc Layret, mort precisament per inducció de moltes de les campanyes que ha fet la gent de la Lliga". (Editorial, "Mentalitat Lliguera", *La Humanitat*, 23.VI.1933, p. 3.

⁴⁸ A. Rovira i Virgili: "El caigut que es dreça", *La Humanitat*, 19.IV.1936, p. 1.

⁴⁹ Cfr. *La Humanitat*, 21.IV.1936, p. 1.

aquella hora històrica d'instauració de la República, calia recordar i retre homenatge als seus precursors. “En aquests moments en que s'afermen els drets a la llibertat i a la justícia, avui que s'obren camins d'esperança (...) és l'hora solemne de tenir present el sacrifici d'aquells homes que empesos d'un altíssim ideal, li donaren intel·ligència, benestar i vida”⁵⁰.

Les entitats promotores obrien una subscripció popular per fer front a les despeses i asseveraven que la iniciativa tenia com a objectius donar just homenatge a Layret i convertir la seva figura en exemple per a les generacions futures⁵¹. Un any més tard, ERC presentava al congrés dels diputats una proposició perquè la cambra col·laborés econòmicament amb el monument. S'argumentava en aquest cas que “perpetuar la memòria dels homes exemplars per la noblesa de la seva ideologia i de la seva conducta és una tasca de justícia i d'educació social”⁵². La memòria pública perseguia l'objectiu de fer justícia pòstuma, de donar un sentit i una última satisfacció a la vida d'un personatge. Al mateix temps, volia esdevenir vector pedagògic i esperó del compromís ciutadà.

El projecte s'encarregà a l'escultor Frederic Marès i va costar 75.000 pessetes. Els promotors van tenir algunes dificultats per recollir tots els diners necessaris. A l'estiu del 1934, trobem a la *Humanitat* una campanya per animar les associacions i els Ajuntaments ronsejaires a fer la seva contribució⁵³. L'Ajuntament de Barcelona va assegurar 15.000 pessetes i es va comprometre a urbanitzar adequadament la plaça de Goya per situar-hi el monument⁵⁴. Un altre cop, el conjunt monumental respon a una concepció noucentista. Un noucentisme, però, més tallat, geomètric, dinàmic, desbordant, al gust de l'art monumental imperant a Europa. Al centre, una escultura femenina, amb el tronc descobert, que no sabem si emmirallar amb *La llibertat guiant al poble*, de Lacroix, o amb la *Victòria* de

⁵⁰ “Al poble de Catalunya”, cfr. AAB, Negociat d'Urbanització i Reforma, Caixa 77, exp. 4.

⁵¹ Des de decennis enrere, Barcelona estava avesada a les subscripcions públiques per al finançament de monuments commemoratius. S. Michonneau ha estudiat les pràctiques de subscripció i la seva evolució des del segle XIX fins a la dictadura de Primo de Rivera. Progressivament, les associacions civils havien anat jugant una paper creixent en l'impuls memorístic –també en la seva vessant econòmica. Durant els dos primers decennis del segle XX, s'obriren subscripcions populars per als monuments al Dr. Robert, Verdager, Guimerà, Pi i Margall, Ignasi Iglesias, Rius i Taulet i Maragall. Les subscripcions eren verament massives i reunien entre 15.000 i 20.000 contribucions. Les aportacions de particulars, associacions i institucions oficials quedaven normalment consignades públicament, ja que es publicaven regularment llistes de subscriptors. Així, els patrocinadors grans i menuts veien recompensat el seu esforç amb el prestigi social. (Cfr. S. Michonneau: *Barcelona, memòria i identitat*, op.cit., pp. 319-328). Reyero consigna que, durant el segle XIX, la subscripció pública fou també la manera més habitual de sufragar un monument: “Aunque, evidentemente, las cantidades aportadas eran muy dispares, este sistema proporcionaba, ante todo, la ilusión participativa en una empresa colectiva, que es un elemento consustancial a la idea del monumento”. (C. Reyero: *La escultura conmemorativa en España*, op.cit., p. 334). Durant la República es mantingué aquesta mateixa dinàmica de subscripció i els diaris van publicar també alguns cops el reguitzell de contribuents que participava en una determinada iniciativa.

⁵² Cfr. “Pro-monument Francesc Layret”, *La Humanitat*, 28.VII.1933, p. 1.

⁵³ Cfr. *La Humanitat*, 27.VII.1934, p. 8; 18.VIII.1934, p. 3; 30.VIII.1934, p. 3.

⁵⁴ Cfr. APB, 340, 4.IX.1932; APB, 370, 20.III.1934.

Samotràcia. La dona arbora una flama en una mà, signe del progrés. Al seu darrere, en actitud gallarda, representacions de funcions i tipologies socials: un camperol que atalaia l'horitzó, un obrer que mostra els seus estris de treball i una mare que sosté un infant als braços. El conjunt traspuja força, valentia i moviment cap endavant. L'estructura del conjunt s'assimila a una proa de vaixell, en la qual la dona amb la flama n'és el mascaró.

Marès no va tardar en enllestir el conjunt. La inauguració es va senyalar pel novembre del 1934. Un altre cop, però, els fets d'octubre van interposar-se i van fer esclatar totes les previsions. Tanmateix, el monument estava gairebé acabat i, passats uns mesos prudencials, la Comissió va sol·licitar a l'Ajuntament que fes el pagament del seu import i que permetés la col·locació de l'escultura⁵⁵. Es tractava, sens dubte, d'un tema espinós, ja que Layret era una figura políticament significada i havia estat revestit amb unes ressonàncies semàntiques nítides. L'Ajuntament governatiu no va respondre. El Comité no es va rendir. Va insistir amb tossuderia setmanal⁵⁶, fins que l'alcalde governamental va accedir a la demanda a finals de març del 1935, va ordenar el pagament de la subvenció i va aprovar la construcció del basament que havia de sostenir l'estàtua⁵⁷.

La inauguració oficial va celebrar-se el 19 d'abril del 1936, en un acte que consagrava la nova cultura de memòria catalana, republicana i obrerista. La Plaça de Goya va quedar atapeïda i desbordada de ciutadans i associacions, que portaven els seus estendards. Abans de l'arribada de les autoritats, el monument estava ja recobert de flors. El desembarcament d'autoritats va ser també notable. Hi podem destacar l'alcalde, el president de la Generalitat, Marcel·lí Domingo i Àngel Pestaña. Tots ells van fer ús de la paraula. Companys va demanar que la memòria de Seguí conferís "energia a la nostra voluntat i doni major volada a les nostres ambicions patriòtiques i humanes". Com havia fet en altres cops, va voler vincular el record de Layret al de Seguí. El president va confessar l'emoció i la confusió que sentia per retre homenatge al vell amic i company, conjuntament amb tants correligionaris. Companys va defugir la retòrica venjativa i exaltada, les paraules gruixudes i els recels intencionats. Al contrari, en un moment en què Espanya rodolava perillosament pel camí de la violència i Catalunya procurava esdevenir espai de concòrdia, Companys va recordar "la passió d'odi que alimentava l'ambient" a la Barcelona del 1920 i va anunciar que "en aquest homenatge fervorós al gran humanista no sortirà de la meua boca cap paraula que estimuli la passió de l'odi. El que cal destruir són els sentiments i els impulsos que permeten que aquests crims puguin perpetrar-se. El que cal fer és exaltar la vida i la dignitat de la vida i

⁵⁵ Cfr. AAB, Negociat d'Urbanització i Reforma, Caixa 77, exp. 4.

⁵⁶ El Comité va enviar cartes a l'Alcaldia els dies 6, 13, 20 i 23 de febrer i 9 i 23 de març. Cfr. AAB, Negociat d'Urbanització i Reforma, Caixa 77, exp. 4.

⁵⁷ Cfr. AAB, Negociat d'Urbanització i Reforma, Caixa 77, exp. 4.

l'home i la dignitat de l'home"⁵⁸. Sens dubte, el Companys de la primavera de 1936 no era el mateix que el de la tardor de 1934.

c) El monument al doctor Martí i Julià, mestre de nacionalisme social.

Fins a l'esclat de la Guerra Civil, la Segona República havia viscut poc més de cinc anys. Un període breu, convuls, d'una altíssima densitat històrica. Durant aquests anys apassionats havia germinat a Barcelona una nova memòria pública, que honorava amb noms de carrers i estàtues els precursors del catalanisme obrerista triomfant. Eren recordats els dirigents que havien anunciat la bona nova de la redempció social amb verb i esperit català. Eren celebrats els líders que havien omplert el projecte polític catalanista de contingut social i d'anhels populars. En la gran cambra de la memòria pública barcelonina, junt amb els frisos renovats de les antigues glòries catalanes i els mosaics representant les fites republicanes espanyoles, s'havia anat cisellant virtualment un nou plafó, un relleu escultòric en record del catalanisme obrerista. Permeti'm el lector resumir aquest nou relat de memòria amb una metàfora imaginada. Sobre un fons de bronze on estaven litografiades algunes pàgines tràgiques de la repressió obrera, sobresortien els medallons en marbre de tres figures històriques. Al centre d'aquest plafó imaginal hi destacava el bust de Francesc Layret, paradigma del catalanisme obrerista. A la seva esquerra, una imatge de Salvador Seguí, difuminada i en relleu baix. A la dreta de Layret emergia nítidament el medalló d'un tercer personatge. Es tractava d'una representació de Domènec Martí i Julià, metge i polític, nascut a Barcelona el 1861 i mort pacíficament a la mateixa ciutat el 1917.

El doctor Martí i Julià va deixar un tremp important en la cultura commemorativa de la Segona República. En els primers dies d'estiu del 1936, en aquell període d'aflorament de la memòria conreada durant els anys anteriors, era inaugurada una escultura al doctor Martí i Julià en la plaça d'encreuament entre la Diagonal i la Ronda del Mig (llavors, Avinguda del 14 d'abril i Gran Via de Ronda). El monument va sobreviure l'envestida del franquisme i s'aixeca avui en la mateixa posició en què s'alçava el dia de la seva inauguració⁵⁹. L'escultura,

---

⁵⁸ Cfr. *La Humanitat*, 21.IV.1936, p. 1.

⁵⁹ En acabar la guerra fou afusellat Domènec Latorre, president de l'associació (Pàtria Nova) que havia encapçalat la iniciativa commemorativa de Martí i Julià. El monument, però, romangué al seu emplaçament. Anys després, la placa que identificava qui era Martí i Julià fou retirada tot i que el pedestal seguia dient ben clar el nom del metge polític. El 15 de desembre de 1978 tornà la placa identificadora en una altra versió. (Cfr. J. Fabre: *Monuments de Barcelona*, op.cit., p. 119).

signada per l'artista Dunyac, té una faïçó completament noucentista. Consisteix en una noia serena, de bellesa policletiana, nua de pit, que sosté entre les mans un cistell de pomes. L'estàtua, de grandària moderada, s'aixeca sobre un pedestal, on hi figura el nom del doctor Martí i Julià i un medalló amb la seva representació facial. L'escultura segueix, doncs, el mateix patró conceptual que emmotlla els monuments de Pi i Margall o Layret. El substantiu és la representació al·legòrica de l'obra o l'ideari del personatge commemorat. L'adjectiu és la representació figurativa del personatge, que esdevé una mena de petita clau de lectura per comprendre el sentit global del monument.

L'escultura a Martí i Julià és una mostra paradigmàtica del nou gust estètic que s'havia imposat en la cultura commemorativa barcelonina i que hem pogut escatir també en els monuments en record de Pi i Margall, de la proclamació radiofònica de la República i de Layret. En realitat, la nova estètica commemorativa, oposada als criteris modernistes, havia començat a triomfar ja als anys vint. Durant la República, va aprofundir-se en la línia artística monumental que havia despuntat a Barcelona en el període de la dictadura de Primo de Rivera⁶⁰ i que triomfava arreu d'Europa. Davant l'enfarfellament, la complexitat i la sobreabundància monumental modernista, el nou gust preferia els conjunts estilitzats i arquitectònics (com el de Pi i Margall), així com la representació simbòlica del personatge o del valor representat a través d'una simple figura femenina de posat clàssic. El monument a Martí i Julià és d'una contenció arcàdica absoluta. Altres representacions al·legòriques femenines (com les dels monuments a Layret o a la proclamació de la República) combinen els patrons clàssics amb un tremp de força i energia molt d'acord amb l'agitada vida sociopolítica del moment.

L'escultura en homenatge a Martí i Julià va ser inaugurada el 21 de juny del 1936. Les característiques de l'acte d'inauguració ens indiquen, de moment, el lloc que va ocupar el doctor catalanista en el mapa de la memòria pública del període. En primer lloc, hem de constatar que el metge i polític va ser honorat amb una estàtua. Poques figures, ni el mateix Àngel Guimerà, n'aconseguien una durant la Segona República. Probablement, la contenció física i pressupostària del monument va facilitar també el seu ràpid reeiximent. En front de les 75.000 pessetes que havia costat el monument de Layret, el de Martí i Julià en costà només 15.000⁶¹. A més, el projecte havia estat decididament impulsat per un bon grapat

⁶⁰ “El gegantisme i el sentit particular que la dictadura donà a l'arquitectura van reduir l'escultura a tenir exclusivament una funció ornamental. Integrada, instrumentalitzada en benefici de l'arquitectura, l'escultura va perdre la funció commemorativa. En endavant, al bell mig de les places de Barcelona, es van erigir fots i brolladors en comptes d'escultures commemoratives. Aquesta reorientació va anar acompanyada d'un gust marcat per l'al·legoria a través d'una imatge idealitzada de la dona, alhora mediterrània i clàssica. En aquest moment s'estava lluny dels busts realistes o del pesant aparell decoratiu i didàctic dels monuments modernistes”. (S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p. 281).

⁶¹ Cfr. ACGB, 367, 4.VII.1934, p. 67.

d'entitats de la societat civil. L'acte d'inauguració fou senzill. Segons *La Humanitat*⁶², s'hi van congregar “molts milers de persones” i representants d'una munió d'associacions que, seguint la pràctica habitual, portaven les seves banderes i estendards. En aquest cas, el nombre d'entitats civils va ser més destacat que el de polítics. Va acudir l'alcalde, Pi i Sunyer, però no hi assistí el president de la Generalitat. En representació d'ell i del Parlament català va acudir el senyor Soler i Bru. El doctor Martí i Julià quedava enquadrat, doncs, entre les figures cabdals de la memòria pública barcelonina durant la República. Ara bé, dintre d'aquest club privilegiat, el nostre personatge ocupava un lloc secundari.

Qui era, però, el “doctor Martí i Julià”, com habitualment se l'anomenava? Domènec Martí i Julià (1861-1917) era metge psiquiatra i polític. Tenia una intel·ligència privilegiada, i als 19 anys es va graduar en medicina. Entre el 1909 i el 1915 va dirigir l'Institut Frenopàtic de les Corts. En la seva vessant política, tal com explica el *Diccionari d'Història de Catalunya*, el nostre personatge “defensà un catalanisme nacionalista radical i socialitzant, compromès amb la resolució de la ‘qüestió social’. A partir del 1903 presidí la Unió Catalanista i va dirigir un projecte de renovació integrador i connectat amb els nuclis obrers i populars catalanistes”⁶³. En l'acte d'inauguració del monument, Domènec Latorre, president de la comissió que havia impulsat la commemoració escultòrica del doctor i polític, el va definir com un “exemple de patriotes, home de notòries virtuts i distingit científic”⁶⁴. No era molt diferent l'opinió que mereixia a *La Veu de Catalunya*, diari que sostenia criteris nacionals diferents als de Martí i Julià. El diari portaveu del catalanisme conservador el descrivia com home patriota, home de ciència i home filantrop⁶⁵. El dia de la inauguració de l'estàtua, el diari recuperava la semblança necrològica que havia publicat comentant la seva mort, prop de vint anys enrere: “El doctor Martí i Julià ha mort deixant molts que no participaven del seu criteri; però no ha deixat cap enemic. Aquest és el millor elogi”. Com Francesc Layret, es tractava d'una figura discutida, però en aquest cas, era respectada per tots. Era universalment reconeguda, a més, la seva dedicació altruista als malalts sense recursos.

La figura del doctor Martí i Julià tenia una clara significació política. “Fou la veu orientadora i la ploma mestrívola del nacionalisme d'esperit humanista”⁶⁶, escrivia un comentarista a *La Humanitat*. Sota el circumloqui “nacionalisme d'esperit humanista” es trobava l'aposta martijuliana per un nacionalisme català inequívocament democràtic i socialitzant. “Ell va copsar la unitat essencial del nacionalisme i l'obrerisme”, explicava

⁶² Cfr. *La Humanitat*, 23.VI.1936, p. 12.

⁶³ Cfr. *Diccionari d'Història de Catalunya*, Edicions 62, 1993.

⁶⁴ *La Humanitat*, 23.VI.1936, p. 12.

⁶⁵ Cfr. “Barcelona al doctor Martí i Julià”, *La Veu de Catalunya*, 21.VI.1936, p. 12.

⁶⁶ F. Pineda i Verdguer: “Cal recopilar la ideologia martijuliana”, *La Humanitat*, 28.III.1936, p. 5.

Rovira i Virgili⁶⁷. Pi i Sunyer recordava que Martí i Julià havia donat al “nostre moviment el sentit de progrés i de justícia social”. Un articulista de *La Humanitat* el definia com “home d’extrema esquerra, socialista, potser no perfectament definit” i recordava que “havia afirmat que una Catalunya lliure amb els obrers esclaus no la voldria mai”⁶⁸.

Martí i Julià era presentat com un precursor de la Catalunya de la Segona República, “políticament lliure i socialment justa”, tal i com afirmaven els dirigents d’ERC. Ell havia estat un dels forjadors de l’ideari catalanista d’horitzons socials. “Mestre en nacionalisme, impregnat el seu esperit de saba patriòtica, va ésser guiatge de tota una generació i semblà, amb altres, la llavor estimada que tot just ara comença a donar fruit”⁶⁹. Martí i Julià no només havia estat conformador i precursor del nacionalisme socialitzant victoriosos en la República, sinó que també n’havia estat profeta. Havia albirat l’arribada de l’hora propícia del catalanisme esquerrà. Un articulista de *La Humanitat* recordava que, un dia, en veure que les forces de l’ordre atropellaven un míting de la Unió Catalanista, va apaivagar l’ànim dels seus correligionaris dient: “calmeu-vos, amics, calmeu-vos, que ja vindrà l’hora nostra”⁷⁰. L’hora era arribada. Des del peu estant del monument, ho festejava Pi i Sunyer, tot celebrant “aquests moments en què un grup de catalans, secundats amb la col·laboració de tots els patriotes, es disposen a fer de Catalunya el poble, la pàtria, que l’homenatjat preconitzà”⁷¹.

El record de Martí i Julià era també estímul per a la pràctica d’un nacionalisme seré, allunyat de postulats violents. Així, l’any 1933, quan el conflicte d’ERC amb els anarquistes assolía proporcions zenitals, *La Humanitat* recordava una inequívoca frase martijuliana: “Tots els que vessen sang humana, professin les idees socials que es vulgui, són els enemics del veritable progrés humà”⁷². Al juny del 1936, als volts de la inauguració del monument i davant l’apassionament que ofuscava la vida política espanyola, el diari nacionalista republicà lloava la doctrina ferma però serena del doctor. “Avui que el jovent inexpert i enardit sembla que amb un cop de mà tracti d’allunyar violentament obstacles per tal d’assolir el que ja té a l’abast (...) però que no podrà assolir si no frena prudentment les seves impaciències, avui, serà bo que mediti la prosa serena del doctor Martí i Julià”⁷³.

Podríem seguir desenvolupant els comentaris i els actes commemoratius que suscitava Martí i Julià. Anualment, el dia del seu traspàs, associacions, polítics i ciutadans es

⁶⁷ A. Rovira i Virgili: “Martí i Julià”, *La Humanitat*, 23.VI.1936, p. 1.

⁶⁸ F. Rossell i Montané: “L’ombra de Martí i Julià”, *La Humanitat*, 30.V.1933, p. 3.

⁶⁹ “En el setzè aniversari de la mort del doctor Martí i Julià”, *La Humanitat*, 16.VI.1933, p. 4.

⁷⁰ “El XV aniversari de la mort de Martí i Julià”, *La Humanitat*, 18.VI.1932, p. 3.

⁷¹ *La Humanitat*, 23.VI.1936, p. 12.

⁷² “Els principis socials del dr. Martí i Julià”, *La Humanitat*, 19.VI.1933, p. 5.

⁷³ “Fa més de trenta anys el mestre deia”, *La Humanitat*, 21.VI.1936, p. 12.

congregaven al voltant de la seva tomba per honorar la seva memòria. Deixem, però, aquesta i altres qüestions per descabdellar amb cert deteniment el procés de gestació i construcció del monument. Hem pogut recopilar força dades, i penso que són reveladores de les dinàmiques de la memòria pública barcelonina i de l'engranatge administratiu i polític que les feia eficaces. El primer que ens permet copsar aquest procés és el fort entrelligament entre la cultura de memòria d'una part activa de la societat civil i les polítiques de memòria endegades per l'administració pública. Moltes de les manifestacions commemoratives que van assolir un ressò en l'espai cívic barceloní tenien el seu origen directe en la mobilització d'un grup associatiu petit però dinàmic. Hem parlat d'aquestes associacions uns capítols enrere. Les tornarem a trobar entre les promotores del monument al doctor Martí i Julià. Fins i tot moltes de les accions commemoratives presidides i subvencionades –totalment o parcialment- per l'Ajuntament, responen a la petició i a la proposta d'aquestes associacions.

En el cas que ens ocupa, foren prop de 50 associacions i agrupacions polítiques les que a l'estiu del 1933 van adreçar una carta a l'Ajuntament sol·licitant que li fos aixecat un monument al doctor Martí i Julià, “encara que sigui senzill”. L'Associació Pàtria Nova encapçalava la iniciativa⁷⁴. El manifest posava en marxa les dinàmiques administratives de la memòria pública, que ara podem seguir amb cert deteniment. La carta estava signada el 12 d'agost. Dos mesos més tard, el 3 d'octubre, trobem la primera referència municipal a l'assumpte. La Comissió de Foment proposava crear una ponència encarregada del monument a Martí i Julià⁷⁵. El Consistori es trobava llavors en franca descomposició, amb les esquerres completament dividides i el govern municipal funcionant de forma automàtica. Vindrien aviat les eleccions legislatives i les municipals. Tot quedaria paralitzat fins a la constitució del nou Ajuntament, al febrer del 1934.

El 3 d'abril del 1934, seguint ordres del conseller-regidor d'Urbanització i Eixample, Duran i Reynals, el cap del Negociat d'Obres Públiques encarregava a l'arquitecte en cap del Servei de Parcs (Nicolau Mª Rubió) i a l'arquitecte en cap del servei d'Ornat (Fèlix M^a de

⁷⁴ Signaven: : Pàtria Nova, CADCI, Ateneu Nacionalista d'Esquerra, Casal Nacionalista l'Avançada, Agrupació al Servei de Catalunya, Acció Republicana Catalana, Centre d'Esquerra Republicana districte 8, Agrupació Catalans d'Amèrica, PAC, *La Rambla*, Grup Català la Barricada, *L'Intransigent*, Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, Joventut La Falç, *La Campana de Gràcia*, *La Humanitat*, Joventut Catalanista Republicana, *La Publicitat*, *Mirador*, Els Nets dels Almogàvers, Institut Montserrat, *L'Opinió*, Casal Català d'Esquerres del Poblet, Orfeó Gracienc, Centre Nacionalista Radical, Els Segadors, Germanor Catalana i Republicana, Unió Socialista de Catalunya, Estat Català de Gràcia, Ateneu Republicà de Gràcia, Casal Gracienc Nacionalista Republicà d'Esquerres, Ateneu Nacionalista d'Esquerra, Foment Autonomista Català, Agrupació d'Esquerra Republicana PN, Ateneu d'Esquerra de Catalunya, Centre Catalanista d'Esquerra, Centre Republicà Democràtic Federalista, Unió Catalanista, Círcol Artístic de Barcelona, Saba Nova Rubí, Palestra Delegació de Rubí, Ateneu Republicà Federal d'Esquerra, Ràdio Associació de Catalunya, Casal d'Esquerra Republicana Camp d'en Gassol. (Cfr. AAB, Comissió d'Urbanisme i Reforma, Caixa 136, Expedient 18).

⁷⁵ Cfr. AAB, Comissió d'Urbanisme i Reforma, Caixa 136, Expedient 18.

Azúa), l'estudi d'un projecte "simple" per commemorar Martí i Julià⁷⁶. Uns dies més tard, Duran i Reynals indicava als arquitectes que es limitessin a estudiar la qüestió de l'emplaçament, per tal que ell mateix pogués departir sobre el monument amb les associacions promotores⁷⁷. Dos mesos més tard, al juny, atenent a les propostes realitzades pels tècnics municipals, el regidor d'Urbanització i Eixample decretava que el monument s'emplacés a la Plaça Molina⁷⁸. A principis de juliol, Duran i Reynals signava un dictamen sobre l'afer. El dia 4, la Comissió Municipal Permanent, presidida per l'alcalde, discutia i aprovava la proposta⁷⁹. Fins l'any 1934, la decisió hauria d'haver estat discutida i resolta pel Plenari, donat que no hi havia Comissió Permanent. Des de la constitució del nou Ajuntament, d'acord amb la recent i racionalitzadora Llei Municipal, funcionava una Comissió Municipal que tenia autoritat sobre aquests assumptes.

Havia passat gairebé un any des de l'arribada de la sol·licitud de les associacions barcelonines. En el seu dictamen, el regidor argüïa que, "vista la instància presentada per gran nombre d'entitats catalanes" i tenint en compte que la seva proposta "tradueix un patriòtic anhel del nostre poble", calia formalitzar un contracte amb un escultor per realitzar l'obra i consignar-hi un pressupost de 15.000 pessetes⁸⁰. El mateix dictamen proposava deixar en mans del regidor l'elecció de l'artista. El dictamen fou aprovat. En realitat, Duran y Reinalds tenia la feina avançada. Mesos abans, a l'abril, el conseller regidor havia citat a una entrevista l'escultor Josep Dunyach⁸¹. Tot i que el contracte oficial amb l'escultor es va signar l'agost del 1934, és probable que l'artista ja vingués rumiant-se el projecte des d'un temps enrere. En el contracte s'especificava que havia d'atendre's al "bocet, una fotografia del qual consta en l'expedient"⁸². Uns dies més tard, el 16 d'agost, el mateix Duran i Reynals escrivia al president de la Comissió pro-monument Martí i Julià assegurant-li que l'escultor "té molt avançats els treballs del monument i espero confiadament que abans d'acabar l'any es podrà fer la solemniat inauguració"⁸³.

Novament, els fets d'octubre endarreririen els terminis. Al juny del 1935, quan estava consolidat un nou govern municipal de centre-dreta, l'escultor s'apropà a l'Ajuntament i

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Comunicat de Duran i Reynals, 10.IV.1934. (AAB, Comissió d'Urbanisme i Reforma, Caixa 136, Exp. 18).

⁷⁸ Decret de Duran i Reynals, 1.VI.1934. (AAB, Comissió d'Urbanisme i Reforma, Caixa 136, Expedient 18).

⁷⁹ ACGB, 367, 4.VII.1934, p. 67.

⁸⁰ Dictamen sobre el monument a Martí i Julià. 2.VII.1934. (Cfr. AAB, Comissió d'Urbanisme i Reforma, Caixa 136, Exp. 18).

⁸¹ Minuta oficial convocant a Josep Dunyach a una reunió amb Duran i Reynals. 12.IV.1934. (Cfr. AAB, Comissió d'Urbanisme i Reforma, Caixa 136, Exp. 18).

⁸² Contracte entre l'escultor J. Dunyach i la Regidoria d'Obres Públiques. 2.VIII.1934. (Cfr. AAB, Comissió d'Urbanisme i Reforma, Caixa 136, Exp. 18).

⁸³ Carta publicada a *La Humanitat*, 21.VIII.1934 i signada el 16.VIII.1934.

comunicà que ja tenia enllestit el pedestal i desbastada l'estàtua. Sol·licitava, per tant, el cobrament de 7.000 pessetes⁸⁴. La pràctica habitual de pagament era la de lliurar una part a l'inici dels projectes, altres partides econòmiques en assolir-se alguns objectius i una paga darrera quan el monument estava finit. El primer d'octubre del 1935, Dunyach tornava a comparèixer a l'Ajuntament, i anunciava que havia terminat l'estàtua. El monument s'havia acabat un any més tard del previst. L'onze de desembre del 1935, la Comissió de Govern acordava abonar a l'artista les darreres partides econòmiques. Un altre cop, però, les circumstàncies polítiques entrebancarien la col·locació del monument. A primers de gener, es convocaven eleccions generals i s'obria una virulenta campanya electoral. El monument a Martí i Julià podia descansar unes setmanes més al taller de Dunyach.

Immediatament després de les eleccions de febrer, Pi i Sunyer recuperava el bastó de l'Alcaldia i els antics regidors-consellers tornaven als càrrecs anteriors al Sis d'Octubre. El monument a Martí i Julià semblava tenir via lliure per ser definitivament emplaçat i inaugurat. A principis de març, però, es produïa un canvi d'última hora. La Comissió promotora del monument pregava a l'Ajuntament que modifiqués la ubicació prevista de l'estàtua. Demanaven d'erigir-la en l'encreuament entre la Diagonal i la Ronda del Mig, a prop d'on estava situat l'Hospital Frenopàtic, que el Doctor Martí i Julià havia dirigit. Duran i Reynals, novament posicionat en la cadira responsable d'afers d'Urbanització i Eixample, encomanava l'assumpte als arquitectes responsables dels parcs i de l'ornat de la ciutat⁸⁵. Uns dies després, el Servei de Parcs acceptava amb reserves el nou emplaçament previst. No hi veia un inconvenient manifest, tot i que apuntava que la grandària de l'espai podia empètitir encara més una estàtua ja de per si reduïda⁸⁶. L'arquitecte en cap del Servei d'Ornat, Fèlix d'Azúa, acceptava, a desgrat dels inconvenients escenogràfics, la proposta.

La societat civil no només havia impulsat el projecte i determinat l'emplaçament. També va gosar indicar una data d'inauguració oficial. El 22 d'abril, el senyor Roig i Pruna, president de la Unió Catalanista, escrivia una carta⁸⁷ a l'alcalde suggerint que la inauguració del monument s'escaigués en una data propera a l'aniversari de la mort de Martí i Julià (19 de juny). En efecte, la inauguració va tenir lloc el diumenge 21. Tres anys d'anades i vingudes d'informes, de comissions, de reunions, dissenys i cobraments, tocaven a la seva fi. El complex engranatge civopolític de la memòria pública havia funcionat correctament. Aquell matí de juny, centenars de persones amigues i admiradores del doctor s'aplegaven a

⁸⁴ Cfr. Informe intramunicipal. Cfr. AAB, Comissió d'Urbanisme i Reforma, Caixa 136, Exp. 18.

⁸⁵ Indicació de Duran i Reynals. 6.III.1936. AAB, Comissió d'Urbanisme i Reforma, Caixa 136, Exp. 18.

⁸⁶ Informe del Servei de Parcs. 17.III.1936. AAB, Comissió d'Urbanisme i Reforma, Caixa 136, Exp. 18.

⁸⁷ Cfr. AAB, Comissió d'Urbanisme i Reforma, Caixa 136, Exp. 18.

l'entorn del nou monument. Les organitzacions promotores acudien ufanes al bateig oficial de la seva criatura de pedra.

*****

En acabar aquesta secció, hem de retornar a la pregunta que ens fèiem en el seu començament. Fins a quin punt va desenvolupar-se una “memòria republicana” a Barcelona entre el 1931 i el 1936? Després de tants intents infructuosos per consolidar un paradigma commemoratiu republicà, ¿podem afirmar que, finalment, els republicans barcelonins van aconseguir establir en l'espai cívic un relat escultòric i unes litúrgies massives de representació del seu ideal històric? La resposta no és senzilla ni unívoca. Si volem contestar aquesta qüestió amb precisió, hem d'esglaonar la resposta en diversos nivells.

En els capítols precedents ha quedat palesa la pluralitat semàntica de la República. Durant els anys trenta, “la República” fou un lloc verbal que va adquirir accepcions diverses en boca dels distints sectors socials. Per això, a l'hora de preguntar-nos pel grau de materialització d'una “memòria republicana” en l'esfera pública barcelonina, cal que aclarim concretament a què ens estem referint. Si per “memòria republicana” entenem un discurs històric propi i distintiu del període republicà, podem concloure que, efectivament, a Barcelona va desenvolupar-se un ordre commemoratiu peculiar i novell, distint del que havia regit en altres moments històrics. Si amb la categoria de “memòria republicana” ens referim a un conjunt de narratives i representacions sobre el passat que encarnaven els valors del republicanisme, podem afirmar, també, que durant l'època estudiada va imperar a Barcelona un discurs de memòria que enaltia retrospectivament els principis del nou règim implantat. Per tant, en aquests sentits, podem constatar que, entre el 1931 i el 1936, a Barcelona es desplega una “memòria republicana”.

Tanmateix, hem de prendre aquestes afirmacions amb matisos i reserves importants. En efecte, a la ciutat va estendre's un paradigma commemoratiu peculiar que suposava una cesura amb les tradicions memorístiques precedents. Ara bé, cal afegir que aquesta cesura commemorativa no implicà una ruptura dràstica amb els relats històrics anteriors. Va significar, és clar, un trencament inequívoc amb la narrativa històrica dels temps de Primo de Rivera. Però bona part de la memòria pública barcelonina dels anys trenta s'entroncava clarament en la cultura commemorativa que havia brotat a la ciutat en els dos primers decennis del segle XX. En molts aspectes, el nou paradigma de memòria comportava un salt

o una resignificació, però no suposava una revolució contundent ni en els discursos i en les pràctiques commemoratives. La gramàtica del nou marc de memòria no podia sobtar els barcelonins. En molts aspectes, tampoc ho faria la seva semàntica.

Aturem-nos, de moment, en les dinàmiques i en les pràctiques commemoratives rectores durant la República. No van suposar cap esquinçament bruscat amb les praxis de memòria a què estaven avesats els barcelonins. La celebració i la representació teatral del passat durant els anys republicans és el resultat de l'evolució gradual de la cultura de memòria desenvolupada a la Ciutat Comtal des de meitats del segle XIX. Des d'ençà, l'elaboració i la canonització social del passat s'havia realitzat a través del bateig de noms de carrers i de l'aixecament d'estàtues. El nomenclàtor i els conjunts monumentals no només eren part de la cultura històrica de la ciutat, sinó que havien esdevingut també un eix cabdal en la seva cultura política. Seguiren essent-ho, com hem tingut oportunitat de veure, durant la Segona República. Les dramatúrgies de la memòria guarden també una semblança estreta amb les que s'havien desenvolupat durant els decennis precedents. Els actes d'inauguració monumental o vial seguien oferint un moment de relligament comunal, un altaveu per a la proclamació de valors eticopolítics i un escenari adient per a la consagració social de les elits impulsores.

Tampoc els mètodes de finançament dels nous projectes mnemònics van incorporar cap novetat significativa. Des d'antic, els promotors de les iniciatives de memòria havien acudit a la subscripció oberta per obtenir recursos econòmics. Fins al tombant del segle XIX, les llistes de col·laboradors eren minoritàries i concentrades en els sectors benestants de la ciutat. A partir del canvi de segle, la subscripció havia esdevingut massiva. Aquest model de subscripció es va mantenir durant la República. Hem constatat la importància del teixit associatiu barceloní en la configuració de la memòria republicana. Tot i que l'Ajuntament va refermar la seva sobirania simbòlica sobre l'espai públic i que, al final, ell fou l'encarregat d'encaminar i garbellar els projectes, moltes de les noves iniciatives commemoratives van ser impulsades des de la societat civil. Aquest compromís de l'enreixat associatiu amb la construcció de la memòria urbana no era una novetat. Michonneau ha explicat com, a principis del segle XX, el bulliciós entramat d'entitats barcelonines mostrava un interès molt actiu per la memòria pública i s'havia convertit, junt amb l'Ajuntament, en la seva principal promotora. Pel que fa a les pràctiques de memòria, la novetat més llampant de la Segona República va ser la introducció del referèndum com a eina de resolució de conflictes commemoratius. En el fons, però, les dinàmiques de gestació, pagament i inauguració dels monuments a Pi i Margall o a Layret tenien concomitàncies importants amb les que s'havien seguit per l'erecció dels monuments al doctor Robert o a Verdaguer.

Podem consignar, no obstant, l'ensorrament definitiu de l'estètica modernista que havia emmotllat les representacions escultòriques de la Barcelona de finals del segle XIX i principis del XX. En aquest punt, la tipologia formal republicana va mantenir i desenvolupar els criteris estètics dels anys vint. Les noves preferències artístiques s'inclinaven per conjunts de caire arquitectònic i estilitzat (monument a Pi i Margall). En el cas de les escultures, triomfà una estètica noucentista, simple, de ressonàncies clàssiques i de preferències al·legòriques femenines (monument a Martí i Julià, a Pi i Margall, a Layret, a la proclamació de la República). Curiosament, però, aquest patró arcàdic es conjugava amb una tendència dinàmica i desafiant (monuments a Layret i a la proclamació de la República). En alguns casos, la figura clàssica sembla albergar en el seu interior una incontenible pruija de moviment i transformació social. El monument a Layret, per exemple, és una interessant barreja dels patrons clàssics i del realisme mobilitzador de tall cubista imperant a Europa.

En qualsevol cas, la gramàtica del record a la Barcelona republicana va servir similituds importants amb la que imperà en decennis anteriors. Les praxis de memòria s'inspiraven en els models del tombat de segle. Podem dir el mateix de la semàntica del record? Foren similars també els discursos de memòria? Comencem per esmentar les concomitàncies, abans d'entrar en les diferències. També a nivell discursiu, podem afirmar que el basament de la memòria urbana dels anys trenta es troba en la cultura commemorativa emergida a principis del segle XX. La consciència històrica que revelen els relats verbals i textuais de la Segona República és propera a la que es consolidà als tombants de segle. En bona mesura, es tractava d'una lectura en clau exclusivament nacionalista de les narratives que la Renaixença havia presentat des d'una perspectiva pregonament catalanista, però alhora nacionalment espanyola. L'Onze de Setembre, que des dels tombats de segle s'havia consolidat com a festivitat central de la memòria catalanista, va esdevenir també eix commemoratiu nuclear de la Barcelona republicana. Sens dubte, Casanova és el centre metafòric de la cultura de memòria de la Segona República.

Ara bé, els ideòlegs nacionalistes republicans no es van limitar a repetir les interpretacions històriques del tombant de segle. El discurs commemoratiu catalanista dels anys trenta va consistir en una relectura en clau republicana de la interpretació nacionalista que els tardovuitcentistes i els noucentistes havien fet del paradigma històric renaixentista. El relat de la història de Catalunya escrit i proclamat durant la República va subratllar amb força algunes línies interpretatives liberals apuntades ja a la partitura historigràfica renaixentista. Va remarcar, per exemple, el caràcter demòcrata i liberal del poble català. A més, però, va introduir una nova solfa. La història nacional de Catalunya va ser llegida des d'un prisma social i republicà. Els catalans van ser descrits com un poble republicà de mena.

Tanmateix, a més de rellegir la història de Catalunya amb unes ulleres mitjanament noves, els republicans van promoure una memòria absolutament novella. Aquí rau la principal cesura entre la memòria pública dels anys trenta i la dels primers decennis del segle XX. Com hem tingut ocasió de descriure, els republicans barcelonins no havien aconseguit mai articular del tot una memòria visible i massiva en l'espai cívic. En bona mesura, van poder desclavar-se l'espina durant la Segona República. Paral·lelament al record de les figures clàssiques del catalanisme –llegides ara des de l'univers axiològic republicà–, es desenvolupà un nou relat de memòria, que es concretà en la catarsi toponímica i el bastiment de noves escultures a la ciutat. El més curiós, però, és que aquest discurs de memòria republicà no seguia els esquemes commemoratius del republicanisme històric barceloní. Més que reivindicar una antiga tradició de memòria soterrada, el que van fer les noves elits republicanes fou teixir un nou relat de memòria. Aquest no va complaure's principalment en evocar els prohoms republicans i liberals del segle XIX, sinó en arborar un record molt més immediat.

Per una banda, s'instituí una memòria fundacional del nou règim, vertebrada al voltant del 14 d'abril i dels màrtirs precursors Fermín Galán i García Hernández. Per altra banda, els dirigents nacionalistes republicans van encoratjar activament la remembrança del catalanisme obrerista i del sindicalisme de tonalitats catalanistes. Es tractava de commemorar i d'honorar aquells que havien esmerçat la seva vida en la consecució d'un ideal que ara semblava fer-se realitat: la conjunció entre la reivindicació nacional catalana i la lluita per l'emancipació proletària. Entre les figures commemorades, com hem pogut comprovar, es trobaven Seguí, Layret i Martí i Julià. La peculiaritat d'aquesta memòria és el seu caràcter viu i viscut, existencial. Molts dels dirigents de la Catalunya republicana havien compartit taula i fatigues amb els personatges celebrats. En honorar-los, no només vindicaven el seu record, sinó que refermaven també la pròpia legitimitat i anunciaven el triomf dels ideals pels quals havien batallat conjuntament. Hom propagava, gairebé, una memòria del present, que altaveuava els nous principis rectors en l'esfera pública.

Hem de preguntar-nos, per acabar, fins a quin punt aquesta nova memòria era netament republicana. Aquí ens referim a la "memòria republicana" en una tercera accepció del sintagma. Evidentment, era republicana en quant que enaltia i proclamava molts dels valors que hom lligava a la República. Es corresponia amb la interpretació de la República com a *contingut*. Ara bé, hem d'inquirir fins a quin extrem aquesta memòria presentava la República com un valor *per se*. És a dir, fins a quin punt era formalment o literalment republicana. Sembla, més aviat, que, en les figures del catalanisme obrerista, el factor republicà ostenta un caràcter derivat, secundari, condicional. Aquests personatges

reivindiquen la República *per se*? No parlen, més aviat, d'una Catalunya preocupada pel benestar obrer? Les figures esmentades són commemorades per la seva defensa del catalanisme i de la justícia social. La República havia estat, més que el seu objectiu, la condició que entenien necessària per assolir els seus propòsits.

Penso, per tant, que no acaba de quallar a Barcelona un discurs històric que presenti de forma verbal i figurativa la República com un valor polític en si mateix, com una forma de govern intrínsecament superior a la Monarquia. La memòria dels prohoms republicans del segle XIX no es consolida ni es materialitza. Tampoc la commemoració de la Primera República traspasa els llindars evocatius de la premsa. Catalunya segueix essent el tema central de la memòria pública. Es reivindica, però, una versió diferent de Catalunya, del seu passat, del seu present i del seu futur. Més que enaltir la República, la memòria pública dels anys trenta consisteix en la memòria d'una nova Catalunya. Una Catalunya que només sembla possible de construir amb la consolidació del nou sistema polític.

Això no és obstacle, però, perquè hi hagi dos grans fites en la memòria pública que certament exalcen el nou règim i són commemoracions republicanes en el sentit més estricte i formal del mot. Una és la del 14 d'abril, Festa de la República. No hi ha dubte que la diada és va viure amb intensitat a Barcelona. Però així com en llegir la celebració de l'Onze de Setembre hom té la sensació que es tracta d'un jorn festiu que es desenvolupa de forma gairebé espontània, en el cas de les "Festes de la República" o "Festes de Primavera", el lector té una certa impressió de muntatge oficial i comercial. Hi ha, en canvi, un monument que encarna la República i que podem encabir sense recança en aquesta memòria de la *república per se*. Em refereixo a l'espectacular monument a Pi i Margall. Es tracta, com hem vist, d'un dels únics projectes històrics que havia mancomunat tot el republicanisme barceloní, des dels espanyolistes de Lerroux fins als nacionalistes de la UFNR. Més enllà del seu federalisme, Pi i Margall simbolitzava la República, per la qual havia lluitat tota la vida i què havia presidit breument. No és estrany, per això, que al final no quedés gaire clar si el monument en honor del patrici es dedicava principalment a ell o a la República (representada per l'al·legoria femenina superior). Hi havia una simbiosi simbòlica entre ambdós. Pi i Margall, a més, encarnava l'ideal d'home fraternal, cultivat i auster, virtuós laic, abanderat de la llibertat de consciència i de la justícia social. Pi i Margall era un resum dels ideals liberals i socialitzants que brandava el republicanisme imperant a Barcelona.

Aquesta reflexió sobre Pi i Margall sembla tornar-nos un altre cop a entrar en el cercle que identifica la commemoració de la República amb la celebració d'uns valors determinats. Així, ens adonem que, potser, la distinció que hem fet entre els diferents estrats discursius de la memòria republicana és fal·laç. Serveix per entendre millor les seves capes i els seus

matisos. Però, al cap i a la fi, ens retorna al punt que hem reiterat més d'un cop. De forma anàloga a com el nacionalisme conservador identificava substancialment la cultura catòlica amb Catalunya, també els republicans barcelonins equivalien la República a les nocions de laïcisme, socialització de la riquesa i autonomia de Catalunya. Ho havia proclamat *La Humanitat*. “Catalunya és sinònim de República”. Les celebracions catalanesques remetien a la República, i les commemoracions republicanes acaben portant a vindicar una nova Catalunya. En efecte, el contingut principal de la memòria pública seguia essent Catalunya. Tanmateix, no qualsevol Catalunya: una Catalunya políticament autònoma i socialment justa i progressista. És a dir: la República. Aquest era, almenys, la cadena lògica que batejava sota la mirada republicana catalanista. Aquest és el cercle hermenèutic que explica la coherència interna que enfila la pluralitat expressiva de la memòria institucional del període.

III.C) DISCURSOS ALTERNATIUS DE MEMÒRIA: CATOLICISME I ANARQUISME

1. *Cristians anticlericals*

a) El clima i la memòria anticlerical

“Tres jueves en el año brillan más que el sol: Jueves Santo, Corpus Cristi y el día de la Ascensión”. Així resava la dita popular, sempre disposada a treure punta amb rodolins a la realitat humana, ja fos profana o sagrada. La sentència castellana reunia sota el signe de l'esplendor tres grans festes de la cultura commemorativa catòlica: el Dijous Sant, commemoració de l'Últim Sopar de Jesús; el Corpus Cristi, celebració del misteri del Cos i la Sang de Crist; la diada de l'Ascensió, evocació de la tornada de Jesús al cel. De les tres jornades catòliques, la que revestia major brillantor era la del Corpus. Celebrada a les acaballes de la primavera, la festa de l'Eucaristia anava acompanyada de flaire de flors, sons musicals i mobilització ciutadana. A Barcelona, se celebrava des de segles ençà la Solemne Processó del Corpus, gran manifestació de catolicitat i representació processional de l'organització social tradicional, aplegada a l'entorn de la religió.

L'any 1931, la celebració del Corpus s'esqueia el dijous 4 de juny. La jornada presentava uns contorns especialment interessants. Feia un mes i mig que s'havia proclamat la República. Els prohoms del nou règim havien anunciat la introducció contundent dels principis laics en la vida pública espanyola. El 12 de maig, un moviment incendiari anticlerical amb epicentre a Madrid s'havia estès per diverses ciutats espanyoles. Tres setmanes més tard, els catòlics de Barcelona celebraven el Corpus dins dels murs de la Catedral. La solemne processió havia estat cancel·lada per evitar incidents. Tanmateix, el bisbe de Barcelona havia demanat als catòlics que exhibissin domassos als balcons. La ciutat es llevà amb banderoles en moltes façanes, que augmentaren amb el pas del dia. *La Ven de Catalunya* recontava ufanosa la proliferació d'estendards catòlics: “a primera hora de la tarda els carrers oferien un aspecte de joia, tantes i tantes eren les cases adherides a la manifestació de catolicitat que ha volgut Barcelona”. Segons el diari, d'inclinació catalanista i catòlica, “la majoria dels domassos ostentaven les barres catalanes i en molts es destacaven uns papers que deien: ‘per amor a la República, respecte la religió’”¹.

---

¹ “La Festa del Corpus”, *La Ven de Catalunya*, 5.VI.1931, p. 4.

La relació entre l'Església catòlica i la Segona República és un tema summament estudiat i debatut, ple de matisos i complexitats. Entre altres coses, perquè els catòlics espanyols van adoptar postures diferents davant el nou règim i entre la Jerarquia de l'Església hi hagué també sensibilitats diverses. A més, la percepció de l'opinió catòlica davant la República va presentar cromatismes canviats d'acord a la orientació oscil·lant del nou règim. En qualsevol cas, els historiadors reconeixen que la "qüestió religiosa" va ser un dels assumptes cabdals i una de les pedres d'ensopec de la Segona República². No era una problemàtica nova. La controvèrsia religiosa havia estat un dels motors de la història contemporània d'Espanya. La qüestió, que havia polaritzat el país des dels inicis del segle XIX, tornava ara amb braó. Als anys trenta, periodistes i polítics consignaven que el debat polític espanyol girava a l'entorn de tres eixos o "qüestions" fonamentals: la "qüestió territorial", la "qüestió social" i la "qüestió religiosa". Totes tres venien de lluny, aixecaven passions i dividien pregonament el país.

No és aquest el moment de repassar la gènesi de l'anticlericalisme espanyol, ni tampoc l'hora d'explicar la tradicional vinculació entre l'Església i la Monarquia. Són qüestions prou conegudes, a més d'inabastables en aquest treball. Ens és suficient amb saber que l'esquerra i el liberalisme progressista espanyol consideraven l'Església com el principal suport de l'antic règim polític, social i moral. Segons pensava un sector important del republicanisme triomfant, la "nova Espanya" havia de tenir com a objectiu ineludible foragitar la influència de l'Església catòlica sobre l'esfera pública. En aquest sentit i d'acord als principis doctrinals liberals i laïcistes estesos per Europa des de la Revolució Francesa, la Constitució aprovada a finals del 1931 establia una neta separació entre Església i Estat. "El Estado español no tiene religión oficial", assegurava la Constitució en el seu article 3.

La Constitució republicana proclamava els drets civils arborats pel liberalisme clàssic: llibertat de pensament, de cultes, de consciència i d'opinió. El text decretava també la jurisdicció civil dels cementiris. La separació absoluta entre l'esfera civil i l'eclesiàstica, així com la sanció legal d'algunes llibertats civils que impedièen l'hegemonia de la doctrina cristiana sobre la vida intel·lectual, moral i religiosa del país, inquietava els sectors catòlics³. El 1933, el Sant Pare adreçava una carta Encíclica als catòlics espanyols. Pius IX lamentava les mesures anticlericals que havia pres el govern d'Azaña i les Corts republicanes.

² "Sorprende la unanimidad con que los más distintos autores señalan precisamente el tratamiento de la religión en la vida social española como una de las causas determinantes de la ruina de la experiencia republicana". (Gonzalo Redondo: *Historia de la Iglesia en España, 1931-1939*, Tomo I, Rialp, Madrid, 1993, p. 182).

³ Hem de recordar que no s'havia produït encara el Concili Vaticà Segon, en el qual l'Església catòlica ha reconegut el benefici de la separació cooperativa entre l'àmbit civil i l'eclesiàstic i ha proclamat, per exemple, el dret antropològic fonamental de la llibertat religiosa. (Cfr. els documents conciliaris *Dignitatis Humanae*, sobre la llibertat religiosa, i *Gaudium et Spes*, que inclou una reflexió sobre la separació entre Església i Estat).

Tanmateix, assegurava que la seva protesta no estava inspirada “en sentiments d’aversió contra la nova forma de govern”, ja que l’Església “no troba dificultat en avenir-se amb les diverses institucions civils, siguin monàrquiques o republicanes, aristocràtiques o democràtiques”⁴. El Pontífex denunciava, en canvi, la separació entre l’Església i l’Estat i recordava “el gravíssim error d’afirmar que és lícita i bona la separació en si mateixa, especialment en una nació que és catòlica en quasi la seva totalitat”.

L’encíclica no tenia com a tema central la Constitució, sinó la Llei de Congregacions Religioses aprovada al maig del 1933. En realitat, la Llei responia a l’article 24 de la Constitució, el més jacobí. L’esmentat article, que va provocar la dimissió immediata dels dos ministres catòlics del Govern republicà (Alcalà Zamora i Miguel Maura), suprimia l’ajut econòmic institucional a l’Església i al clergat, dissolia els Jesuïtes i prohibia l’ensenyança a tots els ordes religiosos. La destrallada era indubtable. La Llei de Congregacions Religioses del 1933 desenvolupava els principis aprovats en l’article 24. A més, els béns eclesials eren nacionalitzats. A l’Església se li tallava l’aixeta econòmica d’on rebia part dels seus ingressos (els pressupostos oficials) i l’aixeta doctrinal per la qual difonia el seu pensament (l’escola).

L’Espanya oficial instaurada per la Constitució del 1931 era escrupolosament laica. Ho era en un doble sentit. En primer lloc, perquè convertia l’espai públic en una esfera completament neutra de significació religiosa. La religió deixava de ser un criteri per a la vida pública, tant en la valoració de les persones com en el contingut de les lleis. En el fons del plet secular entre el liberalisme laïcista i l’Església catòlica hi havia precisament la qüestió de la sobirania i de l’autoritat. Seguint la doctrina política del liberalisme il·lustrat, els republicans insistien en que la nació era autònoma i completament sobirana. Cap autoritat divina o religiosa podia suplantat la lliure iniciativa popular. Tot poder i tota forma social emanava de la seva voluntat. Ho recordava la Constitució en el seu primer article: “los poderes de todos sus órganos emanan del pueblo”. L’Església reconeixia la legitimitat del règim democràtic i l’autoritat del poble per decidir sobre multitud d’assumptes temporals, però recordava que, al final, la sobirania última era de Déu i que la voluntat popular no tenia legitimitat per autoconstruir-se d’esquenes a la voluntat divina manifestada en la Bíblia i interpretada per l’Església⁵. El moll de la controvèrsia no era l’impost del clergat o el règim polític, sinó el criteri últim i el fonament de la normativitat, així com el paper de l’autoritat eclesial. L’Església reivindicava el seu dret a delinear el marc de la llibertat deliberativa d’acord als principis de la revelació bíblica. El liberalisme refusava, en principi, tota mena de marcs i limitacions apriorístiques. Reclamava un espai públic completament neutre. La

---

⁴ Cfr. Pius XI, Carta Encíclica, *Dilectissima Nobis*,

⁵ El 1925, Pius XI reiterava aquestes idees en l’encíclica sobre *Quas Primas* sobre la festa de Crist Rei i el regnat de Crist en el món.

religió, reclosa en la consciència i en les esglésies. L'esfera civil, convertida en un escenari d'àmplia llibertat.

En aquest punt, pot ser bo que ens aturem un moment per reflexionar sobre el significat d'aquest espai neutre, cobejança secular del liberalisme. No volem donar-ne un judici, sinó comprendre'l en la seva amplitud. Sovint es contraposa la neutralitat de l'espai públic laic a la significació que estructura l'àmbit públic de la societat confessional. Des d'aquest punt de vista, el laïcisme s'interpreta com un paradigma *dèbil* i *buit*, en front del paradigma *fort* i *omplert* que delinea l'espai públic confessional. Discrepo d'aquesta perspectiva. La neutralitat –és a dir, l'arreligiositat de l'espai públic– és una proposta forta, amb contingut, amb un plantejament axiològic determinat i un univers de valors al darrera. La neutralitat religiosa, la supressió de tota referència religiosa en l'àmbit públic i la seva reclusió dintre les parets de la privacitat, és també una proposició ideològica definida.

Podem dir, però, que el laïcisme de la Segona República fos solament un laïcisme neutral? És difícil negar –sigui quin sigui el judici dels fets i la seva conveniència– que el laïcisme imperant a la Segona República va tenir, més aviat, un caire bel·ligerant. Amb el pas dels anys, Lerrooux havia definit el seu anticlericalisme com el refús a “la intervenció y la participación privilegiada de la Iglesia en el estado”⁶. Aquest laïcisme profilàctic no va ser, el preponderant a la República. Era més punyent i agressiu, obertament foragitador. És veritat que la gran influència de l'Església en la vida pública espanyola i el tradicionalisme de bona part dels catòlics –que identificava la seva fe amb un ordre social concret tutelat per l'Església– era terreny abonat pel creixement d'un laïcisme radical i destructiu. L'Església havia mediatitzat els destins socials i polítics d'Espanya durant segles. *La Humanitat* assegurava que la Llei de Congregacions religioses era necessària donat que “l'Església, ací, ha estat sempre aliada de l'absolutisme, de la plutocràcia, del desgavell dinàstic i de les apetències inconfessables. Ella ha emmotllat els infants a la seva imatge i semblança i ha estat la col·laboradora directa de tot allò que el poble va bandejar el 14 d'abril”⁷.

En sectors significatius de les esquerres, la política anticlerical del govern i les Corts republicanes encara semblava tèbia. S'exigia l'expulsió de tots els ordes religiosos. Des de l'extrema esquerra, s'amenaçava amb expulsar-los per la violència física, si el Parlament no ho feia per disposició legislativa⁸. Un règim liberal no podia acceptar els suposats enemics

---

⁶ A. Lerrooux: *La pequeña historia de España*, op.cit., p. 147.

⁷ Editorial, “La batalla imminent”, *La Humanitat*, 8.II.1933, p. 3.

⁸ “Se ha resuelto un problema tan trascendental apelando a las medias tintas”. (Editorial, “La República y las Órdenes Religiosas”, *Solidaridad Obrera*, 15.X.1931, p. 1). “Si por cauces jurídicos no acaba la República con el predominio de la teocracia, el pueblo, por acción directa como en 1835, habrá de extinguir la causa de tal predominio, que son las órdenes monásticas”. (“1855-1931”, *Solidaridad Obrera*, 20.VIII.1931, p. 8).

de la llibertat. “No hi ha hagut ni haurà mai ningú que pugui, per més savi antropòleg i moralista que sigui, provar que la religió i la llibertat puguin ésser comparables. (...) La llibertat s’apaivagava i s’extingeix quan se la contamina amb el verí de la religió”⁹, conclouïa amb traç gruixut un articulista de *La Humanitat*. La influència de la interpretació marxista de la història s’estenia arreu, també als rengles anarquistes. La religió i la moral constituïen una gran superestructura que sostenia un règim d’injustícia social. A més d’anotar que la religió era el somnífer del poble¹⁰, *Solidaridad Obrera* recordava als seus lectors que el capitalisme seria impossible de vèncer “si no logramos arrancar de cuajo del espíritu de la gran masa lo que se ha dado en llamar moral cristiana”¹¹.

La bèstia negra dels anticlericals eren els ordes religiosos. La malfiança i el rebuig davant de les congregacions havia estat una constant del liberalisme decimonònic. Se les havia acusat d’improductives i de viure sobre les espatlles del treball dels altres a través del domini feudal. Amb els anys s’argumentaria que la seva influència més nociva es trobava a l’escola. Bertran de Quintana, capitost del pacifisme barceloní i regidor d’ERC, escrivia a principis del 1932 a les pàgines de *La Humanitat* un article de violència pujada contra els ordes eclesials. El retall reunia un elenc de tòpics anticlericals. “Els jesuïtes i també les altres ordres religioses maten tota idea bona en els cors dels infants, i els converteixen en futurs botxins de llurs germans pobres, del poble, de la massa. Tot en ells té un cien tèrbol, hipòcrita, de subtileza i de falsedat. (...) El jesuïtisme i la clerecia és sinònim de retrogradisme, obscurantisme i la llei, per voluntat sobirana nostra, ha de barrar-los el camí i assenyalar-los la frontera o el mar”¹². Per solucionar el problema, Bertran de Quintana suggeria llegir “la història russa dels darrers anys”.

El futur de la República passava per l’escola. I és que en el si de la República no només es lliurava una pugna política o social. En l’arrel, hi havia una lluita cultural. Inflamats de l’optimisme il·lustrat i del reformisme cultural i moral propugnat pel krausisme espanyol, els republicans esquerrans fiaven el futur del país a una fonda transformació cultural. Per a l’intel·lectual, polític i conegut maçó Josep Trabal, “solament la cultura amb la llum poderosa del seu far, pot il·lustrat els homes i guiar els seus actes amb profit”¹³. El catolicisme estava íntimament arrelat en l’ànima cultural espanyola. Calia, doncs, contrarestar la seva influència amb un degoteig d’esterilització i de nova sembrada cultural.

---

⁹ Actem, “L’escola i les congregacions religioses”, *La Humanitat*, 23.II.1933, p. 10.

¹⁰ “La función social de las religiones consiste en infiltrar al proletariado la cantidad de conformismo suficiente a dejar en paz el disfrute de los privilegios a los privilegiados”. (Boy: “Religión”, *Solidaridad Obrera*, 6.IV.1933).

¹¹ Editorial, “Civilización y decadencia”, *Solidaridad Obrera*, 21.V.1932, p. 8.

¹² Bertran de Quintana: “La plaga que sofreix el poble”, *La Humanitat*, 14.I.1932, p. 6.

¹³ Josep A. Trabal: “Doctrines i cabdills”, *La Humanitat*, 1.II.1933, p. 10.

Així ho intuïa Pere Foix, polític d'ERC: “és amb escoles, amb llibres, amb conferències, amb el cinema, amb el teatre, com destruïrem la influència del cristianisme”¹⁴. L'hegemonia cultural pressuposava el control de l'escola, que Azaña definia com “escudo y cuna de la República”¹⁵. Allà s'havien de predicar els valors regeneradors del republicanisme espanyol.

El 14 de juliol del 1933, el plenari de l'Ajuntament de Barcelona discutia si lliurar una subvenció a la institució cultural Pedagogium, promotora d'un ensenyament laic. Com la Lliga ronsejava, el portaveu d'ERC, Joan Casanova, va encetar un discurs al voltant de l'ombrívol domini eclesial sobre la cultura. El debat va derivar en una discussió interessant sobre la cultura, l'església i la laïcitat¹⁶. Casanovas va carregar contra la “cultura confessional”, argüint que si aquesta hagués predominat, Galileu encara seria perseguit per la Inquisició i Servet tornaria a ésser cremat. Va respondre Joaquim Pellicena, en nom de la Lliga. El regidor va reivindicar la contribució de l'Església al progrés cultural. “Vosaltres parleu de l'escola com si fos una invenció vostra. No, l'escola és més antiga que vosaltres, l'escola vosaltres no la podeu tractar d'aquesta manera, perquè precisament va néixer a l'ombra del campanari”. Pellicena va esmentar la tasca de transmissió cultural que l'Església havia fet durant l'Edat Mitjana i va apuntar les festes que a la Gran Bretanya es celebraven llavors amb motiu del centenari del Moviment d'Oxford iniciat pel Cardenal Newman. El més interessant del debat va succeir, però, als acabaments. El republicà Casanovas insistia en bescantar la “cultura confessional”, i el diputat regionalista va apuntar llavors al moll del debat. “Vosaltres sou partidaris d'una cultura confessional anti-catòlica”, va exclamar. “No, laica”, el va interrompre Casanovas. Pellicena va continuar: “Es tan confessional la catòlica com la vostra, lo que voleu és substituir una cultura per una altra”.

No seria l'última vegada que Galileu i Servet feien entrada al Consistori. Un any abans, havien aparegut en la discussió municipal les figures oposades de sant Ignasi de Loiola i de Servet. Es debatia una proposta d'alguns regidors del Partit Radical, que plantejaven introduir modificacions en la font monumental de la plaça Espanya, construïda durant la Dictadura. En concret, proposaven retirar el nom de sant Ignasi de Loiola i substituir-lo pel de Servet¹⁷. El metge i teòleg català havia estat cremat el 1553 a Ginebra pels calvinistes, que l'acusaven d'heretge. Servet havia sigut des de temps enrere un símbol per les esquerres republicanes barcelonines¹⁸. *La Humanitat* el presentava com un màrtir de la llibertat i “una

¹⁴ Pere Foix: “L'ensenyament i la religió catòlica”, *La Humanitat*, 5.XII.1932, p. 4.

¹⁵ Discurs d'Azaña en un homenatge rebut a Barcelona, cfr. *Diario de Barcelona*, 31.VIII.1934, p. 31.

¹⁶ Cfr. APB, 354, 14.VII.1933, pp. 141-145.

¹⁷ Cfr. APB, 336, 17.VIII.1932, p. 148.

¹⁸ El 1911, a fi d'evitar que el temple del Tibidabo dominés simbòlicament la ciutat des de la Muntanya de Collserora, els republicans radicals van proposar que s'erigís al punt més alt de la muntanya una estàtua enorme

figura rellevant del Renaixement, que caldria honorar a Catalunya amb major atenció”¹⁹. La discussió va esdevenir una pluja verbal antijesuítica. Finalment, però, va decidir-se que l’assumpte passés a la Comissió de Retolació. Aquesta va decidir que s’esborrarien tots els noms de la font i s’elegirien de nou més acordes amb els temps polítics²⁰. Tanmateix, la narrativa catòlica i monàrquica no es deixava bandejar tan fàcilment. Uns mesos més tard, l’Arquitecte en Cap de la secció d’Edificis Municipals, descrivia a la comissió la dificultat d’esborronar una memòria cisellada en pedra²¹. Com en altres ocasions, era més senzill proclamar el nou relat de memòria que fer-lo efectiu en l’espai públic.

Més endavant, tractarem la memòria catòlica en el si de la Barcelona republicana. Abans, però, hem d’apuntar breument algunes fites en el recorregut de la memòria anticlerical. La Inquisició era una de les marques principals en aquest camí de la memòria fosca de l’Església. Tant en els debats municipals com a la premsa esquerrana hi trobem referències. L’any 1934, es commemorava el centenari de la seva abolició a Espanya. Segons el *Diario de Barcelona*, a l’entorn del jubileu van proliferar les “soflamas” contra l’antiga institució eclesial²². Ja abans, el Tribunal ocupava alguns espais en la premsa. El 1931, per exemple, *Solidaridad Obrera* publicava un gran reportatge il·lustrat sobre els turments de la Inquisició, reproduint pictogrames de “la rueda con clavos que destrozaba la carne” o el “lecho de muerte donde se descoyuntaban los miembros de las víctimas”²³. El *Diario de Barcelona*, obertament catòlic, concedia que molts dels procediments inquisitorials “no admiten justificación”, però donava una pirueta argumental que volia agafar a contrapeu els acusadors esquerrans. En realitat, continuava el *Brusi*, la Inquisició havia estat una institució de gran popularitat, fruit de la voluntat del poble. Aquest havia urgit la seva creació a Isabel la Catòlica. Què podien al·legar els demòcrates esquerrans davant la voluntat popular?²⁴

A l’estiu del 1933, unes setmanes després de l’aparició d’un llarg reportatge sobre el clima de violència a la Barcelona monàrquica, *La Humanitat* reproduïa un altre article extens

---

dedicada a Servet. Tot i que va arribar a reunir-se una Comissió, el projecte no va reeixir. (Cfr. S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p. 205).

¹⁹ Josep A. Trabal: “Servet”, *La Humanitat*, 7.VI.1933, p. 10.

²⁰ Cfr. Dictamen de la Comissió de 6 de setembre del 1936. (Cfr. AAB, Caixa 22433, Exp. 25)

²¹ “Per tractar-se d’uns rètols que estan gravats a la pedra, per treure’ls exigeix molta cura en fer-ho, i precisa que sigui un operari apte el que ho dugui a terme i a la brigada de Conservació i Reparació d’edificis municipals no es compta amb personal que tingui prou garantia per aquest treball. A més caldrà aixecar una bastida donada l’alçària en què estan gravades les lletres. Per tot l’exposat (...) podrien fer-se aquests treballs per administració per la quantitat aproximada de 650 pessetes. (...) Visqueu molts anys. L’Arquitecte Cap de l’Agrupació d’Edificis Municipals. Barcelona, 21 de novembre de 1932”. (Cfr. AAB, Caixa 22433, Exp. 25) No em consta resposta i no conec com va acabar l’afer.

²² Cfr. *Diario de Barcelona*, 28.VIII.1934, p. 5.

²³ “Los tormentos de la Inquisición”, *Solidaridad Obrera*, 3.XII.1931, p. 2.

²⁴ El Magistral de Burgos: “Centenario de la abolición de la Inquisición”, *Diario de Bar.*, 28.VIII.1934, p. 5.

escrit el 1862 per l'autor liberal Salvador Anglada, en el qual es dibuixava la Barcelona de l'època de Ferran VII. La ciutat era representada amb un perfil esperpèntic i opressiu, completament dominada per un asfixiant jou eclesiàstic. La teocràcia dominant a Barcelona havia aconseguit una ciutat beata, avorrida i enclaustrada, sense teatres ni llibertat de consciència. Ho explicava amb malèvola ironia l'autor: “El passeig consistia, principalment, en recórrer temples, el matí darrera les misses, la tarda cercant rosaris, essent de gran distracció, al migdia, anar a presenciar com fra Jeroni repartia la sopa als pobres”²⁵.

No podem donar per finit aquest primer epígraf sense introduir algunes precisions. Hem vingut parlant fins ara del xoc entre la cosmovisió catòlica i la interpretació sociopolítica republicana. Però, és que la República i els catòlics eren incompatibles? És que no hi havia fidels catòlics que havien votat la República? I tant que n'hi havia! I tan a dalt que, durant cinc mesos, el catòlic Niceto Alcalà Zamora va presidir el Consell de Ministres i Miguel Maura en fou el seu ministre de Governació. Entre els catòlics espanyols, hi havia diversos posicionaments polítics. En el seu documentat estudi sobre l'Església espanyola durant la Segona República, Gonzalo Redondo distingeix entre els catòlics d'actitud tradicionalista i els catòlics liberals o modernistes²⁶. En el primer grup, l'autor engloba des dels monàrquics conservadors fins als accidentalistes de la CEDA, passant pels tradicionalistes carlins, la democràcia cristiana catalana i els grups feixistes.

Des d'una certa perspectiva, podem concloure que la contraposició entre República i catolicisme és parcial i fal·laç. La doctrina del magisteri de l'Església establia que ni la democràcia ni la República eren sistemes polítics necessàriament contraris al cristianisme. Ho assegurava Mariano Márfil, editorialista del monàrquic *Diario de Barcelona*: “La Iglesia es cosa aparte de los sentimientos políticos, y ni el monárquico es necesariamente católico, ni para ser republicano hay que prescindir del catolicismo”²⁷. La Lliga Regionalista, que no era un partit confessional però que agrupava en els seus rengles bona part de l'opinió catòlica catalana, va acatar de seguida el nou règim i es va proposar viure i defensar la nova legalitat republicana. En la mateixa línia, el principal partit catòlic espanyol, la CEDA, va presentar-se a les eleccions del 1933 sota la bandera de l'accidentalisme²⁸. Al març del 1934, José María Gil Robles expressava el seu nítid acatament de la República: “nosotros, como ciudadanos y como católicos, acatamos el poder constituido. Ahora el poder constituido es la República y

²⁵ “De com l'església, ara fa cent anys, tenia esclavitzada Barcelona”, *La Humanitat*, 6.VIII.1933 (I), p. 4.

²⁶ Cfr. Gonzalo Redondo: *Historia de la Iglesia en España, 1931-1939*, op.cit., pp. 245-399.

²⁷ Cfr. Mariano Márfil: “Defensa del accidentalismo”, *Diario de Barcelona*, 3.III.1934, p. 3.

²⁸ Mariano Márfil explicava en el *Diario de Barcelona* què significava l'accidentalisme: “La accidentalidad quiere decir que se estima la forma política del Estado como cosa indiferente; que lo que se quiere servir son principios básicos y esenciales, y que se cree tanto en la compatibilidad de éstos con la República como con la Monarquía”. (Mariano Marfil, Editorial, *Diario de Barcelona*, 23.I.34, 3)

debemos acatamiento a la autoridad bajo este régimen. Venimos procediendo con absoluta lealtad hacia la República. Hacemos la afirmación de caballeros de que la república nada tiene que temer de nosotros. Nosotros entendemos que el único modo de servir a España es actuar dentro de la República y servirla”²⁹.

¿És, però, del tot erroni contraposar l’opinió catòlica amb la República o, almenys, fixar-se en la gran esquerda que va allunyar bona part del catolicisme espanyol del règim nouvat? No és del tot incorrecte. En primer lloc, perquè la gran majoria dels catòlics espanyols havien estat monàrquics, i seguien mantenint volença per aquell règim que, generalment, havia aixoplugat la missió de l’Església. El catolicisme espanyol era, en la seva majoria, pregonament tradicionalista³⁰, identificava la seva fe religiosa amb un ordre social i cultural donat, cisellat al llarg de segles, harmoniós i tancat. El catolicisme espanyol es representava en el si d’un *ordo* social i cultural i li era molt difícil entreveure la seva pervivència fonamental sota uns nous drotatges sociopolítics. Els segles de simbiosi feien complicada la distinció entre el substancial i l’accidental de la fe.

Precisament en oposició a aquest ordre social, cultural i polític que havia emmotllat durant segles la vida espanyola, una part important del progressisme espanyol i català havia esdevingut republicà. No eren principalment republicans per displicència abstracta davant la institució monàrquica, sinó perquè la República era una possibilitat de modificar radicalment l’estructura tradicional espanyola. És veritat que hi havia catòlics entre els impulsors de la República. A Catalunya, Solà de Cañizares, republicà liberal, i Carrasco i Formiguera, catòlic catalanista i social, en són figures representatives. Sense l’abstenció d’alguns sectors catòlics i fins i tot el vot republicà d’altres, seria difícil explicar el contundent triomf republicà a l’abril del 1931. Cal dir, però, que la majoria de polítics i propagandistes del nou règim eren persones desvinculades o hostils al món de la fe. De seguida, el triomf republicà va ser interpretat com una victòria dels plantejaments arborats pel progressisme laïcista. Quinze dies després de les eleccions, un articulista de *Solidaridad Obrera* constataba que “las izquierdas anticatólicas son las que han sacado mayoría de votos” i posava en guàrdia els republicans davant l’acatament de la jerarquia catòlica a la República³¹. La proclamació de la República va agafar l’opinió catòlica amb el peu canviat. El ràpid adveniment del nou règim va descol·locar les dretes espanyoles. A les eleccions constituents del 1931, el triomf de les esquerres republicanes va ser esclatant.

---

²⁹ Declaracions de Gil Robles a la premsa. (Cfr. *Diario de Barcelona*, 22.IV.1934, p. 3).

³⁰ Cfr. Gonzalo Redondo: *Historia de la Iglesia en España*, op.cit., pp. 245 i 511.

³¹ “Así pues, la Iglesia, que se ha apresurado mediante sus Obispos a prestar juramento de fidelidad a la República, lo ha hecho para poder conspirar más a fondo en contra de las libertades conquistadas”. (Delaville: “Ante el momento actual”, *Solidaridad Obrera*, 28.IV.1931, p. 2).

Els republicans liberals i socialistes van dominar còmodament les Corts Constituents i, com hem vist, van apoderar-se semànticament de la República. No és estrany, i ells es creien amb tot el dret de fer-ho. Havien aconseguit una República que havien cobejat des de temps enrere i per la qual s'havien batut des de feia decennis. Era la seva República. El nou règim s'havia gestat durant anys en el si del progressisme. Tenia, doncs, uns pares identificables i, segons els seus progenitors i ideòlegs, era natural que portés inscrit el seu codi genètic. Com hem vist, la República no era vista simplement com una *forma* de govern obert, sense tuteles ni privilegis de cap mena. La República era també un *contingut*, un projecte laic, progressista, socialitzant, il·lustrador, revolucionari.

Una part dels catòlics espanyols podien acceptar, amb més o menys entusiasme, la República com a forma de govern i com a nova estructuració del joc polític. Podien avenir-se a viure en la nova casa política. El que no podien tolerar, però, era una casa que tingués les parets i els mobles apriorísticament situats i inamovibles. Amb la República com a forma de govern neutre i oberta podien ser compatibles. Amb la República entesa com a paradigma cultural i polític de fort contingut laïcista, eren majoritàriament incompatibles. I més, tenint en compte el tradicionalisme i el clericalisme que els amarava, així com la dificultat amb què l'Església procurava trobar encaix en la Modernitat ideològica³². Els catòlics havien d'estar necessàriament incòmodes en un règim que els considerava estranys i que els negava la possibilitat d'ostentar el poder. En aquest sentit, si identifiquem la Segona República amb l'arquitectura mental dels partits i les masses governants del primer bienni i del Front Popular, podem contraposar una "cultura republicana" a una "cultura catòlica".

Hem de tenir en compte, també, que una part important del catolicisme espanyol era fermament monàrquic. Alguns d'ells van acceptar la República, però en el fons seguien essent monàrquics de cor. Altres, van denegar sempre el seu reconeixement del nou règim i van defensar aferrissadament la indissolubilitat entre Espanya, el Catolicisme i la Monarquia. Aquest grup va veure's representat pel partit Renovación Española i va tenir com a principals líders Goicoechea y Calvo Sotelo. També part del clergat i de la Jerarquia va mantenir la recança de la Monarquia i es va mostrar desfavorable al nou règim³³. Així ho entenia, almenys, *La Humanitat*, a principis del 1932: "cal fullejar només la premsa clerical. En ella hom recomana l'acatament a la forma de govern que ara té Espanya -acatament

---

³² Cfr. Gonzalo Redondo: *La historia de la Iglesia en España*, op.cit.

³³ Entre els bisbes més antirepublicans es trobava el Cardenal Segura, bisbe de Toledo, que va ser expulsat del país per Miguel Maura, catòlic ministre de Governació del Govern Republicà provisional. Segons relata el mateix ministre, "quien más se distinguía en su odio al régimen republicano era el cardenal arzobispo de Toledo, primado de España, Pedro Segura. No perdonaba ocasión, en sus predicaciones en la catedral de Toledo, de lanzar anatemas bien sonoros contra la República y sus servidores". (Cfr. Miguel Maura: *Así cayó Alfonso XIII*, Marcial Pons, Madrid, 2007, p. 384)

forçat, no cal dir-ho-, però fa constar, en termes clars i categòrics, la incompatibilitat més absoluta. ‘Els catòlics, els bons catòlics, no poden ésser republicans’³⁴. Tampoc era estrany, donades les lleis que impulsava el nou règim.

Hem d’afegir encara una reflexió més sobre el descabdellament de la Segona República i la divisió d’Espanya en dos blocs granítics i fortament oposats. El 1930, Espanya era un país plural. Entre els republicans hi havia una diversitat important d’enfocs polítics i socials, des de l’ortodòxia comunista d’alguns membres del Partit Socialista fins al liberalisme conservador i catòlic de la dreta republicana, sense oblidar l’esquerra burgesa i il·lustrada dels seguidors d’Azaña. El monarquisme era també polièdric, i davant la República va adoptar postures ben diferents, des de la implicació fins a l’hostilitat manifesta, passant per una significativa acceptació a desgrat. Aquest país diversificat i complex, va acabar esquerdat en dos fronts enemics i irreconciliables. Quines van ser les causes? Lògicament, són moltes, que ara no podem apuntar. Voldria només subratllar que la llei electoral en tingué part de responsabilitat. Era una llei estrictament majoritària, que premiava el partit guanyador amb una sobre-representació i rebaixava llastimosament la significació del segon partit, convertint en residuals les demés formacions polítiques. Aquest model, que volia assegurar la governabilitat del país amb parlaments homogenis, explica les bandades de la Segona República i els dràstics canvis cromàtics de les Corts, que no traspuaven en realitat la varietat i els equilibris ideològics de l’opinió pública.

El sistema majoritari afavoria, a més, les grans coalicions, ja que calia aplegar en una candidatura el major nombre de forces polítiques. Només en coalició, ajuntant sota una mateixa bandera diverses sensibilitats polítiques, era possible assegurar la victòria en una determinada circumscripció i emportar-se la majoria d’escons que garantia la llei electoral. Així, partits que compartien un mínim comú denominador però que diferien notablement en qüestions aitals, van acabar enllaçats per la lògica i l’aritmètica electoral. El pacte de la Lliga el 1936 amb les forces dretanes i espanyolistes catalanes és un exemple diàfan, com també ho és la candidatura del Front Popular. Així, arrossegat pel sistema electoral, un país ple de matisos va quedar partit en dos grans blocs electorals, que més tard delinearien els fronts de la Guerra Civil³⁵.

---

³⁴ Editorial, “L’església rebutja la República”, *La Humanitat*, 19.II.1931, p. 6.

³⁵ El catolicisme i la defensa de la unitat d’Espanya era, al cap i a la fi, el que unia la coalició de dretes del 1933. En altres assumptes, com la qüestió social o la forma política de govern, la dreta espanyola es trobava clarament dividida, com va quedar palès en les Corts del 1933 al 1936. Entre els diversos sectors dretans hi va arribar a regnar una hostilitat manifesta. La unitat dretana a l’entorn de la fe s’explica per la comú percepció de l’amenaça laïcista i per una concepció catòlica de la vida social que tendia a limitar la lliure autonomia dels cristians en les activitats temporals. Aquesta mentalitat ha estat superada amb el temps dintre de la mateixa Església. Cal matisar, finalment, que el cop d’Estat del 1936 no va ser un cop essencialment catòlic ni va tenir la motivació religiosa entre les seves causes principals. “En la preparación y puesta en pràctica del Alzamiento no contó en

A aquesta llei electoral de repercussions tràgiques cal afegir-hi com a problema la pròpia dinàmica de la democràcia en una societat sense una cultura política assentada. En el sistema democràtic, governa el que té més vots i reuneix més adhesions. En un país amb una cultura política democràtica relativament escassa i amb un entorn històric dominat per les passions i l'èpica política, només podia atreure l'atenció de la majoria aquell que es pujava al cavall de les paraules gruixudes i les proclames espectaculars. Així, la llei interna del vot afavoria un to abrandat i definitiu, utòpic, enardidor i perillós. Els discursos polítics de la Segona República tenen una força retòrica, una qualitat literària i una braó mobilitzadora que deixen meravellat. Era difícil no sortir d'un míting polític de masses amb el cor encès i la voluntat decidida. Per això mateix, però, en una societat no vacunada contra l'extremisme polític, aquests gestos teatrals eren tan necessaris com funestos.

b) La persistència de les narratives catòliques

Aquell capvespre de tardor de l'any 1931, el Parlament espanyol presentava l'ambient de les grans ocasions històriques. Els diputats de la Convenció Republicana tenien per davant unes hores crucials de debat sobre la qüestió religiosa. Era dimarts, 13 d'octubre. A dos quarts de cinc de la tarda, el Congrés obria les portes. Sobre la taula, l'article 26 de la Constitució. “Dio comienzo la sesión –explica Miguel Maura- en medio de un ambiente cargadísimo de pasión”³⁶. L'ímpetu republicà no sabia d'horaris. La discussió va perllongar-se fins a la matinada del dia 14. Era una actitud gairebé romàntica. Mentre el país dormia, els diputats s'enfrontaven en un abrandat combat d'esgrima dialèctica i es jugaven el futur de la nació. A les set del matí, els diputats es retiraven. L'article 26 havia estat aprovat³⁷.

---

modo alguno de forma directa la defensa de la Iglesia y sus derechos. Tan sólo los carlistas incluyeron entre sus reivindicaciones la defensa de la concepción católica tradicional. Y esta reivindicación fue uno de los puntos decisivos que estuvo a punto de hacer naufragar el acuerdo entre Mola y los carlistas. El alzamiento, entre los militares, fue inicialmente republicano, anticomunista y nacionalista, en defensa de la concepción tradicional de España y de su unidad. Por supuesto, dentro de esta concepción tradicional del ser de España se incluía la defensa de la Iglesia. Pero entre los militares sublevados no apareció en ningún momento la decisión de imponer un Estado confesional”. (Gonzalo Redondo: *La historia de la Iglesia en España*, Madrid, 1993, p. 516). Una cosa ben diferent és que, un cop fracassat el cop ràpid i iniciada la guerra civil, la part sublevada s'anés revestint d'una retòrica religiosa i anés estructurant un nou estat nacional-catòlic. Una altra cosa és que la majoria dels catòlics, no tots, se sentissin identificats amb el moviment colpista. Això no significa, però, que la defensa de l'Església fora la única raó de l'aixecament.

³⁶ Miguel Maura: *Así cayó Alfonso XIII*, op.cit., p. 435.

³⁷ En un principi, l'article que definia el posicionament pràctic de l'Estat espanyol davant l'Església i les ordes religioses estava situat com a número 24. Finalment, però, el famós text va quedar col·locat com a article 26 de

El discurs més decisiu d'aquella nit maratoniana el va pronunciar Manuel Azaña. El ministre de la Guerra del Govern republicà va llançar al Parlament unes frases que quedarien gravades a foc en l'imaginari polític dels espanyols. "La premissa de este problema religioso, hoy político, la formulo yo de esta manera: España ha dejado de ser católica; el problema político consiguiente es organizar el estado en forma tal que quede adecuado a esta fase nueva e histórica del pueblo español". Les frases d'Azaña serien aprofitades durant decennis per la dreta per criticar la República i el seu home fort. Molts historiadors sostenen, però, que amb el seu discurs Azaña havia pretès, més aviat, apaivagar els ànims d'un sector important de la càmera, que propugnava l'expulsió de tots els ordes religiosos³⁸. Segons el ministre de Guerra, Espanya havia deixat de ser oficialment catòlica i, per tant, no calia prendre mesures draconianes contra la mediatització i la tutela del poder per part de l'Església. Era suficient amb l'expulsió dels jesuïtes.

El fet, però, és que Azaña havia pronunciat unes paraules nítides, segurament malèvolament interpretades, però indubtables en la seva literalitat. "España ha dejado de ser católica". S'adequava aquest predicat a la realitat social, política i intel·lectual del país? En les properes pàgines, procuraré demostrar que Espanya no havia deixat de ser culturalment catòlica. Al final, suggeriré que el republicanisme espanyol és incompreensible sense el seu context, el seu transfons i fins i tot el seu contingut judeocristià. El republicanisme progressista no implicava necessàriament una subversió dels valors cristians, sinó que pot ésser considerat també com una interpretació diferent, mundana, secular, immanent i revolucionària dels principis judeocristians. Abans d'entrar en aquesta qüestió complexa, voldria aturar-me en un assumpte més concret. Sostinc que els esquemes commemoratius republicans mantenien una sorprenent continuïtat amb els paradigmes narratius cristians. El relat de memòria imperant durant els anys trenta era, en molts casos, una transfiguració secularitzada i republicanitzada dels esquemes narratius bíblics.

Potser aquesta correspondència no es veu tan clara enlloc com en la constant evocació republicana del "sacrifici redemptor" dels seus màrtirs i dirigents. Sota aquest esquema narratiu del lliurament d'un mateix per a aconseguir el triomf i l'alliberament dels altres, no és difícil trobar ressonàncies explícites del relat i la doctrina cristiana, que tenen com a punt central la mort salvadora del Crist. Jesucrist, Déu i Home, havia carregat amb el mal de tots, amb els pecats de tota la Humanitat, i a través del seu lliurament generós en la creu, a través del seu dolor, mort i resurrecció havia reconciliat la humanitat amb Déu, havia alliberat la humanitat del pecat i li havia obert les portes de la felicitat perpetua. "Heu estat rescatats

---

la nova Constitució. Aquesta oscil·lació explica perquè alguns contemporanis es referien a ell com a "l'article 24".

³⁸ Cfr. Gonzalo Redondo: *Historia de la Iglesia en España*, op.cit., p. 162.

amb una sang preciosa, com la d'un anyell immaculat i innocent”, diu la primera Carta de Sant Pere³⁹. Jesucrist, l'únic Perfecte i Sant, s'havia ofert en sacrifici per la redempció de tots. “El Fill de l'Home no ha vingut a fer-se servir, sinó a servir i a donar la vida com a rescat d'una multitud”⁴⁰, explica l'evangeli de Mateu. Jesús havia assumit els mals humans per purificar-los a través de l'amor i de la mort, permetent així la vida divina en els homes, l'alliberament del pecat i la mort.

Aquest paradigma sacrificial i alliberador el trobem en el record admirat de moltes figures celebrades durant la Segona República. És claríssim en el cas dels màrtirs de Jaca. El 1933, en un poema, *La Humanitat* comparava explícitament Fermín Galán i Jesucrist. L'aniversari de la proclamació de la República s'esqueia aquell any en divendres sant. “¡República!... ¡Viernes Santo! / ¡Cada cual siga su afán! / ¡Ellos, tuvieron su Cristo! / Nosotros nuestro Galán!”⁴¹ Com Jesucrist, que en morir feia possible l'etern aixecament humà, també Galán i García Hernández, “en caure, feien possible l'adveniment de la República”⁴². En un editorial commemoratiu de les dues figures, *La Humanitat* accentuava el caràcter redemptor del lliurament dels dos militars. “Van ofrenar la seva vida i més que la seva vida per a l'alliberament del poble”⁴³. De forma anàloga a Jesucrist⁴⁴, també Fermín Galán havia tingut la possibilitat d'escapar-se, de defugir la mort, d'evitar el suplici. “Galán podia salvar-se. Davant d'ell tenia lliure el camí de la frontera. No va voler fugir”. Havia contret uns compromisos, els seus companys estaven en perill. Assumia conscient la seva missió. “Feia lliurament generós de la seva vida per tal de rescabalar altres vides”⁴⁵.

La narrativa bíblica insisteix en el caràcter absolutament innocent de la víctima redemptora. Jesús és el “servent sofrent de Déu”. “Ha estat maltractat i fins humiliat, però no obre la seva boca. (...) Se li dona sepultura amb malvats encara que no hagi obrat violència, ni hi hagués engany a la seva boca”⁴⁶. “Les nostres sofrances, ell les ha portades, i els nostres dolors, se'ls ha carregat. (...) Per les seves nafres se'ns ha guarit”, aclareix el llibre d'Isaïes⁴⁷. També Macià, es suggeria, havia carregat sobre seu la indiferència dels seus. La seva paciència sofrent havia aconseguit la seva glòria i la de Catalunya. El regidor Bretran de

³⁹ *Bíblia de Montserrat*, Fundació Bíblica Catalana, Barcelona, 1968, 1Pere, I, 18-19.

⁴⁰ *Bíblia de Montserrat*, op.cit., Mateu, XX, 28.

⁴¹ Luis de Tapia: “Cristo y Galán”, *La Humanitat*, 14.IV.1933, p. 3.

⁴² Lluís Capdevila: “La sang que té color d'albada”, *La Humanitat*, 14.II.1934, p. 6.

⁴³ Cfr. *La Humanitat*, 14.XII.1931, p. 2.

⁴⁴ En referència a la seva vida, Jesucrist havia dit: “ningú no me la pren, sinó que la dono perquè vull”. (*Bíblia de Montserrat*, Joan, X, 18).

⁴⁵ Cfr. *La Humanitat*, 14.XII.1932, p. 1.

⁴⁶ *Bíblia de Montserrat*, op.cit., Isaïes, LIII, 7 i 9.

⁴⁷ *Bíblia de Montserrat*, op.cit., Isaïes, LIII, 4-5.

Quintana presentava un Macià que havia “sofert l'exili i la presó, l'insult i la calúmia dels seus germans, que ha sofert els fracassos i gustat la glòria, amb estoïcisme mestral i amb serenor impertorbable. (...) Macià fou pres i exiliat i màrtir. El seu sofriment llarguíssim és la substància mateixa de la seva glòria i de la glòria i llibertat de Catalunya”⁴⁸. Tot i no haver patit una mort violenta, Macià era llegit amb el prisma del sacrifici redemptor. Ell no havia estat occit, però havia patit per la glòria i la restauració de Catalunya. *La Humanitat* lloava “la seva història immaculada, el seu procedir rectilini, els seus sacrificis pels ideals de la nostra terra, els seus sofriments per la causa de Catalunya”⁴⁹. Agustí Collado l'arribava a presentar com un “Déu laic”⁵⁰.

El republicanisme progressista havia crescut en el si d'una cultura catòlica i es definia i actuava, molts cops, en referència a aquests valors. S'emmirallava en ells per aplicar-los, per transformar-los o per refutar-los. El relat judeocristià no era l'únic, però era un marc ineludible de referència. Sovint, els esquerrans utilitzaven continguts evangèlics o aspectes de la doctrina catòlica per atacar els seus adversaris, teòricament més catòlics⁵¹. Al voltant de la discussió de l'Estatut, *La Humanitat* emprava també figures i categories evangèliques per lloar Ángel Ossorio i Azaña. “A través dels segles la vestidura dels homes i del pensament canvien en l'apariència, però romanen les mateixes en el fons. (...) Abans d'ahir apareixia el Baptista [Ossorio] (...). I tot seguit, amb el curt espai d'unes hores, sorgeix formidable, abassegadora, l'eloqüència del Messies de l'Espanya nova”⁵².

Durant la República, es parlava sovint de redempció. El gran redemptor nacional de Catalunya havia estat Francesc Macià. També podien contar-se persones que havien entregat la seva vida per la redempció social. Seguí n'era un exemple, tal com el recordava *Solidaridad Obrera*: “Cayó Seguí y cayeron otros muchísimos individuos inmolando su vida en aras de un ideal de libertad. (...) Todos ofrendaron su sangre y su vida para que fuese factible y eficaz la redención proletaria”⁵³. No era aquest un concepte infreqüent. “Què ha fet la República?”,

⁴⁸ Josep Bertran de Quintana: “Macià”, *La Humanitat*, 10.V.1932, p. 3.

⁴⁹ “Catalunya i Francesc Macià”, *La Humanitat*, 16.XI.1932, p. 1.

⁵⁰ Agustí Collado: “La figura venerable del president”, *La Humanitat*, 23.VI.1932, p. 3.

⁵¹ Així, per exemple, *La Humanitat* recordava als Bisbes espanyols que Jesús havia dit: “qui a ferro mata, a ferro mor”, i els cominava a no ferir “amb el ferro o amb la calúmia”. (Cfr. Editorial, “El clericalisme en acció”, *La Humanitat*, 13.II.1933, p. 3.

⁵² “El precursor i el mesies”, *La Humanitat*, 28.V.1932, p. 3.

⁵³ “Salvador Seguí”, *La Humanitat*, 10.III.1933, p. 1.

es preguntava un editorial de *La Humanitat*. Havia endegat la redempció nacional i la redempció social⁵⁴.

A la República es parlava de redempció, que era un concepte d'indubtables ressonàncies cristianes. Però, ¿és que l'ideal il·lustrat de “llibertat, fraternitat i igualtat” no tenia un basament cristià? És que la idea de progrés no era altra cosa que la secularització i la interpretació mundana i immanent de la noció de Providència. És que en el dibuix de la societat sense classes i en el paradís terrestre albirat pel jueu Marx i cobejat per l'esquerra revolucionària no s'arrelaven en les descripcions messiàniques de l'Antic Testament. “L'home no està condemnat a sofrir eternament els mals que l'afligeixen –escrivia el republicà federal i progressista Pi i Margall-. Vindrà, sens dubte, un temps que, coneguda ja la llei de la humanitat les seves relacions marxaran perfectament d'acord amb els destins de la raça. La llibertat i la fatalitat seran llavors idèntiques, no hi haurà motius de lluita, i una aurèola inextingible de pau circumdarà ja el front del nen en saltar del si de la seva mare”⁵⁵.

¿Com no escoltar, en aquestes frases, els ressons de les descripcions messiàniques d'Isaïes, a l'Antic Testament⁵⁶, o l'esbós de la ciutat futura i del “cel nou i la terra nova” que pinta el llibre de l'Apocalipsi, en el Nou Testament⁵⁷? L'ideal polític il·lustrat i seguit per corrents posteriors com el marxisme o l'anarquisme, aspirava a una societat perfecta, feliç, deslliurada per la fraternitat i el progrés científic del dolor i de la limitació. Un paradís terrestre, un àmbit plenament humà de llibertat, pau i benestar universal. Per això, calia redimir la societat dels seus vicis i de les seves falles estructurals. Des de les pàgines de *La Veu de Catalunya*, i seguint el pensament de Maritain, Manuel Brunet argumentava que el pensament modern era una transposició laica i “naturalitzant” dels principis bíblics, als quals se'ls havia apartat de la seva font religiosa i del seu caràcter sobrenatural. A *La Humanitat*, Casademunt Arimany exposava una visió semblant. L'ideal de redempció, que alguns vivien des d'una dimensió sobrenatural i transcendent, s'havia de realitzar ara, en el temps actual, en el món present, amb les forces naturals humanes. “L'esperada redempció de la humanitat

⁵⁴ “La reforma agrària i l'Estatut de Catalunya, o sigui, la redempció del terrassà (són cinc milions a Espanya) i la redempció de les velles nacions ibèriques agermanades”. (Editorial, “Què ha fet la república?”, *La Humanitat*, 11.X.1932, p. 3.

⁵⁵ Cfr. Isidre Molas: *Ideari de Pi i Margall*, op.cit., p. 31.

⁵⁶ Per exemple: “Ell posarà pau entre les nacions i apaivagarà tots els pobles, forjaran relles de les seves espases i falçs de les seves llances. Cap nació no empunyarà l'espasa contra una altra, ni s'entrenaran mai més a fer la guerra. (...) Llavors es desclouran els ulls dels cecs i les orelles dels sords s'obriran; llavors el coix saltarà com un cérvol i la llengua del mut cridarà de goig”. (Isaïes, II, 4-5 i XXXV, 5-6).

⁵⁷ “Després vaig veure un cel nou i una terra nova, perquè el primer cel i la primera terra ja han passat, i la mar ja no existeix. I vaig veure la ciutat santa, la nova Jerusalem. (...) Vaig sentir una veu forta que deia des del setial: «Aquest és el tabernacle de Déu amb els homes, i des d'ara habitarà amb ells; ells seran poble seu i el mateix Deu amb ells serà el seu Déu; ell eixugarà tota llàgrima dels seus ulls, i la mort ja no existirà; ni tampoc planys, ni clams, ni penes no existiran més, perquè les coses d'abans han passat». (Bíblia de Montserrat, op.cit., Apocalipsi, XXI, 1-8)

està en el temps i en la humanitat mateixa. Cal que ens fem més humans; cal que perdem els instints; cal que cada dia, pas a pas, sense egoismes, ens superem, ens millorem, ens cultivem i ens fem humans, perdent la bestialitat i no fiant en altres forces que en les nostres mateixes. La humanitat camina cap a la redempció que determinarà el progrés, sense truculències, sense brutalitats i sense auxiliis ultraterrenys”⁵⁸.

L'autor de les darreres línies advocava per un progrés tranquil i una redempció paulatina, sense confiança infantívola en solucions definitives i en personalitats il·luminades. Es tractava d'una concepció que havia calat en l'esquerra burgesa espanyola, crescuda a l'ombra de la Institución Libre de Enseñanza, amb el seu ideal de perfeccionament i de plenitud humana a través del treball i de l'estudi⁵⁹. Per als republicans krausistes, la República tenia una missió civilitzadora. Com proclamava Azaña a Barcelona, “la República es la única posibilidad de incorporarnos a la civilización y elevar el nivel moral del pueblo español”⁶⁰. La República havia de promoure de forma institucional i general l'intent de reforma moral i intel·lectual que havien impulsat alguns pedagogs espanyols des de la ILE i des d'altres àmbits del republicanisme.

La República volia obrir un temps nou i pretenia possibilitar la construcció d'una Espanya nova. “L'actual conversió republicana és l'obra més gran que s'ha realitzat al nostre país a través dels segles. Assistim al canvi complet de la nació”, deia *La Humanitat*. Els republicans albiraven “el camí sagrat que ha de conduir-nos a la mutació total dels costums i de les coses i a l'eterna gratitud de les generacions futures”⁶¹. “Un ordre nou, en el qual els ideals de la llibertat triomfen”, proclamava Macià⁶². “Esperit nou!, i en conseqüència, ordre nou, procediments nous, ètica nova”, escrivia un editoralista de *La Humanitat* parafrasejant unes paraules d'Azaña sobre la transformació de la vida política espanyola⁶³. Els àmbits liberals i burgesos somniaven, doncs, amb una República que permetés una transformació quasi-religiosa de la vida pública espanyola i que encaminés el progrés moral dels seus habitants, sense necessitat d'apel·lacions a la intervenció divina.

Molt més accentuat, encara, era l'horitzó de redempció social que prometia l'esquerra més extrema, per exemple l'anarquista. La majoria dels republicans liberals eren conscients

---

⁵⁸ Casademunt Arimany: “Redempció”, *La Humanitat*, 6.VIII.1933, p. 2.

⁵⁹ Sobre el krausisme espanyol i la Institución Libre de Enseñanza, cfr. V. Cacho Viu: *La Institución Libre de Enseñanza*. Fundación Isaac Albéniz, Madrid, 2010 (1ª ed., 1962).

⁶⁰ Discurs d'Azaña a Barcelona, al gener del 1934.

⁶¹ Editorial, “L'època nova”, *La Humanitat*, 6.XII.1932, p. 3.

⁶² Missatge del President de la Generalitat a la Segona Sessió de la Diputació Permanent. Cfr. *El president Macià en els seus textos*, op.cit., p. 39.

⁶³ Cfr. Editorial, “L'esperit nou”, *La Humanitat*, 15.II.1933, p. 3.

que la transformació d'Espanya havia de fer-se lentament, dins dels límits de les possibilitats humanes. En les prèdiques anarquistes, en canvi, batega una indefugible vibració utòpica, absoluta, sense termes mitjans. Es tracta d'establir, a través de la revolució proletària, un immediat paradís terrestre. L'anarquisme es presentava com una indignada rebel·lió moral “contra el mal, por la dignidad, la libertad y la fraternidad humana”⁶⁴. Una rebel·lió que havia de descabdellar-se en una revolució contundent i definitiva. Així ho defensava un altre articulista en el mateix diari: “lo único que ha de redimirnos de la esclavitud, de la miseria y de la justicia imperante, ha de ser la revolución. (...) Deseamos llegar de una vez a implantar el Comunismo libertario, porque no queremos destruir un fetiche para colocar otro en su puesto. Vamos a destruir un mundo viejo, un mundo de ignomias, para implantar una vida nueva, unas costumbres nuevas, un mundo nuevo”⁶⁵.

Es tractava d'edificar un home nou. Però no l'home nou descrit per Sant Pau, revestit per la gràcia salvadora de Crist⁶⁶. La nova humanitat s'havia d'infantar trencant les cadenes socials i els prejudicis mentals que alienaven a la persona. Calia donar a llum la nova realitat esmicolant la superestructura social que impedia la lliure i plena expressió de la humanitat vivent. Es tractava d'un projecte de futur, d'un projecte holístic, d'un projecte de fe. No ho negava el socialista Rafael Campalans. “Nosaltres som homes de fe”⁶⁷, assegurava. En el duel cultural i polític de la Segona República no s'enfrontaven només dues maneres d'entendre l'estructuració i la vida política de la nació. S'oposaven dos paradigmes omniabarcants, que pretenien donar sentit a tota la realitat humana i oferir les claus de la seva salvació i plenitud. Xocaven una cosmovisió catòlica, fe religiosa emmidonada en forma de discurs ideològic, amb una ideologia política i social que tenia un plantejament gairebé religiós, ja que ofería un futur de plenitud, una transformació moral i una definitiva comunió humana.

La transformació social que pregonava el republicanisme, ja fos en la seva vessant de regeneracionisme moral i intel·lectual o en la seva varietat de metamorfosi revolucionària, necessitava apòstols. Aquest era el terme que sovint s'emprava per designar els promotors de la causa republicana o anarquista. Així, a *Solidaridad Obrera*, es descrivia “l'apòstol” com aquell que dedicava les seves forces a “descuajar toda iniquidad” i tenia consciència ferma que “la revolución es el punto de partida para la creación de una nueva humanidad”⁶⁸. *La Humanitat* proposava també la institució d'una Agrupació de Propagandistes de la

⁶⁴ Luigi Fabri: “La moral según el anarquista Malatesta”, *Solidaridad Obrera*, 15.I.1935, p. 4.

⁶⁵ J. Merino: “¿Cómo será nuestra revolución”, *La Humanitat*, 15.VIII.1933, p. 2.

⁶⁶ Cfr. Efeſis, II, 15.

⁶⁷ R. Campalans: “Avui s'escau el XVè aniversari de la Revolució d'Octubre”, *La Humanitat*, 7.XI.1932, p. 3.

⁶⁸ José Samperiz: “El apóstol”, *Solidaridad Obrera*, 28.XII.1932, p. 1.

“Catalunya nova”. Era l’hora d’apartar els obstacles del passat i el llastre de les inèrcies somortes. “Cal remoure moltes consciències endormiscades, sacsejar moltes voluntats abatudes, derrivar molts ídols de fang, posar al descobert la descomposició de les vellúries consagrades pel temps i la ignorància”⁶⁹. La Catalunya nova necessitava una joventut propagandista que fes la seva proclamació i el seu anunci.

La missió política, social i antropològica que s’havien proposat des de temps enrere els diversos sectors de l’esquerra espanyola, des de l’anarquisme fins al republicanisme burgès, tenia els seus referents humans, els seus màrtirs i els seus herois. La cultura republicana i la cultura obrerista havien assenyalat uns homes exemplars, que pel seu valor mereixien veneració i amb el seu capteniment donaven exemple i indicaven el camí a recórrer. És interessant aquesta necessitat humana d’emmirallar-se en models de conducta excel·lent. Els sants religiosos o laics són metàfores de la vida plena, són encarnacions de l’ideal. Ells presenten un model plausible i vital, que esperona els seguidors i agullona la seva mediocritat. La virtut i la vida noble s’aprèn per mimesi i per osmosis, i no tant per predicació teòrica⁷⁰. Els homes excel·lents esdevenen símbols de l’ideal, segell del seu valor i proclamació vital del seu contingut. Tal com explicava l’historiador liberal Víctor Balaguer, “la historia de nuestros reyes es un drama, la historia de nuestros héroes es un poema, la historia de nuestros ciudadanos... ¡oh!, en cuanto a esta es algo más, es un Evangelio”⁷¹. Els models humans republicans i esquerrans, els “sants laics”, proclamaven la bona nova de la vida justa, cívica i fraternal. Pretenien també demostrar la superfluïtat de l’ajut diví per assolir una existència plena.

Un dels grans referents del republicanisme espanyol era Pi i Margall. El “sacerdot fervorós de la democràcia”, tal com l’anomenaven els federals l’any 1936, havia estat un “asceta de la justícia i un redemptor dels oprimits”. “Morí, com havia viscut, ple de fe en la noblesa de la raó i en la omnipotència de la veritat, després d’una vida de modèstia, de senzillesa, d’altruisme, de delicadeses i de desinterès, de cultura d’educació ciutadana, d’enter honorabilisme professional i personal i de conseqüència política, sense que això li impedís perdonar els errors, les debilitats, els canvis, les deslleialtats i les apostasies dels antics correligionaris seus”⁷². Aquesta descripció del polític federal és una bona mostra de l’ideal moral que empenyia alguns sectors del republicanisme espanyol, alimentats en les fonts del

---

⁶⁹ Cfr. *La Humanitat*, 8.II.1932, p. 1.

⁷⁰ Ho explica el filòsof Daniel Innerarity amb clarividència: “La virtud no puede ser aprendida abstractamente, sino que es estimulada por la conducta del hombre excelente. La importancia iniciática de la literatura estriba en su facultad de brindarnos trayectorias heroicas: gracias a ella no ha de faltarnos ese pasto de héroes del que se alimenta y regenera nuestra voluntad de valor. (Daniel Innerarity: *Libertad como pasión*. Eunsà, 1992, pp. 44).

⁷¹ V. Balaguer: *Bellezas de la historia de Catalunya*. Imprenta de Narciso Ramírez, Barcelona, 1853, p. 4.

⁷² Partit Federal Ibèric: *Àlbum record a Pi i Margall*. Barcelona, 1936.

krausisme. No podem dir, però, que el paradigma de capteniment humà i polític que aquest text laudatori presenta estigués bàsicament inspirat en la concepció política gloriosa i triomfal del món clàssic. Més aviat, és fàcil reconèixer novament indubtables traces de l'esquema cristià. Aquesta descripció vital presenta un bon exemple de la narrativitat cristiana secularitzada imperant durant els segles XIX i XX. En llegir la glossa vital de Pi i Margall advenen ràpidament a la memòria els principis predicats per Jesucrist al Sermó de la Muntanya: senzillesa, mansuetud, modèstia, altruisme i perdó dels enemics. Es tractava, en certa mesura, d'una traducció secular del cristianisme, adobada amb espècies del liberalisme cívic (cultura, educació ciutadana i competència professional).

Una combinació d'elements semblants oferia la nota biogràfica que la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona va elaborar sobre Hermenegildo Giner de los Ríos, amb motiu de la inauguració d'un nou institut batejat segons el seu nom. Primerament, s'exalçava la seva generositat i entrega constant al pròxim. "Fou un home noble amb tothom, i en tos moments, especialment amb les persones que no compartien la seva manera de pensar. Fou generós a tot ésser-ho, i una gran generositat, filla del seu profundíssim amor al proïsme, omple la seva acció privada i pública". Segonament, es vindicava "la visió clara de la importància de la cultura per a la millora i enaltiment de la societat"⁷³. En la primera cita, hi repercuteix l'eco del *mandatum novum* evangèlic i de l'imperatiu cristià d'estimar els enemics. En la segona, despunta la doctrina il·lustrada i krausista de regeneració personal i social a través de la cultura.

En les notes laudatòries dels apòstols del progressisme espanyol, es subratllaven també alguns aspectes que connectaven amb algunes línies argumentals del missatge bíblic de l'Antic i del Nou Testament. "Sentia un afecte sense límit pels humils, pels desvalguts i pels oprimits", explicava *La Humanitat* de Francesc Layret. Dels grans prohoms del primer republicanisme espanyol, com Pi i Margall o Salmerón, es destacava la seva senzillesa de vida, austeritat i honradesa. "Els homes de la primera República, Salmerón entre ells, pogueren ésser mals polítics (...) però mai la forma monàrquica no ha pogut exhibir efigies tan honrades i tan netes de mancaments a l'austeritat"⁷⁴. Amb motiu de l'aniversari de la mort de Pablo Iglesias, *La Humanitat* recontava la seva vida i el seu afany de missioner socialista. "Res no el va deturar i els perills, les amenaces, les presons, les calúmnies, la misèria, foren els esperons de la seva voluntat (...). Exemple de puresa i de senzillesa, recorregué una i altra vegada la península tota, com un apòstol i arreu semblava, fins en els

---

⁷³ Cfr. *La Humanitat*, 2.III.1932, p. 6.

⁷⁴ J.M.F.: "Nicolau Salmerón", *La Humanitat*, 21.IX.1935, p. 12.

pedregams on semblava que la llavor fatalment s'havia de perdre, amb la convicció de l'home predestinat, i amb la fe que remou muntanyes⁷⁵.

Aquesta pervivència de la narrativa cristiana en la cultura política, antropològica i commemorativa del republicanisme espanyol ens porta a preguntar-nos si el que estava en joc en el debat públic espanyol era l'acceptació o negació del cristianisme o més aviat el tema de discussió era la interpretació del "regne de Déu". ¿Es tractava, doncs, d'una pugna entre anticatòlics i catòlics, entre antireligiosos i religiosos, o més aviat d'una polèmica sobre la vera religió i la substància del cristianisme? Lògicament, no puc donar una resposta amb aquest breu repàs d'alguns documents periodístics i polítics. Si que puc dir, però, que en més d'una ocasió, els esquerrans es presentaven com a cristians genuïns, en front d'una suposada traïció evangèlica dels catòlics oficials. Rovira i Virgili ho suggeria en un article a *La Humanitat*: "quan és diu, en un llenguatge comprensible per a tothom, que els Evangelis tenen una tendència esquerrista, es diu una gran veritat. I Maurras té raó quan assenyalava en aquells llibres sagrats la font de les idees bàsiques que en l'ordre humà sostenen els homes i els partits d'esquerra. La famosa trilogia de la Revolució Francesa és perfectament cristiana, encara que no ho fossin molts dels revolucionaris"⁷⁶.

"Roma contra Natzaret", escrivia l'historiador republicà, contraposant l'evolució històrica de l'Església amb el missatge de Jesucrist. Era un argument repetit un cop i un altre pels anticlericals i els laïcistes. Lluís Capdevila fustigava els catòlics pràctics, a qui acusava, utilitzant una expressió del poeta Esclassans, de no ser "amics del Crist" sinó "buròcrates del cristianisme"⁷⁷. S'acusava l'Església catòlica de traïció. "Cristo, símbolo humano de bondad, no es sentido por la cristiandad hipócrita y mercenaria"⁷⁸. Els anticlericals reivindicaven les suposades essències evangèliques, però al mateix temps despullaven la doctrina cristiana de tota transcendència i dimensió sobrenatural, reduïnt-la a un missatge de perfecció humana i d'alliberament social. És clar que, en aquesta pugna per la interpretació del "regne de Déu", la majoria d'autors alineats a l'esquerra havien renunciat a la pretensió divina de Jesucrist i el consideraven un personatge revolucionari, ja fos liberal, socialista o anarquista. El columnista de *La Humanitat*, J.M. Francès, col·locava Jesús de Natzaret en els rengles de l'anarquisme històric⁷⁹. Per a un altre autor anarquista, el Crist havia estat un "grito de guerra que unió a todos los esclavos del imperio romano"⁸⁰.

---

⁷⁵ Joan Comorera: "Pau Iglesias, un home i una vida exemplars", *La Humanitat*, 10.XII.1935, p. 1.

⁷⁶ A. Rovira i Virgili: "Els catòlics anticristians", *La Humanitat*, 1.IX.1935, p. 1.

⁷⁷ Lluís Capdevila: "No podem oblidar", *La Humanitat*, 18.X.1932, p. 3.

⁷⁸ Noño: "Jueves Santo", *Solidaridad Obrera*, 25.III.1932, p. 2.

⁷⁹ Cfr. J.M. Francès: "Deixeu-me dir, si us plau", *La Humanitat*, 10.I.1933, p. 3.

⁸⁰ Noño: "Jueves Santo", *Solidaridad Obrera*, 25.III.1932, p. 2.

De fet, a *Solidaridad Obrera* s'arribava a afirmar que “todo lo que predicamos los anarquistas no es nada más que la repetición del programa de redención del cristianismo desde hace dos mil años”. F. Pellicer, autor d'una densa columna argumental sobre la relació entre anarquisme i cristianisme sostenia que no era pura casualitat que la terra on l'anarquisme creixia amb més vigor hagués estat justament el país més pregonament catòlic. L'anarquisme era la derivació moderna i superadora del caràcter catòlic, místic i individualista dels espanyols. L'anarquisme era la síntesi entre “el cristianismo puro y el positivismo moderno”. Es distanciava del marxisme precisament en què, seguint l'estela del cristianisme, rebutjava una interpretació absolutament pragmàtica i materialista de la història, i apuntava vers un Ideal absolut de transformació social i espiritual. Assumia, així, “todas las máximas de bondad que predicara el agitador de Galilea”. Ara bé, aclaria l'articulista, “nosotros guardamos solo la parte sentimental de justicia social del cristianismo”, a fi que “el paraíso cristiano, tan bello de porvenir, lo implante sobre la tierra lo antes posible”⁸¹.

Des de *La Veu de Catalunya*, Manuel Brunet se sorprenia de l'habitud amb què el nom del Crist apareixia en mítings i articles d'orientació esquerrana. Expressava el seu astorament per la comparació feta per Ventura i Gassol entre Macià i Jesucrist. Tanmateix, el que Brunet detestava amb més fermesa era aquell “enginy de mala llei, miratge esplèndid per enlluernar les masses”, que consistia en oposar Jesucrist a la seva Església. Brunet, que es dirigia a Ventura i Gassol en qualitat d'ex-seminarista com ell, argüia que l'únic lloc per trobar el Crist complert era l'Església. Fora d'ella, només s'hi trobaven “caricatures de Jesús més o menys amables”⁸². El columnista treia a escena alguns fragments del llibre de l'intel·lectual francès Jacques Maritain, on es descrivia el procés pel qual l'opinió moderna havia desvinculat Jesucrist de l'Església i havia concebut un cristianisme “natural”, radicalment “antropològic” i reduït a moral, deslligat de la seva dimensió sobrenatural i transcendent. “Una cosa hi ha absolutament essencial en el cristianisme –assegurava l'autor francès-, i és el caràcter sobrenatural de la gràcia. Treieu-ne aquest sobrenatural i el cristianisme es corromp”⁸³.

Podem apuntar encara un grau més en la vinculació des de sectors progressistes entre la causa del proletariat i la figura de Jesucrist. En alguns casos, no només es considerava que Jesús havia estat un alliberador social, sinó una pre-figura del poble sofrent al llarg dels segles. De fet, a *Solidaridad Obrera*, Jesucrist era el treballador oprimat. En una vinyeta

⁸¹ F. Pellicer: “Anarquismo y cristianismo”, *Solidaridad Obrera*.

⁸² Manuel Brunet: “El Crist de les esquerres”, *La Veu de Catalunya*, 10.IX.1933, p. 1.

⁸³ *Ibidem*.

apareguda el 1932 i sota el rètol “El Cristo de Siempre”, es veia representat un treballador carregant una creu, marcada amb la inscripció “Trabajo”. L’obrer es dirigia, sota el jou de la creu, vers una fàbrica, que es veia en la llunyania. Sota el gràfic, un comentari incisiu: “Camino del Gòlgota”⁸⁴. Uns dies més tard, una nova vinyeta representava “la Sagrada Familia... Proletaria Española”⁸⁵. El Crist no només podia transfigurar-se, reparèixer o ser un obrer explotat o una família miserable. També podia ser tot un poble. Així ho entenia Jaume Aiguader, alcalde de Barcelona, que definia Rússia com “el poble-Crist”, ja que s’havia ofert a purgar tots els pecats col·lectius⁸⁶.

Tornem, per acabar aquest capítol, al tema central del nostre estudi. Els esquemes cristians en la cultura de la memòria republicana no es limitaven a l’elenc de les virtuts republicanes o al paradigma d’oblació redemptora. No podia faltar, almenys en alguns casos, la resurrecció. En un context laic, la resurrecció tenia més difícil cabuda, però no era absent. La pervivència eternal s’aconseguia a través del triomf de l’obra iniciada i a través del record afectuós en el cor dels seguidors. Així ho entenia Antoni Rovira i Virgili, tot comentant la inauguració del monument a Francesc Layret. “Colpit mortalment per les vils pistoles del crim, va caure estès enmig del carrer. I ara ací el teniu: es dreça amb el seu monument. Va morir assassinat, i avui és glorificat. La seva sang vessada s’ha transformat en glòria. (...) Més alt encara que els monuments de pedra i que les estàtues de bronze és el monument del record popular”⁸⁷.

c) Descansin en pau

Totes les ciutats disposen d’un lloc de memòria per excel·lència. Més ben dit, tot nucli urbà reserva un espai destacat al gran lloc de les memòries. Aquesta petita geografia de la remembrança té un caràcter públic, perquè és oberta a tothom. Tanmateix, en aquest espai, la vivència de la memòria és habitualment privada; és personal o familiar, no social i política. Estem parlant dels cementiris. Aquestes necròpolis confinen les darreres presències físiques dels antics vivents. La memòria hi troba un espai concret i privilegiat d’evocació o diàleg amb el difunt. El cos és el signe més incontestable de la persona durant la vida. Segueix

---

⁸⁴ Cfr. *Solidaridad Obrera*, 25.III.1932, p. 1.

⁸⁵ Cfr. *Solidaridad Obrera*, 7.IV.1932, p. 1.

⁸⁶ Cfr. Aiguader: *Amb Catalunya i per Catalunya*, op.cit., p. 34.

⁸⁷ A. Rovira i Virgili: “El caigut que es dreça”, *La Humanitat*, 19.IV.1936, p. 1.

essent un signe evocador privilegiat després de mort. Les tombes atreuen també tota mena de mitjans de recordança, com representacions fotogràfiques o escultòriques, epitafis o símbols de veneració recordatòria com flors o espelmes. El cementiri és el gran lloc de les memòries privades, però en ocasions –com hem vist en el cas de Layret o Macià– esdevé també un escenari de la memòria pública.

La qüestió dels cementiris va aixecar polèmiques enardides a Barcelona durant la Segona República. En aquell període encapsulat –on la sobreabundància dels ideals contrasta amb l'escassetat del temps–, és difícil trobar un assumpte que no provoqués la discussió i la cridòria. Durant segles, el cementiri havia estat sota jurisdicció eclesiàstica. Només hi podien ser sepultats aquells que no haguessin mort en absoluta i pública incompatibilitat amb la fe catòlica. Aquest era el cas, per exemple, dels membres d'altres religions, que tenien els seus cementiris propis, o dels suïcides o renegats, que havien d'ésser inhumants a part del recinte sagrat. A Barcelona, al gran cementiri de Montjuïc, una tàpia separava la part catòlica del cementiri de la part civil o laica. Els dos recintes, concomitants, tenien entrades diferents.

Una de les reivindicacions clàssiques del liberalisme progressista espanyol havia estat la secularització dels cementiris. La constitució del 1931 va establir en el seu article 27 que “los cementerios estarán sometidos exclusivamente a la jurisdicción civil. No podrá haber en ellos separación de recintos por motivos religiosos”. Uns mesos abans de la promulgació de la Constitució, el regidor radical Jesús Ulled, havia demanat al Plenari de l'Ajuntament que Barcelona fos la primera ciutat en establir el laïcisme total en els cementiris. La discussió, que tingué lloc a les darreries del mes d'agost, va mantenir un to elevat i respectuós, que derivà en un posicionament de cada grup sobre la qüestió religiosa en general.⁸⁸ Finalment, però, el Plenari no va arribar a un acord concloent. Uns mesos més tard, al novembre, el tema va copar novament l'atenció dels regidors. Aquest cop, però, el debat va adquirir una intensitat inaudita i una tensió esclatant. L'escàndol va ser monumental i, finalment, el grup d'ERC va tallar en sec el debat amb una proposició de “no hi ha lloc a discussió”. Això va encrespar encara més els ànims. La Lliga va presentar una moció de censura a l'alcalde mentre acusava els republicans d'haver-se convertit en “la caricatura de Dantón”⁸⁹. Els incidents al voltant de la secularització dels cementiris palesaven com s'havia enrarit el clima polític entre l'estiu i la tardor del 1931. Aquella tardor, les sessions municipals vivien la definitiva caiguda de les primaverals fulles conciliadores i, en canvi, patien l'enfortiment dels vents de la discrepància.

---

⁸⁸ Cfr. APB, 318, 26.VIII.1931.

⁸⁹ Cfr. APB, 321, 27.XI.1931.

El 27 de novembre, el Plenari va aprovar la secularització unificadora del cementiri i el diumenge 6 de desembre, l'Alcalde Jaume Aiguader presidí la demolició de la tanca divisora a la necròpoli. El gest de l'alcalde, acompanyat d'una gentada, tenia una forta repercussió simbòlica. Realitzava una demanda clàssica del liberalisme i anunciava gràficament que la categorització religiosa havia desaparegut de la vida pública. Ja no hi podia haver mai més divisió per motius de consciència. Cap espai públic, tampoc el cementiri, podien tenir una significació religiosa. Ara estaven amarats de neutralitat civil. Des dels rengles republicans es defensava la supressió de les separacions necrològiques amb arguments de concòrdia cívica i apel·lacions sentimentals. Si no hi havia hagut unitat cívica durant la vida, almenys havia d'assolir-se davant l'eternitat. El nou principi d'igualtat absoluta davant la llei i la vida, havia d'abastar també la mort. Per mitjà de la secularització, “por esa igualdad ante el no ser, se propugna en nombre de la República la secularización anhelada por cuantos respetan, tanto como la propia, la conciencia ajena”⁹⁰.

Els arguments no tenien només un basament doctrinari, sinó també sentimental i experiencial. Els defensors de la unificació del cementiri descrivien el dolor i el menyspreu que sentien les famílies quan es veien privades d'enterrar els seus difunts amb la majoria, al recinte catòlic, i es veien arraconades al racó dels incrèduls. En la seva defensa de la secularització, el radical Ulled acudia a una experiència personal⁹¹. El seu pare havia estat un lliurepensador convençut. La seva mare, una catòlica fervent. Havien estat units en vida pels llaços de l'amor. Tanmateix, havien de reposar eternament separats. *Solidaridad Obrera* conclouïa que “convertir el cementerio en prolongación de la Iglesia católica es llevar más allá de la tumba las querellas de los fanáticos y establecer la separación de cuerpos que en vida se unieron voluntariamente”⁹².

Al llarg d'aquest treball hem pogut constatar com els difunts van tenir un paper rellevant en la vida política de la Segona República. Els personatges de la història ressuscitaven en mítings, en monuments, en commemoracions. Apareixien en els debats polítics i mediàtics. També els morts anònims, que no deixarien petjada en la memòria pública, galvanitzaven la discussió municipal. Les pràctiques mortuòries van suscitar diàlegs vius l'any 1931, quan es va aprovar la secularització dels cementiris. Tornarien a provocar incidents l'any 1932, en el debat sobre la construcció d'una incineradora⁹³. Seguint un criteri

---

⁹⁰ Lorenzo Pahissa: “La secularización de los cementerios”, *Solidaridad Obrera*, 29.VIII.1931.

⁹¹ Cfr. APB, 321, 27.XI.1931

⁹² Lorenzo Pahissa: “La secularización de los cementerios”, *Solidaridad Obrera*, 29.VIII.1931.

⁹³ Cfr. APB, 332, 3.VI.1932, pp. 74-101.

antic, l'Església catòlica s'oposava llavors⁹⁴ a la incineració, per considerar-la una pràctica contrària a la dignitat del cos i una renúncia implícita al dogma de la resurrecció corporal de tots els homes en els darrers temps⁹⁵. Els republicans, en canvi, al·ludien a raons d'higiene, de salubritat i d'urbanisme. El president de la Comissió de Cementiris de Barcelona, el regidor d'ERC Josep Duran i Guàrdia, apel·lava a les “exigències de l'expansió de la urbs, dificultada per les necròpolis que la volten”⁹⁶. Als cementiris, s'argüia, ja no hi havia espai, i era impossible continuar-ne la seva ampliació sense perjudicar greument l'expansió urbanística de la ciutat. “El sistema de conservar temporalment o definitivament els cadàvers en nínxols és antihigènic i anti-econòmic”, conclouïa el regidor.

En el rerefons del debat hi havia, és clar, el plet sobre l'autoritat normativa de l'Església. La negativa eclesial a la incineració era diàfana. Segons el republicà Duran i Guàrdia, però, “els arguments d'ordre sentimental i religiós que els catòlics invoquen contra la incineració de cadàvers han estat superats pels sentiments moderns”⁹⁷. Argumentant a favor de la introducció de la pràctica incineradora, el republicà Casanovas etzibava als regidors regionalistes: “en vosaltres, encara predomina el confessionari”⁹⁸. Mentrestant, des de les files conservadores s'acusava els republicans de voler legalitzar una pràctica estranya als costums locals, que no responia a la voluntat i la sensibilitat popular. En el plenari municipal, el regidor Segarra donava dates i xifres per demostrar el caràcter residual de l'opció a Espanya i arreu del món. Es tractava d'una pràctica arcaica i superada. En el fons, argumentava *La Veü*, l'objectiu de la proposta era bufetejar novament l'Església. “Prou reconeixien [els republicans] que la incineració de cadàvers és tan estranya als nostres costums que ni ells mateixos la utilitzarien. Però l'Esquerra descobria, un cop encara, el seu odi al Catolicisme, al Sant Pare, a l'Església i a la seva Jerarquia”⁹⁹.

Precisament una figura destacada de la Jerarquia catòlica, el bisbe de Tarragona, Cardenal Vidal i Barraquer, va escriure l'any 1932 un petit opuscle amb la intenció d'aclarir la doctrina cristiana sobre l'enterrament dels difunts, de posicionar-se davant les darreres decisions preses i de proposar algunes vies transaccionals per a la solució del conflicte¹⁰⁰. En

⁹⁴ A la dècada del 1960, l'Església catòlica va obrir la porta a la incineració sota certes condicions. Actualment, el Codi Canònic diu: “La Iglesia aconseja vivamente que se conserve la piadosa costumbre de sepultar el cadáver de los difuntos; sin embargo, no prohíbe la cremación, a no ser que haya sido elegida por razones contrarias a la doctrina cristiana.” Cànon 1176.

⁹⁵ Una justificació raonada sobre l'oposició a la cremació dels difunts la trobem en el llibret del Cardenal Vidal i Barraquer, *La secularització dels cementiris*, Barcelona, 1932.

⁹⁶ Cfr. *La Humanitat*, 12.VI.1932, p. 10.

⁹⁷ Cfr. *La Humanitat*, 12.VI.1932, p. 10.

⁹⁸ Cfr. APB, 332, 3.VI.1932.

⁹⁹ Editorial, “Insinceritat i incompetència”, *La Veü de Catalunya*, 8.VI.1932, p. 1.

¹⁰⁰ Cardenal Vidal i Barraquer: *La secularització dels cementiris*. Barcelona, 1932.

primer lloc, el Cardenal argumentava el respecte sagrat que l'Església professava davant del cos humà, també un cop mort. Deixem ara, però, les seves disquisicions antropològiques i teològiques. Vidal i Barraquer mostrava un refús absolut i innegociable a la combustió dels difunts. Reclamava també el dret de l'Església a posseir cementiris. En cas de que aquest dret no li fos reconegut per les lleis d'un país, el Cardenal exigia, almenys, el dret de "jurisdicció" sobre la part catòlica del cementiri. Aquesta "jurisdicció" era obertament denegada per la Constitució, com hem vist abans.

La jurisdicció eclesial havia de permetre a l'Església determinar qui podia ser enterrat o no en la zona sagrada. Sobre aquest assumpte, Vidal i Barraquer es mostrava clar, però també conciliador. El cardenal defensava el dret que tenia l'Església a admitir o privar d'enterrament en l'espai catòlic. Al mateix temps, però, sostenia que l'Església havia demostrat sempre benignitat davant tots els difunts i imposava als seus ministres el deure d'enterrar-los dignament, tot i que no fos en lloc sagrat. Recordava aquí les paraules del codi canònic, segons el qual, "ultra el cementiri beneït, hi hagi, si és possible, un altre lloc tancat també i custodiat, on siguin enterrats aquells als quals no és concedida sepultura eclesiàstica"¹⁰¹. Això és exactament el que succeïa al cementiri barceloní, on els dos recintes del cementiri es trobaven separats per una paret divisòria. Aquí és on el Cardenal proposava la seva solució transaccional. Esmentava que la pràctica habitual havia estat de separar els dos recintes amb una tanca i accedir al cementiri civil a través d'una porta diferent. Segons el Cardenal, una divisió tan contundent no era necessària. El dret canònic demanava que les parts fossin distintes i distingibles, però "no és necessari que la porta d'aquest lloc sigui independent i doni a l'exterior del cementiri comú; ni tampoco que sigui murallat amb paret alta de separació. N'hi ha prou que estigui separat per una part poc elevada, per un xat de ferro, per una tanca de fusta o d'abrissons"¹⁰².

Al marge de les discussions polítiques i de les argumentacions teològiques, a desgrat dels gestos impactants de laïcisme, a despit de l'expulsió de l'esfera religiosa de l'àmbit normatiu i educatiu del país, Espanya seguia essent culturalment i litúrgicament catòlica. Ho eren, fins i tot, els enemics declarats del catolicisme institucionalitzat. Molts adalils del laïcisme i de la revolució liberal o social empraven uns esquemes narratius de tall judeocristià i actuaven sovint en referència als principis cristians, ja fos per refutar-los o bé per seguir-los d'acord a una interpretació que consideraven més moderna i veritable. Els anarquistes acusaven els anticlericals oficials i burgesos de ser-ho només de paraula, com un capteniment més polític i retòric que existencial. "Sospechamos que los anticlericales

---

¹⁰¹ Ibid., p. 26.

¹⁰² Ibid., p. 27.

burgueses y proletarios, en lo que ellos llaman su “vida privada”, jamás o raras veces se demuestran como tales. (...) ¿Cuáles son de entre ellos los que pueden afirmar que su señora y sus hijos no cumplen el sagrado deber de oír Misa todos los domingos?”¹⁰³. El cas més paradigmàtic i polèmic havia estat el de Macià. La seva mort aixoplugada sota els sagraments catòlics va causar impacte en l'opinió cristiana del país i va suscitar una viva polèmica sobre el caràcter que devia tenir el seu enterrament. Finalment, els dirigents d'ERC van imposar una gran processó netament laica.

El poble, al seu volt, tot i una estesa tendència anticlerical, seguia també nedant en el context d'una cultura simbòlica i litúrgica catòlica. És veritat, en qualsevol cas, que una revolució de les mentalitats no s'aconsegueix en dos ni en cinc anys. El 1933, però, *Solidaridad Obrera* es planyia que la immensa majoria dels enterros seguissin mantenint el signe cristià. “Dicen que estamos en una República laica. Nosotros nos permitimos dudarlo. (...) Nos permitimos dudarlo también porque seguimos viendo un noventa y cinco por ciento de entierros católicos en las clases ‘republicanas laicas’ y una igual proporción de bautizos canónicos, y un sinnfin de esquelas mortuorias, con la cruz consabida, en todos los diarios republicanos y simpatizantes”¹⁰⁴. El rerefons de la tradició catòlica es palesava indubtablement el dia de Tots Sants, el primer de novembre, litúrgicament dedicat a commemorar els difunts. La tradició manava acudir al cementiri i venerar amb flors les últimes restes dels difunts. El diari anarquista es tornava a doldre de la invariabilitat dels costums sota el nou règim. “Este día de difuntos de ayer, bajo un régimen laico, no se diferenciará en nada de otros semejantes de años anteriores”¹⁰⁵. *La Humanitat*, obertament laïcista, procurava també donar una explicació a l'èxit de la diada, i s'escarrassava per treure-li el seu sentit religiós. “Avui, Barcelona ha fet festa. S'ha repetit un cop més que la força de la tradició s'hagi imposat d'una manera indiscutible. (...) El poble de Barcelona observa una festivitat del tot profana, per rutina o per desig de fer festa, sense recordar-se dels sants ni cosa per l'estil”¹⁰⁶. En realitat, apuntava el diari, el poble es limitava a seguir els vells costums familiars, pregonament arrelades i difícils d'extingir. Amb tanca o sense tanca, amb espai crematori o sense, la necròpoli seguia reverdint-se de flors cada primer de novembre.

¹⁰³ Quidam: “Clericalismo y clerofobia”, *Solidaridad Obrera*, 27.XI.1931, p. 8.

¹⁰⁴ “Santa Pepita”, *Solidaridad Obrera*, 19.III.1933, p. 1.

¹⁰⁵ “Día de difuntos”, *Solidaridad Obrera*, 2.XI.1932, p. 1.

¹⁰⁶ “La festa profana d'avui”, *La Humanitat*, 1.XI.1932, p. 1.

2. La reivindicació catòlica de l'espai públic

a) La “guerra” dels domassos i la recuperació de la visibilitat catòlica

La modernitat tecnològica havia anat introduint paulatinament els cotxes a la ciutat de Barcelona. L'any 1932, la modernitat ideològica es proposava derogar alguns obstacles tradicionals que limitaven la seva lliure circulació. El 18 de març d'aquell any, el Consistori prenia un seguit de decisions referents a la celebració de la Setmana Santa que s'apropava. Curiosament, una d'aquestes mesures afectava directament els automòbils. L'ordenança municipal vigent des d'anys enrere prohibia la circulació de vehicles a Barcelona des del mig dia del dijous sant fins a la una de la tarda del divendres sant. La mesura era una mostra inequívoca de les inèrcies catòliques que articulaven encara part de la vida pública de la ciutat. En senyal de respecte davant la Passió i Mort de Crist, la ciutat havia d'aturar-se.

Els temps, però, havien canviat. La Constitució republicana establí la separació entre l'Església i l'Estat i els prohoms del republicanisme predicaven la bona nova del laïcisme. L'esfera pública havia de veure's completament deslliurada d'influències religioses. Havia de ser completament neutre. En interpretació rigorosa d'aquest esperit, al febrer del 1932 el Patronat Escolar de Barcelona decidia retirar dels grups escolars totes les manifestacions de temàtica religiosa, des dels crucifixos fins les imatges de la mare de Déu¹. Un mes després, l'Ajuntament acordava suprimir l'article 34 de les ordenances municipals², que establí la participació corporativa de l'Ajuntament als oficis catedralicis durant la Setmana Santa; com hem apuntat, quedava també abolida l'ordenança 24, que prohibia la circulació dels vehicles en els dies centrals de la Setmana Santa.

Els plenis municipals se celebraven habitualment els dimecres a la tarda. Tanmateix, en aquell any de 1932, l'Ajuntament va decidir celebrar el darrer Consistori de març el divendres 25 de febrer. Era dia de divendres sant. El gest era contundent. En la nova legalitat republicana, els dies cabdals de la Setmana Santa havien deixat d'ésser festivitats oficials. No només eren dies laborables, sinó que l'Ajuntament celebrava plenari. Si l'espai havia esdevingut religiosament neutre, el temps també podia ser-ho. Solà de Cañizares, republicà catòlic, va aixecar-se durant el plenari i va acusar els seus companys regidors de

---

¹ Cfr. “Els signes religiosos a les escoles”, *La Veu de Catalunya*, 3.II.1932, p. 1. El diari portaveu del nacionalisme conservador reaccionava davant d'aquesta mesura citant unes frases d'Unamuno “¿Qué se va a poner donde estaba el tradicional Cristo agonizante? ¿Una hoz y un martillo? ¿Un compás y una escuadra? ¿O qué otro emblema confesional?” (Ibidem.)

² Cfr. APB, 327, 18.III.1932.

“sectarisme antireligiós que arriba a l’histriionisme”³. Segons *La Ven de Catalunya*, aquests gestos laïcistes no van tenir una repercussió notable en els costums ciutadans. La flexibilització del trànsit, per exemple, no va alterar significativament la tradicional aturada circulatòria de la ciutat. “A partir de primera hora de la tarda, cessà el trànsit rodat comercial i industrial. Només circulaven els tramvies i alguns taxis. No es veien tampoc, o molt escassament, automòbils de propietat i ús particular”⁴.

No seria la darrera vegada que el divendres sant coincidiria amb un acte republicà. El 1933, el problema fou més espinós. El divendres sant coincidia amb el 14 d’abril, data de la proclamació de la República. Topaven dues tradicions commemoratives: la festa fundacional de la República davant la diada commemorativa de la mort de Jesucrist. Aquest cop, les institucions republicanes van mostrar un capteniment menys agosarat. Els principals actes del jubileu republicà van ser traslladats al cap de setmana. La decisió no va agradar als republicans menys dúctils. *La Humanitat* s’expressava decebuda: “ens dol la decisió del govern”⁵. Com hem vist uns capítols enrere, el republicanisme nacionalista barceloní no es va quedar de braços creuats, i va convocar per aquell mateix dia una manifestació de suport a la República i al govern de la Generalitat. Al mateix temps que milers de catòlics assistien a les funcions religioses, una riuada humana es manifestava pels carrers de la Ciutat Comtal. Hi destacaven els rabassaires vinguts d’arreu de Catalunya.

Aquell any de 1933, la divergència primaveral entre la cultura commemorativa catòlica i la republicana va trobar un nou escenari de desencontre en el calendari escolar. Amb motiu de l’aniversari de la República, van introduir-se unes vacances d’una setmana de duració. Foren les anomenades “festes de primavera”. La setmana d’esbarjo començava precisament després de Pasqua. Durant la Setmana Santa, en canvi, les classes seguien el seu ritme normal. Les tradicionals vacances de Setmana Santa havien estat substituïdes per unes altres laiques i republicanes. Manuel Brunet acusava el govern de la República, promotor de la iniciativa, d’atacar la sensibilitat d’una part del país. I advertia: “la conseqüència d’emprar mètodes de combat és que l’adversari acaba aficionant-se als mètodes de combat”⁶.

Durant molts segles, el joc polític s’havia desenrotllat principalment als palaus governamentals o als parlaments sobirans. Amb l’adveniment de la societat de masses, de l’experiència urbana i de la societat mediàtica, el joc polític passava a lliurar-se també a la premsa i al carrer. Des de principis del segle XX, pot constatar-se a Espanya en general i a

---

³ Acfr. APB, 328, 25.III.1932, p. 66.

⁴ Cfr. “Dies Sants”, *La Ven de Catalunya*, 26.III.1932, p. 2.

⁵ Cfr. *La Humanitat*, 28.III.1933, p. 1.

⁶ Manuel Brunet: “Mètodes de combat”, *La Ven de Catalunya*, 6.IV.1933, p. 1.

Barcelona en particular un pols creixent per apoderar-se i ocupar l'espai públic. El teatre de la vida política havia baixat també a lesavingudes de la ciutat. Els diferents sectors socials es proposaven dominar simbòlicament i físicament l'espai cívic. A principis del segle XX, amb una democràcia encara adolescent i un formigueig urbà desbordant, el triomf polític exigia tant el domini narratiu i simbòlic dels marcs cívics com la demostració numèrica al carrer⁷. La lluita per l'hegemonia en l'espai públic no era només visual, sinó també sonora. Durant la República, alguns sectors esquerrans van engegar iniciatives per prohibir el dring de les campanes. A *Solidaridad Obrera*, un dibuix representava un obrer al llit, sense poder dormir. Al peu, una nota denunciava “esas campanas, que roban el descanso al obrero que ha estado trabajando toda la noche. ¡Cuándo enmudecerán!”. El retruc de les campanes produïa una reacció emotiva molt diferent en el regionalista Joaquim Pellicena. “Els homes i les coses s’han vestit d’una joia novella en sentir altra volta el tritlleig evocador dels cloquers”⁸, assegurava el periodista després de constatar que, sota el govern de centre-dreta, les campanes havien pogut voltejar de nou en alguns llocs on havien estat interdites.

Tanmateix, voldríem parlar ara d’una pugna simbòlica que va enfrontar catòlics i laïcistes en l’espai públic barceloní. Fou una confrontació subtil i empírica, silenciosa però inequívoca. El catolicisme havia estat foragitat de la vida civil. Els símbols religiosos havien desaparegut dels edificis oficials. Els catòlics, però, van pretendre demostrar reiteradament que la nova legislació s’oposava a una part important del país i que ells, tot i la nova estructuració jurídica i política del cos nacional, seguien existint, potser més convençuts que abans. Així, va consolidar-se la pràctica d’engalanar les balconades en algunes jornades catòliques aitals. El costum venia d’antic. Amb motiu del Corpus, per exemple, molts balcons de la ciutat apareixien decorats amb domassos i banderoles.

En el context republicà, la pràctica prenia el caire d’una nítida manifestació d’afirmació catòlica. Era una de les formes de recuperar la visibilitat perduda en l’espai cívic. Els catòlics pretenien recordar la seva presència, afermar la seva identitat i demostrar el seu número. Els diaris conservadors lloaven l’empresa, que consideraven una prova de la vitalitat de les conviccions religioses. Els diaris esquerrans reconeixien l’èxit de la iniciativa, i l’entenen com un atac implícit contra la República. D’aquesta manera, va iniciar-se un curiós duel de

---

⁷ Aquesta pugna pel domini de l’espai públic es traspuava també en els grans mítings. L’objectiu era remoure una massa ingent i demostrar el múscul popular d’una agrupació. Sobretot a partir del 1934, els mítings van començar a ser massius. Es comparaven les xifres dels uns amb les xifres dels altres. Azaña va reunir desenes de milers de persones en mítings a Madrid i València. L’Acció Popular de José María Gil Robles va mobilitzar també multituds als encontres de Covadonga i El Escorial. En el míting de tancament de campanya de l’any 1936, la CEDA va omplir simultàniament deu teatres de Madrid.

⁸ Joaquim Pellicena: “Ressurrecció”, *La Veu de Catalunya*, 1.IV.1934, p. 13.

domassos. Els diaris comparaven quines diades aixecaven més adhesió. Era una guerra sígnica, un combat simbòlic per la preponderància visual en l'espai urbà.

En la festa del Corpus del 1931, poques setmanes després de la proclamació de la República, *La Veu de Catalunya* destacava “els domassos que han decorat tota la urbs amb profusió mai igualada”. Segons l'editorial, la festa tradicional havia suscitat “una esplèndida manifestació religiosa sense cap barreja d'altres sentiments menys nobles”⁹. El diari convidava els dirigents republicans a escoltar el clam pacífic de les masses catòliques. El 1934, el mateix diari tornava a celebrar la proliferació de banderoles als finestrals. “El Corpus d'enguany ha estat un veritable plebiscit de fe i de pietat cristiana”, deia el periòdic regionalista, mentre pintava els escenaris urbans amb uns colors idealitzats: “Domassos als balcons. Domassos a tota la ciutat. Gairebé no hi ha casa que no en tingui”¹⁰. L'any 1936, el *Diario de Barcelona* elogiava també la floració de teixits i estendards per la festa del Corpus. “Abundaron las colgaduras en los balcones, cuyo número fue realmente extraordinario, y este espectáculo magnífico que ofreció la Ciudadregonó con elocuencia la profunda espiritualidad de nuestro pueblo, en contraposición con el materialismo sectarista de las corporaciones oficiales, cuyas fachadas aparecieron huérfanas de adornos”¹¹.

Des dels sectors esquerrans, aquestes demostracions generals i gallardes de catolicitat s'interpretaven com una provocació i com una manifestació de soterrada oposició al règim. Sembla evident que les descripcions exultants del *Diario de Barcelona* i de *La Veu de Catalunya* estan sublimades. Ara bé, l'enuig que mostra la premsa esquerrana davant l'aparició de domassos de signe catòlic corrobora que, efectivament, en algunes diades, es va produir una important mobilització reivindicativa de la ciutadania catòlica. Amb motiu de la festa del Sagrat Cor, *Solidaridad Obrera* es lamentava de la multiplicació tèxtil a les façanes dels edificis de Barcelona i Madrid. “En los balcones y ventanas han lucido banderas monárquicas. Y pendones. Muchos pendones. (...) Los republicanos se habrán dado cuenta de que aún quedan muchos pendones en España”¹². Els comentaristes subratllaven amb republicana indignació que, en les grans jornades del nou règim, molts d'aquests balcons apareixien nets de signes festius. “Els balcons de la ciutat apareixen endomassats, plens de draps –escrivia Lluís Capdevila després de la festa del Corpus-. Més que un homenatge al Crist, aquests draps són, volen ésser, una bufetada a la República. Cal recordar que aquests balcons que

---

⁹ Editorial, “La diada del Corpus”, *La Veu de Catalunya*, 5.VI.1931, p. 1.

¹⁰ Editorial, “La ciutat endomassada”, *La Veu de Catalunya*, 1.VI.1934, p. 1.

¹¹ Cfr. *Diario de Barcelona*, 12.VI.1936, p. 6.

¹² “Pendones”, *Solidaridad Obrera*, 24.VI.1933, p. 3.

avui apareixen ornats, quan el poble celebra l'adveniment de la República apareixen despullats de tot ornament”¹³.

L'explosió s'ignica catòlica no era fruit d'un moviment completament espontani. Algunes personalitats i entitats el promovien anualment. L'any 1931, el mateix bisbe Iruirita havia demanat als barcelonins que proclamessin la fe des de les balconades. El 1932, diverses associacions catòliques es dirigien als seus seguidors perquè repetissin el testimoni. La potent Federació de Joves Cristians recomanava als seus simpatitzants que “tinguin cura d'endomassar els balcons dels seus estatges socials i domicilis particulars”¹⁴. El comunicat més decisiu era el de l'Acció Catòlica, una organització ascendent, promoguda directament pel Papat i de gran influència en el catolicisme de la Segona República. Amb motiu de la festa del Corpus, l'organització convidava els barcelonins a fer actes de desgreu espiritual, a assistir als oficis sagrats i a “exterioritzar públicament l'adhesió de les vostres cases, engalanant els vostres balcons, a aquell qui alça i enfonsa els pobles”¹⁵.

La festa catòlica que tradicionalment suscitava una expressió més diàfana de la identitat catòlica era la diada del Corpus. Diversos elements contribuïen a fer d'aquesta jornada una fita cabdal en la cultura religiosa barcelonina. En primer lloc, la importància del contingut de la festa. Se celebrava la presència real de Jesucrist en l'Eucaristia. La presència substancial i permanent de Jesús en el pa eucarístic és un dels centres de gravetat de la fe catòlica i havia estat, particularment, un dels eixos nodals del paradigma de la Contrareforma. A principis del segle XX, la doctrina i la praxi emanades del Concili de Trento seguien essent les fonts principals de la cultura catòlica. En segon lloc, l'època de l'any contribuïa decisivament al brillantor de la jornada. En el seu passeig processional pels carrers de Barcelona, la Custòdia es veia envoltada per un esclat de flors i per les més diverses expressions de la vida civil i professional barcelonina. El Corpus era també una celebració de la ufanor primaveral. La festa havia anat adquirint una idiosincràsia pròpia barcelonina. A més d'una festa religiosa, havia esdevingut una tradició barcelonina i catalana. “¿Hi ha res més popular a Barcelona, a Catalunya tota, que la diada del Corpus?”¹⁶, es preguntava *La Veu de Catalunya*.

Podem afegir, finalment, que la processó del Corpus podia ser llegida com un pictograma de l'estructura social tradicional. Era l'expressió processional del model social de la “cristiandat”: jeràrquic, corporatiu, cohesionat amb l'imant de la fe, encapçalat per unes autoritats polítiques i eclesiàstiques que havien de maldar cooperativament pel benestar

---

¹³ Lluís Capdevila: “Avui, diada de Corpus”, *La Humanitat*, 26.V.1932, p. 3.

¹⁴ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 26.V.1932, p. 3.

¹⁵ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 24.V.1932, p. 3.

¹⁶ Editorial, “La Tradició catalana”, *La Veu de Catalunya*, 21.VI.1935, p. 1.

terreny i etern de les persones. Tota la societat -en la seva diversitat de rangs, estaments i funcions- unida al voltant de la fe i del bé comú. Aquest havia estat l'ideal, molts cops predicat i poques vegades realitzat. Aquest era l'ordre social que reproduïa processionalment l'antiga desfilada del Corpus. El *Brusi* evocava “aquella tradicional procesión, que no sólo era la expansión exuberante de un pueblo históricamente cristiano, sino un reflejo popularísimo en el que todas las clases sociales aparecían unidas y hermanadas. Recordadlo: los niños, que perfumados en su inocencia han sido siempre la porción predilecta de Jesús; todos los estamentos de la ciudad con sus múltiples manifestaciones; y las autoridades civiles y militares, presididas por el prelado diocesano, formaban en el cortejo del Señor, representando a la ciudad entera”¹⁷.

La Constitució del 1931 establia que totes les manifestacions externes de culte havien de ser autoritzades explícitament pel poder polític¹⁸. Durant la Segona República, la solemne processó del Corpus no va arribar mai a desfilat pels carrers barcelonins. Va quedar enclosa dins el recinte de la Catedral o de la Sagrada Família¹⁹. Tampoc durant l'any 1935, amb Ajuntament Governatiu, la Processó va sortir a la via pública. Probablement, hi havia motius de seguretat. A més, la constitució laica dificultava que l'Ajuntament pogués sufragar econòmicament i fins i tot participar corporativament en la processó religiosa²⁰. La processó encapçalada pel Bisbe va celebrar-se habitualment a l'interior i al claustre de la catedral. L'Ajuntament no hi participava. Alguns polítics conservadors, però, van assistir-hi en posició destacada, en un gest que remembrava l'antiga sintonia entre l'Església i l'autoritat civil. L'any 1936, durant l'Ofici del Corpus, els consellers de la Lliga Regionalista Segarra, Saltor, Roda i Blanch, així com el tradicionalista Soler Janer, van estar situats en el presbiteri en “sitiales de preferencia”²¹. En general, els catòlics van celebrar la Missa solemne del dia i els actes litúrgics eucarístics al redós de les seves comunitats parroquials.

Tanmateix, el triomf electoral de les dretes al conjunt d'Espanya el 1933 i la instauració de l'Ajuntament governatiu a Barcelona després del cop del 1934, van permetre tant a nivell espanyol com a nivell barceloní una certa recuperació de la visibilitat catòlica en l'espai públic. A Barcelona, l'Ajuntament governamental va declarar diades festives la Immaculada i

---

¹⁷ Editorial, “Ayer y hoy”, *Diario de Barcelona*, 11.VI.1936, p. 3.

¹⁸ “Todas las confesiones podrán ejercer sus cultos privadamente. Las manifestaciones públicas del culto habrán de ser, en cada caso, autorizadas por el Gobierno” (art. 27)

¹⁹ El temple expiatori de la Sagrada Família, consagrat l'any 2010 amb esplendor, es trobava llavors en un moment d'estancament. Josep F. Ràfols demanava a *La Veu* no “abandonar” aquell projecte gegantí. En aquells moments, “més que un temple en construcció, sembla ésser una ruïna, (...) El tou de pols és abundant. Les goteres, també”. (Cfr. *La Veu de Catalunya*, 14.XI.1935, p. 8)

²⁰ Cfr. Manuel Brunet: “La processó del Corpus”, *La Veu de Catalunya*, 21.III.1935, p. 1.

²¹ Cfr. *Diario de Barcelona*, 12.VI.1936, p. 6.

el Corpus. Voldríem centrar-nos, però, en un acte que va tenir un notable valor simbòlic, tot i que els seus promotors van decidir realitzar-lo amb un capteniment discret: la col·locació al Tibidabo d'una gran estàtua del Sagrat Cor de Jesús.

Des de finals del segle XIX, s'havia estès per Europa la devoció al Sagrat Cor de Jesús. A capitals europees com Roma o París se li havien consagrat esglésies monumentals. A Espanya, va tenir un gran ressò la cerimònia celebrada al Cerro de los Ángeles, prop de Madrid, l'any 1919. En el punt geogràfic central del país, Alfons XIII inaugurarà una gran escultura dedicada al Sagrat Cor. En el pedestal, es podia llegir la inscripció: "Reinaré en España"²². La devoció al Sagrat Cor era polifacètica, amb matisos i significacions diverses. A més d'incidir en l'amor com a principal atribut diví i de promoure els actes de lliurament personal a la persona de Jesucrist, la devoció al Sagrat Cor tenia molts cops vinculació amb un corrent espiritual que proclamava la necessitat d'expiar (és a dir, de demanar perdó i d'apaivagar) les ofenses contra Déu que es produïen al món²³. A Barcelona, l'any 1882 es posà la primera pedra del Temple Expiatori de la Sagrada Família. Quatre anys més tard, el 1886, s'inicià el projecte de construir un temple dedicat al Sagrat Cor de Jesús al cim de la muntanya del Tibidabo, al punt més alt de la ciutat. El Congrés Eucarístic celebrat a Madrid l'any 1911 declarà el temple del Sagrat Cor del Tibidabo com a Temple Nacional Expiatori.

La construcció d'un temple cristià en el punt més alt de la ciutat va provocar controvèrsies des de bell antuvi. Es tractava d'un espai altament significat. Des del Tibidabo es dominava simbòlicament la ciutat sencera. Era el punt de fuga més comú de les mirades dels habitants de Barcelona. Cap lloc de la ciutat podia ser vist per tanta gent des de tantes

---

²² La bastida conceptual que recolza la doctrina del "Regnat de Crist" permet diverses lectures i interpretacions. De fet, la qüestió i la significació del "Regne de Déu" ha estat un dels assumptes centrals de la teologia catòlica contemporània. En un primer sentit, qualsevol autor catòlic argumentava i argumenta que el Regne de Crist implica la sobirania de Crist sobre la vida de cada fidel. Tanmateix, la noció del regnat de Crist sobre el món tenia i té una inevitable projecció política i social. Es tracta, en el fons, de que la voluntat de Déu –revelada, segons la doctrina cristiana, en la Bíblia i interpretada per l'autoritat eclesial– guï els fonaments de la vida social i de les estructures humanes. La noció i la doctrina del regnat de Crist va viure un important desenrotllament i va tenir una repercussió molt notable en els primers decennis del segle XX. De fet, l'any 1925, el Papa Pius XI publicava l'encíclica *Quas Primas*, en la qual introduïa en el calendari litúrgic la festa de Crist Rei. En relació a la forma d'assolir l'objectiu de l'efectiva sobirania divina sobre la realitat espiritual i social, així com sobre el grau de normativitat que ha de tenir la mateixa en la comunitat política, hi ha hagut i hi ha diverses interpretacions en el si de la teologia catòlica. En els primers compassos del segle XX, alguns estaven disposats a lluitar i a emprar la violència per defensar aquest regnat, com quedaria palès a la Guerra Civil. Durant la Segona República, donat el clericalisme i el tradicionalisme que caracteritzava bona part de l'opinió catòlica, la defensa del Regnat de Crist acostumava a implicar una subordinació confusa de les iniciatives temporals a la tutela eclesiàstica. Alguns autors del període i molts després del Concili Vaticà II redefinirien la perspectiva sobre el Regnat de Crist, la manera d'aconseguir-lo i el paper de la jerarquia i dels laics.

²³ Al 1928, el Papa Pius XI publicava l'Encíclica *Miserentissimus Redemptor. Sobre l'expiació que tots deuen al Sagrat Cor de Jesús*. En ella, el Pontífex subratllava el deure de tots els cristians de procurar la "reparació" de les ofenses que rebia el Cor de Jesús (n. 5). El Papa recordava que l'únic expiador i reparador dels pecats era Jesucrist, però els catòlics havien d'associar-se al sacrifici redemptor (n. 8) i consolar el seu Cor dolgut (n. 10) per l'apostasia del món i dels mateixos catòlics (n. 12). El Sant Pare exhortava els fidels a viure aquesta devoció. (n. 14).

perspectives distintes. Si en bona mesura la lluita política contemporània era una pugna per l'ocupació simbòlica i narrativa de l'espai públic, era evident que el domini sígnic del Tibidabo comportava una indubtable victòria. Allò que es construís al cim de la muntanya de Collserola seria un referent constant en la vida quotidiana dels barcelonins, a més d'una proclamació dels valors triomfals en l'espai cívic.

Precisament amb aquest objectiu, un grup de prohoms barcelonins havien comprat els terrenys del cim l'any 1876. Deu anys més tard, en l'escriptura per la qual lliuraven els terrenys a San Joan Bosco, escrivien que havien decidit “cederos la propiedad del monte Tibidabo, a fin de que en la cumbre del mismo, que amenaza convertirse en un semillero de irreligión, se levante un Santuario al Sagrado Corazón de Jesús para mantener firme e indestructible la religión”²⁴. El 1911, els radicals van proposar que al cim de Collserola s'erigís una estàtua enorme dedicada a Servet que superés el temple del Tibidabo²⁵. Que l'Església dominés simbòlicament Barcelona produïa urticària en el combatiu radicalisme barceloní. El projecte, però, va esllanguir-se aviat.

La lenta construcció del temple va viure una fita important l'any 1935. El diumenge 3 de febrer, el bisbe Irurita beneïa al Tibidabo una monumental estàtua del Sagrat Cor de Jesús, de vuit metres d'alçada. No és exactament la mateixa figura que avui pot contemplar-se des de Barcelona, ni tampoc estava situada a la cúpula principal, ja que encara no estava construïda. L'escultura va ser situada en un espai lliure davant del temple. Segons el *Diario de Barcelona*, unes 14.000 persones van participar en la cerimònia religiosa, que va constar d'una Missa i de la benedicció de l'escultura. El bisbe, en el seu parlament, va demanar als catòlics que contribuïssin a sufragar l'acabament de les obres, a fi que “el Sagrado Corazón de Jesús pueda ocupar pronto su trono definitivo”. El prelat va precisar que “no es este acto el despliegue de una bandera de guerra, sino de una bandera de paz y de amor entre los hombres”²⁶. Els catòlics havien guanyat un pols molt important en la pugna pel domini dels referents simbòlics en l'espai públic de la ciutat. En aquells moments, governava la ciutat l'Ajuntament Governatiu, amb el radical Pich i Pon al capdavant. Curiosament, la benedicció del Sagrat Cor es realitzava sota el govern del mateix partit que dos decennis enrere havia tronat contra la presència de símbols catòlics al cimbell de la ciutat. És clar que els temps havien canviat i els radicals governaven a Madrid amb el suport de les dretes accidentalistes. El catolicisme espanyol es trobava en un moment expansiu, disposat a

---

²⁴ Cfr. Pàgina web del Santuari del Tibidabo: www.templotibidabo.info, 21.XII.2010.

²⁵ S. Michonneau: *Barcelona: memòria i identitat*, op.cit., p. 205.

²⁶ Cfr. *Diario de Barcelona*, 5.II.1935, p. 6.

reconquerir amb nou impuls i noves formes la terra perduda els darrers anys. De moment, el Sagrat Cor s'aixecava ja al punt més alt de Barcelona.

La cerimònia, però, va tenir lloc sense estridències ni publicitats excessives. Segons relatava *La Humanitat*, “la premsa catòlica i de dreta (...) ha realitzat una discretíssima propaganda –com si s’obeís a no sabem quina consigna de prudència”²⁷. *La Veu* no li donava després peculiar rellevància. A desgrat del perfil baix dels esdeveniments –potser a resultes d’un acord entre l’autoritat política i l’eclesiàstica-, les esquerres es van mostrar indignades i van expressar una frontal oposició a la iniciativa. “Al cim del Tibidabo, ni en cap lloc públic, no admetem ni admetrem en el futur, cap símbol religiós, perquè les lleis no ho permeten i perquè la seva presència és una ofensa a la llibertat de consciència. La religió i els seus símbols no poden ésser a la plaça pública, sinó a les consciències i als temples”²⁸. En realitat, la veneració al Sagrat Cor no només va provocar polseguera a Barcelona. Durant la República, va provocar controvèrsies també a Madrid i Bilbao²⁹. En qualsevol cas, la col·locació del Sagrat Cor al cim del Tibidabo traspuava el renovat impuls del catolicisme espanyol i català, que s’havia refermat durant els anys del primer bienni republicà i que ara s’expressava amb més comoditat en l’espai públic al redós del nou torn polític, que ell mateix havia propiciat. De tota manera, la discreció de la cerimònia demostra també com, en aquell moment, una part important de l’opinió catòlica –representada per l’accidentalisme de Gil Robles o de la Lliga-, havia optat per una recatolització subtil, progressiva i prudent de la vida espanyola. Dos anys més tard, després de la victòria del Front Popular, el pragmatisme progressiu de la CEDA entraria en crisi i aniria estenent-se en alguns sectors

²⁷ Cfr. *La Humanitat*, 6.II.1935, p. 1.

²⁸ Ibidem.

²⁹ La veneració del Sagrat Cor va aixecar més d’un rebombori durant la Segona República al conjunt de l’Estat. L’Ajuntament de Bilbao va decidir al febrer del 1933 enderrocar l’estàtua del Sagrat Cor de Jesús que s’aixecava en una plaça de la ciutat. La polseguera fou inenarrable. Així relata el diari madrileny *Época* la mobilització catòlica en contra de la decisió: “A pesar de las declaraciones del gobernador, los católicos, por centenares, han ido congregándose en derredor del monumento al sagrado corazón de Jesús, donde, después de depositar centenares de ramos de flores, se arrodillaron ante él y oraron fervorosamente. El espectáculo es verdaderamente conmovedor (...) Se han cursado millares de telegramas de protesta al jefe del gobierno, y de adhesión a su santidad, al nuncio y al prelado de la diócesis.” (*Época*, 11.2.33, 1). A la capital basca alguns ciutadans catòlics van intentar impedir l’enderrocament i alguns comerços i universitaris van fer vaga. Associacions piadoses del conjunt de l’Estat van escriure a l’Ajuntament de Bilbao demanant la rectificació. Finalment, un tribunal contenciós va revocar l’ordre municipal (Cfr. *Imparcial*, 20.5.33, 2). Per altra banda, a Madrid, la imatge del Sagrat Cor del Cerro de los Ángeles fou un lloc prilegiat de trobada i reivindicació catòlica. Al juny del 1932, amb motiu de la festivitat del Sagrat Cor, el bisbe de Madrid hi va presidir una celebració amb milers de fidels. (Cfr. *Época*, 14.6.32, 4). També a l’octubre, amb motiu de la celebració de Crist Rei s’hi va celebrar una cerimònia. A les Corts Constituents, un diputat (senyor Botella) va demanar la retirada de l’escultura del Sagrat Cor al Cerro de los Ángeles. Botella va protestar que totaví se mantenga en el Cerro de los Ángeles el monumento a Cristo; 'no al Cristo humilde -dice- que murió en el Calvario, sino al Cristo arrogante de los jesuitas, que extiende la mano, no se sabe si para bendecir o para amenazar con la afirmación 'yo reinaré'”. (Cfr. *Época*, 31.3.32, 4).

del catolicisme un discurs amb ressonàncies de creuada³⁰. Per altra banda, l'oposició enèrgica de les esquerres reflecteix el postulat republicà de laïcisme estricte, bel·ligerant en favor de la neutralitat religiosa absoluta en l'espai i en el temps públic.

b) La celebració de les principals festivitats catòliques

El catolicisme implica una vasta tradició de memòria. L'experiència catòlica es vertebrava a través d'un calendari litúrgic que, en un primer esguard, se'ns presenta com un sistema commemoratiu. En les celebracions religioses es llegeix la Bíblia, en la qual es relata la revelació i la intervenció divina en diferents moments de la història. La lectura bíblica en la litúrgia és un indubtable lloc de memòria perquè rememora cíclicament paraules i fets antics. A més, el calendari litúrgic s'esglaona a través de diverses commemoracions, que recorden esdeveniments cabdals en la vida dels personatges sagrats. De fet, cada dia, la litúrgia celebra especialment un sant. Però més enllà, la Missa, eix central de la litúrgia catòlica, vol ser memòria en ella mateixa. Rememora la mort i la resurrecció de Jesucrist. En part, el catolicisme és una tradició, és a dir, una gran cultura de memòria.

Però la pretensió catòlica va més enllà. Segons el seu plantejament doctrinal, la Missa no és només memòria, sinó també *memorial*. La noció de memorial està ja inscrita en la cultura religiosa jueva. El memorial es caracteritza perquè evoca un esdeveniment passat, però no només el rememora en un sentit mental, simbòlic i imaginari, sinó que el re-presenta, és a dir, el torna a fer present d'alguna manera, l'actualitza. En el judaisme, el memorial per excel·lència és la celebració de la Pasqua. A través del ritus, hom pot tornar a viure l'experiència antiga de la sortida d'Egipte. En la tradició catòlica, la Missa no té només una dimensió evocadora. Pretén tenir naturalesa de memorial, en el sentit més estricte i literal del mot. La celebració eucarística vol ser, sota forma sacramental, una actualització real de l'oferiment total de Crist en la Creu. El catolicisme, doncs, és una cultura de memòria molt

---

³⁰ Així, amb motiu de la festa del Corpus Christi del 1936, la tradicionalista María Flaquer escrivia al *Diario de Barcelona*: "Hoy lloras, España adorada... pero levántate de tus congojas, porque resurgirás y serás la matrona que aclamaron tus hijos, que reconquistaron tu grandeza y que nuevamente volverán a colocarte en el rango que corresponde a tu historia. Piedad, Señor, para los blasfemos, que no saben lo que hacen al ofenderos. (...) Piedad para España, que quiere vivir unida a su reconquista y a la epopeya de la gran Isabel, que espera vuestra ayuda, Señor, para vencer al monstruo que la esclaviza. (...) No retardéis, Señor, vuestro paso triunfal por esta tierra que os pertenece." (María Flaquer: "Corpus Christi", *Diario de Barcelona*, 11.VI.1936, p. 6). L'autora no cridava els catòlics a la subversió, però semblava unes llavors semàntiques que brotarien amb força mesos més tard en l'Espanya insurgent.

particular. Alguns cops, es limita simplement a evocar. En altres moments, en canvi, pretén fer memorial d'esdeveniments històrics que, per la natura divina del seu protagonista, tenen una dimensió eterna i permanent. Així, en certs moments, la litúrgia catòlica fa *memòria del present*. És anamnesis d'una història amb dimensió d'eternitat.

Durant la Segona República, els catòlics van viure d'una manera molt particular la seva cultura de memòria. La singularitat reia en què, per primera vegada en molt de temps, aquestes celebracions no es manifestaven públicament ni comptaven amb el suport del poder civil. Tanmateix, la peculiaritat de les commemoracions d'aquells anys va consistir també en la intensitat amb què els ciutadans catòlics les van viure. Davant les escomeses laïcistes, els catòlics van maldar per visibilitzar la seva existència i la seva força. N'hem vist un exemple clar en la pacífica guerra de domassos. L'intent de recuperar la visibilitat i el domini de l'espai públic, no es va limitar, però, a la decoració de les façanes. També va implicar l'aparició física en l'espai públic. La mobilització dels fidels davant les festes litúrgiques de l'any fou especialment massiva i sentida. L'opinió catòlica va reivindicar-se celebrant amb vivesa els dies sants. Un exemple clar en fou la Setmana Santa.

El dijous i el divendres sant havien estat declarats dies oficialment laborables. Tanmateix, els diaris d'orientació catòlica van reiterar amb que, tot i les traves oficials, la festivitat a la ciutat havia estat gairebé absoluta i les celebracions religioses havien assolit gran vibració. L'any 1932, *La Veu de Catalunya* explicava que "les celebracions religioses celebrades als nostres temples han obtingut el màxim relleu; la concurrència de fidels ha estat verament extraordinària. (...) A tots els temples de la ciutat la gernació ha estat més nombrosa que els anys últims"³¹. Semblantment s'expressava el *Diario de Barcelona* l'any 1934: "los cultos de la semana santa han tenido siempre en nuestra ciudad la adhesión unánime del pueblo, adhesión que, de año en año y a pesar del desinterés oficial en los últimos, se ha intensificado en forma tan evidente que cada vez con mayor fundamento puede hablarse del profundo catolicismo de la colectividad barcelonesa"³².

Evidentment, els testimonis i les fonts citades són parcials, ja que parteixen de diaris d'orientació catòlica. Se'ls ha de donar un valor bastant relatiu. En qualsevol cas, el que sí podem contrastar és que, almenys l'any 1932, la ciutat va romandre força paralyzada els dies aitals de la Setmana Santa. *La Veu* explicava que les botigues estaven tancades i els tallers i les fàbriques havien suspès el treball³³. Aquestes informacions es veuen corroborades per l'editorial queixós de *La Humanitat*. "La República és laica, i això ho diu clarament la

---

³¹ Cfr. *La Humanitat*, 26.III.1932, p. 2.

³² Cfr. *Diario de Barcelona*, 31.III.1934, p. 7.

³³ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 26.III.1932, p. 2.

constituïó. La República és laica, i en aquests dies de setmana santa no es coneix pas que ho sigui. Les botigues han tancat les portes. Molts tallers i fins algunes fàbriques no treballen. (...) Els teatres, amb l'excusa que preparen l'estrena sensacional del dissabte de glòria, fan festa”³⁴. No sabem si aquesta aturada es devia a la convicció catòlica, a l'oportunitat de fer festa, al pes de la tradició o al respecte de les obligacions religioses dels empleats catòlics. En qualsevol cas, Barcelona demostrava que, culturalment, continuava essent catòlica.

Com celebraven el dijous i el divendres sant els catòlics? Els més piadosos, podien passar gairebé els dos dies a les esglésies, assistint a les celebracions litúrgiques i practicant exercicis de pietat. El dijous sant s'obria amb un ofici solemne, commemoració del darrer sopar i de la institució de l'eucaristia. Després de l'ofici, l'hòstia quedava reservada en un lloc especial de l'Església. Era una pràctica habitual visitar diverses esglésies per honorar el sant sagrament. A primera hora de la tarda es celebrava una litúrgia anomenada “ofici de tenebres”. Al vespre, les esglésies acollien predicacions i vetlles de pregària nocturnes. El divendres, dia de dejuni i abstinència, el jorn despertava amb la pràctica del Via Crucis i la predicació de sermons. Després, el Gran Ofici solemne de la mort de Crist. A la tarda, tenien lloc diversos actes piadosos, de segell marià. Moltes d'aquestes pràctiques es veien acompanyades per cançons corals i músiques de cambra³⁵. Era també molt popular la celebració del Diumenge de Rams, als principis de la Setmana Santa. *Solidaridad Obrera* se'n feia creus: “Con Monarquía católica o con República laica, es lo mismo. El fanatismo de los hijos de fraile o de monja virginal no remite. Prueba bien patente de lo que afirmamos es el desfile de niños llevando palmas que hoy se verá por todas las calles de Barcelona”³⁶.

Hi ha frases que deixen una cicatriu inesborrable en les carns d'una generació. Aquesta no podrà veure's ni interpretar-se en el futur sense topar-se amb aquella fossa verbal oberta en les molles de la seva existència. “España ha dejado de ser católica”, havia dit Azaña en una sessió parlamentària primerenca. La sentència havia quedat clavada com una estaca en el moll de l'opinió pública espanyola. La frase havia trobat fortuna. Era senzilla, clara, fins i tot manipulable. Cada any, després de les manifestacions populars religioses, els catòlics es treien l'espina. “La Semana Santa ha constituido una prueba general e irrefutable de la ligereza con que falsamente se anunció por el señor Azaña desde la cabecera del banco azul que España había dejado de ser católica”, podia llegir-se al *Brusi* l'any 1934³⁷. “No és

³⁴ Cfr. *La Humanitat*, 25.III.1932, p. 1.

³⁵ Cfr. *La Ven de Catalunya*, 9.IV.1936, p. 2.

³⁶ “Domingo de Ramos”, *Solidaridad Obrera*, 9.IV.1933, p. 1.

³⁷ Cfr. Mariano Márfil: “España es católica”, *Diario de Barcelona*, 31.III.1934, p. 3.

possible matar l'esperit religiós del nostre poble amb unes disposicions sectàries”³⁸, escrivia *La Veu* el 1932. Dos anys més tard afegia que “els homes que digueren que Espanya havia deixat de ser catòlica s’han pogut convèncer ara de llur error. Uns sentiments, una fe, una tradició, no poden canviar-se per una Constitució, per unes lleis, per uns decrets”³⁹.

En realitat, el catolicisme espanyol s’havia revifat en la seva situació a la contra. El secular aixopluc oficial havia permès la pervivència del catolicisme en les institucions i en la cultura oficial, però havia tendit a deixar els catòlics còmodament abaltits i en posició defensiva. Durant els anys trenta, envestit per l’anticlericalisme oficial, el sentiment dels catòlics rebrotava amb major convicció. Desempolsegada de les cadires oficials, l’Església es deixondia amb un esma renovat. *La Veu de Catalunya* reconeixia que “la persecució ha tingut també la seva eficàcia purificadora”⁴⁰. Això no implicava que el catolicisme hagués guanyat terreny o hagués deturat l’allunyament religiós d’una part important del poble espanyol. És evident que el laïcisme i l’anticlericalisme van viure també una època triomfal i puixant i que una part important del país es va mostrar especialment decidida a arraconar definitivament la influència catòlica. El que sostinc, però, és que davant de l’escomesa institucional i l’agressivitat d’un sector social, la ciutadania catòlica reaccionà reivindicant amb més valentia la seva fe i assumint amb major fervor els seus compromisos.

La Setmana Santa, com altres festivitats cabdals del calendari cristià, no eren celebrades només físicament en les esglésies, sinó que també eren evocades mediàticament als mitjans de comunicació. El *Diario de Barcelona* dedicava la seva primera pàgina a pintures piadoses o a imatges de la celebració religiosa a Barcelona. Per la seva banda, *La Veu* ofería un tractament interessant de les festivitats catòliques. El diari apareixia il·lustrat amb imatges de quadres renaixentistes i barrocs de temàtica religiosa però, sobretot, incorporava pintures, poesies i tradicions de la terra. Entenc que aquesta aproximació cultural és una forma subtil i elegant de celebrar les festivitats catòliques. Penso, però, que, a més, traspua una concepció bàsica que emmotllava el catolicisme català. Observant les reproduccions d’obres de l’art català i llegint alguns comentaris sobre les festivitats catòliques, no és fàcil distingir si el que s’exalça són els dogmes religiosos o el que es lloa són les tradicions catalanes. Crida l’atenció, per exemple, la importància que, al Nadal, el diari dedica a explicar costums pairals com el pessebrisme⁴¹ o l’escudella nadalenca⁴².

---

³⁸ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 26.III.1932, p. 2.

³⁹ Editorial, “La Veu de la Tradició”, *La Veu de Catalunya*, 28.III.1934, p. 1.

⁴⁰ Editorial, “La Veu de la Tradició”, *La Veu de Catalunya*, 28.III.1934, p. 1.

⁴¹ Cfr. “Notes històriques dels pesebres”, *La Veu de Catalunya*, 24.XII.1935, p. 9.

⁴² Alexandra Bulart i Rialé: “L’escudella de Nadal”, *La Veu de Catalunya*, 25.XII.1932, p. 5.

Com hem argumentat alguns capítols enrere, en el transfons d'aquest plantejament hi batega el catolicisme regionalista de Torras i Bages. D'acord al bisbe vigatà, el catolicisme no podia expressar-se al Principat d'altra manera que amb accent i amb cultura catalana. Només així podia ser viscut i encarnat pels ciutadans. Al mateix temps, però, Catalunya no podia ser d'altra manera que catòlica, perquè el seu ésser s'havia conformat al fogall del catolicisme. No hi havia, per tant, cesura ni oposició entre les tradicions catalanes i la celebració del dogma cristià, perquè precisament les tradicions catalanes eren una expressió pròpia i íntima del paradigma cristià. Com aclaria Pellicena amb motiu de la Setmana Santa del 1933, "el cristianisme aguanta tota la nostra tradició, tota la tradició catalana"⁴³.

Amb motiu de les festivitats catòliques, *La Veu de Catalunya* i el *Diario de Barcelona* enclouïen articles teològics i piadosos. Poden llegir-se exposicions doctrinals i meditacions orientades a moure la pietat. Davant de la Setmana Santa, en estil argumental, el bisbe Irurita sintetitzava a *La Veu* la doctrina de la salvació: "Havent-se proposat Déu en sa excessiva caritat, redimir i salvar l'home pecador, escollí fer-se home i morir en una creu. La Creu és, doncs, l'instrument amb el qual Déu-Home Jesucrist portà a cap la gran obra de la redempció, la reconciliació del cel i de la terra. Enlloc no és Jesús més mestre que en la càtedra de la creu"⁴⁴. En aquella mateixa pàgina, el lector podia trobar també narracions piadoses amb un to ben diferent, sentimental i barroc, com el que emprava Josep Cardona per relatar l'agonia del Crist: "com el riu engruixit pels corrents que arriben de tots indrets no es pot contenir i surt de mare; així el cor de Crist reblert de dolor i aflicció, no podent contenir tanta amargura, es desfà amb plors de sang i aigua fins que n'és xopa la terra"⁴⁵.

Entre els espais que els diaris de simpatia catòlica dedicaven a les commemoracions religioses, abundaven també les poesies, antigues i modernes. L'any 1935, el *Diario de Barcelona* recollia per Setmana Santa un poema d'Antonio de Maluenda, del segle XVI, i un altre de Pemán, contemporani. Certament, cap dels dos lluïa una qualitat literària colpidora. Pemán, altres cops millor poeta, es mostrava senzillot: "Por tu dolor sin testigos, / por tu llanto sin piedades, Maestra de Soledades, / enséñame a estar contigo"⁴⁶. Alguns poemes publicats als volts de les festivitats catòliques eren simples rodolins piadosos de regust ensucrat. Altres, en canvi, oferien delectança lectora pel seu treball formal. Entre aquests, per exemple, els versos que el poeta Agustí Esclasans dedicava al Corpus Cristi des de les planes de *La Veu*: "Canta la pompa dels "tedèums" magnífics, / crida la joia dels chorals divins... / ¿No veus quin xoc d'incendis beatífics, / del cel al mar, fins als llunyans confins?

⁴³ Cfr. J. Pellicena: "L'any Sant", *La Veu de Catalunya*, 13.IV.1933, p. 1.

⁴⁴ Manuel Irurita: "El misteri de la Creu", *La Veu de Catalunya*, 25.III.1932, p. 4.

⁴⁵ Josep Cardona: "El calze de la passió", *La Veu de Catalunya*, 25.III.1932, p. 4.

⁴⁶ J.M. Pemán: "Meditación de la Soledad de María", *Diario de Barcelona*, 18.IV.1935, p. 5.

// Totes les ones s'han tornat sagraris... / Tots els esculls llampeguen dins el vent... / Flamegen, tenebraris mil·lenaris, a llaor del Santíssim Sagrament⁴⁷.

En les reflexions i les poesies publicades a ran de les diades catòliques, podem trobar també referències a les circumstàncies polítiques i socials del moment. Així, l'any 1932, a l'estela de la recent aprovació de l'Estatut i l'obertura del Parlament de Catalunya, l'editorial nadalenc de *La Veu de Catalunya* celebrava el naixement del Fill de Déu i també el renaixement polític de Catalunya⁴⁸. Més ombrívol llambregava el panorama Joaquim Pellicena el divendres sant del 1933. S'iniciava l'any jubilar pel nou-cents aniversari de la mort de Crist. “Aquest sobrenatural centenari s'escau molt oportunament. La nissaga humana travessa un dels instants més crítics de la seva peregrinació damunt de la terra⁴⁹. Apuntant una idea que repetiria des de les pàgines de *La Veu* durant la República i que trobem també a Cambó i Esterlich, Pellicena argumentava que el món contemporani era escenari d'un enfrontament decisiu entre la civilització estructurada sobre la tradició classicocristiana i la barbàrie del materialisme anarquista i destructor. “Pensem que la creu de Crist és la bandera de la civilització”, conclouia el polític i periodista regionalista.

Al Nadal del 1934, després d'un any de turbulències polítiques a Catalunya i passat el terratrèmol del 6 d'octubre, l'escriptor i músic Joan Llongueres vessava en un poema l'amargor dels temps boirosos que vivia el país. “Encara un altre Nadal, / Déu meu, mancats d'alegria! / Del cel la glòria eternal / no ens canta el cor com solia. // Desferma l'odi pertot / i res no el venç ni el detura. Seguim camins plens de llot / i al cor la sang és impura⁵⁰. Uns mesos abans, una articulista del *Diario de Barcelona* aprofitava una reflexió a l'entorn de la Setmana Santa per fer vots de pau universal. Sentia ressonar tambors de guerra a Europa. “En esta semana prometamos a Cristo doliente seguir su evangelio de amor, con los corazones limpios y las voluntades fuertes. (...) Y que sobre los rumores de una posible guerra y todas sus concomitancias, se alce la bandera blanca enarbolada por el Catolicismo⁵¹. El mateix diari no es mostrava tan conciliador en el seu editorial de Nadal de l'any 1935. Espanya, dividida socialment en dues plaques tectòniques impermeables, tenia una contesa electoral per davant. Segons el *Diario*, la humanitat i el país s'enfrontaven al “magno problema de vida o muerte, de ser o no ser (...), de revolució o antirrevolució. Se trata de resolver por el choque de dos frentes únicos y contrapuestos: el destructor de la sociedad, y el salvador de las esencias de ésta, de su civilización, de su cultura, y de su

⁴⁷ Agustí Esclasans: “Corpus Christi”, *La Veu de Catalunya*, 20.VI.1935, p. 10.

⁴⁸ Cfr. “Nadal”, *La Veu de Catalunya*, 24.XII.1932, p. 1.

⁴⁹ Joaquim Pellicena: “L'any sant”, *La Veu de Catalunya*, 13.IV.1933, p. 1.

⁵⁰ Joan Llongueres: “Nadal 1934”, *La veu de Catalunya*, 25.XII.1934, p. 8.

⁵¹ Mª Rosario de Canals, *Diario de Barcelona*, 18.IV.1935, p. 4.

ordenado progreso”⁵². L’objectiu de l’editorial era promoure el front únic de les dretes davant la jornada electoral. El text es permetia col·locar els dretans espanyols sota la bandera de l’Infant de Betlem. Així, identificava “els homes de bona voluntat” de què parla el relat evangèlic amb aquells que estiguessin disposats a sumar-se al bloc de les dretes.

El Nadal era una festa universal. D’una manera o altra, ja fos amb sentiment religiós o amb una simple intenció familiar i tradicional, la societat occidental celebrava la Diada. “En el fondo, pocas fechas más internacionales que esta”⁵³, reconeixia *Solidaridad Obrera*. Els diaris esquerrans no podien romandre al marge. També comentaven i interpretaven la jornada. Ho feien amb perspectiva crítica. Tant *La Humanitat* com *Solidaridad Obrera* fuetejaven els catòlics per la seva hipocresia i falsejament, ja que celebraven en l’abundància el record d’un naixement pobre i humil. La sobreabundància de la festa deixava al descobert les injustícies socials. “Como en ningún otro día, resalta toda la inicua injusticia de la sociedad”⁵⁴, denunciava el diari anarquista. “Una legión de hambrientos; un grupo de hartos. (...) La sociedad burguesa será hoy feliz ingiriendo glotonamente manjares suculentos, haciendo saltar tapones de champaña. Y conmemorará el aniversario del nacimiento de Cristo, del mito sobre el cual se ha edificado toda la ignomia de un sistema de injusticia y de explotación. Navidad. Llegará la nuestra. La Navidad roja”⁵⁵.

L’editorial que *Solidaridad Obrera* dedicava al Nadal l’any 1931 era un veritable explosiu conceptual. Sota el títol “Hay que emigrar de Belén”, el diari anarquista carregava amb duresa contra el catolicisme, contra el republicanisme i contra el socialisme marxista, que considerava faules opiàcies. Belen era presentat com el símbol de l’astorament, de la contemplació passiva, de l’obediència cega, de l’esperança mítica i badoca. Calia, doncs, defugir la contemplació ingènua i la subordinació al clergat. Però calia també deixar d’esperar una redempció encapçalada per republicans i socialistes. “Está en Belén quién espera del patronato político o del patronato capitalista el menor beneficio. (...) El realismo no puede confundirse con ningún merendero de Marx”⁵⁶. L’editorial exhortava els obrers a posar-se en marxa per camins d’acció i d’eficàcia: “Hay que ir campo adelante, salir de la contemplación, emprender las rutas efectivas”.

De tota manera, la denúncia d’un Nadal hedonista i autocomplaent no era exclusiva de les esquerres. A *La Ven de Catalunya*, el prevere Carles Cardó s’esquinçava les vestidures

⁵² Editorial, *Diario de Barcelona*, 25.XII.1935, p. 3.

⁵³ “Una fecha de internacional rutina”, *Solidaridad Obrera*, 25.XII.1931, p. 6.

⁵⁴ “Una fecha de internacional rutina”, *Solidaridad Obrera*, 25.XII.1931, p. 6.

⁵⁵ “Navidad”, *Solidaridad Obrera*, 25.XII.1932, p. 1.

⁵⁶ “Hay que emigrar de Belén”, *Solidaridad Obrera*, 26.XII.1931, p. 1.

davant les injustícies estructurals que es feien especialment punyents el dia de Nadal. Cardó carregava contra la postració adoradora de la societat davant les riqueses i es preguntava desencisat com una societat cristiana podia permetre els abismes entre classes socials. El to de l'article era profètic i denunciador: “L'ànima de la gran massa dels homes ja no és de Déu, és de l'or, i s'ha tornat com ell, dur i insensible a tota sofrència humana”. Denunciava el sacerdot que les brides de la societat estiguessin en mans de les corporacions financeres i conclouia contundent: “Mentre l'opulència, o la simple suficiència baldera estiguin ornades per aquesta orla infamant de misèria i de rebuig humà, no podem parlar del nostre cristianisme sense que la cara ens caigui de vergonya”⁵⁷.

c) Altres escenaris i figures de la memòria catòlica

Un cop traçats els itineraris principals de la memòria catòlica, deambularem ara per altres viaranyes de l'univers commemoratiu dels catòlics barcelonins. Tractarem altres diades significatives del calendari catòlic i anotarem l'intent de recuperar la memòria d'algunes figures aïtals en la història del catolicisme català i de la pròpia Catalunya.

El 19 de febrer de l'any 1932, el Consistori municipal aprovava el nou calendari festiu de Barcelona. El republicanisme barceloní establia una nova puntuació del temps urbà. El Corpus i la Mercè deixaven de ser síl·labes tòniques en el calendari⁵⁸. Els fidels cristians de la ciutat haurien d'honorar la memòria de la seva patrona i acudir a la seva intercessió enmig d'un dia oficialment laborable. Quedava també suprimida la processó que cada any acompanyava la diada. Tot i això, molts barcelonins continuaren acudint a la Basílica de la Mercè a venerar la seva Patrona. A l'església de la Mercè, la festa es vivia amb solemnitat, incloent-hi els cants corals, les predicacions i la Missa presidida pel bisbe.

Els diaris catòlics comentaven la jornada seguint el mateix esquema narratiu que feien servir per descriure la majoria de festivitats religioses. Subratllaven l'adhesió ciutadana i treien la conclusió que la ciutadania continuava bategant al ritme de la fe. “Barcelona ha donat, amb motiu de les festes de la Mercè, una nova prova de la seva intensíssima religiositat. La nostra ciutat no pot oblidar pas la seva Patrona”, assegurava *La Veu de*

---

⁵⁷ Carles Cardó: “Les ombres del nostre Nadal”, *La Veu de Catalunya*, 28.XII.1934, p. 10.

⁵⁸ Cfr. APB, 326, 19.II.1932.

Catalunya el 1932⁵⁹. Durant els anys republicans, la festivitat patronal va viure una altra alteració. El Consistori va deixar d'assistir en corporació a la Missa Solemne. Alguns dirigents de la Lliga, però, van mantenir l'antic costum i van continuar acudint a l'ofici. D'aquesta manera, com amb la seva presència en la Missa del Corpus, es reivindicaven simbòlicament com a defensors polítics de les conviccions catòliques. La Lliga no era un partit confessional, però els seus dirigents enviaven senyals nítides a l'opinió catòlica perquè els confiés la seva representació. No es tractava, en qualsevol cas, de cap acte heroic. El seu gest era recompensat amb un petit bany de masses. L'any 1932, van assistir a la Missa “els regidors regionalistes senyors Pellicena, Llopart, Sagarra, Casals i el senyor Felip Solà Cañizares. Els edils, en sortir de l'església, foren ovacionats i victorejats pel poble”⁶⁰.

D'acord a la seva aproximació habitual de les festivitats catòliques, *La Veu de Catalunya* commemorava la diada de la Mercè amb un reguitzell d'apunts i de detalls culturals. Així, reproduïa estampes de la figura mariana, incorporava poesies i explicava la història del culte i de l'orde de la Mercè. Una pràctica semblant seguia el diari el 27 d'abril de cada any, festa de La Mare de Déu de Montserrat, Patrona de Catalunya. Lluís Bertran i Pijoan, definia la jornada com “la festa de la muntanya mare i la festa major de Catalunya”⁶¹. En un mateix article conjuntava la invitació a renovar “el nostre amor i la nostra devoció a Maria Santíssima” amb la transcripció de poesies i altres informacions al voltant del culte a l'advocació de Montserrat arreu del món⁶².

Una altra festivitat catòlica que va anar adquirint un protagonisme creixent va ser la de Sant Tomàs, patró dels universitaris. La Federació Catalana d'Estudiants Catòlics proposava l'any 1934 un complet programa d'activitats per celebrar l'onomàstica del Doctor Angèlic⁶³. El dia del sant tenia com a esdeveniment central una gran missa d'estudiants a l'església de

⁵⁹ “Les festes de la Mercè”, *La Veu de Catalunya*, 25.IX.1932, p. 3. El relat era substancialment similar en el *Diario de Barcelona*, l'any 1934. El periodista descrivia la contínua riuada de fidels passant per la basílica, i asseverava: “Singular importancia ha tenido, pues, este año, la fiesta de la Patrona de la Ciudad, ya que la adhesión popular ha sido evidente y nutridísima como pocas veces se recuerda, prueba fehaciente de que los barceloneses no tan sólo no han perdido la fe, brillante ejecutoria de sus antepasados, sino que aquella revive cada vez con más empuje”. (*Diario de Barcelona*, 25.IX.1934, p. 7).

⁶⁰ “Les festes de la Mercè”, *La Veu de Catalunya*, 25.IX.1932, p. 3. Tres anys més tard, al 1935, molts d'aquests regidors tornaven a participar en el principal ofici religiós de la jornada. Aquest cop, però, la conjuntura era completament distinta. A la Generalitat i a l'Ajuntament, governaven en col·laboració la Lliga i la CEDA sota la direcció dels radicals. La diada de la Mercè fou proclamada festivitat oficial i l'alcalde accidental assistí junt amb altres membres del consistori a la Missa presidida pel Bisbe. Va predicar el prevere i catedràtic Alert, que va implorar a la Patrona de la ciutat que “com en altres temps ens va deslliurar de l'esclavitud, ens deslliuri ara del laïcisme que ens envolta, i ens salvi, encara, d'aquesta onada d'anarquisme i comunisme que ens amenaça”. (Cfr. *La Veu de Catalunya*, 25.IX.1935, p. 8)

⁶¹ L. Bertran i Pijoan: “La nostra festa”, *La Veu de Catalunya*, 27.IV.1934, p. 4.

⁶² L. Bertran i Pijoan: “La Diada de la Mare de Déu de Montserrat”, *La Veu de Catalunya*, 26.IV.1936.

⁶³ Cfr. “La festa de Sant Tomàs”, *La Veu de Catalunya*, 21.II.1934, p. 7.

Santa Anna⁶⁴, seguida d'un esmorzar de germanor a l'hotel Orient. El programa commemoratiu incorporava també una funció teatral, un ball de sardanes, un partit d'Hockey i el veredicte d'uns Jocs Florals escolars. El programa encabia una conferència sobre la teorització tomista a la democràcia.

Un dels trets distintius del catolicisme espanyol ha estat històricament la seva dimensió romana, és a dir, la seva ferma vinculació i la seva defensa militant del Papat. Les iniciatives religioses sorgides de terres espanyoles han tingut sovint un fort segell de fidelitat al Primat romà. Penso, per exemple, en el quart vot dels Jesuïtes, o en la pregona lleialtat a la Seu Apostòlica que batega en els escrits de Josepmaria Escrivà, qui precisament empenyia la creixença de l'Opus Dei durant els anys trenta. Els catòlics barcelonins celebraven cada any l'aniversari de la coronació del Sant Pare. El dotze de febrer del 1935, per exemple, van commemorar l'efemèride amb diversos actes. De nou, l'escenari fou l'església de santa Anna. L'Acció Catòlica va assumir la batuta de la jornada. Al matí, va oficiar-se una gran missa. A la tarda, la mateixa església acollia una hora de pregària pel pontífex. Finalment, a la sala d'actes de l'església, va tenir lloc un "acte d'afirmació catòlica" amb diverses intervencions. El prevere Castelltort va confirmar el romanisme de l'església barcelonina assegurant que "el Papa es la autoridad doctrinal que falla y dictamina y que de Roma vienen todas las bendiciones y orientaciones para la cristiandad"⁶⁵. Al llarg del dia, molts ciutadans van apropar-se al Palau Episcopal per deixar targetes de felicitació al Sant Pare.

Els ordes religiosos i la premsa catòlica celebraven sovint centenaris i jubileus de sants i entitats eclesials. Amb motiu del centenari de la mort de la fundadora de la Congregació dels Sagrats Cors i de l'Adoració Perpètua, la secretària de l'associació religiosa publicava al *Diario de Barcelona* un seguit d'articles repassant la història de la congregació. L'estil de la redactora traspua l'ensucrament decimonònic que encara caracteritzava part de la literatura catòlica. Certament provoca sorpresa que una figura que havia patit els huracans de la història i les presons de la Revolució Francesa fos descrita d'una forma tan al·lucinant: "Enriqueta Aymer, más que una adoratriz del Santísimo Sacramento, fue un serafín abrasado con los mismos dardos de San Francisco de Asís. Su vida era un éxtasis permanente. (...) Mortifica su delicado cuerpo que antaño cubrían sedas preciosas, encajes y perfumes, con las penitencias más austeras y los más crueles cilicios"⁶⁶.

---

⁶⁴ Segons el *Diario de Barcelona*, la celebració fou tan concorreguda que l'administració de la Comunió es va perllongar durant més de mitja hora. Cfr. *Diario de Barcelona*, 8.III.1934, p. 5.

⁶⁵ Cfr. *Diario de Barcelona*, 13.II.1935, p. 5.

⁶⁶ Bernarda Biscarri: "Centenario de la muerte de la Fundadora...", *Diario de Barcelona*, 1.XI.1934, p. 6.

Deixem, però, aquests apunts d'algunes varietats commemoratives per resseguir la promoció articulada de la memòria de tres figures històriques de l'Església catalana. L'any 1933, el pare Miguel Esplugues es dolia que Catalunya semblava mostrar una insuperable tendència a oblidar els seus protagonistes històrics cabdals. Esplugues es planyia de l'oblit en què havien caigut Ramon Llull, san Ramon de Penyafort o santa Isabel de Portugal. Parafrasejant un altre autor, es preguntava si la gran dissort d'aquests personatges havia estat néixer catalans⁶⁷. Durant els anys trenta, diversos grups van intentar pal·liar l'arraconament que havien sofert Llull i Penyafort en la cultura històrica catalana.

Des del catalanisme conservador es raonava que la Catalunya renaixent, exposada en els seus primers passos als vents estranys d'un món agitat, necessitava entroncar-se en la seva tradició i emprendre la nova ruta sota la bandera de les seves figures pretèrites excel·lents. "Catalunya és un poble que viu encara massa de ple en un període formatiu, en un període d'integració, per a poder girar-se com fa Ortega d'esquena al passat. Li cal extremar el seu homenatge i prestar la seva atenció a les figures representatives dels moments cabdals de la nostra història i als homes que per ells mateixos han tingut un valor o una influència notable en la nostra formació nacional"⁶⁸.

Un d'aquests personatges era San Ramon de Penyafort (1180-1275), dominc català universalment conegut per ser el recopilador i sistematizador de les *Decretals* publicades per Gregori IX l'any 1234. Ramon de Penyafort s'havia encarregat de recollir les tradicions normatives que regien amb certa confusió la vida eclesiàstica i de sintetitzar-les en una formulació unitària i definitiva. L'any 1934 es commemorava el VII aniversari de la promulgació d'aquest gran codi canònic, que havia tingut vigència a l'Església catòlica fins el 1918. Els diaris d'orientació catòlica van potenciar el record de l'esdeveniment i van reivindicar la figura del sant. *La Veu* exalçava la labor ingent empresa pel català i el mèrit d'haver-la realitzat en tan poc temps⁶⁹. El *Diario de Barcelona* considerava Penyafort com una "gloria española" per haver estat "el alma, el todo de la codificación gregoriana. ¡Fue obra suya! He aquí una gloria española, otra de las aportaciones de España a la cultura universal"⁷⁰. Segurament, l'escriptor Bertran i Pijoan i el prevere Carles Cardó devien esbossar un posat displicent en llegir aquestes paraules. Per a ells, Penyafort era més aviat una representació sublim dels valors catalans. Cardó el designava com una "personificació

---

⁶⁷ Cfr. Miquel Esplugues: *El compromís de Casp*. Altes Impressor, Barcelona, 1933, p. 6.

⁶⁸ R. Sugranyes de Franch: "Ramon Llull i l'Oda a la Pàtria", *La Veu de Catalunya*, 31.III.1933, p. 5.

⁶⁹ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 23.I.1935, p. 6.

⁷⁰ Cfr. *Diario de Barcelona*, 28.XII.1934, p. 5.

eminent del geni català”⁷¹, mentre Pijoan el descrivia com una “figura intel·lectual de primera categoria, exemple del seny català, home de govern i d’ordenament”⁷².

A Catalunya, els dominics van convidar el seu provincial a constituir una Comissió per a celebrar amb actes religiosos i culturals el Centenari de les *Decretals*⁷³. Més transcendència va tenir, però, el Congrés jurídic internacional que va celebrar-se a Roma. El Cardenal Pacelli, secretari de l’Estat Vaticà i futur Papa Pius XII, va recordar que les *Decretals* havien donat “durant gairebé set segles, la norma i la raó al règim de l’Església i havien estat font importantíssima del mateix Codi de Dret canònic avui vigent”⁷⁴. A Catalunya, el fruit més permanent del centenari va ser la publicació d’un rigorós estudi biogràfic del sant escrit per l’historiador Ferran Valls i Taberner⁷⁵. L’estudiós, que era també polític regionalista i columnista de *La Veu*, va dedicar prop de dues-centes pàgines a la vida i obra d’aquell que Torras i Bages havia definit com el Sant Tomàs Català per la seva harmonització de les ciències humanes i divines⁷⁶. La biografia de Valls i Taberner té un to contingut i objectiu, eixut, sense concessions retòriques. En el comentari de l’obra del sant medieval, Valls i Taberner destaca la seva influència com a teòleg moral, tractadista de la confessió i propulsor del pacte polític i de les llibertats civils⁷⁷.

L’any 1933, Catalunya celebrava amb entusiasme mesurat el Centenari de l’inici de la Renaixença. Aquell mateix any, però, el Principat honorava també la memòria de Ramon Llull (1233-1315). Es celebrava el VIIè centenari del seu naixement. Tot i haver estat proclamat Beat per l’Església, la rememoració de Ramon Llull no va veure’s marcada per l’estricta significació catòlica que va caracteritzar el VIIè centenari de san Ramon de Penyafort. La reivindicació pública de Llull va adquirir, més aviat, una ressonància catalanista i pancatalana. Ramon Llull, d’origen mallorquí, fou enaltit com un dels catalans més genials de la història i com una mostra del desbordament creatiu que assolí la Gran Catalunya durant el període medieval. El crític literari Manuel Montoliu el definia com “el català més gran i més representatiu de l’Edat Mitjana”⁷⁸.

En aquest cas, els principals impulsors de la commemoració lul·liana van ser els estudiants universitaris. En concret, la Federació Nacional d’Estudiants de Catalunya.

---

⁷¹ Carles Cardó: “Un centenari”, *La Veu de Catalunya*, 25.I.1934, p. 1.

⁷² Lluís Bertran i Pijoan: “Ramon de Penyafort”, *La Veu de Catalunya*, 18.I.1934, p. 6.

⁷³ Cfr. *Ibidem*.

⁷⁴ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 23.I.1935, p. 6.

⁷⁵ F. Valls i Taberner: *San Ramon de Penyafort*. Editorial Labor, Barcelona, 1936.

⁷⁶ Cfr. Torras i Bages: *La tradició catalana*, op.cit., p. 159.

⁷⁷ F. Valls i Taberner: *San Ramon de Penyafort*, op.cit., pp. 170-179.

⁷⁸ Manuel Montoliu: “El lul·lisme renaixent”, *La Veu de Catalunya*, 14.VII.1935, p. 6.

L'associació estudiantil va endegar a l'abril del 1933 un cicle de conferències a la Universitat al voltant de la figura del polièdric escriptor medieval. Els estudiants van convidar professors prestigiosos, entre els quals van destacar Mr. E. Allisson Peers, professor de la universitat de Liverpool i lul·lista insigne, i el mallorquí M. Salvador Gamés, investigador i editor de les obres de Lull⁷⁹. La federació estudiantil es proposava també aconseguir l'aixecament d'un monument al polígraf i aventurer català. El monument, però, va quedar reservat en les estàncies dels bons desigs. Mai va arribar a materialitzar-se.

El VII centenari del naixement de Ramon Lull no va resultar estèril. Va deixar els seus fruits acadèmics i literaris⁸⁰. A l'estela del jubileu, la revista *Estudis Franciscans* va publicar una "miscel·lània lul·liana" de gairebé cinc-centes pàgines, amb col·laboracions d'especialistes espanyols i estrangers. Revistes catalanes com "La Paraula Cristiana" o "La nostra Terra" van dedicar també números especials a Lull, amb signatures de prestigi com Carles Cardó o Antoni Rubió i Lluc. El centenari va infantar també un llibre, escrit per Joan Avinyó i titulat "les obres autèntiques de Ramon Lull". A la premsa, els articulistes destacaren facetes diverses de la personalitat del místic. Joan Avinyó el presentà fonamentalment com un enamorat de Déu. Des de la seva conversió, "la seva dèria no és altra que la glòria de Déu"⁸¹. Miquel Ferra l'anomenà "patriarca de les nostres lletres i màxim exponent de la nostra raça", al mateix temps que remarcava el caràcter polifacètic i irreductible de Lull, amador apassionat, pecador penedit, filòsof i teòleg, missioner indeturable, místic il·luminat, alquimista i cabalista⁸². Al seu torn, a causa de la seva pruija per superar la fragmentació intel·lectual, moral i religiosa de la humanitat i pel seu intent d'unir l'orient i l'occident, Montoliu el va descriure com un "confessor i màrtir de la cultura universal"⁸³.

Tanmateix, el moment més engrescador i emocionant del jubileu lul·lià va produir-se al capvespre de l'any 1933. A la ciutat de Montpeller, els estudiants del Principat, de València i de les Balears van retre homenatge al mestre medieval. Els grups d'estudiants mallorquins i valencians arribaren a Barcelona el 7 de desembre i foren rebuts pels estudiants barcelonins a l'edifici central de la Universitat i a la Generalitat pel president Macià⁸⁴. Uns dies més tard, emprenien marxa conjunta cap a Montpeller en tren. Josep Maria Francès, que participava en la comitiva com a reporter de *La Humanitat* es felicitava que "amb motiu del setè

---

⁷⁹ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 25.III.1933, p. 5; *La Humanitat*, 29.III.1933, p. 3 i 24.IV.1933, p. 5.

⁸⁰ Cfr. Manuel Montoliu: "El lul·lisme renaixent", *La Veu de Catalunya*, 14.VII.1935, p. 6.

⁸¹ Joan Avinyó: "L'ideal del beat Ramon Lull", *La Veu de Catalunya*, 13.V.1933, p. 33.

⁸² Miquel Ferra: "Ramon Lull", *La Veu de Catalunya*, 31.III.1933, p. 5.

⁸³ Manuel Montoliu: "El lul·lisme renaixent", *La Veu de Catalunya*, 14.VII.1935, p. 6.

⁸⁴ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 8.XII.1933, p. 7.

centenari de Ramon Llull, les joventuts escolars de la Catalunya Magna refermen encara més els llaços espirituals que les uneixen”⁸⁵.

Per acabar, anotarem el revifament del culte i la memòria al bisbe Claret que es va produir durant la Segona República. Claret havia estat i continuava essent un personatge polèmic, venerat per una part de la societat pel seu incansable cel missioner i bescantat per un altre sector per haver estat confessor d’Isabel II i per haver-se oposat a la modernització moral de la societat. Pàgines enrere hem explicat amb detall la polèmica veïnal que s’organitzà amb motiu de la substitució del nom del carrer Claret pel de Mutualitat. A més d’aquest enrenou toponímic, la tornada de Claret a l’esfera pública barcelonina va ser propulsada per la seva beatificació a Roma el 25 de febrer del 1934. A la cerimònia de beatificació del bisbe català, però, no hi va acudir cap representant de la Generalitat. L’absència va provocar el malestar dels catòlics, que van lamentar el menyspreu institucional davant d’un personatge català enaltit davant de tot el món⁸⁶. Per la seva banda, Margarida Nelken contestava la notícia de la beatificació amb ironia. Es preguntava si, en el seu reconeixement de Claret, el Vaticà havia seguit el mateix rigor de procediment que l’havia portat temps enrere a obsequiar amb la Rosa d’Or a Isabel II, públicament coneguda per la seva vida dissoluta⁸⁷.

La beatificació de Claret va suscitar articles i comentaris en la premsa catòlica. *La Ven*, per exemple, lloà les seves virtuts abans d’esdevenir prevere, quan exercia de senzill teixidor. El diari ressaltava la seva honradesa, intel·ligència, enginy i la seva capacitat de treball laboriós i amatent⁸⁸. A més de la seva caritat i la seva resistència pacient a la calúnnia, els catalanistes conservadors recordaven també la seva promoció del català, ja que havia escrit desenes de fulletons, catecismes i devocionaris en la llengua del poble. Segons Verdaguer, Claret havia estat “el primer, el més actiu i el més popular propagandista que ha tingut la llengua catalana en aquella centúria”⁸⁹.

---

⁸⁵ Cfr. *La Humanitat*, 13.XII.1933, p. 8.

⁸⁶ Cfr. Manuel Brunet: “La beatificació del Pare Claret”, *La Ven de Catalunya*, 22.II.1934, p. 1.

⁸⁷ Margarida Nelken: “Un sant per a l’altar lerrouxista”, *La Humanitat*, 6.III.1934, p. 8.

⁸⁸ “El Beat Pare Claret teixidor de Barcelona”, *La Ven de Catalunya*, 24.II.1935, p. 3.

⁸⁹ Jacint Verdaguer: “L’apòstol de Catalunya”, *La Ven de Catalunya*, 25.II.1934, p. 4.

3. La memòria de l'obrerisme extrem

a) El martirologi anarquista

L'escena podia haver inspirat una bona seqüència del setè art, que llavors començava a despuntar amb furor entre les masses. Un home, ferit, envoltat per més de cinc-centes persones que volien caure contra ell. Un home desconegut, sol, desesperat, dessagnant-se, acusat injustament de robatori, circumdat per un exèrcit de policies i de ciutadans curiosos. Ell, gallard i digne, resistia l'escomesa durant més de dues hores. “Hizo frente, solo, a todos sus perseguidores; murió, solo, como un jabalí acosado, como un león rabioso”¹. Així descrivia Federica Montseny aquella postal tràgica esdevinguda als carrers de Barcelona. El capteniment del caigut despertava tots els respectes de l'escriptora anarquista i reverdia la seva fe en la humanitat. “Una nueva raza de héroes ha nacido sobre la tierra”, escrivia amb to nietzscheà. “La raza de los héroes aún no se ha extinguido. Cada época ha ido dando nuevos tipos de héroes, nuevos nombres a esa epopeya del ímpetu y del coraje humano”.

L'anarquisme no havia estat mai un simple sistema científic o teòric. En aquest punt, asseguraven els anarquistes, es distanciaven obertament dels socialistes marxistes. L'anarquisme no era una ciència empírica o una llei històrica inevitable. Era un ideal per conquerir. “Dejemos, pues, a los marxistas el papel de doctores en ciencias históricas. (...) El anarquismo es un ideal de futuro. ¿Con qué elementos cuenta para demostrar la lógica de una realidad que está fuera de las realidades históricas?”² Segons els seus postuladors, l'anarquisme no es podia demostrar, perquè implicava una mutació completa de la realitat social. No era possible demostrar allò que mai havia estat experimentat. No es podia argumentar amb lògica escolàstica, però es podia assolir a través de la llibertat creativa dels individus. L'ideal anarquista perseguia “la destrucción del sistema capitalista y del Estado para levantar sobre sus ruinas un mundo nuevo en que, partiendo de la igualdad económica, todos los individuos sean iguales política y socialmente”³.

Aquest món nou necessitava propagandistes i lluitadors. Convocava ciutadans compromesos, disposats a renunciar a la seva pròpia felicitat i comoditat a fi de conquerir la terra promesa per als seus conciutadans. El fidel anarquista s'havia de distingir pel seu rebuig del realisme materialista de curta volada i per la seva aposta per un idealisme integral.

---

¹ Federica Montseny: “El héroe”, *Solidaridad Obrera*, 25.XI.1931, p. 8.

² “Anarquismo y marxismo”, *Solidaridad Obrera*, 8.IV.1933, p. 1.

³ J. Peiró: “Misión del sindicalismo revolucionario”, *Solidaridad Obrera*, 1.IX.1932, p. 8.

Se l'havia de conèixer pel seu altruisme⁴. Tan alt era el valor i la transcendència que els més aguerrits anarquistes conferien a l'Ideal, que estaven preparats per sacrificar-hi la vida. Així, l'escriptor anarquista Leopoldo Martínez elogiava un company caigut en batalla amb un epitafi simple: “Como se suponía de él, lo dio todo, primero su libertad, después su vida”⁵. No és estrany, doncs, que en un moviment social que havia esdevingut un horitzó de sentit, que portava l'èpica en el seu moll discursiu i que havia estat durament reprimat per les forces estatals, es consolidés una cultura de veneració pels companys morts en la lluita pel nou ordre social. L'anarquisme comptava amb un ampli martirologi, i li'n retia culte. L'any 1932, l'escriptor anarquista Leopoldo Martínez publicava el llibre *Mártires de la CNT*⁶, on repassava la vida, els assoliments i les sofrències de trenta-quatre anarquistes.

Hem parlat unes pàgines enrere del paper dels màrtirs en tot projecte polític, religiós o social. Els occits per una causa demostren amb rotunditat insuperable el valor i la transcendència que atorguen al seu ideal. Declaren amb el més preciós i irreparable que tenen, amb la seva sang, que el propòsit paga la pena. Fins i tot, la pena de mort. Sovint, en àmbits anarquistes, es recordava com alguns companys havien estat disposats a patir tota mena de turments per no traïr els seus principis. Leopoldo Martínez descrivia com l'anarquista Fernando Sánchez Raja havia respòs al rodet amb pues d'acer que la policia feia recórrer per les seves carns i als intents de suborn per part de les forces de seguretat. “Sánchez Raja, de temperamento moruno, hijo de una raza viril, les escupió”⁷. Els anarquistes excel·lents patien amb estoica gallardia els suplicis. “La policía aumenta la tortura a Guiot –un altre anarquista-, que sangrando por todo el cuerpo, sin quejarse pero mirando con odio a aquellos reptiles, sufre el dolor”⁸.

Els anarquistes servaven una memòria negra i vermella. Lògicament, no hi encabien les víctimes que havien causat, sinó la sang que havien perdut i les morts que havien patit. La memòria anarquista era indubtablement guenya, perquè planyia i evocava amb sentiment els seus caiguts, però descuidava del tot el dolor aliè que havia provocat en la seva lluita social. En qualsevol cas, la memòria tràgica de l'anarquisme, el record dels seus desapareguts, ens convida a plantejar-nos una qüestió més general. ¿Quina funció pot tenir la memòria del dolor i del patiment, el record de la persecució i del rebuig que trobem en molts grups socials? A més de la moderna orientació ètica d'aquesta mena de commemoracions, pensades per prevenir nous desgavells, la memòria del patiment té normalment una funció

---

⁴ Cfr. “Egoísmo y altruismo”, *Solidaridad Obrera*, 14.VII.1932, p. 1.

⁵ Leopoldo Martínez: *Mártires de la CNT*. Ediciones Populares, Barcelona, 1932, p. 137.

⁶ Leopoldo Martínez: *Mártires de la CNT*. Ediciones Populares, Barcelona, 1932.

⁷ *Ibid.*, p. 89.

⁸ *Ibid.* P. 154.

d'aplegament i d'impuls. La memòria del dolor uneix i encoratja, indigna i cohesiona. En alguns casos, pot propulsar també l'acció venjadora o, almenys, el comportament reparador. El record dels màrtirs es presenta sovint com un deure de justícia. Les sofrències antigues no tenen sentit si no són compensades amb el triomf posterior. L'escriptor Leopoldo Martínez tancava el seu llibre amb paraules de ferro adreçades directament a cada lector: "Este libro se ha escrito como documentación proletaria para reivindicar a los muertos, levantar caídos y escupir a los verdugos de los Soldados de la CNT. (...) Fuiste posando tus ojos, lector, quizá como un recreo. Sea así. Pero no olvides que no es libro de leer para gozar, sino para sufrir, para que tu espíritu viril se despierte indignado por las infamias que explica"⁹.

Les pàgines del llibre repassaven detalladament la vida i mort d'anarquistes coneguts i d'altres menys famosos. Alguns havien estat assassinats. Altres, havien embogit en presons. Un petit número, havien sobreviscut a les sofrències i seguien al capdavant de la CNT. Era el cas de Massoni. "Massoni pudo curar. No se arredró. No pudieron acobardarle, y con una parálisis que le inutiliza el brazo y la pierna derecha, actúa con extremada responsabilidad en la CNT"¹⁰. Molts dels assassinats relatats havien estat comesos durant el període del pistolisme i amb l'aplicació de la Llei de Fugues, en aquells anys terribles en què Barcelona havia esdevingut "mausoleo"¹¹. Es descrivia l'època com un període opressiu, explotador, de crueltat i d'injustícia. La classe obrera, esclavitzada a un poder burgès, fustigada per la fam, agonitzant de dolor. Molts caiguts de la CNT eren presentats com víctimes innocents d'una estructura política i policial trituradora¹².

El més interessant, però, eren els capítols finals, on es relatava la dissort d'alguns anarquistes durant la Segona República. Recordem que després de la sintonia inicial, la CNT s'allunyà progressivament del poder republicà. La ràpida degradació de les relacions entre els republicans i els anarcosindicalistes van passar per diversos moments de ruptura estrident durant els anys 1931 i 1932. La confrontació va arribar a un punt àlgid l'any 1933. No reiterarem les dades que hem exposat més d'un cop. Insistirem només en assenyalar la pinça que tenallava el govern. Per una banda, els catòlics es mostraven del tot disgustats amb l'aprovació de la constitució laïcista i la recent expulsió dels jesuïtes. Els sectors conservadors s'organitzaven amb força i amenaçaven la primacia sociopolítica de l'esquerra progressista governant. Per altra banda, al govern es veia desbordat pel front revolucionari assentat a l'extrema esquerra. Possiblement, sense la inestabilitat constant que l'agitació anarquista va provocar en la governabilitat del país, la Segona República s'hagués consolidat,

---

⁹ Ibid., p. 199.

¹⁰ Ibid., p. 75.

¹¹ Ibid., p. 85.

¹² Cfr. Ibid., p. 116.

tot i els embats de l'extrema-dreta. El govern republicà podia lluitar contra un flanc, però difícilment podia contenir els atacs des de dos trinxeres. A més, la contínua agitació social del període donava més raons a les dretes, que acusaven la República de caòtica i anàrquica. Amb la seva intransigència i el seu maximalisme utòpic, el sector més extrem de l'anarquisme va contribuir a l'ensorrament final de la República.

Els anarquistes, però, tenien una altra sensació. Se sentien traïts per un govern que s'havia autodenominat revolucionari i es consideraven víctimes de la repressió governamental. Entre d'altres casos, l'escriptor Leopoldo Martínez escollia pel seu florilegi martirial la història d'un membre de la CNT, brutalment apallissat a les comandàncies policials republicanes després dels xocs violents de Sevilla l'estiu del 1931. La conclusió del llibre era una llançada contra el nou règim: "Esto no es un fichero como simplemente parece, sino una acusación grave, concreta y rotunda que lanzamos los idealistas de antaño contra lo gubernamental republicano y monárquico que siempre imperó en España"¹³.

En l'opinió publicada anarquista, la noció de República havia començat a imbricar-se amb la memòria de la repressió i la mort. El diumenge 8 de gener del 1933, esclatava un aixecament anarquista en diverses ciutats espanyoles. Fracassava a Madrid, però es propagava a altres ciutats com València o Sevilla. Al camp andalús, els llibertaris es feien amb el control d'alguns pobles. Casas Viejas esdevenia símbol del moviment i de la repressió. Prop de 20 camperols morien en l'assalt policial. L'afer deixava tocat el govern Azaña i els anarquistes es llançaven en tromba retòrica contra el règim. El 5 de març, el comitè federal de la CNT publicava un manifest on sostenia "el odio feroz que los gobernantes de la República sienten hacia la clase trabajadora"¹⁴. En l'aniversari de la proclamació de la República, l'any 33, el principal diari anarquista de Barcelona feia balanç. "Sangre, degollamiento, incendios, asesinatos, cárceles, miseria. He ahí lo que redunde en nuestro haber. El estado mata, el estado incendia, el estado asesina. La burguesía conmemora. Nosotros recordamos. Recordamos a los caídos en la lucha"¹⁵. "¡La sangre del pueblo os ahoga!"¹⁶, titulava *Solidaridad Obrera* amb el seu habitual estil revolucionari, articulat a l'entorn de metàfores destrals, lluent i estripadores.

Quin sentit podia tenir commemorar els caiguts en la "lluita proletària"? Com se'ls recordava? En primer lloc, els anarquistes insistien en que, per a ells, no hi havia víctimes de primera i segona categoria. Tampoc entre els morts hi podia haver jerarquies. Un exemple

---

¹³ Ibid., p. 185.

¹⁴ "La Confederación Nacional del Trabajo, al país", *Solidaridad Obrera*, 5.III.1933, p. 2.

¹⁵ "Dos años de República", *Solidaridad Obrera*, 14.IV.1933, p. 1.

¹⁶ Cfr. *Solidaridad Obrera*, 3.II.1933, p. 1.

clar el trobem en la memòria de Seguí. No havia de ser una víctima amb cap mena d'aurèola especial. Se'l recordava especialment en qualitat de representant i símbol de tots els caiguts. “No le recordamos como un ser de superior jerarquía al dedicarle parte del periódico, sino que hemos querido resumir en el nombre de Salvador Seguí a todos los pioneros de la libertad asesinados alevosamente”¹⁷. De fet, en teoria, els anarquistes es declaraven enemics de tota mena d'exaltació personal, de les obediències gregàries i dels cultes a la personalitat. Eren, també, contraris a deturar el seu esguard en el passat. “Nosotros somos enemigos de rendir culto a los muertos”¹⁸, aclaria *Solidaridad Obrera*. És veritat que el diari anarquista no dedica espais importants a evocar esdeveniments pretèrits. No era una postura incongruent, si es negava la immortalitat dels difunts. Ara bé, una cosa era la doctrina i una altra cosa la pràctica. Immediatament després de fer aquesta declaració de principis, el diari concedia que “hay momentos en que su recordación es un incentivo y un acicate que nos hace pensar que no debemos detenernos en el camino de las luchas”¹⁹.

El record dels màrtirs tenia el sentit d'esperonar els seus seguidors. No només l'evocació per part dels vius, sinó també la pròpia mort podia tenir, a desgrat de la seva dimensió tràgica, un sentit. “Los que ayer cayeron, como los que hoy han sido asesinados, y como los que lo serán mañana, fueron, son y serán jalones en la ruta de la emancipación”²⁰. De nou, trobem en la narració de les morts violentes dels anarquistes espurnes de l'esquema sacrificial cristià. Seguí, com els altres occits anarquistes, “dieron pensamiento, amor, sangre y vida por la bienaventuranza de todos los trabajadores”²¹. Una tradicional dita cristiana assegurava que “la sang dels màrtirs era llavor de nous cristians”. També l'anarquisme considerava que la sang vessada per la causa obrera regava els camps de les consciències proletàries i promovia el naixement de noves vocacions combatents. “La misma planta regada con la sangre de los mártires de la libertad caídos en las encrucijadas de las tétricas calles de Barcelona y España brotó desde entonces con más savia, con más ímpetu, produciendo infinidad de flores y frutos”²².

---

¹⁷ “Jalones en la ruta”, *Solidaridad Obrera*, 10.III.1932, p. 1.

¹⁸ “Salvador Seguí”, *Solidaridad Obrera*, 10.III.1933, p. 1.

¹⁹ Ibid.

²⁰ “Jalones en la ruta”, *Solidaridad Obrera*, 10.III.1932, p. 1.

²¹ Ibid.

²² Bernardo Pou: “Salvador Seguí”, *Solidaridad Obrera*, 10.III.1932

b) La celebració del Primer de Maig i altres commemoracions proletàries

A Catalunya, la República va comportar la institucionalització i l'oficialització de diversos corrents polítics, culturals i socials que fins aleshores havien tingut més aviat un caire alternatiu i, en alguns moments, d'oberta subversió. Aquests paradigmes arraconats havien esdevingut amb la nova República hegemònics i oficials. Així, el catalanisme polític i cultural, que durant molts decennis s'havia desenvolupat sota la vigilància displicent de les autoritats i de l'establishment monàrquic, podia ara estructurar Catalunya des dels ressorts del poder. En realitat, el catalanisme conservador havia començat a assajar la vertebració oficial de Catalunya des de postulats nacionalistes en els temps de la *Mancomunitat*. Menys oportunitats de govern i de proclamació normativa dels seus principis havia tingut l'ala esquerra del catalanisme, que ara, en el nou règim, presidia els centres de poder de Catalunya. També l'obrerisme i el sindicalisme havien viscut habitualment a la contra, subversivament, amb pocs altaveus oficials i administratius.

La Segona República i la proclamació de l'Estatut permetia cimentar amb solidesa els principis catalanistes que des de temps enrere havien començat a cristal·litzar a la consciència popular. El triomf de les esquerres permetia també convertir en canònic un univers simbòlic i axiològic que fins aleshores havia restat als marges de la vida pública oficial. El Primer de Maig, la gran diada protestària i reivindicativa del proletariat mundial, esdevenia festivitats oficials en la nova República. La festa havia estat instaurada el 1889 en el Congrés Internacional Obrer i amb l'acord de totes les tendències proletàries.

Barcelona va viure els primers de maig de la Segona República amb una tranquil·litat desacostumada. En general, va regnar el civisme i les manifestacions obreres no van assolir la força que hom podia esperar atenint-se a la contundència d'algunes vagues. La diada del treball havia estat declarada festivitats oficials i la ciutat es llevava completament aturada. "El tancament absolut dels establiments i la suspensió total dels serveis de trànsit urbans donaven a la urbs l'aspecte dels dies de vaga general, però d'una vaga general pacífica", explicava *La Veu* el 1931²³. "Tota la vida de la urbs, en les seves diverses activitats, restà totalment paralitzada" –relatava *La Humanitat* cinc anys més tard²⁴.

El tancament de botigues, fàbriques i establiments no concordava amb les sonoritats tenses d'altres ocasions. L'atur era obligat i festiu, i no hi havia lloc per a la discussió i la controvèrsia sobre el seu seguiment. "La nota culminant de la jornada fou la tranquil·litat més absoluta", apuntava *La Humanitat*. Els barcelonins es prenien la jornada com un dia

---

²³ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 2.V.1931, p. 1.

²⁴ *La Humanitat*, 3.V.1936, p. 1.

festiu d'esbarjo. Molts marxaven a les afores de la ciutat²⁵. Els trens que feien via cap als voltants de Barcelona es trobaven atestats a les primeres i a les darreres hores de la jornada. La població sentia predilecció per dirigir-se cap a Collserola, aturant-se en els poblets de Vallvidrera, Les Planes o la Floresta. Segons *La Humanitat*, l'any 1936, a l'estació de Plaça Catalunya es van vendre més de 100.000 bitllets²⁶. També els passejos i les avingudes de la ciutat, així com els cinemes i els teatres es veien molt concorreguts. En realitat, la tranquil·litat regnant es devia també a la prevenció que desplegava la policia. L'any 1932, per exemple, la nit precedent a la Festa, la policia va escorcollar centres sospitosos.

En general, la mobilització obrera fou escassa. Segons *La Humanitat*, els mítings que les organitzacions obreres van organitzar l'any 1932 van tenir una afluència de públic minsa. “La tònica general fou l'escassetat de públic a tots els actes”²⁷. El 1934, es feu palesa la divisió en el bloc proletari, a despit de la seva unió teòrica sota la bandera de l'Aliança Obrera. Quan va començar a parlar el primer orador, part del públic va marxar. Només van romandre 300 persones. “Els oradors, veient la poca gent que quedava, suplicaren als altres que no en fessin cas i que continuessin al seu lloc”²⁸. Probablement, el caràcter oficial i institucional de la festa desmotivava els sectors obrers més combatents. La commemoració havia perdut l'antic hàlit de protesta perillosa i engrescant. Els anarquistes carregaven contra la institucionalització endormiscant de la festa. “Hemos de intentar restablecer el significado verdadero del primero de mayo, que no es jolgorio ni descanso dominguero, sino afán de lucha por la consecución del ideal”²⁹.

Els anys 1931 i 1936, en canvi, la festivitat va adquirir uns perfils més marcats. El primer de maig del 1931 va escaure's pocs dies després de la proclamació de la República. Fins i tot els anarquistes, que compartien llavors lluna de mel amb els republicans, van mostrar un tarannà joiós. Així, el poema-cançó que apareixia diàriament a *Solidaridad Obrera* convidava els seus correigionaris a viure la diada amb esperança i satisfacció³⁰: La Plaça Sant Jaume s'omplí de ciutadans. Macià va sortir a la finestra, com havia fet quinze dies abans, per assegurar el seu compromís amb “la llibertat de Catalunya i la llibertat dels obrers”. La festa,

²⁵ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 2.V.1931, p. 1; *La Humanitat*, 3.V.1934; Cfr. *La Humanitat*, 2.V.1932.

²⁶ *La Humanitat*, 3.V.1936, p. 1.

²⁷ Cfr. *La Humanitat*, 2.V.1932.

²⁸ Cfr. *La Humanitat*, 3.V.1934, p. 8

²⁹ “La lucha por la consecución del ideal”, *Solidaridad Obrera*, 1.V.1932, p. 1.

³⁰ “El obrero en la calle / dirá en voz alta / para vivir contento / lo que le falta; / lo dirá porque es libre; / ya no hay tirano / que le robe el derecho / de ciudadano; / Mas lo dirá sin gritos / conminadores, / porque sabe que soplan / vientos mejores; / Mas no hablará –como antes- / crispando el puño / porque va a hablar con hombres / de nuevo cuño... / Sí, el obrero mañana / se irá de fiesta / cantando una esperanza; / no una protesta”. Manuel Castilla: “Primero de Mayo”, *Solidaridad Obrera*, 30.IV.1931, p. 4

però, va quedar enterbolida per un incident mortal³¹. Entre la multitud que s'havia congregat a la Plaça, van topar alguns elements anarquistes i comunistes, enemics acèrrims. En un moment donat, van sentir-se uns trets a l'aire. La confusió s'apoderà dels assistents. Un escamot de policies va sortir de la Generalitat per posar ordre. Algú els va disparar. Un agent va caure mort.

El 1936, la jornada va tenir un tremp enèrgic. El primer de maig es celebrà al redós del triomf del Front Popular, que havia aplegat sota una mateixa coalició sectors esquerrans diferents. Va tenir lloc un gran míting conjunt, presidit per Joan Comorera, socialista catalanista i Conseller d'Economia de la Generalitat. *La Humanitat* celebrava que els obrers haguessin trobat en la República el canal de realització de les seves reivindicacions històriques i definia el proletariat com el puntal estructural del nou règim³². En el míting conjunt, el missatge més repetit fou el de la necessitat d'afermar la convergència esquerrana per fer triomfar els postulats obrers i aturar el feixisme. De fet, les joventuts comunistes i socialistes acabaven de segellar la seva fusió a Madrid. "Joan Comorera tancà l'acte resumint els discursos dels oradors i digué amb una sola paraula: unitat"³³.

Les forces participants acordaren un document per lliurar a les autoritats. El seu contingut era agosarat i incloïa el reconeixement del dret d'autodeterminació de Catalunya, l'aplicació de la Llei de Contractes de Conreu, la igualtat de drets per a la dona, la democratització de les forces armades i de la justícia, l'expulsió dels ordes religiosos, la nacionalització dels bancs i el control obrer sobre les indústries. Incorporava també la demanda de "solidaritat internacional" amb la URSS. De fet, el deix soviètic de la proclama va quedar escenificat en la manifestació que va seguir el míting. Van poder-se veure banderes vermelles i d'Estat Català, així com pancartes del Socor Roig. En interessant conjunció, els participants entonaven "La Internacional" i "Els Segadors". En qualsevol cas, la diada es va viure a Barcelona amb tranquil·litat i civilitat.

La festa del Primer de Maig havia estat instituïda en memòria d'una contundent vaga general empresa pel proletariat de Chicago l'1 de maig del 1886 per exigir la jornada laboral de vuit hores. En la convocatòria de la vaga havien col·laborat comunistes i anarquistes. Aquell primer de maig americà, l'atur fou complet i va rematar-se amb un míting massiu. La vaga va perllongar-se uns dies, i els obrers van respondre amb certa virulència davant l'intent empresarial de reprendre el treball amb esquiroles. La policia, llavors, va disparar contra els obrers. En una manifestació posterior, un obrer va llençar un artefacte explosiu

---

³¹ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 2.V.1931, p. 1

³² Editorial, "Aquest primer de maig", *La Humanitat*, 3.V.1936, p. 1.

³³ Cfr. *La Veu de Catalunya*, 3.V.1936, p. 4.

contra les forces policials, causant desenes de morts i ferits. Unes setmanes més tard, els principals dirigents del moviment obrer eren condemnats a mort i forcats.

Segons el diari anarquista barceloní, els fets de Chicago havien estat l'epíleg d'una rebel·lia regeneradora i el pròleg de noves lluites³⁴. Els diaris esquerrans dedicaven articles a commemorar aquella revolta proletària. Els anarquistes incidien en el paper capdavanter dels líders llibertaris i exalçaven la seva dignitat i el seu orgull anarquista davant l'execució. “Acudieron al patíbulo con una presencia de ánimo que desconcertó hasta a los verdugos que habían de arrancarles la vida. Su sacrificio no fue estéril y marcó una fecha gloriosa y decisiva en la historia del proletariado”³⁵. Tal com hem pogut escatir en altres casos, tota memòria martirial confereix una gran importància a la dignitat i serena virilitat amb què el condemnat afronta la mort. Aquest capteniment era lloat també en Fermín Galán i en Ferrer i Guàrdia. Des de *La Humanitat*, en canvi, es posava èmfasi en la natura transversal de la protesta, que havien impulsat conjuntament totes les forces obreres. El 1933, en plena crisi de l'ERC amb la CNT barcelonina, l'esmentat diari republicà publicava una entrevista amb un “anarquista de tota la vida”, qui feia un relat de la gran vaga nord-americana i remembrava la creació “d'organismes mixtos de socialistes i anarquistes. (...) El més significatiu, al meu entendre, fou que socialistes i anarquistes, profundament separats per antagonismes infranquejables, s'havien posat d'acord per donar al cop la màxima eficàcia”³⁶. L'entrevista publicada a *La Humanitat* tenia una clara intenció pragmàtica. En un moment de perillosa descomposició del front obrer, evocava l'eficàcia de la unitat proletària.

Tampoc és difícil trobar interpretacions nítidament presentistes en l'evocació d'un altre lloc de memòria capital de l'obrerisme. Ens referim a la Communa de París de l'any 1871, que molts consideraven la primera conquesta revolucionària del poder per part del proletariat. De fet, Marx li havia dedicat un llibre (*La guerra civil a França*). El març del 1933, *Solidaridad Obrera* dedicava dues planes il·lustrades al record dels esdeveniments revolucionaris. Aquest cop, el diari anarquista embridava la seva verbositat desbordant i ofería un relat contingut dels fets. Ens interessa, però, l'enfoc hermenèutic que presenta el text, així com el breu article que l'acompanya, menys ponderat i obertament interpretatiu. El text principal presentava la *Commune* com una gesta heroica del moviment obrer. Pel redactor de *Solidaridad Obrera*, la gramàtica de la subversió havia estat molt semblant a la predicada pel comunisme llibertari anarquista. “En aquellos trabajadores alentaba el espíritu del comunismo libertario”, assegurava.

---

³⁴ “Las víctimas de Chicago”, *Solidaridad Obrera*, 11.XI.1932, p. 8.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ S.: “La commemoració obrera del primer de maig”, *La Humanitat*, 30.IV.1933, p. 12.

El més interessant del relat, però, és la diatriba contra el govern republicà francès, que havia ofegat la revolució parisina amb una repressió inclement. El text de *Solidaridad Obrera* es publicava el 18 de març del 1933. Dos dies abans, les Corts espanyoles havien donat el seu vot de confiança al govern Azaña després d'un mes intens de discussió sobre la repressió a Casas Viejas. En alguns moments, el lector de l'article del diari anarquista pot plantejar-se si el redactor està tractant la *Commune* o els fets recents a Espanya. Segons el relat, “toda la plutocracia francesa, todo el capitalismo, toda la burguesía se habían juntado en Francia para formar un bloque contra el pueblo revolucionario”³⁷. Entre aquesta plutocràcia burgesa, es trobava el govern republicà encapçalat per Thiers. En l'article que acompanyava la narració principal, un anònim describia el primer ministre francès com una “hiena sanguinaria” i un “chacal monstruoso” i enaltia, en canvi, “aquellos hombres que se rebelaron contra el poder republicano, que traicionó la revolución del pueblo”³⁸. Per si quedava alguna mena de dubte sobre què o qui prefigurava la figura de Thiers, el text principal aclaria que la repressió ordenada pel primer ministre francès havia servit “para ejemplo de malvados, para espejo de tiranos y de verdugos, de cínicos que pasado el tiempo han intentado imitarle en Arnedo, Casas Viejas (...)”³⁹.

Ben diferent era la interpretació dels fets parisencs que aquell mateix dia oferia l'editorial de *La Humanitat*. El diari republicà esquerrista reverenciava l'heroicitat i la bravura del poble parisenc, però subratllava també la ineficàcia d'una revolta anàrquica sense lligams amb una estructura política estatal. Tot havia estat “caòtic i confusionari”, i aquesta disbauxa revolucionària havia determinat la seva esterilitat. Novament, el passat i el present s'emmirallaven en una doble direcció. La situació present oferia el prisma de lectura per llegir el passat, i el pretèrit il·luminava i servia de guiatge pel context present. “Mai com ara, l'espectre dels afusellaments contra els murs de L'Hotel de Ville ha estat un record tan viu del perill que representa per a la Llibertat fer el joc a la reacció allunyant-se dels viaranys de la Democràcia amb aquestes convulsions espasmòdiques”⁴⁰. Cap lector mínimament atent a l'actualitat podia dubtar de qui eren els destinataris espasmòdics del dard editorial.

També la premsa dretana volia exposar el seu esbós de la *Commune*. Ho feia el *Diario de Barcelona* l'any 1936. En aquesta versió, però, els revolucionaris no eren els subjectes sofrents del drama, sinó els seus subjectes agents. El *Brusi* desgranava la ineficàcia del govern comunal, el seu deliri d'honors i reconeixements, la seva persecució de l'Església i la perpetració de múltiples assassinats. L'articulista no extreia conclusions explícites del fet

³⁷ “El 62° aniversario de la ‘Commune’”, *Solidaridad Obrera*, 18.III.1933, p. 2.

³⁸ “París insurreccionado”, *Solidaridad Obrera*, 18.III.1933, p. 1.

³⁹ “El 62° aniversario de la ‘Commune’”, *Solidaridad Obrera*, 18.III.1933, p. 2.

⁴⁰ “1871-1933”, *La Humanitat*, 18.III.1933, p. 3.

històric, però en la seva narració insistia en un fet que, indubtablement, suggeria una síntesi interpretativa de l'evolució de la Segona República espanyola i, sobretot, pretenia erigir-se en senyal d'avís pels governants republicans. José Sucre, autor de l'article, relatava com l'any 1871, els republicans liberals havien caigut en el parany d'aliar-se amb els socialistes fins a veure's fagocitats i dominats per ells. “En el Hotel de Ville se proclamó un Gobierno de Defensa Nacional, formado por republicanos y socialistas estrechamente abrazados; un abrazo tan estrecho, por parte de los socialistas, que ya los republicanos no pudieron desasirse de él”⁴¹.

Per acabar aquest capítol sobre la memòria anarquista esfilagarsarem breument alguns referents secundaris del record llibertari. A l'igual que els socialistes, els anarquistes partien de la idea que la història humana havia estat un llarg procés d'explotació i una lluita constant entre dominats i dominants per mantenir o subvertir les estructures socials. El relat històric podia reduir-se a l'evolució de les estructures de domini i al contrast entre el benestar dels uns i la sofrença dels altres. “El estudio documentado de la lucha contra el poder y el capital sería la verdadera historia del hombre y la tierra”⁴², asseverava amb lacònica precisió un editorial anarquista. No és estrany, doncs, que la gran majoria dels records històrics evocats per *Solidaridad Obrera* tinguessin una tonalitat fosca i adolorida.

En aquesta història de l'explotació, un dels temes que apareixia més d'un cop era l'esclavatge. Al novembre del 1931, trobem al diari un dibuix esgarrifós de com els esclaus negres eren transportats cap a Amèrica. Dos anys més tard, sobresurt un article sobre “la esclavitud a través de los siglos”. Ambdós articles denuncien fets del passat, però tenen com a finalitat immediata denunciar una situació present, comparar l'antiga esclavitud amb el nou esclavatge del proletariat espanyol. Així, s'assegura que en l'actualitat existia una mena d'esclavatge encara pitjor, “puesto que los esclavos poco o mucho comían y eran cuidados como bestias por sus dueños, y los obreros del campo no solamente no comen, sino que cuando quieren trabajar en los campos incultos, su piel arrugada es hecha tiras por las fuerzas represivas”⁴³. El dibuix dels esclaus negres agombolats en un vaixell, segrestats i deportats a Amèrica, servia per il·lustrar la situació d'un grup d'anarquistes detinguts en el vaixell Antonio López, “nombre de negrero”⁴⁴. Un altra commemoració negra i roja –de mort i de sang– que retornava anualment en la cultura de memòria anarquista era el dia de la signatura de l'armistici de la Primera Guerra Mundial. L'onze de novembre de cada any era

⁴¹ José Sucre: “Un aniversario fatífico”, *Diario de Barcelona*, 4.IV.1936, p. 5

⁴² “La lucha eficaz”, *Solidaridad Obrera*, 20.X.1931, p. 1.

⁴³ Hermes: “La esclavitud a lo largo de los siglos”, *Solidaridad Obrera*, 17.IX.1933, p. 6.

⁴⁴ “Hoy como ayer”, *Solidaridad Obrera*, 1.XI.1931, p. 1.

l'escenari temporal adequat per blasmar aquella guerra burgesa, capitalista i nacionalista⁴⁵, on milers d'obres havien estat llençats a la gola trituradora de l'enemic per a "proporcionar a ciertas empresas, a determinados trusts, una supremacía industrial"⁴⁶.

La memòria de l'obrerisme espanyol servava un lloc de privilegi per a Pablo Iglesias, fundador del PSOE. Pàgines enrere hem contat la imposició del seu nom a un carrer axial de la ciutat i la cerimònia festiva de la seva inauguració. Els republicans nacionalistes, que es presentaven a les eleccions juntament amb la Unió Socialista de Catalunya, no tenien inconvenient en tributar un homenatge moderat al líder socialista. En un article a *La Humanitat*, el socialista Joan Comorera recordava les qualitats humanes de Iglesias, la seva fortalesa incansable i la seva honesta sobrietat. Celebrava que el seu esforç hagués fructificat i "milions" de treballadors, seguint les seves petjades, poguessin albirar un futur millor⁴⁷. A Barcelona, hi va haver un conat d'erigir un monument al fundador del socialisme espanyol. El projecte, però, no va reeixir⁴⁸. Els anarquistes, mortalment enfrontats amb l'UGT i el socialisme parlamentari, al que acusaven de feixista i traïdor, no podien saludar de grat la memòria de Pablo Iglesias. La principal acusació contra ell era haver participat en el Parlament i, així, haver obert la porta a la mentalitat acomodaticia i paràsita que predominava, segons els anarquistes, en el socialisme espanyol⁴⁹.

Tancarem aquest capítol consignant dues macrointerpretacions de la història que van aparèixer a les pàgines de *Solidaridad* durant els anys republicans i que ens semblen singulars. Una d'elles sostenia que l'Anarquisme era el moment zenital, el final de la història. Aquesta definitiva revolució anarquista s'havia anat preparant paulatinament en el temps. S'havia engendrat entre els segles XV i XVII, concebuda per la unió entre la revolució filosòfica, la tecnològica i la científica, multiplicades pel poder difusor de la impremta. Els científics d'aquell temps havien trencat i superat la cosmovisió cristiana. També els filòsofs havien anat progressant i ultrapassant concepcions antigues. "La revolución politicosocial es siempre una consecuencia de la revolución filosófocientífica que la precede", asseverava el diari, tot explicant que "así, sucediéndose unos sistemas y doctrinas a otros sistemas y doctrinas, hemos llegado a la suprema y más perfecta concepción del mundo y de las cosas: la Anarquía"⁵⁰.

---

⁴⁵ "Día del armisticio", *Solidaridad Obrera*, 11.XI.1932, p. 1.

⁴⁶ "El aniversario del armisticio", *Solidaridad Obrera*, 15.IX.1931, p. 5.

⁴⁷ Cfr. Joan Comorera: "Pau Iglesias: un home i una vida exemplars", *La Humanitat*, 10.XII.1935, p. 1.

⁴⁸ Al Museu Municipal va instal·lar-se una exposició amb diversos avantprojectes presentats a un concurs per erigir un monument a Pau Iglesias. (Cfr. *Diario de Barcelona*, 29.XI.1932, p. 37).

⁴⁹ Cfr. "Al margen del sexto aniversario de la muerte de Pablo Iglesias", *Solidaridad Obrera*, 11.XII.1931, p. 1.

⁵⁰ F. Alba: "Cultura revolucionaria", *1.X.1932*, p. 1.

Més sorprenent era una altra proposta interpretativa de la història, en el transfons de la qual hi havia una crítica al científicisme del materialisme històric marxista. Benigno Bejarano, pensador i periodista anarquista, sostenia la importància de les petiteses arbitràries en el desenvolupament de la humanitat. Molts cops, argumentava l'autor, el rumb de la història havia penjat d'una anècdota insignificant. Així, la causa de la derrota francesa a Waterloo havien estat unes botes estretes i incòmodes de Napoleon o el motiu del cop d'Estat de Primo de Rivera es trobava en l'excés de beguda que havia ingerit aquell matí. Sota aquestes petiteses, però, hom podia entrellucar una certa mà directriu. No es tractava, però, d'una providència conscient o d'unes lleis racionals i universals. El que menava el pas de la història era precisament la irracionalitat, el subconscient. Un subconscient que batejava i emergia en fets aparentment accessoris, i que determinava el transcurs de la humanitat. Així, Bejarano arguïa que “es imprescindible esforzarse por encontrar en los fenómenos de la Historia algo que esté tan alejada del materialismo como de la psicología consciente, porque obran factores ante cuya modestia el orgullo de los hombres se resiste a inclinarse. El postulado de lo subconsciente sea tal vea la filosofía de la historia en un plazo relativamente breve”⁵¹.

c) Ferrer i Guàrdia, o l'absoluta fractura de les memòries

Les sessions polítiques de les Corts de Madrid, del Parlament Català o de l'Ajuntament de Barcelona estigueren amanides amb tot tipus de situacions. Hi trobem tardes dramàtiques, sessions ensopides, discussions còmiques, argumentacions rigoroses i nits tràgiques. Voldria acabar aquest bloc de la tesi fent esment d'una sessió municipal que va seguir un guió que perfectament podria haver escrit Valle-Inclán. Fou un capvespre esperpèntic. La sessió va celebrar-se a les Cases Consistorials de Barcelona el 9 de setembre del 1931. Fins aleshores, el plenari no havia viscut cap sessió huracanada. Aquella tarda, però, els regidors van topar amb Ferrer i Guàrdia, que va ressuscitar com pedra d'ensopec de l'harmonia republicana. No puc relatar tota la sessió i em remeto a les actes municipals⁵² i a la narració detallada i comentada que en fa *La Publicitat*. En la cridòria general que va caracteritzar la sessió, van intervenir primerament els regidors, amb interpellacions mútues pujades de to i amb connats de violència física. Van participar també els espectadors de les

---

⁵¹ Benigno Bejarano: “El subconsciente en la historia”, *Solidaridad Obrera*, 2.III.1932, p. 1.

⁵² Cfr. APB, 319, 9.IX.1931.

tribunes, posats dempeus, escridassant i interrompint els oradors. El *Diario de Barcelona* consignà “las voces destempladas, los dicerios y la acritud” que havien presidit una sessió que podia arrojar-se el dubtós honor d’haver assolit el “récord de incivildad”⁵³.

La polèmica va anar pujant de to. Es discutia si aprovar l’erecció d’un monument a Ferrer i Guàrdia (1859-1909) a Barcelona. La proposta la sotassignaven els radicals. Els ànims van començar a calentar-se quan la Lliga va acusar el líder radical Emiliano Iglesias, d’haver contribuït indirectament a l’afusellament del fundador de l’Escola Moderna. Els representants regionalistes van demanar després que la discussió de l’assumpte quedés vuit dies sobre la taula i es discutís la setmana vinent. Era una pràctica habitual, però els republicans, aquest cop, s’hi van oposar. Va començar llavors una polèmica sobre el reglament municipal. En un moment donat, un grup de diputats d’ERC va dirigir-se cap als de la Lliga, amb intenció de fer-los fora del plenari per la força. Alguns regidors radicals els van aturar. El moment més esperpèntic, però, el va protagonitzar el portaveu d’ERC, Joan Casanovas. La seva actuació demostra que el debat parlamentari no estava en absolut encorsetat i els regidors disposaven de llibertat de moviments i paraula. El diari *La Publicitat* relatava els incidents de la manera següent, accentuant el deix esperpèntic del quadre amb una narració estilitzada segons criteris teatrals:

“En aquest moment sona la trompeta de l’Apocalipsi; el senyor Casanovas bot, crida, bramula, i amb el seu dit oscil·lant com un metròpnom, però fora de compàs, salta a l’hemicicle, s’ajup a punt de botre, com el gladiador o com una simple pantera negra, i vociferant, comença a voltar l’hemicicle a ran dels escons (això és autèntic) i a gran crits i gambades declara, en nom de la majoria: ‘declaro que s’ha acabat la tolerància amb els que van en contra de la revolució’. En sentir aquesta autorització la majoria, es produeix un fenòmen característic que els psiquiatres anomenen histerisme col·lectiu. Tothom crida; el senyor Vachier diu: Fora! Ja en tinc (*censura*) plens! Els altres completen el repertori.

El senyor Giralt (extasiat): Mai l’Ajuntament havia estat més gran! (...)

Casanoves avança arrogant cap al senyor Sagarra amb el dir brondant (...) pica de punys damunt el pupitre del senyor Sagarra”⁵⁴.

---

⁵³ Cfr. *Diario de Barcelona*, 10.XI.1931.

⁵⁴ Cfr. *La Publicitat*, 11.IX.1931.

Deixem de banda, però, aquests quadres del costumbrisme consistorial per endinsar-nos en el fons de l'assumpte. En realitat, el que la majoria sol·licitava i va acabar aprovant era demanar a l'Ajuntament de Brussel·les el trasllat a Barcelona d'un monumnet que anys enrere s'havia erigit a Ferrer i Guàrdia, amb la promesa de donar-lo a Espanya quan aquesta hagués estat "redimida" i hagués aconseguit la República⁵⁵. De fet, quan va ser proclamada la República, diverses associacions lliurepensadores de Brussel·les van aplegar-se ritualment al voltant del monument per celebrar l'alliberament d'Espanya.

En realitat, Ferrer no era un personatge del tot còmode per a ningú. Lògicament, era una de les *bèsties negres* de la Lliga, que el rebutjava principalment per ser estendard de l'oposició a la religió, figura massònica i promotor de l'anarquisme⁵⁶. El personatge tampoc encaixava del tot en l'univers axiològic d'ERC. Com s'encarregarien de reiterar alguns dirigents de *La Lliga*, Ferrer i Guàrdia no havia estat mai catalanista i fins i tot s'havia oposat a l'ensenyament en català. "En Ferrer no era català ni catalanista sinó que era enemic del catalanisme com era generalment antipatriota", esgrimia el regionalista Pellicena al plenari⁵⁷. Des de *La Veu* es recordava que el fundador de l'Escola Moderna somniava amb una escola en idioma universal i havia assegurat que preferia "cent vegades l'ensenyament en esperanto que en català"⁵⁸. Per altra banda, la indubtable significació anarquista de Ferrer tampoc era especialment còmode per l'Esquerra, en especial quan el divorci entre el republicanisme nacionalista i el cenetisme intransigent va adquirir graus de virulència.

Tampoc els radicals, tot i haver estat els impulsors de l'homenatge, podien trepitjar del tot segurs sobre la figura de Ferrer i Guàrdia. De fet, en la discussió plenària, el regionalista Segarra va acusar obertament Emiliano Iglesias de no haver evitat l'execució de Ferrer. L'any 1935, quan els radicals governaven l'Estat, la Generalitat i Barcelona, Pere Foix escrivia un llarg article a *La Humanitat* criticant l'actitud vergonyant i hipòcrita dels radicals durant la Setmana Tràgica, caldejant-la primerament amb una retòrica agressiva a la premsa i desentenent-se porugament en el moment de l'acció concreta⁵⁹.

---

⁵⁵ Cfr. APB, 319, 9.IX.1931.

⁵⁶ Cfr. APB, 319, 9.IX.1931; Manuel Brunet: "Visca Barcelona!", *La Publicitat*, 11.IX.1931; Manuel Brunet: "Altra vegada en Ferrer i Guàrdia", 25.X.1935, p. 1.

⁵⁷ Cfr. APB, 319, 9.IX.1931.

⁵⁸ Cfr. *La veu de Catalunya*, 30.I.1932, p. 1.

⁵⁹ Cfr. Pere Foix: "Francesc Ferrer davant el piquet d'execució", *La Humanitat*, 15.X.1935, p. 12. Després de dos anys d'una palpable indiferència davant la memòria de Ferrer, *La Humanitat* tornava a brandar el seu record. En realitat, com hem pogut veure en el cas de Layret, la reivindicació dels líders obreristes va ser una de les maneres que l'ERC va tenir de ressaltar el seu perfil polític i cohesionar sentimentalment les bases en un moment de prova i dificultat.

Per què, doncs, els radicals i l'ERC van impulsar la commemoració de Ferrer? Cal dir que l'any 1931, la memòria del pedagog racionalista vivia un moment de puixança. Ventura i Gassol el va anomenar entre els grans catalans quan s'adreçà al poble de Catalunya després del plebiscit de l'Estatut. Al novembre del mateix any, el periodista Eduardo Borrás encetava a *Solidaridad* una sèrie d'articles detallats sobre la història del procés judicial a Ferrer i Guàrdia i exigia als poders republicans la seva revisió i anul·lació. L'escriptor considerava Ferrer un record eloqüent de les èpoques tiràniques i fosques de la Monarquia⁶⁰.

Precisament l'autor d'aquests articles revisionistes estrenava al novembre del 1931 una obra de teatre sobre el pedagog modernista⁶¹. Es tractava d'una peça dramàtica popular, de traça gruixuda, amb girs emotius que provocaven la reacció del públic, que aplaudia xardorosament els protagonistes o els xiulava per la seva actitud. L'obra postulava l'absoluta desvinculació de Ferrer en la revolta del 1909 i el presentava com una figura de profunda humanitat, que havia acudit justament a Barcelona per apaivagar els ànims obrers. Al llarg de la representació, Ferrer mantenia alguns diàlegs sobre la inutilitat de la violència amb altres personatges que defensaven la seva legitimitat. Salvava també una monja de les ires populars. Els jesuïtes, en canvi, eren caracteritzats seguint els prototips anticlericals i se'ls acusava d'haver promogut la iniqua acusació contra Ferrer.

En aquest context, els radicals defensaren l'homenatge a Ferrer com a representant dels caiguts per les "llibertats públiques", mentre que l'ERC considerava oportú enaltir-lo com a "víctima de la monarquia i del pretorianisme" i com a "símbol de l'esperit liberal"⁶². Ferrer era esguardat, doncs, com un màrtir de la llibertat de consciència i un representant de la injusta opressió monàrquica. Ferrer, "era una de les víctimes preferents de la Monarquia i dels tribunals militars, que tant havien sotmès la consciència ciutadana i les inquietuds catalanistes del nostre poble"⁶³.

L'aprovació de l'estàtua de Ferrer a Barcelona va suscitar una certa remor popular i algunes iniciatives en favor o en contra de la mesura. L'ajuntament va rebre diverses comunicacions en referència al monument. La societat "El libre pensamiento" de Madrid i l'Ajuntament de Lloret de Mar s'adherien al Consistori en la seva decisió⁶⁴. En canvi, el Centre de Defensa Social i l'Acció Popular de Barcelona lamentaren la mesura. Ferran Valls i Taberner, en nom de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País, deplorava

---

⁶⁰ Cfr. Eduardo Borrás: "El proceso Ferrer", *Solidaridad Obrera*, 13.XI.1931, p. 2.

⁶¹ Cfr. *Solidaridad Obrera*, 26.XI.1931, p. 7.

⁶² Cfr. APB, 319, 9.IX.1931 i APB, 340, 25.IX.1932.

⁶³ Intervenció de Joan Casanovas. (APB, 340, "25.XI.1932, p. 175).

⁶⁴ Cfr. APB, 319, 25.IX.1931 i APB, 320, 14.X.1931.

l'homenatge a “un hombre de actuación nefasta, la obra del cual fue totalmente anárquica y destructiva, llena de odio y perversidad”⁶⁵.

Fos com fos, el projecte, que havia començat envoltat de polèmica, va esdevenir aviat un complicat embolic. En contra del que hom preveia, el grup “Libre Pensée Bruxelles Ouest”, que havia impulsat la subscripció internacional i l'aixecament del monument a la capital belga, es negava a lliurar-lo a Barcelona⁶⁶. Es mostrava disposat, en canvi, a facilitar una còpia a l'Ajuntament de Barcelona. A l'estiu del 1933, dos grans apostes simbòliques del republicanisme barceloní es trobaven embarrancades. Segons revelen les actes municipals, els radicals havien proposat novament aixecar un monument a Miquel Servet al Tibidabo i volien col·locar l'estàtua de Ferrer i Guàrdia a Montjuïc⁶⁷. Així, la ciutat quedaria flanquejada i protegida simbòlicament per dos referents clàssics del progressisme barceloní. Cap de les dues iniciatives, però, avançava a bon ritme.

L'interès per Ferrer havia començat a minvar. Manuel Brunet esmentava la paradoxa davant la qual es trobava l'Esquerra. Per una banda, s'enfrontava a l'anarquisme. Per altra, volia honorar un dels seus principals apòstols. Potser aquesta contradicció va propiciar que, finalment, l'estàtua de Ferrer s'aixequés en un indret molt discret de la ciutat. En realitat, l'afer del monument es va reactivar amb motiu d'un congrés internacional de Lliurepensadors celebrat a Barcelona el juny del 1934. Els organitzadors del congrés es van dirigir a l'Ajuntament i van suggerir que el monument al pedagog anarquista s'erigís en un passeig d'una petita barriada obrera anomenada Ferrer i Guàrdia⁶⁸. L'Ajuntament accedí i el 27 de juny del 1934 fou col·locada la primera pedra. La cerimònia és interessant per motius diversos. En primer lloc, perquè va permetre una visibilització pública de moltes lògies massòniques, que van assistir a l'acte⁶⁹. En canvi, la representació oficial va ser molt més migrada. En representació de l'alcalde acudí el regidor radical Martínez Cuenca. Duran i Guàrdia, regidor d'ERC, va adreçar la paraula en nom del Comité Català Organitzador del Congrés. Des de *La Veu*, Brunet constataba com “el XXV aniversari de la Setmana Tràgica ha estat commemorat posant la primera pedra d'un monument a Ferrer. Les autoritats de l'esquerra van assistir a aquest acte. El monument serà un monumentet i serà erigit a Can

---

⁶⁵ Cfr. *Diario de Barcelona*, 12.IX.1931, p. 8.

⁶⁶ Cfr. APB, 335, 3.VIII.1932, p. 168.

⁶⁷ Cfr. APB, 354, 7.VII.1933, p. 97s.

⁶⁸ Cfr. ACGB, 366, 14.VI.1934, p. 184.

⁶⁹ Entre les entitats participants, s'hi trobaven l'Ateneu Humanitat, la Gran Lògia Espanyola, la Gran Lògia de Catalunya, les Lògies de Sagesse, Lealtad, Karl Marx, Adelante i Redempció. També van participar els Mestres Laics de Catalunya i moltes altres entitats lliurepensadores com el Comitè Internacional Lliurepensador, la Lògia Ossiris, la Lliga Laica Femenina i el Centre d'Estudis Psicològics. (Cfr. *La Humanitat*, 28.VI.1934, p. 12)

Tunnis, en un lloc quasi clandestí”. Brunet ho atribuïa a la contradicció entre oposar-se des de les institucions a l’anarquisme i honorar-lo amb estàtues.

Els admiradors de Ferrer i Guàrdia lloaven especialment la seva dignitat davant la mort. L’havia rebuda de cara, amb serena valentia. Segons l’advocat que l’havia defensat, durant la lectura del judici, el pedagog “va romandre impertorbable, donant mostres d’una serenitat meravellosa”⁷⁰. Es remarcava que el condemnat havia demostrat detalls d’humor i simpatia envers els seus botxins. Durant les hores anteriors a l’execució, havia romàs enter, escrivint i mantenint-se fidel als seus principis areligiosos. “Els sacerdots li oferiren amb insistència els auxilis espirituals; però els rebutjà amb energia”⁷¹. La memòria de Ferrer i Guàrdia era, com la dels altres obreristes commemorats, viva i viscuda. Els qui l’evocaven l’havien tractat personalment i esmentaven anècdotes personals. Els seus contrincants, en canvi, maldaven per deconstruir el “mite Ferrer”. “Els anarquistes, els lliurepensadors i les lògies han forjat un Ferrer mitològic i costarà de desfer aquesta llegenda”, deia Brunet, mentre descrivia el personatge com un home fred, dur, entestat i gasiver. Sobretot, com una personalitat trista, que havia transmès el seu capteniment ombrívol a les iniciatives que havia encetat.⁷²

Els nacionalistes dretans i els esquerrans compartien el fonament del discurs històric nacionalista. La seva memòria es divergia en arribar al segle XX. La fractura de les memòries era especialment palpable en el cas de Ferrer i Guàrdia. Els ponts d’enllaç quedaven esquerdats i intransitables. El record de Ferrer i Guàrdia, com tota evocació del conflicte ideològic i social recent entre les esquerres i les dretes catalanes, obria ferides mal cicatritzades i desbordava sentiments difícilment continguts. Ferrer havia esdevingut una mena de bandera. Ja no era tan important –especialment per les dretes- la seva culpabilitat o innocència, sinó el que havia arribat a representar i signifiva pel futur. Un altre cop, la commemoració pública es convertia en una estrada del debat ideològic i en un escenari de la controvèrsia política. En aquest cas, a més, el sinuós camí que van seguir els grups municipals en referència a la memòria de Ferrer i Guàrdia permet corroborar nítidament el constant cercle d’influència que va enllaçar durant els anys republicans els contextos polítics, els objectius pragmàtics dels partits i la configuració de la memòria pública.

---

⁷⁰ “Una data dolorosa”, *La Humanitat*, 13.X.1932, p. 1.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Manuel Brunet: “Altra vegada en Ferrer i Guàrdia”, *La Veu de Catalunya*, 25.X.1935, p. 1.

SÍNTESI I CONSIDERACIONS CONCLUSIVES

Tota tesi és un viatge. Una aventura que mobilitza el cap i el cor durant uns anys. Una travessia marítima engrescadora i ondulada que un dia, un jorn com avui, arriba al seu port. Bé saben els doctors els plaers, les emocions i els esculls d'aquesta empresa. El vaixell arriba a terra ferma amb l'esperit eixamplat pels paisatges intel·lectuals descoberts. Ha transitat mars que ningú havia solcat, i en porta notícia. La travessia, però, no ha estat planera. La barca amarra al port de l'Acadèmia sovint desballestada. Desembarca radiant però temorenca. Feliç, pel repte superat i pels mons albirats. Temorosa encara, pels vents que ha hagut d'acarar i pel judici que li espera a la ribera.

El viatge de la tesi és doble: científic i personal. Un dels recorreguts queda consignat i plasmat en un text. L'altre, resta cisellat en la intimitat del viatger. Abans que cap altra cosa, els anys de recerca doctoral són una passejada pels jardins i els deserts d'un mateix, pels espais de la pròpia soledat. El doctorand esmerça un grapat d'anys en un silenci concentrat, dialogant amb els llibres però conversant també amb les seves veus interiors. La investigació doctoral dibuixa l'escenari d'un combat d'esgrima personal. Exigeix una contínua gimnàstica de la voluntat per gestionar els defalliments crònics i les mandres quotidianes. Demana, també, un esforç de contenció per embridar les audàcies del principi i per temperar els clams monopolístics que l'estudi reclama en alguns moments. En qualsevol cas, la tesi ofereix una oportunitat irrepetible per practicar la convivència amb la pròpia personalitat.

El que interessa als lectors, però, no és el relat d'aquest pols interior ni la descripció de les fondàries personals de l'autor. La seva atenció es concentra en calibrar la validesa i el rigor de la travessia historiogràfica. I és que tota tesi d'història suposa realment un viatge. Implica soltar els ancoratges del present i transitar altres escenaris espacials i temporals. Exigeix un endinsament en altres estrats i possibilitats de l'experiència humana. Els descobriments i les constatacions d'aquest itinerari científic han quedat anotats minuciosament en les pàgines del treball. Un cop realitzada aquesta tasca detallista, ens proposem ara presentar una darrera visió panoràmica. És arribat el moment de pensar el que aquesta tesi pot aportar al debat historiogràfic. Quines contribucions teòriques i metodològiques pot oferir? Quines novetats temàtiques presenta?

Abans d'encetar aquest recompte final dels principals eixos de la tesi, voldríem encara fer unes breus confidències al lector, que poden ajudar a comprendre el transfons d'aquest manell de pàgines. Aquesta tesi tanca un cicle de prop de deu anys. No ha estat un recorregut curosament dissenyat. No obstant, en finir l'itinerari, percebem que hi batega una

lògica interna, esglaonada i progressiva. Aquest període intel·lectual va iniciar-se a les acaballes del Batxillerat amb un Treball de Recerca titulat *Passejant per Barcelona entre escultures i història*. En aquell estudi primerenc i il·lusionat, vam procurar atalaiar la història de Barcelona partint d'alguns referents escultòrics urbans. Gairebé deu anys més tard, el lector torna a tenir a les mans un recorregut per la història de la Ciutat Comtal que, sovint, pren com a tema i punt nodal del discurs els monuments commemoratius.

Aquesta línia d'atracció intel·lectual va consolidar-se anys més tard, un cop acabada la llicenciatura. El 2007 vam presentar el treball final de carrera *Exploración de vías para el estudio de la cultura histórica en la prensa*. L'estudi va permetre'ns una primera introducció en la reflexió teòrica i metodològica sobre la memòria social. Aquests interessos acadèmics van quedar segellats un any més tard, en la tesina doctoral dedicada a les *Memorias colectivas y paradigmas identitarios en el nomenclátor urbano español. Estudio de los casos de Barcelona y Madrid*. Indubtablement, en els fonaments de la tesi que ara presentem s'hi troben els estrats teòrics i les estelles documentals que vàrem poder recopilar en aquelles prospeccions prèvies.

Però més enllà de completar un cicle de recerca, aquesta tesi és la decantació i la resposta a una sèrie d'amors juvenívols, teixits al redós familiar i brunyits en les apostes i experiències universitàries. En el fons, aquest treball és una primera contestació a un seguit de vocacions intel·lectuals adolescents que van anar aflorant en l'esperit de l'autor a través de converses, lectures i viatges. En aquesta tesi convergeixen diverses pulsions de juvenesa: la filosofia, la història, la política, el periodisme. En les pàgines que ara acaben, no hem pogut resistir una inclinació congènita per la filosofia i per la reflexió teòrica. També hi batega una atracció intensa pel món de la política. El treball realitzat és un estudi històric sociocultural. Però també és una història política de la Barcelona republicana. Els capítols d'aquesta tesi traspuen, finalment, la fiblada periodística que determinà una part dels nostres estudis universitaris. Els diaris han estat una font principal de la recerca. Uns diaris, per cert, escrits amb una convicció ideològica astorant i redactats amb un gust literari exquisit.

La tesi és un repte que no està lliure d'obstacles i defalliments. Ara bé, en tancar aquests anys que hem passat deambulant entre el present i el passat, no podem sinó expressar la nostra satisfacció, independentment del resultat aconseguit. No és fàcil comprendre des de fora les delícies que ofereixen els arxius, aquells ports d'accés al pretèrit, aquells intercanviadors temporals que atresoren, en els seves tones de paper, la millor fenomenologia de la condició humana. Allí, hem pogut viure el plaer de l'experiència històrica: l'emoció de trobar-nos espiritualment fregant amb el passat, de comprendre de sobte alguna realitat antiga, de començar-nos a sentir ciutadans de dret en una altra època; la delectança d'abandonar la quotidianitat i de fondejar en un temps diferent, més dramàtic,

però també més apassionant; el goig de recollir algunes espurnes de la història negligides per tothom, de redescobrir i donar nova vida verbal a realitats mortes. Al cap i a la fi, la fruïció de rescatar el passat i de donar-li un sentit en la seva recepció i difusió.

Abans de fer un repàs acadèmic dels èxits, les limitacions i les possibilitats futures d'aquest treball, gosarem encara acomiadar-nos d'aquells que, estant a prop o lluny dels nostres plantejaments vitals, han estat els nostres acompanyants, els nostres interlocutors i fins i tot els nostres amics aquests darrers anys. No podríem tancar aquesta recerca sense dirigir un "a reveure" a Macià, a Companys, a Cambó, a Gil Robles, a Azaña, a Pi i Sunyer, a Aiguader, a Pellicena, a Rovira i Virgili, a Brunet i a totes les figures polítiques i periodístiques amb qui hem passat tantes hores dialogant interiorment. Per últim, volem expressar el nostre agraïment a les persones que ens han donat suport i consell. També, a tots aquells que tindran la paciència i la benevolència de llegir aquesta notícia del passat.

*****

La memòria social -la cultura històrica, com l'hem anomenat amb voluntat de precisió- és un camp fèrtil que ha donat ja bons fruits historiogràfics i ofereix moltes possibilitats per a una recerca innovadora en els propers anys. En la Introducció, apuntàvem la importància de convertir la cultura històrica en una disciplina, més enllà de la controvèrsia política que el record públic del passat pugui suscitar. Per aconseguir aquest trànsit de la polèmica a la sistematicitat, el primer pas és precisar amb rigor categorial l'àmbit i les eines metodològiques que haurien de caracteritzar aquests estudis. En el primer bloc de la tesi hem procurat contribuir a aquesta tasca de definició temàtica i d'articulació metodològica.

En la nostra bastida teòrica, hem referit plantejaments suggestius d'historiadors espanyols. Hem treballat també a l'ombra de les aportacions de la historiografia francesa, comandada en aquest àmbit per Pierre Nora. Pensem, però, que una de les principals aportacions d'aquest treball és la presentació d'alguns autors i d'alguns sistemes conceptuals desenvolupats en altres àmbits acadèmics internacionals i que encara no han trobat suficient ressò a les nostres universitats. Les estàncies de recerca a Alemanya i Holanda ens han permès accedir a perspectives teòriques sòlides de la historiografia germànica i anglosaxona que poden contribuir a eixamplar i complementar el valuós debat acadèmic que s'ha produït a Espanya els darrers anys al voltant de la memòria històrica i les polítiques de memòria.

En el fons, aquesta tesi conté dues investigacions: una especulativa i teòrica i una altra històrica i empírica. El bloc teòric no és només una preparació; constitueix una unitat amb

significació pròpia. Hem intentat establir un marc teòric i metodològic sistemàtic que servís per abordar la realitat de la memòria social en diferents períodes i contextos geogràfics. En la nostra reflexió sobre la memòria i la identitat, en la proposta metodològica per investigar la memòria pública i en la radiografia d'aquest fenomen durant la República, hem procurat integrar aportacions de diversos corrents intel·lectuals, des de la bastida conceptual classicocristiana fins a l'antropologia simbòlica, passant per les perspectives obertes per l'hermenèutica filosòfica, la crítica discursiva, el dialogisme habermasià, la fenomenologia neohistoricista, el narrativisme col·lectiu, la semiòtica urbana o la noció d'hegemonia.

Hem procurat defugir l'ontologicisme social, que desemboca fàcilment en l'idealisme col·lectivista. Per això, abans d'esfilagarsar una sociologia de la memòria, hem escrit una antropologia de la memòria. Hem sostingut que, en els seus estrats ontològics més plàstics, l'ésser humà és la interpretació de si mateix. La natura humana és una proposició, una invitació, que cada persona concreta després en el temps d'acord a la seva llibertat i al seu context sociocultural. En la seva concreció existencial, la persona és fruit de les seves eleccions i experiències històriques. La seva realitat està marcada pel seu recorregut, per les formes amb què ell mateix i els altres l'han anat cisellant a través d'un procés temporal. L'ésser humà es declina en la història i troba en la història una explicació –veritable tot i que no absoluta– de la seva identitat. La persona, per tant, és un ésser narratiu, ja que es va modelant al llarg d'una trama vital. De tota manera, l'home no està tancat en el seu passat. Sempre pot donar un gir a la seva trajectòria. La identitat de la persona és el resultat d'un diàleg entre passat i futur. Dit d'una altra manera, la identitat rau en l'orientació que el subjecte dóna als estrats o a les forces històriques que el configuren.

Tanmateix, la realitat narrativa de la persona no només consisteix en la vertebració temporal, causal i successiva de l'existència. L'ésser humà és també narratiu perquè comprèn el món i s'entén a si mateix a través del llenguatge. En particular, a través d'històries. La consciència identitària del subjecte troba un pilar fonamental en la consciència històrica, que té com a operació fonamental el relat de memòria, el record de la pròpia trajectòria. És a través del relat autobiogràfic que el subjecte es descobreix com una unitat amb permanència en el temps. Se n'adona que és sempre *ell* mateix, sense ser mai *el* mateix. A través de la consciència històrica copsa l'individu la seva unitat transcendent com a subjecte i, al mateix temps, la seva plasticitat formal. El relat de memòria ajuda el recordant a descobrir i a delinear els contorns de la seva identitat. Per saber qui és s'explica la seva història, perquè sap que el seu present és decantació del passat. La consciència històrica es troba, també, en l'epicentre de la comprensió de la pròpia llibertat. En mostrar l'estructura canviant i

contingent de l'existència, la memòria recorda que el futur personal i social pot ser diferent. Tota noció de progrés reposa paradoxalment en l'assumpció de la historicitat.

L'estructura del relat memorístic ofereix potencialitats fecundes per a l'autocomprensió del subjecte. El record personal incorpora tant la remembrança objectiva dels fets passats com la seva interpretació subjectiva d'acord a la lliure instal·lació existencial del recordant. En una mateixa narració es sintetitzen els fets del passat, les categories del present i les expectatives del futur. La narrativa històrica no és mai una simple recollida de dades i d'informacions pretèrites. És també la seva interpretació. Tot relat històric està escrit amb una gramàtica metahistòrica, és a dir, amb unes claus de lectura que no estan absolutament contingudes en la factualitat passada, sinó que depenen de l'univers axiològic present del recordant i dels seus horitzons de futur. La memòria és sempre record des del futur. Els fets del passat prenen sentit quan són ordenats en una macrohistòria. Aquesta implica una projecció teleològica, que no es pot despendre apodícticament de la factualitat històrica, sinó que depèn de l'orientació vital i de l'ordre moral del subjecte. Per això, una mateixa història pot tenir molts sentits. El tema de tota narrativa històrica són els fets del passat, però aquest quadre de memòria està pintat amb els colors de l'avui i l'estil del demà.

Aprofitem aquestes constatacions sobre la forma del record personal per proposar una breu consideració sobre la ciència històrica, en la qual també es troben els àmbits d'experiència i els horitzons d'espera. Voldríem recordar en aquest punt que la presència d'apriorismes literaris, polítics, conceptuals i morals en la narració històrica no converteix els relats històrics en textos tancats, autoreferencials i inverificables. L'existència de pautes metahistòriques en els discursos sobre el passat no condemna la pràctica historiogràfica a esdevenir un exercici de ficció. El que sí podem concloure de la presència d'elements metahistòrics en el relat és que la veritat de la història no es pot resoldre únicament amb una contrastació empírica –sempre necessària–, sinó que, a més, exigeix analitzar els postulats apriorístics que vertebraven el discurs a la llum d'altres disciplines, com la lingüística, la política, la filosofia o la teologia. Per altra banda, el caràcter narratiu de la història l'amara d'un punt indefugible de subjectivitat, pel qual no deixa de ser ciència, sinó que es referma com a ciència humana, subjecte a la llibertat creativa que distingeix les persones.

Deixem de banda, però, aquestes reflexions generals sobre la història i cenyim-nos al nostre fil argumental, centrat en l'estructura del record personal. La memòria de l'individu no és un acte reflexiu absolutament autònom. Al contrari, el tapís del nostre record es teixeix també amb fils de memòria aliena. La nostra memòria està poblada d'esdeveniments que no hem viscut, que ens han explicat. La memòria individual participa, doncs, de records d'altres. S'entronca en una tradició de memòria. Les memòries individuals es teixeixen en el

cabàs d'una societat, és a dir, en el si d'un grup humà en què s'intercanvien diversos relats de memòria, ja siguin narratives familiars, de classe, nacionals, religioses, etc. Aquest humus de memòria en què l'individu aprèn *què* recordar i *com* recordar l'hem anomenat *cultura històrica*. La cultura històrica és la manera peculiar que té una societat de conèixer, objectivar, transmetre i utilitzar el passat. Està formada pel conjunt de discursos, recursos i pràctiques socials a través dels quals una societat elabora la seva experiència històrica.

En aquest treball hem entès la memòria social com un continu diàleg interpersonal sobre el passat, vertebrat a través d'unes pràctiques objectivades de transmissió i discussió. La cultura històrica és un sistema sociocomunicatiu constituït per uns agents comunicadors, uns mitjans de transmissió, uns continguts històrics i uns receptors creatius dels missatges. Per tant, la manera més adequada d'estudiar la relació d'una societat amb el seu passat és emprant l'utilitatge categorial que s'utilitza per analitzar l'acció comunicativa. En l'apartat III.A.3 hem procurat aplicar amb particular exactitud aquesta proposta metodològica. Pensem que el resultat ha estat satisfactori. En parlarem unes pàgines més endavant. En qualsevol cas, ha quedat clara la complexitat i la pluralitat d'agents i mitjans que van intervenir en la configuració de la memòria social barcelonina dels primers anys trenta.

Jörn Rüsen ha apuntat les tres dimensions principals de la cultura històrica: la faceta cognitiva, la vessant artística i la influència política. El nostre estudi s'ha centrat en la vessant política de la memòria social. Al llarg del treball hem pogut referir l'estreta relació entre liberalisme, nacionalisme i historicisme. El liberalisme va proposar la constitució d'un nou ordre social. En ell, la nació va substituir l'antiga *ecclesia* i va esdevenir el nou paradigma de sentit i transcendència. El nacionalisme fou una religió política. Com a tal, però, necessitava elements relligadors, requeria un univers simbòlic que pogués congregar la ciutadania. El relat històric el va oferir. En trobem un exemple en la convergència de dues tendències urbanes al Vuit-cents: la racionalització i la politització de l'espai urbà. No és una casualitat que els marcs de la vida cívica quedessin significats a través d'estàtues i noms de carrers commemoratius. La racionalització de la ciutat (la seva indexació textual) va anar aparellada a una politització historicista de l'espai urbà. La història pàtria va ser el contingut de la formalització urbana. La ciutat (esfera semiòtica) va convertir-se així en un lloc de memòria privilegiat i en un espai didàctic dels valors nacionals triomfants.

Què és la nació? Està clar que la resposta és polièdrica. Hem proposat una definició que, si bé no és complerta, sí il·lumina facetes importants d'aquest fet social. La nació és una interpretació possible d'una determinada realitat social. Es tracta d'una hermenèutica de la realitat social passada, present i futura que es fonamenta, al mateix temps, sobre la factualitat, sobre la consciència i sobre la voluntat. Una sèrie d'experiències humanes en el

passat, un conjunt de realitats presents i un reguitzell de projectes futurs són interpretats com una trajectòria unitària amb una certa subsistència pròpia. La nació es basa en una història, en una geografia, en una llengua. Aquests fets objectius, però, no determinen absolutament una realitat nacional. En alguns casos, una lectura diferent d'aquelles factualitats podria cristal·litzar en consciències nacionals diferents. Entenem la nació, per tant, com una realitat eminentment discursiva i poètica, basada en fets objectius. Si la nació és una interpretació compartida d'un conjunt social, cal preguntar-se quin és l'eix vertebral d'aquest discurs. En el nucli de tota consciència nacional hi hem trobat una memòria col·lectiva, un paradigma comú d'interpretació de la història. Una nació és, en certa mesura, una comunitat de memòria, un grup humà que beu d'una mateixa narrativa històrica. El relat històric és un pilar fonamental de la consciència i de la realitat nacional per un triple motiu.

En primer lloc, perquè tota narrativa històrica es basa en un subjecte concret. El relat històric exigeix un subjecte, un "jo" o un "nosaltres". És clar que aquest pol d'acció i passió, aquest "nosaltres", delinea unes fronteres. Alguns hi pertanyen i altres hi queden fora. La clau de la consciència nacional radica en l'establiment dels límits del "nosaltres". Aquest subjecte col·lectiu no deixa de ser una idealització interpretativa d'un seguit immens de personatges i fets històrics. Poden produir-se discussions acalorades sobre el contingut ideològic de la nació, sobre les seves propietats essencials o sobre la seva orientació futura. Ara bé, quan aquest "nosaltres-que-pervivim-en-el-temps" és ferm, la consciència nacional està assegurada. Abans que un predicat, la nació és un subjecte; és a dir, una realitat sobre la qual molts prediquen. En aquest sentit, podem assegurar que a la Catalunya republicana hi hagué un fort sentit nacional català tot i les discrepàncies entre els diversos sectors polítics. La gran majoria d'aquestes diferències hermenèutiques es referien precisament a un mateix subjecte nacional: Catalunya.

Més enllà d'aquesta unitat formal, la narrativa històrica referma la consciència nacional perquè dibuixa el grup humà en qüestió segons uns perfils i unes coloracions determinades. Cal dir que l'analogia que hem establert entre la identitat històrica del subjecte i la identitat històrica nacional no es basa en què considerem la nació com una mena de "gran individu" amb pensament propi. Les dinàmiques de la vida psíquica individual i els processos de la interacció social no sempre són coincidents. El cert, però, és que la nació, com a realitat discursiva i poètica, s'ha presentat sempre en forma personificada. El discurs nacional es basa en una personificació de la realitat social. En aquest sentit, l'autocomprensió nacional segueix els mateixos esquemes que l'autocomprensió individual. La nació és descrita com un subjecte col·lectiu natural amb unes característiques peculiars forjades al llarg d'una travessia històrica. El relat històric nacional predica sobre la nació i dóna raó de la seva fesomia

actual, establint també les seves notes pròpies. El discurs històric nacional està sotmès també a les regles de la narrativa. Implica un enreixat de valors i una perspectiva de futur. Compartir un discurs històric suposa d'una manera indirecta però eficaç formar part d'una comunitat moral, política i teleològica. En tercer lloc, considerem el relat històric com a basament de la identitat nacional perquè, si una *comunitat* humana es caracteritza per tenir quelcom en comú, el relat del pretèrit nacional ofereix un imaginari històric propi, un univers simbòlic distintiu, diferent a les constel·lacions imaginals d'altres societats.

La noció de *cultura històrica* ha estat el fonament teòric d'aquest treball. Sobre aquest carreu, però, hem aixecat un edifici de recerca que ha tingut com a material clau un altre concepte: el de *memòria pública*. La memòria pública designa la franja de la cultura històrica que s'esdevé en l'esfera pública. Així doncs, sota la categoria de "memòria pública" hem aplegat el conjunt de discursos, pràctiques i representacions històriques que tenen lloc en l'àmbit de la publicitat. En concret, ens han interessat especialment aquelles representacions i dinàmiques de memòria que tenien relació directa o tangencial amb la configuració de la comunitat política. Hem reiterat al llarg del treball que en una societat no circula un únic relat de memòria. La memòria pública, com a constel·lació verbal, ritual i material de remembrança històrica no és estàtica ni univocal, sinó que es conforma precisament en un diàleg constant entre les distintes cultures de memòria presents en un grup social. Així, la memòria pública es concreta en una dinàmica comunicacional de difusió i contestació de narratives i figuracions sobre el passat.

Com hem pogut comprovar en el nostre estudi de cas, l'esfera pública esdevé sovint un àgora pel diàleg de memòries. Aquest intercanvi d'interpretacions i representacions històriques es converteix de vegades en una dialèctica punyent de la memòria. No és estrany, donada la força política de les narratives històriques. Elles remarquen els límits del subjecte nacional, assenyalen la seva coloració interna i proposen orientacions compartides de futur. Per això, tant les societats amb diverses sensibilitats nacionals com les nacions que alberguen diferents plantejaments ideològics i polítics són escenari de pugnes memorístiques. Hi ha una relació estreta entre discurs i poder, entre domini verbal i domini polític. Els diferents sectors socials malden per aconseguir l'hegemonia discursiva en una societat. Aquesta exigeix, entre altres coses, l'hegemonia en la interpretació de la història. L'objectiu d'aquest pols narratiu no és difondre una explicació exacta del passat. El centre de les controvèrsies sobre la interpretació i la representació canònica de la història no és el passat sinó el present i el futur. El que es discuteix públicament no són els continguts històrics, sinó els implícits metahistòrics del relat commemoratiu.

Al principi del treball partíem d'una hipòtesi que ara podem corroborar com a tesi. La memòria pública és un escenari privilegiat per a la discussió dels marcs normatius, dels referents ideològics i dels projectes de futur de la comunitat. Habermas defineix l'esfera pública com un àmbit comunicatiu en què la societat s'autocomprèn i negocia la seva identitat. Podem afirmar quelcom semblant sobre la memòria pública. La memòria esdevé un entarimat simbòlic on la societat dirimeix de forma indirecta les seves opcions polítiques i morals. A través del debat històric, la comunitat política dialoga amb més o menys polidesa sobre el seu contingut com a nació i sobre els seus vectors d'orientació. La representació canònica del passat esdevé així un espai de controvèrsia sobre els fonaments de la comunitat. La discussió sobre la materialització i celebració pública del passat pot esperar conflictes polítics i socials. No obstant, també els pot esmorteir i canalitzar. En comptes de xocar frontalment i descarnadament en els punts més conflictius, els paradigmes socials que pugnen per regir l'espai cívic s'enfronten indirectament a través dels seus relats de memòria. Es tracta d'una mena de sublimació de les discrepàncies polítiques i ideològiques.

En l'individu, la memòria és una funció vital. Va lligada a la vida i a les seves finalitats. El record, per tant, sempre conté una pragmàtica. En l'esfera pública, els discursos, les representacions i les litúrgies commemoratives estan menades també per uns objectius. En alguns casos –com en la historiografia acadèmica–, el record del passat pot veure's impel·lit per la prouja de contribuir al coneixement o pel compromís ètic per prevenir una nova ensopegada en errors passats. En el nostre treball, però, ens hem centrat sobretot en aquelles evocacions històriques que responien a una intenció política. Hem confirmat que el relat històric es fa servir sovint com a bàcul simbòlic del poder. Un exemple paradigmàtic és la catarsi toponímica, la revisió de les diades festives i el conreu d'un nou paisatge commemoratiu que va viure la ciutat de Barcelona entre el 1931 i el 1936. Aquestes accions van servir per proclamar que s'havia produït un trencament amb l'ordre polític i normatiu anterior i per altaveuar els nous referents canònics en l'esfera cívica.

*****

Tot i que les qüestions especulatives i metodològiques han ocupat una part destacada de la nostra atenció, el centre i l'objectiu principal d'aquest treball ha estat l'estudi d'un fenomen històric concret. Hem indagat els continguts i les dinàmiques de la memòria pública a Barcelona entre els anys 1931 i 1936. Hem resseguit els seus perfils temàtics i les seves coloracions ideològiques. Hem descrit també els seus processos de creació i recepció. Més enllà, però, a través del mirall de la memòria pública, ens hem endinsat en l'evolució

política d'aquell període i hem albirat les controvèrsies ideològiques que el van caracteritzar. Destriant els fils que van conformar el tapís de la memòria cívica barcelonina, hem pogut apropar-nos des d'una perspectiva original als diferents paradigmes nacionals, socials i religiosos que van entrecreuar-se en aquells anys d'esperances i neguits. Així, hem fet una història sociopolítica de la memòria. Però també, des de l'atalaia de la memòria, hem pogut escriure una història política i ideològica de la Barcelona republicana.

Amb la proclamació de la República, Espanya va esdevenir una potencialitat, un terreny verge per bastir de bell nou un ordre sociopolític diferent. Escombrada la Monarquia, no hi havia més apriorisme teòric que la voluntat nacional. La història de la República a Catalunya i al conjunt d'Espanya és, en bona mesura, el relat de la pugna entre els diferents sectors socials per definir les costures de la nova realitat nacional. El quadre nacional espanyol estava per dibuixar. Tots els agents socials van voler pintar-lo al seu gust. Era període d'utopies i de conviccions fermes. Hi hagué poc espai per a la transacció i per a la barreja d'estils. El pols discursiu i polític per determinar els colors del mural estatal va acabar dirimint-se dissortadament amb la dialèctica dels punys i les pistoles.

A Catalunya, la República oferí una oportunitat històrica. El Principat va viure un moment d'esclat nacionalista. Els catalanistes de tots signes van coincidir en què era arribat el moment de consolidar institucionalment les cobejances històriques desenvolupades progressivament a la Renaixença. Els dirigents nacionalistes progressistes i conservadors consideraren que la proclamació de la República, la consecució de l'autonomia i la reobertura de les Corts catalanes significava el coronament del procés renaixentista encetat un segle enrere. L'himne de *Els Segadors* ("Catalunya triomfant / tornarà a ser rica i plena") s'ensenyorí de l'espai acústic. Es podia sentir arreu, acompanyant totes les manifestacions polítiques i culturals. Hom considerava que l'auguri musical havia començat a complir-se.

El nacionalisme liberalobrerista i el nacionalisme liberalconservador convergien en la interpretació bàsica de la història de Catalunya. L'estructura del relat que batejava en la consciència històrica i en la cultura política del catalanisme era nítida. La trajectòria històrica nacional podia ésser dibuixada en forma de *N* (puixança, declivi i ressorgiment). Hem pogut constatar aquest esquema narratiu en els llibres de text per a infants. El discurs era diàfan: la nació catalana s'havia forjat a l'època medieval. Aquest havia estat un període ascensional, encimbellat amb uns segles d'esplendor polític i cultural. La plenitud patriòtica s'havia vessat en un imperialisme marítim comercial i polític. La trajectòria ascendent, però, s'havia vist estroncada amb l'arribada de la monarquia castellana, una monarquia forana que no sintonitzava amb l'esperit liberal i pactista que caracteritzava el tarannà català. Havia començat llavors el cicle de la Decadència. A finals del Set-cents, però, Catalunya havia

recuperat el seu pols vital i la seva prouja econòmica. El desvetllament de la cultura catalana al segle XIX havia portat al redescobriment del propi esperit. Així, s'havia anat fargant una renovada consciència nacional, concretada com a moviment polític als tombants del Vuit-cents. El ressorgiment català arribava a un punt zenital (tot i que no definitiu) amb la recuperació de l'autonomia. Aquest macrorelat bàsic sustentava el nacionalisme català.

Durant la Segona República, el catalanisme va emmirallar-se constantment en el passat. No només els dirigents i ideòlegs de la Lliga. També les elits d'ERC van conduir la "nova Catalunya" amb una mirada permanent en el retrovisor del pretèrit. Una prova claríssima és el discurs que Francesc Macià va pronunciar al Parlament al desembre del 1932, el mateix dia en què fou elegit president de la Generalitat. El relat històric havia jugat un paper decisiu en el reviscolament nacional de Catalunya. La cultura política del catalanisme de la Segona República seguiria amarada d'historicisme romàntic. Tot i algunes reticències teòriques a acceptar la tradició com a font normativa, el cert és que els dirigents d'ERC van apel·lar constantment a la història en la seva retòrica política. La gran jornada d'afirmació patriòtica continuà essent l'Onze de Setembre, commemoració de "l'heroica caiguda de Barcelona" l'any 1714. "La Diada" fou l'epicentre indiscutible de la memòria pública entre 1931 i 1936.

El paradigma Casanova va continuar marcant l'univers polític catalanista durant la República. Al voltant de Casanova s'havia elaborat un discurs èpic i martirial. Casanova era presentat com a màrtir nacional per excel·lència, com aquell que havia preferit perdre la vida abans que renunciar a la llibertat de Catalunya. Aquesta narrativa històrica havia calat pregonament en la consciència històrica del catalanisme. I especialment, en la cultura política del catalanisme esquerrà, més abrandat i combatiu que el nacionalisme conservador (que sempre havia mostrat una certa recança davant una commemoració tràgica). Des dels principis de la República, als peus de Casanova, en mítings polítics o en seu Parlamentària, els líders d'ERC van proclamar que estaven disposats a morir abans que a deixar-se arrabassar les llibertats que Catalunya havia reconquerit. Hi ha paral·lelismes molt significatius entre el relat èpic habitual sobre l'Onze de Setembre i l'actitud que va adoptar l'ERC en la crisi política de l'any 1934. No volem dir que l'enrocament de la Generalitat davant del govern de Madrid i el cop del Sis d'Octubre es deguessin a la narrativa de l'Onze de Setembre. Però sí sostenim que algunes de les proclames dels dirigents d'ERC durant aquells mesos i part del seu comportament "heroic" bevia de la tradició retòrica i de l'esquema narratiu que caracteritzava la commemoració de l'Onze de Setembre des de finals del segle XIX. Els propis contemporanis hi trobaven concomitàncies importants.

El pont entre present i passat que acabem de traçar no és un recurs anacrònic. Respon a la mateixa pràctica dels polítics i intel·lectuals catalans de la Segona República. Hi ha un

concepte clau que il·lumina la memòria pública i la trajectòria de les elits catalanes entre el 1931 i el 1936. Aquest concepte el va sistematitzar el pensador i polític liberal Joan Esterlich en el llibre *Fènix o l'esperit de la Renaixença*, publicat amb motiu del centenari de l'*Oda a la Pàtria* d'Aribau (1833). Afirmava Esterlich que la Renaixença havia consistit en una “redempció del passat”. Per a l'escriptor i per a altres catalanistes, “redimir el passat” significava dues coses. Per una banda, implicava salvar-lo de l'oblit a través del record, rescatar-lo de la mort definitiva per mitjà de la remembrança. Però per sobre d'aquest primer esgraó, “redimir el passat” volia dir dotar-lo de sentit a través de l'acció en el present.

Per mitjà de l'acció política i de la transfiguració verbal, la mort passada podia convertir-se en llavor de resurrecció. Aquesta convicció més o menys conscient travessa la memòria pública barcelonina dels anys del nostre estudi. Abraça tant el record dels “màrtirs” catalans de 1640 i 1714 com l'evocació dels “màrtirs” obreristes dels conflictes socials de principis del segle XX. L'encadenament discursiu era senzill. Al llarg de la història, molts ciutadans havien caigut sota la bandera de Catalunya. Molts havien estat abatuts, també, en la seva lluita per la justícia social. Durant molts anys, el seu sacrifici vital havia semblat endebades. Ara, però, amb la proclamació de la República, amb la recuperació de l'autonomia política i amb el triomf del liberalisme obrerista, el seu patiment prenia sentit. La seva vida i la seva mort es demostraven fecundes. A través de l'acció política i social contemporània, la seva història quedava redimida, quedava salvada del sacrifici inútil. La seva sang era la saba que permetia el floriment de la “nova Catalunya”.

Bastint una Catalunya políticament autònoma i socialment progressista, els dirigents republicans “justificaven” la vida d'aquells “precursors” que havien patit per la causa que ara triomfava. Sovint, hom té la impressió que, amb la seva actuació, els líders d'ERC procuraven donar una resposta a la història, volien contestar per mitjà de l'acció a la tradició de memòria catalanista que s'arrelava segles enrere i al record de la lluita social que encara cremava. La memòria pública del període és un bon exemple del cercle hermenèutic que caracteritza l'aprehensió humana dels temps. El present era llegit des del passat. L'ahir, però, es llegia també des de les experiències de l'avui. Així, l'apertura del Parlament s'interpretava a la llum del 1714. Macià proclamava: “hem vençut els Borbons”. Així, es comparaven els remences del segle XV amb els “rabassaires” del segle XXI. Un exemple d'aquest efecte de doble mirall en la comprensió històrica es produïa cada 11 de febrer, aniversari de la proclamació de la Primera República. S'establien simetries entre Lerroux i Castelar. El passat esdevenia *figura* del present, mentre que el present es convertia en *resposta* al passat.

La vida política a la Catalunya republicana no fou, excepte els darrers mesos, cap recer fraternal. La confrontació política i ideològica entre el “catalanisme històric” (la Lliga

Catalana) i “la democràcia catalana” (l’Esquerra Republicana de Catalunya) va ser punyent. De tota manera, per sota d’aquestes divergències estridents, les dues principals forces polítiques catalanes tenien en comú alguns eixos discursius fonamentals. A més de les concomitàncies en els imaginaris històrics, el dos partits compartien un posicionament nacional herderià i romàntic. Al marge dels matisos conceptuals, el cert és que, en la seva retòrica pública, les veus de les dues organitzacions entenien Catalunya com una realitat ontològica, com un organisme viu, subsistent i transcendent. La nacionalitat catalana era descrita com una unitat espiritual i històrica dotada d’una ànima, d’una psicologia i d’una voluntat pròpia. El nervi d’aquesta forma cultura permanent era la llengua. No és estrany, doncs, que la Lliga i l’ERC impulsessin la catalanització del nomenclàtor.

Catalanistes progressistes i conservadors convergien també notablement a l’hora de definir el paper que havia de jugar la història en la configuració de la Catalunya futura. Els dos sectors entenien que el “redreçament” històric de Catalunya no podia consistir ni en una rèplica mimètica ni en una ruptura substancial amb el passat. Es tractava, sostenien tots amb major o menor intensitat, d’aixecar una Catalunya nova, moderna i avançada essent fidel, al mateix temps, al seu esperit històric. El Principat havia de restar lleial al seu tremp secular i havia d’aconseguir traduir la seva substància peculiar en una nova forma històrica. La diferència entre nacionalistes liberal-conservadors i liberal-obreristes no radicava tant en el seu posicionament davant la tradició com en la definició del que era la tradició catalana.

Seguint l’estela de Torras i Bages, des de l’òrbita de la Lliga es proclamava la consubstancialitat entre Catalunya i el catolicisme. En el debat polític sobre les festes barcelonines, els regionalistes van defensar aferrissadament el manteniment de la tradició catòlica. No obstant, en la reestructuració del calendari impulsada pels republicans, el Corpus, la Mercè i la Puríssima van perdre finalment el seu rang festiu. El nucli de l’argument de la Lliga no era, però, confessional, sinó fonamentalment cultural i patriòtic. En el fons, per als nacionalistes conservadors la pàtria i la religió eren dues vessants d’una mateixa realitat. Catalunya era contemplada com una expressió cultural i històrica peculiar de l’esperit cristià. Si el cristianisme es trobava a la medul·la i havia estat el principal element conformador del tarannà català, renunciar-hi implicava apostatar de Catalunya.

El punt de vista era diferent a l’esquerra catalanista. Tot i reconèixer la influència de l’Església en la forja de Catalunya, els intel·lectuals progressistes argumentaven que el cristianisme no era el moll de la tradició catalana. El nucli de la psicologia nacional reia en el seu esperit liberal. Els nacionalistes esquerrans sostenien que Catalunya s’havia caracteritzat des de bell antuvi pel seu caràcter liberal i demòcrata. De fet –asseguraven– els catalans havien estat pioners a Europa en la introducció del sistema polític constitucional. En aquest

punt, com en molts d'altres, el discurs nacionalista republicà s'entroncava en el relat historiogràfic renaixentista. La novetat principal consistia en afegir que, a més de ser un poble pregonament liberal i democràtic, Catalunya s'havia caracteritzat sempre pel seu "republicanisme". Des del catalanisme progressista es proclamava que Catalunya s'havia mostrat sempre zelosa de les seves llibertats. Tal com reconeixia Azaña, el Principat havia estat el bastió de la llibertat a Espanya. Per això, l'aprofundiment democratitzador i liberal que implicava la Segona República no trencava amb la tradició catalana, sinó que n'era la consagració. Un altre cop, aquest nòdul de la consciència històrica catalana es troba en el transfons d'un motiu retòric reiterat durant els anys trenta. Catalunya havia estat el baluard de les llibertats a l'Espanya moderna. Ara seria també el "baluard de la República".

Hem de preguntar-nos fins a quin punt la cultura de memòria de la Barcelona republicana va suposar una continuïtat o una cesura amb la memòria pública dels decennis anteriors. Ens atreviríem a dir que ni les pràctiques memorístiques ni el discurs històric en l'esfera pública van implicar una ruptura absoluta amb els paradigmes commemoratius precedents. Les litúrgies de la memòria i els processos commemoratius van mantenir una continuïtat notable amb la cultura commemorativa de masses consolidada a principis de segle. Tampoc a nivell discursiu podem parlar d'un trencament brusc. Podem consignar, és clar, una transició commemorativa, basada en la difuminació d'alguns motius anteriors (doctor Robert, Verdaguier), en l'enfortiment d'altres (Onze de Setembre, Claris, Pi i Margall) i en la creació d'un nou discurs memorístic nacionalista, republicà i obrerista.

En bona mesura, però, el discurs històric enarborat pels dirigents d'ERC enllaçava amb la narrativa historiogràfica i amb la cultura commemorativa desenvolupada a Barcelona al tombant de segle. Aquesta memòria finisecular i noucentista s'havia caracteritzat per la seva relectura nacionalista dels llocs de memòria proposats per la historiografia romàntica. A finals del segle XIX, la doble clau hermenèutica que havia pautat la Renaixença havia quedat esborrada. El doble patriotisme espanyol i català havia estat amputat. La nacionalitat catalana s'havia convertit en el subjecte últim del record. Les evocacions medievals passaren a un segon pla i va adquirir primàcia l'evocació dels conflictes moderns. La dialèctica històrica amb Castella permetia accentuar la personalitat catalana. Durant la Segona República, va mantenir-se tant aquesta preferència commemorativa per l'Època Moderna com la seva interpretació nacionalista. Tanmateix, les referències anticastellanes van ser reduïdes a la mínima expressió. Els dirigents de l'ERC i els de la Lliga apostaven per la integració de Catalunya en el projecte comú espanyol. Triomfà un discurs nacionalista, però no separatista. Els dos partits volien fer de Catalunya l'avantguarda de la "nova Espanya".

Malgrat aquesta preferència per la història tràgica moderna, el basament profund de la consciència històrica catalana continuava essent l'arcàdia medieval. Tot i que en l'espai i en el discurs públic s'accentués la remembrança conflictiva del període modern i contemporani, els llibres de text seguien dedicant la majoria de les seves pàgines al període medieval. Allí continuava residint el cor i l'implícit bàsic del nacionalisme català. Sobre aquest mínim comú denominador, sobre aquesta evocació de plenitud nacional que havia de recordar als catalans les seves potencialitats i esperonar el seu compromís patriòtic, hom podia aixecar després memòries polèmiques. Per sobre de les discrepàncies memorístiques contemporànies, però, el basament historiogràfic comú que sustentava el catalanisme quedava assegurat.

Les praxis de la memòria van mantenir una continuïtat remarcable amb les que s'havien desenvolupat a principis de segle i que, al seu torn, eren la popularització i massificació de les pràctiques commemoratives del Vuit-cents. De tota manera, cal reconèixer que en la memòria cívica dels primers anys trenta no trobem una mobilització popular tan espectacular com la que es produí a principis de segle. Cap esdeveniment commemoratiu va catalitzar les aspiracions cívils com ho havia fet el monument al doctor Robert. Quan hom llegeix la intrahistòria dels monuments republicans i observa les fotografies de la seva inauguració, se n'adona que va ser un grup d'associacions nacionalistes i progressistes molt actiu el que va impulsar i va celebrar intensament la nova memòria pública. Tebi davant la inauguració de monuments i noms de carrers, el poble barceloní sí que va participar de grat en les diades jubilars de l'Onze de Setembre i en les Festes de Primavera.

La xarxa associativa que formaven les entitats nacionalistes i progressistes (a vegades separatistes) va esdevenir l'avantguarda en la catarsi simbòlica de la ciutat. El disseny i el finançament del nou paisatge de memòria no fou una iniciativa exclusiva de l'Ajuntament. Com havia passat en decennis anteriors, va ser l'activa societat civil de Barcelona la que va promoure una part important de la metamorfosi toponímica i monumental barcelonina. Les associacions van prendre la capdavantera a l'hora d'articular la mobilització commemorativa. L'Ajuntament va ser molts cops un canalitzador de les memòries ciutadanes. Això no vol dir, però, que el Consistori es mantingués passiu. De fet, va reforçar la seva sobirania simbòlica sobre l'espai urbà. Els polítics foren els garbelladors últims de les iniciatives de memòria i van ser també els promotors d'accions mnemòniques importants.

Considerem que una aportació interessant d'aquest treball ha estat l'anàlisi de les dinàmiques de la memòria pública. Hem pogut descriure la mobilització i la reacció ciutadana davant d'algunes accions commemoratives. Hem demostrat com el carrer i la premsa van ser sovint escenari de debats històrics i commemoratius. Hem documentat el diàleg entre la ciutadania i l'administració pública al voltant de les polítiques de memòria i

hem apuntat els engranatges polítics i burocràtics per què havien de passar els projectes commemoratius. Ha quedat palès que la realització de les iniciatives de memòria depenia de factors molt diversos. L'evolució de la memòria pública va veure's afectada per múltiples vicissituds polítiques i econòmiques. Ni la penúria financera que havia heretat l'Ajuntament ni les bandades polítiques de l'època van afavorir una ràpida remodelació simbòlica del paisatge urbà. Una cosa va ser la proclamació de la nova memòria i una altra ben diferent la seva plasmació material en l'espai cívic. Les dades demostren que la fulgurant transformació del nomenclàtor va tardar anys en fer-se efectiva. Els carrers de Barcelona van convertir-se en un palimpsest de memòria on s'acumularen diversos estrats narratius.

Les dramatúrgies de la memòria van seguir el guió teatral imperant des de decennis enrere. Les inauguracions de carrers i monuments van continuar essent actes de relligament social, oportunitats per proclamar els valors canònics en l'esfera pública i avinenteses per reforçar l'autoritat de les elits polítiques. La nova memòria institucional, però, no va ser empassada acríticament pels barcelonins. Hem dedicat alguns apartats de la tesi a destacar les crítiques que el nou discurs de memòria va aixecar entre els conservadors espanyolistes i entre l'anarcosindicalisme barceloní. Hem consignat també el rebuig que alguns canvis de noms de carrers van despertar entre la ciutadania. L'oposició a la desaparició del nom del carrer "Fernando" va desembocar en la introducció d'una pràctica commemorativa nova: la celebració d'un referèndum. Entre les accions subversives contra el relat commemoratiu institucional, van causar un impacte molt especial els atacs contra alguns símbols commemoratius de Francesc Macià. La profanació de la tomba maciana va significar una destrallada al nucli de la nova memòria republicana. En efecte, després de la seva mort, l'expresident de la Generalitat havia esdevingut objecte d'un veritable culte memorístic.

Tanmateix, la memòria pública barcelonina entre el 1931 i el 1936 no fou una simple repetició de la cultura commemorativa anterior. El nou relat commemoratiu va comportar cesures i novetats destacables. En primer lloc, va produir-se un trencament definitiu amb l'estètica grandiloqüent i modernista que havia caracteritzat els monuments del tombat de segle. Foren aparcats el carregament iconogràfic i la complexitat arquitectònica. Va imposar-se una línia escultòrica estilitzada i clàssica. Les figures al·legòriques femenines van esdevenir el centre de les noves propostes monumentals. Algunes mostraven un caire contingut i bucòlic. Altres, traspuaven moviment i energia. Així, el nou estil commemoratiu cavalcà entre l'harmoniosa contenció noucentista i el dinamisme de tall cubista i arquitectònic que caracteritzava l'escultura monumental europea del temps d'entreguerres.

Més enllà d'aquesta cesura formal, la Barcelona republicana va poder presenciar també l'aparició d'un discurs commemoratiu novell. Entre el 1931 i el 1936, la memòria no va ser

només un vincle d'enllaç entre els nacionalistes. Fou, també, una línia fronterera, un recurs de distinció i separació. El catalanisme compartia una narrativa històrica similar fins a finals del segle XIX. La divergència apareixia en el record dels darrers decennis. La fractura era total en la remembrança dels temps més propers. La memòria catalanista s'esmicolava precisament a l'hora d'interpretar l'evolució del moviment polític nacionalista i en el moment d'avaluar públicament els conflictes socials que havien sotragat Barcelona a principis del segle XX. Es tractava gairebé d'una memòria del present, ja que molts actors d'aquells esdeveniments seguien en l'arena política. La lectura d'aquest passat es veia inevitablement influenciada pels interessos i les discrepàncies polítiques de l'actualitat.

Impel·lit pel teixit associatiu esmentat, l'Ajuntament va promoure la implantació en l'espai cívic d'un nou relat mnemònic. La reforma toponímica de la ciutat a l'estiu del 1931 va deixar entreveure els eixos d'aquest discurs, que pretenia honorar els profetes de la nova realitat sociopolítica i legitimar simbòlicament l'actuació i els principis del nacionalisme progressista dirigent. La nova narrativa commemorativa es fonamentà sobre tres pilars: catalanisme, obrerisme i republicanisme. El nou relat de memòria urbana materialitzava l'ideari polític d'Esquerra Republicana, que enarborava conjuntament tres banderes: la senyera de la llibertat política de Catalunya, la divisa de la socialització progressiva de la riquesa i l'ensenya dels drets cívics propugnats pel liberalisme. Un dels objectius d'ERC era integrar les forces proletàries en el projecte nacional. Davant de l'apoliticisme anarquista, el nacionalisme republicà defensava l'eficàcia de la política per aconseguir l'emancipació obrera i maldava per erigir-se en el partit de referència del proletariat català.

Els monuments a Layret i a Martí i Julià, així com els homenatges a Salvador Seguí, cristal·litzaven en pedra aquest discurs i aquest anhel. El nou relat de memòria honorava els catalanistes que havien incorporat les demandes socials al seu programa i celebrava també els sindicalistes que havien expressat la reivindicació proletària amb accent català. Més que recordar els grans prohoms del liberalisme i del republicanisme vuitcentista, més que institucionalitzar l'abundant però tímida memòria del republicanisme clàssic barceloní, les noves elits polítiques van preferir dibuixar un paisatge de memòria renovat, centrat en la commemoració del catalanisme republicà i obrerista més recent. Es tractava d'una memòria viva i viscuda. Viscuda, perquè molts polítics i ciutadans de la Segona República havien compartit taula i trinxera amb els personatges commemorats. Viva, perquè el record dels enfrontaments, i fins i tot de les morts, seguia ben present en el cap i el cor dels líders republicans catalanistes. Era una memòria polèmica i encara sagnant, una memòria del present. La ruptura definitiva entre els diferents sectors catalanistes s'havia produït a causa del posicionament davant la conflagració social dels anys deu i s'havia reblat amb la tràgica

experiència del pistolisme. La divergència entre l'ERC i la Lliga no era només discursiva. Hi havia nits de vetlla pel mig. Així, les discrepàncies ideològiques es plasmaven en cultures de memòria diferents. Al mateix temps, les experiències traumàtiques perpetuades en el record enconaven el debat polític i dificultaven la concòrdia.

El nou discurs de memòria contenia diverses intencions i demostrava múltiples virtuts pragmàtiques per al nacionalisme progressista. En primer lloc, “redimia el passat”, donava sentit i justificava el sacrifici dels “precursors” de la causa triomfant. En segon lloc, legitimava simbòlicament el posicionament i els líders d'ERC. Aquests es presentaven a si mateixos com a hereus de les figures commemorades i remarcaven la sintonia entre els seus programes polítics i els dels seus antecessors i amics. Amb la canonització pública d'alguns personatges que suposadament encarnaven el vincle polític entre nacionalisme i món obrer, l'ERC es celebrava a si mateixa i es postulava com a formació de referència del proletariat. En tercer lloc, el relat de memòria del nacionalisme obrerista era una llançada contra la Lliga. Tanmateix, el nou discurs de memòria no només marcava diferències amb els regionalistes. Volia també guanyar terreny simbòlic a l'anarquisme. En front de l'apoliticisme del faisme i de les seves reticències nacionalistes, la nova narrativa que s'esculpia a la ciutat proclamava la necessitat de la política com a mitjà per a la consecució de la justícia social i reivindicava un sindicalisme de vibració catalanesca. Entre 1931 i 1936, nacionalistes republicans i anarcosindicalistes van mantenir un interessant pols discursiu per la interpretació de Seguí, de Layret i d'altres figures relacionades amb la causa obrera.

La memòria pública va facilitar una estrada discursiva per a que nacionalobreristes i anarcosindicalistes poguessin dirimir verbalment les seves discrepàncies. Per altra banda, la memòria fou també un escenari físic i narratiu que va servir per canalitzar una altra de les controvèrsies nuclears del règim republicà: la qüestió religiosa. Els republicans van endegar una radical secularització del temps i de l'espai. Els temps fou puntuat i reestructurat d'acord als principis del nou ordre sociopolític. El republicanisme no era simplement un paradigma neutre i formal. Implicava també una constel·lació de valors polítics, socials i morals. En aquest sentit, l'espai i el temps públics no van ser repintats en un blanc neutral, sinó que van ser acolorits d'acord a les tonalitats ideològiques imperants. L'espai també fou secularitzat. Un exemple paradigmàtic és l'enderrocament de la paret que dividia el cementiri catòlic i civil de Barcelona. Amb aquest gest contundent, els dirigents del republicanisme triomfant deixaven clar que la religió havia deixat de ser un element normatiu en el marc social.

Els catòlics no van conformar-se amb el seu arraconament simbòlic. Davant els embats del laïcisme, el catolicisme espanyol va despertar d'un cert ensopiment secular emparat per la protecció oficial i es va llençar a la reconquesta de l'esfera pública. A Barcelona, els

catòlics van maldar reiteradament per ocupar simbòlicament l'espai urbà a través del penjament de domassos a les balconades amb motiu de les festivitats religioses. Expressaven així els seus sentiments, reivindicaven la seva presència i demostraven la seva força sociològica. Entre el 1931 i el 1936 va tenir lloc una “guerra de domassos” entre els diversos sectors ciutadans. El pols silent i gestual acabaria verbalitzant-se en les planes de la premsa.

La discussió sobre les festivitats catòliques a l'Ajuntament, així com la polèmica sobre el cementiri i la incineradora municipal, van esdevenir una ocasió propícia perquè els partits polítics es posicionessin obertament en relació a la “qüestió religiosa”. En aquest treball hem pogut constatar que l'anticlericalisme que caracteritzava una part important del republicanisme barceloní no era necessàriament acristià. Els republicans seguien essent culturalment catòlics. Ho prova la pervivència dels esquemes narratius cristians en els nous relats de memòria. Ens hem atrevit a sostenir, sense voler fer d'això una afirmació categòrica sinó més aviat una proposta una mica provocadora per a futures investigacions, que tant l'anarquisme com el republicanisme liberal d'arrel krausista i de tendència socialitzant eren, en certa mesura, una interpretació de la tradició judeocristiana. Una interpretació, és clar, diferent i alternativa a l'eclesial. De fet, sectors anarquistes i republicans es presentaven com a heues del “cristianisme genuí”, amb un llenguatge que recorda, *avant la lettre*, el de la teologia de l'alliberament.

Al llarg del treball hem intentat elucidar fins a quin punt la cultura commemorativa catòlica (i la mentalitat cultural, social i religiosa dels catòlics del moment) era compatible amb la memòria institucional republicana (i amb el sistema sociopolític concret que va desenvolupar-se a Espanya). Lògicament, només hem pogut donar una resposta temptativa i limitada a aquesta problemàtica. Hem sostingut que el paradigma catòlic dels primers anys trenta no era necessàriament incompatible amb la República com a *forma*, però sí era difícilment conjugable amb el republicanisme com a *contingut*. La celebració i les reflexions que els sectors republicans encetaven cada 14 d'abril demostren que el republicanisme català i espanyol tendia a interpretar la República com un sistema ideològicament determinat. De forma anàloga a com el nacionalisme conservador català s'apropiava del nacionalisme i s'autocomprenia com a únic intèrpret vàlid del moviment catalanista, en el si del moviment republicà de tall esquerrà va produir-se una patrimonialització del nou règim.

El republicanisme progressista entenia la República com a cristallització d'una llarga tradició política. Era el triomf d'un projecte que no només es caracteritzava pel seu antimonarquisme, sinó també per uns principis liberals, laics i socialitzants. La “República”, per tant, no era un simple sistema polític d'autoderminació nacional. Per a l'esquerra catalana i espanyola, la República era sobretot una proposta social i moral d'Espanya.

Només els que havien format i s'havien format en el si d'aquesta tradició politicoideològica semblaven tenir una legitimitat complerta per regir el nou ordre comunal. Aquesta interpretació bàsica de la República, a més del temor a que Espanya entrés en una deriva autoritària seguint el model d'altres països europeus, explica l'airada reacció esquerrana davant el triomf de les dretes l'any 1933. Al llarg del treball hem anotat també les diverses "hermenèutiques de la Revolució" que van dividir els republicans espanyols i que van dificultar l'assentament del nou règim. Van ser molts –fins i tot conservadors– els que van formar sota la bandera de la "revolució republicana" entre el 1930 i el 1931. Un cop instaurada la República, però, va quedar palès que aquella bandera tenia coloracions molt diferents –fins i tot contradictòries– per als diversos actors del canvi polític.

Abans de tancar les conclusions, hem d'inquirir fins a quin punt va desenvolupar-se a Barcelona una "memòria republicana". El que podem inferir de la nostra recerca és que, més que una memòria netament republicana, el que va imposar-se va ser una cultura commemorativa nacionalista, reinterpretada segons el prisma republicà, liberal i obrerista. El tema principal de la memòria pública va continuar essent Catalunya. Una Catalunya, però, renovada en la farga dels ideals liberals i obrers. El discurs commemoratiu hegemònic entre el 1931 i el 1936 fou el d'un *catalanisme republicà* més que el d'un *republicanisme català*. En el fons, però, la diferenciació entre una memòria "republicana" i una memòria "catalanista liberalobrerista" és enganyosa, com seria errònia la separació de la pàtria i la religió en el pensament de Torras i Bages. Per al republicanisme català, els conceptes de República, Catalunya, Llibertat i Justícia Social eren indestriables. Eren cares diferents d'un mateix poliedre. La República significava la llibertat de Catalunya i Catalunya era la garantia de la pervivència de la República i de la permanència dels seus principis liberals i socialitzants. Catalunya i la República eren presentades com dos pols que s'atreien inevitablement.

De tota manera, l'esfera pública barcelonina va acollir també algunes commemoracions netament republicanes. Aquesta memòria va tenir un caire fortament autoreferencial. El discurs commemoratiu del republicanisme hegemònic va centrar la seva atenció en alguns motius fundacionals del nou règim. Els militars Fermín Galán i García Hernández van ser celebrats com a "màrtirs" i "precursors". També van assolir gran relleu les festes organitzades als voltants del 14 d'abril. El centre institucional de la jornada era la desfilada militar. Aviat, però, les institucions locals i autonòmiques van voler revestir de transcendència i de vibració popular l'aniversari polític. L'administració pública va impulsar un programa de celebracions espectaculars, farcides de divertiments i espectacles, que van fer les delícies dels barcelonins. Així, les "Festes de la República" van esdevenir les "Festes de Primavera" El poble participà de grat en unes celebracions lúdiques organitzades des de

l'àmbit polític amb el suport d'algun empresari de l'oci. Les celebracions del 14 d'abril foren massives i originals, més lúdiques però menys espontànies que les de l'Onze de Setembre. Alguns anys, però, la commemoració del 14 d'abril va ser ocasió de grans manifestacions polítiques en favor del nou règim i dels seus dirigents.

Hi va haver, en qualsevol cas, un patrici republicà del segle XIX que va col·locar-se al cor de la memòria pública barcelonina dels primers anys trenta. Ens referim a Pi i Margall, apòstol del republicanisme federal. La seva figura havia aconseguit reunir a principis del segle XX les dues cultures de memòria en què es dividien els republicans barcelonins. Però el gran projecte commemoratiu encetat l'any 1907 per honorar la seva memòria havia quedat posteriorment embarrancat. La Segona República ofería el moment de consagrar definitivament el seu record. Per diversos motius, Pi i Margall podia unir les diverses sensibilitats republicanes. Havia estat propagador incansable del republicanisme i era l'encarnació de l'humanisme laic. Defensor del lliure pensament, havia estat un home d'amplíssima cultura i d'honestedat indiscutible. L'ERC podia enaltir el seu federalisme, mentre que els Radicals podien també sentir-se còmodes amb la seva evocació, ja que el prohòmon no havia estat mai nacionalista. Per altra banda, Pi havia enllaçat la tradició liberal amb les inclinacions socialistes. El seu monument no va erigir-se exempt de polèmiques. En la interessant discussió municipal sobre el conjunt escultòric que l'havia d'homenatjar al Passeig de Gràcia, van entrecreuar-se arguments polítics, estètics, urbanístics i ideològics.

Al final, el monumental obelisc aixecat a una de les cruïlles més delejades de Barcelona va significar el principal projecte commemoratiu i la principal petjada memorística que la Segona República va deixar a la posteritat. El monument, reconfigurat simbòlicament pel Franquisme i desconstruït signíficament en el període democràtic ha quedat com una estaca en el centre de Barcelona recordant la fragilitat i la flotabilitat de la memòria urbana. El conjunt inaugurat l'any 1936 demostra que la ciutat és un univers semiòtic en contínua resignificació. S'aixeca com un segell i una prova que la memòria pública no és una realitat monolítica ni estàtica, sinó un procés de constant diàleg social. Una dinàmica en què la societat s'emmiralla i a través de la qual proclama i negocia els referents de la seva identitat.

Amb l'estampa del Passeig de Gràcia coronat pel monument a Pi i Margall tanquem l'aventura intel·lectual que hem solcat els darrers anys. Si els supervisors que ens esperen a la ribera accepten com a valuosa la relació que hem escrit, podrem desembarcar al país de l'Acadèmia. Repararem durant un temps el vaixell atrotinat i donarem forma definitiva als nostres apunts de viatge. Amb les forces restablertes, salparem novament als mars de la recerca. No farà falta descobrir nous oceans. En el petit mar que hem recorregut han quedat àrees per travessar. Hem albirat, per exemple, les badies de la recepció social de la memòria,

però no ens hi hem endinsat a fons. En aquest punt, queden milles per recórrer. L'anàlisi de la difusió i de l'eficàcia social dels relats de memòria promoguts pels agents polítics i socials més actius requerirà, en el futur, perfilar amb creativitat la metodologia. La lectura de cartes i dietaris personals, l'escaneig d'anuncis a la premsa o el repàs pacient de fotografies poden ajudar a determinar fins a quin punt la nova narrativa va aconseguir plasmar-se efectivament en les pedres i en la percepció veïnal de la ciutat.

Ens han quedat també altres cales per estudiar. Per exemple, ens resta aprofundir més detingudament en la memòria sindicalista, també en la socialista. Ens manquen per descobrir els arxipèlags d'altres sectors, com el republicanisme lerrouxista o el comunisme. La mateixa lògica del treball suggereix ja una possible ampliació de la recerca. Podria ser interessant investigar com va evolucionar la memòria pública a partir de l'esclat de la Guerra Civil. O potser, més que caminar cap endavant, podríem eixamplar la prospecció realitzada i comparar el teixit de la memòria barcelonina amb el que va desenvolupar-se a altres ciutats espanyoles durant el mateix període. Estem convençuts que, amb el pas del temps, anirem precisant i modulant algunes de les afirmacions teòriques i històriques anotades en aquest llibre de viatge. Esperem, en qualsevol cas, haver col·laborat a obrir camins per a l'estudi d'un nou tema historiogràfic. S'està investigant des de tots els angles el record social i polític de la República i de la Guerra en l'Espanya actual. Confiam en haver contribuït a posar les primeres pedres per a l'anàlisi de la memòria social durant la mateixa República.

Aquests darrers mesos, alguns amics pacients ens han inquirit sobre el nostre treball i ens han preguntat si ha valgut la pena. Hi hem estat cavil·lant més d'un cop, i hem acabat enfilant una resposta. Als coneguts que ens preguntaven pel sentit de la nostra feina, els contestàvem: "L'estudi haurà pagat la pena si ha aconseguit presentar una perspectiva inèdita sobre el període històric treballat. Haurà estat encertat si ha reeixit a descriure, de forma coherent i rigorosa, un fenomen d'aquell temps i si l'ha sabut emmarcar en el seu context polític, social i cultural. Haurà sigut útil si, amb la seva reflexió, ha aportat alguna idea nova al diàleg teòric acadèmic i ha cooperat a esbossar camins metodològics. Haurà estat oportú si ha aconseguit introduir el lector en un altre estrat temporal i li ha permès una passejada per altres modulacions de l'experiència humana. Haurà tingut sentit si ha sabut crear una mica de bellesa; i si, en algun moment, ha aconseguit suscitar centelles de goig intel·lectual, del goig que provoca descobrir nous horitzons o trobar els que hom ja coneixia explicats d'una altra manera." Els amics assenyats han assentit pacientment a la nostra argumentació, i hi han afegit unes paraules darreres: "Tot això és veritat, però, no ens correspon decidir-ho a nosaltres, profans. Per a aquesta tasca has convidat aquells que ja són doctors en història. Escolta els seus comentaris. I confia en la seva benevolència."

FONTS HISTÒRIQUES I BIBLIOGRAFIA

A) FONTS HISTÒRIQUES PRIMÀRIES

Fonts arxivístiques

ARXIU ADMINISTRATIU MUNICIPAL

Actes dels Plenaris Municipals de l'Ajuntament de Barcelona (1931-1936)

Llibres d'actes citats en el treball: 313, 314, 315, 318, 319, 320, 321, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 341, 345, 346, 347, 349, 351, 352, 353, 354, 356, 359, 370, 371, 384.

Actes de la Comissió Permanent de Govern de l'Ajuntament de Barcelona (1934-1936).

Llibres d'actes citats en el treball: 365, 366, 367, 368, 379, 387.

Expedients de la Comissió de Canvi de Noms de Carrers (1930-1936) i altres expedients relacionats amb la transformació toponímica de la ciutat.

Retolació i numeració de carrers, Caixa 2243, expedient 9 .
Retolació i numeració de carrers, Caixa 22433, expedients 24, 25 i 49.
Retolació i numeració de carrers, Caixa 22434, expedients 34, 35, 40, 49, 50, 51, 52, 53, 58, 59, 61 i 65.
Sèrie Q 190: Caixa 5, exp. 10, 12), Caixa 6.
Caixa Nomenclàtor (sala de consulta).

Expedients sobre monuments:

A Àngel Guimerà: Sèrie GM, Expedient 737.
A Francesc Layret: Negociat d'Urbanització i Reforma, Caixa 77, exp. 4.
A Martí i Julià: Comissió d'Urbanisme i Reforma, Caixa 136, Expedient 18.
Monument a Salmerón: Secció Foment, Negociat d'Obres Públiques, Exp. 185/228.

ARXIU HISTÒRIC MUNICIPAL

Diaris publicats durant la Segona República:

- *Diario de Barcelona*
- *El Diluvio*
- *La Humanitat*
- *La Publicitat*
- *La Vanguardia*
- *La Veu de Catalunya*
- *Solidaridad Obrera*

ALTRES ARXIS CONSULTATS

Arxiu Fotogràfic Municipal de Barcelona
Arxivo Histórico Municipal de Madrid
Hemeroteca Digital de la Biblioteca Nacional
Institut Cartogràfic de Catalunya

Llibres publicats entre 1931 y 1936 en relació amb la memòria pública.

ARRUFAT, Ramon: *Catalunya, Pi i Margall i el Catalanisme*. Llibreria Catalònia. Barcelona, 1935.

ASSOCIACIÓ PALESTRA: *Commemoració Occitana del Centenari de la Renaixença*. Barcelona, 1933.

CARAVACA, Francisco: *Pi y Margall*. Editorial Juventud, Barcelona, 1935.

COROMINES, Pere: *Interpretació del vuitcents català*. Publicacions de “La Revista”, Editorial Altés, Barcelona, 1933.

ESCLASANS, Agustí: *100 sonets intel·lectuals*. Biblioteca Sistemàtica. Barcelona, 1935.

Esplugues, Miquel: *El Compromís de Casp*. Altes Impressor, Barcelona, 1933.

ESTERLICH, Joan: *Fènix o l'esperit de la Renaixença*. Biblioteca Catalana d'Autors Independents, Barcelona, 1934.

- FONT I SAGUÉ, Norbert: *Història de Catalunya*. Impremta i Editorial Altés, Barcelona, 1933 (4^aed; 1^a ed., 1899).
- GUANSÉ, Domènec: *Per Catalunya! Contra una antologia escolar*. Biblioteca Catalana d'Autors Independents, Barcelona, 1934.
- GUZMÁN, Eduardo de: *La España Trágica*. Madrid, 1932.
- MARTÍNEZ, Leopoldo: *Mártires de la CNT*. Ediciones Populares, Barcelona, 1932.
- MONTOLIU, Manuel: *Aribau i la Catalunya del seu temps*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1936.
- NICOLAU D'OLWER, Lluís: *Del patriotisme i la democràcia en el procés constitucional de la Catalunya antiga*. Barcelona, 1933.
- PARTIT FEDERAL IBÈRIC: *Album record dedicat a Francesc Pi i Margall*. Barcelona, 1936.
- RICART LAFONT, Damià: *Història de Catalunya per a les escoles primàries*. Miquel A. Salvatella Editor, Barcelona, 1935.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni.: *El Corpus de Sang. Estudi històric*. Editorial Barcino, Barcelona, 1932.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni: *El principi de les nacionalitats*. Editorial Barcino, Barcelona, 1932 (1^a ed. 1916).
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni: *Història de Catalunya. Tria d'episodis*. Edicions L'Ocell de Paper, Barcelona, 1933.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni: *Resum d'història del catalanisme*. Col·lecció Popular Barcino, Barcelona, 1936.
- SOLDEVILA, Ferran: *Història de Catalunya. Primeres lectures*. Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, Barcelona, 1933.
- TORROJA, Ramon: *Història de Catalunya per a nois i noies*. Impremta Elzeviriana i Llibreria Camí, Barcelona, 1933.
- VALLS I TABERNER, Ferran: *San Ramon de Penyafort*. Editorial Labor, Barcelona, 1936.
- VIDAL I BARRAQUER, Francesc d'A.: *La secularització dels cementiris*. Barcelona, 1932.

Obres treballades de la historiografia i de la doctrina catalanista anteriors a la República

ALMIRALL, Valentí: *Lo catalanisme*. Edicions 62, Barcelona, 1994 (1ª ed. 1886).

BALAGUER, Víctor: *Bellezas de la historia de Cataluña*. Imprenta de Narciso Ramírez, Barcelona, 1853.

BALAGUER, Víctor: *Historia de Cataluña*. Imprenta de Manuel Tello, Madrid, 1885 (1ª ed. 1860)

BALAGUER, Víctor: *La libertad constitucional*. Imprenta Nueva de Jaime Jepús, Barcelona, 1858.

BALAGUER, Víctor: *Las calles de Barcelona. Origen de sus nombres. Sus recuerdos, sus tradiciones y leyendas*. Barcelona, 1992 (ed., facsímil; 1ª ed. 1865)

BALAGUER, Víctor: *Poesies*. Biblioteca d'Autors Catalans.

BOFARULL Y BROCÁ, Antonio: *Hazañas y recuerdos de los catalanes*. Librería de Don Juan Oliver, Barcelona, 1846.

BOFARULL Y BROCÁ, Antonio: *Historia crítica civil y eclesiástica de Cataluña*. IX vol. Barcelona, Editor Juan Aleu y Fugarull, Barcelona, 1876.

BOFARULL Y BROCÁ, Antonio: *Pasado, presente y porvenir de Barcelona*. Barcelona, 1881.

BOFARULL Y MASCARÓ, Próspero: *Los Condes de Barcelona vindicados y cronología y genealogía de los Reyes de España considerados como soberanos independientes de su marca*. Barcelona, 1988 (ed. facsímil; 1ª ed. 1836).

FELIU DE LA PENYA, Narcís: *Fénix de Cataluña. Compendio de sus antiguas grandezas y medio para renovarlas*. Estudi introductor de Henry Kamen. Barcelona, 1975 (ed. facsímil; 1ª ed. 1683).

D'ORS, Eugeni: *Glossari*. Antologia de Josep Murgades. Edicions 62, Barcelona, 1982.

JACINT VERDAGUER: *Pàtria*. Poemari publicat el 1888 i reeditat per Joaquim Molas i Isidor Cònsul a *Totes les obres de Jacint Verdguer, Volum III: Poesia*. Proa, Barcelona, 2005.

PRAT DE LA RIBA, Enric: *La nacionalitat catalana*. Edicions 62, Barcelona, 1978 (1ª ed, 1906)

TORRAS I BAGES, Josep: *La tradició catalana*. Edicions 62, Barcelona, 1981 (1^a ed. 1892).

Obres polítiques i memòries escrites pels protagonistes de la Segona República

AIGUADER I MIRÓ, Jaume: *Amb Catalunya i per Catalunya*. Barcelona, 1930.

AZAÑA, Manuel i Ortega y Gasset, José: *Dos visiones de España. Discursos en las cortes constituyentes sobre el Estatuto de Cataluña*. Edició de J.M. Ridaó, Barcelona, 2005.

AZAÑA, Manuel: *La velada en Benicarló*. Castalia, Madrid, 2005.

CAMBÓ, Francesc: *Memòries (1876-1936)*. Alpha, Barcelona, 2006.

GIL-ROBLES, José María: *No fue posible la paz*. Ariel, Madrid, 1968.

LERROUX, Alejandro: *La pequeña historia de España (1930-1936)*. Akrón, Madrid, 2009.

MACIÀ, Francesc: *El President Macià en el seus textos (1931-1933)*. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2005.

MAURÍN, Joaquín: *La revolución española*. Anagrama, Barcelona, 1977.

PEIRATS, José: *Los anarquistas en la crisis política española*. Ed. Júcar, Gijón, 1976.

PELLICENA, Joaquim: *El nostre imperialisme. La idea imperial de Prat de la Riba*. Barcelona, 1930.

PI I SUNYER, Carles: *El alma cordial de Catalunya*. [Conferència a l'Ateneu de Madrid, 2.VI.31]. Edició de Francesc Vilanova, Barcelona, 1994.

PI I SUNYER, Carles: *La República y la Guerra. Memorias de un político catalán*. México, 1975.

SENDER, Ramón J.: *Casas Viejas*. Prensas Universitarias de Zaragoza, Zaragoza, 2004. (1^a ed. 1934).

SOLÀ DE CAÑIZARES, Felip: *El moviment revolucionari a Catalunya. Contribució a la història de l'adveniment de la República*. Barcelona, 1932.

VALLS I TABERNER, Ferran: *Paraules del moment. Recull d'articles de política catalanista (1930)*. Barcelona, 1989 (1^a ed. 1930).

B) BIBLIOGRAFIA SECUNDÀRIA

Bibliografia teòrica i metodològica

AGUILAR, Paloma: *Aproximaciones teóricas y analíticas al concepto de memoria histórica*. Instituto Universitario José Ortega y Gasset, Madrid, 1996.

ÁLVAREZ JUNCO, José: *Mater dolorosa: la idea de España en el siglo XIX*. Taurus, Madrid, 2001.

ANDERSON, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Quebecor World, Fairfield, 2006 (edició revisada; 1ª ed. 1983).

APARISI LAPORTA, Luis Miguel: *Toponimia madrileña: proceso evolutivo*. Gerencia Municipal de Urbanismo, Madrid, 2001.

APARISI LAPORTA, Luis Miguel: “La Toponimia como complemento cultural de la Cartografía” a *Topografía y Cartografía: Revista del Ilustre Colegio Oficial de Ingenieros Técnicos en Topografía*, n. 80, 1997, pp. 19-32.

ARENDT, Hannah: *La condición humana*. Ed. Paidós, Barcelona, 2005 (1ª ed. 1958).

ARÓSTEGUI, Julio: “Memoria, memoria histórica e historiografía. Precisión conceptual y uso por el historiador”, a *Pasado y Memoria. Revista de historia contemporánea*, n.3, 2004, pp. 15-36.

ASSMANN, Aleida: *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. C.H.Beck, München, 2006.

ASSMANN, Aleida: *Geschichte im Gedächtnis. Von der individuellen Erfahrung zur öffentlichen Inszenierung*. C.H.Beck, München, 2007.

ASSMANN, Jan: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und Politische Identität in frühen Hochkulturen*. C.H. Beck, München, 2005 (1ª ed. 1992).

AURELL, Jaume: *La escritura de la memoria: de los positivismos a los postmodernismos*. PUV, Valencia, 2005.

AURELL, Jaume: “Los efectos del giro lingüístico en la historia reciente”, a *RILCE: Revista de filología hispánica*, vol. 20, n. 1, 2004, pp. 1-16

- AURELL, Jaume: “La función social de la memoria”, a Alvira, Rafael (Ed.): *La experiencia social del tiempo*. EUNSA, Pamplona, 2006, pp. 149-170.
- AURELL, Jaume: “Els efectes del gir lingüístic en la historiografia recent“, a *El contemporani: revista d'història*, n. 35-36, pp. 91-99.
- Ayer*, n.32, 1998. Númro monogràfic coordinat per Josefina Cuesta Bustillo i dedicat al tema “Memoria e Historia”.
- AZARYAHU, Maoz: “Addressing History: Street Names and Iconography”, a *Encyclopedia of Human Geography*. 2009 (text cedit per l'autor).
- AZARYAHU, Maoz: “The Power of commemorative Street Names”, a *Environment and Planning D: Society and Space*, volume 14, 1996, pp. 311-330.
- BABEROWKI, Jörn: *Der Sinn der Geschichte. Geschichtstheorien von Hegel bis Foucault*. C.H. Beck, München, 2005.
- BANÚS, Enrique i LLANO, Alejandro (Eds.): *Presente y futuro del liberalismo*. EUNSA, Pamplona, 2004.
- BANÚS, Enrique: *Untersuchungen zur Rezeption Johann Gottfried Herders in der Komparatistik. Ein Beitrag zur Fachgeschichte*. Lang Verlag, Bern, 1996.
- BANÚS, Enrique: “Lengua, Nación, Europa”, a C. Saralegui i M. Casado (Eds.): *Pulchre, bene, recte: homenaje al prof. Fernando González Ollé*. 2002, pp. 139-154.
- BERAMEDI, J; Baz, M.; Pérez Ledesma, M. (Eds.): *Identidades y memoria imaginada*. PUV, Valencia, 2008.
- BODNAR, John: *Remaking America. Public Memory, Commemoration and Patriotism in the twentieth Century*. Princeton University Press, 1994.
- BORSÒ, Vittoria i KANN, Christoph (Eds.): *Geschichtsdarstellung. Medien, Methoden, Strategien*. Böhlau Verlag, Wien, 2004.
- BUTOR, Michel: *Die Stadt als Text*. Literaturverlag Droschl, Graz, 1992.
- CARRERAS, Carles: *Geografía urbana de Barcelona. Espai Mediterrani, temps europeu*. Oikos-Tau. Barcelona, 1993.

- CASASSAS, Jordi: *El temps de la nació. Estudis sobre el problema polític de les identitats*. Proa, Barcelona, 2005.
- CASASSAS, Jordi: „En el principi fou la memòria“, a *Segle XX: revista catalana d'història*, n. 1., 2008, pp. 141-154.
- COLMEIRO, José: *Memoria histórica e identidad cultural. De la posguerra a la posmodernidad*. Barcelona, 2005.
- CONESA, Francisco i Nubiola, Jaime: *Filosofía del lenguaje*. Herder, Barcelona, 2002.
- CRUZ, Manuel: *Las malas pasadas del pasado*. Anagrama, Barcelona, 2005.
- CSAKY, Moritz (Ed.): *Kommunikation, Gedächtnis, Raum. Kulturwissenschaften nach dem 'Spatial Turn'*. Transcript Verlag, Bielefeld, 2009.
- CUESTA, Josefina.: “Memoria e Historia. Un estado de la cuestión”, a *Ayer*, n. 32, 1998, pp. 203-246.
- CUESTA, Josefina: *La odisea de la memoria. Historia de la memoria en España. Siglo XX*. Alianza Editorial, Madrid, 2008.
- DELGADO RUIZ, Manuel: *Disoluciones urbanas. Procesos identitarios y espacio público*. Editorial Universidad de Antioquia, 2002.
- DEMANTOWSKY, Marko: “Geschichtskultur und Erinnerungskultur – zwei Konzeptionen des einen Gegenstandes“, a *Geschichte, Politik und ihre Didaktik 33 (2005)1/2*, pp. 11-20.
- Entelequia. Revista Interdisciplinar*, n. 7, 2008. Número monogràfic sobre “La memoria como conflicto. Memoria e historia de la Guerra Civil y el Franquismo”.
- ERLL, Astrid: *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen*. J.B. Metzler. Stuttgart, 2005.
- ERICE, Francisco: *Guerras de la memoria y fantasmas del pasado: usos y abusos de la memoria colectiva*. Eikasa, Oviedo, 2010.
- FEUCHTWANG, Stephan: “Ritual and Memory”, a Radstone, S. i Schwarz, B. (Eds.): *Memory. Histories, Theories, Debates*. Fordham University Press, 2010, pp. 281-298.
- GADAMER, H.G.: *Verdad y método*. Ed. Sígueme, Salamanca, 1984.

- GARCÍA ALVAREZ, Jacobo: “Lugares, paisajes y políticas de memoria: una lectura geográfica”, a *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, n. 51, 2009, pp. 175-202.
- GILLIS, John R.: “Memory and Identity: The History of a Relationship”, a Gillis, John R. (Ed.): *Commemorations. The Politics of National Identity*. Princeton University Press, 1994.
- GLASZE, G. i MATTISSEK, A. (Eds.): *Handbuch Diskurs und Raum. Theorien und Methoden für die Humangeographie sowie die sozial- und kulturwissenschaftliche Raumforschung*. Transcript Verlag, Bielefeld, 2009.
- GONZÁLEZ QUIRÓS, José Luis: *Repensar la cultura*. Ediciones Internacionales Universitarias, Pamplona, 2003.
- GREVER, Maria: “The Gender of Patrimonial Pride”, a Wienzga, S. (Ed.): *Travelling Heritages. New Perspectives on Collecting, Preserving and Sharing Women's History*. Amsterdam, 2008, pp. 285-302.
- GUEREÑA, Jean-Louis i MORALES, Manuel (Eds.): *Los nacionalismos en la España contemporánea: ideologías, movimientos y símbolos*. Diputación de Málaga, Málaga, 2006.
- GUTIÉRREZ VIÑUALES: *Monumento conmemorativo y espacio público en Iberoamérica*. Cátedra, Madrid, 2004.
- GUTTING, Gary (Ed.): *The Cambridge Companion to Foucault*. Cambridge University Press, 2007, (1ª ed. 2003).
- HABERMAS, Jürgen: *Historia y crítica de la opinión pública. Las transformaciones estructurales de la vida pública*. Barcelona, 1999 (1ª ed. 1962).
- HARDTWIG, Wolfgang: *Geschichtskultur und Wissenschaft*. DTV, Nördlingen, 1990.
- HARTOG, François: *Régimes d'historicité. Présentisme et expériences du temps*. Seuil, Paris, 2003.
- HOBBSBAWM, Eric: *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, 1983.
- HUYSEN, Andreas: *Present pasts: urban palimpsests and the politics of memory*. Stanford University Press, 2003.
- IGGERS, Georg G.: *La ciencia histórica en el siglo XX. Las tendencias actuales*. Labor, Barcelona, 1995.

- INNERARITY, Daniel: *El nuevo espacio público*. Espasa, Madrid, 2006.
- JIMÉNEZ SERRANO, Carmen: *La ciudad como escenario de la política: hombres de la primera República en las calles y monumentos de Madrid*. Artes Gráficas Municipales, Madrid, 2002.
- JOHNSTON, R.J.; Gregory, D.; Pratt, G.; Watts, M. (Eds.): *The Dictionary of Human Geography*. Blackwell Publishing, 2000 (1ª ed. 1981).
- JOSEPH, Isaac: *Retomar la ciudad. El espacio público como lugar de la acción*. Universidad Pontificia Bolivariana, Medellín, 1999.
- JULIÁ, Santos: “Bajo el imperio de la memoria”, a *Revista de Occidente*, n.202, Julio-Agosto 2006, pp. 7-19.
- KANSTEINER, Wulf: “Finding Meaning in Memory: a Methodological Critique of Collective Memory Studies”, a *History and Theory (May 2002)*, pp. 179-197.
- KOSELLECK, Reinhart: *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*. Stanford University Press, 2002.
- KOSELLECK, Reinhart: *Futuro pasado. Para una semántica de los tiempos históricos*. Paidós, Barcelona, 1993 (1ª ed. 1979).
- KOSELLECK, R.; BRUNNER, O; CONZE, W (Eds.): *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, VIII vol. Stuttgart, 1972-1994.
- LEBOW, R.N.: “The Memory of Politics in Postwar Europe”, a Lebow, R.N.; Kansteiner, W.; Fogu, C. (Eds.): *The Politics of Memory in Postwar Europe*. Duke University Press, 2006, pp. 1-40.
- LEVENE, Ricardo: *La cultura histórica y el sentimiento de la nacionalidad*. Buenos Aires, 1942.
- LÓPEZ QUINTÁS, Alfonso: *La Cultura y el Sentido de la vida*. Rialp, Madrid, 2003.
- LORENZO IZQUIERDO, David: *Comunitarismo contra individualismo: una revisión de los valores de Occidente desde el pensamiento de A. MacIntyre*. Ed. Thomson-Aranzadi, Madrid, 2007.
- LOWENTHAL, David: *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press, 2006 (1ª ed. 1985).

MADISON, G.B: "Ricoeur and the Hermeneutics of the Subject", a Hahn, L.E. (Ed.): *The philosophy of Paul Ricoeur*, The Library of Living Philosophers, vol. XII, Chicago, 1995, pp. 75-92.

MATAS, Arnau: "Los lugares de la memoria. Una mirada irenológica a la noción filosófica de memoria", a *Revista de Paz y Conflictos*, n. 3, 2010, pp. 76-93.

MICHONNEAU, Stéphane: "La memoria, ¿objeto de historia?", a Beramedi, J; Baz, M.; Pérez Ledesma, M. (Eds.): *Identidades y memoria imaginada*. PUV, Valencia, 2008, pp. 43-60.

MUCHIELLI, Alex: *L'identité*. Presses Universitaires de France, Paris, 1988.

NEGRO, Dalmacio: *El mito del hombre nuevo*. Ediciones Encuentro, Madrid, 2009.

NIETZSCHE, Friedrich: "Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben" (1874), a Colli i Montinari (Eds.): *Nietzsche Werke. Kritische Gesamtausgabe, III-1*, Berlin, 1972.

NOELLE-NEUMANN, Elisabeth: *La espiral del silencio. Opinión pública: nuestra piel social*. Paidós, Barcelona, 1995 (1ª ed. 1984)

NORA, Pierre (Ed.): *Les lieux de mémoire*. III Vol. Gallimard, Paris, 1984-1992.

OLIVES, José: *La ciudad cautiva. Ensayos de teoría sociopolítica fundamental*. Siruela, Salamanca, 2006.

OLIVES, José (Ed.): *La autoridad revisitada*. Prohom Edicions, Barcelona, 2005.

OLIVES, José: "Set apotegmes sobre la nació", a *Els papers de l'Institut Cambó*, n. 1: "Sobirania i nació en el segle XXI", Barcelona, 2005, pp. 58-60.

ONTAÑÓN, Antonio: *Los significados de la ciudad. Ensayo sobre memoria colectiva y ciudad contemporánea*. Edicions de l'Escola Massana, Barcelona, 2004.

ORTEGA Y GASSET, José: *La rebelión de las masas*. Madrid, Alianza, 2005 (1ª ed. 1930)

PALONEN, Emilia: *Politics of Memory in the City-Text of Budapest*. ECPR workshop paper, Edinburg, 2003. (Cfr. www.essex.ac.uk)

Pasado y Memoria. *Revista de Historia Contemporánea*, n. 3., 2004. Número dedicat a "La memoria del pasado".

- PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio: *La gestión de la memoria. La historia al servicio del poder*. Crítica. Barcelona, 2000.
- PETHES, Nicolas i RUCHATZ, Jens (Eds.): *Gedächtnis und Erinnerung. Ein interdisziplinäres Lexikon*. Rowohlt Verlag, Hamburg, 2001.
- PUIGARNAU, Alfons: “Tras la Historia de la Cultura. La estética y sus hábitos mentales”, a P. Lizarraga (Ed.): *Sir E. H. Gombrich. In memoriam*. EUNSA, Pamplona, 2004, pp. 157-185.
- REYERO, Carlos: *La escultura conmemorativa en España. La edad de oro del monumento público. 1820-1914*. Cátedra, Madrid, 1999.
- RICOEUR, Paul: “Life in Quest of Narrative”, a Wood, D. (Ed.): *On Paul Ricoeur. Narrative and Interpretation*. New York, 1991, pp. 20-33.
- RICOEUR, Paul: *Historia y Narratividad*. Paidós, Barcelona, 1999 (1ª ed. 1995).
- RICOEUR, Paul: *La memoria, la historia y el olvido*. FCE, Buenos Aires, 2004 (1ª ed. 2000)
- RIEGL, Alois: *El culto moderno de los monumentos, su carácter y sus orígenes*. Junta de Andalucía, Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico, 2007.
- ROSE-REDWOOD, Reuben: “Indexing the great ledger of the community: urban house numbering, city directories, and the production of spatial legibility”, a *Journal of Historical Geography*, n. 34, 2008, pp. 286-310.
- RUIZ-DOMÈNEC, José Enrique: *El reto del historiador*. Ediciones Península, Barcelona, 2006.
- RÜSEN, J.; Füssman, K; Grütter, H. (Eds.): *Historische Faszination. Geschichtskultur heute*. Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien, 1994.
- RÜSEN, Jörn: *What is Historical Consciousness? - A Theoretical Approach to Empirical Evidence*. Paper presented at Canadian Historical Consciousness in an International Context: Theoretical Frameworks, University of British Columbia, Vancouver, 2001. Text facilitat per l'autor.
- RÜSEN, Jörn: "How to Make Sense of the Past – Salient Issues of Metahistory," a *The Journal for Transdisciplinary Research in Southern Africa* 3, 2007, pp. 169-221.
- SALCEDO HANSEN, Rodrigo: “El espacio público en el debate actual: Una reflexión crítica sobre el urbanismo post-moderno”, a *EURE*, n. 84, pp. 5-19, 2002.

SÁNCHEZ COSTA, Fernando: “Cultura histórica y nombres de calles. Aproximación al nomenclátor contemporáneo de Barcelona y Madrid”, a *Memoria y Civilización. Anuario de historia de la Universidad de Navarra*, n. 12, 2009, pp. 217-251.

SÁNCHEZ MARCOS, Fernando: “En revenant sur les identités et les noms des rues en Espagne. Le cas de Barcelona”, a C. Amalvi (Ed.): *Une passion d'Histoire. Histoire(s), Mémoire(s) et l'Europe*. Toulouse, 2002, pp. 339-349.

SÁNCHEZ MARCOS, Fernando: “¿Qué es la cultura histórica?”. Article introductorio al portal digital www.culturahistorica.es (10.III.2011).

SÁNCHEZ-PRIETO, Juan María: *El imaginario vasco. Política, cultura y sociedad*. Ediciones Internacionales Universitarias, Barcelona, 1993.

SCHÖNEMAN, Bernd: „Geschichtsdidaktik, Geschichtskultur, Geschichtswissenschaft“, a Günther-Arndt, H.: *Geschichtsdidaktik. Praxishandbuch für die Sekundarstufe I und II*. Cornelsen Verlag, Berlin, 2003, pp. 11-22.

SCHÖNEMAN, Bernd: *Geschichtskultur als Wiederholungsstruktur?* Conferència pronunciada a la Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, 2006.

SOBRINO MANZANARES, María Luisa: “Ciudad y escultura pública: monumentos, intenciones iconográficas y presencia plástica”, a Rodríguez Casal, A. (Ed.): *Humanitas : estudios en homenaje a Prof. Dr. Carlos Alonso del Real*. 1996, pp. 927-938

STACHEL, Peter i JAWORSKI, Rudolf (Eds.): *Die Besetzung des öffentlichen Raumes. Politische Plätze, Denkmäler und Strassennamen im europäischen Vergleich*. Frank&Time, Leipzig, 2007.

STEINER, George: *Recordar el futur*. Arcàdia. Barcelona, 2008.

STONE, Lawrence: *El pasado y el presente*. Fondo de Cultura Económica, México, 1986 (1ª ed. 1981).

STRAUB, Jürgen (Ed.): *Erzählung, Identität und historisches Bewusstsein. Die psychologische Konstruktion von Zeit und Geschichte*. Suhrkamp Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1998.

TERRASA, Eduardo : *El viaje hacia la propia identidad*. EUNSA, Pamplona, 2005.

TORT I DONADA, Joan: “Toponimia y marginalidad geográfica: Los nombres de lugar como reflejo de una interpretación del espacio”, a *Scripta Nova: Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, n. 7, 2003, pp. 133-156.

TRAVERSO, Enzo: *El pasado, Instrucciones de uso. Historia, memoria, política*. Marcial Pons, Madrid, 2007.

VINYES, Ricard (Ed.): *El Estado y la Memoria. Gobiernos y ciudadanos frente a los traumas de la historia*. RBA, Barcelona, 2009.

WERTSCH, James V.: *Voices of Collective Remembering*. Cambridge University Press, 2007 (1ª ed. 2002).

WHYTE, Hayden: *El contenido de la forma. Narrativa, discurso y representación histórica*. Paidós, Barcelona, 1992

ZERUBAVEL, Eviatar: *Time Maps. Collective Memory and the Social Shape of the Past*. The University of Chicago Press, 2003.

Bibliografía sobre el context històric

AA:VV.: *Esquerra Republicana. 70 anys d'història (1931-2001)*. Columna, Barcelona, 2001.

AISA, Ferran: *L'Ajuntament de Barcelona (1931-1939). República, guerra i revolució*. Ed. Base, Barcelona, 2009.

ALCARAZ, Ricard: *La Unió Socialista de Catalunya: 1923-1936*. La Magrana, Barcelona, 1987.

ALQUÉZAR, Ramón: *L'Ajuntament de Barcelona en el marc del Front d'Esquerres*. Columna, Barcelona, 1986.

ANDRÉS GALLEGO, José i PAZOS, Antón: *La Iglesia en la España contemporánea*. Ediciones Encuentro, Madrid, 1999.

AURELL, Jaume i PÉREZ, Pablo (Eds.): *Católicos entre dos guerras. La historia religiosa en España en los años veinte y treinta*. Biblioteca Nueva, Madrid, 2005.

- BALCELLS, Albert: *Crisis económica y agitación social en Cataluña de 1930 a 1936*. Ariel, Barcelona, 1971.
- BALCELLS, Albert: *Cataluña Contemporánea II (1900-1936)*. Siglo XXI Editores, Barcelona, 1974.
- BALCELLS, Albert (Ed.): *Història de Catalunya*. L'Esfera dels Llibres, Barcelona, 2004.
- BALCELLS, Albert: *Història del nacionalisme català. Dels orígens als nostres temps*. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1992.
- BARAS, Montserrat: *Acció Catalana (1922-1936)*. Curial, Barcelona, 1984.
- BARBERÀ, Òscar: *Unió Democràtica de Catalunya (1931-2003): evolució política i organitzativa*. Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2010.
- BENASSAR, Bartolomé: *El infierno fuimos nosotros. La Guerra Civil Española (1936-1942)*. Ed. Santillana, Madrid, 2005.
- BILBENY, Nobert: *La ideologia nacionalista a Catalunya*. Editorial Laia, Barcelona, 1988.
- BONAMUSA, Francesc: *El Bloc Obrer i Camperol (1930-1932)*. Curial, Barcelona, 1974.
- CANAL, Jordi (Ed.): *Exilios. Los éxodos políticos en la historia de España: siglos XV-XX*. Sílex Ediciones, Madrid, 2007.
- CANAL, Jordi: *Banderas blancas, boinas rojas: una historia política del carlismo, 1876-1939*. Marcial Pons, Madrid, 2006.
- CANO, Luis: *Reinaré en España. La mentalidad católica a la llegada de la Segunda República*. Ediciones Encuentro, Madrid, 2009.
- CARR, Raymond: *España (1808-1975)*. Ariel, Barcelona, 1979 (7ª ed.).
- CASASSAS, Jordi (Ed.): *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*. Proa, Barcelona, 1999.
- CASASSAS, Jordi: *La fàbrica de les idees. Política i cultura a la Catalunya del segle XX*. Ed. Catarroja, Barcelona, 2009.
- CHECA, A: *Prensa y partidos políticos durante la Segunda República*. Salamanca, 1989.

- COMELLAS, José Luis: *Historia de España Contemporánea*. Rialp, Madrid, 2002.
- CORTADE, Eugenio: *Catalunya i la Gran Guerra*. Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 1969.
- CRUELLS, Manuel: *El 6 d'Octubre a Catalunya*. Ed. Pòrtic. Barcelona, 1970.
- CULLA, Joan B.: *El Catalanisme d'Esquerra (1928-1936). Del Grup de 'l'Opinió' al Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra*. Ed. Curial, Barcelona, 1977.
- CULLA, Joan B.: *El republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*. Curial, Barcelona, 1986.
- CULLA, Joan B.: *Unió Democràtica de Catalunya: el llarg camí (1931-2001)*. Barcelona, 2002.
- CURULL, Fèlix: *Catalunya, republicana i autònoma (1931-1936)*, Edicions de La Magrana, Barcelona, 1984.
- Diccionari de la Literatura Catalana*. Dirigit per Àlex Broch i Huesa. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2008.
- DUARTE, Àngel: "Catalanisme i liberalisme, 1900-1939", a Anguera, P; Clara, J; Cornellà, P (Eds.): *El catalanisme d'esquerres*. Girona, 1997, pp. 129-172.
- DUARTE, A.; RIQUER, B, ROIG I ROSICH, J.M.: *Història de la Catalunya Contemporània: de la guerra del francès al nou Estatut*. Editorial Mina, Barcelona, 2006.
- DURAN, Lluís: "Palestra: cultura, civisme i esport per als joves", a *Revista de Catalunya*, n. 163, 2001, pp. 25-42.
- DURGAN, Andrew Charles: *B.O.C. 1930-1936. El Bloque Obrero y Campesino*. Laertes, Barcelona, 1996.
- EALHAM, Chris: *La lucha por Barcelona: clase, cultura y conflicto, 1898-1937*. Alianza, Madrid, 2005.
- FRADERA, Josep M.: "El proyecto liberal catalán y los imperativos del doble patriotismo", a *Ayer*, n. 35, 1999, pp. 87-100.
- FRADERA, Josep M.: *Cultura nacional en una societat dividida: patriotisme i cultura a Catalunya (1838-1868)*. Curial, Barcelona, 1992.
- FUSI, Juan Pablo: *Un siglo de España. La cultura*. Marcial Pons, Madrid, 1999.

- FUSI, J. P. i PALAFOX, J.: *España (1808-1996): el desafío de la modernidad*. Espasa Calpe, Madrid, 2003.
- FERREIRO, Juan: *Relaciones Iglesia-Estado en la II República española*. Atelier, Barcelona, 2006.
- GARCÍA Y BELLIDO, A.; CHUECA GOTTIA, F.; BIDAGOR LASARTE, P.: *Resumen histórico del urbanismo en España*. Instituto de Estudios de la Administración Local, Madrid, 1968.
- GARCÍA JORDÁN, Pilar: *Els catòlics catalans i la Segona República 1931-1936*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1986.
- GONZÁLEZ VILALTA, Arnau: *La nació imaginada. Els fonaments dels països catalans (1931-1939)*. Catarroja, Barcelona, 2006.
- GRAU, Josep: *La Lliga Regionalista i la Llengua Catalana (1901-1924)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2005.
- GUEREÑA, Jean-Louis i MORALES, Manuel (Eds.): *Los nacionalismos en la España contemporánea: ideologías, movimientos y símbolos*. Diputación de Málaga, Málaga, 2006.
- GUEREÑA Jean-Louis (Ed.): “Espacios y formas de la sociabilidad en la España contemporánea”; número monogràfic de la revista *Hispania: Revista española de historia*, n. 214, 2003, pp. 409-413.
- HERNANDO GARRIDO, José Luis: *Patrimonio histórico e ideología. Sobre vandalismo e iconoclastia en España: del siglo XIX al XXI*. Nausícaä, 2009.
- HUERTAS, Josep Maria (Ed.): *200 anys de premsa diària a Catalunya*. Fundació Caixa Catalunya, Barcelona, 1992.
- IVERN I SALVÀ, Mª Dolors: *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*, II vol., Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988.
- JOVER-ZAMORA, M.J; GÓMEZ-FERRER, G.; FUSI, J.P.: *España: sociedad, política y civilización (siglos XIX-XX)*. Debate, Barcelona, 2001.
- JULLÁ, Santos: *Historia de las dos Españas*. Taurus, Madrid, 2004.
- JULLÁ, Santos: *La España del siglo XX*. Marcial Pons, Madrid, 2007.
- LLEÓ XIII: *Encíclica Libertas Praestantissimum, sobre la libertad y el liberalismo*. Roma, 1888.

- LLORENS, Jordi: *La Unió Catalanista i els orígens del catalanisme polític. Dels orígens a la presidència del dr. Martí i Julià*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992.
- LORENZO, Cesar María: *Los anarquistas españoles y el poder (1868-1969)*. Ruedo Ibérico, París, 1972.
- MARFANY, Joan Lluís: *La cultura del catalanisme: el nacionalisme català en els seus inicis*. Ed. Empúries, Barcelona, 1996.
- MARÍN, Enric: *La premsa diària de Barcelona durant la Segona República. Aproximació històrica i anàlisi formal*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, 1989.
- MARÍN, Dolors: *Anarquistas: un siglo de movimiento libertario en España*. Ariel, Barcelona, 2010.
- MARTÍNEZ BANDE, José Manuel: *Los años críticos. República, conspiración, revolución y alzamiento*. Encuentro, Madrid, 2007
- MARTÍNEZ FIOL, Daniel: *Estatisme i antiestatisme a Catalunya, 1931-1939*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2008.
- MARTÍNEZ FIOL, David: *Els voluntaris catalans a la Gran Guerra: 1914-1918*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1991.
- MARTORELL PORTAS, V.; FLORENSA FERRER, A.; MARTORELL OTZET, V.: *Historia del urbanismo en Barcelona. Del Plan Cerdà al Área Metropolitana*. Editorial Labor, Barcelona, 1970.
- MOA, Pío: *Los orígenes de la Guerra Civil española*. Ediciones Encuentro, Madrid, 2001.
- MOLAS, Isidre: *El sistema de partits polítics a Catalunya (1931-1936)*. Edicions 62, Barcelona, 1972.
- MOLAS, Isidre: *Ideari de Francesc Pi i Margall*. Edicions 62, Barcelona, 1965.
- MOLAS, Isidre: *Lliga Catalana. Un estudi d'Estasiologia*, II vol. Edicions 62, Barcelona, 1972.
- MÖLLER, Horst: *Europa zwischen den Weltkriegen*. Oldenbourg Verlag, München, 1998.
- MÖLLER, Horst: *Die Weimarer Republik. Eine unvollendete Demokratie*. München, 2006 (1ª ed. 1985).
- MONTERO, J.R.: *La CEDA. El catolicismo social y político en la II República*. Revista de Trabajo, Madrid, 1977.

- MUNIESA, Bernat: *La burguesía catalana ante la II República Española (1931-1936)*, II vol., Anthropos, Barcelona, 1986.
- PAREDES, Javier (Ed.): *Historia Contemporánea de España (1808-1939)*. Ariel, Barcelona, 1997.
- PAYNE, Stanley G.: *El colapso de la República. Los orígenes de la Guerra Civil (1933-1936)*. La Esfera de los Libros, Madrid, 2005.
- PAYNE, Stanley G.: *¿Por qué la República perdió la Guerra?*, Espasa, Madrid, 2010.
- PIUS XI: *Encíclica Misserentissimus Redemptor, sobre l'expiació que tothom deu al Sagrat Cor de Jesús*. Roma, 1928.
- PIUS XI: *Encíclica Dilectissima Nobis, sobre la injusta situació creada a l'Església catòlica a Espanya*. Roma, 1933.
- POBLET, J.M.: *Història de l'Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*. Dopesa, Barcelona, 1932.
- RAGUER, Hilari: *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1976.
- REDONDO, Gonzalo: *Historia de la Iglesia en España, 1931-1939. Tomo I: La Segunda República (1931-1936)*. Ed. Rialp, Madrid, 1993.
- REVUELTA, Manuel: *El anticlericalismo español en sus documentos*. Ariel, Barcelona, 1999.
- RIQUER I PERMANYER, Borja de: *Lliga Regionalista: la burguesia catalana i el nacionalisme*. Edicions 62, Barcelona, 1977.
- RIQUER I PERMANYER, Borja de : *Francesc Cambó: Entre la Monarquia i la República*. Editorial Base, Barcelona, 2007.
- RISQUES, Manel (Ed.): *Història de la Catalunya Contemporània*. Pòrtic, Barcelona, 1999.
- RISQUES, Manel (Ed.): *Història de l'Ajuntament de Barcelona*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2008.
- ROIG I ROSICH: "Segona República i Guerra Civil", a M. Risques (Ed.): *Història de la Catalunya Contemporània*. Pòrtic, Barcelona, 1999.

- RUBIRALTA, Fermí: *El Partit Nacionalista Català (1932-1936)*. Ed. Rafael Dalmau, Barcelona, 2010.
- RUIZ-DOMÈNEC, José Enrique: *España: una nueva historia*. Gredos, Madrid, 2009.
- RUIZ-DOMÈNEC, José Enrique: *Europa. Las claves de su historia*. La Magrana, Barcelona, 2010.
- RUIZ MANJÓN-CABEZA, Ocatvio (Ed.): *La Segunda República y la Guerra*. Vol. XVII de la *Historia General de España y América*. Rialp, Madrid, 1987.
- RUIZ MANJÓN-CABEZA, Ocatvio: *El Partido Republicano Radical: 1908-1936*. Ed. Tebas, Madrid, 1976.
- SOBREQUÉS I CALLICÓ, J. (Ed.): *Història Contemporània de Catalunya (I)*. Columna, Barcelona, 1997.
- SOLÉ TURA, Jordi: *Catalanismo y revolución burguesa*. Cuadernos para el diálogo, Madrid, 1970.
- TERMES, Josep: *De la Revolució de setembre a la fi de la Guerra Civil*. Volum VI de la *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar. Edicions 62, Barcelona, 1987.
- TERMES, Josep: *Federalismo, anarcosindicalismo y catalanismo*. Editorial Anagrama, Barcelona, 1976.
- TERMES, Josep: *Història del catalanisme fins al 1923*. Barcelona, 2001.
- TERMES, Josep: *La catalanitat obrera. La República, l'Estatut de 1932 i el Moviment Obrer*. Editorial Afers, Barcelona, 2007.
- TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa catalana*. Barcelona, 1966.
- UCELAY-DA CAL, Enric: *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*. Ed. La Magrana, Barcelona, 1982.
- UCELAY-DA CAL: *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors i la conquesta mora de España*. Edhasa, Barcelona, 2003.
- VEGA, Eulàlia: *Entre revolució i reforma. La CNT a Catalunya (1930-1936)*. Lleida, 2004.
- VILANOVA, Mercè: *Atles electoral de la Segona República Catalana*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2006.

VILAGRASA, J.: “Impuls econòmic, planejament urbà i agents socials en la definició de la Barcelona contemporània”, a Roca i Albert, J. (Ed.): *Expansió urbana i planejament a Barcelona. Actes del Quart Congrés d'Història de Barcelona*. Barcelona, 1997, pp. 47-70.

Bibliografia relacionada amb la memòria pública, la historiografia i la cultura històrica a la Catalunya de la Segona República

AGUILAR, Paloma: *Políticas de memoria y memorias de la política*. Alianza, Madrid, 2008.

ALBAREDA, Joaquim: “L'onze de setembre: realitat i 'mite””, *L'Avenç*, n. 150, pp. 62-65.

ANGUERA, Pere : “Españolismo y catalanidad en la historiografía catalana decimonónica”, a *Hispania*, vol. 61, n. 209, 2001, pp. 907-931.

ANGUERA, Pere: “Sant Jordi, patró de Catalunya”, a *Estudis d'història agrària*, n. 17, 2004, pp. 67-76.

ANGUERA, Pere: *L'Onze de Setembre. Història de la Diada (1888-1938)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2008.

APARISI LAPORTA, Luis Miguel (1998): “Instrumentalización política partidista de la toponimia: periodos que se inician en los años 1931, 1939 y 1980”, a *Anales del Instituto de Estudios Madrileños*, t. 38, 1998, pp. 435-473.

AURELL, Jaume: “Historiadores "románticos" e historiadores "científicos" en la historiografía catalana contemporánea: nacionalismo historiográfico y revisionismo generacional”, a *Memoria y civilización: anuario de historia de la Universidad de Navarra*, n. 3, 2000, pp. 237-273.

AURELL, Jaume: “La formación del imaginario histórico del nacionalismo catalán, de la Renaixença al Noucentisme (1830-1930)”, a *Historia contemporánea*, n. 22, 2001, pp. 257-288.

AURELL, Jaume: “La interpretació històrica de la Catalunya del segle XV”, a *L'Avenç: Revista d'història i cultura*, n. 228, 1998, pp. 6-10.

- AURELL, Aurell: "Historiografía y nacionalismo en la Cataluña contemporánea (1830-1960), a AA.VV.: *El siglo XX: Balance y perspectivas. Actas del V Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*, Valencia, 2000. pp. 7-18.
- BALCELLS, Albert: "Los voluntarios catalanes en la Gran Guerra (1914-18)", a *Historia* 16, n. 121, 1986, pp. 51-62.
- BALCELLS, Albert: *Llocs de memòria dels catalans*. Proa, Barcelona, 2008.
- BALIBREA, Mari Paz: "Memória e espaço público na Barcelona pós-industrial", *Revista crítica de ciencias sociais*, n. 67, 2003, pp. 31-54.
- BRAVO MORATA, Federico: *Los nombres de las calles de Barcelona*. Fenicia, Madrid, 1971.
- CALAMA, J.M. i GRACIANI, A.: *La restauración monumental en España, de 1900 a 1936*. Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Sevilla, Sevilla, 2000.
- CANAL, Jordi (Ed.): "El nacionalismo catalán; mitos y lugares de memoria". Número monográfico de la revista *Historia y política: ideas, procesos y movimientos sociales*, n. 14, 2005.
- CANAL, Jordi: "Historiografía y sociabilidad en la España contemporánea: reflexiones con término", a *Vasconia: Cuadernos de historia - geografía*, n. 33, 2003, pp. 11-27.
- CATALÀ I ROCA, Pere: *50 monuments barcelonins*. Barcelona, 1973.
- CERDÀ DÍAZ, Julio: "La República de la Memoria. Gestión y acción sobre el patrimonio documental (1931-1939)", a *Revista d'arxius*, n. 4-5, 2005-2006.
- CREXELL I PLAYÀ, Joan: *El monument a Rafael Casanova*. El Llamp, Barcelona, 1985.
- CUESTA, Josefina: "Las capas de la memoria. Contemporaneidad, sucesión y transmisión generacionales en España (1931-2006)", a *Hispania Nova: Revista de historia contemporánea*, n. 7, 2007.
- CUESTA, Josefina: *La odisea de la memoria. Historia de la memoria en España. Siglo XX*. Alianza, Madrid, 2008.
- DELGADO RUIZ, M.: "Anticlericalismo, espacio y poder. La destrucción de los rituales católicos, 1931-1939", a *Ayer*, n. 27, 1997, pp. 149-180.

FABRE, J.; HUERTAS, J.M.; BOHIGAS, P: *Monuments de Barcelona*. Ajuntament de Barcelona i L'Avenç, Barcelona, 1984.

FABRE, Jaume I HUERTAS, Josep M.: *Carrers de Barcelona. Com han evolucionat els seus noms*. Edhasa, Barcelona, 1982.

FONTANA, Josep: “Ciència històrica i consciència nacional catalana”, a *L'Avenç*, n. 100, 1987, pp. 70-76.

FRADERA, Josep M.: “La política liberal y el descubrimiento de una identidad distintiva de Cataluña (1835-1865)”, a *Hispania: Revista española de historia*, vol. 60, n. 205, 2000, pp. 673-702.

FRADERA, Josep M.: “Visibilitat i invisibilitat de Víctor Balaguer”, a *L' Avenç: Revista d'història i cultura*, n. 262, 2001, pp. 19-26.

FRADERA, Josep Maria: “El passat com a present (la historiografia catalana de la revolució liberal a la Renaixença)”, a *Recerques: història, economia i cultura*, 23, 1990, pp. 53-71.

GARCÍA CÁRCEL, Ricardo: “Els mites i la Història de Catalunya”, a *L'Avenç*, n. 72, 1984, pp. 81-84.

GARCÍA CÁRCEL, Ricardo: “Pau Claris: un mite rentable”, a *L'Avenç*, n. 50, 1982, pp. 54-58.

GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo: “Bon cop de falç”: mitos e imaginarios bélicos en la cultura del catalanismo”, a *Historia y política: ideas, procesos y movimientos sociales*, n. 14, 2005, pp. 119-164.

GUEREÑA, Jean-Louis: “Del anti-Dos de Mayo al Primero de Mayo: aspectos del internacionalismo en el movimiento obrero espanyol”, a *Estudios de historia social*, n. 39, 1986, pp. 91-104.

GUEREÑA, Jean-Louis: “Les fêtes du 2 mai ou la fondation d'une nation”, a *Bulletin d'histoire contemporaine de l'Espagne*, n. 30-31, 2000, pp. 31-47.

GUEREÑA, Jean-Louis: “Imagen y memoria: La tarjeta postal a finales del siglo XIX y principios del siglo XX”, a *Berveo*, n. 149, 2005, pp. 35-58.

GRAU, Ramon: “Joan Fivaller, Ferran I i les imposicions municipals de Barcelona. Repàs d'un mite històric”, a *Barcelona. Quaderns d'Història*, 2/3, Barcelona, 1997, pp. 53-99.

HERNANDO GARRIDO, José Luis: *Patrimonio histórico e ideología. Sobre vandalismo e iconoclastica en España: del siglo XIX al XXI*. Ed. Nausícaä, 2009.

LACUESTA, Raquel: *Restauració monumental a Catalunya (segles XIX i XX): les aportacions de la Diputació de Barcelona*. Diputació de Barcelona, 2000.

SUNYER, Magí: “Aribau, un mite discutit”, a Riquer, Borja de (Ed.): *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*. Vol. 7: *La consolidació del món burgès. 1860-1900*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1995-2000.

MARFANY, Joan Lluís: “Mitologia de la Renaixença i mitologia nacionalista”, a *L’Avenç*, n. 164, 1992, pp. 26-29.

MARTÍNEZ GALLEGO, F.A.: “La República en la calle: de la memòria republicana al règimen del 14 de abril”, a Checha, A. (Ed.): *La Comunicación durante la II República y la Guerra Civil*. Fragua, Madrid, 2007.

MARTÍN GONZÁLEZ, J.M.: *El monumento conmemorativo en España: 1875-1975*. Universidad de Valladolid, Valladolid, 1996.

MARTÍNEZ FIOL, David: “Creadores de mitos. El ‘onze de setembre de 1714’ en la cultura política del catalanismo (1833-1939)”, a *Manuscrits*, 15, 1997, pp. 341-361.

MARTÍNEZ FIOL, David: “La construcción mítica del "Onze de Setembre de 1714" en la cultura política del catalanismo durante el siglo XX”, a *Historia y política: ideas, procesos y movimientos sociales*, n. 14, 2005, pp. 219-244.

MICHONNEAU, Stéphane: *Barcelona: memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*. Eumo Editorial, Barcelona, 2002.

MICHONNEAU, Stéphane: “Le monument à la Victoire: un cas exemplaire de la politique de mémoire franquiste à Barcelone”, a *Bulletin d’Histoire Contemporaine de l’Espagne*, n. 24, 1996, pp. 189-203.

MICHONNEAU, Stéphane: “Políticas de memoria en Barcelona al final del siglo XIX”, a *Ayer*, n. 35, 1999, pp. 101-120.

MICHONNEAU, Stéphane: “El monument al doctor Robert, primer lloc de memòria nacionalista”, a *L’Avenç, Revista d’Història i Cultura*, n. 239, 1999, pp. 53-57.

- MICHONNEAU, Stéphane: “La política del olvido de la dictadura de Primo de Rivera: el caso barcelonés”, a *Historia y política: Ideas, procesos y movimientos sociales*, n. 12, 2004, pp. 105-132.
- PORTAVELLA, Jesús: *Diccionari Nomenclàtor de les vies públiques de Barcelona*. Ayuntamiento de Barcelona, 1996.
- PÒRTULAS, Jaume: “Joan Esterlich o les retòriques de l’humanisme”, a *Els marges*, 70, 2002, pp. 24-34.
- PUJOL, Enric: *Ferran Soldevila i la historiografia catalana del seu temps (1894-1971)*. Tesi Doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, 2000.
- PUJOL, Enric: “Fi de segle i avenç científic. La historiografia catalana a la fi del Vuit-cents”, a *El contemporani: revista d’història*, n. 10, 1996, pp. 32-38.
- REYERO, Carlos: *La escultura conmemorativa en España. La edad de oro del monumento público. 1820-1914*. Cátedra, Madrid, 1999.
- RUIZ-DOMÈNEC, José Enrique: *Catalunya, Espanya. Acords i desacords*. La Magrana, Barcelona, 2011.
- SÁNCHEZ COSTA, Fernando: “Los mapas de la memoria. Nombres de calles y políticas de memoria en Barcelona y Madrid”, a *Hispania Nova: Revista de Historia Contemporánea*, n. 9, II, 2009.
- SÁNCHEZ MARCOS, Fernando: “En revenant sur les identités et les noms des rues en Espagne. Le cas de Barcelona”, a Amalvi, C. (Ed.): *Une passion d’Histoire. Histoire(s), Mémoire(s) et l’Europe*. Toulouse, 2002, pp. 339-349.
- SÁNCHEZ MARCOS, F. i SÁNCHEZ COSTA, F. (2009): “Identities, Memories and Street Names. Historical Memory in the Urban Plan of Barcelona, Lima and Manila”, a *New Orientations in Historiography: Regional History and Global History*. Shanghai. En premsa.
- SERRANO, Carlos: *El nacimiento de Carmen. Símbolos, mitos y nación*. Taurus, Madrid, 1999.
- SIMON I TARRÉS, Antoni: “Els mites històrics i el nacionalisme català. La història moderna de Catalunya en el pensament històric i polític català contemporani (1840-1936)”, a *Manuscrits*, 12, 1994, pp. 193-212.
- SUBIRACHS, Judith: *Monuments commemoratius de Barcelona anteriors a la Guerra Civil*. Tesi de Llicenciatura. Universitat de Barcelona, 1983.

SUBIRACHS, Judit: *L'escultura commemorativa a Barcelona (1936-1986)*. Els llibres de la frontera, Barcelona, 1989.

VIDAL, Jordi: "La Guerra dels Segadors: mite i història", a *L'Avenç*, n. 150, 1991, pp. 40-61.

ÍNDIX D'ABREVIATURES

Referències arxivístiques

AAB: Arxiu Administratiu Municipal de Barcelona

ACGB: Actes de la Comissió de Govern Permanent de l'Ajuntament de Barcelona

AFB: Arxiu fotogràfic Municipal de Barcelona

AHB: Arxiu Històric Municipal de Barcelona

APB: Actes del Plenari Municipal de l'Ajuntament de Barcelona

APM: Actes del Plenari Municipal de l'Ajuntament de Madrid

(I): Edició de tarda d'un diari

Agrupacions sociopolítiques

ACR: Acció Catalana Republicana (durant els primers compassos de la República va portar el nom de Partit Catalanista Republicà, PCR)

BOC: Bloc Obrer i Camperol

CADCI : Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria

CEDA: Confederación Nacional de Derechas Autónomas

CNT: Confederació Nacional del Treball

EEF: Extrema Esquerra Federal.

ERC: Esquerra Republicana de Catalunya

JAP: Juventudes de Acción Popular

PCC: Partit Comunista de Catalunya

PCE: Partido Comunista de España

PDRF: Partit Republicà Democràtic Federal

PNR: Partit Nacionalista Català

PNRE: Partit Nacionalista Republicà d'Esquerres

POUM: Partit Obrer d'Unificació Marxista

PRA: Partit Republicà Autònom (escissió tarragonina del PRR)

PRR: Partit Republicà Radical

PSOE: Partido Socialista Obrero Español

PSUC: Partit Socialista Unificat de Catalunya

UDC: Unió Democràtica de Catalunya

UFNR: Unió Federal Nacionalista Republicana

UGT: Unió General dels Treballadors

USC: Unió Socialista de Catalunya

ÍNDEX D'IL·LUSTRACIONS, GRÀFICS I FIGURES

Fig. 0: Mapa de Barcelona de l'any 1935.

Fig.1: Les autoritats barcelonines i catalanes en la recepció oficial del 14 d'abril del 1933.

Fig. 2: Francesc Macià, President de la Generalitat, davant del monument a Casanova l'Onze de Setembre del 1931.

Fig. 3: El President Macià s'adreça als concurrents en la celebració de la Diada Nacional de Catalunya (1931).

Fig. 4: Multitudinària ofrena floral al monument a Casanova (1934).

Fig. 5: El President Macià el dia de la inauguració del Parlament Català (1932).

Fig. 6: Una gentada celebra l'apertura del Parlament Català (1932).

Fig. 7: Desfilada militar el 14 d'abril del 1933.

Fig. 8: Desfilada de carruatges engalanats amb motiu de les Festes de Primavera (1934).

Fig. 9: Detall costumista de les Festes de Primavera (1934).

Fig. 10: L'alcalde enderroca el mur que separa el cementiri civil de l'eclesiàstic (1931).

Fig. 11: Recepció a l'Ajuntament de la comitiva provençal en el marc de les celebracions del Centenari de la Renaixença (1933).

Fig. 12: La "Reina" dels Jocs Florals fa entrada al Palau de la Música (1934).

Fig. 13: Presidència d'un certamen de Jocs Florals (1934).

Fig. 14: Dol popular per la mort de Francesc Macià (1933).

Fig. 15: Alcalà Zamora s'acomiada per darrera vegada de Francesc Macià (1933).

Fig. 16: Homenatge a la tomba de Macià en el primer aniversari del seu traspàs (1934).

Fig. 17: Davant la mort: una visita al cementiri el dia de Tots Sants (1935).

Fig. 18: La Rambla barcelonina en la tradicional diada de Tots Sants (1935).

Fig. 19: Inauguració del monument a Pi i Margall (1936).

Fig. 20: Commemoració de la Primera República (1936).

- Fig. 21: El President Companys col·loca la primera pedra del monument a Layret (1934).
- Fig. 22: Gran acte d'inauguració del monument a Francesc Layret (1936).
- Fig. 23: Homenatge popular a Francesc Layret en el Cementiri Nou (1935).
- Fig. 24: El President Companys inaugura el carrer de Sabí Arana (1934).
- Fig. 25: Els cants i les banderes acompanyen la inauguració del carrer de Sabí Arana (1934).
- Fig. 26: El bisbe Irurita beneeix la nova estàtua del Sagrat Cor al Tibidabo (1935).
- Fig. 27: Els Reis d'Orient també arriben per als nens pobres (1936).
- Fig. 28: Vigilància policial en la Festa del Treball del 1934.
- Fig. 29: L'alcalde Pi i Sunyer ret homenatge a Pau Claris (1934).
- Fig. 30: Inauguració del monument al doctor Martí i Julià (1936).
- Fig. 31: Inauguració del monument als Voluntaris Catalans (1936).
- Fig. 32: Planell amb els principals llocs de memòria de la Barcelona republicana.
- Fig. 33: Resultat de les eleccions municipals del 1931 a Barcelona.
- Fig. 34: Resultat de les eleccions constituents del 1931 a Barcelona.
- Fig. 35: Resultat de les eleccions autonòmiques del 1932 a Barcelona.
- Fig. 36: Resultat de les eleccions legislatives del 1933 a Barcelona.
- Fig. 37: Resultat de les eleccions municipals del 1934 a Barcelona.
- Fig. 38: Resultat de les eleccions legislatives del 1936 a Barcelona.
- Fig. 39: Evolució dels vots a Barcelona de les candidatures encapçalades per l'ERC i la Lliga entre el 1931 i el 1936.
- Fig. 40: Tendència de vot al conjunt de Catalunya a les eleccions legislatives i autonòmiques celebrades entre el 1931 i el 1936.
- Fig. 41: Distribució d'escons al Parlament català elegit el 1932.
- Fig. 42: Portada del diari *La Humanitat* el dia en què el Govern de la Generalitat va tornar a Barcelona després de l'amnistia aprovada pel Consell de Ministres (1936).
- Fig. 43: Primera pàgina de *La Humanitat*, en record de Francesc Layret (1932).

- Fig. 44: *La Humanitat* celebra la inauguració del monument a Layret (1936).
- Fig. 45: Companys es declara disposat a ofrenar la seva vida per Catalunya (1934).
- Fig. 46: El plafó en commemoració de la proclamació radiofònica de la República Catalana, reproduït per *La Humanitat* (1934).
- Fig. 47: L'escultura en homenatge a Martí i Julià, a les planes de *La Humanitat* (1936).
- Fig. 48: Una portada de *La Ven de Catalunya* (1934).
- Fig. 49: *La Ven de Catalunya* celebra el Nadal (1932).
- Fig. 50: La censura, l'Onze de Setembre del 1935.
- Fig. 51: Tropes japoneses desfilant per Barcelona. Portada del *Diario de Barcelona* (1934).
- Fig. 52: La pàgina editorial del *Diario de Barcelona* (1934).
- Fig. 53: Portada espectacular del conservador *Diario de Barcelona* (1934).
- Fig. 54: Plana de notícies locals del *Diario de Barcelona* (1931).
- Fig. 55: Impactant portada de *Solidaridad Obrera* comminant a l'abstenció (1932).
- Fig. 56: Format bàsic de portada del diari *Solidaridad Obrera* (1932).

ÍNDIX GENERAL DESENVOLUPAT

AGRAÏMENTS, p. iii

INTRODUCCIÓ, p. 1.

I. TEORIA, OBJECTIUS, METODOLOGIA I CONTEXTUALITZACIÓ HISTÒRICA

I.A) MARC TEÒRIC: L'ESTRUCTURA DEL RECORD

1. Antropologia de la memòria

- a. El desplegament de l'ésser humà en el temps, p. 27
- b. Memòria i identitat personal, p. 32
- c. Memòria personal i identitat compartida, p. 42

2. Cultures de la memòria

- a. La memòria col·lectiva i els seus límits conceptuals, p. 47
- b. La cultura històrica: una praxi social d'elaboració i transmissió de l'experiència històrica. Perspectives teòriques i metodològiques, p. 51
- c. L'atractiu de la història, p. 58

3. Polítiques de la memòria

- a. El caràcter estabilitzador i transformador del record., p. 63
- b. La nació, comunitat de memòria, p. 67
- c. Discurs històric, poder polític i controvèrsia social, p. 74

I.B) DEFINICIÓ DE L'OBJECTE, LES CATEGORIES I EL MARC ESPAI-TEMPORAL DE L'ESTUDI

1. Definició i perspectiva metodològica de l'estudi

- a. La memòria pública, categoria central d'aquest treball, p. 83
- b. Acotació temporal i geogràfica. Justificació, p. 88
- c. Les fonts primàries, p. 91

2. L'esfera pública

- a. L'esfera pública moderna, p. 98
- b. L'opinió pública, p. 101
- c. Premsa i periodisme a la Barcelona republicana. *La Humanitat*, *La Veu de Catalunya*, *Solidaridad Obrera* i *Diario de Barcelona*, p. 103

3. **L'espai públic, la ciutat i les escenografies de la memòria**
  - a. L'espai públic, la ciutat i l'escenografia de la vida social, p. 112
  - b. Racionalització, apropiació i politització de l'espai públic, p. 115
  - c. Les litúrgies de la memòria, p.119

I.C) MARC HISTÒRIC

1. **La Segona República**
  - a. Perspectiva general sobre la República, p. 123
  - b. De la proclamació a les eleccions del 1936, p. 126
  - c. La victòria del Front Popular, l'oasi català i l'esclat de la Guerra Civil, p. 133
2. **L'Esquerra Republicana, la Lliga Catalana i el sistema polític català**
  - a. L'Esquerra Republicana de Catalunya, p. 138
  - b. De la Lliga Regionalista a la Lliga Catalana, p. 147
  - c. El sistema polític català: un bipartidisme constel·lacional, p. 155
3. **La Barcelona republicana**
  - a. L'actitud anarquista davant la Segona República, p. 166
  - b. L'Ajuntament Aiguader (1931-1934), p. 174
  - c. L'Ajuntament Pi i Sunyer (1934-1936), p. 181

II. DISCURS HISTÒRIC I RECREACIÓ NACIONAL: LA REPÚBLICA I EL RESSORGIMENT DE CATALUNYA

II.A) CATALUNYA, "POBLE DE LA LLIBERTAT"

1. **Catalunya rediviva**
  - a. El "redreçament" de Catalunya i la "victòria definitiva" sobre els Borbons, p. 189
  - b. La Diada Nacional i els esglaons de la República, p. 199
  - c. L'Onze de Setembre o el sentit èpic de la política, p. 219
2. **Rellegint la història de Catalunya**
  - a. Un poble per a la llibertat i la democràcia, p. 236
  - b. Un nou passat per a la nova Espanya, p. 251
  - c. Catalunya, "baluard de la República", p. 258
3. **Figures i moments de les llibertats catalanes**
  - a. La guerra dels segadors, p. 262
  - b. Macià, lloc de memòria, p. 270
  - c. Prat de la Riba, o el Seny Ordenador, p. 280

II.B) L'ÀNIMA DE CATALUNYA

1. Sobre l'ésser català

- a. La Lliga i ERC davant la Tradició catalana, p. 289
- b. Catalunya com a unitat espiritual i històrica, p. 299
- c. Sobre la vera tradició catalana, p. 310

2. El Centenari de la Renaixença

- a. Un any jubilar, p. 319
- b. Interpretacions de la Renaixença, p. 328
- c. Un pancatalanisme prudent, p. 340

3. Decadència i Renaixença

- a. Una macrohistòria de Catalunya, p. 346
- b. Decadència i Renaixença, p. 352
- c. Poblet: entre la renaixença i la resurrecció, p. 358

II.C) L'AUTOINTERPRETACIÓ DEL CATALANISME I LA DIVERGÈNCIA DE LA MEMÒRIA ESPANYOLISTA

1. La genuïna representació del catalanisme

- a. La Lliga i el "catalanisme històric", p. 365
- b. La rèplica des de l'Esquerra, p. 371
- c. La llibertat moderna i el liberalisme d'ERC i la Lliga, p. 377

2. Els escriptors dels poble

- a. Àngel Guimerà, símbol de Catalunya, p. 388
- b. Ignasi Iglesias, poeta dels humils, p. 391
- c. Joan Maragall i Jacint Verdaguer, p. 393

3. La memòria no catalanista

- a. Crítiques al discurs històric catalanista, p. 398
- b. La memòria espanyola a Catalunya, p. 404
- c. La interpretació tradicionalista de la història d'Espanya, p. 412

III. LA MEMÒRIA REPUBLICANA I ELS SEUS CONTRAPUNTS

III.A) LA REMODELACIÓ SIMBÒLICA DEL PAISATGE URBÀ

- 1. Els mapes de la memòria urbana**
  - a. El nomenclàtor i les narratives urbanes de la identitat, p. 421
  - b. Els noms dels carrers i les polítiques de memòria, p. 426
  - c. Els pintors de la memòria urbana, p. 430

- 2. La reestructuració simbòlica del paisatge urbà**
  - a. Les primeres decisions toponímiques, p. 432
  - b. La catarsi simbòlica del paisatge urbà, p. 436
  - c. El nou mapa de memòria, p. 443

- 3. Les dinàmiques i els engranatges de la memòria pública**
  - a. Els impulsors de la memòria, p. 453
  - b. Les pedres de la memòria, p. 464
  - c. La recepció de la memòria, p. 473

III.B. MEMÒRIES DEL CATALANISME REPUBLICÀ I OBRERISTA

- 1. Les festes de la República**
  - a. La celebració del 14 d'abril i la interpretació de la Revolució, p. 485
  - b. El 14 d'abril i l'hermenèutica de la República, p. 495
  - c. La primera República i altres records republicans, p. 508

- 2. Memòries republicanes**
  - a. Els herois de Jaca, p. 517
  - b. El monument a Pi i Margall, p. 521
  - c. El monument als Voluntaris Catalans, p. 533

- 3. L'aposta pel catalanisme obrerista**
  - a. El record de l'oprobi monàrquic i la memòria de Seguí, p. 542
  - b. Francesc Layret, símbol d'una nova memòria pública, p. 549
  - c. El monument al doctor Martí i Julià, mestre de nacionalisme social, p. 557

III.C. DISCURSOS ALTERNATIUS DE MEMÒRIA: CATOLICISME I ANARQUISME

1. *Cristians anticlericals*

- a. El clima i la memòria anticlerical, p. 571
- b. La persistència de les narratives catòliques, p. 582
- c. Descansin en pau, p. 593

2. La reivindicació catòlica de l'espai públic

- a. La “guerra” dels domassos i la recuperació de la visibilitat catòlica, p. 599
- b. La celebració de les principals festivitats catòliques, p. 608
- c. Altres escenaris i figures de la memòria catòlica, p. 615

3. La memòria de l'obrerisme extrem

- a. El martirologi anarquista, p. 622
- b. La celebració del Primer de Maig i altres commemoracions proletàries, p. 627
- c. Ferrer i Guàrdia, o l'absoluta fractura de les memòries, p. 634

SÍNTESI I CONSIDERACIONS CONCLUSIVES, p. 641

FONTS HISTÒRIQUES I BIBLIOGRAFIA, p. 663

ÍNDIX D'ABREVIATURES, p. 689

ÍNDIX D'IL·LUSTRACIONS, GRÀFICS I FIGURES, p. 691